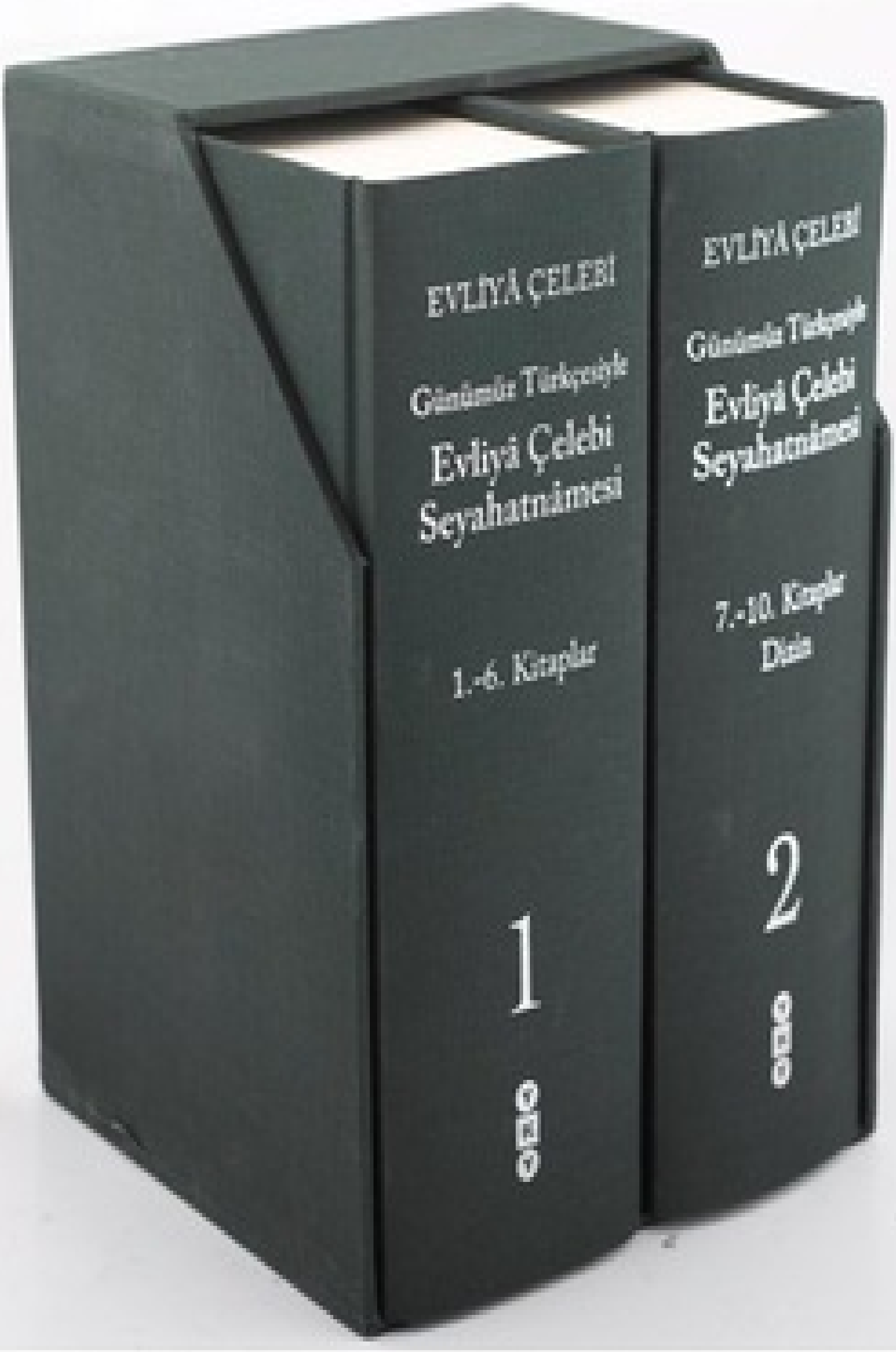

EVLİYA ÇELEBİ
Günümüz Türkçesiyle
Evliyâ Çelebi
Seyahatnâmesi
1.-6. Kitaplar
1
EVLİYA ÇELEBİ
Günümüz Türkçesiyle
Evliyâ Çelebi
Seyahatnâmesi
7.-10. Kitaplar
Dizin
2

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî

EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ

II. Kitap

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın
Transkripsiyonu – Dizini

Hazırlayanlar
Robert DANKOFF - Seyit Ali KAHRAMAN - Yücel DAĞLI

Yapı Kredi Yayınları

ISBN 978-975-08-1058-9

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî
II. Kitap

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini

Hazırlayanlar:
Prof. Dr. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Dr. Yücel Dağlı

Kapak Tasarımı: Pınar Kazma Çınar

Ofset Hazırlık: Yücel Dağlı

Baskı: Altan Matbaacılık Ltd. Şti.

Sunuş

Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* günümüze kadar eksiksiz ve tam bir metin olarak yeni Türkçe harflere aktarılmamıştır. Bugüne kadar bu konuda müteaddit girişimler yapılmış olmakla birlikte bunların hiç biri sonuca ulaşamamıştır.

*Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'*ni neşretmek eski kültür ile uğraşan her bilim adamı gibi merhum Orhan Şaik Gökyay hocanın da ömür boyu hayallerini süslemiş ve ama bu işe ancak ömrünün son yıllarında başlayabilmişti. Ne yazık ki hoca, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304 numaralı nüshanın I. cildi üzerinde yaptığı çalışmasını istediği gibi bitiremeden hayata veda etti. Bizler onun anısına hürmeten sözkonusu çalışmayı yine onun ilkelerine sadık kalarak tam transkripsiyon ile neşrettik.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdad Köşkü 304 numaralı yazma, 23.5x34.5 ebadında olup, koyu fes renginde meşin ciltli, şemseli, mıklepli ve üzeri açık yeşil renkte atlasla kaplıdır. Nüsha beyaz, kalın âbadî kağıda yazılmıştır. Her sayfa 36 satırdan ibarettir. Ancak bazı sayfalarda sayfa kenar ve altlarında çıkmalar (derkenar) bulunmaktadır. Bir ve ikinci ciltler bir arada ciltlenmiş olup 374 varaktır. 1-217 varak arasını ihtiva eden "I. Kitap" Yapı Kredi Yayınları'ndan 1996 yılı içinde yayınlammıştır. Elinizdeki "II. Kitap" ise 218-374 varakları arasında bulunmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin tamamının neşredilmesi lüzumuna olan inancımızdan dolayı daha önce neşrettiğimiz I. cild ile yetinmedik ve diğer ciltlerin de yayın hazırlığına başladık. Tam transkripsiyon olarak neşrettiğimiz I. cild hakkında yapılan bilimsel tenkidleri de dikkate alarak bundan sonraki ciltleri daha kolay okunabilir bir imlâ ile neşretmeyi hedeflediğimiz gibi; birinci cildi, önüne merhum Orhan Şaik Gökyay'ın daha önce neşredemediği *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* ile ilgili notları da koyarak tekrar basit transkripsiyon ve *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'*nin diğer nüshaları ile karşılaştırarak yeni bir indeksle neşredeceğimizi burada ilgilenenlere bildirmek isteriz.

Tamamı on cilt olan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'*nin yarıyı aşkın bölümü ile ilgili bitmiş olan hazırlıklarımızın son rötuşlarını da tamamlayarak belli bir plan dahilinde ve mümkün olan en kısa zamanda okuyucuların önüne çıkarmak için çalışmalarımız devam etmektedir.

Şüphesiz bu ölçüde büyük bir iş ancak bir ekip çalışmasıyla meydana gelmektedir. Bu vesileyle, eseri hazırlayan Doç. Dr. Zekeriya KURŞUN, Seyit Ali KAHRAMAN ve Yücel DAĞLI'ya, indeksin hazırlanmasında emeği geçen Ruşen DENİZ'e ve her zaman yardımlarına baş vurduğumuz hocalarımıza burada teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayıyorum.

Gerek Orhan Şaik GÖKYAY Hoca'nın hazırladığı I. kitabın, gerekse bu kitabın dizgisini gerçekleştiren ve hayatının baharında beklenmedik bir şekilde bu dünyadan göçen İsrafil DAĞLI'ya teşekkür ise ödeyemeyeceğimiz bir borç

olarak kalmıştır.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin yayımlanmasının zaruretine bizim kadar inanmış olan ve bu konuda her türlü teşvik ve desteği sağlayan Enis BATUR'a, redaksiyonu olağanüstü bir titizlikle yapan Prof. Dr. İskender PALA ile Yapı Kredi Yayınları yöneticilerinden Aslıhan DİNÇ'e de ayrıca teşekkür ederim.

İ. Gündağ KAYAOĞLU

Giriş

Türk tarihinin Osmanlı dönemi, zengin yazılı kaynaklara sahip olmakla birlikte, dünya tarihinde daima önemli birer kaynak ola gelmiş seyahatnâme türü kitaplar açısından zengin değildir. Bundan dolayı XVII. asrın yegâne Türk seyyahı sayılan Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi, diğer kaynaklar arasında ayrı bir özellik ve kıymet taşımaktadır. Ancak ne döneminde, ne de daha sonra yazılan eserler Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ni hakkıyla değerlendirememişlerdir.

XIX. yüzyıla kadar hiçbir bibliyografik esere girmemiş olan Seyahatnâme, ne yazık ki bu tarihten sonra da lâyık olduğu ilgiyi görmemiştir. Şüphesiz bunun pek çok sebebi vardır. Ancak en önemlisi Seyahatnâme'nin sansür edilerek hatta özetlenerek dikkatsizce basılmış olmasıdır. Sözkonusu matbu Seyahatnâme, aslını yansıtmadığı gibi Evliya Çelebi ve eseri hakkında da pek çok yanlış yargıların doğmasına yol almıştır.

Evliya Çelebî'nin on ciltten oluşan Seyahatnâmesi'nin, Pertev Paşa Kütüphanesi'ndeki nüsha esas alınarak Necip Âsım'ın gözetiminde, İkdam Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey'in himmeti ile 1896 yılında neşrine başlanmıştır. İlk beş cildi 1899 yılı sonuna kadar tamamlanan eserin altıncı cildi 1901 yılında yedi ve sekizinci ciltleri 1928 yılında, dokuz (1935 yılında) ve onuncu (1944 yılında) ciltler ise Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır. Bu neşrin ilk cildinin yayınından 100 yıl sonra 1996 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından birinci cildin tam metni yeniden yayınlanmıştır.

Özellikle ilk altı cilt, Osmanlı devletinde sıkı sansürün uygulandığı bir zamana tesadüf ettiğinden, eserden pek çok parçaların çıkarıldığı, metne müdahale edildiği ve eserin orijinalliğinden hayli şey kaybettiği bilinmektedir. Birçok dile tercüme edilmiş ve pek çok akademik çalışmaya da kaynaklık etmiş olan Seyahatnâme'nin bu matbu nüshası Türkiye'de olduğu kadar bütün dünyada da kullanılmıştır.

Bundan dolayı Türk ve dünya tarihi için artık tartışmasız bir kaynak kabul edilen Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin eksiksiz bir metin neşrinin yapılmasını kaçınılmaz kılmış ve elinizdeki çalışma bu zaruretin bir sonucu olarak doğmuştur.

Seyahatnâme'nin II. cildi en çok bilinen ve güvenilir kabul edilen Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü 304 numaralı nüsha esas alınarak hazırlandı. XVII. yüzyıl Anadolu Türkçesi ile birlikte biraz da Evliya'nın bizzat kendine has üslûbunu yansıtan böylesine hacimli bir eserin yeni Türkçe harflere aktarılmasının ne denli zor bir iş olduğu bütün bilimsel çevrelerce kabul edilmektedir. Böyle bir işe başlandığında şüphesiz neşir ilkeleri açısından; metnin eksiksiz yansıtılmasının yanında, filolojik özellikler, fonetik yapı ve dönemin diğer dil hususiyetlerinin yanısıra, ortaya okunabilir ve anlaşılabilir bir

metnin konulması gerekmektedir.

Hazırlanan bu çalışma ne tenkitli bir neşir; ne de spesifik bir "dil" çalışmasıdır. Bu çalışmada tarih, edebiyat, sosyoloji, antropoloji vb. sosyal bilimlerin hemen her dalı ile uğraşan kişilerin rahat okuyup istifade edebilecekleri eksiksiz bir metnin ortaya konulması hedeflenmiştir. Dolayısıyla tenkitli bir metnin neşrinde istenen değerlendirme ve özellikler bu metinde aranmamalıdır. Bu kitap hazırlanırken şu hususlara dikkat edilmiştir:

Metnin kolay okunmasını sağlamak maksadıyla okuyucuyu gereksiz şekilde yoran transkripsiyon işaretlerine, zarurî hâller dışında yer verilmemiştir.

Orijinal metinde aynı kelimeler zaman zaman farklı imlâ ile yazılmışlardır. XVII. asır dil zenginliğini korumak için bu kelimelerde hiç bir tasarrufta bunulmamış aynı imlâların yansıtılmasına özen gösterilmiştir. Bu farklı imlâ şekilleri bazan aynı sahifede ve hatta aynı satırda bile bulunmaktadır. Meselâ: Varak 229a, satır 23'te "pınar" kelimesi (vav ile) "bunar" şeklinde iken aynı sahifenin 25. satırında (yâ ile) "bınar"; varak 226b, satır 30'da "değirmân" (mim'den sonra elif mevcut) bir satır sonra elif kaldırılarak "değirmen" şeklinde yazılabilimektedir. Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde de durum bundan farklı değildir. Aynı şekilde, 283a/18'de "çile" (yâ ile) kelimesi 24. satırda "çille" (yâ'sız ve çift lâm ile) şeklindedir. Bu şekilde yüzlerce örneğin sıralanması mümkündür. Bu imlâlar aynen korunmuştur.

Evliya'nın özellikle harekelediği ama bugün farklı bir imlâ ile yaşayan kelimelerde, orijinal imlânın aktarılmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca yer ve şahıs isimlerinde de Evliya'nın imlâsı esas alınmıştır. Ancak, istisna olarak "Arz-ı rûm" kelimesi "Erzurum" olarak yazılmıştır.

Eserde mevcut çıkmalar (derkenar), diğer yazma nüshalar da kontrol edilerek metnin içine yerleştirilmiş {} işaretiyle çıkma olduğu gösterilmiştir.

Metinde tamir yoluna gidilmemiş, metnin anlaşılırlığını sağlamak için bazı kelimelere harf ilavesi yapılmış ve bu da [ ] şeklinde gösterilmiştir.

Metinde geçen âyetlerin Arapça orijinalleri dizilerek, dipnotta sûre ve âyet numaraları ile meâlleri konulmuş; ancak diğer Arapça ve Farsça ibare, deyim, vecize vb.nin metin içinde transkripsiyonu verilmiştir.

Hazırlanan eserin kolay kullanılması için baş tarafına orijinalinde bulunmayan geniş bir "İçindekiler" ile sonuna da "İndeks" ilave edilmiştir. Yazma nüsha ile karşılaştırma yapmak isteyenler için orijinal varak numaraları metin içinde ***" [218a; 218b; 219a; …]"*** şeklinde verilmiş olmakla birlikte, indeks varak numaralarına göre değil, bu kitabın sayfa numaralarına göre düzenlenmiştir.

Bütün dikkat ve gayretlere rağmen bu büyüklükteki bir metnin neşrinde hataların olması kaçınılmazdır. Bizden kaynaklanan bu hatalara getirilecek eleştirilerin ileride yapılacak yeni neşirlerde rehberlik edeceği inancını

taşımaktayız.

Bazı İşaretler

(–)	Metinde boş bırakılan 1 kelimelik yerlerde kullanılmıştır.
(…)	Okunamayan 1 kelimelik yerlerde kullanılmıştır.
(?)	Okunuşundan emin olunmayan yerlerde kullanılmıştır.
[ ]	Bizim tarafımızdan ilave edilen yerlerde kullanılmıştır.
( )	Bizim tarafımızdan fazlalığı görülen veya düzeltilen yerlerde kullanılmıştır.
{ }	Derkenarları belirtmek için kullanılmıştır.
[12a], [12b]	Varak numaralarını göstermek için kullanılmıştır.
……(12 satırlık yer boş) ……..	Metinde boş satır adetlerini göstermek için kullanılmıştır
‘	Gerekli hallerde Ayn (Ÿ) harfini göstermek için kullanılmıştır.
’	Gerekli hallerde hemze (i) harfini göstermek için kullanılmıştır.
‘	Özel isimlerde kesme işareti (‘) için kullanılmıştır.

Hâzâ Seyâhatnâme Cild-i Sânî

[218a]

Hâzâ Seyâhatnâme Fihris-i Cild-i Sânî

1. varakda sahîfe-i evvelde sebeb-i seyâhatimiz, İslâmbol'dan Mudanya'ya gitdiğimiz.

2. varakda andan sevâd-ı a'zîm Bursa evsâfı.

3. varakda Bursa kal'asının dâiren-mâdâr cirmin bildirir.

3. varak ibtidâ Âl-i Osmânın tulû' [u] zuhûrun bildirir.

3. Bursa imâretlerin ve câmi'-i Orhân Beğ ve hâkimleri ve Aşağı kal'a eşkâlin bildirir.

4. Bursa'nın cemî'-î câmi'-i selâtînlerin beyân eder.

5. Vüzerâ ve a'yân-ı kibâr câmi'leri [ve] mesâcidleri bildirir.

6. Cümle medreseleri ve dârü'l-hadîsleri ve dârü'l-kurraları ve mektebleri beyân eder.

6. Cümle tekyegâhları ve cümle me'kel-i imâretleri ve cümle hân-ı hâcegânları bildirir.

7. Bursa'nın cümle tâbhânelerin ve bekârhânelerin ve çeşmelerin bildirir.

7. Ve su değirmânların ve sebîlhânelerin ve hammâmları ve kaplıcaları ve dükkânların bildirir.

9. Iğrandı cisrin ve bâğ u bâğçelerin ve bostân ve cemî'î mesîregâhların bildirir.

10. Keşişdağı ve iklîm-i cibâllerin bildirir ve gayri mesîregâhların beyân eder.

11. Âb-ı zülâli ve havâssın ve ulemâları ve şu'arâları ve halkının lisânları ve âb [u] hevâsı.

12. Esmâ-i mahallâtların ve memdûhât-ı me'kûlâtın ve müsmirât [u] fâkihâtın ve memdûhât-ı sanâyi'âtın bildirir.

12. Ziyâretgâh-ı selâtînleri, târih-i cülûslarıyla ve cümle fütûhâtları ve cümle vüzerâlarıyla bildirir.

13. Osmân Gâzî'deki ulemâları ve şu'arâları ve ziyâret-i Osmân Gâzî ve cülûs-ı Orhân Gâzî.

13. Ve fütûhâtların ve ziyâretin ve vüzerâların ve şu'arâların ve cümle ziyâretleri ve bizzât Hacı Bektâş-ı Velî neseblerin bildirir.

14. İcmâl-i cülûs-ı Gâzî Hudâvendigâr ve fütûhâtları ve ziyâretgâhın bildirir.

15. Gâzî Hudâvendigâr vüzerâların ve şu'arâların ve ulemâların ve cülûs-ı Yıldırım Hân'ı bildirir.

15. Ziyâret-i Yıldırım Hân'ı ve saltanatın ve vüzerâları ve şu'arâları ve kibâr-ı evliyâları bildirir.

16. İcmâl-i cülûs-ı Çelebi Mehemmed Hân-ı Evvel ve fütûhâtların ve ziyâret [ve] müddet-i saltanatın.

16. Çelebi Mehemmed Hân şu'arâların ve ulemâ ve meşâyihlerin ve cülûs-ı Sultân Murâd-ı Sânî ve fütûhâtların bildirir.

16. Murâd-ı Sânî'nin iki kerre cülûsu târîhleri, vefâtın ve vüzerâları ve şu'arâları ve ulemâların bildirir.

17. Bursa'da medfûn şehzâdeler türbelerin târîhleriyle beyân eder.

18. Bursa'da medfûn olan kibâr-ı evliyâlar ziyâretin bildirir.

18. Emîr Sultân menâkıbları,

19. Ve vefâtı ve Ebû İshak menâkıbı.

21. Bursa içre hânedân sâhiblerin ve Mudanya ve Bozburun girdâbı.

21. Kasaba-i Armudlu ve kasaba-i Ayasdifenaz ve İskender Çelebi bâğı.

21. Ziyâret-i Şehîd Müftî Hüseyin Efendi ve İslâmbol ve pendnâme-i pederimiz.

22. İslâmbol'dan İzmit şehri yolları ve kal'a-i Darıca ve Dil İskelesi ve içme suyu hâssası.

23. Evsâf-ı kal'a-i İzmit cümle imâretleriyle beyân olunur.

24. Baş iskele ve Topyeri ve kasaba-i (–).ve kasaba-i (–).

24. Ve kasaba-i (–).ve kasaba-i (–).ve sebeb-i hilkat-i Dil iskelesi.
24. Kasaba-i Kara Yalava bâğları ve sebeb-i binâ-yı Yalava ılıcaları.
25. Kasaba-i Samanlı ve cezîre-i Heybeli ve cezîre-i Tavşanlı ve cezîre-i Purğazlı.
25. Cezîre-i Kınalı ve cezîre-i Kızılada ve İslâmbol'a dâhil olduğumuz.
25. Sene 1050 târîhinde Karadeniz ile Tarabefzûn'a gitdiğimiz ser-encâmları ve cümle kılâ'ları beyân eder.
25. Kasaba-i İrva ve kasaba-i Şile ve kasaba-i Kefken ve cezîre-i Kerpe.
25. Kasaba-i Kandırı ve kasaba-i Akçaşar ve Ereğli kal'ası ve Çoban kullesi.
26. Bartın kal'ası ve Amasra kal'ası ve İnebolu kal'ası ve Sinop kal'ası.
27. Ve Sinop câmi'i minberi ve gayrı câmi'ler ve kasaba-i Bafra iskelesi ve kal'a-i Samsun.
28. Kal'a-i Ünye ve kasaba-i Faça ve kal'a-i Vona ve kal'a-i Giresin.
28. Kal'a-i Pürpülüm ve kal'a-i Göreli ve kal'a-i Kiliye ve kal'a-i Yorozburnu.
29. Kal'a-i Akçaâbâd ve Polatabâzârı ve şehr-i azîm ve belde-i kadîm kal'a-i Tırabuzun.
29. Eyâlet-i Tırabuzun sancakları ve Abaza ve Gürcîstân vilâyeti isimleri.
30. Trabzan hâkimleri ve halkının esmâ ü lakabları ve imâretlerinin esmâları ve kölelerinin nâmları.
30. Tarabefzûn şehrinin şu'arâları ve kibâr [u] a'yânı ve ulemâ ü sulehâsı.
30. Eşkâl-i kal'ası ve cümle ebrâcları ve cümle kal'a kapuların bildirir.
31. Aşağı kal'ası ve cümle sarâyları ve cevâmi'-i selâtîn [ve] mesâcidleri.
31. Medrese ve dârü'l-kurrâ ve mekteb-i sıbyânları ve tekye-i dervişânları.
32. Hammâmları ve hânları ve bekârhâneleri ve çeşmesârları ve çârsû-yı bâzârı.
32. Dârü'z-ziyâfe imâretleri ve halkının reng-i rûyları ve kâr [u] kesblerin bildirir.
33. Me'kûlât ü meşrûbâtının memdûhâtların ve balıklarının havâssın ve lisân-ı Çiço'yu bildirir.
34. Mesiregâh-ı Tarabefzûn ve esmâ-i mahallât ve hikâye-i acîbe. ***[218b]***
34. Sitâyiş-i nehr-i Hoşoğlan ve ziyâretgâh-ı selâtin ve gayrılar.
34. Gürcîstân ve Mikrilistân memleketine seyâhate gitdiğimiz kılâ'ları beyân eder.
34. Kasaba-i Şâne ve kal'a-i Sürmene ve nâhiye-i Mâhnoz ve kasaba-i Kaliprahavoli.
35. Kal'a-i Rize ve kasaba-i Hopan ve kal'a-i Gönye ve nehr-i azîm Çoruğ.
35. Vilâyet-i Mikrilistân ve sancağ-ı Batum ve kal'a-i (–).
36. Azak kal'ası gazâsına gitdiğimiz ve meneksile gemileri eşkâlin beyân eder.
36. Evsâf-ı Faşa çayı ve vilâyet-i azîm Abaza ve ibtidâ-yı tulû'ların bildirir.
36. Cemî'î lisân sâhibi olan kavmleri ve cümle kavmin isimlerin ve kavm-i Arab'ın tulû'un.
37. Abaza vilâyeti aşireti beğlerinin isimlerin ve iskelelerin beyân eder.
39. Lisân-ı garîb ü acîb-i Abaza ve lisân-ı ıstılâh-ı Sadşe Abaza.
39. Kal'a-i Anapa ve aşiret-i kavm-i Şağake.
40. Sene (–) târîhinde Azak gazâsına gitdiğimiz menâzilleri ve muhâsara-i Azak'ı bildirir.
44. Azak'dan bî-feth vilâyet-i Kırım'a gitdiğimiz menâzilleri ve enhârları bildirir.
44. Vilâyet-i Kırım'dan yine kal'a-i Azak seferine Tatar Hân ile varup kal'ayı feth etdiğimiz bildirir.
45. Bahâdır Girây Hân'ın azli ve İslâm Girây Hân'ın cülûsu ve Leh seferlerin beyân eder.
46. Bu abd-i hakîrin Karadeniz'de gark olduğu sergüzeştin beyân eder.

47. Keliğra kayaları ve kal‘ası ve Sarı Saltık tekyesin bildirir.
47. Menâkıb-ı Sarı Saltık Sultân ve ejderi katl edüp kralın îmâna geldüğü.
49. Keliğra kal‘asından yine gemiyle İslâmbol’a gitdiğimiz konakları bildirir.
49. Manzara-i tûl [u] arz-ı Karadeniz’in cirmin bildirir.
50. Malta gazâsına gitdiğimiz beyân eder.
50. Malta seferi fetvâsının sûretin beyân eder.
51. Malta gazâsına me’mûr olan eyâletleri ve limân menâzillerin beyân eder.
51. Cezîre-i Girid ve cezîre-i Çukalar ve kal‘a-i Koron ve kal‘a-i Moton ve kal‘a-i Avarin ve gayrı cezîreler.
52. Evsâf-ı muhâsara-i cezîre-i Girit ya‘ni ibtidâ-yı şüru‘-ı feth-i kal‘a-i Hanya.
54. Hanya fethi târîhleri ve ba‘de’l-feth İslâmbol menâzilleri ve Fâtih-i Hanya Yûsuf Paşa’nın sebeb-i katli.
55. Hikâye-i garîb ü acîbe-i peder-i azîzimiz *rahmetullah*.
56. Der-beyân-ı hikmet-i Hudâ-yı esrâr-ı hafiyye ve menâkıb-ı şehzâdegân-ı Sultân Ahmed Hân.
57. Sene 1056 târîhinde Tekeli Paşa’nın Şenile gazâsına serdârlığı ve inhizâmın beyân eder.
57. Venedik küffârının Kilis kal‘asın ve niçe kal‘alara istîlâsın bildirir.
57. Erzurûm vilâyetine gitdiğimiz menâzil ve kılâ‘ları beyân eder.
58. Kasaba-i Gekbiziye ve kal‘a-i Heleke ve kal‘a-i İzmit ve buhayre-i Sapanca.
59. Kasaba-i Handak ve kasaba-i Düzce ve kasaba-i Üskûbî ve şehr-i ma‘mûr Bolı.
59. Bolı ılıcası ve Çağa gölü ve kasaba-i Gerede ve Türk lisânı.
60. Kasaba-i Çerkeş ve ziyâret-i Habîb-i Karamânî ve şehr-i Tosya imâretleri ve ziyâretleri.
61. Kal‘a-i Osmâncık ve ziyâretgâh-ı Koyun Baba ve kal‘a-i dârü‘l‘izze-i metîn Amasiyye.
64. Dârü‘l-ikbâl kal‘a-i Nîkhisâr ve ılıcası.
65. Vilâyet-i Erzurûm ve kal‘a-i Koylıhısâr ve Zağapa deresi ve tılsımâtı ve gayrı menâzilleri.
66. Ziyâretgâh-ı Çağırkanlı Sultân ve Tercân sahrâsı ve gayrı konakları beyân eder.
67. Evsâf-ı kal‘a-i kadîm, behcet-i rüsûm ya‘nî hisâr-ı metîn-i Erzurûm.
67. Eyâlet-i Erzurûm’un sancakları ve hâkimleri ve nehr-i Furât’ın tulû‘[u] gurûbu.
68. Eşkâl-i kal‘a-i Erzurûm ve cemî‘î imâretleri ve cevâmi‘ ü medrese ve dârü‘l-kurrâ ve dârü‘l-hadîs ve mekteb-i sıbyânları.
69. Gayrı hayrât [u] hasenâtları ve şehr-engîzi ve varoşları ve halkının lisânların beyân eder.
70. Evsâf-ı Eğerlidağ ve menâkıb-ı Bel‘am ibn Bâ‘ûr ve ibret-nümâ-yı azîm ejderhânın karataş olması.
71. Erzurûm’dan Kürdistân’da Şuşik kal‘ası seferine gitdiğimiz bildirir.
71. Gümüşlü künbet ve Hasankal‘ası ve cümle imaretleri ve ılıcasın beyan eder.
72. Çoban köprüsü ve Hınıs kal‘ası sancakları.
73. Ziyâeddîn kal‘ası ve germâbı ve Avnik kal‘ası ve niçe gûne kal‘alar ve Şuşik kal‘ası fethi ve kal‘a-i Mekü.
74. Erzurûm’dan Acem vilâyetine gitdiğimiz konakları ve şehr-i kılâ‘-ı azîmleri beyân eder.
74. Üç dörd konakdan sonra diyâr-ı Acem’de ibtidâ kal‘a-i Karış.
75. İbret-nümâ-yı azîm Üçkilise ve ziyâretgâh-ı Muhammed Şâm-ı Gazan ve nehr-i azîm Zengî çayı.
76. Germâb-ı Sidirgi ve evsâf-ı şehr-i azîm Karabâğlar ve evsâf-ı kal‘a-i Nahşivân-ı nakş-ı cihân.
77. Lisân-ı Dehkınî ve lisân-ı Direy ve lisân-ı Pârisî ve lisân-ı Pehlevî ve lisân-ı Gâzî.

77. Kal‘a-i Alıncak Van ve kal‘a-i Sarây ve kal‘a-i Suşmâr ve her lisân ve kal‘a esmâları. ***[219a]***

77. Âl-i Osmân devletinde olan vilâyet eyâletlerinin esmâların beyân eder.

77. Şehr-i Nahşivân’dan vilâyet-i Tebrîz-i dilâviz’e gitdiğimiz bildirir.

78. Nehr-i Aras ve şehr-i Küçük Karabâğ ve şehr-i Tesuy ve şehr-i İrem Merend.

79. Evsâf-ı şehr-i azîm [ü] kadîm Tebrîz-i dilâvîz dâr-ı Pervîz.

79. Bânî-i Tebrîz ve dervezeleri ve bânîlerinin târîhlerin beyân eder.

80. İmâristân-ı Tebrîz’i ve cümle cevâmi‘ ve mesâcid [ü] hayrâtları bildirir.

82. Yüz yigirmi gûne şehr-engîzi ve halkının ıstılâhı ve ta‘rîf-i tâc-ı Acem’i beyân eder.

83. Mesîregâh-ı Tebrîz’i ve niçe bin aded hıyâbân [u] teferrücgâhları ve cemî‘î nevâhîlerin beyân eder.

84. Sitâyiş-i külliyât-ı şehr-i Tebrîz ve münâsib hadîs-i şerîfler.

84. Hüsniyyât-ı şehr-i Tebrîz ve kubhiyyât-ı ahâlî-i İrân-zemîn.

86. Ziyâretgâh-ı şehr-i Tebrîz ve evsâf-ı kal‘a-i Merâm-Kumla.

87. Şehr-i azîm Merâğa ve niçe kendler ve niçe nevâhîler ve şehr-i Ûcân-ı Kadîm.

87. Niçe kend-i âbâdânlar ve kal‘a-i kehrân-ı Azerbaycân.

88. Şehr-i azîm Erdebîl ve buhayre-i Erdebîl ve zikr-i sebeb-i seng-i siyâh bârân-ı rahmet.

88. Hikmet-i sırr-ı garîbeler ve esrâr-ı hafiyyeler ve evsâf-ı me‘âdin, cevâhir-i seng-i Seylân.

89. Hikmet-i Hudâ Erdebîl’de kedi mu‘ammer olmayıp fare çok olduğu ve ziyâretgâh-ı şâhları bildirir.

89. Tebrîz’den vilâyet-i Revân’a revân olduğumuz konakları ve kal‘a-i Hôy-ı dilcûyı beyân eder.

91. Ziyâret-i Şems-i Tebrîzî ve şehr-i Behistân ve kal‘a-i Çûres ve şehr-i Ordubâr-ı merâm.

91. Şehr-i Şorakil ve niçe kend-i azîmler ve evsâf-ı eşkâl-i kal‘a-i Revân-ı Azerbaycân.

92. Sultân Murâd’ın Revân fethi ve gayrı kılâ‘ların fethin bildirir.

93. Kal‘a-i Revân’dan Şirvân ve Şamaki vilâyetlerine ve Tiflis u Tomanis kal‘alarına gitdiğimiz bildirir.

93. Kal‘a-i Gencîne-i Gence ve niçe kend-i âbâdlar ve asâkir-i Âl-i Osmân şühedâlarının ziyâretlerin bildirir.

94. Evsâf-ı kal‘a-i Aras ve sitâyiş-i kal‘a-i Şeki ve nâhiye-i Mahmûd-âbâd ve ahvâl-i kabâ’il-i İttil lisânı.

94. Evsâf-ı kabâ’il-i kavm-i Kaytak bir acîbe-likâ oldukların beyân eder.

95. Kavm-i Kaytak ve kavm-i Moğol ve kavm-i Boğol lisânların beyân eder.

95. Evsâf-ı şehr-i Niyâzâbâd-ı ma‘mûr [u] bünyâd ve sitâyiş-i kûh-ı Elburz ve vilâyet-i Şirvân ve Şemahı.

96. Elkas Mirza’nın Acem diyârın harâb etdüğü ve Şirvân ziyâretlerin bildirir.

97. Kasaba-ı Rükâl-i azîm ve evsâf-ı kal‘a-i Bakü.

98. Gürcîstân vilâyetine gitdiğimiz menâzilleri beyân eder.

98. Ma‘âdin-i neft yağı der-şehr-i Bâkü ve Bahr-i Haraz’da pîl-gûş mâhî.

98. Bahr-i Haraz’ın dâiren-mâdâr cirmi ve gûnâ-gûn mâhîlerin beyân eder.

99. Şehr-i azîm, ülke-i Şaburan ve vilâyet-i kal‘a-i Bâbü‘l-evbâb.

101. Ziyâretgâh-ı kal‘a-i Demirkapu, Vilâyet-i Dağıstân ve kal‘a-i Serîrü‘l-lân.

102. Dağıstân ülkelerin ve Gürcîstân vilâyetlerin ve Kaht kal‘asın bildirir.

102. Vilâyet-i Gürcî Şavşadistânı‘nda kal‘a-i Tiflis’i ve kal‘a-i Zekim’i bildirir.

103. Germâb-ı kal‘a-i Tiflis ve kal‘a-i Kevâsaht ve kal‘a-i Lûri ve kal‘a-i Sûrân ve kal‘a-i Azgur ve lisân-ı Gürcî-i Şavşad.

103. Der-beyân-ı hasîb [ü] nesîb nesl-i mülûk-i Gürcîstân.
104. Der-beyân-ı vilâyet-i Çıldırân, ya‘nî kal‘a-i Ahıçka-i dâr-ı emân.
105. Der-vasf-ı germâb-ı vilâyet-i Ahıçka ve tâbi‘ olan Gürcî kal‘aların bildirir.
105. Kal‘a-i Hırtîz ve kal‘a-i Ahılkelek ve kal‘a-i Perkân ve kal‘a-i Kebirvâle ve kal‘a-i Hacrek ve kal‘a-i Şatan.
105. Kal‘a-i Kızlar ve kal‘a-i Kütâtis ve kal‘a-i Altun ve kal‘a-i Orduba.
105. Kal‘a-i Al ve kal‘a-i Posthu ve kal‘a-i Şavşad ve kal‘a-i Harbe.
105. Kal‘a-i Ardanıç ve kal‘a-i Avahçı ve kal‘a-i Çağışmân ve kal‘a-i Kinnâv ve kal‘a-i Kara Ardahân ve kal‘a-i Vâle.
105. Kal‘a-i Gömük ve kal‘a-i Aharis ve kal‘a-i Pernâk ve kal‘a-i Nazarbâz ve kal‘a-i Kenzedumâl ve kal‘a-i Kızan.
106. Kal‘a-i Göle ve kal‘a-i Penk ve kal‘a-i Oltı ve kal‘a-i Mamrevân ve kal‘a-i Erzurûm.
106. Erzurûm’dan yine Acem diyârında kal‘a-i Revân’a revân olduğumuz bildirir.
106. Hasankal‘ası ve kal‘a-i Mijingird ve kal‘a-i Bardûz ve kal‘a-i Keçivân.
107. Kal‘a-i Kars ve cümle imâretleri ve cümle cevâmileri ve hayrâtların bildirir.
108. Kal‘a-i Kağızmân ve cümle ma‘âdinleri, kal‘a-i Meğazbird ve kal‘a-i Ani.
108. Kal‘a-i Zarşed ve Üçkilise mutalsımâtları ve garîbe ve acîbeleri bildirir.
109. Tekrâr kal‘a-i Revân ve Erzurûm’a avdet etdiğimiz kendleri beyân eder.
109. Kal‘a-i kadîm makâm-ı Şoralar ve kal‘a-i Zeynhân ve kal‘a-i Erzurûm.
110. Erzurûm’dan şehr-i Bayburd’a ve Canha ve İspir ve Tortum’a ve gayrı kal‘alara gitdiğimizi bildirir.
110. Dumlu Sultân ziyâretinde hadîsler ile nehr-i Furât’ın tulû‘u.
110. Akçakal‘a ve kal‘a-i Canha, ya‘nî Gümüşhâne ve kal‘a-i Bayburd.
111. Evsâf-ı nehr-i Çoruğ ve kal‘a-i Tortum. ***[219b]***
112. Kal‘a-i Necah ve kal‘a-i İmrahor ve Akçakal‘a ve kal‘a-i Pengred ve kal‘a-i Vaşerd ve Akçakal‘a-i sağîr.
112. Kal‘a-i İspir ve kal‘a-i Pertekrek ve nâhiye Dodanlı ve kal‘a-i Tekhıs ve evsâf-ı sancağ-ı Tortum’u beyân eder.
112. İstihlâs-ı kal‘a-i Gönye, gazâ-yı Seydî Ahmed Paşa.
115. Gönye kal‘asından Mikrilistân vilâyetin şebhûn etdiğimiz kılâ‘ları beyân eder.
115. Sahrâ-yı Boğdo ve kal‘a-i Ahar ve yetmiş aded nâhiyeler gâret olduğu.
116. Yigirmi pâre kal‘alar gâret olduğu ve lisân-ı kadîm-i Mikril-i kavm-i zelîl.
117. Ahvâl-i vüzerâ ve mîr-i mirânlar ve hikâye-i udhıke-i garîbeler.
118. İbtidâ-i tulû‘-ı Gâzî Seydî Ahmed Paşa ve mutasarrıf olduğu livâlar.
119. Ahlâk-ı hamîde-i Ketağaç Paşa ve bahâdırlıkları ve menâkıb-ı şecâ‘at-ı Deli Dilâver Paşa ve hikâye-i udhıkeleri.
120. Sitâyiş-i velîni‘am Defterdârzâde Mehemmed Paşa ve hüsn-i hulk u nîk-hasletleri beyân olunur.
122. Erzurûm’dan ma‘zûl olup ol şiddet-i şitâda der-i devlete gitdiğimizi bildirir.
122. Evsâf-ı kal‘a-i Kemâh, ibret-nümâ-yı azîm.
123. Kemâh kal‘ası kazâları ve hikmet-i Hudâ-yı ibret-nümâlar.
124. Kal‘a-i dârü‘n-nasr Erzincân, bânîleri ve cümle imâretlerin bildirir.
Varvarlı Alî Paşa’nın celâlî olması ve Köprülü Mehemmed Paşa’yı münhezîm etdüğü.
125. Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile Varvar Alî Paşa’ya gitdiğimizi beyân eder.
126. Evsâf-ı Şebin Karahisâr ve cümle imâretleri ve eşkâl-i Arslan kûhu.
Ve mine’l-acâ‘ib hikmet-i sun‘-ı Hudâ ve ma‘den-i Şeb-i Süleymânî.

127. Nehr-i Kerkük ve evsâf-ı kal‘a-i Hacı Murâd ve cümle imâretleri.

128. Kal‘a-i dârü‘l-ikbâl Nîkhisâr ve kasaba-i Sonisa ve kal‘a-i Lâdik.

128. Şehr-i Lâdik’in cümle imâretleri ve cümle masnû‘ât u mesîregâhların beyân eder.

129. Şehr-i Lâdik’in ılıcası ve buhayre-i âb-ı zülâli ve ziyâretleri ve şehr-i kadîm Merzifon imâretleri.

131. Merzifon şehrinin ziyâretleri ve Koca kal‘ası ve Köprülü şehri.

132. Kal‘a-i Erdoğan ve kasaba-i Zeytûn ve kasaba-i Kargu.

132. Direklibel’de çekdiğimiz şiddet-i şitâyı ve âlâm-ı şedâ’idi beyân eder.

133. Evsâf-ı me‘adin-i şehr-i Gümüş ve meşakkat [u] derd-i belâ [vü] mihen.

133. Evsâf-ı kal‘a-i Çorum ve cümle âsâr-ı binâları.

134. Ve Çorum’dan Tokat üzre gitdiğimiz yolları bildirir.

134. Nehr-i Kızılırmak’da çekdiğimiz âlâm-i şedâ’idi ve gark-ı âb olanlar.

135. Mâ-vaka‘a âlâm-ı berzah-ı elîm ve sebeb-i gark-ı âb-ı ibâdullah.

135. Menâkıb-ı Şeyh Bardaklı Baba, *kuddise sırruhu’l-azîz*.

136. Ziyâretgâh-ı eş-Şeyh İbrâhîm Tennûrî ve kasaba-i Kurdlar Sarâyı.

136. Vilâyet-i Keskiniçi ve ziyâretgâh-ı evliyâları.

136. Evsâf-ı Kal‘acık ve imâretleri ve ziyâretlerin beyân eder.

137. Harâmî Kara Haydar’a râst geldiğimiz ser-güzeşti.

139. Ziyâret-i Hüseyin Gâzî ve evsâf-ı dâr-ı selâsil ya‘nî kal‘a-i Engürü.

139. Sebeb-i tesmîye-i Engürü ve eşkâl-i kal‘ası ve cümle imâretleri.

141. Menâkıb-ı Hacı Bayrâm-ı Velî ve keyfiyyet-i sûf mevci.

141. Ve mine’r-rü’yâyi’s-sâliha hakîr Evliyâ-yı pür-taksîr.

142. Engûrü‘de âsûde olan ziyâretgâhları beyân eder.

143. Evsâf-ı kasaba-i Istanoz ve temâşâgâh-ı resenbâzân [u] pehlivânân.

144. Varvar Alî Paşa’dan muhabbetnâmeler geldüğü ve Defterdârzâde Mehemmed Paşa’dan mektûblar gitdiği.

145. Varvar Alî Paşa ile Köprülü Mehemmed Paşa’nın ve Kör Hüseyin Paşa’nın ve Kara Sefer Paşa’nın ceng etdikleri temâşâsın bildirir.

145. Kasaba-i Gergerân’da Varvar Alî Paşa’ya râst geldiğimiz bildirir.

147. Varvar Alî Paşa’nın encâm-ı kâr-ı inhizâmı ve sebeb-i katl [ü] şehâdeti be-dest-i İpşir Mustafâ Paşa.

150. Şehr-i Beğbâzârı ve kasaba-i Âyaş.

150. Şehr-i Beğbâzârı‘ndan İslâmbol’a azîmet etdiğimiz konakları beyân eder.

151. Kal‘a-i Türbeli Gönlük ve ziyâretgâh-ı Akşemseddîn Sultân.

152. Kal‘a-i Taraklı ve kal‘a-i Geyve-i kadîm ve agaç denizi ve kal‘a-i Çoban.

153. Kasaba-i Sapanca ve kal‘a-i İzmit ve kasaba-i Gekbiziyye ve şehr-i azîm Üsküdar.

153. Ve şehr-i azîm, Belde-i Tayyibe ya‘nî İslâmbol-ı mahmiyye.

153. Der-beyân-ı gulgule-i Rûm, hal‘-i İbrâhîm Hân ve cülûs-ı Mehemmed Hân ve ceng-i azîm-i Atmeydânı.

156. Sûret-i fetvâ-yı katl-i eşkıyâlar ve hikmet-i Hudâ hikâyeleri ve Mevlevî Vezîr ile Defterdârzâde münâkaşaları.

157. Murtazâ Paşa ile Şâm’a gitdiğimiz bildirir ve Harâmî Kara Haydarzâde’nin salb olduğu.

[220b]

Metin

Dibâce-i Seyâhatnâme-i Seyyâh-ı âlem Evliyâ-yı bî-riyâ teberrüken ibtidâ Bahr-i Tavîl Beyânî Efendi *rahmetullahi aleyh* der-sitâyiş-i zât [u] sıfât-ı Rabbi'l-âlemîn

BİSMİLLÂHİRRAHMANİRRAHÎM ve bihî nesta'în

Evvelâ hamd edelim, Hâlık-ı eflâke ve mâ-fîhe ki ızhâr u ayân eyledi: Bu cümle acâ'ib u garâ'ib ve yir ü gök ve melek-i cennet ve rıdvân ve dahi hûr ile gılmân ve gül ü sünbül ü reyhân ve mül ü bülbül ü destân ve dahi çeşme-i hayvân ve dürr ü lü'lü ü mercân ve meh-i mihr-i dırahşân. Mesnevî

Hamd kılmak Hâlika vâcib dürür

Ni'metine ins ü cin tâlib dürür

Hem salât ile selâm ol Ahmed'e

Mazhar-ı "Levlâk"-ı sırr-ı "emced"e

Sahbına evlâdına olsun selâm

Anlar-ile oldu bu dîn bi't-temâm

Anların rûyâbın'olsun yâ İlâh,

Evliyâ kulunu eyle (–)

Hamd [u] sipâs ol Sâni'-ı zerre ve şemme ve mülevven kâyinâta kim bu abd-i hakîri diyâr-ı ademden vücûda getürüp tâ'ât [u] ibâdât etmeğe me'mûr etdi kim âyet [1] emriyle evkât-ı hamseye me'mûr eyledi ve şerâ'it-i İslâm'dan salât [u] sıyâmı ve zekâtı (–) (–) (–) haccı kullarına farz eyleyüp emr-i Hakk'a imtisâlen her kulları edâ-yı farz edüp ibâdet ederler. Bu abd-i kemter dahi edâ-yı hacc eylemek arzûsıyla seyâhate tâlib ü râğıb olup "Âyâ, peder ü mâder ve birâder kahrından niçe halâs olup cihânı geşt [ü] güzâr edüp seyyâh-ı âlem olabilirim?" deyü bin kırk senesinin mâh-ı Muharrem'inin gurresinde piyâdece şehr-i İslâmbol içre serserî gezüp bâlâda cild-i evvelimizde İslâmbol evsâfın tahrîr etdiğimiz üzre şehr-i bî-misâl mahmiye-i Kostantıniyye'yi bi't-temâm ve'l-kemâl seyr [u] temâşâ edüp alâ kadri'l-imkân cemî'î âsâr-ı binâları ve ibret-nümâ kârları ve'l-hâsıl cemî'î imâretleri tavsîf edüp kırk yedi fasl üzre cemî'î esnâfâtların pîr [ü] perverleri ve kânûn [u] kâideleriyle Sultân Murâd Hân Gâzî'nin Bağdâd gazâsına azîmetinin ordu alayın dahi tahrîr edüp Belde-i Tayyibe içre seyâhat u ziyâret ve temâşâ etmeğe arzumuz def' olup şeb [u] rûz, ışk [u] şevkimiz arz-ı mukaddese ve Bağdâd-ı behişt-âbâd [ve] Mekke ve Medîne ve Mısr u Şâm câniblerine azîmete bel bağlayup cild-i evvelimiz ibtidâsında tahrîr olunduğu üzre bir leyle-i mübârekede günc-i mihnethânemde hâb-âlûd iken bizzât Hazret-i Risâlet-penâhı rü'yâ-yı sâlihimde görüp dest-i şerîflerin bûs edüp "Şefâ'at yâ Resûlallah" diyecek mahalde "Seyâhat yâ Resûlallah" demişiz. Mübârek, nikâbların küşâde kılup arz-ı cemâl edüp tebessüm-künân olup buyurdular kim *"Şefâ'atî ve seyâhatî ve ziyâretî,*

Allahümme yessir bi’s-sıhhati ve’s-selâme” [2] deyü Fâtiha dediler. Cümle huzzâr-ı meclis ashâb-ı güzîn Fâtiha-i şerîfi tilâvet edüp cümle kibâr-ı ashâbın dest-i şerîflerin bûs edüp hâbdan bîdâr olduğumuz bâlâda mufassaldır. Hikmet-i Hudâ [3] ertesi ale’s-sabâh Gedikpaşa semtinde bir yâr-ı gâr-ı kadîmimiz Okçuzâde Ahmed Çelebi hânesine varup ânî gördüm, bir tedârik-i azîm ile Bursa şehrinin teferrücü ve ziyâretlerine âmâde olmuşlar. Ol yâr-ı vefâdâr-ı gamgüsâr eyitdi “Ey birâder-i cân-berâberim Evliyâ-yı mâ. Gel senin ile *“Evvelu’r-refîk, sümme’t-tarîk”* [4] fehvâsınca refîk olup beş-on gün içinde taht-ı kadîm-i evvel, sevâd-ı mu‘azzam olan Bursa şehrin seyr [u] temâşâ edüp kalbün âyînesi jeng-i gamdan mücellâ olup mahzûn gönlümüz şâd ve gam-gîn gönlümüz âbâd olup niçe bin ibret-nümâ âsârlâr ve niçe yüz erbâb-ı ma‘ârif cânlar ve mülûk-ı selef-i selâtîn-i âl-i Osmâniyân ve gayrı merâkıd-ı pür-envârları ziyâret edüp husûsan Hazret-i Emîr Sultân’ın âsitânesine yüz sürüp kalbimiz münevver olup cihân cihân cân sohbetleri edelim” dedikde hemân derûnuma bir âteş düşüp ol yâr-ı vefâdârın teklîfiyle tabî‘ata diyâr-ı Bursa’ya gitme arzûları gelüp gûyâ kıbel-i Hak’dan bir ***[221a]*** ilhâm-ı Rabbânî olup Bismillah deyüp cümle huzzâr-ı meclis, ehibbâ ve dûstânlar, “Mübarek olup sâlimîn ü gânimîn avdet müyesser ola”, deyüp hayr du‘â ile bir Fâtiha-i Seb‘u’l-mesânî tilâvet olunup hakîr dahi hemân ol mahalde peder ü mâder ü birâder [ü] hâher haberleri yok iken yigirmi nefer yârân-ı bâ-safâ ile Eminönü‘ne gelüp bir Mudanya kayığına süvâr olduk.

Bin elli târîhinde maskat-ı re’simiz olan mahmiye-i Kostantıniyye’den ibtidâ seyâhate çıkup Bursa’ya revâne olduğumuz menâzilleri ve kurâ ve kasabâtları ve ibret-nümâ âsârları ve sevâd-ı muazzam şehr-i kadîmleri im‘an-ı nazar ile temâşâ etmeğe bezl-i himmet edüp nass-ı kâtı‘la âmil olup [5] emrine imtisâlen edîm-i arzı deverân [u] seyerân edüp [6] nassı üzre şeb [ü] rûz cezîre-i dünyâda çâr-kûşe-i ekâlîm-i seb‘a(y)ı, seb‘a-i seyyâre-vâr seyr ettiğimiz cibâl u hâmûn ve berr u bahrde çekdiğimiz âlâm-ı şedâ’idi ve ömr-i nâzenîn

“es-Seferu kıt‘atun mine’s-sakar velev kâne fersahen” [7] mazmûnunca ömr-i girân-mâye niçe geçdi, anı beyân eder.

Evvelâ Bismillah ile Emînönü‘nden bir keştîye süvâr olup telattum-ı deryâ ile ibtidâ Galata burnunda Kurşumlu Mahzen nâm, önünde girdâb-ı halîc-i Kostantiniyye olan fecc-i amîkı sa‘b vechile ubûr etdik. Âyet [8] âyetine mazhar olup ibtidâ şedâ’id-i bahri çeküp Fındıklı kasabası önünde sehl-ârâm edüp *“Evvelu’r-refîk, sümme’t-tarîk”* [9] fehvâsınca bir kaç üstâd-ı kâmil keştîbân yolcular gemimize gelüp refîk oldular. Bin elli Muharrem’inin evvel cum’ası idi, vakt-i çâştda şems-i âteş-tâb kulle-i feleğe iki cıdâ kaddi oldukda “Hamd-i Hudâ eyyâm-ı muvâfıkdır” deyü cümle keştîbânlar bir yire cem‘ olup isa seren edüp salpa demir atdılar. Keşân-ber-keşân âhen-i keştî çeküp cümle levendât hâzır-bâş olup du‘â vü senâ ile yelken yırtup “Hudâ âsân ede!” deyü Fâtiha tilâvet olunup sıyırma pupa-rû[z]gâr ile tarfetü‘l-ayn içre Sarâyburnu akındısı girdâbın âsân vech ile ubûr edüp bâdbân-ı murâdı Bursa’da Murâdiyye cânibine mün‘atıf ve [i]râdet-i cüz’îyi ol tarafa münsarıf edüp keştî içre herkes cavk cavk ve şavk şavk sohbet etmede, ba‘zı yârânlarımızdan hânendeler

Allâhümme yâ Hâdî

Âsân eyle yolumuz

Sehhil ubûre'l-vâdî

Tiz geçir tut elimiz

ilâhîlerin terennüm [ü] âğâze ederken meğer refîkimizden biri Sultan İbrâhîm Hân'ın Karcıbaşısı Sefer Ağa'nın tanbûrcusu ve santurcusu ve neyzen ve kemânçecisi var imiş ve Sadrıa'zam Kara Mustafâ Paşa'nın Ulak Kara Recep Ağa*sının bir çöğürcüsü ve iki hânendesi var imiş, cümlesiyle bir yire gelüp "Gelin sizinle bu girdâb-ı gamda teşvîş-i endîşe-i gamı def' etmek içün bir segâh faslı eyleyelim" deyü hakîr muharrik olup segâh u mâye ve gerdâniyye makâmı evlerinde deverân ederek gerdâniyyede karâr edüp iki peşrevden sonra Dervîş Ömer bestelerinden üç murabba' bir semâ'î faslı edüp bir cân sohbeti olmuşdur kim deryâ-yı rahmet halk olalı rûy-ı deryâda eyle bir fasl-ı Hüseyn-i Ba[y]kara olmamışdır. Gemicilerden Kışlakcı Dayı ve Çördüm Dayı ve Cıvık Velî nâm dayılar çögürleriyle gelüp anlar dahi âşıkâne ve sâdıkâne bir fasl etdiler kim çögür erbâbı olanların ağızlarından salyarları akdı.

Bu zevk [u] şevk üzre **cezîre-i Heybeli** önüne vardık. İslâmbol'a on sekiz mildir ve dâiren-mâdâr tokuz mil ihâta eder. Ma'mûr [u] âbâdân ve bir manastırı var. Yılda bir kerre, niçe bin kayık kefereler İslâmbol'dan gelüp bu manastırı seyr ederler. Zirâ kefere zemânında Ayasofya'dan riyâzatla uçan Angiliya ruhbânın bu deyrde maşadı vardır. Bu cezîre halkı sâfî zengîn re'îs-i Rûm kefereleridir. Âb-ı hayât suyu ve bâğları vardır. Hâkimleri, bostâncıbaşı ve bir yeniçeri yasakçısıdır. Andan kalkup yine eyyâm-ı muvâfık ile berk-ı hâtif gibi şakıyup gûyâ keştî başından âteşler çıkup ihsân-ı Hudâ ile kâmil beşinci sâ'atde sâhil-i bahre varup lenger-endaht olduk. Beyt:

Be-deryâ der-menâfi' bî-şümârest

Eger hâhî selâmet der-kenârest [10]

Evsâf-ı şehr-i azîm ve kal'a-i kadîm belde-i Darıhal ya'nî Mudına

Kostantin Tekürün kızı *[221b]* Mudına binâsıdır. Mudına'dan galat-ı meşhûr Mudanya derler. Hamd-i Hudâ selâmetle bu şehre dâhil olup ibtidâ diyâr-ı gurbetde cum'a namâzı kılmak bu şehirde müyesser olup hâk-i pâkine rû-mâlîde edüp yüz bin tazarru [u] nâliş ile Cenâb-ı İzzet'e hamd [u] senâ edüp şehr[i] temâşâya mübâşeret etdik. Leb-i deryâda bir bender iskele-i Bursa'dır. Âyende vü revende keştîler içün emîn-i emân bir limân-ı kudretdir. Zîrâ bu Mudanya, İslâmbol halîcinin cânib-i kıblesinde bir köşe-bucağa vâkı' olmağıla yedi rûzgâr-ı zûrkârdan emîn [u] mahfûzdur. Ammâ yıldız rîhından sehl mahfûz değildir. Ammâ a'lâ demir tutar yatak limândır. İskele başında gümrükhânesi vardır. Âyende vü revende keştîleri ve kara tarafından gelen tüccârlardan öşr-i sultânî alur, on yük akçe iltizâm emânetdir. Şehri, kenar-ı bahrde bir vâsi'-fezâda vâkı' olup kal'ası bir alçak kayalı yerde şeddâdî taş binâ bir rıbât-ı kavîdir. Sene 721 târîhinde Orhân Gâzî şehzâdeliği asrında pederi Osmân Gâzî'nin izniyle ve Sultân Hacı Bektâş-ı Velî'nin du'âsıyla ibtidâ Orhân Bey bu kal'ayı feth edüp bir dahi küffâra cây-i menâs ol[ma]ması içün câ-be-câ kal'âyı münhedim etdi. Ammâ sehl şey ile ta'mîri ve termîmi mümkindür. Ve bu şehr, Anadolu eyâletinde Gâzî Hudâvendigâr sancağı ki, taht-ı evvel Bursa'dır, anın voyvadalığıdır ve yüz elli akçe kazâdır. Kadıya senevî iki bin guruş hâsıl olur. Ba'zı

zamân Bursa müvellâsına paşmaklık-bahâ ihsân olunur, latîf kazâdır. Şehri cümle (–) hânesi serâpâ kiremit örtülüdür. Üç câmi‘i var (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve yedi mihrâb mesâcidleri ve üç hânı ve bir hammâmı ve iki mekteb-i sıbyânı ve iki yüz aded esvâk-ı muhtasarı var. Ammâ medrese ve dârü‘l-kurrâ ve dârü‘l-hadîsleri yokdur. Zirâ ekseriyyâ cümle halkı Urum’lardır.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden Urum kerrâtsaları çokdur. Ve bâğı ve bâğçeleri hadden efzûndur. Memdûhâtından inciri ve üzümü ve şîre-i engûr ve sirkesi meşhûr-ı âfâk olup dünyâya sirkesi müstevlî olduğundan büldân esmâları içre bu şehre Dârıhal derler.

Bu şehri temâşâ edüp cümlemiz atlara süvâr olup cânib-i kıbleye, bâğ u bâğçeler içre ubûr ederek dört sâ‘atde aslâ arz-ı hâliye görmeyüp ma‘mûr [u] âbâdân Sahrâ-yı Filedâr **n**âm deşt içre cânib-i erba‘ayı temâşâ ederek,

Nehr-i Nilüfer:, Bir uyûn-ı cârîdir kim mevsim-i bahârda aslâ geçid vermez bir âb-ı hayâtdır kim cânib-i kıblede Cebel-i Ruhbân’dır ve Keteli dağlarından ve Kestel dağlarından gelüp cem‘ olarak bu Filedâr sahrâsı içre cereyân edüp niçe bin mezâri‘ât [u] arz-ı mahsûldâr türâbları ve niçe nahlistân [u] gülistân yerleri saky edüp şâhrâh üzre vâkı‘ olmuş (–) gözlü bir metin cisr vardır kim her tâkleri kavs-i kuzahdan nişân verir kantara-i muazzamdır. Sene (–) târîhinde (–) Hânın duhter-i pâkîze-ahteri Nilüfer Sultân binâ etmeğin nehrin ve cisrin nâmına Nilüfer Cisri derler. Ol nehir bu sırât altından güzer edüp garb cânibinde (–) (–) mahalde Akdeniz’e munsab olur zülâl-ı nâbdır.

Andan iki sâ‘at dahi cânib-i kıbleye bâğ u bâğçe ve hadîka ve ravzalar içre gidüp Bursa’ya dâhil olduk.

Evsâf-ı menzil-i Dârü‘l-harîr, sevâd-ı azîm nazargâh-ı Hayy [u] Kadîr, taht-ı kadîm-i evvel-kal‘a-i Bursa, pây-ı taht-ı düvel

Bu felek-i atlas sâyesinde mebsût olan vech-i arzda hubût-ı Âdem’den berü ibtidâ tevârîh-i Hazret-i İdrîs Nebî-i Kâtib’den kalmışdır. Ba‘dehû tevârîh-i millet-i Kıbâbıta’dır kim ile’l-ân rûz-merre cemî‘î vekâyi‘âtları ferâden ferâden yazmadadırlar. Eyle *Tevârih-i Yunâniyân*dan Yanko b. Madyan karındaşı *Yanovan Tevârîhi*‘dir. Benî İsrâ’ilî tevârîhinden *Tevârîh-i Heccâm* nâm tevârîhleri var, ammâ mu‘temed tevârîh değildir.

Andan *Tevârîh-i Hind*, andan *Tevârîh-i Hâkân-ı Çin*, andan *Tevârîh-i Acem*, andan *Tevârîh-i Arab*, andan *Tevârîh-i Efrenc*, andan *Tevârîh-i Latin*, andan *Tevârîh-i Rûm*dır. Bu tevârîhlerin cümlesin tetebbu‘ etmiş müverrih âlimler ile ihtılât edüp Bursa’nın bânîsinden aslâ bir müverrih tahrîr edüp ayân u beyân etmemişler. Ammâ *[222a]* *Tevârîh-i Süleymânnâme*‘de ve *Târîh-i Evveliyyât-ı Tuhfe*‘de tahrîr eder kim bir kerre Hazret-i Süleymân kerr u ferr u dârât ile taht-ı Süleymânîsi üzre ber-hevâ tayarân ederken Bursa hâyilinde sâbite olan ebel-i Ruhbân’ın zirve-i a‘lâsı üzre meks edüp cânib-i erba‘aya nigerân edüp esnâ-yı kelâmda Hazret-i Süleymân vezîri Âsaf-ı Berhayâ‘ya der kim, “Ne olaydı şu ferah-fezâ yerde bir şehr-i azîm olaydı” buyurduklarında hemân ecinne ve dîv [ü] perîlerden ba‘zı musâhib-i mukarrebînler eyitdiler: “Yâ Emînallah! Bir kerre Tûfân-ı Nûh’dan evvel bu mahalle bir Süleymân ile leşker-keş olup geldiğimizde bu kûh-ı bülendin dâmeninde bir kal‘a-i azîm ve bir şehr-i kadîm var idi. Ol kal‘ayı cânn kavmi yapdı derler. Almada âciz olup bî-feth rücû‘ edüp gitdik. İşte Tûfân’da gark olup nâm [u]

nişânı güm olmuş” dedikde tiz Hazret-i Emîn cümle ins ü cinne, vuhûş u tuyûra emr edüp derhâl taş u toprağın tathîr ederken kal‘anın burc [u] bârûları nümâyân olur, ammâ tathîrinde usret çekerler. Hemân Emîn-i Mübîn rîha emr edince bir kerre Lodos rûzgârı Âd kavmine esdiği gibi bir rîh-ı akîm esüp cümle taşı ve toprağı hevâya perrân edüp tarfetü‘l-ayn içre kal‘anın der-i dîvârları ve burc [u] bârûları zâhir olur. Bir dîv-i sefîd eydür “Yâ Emînallah! Bu kal‘anın altındaki kayalarda bir mutalsam kenz vardır. Anı bulsanız dünyâ halkına inkırâzu’d-devrân kifâyet ederdi” der. Bir div dahi mu‘âraza edüp “Bulunmaz” der. Biri dahi “Eğer ol dahme bulunursa ol defîne ile Emînullah bu şehri imâr ede” der. Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa derler. Derhâl dîvlere emr edüp ol dahmeyi bulup şehri ta‘mir [u] termîm edüp ismini *Bulursa* korlar. *Bursa*, Bulursa’dan galatdır. Ba‘dehû Süleymân-ı Emîn Bursa’nın cânib-i garbında bir merhale karîb Edincik nâm bir şehr-i azîm binâ edüp Belkîs’a taht edüp hâlâ kasr-ı âlîleri ve tâk-i kisrâları Edincik şehrinde zâhir ve bâhirdir. Ekseriyyâ Ayasofya amûdları bu Edincik şehrinden gitmişdir.

Bahâr eyyâmı Hazret-i Süleymân Bursa’ya gelüp Cebel-i Ruhbân’da Belkîs kız ile yayla faslı ederlerdi. Emîn Nebî‘nin du‘âsı berekâtiyle Bursa tûfândan sonra imâristân-ı Emînullah’dır. Ammâ kal‘anın bânîsi ma‘lûm değildir. Lâkin bu kal‘a bir köhne bünyâddır. Devr-i felekden berü ber-karâr bir dârü‘l-karâr, kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîndir kim cümle der-i dîvârları eflâke ser çekmişdir ve esâsı bir yalçın sebz-gûn kaya üzre şekl-i murabba‘dan tûlânî bir kal‘a-i metîndir. Tûlânîsi şarkdan garba vâkı‘ olmuşdur. Şimâl ve yıldız cânibi evc-i semâya ser çekmiş kayalar üzre vâkı‘ olmuş kal‘adır. Ol tarafı uçurum olmağıla üç tarafında aslâ handak yokdur. Ammâ Bunarbaşı tarafında ve Değirmânlar mahallesi tarafında ve Kebîr mahallesi tarafında fecc-i amîk handakları vardır. Mürûr-ı eyyâm ile handakı imâr olmayup Celâlî Karayazıcı ve Sa‘îd-i Arab ve Kalenderoğulları nâmân celâlîler, Bursa’yı muhâsara edüp handakların rimâl [ü] türâb ile memlû olmuşdur. Ammâ bu kal‘anın cânib-i erba‘ası esâsında taşlar var kim her biri hammâm kubbesi kadar seng-i azîmlerdir. Andan ma‘lûmdur kim benî Âdem binâsı değildir. Ba‘dehû Kaydefâ destine girüp ba‘zı burc [u] bârûlarını ta‘mîr [u] termîm edüp lisân-ı Yunan üzre târîhleri vardır. Ve bu kal‘a, Keşiş dağının dâmenine vâkı‘ olmağıla lodos rüzgârı ve şarkî rûzgârından emîndir. Cümle evleri, şimâl ve yıldız rûzgârı cânibine nâzırdır kim Filedâr sahrâsı cümle bâğ u bâğçesi ve besâtînleri ile nakş-ı bukalemûn-vâr nümâyândır. Kal‘anın dâiren-mâdâr cirmi, on bir bin adımdır ve altı bin bedendir ve altmış yedi kulle ve cümle beş kapudur. Evvelâ cânib-i cenûba Bunarbaşı Kapusu ve yine cenûba Zindân Kapusu ve Kaplıca Kapusu garba mekşûfdur ve Balıkbâzârı Kapusu. Ez-în-cânib bu kal‘a, cemî‘î düvelde Rûm keferesi elinde kalmışdı. Yedi kerre Konya’dan Âl-i Selçûkiyân ikişer kerre yüz bin leşker-i bî-pâyân ile gelüp yedişer sekizer ay muhâsara edüp vakt-i şitâ geldikde bî-feth rücû‘ edüp giderlerdi. Tâ ki Devlet-i Âl-i Osmân’ın ibtidâ-i zuhûrunda evvelâ *Osmân [222b]* lafzı senesi târîhinde [661] Osmân Gâzî ibtidâ-i cülûsunda üç kerre muhâsara edüp üçüncüde Osmân Gâzî nıkris zahmetine mübtelâ olup âhir üçüncüde dahi feth edemeyüp yine Konya’ya müteveccih olup izn-i şerîfiyle Şehzâde Orhân Çelebi ile Şeyh Hacı Bektâş-ı Velî‘yi seksen bin asker-i İslâm ile Bursa’ya gönderüp muhâsara etdiklerinde amân vermeyüp kal‘a-i Bursa’nın Kapluca cânibinde bir kulle-i azîm ve Bunarbaşı‘nda dahi bir kulle-i kebîr binâsına mübâşeret edüp yedi ayda bu kulleler temâm olup Bursa’yı kemâ(n)-kân muhâsarâya şürû‘ edüp Kapluca tarafından Orhân Beğ, Bunarbaşı tarafındaki kulleden Orhân Beğ‘in birâderzâdesi Timur Beğ ve

Balabancık Beğ dağ tarafındaki havâle yerinden muhâsara edüp cânib-i erba‘adan imdâda gelen küffârları cümle dendân-ı tîğdan geçirüp derûn-ı kal‘ada mütehassın olan keferelere kaht [u] galâ müstevlî olup âhir-i küffâr bir sene muhâsaradan sonra vere ile bâ-sulh kal‘ayı Orhân Gâzî‘ye sene 722 târîhinde teslîm etdiler. Osmân Gâzî‘ye müjde ile Orhân seğirdüp vardıkda, Bursa feth olduğu sâ‘at Osmân Gâzî rûh teslîm edüp oğlu Orhân Gâzî müstakil padişâh olup Hâcı Bektâş-ı Velî ile Bursa’ya gelüp ibtidâ taht-ı Âl-i Osmân olup ol kadar ma‘mûr [u] âbâdân oldu kim gûyâ bir bâğ-ı İrem idi.

Osman Gâzî‘nin mevtine târîh *“Feth-i Bursa”* [761], Diğer târîh-i musanna‘:

Meğâribde meşârıkda pür zeynîdir

Ki târîhi “Ümmü‘l-fütûhîndir.” Sene [626]. [11]

Ammâ *Bursa* lafzı noksandır. Ba‘dehû ılgar ile Osmân Gâzî‘nin na‘şın Bursa’ya getirüp iç kal‘a’da defn etdiler, ziyâretgâh-ı azîmdir. *Merhûm ve mağfûrun leh* Osmân Gâzî, kable’l-cülûs babası Ertuğrul Gâzî beğliğinde yetmiş pâre şehr feth etmişdir. İbtidâ fethi Kocaili be-dest-i Akçakoca ve feth-i Yalak-âbâd kal‘ası İznik şehrine karîbdir. Ve Osmân Gâzî sâdât-ı kirâmdan Hazret-i eş-Şeyh Edebalı azizin duhter-i pâkîze-ahterin alup Orhân Gâzî ol kızdan müştakk olduğu muhakkakdır. Anınçün Âl-i Osmân, vâlideleri tarafından sâdât-ı kirâmlardandır. Ve eş-Şeyh Hazret-i Tursun Fakîh, Şeyh Edebalı‘nın akrabâlarından olup Osmân Gâzî‘nin ibtidâ-i cülûsu hutbesin mezkûr Tursun Fakîh tilâvet etdi. Ez-în-cânib Bursa feth-i cedîd olmağıla Kayseriyye ve Konya ve Niğde ve Aydın ve Saruhân ve Lârende ve Dârende ve Mar‘aş diyârlarından ol kadar ümmet-i Muhammed gelüp cem‘ oldu kim âdem deryâsı oldu. Ve Orhân Gâzî derya-misâl cüyûş-ı müslimîn ile cânib-i erba‘ada olan düşmanlara, şahin âşiyânından süzülür gibi süzülüp düşmanlardan intikâm alup mâl-ı ganâyim ile cemî‘î guzât-ı müslimîn muğtenim olup Bursa’yı dahi ma‘mûr u âbâdân edüp Belh [u] Buhârâ ve Horâsân diyârlarında[n] niçe yüz erenler gelüp tavattun etdiler. İlâ hâze’l-ân Bursa ma‘mûr [u] âbâdân olmadadır. Ammâ ibtidâ manzûrumuz olduğu mahalde.

Evsâf-ı imârât-ı Bursa

İç kal‘ada cümle iki bin hâne-i zîbâlardır ve kat-ender-kat sarây-ı âlîlerdir, ammâ bâğı ve bâğçeleri yokdur, teng büyûtlardır ve yedi mahalle ve yedi mihrâbdır ve bir hammâmdır. Çarsû-yı bâzârı yigirmi aded dükkânlardır. Câmi‘-i Sultân Orhân bundadır, tûlen ve arzen yüz on ayak câmi‘dir ve bir tabakalı bir minâresi vardır. Orhân Gâzî bunda medfûn olup Orhân Davulu dedikleri kırmızı kılıflı tabl-ı kebîr bu câmi‘in bir tâkinde asılıdır. Devlet-i Âl-i Osmân’da ibtidâ bu tabl çalınmışdır. Ve selef-i pâdişâhlarına mahsus sarây-ı müfîd [u] muhtasar bu kal‘adadır. Tâ Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed’e gelince pâdişâhların sarâyı bu idi. Gâhîce Gâzî Hudâvendigâr Murâd Hân-ı Evvel Edirne’yi sene (–) târîhinde feth edüp Edirne Sarâyı‘nda sâkin idi. Ebü‘l-feth sene (–) târîhinde İslâmbol’u feth edüp taht-ı sâlis olup Bursa’ya ve Edirne Sarâyı‘na rağbet kalmayup Bursa Sarâyı hâlâ mu‘attaldır, ammâ ser-âbdarları, bennâları ve bostâncıları vardır. Ve bu İç kal‘anın cümle şâh-râhları hacer-i kebîrler ile pâk u pâkîze kaldırımlar düşelidir. Ve cümle hâneleri tarz-ı kadîm, ba‘zısı kâfirden kalmış hânelerin taş ve tula dîvârlarında üstâd-ı bennâ birer san‘at ile târihler tahrîr etmişler kim, gûyâ birer kıt‘a hüsn-i hatlardır. Ol hâneler ne kadar zamândır binâ olduğu târîhlerinden ma‘lûmdır ve cümle *[223a]* hâneleri kârgîr binâ-yı zibâ ve serâpâ la‘l-

gûn kiremit ile sütûhları mestûrdır ve cemî‘î hânelerin birer gûne serv-misâl musanna‘ ocakları var kim, biri birinden mevzûn şeş-hâne ve müdevver dûd-keşleri vardır. Ve câ-be-câ kal‘a içre servi ve ceviz dırahtları ve rez {üzüm} şecerleri vardır. Ve âb [u] hevâsı latîf mürtefi‘ zemîn olmağıla kal‘a halkı ten-dürüstdür.

Evsâf-ı hâkimân-ı bender-i Bursa

Evvelâ Fâtih Sultân Mehemmed’den berü Anadolu eyâletinin taht-ı hükûmetinde Hüdâvendigâr nâmıyla bir sancâk paşası hakimdir. Taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu 618.079 akçedir. Sancağında ze‘âmet 420 ve timar 1005 ve alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşıları vardır. Hîn-ı gazâda kânûn üzre cebelüleri ile alaybeğlerinin sancağı altında (–) pâk, müsellah ve mükemmel asker-i güzîde olur. Paşası dahi beş yüz askerle sefer eşer. Ve beş yüz akçe şerîf mevleviyyetdir. Bursa’dan ma‘zûl olup Edirne ve İslâmbol mollası olur menâsıb-ı âlîdir, senevî kırk bin guruş hâsıl olur. (–) Nâhiyesi var kim nâhiyeleri bunlardır: İbtidâ şehr içre yedi mahkeme nâibi vardır. Andan nâhiye-i Kine ve nâhiye-i Filedâr ve nâhiye-i Abelyond ve nâhiye-i Kestel ve nâhiye-i Çukurca

……. (1 satır boş) …….

Âsitâne tarafından yeniçeri çukadârı ve bâzâra gideni ve dergâh-ı bevvâbândan bir keçeli kapucu muhzırbaşısı ru’ûs-i hümâyûn ile hükm eder ve bir oda yeniçeri-i Bursa ağası ve cebeci çorbacısı ve yigirmi yeniçeri deyeneği kolluğu ve sipâh kethüdâyeri ve Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve mîzân-ı harîr emîni ve gümrük emîni ve şehr voyvadası ve çöplük subaşısı ve muhtesib ağası ve ayak nâibi. Bunlar cümle salb [u] siyâset sahibleri hâkimlerdir, zîrâ sevâd-ı mu‘azzam şehr-i kebîrdir.

Evsâf-ı Aşağı Kal‘a ve şehr-i azîm

Sene (–) târîhinde Fâtih-i Eğre Sultân Mehemmed-i Sâlis asrında Celâlî Karayazıcı ve Kalenderoğlu ve Deli Hasan ve Cennetoğlu nâm celâlîlerin Bursa üzre hücûmların a‘yân-ı Bursa istimâ‘ edüp fermân-ı şehriyâriyle şehrin cânib-i selâsesine burc [u] bârûlu ve kûşe-bendli ve dirsekli ve her tarafı mazgallı yalın kat bir kal‘a-i azîm binâ etmişlerdir, ammâ ol kadar metânet üzre binâ olunmamışdır. Bu dahi Keşiş Dağı ismiyle müsemmâ cibâlin zeylinde şarkdan garba tûlânî bir belde-i mu‘azzamdır. Tûlu kâmil bir fersahdır ve arzı nısf fersahdır ve dâiren-mâdâr iç kal‘a’nın üç tarafın ihâta edüp cümle etrâfı on beş bin adımdır. Der-i dîvârları ol kadar âlî değildir ve Tatarlar Kapusu cânibinde handakı vardır, gayrı câniblerinde handakı yokdur ve handak ihtiyacı yokdur. Zîrâ sulu yir olmağıla düşman gelüp sıfr bulup meteris kazacak alçak yerinden su çıkar. Anınçün handakı yokdur. Ve câ-be-câ kulleler üzre topları ve mazgalları çokdur, ammâ iç kal‘ada cebehâne ve tophâne firâvândır. Her ıydeynde ve donanmalarda azîm şâdmânlar olur. Dizdârı vardır, ammâ iç-el olmağıla bevvâblarından gayrı neferâtları yokdur, ammâ şehrin altı binden ziyâde pâsbânları çokdur. Ve bu aşağı kal‘a’nın dâiren-mâdâr cümle (–) kal‘a kapularıdır. Ba‘zısı demir kanatlı kapulardır, ba‘zıları belvan tahta kapulardır: ammâ her kapunun üzerindeki kullelerde baca ve fürûş mazgal yerleri etmişler kim kaçan düşman kapu önüne gelse bâlâdan düşman üzre taş ve kumbara bırağacak delikler vardır. Evvelâ cânib-i şarka Tatarlar Kapusu ve Filedâr Kapusu şimâle mekşûfdur ve Hasan Paşa Kapusu (–) nâzırdır ve

……. (1 satır boş) …….

Bu cirmde olan kal‘a-i azîmin içinde cümle ma‘mûr [u] âbâdân ve kat-ender-kat tarz-ı kadîm yigirmi üç bin hâne a‘yân-ı kibâr ve gayrı büyût-i ricâl [ü] sığâr vardır. Cümleden mükellef sarây-ı azîm ve âlî yukaru iç kal‘ada pâdişâhlara mahsûs sarây-ı kebîrdir kim üç hammâmı ve altı yüz müte‘addid hücresi vardır. Ammâ teng mahalde olmağıla bâğçesi yokdur. Ve Paşa Sarâyı ve Molla Sarâyı

……. (1 satır boş) ……. ***[223b]***

Eğer bu hânedânların cümlesin tarz-ı tarhıla ilmimiz lâhık olduğu mertebe tahrîr etsek başka bir sa‘âdetnâme olur. Ammâ bu şehr cümle yüz yetmiş altı mahalle-i müslimîndir ve yedi mahalle Ermeni’dir ve tokuz mahalle Rûm keferesidir ve altı cemâ‘at Yahûdîlerdir ve bir mahalle Kıptîlerdir ve bir mahalle miskînler başka semtdir, Murâdiyye râhı üzredir. Bu aşağı şehr bir düz yerde vâkı‘ olup kal‘a-i bâlâ dâmenine vâkı‘ olan hâneler ve imâretler ve Ulu Câmi‘ semtleri mürtefi‘ yere vâkı‘ olmağıla bir sâ‘at ba‘îd şimâl tarafında Filedâr sahrâsından bu şehre nazar olunsa dâmen-i Cebel-i Ruhbân’da rasâs-ı nîl-gûn ile zeyn olmuş şems-i âteş-tâbın şu‘lesi bu şehre pertev urdukda hân ve hammâm ve mesâcid ve câmi‘-i selâtînlerin ve gayrı hayrat [u] hasenâtların ve yine kurşum örtülü sûk-ı sultânîlerin kat-ender-kat zeyn olduğun âdem görünce hayrân kalır. Zirâ bu şehr, Filedâr sahrâsından acâ’ib mehâbet üzre nümâyândır kim temâşâ etdiğimiz belde-i azîmlerin birine müşâbeheti yokdur ve üzerinde nûr şa‘şa‘a verir bir rûhâniyyetli şehr-i kadîmdir. Zirâ bunda olan kibâr-ı evliyâullah, müfessirîn ve muhaddisîn ve musannifîn gayrı diyâ[r]larda yokdur, illâ meğer Bağdâd-ı behişt-âbâd ola. Ve bu şehrin cânib-i cenûbunda cebel-i Ruhbân[da] kân-ı ma‘den-i âb-ı hayvân vâkı‘ olmağıla ol cebel-i âlîden bin altmış aded ism [u] resmiyle ma‘lûm âb-ı hayât, uyûn-ı câriyeler cereyân ederek bâlâda tahrîr olunan sarây-ı âlîlere kehrîz ve kana (?) ve kanavâtlar ile hâneden hâneye cereyân edüp cemî‘î imâretleri saky edüp uyûn-ı enhârları cârî ve revân bir şehrdir. Vilâyet-i vâsi‘i ma‘mûre ve hadâyık [u] bostânı meşhûre nümûne-i behişt-i câvidânîdir. Ve eşcâr-ı müsmirrâtı ve gayrı müsmirresi ve ezhâr-ı bî-pâyânı, bâ-husus dıraht-ı şükûfe-i erguvânı firâvân olur kim senede bir kerre Emîr Sultân hazretlerinin “Erguvan Cem‘iyyeti” faslı olup cemî‘î diyârdan deryâ-misâl âdem cem‘ olup bir cem‘iyyet-i kübrâ olur kim meşhûr-ı âfâkdır, ta‘rîf ve tavsîfi mümkün değildir. Ancak ol cem‘iyyet-i azîm, rûhâniyyet-i Emîr Sultan ile olur. Böyle bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eş‘âr, buk‘aları hûb ve halkı mahbûb u merğûb mezra‘aları vâfir ve berekâtları mütekâsir ve ni‘metleri firâvân ve mâ-i nâbları revân olmuş, hâneden hâneye suları cereyân etmiş şehr-i müzeyyendir kim Anadolu arzında bilâd-ı seb‘anın biri dahi bu Bursa şehridir.

Evsâf-ı câmi‘hâ-yı selâtîn ve gayr-ı selâtîn

Cümle bin kırk mihrâbdır, ammâ üç yüz elli yedisi câmi‘-i selâtîn ve gayrı vüzerâ ve vükelâ ve a‘yân-ı kibâr cevâmi‘leridir.

Evvelâ cümleden **Ulu Câmi‘-i Kebîr**dir. Sene (–) târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân binâ etmişdir. Gûyâ bir kal‘a-i sedd-i Kahkahâ‘dır. Bursa şehrinin hevâdâr mürtefi‘ yerine vâkı‘ olmuş bir câmi‘-i azîmdir. Câmi‘ içre cümle (–) aded çâr-kûşe pâye sütûnlardır kim her pâyenin aşağısı âdem kaddî mutallâ ve müzehheb ve münakkaşdır. Dahi fevkinde her pâyenin cânib-i erba‘ası(nda) *Yâ Hannân* ve *Yâ Mennân* ve *Yâ Deyyân* ve *Yâ Sübhân* ve

esmâü‘l-hüsnâ ve gûnâ-gûn hatlar ile münakkaşdır. Bu hatların hurûfları ve elifleri üçer zirâ‘ hatlardır kim tarz-ı Musta‘sımî‘dir. Ve bu sütûnlar üzre cümle on tokuz kubbe-i tâk-ı kisrâlardır kim cümle imâreti rasâs-ı hâlis ile mestûrdur. Her kubbenin alemleri, şems-i afitâb gibi ziyâ verir. Yigirminci kubbe yeri câmi‘in ortasına vâkı‘ olup kasden üstâd-ı kâmil mekşûf binâ edüp mâhî şebekesi-misâl, kubbe yerine sarı pirinç telden ağ örülmüşdür kim hûş [u] tuyûr giremeyüp andan câmi‘ içre âfitâbın ziyâsı girüp rûşen eder ve bu küşâde kubbe altında kavl-i mezheb-i Hânefî üzre aşren-fe-aşr bir havz-ı müdevveri var, içinde gûnâ-gûn mâ’ide mâhîler şinâverlik ederler ve cümle cemâ‘at-ı kesîr ol havzdan tecdîd-i vuzu‘ edüp ibâdet-i Yezdân ederler. Ve mine’l-acâib mihrâbı vardır kim diller ta‘bîr ü tavsîfinde kâsırdır. Ve bir ceviz haşebi levhasından siyâh minberi üzre üstâd-ı neccâr, var makdûrun sarf edüp ızhâr-ı ma‘rifet edüp bir nakş-ı Mânî ve Erjeng-i nakş-ı bukalemoni minber etmişdir kim bunda olan {Bursa} Fahrî oyması *[224a]* misâl-i şükûfe ve turunca ve islimî ve çâr-gül ve mutabbak gül ve katmer gülleri ve gûnâ-gûn mutahhil ve kitâbeleri cihân ressâmları cem‘ olsa böyle hurdekârlık etmeğe kâdir değillerdir. Gûyâ kuyumcu kalemkârî nakşı bir minber-i ra‘nâdır kim görmeğe muhtâc bir kürsî-i vâlâdır, misli meğer Karadenizin sâhilinde Sinop Câmi‘i’ndeki münakkaş minber ola. Ve bir münakkaş-ı ibret-nümâ mü’ezzinân mahfili var kim gûya mehâfil-i cennetdir. Ve cânib-i erba‘ası revzenler ile câm-ı billûr ve necef ve moranlar ile müzeyyen olmuş bir câmi‘-i rûşen-âbâddır. Evkâfı kavî olmağıla bunda olan halıçalar bir câmi‘de yokdur. Ve her şeb yedi bin kanâdiller ile çerâğân olur câmi‘-i münevverdir ve şeb [u] rûz cemâ‘at-i kesîreden hâlî değildir. Zirâ yetmiş yerde cemî‘î ulûm-ı kesîre dersi‘âmları vardır kim iki bin talebe derse meşgullerdir. Ve bu câmi‘in bir yan kapudan bir yan kapusuna varınca tûlu üç yüz elli ayakdır ve kıble kapusundan mihrâba varınca yüz seksen ayakdır. Üç kapusu var, sol cânibde Hünkâr mahfili kapusu, mahfil-i sultânî tahtânîdir ve Kıble kapusu ve sağ tarafda Mahkeme kapusu ve Kıble kapusu tarafında taşra soffası vardır, ammâ gayrı câmi‘ler gibi harem-i kebîri yokdur. Bir küçük haremdir. Ortasında Şeyhülislâm Azîz Efendi bir âbdesthâne havzı ve muslukları binâ etmiş. Ve bu câmi‘in yemîn [u] yesârında iki kalın tula minâre-i âlîleri var kim eflâke ser çekmişdir. Mahkeme tarafındaki minârenin kadehinde üstâd-ı mi‘mâr bir şâzirvan kadehi îcâd edüp âb-ı zülâlin tâ Keşîş Dağı‘ndan uçurup hakkâ ki kemâl-i ma‘rifet ızhar etmişdir. Ammâ şimdiki hâlde mürûr-ı eyyâm ile su yolları bozulup fıskıyye mu‘attal olmuşdur, ammâ kaçan kim bârân-ı rahmet bu şehr üzre nâzil oldukda bu minârenin şerîfesinde cem‘ olan matar-ı rahmet bu mezkûr şâzirvân kadehine cem‘ olup cemî‘î hûş [u] tuyûr-ı vahşîler ol bârân-ı rahmetden nûş edüp def‘-i atşân ederler. Hulâsa-i kelâm bu şehr içre böyle rûhâniyyetli câmi‘ yokdur. Bursa şehrinin gûyâ Ayasofyası‘dır. Ve şehrin güzîde yerinde olmağıla cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir kim arâzî-i ma‘mûrede bu câmi‘in nazîri yokdur. İbn-i âdem bu câmi‘in vaz‘-ı esâsı ta‘rîf ve tavsîfinde âciz ü kâsırdır. Bu câmi‘, cümle câmi‘lerden kebîr olmağıla ibtidâ bu ibâdethâne tahrîr olundu. Ammâ ibtidâ Bursa fethinde binâ olunan yukaru ve iç kal‘ada

Evsâf-ı Câmi‘-i Sultân Orhân Gâzî

……. (1.5 satır boş) …….

Câmi‘ ma‘bed-i kadîmdir.

Der-sitâyiş-i Câmi‘-i Gâzî Hüdâvendigâr : Ya‘nî Şehîd Murâd Hân-ı Evvel Câmi‘i

Bursa şehrinin cânib-i garbında nısf sâ‘at ba‘îd başka kasabadadır kim Eski Kaplıca derler ma‘mûr mahalle-i iremde vâkı‘ olmuş ibret-nümâ bir câmi‘-i zîbâdır. Bir câmi‘ tarzında değil bir şekl-i âhar musanna‘ bir câmi’dir. Mi‘mârı Frenk âdemîsi olmağıla Frenk pesend bir câmi’dir kim aşağısı ibâdethâne, fevkânîsi dâiren-mâdâr medrese hücreleridir. Herkes savma‘asından imâma iktidâ edüp ibâdet ederler. Görmeğe muhtaç bir vâcibü‘s-seyr câmi‘-i pür-envâr ve câmi‘-i pür-esrâr rûhâniyyetli bir ma‘bed-i kadîmdir. Kıbleden mihrâba tûlu (–) ayakdır, arzı yetmiş ayakdır. Ve (–) müntehâlar ile mebnîdir ve câmi‘ içre Murâd Hân’ın bir doğanı tayerân edüp bir tâk üzre meks eder. Murâd Hân bu doğanı peftere ile ol kadar okuya da‘vet edüp bek gösterüp gelmek ihtimâli olmayup Gâzî Murâd Hân gazâb-âlûd olup “Kaskatı kal” deyince bi-emrillah ol doğan kuşu ol tâk üzre cılkısı ve kündesi ve üzüniyle hâlâ taş olup kalmışdır kim alâ melei’n-nâs zâhir ü bâhirdir. Bu câmi‘in bir kapusu ve bir tabakalı minâresi vardır, lâkin haremi yokdur. ***[224b]***

Evsâf-ı Câmi‘-i Yıldırım Bâyezîd Hân: Sene (–) târîhinde binâ olunmuş, Bursa şehrinin cânib-i şarkîsinde şehrin ravza-i cinânları içre gül-i gülistân ve sünbül-i reyhânistân içre bir küçük câmi‘dir ve cemâ‘atdan garîb kalmış bir câmi‘-i rûşen-âbâddır. Tûlen yüz elli ayak, arzan yüz kademe tarz-ı kadîm sâdece câmi‘dir. Bir kapusu ve bir şerîfeli bir musanna‘ minâre-i mevzûnu var. Bu câmi‘-i garîb Timur-ı bî-nûr hâdisesinde nâ-temâm kalup Rûmeli’nde Mûsâ Çelebi ibn Yıldırım Hân mâl gönderüp itmâm etdi. Evkâfı kalîl olmağıla garîb kalmışdır.

Der-sitâyiş-i Câmi‘-i Çelebi Sultân Mehemmed ibn Yıldırım Bâyezîd Hân: Bu câmi‘ **Yeşil İmâret** nâmiyle meşhûr bir câmi‘-i pür-nûrdur. Bursa’nın cânib-i şarkîsinde Gökdere aşırı bir mürtefi‘ püşte üzre bir câmi‘-i musanna‘dır kim cemî‘î der-i dîvârları ser-â-pâ beyâz mermer-i hamdır ve iki kubbelidir. Tûlen yüz sekiz ayak ve arzan seksen ayakdır. İçinde aslâ sütûnlar yokdur. Mihrâb ve minberin ta‘rîf ve tavsîf edersek acz lâzım gelir. Zîrâ ol mihrâbda olan hayâl-pesend nakş-ı Hıtâyîleri kerrûbiyân-ı eflâk bir direfş-i pâk urmağa kâdir değildir. Ve ancak bir kıble kapusu var kim bu kapunun yemîn [u] yesârında, tâ tâk-i âlîsine çıkınca kat-ender-kat girih girih zîh zîh girişme ve islimî ve rûmîler ve zülf-i niğâr-ı pür-kâr nakşları olunmuşdur kim Behzâd ve Licân-i Hitâyî kâğıd üzre mû kalemle tahrîr etmeğe kâdir [de]gillerdir. Ammâ bu üstâd-ı mermer-bür bu kapuya kâmil üç yıl mermer-i hâm üzre direfş pîşe urup yed-i tûlâsın ayân edüp sâhib-i binâ Mehemmed Hân’dan üç senede kırk bin altun alup “Yeşil İmâret kapusu kırk bin altuna olmuşdur” deyü dâsitân-ı dûstândır. Hakkâ kim seyyâhân-ı berr [u] bihâr mâbeyninde memdûh-ı âlem bir bâb-ı mu‘allâ-yı müsellemdir. Bu câmi‘-i behişt-âsâda ibret-nümâ zîbâ san‘atlar ve gûnâ-gûn tasarruflar etmişlerdir kim ehl-i vasf anın midhatinde âciz ü kâsırdır. Netîce-i kelâm, bu câmi‘ bir tarz-ı acîb ve bir tavr-ı garîb üzre tarh olunmuşdur kim hüsn cihetinde ve letâfeti yüzünde vech-i arzda böyle bir kâr-ı insân binâ olunmamışdır. Hülâsa-i kelâm, hüsn [u] letâfeti ve kâr [u] zerâfeti hadd-i vasfdan hâric ve beyândan âricdir. Yeşil Câmi‘ nâmıyla müsemmâ olmasının aslı, cümle kıbâbları ve bir tabaka minâresi tâcı cümle yeşil Kâşî çîn(i) ile mestûr olup zümrüd-i üstüvân gibi âfitâb şu‘lesinden şa‘şa‘a urur, anınçün Yeşil İmâret derler. Taşra hareminde çınar-ı müntehâlar ile müzeyyen bir câmi‘dir. Manzûrumuz olduğu üzre şehr-i Bursa içre böyle münakkaş câmi‘ yokdur. Seyyâhların takrîrleri üzre, “Gayrı diyârlarda dahi böyle dâr-ı Hudâ görmedik” derler. *Vesselâm*.

Evsâf-ı Câmi‘-i Murâdiyye ibn Çelebi Mehemmed Hân: Bursa’nın cânib-i garbında şehirden taşra başka bir kasabadır kim hân ve câmi‘ ve imâret ve mesâcid ve tekye ve medârisleriyle ma‘mûr ve müzeyyen bâğ u bâğçeli rabta-i âbâdândır. Bir ma‘mûr ve şîrîn ve rûşen-âbâd ibâdetgâh-ı kadîmdir kim bânîsi Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân pederi Koca Sultân Murâd Hân-ı Sânî‘dir kim iki kerre Rûm’a pâdişâh olmuşdur. Edirne’de merhûm olup na‘ş-ı şerîfin Bursa’ya getirüp bu câmi‘in sâhasında medfûndur, ammâ câmi‘-i pür-envârı eyle rûhâniyyetli câmi‘-i dilküşâdır kim âdem oğlanı şeb [u] rûz i‘tikâf niyyeti ile yatup kalkup taşra çıkacağı gelmez. Tâ bu mertebe câmi‘-i münevverdir ve iki kubbe ve kıble kapusundan mihrâba tûlu yüz elli ayakdır ve arzı altmış ayakdır. Mihrâbı ve minberi ve mü’ezzinân mahfili sade güzeli tarz-ı kadîmdir ve bir kıble kapusu var. Ve bu câmi‘in târîhi *“Zîde ammere men ammerehu”* [12] sene 850 [13], bir tabaka bir minâre-i âlîsi vardır. Taşra harem-i kebîrinde azîm çınar-ı müntehâlar var kim her biri eflâke ser çeküp sâyesinde cemî‘î cemâ‘at kesb-i safâ ederler. Bursa’nın bir teferrücgâh yerinde vâkı‘ olmuş bir câmi‘-i selâtîndir kim niçe şehzâdeler bunda medfûnlardır.

Evsâf-ı Câmi‘-i Emîr Sultân: Sene (–) târîhinde (–) binâsıdır. Cihân-nümâ bir sed üzre bir minâreli bir küçük câmi‘dir. ***[225a]*** Ve

……. (2 satır boş) …….

Bu câmi‘lerden gayrı câmi‘-i selâtîn ma‘lûmumuz değildir kim cümle (–) aded câmi‘-i mülûk-i selefdir. Bunlardan mâ‘adâ şehrin şarkîsi tarafında

Câmi‘-i Hazret-i Monla Arab Cabbârî: Temdîh [u] tavsîfi lâzım değildir. Hemân Ulu Câmi‘ tarz-ı tarhında binâ olunmuş bir küçük câmi‘dir. Ammâ bir mürtefi‘ yire vâkı‘ olmağıla gâyet mesîregâh, hoş-hevâ câmi‘-i teferrücgâhdır. Bu câmi‘ Monla Arab Cabbârî nâmıyla mevsûf olup hakkâ ki âdemi, hoş hevâsı cebren ve kahren getirüp cümle erbâb-ı ma‘ârif anda cân sohbeti edüp Hakka ibâdet ederler. Ve

Üftâde Efendi Câmi‘i: İç kal‘adadır.

……. (15 satır boş) …….

Câmi‘-i Azîm Musallâ: Sedbaşında bir çemen-zâr sahrâdır. Cânib-i erba‘ası kâr-gîr dîvârlardır.

Evsâf-ı mesâcid-i Bursa

Bu cevâmi‘lerden mâ‘adâ cümle (–) aded mescidlerdir kim câmi‘ olmağa müsta‘id ma‘bedhânelerdir. Evvelâ,

Mescid-i Zeynîler: Abdüllatîf Makdisî binâsıdır. (–) Mü’ellifi Monla Husrev’in bu âsitânde savma‘ası vardır. Hakîr ol makâm-ı şerîfde teberrüken bir günde bir hatm-i şerîfi tamâm etmeyince taşra kadem basmadım. Ulu âsitânedir kim ol kitâb-ı mu‘teber ol günc-i vahdetde te’lîf olmuşdur.

……. (5 satır boş) …….

Cebel-i Ruhbân’ın nısfında Kadı Yaylası‘ndan Bursa’yı seyr edüp iki yüz kurşumlu câmi‘ ve yedi yüz minâre zâhir idi. ***[225b]***

Evsâf-ı medâris-i tahsîl-i ulûm-ı Bursa

Evvelâ Medrese-i {Manastır'da} Orhâniyye'dir ve Medrese-i Hudâvendigâriyye ve Medrese-i Yıldırım Hâniyye ve Medrese-i Çelebi Mehemmed Hâniyye ve Medrese-i Koca Murâdiyye ve Medrese-i Emîr Sultâniyye ve Medrese-i İsâ Beğ ve Medrese-i Kâsım Paşa {kurb-ı Emîr Sultân} ve Medrese-i Cüneyd Beğ ve Medrese-i Hançeriyye ve Medrese-i Kadrî Efendi ve Medrese-i Molla Yegân ve Medrese-i Monla Fenârî ve Medrese-i Zeynüddîn-i Hâfî ve Medrese-i Sultânî ve Medrese-i Bâyezîd Paşa ve Medrese-i Hamza Beğ ve Medrese-i Edebiyye ve Medrese-i Gazzâziyye ve Medrese-i Veliyyüddînzâde Ahmed Paşa.

……. (5 satır boş) …….

Cümle (–) aded medârisi bânîsiyle ve pâyesi ve mahallesiyle tavsîf ve tahrîr eylesek bir tomar olur.

Evsâf-ı dârü't-tahsîl dârü'l-hadîs

Cümle

……. (3 satır boş) …….

Evsâf-ı dârü'l-kurrâ-ı Kur'ân-ı Azîm ve Furkân-ı Mecîd

Cümle

……. (3 satır boş) …….

Evsâf-ı dâru't-ta'lîm mekteb-i sıbyân ve tıflân-ı ebced-hân

Cümle

……. (3 satır boş) …….

Evsâf-ı tekyegâh-ı ehl-i tarîk

Cümle 300 cümleden mükellef, âsitâne-i Hazret-i Mevlânâ-yı Celâleddîn-i Rûmî'dir. Bunarbaşı râhı üzre yetmiş seksen aded fukarâ hücreleriyle ve semâ' [u] safâ meydâniyle arasta ve bâğ u bâğçesiyle pîrâste bir tekye-i gülistân [u] bostândır. Andan

Emîr Sultân Tekyesi: Bir püşte üzre ser-â-pâ kurşum ile mestûr bir tekye-i Emîr Sultândır. Ve

Tekye-i Zeynîler: Tarîk-i Nu'mân b. Sâbit'de azîm âsitânedir kim dâr-ı tahsîl-i ulûm bir âsitânedir. Ve

Tekye-i Üftâdî Efendi: İç kal'a'da tarîk-i Halvetî bir âsitânedir. Ve

Tekye-i Abdâl Murâd Sultân: Bursa'ya havâle çemenzâr ve hıyâbân-ı kûyâh, bir teferrücgâh [u] mesîregâh, âsitâne-i Âl-i Abâ, ya'nî tekye-i Bektâşiyândır. Pâ-bürehne ve ser-bürehne, zeber-dest, tüvânâ, aşk-ı İlâhî ile ciğeri büryân, sînesi sûzân olmuş cânlar vardır kim teferrüce varan cânlara dil u cân ile rû-mâlîde edüp hizmet ederler. Bu tekyeyi Orhân Gâzî binâ etmişdir. Binden mütecâviz sahan ve tencere ve kazgân-ı bakır âvânî vakfı vardır. Cümle *[226a]* ehl-i ziyâret anda sohbet edüp ibâdet ederler.

Tekye-i eş-Şeyh Geyikli Baba: (–) Deveciler semtinde fukarâ-yı Bektâşiyân ile memlû bir tekye-i dervîşân-ı zîşândır. Ammâ evkâfları olmamağile pârsâ-yı Muhammedî ile

kanâ‘at eder cânlar. Bu âsitâne Orhân Gâzî binâsıdır.

Tekye-i Abdâl Mûsâ Sultân: Âsitâne-i Bektaşiyândır, Orhân Gâzî binâsıdır.

Tekye-i Akbıyık Sultân: Âsitâne-i Bektâşiyândır.

Tekye-i Ebû İshâk Kâzrûnî (?): Vücûd-ı şerîfleri Erzurûm'da Tebrîz kapusunun iç yüzünde bir kulle içinde medfûndur kim ziyâretgâh-ı hâs u âmdır.

Ve **Tekye-i Gülşenî**, ma‘mûr âsitânedir. Ve **Tekye-i Halvetî**, on yedi âsitânedir. Ve **Tekye-i Kâdirî**, tokuz âsitânedir. Ve **Tekye-i Nakşibendî**, üç yerde tarikat hânedir. Ve **Tekye-i Kümeylî**, bir ahd-hânedir. Ve **Tekye-i Kalenderhâne**, bir âsitânedir. Ve **Tekye-i Sa‘dî**, birdir. Ve **Tekye-i Rufa‘î,** bir âsitânedir. Ve **Tekye-i Bedevî**, birdir, ammâ fukarâsı cümle Arab tâ'ifesidir. Tekye-i Küşte-gîrân ya‘nî **Güleşciler Tekyesi**

……. (10 satır boş) …….

Evsâf-ı tekye-i imâret-i it‘âm

Cümle (–) aded imâretdir. Evvelâ imâret-i Sultân Orhân Gâzî ve imâret-i Gâzî Hudâvendigâr ve imâret-i Yıldırım Bâyezîd Hân ve imâret-i Çelebi Sultân Mehemmed ya‘nî Yeşil İmâret ve def‘a imâret-i Yıldırım Hân ve imâret-i Hazret-i Emîr Sultân ve imâret-i Koca Murâd Hân ve

……. (2 satır boş) …….

Bu imâretlerden mâ‘adâ cümle yigirmi bir imâret-i fukarâlardır kim âyende vü revendeye ve bây [u] gedâya mâh u sâl *bi'l-guduvvi ve'l-âsâl* sofra-i bî-imtinânı mebzûldur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı hân-ı hâcegân-ı azîm

Cümle 108 hân-ı kârbân-sarâydır. Evvelâ kal‘a-misâl **Pirinç Hânı**, demir kapulu, develikli ve ıstabl-ı anterli iki yüz hücreli hân-ı mu‘azzamdır.

Andan **Hân-ı Acem**, bu dahi kal‘a-misâl bir hân-ı azîmdir. Bunun dahi develiği ve ıstablı ve kat-ender-kat iki yüz hücre-i müte‘addidleri, bunun dahi havllısında fevkânî bir mescidi ve tahtında bir havz-ı azîmi var. Cümle Nakşivân ve Şirvân ve Lahicân ve Isfahân-ı nısf-ı cihândan gelen Acem sevdâgeri cümle bunda meks ederler. Mîzân-ı harîr emîni bunda sâkin olup iki yüz tevâbi‘iyle cümle âyende vü revende harîr tüccârlarından gümrük alır. Senevî 300 kîse iltizâmlı emânet-i kübrâdır.

Ve **Kurşumlu Hân** ve **Yoğurd Hânı** ve **Kütâhiyye Hânı** ve **Yağ Kapanı Hânı**, azîm hândır. Bir âdem bahis ile bir fıçı boza içüp hânın kapusu üzre asılı durur. Bir âdem dahi bir çömçe boza içüp ol büyük fıçının yanına asup bir tabak kâğıd üzre sülüs hattıla *"Bu fıçıyla bozayı içen sığırdır. Bu çömçeyi içen âdemdir"* deyü tahrîr etmiş, hâlâ temâşâgâhdır. Ve (–) ***[226b]*** niçe hân-ı zîbâlar dahi vardır ammâ kal‘a-misâl olup serâpâ kurşum örtülü hânlar bunlardır, ki tahrîr olundu.

Evsâf-ı tâbhâne-i kârbânsarây

Cümlesi ondur. Bunlara ehl-i sefer ve âyende vü revende konup göçer bâd-ı hevâ hâne-i bî-minnetlerdir. Taraf-ı vakfa bir habbe vermeyüp konup göçer mihmân-sarâylardır.

{Kârbân-sarây-ı Alî Paşa, kâr-ı Mi‘mâr Sinân}.

Evsâf-ı hân-ı mücerredân

Cümle yetmiş aded bekârhânelerdir. Bunlarda cümle ehl-i hiref-i garîbü‘d-diyâr bekâr-ı nâ-bekâr-ı bî-kârlar mevcûddur. Amma cümle birbirlerine mütekeffillerdir. Kapuları zincir ile kayd olunup bevvâbları ve odabaşıları vardır.

……. (1 satır boş) …….

Evsâf-ı aded-i çeşme-i uyûn-ı cârîler

Cümle iki bin altmış çeşme-i cân-fezâlardır. Gerçi bu şehr-i azîm çeşmeye muhtâc değildir ammâ âyende vü revende ve garîbü‘d-diyâr sâhib-i atşân içün erbâb-ı hayrât iki bin altmış çeşmesâr binâ etmişler kim her biri âb-ı hayâtdan nişân verir. Ve Şeyhülislâm Menfî Azîz Efendi, iki yüz aded çeşme-i aynü‘l-hayâtlar edüp her çeşme-i cân-bahşın üzerine “Sâhibü‘l-hayrât fakîr Azîz” deyü birer Fâtiha ricâ etmiş ve iki yüz çeşmesi hemân Bezzâzistân önünde ve Kavukçular içinde ve Gelincik Çârsûsunda ve Ulu Câmi‘ semtlerinde ve her kûşe ve pûşe başında ikişer yerden âdem gerdânı kalınlığı ayn-ı zülâller cereyân edüp birbirinden tulû‘ edüp bir çeşmeye dahi varup cemî‘î çeşmesârları böyle binâ olunmuşdur.

Ve bu çeşmelerden mâ‘adâ bu şehr içre cümle yigirmi üç bin hânedânda birer uyûn-ı câriye mukarrerdir kim her biri birer âsiyâb-ı mâ yürüdür sulardır kim evden eve gidüp niçe bin havz ve fıskiyye ve şâzirvânı ve ev hammâmları ve bâğ [u] bostânları saky eder. Zirâ bu Bursa şehri Cebel-i Ruhbân’ın dâmenine düşmeğile cümle evleri biri birinden âlîce vâkı‘ olmağıla hâneden hâneye su cereyân etmek mümkündür ve cümle suların menba‘ı on yedi uyûndur.

Cümleden âb-ı hayât-ı Bunarbaşı‘dır kim Cebel-i Ruhbân’ın dâmeninde niçe yerde kayalardan pâk sâfî ve beyâz ve rakîk âb-ı nâb çıkup şehr-i Bursa’ya müstevlî olur. Ve Sünderlibaşı ve Çatalkaynakbaşı ve Kepizbaşı ve Naşideresibaşı ve Sobranbaşı ve Ardıçlıbaşı ve Harsudbaşı ve Billur Kaynağı ve Samanlı Kaynak, Yıldırım Hân Keşiş Dağı‘nda bir ayn vardır, cereyân edüp gâyib olur, andan saman döküp bu mahalden saman zâhir olduğiçün Samanlı Kaynak derler. Andan Şeker Kaynağı ve Selâm Kayası Kaynağı ve Kral Kaynağı ve Murâd Dede Kaynağı, ve’l-hâsıl on yedi aded kaynağ-ı azîmler vardır kim mâh-ı Temmûz’da bunların birine benî Âdem elin sokup üç taş çıkarmağa kâdir değildir, tâ bu mertebe mâ-i bâridlerdir. Lâkin mürûr-ı eyyâm ile su yolları bozulup zâlim suyolcuları giceyle su yollarına at fışkısı döküp rahnedâr olan yerleri fışkı ile kapanup su cereyân eder. Ammâ elbette suların lezzeti ve levni müteğayyir olur. Ammâ rûz-ı rûşende fışkı dökmek ihtimâlleri yokdur kim hâkim haklarından gelir. Ammâ sâhib-i tab‘ olan kimesneler mezkûr on yedi kaynaklardan ve niçe yüz pâk çeşmelerden su getirüp nûş edüp safâ ederler. El-hâsıl Bursa demek, sudan ibâret bir kelâmdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı âsiyâb-ı mâ

Cümle yüz yetmiş su değirmânıdır. Bunarbaşı‘ndan aşağı Balıkbâzârına doğru biri birinden aşağı serâpâ değirmenlerdir ve Balabancıkdan aşağı niçe değirmenler vardır ve

Iğrandı deresinde ve Miskînler cânibinde ve tabahâne tarafında ve iç kal‘a altında ve Hasan Paşa kapusu tarafında kat-ender-kat değirmenlerdir.

Evsâf-ı selsebîl-i âb-ı hayât

Cümle altı yüzdür. Bu şehr sebîlhâneye ihtiyaç değildir, ammâ Devlet-i Âl-i Osmân’ın kemâlinden selef pâdişâhları ve ayân [u] kibârlar sebîlhâneler binâ edüp mâh-ı Temmûz-ı nevrûz-ı fîrûzda *[227a]* cemî‘î ehl-i atşâna Cebel-i Ruhbânın billûr-misâl buzundan yah pâreli âb-ı hayât bezl edüp nûş eden cânlara sebilhâneciler [14] âyetin okurlar. Mükellef ve müzeyyen sebîlhâne-i ma‘mûrlar vardır.

Fasl-ı sitâyiş-i hammâmât-ı şehr-i Bursa

Cümle (–) aded hammâm-ı kadîmlerdir. Ammâ cümleden âb [u] hevası ve binâsı ve huddâmları ve esbâbları pâk **Çelebi Sultân Mehemmed hammâmı** ta‘rîf ve tavsîfden müberrâ bir hammâm-ı rûşenâdır. Ve **İnebeği Çârsûsu hammâmı**, Yıldırım Hân’ın evkâfıdır. Ve **Tahte’l-kal‘a hammâmı** ve **Kayağan Çârsûsu hammâmı** ve **Bostâncı hammâmı** ve **Kal‘a hammâmı** ve **Bıçakcı hammâmı** ve **Murâdiyye hammâmı** ve **Yıldırım hammâmı** ve

……. (2 satır boş) …….

Bu hammâmlar cümle çifte hammâmlardır kim hâs [u] âm içindir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı hammâmât-ı sarây

Cümle üç bindir. Bu şehrin suyu firâvân olmağıla ev hammâmları gâyet çokdur. Bir kaçın sahib-i hâneler kâr içün hâs u âm hammâmları edüp taşradan bâb-ı cedîd açmışlar.

Evsâf-ı germ-âb-ı kudret-i İlâhî ya‘nî ılıca suyu

Anadolu’da ılıca derler, Arabistân’da (–) derler, Acem’de germ-âb derler, Rûm’da kaynarca derler, Bursa’da kaplıca derler, Moğolî‘de kerense derler, Rûmeli’nde bânâ derler. Nice diyârlarda vardır. Bi-emrillahi Te‘âlâ bir mâ-i zülâl kükürd ma‘denine uğrasa bi-kavli hukemâ ol su âteşde kaynar gibi kaynayup ne‘ûzübillah âdemi pişirüp helâk eder. Ammâ bu germ-âblara, serm-âblar halt edüp i‘tidâl üzre olur. Ba‘dehû benî Âdem ne kadar gasl edüp nûş etse ol kadar nâfi‘dir. Hukemâ-yı kudemâ yetmiş hâssasın yazmışlar. Ammâ çok nûş edenin dişlerin dökmüşler, demişler ve sahîh yazmışlar. Ekseriyyâ kükürdlü ve civalı hap isti‘mâl edenlerin dişleri dökülmüşdür. Ammâ bu Bursa’da niçe yüz ılıca kaynakları vardır, kefere zamânında küffâr bu germ-âbların hâssalarından gâfil olup üzerlerine bir âsâr binâ etmemişler.

Ammâ **Eski Kaplıca:** Gâzî Hudâvendigâr’ın binâsıdır kim bir kubbe-i azîmin ortasında kavl-i İmâm-ı Züfer bir havz-ı kebîri var kim aşren fe-aşrendir. Cânib-i erba‘asında Hanefî kurnaları vardır ve iki aded halvetleri var. Âdem girdikde hayât-ı câvidân bulup vücûd-ı benî Âdem kulak şahmesi gibi yumuşak olup âdemin teninden dest-i insân sabunda kayar gibi kayar. Ammâ suyu gâyet suhûniyyet üzre halk olunmuşdur, lâkin mâ-i bârid halt ederler, gâyet nâfi‘ germ-âbdır. Nûş edenin hafakanın ve zahîr marazın ve yürek oynamasın def‘ eder. Ammâ bu ılıcaya girmenin ibtidâ hâssa-i şartın bilüp giren şifâ

bulup, bilmeyüp girene zâtü'l-cenb marazına mübtelâ olup bir gün füc'eten Allah müsâfiri deyüp mûristâna ve vâdî-i hâmûşâna korlar. Şart-ı nâfi' oldur kim ibtidâ havz kenarına varup pâk âbdest alup ba'de'l-vuzû' bir hayli başın ıssı suyla yıkayup ba'dehû vücûduna döküp vücûdun haberdâr edüp andan ayakların havz içine sokup cümle vücûduyla havza girüp safâ ede, ammâ çok durmayup taşra câmekâne çıkup uryân durmaya. Zîrâ havzda eprimiş vücûd taşra sovukda emraz-ı muhtelifeler hâsıl eder. Hemân aceleyle örtünüp sehl-ârâm edüp nâfi' olan terler taşrada çıkup peştemâl ve havlı silecekleri arak-âlûd olup anları çıkara. Ba'dehû esbâbın giyüp hayât-ı câvidân bulur. Böylece etmeyen cân cânından bîzâr olup halka dil-âzâr olur. Gâyet ihtırâz lâzımdır. Ne kadar nâfi' ise pes o kadar muzırdır. Ve Bursa kaplıcalarının nâfi'i bu Hudâvendigâr ılıcasıdır. Ve taşra câmekânı tarz-ı kadîm olmağıla sovuk değildir.

Evsâf-ı kaplıca-i Çekirge Sultan: Bu dahi bir kibâr-ı evliyâullahın nazargâhıdır. Binâsı müfîd [ü] muhtasardır. Amma suyu cereb marazına ve cüzzâm zahmetine girüp ve âbından *[227b]* kırk gün nûş eden miskîn kırk yıllık cüzzâmdan bi-emrillah halâs olup rîş [u] mûyları kemâkân yerine gelüp nefesi Dâvûdî bülend nefes olup nefs sahibi dahi olup evlâda karışa. Zira cüzzâm ve miskînin kaşı ve kirpiği dökülüp nefesi ve nefsi bozulur. Ne'ûzübillah emrâz-ı sârîdir kim arslandan kaçar gibi firâr etmek gerek demişler. Anınçün cümle diyâr-ı Rûm'da mahalle-i miskîn, şehirlerden taşra başka semtdir.

Der-sitâyiş-i kaplıca-i Kükürdlü : Bu dahi bir müfîd [u] muhtasar binâlı ılıcadır, ammâ gâyet ıssıdır ve gâyetü'l-gâye kükürdlüdür. Ammâ nef'i ol mertebedir kim bir âdem Banaz ve Honaz kasabası halkı gibi giciyik yâhud kızıl uyuz olsa bu kükürdlü germ-âbında başka dellâklar vardır, uyuz ahvâlin katî a'lâ bilüp uyuzlukdan haberdâr olmuşlardır. Anlar cereb olan âdemlere pâk kîseler sürüp kükürdlü halvetine girüp nîm sâ'at tahammül edene aşk olsun. Taşra çıkup bir eski gömlek giyüp bir gün bir gicede tâ ki acâyibât görüp sun'-ı Hudâ'yı müşâhede ede. Cümle vücûdunun derisi kara kara soğan zarı gibi soyulup, vücûdu dürr-i yekdâye dönüp sîm-ten sîmîn beden olup Kükürdlü kaplıcası bu mertebe nâfi'dir. Suyun her bâr içse dahi nâfi'dir.

Hâsıl-ı kelâm, bu Eski Kaplıca kasabasında üç yüz mikdârı bâğ u bâğçeli hânelerdir. Her birinde birer gûne kaynar ılıcalar vardır, kimi merdâne içün ve kimi zenâne içün, kimi sıbyân içün, kimi civân içün, kimi pîr [u] pîre-zen içün, her birinde birer gûne hâssa-i azîm olduğun ahâlî-i Bursa bilüp ehl [u] iyâlleriyle bu Eski Kaplıca kasabasına gelüp beşer onar gün âşinâlarının hânelerinde sâkin olup ehl [u] iyâlleriyle gûnâ-gûn ılıcalara girüp cân sohbeti ederler. Erbâbına ma'lûmdur kim bu kadar kaplıcalar vardır kim Cenâb-ı Bârî her birinde birer hâssa halk etmişdir, ammâ şehre karîb

Evsâf-ı Yeni Kaplıca: Bir kapalı yerde vâkı' olmuş, bu dahi Eski Kaplıca gibi cümle imâreti kurşum örtülü binâ-yı azîmdir. Mâ-tekaddem binâ-yı muhtasar imiş. Süleymân Hân gelüp niçe kerre görüp nikrîs marazından şifâ bulup sadrıa'zamı olan Sarı Rüstem Paşa'ya "Şunda bir binâ-yı azîm ile bir hammâm binâ eyle" deyü fermân etdikde sene (–) târîhinde bu Yeni Kaplıca'yı Rüstem Paşa binâ etmişdir. Semerkand, Belh, Buhârâ ve Lûristan ve Moltan seyyâhları, böyle musanna' binâ-yı metin ve azîm hammâm görmedik, derler. Câmekânı bir vâsi' sahrâ üzre kubbe-i azîmlerdir kim gûya kubbe-i eflâkdir. Bin âdem alır câmekân bir mekân-ı kebîrdir. Beyt:

Gurûr etme libâs-ı fahr ile ömre cihândır bu

Kabâ-yı cismini kor bunda herkes câme-kândır bu

deyü rûy-ı dîvârda ta‘lîk hatt-ı celî ile tahrîr olunmuşdur, hakkâ ki mahallinde kayd olunmuş. Bu câmekânın ortasında mermer-i hâmdan bir havzı ve havz içre bir şâzirvânı fevvâre-vâr revân olmada bir berrâk mâ-i zülâldır. Yüzden mütecâviz na‘lin-süvâr natır-kârları vardır. Ve niçe mahbûb yatırkârları ve dellâk-i pâkları ve bî-bâkları ve âşıkân-ı sîne-çâkları vardır. Ve içeri havz-ı azîm üzre bir kubbe-i azîmi var kim ba‘zı ilm-i hendese sâhibleri yüz zirâ‘ binâ-i müdevver kubbe-i pür-nûrdur der ve cümle altı yüz aded câm-ı billûr ve necef ve moran ile müzeyyen bir kubbe-i nîl-gûn üzre ser-â-pâ rasâs-ı nîl-gûn mestûrdur. Ve havzı dâiren-mâdâr aşren fe-aşr ada-i kebîr bir havz-ı azîmdir ki gûya bir buhayredir. Cânib-i etrâfından altışar kademe mermer nerdübânlar ile inilir. Bu havzın cânib-i erba‘asında mermer-i hâmdan ejder ve arslan kelleleri tasvîrleri ağızlarından âb-ı germâ havz içre cereyân etmededir. Ve “sovukluk” ta‘bîr etdikleri mahalde bir şâzirvânı var kim âb-ı refî‘i kubbeye çıkar. Ve bu havzın cânib-i etrâfında sekiz aded tâk-i azîmler üzre kubbe-i âlî mebnîdir ve her tâk altında birer Hanefî kurnaları vardır ve (–) anlarda gasl eden mağsûller havz içre şinâverlik eden gassâlları seyr [u] temâşâ ederler bir temâşâgâhdır. Ve bu hammâm-ı rûşenânın cümle ferşi ruhâm-ı gûnâ-gûn ile mefrûşdur kim gûyâ mînâ-yı kâr-ı zer-gerdir. *[228a]* Ve iki halveti var, sağ tarafındaki halvetde bir küçük havz var, suyu gâyet suhûnet üzredir. Lâkin kurbunda âb-ı sermâ vardır. Germ-âb ile sermâyı halt edüp ikisinden mu‘tedil âb peydâ olur. Gerçi bu germ-âbın nef‘i meşhûr değildir, ammâ bir müferrih ve dil-küşâ ve binâ-yı rûşenâ hammâm-ı ibret-nümâdır. Bu ılıcalarda herkes dilberânıyla sîne-ber-sîne koç-kocâğ olup bir bucağa gitmek tâze çağlıkdır ve ayb yağılık değildir. Âşık ma‘şûka sürûr [u] şâdmânî sağlıkdır. Husûsan köhne bahârda, cümle âşıkân sâf sâf ve cavk cavk olup şeb-i yeldâlarda bu kaplıcaları gûnâ-gûn şem‘-i kâfûrîler ile çerâğân edüp herkes yârânlarıyla havz içre girüp kimi perr-i tâvûsî ve kimi kebûter taklası atup kimi gavvâs-vâr dalup bir dilberin huzuruna çıkup selâm verir. Kimi bir biri üzre çıkup el ele olup aşağı zeber-dest âdemler deverân edüp üstünde çelebiler gûnâ-gûn lu‘bedebâzlıklar edüp ba‘dehû mâ-i zülâle perende atarlar. Kimisi futasını habâb gibi kıbâb edüp şinâverlik eder. Kimi elleriyle şâdırvânlar eder, kimi dehânı ve dendânından fevvâreler ederler. Ba‘zısı bir sâ‘at su üzre aslâ dest [u] pâsı hareket etmeyüp yatarlar. Ba‘zı zaman cümle âşıkân-ı sâdıkan yek dil, yek cihet olup el ele verüp keştî-bânların “ [Hey] yâ Mevlâ” sadâları gibi bir hây-hûy ile el ele deverân etdikçe havz-ı azîm içre olan mâ-i tâhir girdâb-ı bahr-i Ummân gibi deverân edüp seyl-i deryâ gibi akdıkça önüne bir cân durmağa iktidârları olmayup cümle âşıkân kendi halleriyle durup su ile deverân ederler kim göz irmez bir seyrân-ı azimdir kim niçe bunun emsâli lu‘bedebâzlıklar vardır. Bursalıya mahsûs fünûn-ı garîbeler vardır; Ammâ bu kaplıcalara çok giren Bursa civânlarına şaka yüzünden “çekme su kaçırırsın” deyü latîfe ederler, ammâ Bursalılar hazz etmediklerinin bir aslı vardır kim *“El-ma‘nâ fî batnı’ş-şâ’ir”* [15] olmak var. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı kaplıca-ı Kaynarca : Bu dahi nâfi‘ ılıcadır. Ve niçe ılıcalar vardır. Ammâ *“El-garîb ke’l-a‘mâ”* [16] mefhûmunca ibtidâ seyâhatimiz olup garîbü‘d-diyâr olmağıla isimleri ma‘lûmumuz değildir ve niçesine girüp görmedik. *Vesselâm*.

Evsâf-ı sûk-ı sultânî-i Bursa

Cümle 9.000 dükkândır. Evvelâ kal‘a-misâl dörd demir kapulu ve demir zincîr ile kayd [u] bend olmuş kal‘a kapuları gibi bir bezzâzistân-ı azîmi var. Cümle (–) aded pâye-i kavî üzre (–) aded kubbe-i mînâlardır ve cümle 300 dollâbdır. Her birinde birer hazâ’in-ı Mısr’a mâlik hâcegîler vardır. Bunda ol kadar zîkıymet mücevher âvânî tuhaf yâdigârlar var kim bir diyârda yokdur. Ve bu bedâstenin cânib-i erba‘asında **Kuyumcular çârsûsu** başka bir ulu râhın tarafeynine vâkı‘ olmuş serâpâ kârgîr binâlardır.

Ve **Gazzâzlar çârsûsu** ve **Kavukçılar çârsûsu** ve **Takyeciler çârsûsu** ve **İpekçiler çârsûsu** ve **Bezzâzlar çârsûsu** ve **Terziler esvâkı** ve **Hallaclar esvâkı** ve **Hamhâlet çârsûsu**, bâ-husû[s] cümleden mükellef ve müzeyyen arûsek-misâl **Gelincik çârsûsu** başka bir şâh-râhın tarafeyninde ûd u amber ve zebât ve kalle-misk ve gülâb ve gayrı ıtriyyât bey‘ olunur bir esvâk-ı müzeyyendir kim içinden ubûr eden âyende vü revendegânın demâğları mu‘attar olup âdem safâsından bir kadem taşra gitmeğe murâd edinemez, tâ bu mertebe müzeyyen esvâklardır ve gâyet ankâ bâzargânlar ve mütedeyyin sulehâ-yı ümmetden çelebi âdemlerdir.

Ve bu cümle zikr olunan on aded esnâfın dekâkînleri bedâstenin cânib-i erba‘asın ihâta edüp cümlesi kârgîr binâ ve tertîb üzre mebnî cümle kurşum örtülü toloz kemerlerdir ve câ-be-câ yerlerinde demir pencereleri vardır. Ve her kûşe başında elbette birer çeşme mukarrerdir kim ikişer lüleli âb-ı hayâtlardır. Rûz-ı temmûzda bu esvâklara huddâmlar çeşmelerden âb-ı hayât nisâr edüp cümle sûklar serdâb-ı hâne-i Bağdâd’a müşâbih olur. Bursa’nın cümle a‘yân-ı kibârı şiddet-i hârda bu kapalı çârsû-yı hüsnlerde oturup hüsn-ı cemâl bâzârı ederler ve bu mezkûr esvâklardan mâ‘adâ niçe yüz yirde tertîb üzre binâ olunmuş bâzâr-ı muhabbetler vardır. ***[228b]*** Seyyâhân-ı büldânların rivâyetleriyle bu çarsû-yı bâzârların binâsına mu‘âdil bir binâ-yı şîrîn bir diyârda yokdur, illâ Haleb’de ve Edirne’de Alî Paşa çârsûsu vardır, deyü medh ederler. Hakkâ kim Bursa’nın çârsûları İslâmbol’da bile yokdur. **Sarrâchânesi** dahi bir şâhrâh üzre vâkı‘ olmuş bir müzeyyen çârsûdur.

Ve **Uzun çârsûsu** gâyet ma‘mûr ve müzeyyen ve izdihâm-esvâkdır kim âdem deryâsı cereyân eder. Cümle esnâf-ı gûnâ-gûn anda mevcûddur.

Ve Pirinçhânı kurbunda **Kebabcılar çârsûsu** gâyet mükellefdir. Erbâb-ı safâya ma‘lûm ola kim Bursa esnâflarının me’kûlât [ü] meşrûbât satıcılarında aslâ ve kat‘â kefere yokdur, cümle müslimlerdir.

Ve **Bakkallar çârsûsu**: Gâyet pâk ve nazîf ve müzeyyen dükkânlardır. Ve hoşâbcıları dükkânları gûnâ-gûn zî-kıymet kâse ve bakraçlar ile ve kalaylı münakkaş bâdiyeler ile zeyn edüp yedi sekiz elvân hoşâb-ı hayevân bey‘ edüp bahâr eyyâmlarında şerbet ve hoşâblar üzre la‘l-gûn gül varakları nisâr edüp hoşâb alanların kâselerine gülâb nisâr ederler, bu dahi bir diyâra mahsûs değildir.

Kayağan bâzârında **Yemiş bâzârcıları çârsûsu** dahi dükkânları gûnâ-gûn meyve dallarıyla zeyn olmuşdur. Ve harîr çarhcıları dahi başka bir sûkdur.

Cümle yetmiş beş kahve-i mecma‘u’l-irfân-ı kân-ı zurefâsı var kim her biri biner âdem alır. Cümle mutrıbân ve hânendegân ve rakkâsan-ı mahbûbân anlardadır kim yevmiyye üç

kerre Hüseyn-i Ba[y]kara fasılları ederler ve her kahvede gazelhân ve meddâhânlar var kim gazelhânları gûyâ Şâ‘ir Hassan’dır, meddâhları gûyâ Ebü‘l-Me’âl’dir. Serçeşme-i meddâhân Kurbânî Alîsi Hamza nâmında yeğâne-i asr idi. Ve meddâh Şerîf Çelebî Şâhnâme-i Firdevs[i]-i Tûsî‘de gûyâ Firdevsî kendi idi kim firdevs melekleri gibi pençe-i âfitâb kıssasına oturup hayrân kalırlardı, teshîr sâhibi çelebi idi. Ve Kıssa-hân Horçene Mahmûd ve Kara Fîrûz ve Tireli Alî Beğ, Ebü‘l-Müslim-i Teberdâr okumada gûyâ sâhib-i Sinir Veysî‘dir.

Cümle kahvehâneleri hezâr-fen üstâd-ı kâmiller mâl-â-mâl-i kahhâvîlerdir. Cümleden Ulu Câmi‘ dibinde **Emîr kahvesi** münakkaş ve müzeyyen ve kân-ı a‘yân ve mahbûb-ı cihân rakkâsları var kim her biri bî-bedel mümtaz [u] müstesnâlardır. Bu kahve Ulu Câmi‘ kurbunda olmağıla bâng-ı Muhammedî *“Hayya ale’s-salâ”* dedikde kahvede bir cân kalmayup câmi‘e giderler. Gâyet musallî Bursa halkıdır.

Ve **Şerefyâr kahvesi** ve **Serdâr kahvesi**, ve **Cin Mü‘ezzin kahvesi** ve’l-hâsıl cümle kahveler birer mekteb-i irfândır.

İslâmbol kahvehâneleri, Murâd Hân-ı Râbi‘de kadâga-i (?) şâhî ile men‘ olaldan berü Bursa kahveleri iştihâr bulup tiryâkîlerinin yüzleri gülmüşdür. Ve meşhûr-ı âfâk olan doksan yedi yerde bozahâneleri var kim bir diyâra mahsûs değildir. Pâk kâşîli ve münakkaş tavanlı ve kârgîr soffalı biner âdem alır bozahâne ve buzhâneler vardır kim temmûzda zîr-i zemînler içre bozaların buzlar üstüne koyup bozaları göğreyüp bozarup sovuk olur, cüllâb-misâl pâk bozası olur. Cümle a‘yân-ı kibârı bozahâneye girmek ayb değildir. Zirâ kahvehâneler gibi bunlarda dahi hânende ve sâzendeler vardır. Ve mahbûb boza sâkîleri var kim her biri birer pençe-i âfitâb meh-pânlardır. Bellerinde Bursa’nın kırk kalem münakkaş peştemâlları ve pâk libâslarıyla reftâr eder, elindeki ayağına âşıklar ayak bağlayup bozaya büzilüp bozadır derd-i seri olur. Ve niçe yüz yerde bu gûne cilvegâh yerleri vardır, ammâ biz ihtisâr etdik. Ve iki yerde tahte’l-kal‘ası vardır.

Ve Bursa şehrinin cemî‘î tarîk-ı âmları çakmak taşıyla döşenmiş pâk şâhrâhlardır kim bu dahi bu gûne kaldırımla meşhûrdur ammâ *el‘ıyâzen billah* kaldırımı çakmak taşı olmağıla at ayağı tayansa elbette zir [ü] zeber olur, gâyet mücellâ taşlardır. Bu kadar yüz yıldan berü bir taşına rahne isâbet etmemişdir.

{Evsâf-ı cisr}

Ve bir çârsûsu dahi Gökdere üzre **Iğrandı Cisri** üzre yemîn ve yesârda iki yüz cüllâh dükkânlarıdır. Her dükkânın içerisindeki hücrelerinin pencereleri, cereyân eden Gökdereye nâzırdır. ***[229a]*** Ve bu cisr dükkânlarının üzerleri cümle toloz kemerler ile mebnî olup kurşum ile mestûrdur. Bu cisrin iki başında kal‘a bâbları gibi demir kapular üzre mazgal delikleri vardır. Bâbları sedd oldukda bir yerden zafer mümkün değildir ve bu cisrin bir tarafı boşdur. Hân gibi müsâfirhâne olup atlar bağlanır. Rûm ve Arab ve Acem’de bir göz meşhûr-ı âfâk, eflâke ser çekmiş cisr-i azîmin biri dahi budur.

Sebeb-i binâ-yı Cisr-i Irğandı: Lisân-ı Türkî‘de ırğandı, ırğalandı, salındı ma‘nâsınadır. Sene 722 târîhinde Orhân Gâzî Bursa’yı feth edüp bir mücâhid-i fî-sebîlillah, âşık-ı cân vakt-i Şâfi‘î‘de hammâma giderken bu cisr mahallinde bir sadâ zâhir olup “Çıkayım mı, varayım mı” deyü feryâd eder. Ol gâzî dahi dal kılıç olup “Çık hey anasını fülân etdiğim”

deyüp sadâ gelen mahalle bir satur urunca hemândem ol mahalden güldürredek kenz-i azîm cereyân edüp zemîn ırğalanup sarsılır. Bu gâzî, âlem-i hayretde kalup şaşar. Görse kim derenin için Kaydefâ sikkesiyle mümessek altunlar yığılup derhâl Orhân Hân'a gelüp ser-güzeşt-i kenzi bir bir takrîr eder. Orhân Gâzî eydür "Yâ ne haber etdin. Allah sana müyesser etmiş. Var Bursa içre hayrât [u] hasenâtlar eyle" deyü destûr-ı şâhî ile gelüp cümle mâlı hânesine taşıyup öşrün beytü'l-mâl-ı müslimîne verüp bu cisr-i azîmi binâ edüp anın çün Irğandı Cisri derler, ibret-nümâ cisrdir.

Şehr-i Bursa'nın enderûn [u] bîrûnunda sağîr ve kebîr cümle kırk sekiz cisr var. Ve bu şehr-i Bursa'nın niçe yüz esvâklarında dekâkînler üzre üzüm asmaları hâsıl olup salkım salkım gûnâ-gûn engürler ile âvîzeler olup hıyâban-ı sâyedâr üzüm asmaları ile zeyn olmuş bâzârlardır. Ve ba'zı meydâncıklarda çınar-ı müntehâ ve bîd-i ser-nigûn ile müzeyyen sûkları vardır. Zirâ bu şehir bâğ-ı İrem-misâl bir ravza-i Rıdvânlı şehrdir kim kırk yedi bin bâğ [u] bâğçe ve bostân [u] gülistândır, deyü tahrîr olunmışdur. Aşağı şehrin her hânesinde birer hadîka-i "İreme zâtü'l-imâd" misillü bâğçeler mukarrer olduğundan mâ'adâ her birinde havz ve şâzirvân mukarrerdir.

Der-sitâyiş-i mesîregâh [u] teferrücgâh-ı Bursa

Evvelâ cümlesi üç yüz altmış altı seyrangâh [u] ârâmgâhdır. "Gün başına birer mesîregâhımız vardır", deyü ahâlî-i Bursa iftihâr edinirler, muhakkakdır dahi ziyâde olmak ihtimâli vardır. Zirâ her bâğ [u] bâğçesinde âdem gâib olur gülistân [u] bostânlardır.

Ammâ cümleden mukaddem **mesîregâh-ı** nazargâh-ı Hudâ **Bunarbaşı:** Yalçın kayalardan âb-ı hayâtlar cereyân edüp matbahlarında kebâblar pişüp tenâvül olundukda âb-ı hayâtından nûş edüp ân-ı vâhidde yine âdem acığır. Böyle bir serî'u'l-hazm âb-ı hayvândır. Bu mahalde bir câmi'i var. Arab ve Acem'de Bınarbaşı nâmıyla meşhûr bir mesîregâh-ı cây-ı sürûr [u] mekân-ı ferah-fezâdır.

Andan **mesîregâh-ı Mevlevîhâne:** (–) Binâsıdır. Haftada iki kerre mukâbele-i Mevlânâ olup cümle ehibbâ vü dûstân cem' olup ders-i Mevlânâ'ya hâzır olup semâ'-ı safâdan sonra çemenzâr sahrâsında cavk cavk dilârâ ve üftâdeler zevk u safâ ederler.

Ve **mesîregâh-ı Abdâl Murâd Sultân:** Cebel-i Ruhbân'ın dâmeninde bir püşte-i âlî üzre bir vâdîdir kim cümle şehr-i Bursa ferâde ferâde her âsâr-ı binâsı nümâyândır. Ve bir çemenzâr-ı ferah-fezâ zemîni vardır kim sun'-ı Perverdigâr ile arzı gûyâ yeşil dühâvî katîfe ile döşenmişdir. Ve bu âsitânede eflâke ser çekmiş çınar-ı müntehâlar ve kara ağaçlar ve bîd-i ser-nigûn ve ar'ar u şimşâd ve servî dırahtları var kim sâye-i zıll [u] himâyesinde on bin âdem meks etse kifâyet eder. Ba'zı dırahtda yaban asmasından ve habl-i kavîden salıncaklar vardır. Yârân u dilberân-ı zarîfânlar binüp salınup birbirlerine salıncak kolanı çekerler ve birkaç yerinde mecma'-ı zurefâ mastaba soffaları ve namâzgâh soffaları vardır ve matbah-ı it'âmlarından mâ-i cârîler ile kebâb dollâbları vardır. Germâ-nerm âteşde kebâbı su çevirüp bir kebâb olur, âdem çevirmeğe ihtiyâc değildir. Âb [u] hevâsı ve medd-i basarı yerinde hoş hevâ bir mesîregâhdır. ***[229b]***

Mesîregâh-ı Fısdıklı: Sanavber dırahtlarıyla ârâste ve gülistân ile pîrâste olmuş bir nihânîce kûşedir. Ammâ gâyetü'l-gâye latîf hevâsı vardır.

Ve **Teferrücgâh-ı Karanfilli:** Kaplıca râhı üzre bir ârâmgâh-ı hûbândır.

Ferahgâh-ı Kaplıkaya: Bir kûhsâr-ı çengelistân ve dırahtistân ve çemenistân-ı Hüdâyî yerdir. Eser-i binâdan bir âsâr yokdur, ammâ câna safâ, rûha gıdâ verir âb-ı câriyeleri ve gûn-a-gûn mürgân-ı andelîb-i hoş-elhân ile memlû bir cây-ı sürûrdur.

Ve **safâgâh-ı Çamlıca:** Bu dahi dıraht-ı bî-pâyânın sâyesine âfitâb-ı âlemtâbın tâb-ı tevâli te'sîr etmez bir hıyâbân-ı Acem-misâl kûyâh-ı kadîmdir.

Ve **ârâmgâh-ı Kasr-ı Abdülmü'min:** Bu dahi medhden müberrâ bir teferrücgâhdır.

Ve **ziyâretgâh-ı Ayn-ı Asâ:** Şehrin cânib-i şarkîsi hâricinde nîm sâ'at ba'îd zeyl-i Cebel-i Râhib'de kestanelik ormanı içre bir aynü'l-hayat kaynayup cereyân eder. Hazret-i Emîr bu ferah-fezâya varup tecdîd-i vuzû' edindikde mübârek dest-i şerîflerindeki asâyile zemîne dürtüp bir âb-ı hayât zâhir olur kim âb-ı hayâtdan nişân verir bir âb-ı hoş-güvârdır. Anınçün asâ suyu nâmıyla şöhret bulmuşdur. Ve Emîr Sultânın ma'bedhâne soffası var bir çemenzâr yerdir. Gâyet iri kestânesi olur. Cümle aş[ı]lama şecerlerdir kim dânesi kırkar dirhem kestânesi olur.

Ve **mesîregâh-ı Sobran:** Eser-i binâsız bir âlî makâmdır kim cümle kestâne dırahtlarıyla müzeyyen olmuşdur.

Cilvegâh-ı Alî-yi Mest: Âyende vü revende içün bir tekyedir kim gâyet ma'mûrdur.

Sürûrgâh-ı Kadı Yaylası: Cebel-i Ruhbânın nısfından aşağı beş sâ'atde urûc olunur. Cihânnümâ bir püşte üzre kestâneli bir çemenzâr-ı hevâdâr yerdir.

Ve **temâşâgâh-ı Okmeydânı:**

……. (4 satır boş) …….

Evsâf-ı mesîregâh-ı Cebel-i Ruhbân, ya'nî Keşiş Dağı

Bu nâm ile müsemmâ olmasının sebebi oldur kim Ayasofya'dan bıtrîk ve râhibler riyâzat ile tayerân edüp bu cebelde meks edüp sâkin olurlardı. Anınçün Keşiş Dağı derler. Bursa şehrinin cânib-i kıblesinde şehre hâ'il, eflâke ser çekmiş bir kûh-ı bâlâdır.

Evsâf-ı cibâlleri beyân eder

Evvelâ Hâlık-ı eflâk, Rabbu'l-'ızze yüz kırk sekiz cibâl-i azîm halk edüp rûy-ı zemîne kilid urmuşdur kim vech-i arza zelzele vâkı' oldukda bu dağlar mismâr gibi zemîni zabt eder. Bu kûh-ı azîmlerin hakkında Hallâk-ı âlem Kur'ân-ı Azîm'inde buyurur. Âyet [17] buyurmuşlardır. Tefsîr-i şerîfinde "mekâlîd", kilid ile tefsîr olunmuşdur. Ya'nî "Habîbim, biz dağları yer yüzüne kilid gibi kilidleyüp halk etmişiz", diğer âyet-i şerîf [18] âyetleri bu ma'nâyı îhâm eder. Ve seyyâhân-ı hukemâ-yı kudemâ eyle vâkıf-ı esrâr olup yazmışlar kim "İklîm-i evvelde 19 cebel-i azîmdir, iklîm-i sânide 27 cebeldir, iklîm-i sâlisde 31 cebeldir, iklim-i râbi'de 24 kûhdur, iklîm-i hâmisde 29 cebeldir, iklîm-i sâdisde 36 dağdır, iklîm sâbi'de 32 cibâl-i azîmlerdir" deyü cümle coğrâfiyye, *Atlas Minor*'da, *Paya Monat*'da (?) ve cümle hey'et kitâblarında bu cebel-i azîmler böyle tahrîr olunmuşdur. Ammâ cümle cebellerin başı Cebel-i "Kâf"dır kim Cenâb-ı Bârî, hakkında âyet [19] âyeti nâzil olmuşdur kim cebel-i Kâf dünyayı ihâta etmişdir.

Ammâ Moskov tarafında buz deryâsı tokuz ay şitâdan müncemid olup Kalmuk

küffârları ol buz deryâsı üzre yetmiş günlük buzu beş gün beş gice geçüp **Kûh-ı Kâf** dibinde bilâ teşbîh ka‘belerine varırlar, anların lisânı üzre Kûh-ı Kâf‘a Kalmuk kavmi “Yıldırak Tav” derler. İnşâallahu Te‘alâ ol semtin seyâhati müyesser oldukda tahrîr olunur. Kırk elli senede bir kerre Kalmuklar yetmiş seksen *[230a]* bini bir yere cem‘ olup Kûh-ı Kâf ziyâretin edüp yine buz deryâsının donu çözülmeden girü vatanlarına avdet ederler. Kûh-ı Kâfı İskender’den sonra Kalmuk tâ’ifesinden gayri görmüş benî Âdem yokdur, {illâ Kalmuklar görür}.

Ammâ İskender’in emr-i Hakk ile binâ etdiği **Sedd-i Ye’cûc**, Moskov diyârına karîb bir bucakdır. Ana her bâr Kalmuk kavmi varmaları sahîhdir kim Kalmuk kavminde asla kizb ü iftirâ olmaz, ve kûh-ı Kâf’a vardıkları sahîhdir.

Cebel-i Kâf’dan sonra **kûh-ı Elburz’**dur kim Heyhât Sahrâsı‘nın kıblesinde bir kûh-ı azîmdir.

Andan **kûh-ı Alman**, Nemse diyârındadır.

Andan **cebel-i Kumar**, Mısır cezîresinde hatt-ı istivâdan cenûb tarafına yigirmi fersah içeridir kim Mısır’a gelen Nil-i mübârekin başıdır. İnşâallah cümle cibâller manzûrumuz oldukça tahrîr olunur.

Ammâ bu **Cebel-i Râhib** ibtidâ gördüğümüz kûh-ı bülenddir.

Kırk elli yârân-ı bâ-safâ olup şehir a‘yânından Mü’ezzin Cin Çavuş ve Nâ’ib Alî Efendi ve Şefî‘i Efendi ve niçe cânlar ile seyishâneler ve müte‘addid çerke ve haymeler ile Bursa’dar çıkup kıble cânibine Bınarbaşı‘na, andan yokuş yukaru beş sâ‘at gidüp

Menzil-i Gâzî yaylası: Orhân Gâzî Bursa’yı bir yıl muhâsara etdikde bu yaylada guzât-ı müslimîn muhâfaza edüp sâkin olduklarıçün Gâzî yaylası derler. Çemenzâr ve kestâne dırahtlarıyla şâdmân bir ferah-fezâdır. Bursa şehri serâpâ nümâyândır. Bir küçük halîci vardır, içinde gûnâ-gûn alabalıkları vardır. Andan yine baş yukaru beş sâ‘atde

Menzil-i Sobran: Bu dahi bir öz içre kestâne ormanlı yayla-yı azîmdir, bunun göllerinde dolu alabalıklar vardır. Ol gün şebekeler ile ol kadar mâhîler sayd edüp tereyağlar ile tabh edüp tenâvül etdik. Gûyâ her bir mâhîsi Mâ’ide-i Mûsâ‘dır. Osmân Gâzî‘nin kırk bin koyununun dölünden hâsıl olan niçe yüz bin koyun bunda yaylalanır. Yürük tâyifesi çobanları vardır. Bir kaç erkeç koyunlar hedâyâ getirüp kebâb fasılları edüp bir gice dahi anda mihmân olduk.

Ba‘dehû ale’s-sabah yine dâbbelere süvâr olup yine kıble cânibine baş yukaru lâle ve sünbül ve reyhân ve gül [ü] gülistânlı ve tutyâ ezhârlı ve gûnâ-gûn şükûfeler ile zeyn olmuş dağlar içre güzer etdikçe zerrîn ve reyhânın râyiha-i tayyibesinden dimâğlarımız mu‘attar olup âb-ı hayâtlar nûş ederek üç sâ‘atde,

Menzil-i Bakacak: Bunda dahi dırahtistân içre meks edüp üç gün üç gice sohbet-i hâs edüp keklik avı ve mâhî avları ve tereyağları ve kuzu kebâbları zevkleri eyledik. Bu Bakacak nâm mahalle anınçün bakacak derler kim leyle-i Ramazânın hilâli nümâyân olur mu ve olmaz mı deyü hilâl-i Ramazâna bakdıklarıyçün “bakacak” derler. Eğer hilâli görürlerse ol Bakacak mahallinde âteşler yakup aşağı şehre işâret ederler. Anda dahi kal‘adan toplar atılur sabahı sâ’im olurlar. Bakacak mahalli fîl hortumu-misâl şehre hâyil

bir yalçın kayadır. Âdem aşağı bakmağa cür'et edemeyüp, aklı perîşân olur. Bu mahalden Bursa'nın Filedâr sahrâsında olan kurâ ve kasabât u mezâri' ve bâğ u besâtîn nehr-i Nilüfer ile saky olmuş sahrâ, nakş-ı bukalemun olmuş sahîfe-i evrâk gibi nümâyândır. Ol kadar âlî kûh-ı bülenddir kim şehr-i Bursa altına girüp Ulu Câmi' ve iç kal'a ve Bedâsten semtleri aslâ görünmez. Ammâ ba'îd yerleri bir bir temâşâ olunur bir mekân-ı âlîdir. Bu mahalde eflâke ser çekmiş yalçın kayalar vardır kim kimi ejderhâ gibi kimi fil-sıfat, kimi keştî, kimi ukâb gibi gûnâ-gûn eşkâl-i garîbe ve acîbeli muhavvif ve mehîb kayalar vardır. Andan yine atlara süvâr olup kıble cânibine yokuş yukaru yine sünbülistân ve tûtyâ-yı reyhânistân içre ubûr ederken bu mahallerde dıraht-ı müntehâlar yokdur. Ancak çemenzâr [u] şükûfezâr yerlerdir. Beşinci sâ'atde,

Menzil-i Süleymân Hân Bınarı: Bir vâsi' öz içinde ferah-fezâ, cây-ı sefâ, ışretgâh yerdir kim âdemin aklı gider. Bir kayadan bir âb-ı hayât çıkup âdem içinden üç taş çıkarmağa kâdir değildir. Tâ bu mertebe buz pâresi gibi sovukdur. Bu mahalde hammâm kubbesi gibi *[230b]* bir taş vardır. Ol taşa bir âdem dokunsa ırğalanır, Lenduhâ atdı derler. Bu mahalde dahi sağîr ve kebîr halîcler vardır. Alabalıkları olur kim birer vakiyye ve ikişer vakıyye gelir. Nakş-ı bukalemun mâhîleri olur kim mânend-i Mâide-i Yûnus'dur ve bunda olan büged yerlerde ve halîclerde vakt-i şitâda âb-ı hayâtlar müncemid olup Âsitâne tarafından iki üç yüz neferâtıyla karcıbaşı gelüp bu halîclerden buz keserler, her pâresi gûya billûr ve necef ü morandır. Elmas-pâre gibi şa'şa'ası çeşm-i insânı hıyrelendirir. Mâh-ı temmûzda karcıbaşı izniyle ahâlî-i Bursa, niçe bin ester yükü şehre yah pâreleri keçeler içre koyup taşıyup ahâlî-i Bursa andan def'-i atşân ederler. Bundan mâ'adâ beher yevm niçe yüz yük mîrî katar ile keçe torbalar ile kar ve buz taşıyup Mudanya İskelesin'de kar gemilerine tahmîl edüp Âsitâne-i Sa'adet'de sa'adetlü pâdişâhın matbahına ve helvahânesine ve harem-i hâssına ve gayrı hâssına ve sadrıa'zama ve yedi vezîre ve şeyhülislâma ve kadı'askerine ve'l-hâsıl kânûn-ı şehriyârî üzre ta'ayyün olunan yerlere kar buzu bezl ederler. İlâ mâşâ-Allah her sene Keşiş dağından niçe kerre yüz bin yük kar ve buz gider, bir hazîne-i selh u yah-pâre-i rahmetdir.

{Der-vasf-ı âb-ı zülâl}: Ve Cenâb-ı Bârî yed-i kudretiyle bu cebeli halk idelden berü kar vardır. Bi-emrillahi Te'âlâ âb-ı zülâl dedikleri mahluk, niçe bin yıllık kar içinde bunda bulunur. Mülûk-i âlem murâd edinse bu kadar bin âdem Ferhâdî külünkleri ve tîşeleriyle atîk karları kesüp bulurlar, ammâ gâyet belâ-yı azîm ile bulunur. Bi-emrillahi Te'âlâ esbâb güvesi ta'bîr etdikleri gibi kurddur kim kar içinde karı yiye yiye girdiği yollardan bulunur.

Sıfat-ı zi'b-i âb-ı zülâl : Dut yaprağı tırtılı gibi kırk ayaklı ve zahrında kırk siyâh hûrde-haş nuhâs-misâl benli ve iki la'l-gûn mînâ gözlü bir hayvândır, ammâ bi-emrillahi Te'âlâ yine cümle vücûdu buzdur ve ağzı vardır ammâ dehânı yokdur. Hemân ağzı sülük ağzı gibi ma'lûmdur. Ve arkası yine sülük gibi mevc mevc ve zîh zîhdir. Bi-emri Hudâ içi pâlûde cüllâbı ile memlûdur. Cüssesi Lanka bostânının tohumluk hıyarı kadar olur, dahi büyük ve dahi küçük olup kar-ı atîk içinde tavattun edüp tenâsül eder bir gûne mahlûkdur, [20] Ammâ hakîrin Sultân İbrâhîm'e getirdikleri âb-ı zülâli gördüğümüz küçük hıyar kadar var idi. Bi-emrillah elmas gibi berrâkdır, ammâ buz olmağıla tiz erir.

Hâssa-i âb-ı zülâl : Bir âdem cimâ'dan ve bir hâtûn evlâddan kalsa âb-ı zülâl yiseler bi-emrillah evlâd hâsıl edeler ve cimâ'a kuvvet verir, gâyet mukavvîdir ve kuvvet-i basarı

ziyâde eder. Hulâsa-i kelâm, cemî‘î emrâz-ı muhtelifeyi def‘ edüp ol âdem rahm-i mâderden müştak olmuş gibi olur, ammâ bu zülâl bulunmada kimyâb-misâldir, meğer mülûk pâdişâhları murâd edüp bulalar, ammâ cebel-i kûh-ı Elburzda kelb kadar olur, derler. Ve râyegân dört ayakları olup yine kar içinde tavattun edüp taşra çıkup ân-ı vakt teneffüs edüp yine kar içre gider derler *“el-uhdetü ale’r-râvî”* hakîr, görmedim.

Ve yine Keşiş Dağı‘nda Süleymân Hân Bınarı‘ndan yine yokuş yukarı karsız ve ağaçsız çemenzâr yerlerdir, ammâ şükûfeleri yokdur, çıplak dağlardır. Kâmil beş sâ‘atde kulle-i cihân Keşîş Dağı‘nın tâ zirve-i a‘lâsıdır kim eflâke ser çekmişdir. Aşağıda bulutlar şehr üzre geçdiği görünür, tâ bu mertebe âlîdir. Aşağı Bursa’dan iki günde bu kulleye çıkılır, ammâ müşkildir. Gâyet cebel-i âlî olduğundan kar ve dıraht ve sâ’ir eşcâr durmak ihtimâli yokdur. Çıplak kayalı zirve-i a‘lâdır kim kıble cânibinde Kütâhiyye dağı görünür. Cânib-i şarkda Söğüt dağları görünür, canib-i garbda deryâ aşrı Rûmeli tarafında Gelibolu dağları görünür. Bulutsuz küşâde hevâ oldukda şems-i âteş-tâbın ziyası İslâmbol kal‘ası üzre pertev fer urdukda Yedi kulleleri ve Sultan Ahmed Câmi‘inin ***[231a]*** altı aded minâreleri ve Ayasofya Câmi‘i râygân nümâyândır. Tâ bu mertebe kûh-ı bâlâdır kim âdem bir kaya daldasına pinhân olmasa rûzgâr âdemi doğancı pefteresi gibi hevâya atar, gâyet şedîd rîh-ı akîmi olur. Bu cebelin tâ zirve-i a‘lâsında bir mezâr-ı tavîl vardır. Cânib-i erba‘asına iri taşlar ile hudûd etmişler, andan ma‘lûmdur ki mezârdır. Lenduhâ oğlu Sağdâ‘nın mezârıdır derler. Hazret-i Hamza havfinden bu cebelde sâkin olup bunda yatır deyü efvâh-ı nâsda şâyi‘dir. Ve bu kabr kurbunda bir zîr-i zemîn mağara vardır, yokuş aşağı hayli gider, muzlim bir gâr-ı azîmdir. İçinde yetmiş seksen hûrde gârlar dahi vardır. Kefere zamânında İslâmbol’da Ayasofya kubbesi üstünden ruhbânlar uçup bu gârlarda sâkin olurlarmış. Ba‘zı kayalarda lisân-ı Latîn üzre iki bin yıllık târîhli hatt-ı Yunanîler vardır. Ve teferrüce çıkan erbâb-ı ma‘âriflerin hüsn-i hatları vardır. Bir temâşâgâh-ı cebel-i müntehâdır.

Bu seyr [u] safâları edüp yine atlara süvar olup yokuş aşağı 12 sâ‘atde

Menzil-i Kadıyaylası: Haymeler ile yine meks edüp bir gün zevk u safâ eyledik. Andan yine yokuş aşağı karcılar yoluyla kâmil 10 sâ‘atde şehr-i Bursa’ya dâhil olduk.

Evsâf-ı a‘yân [u] kibâr, e’imme ve hutebâ ve meşâyih-ı ızâm

……. (2.5 satır boş) …….

Evsâf-ı şu‘arâ-yı Bursa

……. (3 satır boş) …….

Evsâf-ı kâr [u] kesb-i lisân u libâs-ı ahâlî-i Bursa

Niçe bin semmûr kürklü muhteşem ankâ bâzargânları ve ulemâları vardır. Bir fırkası zümre-i avândır, at u raht u taht u hânedân sahibleridir kim ehl-i hizmetlerdir. Bir fırkası tüccâr-ı berr [u] bihâr, ankâ-sâhib-i kâr kimesnelerdir. Bir fırkası çârsû-yı bâzârda ehl-i sanâyi‘dir, alâ kadri’l-istitâ‘a gûnâ-gûn libâs-ı fâhire giyerler. Lisânları Anadolu hâki olmağla lehçe-i mahsûsaları Etrâk lehcesine karîb elfâzları vardır. Meselâ “Ahmed Çelebi” yerine “Ehmet Çebü” “Mehemmed Çelebi” yerine “Memet Çebü”, “İsmâ‘îl” yerine “İsmîl Çebü”, “Ca‘fer” yerine “Câfâr Çebü” derler. Niçe nâ-ma‘lûm elfâzları vardır, ammâ nebtîz

(?) şehr oğlanları vardır kim ümmü‘l-kelâm, rind-i cihân, ârif, nüktedân çelebîleri vardır. Ve cümle halkı garîb-dost, ehl-i zevk ve ehl-i teferrüc, hoş-sohbet âdemlerdir. Ekseriyyâ kâr [u] kesbleri harîr peydâ etmekdir ve katîfe ve sereng ve Bursa çatma yasdıkları dokumakdır.

……. (1 satır boş) …….

Evsâf-ı âb [u] hevâ-yı latîf-i Bursa

İklîm-i râbi‘dendir. Arz-ı beledî (–) ve tûl-ı nehârî (–) dır. Âb [u] hevâsının letâfetinden halkının reng-i rûları humret üzredir. Ammâ lodos rüzgârı tarafın Cebel-i Ruhbân sedd etmekle ol rüzgârda hevâsı sakîldir. Ammâ mahbûb ve mahbûbesi gâyet çokdur kim mümtâz [u] dilârâ civânların şu‘arâlar medh edüp şehr-engîzler etmişlerdir. Nisvânı gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i‘tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn ve giysû-yı müşk-bârları girih girih ve mergûle mergûle etdiklerine şâ‘irân-ı Bursa “giysû-yı mergûle” derler, bir diyâr zenânesine mahsûs değildir, illâ Bursa’ya mahsûsdır. Ve ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu‘ammer olurlar kim ***[231b]*** kuvveti gitmiş ve hey’eti bitmiş musâhebet [u] belâgattan bi’l-külliye kalmış âdemler olur. Hâl sâhibi niçe bin kibâr vardır ki bâlâda zikri sebkat etmişdir. Netîce-i merâm, bu şehrin letâfet [u] nezâfeti ve sabâhat u melâhati gibi olmazdır. Halkı nâzik-endâm, simîn-beden, matlûbu’l-kulûbdürler. Söze gelseler âkıbet-endîşâne ve dervîşâne bedî’u’l-beyân ve fasîhu’l-lisân tekellüm ederler kim nutk-ı dürer-bârları âdeme te’sîr edüp inşirâh-ı sadr [u] zevk-ı derûn hâsıl olur. Zîrâ her biri birer pîr-i pîşvâlardan me’zûn olup feyz almış kimselerdir.

Evsâf-ı mahallât-ı esmâ-i Bursa

……. (3.5 satır boş) …….

Evsâf-ı memdûh-ı me’kûlât-ı Bursa

Evvelâ hâs ve beyâz somunu İslâmbol’un Tophâne somunu lezzetinde ve beyâz çakıl ekmeği bir diyâra mahsûs değildir, beyâz katmer gül gibidir ve katmerişi, gâhisi ve gözlemesi ve beyâz tennûr-gerdesi dahi bu şehre mahsûsdur. Ve kirde kebâbı gâyet terdir. Zirâ koyunları Keşîş Dağı‘nda otlayup şedd-i rahl çeküp arık olmadın boğazlanup gâyet semiz etleri olduğundan kirde kebâbları meşhûrdur. Ve tahînesi ve beyâz mümessek helvası (–) (–) (–) (–) (–)

Meşrûbâtından Bınarbaşı‘nın âb-ı hayâtı ve on yedi aded uyûn-ı câriyelerinin âb-ı hayvânları ve hoşâb-ı gûnâ-gûnları ve elvân elvân eşribeleri ve mutantan ve mücevher kahve-i Yemenleri ve ilik-misâl süzme bozaları ve Handân Beğ şerbeti ve Tirelioğlu şerbeti ve Karanfilli şerbeti ve Sücâhoğlu şerbeti.

Evsâf-ı mahsulât-ı müsmirât-ı fâkihât

Evvelâ kırk gûne emrûdu “Sicill-i şer‘-i şerîf”de mestûrdur. Ve âbdâr engür-i gûnâ-gûnu ve kaysısı ve âbdâr kirazı ve kestânesi rub‘-ı meskûnda olmak ihtimâli yokdur kim her bir dânesi kırkar dirhem gelir. Kirde kebâbıyla kestâneyi yarup şişde kebâb ile pişüp kebâb yağıyla mülemma‘ olup nevr olur, âdem yemeden doymayup şehîd olur demek mertebesi lezîz kestânesi vardır. Ve yedi gûne dudu meşhûr-ı âfâkdır ve dud bâğları vardır kim Filedâr sahrâsını zeyn etmişdir. Zîrâ Bursa’nın mahsûl-i azîmi ipekdir. Bu diyârda olan

ipek, Acem diyârının Lahîcan'ında ve Şirvân'ında olımazdır.

……. (1 satır boş) …….

Evsâf-ı memdûhât-ı sanâyi'ât-ı Bursa

Evvelâ gûnâ-gûn katîfe-i la'l-gûn işlenir kim Frengistân'ın Ceneviz'inde işlenmez ve elvân sereng ve Bursa alacası ve neftî ve mâvî bezleri ve kırk kalem peştemâlları ve harîr-i Bursa kîseleri ve fitil ebrişimi cângîr olmuşdur. Ve çatma münakkaş katîfe yasdıkı

……. (9 satır boş) ……. ***[232a]***

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı pâdişâhân-ı şehin-şâhân-ı Âl-i Osmâniyân-ı selâtîn-i mülûk-ı selef
Rahmetullahi Te'âlâ anhüm ecma'în

Sebeb-i tahrîr-i kitâb ve bâ'is-i tasnîf-i müstetâb olan fehva-yı tarâyı (?) bu yüzden imlâ kıldı ve sebeb-i hâdis-i tahrîr-i sülûf-ı sunûf add olunan mazmûn-ı dilküşâyı bu tarîkle inşâ eyledi kim müverrihân-ı Rûm ve nükte-perdâzân-ı zevi'l-mefhûm ki, ferâden ferâde, âyet [21] mûcebince rûy-ı arzda ibtidâ makâm edinen benî Âdemde Ebu'l-beşer Hazret-i Âdem Safî aleyhi's-selâmdır. Evlâd-ı evlâdları edîm-i arza müstevlî olup cihânı müzeyyen etdiler. Lâkin esnâf-ı ümem içün ihtilâfât-ı kesîre olmuşdur, amma ecnâs-ı mütenavvi'ayı *"ân-ı merzibûm, bi-takdîri hayyi'l-Kayyûm"* fermânıyla aslda kavm-i Rûm Ays b. İshak Nebî evlâdındandır, ammâ kavl-i sahîh Yâfes'e müntehîlerdir. Bir kavm-i şecî' ve pâk-i'tikâd salâbet ve mehâbet sâhibleridir ki ibtidâ diyâr-ı Rûm'a kadem basan sene 476 târîhinde Âl-i Selçûkıyân'dır.

İbtidâ Selçûkıyân, ümerâ-yı Dânişmendiyye ile yek-dil [ü] yek-cihet olup Malatiyye ve Kayseriyye ve Alâiyye ve Antâkıyye ve Konya diyârlarına müstevlî olup Konya'da müstakil pâdişâh olup tahtgâh edindiler. Mülûk-ı Dânişmendiyye diyâr-ı Sivas ve Erzurûm'u tahtgâh edinüp Niksâr şehrinde Melik Gâzî hazretleri kalup anda medfûndur. Bunların ibtidâ-ı tulû'ları Mâverü'n-nehr'dendir. Ba'dehû Âl-i Selçûkıyân'dan Sultân Alâeddîn, nâmdâr ve yarar pâdişâh olup Mâhân vilâyetinden Âl-i Osmân'ın ceddi Ertuğrul doğrulup Sultân Alâeddîn yanına geldi. Zîrâ karâbetleri var idi. Ertuğrul, boy beyi olup Konya'dan Bursa ve İznik ve İznikmit tarafların nehb ü gârât edüp tevâbi' [u] levâhıkıyla bây olup nâm [u] kâm sâhibi oldu.

Hikmet-i Hudâ, sene 600 târîhinde Selçûkıyân inkırâz-ı nesl bulup cümle ahâlî-i Rûm re'y [u] tedbîriyle Ertuğrul Beğ'i beğ edüp tûğ u alem verdiler, ammâ sikke ve hutbe sâhibi değil idi. Niçe eyyâm beğ olup İznik kurbunda Söğüdcük nâm kasabada merhûm olup anda medfûndur. Andan yerine oğlu Osmân Beğ Hân Gâzî ibn Ertuğrul, cümle kibâr-ı evliyâullah'ın izn-i şerîfleriyle müstakil pâdişâh olup sikke ve hutbe sâhibi oldu. Târîh-i cülûsu, evvelâ "Osmân" lafzıdır, sene 699. [22]

Bunların zamân-ı sa'âdetlerinde ibtidâ cum'a hutbesin Tursun Fakıh okuyup sâdât-ı kirâmdan eş-Şeyh Edebalı hazretlerinin kızın alup Orhân Beğ andan müştak olup Âl-i Osmân vâlideleri tarafından sâdât-ı kirâmdan olduklarının sebebi oldur. Tâ Ebü'l-feth Sultân Mehemmed'e gelince Âl-i Osmân'a, Osmân Beğ ve Orhân Beğ ve Murâd Beğ ve Yıldır[ım] Beğ derlerdi. Ebü'l-feth, Kostantıniyye'yi feth edüp Akşemseddîn hazretleri

sultân deyüp sikkelerine eyle tahrîr etdiler.

Selîm-i Evvel'e, Kemâl Paşazâde *"Hâdîmü'l-Harameyn"* dedi. Süleymân Hân'a, Ebussu'ûd Efendi *"Sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn"* dediler. Zîrâ Malta [ve] Rodos feth edüp *"sâhib-i bahr"* oldu. Bağdâd'ı feth edüp *"Sultânü'l-berreyn"* dediler. *Allahümme âfinâ* ya Bağdâd ya Rodos elden gitse *"es-Sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn"* demek sahîh olmaz. Anınçün Âl-i Osmân Bağdâd ve Rodos üzre gâyet muhâfaza ederler.

İcmâl-i tevârîh-ı fütûhât-ı Osmân Hân Gâzî

Evvelâ kal'a-i Bilecik ve kal'a-i İnegöl ve Karahisâr ve İnönü ve kal'a-i İznik ve Köprühisâr ve Ilıbâd hisârı ve kal'a-i Kestel ve kal'a-i Kite ve kal'a-i Biga ve'l-hâsıl iki yüz kal'a ve iki yüz hutbe sâhibidir.

Devlet-i Osmâncık'daki vüzerâları beyân eder

(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[232b]***

Zamân-ı Osmâncık'daki ulemâları bildirir

……. (3.5 satır boş) …….

Devlet-i Osmâncık'daki şu'arâları bildirir

……. (3.5 satır boş) …….

Ziyâret-i Osmân Hân Gâzî

Sultân Alâeddîn'den sonra yigirmi bir sene beğ olup yigirmi altıncı yılda vefât etdi. *Nevverallahu madca'ahâ bi-envâri'l-gufrân*. Müddet-i ömrleri altmış tokuz sene oldu. Bursa'yı Orhân Gâzî şehzâde iken feth etdiği sâ'at Osmân Gâzî merhûm olduğuna târîh *"Feth-i Bursa"* [761] lafzı târîh olmuşdur. Diğer târîh

Meğâribde meşârıkda pür zeynîdir

Ki târih-i "Ümmü'l-fütûhîn"dir [626] sene (–)

ammâ Bursa lafzı noksandır.

……. (3/2 satır boş) …….

İcmâl-i cülûs-ı Orhân Hân Gâzî b. Osmân Hân Gâzî

Hicret-i Nebeviyye'nin yedi yüz beşinde cülûs etdi.

Fütûhât-ı Orhân Gâzî: Evvelâ, feth-i kal'a-i Akyazı ve kal'a-i Konrapa ve Rûmelinde Yanbolu ve feth-i Gelibolu. Târîhi

Bismirrahmânirrahîmdir. Sene 740. [23]

Kal'a-i Mudurnu ve kal'a-i Kocaili ve kal'a-i İznikmit ve kal'a-i Yalakâbâd ve kal'a-i Bursa ve kal'a-i İznik ve kal'a-i Taraklı ve kal'a-i Bolu ve kal'a-i Göynük ve kal'a-i Karesi ve kal'a-i Balıkesrî ve kal'a-i Bergama-yı hısn-ı hasîn ve kal'a-i Ezremid ve kal'a-i Çemennik ve Aşlona hisârı ve Tekirdağı hisârı ve kal'a-i Bolayır, be-dest-i Süleymân Paşa ibn Orhân Gâzî, yine Bolayır'da yatar, r*ahmetullahi aleyh.* Bu kal'alar feth olup ibtidâ Hacı Bektâş-ı Velî ta'lîmiyle yeniçeri askeri nasb olundu.

Ziyâretgâh-ı Orhân Gâzî: Yedi yüz yetmiş bir târîhinde vefât etdi. Babası Osmân Gâzî‘yle ikisi iç kal‘a câmisinde bir türbe-i pür-envârda medfûnlardır. Kırk bir sene pâdişâh olup âhir-i kâr âhiret pâdişâhı oldu. Müddet-i ömr, altmış dört sene oldu. Sahibü‘l-hayrât ve muhibb-i fukarâ mücâhid-i fî-sebîlillah bir pâdişâh-ı halîm idi.

İcmâl-i vüzerâ-i merhûm Orhân Gâzî

……. (4.5 satır boş) …….

Orhân Gâzî asrındaki sultân-ı şu‘arâları bildirir

……. (3.5 satır boş) …….

Devlet-i Orhân’da olan kibâr-ı evliyâullahı ve ulemâ ve sulehâları bildirir

Evvelâ **Dâvûd-ı Kayserî** hazretleri: Karamânîdir. Lâkin Kayseriyye’de tahsîl-i ulûm edüp sâkin olduğıyçün “Kayserî” derler. Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin *Füsûs*‘un şerh etmişdir. İlm-i tasavvufda gûyâ Teftezânî‘dir. Orhân Gâzî‘nin İznik’de binâ etdüğü medreseye ibtidâ bunlar müderris olup ser-çeşme-i müderrisîn bunlardır.

Ve **el-Mevlâ Alâeddîn:** Esved Hoca demekle ma‘rûfdur. İlm-i usûlde *[233a] Muğni’l-Lebîb* (?) nâm kitâbı te’lîf [ü] şerh etmişdir. Hakkâ ki şerh-i metîn etmişdir. Ve *Kitâb-ı Vikâye*‘ye dahi bir latîf şerhi vardır.

Ve **el-Mevlâ Cendereli Kara Halîl:** Devlet-i Âl-i Osmân’da ibtidâ Orhân Gâzî bunları kadı‘asker-i Anadolu edüp cümle kadı‘askerâna pîşvâ oldular.

Ve **el-Mevlâ Hasan-ı Kayserî:** İlm-i fıkıhda fakîh-i âfâkdır ve *Arûz-ı Endülüsî*‘ye bir müfîd [ü] ma‘kûl şerh etmişdir. Muhyiddîn şâkirdlerindendir. Tekmîl-i fünûn içün Şam’a varup anda tahsîl-i kemâl-i kelâm etdi. (–) (–) (–) (–) (–)

Zamân-ı Orhân Gâzî‘de evsâf-ı neseb-nâme-i Sultân Hacı Bektâş-ı Velî *kuddise sırruhû*

Huzur-ı ıhvân-ı safâya şöyle ma‘lûm ola kim Hünkâr hazretleri âlem-i sabâvetde her giz sıbyân ile karışup lu‘b u lehve meşgûl olmadı ve zât-ı şerîfinde hâller zâhir olup niçe dürlü kerâmetler gösterüp lafz-ı dürer-bârlarından envâ‘-ı kelâm-ı hikmet istimâ‘ olunurdu. Cidden dünyâya meyl ve hevâ ve hevese ve nefse mütâbe‘at göstermedi. Hemân gice ve gündüz hâli ibâdet ü tâ‘at ve zühd ü takvâ idi. Hatta Horâsân’da babası Allah emrine varıcak Hacı Bektâş‘a sultânlığı arz eylediler, kabûl etmedi. Kırk sene kâmil çille-i merdân çeküp gündüz sâ’im gice kâ’im olup ibâdet ve riyâzete ve zühd ü takvâya meşgûl idiler. Bi-hidâyetillahi Te‘âlâ şöyle yetişmişlerdi ki gice rûhları âlem-i ecsâmdan âlem-i ervâha ubûr kıldıkda kesâyirü‘n-nâs nefsleri dünyâ sıfatından görünürdü ve âlem-i kurbda âşinâ olana âşinâlık gösterirdi ve bâtın-ı esrâr-ı nübüvvet ve kemâl-ı ma‘rifetillah ve ilm-i ledün ve velâyet kendülerinden zâhir olurdu. Bir mertebeye vâsıl oldulardı kim “Bâtın-ı esrâr-ı Alî bendedir”, derlerdi. Âhir bir gün Horâsân erenleri Hacı Bektâş‘dan nişân istediler. Bir cem‘iyyet-i kübrâda cümlesine kerâmet nişânların gösterdi. Âhir “Kânûn-ı meşâyihân üzre sana bir mürşid-i kâmil lâzımdır kim tarîk-ı Hakka gitmene pîşvâ ola” dediler. “Nola bize bir pîr ola kim ehl-i irşâd alâyimin göstere”, dedi. Huzûrunda bir kimesne kerâmet alâyimin göstermeğe kâdir olamayup âhir kendüleri cümle Horâsân erenleri huzûrunda mükemmellik mertebesin remz edüp cümle kibâr-ı Horâsân âlem-i

hayretde kaldılar, amma min kıbeli'l-Hak ilhâm-ı Rabbânî ile Hacı Bektâş-ı Velî, "Bu hakîr-i pür taksîrin ceddi kutbu'l-aktâb, sultânü'l-ârifin, ser-çeşme-i neved u hezâr pîrân-ı Türkistân Hoca Ahmed-i Yesevî ibn Muhammed Hânefî hazretleri *rahmetullahi aleyh*'den cihâz-ı fakrı anlardan kabûl edüp anların irşâdına tâbi' olduk ve anlardan me'zûn olup irşâd olduk" deyü işâret buyururlardı. Ve cihâz-ı fakr-ı dervîşân kim evvel kubbe elif tâc ve hırka ve seccâde ve çerâğ ve sofra ve alemdir. Cibrîl-i Emîn *aleyhisselâm* cennetden Hazret-i Muhammed *aleyhi's-selâm*'a Allah emriyle getirmişdi. Hazret dahi erkâniyle İmâm Alî'ye teslîm etmişdi. Ol dahi oğlu İmâm Hüseyn'e vermişdi. Anlardan İmâm Zeyne'l-'âbidîn'e değmişdi. Anlardan İbrâhîm-i Mükerrem hazretlerine değmişdi. İbrâhîm-i Mükerrem, Mervân-ı la'înin hapsinde iken Horâsân'dan Ebü'l-Müslim-i {Mervî} hazretleri hafiyyeten hurûc edüp ol kubbe elîf tâcı ve hırka ve çerağ ve sofra ve alem ve seccâdeyi İbrâhîm-i Mükerrem hapsde iken erkânı ile Ebu Müslîm-i Mervî'ye tapşırdı. O da İmâm Muhammed Bâkır'a tapşırdı. O da oğlu İmâm Ca'fer'e tapşırdı. O da İmâm Mûsâ Kâzım'a tapşırdı. O da oğlu Sultân-ı Horâsân Alî b. Mûsa Rızâ'ya tapşırdı. O da Sultânu'l-'ârifîn ser-çeşme-i neved hezâr ceddimiz pîrân-ı Türkistân Hoca Ahmed-i Yesevî b. Muhammed Hânefî'ye tapşırdı. Hoca Ahmed-i Yesevî *rahmetullahi aleyh* doksan bin halîfesi var idi. Her biri beşer onar kerre ol kubbe elif tâcı ve hırka ve alem ve seccâde vaslaların istediklerinde birine vermeyüp "Bu vaslaların sahibi var, bizde emânetdir. Sâhibi zuhûr etdükde ana teslîm ederiz" deyü halîfelerine böyle buyururlardı. Ta ki Sultân Hacı Bektaş-ı Velî zuhûr edüp Hoca Ahmed-i Yesevî'den irşâd olup ol tâc ve hırka ve alem ve seccâde vaslaların "Babandan mîrâs cihâz-ı fakrındır" deyü Hacı Bektâş'a *[233b]* tapşırdı. Zirâ bu vasla tâc u hırka vü seccâdeye lâyık olmağa nişânı Hacı Bektâş gösterdi ve her kim ki o kisvetlere ve ol cihâzlara nişân gösterdi, kutbu'l-kübera ki kutbu'l-aktâb mertebesidir ve bu mertebenin bâtını nübüvvet-i Muhammed Mustafa ve velâyet-i Aliyyi Murtazâ'dır. Hassa, bu mertebe irs yüzünden neseb-i Resûl'den gayre müyesser olmaz.

Nesebnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî : İsm-i şerîfleri Seyyid Muhammed eş-şehîr bi-Hacı Bektaşi'l-Horâsânî *Kuddise sırruhu.* Bi'n-nefs Seyyid İbrâhîm-i Mükerrem oğludur. İbrâhîm-i Mükerrem, Mervân'ın habsinde merhûm oldu. İbrâhîm-i Mükerrem Alî Musa Rızâ oğludur. O da İmâm-ı hümâm Kâzım oğludur. O da İmâm Ca'fer-i Sâdık oğludur. O da İmâm Muhammed Bâkır oğludur. O da İmâm Zeyne'l-'âbidîn oğludur. O da İmâmü's-sultân Hüseyn oğludur. İmâm Hüseyn'in babası Aliyyü'l-Murtazâ *kerremallahu vechehûdur*. İmâm Hüseyn'in anası Hazret-i Fâtımatü'z-Zehrâ'dır ki Hazret-i Muhammed *aleyhi's-selâmın* duhter-i pâkize-ahteridir. Ve şeyh Ahmed-i Yesevî menâkıbında böyle buyurmuşlar. Beyt

Nesl-i Şâh-ı Murtazâ ceddeş Nebiyyi Hâşimî

Der tevârîh încâ-nist Hâcı Bektâş-ı Velî

Bu takdîrce sâdât-ı Horâsân'ın, Hünkâr hakkında sahîhü'n-neseb olduğuna şübheleri yokdur. Şüphe eden âsim olur, *el-ıyâzen billah*. Ammâ *Tevârih-i Ayn-ı Âlî*'de böyle tahrîr eylemiş, lâkin karîne yakındır. Ammâ künye-i ecdâdlarıyla tahrîr eylemiş. Evvelâ Seyyid Muhammed Hacı Bektâş b. Seyyid Mûsâ Nişâbûrî b. Seyyid İshak es-Sâkin-i Râye b. Seyyid İbrâhîm-i Mükerremü'l-Askerî b. Seyyid Mûsâ eş-şehîr bi-Ebî Sebha b. Seyyid

İbrâhîm el-Murtazâ el-Asgar b. el-İmâm Mûsâ Kâzım *rahmetullahi aleyhim ecma‘în.* Fe lâcerem İbrâhîm el-Mücâb Muharrem Sultân-ı Horâsân İmâm-ı Alî b. Mûsâ Rızâ‘nın li-ebin ve ümmin birâder-i kihteridir. Zirâ ki imâm-ı velâyet-me’âb İbrâhîm-i Mücâb ve Abbâs ve Kâsım ve Hamza nâm büzürgvârân-ı me‘âlî {cenâb-ı} cümle bir anadan olmağla İmâm Mûsâ‘nın otuz yedi evlâdı miyânında memdûh ve mümtâz olmuşlardı. Ya‘nî ki sıfât-ı *“Necmetü‘n-nübüvve”* diye şöhret bulmuşlardı. Pes Hacı Bektâş-ı Velî‘nin peder-i azîzi Seyyid Mûsâ-yı Mükerrem, “Nişâbûrî” lakabıyla şöhret bulmuşdur. İmâm Mûsâ Rızâ vefâtından sonra Horâsân vilâyetinden göçüp şehr-i Nişâbûr’da sâkin oldular. Anda Şeyh Ahmed nâm bir azîzin Hateme nâm bir duhterin alup Hacı Bektâş-ı Velî ol kerîmeden tevellüd etdi ve beyne’s-sıbyân salâh [u] diyânetle ser-efrâz olup Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî‘nin halîfelerinden Şeyh Lokmân ki Horâsân erenlerindendir. Vâlid-i büzürgvârı Hacı Bektâş’ı Şeyh Lokmân’a tilâmîzliğe verüp Hacı Bektâş anlardan ulûm-ı zâhire ve bâtınayı tahsîl eyledi. Azîz hazretleri Horâsân’da ulu sultân idi. Hatta İmâm Ca‘fer asrında olmağıla İmâm-ı Ca‘fer mübârek kendü hırka-i şerîfin Bâyezîd-i Bistâmî eliyle mezbûr Şeyh Lokmân hazretlerine giydirdi ve “Bu hırka sâhibi geldikde emânetdir, anlara teslîm eyle” deyü emâneten gönderüp teberrüken Şeyh Lokmân giyüp yine hıfz etdiler. Anlar dahi cemî‘î Horâsân erenleri huzûrunda hırkayı Hacı Bektaş-ı Velî‘ye teslîm edüp tevhîd [u] tezkîr ile hırkayı Bektâş-ı Velî giymişlerdir kim hâlâ fukarâ-yı Bektâşiyânın giydikleri on iki imâm işâretli on iki terkli tâc-ı beyâz ve cübbe yenli abâ-yı beyâz hırka idi. Ammâ irşâdı Hoca Yesevî‘den görüp Rûm erenlerinden olmağla izin taleb edüp yedi yüz fukarâ ile Seyyid Muhammed-i Buhârî-i Saltık ile Hacı Bektâş’ı Rûm’da Osmâncığa gönderüp Mevlânâ-yı Rûmî ve Hacı Bektâş-ı Velî ve Şems-i Tebrîzî ve Muhyiddîn-i Arabî ve Karaca Ahmed Sultân ve gayrı yetmiş kibâr-ı evliyâullahların bin yirde haşr olup sohbet-i hâs edüp Orhân Gâzî asrında Hacı Bektaş-ı Velî iştihâr bulup yeniden çeri ya‘nî yeni-çeri peyda edüp Rûm diyârların Orhân ile ma‘an feth edüp yedi yüz fukarâlarının cümlesin feth olunan şehrlerde sâhib-i seccâde edüp Muhammed Buhârî Sarı Saltık Bây’ı Kâfiristân’a gönderüp Dobruca ve Eflâk ve Boğdan ve Leh ve Moskov’da çok gazâlar edüp “Saltık” nâmıyla iştihâr verdi. Anınçün hâlâ Rûm’da yedi yüz âsitâne-i Bektaşiyân vardır. *[234a]* Ba‘dehû Hacı Bektâş-ı Velî sene (–) târîhinde yine Orhân hilâfetinde merhûm olup Orhân, cenâze-i Sultân’a hâzır olup Kırşehri’nde defn etdiler. *Rahmetullahi aleyh.*

Nice bin keşf [u] kerâmetleri zâhir ü bâhir olmuşdur. Merkad-i pür-envârların Tatar beğlerinin bir mu‘tekıde duhter-i pâkîze-gevheri Hânım nâm cânım bünyâd eylemişdir. Mürûr-ı eyyâm ile sehl harâba yüz dutup Süleymân Hân asrında Kayseriyye mirlivâlarından Şeytân Murâd nâmıyla mülakkab bir beğ âsitâne-i Hacı Bektâş’ı ma‘mûr [u] âbâdân edüp rasâs-ı nîl-gûn ile pûşîde kılmışdır. Kabri ve şehri müzeyyen etmişdir. Ba‘dehû cümle ahbab-ı tekye ihyâ eden hakkında “Şeytân Murâd değil Sultân Murâd imiş”, demeğe başladılar kim kibâr-ı evliyâullaha mu‘tekıd imiş, *Rahmetullahi aleyhim ecma‘în* dediler. İnşâallah âsitâne-i Hacı Bektâş dahi mahallinde terkîm olunur.

Ve **eş-Şeyh Seyyid Ahmed Kebîr-i Rufâ‘î:** Orhân meşâyihlerinden ulu sultândır. Amasiyye Lâdik’i şehri içre Ulu Câmi‘de medfûndur. Târîhi sene isnâ ve hamsîn [ve] seb‘a mi’e’dir [752].

eş-Şeyh Hasan er-Rufâ‘î: Orhân Gâzî bunların mu‘tekıdi idi. Tokad’da Sünbüllü Baba’ya karîb bir âsitânede medfûndur. Lâdik şehrinde medfûn Şeyh Ahmed Kebîr-i Rufâ‘înin ammîzâdesidir.

eş-Şeyh Geyikli Baba: Fukarâ-yı Bektâşiyân’dandır.

eş-Şeyh Karaca Ahmed Sultân: Acem şâhzâdelerindendir. Terk-i dünyâ olup seyâhat ile Orhân’a gelüp Hacı Bektâş-ı Velî ile müşerref olmuşlardır. Büleyde-i Akhisar’da medfûn ulu âsitânesi vardır. Kırşehir’de dahi makâmları vardır, ziyâretgâh-ı inâsdır.

eş-Şeyh Ahî Evrân-ı Kayserî: Selçûkıyândan berü mu‘ammer olup Orhân sohbetiyle müşerref olmuşdur. Monla Hünkâr ve Şems-i Tebrîzî ve Sadreddîn-i Konevî ve Hacı Bektâş-ı Velî ile dahi hem-celîs olmuş tabbâğlık eder ulu sultândır. Denizli şehrinde medfûndur.

Ve **eş-Şeyh Abdâl Mûsâ:** Sultân Orhânîdir.

eş-Şeyh Abdâl Murâd: Sultân Orhânîdir. Ziyâretgâhları mahallinde tavsîf olunur.

……. (2.5 satır boş) …….

İcmâl-i cülûs-ı Gâzî Hudâvendigâr Murâd Hân-ı Evvel ibn Orhân Gâzî

Sene târîhinde cülûs etdi, vilâdeş sene 727.

İcmâl-i feth-i fütûhât-ı Gâzî Murâd Hân-ı Evvel

Evvelâ feth-i Edirne sene 761 ve feth-i kal‘a-i Siroz sene 786 ve ceng-i azîm-i Varna sene 846, feth-i Batnos ve feth-i Misis ve feth-i Burgos ve feth-i Dimetoka ve feth-i Keşân-ili ve feth-i İpsala mükerrer ve feth-i Edirne Zağrası ve feth-i Gümülcine ve feth-i kal‘a-i gevher-nigîn-i Kütâhiyye ve feth-i Hamîdili ve feth-i Akşehir ve feth-i Seydîşehr ve feth-i Yalvaçhisâr ve feth-i Burkoz ve feth-i Polya ya‘nî Tanrı-yıkdığı ve feth-i İskete ve feth-i Marilye ve feth-i Havâle ve feth-i Dusin ve feth-i Zihne ve feth-i diğer Siroz ve feth-i Ferkariyye ve feth-i Köprü ve feth-i Perilpe ve feth-i Manastır ve feth-i Filoronya, bu kılâ‘lar feth olup cümle guzât-ı müslimîn mâl-ı ganâ’imle muğtenim oldular. Ve yeniçeriler altun yaldızlı üsküf giydiler idi. {Bilecik şehrinde bir câmi‘ ve Bursa Yenişehri’nde bir câmi‘ ve bir zâviye ve anda Postun-pos Baba’ya bir âsitâne inşâ etdi.}

Vefât-ı Gâzî Hüdâvendigâr der-Gazâ-yı Kosova

Yedi yüz doksan birde Kosova cenginde üç kerre yüz bin kâfiri dendân-ı tîğdan geçirüp gazâ-yı ekber etmişken küffâr-ı hâk-sâr leşlerin temâşâ ederken Miloş Koblaki nâm kâfir leşler içinden kalkup Murâd Hân’ı ol mahalde bıçağıyla urup şehîd etdi. Karnın yarup kalbin Piriştine hâricinde nehr-i Gülâb kenarında bir kubbe-i âlîde defn etdiler. Hâlâ ziyâretgâh-ı inâsdır. Melek Ahmed Paşa efendimiz Bosna’dan gelirken ta‘mîr [u] termîm edüp dürr-i beyz-âsâ bir kubbe-i pür-nûr olup içine türbedâr ve eczâ-hânlar ta‘yîn eyledi. Ve na‘ş-ı Murâd Hân’ı {Bursa’ya getürdüler}.

Ziyâretgâh-ı Gâzî Hüdâvendigâr

Der-şehr-i Bursa’nın cânib-i garbîsinde Eski Kaplıca cenbinde bir kubbe-i azîm ve bir âsitâne-i kadîmdir. Kabr-i şerîfi üzre saban oku ve zevlesi katîfe ile kaplı asılı durur ve

şehîd olduğu kanlı hil‘atı ve sâ’ir âlât-ı bisâtları cümle mahfuzdur. Ammâ âsitâne-i sa‘âdetine âdem girdikde dehşet hâsıl olur. Müddet-i saltanatı 30 sene ve müddet-i ömr-i şerîfleri 70 sene. ***[234b]***

Devlet-i Hudâvendigâr’da olan vüzerâları beyân eder

……. (2.5 satır boş) …….

Saltanat-ı Hudâvendigâr’da olan şu‘arâları beyân eder

……. (3.5 satır boş) …….

Zamân-ı Hudâvendigâr’da olan ulemâ ve sulehâları bildirir

……. (10 satır boş) …….

İcmâl-i cülûs-ı Yıldırım Bâyezîd Hân ibn Murâd-ı Gâzî Hudâvendigâr

Sene (–) târîhinde Bursa’da cülûs etdi. Yıldırım gibi cânib-i erba‘asındaki kâfiristânları nehb u gârât [u] feth u fütûh edüp babasının kanın alup gazâlar etdi.

Fütûhât-ı Yıldırım Bâyezîd Hân

Evvelâ Rûmeli’nde Üsküp kurbunda feth-i kal‘a-i Kıratova ve Üsküp ve Vidin ve Vodine ve Hıroz ve Yanbolu ve Silistre ve Uruscuk ve Yergögi ve Nigebolu ve Anadolu’da Alaşehr ve Beğşehri ve Seydîşehri ve diger Konya ve Aydın ve Saruhan ve Ayasuluk ve Milâs ve Balat ve Teke ve Menteşe ve diğer Osmâncık ve Kastamonu ve Amasiyye ve Aksarây ve Niğde ve Kayseriyye ve Sivas ve Erzincân ve Malatiyye, bu zikr olunan kılâ‘ları ve niçe yüz büleydeleri feth edüp bir senede yedi kerre Anadolu’dan Eflâk ve Boğdân’a geçüp feth etdiğiyçün Emîr Sultân Yıldırım lafzıyla mülakkab edüp “Yıldırım Hân” dediler. Ol sene İslâmbol’u derya-misâl askerle muhasara edüp zor-ı bâzû ile kadı nasb edüp icrâ-yı şer‘-i mübîn olurdu. Unkapanı‘ndan tâ Gül Câmi‘e varınca yedi yüz hâne-i müslimîn ile ma‘mûr olup Aya Kapusu’nun iç yüzünde Sirkeci Tekyesi mahkeme ve Gül Câmi‘ ibâdethâneleri idi.

Ba‘dehû hicret-i Nebevî‘nin sekiz yüz beşinci senesinde sû’-i tedbîr ve bed-hâh huddâmân re’yiyle Timur Hân, Hind [u] Acem diyârlarından hurûc edüp Yıldırım Hân ile cenge âheng etdükde Yıldırım Hân gördü kim cümle askeri kendüden yüz çevirüp Timur yanına firâr etdiler. Kapu kullarıyla kendüsü yalnız kalup meydân-ı ma‘rekede serbâzlık ve kâr-cengârlık edüp niçe yüz Tatar askerine kılıç yetişdürüp dilâverlik, servlik ve emîrlik ve bahâdırlık ederdi. Lâkin kendüleri iş görmemiş, yara bere yimemiş ve ark atlamamış nâ-tamâm tay ata süvâr olup bir dahi Tatar içre at sürünce atdan tekerlenüp at firâr edüp Tatar içinde piyâde kalup kâmil bir sâ‘at piyâdece Tatar ile ceng edüp tîrkeşinde hadengi kalmayup destinden kılıcı düşünce Tatar, Yıldırım Hân’ın başına üşüp dest ber-kafa kayd-bend ile Timur-ı bî-nûr huzuruna getürüp Timur ayağ üzre kalkup ta‘zîm edüp yanına oturdup “Safâ geldin, felek hâlidir, böyle olur, gam yeme” deyü niçe musâhabet ***[235a]*** edüp esnâ-yı kelâmda Timur eyitdi “Ey birâder Yıldırım Hân! Senin destinde biz senin gibi *ne‘ûzü billah* münhedim olup beni senin yanına bu hâl ile getirseler, beni neylerdin” deyince hemân Yıldırım Hân gazabından “Seni demir kafes içine koyup Bursa şehrine götürürdüm” deyince hemân Timur âteş-pâre olup bir demir kafes içinde Yıldırım Hân’ı haps edüp diyâr-ı Acem’e götürmeğe azimet etdi. Üçüncü gün Yıldırım Hân dâğ-ı

derûnundan hummâ-yı muhrıkaya mübtelâ olup demir kafes içre merhûm oldu. Akîbince Çelebi Sultân Mehemmed, kırk bin benâm ve güzîde asker ile cünd-i Timur'a yetişüp eyle bir satûr-ı Muhammedî urup cümle Tatar dendân-ı tîğdan geçüp
Timur, Amasiyye câniblerine firâr edüp bakıyyetü's-süyûf olan esîr Tatarlara mürdelerin derilerin yüzdürüp derilerin sâyebân edüp Çelebî Mehemmed Hân, Tatar derilerinin sâyesinde oturup pederinin intikâmın aldı. Hâlâ ol sahrâya "Taşak ovası" derler. Zîrâ Tatar derileri kîrleri ve horde ve türtelleriyle yüzülüp sâyebân olduğundan "Taşak sahrâsı" derler. Ba'dehû pederinin na'şını Tatarlar elinden alup, ılgar ile Bursa'ya getirüp babası câmi'i sahasında defn edüp bir kubbe-i âlî binâ etmişdir, ziyâretgâhdır.

Ziyâretgâh-ı Yıldırım Bâyezîd Hân
aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân

Sultân Murâd Hân-ı Râbi', merkad-i pür-envârına varup ziyâret etdükde "Ne böyle pâdişâhâne yatarsın. Âl-i Osmân'ın ırzın pâymâl eyleyüp Tatar elinde kesr-i ırz etdin" deyü sandûkasına bir püşt-i pâ urunca "Bre meded, ayağım" deyü Murâd-ı Râbi' fez' u çera' edüp ol günden nikrîs marazına mübtelâ olup âhir sebeb-i mevti ol oldu.

Müddet-i Saltanat-ı Yıldırım Hân

Sene 14 ve müddet-i ömr sene 67. Yetmiş sancak yeri Türk eşkıyâsından ve kefere a'dâsından feth edüp altı yüz hutbesi tilavet olunur bir pâdişâh-ı Sâm-akrân idi. Ammâ

"İzâ câe'l-kazâ amye'l-basar". [24]

Beyt:

İdemez def' sakınmakla kazâyı kimse
Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

İcmâl-i vüzerâ-yı Yıldırım Hân

……. (3.5 satır boş) …….

Zamân-ı Yıldırım Hân'daki şu'arâları beyân eder

……. (3.5 satır boş) …….

Devlet-i Yıldırım Hân'daki ulemâ ve sulehâ ve kibâr-ı evliyâları bildirir

el-Mevlâ eş-Şeyh Şehâbeddîn-i Sîvasî: Yıldırım Hân ulemâsıdır. Nice yüz cild kütüb-i mu'teberelerinden gayrı bir tefsîr-i şerîf te'lîf etmişdir kim gûyâ *Tefsîr-i Cerîrî*'dir. Kendileri Ayasuluk'da medfûnlardır.

Ve **Mevlânâ Kutbeddîn-i İznikî:** Timur ile çok mücâdele edüp ilzâm etmişdir. İznik'de medfûndur.

Ve **eş-Şeyh Hacı Bayrâm-ı Velî:** Nehr-i Kara-Çubuk kenarında Sol nâm bir karyede vücûda gelmişdir. Ser-çeşme-i Bayrâmî'dir. Yıldırım Hân'da Engürü kal'ası içinde âsitâne-i azîminde medfûndur. Ve Şeyh Hâmid hazretlerinden me'zûndur.

el-Mevlâ Simavnazâde Şeyh Bedreddîn b. Mahmûd b. İsrâ'îl b. Abdül'azîz: Yıldırım'da deryâ-yı ulûm idi.

Ve **Mevlânâ Fahreddîni'l-Acemî:** Seyyid Şerîf'den tahsîl-i ulûm etmişdir. Edirne'de medfûndur.

Ve **eş-Şeyh Abdürrahîm b. Emîr Azîz-i Merzifonî:** Mahlasları Rûmî'dir. Yine Merzifon'da medfundur.

Ve **Şeyh Hazret-i Pîr İlyâs-ı Amasiyyevî;** yine Amasiyye'de medfundur. ***[235b]***

İcmâl-i cülûs-ı Çelebi Sultân Mehemmed Hân ibn Yıldırım Bâyezîd Hân

Sene (–) târîhinde cülûsları Bursa'da vâki' oldu. Ammâ hemân ol sene Devlet-i Âl-i Osmân muhtell [u] müşevveş olup her tarafdan küffâr-ı dûzah-karâr İslâm üzre hücûm edüp devletinde birâderleri Süleymân Çelebi ve İsâ Çelebi ve Mûsâ Çelebiler Rûmeli'nde devletine rahne verüp feth [ü] fütûhâta mâni' oldu. Süleymân Çelebi iki sene ve yedi ay ve yigirmi gün pâdişâh olup Mûsâ Çelebi dahi Edirne'de pâdişâh olup İsâ Çelebi dahi Selânik câniblerinde bir alay eşirrâyı başına cem' edüp o dahi pâdişâhlık da'vâsında idi. Âhir Koca Çelebi Mehemmed Hân üç birâderin bir senede civâr-ı rahmete gönderüp kendüsü müstakil pâdişâh olup cânib-i erba'ada baş kaldıran küffârlara hücûm etdi.

İcmâl-i Fütûhât-ı Çelebi Sultân Mehemmed Hân

Evvelâ Rûmeli'nde feth-i kal'a-i Peravadi ve Ofçabolu ve Köprülü ve tekrâr Eflağı ve Boğdan'ı harâca kesüp Urusçuk karşusunda Eflâk hudûdunda Tuna kenarında kal'a-i Çöl ya'nî Yergögü kal'asın binâ edüp asker kodu. Anadolu'da kal'a-i Mudurnu ve tekrâr feth-i Kastamonu, niçe feth [u] fütûhâtlar edüp iki yüz altmış hutbesi tilâvet olunur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ziyâretgâh-ı Çelebi Sultân Mehemmed

Hicretin sekiz yüz yigirmi dördüncü [sene]sinde vefât etdi. Müddet-i saltanat, sene 7 ve on bir ay ve on iki gün ve müddet-i ömr sene [8]38. Kabr-i şerîfi {Yeşil İmâret nâm} câmi'-i pür-envârının önünde bir kubbe-i münakkaş içinde medfûndur. *Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsi'a.* İbtidâ bunlar Mekke ve Medîne fukârasına surre göndermişlerdir.

Zamân-ı devletindeki binâ-yı azîmleri beyân eder

Edirne'deki Eski Câmi'in esâsı Mûsâ Çelebi nâm karındaşı bırağup itmâmı Çelebi Mehemmed Hân'a müyesser oldu. Ve Filibe kurbunda Konis nâm beldede Meyyitoğlu nâm Gâzî Mehemmed Beğ'in merkadine bir kubbe-i âlî ve bir câmi' ve imâret-i it'âm inşâ eyledi.

……. (1.5 satır boş) …….

Devlet-i Çelebi Mehemmed Hân'daki şu'arâları bildirir

……. (3.5 satır boş) …….

Zamân-ı Mehemmed Hân-ı Evvel'deki ulemâ ve sulehâ ve meşâyihleri bildirir

Evvelâ **Kara Şemseddîn-i Simâvî,** kesret-i seyâhetle ve ulûm-ı garîbeler ile meşhûr iken Bursa'dan Rûmeli Zağrası'na menfî olup anda medfûndur, *kuddise sırruhû.*

Ve **eş-Şeyh Abdüllatîf Makdisî b. Abdurrahmân b. Alî b. Gânim-i Ensârî**dir.

Kümmelînden büyük kimesnedir.

Andan (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[236a]***

İcmâl-i cülûs-ı Sultân Murâd-ı Sânî ibn Çelebî Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî

Sene 824 târîhinde cülûs etdi.

{Vilâdeteş sene 806}

Zamân-ı devletinde feth olan kal‘aları beyân eder

Evvelâ kal‘a-i İzmir, kal‘a-i Güvercinlik ve vilâyet-i Cânik, tekrâr Selânik ve kal‘a-i Yanya ve kal‘a-i Yenişehr, kal‘a-i Tırhala, kal‘a-i Semendire, kal‘a-i Novoborda. Ve Destipot oğlunu harâca kesdi. Kul gulgule-i âm edüp ihtiyâr oldu deyü hal‘ edüp oğlu Sultân Mehemmed-i Sânî on üç seneye bâliğ iken sene 847 târîhinde Ebü‘l-feth tahta geçüp iki sene taht-nişîn pâdişâh olup “Bir tâze oğlandır, hılâfet hakkından gelemeyüp her tarafdan düşman baş kaldırdı” deyü kul guluv edüp yine Koca Murâd-ı Sânî‘yi taht-nişîn pâdişâh edüp Ebü‘l-feth’i Mağnîsa’ya gönderdiler. Sene (–) yine Murâd Hân pâdişâh olup yine kul guluv edüp “Pâdişâhımız koca oldu, bize bir tüvânâ pâdişâh-ı zî-şân gerekdir” deyü sene 855 târîhinde yine Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed mâh-ı Muharremin on altıncı günü ki yevm-i hamîsdir, müstakil pâdişâh-ı kâm-kâr oldu. Sinn-i şerîfleri yigirmi bir seneye bâliğ idiler ki Edirne’de taht-nişîn olduğuna târîhdir: *Rahmeti Rabbih,* sene 855. (–) (–) (–) (–)

Vefât [u] ziyâretgâh-ı Koca Sultân Murâd Hân-ı Sânî
nevverallahu madca‘ahâ bi-envâri’l-gufrân.

Hicretin (–) sekiz yüz ellisinde [beşinde] Edirne’de vefât edüp na‘ş-ı şerîfin Bursa’ya getirüp Câmi‘i kurbunda türbe-i pür-envârında defn etdiler. Ammâ Bursa’da medfûn olan selâtînlerin cümlesinden müte‘azzımâne yatır. Pâk kubbe-i mînâsı ve sandûkası ve sandûkası üzre zer-dûz ve münakkaş setri vardır. Saltanat-ı Murâd Hân sene 28 ve müddet-i ömr sene 49, {vefâteş sene 855}.

{Hayrât-ı Murâd-ı Sânî

Edirne’de Üç Şerîfeli câmi‘ ve bir câmi‘ dahi ahsen-i mesâcîd deyü şöhret bulmuşdur ve Edirne’de iki medrese ve bir dârü‘l-hadîs ve bir bezâsten ve (–) göz Ergene cisrin ve anda bir câmi‘ ve imâretin cümle gazâ mâlıyla inşâ etmişlerdir ve ibtidâ sâdât-ı kirâma bunlar ulûfe ta‘yîn etmişlerdir}.

Devlet-i Koca Murâd-ı Sânî‘deki vüzerâları beyân eder

……. (2.5 satır boş) …….

Asr-ı Murâd Hân’daki emlahu’ş-şu‘arâları beyân eder

……. (2.5 satır boş) …….

Zâman-ı Murâd Hân-ı Sânî‘deki ulemâ ve sulehâ ve meşâyıhları bildirir

Evvela **eş-Şeyh Zekeriyyâ-yı Halvetî:** Pîr İlyâs halîfesidir. Amasiyye’de Pîr İlyâs âsitânesine karîb Sarrâclar mescidi kurbunda medfûndur.

Ve **Şeyh Abdurrahmân b. Hüsâmeddîn:** Gümüşlüzâde nâmıyla şöhre-i şehr olmuşlardır. Pîr İlyâs'ın duhterzâdesidir. Koca Murâd Hân'ın üç oğlundan ikisi elin öperler. Şehzâde Mehemmed ayağın öpünce şeyh boğazından ridâsın şehzâde Mehemmed'in boynuna sarup "Kostantıniyye kal'asın ta'mîr [u] termîm edüp cevâmi' ve dârü'l-'ulûmlar inşâ eyle" deyü Fâtiha tilâvet ederler. Yigirmi bir yıldan sonra Ebü'l-feth Mehemmed Hân İslâmbol'u feth etmek müyesser olur. Amasiyye'de Pîr İlyâs kabrine karîb Ya'kûb Paşa zâviyesinde âsûdedir.

Ve **Mevlânâ Mehemmed Şâh ibn Molla Yegân**

……. (10 satır boş) ……. ***[236b]***

Ziyâretgâh-ı şehzâdegân-ı Âl-i Osmân

Evvelâ **Şehzâde Alâeddîn Paşa ibn Osmân Gazî.** Vefâteş sene 804. İç kal'a'da babasıyla Orhân Gâzî yanında yatır.

Ve **Şehzâde Şehinşâh ibn Bâyezîd-i Velî,** Bursa'da hâkim idi. Ve **Şehzâde Mehemmed Hân b. Şehzâde Şehinşâh,** babasıyla Bursa'da idi.

Ve **Şehzâde Mahmûd ibn Bâyezîd-i Velî,** bu Şehzâde Mahmûd oğulları **Şehzâde Mûsâ, Şehzâde Emîr, Şehzâde Orhân** ve biri dahi **Şehzâde Alemşâh** ve oğlu **Şehzâde Osmân**'dır.

Bu sekiz aded şehzâde-i civân-bahtları Sultân Selîm-i Evvel birâder-i cân-berâberi Şehzâde Ahmed Hân üzre Bursa Yenişehri üzre sefere gideceği mahalde devlet-i dünyâ içün sekiz şehzâdeyi şehîd edüp dünyâ kaydından âzâde edüp cümlesin Orhan Gâzî yanında defn edüp Ahmed Hân üzre sefere gitdi.

Şehâdet-i Şehzâde Ahmed Hân ibn Bâyezîd-i Velî

Bursa Yenişehri'nde Selîm Hân ile ceng-i azîm ederken atdan tekerlenüp kayd-bend ile Selîm-i Evvel huzûruna getürüp serâperde-i Selîm içre amân vermeyüp ma'nûkan şehîd edüp na'şını Bursa'da Orhân Gâzî cenbinde defn etdi.

{Târîh-i inhizâm-ı Şehzâde Ahmed

Sıdı Sultân Ahmed'i Sultan Selîm-i kâmrân
sene, 927}

Bu Ahmed Hân cenginde Şehzâde Murâd ibn Şehzâde Ahmed'dir, bu Murâd, babası Şehzâde Ahmed'in katlini görünce, "Niçe yüz benim; dîger nîst" diyen nâmdâr şehbâzlar ile Acem diyârında Erdebîl'e firâr edüp Şâh İsmâ'îl yanında üçüncü senede merhûm olup kabri Erdebîl şehri içre Şeyh Safî hazretleri yanında medfûndur. Ve yine Şehzâde Ahmed Hân'ın iki oğlunun mihteri Şehzâde Alâeddîn gürbüz er idi. Ve bihteri Şehzâde Alî Hân, bu iki şehzâdeler içün cümle ulemâ Selîm Hân'a ricâ edüp ma'sûmlardır deyü afv olunup İslâmbol'da az müddet içinde tâ'ûndan merhûm olup bunların dahi na'şın Bursa'ya götürüp Orhân ile Osmân Gâzî kabrinde defn olundular.

Şehâdet-i Şehzâde Korkud ibn Bâyezîd-i Velî

Selîm-i Evvel birâderi ki, ceng-i azîm edüp münhezimen firâr edüp Teke vilâyetinde

Piyâle lalasıyla bir gârda pinhân olmuş bulunup sene 909 târîhinde katl olunup cesed-i pâkin Bursa'da Murâd-ı Sânî cenbinde bir kubbe-i âlî içinde âsûde kılındı, ammâ tüvânâ şehzâde imiş.

Ve **Şehzâde Hasan ibn Murâd Hân-ı Sânî**, Ebü'l-feth Sultân Mehemmed'in li-üm birâder-i kîhteri idi. Hîn-i cülûsda Ebü'l-feth Şehzâde Hasan'ı ma'nûkan şehîd edüp babası Murâd Hân meytiyle Şehzâde Hasan'ı Bursa'ya gönderüp Murâd Hân türbesinde medfûndur.

Târîh-i vefât-ı Cem Şâh ibn Ebü'l-feth Mehemmed Hân

Sultân Bâyezîd-i Velî ile ceng-i azîm edüp âhir-i kâr münhedim olup on bir sene Mekke ve Medîne ve Yemen ve Aden'de seyâhat edüp andan Mısır'a gelüp andan İslâmbol'a gelmek sadediyle Rodos'da Malta ceneraline uğrayup anlar bir gemiye koyup "Seni İslâmbol'a götürsünler" deyü hîle edüp Cem Şâh'ı doğru Fransa'ya götürüp anasının anası Fransa kralının avreti idi. Cem Şâh'ı ana teslim edüp cümle tevabi'iyle Cem Şah'a bir sarây-ı âlî ihsân edüp başka bir hükûmet yer verüp sayd [u] şikârda pâdişâhâne zevk [u] safâlar edüp şeb [u] rûz huzûrunda on sekiz ban oğlu ban el kavşırup çâker bendesi gibi hizmetinde olurlardı. Âhir bu ahvâl Cem Şâh karındaşı Sultân Bâyezîd'e mün'akis olup bir nâme ile Fransa kralından Cem Şâh'ın kayd-bend ile der-i devlete gelmesin ricâ etdiler. Fransa kralı dahi Cem Şâh'ı zehirli ustura ile tırâş etdirüp Yemen ve Aden seyyâhı iken Cem Şâh diyâr-ı ademe gidüp Bâyezîd Hân izniyle na'şın Bursa'da Koca Murâd-ı Sânî cenbinde başka bir kubbe içinde âsûdedir. Muhallefâtından Cem Şâh Sa'dîsi "câm-ı cem" dedikleri câmdır kim bâdesin nûş edüp yine câm kendiden leb-ber-leb olurdu. Ve bir satranç bâz meymûn ve bir beyâz tûtî Cem Sa'dîsi'ni siyâha boyayup [25] âyetin ve "Pâdişâh sağ olsun" lafzın Sa'dî öğredüp Bâyezîd Hân muhallefâtı gördükde "Câm ol câm ammâ Cem'i yok" Ol câmı hazîneye korlar. "Kanı beyâz tûtî" deyü sü'âl ederler. Hemân tûtî-i gûyâ zebâna gelüp "Pâdişâh sağ olsun, efendim gitdiğine siyâh mâtem donu giydim" der. Ammâ Fransalar zu'mınca *[237a]* "Zehirli ustura ile Cem Şâh'a müşâbih bir asfaru'l-levn bir âdemi tırâş edüp reng-i rû-yı pecmürde ve kendi dahi mürde olup "Na'ş-ı Cem'dir" deyü Bâyezîd Hân'a gönderdik. Anlar da Cem'dir deyü Bursa'da cedleri yanına gömerken cem şekilli herîfi yer kabûl etmeyüp gayrı yire defn etmişler. Yohsa bize gelüp sığınan kızımız evlâdı olan Cem'i vermeyüp ba'dehû taşra Fransa vilâyetine Cem'i kral eyledik. Hâlâ krallarımız Cem Şâh neslindendir. Anınçün Cem tarafından ve vâlide tarafından Fransa'nın Âl-i Osmân'a karâbeti vardır" derler. Ammâ hâsıl-ı kelâm ve'l-meâl bu hakîr yetmiş dört târîhinde Alman diyârında Beç ve Pırak ve Loncat nâm şehr-i azîmleri seyâhat ederken niçe âlûfte ricâl bıtrîkler ile ülfet edüp Cem Şâh ahvâlin söylediğimizde Cem Şah'ın vâlidesin Ebü'l-feth İslâmbol'u feth ederken Sarâyburnu'nda niçe alup Bâyezîd ve Cem Şâh ol kızdan olup Cem Şah'ın Mısır'a ve Mekke ve Medîne ve Yemen ve Aden'de ve İşpaniye ve Fransa'da seyâhat edüp dış Fransa kralı olduğun bir bir tevârihlerinde tilâvet etdiler. Târîh-i fevt-i Cem Şâh ibn Ebü'l-feth.

Bahâr-ı devlet Cem çûn / Harâbî yâft bîş ez-sayf

Resîd ez-gayb târîheş / Zi-dünyâ reft Cem vâ hayf, [26]

sene (–) [900]

Kıt‘a-i Cem Şâh

Iztırâbı ko gönül, (ey) murg-ı revân sabr eyle

Eskiyüp işte harâb olmadadır ten kafesi

Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin

Tokunur oldu katı sem‘ime bâng-ı çeresi

Sâhib-i dîvân bir şehzâde-i âzâde idi. *Rahmetullahi aleyh*.

Diğer târîh-i vefât-ı Cem Şâh:

Didiler eyleyüp du‘â-yı sürûş

Câm-ı Cem’den eylesün Cem nûş

Diğer târîh-i Cem Şâh:

Ayn-ı nizâm-ı âlemest. Sene (–)

Ziyâret-i şehîdân-ı birâderân
merhûm u mağfûrân

Çelebi Süleymân Bey ve **Şehzâde Mûsâ Çelebi** ve **Şehzâde İsâ Çelebi** ibn Yıldırım Bâyezîd Hân’dırlar. Bunların üçü de pederleri Yıldırım Bâyezîd Hân, Timur hâdisesinde merhûm olıcak üçü de Rûmeli’nde birer ikişer sene tavâ‘if-i mülûk şeklinde halîfe olup üç birâderi dahi Çelebî Sultân Mehemmed Hân birer takrîb ile katl edüp na‘şların (–) (–) âsitânesinde defn eyleyüp müstakil pâdişâh oldu.

Ve **Şehzâde Kâsım Hân** ve **Şehzâde Alî Şâh** ve **Şehzâde Cihân Şâh** ve **Şehzâde Velî Hân** ve **Şehzâde Boğa Hân**, bunların cümlesi Koca Murâd-ı Sânî âsitânesinde kubbeler içre medfûndur kim niçe yüz aded şehzâdegân bintân [u] nisvân [u] vâlide-i sultânlar medfûndur. Cümlesi zer-ender-zere müstağrak sandûkalar içre âsûde olmuş türbedârlarıyla âbâdân ve müzeyyen merâkıd-ı pür-envârlardır.

Ve **Çelebi Sultan Mustafa** ibn Süleymân Hân sene (–) târîhinde Süleymân Hân Acem seferine giderken Karaman Ereğlisi’ne vardıkda, Şehzâde Mustafâ kânûn-ı şehzâdegân üzre pederi Süleymân Hân’ın pây-ı semendine yüz sürüp rikâb-ı pâdişâhîde otağa varınca hasûd [u] müfsidînlerin hilâf-ı inhâlarıyla Çelebî Mustafâ[yı] ma‘nûkan şehîd edüp otak önüne na‘şın bırağup cümle halk Süleymân Hân’dan nefret edüp Şehzâde-i mazlûmun mevtine târîh *“Mekr-i Rüstem”*dir, sene (–) [960]. Ba‘dehû na‘ş-ı Mustafâ Çelebi’yi Bursa’ya getirüp bu Murâd Hân türbelerinde âsûde kıldılar. Ammâ Mustafâ b. Süleymân Hân, Eyyûb Sultân’ın kabr-i şerîfi cenbinde harem kapusunun cânib-i şarkîsinde sa‘îd-i şehîd deyü târîhiyle seng-i mezârında mestûr bir Şehzâde Mustafâ var. Bunu dahi hançerle urup şehîd etmişdir. Süleymân Hân’ın iki Şehzâde Mustafâ‘sı olmak ihtimâli ola. Bunun bâlâda Eyyûb Sultân şehri ziyâretinde evsâfı mufassaldır. *Rahmetullah.*

……. (2 satır boş) …….

Bu bâlâda tahrîr olunan Osmâncık’dan berü altı aded pâdişâhlar, cümle evlâd [u] ensâblarıyla Bursa’da medfûnlardır kim taht-ı evveldir ve bu altı aded pâdişâhların

başlarında birer gûne destârları vardır kim asla diller ile ta‘bîr ü tavsîf olunmaz. Görmeğe muhtâc zîh zîh ve yiv yiv [ve] burma burma bir gûne destâr-ı diyâr-ı Mâhân’dır kim görmeğe muhtâcdır. *[237b]* Bu destârları sarmağa niçe kimesneler ta‘lîm edüp etmeğe kâdir olamayup destârî vasîfesine mutasarrıf olamadılar. Tâ Âl-i Selçukiyyan’dan berü silsile ile birer âdeme münhasır bir kâr-ı ibret-nümâdır. Aslâ bir kimseye göstermezler, biri fevt oldukda oğlu destârî olur, du‘âya mazhar olmuş kimesnelerdir. Bu destâr Ebü‘l-feth pederinde kalup Ebü‘l-feth örf-i izâfet sarardı. Tâ fâtîh-i {Mısır} Selîm’e gelince, Fâtih Selîm, Mısır’ı feth etdiği gibi Selîmî destâr sardı. Hâlâ tâc-ı Âl-i Osmân, Selîmî destâr-ı Muhammedî‘dir. [Ta] Inkırâzu’d-devrân, mü’ebbed olup bozulmaya. Hakkâ ki latîf devlet-i Osmâniyân destârıdır.

Bu mahalde Bursa’da medfûn pâdişâhlar Koca Murâd-ı Sânî‘de tamâm oldu. *Rahmetullahi aleyhim ecma‘în*.

Murâd-ı Sânî oğlu Ebü‘l-feth Mehemmed Hân İslâmbol’u sene 857 târîhinde feth edüp İslâmbol’da medfûn olduğu cild-i evvelde pâdişâhlar ziyâretinde mufassal mestûrdur.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı evliyâu’l-ârifîn ve asfiyâu’l-vâsılîn huccallahu ale’l-âlemîn *radıyallahu anhüm ecmâ‘în, kaddesenallahu sırrahu’l-mübîn:*

Evvelâ şehr-i Bursa’ya Âl-i Selçûkiyân ve Âl-i Osmâniyân’dan ibtidâ Osmâncık üç kerre muhâsara edüp yerine Orhân Gâzî‘yi serdâr-ı mu‘azzam edüp Orhân Gâzî elinden Bursa şehri feth olaldan berü enderûn [u] bîrûnunda medfûn guzât-ı müslimînden cümle şühedâları ve feth [u] fütûhunda bulunan kibâr-ı evliyâullahları ve niçe bin ulemâ ve sulehâ ve meşâyih-i sâdât-ı kirâmları ve musannifîn ve mü’ellifleri ve selef-i vüzerâları ve sâ’ir a‘yân-ı kibârın ziyâretlerin ayân u beyân eder.

Evvelâ **Geyikli Baba Sultân:** Fukarâ-yı Yesevî‘den olup Azerbaycân şehirlerinden Hoy-ı hüsn-hûydandır. Kûh-ı azîmlerde vahşî sığınlara süvâr olup Orhân Gâzî ile sefer eşüp at tavlası gibi bir tavla sığınları var idi, barhanasın bile vahşî gazâllara yükledirdi. Bursa’da iç kal‘a içre Hünkâr Sarâyı kurbunda bir dıraht-ı müntehâ dikmişdir. Hâlâ evce peyveste olmuş bir şecer-i azîmdir. Kabr-i şerîfi Bursa şehri içre (–) mahallesinde bir tekye-i azîmdir kim Orhân Gâzî binâsıdır. *Kuddise sırruhu*.

Andan müctehid-i evliyâ münferid-i asfiyâ **eş-Şeyh Hazret-i Abdâl Mûsâ:** Bu dahi Hoca Ahmed-i Yesevî fukarâsı idi. Horâsân’dan Hacı Bektaş ile Rûm’a geldi. Niçe yüz keşf [u] kerâmetleri zâhir olmuşdu. Cümleden biri Geyikli Baba’ya kor olmuş âteşi pembe içine sarup hedâyâ-yı rumûz gönderir. Geyikli Baba dahi anlara süd gönderir. Rûmûz oldur kim “Sen âteşle pembeyi imtizâc etdirdinse ben dahi leben-i hâlis hâsıl olan vahşî gazâlları teshîr edüp at gibi binüp ve südün yiyüp kullanırım” rumûzun etdi. Hakkâ ki ol asrın ikisi de gerçek erleridir. Bursa içre (–) mahallesinde bir tekye-i ma‘mûrda âsûdedir. Bunlar dahi Bursa fethinde bulunmuşlardır. *Kuddise sırruhu*.

Andan ziyâret-i hazîne-i ilm [u] hikmet, yegâne-i hilm u ısmet; şeref-i ubbâd, bi-nefsihi zühhâd **eş-Şeyh Hazret-i Abdâl Murâd:** Horâsân erenlerinden olup Bursa fethinde bulunmuşlardır. Mecâzibûndan muzınna-yı kerâme kimesne idi. Bursa’nın cenûbu tarafında şehre hâ’il bir tekye-i hıyâbân içinde medfûndur. Ahâlî-i Bursa’nın teferrücgâhıdır ve seyyâhân-ı berr u bihârın dahi mesîregâh-ı geh-gâh’ıdır ve türbe-i pür-

envârı içre bir kılıcı var kim üç zirâ‘ gelir. Sultân Ahmed bir zirâ‘ mikdârın kesüp teberrüken hazîneye götürmüşdür.

Ziyâret-i âfitâb-ı nihânî ve kamer-i zindegânî **el-Mevlâ Şemseddîn Muhammed b. Muhammed b. Hamza b. Muhammed Fenârî:** Yıldırım Hân ulemâlarının eşbehlerindendir. Yetmiş ulûmda te’lîfâtları vardır. Lâkin bi-emrillah sonra a‘mâ olmuşlardır. A‘mâ olması sebebin eyle yazmışlar kim bir gün bu molla üstâdı Kara Alâeddîn hazretlerinin kabr-i şerîfin açup üstadının vücûd-ı şerîfin ter ü tâze görür. Ol mahalde kabr-i münevver içinden bir sadâ istimâ‘ eder kim *“Hel sadakte, amallâhu nazarek”* [27] lafz-ı dürer-bârın istimâ‘ edince bi-emrillah bir rîh-ı âsıf zâhir olup cümle kabrin gubârı Molla’nın gözüne girüp Molla’ya bi-emrillah umy lâhık olur. Meğer Molla-yı merkûm *“Enne’l-arza lâ ye’külü luhûme’l-ulemâ”* [28] kelâmına münkir imiş. Niçe sene a‘mâ kalup bir gün Orhân vezîri Ivaz Paşa mezkûr Molla’ya ***[238a]*** hâtır-mânde olup eder “Ayâ ol günü görem mi ki ol a‘mâ Şemseddîn Muhammed’in meyyit namâzın kılam” der. Derhâl Ivaz Paşa’nın bu kelâmın a‘mâ Molla’ya yetişdirirler. Mevlânâ dahi buyururlar kim “Cenâb-ı İzzet Kahhâr [u] kayyûm u kâdirdir kim bir anda Ivaz Paşa’yı nâ-bînâ ide, bu hakîri sâhib-i bînâ edüp anın namâzın bu hakîr âciz kıla” der. Hikmet-i Hudâ az müddet geçmeden bir gün Yıldırım Hân, Ivaz Paşa’ya bir husûs içün gazab edüp Ivaz Paşa’nın iki gözlerine mil çeküp Ivaz Paşa a‘mâ olur. Hikmet-i Hudâ ol Leyle-i Kadr’de Mevlânâ Şems kadre irüp çeşm-i nergisleri bi-emrillah rûşen olup Ivaz Paşa’nın cenâzesine imâm olmuşdur. Aceb keşf [u] kerâmet-i ulemâdır. Sene 833 merhûm olup Bursa’da kendü medreseleri cenbinde âsûdedirler. İlm-i zâhir [u] bâtında kâmil ve mükemmel idi. *Rahmetullahi aleyh*.

Ziyâret-i bahr-i vefâ ve kân-ı şifâ, rükn-i muhterem, kutb-ı muhteşem, zâhid-i zamâne, âbid-i yegane **eş-Şeyh Hazret-i Şemseddîn Muhammed b. Alî ya‘nî Hazret-i Seyyid Emîr Sultân:** Hüseynî nesebdir. Buhârâ‘da müştak olup edâ-yı farz içün Mekke-i Mükerreme’ye, andan Medîne-i Münevvere’ye gelüp ceddi Hazret-i Resûl’ü ziyâret ederken Medîne şürefâları “Nedir bu sende sikke-i {Âl-i} Muhammedî” deyü ta‘n [u] taarruz edüp şürefâ surresin vermezler. Hemân Hazret-i Emîr eydür “Gelin ceddimiz huzûruna varup murâfa‘a-i şer‘ olalım. Kankımız ırk-ı tâhirden ise anlar hükm buyursunlar” deyü cümle şürefâ-yı Mekkiyi Hazret-i Resûl muvâcehesine götürüp hemân Seyyid Emîr “Es-selâmu aleyke yâ Ceddî” der. Hemân Ravza-i Mutahhara içinden {“Ve aleykümü‘s-selâm} yâ veledî, Muhammed b. Alî” deyü sadâ-yı Resûl-i Kibriyâ gelüp *“Yâ veledî, Rûh ile’r-Rûm, ma‘a’l-kandîl”* [29] buyururlar. Hemân o mahalde cümle şürefâ-yı Mekke hâk-i pây-i Emîr’e düşüp niçe yüz şürefâlar dahi bile Emîr Sultân ile Rûm’a azîmet ederler. Görseler kim havâda mu‘allak bir kandîl bile menzil-be-menzil gidüp leyle-i muzlimde üzerlerine nûr gibi şu‘le verüp tâ ki şehr-i Bursa’ya dâhil olduğu gibi ol kandîl sönüp gâ’ib oldu. Emîr Sultân cümle fukarâlarına eyitti: “Ey ihvân-ı bâ-safâlar, bizim ömrümüz, kandîl bu şehrde sönüp makâmımız bu şehr olması işâretidir” buyururlar. Hemân a‘yân-ı Bursa Emîr Sultân’ın hâk-i pâyine yüz sürüp dörd kerre yüz bin âdem mürîdi oldular. Zîrâ ol nûr-ı kandîl ile azîzin Bursa’ya dâhil olduklarını her menzîlde cümle âşıkân görüp Bursa halkı dahi üç gün üç gice o kandîli temâşâ edüp ulu sultân olduğun müşâhede etdiklerinden cümle kibâr-ı Bursa Hazret-i Emîr’den cihâz-ı fakrı kabûl edüp fukara-yı (–) (–) oldular. Bizzât Yıldırım Bâyezîd Hân rikâblarında piyâde

yürüyüp bey‘at-kerdeleri olduklarından mâ‘adâ Yıldırım Bâyezîd Hân Nilüfer Hânım nâm-ı cânım olan kerîme-i afîfesin Emîr Sultân’a tezvîc edüp azîm sürûr [u] şâdmânlar oldu. Diyâr-ı Rûm’da bir velvele-ârâ-yı azîz oldu kim cihânda yegâne-i asr oldu. Hattâ Yıldırım Hân Ulu Câmi‘i binâ edüp evvel cum‘a namâzı edâ olundukdan sonra Yıldırım Hân, Emîr Sultân’a eydür “İyi câmi‘ olmadı mı sultânım”, der. Emîr Sultân eydür: “Katı müzeyyen câmi‘ olmuş ammâ ortasında beş on küp katresi harâm hamr gerekdir kim gelüp giden cemâ‘atler şarâb-ı mel‘ûndan şürb edüp gideler, hemân ol eksikdir” deyince Yıldırım Bâyezîd Hân eydür: “Yâ Sultânım! Bu ibâdethânedir. Hiç ne mümkündür kim böyle câmi‘de şarâb ola” deyü cevâb eydür. Hemân Emîr Sultân eydür: “Bak a Yıldırım, bu câmi‘i sen binâ edüp içine şarâb komağı irtikâb etmeği ma‘kûl görmedin, sen ki Cenâb-ı Bârî‘nin yed-i kudretiyle bir katre menîden halk etdüğü tılısım-ı ism-i a‘zam ve arş [u] kürs-i kerrûbiyyândan efdal ü eşref beytullah olasın. Husûsan benî Âdem hakkında Allah *“Kalbü‘l-mü’mini arşullah”* [30] diye. Sen ol arşullah içre Allah’dan havf etmeden niçe gice ve gündüz şarâb-ı habîs korsun” deyince hemân Yıldırım Hân irşâd olup şarâba tevbe eder.

Menâkıb-ı Emîr Sultân: Timur Acem diyârından hurûc *[238b]* {idüp} Bursa üzre gelirken Hazret-i Emîr’e derler kim: “Sultânım, Bursa üzre bâğî geliyor. Ahvâl-i fukarâ neye müncer olur” derler. Emîrde eydür: “Tahta’l-kal‘a sâhibi işini bilir. Eskici Koca’ya ve Hazret-i Hızır’a ısmarlamışdır. Anlar ser-i kârda me’mûrlardır. Anlar bilür” derler. Âhir-i kâr Yıldırım Bâyezîd Hân münhezim olup âhirete intikâl etdikden sonra Emîr Sultân bir tezkire tahrîr edüp “Var şu varakı Timur ordusunda bir Koca Eskici vardır, ana teslîm eyle. Bu menzilden hareket buyursunlar” deyü bu tezkîreyi bir fukarâsına verüp der-akab dervîş tezkireyi Eskici Koca’ya teslîm edince “Azîz hazretleri eyle mi buyurdular. Nola bu mekândan kalkalım” deyü iğnesin başına sokup gayrı âletlerin tobrasına koyup kalkınca azametullah Timur ordusunda bir kurulmuş hayme ve hargâh kalmayup cümle asker-i Timur ol mahalden nakl edüp gürûh gürûh giderler. Meğer ol eskici kutbu’l-aktâb imiş. Niçe bunun gibi menâkıbları var. Bir mücelled kitâb *Menâkıb-ı Emîr Sultân*dır.

Târîh-i vefât-ı Emîr Sultân oldu :

”İntikâl-ı emîr” sene 833.

Bursa şehrinin hâricinde cânib-i şarkında bir mürtefi‘ hevâdâr yirde bir kubbe-i azîm içre medfûndur. Bâb-ı mu‘allâsının kanatları serâpâ gümüş pullar ve gümüş halkalar ve gümüş musanna‘ kuffeller (?) ile müzeyyendir. Ve atebe-i süflâsı dahi bi’l-cümle gümüş eşikdir. Bu kapudan aşağı altı kade[me] taş nerdübân ile âsitâne-i sa‘âdetine nüzûl olunur ve cümle der-i dîvârının enderûn [u] bîrûnu serâpâ ibret-nümûn nakş-ı bukalemûn Kâşî çînidir. Ve pencerelerinin dörd adedi cânib-i garba Bursa sahrâsına nâzır tuc revzenlerdir. Dörd penceresi dahi kıble cânibinde câmi‘ haremine nâzırdır. Ve bu âsitâne içre olan maslûbât mücevher eşyâlar meğer Ravza-i Mutahhara’da ola. Ve bunda olan zî-kıymet ibrişim hâlîceler bir âsitânede yokdur ve kabr-i şerîfin cânib-i erba‘asında niçe yüz altun ve gümüş çerağlar ve mücevher kanâdîller ve kırkar ve ellişer vukıyye gelir zeheb-i hâlis mutallâ şem‘dânlar ve çerâğdânlar ve buhûrdânlar ve gül-âbdânlar ile müzeyyen âsitâne-i münevverdir. (–) Ve sandûka-i şerîfinin cânib [u] etrâfında Yâkût-ı Musta‘sımî ve Şeyh ve Bekrî ve Abdullah-i Kırımî ve Hâlidî ve Demirci Kulu ve Zehebî ve Şeyh ve

İbnu'ş-Şeyh Dede Mehemmed ve Karahisârî ve Karahisârî Hasan Çelebisi hattıyla mezkûr hattâtların kelâm-ı izzetleri var kim her biri birer dahme-i Efrâsiyâb değer kelâm-ı izzetlerle müzeyyen olmuşdur. Ve sandûka-i şerîfi zerdûz harîr ile mestûrdur. Ve ser-i sa'âdetleri mahallinde yeşil imâme-i Hüseynî ile bir mehâbet [u] salâbet üzre âsûdedirler kim âdem bu âsitâneye girdikde berk-i hazân gibi dir dir ditrer. Ba'zı kimesneler âdâbından içeri girmeyüp ser-i sa'âdetleri tarafındaki pencereden Fâtiha tilâvet edüp gider. Kabrinin kıble tarafı bir şîrîn câmi'-i münevverdir. Hareminin cânib-i erba'ası fukarâ hücreleridir. Ve bir imâret-i it'âmı var, şeb u rûz ni'meti âmme-i nâsa mebzûldur. Niçe bin keşf [u] kerâmetleri zâhir olmuş mutasarrıfînden ulu sultândır.

Menâkıb : Kaçan kim Sultân Selîm-i Evvel Bursa Yenişehri'nde karındaşı Sultân Ahmed'i şehîd edüp Bursa'da cümle ecdâdların ziyâret edüp andan Emîr Sultân'ın âsitâne-i sa'âdetine gelüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp ziyâret ederken hemân Hazret-i Emîr merkadinden, "Ya Selîm, [31]" âyeti sadâsı gelüp cümle huzzâr [u] züvvâr istimâ' edüp "Müjde pâdişâhım, sanâ Mısır fethi tebşîr olundu" deyü Selîm Şâh'ı âgâh etdiler ve Kemâl Paşazâde Ahmed Efendi bu niyyete *"el-Fâtiha"* dediler. Fâtiha-i şerîfi dahi Hazret-i Emîr'in kabri içinde tilâvet olunduğun işidüp Mısr'a gitdiler ve feth etdiler. Hazret-i Emîr bu mertebe ulu sultândır.

Ve müftî-i esrâr-ı ilâhî, mücâhid-i envâr-ı nâ-mütenâhî, **eş-Şeyh Abdurrahmân b. Alî, ibn Ahmed el-Bistâmî:** İlm-i tefsîr ve hadîs ve fıkıhda fakîh-i bî-misâl idi. İlm-i şi'rde dahi füsahâ-yı bulegâdan bî-bedeldir. Kendüler Bursa'da sâkin olduklarına bu ebyât-ı belîga anlarındır. Müfred

Fakîr [u] garîb ete'r-Rûm zâyiren

De'a Abdurrahmân el-mukîm bi-Bursa [32]

Yine Bursa şehri içre medfûndur.

Ve **eş-Şeyh Abdüllatîf Makdisî ibn** *[239a]* **Abdurrahmân ibn Alî ibn Gânim el-Ensârî'dir:** Bunlar Konya'ya varup Sadreddîn-i Konevî hazretlerin ziyâret ederken türbe-i pür-envârdan bir el zâhir olup bu şeyhi dâmeninden çeküp sandûka yanında oturdup "Ikra' Yâsîn-i şerîf" sadâsı istimâ' olunca hemân azîz-i merkûm savt-ı a'lâ ile azîz Yâsîn-i şerîfi tilâvet eder. Keşf u kerâmet sâhibi azîzdir. Andan Bursa'ya gelüp sene 856 târîhinde Zeynîler Zâviyesin binâ edüp anda medfûndur. Çelebi Mehemmed Hân asrında bundan ulu sultân ma'lûm değil idi.

Andan zâhid-i zamân(e), âbîd-i yegân(e) **Mevlânâ Muhammed Şâh ibn Molla Yegân:** Murâd-ı Sânî ulemâsından olup Zeynîler'de medfûndur.

Ve **Mevlânâ Yûsuf Bâlî ibn Yegân:** Telvîh kitâbına mu'teber hâşiyesi vardır. Şehr-i Bursa'da medfûndur. Niçe ulûm-ı garîbe ve acîbeye mâlik idi.

Ve **Mevlânâ Seyyid Ahmed b. Abdullah-ı Kırîmî:** Bunların dahi Telvîh'e muğlak şerhi vardır. Murâd Hân-ı Sânî'nin Merzifon'daki medresesine müderris olup ba'dehû Bursa'da medfûndur.

Ve **Mevlânâ İlyâs b. İbrâhîm:** Şehr-i Sinobîdir. Bunlar gâyetü'l-gâye serî'u'l-kalem olduklarından bir günde muhtasar *Kitâb-ı Kudûrî'*yi yazmışlardır kim makdûr-ı beşer

değildir. Ve *Fıkh-ı Ekber'*e mu'teber şerhi vardır. Bursa'da Zeynîler cenbinde âsûde.

Ve **eş-Şeyh Akbıyık Sultân:** Fukarâ-yı Bayrâmiyândandır. Zamân-ı Murâd Hân-ı Sânî'de pîşvâ-yı tarîk olup niçe bin fukarâ mürîdi var idi. Âhir aşk-ı İlâhî ile merhûm olup Bursa içre (–) (–) mahallesinde tekyesi içinde medfûndur.

Eş-Şeyh Uzun Muslıhiddîn: Bakar Göresi'ndendir. Bursa'da Şeyh Tâceddîn hazretlerinin merkad-i pür-envârlarında bir hasır burya üzre kırk gün Yâsîn-i şerîf tilâvet edüp kırkıncı gün kabr-i şerîf üzre bi-emrillahi Te'âlâ rûh teslîm edüp gasl ederler. Tâceddîn hazretlerinin yanında defn ederken bir dest-i mübârek kabr-i Tâceddîn'den zâhir olup dest-i şerîfiyle Şeyh Muslıhiddîn'e yer eyledügün cümle huzzâr-ı meclis gördükleri tevâtüre irmişdir.

Ve **Mevlânâ Muhammed Şâh b. Alî b. Yûsuf:** Âl-i Fenârî'dendirler. Ebü'l-feth asrında vücûda gelüp Zeynîler civârında medfûnlardır.

Andan kutb-ı âlem-i rûhânî, ma'den-i hikmet-i Rabbânî, **Hazret-i Monla Fenârî:** *Aleyhi rahmetü'l-bârî.* Murâd-ı Sânî'nin ve Ebü'l-feth'in zamânında hâce-i âlem ü âlim idi. Cemî'î ulûmda te'lîfâtı vardır. Mevtine târîhdir: *Cennetü'l-Firdevs,* sene 834. (–) (–) (–)

Andan meczûb-ı vahdet, meslûb-ı izzet **eş-Şeyh Hazret-i Abdâl Mehemmed:** Şâh-râh üzre güzel âsitânesi var. Âyende vü revendeye ârâmgâh [u] ibâdetgâh, tekye-i safâ-gâhdır.

Ve **eş-Şeyh Sultân Ramazân Baba:** (–) (–) (–) cânibinde bir çemenzâr ve hevâdâr yirde medfûndur. Pâ-bürehne ve ser-bürehne ârif-i billah fukarâ-yı Bektâşiyânları vardır.

Ve **eş-Şeyh Hazret-i Cenûbî Efendi:** Mevlevîhâne şeyhi olmağıla tekye sâhasında medfûn azîzdir.

Ziyâret-i kutb-ı âlem-i rûhânî ve ma'den-i hikmet-i Rabbânî, **eş-Şeyh Hazret-i İshâk-ı Kâzvinî:** İsm-i şerîfleri İbrâhîm'dir, künyeleri Ebû İshâk'dır. Vâlidesi Şehriyâr Hâtûn idi. Ermen krallarının kızı idi. İslâm ile müşerref olup Akçakoyunlu pâdişâhlarının birine menkûha olup Hicret-i Nebevî'nin üç yüz elli iki Ramazân'ında düşenbe gicesi vücûda gelüp (–) (–) (–) zamânında iştihâr bulup kutbu'l-aktâb mertebesinde iken merhûm olup Erzurûm'da Tebriz Kapusu'nun iç yüzünde bir kulle içinde medfûndur. Revân kal'asında mütehassın olup bizzarurî Van'ı kızılbaşa veren Şehîd Murtazâ Paşa, Ebû İshâk ile bir kubbede yatır. Bu hakîr ol âsitâneyi ziyâret etdiğimizde bir ak sakallı pîrezen bir avret türbedârı var idi.

Sebeb-i Menâkıb : Sene (–) târîhinde Abaza Paşa celâlî olup Erzurûm'da kapandıkda sekbân haşerâtları Kânköy nâm bir karyeye varup niçe avânlık edüp köy içre niçe fesâdâtlar ederler. Bir hânda bir mahbûbe Yar-meni kızı haber alup anı tasarruf etmeğe kasd edüp Ermeninin hânesin basarlar. Hemân Ermeni kızı ol mahalde yüzün göğe dutup *[239b]* "Ey Ebû İshâk Sultân, beni bu zâlimlerin elinden kurtar. Allah ile ahdim olsun, tapduğun Muhammed dînine girüp senin türbene hizmet ideyim" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te'âlâ ol duhter ak sakallu pîr olup durur. Eşkıyâ sekbânlar içeri girüp kızı tecessüs ederler. Mümkün olup bulamayup hâ'ib u hâsir giderler. Andan ol sakallı kız âsitâne-i Ebû İshâk'a gelüp cümle huzzâr-ı meclis huzûrunda İslâm ile müşerref olup türbedâr olmuşdu. Hakîr üç kerre manzûrımız olup

hayr du‘â-yı pîrezen ile behre-mend olmuşduk. Bu Bursa içre olan Ebû İshâk Kâzvinî‘nin makâmıdır kim Yıldırım Bâyezîd Hân binâ etmişdir. Deveciler mezâristânının mukâbelesinde bir tekye-i dervîşândır.

Ve ziyâret-i **Sığır Pazarı evliyası** ve (–) (–) (–) (–) (–).

Ve ana karîb ziyâret-i **Dâvûd Baba:** Fukarâ-yı Yesevî‘dir. Âyende vü revende dervîşân-ı zî-şânlara mihmân-câydır.

Ziyâret-i sâhib-i yakîn-i bi-gümân, halvet-nişîn-i bî-nişân, **Hazret-i Çekirge Sultân:** Eski Kaplıca’da Gâzî Hudâvendigâr Murâd Hân türbesi önünde başka bir âsitâne-i fukarâdır. (–) (–) (–) (–).

Ziyâret-i Şâdî Sultân: Emîr Sultân kurbunda âsûdedir.

Ve **Abdullah Efendi**: Musannif ve mü‘ellif ve bahr-i me‘ânî kimesnedir.

Ve **eş-Şeyh Emîr Âlî Efendi:** Tarîk-i Halvetî‘den niçe kerâmâtları bâhir olmuş ârîf-i billahdır.

Ve ziyâret-i sultân-ı dünya vü dîn, sîmurg-ı Kâf-ı yakîn, **Sultân Karaca Mecîdüddîn** (–) (–) (–) .

Ve ziyâret-i **Karanfilli Dede:** Bursa’nın cânib-i garbîsinde Hasan Paşa Kapusundan taşra Karanfilli tekyesinde yatır.

Ve ziyâret-i **Sünbüllü Dede:** Tatarlar Kapusundadır.

Ziyâret-i **eş-Şeyh Alî Mest:** Tatarlar Kapusundan içeri tekyesinde âsûdedir.

Ve ziyâret-i berkeşîde dergâh ve nâyibanullah **Hazret-i Şeyh Fazlullah:** Kibâr-ı evliyâullahdan ulu sultândır.

Ve **Molla Arab Cabbârî Hazretleri:** Dağ dibinde câmi‘i sâhasında medfûndur.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı sâkin-i külbe-i subhânî ve ârif-i samedânî **eş-Şeyh Hazret-i Zeynüddîn Hâfî** (–) asrında

……. (1 satır boş) …….

El-Mevlâ Aşcızâde: Deryâ-yı ulûmdur.

Ve **Hüsâmeddîn Çelebî**: Zâhir ü bâtını tekmîl etmiş zât-ı mükerrem imiş.

Ve **Hâlis Dede.**

Ve **eş-Şeyh Seyyid Alî-i Belhî:** Tarîk-i Nakşıbendî‘de ulu sultândır.

Ve **Yoğurdlu Baba**: Horâsân erenlerindendir.

Ve **Hayâlî Efendi:** *Hayâlî* kitâbının mü‘ellifidir.

Ve Hayâlî civârında **eş-Şeyh Alîyyüddîn Efendi.**

Ve ziyâret-i kutb-ı gavvas-ı deryâ-yı dîn, bâtın-ı bahr-i yakın **eş-Şeyh Hazret-i Tâcüddîn:** (–) (–).

Ve gavs-ı azâm mertebesinde **Hazret-i Zeynüddin**:

Bunlar dahi te‘lifât sahibi deryâ-yı ulûm kimesnedir.

Ziyaret-i ma‘den-i hikmet-i Rabbânî ve âfitâb-ı nihânî **eş-Şeyh Hazret-i Karamânî:** (–) (–) (–) (–) (–).

Ve **eş-Şeyh Hazret-i Abdüllatîf Efendi** ve **eş-Şeyh Hacı Halife :** Tarîk-i Bayrâmiyye’de ulu sultândır. Ve **eş-Şeyh Abdül‘azîz Efendi.**

Ve ziyâret-i **eş-Şeyh Hazret-i Safiyyüddîn.** (–) (–) (–) (–)

Ve **Mu‘allimzâde Muhammed ibn eş-Şeyh Muslihiddîn-i Rûmî:** Mütebahhirînden gavvâs-ı me‘ânî Çelebî imiş. Te’lîfâtları mu‘teberdir {mevtine târîh-i güfte-i Hayâlî

Makarr olsun âna firdevs-i a‘lâ [33] sene 980}.

Ve âmil-i âlim ü âlî **eş-Şeyh Hazret-i Seyyid Alî:** Mekkevî‘dir.

Ve **Mevlânâ Hasan Çelebi:** Müfessir ve muhaddis kibâr-ı ulemâdandır.

Ziyâret-i imâm-ı sahib-i sadır ve hümâm-ı âlî-i kadir **el-Mevlâ Hazret-i Molla Husrev b. Hızır:** *Dürer ü Gurer* sâhibi sultân-ı ulemâdır. Bunlar dahi Zeyneddîn Hâfî yanında medfûndur. Anda bir küçük savma‘ası vardır. Gâyet muzlim günc-i ibâdethânedir. *Dürer [ü] Gurer*‘i anda te’lîf etmişdir. Bu hakîr teberrüken ol savma‘a-i kâr-ı ma‘ârifde bir hatm-i şerîfi tamâm etmeyince taşra çıkmayup sevâbın Molla Husrev rûhuna hîbe etdik.

Ve **eş-Şeyh Abdüllatîf Makdisî:** Yıldırım Hân imâmı idi.

Ve **Hızır Şâh Efendi**: Müfessir ve muhaddis ve mü’ellifdir.

Ve **Sarımsakcızâde Süleymân Efendi:** Eski Kaplıca kurbunda başka bir merkad-i pür-envârı vardır. Âl-i Osmân diyârında ve gayrı diyâr-ı İslâmlarda tilâvet olunan *Mevlûd-i Şerîf* kitâbın bu Süleymân Efendi *[240a]* te’lîf etmişdir ve Yıldırım Hân Câmi‘i kurbunda kabr-i kadîdler bir gâr-ı azîm içre niçe yüz yıldan berü meyyitler kadîd olup ter ü tâze zâhir ü bâhir yatırlar, medfûn değillerdir.

el-Mevlâ Seydî: Alî ahfâdındandır. Bursa cebbânesinde medfûndur.

el-Mevlâ Bağdâdîzâde Hasan Çelebi b. Yûsuf el-Bağdâdî: Kebûter rûhu ten kafesinden pervâz edüp Bursa’da Zeynîler’de meks edüp anda âşiyân etdi. Ol makâm hâlâ ziyâretgâh-ı ünâsdır.

el-Mevlâ Hüsâmeddîn Hüseyn b. Muhammed b. Hüsâmeddîn eş-şehîr **Kara Çelebizâde:** Emîr Sultân Câmi‘i önünde medfûndur.

Ziyâret-i rükn-i muhterem ve kutb-ı muhteşem, zâhid-i zemâne, âbid-i yegâne **eş-Şeyh Mehemmed Üftâde Efendi:** Üsküdarî Mahmûd Efendi’nin pîşvâsıdır. Bunlar tarîk-i Celvetî‘dir. Lâkin Mahmûd Efendi tarîk-i Celvetî ser-çeşmesidir ve Üftâde Efendi Bursavîdir. Yine Bursa’da iç kal‘a içre câmi‘lerinde medfûndur kim bir tekye-i mu‘azzamdır. Mevtine târîh:

Düşdi ıskât-ı bâ ile târîh

Geçdi Üftâde Bursa’nın kutbı [34] Sene 988.

Kerâmât-i celîle ve makâmât-ı aliyye sâhibi idi.

el-Mevlâ Kemâleddîn eş-şehîr Bakara Dede: Amâsiyye kurbunda kasaba-i Sonisa'dandır. Evvel altmış sene kâr-ı tabbağlıkda ifnâ-yı vücûd edüp kendüyi girdmân edüp tekmîl-i fünûn etmişdi. Amma ulûm-ı secde-i ferâmûş etmişdi. Hidâyet-i Hak irüp Amasiyye müftîsi Hatîb Kâsımzâde'den kara heceden başlayıp bir senede Kelâm-ı İzzeti itmâm edüp yedi senede dahi niçe tekmîl-i fünûn edüp Bursa Murâdiyye Medresesi ihsân olundu. Niçe sene mu'ammer olup niçe menâsıb-ı âlîlere mutasarrıf olup niçe mücelled kütüb-i mu'tebereler te'lîfâtları vardır. Hatta *"Dede Cöngi"* nâm kitâb anların te'lîfidir. Âlem-i fânîden Bursa'da vedâ' edüp Emîr Sultân civârında medfûndur. Mevtine târîh:

Gülşen-i cennât ana me'vâ ola. Sene [975].

Ve **el-Mevlâ Şeyhülislâm Azîz Efendi:** Devlet-i (–) (–) Hân'da müftî idi. Azl olunup Bursa'ya nefy olunup Deveciler mezâristânı kurbunda tarîk-i âm üzre medfûndur.

Ve **el-Mevlâ Alî ibn Sâlih:** Vâsi' Alîsi nâmıyla şöhret bulmuşdu. *Hümâyûnnâme* mü'ellifidir. Ammâ niçe te'lîfleri var kim herbiri birer kenz-i hâkândır.

Ve **eş-Şeyh Nûrullah b. Hazret-i Akşemseddîn:** Pederlerinden rû-gerdân olup Bursa'ya tahsîl-i ma'rifete gidüp hücresinde kalem-tırâş ile kalem yonarken kalem-tırâş batnına batup nevm-i râhata yatup dâr-ı cinâne revâne oldu. Kabri, Zeynîler cenbindedir.

Ve **Mevlânâ Abdülganî b. Emîr Şâh:** Maskat-ı re'si şehr-i Bolu'dur. İslâmbol kadısı olduğuna târîhdir:

Valî-i seccâde-i şer'-i mübîn sene [793].

Vefâtına târîhdir:

Fî cennâti'l-huldı süknân sene [798].

Bunlar dahi Zeynîler'de medfûndur.

……. (8 satır boş) …….

Şehr-i Bursa içre niçe yüz bin kibâr-ı evliyâullah medfûndur ve niçe binin dahi ziyâret edüp birer Fâtiha-i şerîf ile rûh-ı şerîflerin yâd etdik. Ammâ ism-i şerîfleri ma'lûmumuz olma[ma]ğile tahrîr olunmadı. Bu tahrîr etdiğimiz sultânlara birer Yâsîn-i şerîf tilâvet edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp himmet-i aliyyelerin recâ etdiğimiz ***[240b]*** tahrîr olunan sultânlardır kim her birine birer takrîb ile âşinâlık kesb eyleyüp hamd-i Hudâ ibtidâ seyâhatimizde bu kadar kibâr-ı evliyâullahın âsitâne-i merkad-i pür-envârlarının atebe-i süflâlarına rû-mâlîde eyledik. Himmetleri hâzır ola. Bu niyyet cümle ehl-i îmân rûhîçün, Allah rızâsıyçün, Fâtiha, ve's-selâm, *rahmetullahi aleyhim ecma'în*.

Bursa şehri içre kırk gün kırk gice zevk u safâlar edüp âşinâlığı ve hukukun kesb etdiğimiz a'yân [u] eşrâflardır. Bursa içre hânedân sahibi velîni'metleri ve güzîde erbâb-ı ma'ârifleri ayân u beyân eder

……. (9 satır boş) …….

Bin elli Saferi'nin yigirminci günü bâlâda tahrîr olunan velîni'metlerimiz ile vedâlaşup niçesi muhabbaten atlarına süvar olup hakîr ve refîkimiz Okçuzâde Ahmed Ağa ile bizi tâ

Nilüfer cisrine dek getirüp andan birbirimizle vedâ‘-ı âhir edüp 3 sâ‘atde yine kasaba-i Mudanya, anda süvâr olduğumuz dâbbeleri Bursa a‘yânlarının huddâmlarına teslîm edüp bir sebük-bâr keştîye süvâr {olup} sehl eyyâm ile Mudanya’dan çıkup temevvüc-i deryâ bizi ele alup Urfa mancılığı gibi salına salına çalkanup bir günde cânımızdan bîzâr olup âhir

Evsâf-ı menzil-i dağ-ı derûn iskele-i bî-emân Bozburun

Zamân-ı kadîmde ma‘mûr ve bender iskele imiş, bir bî-emân girdâb-ı bî-bâd burunda vâkı‘ olmağıla cemî‘î âyende vü revende keştîler elbette girdâb gamına düşüp beş on gün ve bir iki ay yatup metâ‘ı çürümüş tüccâr ve sevdâger ve keştîbân tâ’ifeleri bed-du‘â ide ide bu iskele harâb olup iskele başında bir hân ve bir kaç müsâfirhâne ve bir câmi‘-i muhtasarı var ve birkaç bakkal ve ekmekçi ve bozacı dükkânları var, gayrı âsâr yokdur. Lâkin cânib-i erba‘asında bâğ ve bostânları çokdur. Ve iskele başındaki câmi‘in der-i dîvârlarının rûyında şikâyetnâme-i müsâfirînden bir nokta tahrîr edecek yer kalmamışdır. Zîrâ her gemi bu girdâba düşmeyince halâs olmak mümkün değildir. Elsine-i muhtelife üzre hatt-ı gûnâ-gûn ve hüsn-i hatlar seyr eylemek isteyen girdâb-ı Bozburun’a varup hatları ve dünya kaç bucakdır ol mahbes-i liman-ı belâyı seyr eylesin. Rûy-ı dîvârda bu gûne niçe bin şi‘ir ebyâtlar vardır: Beyt:

Âh elinden Bozburun feryâd elinden Bozburun

Bekleye bekleye seni kalmadı ağız burun

Şi‘ir:

Ey belâlı Bozburun feryâd elinden âh dâd

(–) (–) (–) (–) (–).

Bunun emsâli niçe yüz bin bi’l-bedâhe güfte-i hasb-i hâl şi‘irler var kim âdem gülmeden hayrân olur. Hakîr dahi iki gün bekleyüp âhir on beş zarîf ve nazîf ve harîf bir yire cem‘ olup silâhlarımız kemerlerimize bend kılup def‘-i gam içün cânib-i şarka bâğ u bâğçeler içre gûnâ-gûn âbdâr emrûdlar tenâvül ederek piyâdece üç bin adım gidüp

Evsâf-ı nâhiye-i kasaba-i Armudlu

(–) nâhiyesidir. Nâ’ib oturur ve subaşısı Bursa beği tarafındandır. Kasabası bir düz sahrâda bâğlı ve bâğçeli ve dağı ve taşı emrûd şecerleri ile müzeyyen bir rabta-i ma‘mûrdur. Anınçün Armudlu derler. Cümle üç yüz hâne-i ma‘mûrları serâpâ kiremit ile mestûrdır. Bir câmi‘i ve bir hammamı ve üç mesâcidi ve bir hânı ve *[241a]* on aded dükkânı vardır. Ve âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Bir gice mihmân olup ale’s-sabâh keştîbânlar haber edüp ale’l-acele sâhil-i bahre gelüp yine keştîye süvâr olup hamd-i Hudâ sehl inbât rüzgârı esüp hamd-i Hudâ Bozburun girdâbından halâs olup cümle keştîler bâdbânların küşâde kılup Katırlı nâm dağın dibinde Bababurnu nâm mahalde Baba Sultân rûhuna Fâtiha tilâvet ederek elli mil deryâya çıkup eyyâm mayna edüp deryâ süd liman olup âlem-i hayretde kaldık. Şi‘r:

Kalırsa hicr ile girdâb-ı gamda zevrak-ı dil

Ne çâre neyleyeyim rüzigâr elimde değil

mazmûnunca rûy-ı deryâda serserî gezdik. Âhir eyyâm-ı nâ-muvâfık ile orsa orsa kullanarak vakt-i asrda İslâmbol kıyılarında beş mil dahi gidüp

Evsâf-ı kasaba-i Ayasdıfanaz

Yanko ibn Madyan İslâmbol'u binâ ederken bu şehri anın oğlu Aya İstefan binâ etdiğiyçün galat-ı meşhûru Ayasdifanaz derler. Leb-i deryâda bostâncıbaşı hükmünde (–)yi subaşılığıdır ve bir yasakcı kolluğu vardır. Eyyûb mollası nâhiyesi hükmündedir. Kefere asrında şehr-i azîm imiş. Âl-i Emeviyyûn'dan Süleymân b. Abdullah halîfe asrında Hicret-i Nebevî'nin sene 92 târîhinde İslâmbol'u muhâsara edüp bî-feth avdet etdiklerinde Ömer b. Abdül'azîz hazretleri bu şehri harâb edüp hâlâ leb-i deryâda beş yüz kiremit örtülü ma'mûr Urum kasabasıdır. Bir zâviyesi ve esvâk-ı muhtasarı ve iki kenîsesi var. Ammâ hevâsı gâyet latîfdir. Bunda cümle refîklerimiz ile gemiden çıkup bir gice mihmân olup ale's-sabâh bundan piyâdece cânib-i şimâle leb-i deryâ ile 3 sâ'atde

Evsâf-ı bâğçe-i İskender Çelebi

Leb-i deryâda "Bâğ-ı ireme zât" misâl bir hünkâr bâğçesidir. Selîm Hân-ı Sânî'de İskender Çelebi nâm bir defterdârın bâğçesidir {Mi'mâr Sinân kârıdır}. Ba'dehû bilâ veled fevt olmağla hâlâ pâdişâhlara mahsûs bâğçe-i hâsdır. Bâğçe ustası ve iki yüz külâhlı bostâncı neferâtlar vardır.

Ziyâret-i Şeyhülislâm Hüseyin Efendi

Sene (–) târîhinde Murâd Hân-ı Râbi'e hasûd münâfıkînler, müftî cülûs etdirmek murâd ediyor deyü Murâd Hân'a gamz edüp İskender Çelebi bâğçesine nefy olunup akabince bostâncıbaşı yetişüp ma'nûkan şehîd edüp anda defn etdiler. Âl-i Osmân'da ibtidâ müftî-i enâm bu mazlûm Hüseyn, Hüseyn-i Kerbelâ-misâl şehîd olunmuşdur. Devlet-i Âl-i Osmân'da eyle bir müftî gelmemiş idi. Kırk bin fetâvâ hıfzında idi. *Rahmetullahi aleyh*.

Anı ziyâret edüp bâğçe üstâdından atlar alup cümle refîklerimiz ile süvâr olup leb-i deryâ ile temâşâ ederken esbâb-ı iskâlimiz olan gemi dahi kürek çekerek ubûr ederdi. Hakîr dahi bin elli Saferü'l-muzafferinin yigirmi beşinci günü Belde-i Tayyibe ya'nî İslâmbol'a dâhil olduk. Ol gün hâne-i gam-gînimize varup peder u mâderlerin dest-i şerîflerin bûs edüp huzûrlarında el bağlayup karâr etdiğimizde peder-i azîzimiz eyitdi,

"Safâ geldin Bursa seyyâhı, safâ geldin" deyü buyurdular.

Hâlâ ki bir cânibe gideceğimden bir kimesnenin haber [u] âgâhı yok idi. Hakîr pedere eyitdim,

"Sultânım, hakîrin Bursa'da idiğimiz neden bildiniz" dedim. Buyurdular kim,

"Sen bin elli Muharrem'inin yevm-i aşûrasında gâ'ib olduğun leyle-i mübârekede niçe ed'iye-i mü'essire tilâvet edüp ve *sûre-i innâ a'teynâ*'yı bin kerre kırâ'at edüp ol gice vâkı'amda seni görürüm. Bursa'da Emîr Sultân hazretlerin ziyâret edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb {idüp} seyâhat ricâ edüp bükâ ederdin ve ol gice bana niçe kibâr-ı evliyâullahlar ricâ edüp senin seyâhata gitmen içün izin taleb etdiler. Ben dahi ol gice cümlenin rızâsıyla sana destûr verüp Fâtiha tilâvet etdiler. Gel imdi oğul, şimden gerü sana seyâhat göründü. Allah mübârek eyleye. Ammâ sana nasîhatim var" deyü elimden yapışup huzûrunda ber-zânû oturup sağ eliyle sol kulağıma berk yapışup nasîhate âğâze etdi.

Pendnâme-i peder-i büzürgvâr: “Oğul, âdem yohsul olur, Besmelesiz ta‘âm yime. Ser verecek sözün var ise sakın avretine deme. ***[241b]*** Cünüb olup yemek yime. Esbâbın söküğün üstünde dikme,. İyi adın keme takma ve keme yoldaş olma zararın çekersin. Yürü ileri gözüm, kalma geri. Alay bozma, tarla basma, yârân pâyine sarkma. Komadığın yire el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme, nân u nemek hakkın gözet, nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme,. Da‘vetsiz bir yire varma, varırsan emn [ü] emân yirde ehl-i ırza var. Mahrem-i esrâr ol, her meclisde istimâ‘ etdiğin sözleri hıfz eyle. Evden eve müsâferet edüp söz gezdirme, zemm ü nemm ü gıybet u mesâvîden ârî ol. Halûk ol, herkesle hüsn-i ülfet edüp lecûc ve zebân-dırâz olma. Senden ulular önünde gitme, ihtiyârlara ri‘âyet et. Dâ’imâ tâhir olup her muharramât-ı menhiyyâtdan perhizkâr ol. Evkât-ı hamseye müdâvemet edüp salah-ı hâl ile mukayyed olup ilme meşgûl ol. Beyt-i nasîhat:

Sormağa ey yâr, eyleme gel âr

Anla ne kim var ilm-i tamâmı

Fârsi’yi bilgil, ehlini bulgıl

Afsah-ı nâs ol, Arb u Acamı

Vakt-i namaz et, Hakka niyâz et

Hâlıkı yâd et, gözle imâmı

Bildiğin öğret, dersini fikr et

Eyleme hiç red, hâs u avâmı

İlme harîs ol, şuğle enîs ol

Ehl-i celîs ol, görme melâlı

Damla-be-damla, göl olur anla

Sözümü dinle, temm ü kelâmı

Ve oğul dünyâ cihetinde nasîhatim oldur ki, dâ’imâ sebük-rûh olup ankâ-meşreb ol kim hem celîs, hem enîs olduğun vüzerâ ve vükelâ ve a‘yân-ı kibârlara varup her bâr cihet-i dünyâ içün bir şey ricâsında olma kim senden nefret edüp istiskâl etmeyeler. Rızâ lokmasına kanâ‘at eyle, eline giren mâlı dahi isrâf etme, kanâ‘atle geçin, “*el-Kanâ‘atü kenzün lâ yüfnâ”* [35] demişler. Sağlık ve sayrılıkda {lâzım olur}, dünyâlık akçeyi lokma ve hırka içün hıfz edüp nâmerde muhtac olma. Beyt:

Düşmana kalırsa kalsın dosta muhtâc olma tek [36]

Geşt ü güzâr etdiğin yerde iki yerden gayret kuşağın kemerine bend edüp kendüni dâima muhâfazada ol. Su uyur hizmetkâr u ağyâr u ayyâr düşmanları uyumaz. Kibâr-ı evliyâullah ziyâretleriyle meşgûl olup cümle ziyâretgâhları ve her diyârın menâzillerinde olan deşt [u] hâmûn ve kûh-ı bülend, ahcâr [u] eşcârâtları ve büleydelerin evsâfıyla tahrîr edüp âb [u] hevâsı ve ibret-nümâ âsârları ve kal‘aların fâtihi ve bânîsi ve dâiren-mâdâr cirmiyle tahrîr edüp *Seyâhatnâme* nâmıyla bir tomar te’lîf eyle. Âhirin ve âkıbetin hayr olup düşman şerrinden emîn olup Hak celle ve alâ mu‘în [u] zahîrin olup dünyada emn ü emân, âhir nefesde îmân müyesser edüp alem-i Resûlullah dibinde haşr olayız. Bu

pendlerimi gûşına menkûş eyle” deyüp enseme bir sille-i pehlivânî urup kulağım burup “yürü âkıbetin hayr ola, el-Fâtiha” dedi. Hakîr sille sadmesinden seme olup gözüm açdım. Hânemiz içi pür-nûr olmuş. Hemân pederimin yine dest-i şerîfin bûs edüp hâmûş-bâş durdum. Derhâl anı gördüm, pederim bir heybe hurc içre bir *Kitâb-ı Kâfiye* ve bir *Kitâb-ı Şâfiye* ve bir *Monla Câmî* ve bir *Kudûrî* ve bir *Mültekâ* ve bir *Kitâb-ı Kuhistânî* ve bir *Hidâye* ve bir *Gencîne-i Râz* ve’l-hâsıl on iki kıt‘a kitâb-ı nefîs ihsân edüp iki yüz mümessek şerîfî altun harc-râh verüp “Yürü, ne cânibe gidersen sana destûrdur, ammâ diyâr-ı gurbetde sâhib-i tedârik olup merd ol ve ehl-i derde yâr ol” buyurup alnımdan bûs edüp Çihârşenbe Bâzârı‘nda Abdülahad Efendi’ye götürüp anların hayr du‘âların aldık. Ve eş-Şeyh Mısrî Ömer Efendi’ye ve eş-Şeyh Gafûrî Efendi’ye ve eş-Şeyh Ehl-i Cennet Efendi’ye ve eş-Şeyh Bektâşî Hasan Efendi’ye ve’l-hâsıl on iki meşâyih-i ızâmın dest-i şerîflerin bûs edüp her biri “Yürü seyâhatin Hudâ mübârek ide” deyü himmet buyurdular. Bi-emri Hudâ hakîrin cân gözü açılup bu za‘îf kemtere bir gûne vecd hâsıl olup mesrûr *[242a]* olurdum. Andan hâne-i bî-minnetimize gelüp ol hafta bin elli Rebî‘ulevvelinin gurresinde akrabâlarımızdan Kuloğlu Mehemmed Re’îs’in gemisiyle İzmid’e gitmeğe peder-i azîzin dest-i şerîfin bûs edüp Bismillah ile

İznikmit vilâyetine gitdiğimiz menâzilleri ayân u beyân eder

Hudâ âsân ide. *Âmîn yâ Mu‘în ve bihi nesta‘în*. Evvelâ rûz-ı cum‘ada Yemiş İskelesi nâm mahalde esbâblarımızı gemiye koyup salât-ı cum‘ayı Yemiş İskelesi’nde Ahî Çelebî Câmi‘inde edâ ederken hâtıra ol câmi‘ içre Hazret-i Risâlet-penâh’ın vâkı‘amda imâmet edüp hakîrin mü’ezzinlik etdüğü ve ba‘de salatı‘l-fecr hazretin dest-i şerîfin bûs edüp “Şefâ‘at Yâ Resûlallah” diyeceğime mehâbet-i meclis-i Resûl’den “Seyâhat yâ Resûlallah” dediğim hâtırıma yâd olup hamd-i Hudâ seyâhat müyesser eyledin. Bin bin sana hamd ü senâ edüp yüzümüz yirlere sürüp dünyâda sıhhat-i beden seyâhat-i tâm, âhir nefesde îmân ricâ edüp ba‘de salati’l-cum‘a keştîye süvâr olup du‘â ve senâ ile lenger alup yelken yırtup Bismillah ile Kurşumlu Mahzen önünden geçüp Sarâyburnu’n poyraz rûzgâr ile kaypup Üsküdar tarafında Kadıköy burnun ve Kalamış burnun ve hünkârın Fener Bâğçesi burnun ve Yelkenkaya burnun pupa sıyırma eyyâm-ı muvâfık ile giderken,

Menzil-i kal‘a-i Darıca: İslâmbol’dan seksen mildir. Leb-i deryâda bir yalçın kaya üzre şekl-i murabba‘ şeddâdî taş binâ-yı sa‘b kal‘adır. Limana nâzır bir kapusu var. Dizdârı ve neferâtları yokdur. Lâkin içinde yigirmi mikdârı kiremit örtülü hânesi var, bir câmi‘i var. Gayrı çârsû-yı bâzârı ve hammâmı yokdur. Kostantin oğlu Acem diyârında Dârâ Şâh’ı münhedim edüp Dârâ evlâdların bunda bir gâr içinde ruhbânlar hapsine verüp sonra bu kal‘ayı binâ etdikde ismine “Dârâha” koyup Dârâ oğulları ismiyle müsemmâ bir kal‘a-yı zîbâdır. Ba‘dehû sene 827 tarîhinde Çelebî Sultân Mehemmed fethidir. Hâkimi Kireççibaşıdır ve (–) evkâfı subaşılığıdır. Ve Gibziye kazâsı nâhiyesidir. Aşağı varoşu üç yüz kiremitli hâne-i zîbâlar ve bir câmi‘ ve bir hân ve hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Limanı gâyet latîf olmağıla Gekbiziye şehrinin iskelesidir. Gekbiziye anın şimâlinde dağlar üzre bir sâ‘at ba‘îd tarîk-i Bağdâd-ı Erzurûmdur. Bu kal‘adan lenger alup eyyâm olmayup süd limânda cümle keştîbânlar kürek çekerek yigirmi milde

Menzil-i iskele-i Dil : Konya ve Haleb ve Şam ve Mısır’a giden huccâc [u] zevi’l-ihtiyac tüccâr ve züvvâr cümle bu iskelede at kayıklarına süvâr olup bir mil karşı tarafda Hersek diline ubûr ederler. Zîrâ bir boğazdır. Şark-ı cânib seksen mil bir körfez-i azîmdir kim nihâyetinde İzmit şehridir. Ammâ bu Gekbiziye dili iskelesinde iki hân-ı atîk ve iki ekmekci dükkânı ve bir bozahâne ve iki bakkal dükkânları ve bir çeşmesi var. Târîh-i Çeşme:

{Yoluna Sultân Murâd-ı Gâzî‘nin bu çeşmeyi

Mustafâ Ağa-yı ser-bostâncıyân etdi sebîl

Seyr edenler dediler lafzen anın târîhini}

İtdiler bin kırk sekizde Kevser’i bunda sebîl

Andan yine gemiye süvâr olup üç mil de kürek çekerek liman havâda

Menzil-i İçme Suyu : Bu mahalde lenger bırağup cümle yârân ile taşra çıkup leb-i deryâda haymelerimiz kurup zevk [u] safâya meşgûl olduk.

Evsâf-ı âb-ı müshilât, İçme: Her sene mâh-ı temmûzda kiraz mevsiminde cümle İslâmbol’dan ve gayrı büleydelerden niçe bin âdem cem‘ olup çadırlarında bir sâz [u] söz u ayş ve nûş edüp kırk gün kırk gice leb-i deryâda top u tüfenk ve fişenk şâdmânları olur kim diller ile ta‘bîr ve tavsîf olunmaz. Ehl-i derd olup ahlât-ı fâside marazına mübtelâ olanlar bunda üç gün üç gice İçme suyından nûş edüp bi-emrillahi Te‘âlâ kimi istifrâğ edüp sarı sarı ve yeşil yeşil safrâ ve sevdâ ve balgam ve ahlâtlar çıkar kim râyiha-i habîsinden âdem helâk mertebesine varır. Ba‘zı âdemin aşağısından safra ve sevdâ ve ahlât ve kara balgam ve namazbur ve okran ve sîrence nâm emrâz-ı muhtelifeler çıkar kim âdem hayât-ı câvidân bulur. Ba‘zısından bilâ-teşbîh, tesbîh gibi dizilmiş çıkınca çıkınca şeyler çıkup kırkar ellişer boğum bağırsak-misâl çıkıları çalılara sererler, gelüp gidenler temâşâ ederler. Aceb hikmetdir kim *[242b]* ba‘zı çıkıları yarup içinden niçe yüz siyâh başlı kurdlar ve kelebek misillü mahlûk haşerâtlar çıkar. Bir yalçın kayadan kaynayup çıkar. Berrâk ve latîf sudur ammâ sehel şûrcadır.

Evsâf-ı şurût-ı mâ-i İçme : Evvelâ üç gün aslâ tuzlu ve zîrûh kısmı yimeyüp perhîz ide. Dördüncü gün sabâh ve ahşam birer fincân su içe ama kendüyi ısıcak duta. Üç gün bu hâl

ile vücûdın haberdâr edüp muğla (?) içmiş olur. Andan üç gün dahi üç nevbet sudan içüp tuzsuz piliç maslûkası suyu içe. Tamâm on beş amel etdikden sonra fevkânî ve tahtânî fâ'ideleri müşâhede olunup limon sulu ekşi çorba nûş edüp amelin kat‘ eder. Niçe fâ'ideleri ma‘lûm olur.

Andan gemilere süvâr olup karşı Yalava ılıcalarına gidüp anda hammâmlara girüp cümle halk ten-dürüst olup dürr-i beyz-âsâ tenâsüb-i a‘zâ sahibi olurlar. Aceb hâsıyyetli içme suyudur. Bu temâşâda yedi gün zevk edüp andan yine gemiye süvâr olup yine kürek çekerek yarım sâ‘atde

Karye-i İnehacı : Leb-i deryâda bir mescidli ve altmış evli bir müselmân köyüdür. Bir değirmeni var. Andan yine sekiz sâ‘at kürek çekerek

Karye-i Zeytûnburnu: İzmit hâkinde bir iskeledir. Âbâdândan bir imâret yokdur. Yeniçeri ağalarına mahsûs gemiler bu iskelede yüklenir. Dağlarında ma‘mûr kurâlar vardır. Andan eyyâm-ı muvâfık ile ol körfez içre iki cânibin ma‘mûr âbâdânları temâşâ ederek 8 sâ‘atde

Evsâf-ı kal‘a-i Makedonin ya‘nî kal‘a-i İznikmit

Lisân-ı Yunaniyân'da *Aleksandıra* ya‘nî *İskender Târîhi*‘nde İskender-i Yunan, Hazret'den sekiz yüz seksen iki sene mukaddem bu şehr-i Makedon'da vücûda gelmişdir. Amma Filikos oğlu İskender Rûmeli'nde Kaval'da mütevellid olmuşdur. Bu dünyâya dörd İskender gelmişdir, bi-kavli Yunaniyân. Ammâ bu İzmit'de vücûda gelen İskender-i azîmü'ş-şân pâdişâh olup İzmit'i eyle ma‘mûr edüp bir kal‘a-i metîn inşâ etmişdi kim İslâmbol'a mânend kal‘a idi. Hâlâ eser-i binâları ve burc [u] bârûları zâhir ü bâhirdir. Anınçün İzmit'e *Tevârih-i Yunaniyân*‘da *İskender Makedoniyye* derler. Mâh-ı temmûzda İslâmbol mukabelesinde İskender Çamlıca dağında yaylalanırdı. Hâlâ Üsküdar, İskenderî‘den galatdır. İzmit'in cânib-i şarkîsinde Sabanca gölün İskender kesüp İzmit Körfezine mahlût etdi. Sakarya nehriyle Karadeniz ve İzmit Körfezi mâbeyninde şehr-i Kocaili ve İzmit bir cezîre gibi kaldı. Niçe müddet İzmit cezîre olup ba‘dehû İslâmbol Tekürü Keştantış Sabanca halîcin yolun sedd edüp İzmit cezîre olmadan halâs oldu. Ammâ yine Âl-i Osmân murâd edinse Sabanca gölün İzmit körfezine mahlut etse bir kantar odun beş akçeye olup bir tahta iki akçeye olup cümle İzmit gemileri tâ Düzce bâzâra varup yanaşup ol mahal bender [u] iskele olurdu. Ez-în-cânib bu İzmit kal‘ası İslâmbol Rûmu keferesi elinde iken sene 731 târîhinde Orhân Gâzî feth etmişdir. Ammâ fethinde usret çekmeğile ba‘de'l-feth kal‘asın câ-be-câ münhedim etmişdir kim bir dahi küffâr tama‘a düşüp dârü'l-bevâr etmek arzûsuna düşmeyeler. Hâlâ ol zamândan bakıyyetü'l-inhidâm leb-i deryâda çâr-kûşe bir kapulu kulle-i azim cây-ı menâsı var. Bir dizdâr ve on neferâtı var. İçinde mâl-â-mâl âlât-ı keştî için kerasteler vardır, gayrı şey yokdur. Orhân Gâzî deryâ-misâl asker ile bu kal‘ayı ibtidâ muhasara etmeğe Koca Bay'ı serdâr edüp "İznimdir var git" buyurmuşlar. kal‘a feth olup ismine "İznim git" demişler. İzmit, "İznim git"den galatdır. Ba‘zılar İznikmit derler, ba‘zılar İzmigit derler. Ba‘de'l-feth Koca Bay yine serdâr olup Kalipo vilâyetin feth edüp ismine Koca-ili dediler. İzmit ol hâk-i anber-pâkde vâkı‘ olmuşdur kim her tarafı kûşe-i İrem bir diyâr (–)

Ba‘dehû Ebü'l-feth Mehemmed Hân, eyâlet-i Anadolu'yu tahrîr etdüğü mahal bu İzmit'i Anadolu eyâletinde tahrîr edüp sancak tahrîr etmişdir. Bir kaç kerre zamânımızda üç tuğlu

vüzerâlara ber-vech-i arpalık ihsân olunurdu. Taraf-ı pâdişâhîden *[243a]* hâss-ı hümâyûnu 26526 ze‘âmet 25 timar 187 çerîbaşısı ve alaybeğisi vardır ve üç yüz akçe şerîf kazâdır. Ve (–) nâhiyed[ir].

……. (1.5 satır boş) …….

Kadısına senevî beş bin guruş, paşasına yigirmi bin guruş olur. Ma‘mûr [u] âbâdân bir şehr-i mu‘azzamdır. Ve iskelesi gûyâ Mısır benderidir ve ankâ bâzargânlar vardır. Yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâyeri ve müftîsi ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı gâyet çokdur. Çoğu kereste bâzargânlarıdır. Gûnâ-gûn akmişe-i fâhireler giyer muhteşem yeniçeri oturakları ve koruculları vardır. Ve bu şehr cümle üç bin beş yüz mükellef ve müzeyyen tabaka tabaka bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr ve müzeyyen kırmızı kiremit örtülü hâneleri vardır.

Cümleden mu‘azzam Fâtih-i Bağdâd Sultân Murâd-ı Râbi‘ sarâyı bâğ [ve] hadîkalı bir sarây-ı azîmdir kim vasfında lisân kâsırdır. Hâlâ pâdişâhlara mahsusdur. Bâğçe üstâdı ve iki yüz aded bostâncı neferâtları vardır. Andan Paşa sarâyı ve Altuntopoğlu hânesi ve Serdâr Solak hânesi (–) (–) (–) ma‘mûr sarâylar ve cümle yigirmi üç mahalledir. Üç mahallesi kefere ve bir mahallesi Yahûdîlerdir.

Ve cümle yigirmi üç mihrâbdır. Cümleden kadîm çârsû içinde **Mahkeme Câmi‘i** bir minâreli (–) örtülü cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir (–) (–) binâsıdır. Ve Leb-i deryâda **Pertev Paşa Câmi‘i**, selâtîn câmi‘i-misâl kurşum kubbeli ve bir minâreli câmi‘-i rûşendir. Süleymân Hân vezîri Pertev Paşa yedi sene hâkim olup inşâ etmişdir. Gâyet rûşen ve müzeyyen câmi‘-i latîfdir kim Koca Mi‘mâr Sinân binâsıdır.

Ve **Mehemmed Bey Câmi‘i** ve **Alâeddîn Beğ** ve **Abdüsselâm Câmi‘leri** Mi‘mâr Sinân binâsıdır. Bu câmi‘lerden mâ‘adâ mesâcidlerdir. Dârü‘l-hadîs ve medrese ve kurrâ yokdur. Ve cümle (–) hammâmdır. Cümleden Pertev Paşa hammâmı, âb u hevâsı ve binâsı ve libâsı, dellâk-ı ra‘nâsı ve huddâm-ı zîbâsı vardır ve hammâm-ı hoş cû Rüstem Paşa, bu dahi Pertev Paşa gibi Mi‘mâr Sinân Ağa binâsıdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve cümle hândır. (–) (–).

Ammâ cümleden mükellef mihmân sarây-ı Pertev Paşa, yetmiş ocak hân-ı müsâfirîn-i âyende vü revendegândır kim cümle binâsı kârgîr toloz kubbe ve kurşumlu hân-ı azîmdir ve (–) (–) (–). Bunlardan mâ‘adâ tüccâr hânlarıdır. Evvela

……. (1.5 satır boş) …….

Bu hânlardan mâ‘adâ İskele başında cümle iki yüz aded keraste ve gayrı metâ‘ mahâzinleridir ve cümle bin yüz aded dükkân ehl-i hıref-i gûnâ-gûndur ve kırk aded münakkaş kahvehâneleri vardır. Serdâr kahvesi (–)

……. (1 satır boş) …….

Bunlar tâbî civânlarıyla meşhûr kahâvîlerdir. Ammâ bu şehrin kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur. Lâkin tüccâr hânlarında cümle zî-kıymet girân-bahâ şeyler bî-bahâ bulunur. Ve Hünkâr Sarâyı kurbunda Tershâne-i âmiresi vardır. Bu şehrin cemî‘î hâneleri mürtefi‘ bayırlar üzre vâkı‘ olup pencereleri kıble cânibinde deryâya nâzırdır. Ve cümle esvâkları serâpâ beyâz taş ile kaldırım döşelidir. Cümle hânelerinin enseleri dağlardır ve dağlar üzre bâğlardır ve âb [u] hevâsının letâfetinden halkı sağlardır ve reng-i rûyları ağlar[dır].

Bu şehrin me’kûlât [u] meşrûbat [ve] mahsûlâtının memdûhâtından şehrin cânib-i şarkîsinde olan dağlara ağaç denizi derler, âdem gâ’ib olur. Bi-emrillahi Te‘âlâ anda dıraht-ı azîmler var kim eflâke ser çeküp her birinin sâyesinde on bin koyun sâyelenir, güneş te’sîr etmez, bî-had ü bî-pâyân dağlardır. Bu kûh-ı hıyâbân içre gûnâ-gûn tahtalar biçilir. Bıçkı değirmânları vardır kim ta‘rîf ve tavsifi mümkün değildir. Mısra‘,

”Şenîden ki bûd mânend dîde” [37]

mazmûnunca ibret-nümâ çarh-âsiyâb-ı mâ-i cârilerdir. Ve bu dağlarda bürdinar direk keserler ve ellişer arşın kaddî, çapa direk keserler ve Rûmeli ve Balkan direkleri meşhûrdur. Andan İzmit buhayresi tamâm olduğu mahalde leb-i deryâda tuzlası meşhûrdur. *[243b]* Lezîz tuz olmağıla başka tuz emîni vardır. Ve şehr içre câmi‘lerde ve çeşmelerde cereyân eden Paşasuyu âb-ı hayâtdan nişân verir, bu dahi meşhûrdur. Ve beyâz kirazı ve kızıl elması dahi meşhûrdur.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı İzmit

Evvelâ şehrin cânib-i garbında **Şeyhzâde** (–) **Efendi**, Bayrâm Pâşa şeyhi idi. Tarîk-ı Halvetî‘de pişvâ-yı tarîk ulu sultân idi. Hatta ilm-i kâfda kâmil [ve] sâhib-ayâr idi. Cümle fukarâlarına hırka ve lokma-bahâ edüp bir yerden vazîfe-i mu‘ayyenleri yok idi.

……. (2.5 satır boş) …….

Ziyâret etdiğimiz bu sultânlardır. Himmetleri hâzır u nâzır ola. Bu şehr içre akrabâmız Kuloğlu Mehemmed Çelebî hânesinde on gün zevk u safâ edüp niçe ehibbâ ve dûstânlar ile müşerref olup andan yine gemiye süvar olup deryânın karşu tarafında üç mil ba‘îd,

Menzil-i Baş İskele :

……. (25.5 satır boş) …….*[244a]*

Andan yine gemiye süvar olup otuz mil,

Menzil-i İskele-i Dil: Karşu tarafında gine Gekbiziye dili derler. Üsküdar tarafından ammâ bu dil Herseke tarafında hakîkatü‘l-hâl deryâ içre girmiş bir dildir.

Hikmet-i Hudâ sebeb-i hilkat-i dil: Bir gün bir seyyâh-ı âlem, Orhân Gâzî asrında bu mahalle gelüp keştîbânlara eydür “Oğullar beni karşu tarafa geçirin” der. Gemiciler dervişi karşu geçirmeyüp giderler. Hemân dervîş-i dilrîş-i âlim u âmil u ârif-i billah eteğine toprak doldurup “Biz karşuya bi-emrillahi Te‘âlâ böyle geçeriz” deyü eteğinden türâbı deryâya dökdükçe deryâ kara olup yürüyerek geminin ardı sıra yürür. Gemiciler bu hâli görüp “Meded Sultânım boğazı doldurup ekmeğimize mâni‘ olup İslâmbol’dan İzmit’e gemiler geçmez olur. Lütf edüp gemimize girin” deyü ricâ ederler. Anlar dahi on iki bin adım kadar deryâyı dil gibi doldurdukdan sonra gemiye girerler. Hâlâ anınçün dil derler, bir sivri kumsal burundur. Ve dervîş hazretleri karşu cânibe geçüp keşf [ü] kerâmet etdikleriyçün derhâl rûh-ı pâklerin cânib-i Hakka teslîm edüp Gekbiziye dili iskelesi hânı kurbunda Dil Baba Dede medfûndur. *Kuddise sırruhu*.

Ve bu merkûm Hersek[e] dili kurbunda bir hân-ı azîm vardır, âyende vü revende anda mihmân olup karşu tarafda kayıklar gelmeğe muntazır olurlar. Sene (–) târîhinde Hersekoğlu Ahmed Paşa, Ebü‘l-feth vezîridir. Ol hân anların binâsı olmağıla Hersek

dili derler bir burundur. Ba‘dehû bu dilden bâdbân-ı keştî açup elli milde,

Evsâf-ı Menzil-i kal‘a-i Kara Yalova: Kal‘ası ve şehri tekür kral kızı (–) (–) nâm bir krâle binâsıdır. Sene târihinde Osmân Gâzî fermânıyla Kara Yalvac oğlu feth etmeğile Yal[o]va derler. Feth etmede usret çekmeğile kal‘ası münhedim olup ba‘zı yerlerde eser-i esâsları nümâyândır. Zamân-ı Yıldırım Hân’da Bursa sancağı hükmünde tahrîr olmuşdur. Yüz elli akçe kazadır ve yeniçeri serdâr ve subaşısı vardır. Şehri cümle yedi yüz evdir, serâpâ kiremit örtülü bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr hâne-i fukarâlardır. Ve yedi mihrâbdır, çârsû içinde bir minâreli ve kiremit örtülü cemâ‘at-i kesîreye mâlik câmi‘dir. (–) (–) binâsıdır. Bir hammâmı ve üç hânı ve kırk elli dükkânı var. Leb-i deryâdadır, ammâ âb [u] hevâsı sakîl, istemekânı (?), yoğurdlu, bir kasaba-i ma‘mûrdur. Ve meyve-i gûnâ-gûnu gâyet memdûhdur. Bu kasabayı seyr ü temâşâ edüp anda arabalara süvâr olup kıble cânibine 5 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Germ-âb-ı cihân-nümâ: Bir hâlî kûhistân içre aslâ güneş te’sîr etmez bir hıyâbân-ı kûyâhdır kim her tarafında birer kûşe ibâdethâne külbe-i ahzânları vardır. İki yüzden mütecaviz haymeler var. Biz dahi hayme-i müzeyyen, kuşda kurup sohbete başladık. Mukaddemâ {tahrîr olunan} Dil √çmesi’nde müshil su içenler elbette bunda germ-âb ılıcalarına gelüp tahsîl-i mizâc ederler, bir kûh-ı bâlâ içre ılıcalardır. Yanko b. Madyân zamânı binâ olunmuşdur.

Sebeb-i binâ-yı germ-âb: Yanko kızı Aline nâm zimmiyye maraz-ı cerebe mübtelâ olup kaş ve kirpik dökülüp çâr-darb mutarraş ışığa dönüp cüzzâm ve miskîn olur. Âhir cemî‘î hukemâ-yı kudemâ bu duhtere ilâc etmede âciz olup âhir tebdîl-i hevâ içün ol kızı İslâmbol’dan bu dağlara bırağırlar. Ol kız dahi bu kûh-i bülendler içre serserî gezerken bu ılıca suyuna râst gelüp andan nûş eder. Bir kaç günde cerebleri kara kara yanup söner. Kıza ma‘lûm olur kim ol suda hâssa vardır deyüp her gün sudan nûş edüp suya girüp kırk günde vücûdu dürr-i beyza döner. Babası Yanko’dan âdemler gelüp kızı bu hâlde görünce İslâmbol’da Yanko’ya müjde edüp kızı görmeğe bu cây-ı şifâya gelüp kızını gördükde hamd-i Hudâ edüp bu germ-âb üzre altı aded kubbe-i azîmler binâ edüp niçe âsâr-ı hayrâtlar inşa eder. Hâlâ iki kubbesi zâhirdir. Bir kubbe içre bir havz-ı azîmi vardır. Suyu gâyet ıssıdır. Ammâ mâ-i bârid halt edüp mu‘tedil olur. Gâyet nâfi‘ ılıcadır. Her sene kiraz mevsiminde bu dağlar benî Âdem ile bu ılıcalar hâtırıyçün ma‘mûr olur. Safâgâh mahaldir. *[244b]* Bunda kâmil bir hafta zevk u sefâ edüp yine arabalara süvâr olup 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Samanlı : Sene (–) târîhinde Osmân Gâzî fethidir, be-dest-i Samanlıoğlu. Anınçün Samanlı derler. Bi-emrillah saman dahi çok olur. Leb-i deryâda kal‘asın harâb edüp ancak yüz elli hâneli bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr kasabadır. Bir câmi‘i ve üç mescidi ve bir kaç esvâk-ı muhtasarı vardır. Yalova nâhiyesidir. Bunun dahi hevâsı sakîldir. Bundan yine gemiye süvâr olup yigirmi milde,

Cezîre-i Heğbeli: Tokuz mil ihâta eder, bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı hayât kuyulu ve alaca alaca tavşanları var bir ma‘mûr cezîredir. Mukaddemâ Bursa’ya giderken tavsîf olunmuşdur. Andan altı milde

Cezîre-i Tavşanlı: Ma‘mûr değildir. On bir mil ihâta eder adadır. Gayrı cezîrelerin keçileri bundadır. Ve alaca tavşanları firâvan olduğundan Tavşanlı adası derler ve rakıta ağacı bu cezîrede hâsıl olur. Andan kalkup sekiz milde kürek çekerek,

Cezîre-i Burğazlı: Sene (–)de Ebü‘l-feth’e mutî‘ oldular. Kal‘ası leb-i deryâ üzre bir yalçın kayalar üzre bir şekl-i murabba‘ bir şeddâdî binâ küçük kal‘adır. Cezîresi on bir mîl ihâta eder bir cezîre-i mahsûldârdır. Kal‘ası olmağıla Burgaz adası derler. Lisân-ı Türkî‘de kal‘aya burgaz derler. Üç yüz pâre bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı hayât kuyulu evleri vardır. Bu dahi bostâncıbaşı hükmünde ve bir yeniçeri yasakçısı vardır. Ve (–) (–) olmağıla subaşısı vardır. Cümle halkı Urum kefereleridir. Ma‘mûr kenîseleri vardır ve keçisi ve tavşanı gâyet çokdur. Dağlarında bâğlarının hesâbı yokdur. Ve halkı gâyet zengîn re’îslerdir. *Yanovan Târîhi*‘nde yazdığı üzre bir kerre İşpâniye küffârı İslâmbol’a Yanko ibn Madyan’dan sonra istîlâ edüp nehb ü gâret eder ve Ayasofya deyrinde olan cemî‘î zî-kıymet sanemleri ve niçe bin hazîne mâl-i cevâhîrleri alup gemilere koyup diyâr-ı İşpâniye’ye giderken bi-emrillah bir furtuna-i azîme uğrayup İşpaniye’nin yedi yüz pâre gemileri bu Kızıladaların mâbeynlerinde cümlesi telattum-ı deryâdan pâre pâre olup kâfirleri gark olur. Ba‘dehû bu Kızılada cezîresi ve Heybeli cezîresi ve Tavşanlı cezîresi ve Burgazlı cezîresinin kefereleri gark olan gemilerden ol mâl [u] menâlleri çıkarup mâl-ı Kârûna mâlik olup ile’l-ân bu cezîre keferelerinin zengîn olmalarının aslı odur, deyü tahrîr etmişler. Andan 16 milde,

Cezîre-i Kınalı: Sekiz mil ihâta eder ma‘mûr cezîredir. Yüz hâneli bir kefere karyesi vardır. Dağlarında bâğları vardır ve ekin dahi olur. Bir manastırı vardır. Andan on mil gidüp,

Cezîre-i Kızılada: Yigirmi mil ihâta eder bir ma‘mûr cezîredir. İkiyüz ma‘mûr Urum hâneleri vardır. Dağları kızıl kızıl olduğundan Kızılada derler. Üsküdar toprağına karîbdir. Bir deyri ve bâğ u bâğçeleri ve cânib-i erba‘asında balık dalyanları vardır. Bu cezîreler sağîr ü kebîr yedi adadır. Cümlesi bostâncıbaşı hükmünde olup Kapudan Paşa eyâletidir. Ana hâs-ı efrâz olunmuşdur. A‘vânlarından subaşıları ve birer yeniçeri yasakçıları vardır. Bu yedi adacıklar İslâmbol’a on sekiz mildir. İzmit boğazıyla Yalova önünde dizilmiş adalardır. Bu hakîr dahi bu yedi aded cezîrelerin mâbeynlerinde yedi gün eyyâmsız serserî gezüp temâşâ ederdik. Âhir Cenâb-ı İzzet tokuzuncu gün bir eyyâm-ı muvâfık verüp bin elli (–) gurresinde İslâmbol’da Odunkapusu’na dâhil olup vâlideynlerimize buluşup dest-i şerîflerin bûs edüp İzmit hedâyâları verüp du‘â-yı hayrlarıyla behre-mend olduk. Ba‘dehû İslâmbol içre zu (–) ay zevk u safâ edüp peder-i büzürgvârımızın dünyâ ve âhiret oğulluğu Ketenci Ömer Paşa, Tarabefzûn vâlisi olup pederimiz Ömer Paşa’nın kapu kethüdâsı olup hakîri bile Tarabefzûn’a gönderdi.

Bin elli Cemâziye’l-âhirenin gurresinde vilâyet-i Batum Tarabefzûn-ı râhat-füzûn şehrine gitdiğimiz menâzilleri ve büleydeleri beyân eder *[245a]*

Evvelâ cümle yârân-ı bâ-safâ ile vedâlaşup Unkapanı‘nda Tırabuzanlı Fırtıloğlu’nın dikmeli karamürseline Bism-i İllâh ile süvâr olup lodos rûzgârıyla 3 sâ‘atde

Menzil-i Yeniköy : Cild-i evvelde bu kasabanın evsâfı mufassal tahrîr olunmuşdur. Bu şehrin peksimâtı meşhûr olmağıla beş yüz kantar peksimât ve zahîre ve on sandal sufra toprağı alıp ondan yine eyyâm-ı lodos ile 7 sâ‘atde

Menzil-i kal‘a-i Kavak: Bu dahi cild-i evvelde mevsûfdur. Kavağın Sultâniye kal‘asın sene (–) târîhinde Fâtîh-i Bağdâd Murâd Hân binâ etdüğü dahi cild-i evvelde memdûhdur. Bu Kavak kasabasında bir gün meks edüp cümle yolcular ve cümle Ömerpaşalılar gelüp

vakt-i çâştda lenger alup yelken yırtup cemî‘î umûrumuz Cenâb-ı İzzet’e tefvîz edüp mütevekkilen ala’llah deyüp eyyâm-ı latîf ile Karadeniz Boğazı‘nda taşra çıkınca du‘â ve senâ ile Fâtihatü‘l-Kitâb tilâvet edüp Anadolu kıyıların [g]özliyerek üç mil gidüp,

Menzil-i iskele-i İrve: Kocaili sancağı hudûdunda nâhiye ve subaşılıkdır. İskelesi başında bir câmi‘ ve bir hân ve kırk elli mahzen ve yüz aded kiremitli ve bâğlı ve bâğçeli hâneleri vardır. Kıblesi ve cânib-i şarkîsi bâğlı ve bâğçeli dağlar ve çengelistânlı ormanlardır. Bunda sulanup yine Anadolu kenariyle hikmet-i Huda eyyâmsız sandallar ile kürek çekerek 36 milde,

Evsâf-ı menzil-i kasaba-i Şile: Kocaili sancağı hâkinde kazadır ve paşa hâssıdır. Yeniçeri serdârı vardır. Cümle altı yüz ma‘mur kiremitli hâne-i zîbâlar ile ârâste ve her hânesi bâğ u bâğçeler ile pîrâste olmuşdur. İskele başında (–) câmi‘î var. Kiremitli ve bir minâreli câmi‘dir. (–) (–)

Evsâf-ı kasaba-i Kefken: (–) var. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). Hammâmı ve hânları ve (–) aded dükkânları var. Ol kadar kasaba ma‘mûr değildir. Ancak Koca-ili iskelesidir. {Kevkenden yüz mil gidüp,

Cezîre-i Kerpe [38]: Dâiren-mâdâr (–) mîl ihâta eder bir cezîrecikdir. Ammâ şehir [ve] hâneleri bu kadar. Kocaili sancağı hâkine bir mil karîb cezîredir. Yine Kocaili içinde kasaba-i Kandırı‘ya 4 sâ‘at karîb cezîredir. Kandırı, dağlarda bâğlı ve bâğçeli ve câmi‘ ve hân ve hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı ma‘mûr kasabadır}. Andan nehr-i Sakarya Karadeniz’e bu rabta kenarında mahlût olur. Nehr-i Sakarya Kütahiyye dağlarında (–) dağından tulû‘ edüp İzmit kasabâtlarından Geyve’ye ve (–) (–) (–) (–) uğrayup bu Kerpe kasabası kurbunda Bahr-i siyâha munsab olur. Andan yine eyyâmsız kürek çekerek (–) mil gidüp

Evsâf-ı Akçaşar: (–) (–) hâkinde voyvodalıkdır. Ve yüz elli akçe şerîf kazadır ve yeniçeri serdârı vardır. Zamân-ı kadîmde âb [u] hevâsı latîf şehr-i azîm imiş. Ahmed Hân asrında Kazak-ı Ak keferesi ihrâk-bi’n-nâr edüp hâlâ altı yüz bâğlı ve bâğçeli Etrâk hâneleridir. Niçesi kiremitli ba‘zıları tahta örtülü hânelerdir. Çârsû içre (–) câmi‘i kiremitli ve bir minâreli mezkitdir. Bu diyârda câmi‘e mezkît derler. Ve câmi‘i (–) (–) (–) (–) mâ‘adâ mesâcidlerdir ve cümle kırk aded dükkânları vardır. Bedâsteni yokdur. Ve bir hammâmı ve üç hânı vardır. Mukaddemâ hânın biri kurşumlu mu‘azzam hân imiş. Hâlâ kasabası ol kadar ma‘mûr ve müzeyyen değildir. Bolu şehrinin iskelesidir. Leb-i deryâda serâpâ yetmiş aded mahzenlerdir kim cümle keraste ve çam tahtalarıyla memlû mehâzinlerdir ve bu şehrin kıblesi ve taraf-ı şarkîsi dağlardır, dağlar üzre bâğlardır. Hevâsının letâfetinden halkı sağlardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı Karadeniz Ereğlisi :

……. (2.5 satır boş) …….

Evsâf-ı Çoban kullesi : Yalçın kaya üzre mükellef kal‘adır. Ammâ şâdımanı ve dizdârı ve neferâtları yokdur ve kal‘a kurbunda kal‘ayı binâ edenin beyâz taşdan bir sûreti var, gûyâ zî-rûhdur.

Andan **Kaliboz** ve nehr-i **Tufadâr** ve nehr-i Bartın’ı geçüp nehr-i **Bartın** azîm çaydır.

Mısır gemileri girüp yüklenir. (–) dağlarından (–) (–) (–) (–) (–) *[245b]*

Evsâf-ı Bartın kal‘ası : Ceneviz keferesi binâsıdır ve (–) hâkinde ve (–) nâhiyesidir ve on sekiz mil içeri bir körfezin nihâyetindedir.

……. (1.5 satır boş) …….

Bartın‘dan 18 mil cânib-i şimâle gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Amasra : Kayser-ı Rûm binâsıdır. Sene (–) târîhinde Kastamonu sahibi (–) feth edüp anın destinden sene (–) târîhinde (–) (–) fethidir, be-dest-i (–) (–) Bolu sancağı hâkinde voyvodalıkdır. Kal‘ası, leb-i deryâda bir püşte-i âlî üzre şekl-i murabba‘dan tûlânî metîn kal‘a-i hısn-ı hasîndir. (–) nâzır (–) kapusu var. Kal‘a içre cümle (–) hâne-i zîbâlardır kim (–) mestûrdur. Bu kal‘ayı bir kaç kerre Rus-ı menhûs urup bir zafer edemeyüp hâ’ib ü hâsır gitdiler. Handakı yokdur, ammâ dizdârı ve neferâtı ve yüz elli akçe kadısı ve yeniçeri serdârı vardır ve kal‘a içre câmi‘ ve mesâcidi (–) (–) (–) (–) (–) vardır, ammâ medrese ve imâret-i it‘âmı ve kurrâ ve dârü‘l-hadîsi yokdur. Lâkin mükellef çârsûsu vardır. Ve bu Amasra’nın, Sinap kal‘ası cânib-i şarkîsindedir. İkisinin mâbeyni karadan beş konakdır, denizden mâbeynleri yüz mildir. Ve bu Amasra, Karadeniz Ereğlisi’nin şarkî tarafındadır ve ikisi mâbeyni karadan dört menzildir ve Amasra ile Ereğli mâbeyni deryâdan elli mildir. Ve bu şehrin bâğ u bâğçesi ve gûnâ-gûn meyvesi ve âb [u] hevâsı ve mahbûb ve mahbûbesi gâyet memdûh-ı âlemdir. Ve bu şehrin iki cânibinde biri şarkî ve biri garbî azîm limanları vardır kim sekiz rûzgârdan emîn a‘lâ yatak cây-ı menâs limân-ı hâsdır ve şark tarafındaki limânın sâhasında âb [u] hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı dil-küşâsı vardır ve dahi varoşı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). İskele başında mahzenleri ma‘mûrdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). Me’kûlât ü meşrûbâtının memdûhı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)Ve

……. (1 satır boş) …….

Ziyâretgâh-ı Amasra: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). Andan nehr-i Kuyu, Bolu ile Kastamonu sancağı mâbeyninde hudûddur. Andan Geduz limanına varınca kırk mildir. Andan Kerenhebe limanından Kerempe burnu Sinop gibi bir burundur, ana varınca 70 mildir, bu kayalarda ibret-nümâ hatlar tahrîr olunmuşdur (–).

Evsâf-ı kal‘a-i İnebolu : Ceneviz keferesi binâsıdır. Kastamonu hâkimi Âl-i Dânişmendî‘den (–) (–) fethidir. Andan sene (–) târîhinde Âl-i Osmân’dan (–) (–) fethidir, be-dest-i (–) (–) (–) Kastamonu hâkinde subaşılıkdır ve yüz elli akca şerîf kazâdır. Yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve neferâtları vardır. Kal‘ası leb-i deryâda (–) şekl-i muhammes bir rıbât-ı kavîdir kim diller ile ta‘bîr olunmaz. (–) kapusu var. Canib-i (–) nâzırdır. Kulle içre cümle (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) taşrada varoşu (–) cümle (–) mahalle ve cümle (–) câmi‘dir. Çârsû içre (–) câmi‘i (–)

……. (1 satır boş) …….

mesâcidleri ve (–) aded hânları ve hammâmı (–) (–) ve cümle (–) dükkândır. (–) (–)

……. (1 satır boş) …….

Kastamonu iskelesidir. Bu şehrin cânib-i şarkında Kastamonu iki merhale yerdir. Limanı yok açık yerdir. (–) (–) (–) (–) (–) me’kûlât ü meşrûbâtının memdûhâtından (–) (–)

……. (1 satır boş) …….

Ziyâretgâh

……. (1 satır boş) ……. ***[246a]***

Andan kalkup hikmet-i Hudâ yine eyyâmsız sâhil-i bahr ile (–) mil gidüp kürek çekmeden keştîbânlar bîzâr olup Sinap burnu nümâyân oldu. Ammâ âhir,

Menzil-i Şâtırköyü; Önüne lenger-endaht olup cümle yolcular taşra çıkdılar. Leb-i deryâda kasaba-i zîbâ-misâl bir ma‘mûr köydür. Kastamonu hâkindedir. Dağları balkanlı, dıraht-ı müntehâlı kûh-ı demâvendler olmağıla kerastesi vefret üzre olup azîm gemiler yapılır. Halkı cümle marangozdur. Andan cânib-i şimâle yine leb-i derya ile altmış mil,

İstefan karyesi : Bu dahi leb-i deryâda bâğlı ve bâğçeli Kastamonu hükmünde kasaba-misâl mu‘azzam köydür. Cümle evleri kiremit yerine kayağan taşı örtülüdür. Andan (–) mil (–) (–) (–).

Evsâf-ı şehr-i atîk [ü] mahbûb ya‘nî kal‘a-i Sinop

{Hicretin sene 92 târîhinde Âl-i Emeviyyûn’dan Süleymân b. Abdullah fermânıyla kız karındaşı oğlu Ömer b. Abdül‘azîz İslâmbol’u muhâsara edüp bî-feth avdet edüp bu Sinop kal‘asın dahi muhâsara edüp bî-feth rücû‘ etdiler} Sinop (–) galatdır, (–) binâsıdır. Kastamonu hâkimi Ulu Beğ (–) fethidir. Andan sene 796 târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân fethidir. Gâyet sa‘b u metîn u kavî kal‘a olmağıla Rûm keferesi elinden üçüncü muhâsarada usret ile feth olup Kastamonu eyâletinde serbest ve mu‘âf ve müsellem mefrûzu’l-kalem ve maktû‘u’l-kadem ze‘âmetdir. Dizdârı ve serdârı ve kal‘a neferâtları ve üç yüz akçe pâyesiyle kadısı ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı vardır. Ekseriyyâ halkı tüccâr ve neccâr ve sevdâger-i berr u bihârdır. Bir fırkası avân ve bir zümresi ulemâ ve meşâyihândır. Halkı ekseriyyâ çuka ferâce ve bogasi hil‘at giyerler. Ve erbâb-ı ma‘rifetler bu şehri 17 iklîm-i örfiyyede bulmuşlar. Kıble ve şark cânibi dağları serâpâ bâğlardır. Cânib-i şarkîsinde şehr-i Kastamonu üç günlük yoldur. Bu şehr Karadeniz’in Anadolu tarafı sâhilinde Sinap Burnu demekle ma‘rûf bir burunda vâkı‘ olmuşdur kim Karadeniz’in garb tarafında (–) mil Rûmeli cânibinde bu Sinop’a mukâbil Keliğra Sultan kayaları vâkı‘ olmuşdur. Sinap ile ol Keliğra burnu mâbeyni gûyâ bir boğazdır. İslâmbol tarafı ve Tarabozan tarafı yine vâsi‘ deryâlardır. {Sinop İslâmbol’a beş yüz mildir}. Ve bu kal‘a-i Sinop, şehr-i Samsun’un garb tarafındadır. Sinop ile Samsun’un arası dört merhale yerdir. Ve kal‘ası bir püşte-i âlî üzre üç kat Şeddâdî rıhtım Kayser-ı Rûm oğlu Sinopa nâm kralın binâsıdır. Ammâ gâyet sedd-i metîn kal‘a-i sengîndir. Dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır ve cümle (–) kulle ve altı bin altı yüz bedendir ve cümle (–) kapudur. Evvelâ Kum kapusu ve Meydân kapusu ve Tershâne kapusu ve Yenicekapu ve Tabahâne kapusu ve İçhisarın Lonca kapusu cihânnümâdır. Ve Uğrunkapu ve aşağı kal‘ada Deniz kapusu. Bu merkûm kapuların cümlesi ikişer kanatlı demir kapulardır kim her biri birer bâb-ı Kahkaha’dır ve bu kal‘a bir düz yirde vâkı‘ olup iki cânibin deryâ döğer ve bu kal‘anın eşkâli şekl-i murabba‘dan tûlânîce vâki olmuşdur. Ammâ Bozdepe dağından nazar etsen gemi alboratası kesiminde üç kat bir gûne kal‘a-i metîndir. Dizdârı kal‘anın top menzilinden ba‘îd giderse şehirlilerin ellerinde olan hatt-ı şerîfleri mûcebince dizdârı katl etmeğe me’mûrlardır. Ol havfden fakîr-İ dizdâr bir top

menzilinden ba‘îd gitmeğe kâdir değildir. Cümle altı yüz müsellah ve şecî‘ ve bahâdır neferâtları vardır. Sene (–) târîhinde Sultân Ahmed Hân asrında bu kal‘ayı Kazak-ı Ak ale’l-gafle bir şeb-i muzlimde nerdübânlar ile serîka edüp Vezîria‘zâm Nasıf Paşa bu Sinop kal‘asın küffâr alduğun Ahmed Hân’a i‘lâm etmeyüp ketm etdiğiyçün katl olundu. Ba‘dehû bu kal‘ayı küffârdan halâs edüp elli kul dahi aşağı kal‘aya koyup bin kantar barud-ı siyâh ve sagîr ü kebîr bin pâre top koyup cümle âlât-ı cebehânesi ve gûnâ-gûn âlât-ı silâh-ı gûnâ-gûnlar ile müzeyyen etdiler. Ol asrdan berü her şeb ikişer yüz âdem bölükbaşıları ve çavuşlarıyla tâ sabâha dek dîdebân ve nigehbân ve gafîrlik edüp ba‘de’t-tabl ve nefîr nevbetciler feryâd ederler. Beyt:

Kal‘a-i tende çalar nevbetini nâlelerin

Çağırır burc-ı bedenden “Gönül Allah yekdir!”

Her şeb böyle deyüp nevbet beklerler. Cenge âmâde kal‘a-i pür silâhdır. Niçe giceler küffâr-ı dûzah-karâr gelüp muhâsara edüp niçe bini dendân-ı tîğdan geçüp hâ’ib ü hâsir gidüp hamd-i Hudâ Murâd Hân-ı Râbi’den beri gelmediler. Ve bu mertebe metânet üzre olan kal‘a-i hısn-ı hasînin enderûn [u] bîrûnunda *[246b]* cümle yigirmi dörd mahalledir ve kefere mahallesi cümle leb-i deryâya vâki olup bin yüz aded harâc verici keferelerdir. Ancak yüz kefere kal‘anın ta‘mîr u termîmî içün mu‘âflardır. Ve cümle (–) bin altmış aded kat-ender-kat kâr-ı kadîm kârgîr binâ hânedân-ı kadîmlerdir, umûmen (–) -gûn örtülüdür, cümle hâneleri cânib-i garba deryâya nâzırdır. Ve bu şehr cümle (–) mihrâbdır, cümleden ma‘bed-i kadîm kal‘ada Sultân Alâeddîn Câmi‘i kurşum kubbeli ve bir minâreli câmi‘dir, tûlu kâmil yüz adımdır, ve bir cirm-i latîfi var kim misli bir diyârda yokdur, (–) kapusu vardır, mihrâbı ve mü’ezzin mahfili musanna‘dır. Ammâ

Evsâf-ı minber-i Câmi‘-i Sinop: Eyle bir musanna‘ mermer-i ibret-nümâdır kim sitâyişinde kerrûbiyânlar dahi âcizlerdir. Lâkin alâ-kadri’t-tâka bu hakîr-i pür-taksîr deryâda katre [ve] güneşde zerre kadar tavsîf edelim. Evvelâ üstâd-ı kâmil-i kudemâ bu minberi altı kıt‘a mermer-i hâmdan inşa edüp her pâresin birbirine eyle mümtezic etmiş kim ne kadar kuvvet-i basara mâlik olan Cemşîd-i hezârfen kimesneler im‘ân-ı nazar ile bu minbere nazar etseler her kıt‘a taşın birbirine imtizâcı yerin fark edemezler. Gûyâ yekpâre bir minber-i ra‘nâdır. Cenâb-ı İzzet rûy-ı arzda ne kadar nebâtât [u] şükûfe ve ezhârât halk etmişse üstad-ı mermer-bür nakkâş yed-i tûlâsın ayân edüp bu minberde icrâ etmişdir kim diyâr-ı İslâm’da bir minber buna mu‘âdil değildir. Meğer Bursa’da Ulu Câmi‘ minberi ola. Ammâ bu minberin tarz [u] tarhı rub‘-ı meskûnda yokdur. Zîrâ bunda olan üç kat biri biri altında islimî ve rûmiler ve dal kırma [ve] zülf-i nigâr ve nilüfer-i çîn ve gül-i nesrîn nakışları ile müzeyyendir. Hulâsa-i kelâm cemî‘î seyyâhân-ı berr u bihâr ve üstâdân-ı hezâr-kâr-ı zevi’l-iktidâr olanlar bu minber-i ibret-nümûnu görüp engüşt ber-dehen edüp “Bu makdur-ı beşer kârından değildir. Ancak bir kibâr-ı evliyâullahın ızhâr-ı kerâmetidir” derler. Tâ bu mertebe sihr-i i‘câz bir minber-i bî-misâldir. Bu câmi‘-i zîbâ kal‘a varoşunda olmağıla cemâ‘at-i kesîreye mâlik ma‘bedgâh-ı kadîm müstecâbü‘d-da‘ve yerdir.

Ve **Süleymâniye Câmi**: İç hisârda bir minâreli ve kiremitli câmi‘dir. Ve **Yeni Câmi‘,** Meydân kapusundadır. Ve **Câmi‘-i Ayasofya**, bu dahi ma‘bedgâh-ı kadîm kiremitli câmi‘dir. Ve **Kefeli Câmi‘i** Meydân kapusundan taşradır. Ve **Mehemmed Ağa**

Câmi‘i kal‘a yazısındadır. Bu dahi kiremitlidir ve bir minâre-i mevzûnu var. Bu câmi‘ler cümle cemâ‘at-i kesireye mâlikdir.

Evsâf-ı Mesâcid: Evvelâ Kapan mescidi ve Arasta mescidi ve Şeyh mescidi ve Demirlioğlu mescidi ve Tabahâne mescidi ve Kadı mescidi ve Arslan Beğ mescidi ve Yenimahalle mescidi ve Meydân kapusu mescidi ve Sarây mescidi ve Kubâd Efendi mescidi ve Tay Boğa mescidi ve Şeker Ana mescidi ve İskele mescidi ve Bozdepe’de Maksûd Efendi mescidi ve yalıda Mustafa Efendi mescidi. Ma‘lûmumuz olan cevâmi‘ ü mesâcidler bunlardır.

Evsâf-ı hammâmât: Evvelâ Yukaru Bâzâr’da Çifte hammâm [ve] Aşağı hammâm yektâdır. Yalı hammâmı dahi yektâdır. Bunlardan mâ‘adâ bildiğimiz hammâmlar yokdur. Ve gâyet âb u hevâsı ve binâsı latîf, hûb u merğûb hammâm-ı dil-küşâlardır.

Cümle (–) hân-ı tüccârdır. Evvelâ: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ve Medrese-i Sultân Alâeddîn ve cümle altmış mekteb-i sıbyân-ı ebced-hânı vardır.

Bu şehri temâşâ etdiğimiz mahalde merd u zenden [ve] duhter u sıbyândan iki bin hâfıze ve hâfız-ı Kelâmullah vardır deyü a‘yan-ı vilâyet tefâhur kesb ederler. Ve bir imâreti ve bir dârü‘l-hadîsi ve üç dârü‘l-kurrâsı var. Ve cümle bin seksen dükkân-ı âbâdândır. Cemî‘î zî-kıymet eşyâlar mevcûddur. Me’kûlât ü meşrûbâtının memdûhâtından has ve beyâz ekmeği, (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve limanı kapulu limandır, gâyet vâsi‘dir. Sekiz rûzgârdan emîn, a‘lâ demir dutar yatakdır. Karadeniz’de bundan latîf liman meğer Balıklova limanı ola, ammâ bunun latîf suları vardır. Ve bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden câ-be-câ Etrâk mahbûbî ve mahbubeleri olur kim tenâsüb-i a‘zâya mâliklerdir.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Sinop: Evvelâ Seydî Bilâl Sultân ve Sübhân Hoca ve kal‘a içinde Yeşil Türbe’de Cici Sultân ve Alâeddîn medresesinde Kadı Beğ Sultân ve aşağıda Bekir Hoca ve Kumkapu’da İmirza *[247a]* Efendi ve civârında Hamza Efendi ve kurbunda Emîr Efendi *Kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz*.

Ziyaret etdiğimiz azîzler bunlardır. Bu şehrin cânib-i cenûbında cebel-i Bozdepe nâmıyla meşhûr bir kûh-ı bülend vardır, küşâde hevâda (–) mîl karşu Rûmeli’nde Keliğra dağları nümâyândır. Ve bu Bozdepe’de tilki ve çakal ve zerdeva ve ayu gâyet çok olur. Bu şehri üç günde seyr [u] temâşâ edüp andan yine gemilere süvâr olup (–) mîl,

Menzil-i Findıcak Ağzı: Bu mahalde ma‘mûr kurâlar vardır. Cümle halkı keştîbânlardır ve maran-ı kozlardır, a‘lâ gemiler yaparlar. (–) (–) nehir deryâya mahlût olduğu mahaldir. Andan (–) mil gidüp,

Menzil-i Kızılırmak : Bu mahal (–) sancağı hududundadır. Dağlarında ma‘mûr kurâlardır. Nehr-i azim Kızılırmak bu mahalde deryâya mahlut olur. Bu nehrin tulû‘ı Engürü sancağında (–) dağından tulû‘ edüp Çaşnigîr köprüsünden Osmâncık kal‘asından ve Hacı Hamza’ya ve Tosya kurbundan ubûr edüp bu mahalde deryâ-misâl kızıl kan gibi deryâya munsab olduğıyçün Kızılırmak derler. Deli nehrdir. Bu mahallerden yukaruda dağlar içre su kenarında yalçın kayalarda akîk-i Yemenî henüz zâhir olup hançer ve bıçak kabzaları

kadar parçalar bulunmağa başladı. Ve bu mahalde Kazak-ı Ak havfinden ma‘mûr kasaba yokdur. Andan (–) mil

Menzil-i evsâf-ı Bafra: Canik sancağı hâkinde subaşılıkdır. Ve yüz elli akçe ma‘mur kurâlı kazâdır. Başka serdârı vardır. Samsun’a bir merhaledir. Ve Bafra cenûba meyl ile Samsun’un garb tarafındadır ve Bahr-i esved ile Bafra beyni iki fersahdır. Kızılırmak bu mahalle karîb Karadeniz’e mahlût olur kim Künânâbâd nâhiye{sinden berü gelüp Bafra’nın garb cânibînden cereyân eder. Ve bu Bafra kurbunda bu nehr üzre çam direkleri ile üstâd-ı kâmil bir cisr-i azîm icâd etmişdir kim nehrin iki tarafından mebnî olup kavs-ı kuzah gibi birbirine bitişüp cisr-i azîm olmuş vâcibü‘s-seyr bir kantara-i ibret-nümûndur. Bu Bafra’da iki câmi‘ ve iki hammâm ve esvâk-ı muhtasarı var ve cümle hâneleri ahşâb tahta ile mebnî hâne-i zîbâlardır}.

Evsâf-ı kal‘a-i Samsun

(–) (–) galatdır. Kayser-i Rûm oğlu Harkıliye binâsıdır. Sene (–) târîhinde Sultan Alâeddîn-i Selçûkî fethidir. Andan sene (–) târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân destine girdi. (–) hâkinde voyvodalıkdır ve emânetdir ve yüz elli akçe şerîf kazâdır. Ve yeniçeri serdârı ve kethüdâyeri ve kal‘a dizdârı ve (–) neferâtı vardır, ammâ müftîsi ve nakîbü‘l-eşrâfı yokdur, ammâ a‘yân [u] eşrâfı çokdur. Halkı, cümle keştîbân ve kendirciyândır ve a‘vânı yokdur ve uleması çokdur. Herkes iktidârına göre akçe ve gökçe ve pâkça libâslar giyerler. Ve Sinop ile bu Samsun’un mâbeyni deryâdan (–) mildir, karadan (–) konakdır. Ve bu Samsun’un cenûb tarafına Sinop vâkı‘ olmuşdur. Bu Samsun kal‘ası leb-i deryâda (–) üzre Şeddâdî binâ-yı sengîn-âbâddır. Fâtih-i Eğre asrında Urus bu kal‘aya istîlâ edüp kal‘anın câ-be-câ yerlerin münhedim edüp sonra yine ta‘mîr u termîm edüp gayrı dizdâr ve neferâtlar ta‘yîn eyleyüp müstevfâ cebehâneler kodular. Hâlâ mükemmel [u] ma‘mûr kal‘adır. Dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır ve yetmiş kullesi ve iki bin bedeni ve (–) kapusu vardır. (–) kapusu (–) nâzırdır.

……. (1 satır boş) …….

Amasiyye şehri önünden cereyân eden **Çehârşenbe bâzârı suyu** bu Samsun’un cânib-i şarkîsinde Bahr-i siyâh’a mahlût olur, geçid vermez nehr-i azîmdir. Bu nehrin tulû‘u (–) sancağında (–) mahalden hurûc edüp Tokat kal‘asına uğrayıp andan Amasiyye önünden ubûr eder. Amasiyye ile Tokat halkı mâbeyninde bu latîfe-i yâve darb-ı mesel olmuşdur kim *“Tokat sıçar, Amasiyye içer”* derler. Zîrâ bu Çehârşenbe nehri, ibtidâ Tokat’a, andan Amasiyye’ye uğrayup niçe şehirlere dahi uğrayup andan Samsun dibinde Karadeniz’e katılır. Ve Samsun şehrinin suyuna Kanava vü geriz derler, mâ-i zülâldir. Bu şehr cümle (–) mahalle ve cümle (–) kiremitli bâğ u bâğçeli ve besâtînli hânelerdir ve cümle (–) mihrâbdır. Çârsû içinde (–) câmi‘i

……. (1.5 satır boş) …….

mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ve cümle (–) hândır. Ve medrese ve imâret ve dârü‘l-hadîs yokdur. Ve yedi mekteb-i sıbyânı var ve cümle (–) hammâmdır. (–) ve cümle (–) dükkândır. (–) lâkin limanı yokdur, açık yerdir. Ammâ lenger-endâht edüp a‘lâ demir dutar yerleri vardır.

Memdûhât-ı Samsun : Dağlarında yaban üzümü, *[247b]* nârdenki ve emrûd turşusu niçe bin fıçı ile İslâmbol’a gelir ve gemi palamarlariyçün kendir ipleri ve gemi gomanaları ve

katran ve ziftleri meşhûr-ı âfakdır. Cemî‘î dünyâya kendir ipleri bu diyârdan müstevlî olur. Bu şehrin cenûb tarafında cebel-i sâhil-i Servar garben bahre muttasıldır. Bu şehr bir körfez kenarında vâkı‘ olmuşdur.

Ziyâretgâh-ı şehr-i Samsun:

……. (1.5 satır boş) …….

Bu şehri temâşâ edüp yine cümle refîklerimiz ile gemiye süvâr olup cânib-i şimâle (–) mil eyyâmsız gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Ünye : (–) galatdır. Zamân-ı kadîmde Tarabefzûn Tekürü Ünyesi nâm kral binâsıdır. Âl-i Selçûkıyândan Keygubâd fethidir. Ba‘dehû sene (–) târîhinde (–) fethidir, be-dest-i Umur Hân. (–) sancağı hâkinde voyvodalıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Başka yeniçeri serdârı ve kal‘a dizdârı ve neferâtı vardır, ammâ müftîsi ve nakîbi yokdur. Kal‘ası leb-i deryâda (–) üzre şekl-i murabba‘, kârgîr sengîn-bünyâd, bir kal‘a-i ferah-âbâddır ve (–) nâzır kapusu var.

……. (6.5 satır boş) …….

Andan yine refîkler ile gemiye süvâr olup yine şimâl cânibine sehl-eyyâm-ı muvâfık ile (–) mil gidüp,

Evsâf-ı kasaba-i Faça: Leb-i deryâda üç yüz hâneli bir câmi‘i ve hân ve hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı var. Canik sancağı hâkinde ze‘âmetdir. Bâğ u bâğçesi ve gûnâ-gûn meyvesi var. Ammâ halkı ekseriyyâ Rûm keferesidir. Bundan kalkup (–) mîl gidüp,

İstefani Burnu : Deryâya on mil çıkmış bir sivri burundur. Dağlarında ma‘mûr ve âbâdân Urum köyleri vardır. Bu dahi Canik sancağı hükmünde mahsûldâr köylerdir. Bu burnu ubûr edüp (–) mil cânib-i şimâle (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı kal‘a-i Vona : Ceneviz frengi binâsıdır. Sene (–) târîhinde Uzun Hasan Azerbaycân pâdişâhiyken Gümüşhâne ve Bayburd ve Canha kal‘aların feth edüp bu Vona kal‘asın dahi feth edüp sene (–) târîhinde Âl-i Selçûkıyân destine girdi, andan sene (–) târîhinde Ebü‘l-Feth Sultân Mehemmed fethidir. Canik sancağı hükmünde subaşılıkdır. Kal‘ası leb-i deryâda (–) üzre şekl-i müdevver bir kal‘a-i köhnedir. Dizdârı ve neferâtları vardır. Ammâ cebehâne ve neferâtıyla ol kadar ma‘mûr değildir. Cânib-i (–) nâzır (–) kapusu vardır. Serdârı ve yüz elli akçe kadısı vardır. Ol kadar a‘yânı yokdur. Cümle (–) mahalle ve cümle (–) hânedir ve cümle (–) mihrâbdır. (–) câmi‘i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve hammâmı ve hânları ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Halkı ekseriyyâ Urum ve Vona. Etrâki meşhûrdur. Ammâ bir güzel demir dutar liman-ı azîmi var. Bir mürsel üzre gemiler demir bırakmadan yatmak mümkündür.

……. (1 satır boş) …….

Andan yüz mil pupa eyyâm ile Hudâ âsân edüp bir günde,

Evsâf-ı kal‘a-i Giresin

İslâmbol Kostantini binâsıdır. Ba‘dehû Uzun Hasan Sultân destine girüp ba‘dehû Ceneviz Frengi istîlâ etdi. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Ebü‘l-Feth Sultân Mehemmed fethidir, be-dest-i Musahib Mahmûd Paşa. Hîn-i muhâsarada Ebü‘l-feth Mehemmed Hân, Mahmûd

Paşa'ya "Bu gice kal'a altına giresin" deyü fermân edince kal'aya meterise girüp feth oldukda *[248a]* ismine "Giresin" dediler. 17 iklîm-i örfiyyedendir. Tarabefzûn eyâletinin ibtidâ hudûdunda paşa hâssıdır, hâkimi müsellemdir ve üç yüz pâyesiyle mükellef kazâdır. Ve (–) aded nâhiyesi vardır. Evvelâ nâhiye-i

……. (1.5 satır boş) …….

Yeniçeri ocağı serdârı ve kal'a dizdârı (–) aded kal'a neferâtları ve gümrük emîni ve müftîsî ve nakîbi vardır. Leb-i deryâdadır, Canik ile Tarabuzun beyninde vâkı' olmuşdur. Bu Giresun'un Tarabuzun cânib-i şarkîsinde vâkı' olmuşdur. Kadîm-i evvelde Ceneviz frengi elinde iken gâyet şehr-i mu'azzam imiş. Hâlâ eser-i binâları zâhir ü bâhirdir. Hâlâ ol kadar ma'mûr şehr-i mu'azzam değildir. Lakin yine (–) aded (–) örtülü, bâğlı ve bâğçeleri ile müzeyyen evleri vardır. Cümle (–) mahalledir ve cümle (–) câmi'dir. Çârsû içinde (–) (–) (–) (–) (–) câmi'i

……. (1 satır boş) …….

Bundan mâ'ada mesâcidlerdir. Hânı ve hammâmı ve çârsû-yı bâzârları vardır. Ammâ kal'ası leb-i deryâda

……. (1 satır boş) …….

Ve bâğ u bâğçesinde meyvesi çokdur ve limanında a'lâ demir dutar yatakdır. Lâkin batı rüzgârında sehl muhâlifdir. Ve bu limânın cânib-i garbîsinde bir küçük cezîreciği var. Niçe kerre Kazak-ı Ak ol cezîrenin ardına şaykaların pinhân edüp karadan asker döküp bu şehirden mâl-ı firâvân olup ıhrâk-ı bi'n-nâr etmişdir. Zira kal'ası şehrin muhâfaza edemez.

Ziyâretgâh-ı Giresin :

……. (1.5 satır boş) …….

Bu şehr, Tarabefzûn eyâleti olmağıla Ömer Paşa'nın askerinden niçe yüz âdemler deryâ derdinden cânlarından bîzâr olup şehr a'yânından atlar peyda edüp karadan Tarabefzûn'a gitmeğe azîmet etdiler. Bu şehrden kalkup yine cânib-i şimâle leb-i derya ile,

Evsâf-ı kal'a-i Perpulom : Leb-i deryâda bir püşte üzre şehri murabba' bir köhne kal'a-i sağîredir. Dizdârı ve neferâtları (–) ve latîf limanı vardır. Kasabası ol kadar ma'mûr değildir. (–) (–) (–) Tarabuzun nâhiyesidir. Halkı çiftalan Urûmudur. Andan (–) mil Zümreburnu dağlarında ma'mûr kurâları vardır. Anı ubûr edüp yine cânib-i şimâle (–) mil gidüp (–) (–) (–) (–),

Evsâf-ı kal'a-i Göreli : Tarabuzun hükmünde nâhiyedir. Kal'ası leb-i deryâda bir püşte üzre Ceneviz binâsı şekl-i murabba'dan tûlânîce bir küçük kal'adır.

……. (2.5 satır boş) …….

Andan yine şimâle (–) mil gidüp

Menzil-i Popoli: Bir körfez-i azîme vâkı' olmuş câ-be-câ harâb kal'aları var ammâ Popoli nâhiyesi nâmıyla ma'mûr kurâları vardır. Başka subaşılıkdır ve niyâbetdir. Gâyet ma'mûr ildir.

Andan yine şimâle (–) mil gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Kiliye : Bu dahi Tarabefzûn nâhiyelerinden gâyetü‘l-gâye ma‘mûr [u] âbâdân Laz kurâları vardır. Başka ze‘amet subaşıları vardır. Kal‘ası leb-i deryâda bir âlî püşte üzre Ceneviz binâsı bir köhnedir.

……. (1.5 satır boş) …….

Andan (–) mil gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Yorozburnu : Leb-i deryâda bir kayalı burun üzre şekl-i murabba‘ bir küçük Şeddâdî binâdır. Cânib-i erba‘asında ma‘mûr kurâları vardır. Rûm keferelerinden bir papas binâsı olmağ ile Yoroz kal‘ası derler.

……. (2 satır boş) …….

Andan (–) mil, ***[248b]***

Evsâf-ı kal‘a-i Ahça-âbâd: Tarabuzun hükmünde ma‘mûr [u] âbâdân nâhiye-i kübrâdır. Başka subaşısı vardır. Kal‘ası leb-i deryâda şekl-i muhammes Şeddâdî binâdır. Bu dahi Rûm keferesi binâsıdır, ammâ bânîsî ismi ma‘lûmımız değildir.

……. (2 satır boş) …….

Andan (–) mil,

Evsâf-ı Polata bâzârı: Bu dahi Tarabefzûn hükmünde nâhiye ve subaşılıkdır. Etrâf [u] eknâfında niçe yüz pâre ma‘mûr ü âbâdân kurâlar olmağıla bu vâdîde haftada bir bâzâr-ı azîm olur kim on bin âdem cem‘ olur ve bu mahalde olan büleyde-i ma‘mûre-i Tarabefzûn’da Hâtûniyye nâmıyla ma‘rûf Selîm Hân-ı Evvel vâlidesinin evkâfıdır. Mütevellî subaşısı hükm eder. Ve bunda bir limân-ı azîm vardır. Bahr-i siyâh mellahları mâbeyninde Polata limanı demekle meşhûr-ı âfak liman-ı ma‘mûredir. Ve sekiz rûzgârdan emîn a‘lâ demir dutar yataklı liman-ı latîfdir. (–) Andan (–) mil

Kalatimana deresi : Tarabzan dağlarından tulû‘ edüp bu Polata kurbunda Karadeniz’e mahlût olur. Andan (–) mil

Menzil-i Sire deresi: Ma‘mûr ve müzeyyen kurâları vardır. Cümle ahâlîleri meneksile kayıklar ile Tarabefzûn’a bâzâra varup gelirler. Ta’ife-i Rûm ve müslim re‘âyâları vardır. Bu büleydeler Tarabuzun’un cânib-i cenûbuna vâki olmuş kurâlardır.

Evsâf-ı şehr-i azîm ve kal‘a-i ma‘mûr-ı kadîm Vilâyet-i Legzi [Lezgi], Belde-i Tarabefzûn

hamâhallahu min âfâti’d-dehri’d-denîiyyi’l-gerdûn

İbtidâ bânîsi İskender-i Kübrâ asrında (–) (–) (–) kral binâ etdükde lisân-ı Yunanîde ismi (–) (–) idi. Ba‘dehu sene (–) târîhinde Rûmeli’nden Ceneviz küffârı istîlâ edüp lisân-ı Frenk’de ismi (–) (–) idi.

Ba‘dehu sene (–) târîhinde Azerbaycân sâhibi Sultân Hasan, dest-i Ceneviz’den feth edüp ismine Tarab-zen dediler. Zirâ içinde hâkimi, ehl-i zevk bir krala avret olmağıla Tarab-zen dediler. Ba‘dehu Timur hâdisesinde Sultân Hasan, Mâverâu‘n-nehr’e Timur Hân istikbâline müteveccih oldukda küffâr hâksâr-ı dûzah-karâr olıcak İslâmbol Tek[f]uru Rûm Kostantin fırsat bulup istîlâ etdiler. Ba‘dehu sene 878 târîhinde Ebü‘l-Feth Sultân Mehemmed {İbtidâ deryâdan Tarabefzûn’u feth etdi kim (…) (…) (6 sene sonra

Uzun Hasan) (…)} Mehemmed {Hân İslâmbol'dan donanma-yı hümâyûn ile kal'a-i Tarabefzûn'a gelüp andan deryâ-misâl asker-i bî-pâyân ile Canha yollarından} Uzun Hasan ile Tercan sahrâsında ceng-i azîm edüp Sultân Hasan'ın kırk bin askerin dendân-ı tîğdan geçirüp Sultân Hasan münhezimen kal'a-i Azerbaycân'a firâr edüp ol feth-i fütûha *"Butlânu keydü'l-hâyinîn"* târîh olmuşdur sene 878. Diğer târîh [39] {âyet-i şerîfi târîhdir} sene 878. Sultân Murâd-ı Evvel'in Kosova cenginden sonra Ebü'l-Feth'in bu gazâsı gibi Âl-i Osmân'da bir gazâ-yı ekber olmamışdır. Bu gazâdan on üç {sene mukaddem Sultan} Ebü'l-Feth Mehemmed Hân deryâ-misâl asker ile berren ve bahren Tarabzen üzre çöküp hâh [u] nâ-hâh yetmiş günde Rûm keferesi destinden sene 865 târîhinde feth edüp âb [u] hevâsının letâfetinden hazz edüp bu şehrin ismine Tarabefzûn dediler. Hakkâ ki ayş u ışret yeridir. Bir ismi dahı şehr-i Bâtum'dur ve bir ismi şehr-i Lezgi'dir ve bir ismi Tarabzen'dir. Galat-ı meşhûru Tırabzen'dir. Ba'zılar Tarab-efsûn derler ve niçeler Tarabozan derler ammâ lüğat-i sahîhi Tarabefzûn'dur. Ba'de'l-feth Mehemmed Hân taht edinüp sikke kesüp hutbe tilâvet edüp üç sene bu şehrde sâkin olup cânib-i şimâlinde olan Gürcîstân Mikrilistân ve Abazistân'ı bi'l-cümle mutî' [ve] münkâd edüp Şehzâde Bâyezîd Hân'ı hâkim edüp bi'z-zât kendüleri taht-ı sâlisi olan İslâmbol'a gitdiler. Ba'dehu Bâyezîd-i Velî müstakil pâdişâh olup oğlu Selîm'i bu Tarabefzûn'a hâkim edüp Selîm Hân iki kerre bu şehirden karşu Kırım'a geçüp Tatar askeriyle babası üzre hurûc edüp bir kerre Varna altında ceng edüp münhezim oldu. Bir kerre yine Edirne kurbunda cidâl edüp münhezim olup Varna'dan gemiyle Tarabefzûn'a geçüp oğlu Süleymânı kâ'im-makâm edüp kendüsi tebdîl-i câme diyâr-ı Acem'e varup Şâh İsmâ'îl ile şatranç oynayup andan me'zun olup Bağdâd'a, andan İmâm-ı Alî'ye, andan huccâc-ı Acem ile Mekke'ye, andan Medîne'ye, andan Mısır'a gelüp Ebu's-su'ûd Cârihî ve Hazret-i Merzûk Kifâfî ile müşerref olup *"Yâ Selîm, rûh* **[249a]** *ile'r-Rûm, ile'l-Acem tecî ale'l-Mısr"* [40] buyurduklarında du'â-yı hayrlarıyla şeref-yâb olup tebdîl-i câme Mısır'ın cümle ahvâlinin Gavri ile gavrine irüp andan yine üçüncü senede Tarabefzûn'a gelüp Âsitâne-i sa'âdet yeniçerisiyle yek-dil [ve] yek-cihet olup yine Tarab-efzûn'dan deryâ-misâl Tatar askeriyle Menkli Girây Hân bile gelüp Çorlu sahrâsında pederi Bâyezîd Hân ile ceng edüp hâh u hâh cümle asker bî'at edüp babasını Dimedoka'ya nefy edüp Havsa nâm kasabada babası Bâyezîd Hân merhûm olup Selîm-i Evvel müstakil pâdişâh olup ibtidâ Acem'de Şâh İsmâ'îl ile gazâ-yı Çaldır meşhûr-ı âfâkdır. Andan gazâ-yı Mısır fethi başka tevârîhdir.

Ez-în-cânib Şehzâde Süleymân Tarabozan'da müştakk olup yine anda hâkim idi. Âl-i Osmân'dan dörd pâdişâha bu Tarabefzûn tahtgâh olmuş. Cemî'î düvelde taht-ı kadîm Tarabefzûn'dur. Ba'dehû Süleymân Hân sene (–) târîhinde pâdişâh olmağın bu Tarabefzûn maskat-ı re'si olmağıla vâlidesin bu Tarabefzûn'a nefy edüp bu şehri tahrîr edüp Batum sancakların dahı ilhak edüp başka eyâlet etmişdir. İki tuğlu mîr-î mirânlıkdır, ammâ zamân-ı Murâd Hân-ı Râbi'de ve asr-ı İbrâhîm Hân'da niçe kerre üç tuğlu vüzerâlara ber-vech-i arpalık mansıb-ı âlî ihsan olunmuşdur. Paşasının, taraf-ı pâdişâhîden kânûn-ı Süleymân Hân üzre 40.000 hâssı vardır. Sancağında on bir subaşısı vardır. Senevî ber-vech-i adâlet on tokuz bin guruş cevz-i ma'dûdu var. Ta'addî ile zabt olunsa senevî otuz bin guruş dutar.

Eyâletinde beş sancakdır. Evvelâ livâ-yı Canha ve livâ-yı Batum-ı Zîr ve livâ-yı Batum-ı Bâlâ [ve] livâ-yı Gönye ve livâ-yı Tırabozon, paşa sancağıdır. Kânûn üzre timar

defterdârı [ve] defter kethüdâsı ve defter emîni ve çavuşlar kethüdâsı ve çavuşlar emîni ve timar defterdârı ve mâl defterdârı vardır.

Ve defterdâr-ı timarhâ-yı livâ-yı Batumeyn hâssı 40.299. Livâ-yı Tarabefzûn‘da ze‘âmet 43 ve timar 226. Ve livâ-yı Batum ze‘âmet 13, timar 72. Eyâlet-i Trabuzun‘da cümle dört yüz elli dörd kayddır. Kânûn üzre cebelüleri bin sekiz yüz yarar nâmdâr askerdir. Paşasının dahı cebelüleri bin yiğit olur. Alay beğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşılarıyla cümle üç bin müsellah asker olur. Hîn-i seferde bu cümle asker-i pür-silâh Paşa sancağı ve alaybeğisi bayrağı altında eşmek şartıyla ma‘mûr [u] âbâdân kurâların senevi (–) (–) yük akçe mahsûlâtların yiyüp sefer eşerler. Nâ-mevcûd bulunsalar ze‘âmet [ü] timarları âhara tevcîh olur. Ve

Eyâlet-i Tarabuzun’da Kânûn-ı Süleymân Hân üzre mutî‘ [ve] münkâd olan boy beylerin beyân eder

Mîr-i aşâ’ir-i Abaza: Evvelâ aşîret-i Câclar ve aşîret-i Arlan ve aşîret-i Candalar-ı cebelî ve aşîret-i Büyük Candalar, kenar-ı bahrdedirler. Ve aşîret-i Keçler ve aşîret-i Arıtlar ve aşîret-i Kamışlar ve aşîret-i Suçalar ve aşîret-i Bozodok ve aşîret-i Kutası ve aşîret-i Aşağılı ve aşîret-i Yukarulu ve aşîret-i Cembe ve aşîret-i Sovuksu. Netîce, cümle Abaza vilâyeti yetmiş kabîle aşîretdir. Cümlesi Süleymân Hândan berü mutî‘ [ü] münkâdlardır. Andan sonra tâbi‘ olan mîr-i aşâ’ir Mikrilistân ve Gürcîstân Evvelâ,

……. (5.5 satır boş) …….

Bu bâlâda tahrîr olunan cümle Gürcîstân [ve] Mikrilistân mutî‘ [ü] münkâd olup her sene tecdîd-i sulh içün harâclarına karşılık her kabîleden kırkar ve ellişer gulâm ve bâkireler ve şem‘-i kâfûrîler ve zerdeva ve sansarlar ve ***[249b]*** biner çift tüfenk çorâblar ve matbâh-ı âmire içün biner top paçavra asdar bezleri ve niçe gûnâ hedâyâlar ile elçiler gönderüp Tarabefzûn paşalarına mutî‘ [ü] münkâd olmağiçün ahidnâmeler tahrîr olunup hâlâ her sene Tarabefzûn paşalarına Mikrilistân‘dan elçilerle hedâyâlar gelir. Böyle Kânûn-ı Süleymân Hân olmuşdur. Ve kânûn üzre Tarabefzûn beş yüz akçe mevleviyyet pâyesidir, ammâ şerîf-i menâsıb-ı âlî değildir. Kırk bir nâhiyesi vardır, ammâ çoğu âsî dağlardadır. Senevî sekiz bin guruş hâsıl olur. Nâhiyeleri bunlardır kim tahrîr olunur.

……. (2 satır boş) …….

Ve Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve serdâr yerine bir mu‘azzam yeniçeri çavuşu ve sipâh kethüdâyeri ve şehir subaşısı ve ayak nâ’ibi ve muhtesib ağası ve gümrük emîni ve şâhbenderi ve balık emîni ve boyahâne emîni ve hamr emîni ve şem‘ahâne emîni ve’l-hâsıl cümle on yedi ta‘zîr sahibi hâkimi vardır. Her birinin ellerinde hatt-ı şerîfleri vardır.

Ve cümle a‘yân-ı vilâyetin destlerinde hatt-ı şerîfleri var kim şehr-i Tarabefzûn içre çufûd tâ’ifesi görürlerse katl edeler. Selef-i pâdişâhlarına yarlığ-ı beliğleriyle Yahûdîleri katl etmeğe me’mûrlardır kim, gördüklerinde amân vermeyüp katl ederler. İnşâallah mahallinde tahrîr olunur**.**

Bu şehr 17 iklîm-i örfiyyede bulunmuşdur ve bilâd-ı Rûm şehirlerindendir. Karadeniz‘in cânib-i şarkîsi tarafında bir körfez-misâl bahr-i bî-taş üzre vâkı‘ olmuş bâğ-ı İrem’den nişân verir bir şehr-i müzeyyendir. İslâmbol Boğazı‘ndan bu Tarabefzûn limanına

cenûbdan şimâle gelir kâmil bin mildir.

Ve cebel-i Lezgi bu Tarabefzûn‘un cenûbî ve şarkîsinde vâki‘ olmağıla kavmine Lezgi kavmi demeden galat Lazki derler. Kâf ile yâyı tahfîf-i kelâm içün hazf edüp Laz kavmi derler.

Ebü‘l-feth ve’l-megâzî Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî *tâbe serah ve ce‘ale’l-cennete misvâh* hazretleri bu kal‘ayı feth etdükde etrâf-ı erba‘a diyârlardan ecnâs-ı mahlûkâtı sürüp Tarabefzûn‘a nakl etdirüp iskân etdirdi. Eyle i‘mâr oldu kim gûyâ gulgule-i benî Âdem oldu. Ekserî halkı Lazdan mürekkeb ünâs-ı bî-istinâsdır.

Ve hâlâ cümle halkı yeniçerilerdir kim, anadan doğma kul oğlu kul yeniçeri doğar. İsimleri: Ali Peşe [Beye], Veli Peşe, Hutâverti Peşe ve Câfer Peşe, Peşîr Peşe ve Fasli Peşe ve Memi Peşe ve Meyeser Peşe ve Fahrad Peşe ve Mahmet Peşe künyeli esmaları bunlardır. Fırtuloğlu ve Foduloğlu ve Fazaraz oğlu ve Koşumburoğlu ve Kotarazoğlu ve Kalafat oğlu ve Kosdiçoğlu ve Cündeoğlu ve Ali-Pelioğlu ve Sürmenelioğlu Pipolı ve Kaşidiyarı ve Siyâmi ve Corkali ve Hacı Çeço ve Kotoz Musli ve Ali Pişar ve Göneli Alî Peşe merdânelerinin bu gûne esmâlı lakabları vardır kim yiğitliğiyle nâmdâr ve yarar tüvânâ fetâ bahâdırları vardır. (–)

Nisâ tâ’ifesi esmâları böyledir: Ümmihân ve İsmihân ve Râpiye ve Âsiye ve Hânîfe ve Âfife ve Sapiha ve Fatîme ve Honti ve Toniti ve Gülşahi ve Mihrimah ve Hava ve Humâ ve Zâhile ve Râpişe ve Ânife. Esmâ-yı kulları bunlardır: Usef ve Yivan ve Kanenin ve İllah kuli ve Ristem ve Aparti ve Canesi ve Hali.

Bu gûne esmâlı âdemler ve nisvânlar ve gılmânlar var kim istimâ‘ eden âdemler hayrân olur. Ammâ hakîkatine nazar olunsa bu esmâlar yine esmâ-i meşhûrlardır.

Ammâ Laz tâ’ifesi olmağıla lehçe-i mahsûslarıyla bu gûne elfâzları vardır. Ammâ derûn-ı şehr-i Tarabefzûn‘da cümle halkı tarîk-i Gülşenî‘de pâk cübbe-i gûnâ-gûnları girîbânında mercân ve balğamî ve yeşim-i Hıtâyî ve pîrûze-i Nişâbûrî cübbeler ile libâslar geyüp mülebbes ehl-i ma‘ârif, gazel-hân ve Fârisî-hân şu‘arâlar vardır kim zamânımızda on bir dîvân sâhibi, fesâhat ve belâgat sâhibi Okçuzâde-misâl şu‘âra-yı pâk-zebânlar var.

Der-sitâyiş-i şu‘arâ-yı Tarabefzûn: Evvelâ emlahu’ş-şu‘arâ **Gınâyî Efendi:** Tayyâr Mehemmed Paşa‘nın re’îsi idi. Ba‘dehu Melek Ahmed Paşa‘ya re’îsü‘l-küttâb olmuşdu. *Kâmûs-ı Ahterî* ve *Şem‘î’*yi hıfzen tekmîl edüp Hâfız [ü] ***[250a]*** Örfî‘de ve *Dîvân-ı Fuzûlî’*de cârî hâfız idi ve hurûf-ı tehecca üzre dîvânın tekmîl etmişdi. Hâtem-i engüşterinin seci‘i: *Gınâyî dilde buldum ben Gınâyî* idi. Melek Ahmed Paşa sadâretden ma‘zûl olup eyâlet-i Özü, andan eyâlet-i Rûmeli oldukda Re’îs Gınâyî zâtü‘l-cenbden merhûm olup Sofya‘da Derviş Mehemmed Paşa Câmi‘inin mihrâbı önünde defn olundukda fevtine târîhdir. (–) (–) (–) (–) (–) Hayâtı ve memâtı târîhi, lafz-ı “*Gınâyî’’*dir. Sene 1061 *rahmetullahi aleyh*.

Ve şu‘arâ **Alî Cânı ibn Gınâyî Efendi:** Pederinden sonra bunlar Melek Ahmed Paşa‘ya re’îs oldular. Fâzıl ve ehl-i ilm ve dîvân sâhibi ve ilm-i inşâda üç mücelled te’lîfâtı vardır kim *Siyer-i Veysî* anın yanında kelâm-ı tıfl-ı ebced-hândır. Bir hâluk meclis-ârâ çelebî idi.

……. (2 satır boş) …….

Evsâf-ı kibâr [u] a‘yân-ı Tarabefzûn: Evvelâ Vâli-i vilâyet Ketenci Ömer Paşa ve Mehemmed Paşa ibn Ketenci Ömer Paşa ve Bâkî Paşa ibn Ketenci Ömer Paşa ve,

……. (2.5 satır boş) …….

Der-beyân-ı ulemâ ve sulehâ ve meşâyıh-ı kirâm-ı Tarabefzûn:

……. (5 satır boş) …….

Bâlâda tahrîr olunan a‘yân-ı kibârın maskat-ı re’sleri olan kal‘a-i Tarabefzûn’un eşkâli ve hudûdu ve âsâr [u] binâları ve cümle hayrât [u] hasenâtların ayân u beyân eder

Der-sitâyiş-i eşkâl-i kal‘a-i Tarabefzûn: Evvelâ cebel-i Bozdepe dâmeniyle Karadeniz sâhil mâbeyninde iki kal‘a-i azîmdir ve üç bölükdür. Birine Aşağı Hisâr derler, birine Orta Hisâr derler ve iç kal‘asına Kulle Hisâr derler. Cümleden bu kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîndîr. Zîrâ Bozdepe ensesine havâle vâkı‘ olmuşdur. Ammâ ol tarafı çâh-ı derk-esfelden nişân verir handak-i amîki vardır. Yetmiş yedi adım girme handakdır ve sâfî kesme kayadır. İçinde bir câmi‘i var ve muhâfazacı hâneleri ve mahâzinleri ve cebehâneleri vardır.

Ve şimâl cânibi dîvârında Orta Hisâr’a açılır bir kapusu var, taşra şehre çıkar kapu budur, gayrı yokdur. Ve bir Uğrun Kapusu dahı var, ammâ dâ’ima mesdûd durur. Hîn-i hâcetde açılır. Ve Orta Hısâr bir tûlânî sûr-ı metîn ve müstahkemdir. İbtidâ bu kal‘anın şark tarafı dîvârında Kulle demekle ma‘rûf kal‘anın Orta Hisâr’a meftûh olan kapusu kurbunda **Yeni Cum‘a Kapusu** derler.

Ve ikinci kapu kezâlik bu dîvârın şarkîsinin nihâyetindedir. Cümle debbâğların kârhâneleri bu kapudan taşradır. Anınçün bu kapuya **Debbâğlar Kapusu** derler. Ve bu kapu önünde bir küçük nehr cereyân eder. Cânib-i şarkdaki Bozdepe ve Lezgi dağlarından cem‘ olup bu tabahâneler içinden geçüp ol mahalde deryâya mahlût olur. Ba‘zı zamân tuğyân üzre cereyân eder. Ve bu Debbağlar Kapusu’ndan taşra Tabbâğlar Çârşûsu içre kârgîr binâ-yı azîmlerle inşâ olunmuş bir cisr-i azîmi var. Bânîsi Sultân Uzun Hasan‘dır kim Erzurûm‘un cânib-i şarkîsinde Hasankal‘ası sâhibi idi kim Tarabefzûn‘a mâlik olmuşdu.

Üçüncü kapu bu kal‘anın hâ’it-i garbîsinde **Zindân Kapusu**‘dur kim cümle kâtil ve medyûn-ı müstağrak bu kapu kullesinde mahpûslardır. Ve bu Zindân Kapusu’ndan taşra yine ***[250b]*** bir kârgîr binâ cisr ile Bâb-ı Zağanos‘a ubûr olunur ki bu kantaraya gelecek kal‘a dîvârı dâhilinde mahsub ve ma‘dûddur. Ve Bâb-ı Zindan‘dan Bâb-ı Zağanos‘a varınca bu cisre muttasıl kal‘a dîvârı uzamışdır.

Andan dördüncü kapu bu sûrun şimâl cânibi dîvârından aşağı hisâra açılır. Bu kapuya **Aşağı Hisâr Kapusu** derler.

Evsâf-ı Aşağı Hisâr: Şimâl tarafındaki dîvârı leb-i deryâdadır. Ve murabba‘u’ş-şeklden tûlânîce vâkı‘ olup dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Bunun dahı dörd kapusu vardır.

Bâb-ı evvel **Zağanos Kapusu**‘dur kim Zindan Kapusu ile mâbeyninde kal‘a dîvârına muttasıl bir cisr-i tavîledir.

Sânî **Bâb-ı Süthâne**‘dir ki bu kapudan taşra leb-i deryâda bir nasârâ mahallesi vardır.

Bâb-ı sâlis **Moloz Kapusu**‘dur. Lisân-ı Urum‘da *moloz*, hûrde safra taşına derler. Bu mahallin leb-i deryâsında serâpâ moloz taşları olduğundan Moloz Kapusu derler. Ve Laz lisânı lugatinde moloz, bir dîvâr münhedim olmağa meyl etse ana pâyeler binâ ederler. Laz kavmi eyle binâya moloz derler. Ve bu mezkûr kapu deryâya açılır. Ve bu Aşağı Hisâr’ın iki cânibindeki kal‘a dîvârları bahre muttasıldır. Ve bir kûşeden bir kûşeye derya içre dîvârlar binâ olunmuşdur kim memerr-i nâs ve memerr-i düşman olmasın deyü bu kûşelere dîvâr çeküp sed etmişlerdir. Ve bu Moloz Kapusu ol kadar güzergâh yol değildir.

Ve Bâb-ı râbi‘ **Mumhâne**‘dir. Tarabefzûn‘da şem‘-i asel ve şem‘-i rugan gâyet çok olmağıla bu kapudan taşra işlenir, gayrı yerde işleyemezler. Zîrâ şem‘ahâne mîrî olmağıla başka emîni vardır. Ve kal‘anın cümle on bir aded kapuları bu mahalde tamâm oldu.

Ve bu bâlâda tahrîr olunan Tarabefzûn’un üç kat kal‘ası dâiren-mâdâr tokuz bin adımdır. Ve bu cirmde olan kal‘a-i azîm içre cümle (–) mahalle-i müslimîndir ve (–) mahalle-i keferedir. Gayrı Yahûdî mahallesi yokdur. Ebeden ve bir Yahûdî görseler ol ân katl ederler. Ve bu şehr içre cümle (–) aded kat-ender-kat sarây-ı âlîler ve gayrı büyûtlardır kim cümle hâneleri biri biri üzre vâki‘ olup revzenleri cümle cânib-i şimâle ve taraf-ı yıldıza ve cânib-i garba nâzır manzaralardır. Ve cümle hâneleri la‘l-gûn kiremitler ile mestûr bir nümâyişli şehr-i ma‘mûrdur.

Sitâyiş-i sarâyhâ-yı Tarabefzûn :

……. (3.5 satır boş) …….

Bunlardan mâ‘adâ niçe yüz sarâylar vardır. Ammâ ma‘lûmımız olan bunlardır. Ve ba‘zı kâr-ı kadîm hâneler var kim sihr-i i‘câzdır.

Evsâf-ı câmi‘-i selâtîn ve gayrı cevâmi‘-i vüzerâ ve a‘yân-ı kibâr

Evvelâ **Orta Hisâr’**da kefere destinde bir kenîse-i musanna‘ imiş. Sene hamse ve sittin [ve] semânie mi’e’de bu kal‘a Ebü‘l-feth Sultan Mehemmed Hân-ı Gâzî {feth} edince nass-ı kâtı‘ ki âyet [42] fermân-ı şerîfi üzre bu deyr-i mu‘azzamın mihrâbın şarkdan cânib-i kıbleye vely edüp bir câmi‘-i nûr-ı mübîn etmişdir kim ilâ hâze’l-ân derûn-ı câmi‘ nûr ile mâl-â-mâldir. Mihrâbı ve minberi kâr-ı kadîmdir. Ammâ bu câmi‘in şarkî tarafına muttasıl bir hünkâr mahfili vardır. Üstâd-ı neccâr-ı hûrdekâr buna bir tîşe ve erre ve sûhân urup arz-ı ma‘rifet edüp bir mahfil-i münîf tarh etmişdir kim vâcibü‘s-seyrdir. Cümleden ahşâbları servi levhası ve ceviz levhası ve çimşir levhası ile binâ olunmuş pâdişâhlara mahsûs mahfil-i kürsî-i vâlâdır. Şeb [u] rûz [na]-mesdûd durur bir makâm-ı âlîdir. Ve bu makam-ı fevkânîden gayrı bu câmi‘in cânib-i selâsinde fevkânî sütûnler üzre mahfiller vardır. Cemâ‘at vefret üzre oldukda cemâ‘at bu mahafillerde ibâdet ederler. (–) Kapusu ve bir minâre-i ra‘nâsı vardır ve taşra hareminin cânib-i erba‘asında medrese hücreleri var. Bu câmi‘ rûşen-binâ ser-â-pâ (–) (–) ile mestûr, bu câmi‘ ile kullede olan **Yeni Câmi‘**den mâ‘adâ câmi‘ler hâric-i sûr ki Tarabefzûn‘ın garbî tarafıdır.

Anda olan rabtda dört câmi‘ vardır ve şark *[251a]* tarafında olan rabtasında iki câmi‘ vardır. Ve garb cânibinde olan rabtda dörd câmi‘ vardır. Ammâ **Orta Kulle Câmi‘i** gâyet ma‘mûr ve müzeyyen bir minâreli câmi‘-i şîrîndir. (–) (–) binâsıdır.

Ve garb tarafındaki rabtda **Câmi‘-i Hâtûniyye:** Selîm Hân-ı Evvel, bu Tarabuzun‘da

mütevellid olmağile vâlide-i mükerremesi binâ etmişdir bir câmi‘-i rûşendir. Sâfî (–) mestûr bir minâreli câmi‘u’n-nûrdur. Gâyet metîn evkâfı vardır. Hatta Polata Bâzârı nâmıyla ma‘rûf olan kasaba bu Hâtûniyye evkâfıdır ve niçe ma‘mûr kurâları dahı vardır. Yekpâre kubbe-i mînâsı içre her şeb kanâdîller ile müzeyyen olup cemî‘î cemâ‘at ibâdet ederler. Ve bir tabaka minâre-i musanna‘ı serv-i bâlâ-misâl eflâke ser çekmişdir. Ve bu câmi‘in der-i dîvârlarının bir sıra taşları mücellâ senglerdir ve bir saffi beyâz ve musaykal hucerâtlar ile inşâ olunmuşdur. Târîh-i câmi‘ budur:

Ez be-hâhî beytü‘l-ibâd âmed [43] sene 920.

Câmi‘in itmâmına târîh *fe-temmet* lafzı vâkı‘ olmuşdur sene 920.

Ve **Câmi‘-i Süleymân Beğ:** Hâtûniyye Câmi‘inin garbındadır. Bu iki câmi‘in mâbeyni bir mildir ve Kavak Meydânı‘nda binâ olunmuş cemâ‘at-i kesîreli câmi‘-i Süleymân Beğ‘dir. Bir minâreli (–) örtülüdür.

Ve **Ayasofya Câmi‘i:** Süleymân Beğ Câmi‘inin garb tarafındadır ve deryâ kenarında vâkı‘ olmuşdur. Küffâr asrında binâ olunmuşdur. Ba‘dehu Kürd Alî Beğ nâmında bir vali-i vilâyet pâdişâha arz edüp emr-i sultânîyle dest-i nasârâdan alup bir câmi‘-i latîf ve bir mahfil-i münîf ve bir minber-i nasîf ihdâs edüp sene 982 târîhinde cemâ‘at-i kesîreye mâlik bir ürd-i behişt-misâl bir câmi‘-i dilküşâdır. Kıble kapusundan mihraba varınca tûlânîce vâkı‘ olmuşdur. Ve câmi‘ içre gûnâ-gûn sommâkî ve zenbûrî ve mermer-i hâm amûd-ı müntehâlar var kim midhatinde diller kâsırdır ve serâmed bir minâre-i mevzûnu (–) kapusu var. Mihrâbı ve minberi tarz-ı kadîm sâde güzelidir ve mâ-havlı bâğ-ı İrem-misâl zeytûn bâğları ve bâğçeleri vardır.

Ve **Erdoğdu Beğ Câmi‘i:** Bu câmi‘ Hâtûniyye câmi‘inin cenûbında vâkı‘ olmuşdur. Bu iki câmi‘ mâbeyni nısf mildir ve bu câmi‘ Tekfur Sarâyı mahallesindedir. Kadîm-i eyyâmda mescid binâ olunmuş, ba‘dehu Durgud Beğ emr-i pâdişâhiyle câmi‘ etmiş. Câmi‘ olması tarîhi budur sene 985. (–) Kapusu ve bir minâre-i mevzûnu var, gâyet musanna‘dır.

Ve **Yeni Câmi‘i:** Mâ-tekaddem kenîse imiş. Ba‘dehu “Mahalle-i müslimîn içinde deyr-i küffar memnû‘dur” deyü emr-i pâdîşâhîyle dest-i küffârdan ahz edüp câmi‘ olmuşdur. Zemîni bir mürtefi‘ yerde vâkı‘ olmağıla bir hevâdâr câmi‘-i pür-envârdır.

Ve **İskender Paşa Câmi‘i**: Kâfir Meydânı nâmıyla meşhûr bir meydân-ı azîmin şarkî tarafında yek-pâre kubbe-i nîl-gûn rusas-ı hâs ile mestûr (–) kapusu ve içeriden mebnî bir minâre-i mevzûnu var. Ve bu şehr içre bilüp ibâdet etdiğimiz câmi‘ [u] ma‘bed-i kadîmler bu tahrîr olunan câmi‘-i selâtîn [ü] vüzerâlardır.

Evsâf-ı Mesâcid-i Tarabefzûn :

……. (3.5 satır boş) …….

Evsâf-ı medâris-i tahsîlü‘l-ulûm: Cümle (–) aded medreselerdir.

Evvelâ Orta Hisâr Câmi‘i hareminin bîrûnunda yine câmi‘e muttasıl **Medrese-i Ebü‘l-feth Mehemmed Hân** hucerât-ı muhaddese ile binâ-yı müzeyyen ve musanna‘ bir medrese-i latîfedir. Tâlib-i ilmleri ile memlûdur. Mevleviyyet pâyesiyle Apay Saçaklı ders-i âmmı vardır. Mecma‘u’l-irfân, kân-ı zurefâ ve şu‘arâ bir medrese-i zîbâdır kim

sultân-ı mûmâileyhin âsârından ve netâyic-i mîrâsındandır.

Ve **Medrese-i Hâtûniyye:** Câmî‘ hareminin cânib-i erba‘asında hucerât-ı âliyeler ile ârâste olmuş bir medrese-i dârü‘l-ulûmdur ki ders-i âm ve talebelerine mâh-be-mâh cânib-i vakfdan vazîfe-i mu‘ayyeneleri ve lahmiyye ve şem‘iyyeleri vâsıldır.

Ve **Medrese-i İskender Paşa:** Câmi‘inin harem şimâlinde hucerât-ı müte‘addideleriyle ma‘mûr bir dârü‘t-tedrîsi vardır. Talebeleri ve müderrisiyye vazîfeleri mu‘ayyendir. Bu dahı evkâf-ı azîmdir. (–) (–) *[251b]*

Evsâf-ı dârü‘l-kurrâ-yı Tarabefzûn

Cümle (–) aded kurrâdır. Evvelâ **Orta Hisâr kurrâsı:** Ebü‘l-feth’in eski câmi‘indedir. Kırâet-ı hıfz ve kırâat-ı İbn Kesîr tilâvet olunur. Ve **Hâtûniyye kurrası:** Kırâet-i hıfz ve kırâet-i seb‘a ve *kitâb-ı Cezerî* ve *kitâb-ı Şâtıbiyye* tilâvet olunur. Dârü‘l-kurrâ-yı mücevvidîn ve dâr-ı hamele-i Kur’ân [u] mekân-ı huffâzândır. Ve **Dârü‘l-kurrâ-yı İskender Paşa:** Nâmî Efendi nâmında aşere ve takrîb sâhibi bir sulehâ-yı ümmetden şeyhu’l-kurrâsı vardır.

Evsâf-ı dâru’t-ta‘lîm-i sıbyân [u] tıflân-ı ebced-hân

Cümle (–) aded mektebdir. Evvelâ Orta Hisâr’da **Mekteb-i Ebü‘l-feth Gâzî** ve **Mekteb-i Yeni Câmi‘** Şeyh Ricâlî hazretleri mu‘allim-i sıbyân [ve] sâhib-i feyz bir nûrânî azîzdir kim bunlardan bir kerre “Bismillah” diyen ma‘sûm-ı pâk elbette feyz-yâb olup âlim ve fâzıl olması mukarrerdir. Ve **Mekteb-i mükellef-i Hâtûniyye:** Câmi‘in cânib-i garbîsinde kârgîr binâ ve kubbe-i ra‘nâ mekteb-i sıbyân-ı fukarâ ve hâs u âmm nâ-resîde tıflân-ı ebced-hânları içün binâ olunmuş bir dârü‘t-ta‘lîm-i Kur‘ândır kim cümle eytâma cânib-i vakfdan rûz-merreteyn ta‘âmları ve îd-ı şerîfde libâsları ve arakıyye ve serâvîl kamîsları ve surre ve atıyyeleri dâ’imdir. Bu dârü‘t-ta‘lîmin itmâmına târîhdir *“fe-temmet”* [920] lafzı kapusu üzre tahrîr olunmuşdur. ve **Mekteb-i İskender Paşa:** (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) . Meşhûr mektebler bunlardır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı tekye-i dervîşân-ı zî-şân

……. (1.5 satır boş) …….

Evsâf-ı hammâmât

Evvelâ Orta Hisâr’da iki hammâm-ı latîf vardır. Biri kal‘a dîvârının Aşağı Hisâr’a açılan kapunın kurbunda (–) (–) hammâmdır kim biri nisvân-ı sâhib-isyânlar içün binâ olunmuşdur. Ve hammâm-ı (–) bir dilküşâ hammâm-ı rûşenâdır. İç Kulle ta‘bîr etdikleri kal‘anın şimâlî tarafındaki dîvâra karîb **Kulle Hammâmı** derler. Bunun dahi âb [u] hevâsı latîfdir ammâ yektâ hammâmdır. Ve kâfirden kalmış hammâmdır derler. Ve **İmâret Hammâmı**, Hâtûniyye binâsıdır ve Hâtûniyye Câmi‘i kurbunda ve **Aşağı Hisâr Hammâmı** yektâ hammâm-ı latîfdir. Ve **İskender Paşa Hammâmı** çiftedir ve gâyet müferrahdır. Ve **Kâfir hammâmı:** Mahalle-i Yeni Cum‘a ile Gavur meydânı mâbeyninde bir hammâm-ı hoş-hevâdır. Ve **Tekfur Sarâyı Hammâmı:** Bu dahi âb [u] hevâsı mu‘tedil hammâm-ı pâkdir. Bu zikr olunan yedi adet hâs u âm hammâmlardan mâ‘adâ şehr-i Tarabefzûn içre ikiyüz kırk beş sarây-ı hammâm-ı hâs var kim Sicil’de mestûrdur. (–) (–)

Evsâf-ı hân-ı hâcegân

Cümle (–) evvelâ mihmân-sârây-ı **Hâtûniyye**; yüz tavla at alır bir ıstabl-ı anteri var.

……. (2 satır boş) …….

Evsâf-ı hân-ı mücerredân

Cümle

……. (2.5 satır boş) …….

Evsâf-ı çeşme ve sebil-i âb-ı hayât

Cümle

……. (2.5 satır boş) …….

Evsâf-ı esvâk-ı ma‘mûr-ı sultânî

Cümle (–) dükkânlardır. Cemî‘î çârsû-yı bâzârlarının güzîdesi Mumhâne Kapusu’ndan taşra esnâf-ı gûnâ-gûnu andadır. Ve bu Şem‘ahâne kapusu’nun mahâzisinde ve leb-i deryâda kat-ender-kat izdihâm bâzâr-ı muhabbet dekâkînleridir. Ve bir kârgîr binâ bezzâzistânı vardır kim cümle Arab u Acem *[252a]* hâcegîleri sâkindir. Gâyet mâldâr ve mün‘im-i ehl-i vakâr ve muhteşem bâzargânları vardır. Ve Orta Hisâr’da Küçük Bâzâr derler her esnâfdan bulunur, yetmiş seksen mikdârı dükkânlardır. Bunlardan gayrı câ-be-câ dükkânlar dahi çokdur.

Evsâf-ı imâret-i it‘âm

Cümle (–) imâretdir. Evvelâ Orta Hisârda **İmâret-i Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed Hân:** Cemî‘î bây u gedâya mâh u sâl ni‘meti mebzûldur. Ve **imâret-i it‘âm:**
Hâtûniyye Câmi‘ine muttasıl bir dârü‘z-ziyâfedir kim Tarabefsûn’da nazîri yokdur ve câmi‘in kıble tarafında matbah ve me’keli var. Âyende vü revendeye ve keştîbânlara ve pîr [ü] civânlara ni‘meti mebzûldür. Ve bir ekmek furunu var ve imâret içün hâs ve beyâz ekmeği tabh edüp cami‘i mürtezikasına (?) bezl ederler. Ve matbah zahîresi hıfz içün bir kilâr-ı azîmi var, cemî‘î ni‘met anda mevcûddur. Ve matbahına muttasıl cemî‘î fukarâ ve suhtevâta ma’kel-i it‘âmı var kim tâlib-i ilme mahsus dârü‘z-ziyâfedir. Rûz-merre, merreteyn ale’s-sabâh ve ba‘de’z-zuhr cümle ulemâya birer tas çobra ve birer nânpâre verirler. Ve her cum‘a gicesi pilav, zerde ve yahni tevzî‘ ederler. İlâ mâşâallah şart-ı vâkıf böyle ta‘yîn etmişdir.

Evsâf-ı reng-i rûy-ı ahâlî-i Tarabefzûn

İklîm-i hâmisde bulunmağın âb [u] hevâsının letâfetinden cümle halkı ehl-i zevk ve ehl-i teferrüc olup ayş [u] nûşa meşgûllerdir. Bî-gam ve bî-kayd yârân-ı zarîfân [u] âşıkân kimesneler olmağıla reng-i rûyları humret üzredir ve nisâ tâ’ifeleri Abaza ve Gürcî ve Çerkez mahbûbeleri olmağıla mahbûb u mahbûbe ciğer-kûşeleri olur kim gûyâ her biri birer meh-pâre pençe-i âfitâblardır. (–) (–) (–)

Evsâf-ı kâr [u] kesb-i ehl-i Tarabzen

Bu şehrin halkı kadîm eyyâmdan yedi fırkadır. Bir fırkası a‘yân-ı kibâr beğ ve beğzâdeler ve ehl-i hizmet avân tâ’ifesidir kim semmûr kürkler ile libâs-ı fâhirelere müstağrak paşazâdelerdir. Ve bir zümresi ulemâ ve sulahâ ve meşâyih-i kirâm hâl sâhibi

kimesnelerdir kim ulemâ zeynde-libâs-ı mahsûsalarıyla gezer âlimlerdir kim cümlesi selef pâdişâhlarının evkâflarından vazîfe-hârân [u] du‘â-gûyân-ı gûnâ-gûndurlar kim vâcibü‘r-ri‘âyederler. Üçüncü fırkası tüccâr-ı berr u bihârdır kim Azağa ve Kazağ‘a ve Mikril’e ve Abaz’a ve Çerkez’e ve Kırım’a gidüp ticâret edüp çuka, ferrâce ve kontuş ve dolama ve yelek giyerler ankâ bâzargânlardır. Dördüncüsü ehl-i sanâyî‘-i gûnâ-gûndurlar. Cümlesi çuka ferâce ve bogasi hil‘at giyüp kâr [u] kesb ederler. Beşinci kavmi keştîbânlardır kim Bahr-i siyâh içre mellahlık edüp kâr ederler. Bunların libâsları kendülere mahsûs demir kopran ve şalvar ve çuka dolama ve serine asdâr-ı destâr sarup rûy-ı deryâda gazâ edüp ceng [u] cidâl ederek ticâret edüp kâr ederler. Altıncı fırkası bâğbân ve bâğçevândır. Zirâ bu şehrin Bozdepe dağları bâğlardır kim sicillâtda mestûr olduğu üzre cümle otuz bir bin bâğ u bâğçedir. Birer bâğbândan otuz bir bin âdem add olunmuşdur. Ammâ ba‘zı bâğçede iki üç gılmân [u] huddâm vardır. Yedinci fırkası niçe bin âdem sayyâd-ı mâhîdir. Zîrâ bu kavm balığı gâyet pek severler. Niçe bin gûne ehl-i şuğl âdemleri vardır. Ammâ tahrîri mümkün değildir. (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Evsâf-ı sanâyi‘-i meşhûr-ı Tarabefzûn

Evvelâ ekâlîm-i seb‘ada kuyumcuları gibi üstâd-ı kâmil zer-gerân bir diyârda yokdur. Hattâ Selîm-i Evvel bu şehrde müştakk olup âlem-i sabâvetinde zer-nişâncılık ilmin tahsîl edüp pederi Bâyezîd Hân ismine Darbhâne-i Tarabefzûn içün sikke kazırdı. Gûyâ sikkeyi mermerde kazırdı. Bu hakîr memsûk Tarabzen akçesin görmişiz. Ve Süleymân Hân dahi bu Tarabefzûn’da doğup Beşiktaş‘da Yahyâ Efendi ile süd karındaş olup anınla Kostanta nâm bir zimmînin şâkirdi olup Süleymân Hân üstâd-ı zerger olmuşdur. Ol zamândan bu âna dek kuyumcuları iştihâr bulup bir gûne at rişemesi işlenir kim ol diyâra mahsûsdur ve buhûrdân ve gülâbdân ve kılıç ve gaddâre ve aşcı bıçakları işlerler kim sihr-i i‘câzdır. Ve Gurguroğlu bıçağı bir gûne sikkîndir kim anı kullanan elbette düşmandan kînin alır, meşhûr-ı âfâk bir gûne mücezzem bıçakdır. Ve bir gûne Tarabzon baltası var, nev-peydâ bir gûne balta-i zer-nişân işlenir kim sâ’ir diyârlarda nişânesi yokdur. Ve sadefkârî pîş tahtası ve sandûkası *[252b]* ve sadefkârî rîğdânı ve devâtı ve iskemlesi bir diyârda yokdur, illâ diyâr-ı Hindistân’ın sadefkârîsi ola.

Tarabefzûn’un me’kûlât ü meşrûbâtının memdûhâtın beyân eder

Evvelâ meşrûbâtında (–) âb-ı hayâtdan nişân verir mâ-i zülâldir. Ve Bozdepe bâğlarının turna kanı şîre-i engûru gâyet latîf şıralı, bahâ eder metâ‘dır kim nûş edene asla humârı yokdur. Ve müselles-i şer‘iyyesi ve karanfiliyyesi ve misketi gâyet lezîz şerbetlerdir. Me’kûlâtından niçe bin hadâ’ık [u] bostânının envâ‘-ı fevâkihât [u] müsmirrât-ı nefîse ve gürûmundan, gûnâ-gûn engür-i lezîzesinden, âbdâr [u] hoş-hâr meyvelerinden dilberlebi kirazı ve Lahîcân emrûdu ve beğ emrûdu ve gülâbî emrûdu ve Sinop elması ve nâmık üzümü ve melikî üzümü ve frenk üzümü ni‘met-i nefîsedir. Ve bâdencân inciri eyle lezîz ve mümessek incirdir kim misli diyâr-ı Nâzilli’de olmaz. Husûsan limonının gûnâ-gûnu ve turunc-ı âlgûnunun envâ‘ı ve rummânı ve zeytûnu cihânı dutmuşdur kim yedi gûne zeytûnu olur. Misli meğer Şâm-ı cennet-meşâm ve Kuds-i Şerîf’de ola. Ammâ bu Tarabefzûn zeytûnunun bir hûrdesi vardır. Perveriş olmadan hâm iken tenâvül olunur. Ve siyâh kiraza benzer bir gûne meyvedir. Bu dahi Tarabefzûn’a mahsusdur. Ve Tarabzon hurması derler bir meyvedir, fırında kurudup vilâyet vilâyet müstevlî olur. İçinde iki üç

çekirdeği olur, lezîz meyvedir. Ve ezhâr [u] şükûfesinde niçe bin elvân çiçekleri vardır. Ammâ bir gûne hoş-bû la‘l-gûn karanfili olur kim rub‘-ı meskûnda nazîri yokdur. Her dânesi mutabbak verd-i hamrâ gibi olup râyihası âdemin damağın mu‘attar eder. Ve her biri şapsız beşer altışar dirhem gelir karanfili hâsıl olur. (–) (–) (–) (–) (–)

Mâhîlerinin memdûhâtların beyân eder: Evvelâ cümleden levrek balığı ve kefâl balığı gâyet kalaklı balıkdır ve kalkan balığının kalağı yokdur. Ammâ âh cânım kalkan balığı gâyet lezîzdir. Nisâ tâ’ifesi yiseler elbette hâmile kalır. Devr-i Âdem’den beri nef‘i tecrübe olunmadadır. Ve birer karışdan ziyâde kırmızı başlı kızılca tekir balığı kızılbaşlı olmağıla bu dahi lezizdir. Ve kaloz balığı ve erba‘înde uskumru balığı ve niçe bin elvân mâhîleri vardır. Ammâ memdûh olan zikr olunan balıklardır. Bunlardan ziyâde muhabbet edüp üzerine bin cân ile kurbân olup bey‘ [u] şirâsı mahallinde ceng [ü] cidâl edüp kan etdikleri mâhî cânım hapsi balığıdır. Rûz-ı hamsînde zâhir olduğiyçün hamsi balığı derler ve hamsîn gününde çıkmasının sebebi İskender-i Kübrâ asrında bir üstâd-ı kâmil gelüp ruhbân ve bıtrîklere gıda olsun içün Moloz kapusundan taşra derya içinde bir amûd üzre bir hamsi balığı sıfatında bir tuç balık tılsım edüp rûz-ı hamsînde ol mâhîden bir sadâ zâhir olunca Karadeniz’de olan cümle hamsi balıkları Tarabefzûn limanına gelüp sâhil-i bahre düşerler. Ba‘dehû Hazret-i Risâlet-penâh sa‘âdetle rahm-i mâderden rûy-ı dünyâya kadem basdıkda niçe bin mutalsamât u âteş-gede-i Nemrûd sönüp mutalsamlar münhedim olup bu hamsi tılsımı dahi yıkılup deryâya düşer. Lâkin deryâya müte‘allık tılsımât olmağıla hâlâ ameli nâfiz olup her sene yevm-i hamsînde hapsi mâhîleri karaya düşdükde yâhûd meneksile nâm kayıklarla mâl-â-mâl iskeleye geldikde balık dellâlları vardır, bu lisân ile nidâ eder: “Ey muhterûn, ey muhterûn. Esi çıfata zûn, den hurdesin, samur bâdâ taraşa, ey lefte karûn, ahnı kulup ipsarya, ala pamun, ey ümmet-i Muhammet ala pamun” deyüp bir gûne mürver ağacından boruları var. Bir kere sûr urunca azamet-i Hudâ eğer cemâ‘atle namâzı kılar istimâ‘ ederse ol ân namâzı bırağup hamsi balığına segirdirler. “Namâz bulunur ammâ hapsi bulunmaz” deyü câmi‘de imâm ve mü’ezzin dahi namâzı bozup “Ahçacuğumla bir makrama hapsi var” deyü ol nâzik sırmalı makramalara balığı koyup reftâr ederek balığın suyun akıdup giderken ba‘zılar balığın suyu akdığına acıyup “Bre palığın suyın ya ne akıdırsın, suyına bir pilavcık salsana” deyü birbirlerine *[253a]* latîfe ederler. Yine murâd olan latîfedir. Bir kerre Çiço Hüseyin nâm bir kimesne ehliyle halet-i muhammışda ala-vere safâsında iken {balık dellâlının boru çalduğun istimâ‘ edüp} ehlinden balığın çeküp alıp uçkurun bağlayarak iskele başına gelüp hapsi balığı aldığı meşhûrdur, ammâ hakîr görmedim. Lâkin bir kerre balık meneksile borusu çalınınca (–) (–) hammâmından beş dâne uryân âdemler arak-âlûd olup har har soluyarak balık kayığına cân atup bellerindeki peştemâllarına balığı doldurup avret yerleri zâhir olur. Balıkçı bunlardan akçe isteyüp uryân âdemde akçe olmamağla balıkçıya kefîl vermiş. Balıkçı “Balık emîni kefîl ve yemîn almaz, hemân akçedür” deyince “Bre âdem, işte şu âdemler şâhid olsun imanım sana verdim” dermiş. Balıkçı da “Ben, kendim namâzlı îmânımdan bezdim, al benimki de senin olsun” demiş. Bu gûne hapsi balığı latîfeleri Tarabefzûn şehir oğlanları zurefâsı mâbeyninde darb-ı mesel olmuş latîfeler vardır. Ve yine Tarabuzun zurefâları Çiço re‘âyâlarına ulaşup derler kim, Tekerleme:

Tarabozandır yerimüz

Akça tutmaz elimüz

Hapsi paluk olmasa

Niç‘olurtı halümüz

deyü kendi re‘âyâlarına üleşirler. Tâ bu mertebede muhabbet etdikleri balıkdır.

Nef‘i ve eşkâli ve hâssasın bildirir: Evvelâ bir karış kadar ince ve morca ve mücellâca ve semînce balıçakdır. Nef‘i ol mertebedir kim yedi gün bir âdem tenâvül etse her gice ehline varup yedişer kerre kendi balığın ehline yidire, gâyet mukavvî ve seri‘u’l-hazmdır. Ve aslâ balık râyihâsı olup tenâvül edene harâret vermez. Ve hâssası oldur kim ağrı hastalığına mübtelâ âdem yise bi-emrillah şifâ bulur. Ve bir evde yılan ve çıyan ve akreb olsa hapsi balığının başın âteşe yakup ol hânede dütsü etseler cümle çıyan râyihâsından helâk ola. Niçe yüz gûne nef‘i ve hâssası vardur amma bunu yimek Tarabefzûn halkına mahsusdur kim kırk gûne ta‘âmın pişirirler kim her birinde birer gûne lezzet hâsıl olur. Çorbası ve yahni ve kebâbı ve böreği ve baklavası ve çorbasının envâ‘ın pişirirler. Ammâ pilaki derler bir gûne ot taşından tavalar yaparlar. İbtidâ bu hapsi balığın pâk ayırtlayup onar onar kamışa dizüp ma‘denos ve kerefis ve soğan ve pırasayı pâk hûrde kıyup darçın ve fülfül-i siyâh ile halt edüp bir kat kerefis ve ma‘denivâzı pilaki tavası içine döşeyüp bir kat hapsi döşeyüp ba‘dehû Tarabefzûn’un âb-ı hayâta benzer su zeytûn yağın döküp germâ-nermâ âteşde bir sâ‘at pişüp gûyâ nûr olup tenâvül eden nûr-ı pür-nûr olur. Bu gûne tabh olup tenâvül olunsa kuvvet-i basara ve mi‘ideye nâfi‘dir. Hakkâ kim muhabbet edecek mâ’ide-i Sübhân’dır kim *Subhânu’l-Hallâku’l-bâkî.*

Ve bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden dağlarında çimşir dırahtı, bâğlarında servi [ve] cevîz-i Rûm dırahtları var. Aceb hikmetdir kim cânib-i kıblesinde diyâr-ı Erzurûm dağlarında kış ve kıyâmet, burda gül-i gülistân ve reyhân ve erğuvan ve limon ve turunç bahâr ve meyve vermededir ve iklîm-i hâmis olmağıla tûl-ı nehârî (–) (–) ve arz-ı beledî (–) (–) Kışı olmaz gâyet sevâhildir ve gâyet mu‘tedildir. Anınçün halkı dahi i‘tidâl üzre geçinirler. Halûk ve garîb-dost ve muhibb-i garîbü‘d-diyâr âdemlerdir. Ammâ Çiço ve Çağata ve Lezgi re‘âyâları gâyet lecûclardır. Bu mezkûr tâ’ifelerin başka lehçe ve ıstılahat [u] ibârât [u] kelimâtları vardır kim nefs-i şehr-i Tarabefzûn halkı ol kabîle halkının lisânların asla anlayamazlar, tercümâna muhtâclardır.

Lisân-ı Çiço ve kavm-i Çağata şi‘r-i mühmelleridir kim tahrîr olunur.

Ton zariğon tâ niçaro

Tomur funda pâlikaro

İhâyinke gohâ tona

Kiha pâyiş to hammâmo

Bu gûne lehçeleri vardır. Ammâ Lezgilerinin lisânı kaleme ve imlâya gelmez bir gûne turfe lisândır. Bu kavmin ekseri gemicilerdir. Nehr-i Çoruğ ile Mikrilistân’a varup çimşir ve esîr alup Tarabefzûn limanına gelüp kâr ederler. Bir hoş limân-ı azîmi vardır, a‘lâ demir dutar körfezli limandır. Lâkin garb tarafı küşâdedir. Garb tarafına üç yüz mil cezîre-i Kırım’da kal‘a-i Kefe limanıdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[253b]***

Evsâf-ı mesîregâh-ı Tarabefzûn : Cümle (–) aded teferrücgâhdır. Evvelâ Zağanos kapusundan taşrada Kavak meydânı, cümle paşalar ta‘tîl günleri askeriyle ol fezâda

silâhşorluk edüp cirid oynarlar bir vâsi‘ meydân olmağıla tâ ortasında üç kat gemi direklerin birbirine bend edüp dikmişlerdir. Tâ zirve-i a‘lâsında bir altun yaldızlı top vardır. Cümle lu‘bedebâz cündîler at bırağup ol topa hadeng endaht edüp uran pehlivânlar[a] ihsânlar olur.

Ve mesîregâh-ı

……. (4.5 satır boş) …….

Esmâ-i mahallât-ı Tarabefzûn

……. (4 satır boş) …….

Ve mine’l-bedâyi‘ hikâye-i acîbe

Şehr-i Tarabefzûn’da Yahûdî kavmi olmamasının aslı oldur kim Selîm Hân-ı Evvel hâkim iken iki birâder-i kihter [u] mihter bu şehr içre gâib olur. Cümle hükkâm ve âhâlî-i vilâyet cidd u cehd edüp bulmada âciz-mânde olup ferâğat eder. Âhir mürûr-ı eyyâm ile bir gün bâzâr-ı muhabbetde bir mücellâ kırmızı ve bir musaykal sarı sahtiyân satılır. Ne hoş sahtiyân olur deyü elden ele girerken bir ârif-i billah dervîşin eline girüp sahtiyâna nazar ederken görse kim sahtiyânın gerdeninde bir gûne rumûz-ı künûz-ı hatt-ı acîbe tahrîr olunmuş. Ammâ hat idüğü nâ-ma‘lûm, ancak im‘ân-ı nazar ile nazar eden bilir. Netîce-i merâm, bu dervîş bu sahtiyânları alup dikkat-i tâm ile takayyüd edüp hâh [u] nâ-hâh kırâ’at eder: “Ey bizim ahvâlimize vâkıf olmak isteyen, yigirmi senedir debbâğ Yahûdîler elinde zîr-zemînlerde mahpus olup rızâullâh ve rızâ-i Resûlullah bizi halâs edüp tâ ki acâ’ibât göresiz” deyü sahtiyânlar üzre tahrîr olunmuş. Hemân dervîş-i gayûr dâmen-dermiyân edüp doğru Şehzâde Selîm huzûruna varup hatt-ı merkûmu tilâvet etdükde cümle asker pür-silâh olup Debbağhâne kapusundan taşra çıkup cümle debbâğ Yahûdî kârhânelerin basup tahrîr olunan mağarada mezkûr karındaşları bulurlar. Görseler kim iki pençe-i âfitâb mazlûmların arkalarında derilerini yüzüp birbirine arka arka yapışdırup debbağlık işlerler. Biri ser-i kârda ayağ üzre oldukda o biri arkasında yüklü arkası üzre durur. Altındaki birâderi işinden fârig olunca arkasındaki işler. Bu gûne azâb-ı elîm ile bunları bulup niçe yüz Mehemmed isimli ma‘sûmları dahi katl edüp niçeleri esîr-i pâ-beste ve dil-haste çâker-i efkende-misâl hizmet ederler. Bu hâl-i pür-melâli ahâlî-i Tarabefzûn görüp nefîr-i âmm ile kal‘a kapuların kapayup cemî‘î Yahûdîleri avretleri ve beşikde ve kundakdaki oğlanlarıyla katl-i âm edüp şehri tathîr etdiler. Ol asırdan berü ellerinde hatt-ı şerîfleri olup çufudları gördükleri yirde katl ederler. Anınçün Tarabefzûn’da Yahûdî yokdur. Ba‘zı Yahûdîye “Tarabuzun’a varsana” dediklerinde “Başına gelsin” derler. Ehl-i Tarabefzûn, Yahûdîleri aslâ sevmezler. Zîrâ gâyet mü’min ve muvahhid ve ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at, halîm ve selîm âdemlerdir. Hak cümlesinden râzî ola.

Der-sitâyiş-i Nehr-i Hoşoğlan

Erzurûm eyâletinde Kerkid nâhiyesinin cenûbî cânibinde Yaylak Mescidi nâmiyle ma‘rûf ol cebel-i bülendden tulû‘ edüp niçe kurâ ve kasabâtların bâğ u bostânların reyyiderek bu Tarabefzûn’un cânib-i (–) Deryâ-yı Siyâh’a munsab olur âb-ı hayâtdır. Bu nehir tulû‘ etdüğü dağda Âl-i Çobaniyân’dan Hoşoğlan nâm bir kimesne bir kal‘a binâ etmişdir. Tarabuzan’ın cenûbunda iki menzil yerdedir. Bu nehir dahi ol kal‘a sahibi ismine muzâf

olup Nehr-i Hoşoğlan derler. Amma Tarabuzan {halkı bu cebele Ağaçbaş dağı derler. Tarabuzan'dan Bayburd'a giden âdemler bu dağdan geçerler. Bir kapusu var, andan gayrı yerden geçecek yolları yokdur}. ***[254a]***

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı selâtîn ve kibâr [u] kümmelîn-i Tarabefzûn

Evvelâ Selîm Hân-ı Evvel, Tarabefzûn'da hâkim iken vâlide-i mükerremeleri anda merhûme olup Zağanos kapusundan taşra bir kubbe-i pür-envârın içinde defn olunup türbedârı ve eczâ-hânları cümle doksan kimesnedir. Beher yevm üzerinde üçer hatm-i şerîf tilâvet olunur. Sâhibü'l-hayrat Râbi'a-i Adeviyye-misâl bir hâtûn-ı afîfe imiş. Kubbe-i pür-envârı gâyet musanna'dır ve sâfî rasâs-ı hâlis ile mestûr bir kubbe-i pür-nûrdur. Ve câmi'i dahi bu türbe cenbindedir. Ve ziyâret-i

……. (4 satır boş) …….

Bu şehr içre (–) ay zevk u safâ edüp cümle erbâb-ı ma'ârifleriyle ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyihleri ve ayân [u] kibâriyle cân sohbetleri edüp murâd [u] merâmımız üzre şehri seyr [ü] temâşâ edüp alâ kadri'l-imkân niçe ahvâllerine vâkıf-ı esrâr olup Ketenci Ömer Paşa kethüdâsı Hüseyin Ağa elçilik ile Mikrilistân vilâyetine hedâye götürüp hakîr bile,

Gürcîstân ve Mikrilistân vilâyetlerinin seyâhatine gitdiğimiz kılâ' ve menâzilleri beyân eder

Evvelâ bin (–) senesinin mâh-ı (–) gün Tarabefzûn'dan iki yüz âdem ile yigirmi pâre laz meneksilesi kayıklarına pür-silâh süvâr olup Tarabefzûn limanından mütevekkilen-ala'llah cânib-i şimâle bâdbân-ı murâdı açup sâhil-i deryâ ile (–) mil gidüp,

Menzil-i Değirmenderesi; Tarabuzun'a karîbdir ve liman-ı azîmi var.

……. (2 satır boş) …….

Andan yine şimâle (–) mil gidüp,

Menzil-i kasaba-i Şana: Rovuşa limanı derler, a'lâ yatakdır.

……. (1 satır boş) …….

Dağlarında ve taşlarında cümle ormanları fındıklıkdır kim rub'-ı meskûnda Şana fındığı meşhûr-ı âfâkdır.

……. (1 satır boş) …….

Andan (–) mil,

Evsâf-ı kal'a-i Sürmene : Bu dahi Tarabefzûn hükmündedir. Sene (–) târîhinde Ebü'l-feth fethidir. Rûm keferesi binâsı ve anların destinden bedest-i Hersekoğlu Ahmed Paşa serdâr olup feth etmişdir. Subaşısı ve yüz elli akçe kadısı ve dizdârı ve neferâtı vardır. Ammâ a'yânı yokdur. Ve altı rüzgârdan emîn a'lâ demir dutar yataklı liman-ı azîmi vardır. Lâkin batı ve yıldız rüzgârından emîn değildir. Üç dörd demir bırakmağa muhtâcdır.

……. (4 satır boş) …….

Andan (–) mil,

Menzil-i nâhiye-i Mahnoz : Tarabuzan hâkinde altmış pâre ma'mûr ve âbâdân kurâlardır

kim dağları serâpâ kaşık taslağı çimşiristândır.

……. (1.5 satır boş) …….

Andan (–) mil,

Menzil-i kasaba-i Kaliparahavoli : Bu dahi Tarabefzûn'a tâbi‘ nâhiye-i kübrâdır. Cümle halkı Çiçodur.

……. (2 satır boş) …….

Andan (–) mil, ***[254b]***

Evsâf-ı (–) Rize

……. (5 satır boş) …….

Andan yine şimâle (–) mil,

Evsâf-ı menzil-i kasaba-i Hopan: Tarabefzûn hâkinde bu dahi sahil-i bahrde bâğ u bâğçeli imâr olmuş rabta-i zîbâdır. Cümle halkı Çağatalazlı kavmidir ve ekseriyyâ Urumlardır.

……. (5 satır boş) …….

Andan (–) mil,

Evsâf-ı sûr-ı kavî ve metîn kal‘a-i Gönye : Tarabuzun eyâletinde Batum sancağıdır. Paşasının hâssı taraf-ı pâdişâhîden (–) akçedir ve ze‘âmet 13 ve kılıç timar 72, çeribaşısı ve alaybeğisi vardır. Hîn-i seferde kânûn üzere cebelüleriyle sekiz yüz asker olur. Üç yüz âdem dahi paşasının askeri olur. Ammâ Mikrilistân ağzında intihâ-yı serhad olmağıla merkûm askerler bir sefere me'mûr olmayup bu kal‘a[yı] muhâfaza ederler. Dizdârı ve beş yüz kal‘a neferâtları vardır. Ve bir oda dergâh-ı âlî yeniçerileri, sekiz yüz neferâtıyla çorbacıları, şeb [u] rûz nevbet beklerler ve yüz elli akçe kazâ-yı âsumânîdir. Nâhiyeleri cümle harbe ucuyla söyleşir, âsî Çiço Laz kurâlarıdır. Kadısına senevî bin guruş olur. Beğine yedi bin guruş olur. Kal‘ası leb-i deryâda (–) üzre şekl-i murabba‘ Şeddâdî binâ-yı sengîndir. Kadîm-i eyyâmda (–) binâsıdır. Ve sene (–) târîhinde (–) (–) fethidir. Ve niçe kerre Kazak-ı Ak gelüp istilâ edüp mâl-ı ganayimin alup harâb [u] yebâb edüp gitmişdir. Kal‘a içre cümle (–) örtülü tahtânî ve fevkânî (–) aded hânelerdir. Ve cümle (–) mihrâbdır. Cümleden ma‘mûr [u] âbâdân (–) câmi‘i bir minâreli tahtânî ve kiremit örtülü câmi‘dir.

……. (2.5 satır boş) …….

Bu kal‘a nehr-i Çoruğ kenarında vâkı‘ olmuşdur. Nehr-i Çoruğ "cûy-ı rûh"dan galatdır. **Cûy-ı rûh** ya‘nî **Rûh ırmağı** demekle meşhûr bir âb-ı hayevândır. Erzurûm'un cânib-i garbîsinde Canha ve Koylıhisâr ve Şebin Karahisâr dağlarından cem‘ olup cereyân ederek Bayburd şehrinin içinden cereyân edüp iki tarafı ma‘mûr hânelerdir. Andan Bayburd kal‘ası kayaları altından ubûr edüp Lazgi vilâyeti hudûdu içre niçe kurâ ve kasabâtların mezâri‘ [u] besâtînlerin rey edüp bu Gönye kal‘asının cânib-i (–) kullesi dibinde Karadeniz'e mahlut olur. Geçid vermez ve kantara dutmaz deryâ-misâl bir nehr-i azîmdir kim niçe bin Laz meneksile kayıkları bu nehr ile baş yukarı şark cânibine Mikril

vilâyetlerine tuz ve demir ve âlât-ı silâh ve elvân lekfûrî (?) bezler götürüp Mikrilistân ve Gürcîstân'dan çimşir ve şem'-i asel ve asel-i musaffa ve mümtâz ü müstesnâ, mahbûb u mahbûbe çâker ü bintânlar alup Tarabefzûn'a getirirler. Latîf ticâret yerleridir. Bu şehri dahi seyr [u] temâşâ edüp Gönye'den yine şimâl cânibine gidüp Kemerler nâm yerden gayrı cümle gemilerle nehr-i Çoruğ'a girüp bir gün şark cânibine gidüp.

{Evsâf-ı vilâyet-i Mikrilistân}

Menzil-i Handala: Bu mahalde Gönye sancağı hudûdu tamâm olup Mikrilistân beği Eda-huş nâm aşîret beğinin hudûdudur. Dağları serâpâ çimşiristândır. Ma'mûr cevizli ve bâğçeli köyleri vardır. Beğlerinin köyünde bir gice yatup vâfir tatyîb-i hâtırımızla mukayyed oldular. ***[255a]***

……. (35 satır boş) …….

Bu Mikrilistân vilâyetinde yetmiş pâre şehr-misâl kurâları temâşâ edüp yine Gönye kal'asına gelüp cümle refîklerimiz (–) ***[255b]*** Tarabefzûn'a gidüp hakîr Gönye ağası Zenberekçibaşı odasıyla Azak seferine me'mûr olup bu hakîr dahi bin elli (–) senesi mâh-ı (–) nde Azak gazâsına giderken,

Abaza vilâyetine gitdiğimiz menâzilleri bildirir

Evvela on pâre Laz meneksile gemisine üç yüz tüfenk-endâz yeniçeri ve bu hakîrin beş aded Gürcî gulâmlarıyla gemilere süvâr olduk.

{Sitâyiş-i meneksile gemisi} Ammâ meneksile ta'bîr etdükleri gemiler nehr-i Çoruğ kenarında hâsıl olan kaba kavak ağacından gemilerdir kim üç pâre tahtadandır. Bir tahtası tekne-misâl altındadır. Birer tahta dahi yanlarındadır. Tâ bu mertebe levha-i kebîrlerdir. Ve bu gemilerin kenarında iki âdem beli kalınlığı kamış ve hasır saz urulmuşdur. Deryâ fırtınası ol kamışlardan gemi içine giremeyüp bu gemiler Karadeniz fırtınasında mantar gibi yüzer. Kıçı başı nâ-ma'lûm tekne gibi bir gûne turfe kayıklardır. Bu deryâda anlara meneksile derler. Yüzer âdem alır.

Bunlar ile Gönye kal'asından muvâfık-ı eyyâm-ı latîf ile kalkup cümle umûrumuz Cenâb-ı İzzet'e tefvîz edüp yine Mikrilistân kıble eyyâmıyla nehr-i Çoruğ'u ubûr edüp yine Mikrilistân hudûdunda **İskele-i Sükarı**, limanı vardır, anı ubûr edüp andan **İskele-i Handere**, limanı yokdur. **İskele-i Suri,** limanı ve bir harâb kirmânı var, **İskele-i Yavısa,** limanı ve bir virân kal'ası var. İçinde Mikril çobanları koyun keçi kışladırlar. **İskele-i Zapçe,** limanı yokdur. Lâkin bir azîm harâb kal'ası var.

Bu tahrîr olunan beş aded iskeleler cümle Mikrilistân hudûdundadır. Asla ammâr kurâları yokdur. Ancak mâh-ı temmûzda mahsûl mevsiminde bâzargân gemileri gelüp tuz ve barud ve bakır âvânî ve âlât-ı silâh getürüp kız ve oğlan ve zerdeva ve balmumu bunun emsâli şeyler alırlar. Dağlar içre bâğlı ve bâğçeli, ma'mûr ve âbâdân Mikril'in âsî köyleri vardır. *Ne'ûzü billah* deryâ-misâl asker olsa dağlarına çıkılmak muhâldir. Kırk elli bin Aznavur tüfenk-endâz Mikrilî vardır. Bâlâda mezkûr olan beş aded iskeleleri bir gün bir gicede ubûr edüp niçe bin seyr [u] temâşâlar edüp Gönye'den yüz mil olmuş, ertesi gün

Menzil-i nehr-i azîm Faşa çayı: Bir nehr-i azîmdir kim Tuna-misâl bir vâsi' nehrdir.

Ba‘zı yeri bir mil enli ba‘zı mahalli nısf mil teng mahallerdir. Ammâ umkı sekiz kulaç ve on kulaç derbenddir. İçinde Mikrilistân ve Abaza vilâyetine giden gemiler girüp yüz mil yukaru giderler. Âb-ı hayatdan nişân verir nehr-i kebîrdir. Karadeniz’in cânib-i poyrazı nihâyetinde bir körfez bucağına vâki olmuşdur. İslâmbol’dan bu mahalle gelince bin üç yüz mildir. Karadeniz’in bir ucı bu Faşa çayıdır. {İslâmbol’dan Faşa nehri 1300 mil}. Menba‘ı, Mikrilistân ve Gürcîstân ve Dağıstân ve Kabartay Çerkezistânı mâbeynlerinde kûh-ı Elburz’dan ve Ubur dağından ve Sadşe dağlarından cem‘ olup cânib-i cenûba cereyân ederek Mikril ve Abaza mâbeyninde Karadeniz’e mahlut olur. Cânib-i şarkîsi serâpâ âsî Mikrilistân köyleridir. Cânib-i garbîsi Abazistân’ın Çaçlar kavmi diyârıdır. İki cânibi dahi çengelistân ve ormanistân olmağıla Abazalar Mikrili, Mikril Abazaları serîka edüp bâzargânlara satarlar. Ve dahi ba‘zı müverrihler bu Faşa çayıyçün Şirvân ve Gîlân ve Demirkapu deryâsı ki âna müverrihler Bahr-i Haraz [Hazar] derler, “Bu çay-ı azîm ol deryânın ayağıdır kim Karadeniz’e munsab olur”, derler**.** Ammâ bu nehr-i Faşa âb-ı hayâtdır ve Gîlan deryâsı Karadeniz kadar bir deryâdır, belki dahi vâsi‘dir. Zehr-i mâr-misâl bir bahr-i azîmdir. Karadeniz ile ol Bahr-i Haraz’un mâbeyni on beş konak yerdir kim vilâyet-i Kabartay Çerkezi ve vilâyet-i Dağıstân’ın kûh-ı Elburz’ı var. Niçe ayağı olup Bahr-i Haraz Karadeniz’e mahlût olabilür. Eğer derlerse, “Zîr-i zemînden menfez bulup gelir” derlerse Bahr-i Haraz acıdır; bu Faşa çayı âb-ı hayâtdır. Bu kavl hilâf-ı tasavvurdur. Bu Faşa çayın ubûr edüp artık cânib-i garba teveccüh edüp kâmil bir günde Karadeniz kenarınca gidüp.

Evsâf-ı vilâyet-i şehnâze; ya‘nî diyâr-ı Abaza

Serâpâ Karadeniz’in cânib-i şimâlisi sahilinde vâkı‘ olmuş ibtidâsı Faşa çayı, âhir hudûdı cânib-i garbda kırk iki konak yerde Kefe eyâleti hükmünde Taman cezîresi kurbunda Anapa kal‘ası limanında nihâyet bulur. Tûl-ı dırâz, vilâyet-i Abaza’dır.

Der-beyân-ı ibtidâ tulû‘-ı kavm-i Abaza : Bi-kavli müverrih-i *Tuhfe* eydür: Kaçan kim Cenâb-ı Bârî Hazret-i Âdem’i edîm-i arzda yed-i kudretiyle halk etdikde Tatar sıfatlı halk edüp cennet-i me’vâsında civârına da‘vet edüp cümle melâ’ikeye emr ***[256a]*** edüp Âdem’e secde etdiler, illâ İblis-i telbîs secde etmediğine delîl-i kat‘î âyet [44] âyeti bürhândır. Ba‘dehû Cenâb-ı Bârî‘nin [i]râdet-i ezelîsi ol imiş kim, Hazret-i Âdem belinden Hazret-i Risâleti getirüp rûy-ı arzda hâtemü‘l-enbiyâ ve şefî‘-i dâreyn ide. Hazret-i Âdem’i gendüm bahânesiyle yer yüzüne indirüp Hindistân’da cezîre-i Serendil’de niçe zaman mücerred sâkin olup ba‘dehû Mekke-i Mükerreme’de Cebel-i Arafat’da Hazret-i Havvâ ile buluşduğuyçün Cebel-i Arefe dediler. Bi-kavli Muhammed ibn İshâk; Hazret-i Havvâ‘dan kırk bin evlâdı Tatar sıfatında olup evlâd evlâd münteşir-i âlem oldu. Cennet’de Âdem Safîyy Lisân-ı Arabî ve Pârisî kelimât ederken rûy-ı arza hübût edince nisyândan Lisân-ı Arabî‘yi ferâmûş edüp lisân-ı İbri ve Süryânî ve Dehaklı ve Derî lisânları kelimât ederlerdi kim hâlâ diyâr-ı Kuncistân’da ve Berberistân’da ve sa’ir karalar vilâyetlerinde tekellüm olunan elsine-i muhtelifelerdir. Tâ Tûfân-ı Nûh’a dek bu elsineler ile tekellüm edüp geçinirlerdi. Ba‘de’t-tûfan Hazret-i {Nûh evlâdlarından Hâm ve Sâm ve Yâfes evlâdlarından cümle yetmiş iki millet ve yetmiş iki lisân peydâ oldu. Andan Hazret-i} İsmâ‘îl’de lisân-ı Arabî ve Fârisî istimâ‘ oldu. Andan sonra rûy-ı arza ecnâs-ı mahlûkât müstevlî olup elsine-i muhtelifeler şâyi‘ olup her diyârda birer lisân peydâ oldu. Ammâ ibtidâ lisân-ı gûnâ-gûn peydâ eden Hazret-i İdrîs’dir. Zîrâ Cenâb-ı Bârî ibtidâ ana niçe bin

ilm ihsân edüp kâtib idi. Vahy ile nâzil olan suhufları tahrîr edüp mücelled ederdi. Kable't-tûfân cemi'î kütüblerin Mısr-ı Atîk'in cânib-i garbında nehr-i Nîl aşırı cebel-i Heremeyendir kim anlara hâlâ Fir'avn dağları derler, galatdır. Tûfândan mukaddem binâ eden Sarıd-ı köhnedir. Hazret-i İdrîs'in cümle kitâbların bu cebelde pinhân edüp ba'de't-tûfân ol kitâbları çukarup cemî'î hukemâ-yı kudemâlar tilâvet ederek yüz kırk yedi lisân-ı gûnâ-gûn andan münteşir olup İsmâ'îl Nebî'den Arabî ve Fârisî zuhûr etdi. Hazret-i Ays'dan lisân-ı Türkî şâyi' oldu kim lisân-ı Tatar'dır. Hulâsa-i kelâm Arab ve Tatar'dan Cenâb-ı Hak bu cihânı (–) aded kavm-i gûnâ-gûnlar ile müzeyyen etdi.

İbtidâ Tatar'dan tenâsül bulan kavm-i gûnâ-gûnlardan**:** Evvelâ, kavm-i Tatar ve Hind ü Sindî ve Muğânî ve Lûristanî ve Moltânî ve Banyânî ve âteş-perest-i Hindistân, on iki kavm ve on iki lisândır, ve kavm-i Çîn ve Hıtâ ve Hoten ve Fağfûr ve Kavzak ve Moğol ve Noğol ve Türk-Tatar ve Özbek ve Acem ve Dağıstân'da Kumuk ve Kılmah, on iki kavm ve on iki lisândır, ve Nogay ve Heşdek ve Labka ve Çağatay ve Lezgi ve Gürcî ve Mikrîl ve Şavşad ve Dadyan ve Açıkbaş ve Ermeni ve Urum ve Türkmân ve Kababta ve İsrâ'ilî ya'nî Yehûdî ve Moskov, Gürcî'dendir, ve Ya'kûbî ve Karâyî ve Frenk, on iki kavm lisândır, Yahûdîdir ammâ Mesîhâ-mezhebdirler, evvelâ İşpaniya ve Fransa ve Ceneviz ve Portakal ve Venedik ve Dodoşka ve Sırf ve Latin ve Bulkar ve Hırvad ve Lotozyan ve lisân-ı Talyan (–) (–) (–).

Acem'den hâsıl olan keferelerin ibtidası Menûçehr'in evlâdlarından dördü firâr edüp Eğre cânibinde tavattun edüp "Siz kimsüz?" deyü su'âl etdiklerinde "Men-i çehâruz" ya'nî "dörd âdemiz" dediler. Men-i çâr'den galat "Macar" kavmi oldular kim on beş aded kavm keferelerdir. İbtidâ Orta Macar [ve] Erdel Macar ve Seykel ve Saz ve Hayduşak ve Leh ve Çeh ve Korol ve Tut ve Kırako ve Rus on iki kavmdir ve Eflâk ve Boğdan ve Sirce ve İsfah ve Felemenk ve Dunkarkız ve Danimarka ve İngilis ve Nemse ve İngiltere ve Dış Fransa ve Hırvad [ve] Macar ve Boşnak anlardandır. (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Ammâ kabâ'il-i eşref-i mahmûdu'l-hasâ'il olan fusahâ-yı mes'ûdu'ş-şemâ'il kavm-i Arab'dan ibtidâ Cezîre-i Mısır'da kırk aded kavm-i reng-â-reng hâsıl olmuşdur.

Evvelâ Mağribî ve Fes ve Merânkeşî ve Afnu ve Mayburno ve Cicelkân ve Asvânî ve Sûdânî ve Kuncî ve Kırmankî ve Bağaniski ve Muncî ve Berberî ve Nûbî ve Zencî ve Habeşî ve Kelâpişî ve Alevî ve Dumbî (–) (–) (–) (–) (–) (–) Arab-ı Yemen ve Bağdâd ve Arab-ı Mevâl ve Arab-ı Mekke ve Medîne ve Bâdiye ve Ummân cümle urbân üç bin altmış kabiledir, dahi ziyâde demişler.

Ammâ cümleden kabâ'il-i Hâşimî-i Kureyşî ve Ebathîdir kim Server-i kâ'inât ve Mefhar-i mevcûdât ol sülâle-i ***[256b]*** Sâmî'den vücûda gelmişdir kim kevn ü mekân anınçün halk olup anın rû-yı âbına bâlâda tahrîr olunan elsîne-i muhtelife ve gûnâ-gûn kavm ile rûy-ı dünyâ müzeyyen olup ümmetlerinin destinde cümle milel-i muhtelife zâr [u] zebûnlardır. Kavm-i Arab'dan mâ'adâ kabâ'il-i gûnâ-gûna acem derler. Anınçün ism-i şerîfleri "Seyyidü'l-Arab ve'l-'Acem" deyü mevsûfdur. Bu bâlâda tahrîr olunan akvâmın netice-i ecdâdları Âdem-i Sânî, Hazret-i Nûh Necî evlâdlarından Sâm ve Hâm ve Yâfes'e müntehî olur. Dahi netice-i silsîle âhiri Âdem Safîy'de karâr bulur. Ez-în-cânib maksûd [u] merâmımız seyâhatnâmemizde Abaza kavminin ibtidâ zuhûru ahbâr-ı sikâdan *Cevâhir-i Ahbâr* tahrîr etmişlerdir kim ba'de hicreti'n-Nebeviyye sene 25 târîhinde Hazret-i

Ömer hilâfetinde kabâ'il-i Kureyş'den Beşe nâmında bir Arab meliki var idi. Ve hâkim-i kavî iktidâr idi. Irak ve Yesrib ve Bathâ ve Yemen ve Aden ve melik-i Seba' memleketlerine mutasarrıf idi. Bu mezkûr Beşe melikin beş evlâdı vücûda gelüp her biri birer fetâ bahâdır oldular. Büyük oğlu Cebel el-Hime ikincisi Arab ve üçüncüsü Keysû ve bu Keysû'nun üç oğlu oldu. Biri Keys, biri Mevâl, biri Tayy idi. Yine Beşe'nin dördüncü oğlu (–) (–) (–) (–) (–) hikmet-i Hudâ babaları Beşe, Arab melîki merhûm olup Hazret-i Ömer'in re'yiyle mîr-i âşîretliği büyük oğlu Cebel el-Hime'ye tevcîh olundu. Bir gün bu Cebel el-Hime hatâ'en bir Arabın gözün çıkarup Arab huzûr-ı Hazret-i Ömer'e geçüp da'vâ edince şer' ile Cebel el-Hime'nin gözün çıkarmak icâb etdi. Hemân Cebel el-Hime gayretinden nâmûs edüp ol gice cümle aşâ'ir [u] kabâ'iliyle ve dörd birâder-i cân-berâberiyle firâr edüp Antakiyye'de Harkil Krala varup bir karârgâh ister. Ol dahi Cebel el-Hime'ye Şam-ı Trablus dağların verüp leb-i deryâda bir şehr bünyâd eder. Hâlâ Cebeliyye şehri Cebel el-Hime binâsı olduğıyçün Cebeliyye derler. Bunda dahi kerr u ferr u dârât sâhibi olup Şam ve Medîne etrâfların nehb ü gârât başlayup üzerine Hâlid b. Velîd ve Esved ibn Mikdâd yüz bin asker ile hurûc edüp Cebel Cebelîde karâr edemeyüp gemilerle İspanya diyârına firâr edüp şehr-i azîm Avlonya dağlarında karâr etdiler. Kavm-i Kureyşî olduklarından sâkin olduğu dağlara Kuryeleş dağı ve Kuryeleş Arnavudu derler. Frenk lisânıyla muhtelit olduklarından Arnabud lisânı peyda etdiler. Hâlâ ol dağ Arnavudları cümle Arab gibi saçlı kavmdir. Ve şiğirleri ve türkileri Arab âğazeleridir. Anın içün Arnavud kavminin aslı Arabdandır kim cedleri Cebel el-Hime'dir. İlbasan kurbunda yatır. Ammâ mürted-i bî-dîn olmamışdır. Ba'dehû evlâdı Dukad mürted olmuşdur. Avlonya ile Delvinye mâbeynindeki Dukad dağlarında sâkin olurlar. Esmerü'l-levn Arab gibi lehçeli ve saçlı Arnavudlardır. Ez-în-cânib Cebel el-Hime üzre gelen Hâlid ibn Velîd Cebel el-Hime'nin karındaşı Arab'ı ve Keysû'nun oğlu Keys'i ve Mevâl'i ve Tayy'ı kayd-bend ile Hicâz'a götürüp Bağdâd çölünde yurd verüp Keys, Keys urbânına melik oldu. Tay, Tay kabîlesine melik oldu.

Ammisî Arab Ummân diyârına melîk olup ammâ Keysû ve birâder-i cân-berâberleri Lazkî ve Abazî bu üç birâderler tevâbi' [u] levâhıkıyle Hâlid ibn Velîd elinden firâr edüp diyâr-ı Yunaniyân'da Konya şehrine andan Kostantin'e gelüp birkaç sene karâr ederken Âl-i Emeviyûn'dan Mu'aviye b. Ebî Süfyân'ın İslâmbol üzre hurûcların istimâ' edüp anda dahi karârları kalmayup gemilere süvâr olup Karadeniz sâhilinde Tarabefzûn kralı Tekfur Yanvan'a varup bir cây-ı münâsib isterler. Ol dahi "Bunlar kabâ'il-i Kureyş'dendir. Bunlara "va'de ve vefâ olmaz" deyü ibtidâ Lazki'ye Gönye kal'asından içeri Çoruğ nehri kenarın Lazki'ye yurd verüp Laz tâ'ifesi Lazkî'den münteşir olup Laz kavminin aslı Arab'dır. Anın birâder-i vustâsı Keysû'ya Çerâkis dağların verüp anda karâr eder. Anınçün Çerâkise tâ'ifesi kabâ'il-i Kureyş urbânındandır. Ve Abâzi'ye bu Abaza vilâyetin verüp bu Karadeniz kenarında tenâsül bulup ma'mûr [u] âbâdân etdiler. *[257a]* Anınçün bu Abaza kavminin ecdâdları bu kabâ'il-i Kureyşdendir.

Çerkes ve Abaza ve Laz ve Arnavud ve Arab-ı Ummân ve Urbân-ı Tayy ve Urban-ı Keys cümle karındaş evlâdları ve Kureyşîlerdir kim Cenâb-ı Bârî'nin hikmet-i ezelîsinde rûy-ı arzı bu kavmler ile müzeyyen etmek imiş. Edîm-i arzı böyle imâr etdi. [45] Ammâ vilâyet-i Abaz'da ibtidâ ma'mûr olan **aşîret-i Çaçlar**dır: Mikrilce dahi kelîmât ederler. Zîrâ nehr-i Faşa'nın karşu tarafı sâfî Mikrilistândır. Câc beğzâdeleri vardır. İsmi (–) on bin

Aznavu askere mâliklerdir. Bir mezhebde değil, harâmî bahâdır kavmdir. Gâyet mahsûldâr dağları vardır. Cevizleri ve fındıkları ve zerdavaları çokdur. Silâhları, Arab gibi ok-yay ve harbedir. Atlısı azdır, piyâdeleri şehbâzdır, mahbûb u mahbûbeleri şehnâzdır. İskeleleri cânib-i garba iki konak gidüp Lakba derler, azîm iskeledir. Tarabefzûn'a üç yüz mildir. Ammâ gemiler kışlayamaz. Kıble ve gün doğusu gâyet şiddet üzre eser. Andan bir konak yine canib-i garba leb-i deryâ ile

Karye-i Hıfal: Aşîret-i Arlan hudûdudur. Bin bahâdıra mâlikdir ve gâyet mahsûllü yerleri vardır. Beğlerinin ismi (–) iskelesi Laçığa derler, baş iskeledir. Bunda bir gice mihmân olduk. Latîf limandır. Sayf u şitâda gemiler eksik değildir. Andan yine cânib-i garba iki konak

Aşîret-i Çandalar hudûdudur. Beğlerinin ismi (–) on beş bin bahâdır kavm olur. Sahîh Abaza bunlardır. Dağ Çandaları derler. İskelelerine kakır derler. Dağda Hoka nâmıyla deryâya nâzır bir bâğlı ve bâğçeli karyesi vardır. Andan yine cânib-i garba leb-i deryâ ile üç konak gidüp

Aşîret-i Büyük Çandalar: Yigirmi beş kurâları vardır. On beş bin askere mâlikdir. Beğinin ismi (–) limanına Çanda derler. Gemiler kışlayamaz. Bu kabîlenin dağları ardı Mâmşuh Çerkesi vilâyetidir. Bu Çandalardan yine cânib-i garba leb-i deryâ ile bir konak gidüp,

Evsâf-ı aşîret-i Keçler : Bâğ-ı İrem-misâli bir mahsûlâtlı vilâyetdir. Yetmiş pâre kurâdır. İki bin tüfenk-endâza mâlikdir. Beğinin ismi (–) ve âb-ı hayât suları vardır. Ammâ Pisu nehri nâmında bir nehr-i azîm suyu var, gemiler girer. Kûh-ı Elburz'dan berü gelüp bu mahalde Karadeniz'e munsab olur. Mâh-ı temmûzda aslâ geçid vermez âb-ı hayâtdır. Kış günleri gemiler yatar emîn yerdir. Ve Keçler kavminden bu mahalle gelince bu nehrin iki cânibi bâğ-ı İremlerdir kim gûnâ-gûn meyve-i hüdâyîler hâsıl olur. Bu Keçlerin on bin askeri olur, çoğu atlılardır ve ulu kavmdir ve gâyet mâldâr hırsızlardır. Bu aşîretde Havka nâm bir karyede Zepraha nâm bir Abaza hânesinde mihmân olup cümle yeniçeri yoldaşlarımıza on koyun boğazlayup ziyâfet edüp sızbal ve şılharçı ve pastalar tenâvül edüp def'-i cû' etdik. Andan yine garba iki konak,

Evsâf-ı aşîret-i Arıt : Keçler kavminden çok kavmdir. Ammâ ol kadar bahâdır ve şeci' ve hırsız değillerdir. Ekserî tüccârdır. Zerdava sayd ederler. Hınzırları gâyet çokdur. Bir mezheb nedir bilmezler ve kitâb nedir bilmezler ve âdeme rîş-hand edüp gülmezler. Sağ sözlü kavmdir. Belki otuz bin kadar âdem olur. Beğlerinin ismi (–) Beğleri kırk elli pür-silâh Aznavûr Abaza ile yigirmi koyun ve üç sığın geyik getirüp "Safâ geldiniz" deyü ta'zîm etdi. Beğ dedikleri bir saçlı âdem arkasında kılçıklı kebe çeğmanı ve elinde oku yayı ve belinde kılıçlı bir şehbâz yiğit idi. Huddâmları cümle gîysûdâr pençe-i âfitâb bâkireler idi. İskelesine Arıtlar derler. Bir gice anda mihmân olduk. Anda gemiler kışlayamaz, zîrâ açık iskeledir. Bir iskelesine dahi Layoş derler. Bunda dahi gemiler kışlayamaz. Ancak altı ay yatar. Ammâ gâyet bender iskeledir. Cânib-i şimâlde azîm dağlar içinde,

Vilâyet-i Sadşe: Seydî Ahmed Paşa vilâyetidir. Şimâl cânibinde Çerkes kavmiyle meşâ oldukları ecilden lisân-ı Çerkes ve lisân-ı Abazaca fasîh bilirler idi. Bin şeci' tüvânâ bahâdırlardır. Bunların şûr [u] şerrinden Çerkez ve Abaza dâ'imâ hazer üzre olduklarından

Arıt kavmi bunlara aman verüp Arıt iskelelerine esir ve şem‘-i asel ve zerdeva getirüp ticâret ederler. Ve Takaku Çerkezi dahi emân ile *[257b]* gelüp gemilerde ticâret ederler.

Andan yine cânib-i garba üç konak deryâ kenarınca hıyâbân ve dırahtistân ve çengelistân kûh-ı bülendleri ve niçe ammâr kurâları seyr [ü] temâşâ ederek,

Evsâf-ı aşîret-i Kamış : Beğlerinin ismi (–). On bin bâhâdır, şecî‘ kavmdir. Melek Ahmed Paşalı Kamış Mehemmed Ağa bu kabîledendir. Kerrât ile Arıt kavmin bozup beğlerin esîr etmişlerdir. Zirâ bu Abaza kavmi birbiriyle ceng [u] cidâl edüp evlâdların ve avretlerin uğurlayup kâr etmeğile geçinirler. “Hırsız olmayan âdem bu kavmin yanında şûm u bedbaht kavmdir” deyü meclislerine komayup kız vermezler. Bu Kamış dağlarında iri domuzları olur kim her biri eşek kadardır. İskelesi vardır ammâ ol kadar işlemez. Zîrâ halkı gâyet âsîlerdir. Ve bu Kamış kavmi içinde Mısır’dan ve İslâmbol’dan gelme Tophâne Abazaları vardır. Mescidleri var, evlâd [u] ensab sâhibi müselmânları çokdur. Ve âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Cümle kurâları kıbleye ve deryâya nâzırdır. Bunda dahi çârsû-yı bâzâr yokdur. Ammâ iskele başlarında bâzâr yeri vardır. Bundan yine garba leb-i deryâ ile üç konakda,

Evsâf-ı aşîret-i Suçalar: Beğlerinin ismi (–) Cümle on bin piyâde asker-i nâmdâr olur. Amma sengistân yerler olmağıla atlısı azdır. İskelesi vardır ammâ ismi ma‘lûmım değildir. Bunda bir gice Havdıka nâm bir köyde mihmân olup meğer ol gice bir düğünleri var imiş. Bize yüz tekne söğüş pişmiş koyun etleri ve böğrilce çorbaları ve bal suları ve bozalar ve pasta ve şılharcı ve sızballar getirüp niçe yüz pençe-i âfitâb gılmân ve bâkireler hizmet edüp ale’s-sabâh Gönye ağası refîkımız sâhib-i hâneye bir dülbend bâğılsadıkda cihân anın oldu. Zirâ bu diyârlarda aslâ çârsû-yı bâzâr ve hân ve hammâm ve dükkân ve kenîse ve gayrı imâretlerden bir şey yokdur. Hemân dağlar başında kırkar ellişer hâneli köylerdir. İskelelerine yılda bir kerre her diyârın gemileri barut ve kurşu[m] ve tüfenk ve ok-yay ve fişenk ve kılıç ve kalkan ve mızrak ve gayrı âlât-ı silâh ve eski pabuç ve çuka kenarı ve gömleklik bez ve bogası ve ocak demirleri ve kazan ve ocak içine kazan asacak demir zincir [ve] tuz ve sabun (–) (–) bu makûle şeyleri tüccârdan alup bâkireler ve gılmânlar ve rûgân-ı şem‘ ve asel-i şem‘ ve zerdeva ve asel verirler. Aslâ ve kat‘â bu diyârda altun ve guruş olmaz. Bey‘ [u] şirâları değiş-tokuş iledir. Bu Suçalardan yine cânib-i garba leb-i deryâ ile iki konak gidüp,

Evsâf-ı aşîret-i Cembe : Beğlerinin ismi (–). İki bin piyâde askere mâliklerdir. Bunların iskelelerinde üç gün meks edüp cümle halkıyla hüsn-i ülfet edüp cümle bî-ma‘nî esbâblarımız ve kilim ve kebe ve keçelerimiz ve bez makûlesi eşyâlarımız verüp câriyeler ve mahbûb gulâmlar aldık. Hakîr dahi bir mahbûb Abaza gulâmı alup dördüncü gün yine cânib-i garba iki gün temâşâ ederek,

Evsâf-ı aşîret-i Bozodok : Beğlerinin ismi (–). Yedi bin âdeme mâlikdir. İskelelerinde on pâre İslâmbol gemisi bulup ba‘zı yârânlarımıza râst gelüp dünyâ kadar safâ etdik. Kaba saba esbâblarımızı anlara Allah emâneti verüp gulâmlarımızla sebük-bâr kaldık. Bu Bozodok kavminden Menkli Girây Hân üç bin asker Ejderhân Seferine götürüp Ejderhân fethinden sonra Bozodok kavmi Çerkes vilâyetinde kûh-ı Obur dibinde yurd verüp anda kaldılar. Hâlâ Çerkesde Bozodok kavmi derler. Ammâ Abazaca dahi bilirler, bahâdır kavmdirler. Ve bu Abaza Bozodokıyla Çerkes Bozodokının mâbeynlerinde Obur

dağı derler bir kûh-ı bülenddir. Mâbeynehümâları üç konakdır. Yine birbirini gelüp basup evlâdların uğurlarlar. Bu Abaza Bozodokından yine cânib-i garba leb-i deryâ ile iki konak gidüp,

Evsâf-ı Üsüviş: Leb-i deryâda bir yalçın kaya üzre bir köhne harâb kal‘ası var. Bir gice eyyâm-ı muhâlif olup cümle tüfenk-endâz yoldaşlarımızla gâfil olmayup anda mihmân olup beş koyun ile Süviş beği yanımıza gelüp ikrâm etdi. Bu kavm ağaçdan yay yaparlar ve aldıç ağacından ok yaparlar ve tüfenk kullanır cümle üç bin piyâde kavmdir. Beğlerinin ismi (–) ve iskelesi irmen-Süviş’dir. Dağlarında *[258a]* ayu ve hınzır ve tilki ve çakal ve semmûr-misâl sansar ve zerdeva ve sarı sığın ve koz tavuğu olur ulu dağlardır. Garâbet bu kim bu Abaza tâ’ifesinin ekseri beğlerinin leşini bir sandûk-misâl ağaç içine koyup bir azîm dıraht-ı müntehânın çatal dalına mıhlayup korlar. Başı ucundan sandûka bir delik delüp zu‘m-ı fâsîdlerince ol delikden cennete nazar ide. Niçe yüz bin bal arısı dahi ol delikden girüp Abaza leşinin koltukları ve budu arasında bal yapup mevsiminde sandûkının kapakların açup kıllı kıllı balları tulumlara doldurup satarlar. Halk Abaza balıdır deyü pâre pâre olup alırlar. Ammâ kubhunu bilmezler. Abaza balından gâyet ihtirâz lâzımdır. Bu Abaza diyârında niçe bin acâ’ibât ve garâ’ibâtlar vardır ammâ tahrîri mümkün değildir. Bunda dahi birkaç mahbûb Abaza civânları alınup yine cânib-i garba iki gün gidüp,

Evsâf-ı aşîret-i Aşağılı : Beğinin ismi (–), İki bin mikdârı âdeme mâliklerdir. Müflis ve hırsız kavmdir kim cümle Abaza bunların şerrinden korkarlar. Zîrâ gâyet bahâdır ve şecî‘ kavmderler. Bunda dahi bir vîrân kal‘a vardır. İskelesine Aşkalı derler. Kefe ve Kerş ve Taman gemileri çok gelir, ammâ vakt-i şitâda yatamazlar, açık yerdir. Ammâ dağları mahsûldârdır. Andan yine garba bir konak gidüp,

Karye-i Ateme, Aşağılı‘ya tâbi‘dir. Dağ içre bir ma‘mûr köydür. İçinde Tophâne Abazalarından müselmânlar vardır. Bunda dahi bir mescid gördük. Bu Çerkes diyârına bir konak yakındır. Her bâr Çerkes ile ceng ederler. Andan iki günde,

Evsâf-ı aşîret-i Sovuksu : Beğinin ismi (–). Üç bin bahâdıra mâliklerdir. Küheylân atları vardır. İskeleleri Hardine’dir, a‘lâ yatak limanı vardır. Sovuksu nâmıyla geçit vermez bir nehr-i azîmi Çerkes dağlarından gelüp bu mahalde Karadeniz’e munsab olur. Âb-ı hayâtdan nişân verir bir nehr-i azîm kenarına vâkı‘ olmağıla bu aşîrete Sovuksu derler. Mâldâr ve mün‘im âdemleri vardır. Andan yine cânib-i garba iki konak gidüp,

Evsâf-ı aşîret-i Kutası : Beğlerinin ismi (–). Cümle yedi bin asker olur. İskelelerine Kotası derler. Tahta ile binâ olunmuş hasır örtülü mahzenleri vardır. Köyleri, limana havâle dağlardadır. Limanında Kefe ve Taman gemileri çokdur. Azağ‘a sefer-i azîm olduğun bunlardan dahi haber alup birkaç Kırımlı âşinâlar bulduk. Ve her bâr bu aşîret içine Çerkes diyârından Kırım atlıları gelüp bey‘ [u] şirâ ederler. Ankâ ve mutî‘ kavmi vardır. Zirâ yerleri sarp değildir, buğday dahi zirâ‘at ederler. Bundan gayrı tahrîr olunan Abaza diyârlarında cümle pasta darısı ekerler. Bir kilesi yüz kile darı verir. Bu Kotası kavminin dahi evleri cümle sazdan ve tahta örtülü evlerdir. Ocakları ortadadır. On eve bir kabak ta‘bîr edüp cânib-i erba‘aları kal‘a-misâl çit azbarlardır. (?) Cümle hayvanâtların her gice hıfz edüp arslan-misâl kelbleri ile nevbet beklerler. Cemî‘î Abaza aşîretlerinin hâlleri budur. Zîrâ cümle evleri ormanlar içredir. Birbirlerinden havf ederler. Bu Kotası

kavmi ile Jana Çerkesi gâyet yakın meşâdır. Mabeynehümâlarında bir cebel-i suğra üzre bir konakda Jana'ya varılur. Bunlar Çerkesce dahi bilirler. Bunlar Çerkese; Çerkes, bunların limanına emân ile metâ' getirirler.

Bu mahalde Abaza vilâyeti tamâm olup bu mahalden ta Faşa çayına varınca geldiğimiz ve temâşâ etdiğimiz aşîretler serâpâ leb-i deryâda olup cümle kurâlarının evleri kıble cânibine Karadeniz'e nâzır Abaza memleketidir. Ve Faşa çayından şarkdan garba bu Kotası aşîretine gelince Abaza diyârının tûlu kâmil kırk konakdır, deryâdan (–) mildir ve arzı beş konak ve dörd menzil ve üç menzil ve iki menzil ve bir menzil yeri. Bu Kotası'yla Jana Çerkesi mâbeynidir. {Ve bu Abaza diyârının kırk konak yerinde kırk nehr-i azîm var. Cümlesi Çerkes ile Abaza mâbeyninde dağlardan gelüp Karadeniz'e mahlut olup cümle birbirine muttasıl yetmiş aded kûh-ı bâlâlardır}. Cümle iki bin pâre köydür derler, ammâ ma'lûmum değildir. Dağların gezmedim. Harâc ve bâğ u bâğçe ve sâ'ir mahsûlât öşrü dahi vermezler. Niçe yüz bin dâğî ve bağî ve yağî kavmdirler. Kâfir dersen âdemi katl ederler, müselmân desen hazz ederler, ammâ kâfiri sevmeyüp müselmâna cân verirler. İslâm'a gelseler gâyet mü'min ve muvahhid olurlar. Kitâbî değiller ve bir mezhebde değiller bir alay oğuz ve şehbâz dağî âdemlerdir kim ecdâdları kabâ'il-i Kureyş'den Arab Abazî'dir *ve's-selâm*.

Ammâ bu, leb-i deryâda olan iskele sâhibi Abazalardan ma'dâ dağlarda olan Abaza aşîretlerin beyân eder: ***[258b]***

Evvelâ Mikril'e karîb **aşîret-i Posuho** beğleri var, yedi bin âsî kavmdir. Andan **aşîret-i Ahçipisi** beğleri var, on bin kavmdirler. Andan **aşîret-i Berlib** beğleri var, yedi bin beş yüz kavm-i şecî'dir. Andan **aşîret-i Mükelye** beğleri var, üç bin yarar kavmdir. Andan **aşîret-i Vaypiğa** beğleri var ve bin aded kavmdir. Andan **aşîret-i Bağros** beğleri var, cümle sekiz yüz kavm-i za'îfdir, hırsız değillerdir. **Aşîret-i Alakırış** beğleri var, cümle beş yüz kavmdir. Andan **aşîret-i Çıhakors** beğleri vardır, cümle üç bin âdemdir. Ve **aşîret-i Maça**, beğleri var, cümle iki bin âdemdir, ammâ bahâdır erlerdir. Cümle andan **aşîret-i Pançarış**, beğleri vardır ve cümle dörd bin âdemdir.

Bu bâlâda tahrîr olunan on aded dağda sâkin olan âsî aşîretlerin Aşağılı'da olan iskele Abazaları mâbeynine gelemezler, bâğîler ve yağı kavmlerdir. Amma bu dağ Abazalarının cümleye ser-çeşme, güzîde, yarar ve nâmdârı bâlâda tahrîr olunan **Sadşe** kavmidir, *ve's-selâm*. Bu mahalde eğer dağî, eğer sâhil-i bâhrî olan cümle yigirmi beş aded Abaza aşîretleri bu mahalde tamâm oldu, *et-temâm*.

Lisân-ı garîb ü acîb-i Abaza

akı 1	*vuba* 2	*ıhpa* 3	*bişba* 4	*huba* 5	*kıba* 6	*bizba* 7
aba 8	*jiba* 9	*zuba* 10	*akı zuba* 11	*vuba zuba* 12		

vây {imâle} gel	*oçi* git	*otôy {imâle}* otur	*okıl* kalk	*omçin* gitme	*erpiş* oğlan	*sîcâb* giderim

abhuş avret	*siñiçam* gitmem	*özü miçozivi erpiş* niçün gitmezsin oğlan	*sire izdirvi* ben bilirim

ôra {imâle}yudirvâ {imâle} sen ne bilirsin	*vehaç kıssî* canım gözüm	*sire izdirvâ* benim bildiğim

sîre isiskat bana yeter	*eris izohova zivi* böyle niçin söylersin	*vav bozve* sayıklar mısın
ishova zivi ne söylüyorum	*sire işirdirim* ben bilmem	*ôra yohova* senin söylediğin
ora yudirve sen bilirsin	*aka orahâ oka gub* amma senin aklın yokdur	*ânçiki* Allah'ım

ov'aki ve halk	*irmiş* hakkiçün	*ini sijdirem ânçeriş* bir şey bilmem vallahi

osin koç sirishab incitme bana yazıkdır	*sire âkır evussahun* ya ben bir şey mi söyliyorum
ançirniş Apeşi amle sipşivi vallahi Abaza karnım açtır	*siçap pasta yofirm* giderim pasta yerim
sığır goyuf taşağım ye	*vandiş kost* ananı s…yim

Lisân-ı Sadşe Abaza

ve 1	*tuka* 2	*şeh* 3	*pilpi* 4	*eşvu* 5	*kon* 6	*ipli* 7	*oğa* 8	*ıpgı* 9	*zive* 10	*vezo* 11	*tukazo* 12

sehâ ekmek	*ga* et	*bizife* su	*çevah* yoğurd	*ha* armud	*musuv* üzüm	*lehmak* incir
eşho	*baka*	*veykeh*	*ütes*	*odatü*	*ömge*	*sikeve*

kestâne	tuz	gel	otur	kalk	gitme	giderim

sübüyken nereye gidersin	*ser ü veskağ sikve* işim var giderim	*zebha divu ko* bir kız getir
zebha dü kalmet zeneni o had kız bulmadım amma bir oğlan getirdim	*sefaga sikiçu vike* gel eve gidelim	
sike noğ süke gideriz eve	*sez hod* ne avladınız	*hoj gavid aşgıd* bir domuz yedik
ez kamid je ho domuz semiz mi idi	*viçile şikenuğ* hırsızlığa gideriz	*ne le şeke gadid* nereye gitdiniz
[259a] *Arıd haş şike gadid* Arıtlar vilâyetine gitdik	*seyuzil şa* ne getirdiniz	*jekuma ijvid* bir sığır getirdik
şeyüj dil neylediniz	*ışgır* yedik	

Bu lisânlardan mâ‘adâ niçe lisânlar dahi vardır, ammâ bey‘ [u] şirâ edüp ihtilâf ederken hâtırda kalan bu kelimâtlardır. Ammâ bu lisânlar kaleme gelmede bu gûne tahrîr olunur, ammâ telaffuzda gâyet müşkil lehçe-i mahsûsalardır. Gûyâ tuyûr saksığân lisânıdır. Gâyet zeküyyü‘t-tab‘ ve necîb ve reşîd ve mukallid âdem gerekdir kim Abaza kavmiyle musâhabet ide, ammâ seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem olan ârifü-billaha her lisândan birer şemme lâzımdır kim ol âdem kendüye zarar u nef‘ geleceğin fehm edüp kendüye nân-pâre ve vesîle peydâ edecek kadar bilüp seyâhatde râhat ola. Zîrâ *“kellimu’n-nâs(e) alâ-kadari ukûlihim”* [46] buyurmuşlar. Eyle olsa her lisândan ma‘ûnet-i dünya içün ba‘zı lisânlardan öğrenmek ma‘kûldür. Diyâr-ı gurbetde ol kişi hayât [ve] necât bulup selâmete vâsıl ola.

Ez-în-cânib bâlâda tahrîr olunan Kutası limanından kalkup cânib-i garba leb-i deryâ ile il gün gidüp.

Evsâf-ı kal‘a-i gevher-pâ Anapa: İskender-i Zülkarneyn, sedd-i Ye‘cüc’ü binâ etmeğe emr-i Hak ile giderken bu mahalle uğrayup âb [u] hevâsından ve sayd [u] şikârgâhından hazz edüp bu Karadeniz’in kenarında bir püşte-i vâsi‘ üzre bu kal‘ayı bir senede tıraş olmuş mücellâ seng-i gûnâ-gûn ile şekl-i muhammes bir Şeddâdî kal‘a-i zîbâ edüp sarây-ı hâssının dîvânhânesinde ayak altına la‘l ve yâkût ve zümrüd ve zeberced ve pîrûze ve cebelü‘l-lakım (?) ve sadef ve akîk-i Yemenîler döşeyüp tezyîn etdiğiyçün kal‘a-i gevher-pâ-yı Anapa deyü tevârîhlerde mestûrdur. Ba‘dehû Ceneviz kralının tahtgâh-ı darü‘l-bevârı olup behişt-âsâ ma‘mûr etdi. Andan sene (–) târîhinde Timur-ı bî-nûr Irak-ı

dâdyânı ve şehr-i Heşdek'i ve Alatur ve Kazan'ı ve'l-hâsıl yedi yüz pâre şehr-i azîmleri harâb u yebâb etdükde Kırım diyârında Tohtamış Hân üzre gelirken bu Anapa kal'asının varoşun harâb u yebâb edüp ancak kal'ası kaldı. Ba'dehû sene (–) târîhinde Sultân Bâyezîd-i Velî'nin vezîria'zamı {Gedik Ahmed Paşa} donanma-yı hümâyûn ile Kefe Kal'ası fethine gelirken deryâ-misâl asker ile bu kal'ayı Ceneviz küffârı elinden feth edüp içine asker kodu. Abaza ile Çerkes kavmi hudûdu tamâm olduğu burunda Karadeniz kenarında bir yalçın kaya üzre vâki' olmuş kal'a-i metîndir. Lâkin içinde âdemî-zâtdan kimse yokdur. Bir kaç kerre Tün Kazağı harâb etmişdir, ammâ taşrasında, aşîret-i Suğake kavminden yüz elli mikdârı sazdan evleri vardır, bu köye Kabak ta'bîr edeler. Bu kal'anın cânib-i şimâli Anapa dağlarıdır. Karadeniz'den aşağa giden gemiler bu dağları özleyüp Azak'a Kazak'a giderler, ulu dağlardır ve bu kal'a ol kadar musanna'dır kim gûyâ henüz mi'mar [u] mühendis elinden çıkmışdır. İçinde Şuğake kavminin koyunları ve keçileri kışlar. Bu mahal Özdemiroğlu Osmân Paşa tahrîri üzre Kefe eyâletinde Taman sancağı hükmünde voyvodalıkdır. Şuğake kavmi harbe ucuyla öşr verir, üç bin mutî' şeklinde âsîlerdir. Beğlerinin ismi (–). Bu kal'anın bir kapulu liman-ı azîmi var kim bin pâre gemi birer iplik ile bağlanup yatarlar. Sekiz rûzgârdan emîn liman-ı kebîrdir. Karadeniz'in cânib-i edvârında böyle liman yokdur, meğer Balıklava limanı ola. Küffâr asrında bu limândan bir gûne incü çıkarmış. Hâlâ sadefleri leb-i deryâda nümâyândır. Anınçün bu kal'aya Gevher-kân derler. Ve hâlâ her sene Rus-ı menhûs bu limanda lenger-endaht edüp bî-bâk ü bî-pervâ ikâmet edüp gavvâslık ederek incü sadefleri çıkarırlar. Eğer bu kal'a ta'mîr u termîm olup mükemmel cebehânesiyle kul konsa cemî'î Abaza ve Çerkezistân diyârların mutî' [u] münkâd edüp harâc-güzâr edüp eyâlet etmek emr-i sehldir. Zîrâ Çerkezistân'da olan Nogay dahi yağları metâ'ların bu limana getirüp bender-i azîm olup gümrük hâsıl olurdu. Bir cây-ı menâs liman-ı azîmdir. Hakîr bu Anapa kal'ası limanında Gönye yeniçeri ağasıyla yatarken Karadeniz'den donanma-yı hümâyûn nümâyân olup rûy-ı Bahr-i siyâh bâdbân-ı keştî ile zeyn olmuş. Temevvüc-i deryâ ile hikmet-i Hudâ vakt-i zuhrda bizim sâkin olduğumuz Anapa Limanı'na demir bırağup *[259b]* üç gün ikâmet edüp cemî'î gerüde olan bârçalar dahi gelüp derûn-ı limanda kayd-ı lenger edüp üç günde cümle keştîler sulandı. Gönye ağasıyla hakîr yeniçeri ağası kâ'immakâmı (–) Ağa'ya ma'an buluşup cüz'î ve küllî hedâyalar verdik. Andan hakîr serdâr-ı mu'azzam Deli Hüseyin Paşa'ya varup dest-bûs edüp hakîre bir hayme ve ta'yînât ve bahşîş ihsân edüp mü'ezzin-i enderûn zümresine ilhâk edüp kethüdâsı Veli Ağa kadırgasına süvâr olduk. Ale's-sabâh başdarda-i pâdişâhîde filandıra dikilüp vakt-i zuhrda top-ı rıhlet atılup iş bu bin elli (–) nının (–) günü,

Anapa Limanı'ndan Azak gazâsına gitdiğimiz menâzilleri beyân ider

Evvelâ **sebeb-i gazâ-yı Azak:** Sene (–) târîhinde Murâd Hân-ı Râbi' Bağdâd-ı Behişt-âbâd'ı Acem destinden feth edüp mansûr u muzaffer Âsitâne-i sa'âdetine gelüp karâr etdükde cümle küffâr-ı hâksârların karârları kalmayup her tarafdan elçiler gelüp cümle krallar havf [u] haşyetlerinden tecdîd-i sulh içün niçe hazîne-i firâvan ve hedâyâ-yı girân-bahâlar ile elçiler gönderüp akd-i sulhlar eyleyüp cümlesi âsûde-hâl oldular. Hemân Malta kâfiri kaldı.

Anın üstüne sefer tedârikiyçün bin pâre gemi tedârik olunup iki aded kara mavunalar binâ olunup üçer yüz pâre top ile âmâde iken hikmet-i Hudâ *"el-abdu yudebbiru vallahu*

yukaddiru” [47] mazmûnunca Cenâb-ı İzzet’in hikmet-i ezelîsi bu imiş, sene (–) târîhinde Murâd Hân, dâr-ı bâkî pâdişâhı olup makâm-ı Illıyyînde tahtgâh edindi. Bu kerre cânib-i erba‘ada dilgîr olan küffârlar ejder-i heft-ser-misâl baş kaldırup bilâd-ı Osmâniye üzre musallat olmağa ibtidâ Moskov-ı benî-asfer-i meskov baş kaldırup Kırım ve Azak nevâhîlerin nehb ü gârete âgâze etdüğün Kırım hânı [inâyet] (–) Girây Hân, Sultân İbrâhîm Hân’a ve Sadrıa‘zâm Kara Mustafâ Paşa’ya arz eyleyüp ığmâz-ı ayn etdiler. Zîrâ Sultân Murâd Hân’dan sonra kul hareket etmeğe başlayup sadrıa‘zam üzre tasalluta başlamışlardı. “Kulun burnunu sefer kırar” deyü Kara Mustafâ Paşa bir cânibe sefer açıldığın isterdi.

Hikmet-i Hudâ sene (–) târîhinde Moskov’un Rus-ı menhûs olan Kazak-ı Ak yüz bin cünûd-ı cünûb ile Azağ’ı (–) gün muhâsara edüp vezîria‘zam ve Kırım Hânı ihmâl [ü] imhâl ile küffâr-ı dûzah-karâr kal‘a-i Azak-ı azâba istîlâ edüp yetmiş-seksen bin küffâra dâr-ı karâr edüp kabza-i tasarrufa aldı.

Ol sene yüz elli pâre şayka ile Bahr-i siyâhda şinâverlik edüp tüccâr-ı berr [u] bihâr keştîlerin alup ve Karadeniz’in cânib-i edvârında olan kurâ ve kasabâtlar ve büleyde ve kılâ‘ları nehb ü gâret edüp niçe bin ümmet-i Muhammed’i esîr-i bend-i hicrân etdüğü der-i devlet-masîra mün‘akis olup cemî‘î Rûmeli eyâletlerine maslahat-güzâr kapucubaşılar ta‘yîn olunup hatt-ı şerîfler gidüp ibtidâ Özi eyâletine mutasarrıf Koca Gürcî Ken‘an Paşa ile Rûmeli eyâletine mutasarrıf olan (–) Paşa dahi yigirmi sekiz livâ beğleriyle ve kırk bin Bucak Tatarı ve kırk bin Eflak ve Boğdan keferesi cündi ve yigirmi bin Erdel kralı ceyşi ve seksen bin Tatar-ı sabâ-reftâr [u] adüv-şikâr askeriyle mezkûr ü merkûm asâkir-i deryâ-misâl kal‘a-i Azağ’ı ihâta edüp muhâsara etdiler.

Beri tarafda bizimle donanma-yı hümâyûn ile yüz elli pâre kadırga ve kalita ve başdarda iki yüz elli pâre firkate ve iki yüz pâre şayka ve karamürsel ile cümle-i cümele dörd yüz pâre yelken keştî ile kırk bin deryâ askeri pür-silâh olup Kapudan Siyâvûş Paşa ve Tershâne Kethüdâsı Piyâle Kethüdâ ve Yeniçeri ağası (–) Ağa re’yiyle mezkûr Anapa Limanı‘ndan salpa demir edüp fırışka rüzgâr ile nehr-i azîm Kuban suyu Karadeniz’e mahlût olduğu mahalli geçüp yedinci milde Taman kal‘ası önünden ubûr edüp andan Kilisecik Burnu ki sol tarafımızda Kırım cezîresi burnundadır, karşu tarafı sağ tarafımızda Taman cezîresinde Çoçka Burnu’dur, bu iki burunun mâbeyni bir mildir, bu boğazdan içerisine Azak denizi derler sığ deryadır. Bu boğazdan içeri girüp eyyâm-ı muvâfık ile (–) milde,

Evsâf-ı menzil-i liman-ı Balısıra; ***[260a]*** Anda cümle keştîler lenger-i ikâmet bırağup cemî‘î keştîleri limanlara bağlayup cemî‘î âlât, mühimmât, cebehâneleri ve me’kûlât ü meşrûbât [u] zahâ’irleri cümle sandallara ve firkate ve çekelve ve zarbûne ve tonbâzlara tahmîl edüp Azak Kal‘ası altına varınca otoz, altı milde gitmede. Zîrâ bu Balısıra nâm mahalden içeri kadırga ve şayka gemileri beşer arşın su sökmeğile gidemez, zîrâ ikişer üçer arşın sığlık deryâdır. Bu Balısıra nâm mahal, Taman cezîresi hâkine karîb Heyhât Sahrâsı‘nın garbîsi nihâyetinde sâhil-i bahrde bir beyâbân yerdir. Lâkin asker-i deryâ-misâl gelmeğile niçe bin sazdan ve kamışdan ve çalâşdan mahzenler ve niçe bin sazdan dükkânlar binâ edüp bir şehr-i mu‘azzam gibi olmuş, zîrâ Azak’ın iskelesidir. Bu mahalde Kefe Beğlerbeğisi Bekir Paşa eyâletinde olan Çerkezistân’dan kabîle-i Şağak’dan ve

kabîle-i Jana'dan ve Mâmşuh'dan ve Takaku'dan ve Bozok'dan ve Boltakay'dan ve Hatukay'dan ve Besni ve Kabartay'dan ve Tavustan'dan ve Dağıstân pâdişâhı Şamhâl Sultân Mahmûd'dan kırk bin güzîde asker ve yedi bin arabalar gelüp mezkûr Balısıra iskelesinden cümle cebehâne ve mühimmât-ı hafîfeleri arabalar ile Azağa götürdüler. Mâh-ı mezkûrun (–) günü cümle guzât-ı müslimîn Kal'a-i Azak meterisine girüp göz açdırmayup yedi koldan muhâsara edüp şeb [u] rûz ceng-âşûb olmağa mübâşeret olundu. Mâh-ı mezkûrın (–) günü Anadolu tarafından yedi vezîr, on sekiz mir-i mîrân ve yetmiş aded mir-i livâ ve iki yüz alaybeği ve cümle erbâb-ı ze'amet ve erbâb-ı timar kânûn üzre cebelîleriyle kırk yedi bin asker Azak altına imdâda gelüp azamet-i Hudâ bir gûne tüfenk ve top şâdmânı oldu kim gûyâ ebr-i kebûd evc-i semâda pâre pâre olup zemîne düşdü. Bu mahalde Tatar Hâna karavul fermân olunup Kırım askerinden Ulu Nogay ve Kiçi Nogay ve Şıydak Nogay Urümbet Nogay ve ve Şîrînli ve Mansûrlu ve Sincivitli ve Mankıtılı ve Nakşivanlı ve Çikişkeli ve Erbatlı ve Özili ve Olanlı ve Badraklı kavmleriyle ve Arslan Beğili ve Çobanili ve Deveyilik ve Nevrûzili bu illerin cümle sadaklu ve savatlu ve küpeli askerleriyle Hân hazretleri asker-i İslâm'ın cânib-i erba'asın muhâfaza edüp karavul beklerdi. Ol gice kal'ada mahsûr olan Kazak-ı Ak bir tüfenk şâdmânı edüp Kal'a-i Azak mürg-i semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kaldı. Ve tabllarına rehâ buldurup "Yâ Juj yâ Juj" sadâsıyla kal'ayı pür etdiler. Kal'anın cümle burc [u] bârûların haç-peykerler ile zeyn etdiler. Meğer ol şeb-i muzlimde nehr-i Tün ile on bin kâfir kal'aya imdâd girüp sabâha dek ârâm etmeyüp top u tüfenk atmadan hâlî olmayup yedi yüz âdem şehîd oldu. Ertesi ale's-sabâh Tatar Hânı ve Silistre Paşası Ken'an Paşa'yı nehr-i Tin sâhiline karavula kodular kim bir dahi küffâr kal'aya imdâda gelmeye. Ve taraf taraf çeteciler ve otlak ve zahîreciler fermân olunup cümle mîr-i mirâna kol kol yer gösterilüp yeniden meterise girüp yedi kat meteris değişdirüp Yoğurdcu Baba Türbesi tarafında Handak kenarına varıldı. Küffâr-ı hâksârın zarabât-ı topundan cümle ordu-yı İslâm bir top menzili ba'îd meks etdiler. Ertesi ale's-sabâh deryâ-misâl asker ile Serdâr-ı mükerrem Hüseyin Paşa, Yoğurdcu Baba tarafından meterise girüp on iki pâre balyemez toplara siper edüp âmâde oldu. Ol gün deryâ tarafından yüz pâre firkate ile Kapudan Siyâvuş Paşa karaya asker döküp su kullesi tarafından meterise girüp firkateleri Ulu Tün ve Diri Tün ve Kanlıca Özeği ve Timurlenk cezîresi tarafların muhâfaza edüp azmak azmak gezerlerdi. Su kullesinden yukaru kıble tarafına Anadolu eyâletine mutasarrıf (–) Paşa, eyâleti askeriyle ve sekiz balyemez, on oda yeniçeriyle meterise girdi. Ve Karaman eyâleti ile (–) Paşa altı oda ile kıble cânibi dîvârında meterise girüp altı balyemez hâzır etdi ve garb tarafında Karatayak varuşı cânibinde Silistre eyâletiyle Ken'an Paşa on oda yeniçeri ve bir oda cebeci ve bir oda topcu ve on balyemezle meterise girdi. Ve Rûmeli eyâletiyle (–) Paşa, Gözcü kullesi *[260b]* tarafından on oda ve on balyemez top ile meterise girdi. El-hâsıl yedi koldan yetmiş pâre top-ı kal'a-kûb ile kolomborna ve şâhî darbuzenler ile deryâ-misâl asker dahi yetmiş kat meterisler ile dâiren-mâdâr kal'ayı kuşadup derûn-ı kal'adan küffâr-ı hâk-sâr, bîrûn-ı kal'adan asâkir-i nusret-şi'âr cenge âheng edüp azamet-i Hudâ tarafeynin top u tüfenk sadâsından zemîn u âsumân ra'd-vâr gürleyüp yedi sâ'at-i nücûmî tâ vakt-i Şâfi'îye dek bir ceng-i âşûb olmuşdur kim çeşm-i rûzgâr ana mânend bir kâr-zâr görmemişdir. Ale's-sabah yedi koldan yedi yüz âdem şehd-i şehâdet câmın nûş edüp cümle camedânları beytü'l-mâle teslîm olundu. Ve yine vakt-i seherde du'â vü senâ ile yedi koldan toplara âteşler verilüp kal'anın der-i dîvârların harâb u yebâb, hânelerin

berbâd [u] türâb etdi, ammâ burc [u] bârûları Ceneviz keferesi binâsı olmağıla metîn u müstahkem olanları bâkî kaldı. Ve zarabat-ı top-ı küpden münhedim olan yerleri küffâr-ı dûzah-karâr, karâr-dâde olmağiçün bir gicede ale'l-fevr çitler ve şarampavlar ve domuz damları çatup siperlendi ve yeniden cenge âheng etmeğe başladı. Ve yedi gün bu uslûb-ı sâbık üzre ale't-tevâlî kal'a döğülüp yine mücedded gedikler açıldı. Serdâr-ı mu'azzam ise bir küşâde hunük-hande, lâübâlî kimesne olmak ile meteris-be-meteris gezüp guzât-ı müslimîne takviyet verüp cenge terğîb etdirerek ihsân [u] in'âmiyle herkese dildârlık ve keremkârlık ve hâtır-nüvâzlık ederdi. Ve her bâr cebehâne-i âmireden mühimmât [u] levâzımât verirdi. Ve cümle kollardan ziyâde kendi kolu kal'aya rahne verirdi. Ve her ne tedbîr etse meşveretle edüp isâbet ederdi. Ve mâh-ı mezbûrun (–) günü kal'aya tarabâb-ı top-ı nûbden müstevfî gedikler zâhir olup ale'l-gafle guzât-ı müslimîne haber etmeden yürüyüşe hücûm etdiler. Çün kal'anın münhedim olmuş gedikleri üzre ba'zı guzât çıkup bayraklar zeyn etdiler. Gördüler kim mülâhaza olunduğu minvâl üzre serdengeçdilerin gerisi gelmedi ve mübâlağa ile küffâr-ı hîlekâr müctemi' olmuş. Derhâl Kazak-ı Ak bu serdengeçdi guzâtına eyle kurşum serpdi kim ân-ı vâhidde niçe yüz âdem şehd-i şehâdet câmından nûş edüp serpilüp yatdılar. Bakıyyetü's-süyûf olan guzât-ı müslimîn, beyne'l-akrân gerüye dönmeğe *nâmûs-ı Muhammedîdir* deyü kal'anın burc [u] bârûları üzre kefere ile küşte-girâne yaka yaka, alt üste ve üst alta olup üç gün üç gice bu minvâl üzre bir ceng-i perhâş savaş olmuşdur kim vech-i semâda şems u kamer bu devrânda deverân ideli çeşm-i felek bu savaşı görmemişdir. Hâh-nâ-hâh kal'a üzre yedi yerde alem-i ejdehâ-peykerler dikilüp ezân-ı Muhammedîler tilâvet olundu. Ammâ içerden küffâr-ı mu'ânnidkâr bu hâli görüp cümlesi domuz topu olup, "odri ne buysa", deyerek zeber-dest karâvana serhoş küffârlar domuz sürüsü gibi hücûm edüp guzât-ı müsliminlerüne tüskürdüler. Ahırü'l-emr gaziyan ceng ede ede avdet edüp kal'a bedenleri üzre niçe sancağ ve bayrağ ve niçe na'şe-i şühedâlar anda kalup bi'l-cümle bu feth yevm-i âhira kalmak mukadder imiş, deyü cemî'î guzât kendülere tesellî-i hâtır verüp yine kol kol cenge âheng etdiler. Altı gün dahi küffâra göz açdırmayup kal'anın dâiren-mâdâr handakları kabza-i tasarrufa girdi. Ol gün küffârın kırk pâre firkâtesiyle dörd bin ceng-âver-i dilâver Kazak-ı Ak'ı nehr-i Tün ile cereyân edüp kal'a-i Azağ'a imdâd girmek sevdâsıyla gelirken hikmet-i Hudâ, Silistre Valisi Ken'an Paşa kolunda kemîngâhda âmâde olan guzât-ı müslimîn küffâr-ı hâksârın gemilerin görünce suya berâber balyemez toplara âteş ile rehâ buldurup cümlesi mecrûh [u] mahrûkan gark-ı âb olup halâs oldum deyü kenara çıkan küffârın cümlesin mücâhidîn der-kenar edüp binden mütecâviz küffâr pây-beste ve dil-haste ve şikeste-beste olup mâl-ı firâvânlar ile cüyûş-ı ***[261a]*** muvahhidîn muğtenim oldular ve ol gün nâdîler nidâ edüp "Cümle ganâ'im guzât-ı müslimînindir" deyince Sübhanu'l-Hallâk ol gün cümle gâziyân [u] mücâhidâna ıyd-ı adhâ olup giceleri leyle-i Kadr, rûzları rûz-ı ıyd olup ol gice pâk gasl edüp herkes halâlleşüp sabâha dek ihyâ etdiler ve "İnşâallah sabâh yürüyüşdür" deyü birbirlerine haber etdiler ve cümlesi âlât [u] silâhlarıyla âmade oldular. Ve bu günlerde kal'anın der-i dîvârlarından ancak Tün kenarında bir kulle kalmışdı. Ve kara tarafında Yoğurdcu Baba cânibinde bir kulle ve garb tarafında bir kulle kalmışdı. Mâ'adâ yedi koldan yetmiş pâre balyemez ve çöldutmaz toplar ile kal'ayı döğe döğe hâke yeksân olunmuşdu. Ammâ kal'a içinde mahsûr olan küffâr-ı dûzah-karâr dîv-dest ve pîl-ten Ferhâd-vâr kûh-ken olmağıla ka'r-ı zemîne girüp anda cây-ı karâr edinüp diri dirliklerinde hâk-ı mezelletde gûnâ-gûn muhîl şeytanatlar ile mazgal delikleri ihdâs

edüp sademât-ı top-ı kûpden halâs olup kal‘adan ziyâde metânet buldular. Ne cânibden bunların üzerlerine lağım ile türâb sürmek ile varıldıysa lağımları köstebek gibi bulup sürülen toprakları serîka edüp nehr-i Tün’e dökerlerdi. Bir hafta renc [u] anâ ile sürülen toprağı bir gicede gâ’ib ederlerdi. Âhir-i kâr cümle iş erleri lâ-ilâc kalup lağıma mübâşeret etdiler. Anlar lağım fenninde yer sıçanından üstâd san‘atlar etdiler kim âdemin aklı perîşân olur. Hatta nehr-i Tün altından ziftli ve katranlı kayıklar ile su içinde lağım atma hünerin gösterdiler.

Bu minvâl üzre kırk gün asâkir-i İslâmı eğlendirdi ve bu mahallerde asker içre câ-be-câ güft u gûlar istimâ‘ olmağa başladı ve küffâr artık firkateler ile imdâd göndermeden ferâğat edüp her gice beşer altışar yüz uryân küffâr nehr-i Tün ile şinâverlik edüp gavvâs-vâr dalarak şeb-i muzlimde niçe bin dîde-bânlar var iken vücûdların nehr-i Tün’e müstağrak edüp ağızlarında birer kamış ile nefes alarak ubûr edüp kal‘a-i Azağ‘a niçe bin küffâr bu hîle ile girüp küffâr tâze cân bulup günden güne cengâverlik edüp meterisler basup şebhûnlar edüp kelle ve diller alup ka‘r-ı zemînde gâ’ib olurlardı. Ve ba‘zı âlât [u] silâhları ve mühimmâtların sığır tulumlarına koyup tulumları nehr-i Tün’e gark edüp nehr-i Tün ile tulumlar cereyân ederek kal‘aya bu gûne hîle ile zehâ’ir ve mühimmât [u] levâzımât gönderüp imdâd ederlerdi. Bu muhîl şeytanatların dahi guzât-ı müslimîn duyup nehr-i Tün içre gemi direklerin kazıklar kakup bend etdiler kim bir vukıyye mahi güzer edemeyüp niçe yüz bin guruşluk mâlı küffârdan bu hâl ile nehr-i Tün’den guzât-ı müslimîn alıp bây oldular. Bu hâl ile küffârın yine imdâdı gelmeyüp küffâr me’yûs oldu. Ammâ la‘în küffâr zir-i zemînde bî-bâk ü bî-pervâ gûnâ-gûn kemîngâhlar kurup ve niçe dâm-ı tezvîrler ve şarampav domuz delikleri idüp ileri varan ümmet-i Muhammed’i şehîd ide ide halkın yüzü döndü. Ve bu üslûb-ı rüsvây üzre ceng mümted olur deyü guzât-ı müslimîn havfe düşdüler. Ve efvâh-ı nâsda Moskov kralı iki kerre yüz bin küffâr ile geliyor deyü bu haber şüyû‘ bulup halkın aklı başından gitdi. Ammâ bu haber düşman sözü idi. Bu hâl üzre cümle vüzerâ ve vükelâlar mâh-ı mezbûrun (–) günü cümle a‘yân, sığâr u kibâr ve kâr-âzmûde iş erleri ale’l-‘umûm bir yire gelip meşveret-i azîm edüp dediler kim “Bu cengimiz günden güne gerü kalup kal‘adan nâm [u] nişân kalmayup yine fethi müyesser olımayıyor ve yeniçeri tâ’ifesi kırk günden ziyâde kalmak kânûnumuz değildir deyü bir gün guluvv edüp meterisden çıkarlar ve bir tarafdan kılıç gibi keskin kış gelüp Azak deryâsı iki kulaç mikdârı donar. Beş ay bend olup yollar ve beller dahi bend olur ve Kasım’dan sonra Karadeniz’de bu donanma-yı hümâyûnun hâli niçe olur ve nerede kışlar ve yüz bin kadar asker-i İslâm nerede cây-ı emn bulur. ***[261b]*** Ve bir tarafdan imdâd gelmek ve zahîre gelmek muhâl-ender-muhâl bu kerre asker-i İslâm içre kaht [u] galâ olursa hâl neye müncer olur. Ve cebehâne-i pâdişâhîyi kime bırağırsuz ve ne cânibe gidersüz, bir cânibi deryâ, şimâl cânibi kâfiristân, şark ve kıble cânibi Heyhât Sahrâsı” deyü bu kadar müşâvere halkın her kafasından biner sadâ çıkup gûnâ-gûn müşâvereler etdiler. Âhiru’l-emr Koca Ken‘an Paşa ile Tershâne Kethüdâsı Piyâle Ağa buyurdular kim “Hemân re‘y u tedbîr oldur kim bu gün dellâllar nidâ edüp ale’s-sabah yürüyüşdür. Timar ve ze‘âmet ve ibtidâ eyle sipâhîlik ve mâl-ı ganâ’im isteyen gelsin, deyü tenbîh olsun. Yedi koldan yedi bin âdem serdengeçdi ve salıcı yazılsın ve ana göre gayrı guzât-ı müslimînden niçe bin mücâhidîn dahi cem‘ olup cenge terğîb edin. Vermek Allah’ındır. Mısrâ:

Görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterir”

deyüp bu meşveret üzre cümle Fâtiha tilâvet edüp cemî‘î guzât içre bir sürûr [u] şâdmânlar olup cebehâne-i âmireden yedi bin kılıç ve iki bin kalkan ve iki bin müsellah tüfenk ve beş bin yay ve kırk bin ok ve altı bin harbe ve beş bin şişe el kumbarası ve elvân u elvân âlât-ı silâha müte‘allık niçe bin mühimmâtları cemî‘î asâkir-i İslâma defter ile tevzî‘ olunup mâh-ı mezbûrun (–) günü sa‘d-sâ‘atde yedi koldan top ve tüfenklere âteşler olunup derûn-ı askerden sadâ-yı Allah kopup gülbâng-i Muhammedî ile Deşt-i Kıpçak pür oldu ve âlem sıyt u sadâyıla doldu. El-azametullah top u tüfengin dûd-ı siyâhından ve cünûd-ı müslimînin pây-ı gubârından âlem zulmânî olup gerd-i siyâh evc-i âsumâna peyveste oldu. Bu hâlde iken Cenâb-ı Bârî, yarı kılup bir rîh-ı tayyib zâhir olup gubâr-ı siyâhı ref‘ edüp dost u düşman birbirlerin görünce cümle guzât-ı müslimîn dal-satûrî-i Muhammedî olup derûn-ı kal‘aya varınca küffâr-ı bed-girdârın akîblerince kovarak, kırarak tâ iç kal‘ada karâr edüp alem-i Resulullah’ı burc [u] bârûları üzre diküp ezân-ı Muhammedîler tilâvet olundu. Ve top u tüfenk sadâsı munkatı‘ olup ancak ümmet-i Muhammed destinde şemşîr-i âteş-tâb kalup yedi buçuk sâ‘at-i nücûmî derûn-ı kal‘ada küffâr-ı hâksâra eyle satûr-ı Muhammedî urdular kim gûyâ aç kurd koyun kırar gibi kırdılar. Ve cümle guzât kassab-ı cömerd köçekleri gibi kızıl kana müstağrak oldular ve küffâr ile yaka yakaya gelüp bir mertebe ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl olmuşdur kim küffâr ile guzât-ı dîn kızıl kâna müstağrak olduklarından fark olunmadan kalmışlardı ve cû‘ [u] atşândan bî-tâb u bî-mecâl kalmışlardı. Netîce-i merâm, sekiz sâ‘at-i nücûm hücum, ceng [u] savaş-ı perhâş olmuşdur kim gûyâ ceng-i Çıldıran ve yâhûd ceng-i Kosova’dır. Devlet-i Âl-i Osmân’da böyle bir gazâ-yı alî olmamışdır, meğer Süleymân Hân’ın Budin kurbunda Mohaç gazâsı ola. Küffâr-ı dûzah-karâr bu hâli görüp bakıyyetü‘s-seyfi zîr-i zemînlerde olan domuz damlarına ve tırkarları ve kemîngâhlarına girüp pinhân oldular. Derûn-ı kal‘ada küffârdan nâm [u] nişân kalmadı, ammâ mel‘ûn küffâr niçe yerden lağımlar atup asker-i İslâm’ı tayr-ı ebâbîl-misâl hevâya perrân edüp muhîl [u] şeytanât ile tasnîf olunmuş çarh-ı felekler ve domuz ayakları ve paçarizler döküp cümle serdengeçdilerin pâylarına pâ-bend olup gâzîlerin bir cânibe hareket eylemeğe iktidârları kalmadı. Yine bu hâl ile mücâhidîn var kuvveti bâzûya getirüp küffârın mazgal delikleri önüne varanları küffâr kurşum ile helâk edüp sâ‘at-be-sâ‘at asker-i İslâm şehîd olmada, gerü tarafdan imdâd dahi gelmemede. Âhiru’l-emr, cemî‘î gâziyân gördüler kim vakt-i asr oldu ve cân u başdan olduklarından mâ‘adâ açlıkdan batîü‘l-hareke olup susuz şiddet-i hârda harâretden helâk mertebesine vardılar. Vakt-i gurûb karîb olunca bir ceng-i sultânî olmuşdur kim felekde melekler engüşt ber-dehen edüp hayrân olmuşlardı. Ba‘dehû kol kol alay çavuşları “Dönün gerü gâzîler, dest [u] bâzûnuza kuvvet, vakt-i gurûbdur, geliniz ta‘âm tenâvül edüp ale’s-sabâh, olmaya illâ hayr” deyüp bu gûne tenbîh ile cümle guzât-ı ***[262a]*** müslimîn küffârın bu kadar mâl-ı ganâ’imiyle ve niçe bin tüfenk, âlât-ı silâhlarıyla üç bin kelle ve bin altmış esîr alınmış ve cümle guzât-ı müslimînden şehîd olanları üsârâlara tahmîl edüp bu kadar mâl-ı firâvân ile herkes kollu kollarına çıkup bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top şâdmânîleri olup cemî‘î şühedâların bir yerden namâzların kılıp defn edüp mecrûhlara tekâ‘üd vazîfeleri ihsânlar olup cerrâhlar ta‘yîn olundu. Ve kelle getirenlere yüzer guruş in‘âm ve dil getirenlere esîrlerden ihsân edüp serlerine gümüş çelenkler ve terakkîler ve timar ve ze‘âmetler sadaka olunup yeniçeriden yedi yüz şühedâ camedânı beytü‘l-mâle teslîm olundu. Ve sâ’ir yedi koldan bin iki yüz âdem şehd-i şehâdet câmından nûş edüp rûh-ı pür-

fütûhları evc-i ıllıyyinde karâr etdiler. Ol gice küffâr-ı dûzah-karâr karârgâhında tâ sabâha dek Ferhâd-vâr çalışup kal‘anın münhedim olan der-i dîvârların eyle metîn ve müstahkem edüp zemînden su zâhir olunca handak-i azîmler kazup taburlar çatup köşebendlere saçma toplar koyup ve niçe poso mazgalları inşâ edüp kal‘anın esâsın gûyâ sedd-i İskender etmiş. Bu hâli guzât-ı müslimîn görüp cümle müte’ellim oldular. Ne çâre eylesünler *“el-abdu yudebbiru vallahu yukaddiru”* [48] deyüp cemî‘î umûrların Cenâb-ı Bârî‘ye tefvîz eyleyüp yine câ-be-câ cenge âheng ederlerdi. Ammâ evvelki gibi derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden değil idi. Lâkin yine gayret [u] hamiyyeti elden komayup şeb [u] rûz germâ-germ cengden hâlî değiller idi. Ve rûz-ı Kâsım’a kırk gün kaldı. “Ayâ! Hâlimiz neye müncer olur” deyü cümle vüzerâ ve vükelâlar, cemî‘î iş erleri bir yire cem‘ olup [49] ” mâ-sadakı üzre müşâvere edüp Bahâdır Girây Hân’ı yetmiş bin askeriyle ve sekiz kerre yüz bin atlarıyla Moskov diyârın nehb ü gâret etmeğe fermân edüp on üçüncü günde Moskov kralının (–) nâm şehrini gâret ve alan ve talan ve küffârların esîr-i nâlân edüp Ulu Nogay ve Kiçi Nogay ve Şıydak Nogay ve Urümbet (?) Nogay ve Çobanili ve Deveyili ve Arslan Beğili ve Nevrûzili ve Kırım askerinden Mansûrlu ve Şîrînli ve Sincivitli ve Arkınlı ve Dayirli ve Çikişkeli ve Arbatlı ve Mankıtlı ve Badraklı ve Sultânzâde olanlar ve’l-hâsıl cümle Tatar-ı sâbâ-reftâr-ı adüv-şikârlar on dördüncü gün Azak kal‘ası altında ordu-yı İslâma kırk beş bin esîr ile ve iki kerre yüz bin at ganâ’imiyle ve bî-hadd ü bî-kıyâs zî-kıymet mâl-ı firâvân ve bakır ve kalay âvânî makûlesi ile ve hadden efzûn semmûr ve balık dişi ve sâ’ir akmişe-i fâhireler ile gelüp vâsıl olunca asker-i İslâmın mürde dilleri tâze cân bulup mâh-ı (–) günü cümle esîri pây-beste ve dil-haste haçlı bayrakları ser-nigûn ve tablların döğerek Kal‘a-i Azağ’ın top altında bir alay-ı Tatar güzer etmişdir kim Âl-i Cengîz Hân’dan berü böyle bir ganâ’im-i azîm olmamışdır.

Derûn-ı kal‘ada olan küffâr Tatar-ı adüv-şikârın mevc u mevc ve fevc u fevc güzer etdüğün görüp ve cümle esîrlerinin pâ-beste ve dil-haste bend-i zincîr ile ubûr etdiklerin görüp ve haçlı peykerleriyle tabıllarının sadâsın istimâ‘ edüp derûn-ı kal‘adan cümle küffâr vâveylâ ve vâveledâ sadâsına rehâ buldurup feryâd [u] figânları evce peyveste oldu. Ol gice kal‘adan taşra aç u zâc u muhtâc yetmiş aded küffâr ordu-yı İslâm’a çıkup serdâr-ı mu‘azzam Deli Hüseyin Paşa huzûruna getirüp kimi İslâm ile müşerref olup ba‘zısına ihsânlar in‘âm olunup Azağ‘a bir horos sadâsı karîb Horos Kirmân nâm kal‘aya yıkılup gitdiler.

Ve Tatar askeriyle bu kadar mâl-ı ganâ’im ordu-yı İslâm’a gelmek ile ol kadar ganîmet oldu kim bir at bir guruşa ve bir bikr-i nâ-şüküfte beş guruşa ve bir mahbûb gılmân altı guruşa bey‘ u şirâ olundu. Ve bu asker-i Tatar selâmet ve ganîmetle geldikleriyçün üç nevbet tüfenk ve üç nevbet top şâdmânîsi ve bir gice hayme ve hargâh çerâğânları olup asker-i deryâ-misâl yeniden hayât buldu. Ammâ Azak diyârının kışı nümâyân olup herkes şiddet-i şitâdan havfe düşüp yine meşveret etdiler. Ale’l-ittifâk cümle iş erleri ve ihtiyârları ve Tatar pîrleri yek-dîl [ü] yek-cihet olup kasem-i billah ile arz-ı mahzarları üç yüz ***[262b]*** aded vüzerâ [ve] vükelâ ve sa’ir iş erleri mühürleyüp der-i devlet-masîre arz edüp “Bu sene bu kal‘anın fethi mümkün değildir. Vakt-i şitâ geldi ve Moskov kralının (–) nâm tahtına dek nehb u gâret olunup bu kadar yüz aklıkları olup bu kadar mâl-ı ganâ’imle yetmiş bin küffâr esîr alınup yüz bin mikdârı kılıçdan geçüp Moskov kralının eyyâm-ı pâdişâhîde haddi bildirildi” deyü arz-ı memhûrları der-i devlete gönderdiler. Ammâ iki

re’s söz anlar esirlere imhâl edüp kal‘aya kaçırdılar.

Anlar kal‘a içine girüp “Türk der kim bizim murâdımız kal‘a olaydı bir ayda alırdık. Ancak Moskov kralına haddin bildirüp bu kadar ilin vilâyetin nehb u gâret edüp bu kadar mâl-ı ganâ’imle esîr almak murâdımız idi” deyü firâr eden küffârlar kal‘ada olan fecerelere böyle haber verdiler. Hikmet-i Hudâ âsitâneye ulaklar gitdiği gice bir kuru sovuk oldu kim cümle asker-i İslâm ka‘r-ı zemîne gireyazdılar. Andan müşâhade eylediler kim Deşt-i Kıpçak-ı bî-emân ve Karadeniz-i bî-îmânda emn [u] emân yokdur. Âhir cümle asker kal‘a fethinden me’yûs olup mâh-ı (–) günü cümle hâs u âvâmın re’yiyle kal‘adan ferâgat edüp meymene ve meysere cümle mühimmâtları keştîlere koyup ve cemî’î mühimmât [u] levâzımâtları yerli yerine yerleşdirüp nefîr-i irtihâller çalınup “Emr Hudâ‘nındır; takdîr-i İlâh böyle imiş” deyü taht-ı kal‘adan bî-feth avdet edüp Balısıra nâm mahalde donanma-yı hümâyûna vâsıl olup cümle eyâlet askerlerine izn-i serdâr olup kimi berren ve kimi bahren ve kimi Deşt-i Kıpçak’dan altı gün ve altı gicede nehr-i Kuban’a, andan Vilâyet-i Çerkez’e, andan Cezîre-i {Taman’a, andan Cezîre-i} Kırım’a dâhil oldular. Kimisi Heyhât sahrâsının şimâl tarafından Çerkes vatanına revâne oldular. Donanma-yı hümâyûn dahi Âsitâne-i sa‘âdet tarafına revâne olmağa lengerlerin deryâdan alacak mahalde Serdâr Hüseyin Paşa’dan bu hakîr me‘zûn olup Kırım Hânıyla diyâr-ı Kırım’a müteveccih olup donanma-yı İslâm mütevekkilen-ala’llâh deyüp bâdbânlar açup Azak deryâsına gitdiler.

Bu hakîr gazâ-yı Azak’dan bî-feth Kırım diyârına gitdiğimiz beyân ider

Azak kal‘ası altında sene (–) mâh-ı (–) minde (–) Girây Hân ile seksen bin Kırım askeri ve yigirmi bin Eflâk ve Boğdan cündi ve Erdel-i erzel kralı ile Azak altından kalkup kal‘a-i Azak dibinde deryâya mahlût olan nehr-i Tün’i bunlar ile ve atlar ile yaldayup karşu tarafa geçüp yine bir dahi nehr-i Ulu Tün’i geçmeğe ihtimâm-ı tâm edüp sekiz kerre yüz bin atları nehr-i Ulu Tin’e urunca bi-emrillah nehr-i Tün bügenüp su az akmağa başlayınca hemân Tatar Hân beş-on bin atlı kapu kuluyla nehr-i Ulu Tün’in alt tarafından suya urup bügenmüş su özengilerine çıkmadan Hân hazretleri karşu tarafa ubûr etdi. Ve gayrı asker-i Tatar sadak ve savat ve kûpalların tulumlar içre koyup at kuyruklarına bağlayup bir sâ‘atde sekiz kerre yüz bin küheylân ağırmak atlar Ulu Tün nehr-i azîmin geçüp yigirmi bir sâ‘atde cânib-i garba Heyhât sahrâsı içre Tatar ılgarıyla gidüp,

Menzil-i Burabay nâm mahalde meks etdük. Bu mahalde dahi Azak kal‘asının cânib-i garbîsi mukâbilinde Azak denizine munsab olan nehr-i Ulu Tün’ün bir fırkası dahi cereyân edüp yine bahr-i Azağ‘a munsab olur. Bu nehr-i azîm Moskov vilâyetinin (–) nâm şehrinin dağlarından gelüp üç yerden Azak denizine katılır. Sazlık ve kamışlık içinden gelmek ile ol kadar lezîz değildir. Ve bu nehrin sâhilinde olan kavmin ekseriyyâ reng-i rûları zerdî-rûdır. Ve boğazlarında kuşka ta‘bîr etdükleri bir lahm-ı zâ’id yumru şiş hâsıl olur ve bu nehr kenarında cümle Tatar-ı sabâ-reftâr askeriyle meks edüp bir çemenzâr ve şükûfezâr yer olmağıla bî-bâk u bî-pervâ alacıklarımızı kurup sekiz kerre yüz bin alaşa atlarımız çemenzâra cıvarup bir gice anda mihmân olup safâ edüp bu menzilde üç yüz at boğazlayup tenâvül olundu.

Bu hakîrin ibtidâ at eti yiyüp Tatar askeriyle sefer eşdiğimiz bu Azak senesidir. Bu

hakîr gerçi Tatar Hâna müntesib idik. Ammâ kabîle-i Mansûrlu beğlerinden Kaya Beğ kovuşuyla eşüp yovar bar-keşi idik. Yarar nâmdâr ağırmak atlarımız var idi. Ve bu kabâ'il-i Mansûrlu Kırım'ın yurd ekeleridir, ya'nî Kırım cezîresinin sâhibleridir. Gözleve kal'ası tarafında Mankıt illeri bunların yurdlarıdır. Gâyet semîn atları olur lahm [ü] şahmları ceyran lahmından fark olunmaz. Gâyet mukavvî ve serî'u'l-hazm atlarının etleri olur. Bu menzîlde sabâh olup şems-i âteş-tâb kulle-i felekden tulû' edince cümle *[263a]* kovuşlardan öt ağaları taraf taraf köslerin çalınca cümle Tatar sadaklanup savatlanup atlara süvâr olup 9 sâ'at yürüyüp,

Menzil-i kenar-ı Nehr-i Süd: Bunu dahi cümle atlar ile yeldirüp kenarı bir çemenzâr yer olmağıla anda meks olundu. Lâkin çatak ve batak u sazlı yatak yer olmağıla yüz mikdârı at ve elli esîr gark-ı âb oldu. Bu ehr-i Süd dahi Moskov diyârının cânib-i garbîsinde Gürleviçse nâm şehr-i azîmin ve kal'a-i kadîmin dağlarından cem' olup bu mahalde Azak bahrine mahlût olur. Ammâ bakır ve gümüş ma'denlerine uğramak ile süd gibi beyâz-levn olduğundan ismine Süd suyı derler. Kanlı sudur, bu dahi bî-nef' sudur ve nûş edenlerin ekseriyyâ boğazlarında urları olur. Ammâ bu nehrin tarafeyninde yetmiş pâre ma'mûr [u] âbâdân ve metîn kal'aları vardır. Lâkin cümlesi Tatar havfinden âcizlerdir. Kırım'dan haftada bir iki kerre beş baş çetecileri bu kal'a altına seğirdüp şikâr alıp Kırım'a mâl-ı ganâ'imle vâsıl olurlar. Ve bu mezkûr kal'alar cümle Moskov'a tâbi'lerdir. Ve bu nehr-i Süd kenarından yine kalkup bir sâ'at gidüp,

Nehr-i Muş: Azîm sudur, bunu dahi yüz bin renc [u] anâ ile şiddet-i şitâ ile yeldirüp cümle silâhları tulumlara koyup karşu tarafında sehl meks olundu. Zîrâ asker geçmede usret çekildi. Bir âb-ı hayât sudur. Nehr-i Tün gibi ve nehr-i Turla ve nehr-i Tuna gibi bunda dahi latîf morina ve mersin balıkları olur ve çığa ve uştuka balıkları gâyet lezîz olur. Bu nehr dahi diyâr-ı Moskov'un şîmâlinde (–) dağlarından cem' olup bu mahalde Bahr-i Azak'a mahlût olur. Cümle asker bu nehri ubûr edüp andan kûs-i rıhletler çalınup yola revâne olduğumuz mahalde üç arşın kar yağdı ve ol gice Deşt-i Kıpçak'da kar üzre meks edüp ertesi gün ale's-sabâh dipi ve boran çekerek 16 sâ'at yürüyüp yine Deşt-i Kıpçak'da,

Menzil-i Yörembay: Bunda dahi kar üzre yatup ale's-sabâh yine atlara süvâr olup ılgar ile yine 16 sâ'at gidüp mâh-ı (–) günü,

Evsâf-ı cezîre-i vilâyet-i Kırım : Or-ağzı nâm kal'aya dâhil olduğumuz mahalde Âsitâne-i Sa'âdet tarafından Vezîria'zam Kara Mustafâ Paşa'nın ulak Kara Receb Ağa'sı yigirmi atlı ile Azağa giderken bize râst gelüp Azak Kal'ası fethi müyesser olmaduğunun kıssa-i pür hissesin bir bir takrîr etdiğimizde Hân hazretlerinden mektûblar alup yine gerü Âsitâne tarafına dönüp gitdi. Hakîr, Hân hazretleriyle cezîre-i Kırım'a dâhil olup Bâğçe Sarây nâm şehr-i azimde Çürüksu nâm dere kenarında bu abd-i ahkara bir mihmânhâne ihsân olunup cümle ta'yînâtlarımızla devâm-ı devlet-i Hân'a hayr du'â edüp ibâdete meşgûl olup sehel şikeste-hâl ve her seyrden fâriğu'l-bâl olup şiddet-i şitâdan bir kadem seyâhate dermânımız olmadı. Bu vakt-i şitâda Tatar Hân hazretleri Azak Kal'ası'nda mahsûr olan küffâra imdâd gelmesin içün Kırım cezîresinden üç kerre kırkar ellişer bin asker ile tâ Azak Kal'ası altına çapul seğirdüp şikârlar alınup sâlimîn ü gânimîn ve mansûr u muzaffer cezîre-i Kırım'a dâhil olurdu. Ve bir senede üç kerre yine Moskov diyârına Kalga[y] Sultân seksener bin asker ile çapul cıvarup beşer onar bin esîr ve bu kadar mâl-ı

ganâ'imle cezîre-i Kırım'a dâhil olurduk. Vakt-i şitâ gidüp mevsim-i bahâr-ı nevrûz-ı Harzemşâhî gelüp der-i devletden dergâh-ı mu'allâ kapucıbaşılarından (–) Ağa gelüp Hân hazretlerine çizme-bahâ on iki bin altun getirüp "Evvel bahâ[r]da yüz bin Tatar-ı adüv-şikâr ile serdâr-ı mükerremimiz Civân Kapucubaşı Mehemmed Paşa ile Kal'a-i Azak muhâsarasına âmâde olasın" deyü yarlığ-ı belîğ-i Âl-i Osmân gelince Hân hazretleri *"semi'nâ ve eta'nâ"* deyüp kırk gûne at bağlayup cemî'î kabâ'il atların beslemeğe başlayup işbu sene (–) mâh-ı (–) günü seksen yedi bin asker-i Tatar ile mevsim-i bahârda Kırım'dan Or-ağzı nâm mahalle varup du'a vü senâ ile Or'dan taşra çıkup kal'a-i Azağ'a müteveccih olduğumuz konakları beyan eder:

Evsâf-ı menâzil-i Kal'a-i Azak

(–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[263b]*** Küffâr-ı dûzah-makarr, Kal'a-i Azak'da deryâ-misâl Kırım askerinin yine Azak üzre gelmesin istimâ' edüp ve Âl-i Osmân'ın donanma-yı hümâyûnuyla berren ve bahren sene-i sâbıkdan ziyâde deryâ-misâl askerlerin belağan-mâ-belağ mühimmât-ı elzem [ü] levâzımât ve niçe bin lâğımcılar ve beldârân ve teberdârân ve kûh-kenler ile geleceklerin istimâ' edüp derûn-ı kal'ada mütahassın olan küffâr-ı menhûs-ı sakar-makarr bir yire gelüp meşveret-i bî-meâl edüp netîce-i kelâmları bu olur kim :

{**Müşâvere-i kefere-i Kazak-ı Azak**}: "Sene-i mâzîde güç ile Âl-i Osmân elinden kurtulduk. Bu kış bize Tatar göz açdırmayup bir tarafdan imdâdımız gelmedi ve bir cânibden kış bizi helâk etdi. Bir tarafdan kaht [u] galâ ve bir tarafdan Tatar-ili vilâyetimiz harâb u yebâb edüp akrabâ ve ta'allukâtlarımız esîr-i kayd-bend etdiler. Ve bizler dahi Tatar havfinden bu kışda kal'adan taşra baş çıkarmağa dermânımız olmayup kal'ayı ta'mîr u termîm edemeyüp cebehâneden bir vukıyye barudumuz kalmayup sâ'ir âlât-ı silâh ve mühimmâtdan dahi bir şey kalmayup cümle on bin Hıristiyan kaldık. İşte şimdi yine Âl-i Osmân donanmasıyla deryâ-misâl asker ile gelmede. Azak balığı yiye yiye cânımıza tâk deyüp ciğerlerimiz cılk oldu. Âhir bu kal'ayı Âl-i Osmân elde komaz. Bıldır otuz bir bin Hıristiyanımız mürd oldu. Hâlimiz âhir neye müncer olur. Hemân Tatar ve Âl-i Osmân kal'ayı muhâsara etmeden bırağalım, yohsa Osmânlının bu gelişinden halâs olmak yokdur", deyüp bir gün kal'ayı bırağup cümle top u tüfenk ve yât u yarâğların Tün suyu gemilerine tahmîl edüp karârları firâra mübeddel olup nehr-i Tün kenarınca Çerkes-kirmâna ve Horas-kirmâna ve Tuzla-kirmâna ve gayrı kal'a-i dârü'l-bevârlarına gidüp karâr etdiler. Beri cânibden Tatar Hân ile Kal'a-i Azak altına giderken nehr-i Süd kenarında bir kaç Kazak-ı Ak keferesi dil dutulup Azak Kal'asından küffârın firâr etdüğün anlardan istimâ' edüp ol gün ol gice çapula seğirdir gibi ılgar edüp mâh-ı (–) günü Kal'a-i Azak altına dâhil olup deyyâr-ı âdem âdemî-zâtdan bir cân bulmayup hirre ve kutta ve kelb ve mûş ve funguzdan bile zî-rûh kısmı bir eser bulunmayup kal'anın der-i dîvârından ancak bir Ceneviz kullesi kalmış. Bu ahvâl-i pür-meserreti bahren Âsitâne tarafına Tatar Hân arz edüp on birinci gün Moskov kralının çâşıtları Âsitâne tarafından gelirken Tatarlar giriftâr-ı bend edüp Hân huzûrunda fesâhat üzre bî-bâk ü bî-pervâ dediler kim "Biz kırk kimesne ile der-i devletde çâşıdız. Deryâ-misâl asker ile Âl-i Osmân geliyor. Kal'ayı bırağup kaçasız. Sâ'ir zamâna kıyâs etmeyesiz deyü haber gönderdik. Biz dahi kal'aya gelirken Tatar'a giriftâr olduk. Emr hânındır" dedikde üçünün dahi şirb-kelle ve pâf-gövde (?) olup cân-ber-cehennem gitdiler.

Mâh-ı mezbûrun on üçüncü gün debdebe ve velvelev-i Âl-i Osmân ile deryâ-misâl asker kal‘a-i Azak altına Serdâr-ı Mu‘azzam Civân Kapucubaşı Vezîr Mehemmed Paşa gelüp Kal‘a-i Azağ’ı hâlî buldular. Ammâ küffârın bir hıyel [u] şeytanatı vardır deyü üç gün ârâm edüp dördüncü gün kal‘a zemînine ezânlar okunup kol kol cemî‘-i Eflak u Boğdan’a fermânlar olup Kal‘a-i Azak’ın esâsına Bism-i İllâh ile hafirler kazılmağa mübâşeret olunup üç günde ka‘r-ı zemînden su zâhir olup temeline rahtım-i Horasân ile ısgaralar çatup Timurlenk nâm cezîrede bir münhedim olmuş kal‘a-i atîkden cümle keştîler taş-keşân olmağa me’mûr olup kal‘ayı binâ etmeğe mübâşeret olundu. Bir ayda iki kulle binâ olundu kim kadîm-i evvelde Ceneviz binâsından metîn oldu. Hâlâ bu kal‘a hakkında “Ceng-i Serdâr Deli Hüseyin Paşa, feth-i Bahâdır Girây Hân, binâ-yı Civân Kapucubaşı” deyü Kırım tevârîhinde mestûrdur. Ve ta‘mîr ü termîm olunup yine ke’l-evvel Kefe eyâletinde sancak beği tahtı olup iki tuğ ile mir-i mîrân (–) Paşa muhâfız kalup ve yeniçeri ağası yerine (–) Ağa yigirmi aded yeniçeri odasıyla ve altı topçu odasıyla topçubaşı ve on oda cebeciyle cebecibaşı ve yedi bin kara tayak Tatar askeri muhâfazacı kondu ve yedi sancak beği ve on iki alaybeği ile muhâfazacı yigirmi altı bin asker kondu ve kal‘a içine yetmiş balyemez ve kırk kolomborna ve üç yüz şâhî handak kenarlarına koyup gice ve gündüz ihtimâm-ı tâm ile kal‘a bir gün ***[264a]*** evvel itmâm etmeğe sa‘y-ı belîğ edüp cemî‘î ammâl ve bennâlara ve sa’ir mühimmât u levâzımâtlara beş bin kîse harc olundu” deyü der-i devlete arz olundu. Ve bu kal‘a inşâ olunurken yedi kerre Tatar askeri Moskov diyârına sefer edüp on beşer yigirmişer bin esîr ile ordu-yı İslâm’a gelüp cümle asker-i İslâm onar guruşa esîr alırlardı. Âhirü‘l-emr Moskov kralı “Aman, aman ey güzîde-i Âl-i Osmân” deyüp elçileri Âsitâne-i sa‘âdet tarafına akd-i sulh etmeğe revâne oldular. Kal‘a itmâm bulup içinde câ-be-câ hâneler imâr olurken Serdâr Mehemmed Paşa, Âsitâne’ye gidüp sâ’ir asâkir-i İslâm dahi vatanlı vatanlarına gidüp hakîr yine Tatar-ı adüv-şikârın Mansûrlu kabâ’iliyle gidüp geldiğimiz yollar ile yine sekiz günde vilâyet-i Kırım’a dâhil olduk. Yigirmi gün yine Bâğçesarây’da zevk idüp,

……. (29 satır boş) ……. ***[264b]***

Hamd-i Hudâ bu gazâdan dahi doyum gelüp (–) (–) Girây Hân’dan İslâmbol’a gitmek içün me’zûn olup bir kîse guruş ve üç esîr ve bir semmûr kürk ve bir kat esbâb ihsân edüp Kalga[y] Mehemmed Girây ve Nûreddîn (–) Girây Sultân, Vezîr-i dilîr Sefer Gâzî Ağa ve Sübhân Gâzî Ağa ve Ayu Ahmed Ağa ve Defterdâr İslâm Ağa bu efendilerimiz birer esîr ihsân edüp Kırım diyârında on dörd esîr ve dörd kîse tahsîl edüp Tarabefzûn’dan ve Mikrilistân’dan ve Abaza diyârından aldığımız esîrler ile cümle on sekiz re’s esîrimiz ile cezîre-i Kırım’dan İslâmbol’a müteveccih olduğumızda Kırım diyârının cümle a‘yân [u] eşrâflarıyla vedâlaşup Hân hazretlerinin du‘a-yı hayr senâların alup Kalga[y] sultânın atlarına süvâr olup niçe yârânlar dahi hakîri yollamak içün Kaçı deresine dek gelüp andan cümlesiyle vedâlaşup anlar Bâğçesarây’a rücû‘ edüp hakîr cümle huddâmlarımızla altı sâ‘atde cânib-i cenûba gidüp,

Evsâf-ı menzil-i kal‘a-ı Balıklava: Bu diyâr-ı Kırım’ın âb [u] hevâsı ve imâret [u] âsârların seferlere gitmeden bir vakt-i ta‘tîl bulmadığımızdan evsâf-ı Kırım’ı tahrîre cür’et edemedik. Bu Balıklava kal‘asın evsâfın dahi tahrîr etmeğe mübâşeret edecek mahalde {sene (–) târîhinde mâh (–)} Ucalı Sefer Re’îs nâm bir kimesnenin şaykasına üç yüz elli nefer kimesne ile gemiye girüp ol gice keştî içre yatup muhavvif ve muhatara vâkı‘alar

gördüm. Def‘-i belâ içün taşrada ba‘zı fukaralara tasadduklar verüp yine gemiye girüp salpa demir edüp sandal ile limandan taşra çıkup [50] ve dahi [51] nass-ı kâtı‘ı üzre sa‘d-i sâ‘ate nazar etmeyüp ve dâ’ire-i ricâlü‘l-gaybe amel etmeyüp yıldız rûzgârıyla yelken yırtup mütevekkilen-ala’llâh deyüp muvâfık-ı eyyâm ile bir gün bir gice pupa gidüp Karadeniz’in tahmînen ortasına vardık.

Ser-güzeşt [ü] ser-encâm-ı Evliyâ-yı bî-riyâ

Şimâl cânibinde Ayaya dağları ve Balıklava kurbunda Suluyar dağları gâ’ib olup Sinop ve Amasıra dağları dahi önümüzde nâm [u] nişânı yok bir girdâb-ı elîmde kâh eyyâm-ı muvâfık ve kâh eyyâm-ı nâ-muvâfık ile bir gün bir gicede deryâ-yı bî-emân içre çalkanup ne cânibe gideceğimiz nâ-ma‘lûm oldu. Âhirü‘l-emr “*Ol engîn nâ-mübârekde ne reh ne râhber peydâ”* mazmûnunca güneş deryâda doğar ve deryâda batar. Bu gûne bir girdâb-ı gamda talattum-ı deryâ ile serserî gezerken hikmet-i Hudâ gün doğusu rûzgârı tarafında evc-i semâda kara bulutlar zâhir olur. Zifoz ve ra‘d u berkli sağanaklar ve kırıntılı üçerleme kumlar peydâ olunca cümle keştîbânların reng-i rûyları mütegayyir olup ellerin ovmağa başladılar. Ve geminin kıçı tarafında pusula ve kıble-nümâlarına nazar edüp birbirlerine nazar edüp cân bâzârı mu‘âmeleleri etmeğe başladılar. Hemân Dede Dayı nâm bir ihtiyâr-ı umûr-dîde keştîbân eydür “Bre dayılar! Ne havfe düşersiz? Hudâ Kerîm’dir. İşte kırıntı ve sağanak gelmededir. Mayna alaburta” deyüp hemân cümlesi bir yire cem‘ olup alaburta iplerini indirüp alaburta direği dahi aşağı indi. Ammâ temevvüc-i derya inmeyüp dibelik müştedd olmada. Hemân gemi üstünde azîm yapağı çuvalları ve papır hasırları ve balık turşusu fıçıları ve gemi keresteleri var idi. Cümle halk imdâd edüp cümle mezkûr eşyâları deryâya atdılar ve iki yüzden mütecâviz sağîr ve kebîr üserâları gemi üstünden der-anbâr edüp anbar kapağın sedd etdiler. Hamd-ı Hudâ gemi sehl-i hıffet buldu. Ammâ yine talattum-ı deryâ evc-i âsumâna berâber gelüp ziyâdesiyle cûş [u] hurûşa başladı. Beyt:

Kalırsa hicr ile girdâb-ı gamda zevrak-ı dil

Ne çâre neyleyeyim rûzigâr elimde değil

mazmûnunca rüzigâr, rûzgâr[ı] şiddet üzre ele alup azametu’llâh bin elli (–) Safer’inin dördüncü günü bizi temevvüc-i deryâ döğmeğe başlayup üç gün üç gice ra‘d u berk, zifoz ve salıntı ve kırıntı ve şimşek ve yıldırım ve yağmur ile mahlût, kar ve dipi ve boran çekmeden mellâhların gemi üstünde durmağa iktidârları olmayup her biri geminin birer küncinde genc bulmuş gibi pinhân oldular. Yolcular hod evvelen-bi’t-tarîk kimi istifrâ‘ etmede kimi istiğfâr edüp kurbânlar ve tasadduk-ı nezerâtlar etmede. Hakîr eyitdim “Ey İbâdullah, gelin sizinle ale’l-umum İhlâs-ı şerîfe müdâvemet edelim. Ola kim Cenâb-ı İzzet âyet-i İhlâs hürmetine cümlemiz halâs ide” dedim. Hemân cümle hâzırûn, derûn-ı dilden ***[265a]*** İhlâs-ı şerîfe müdâvemet edince bi-emrillahi Te‘âlâ ân-ı vâhidde zulumât-ı semâ ref‘ olup hevâ küşâde olur, ra‘d u berk dahi münkatı‘ oldu. Ammâ yine deryânın temevvüci ârâm etmeyüp yedişerleme ta‘bîr etdikleri kum aslâ amân vermeyüp kâh evc-i

âsumâna çıkup bulutlara geminin sütûnu dokunurdu; kâh ka‘r-ı deryâya inüp gûyâ Gayyâ deresi ve derk-i esfele inmiş olup cânib-i erba‘amızda Bahr-i siyâh, kûh-i bî-sütûn-misâl nümâyân olurdu. Âhir anbarın kapağın küşâde edüp anbardan metâ‘-ı sakîlleri cümle deryâya ilkâ eyledik, yine emân bulmadık. Anı gördük, geminin kıçından dümen iğneciği kırılup dümen deryâya düşünce cümle keştîbânlar ellerin dizlerine urup pes-i perdeden birbirleriyle helâlleşmeğe başladılar. Hemân bu mahalde cânı başı zinde, yarar ve bahâdır gemiciler ellerine baltalar alup ibtidâ gemi çarmıhları iplerini kesüp andan gemi direğine balta üşürüp ân-ı vâhidde direği kat‘, direk deryâya düşerken on bir âdemi ezüp helâk etdi. Ol merhûmların meyyitlerin deryâya atınca gemi içre bir gıriv [u] feryâd kopup herkes hayâtdan me’yûs olup cân bâzârına düşdüler. Bu mahalde bir sağanak dahi gelüp gemiyi baştan tarafa iki pâre edince anbâr içinde pinhân olan cümle yolcular ve üsârâlar anbârdan taşra çıkup fez‘ u ez‘a başlayınca niçe âdemler helâlleşüp ba‘zı keştîbânlar uryân olmağa başlayup herkes bir tahta ve kabak [ve] varul ve fıçı şekilli eşyâları ellerine almağa başladılar. Hakîrin dahi hâli ol hâlde dîr-gûn olup Yâsîn-i şerîfe müdâvemet edüp bu kadar memâlîk u mâl [u] erzak aslâ hâtıra hutûr etmeyüp derûn-ı dilden cümle umûrum Cenâb-ı İzzet’e tefvîz edüp âyet [52] âyetin, âyet [53] âyetiyle kelime-i şehâdete meşgûl oldum, anı gördüm bir kaç kefereler geminin sandalını ipinden çeküp sandala atılınca sâ’ir keştîbânlar dahi geminin öte tarafından deryâya kendülerin birer tahta pâreleri ve gayrı eşyâlar ile deryâya döküldüler. Hemân hakîr dahi yedi cân refîklerimizle dal-kılıç olup sandala atladığımız gibi sandal içre olan kefereler sandalın ipin kesüp iki kefere bizim üzerimize dal-bıçak olup Ayntâblı Şerîf Ramazân Çelebi’yi memesi üstünden urunca hemân yedi kişi dal-kılıç olup sandal içre el kaldıran sekiz kâfire kılıç urup dördün katl edüp dördü havfinden kendülerin deryâya atdılar. Sandal ancak bizim refîklerimiz yedi kişiye münhasır olup sandal içre olan bâr-ı sakîlleri deryâya atup sandal sehl hiffet bulup temevvüc-i deryâda giderken ânî gördük; büyük gemi başdan kıça varınca iki pâre olup üç yüz elli nefer yolcu ve tüccâr ve dörd yüz mikdârı memâlik keştîbân ehl-i tüccâr sadâ-yı Allah rehâ buldurup cümlesi rûy-ı deryâda her biri birer sened ile şinâverlik edüp kimi gark-ı deryâ, kimi mellâh-ı bî-pervâ kimi bir levha pâresi üzre rehâ bulup çârsû-yı cân bâzârında bî-zer ü pürzâr-ı bâzâr etmede. Ba‘zısı cân u başı ile şinâverlik ederek bizim sandalımız üzre gelirken Kıssahân Emîr Çelebi gelüp anı kolundan yapışup sandala alınca dahi gayrılar birer takrîb ile bizim sandala geliyorlar, anı bildik kim bizim sandal dahi kesret-i âdemden gark olması mukarrerdir. Hemân yedi kişi dal-kılıç olup gelen âdemlere kılıç havâle edüp pârelenen gemiden sehl alarka olup gemiden nâm [u] nişâ[n] ve benî Âdemden bir cân nümâyân olmaz oldu. Cân başımıza düşüp kâh evc-i âsumâna [urûc u] kâh ka‘r-ı amîka nüzûl edüp sandal içinden kavuklarımızla su dökmeden ve şiddet-i şitâdan bî-tâb ve bî-mecâl kaldık. Ânî gördük Menkub Kadısı Alî Efendi, deniz mâliki gibi gavvâslık ederek bizim sandalımıza yakın gelüp gûyâ Cenâb-ı Bârî yârı kılup kudret eliyle Alî Efendi’yi bizim sandala koyup on kişi olduk. Yine Yâsin-i şerîf tilâvet ederek deryâya su dökerek gideriz ammâ cümlemiz hayât emniyyesinden me‘yûs olmuşuz.

Bu hâl üzre bir gün bir gice sandal ile deryâda gezüp berk-i hazân gibi dir ditreriz âc u zâc ve giryân [u] nâlân uryân Kadı Alî Efendi ve Kıssahân Emîr Çelebi zâtü‘l-cenb marazları dutup merhûm olunca emr-i Hudâ deyüp na‘şların deryâya ilkâ edüp yine ***[265b]*** sandal içre kel-evvel sekiz âdem kaldık. Ammâ yanımız sıra yigirmi zirâ‘ kaddi bir çam tahtası kovuşluk içün bir arşın enli bir levha bizim sandala musallat olup dokunur, kâh alarka olur

ne çâre emr Hudânın deyüp su dökmeden ve sovukdan bî-zâr olup mebhût ve mütehayyir kaldık. Emr-i ilâhî. Beyt:

İdemez def‘ sakınmağla kazâyı kimse

Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

mazmûnu üzre üçüncü gün vakt-i zuhrda bi-emrillah bir kum gelüp sandalı baş aşağı edüp hakîr dahi baş aşağı deryâya düşüp cân havliyle şinâverlikde bi-sehl mahâretimiz olması sebebiyle el kol atarak çabalıyarak Cenâb-ı Hakk’a bir âh-ı dil-sûz çeküp Hazret-i Kur‘ân-ı Azîm’i ve Furkân-ı Mecîd’i derûn-ı dilden şefî‘ dutup cemî‘î ziyâret etdiğim kibâr-ı evliyâullahın rûhâniyyetlerinden derûnîce istimdâd taleb edince Cenâb-ı İzzet derûnuma bir âteş halk edüp kalb âyînesi mücellâ olup derûn-ı dilden Kelîme-i Tevhîd’e meşgûl olup gâyet tesellî-i hâtır buldum kim seyâhat etdiğim diyârlarda ehl-i hâl kimesneler hâtırıma gelüp havf u haşyetden berî olup cân başıma gelüp temevvüc-i deryâda bî-bâk u bî-pervâ gavvâs-vâr yüzüp kâh âlî ve kâh süflî deryâda sehl şinâverlik ederken ol Kâdir [u] Kayyûm ve Perverdigâr-ı Lem-yezel [i]râdet-i ezelîsi bu imiş kim bu abd-i âsîyi halâs ide. Ânî gördüm mukaddemâ sandalımız yanına gelen tavîl ü arîz mezkûr kovuş tahtası yanından ubûr ederken hemân hakîr cüst u çâbük ve çâlâklık edüp bu Bahr-i siyâh-ı bî-emânda gark olmadan ise bu levhaya sarılayım deyüp cân havliyle tahtaya sarılup her-çi bâd-âbâd deyüp cân bâzârında cânbâzlık edüp levha-i azîme yılan gibi sarılup gûyâ deryâda Hazret-i Hızır’a râst geldim ve sandal içre olan refîklerimden haberim olmayup gâ’ib oldular. Hakîr bu hâl üzre kâh sovukdan kâh talattum-ı deryâ havfinden Bahr-i siyâh üzre galtân u cünbân ederek emvâc-ı bî-emânda ser-gerdân-ı hayrân iken gerü tarafda deryâda bir feryâd kopdu. Cân havliyle gerüye nazar etdim. Meğer benim süvar olduğum uzun kovuş tahtası üzre iki Gürcî gulâmı ve iki Çerkes bâkiresi ve bir Rus gulâmı tahta-i kebîr üzre süvâr olup yarasa kuşu gibi sarılmışlar. “Âh bunlar benim süvâr olduğum tahtaya bâr-ı girân olup garkıma sebeb olurlar. Âh hal-i digergûnum neye müncer ola” deyüp perîşân-hâtır olup, “Âyâ bunları ne hâl eylesem kim levha bana yalnız münhasır olup sebük-bâr olsam”, derken hikmet-i Hudâ bizim süvâr olduğumuz tahta yanından bir su varülü kabak gibi yüzerek geçerken hemân Rus gulâmı tahta üstünden kendüyi şinâverlik eden varül üzre atup varülü der-âğûş edemeyüp “Ala müsâfiri” kelâmı üzre fakîr gulâm gark-âb olup sohbet dörd esîre kaldı. Hudâ Kerîm’dir, deyü bu hâl üzre deryâda aslâ bir sahîl-i bahr zâhîr ü bâhîr değil, ammâ hamd-i Hudâ hevâ sehl mu‘tedil olup âfitâb-ı âlem-tâbın şiddet-i harâreti dahi sehl ziyâde olup talattum-ı deryâ dahi cüz’î tenezzülde olup gündoğusu rûzgârı bizi süre süre hamd-ı Hudâ üçüncü gün evc-i âsumâna berâber kûh-i bî-sütûnlar nümâyân olup vakt-i zuhrda temevvüc-i deryâ bizi sâhil-i bahre bırağup bî-tâb u bî-mecal türâb [u] rimâl üzre düşdüğüm bildim. Beyt:

Be-deryâ der menâfi‘ bî-şümâres[t]

Eger hâhî selâmet der-kenares[t] [54]

deyüp var kuvveti bâzûya getirüp Cenâb-ı Bârî‘ye yüz bin hamd [ü] senâ etdim. Ol kerem ıssı Mevlâ‘yı gör kim Mikrilistân ve Abazistân’da ve Kırım’da on sekiz aded üserâlar ihsân edüp yine aldı. Cân u cihândan me’yûs iken ol deryâ-yı bî-emânda yine dörd esîr ihsân etdi kim her biri vâhid ke-elf mümtaz u mahbûb u mahbûbe bintân u gılmânlar idi. Bu gulâmlar ile sâhil-i bahrde birer kayanın arasında daldalanırken niçe ümmet-i

Muhammed gelüp bizleri bu hâl üzre görüp eynlerinden birer kat libâslarını hakîre ve gulâmlara giydirüp bizi evc-i âsumâna berâber kayaların zirve-i a‘lâsına çıkardıkda su‘âl etdim. Meğer Silistre eyâletinde Karadeniz kenarında Keliğra Sultân dağları ve kayaları ve bâğları imiş kim evc-i âsumâna müntehî olmuş. Sergüzeşt [u] ser-encâmımızın ibtidâsından gemi gark olaldan üç gün üç gice *[266a]* aç u zâc u muhtâc sandal ile gezdik. Sandal gark olup kovuş tahtasıyla bir gün bir gice deryâda gezüp ikinci günün vakt-i zuhrunda Nûh Necî-vâr Keliğra Sultân kayasına düşüp necât bulup âsitâne-i Keliğra Sultân dervîşleriyle cân sohbeti edüp bize ihsân-ı Hudâ olan kölelerimizle bir hücre ta‘yîn eylediler (–)

Evsâf-ı tekye ve kal‘a-i Keliğra Sultân

Bu tekyegâhda on gice mest [u] medhûş hâb-ı râhatda yatup şiddet-i şitâda çekdiğimiz âlâm-ı şedâ’idler ve havf u haşyetlerden cümle emrâz-ı muhtelifeler urûklarımıza istîlâ edüp kâmil bir kış şikeste-hâtır olup girde-bâliş üzre nâliş ederek on hatm-i şerîf-i şükrân etdim. Bu mahalde âlem-i sabâvetden berü bin altmış hatm-i şerîf olmuşdu. Ve bu âsitâne-i Keliğra Sultân’da cümle fukarâ-yı Bektâşiyân ile sekiz ay tashîh-i mizâc edince cân sohbetleri edüp kâh mü’ezzinlik ve kâh imâmetlik ederek ıslah-ı vücûd eyledik. Gulâmlarımızın birisi bir gün, biz fülân âdemin abd-i memlûkları idik demeyüp gûyâ helâl [u] zülâl mâlımız ile iştirâ olunmuş abd-i müşterâmız idiler.

{Menâkıb} Der-sitâyiş-i Tekye-i Keliğra Sultân, ya‘nî Sarı Saltık Sultân

Bu âsitâne-i bâ-sa‘âdetin sebeb-i inşâsı oldur kim sene (–) târîhinde bizzât Muhammed Hacı Bektâş-ı Velî Yesev şehrinde Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî‘den cihâz-ı fakrı kabûl edüp diyâr-ı Rûm’da sâhib-i seccâde olmağa me’zûn olup üç yüz yetmiş fukarâ ve bu Keliğra Sultân cümle fukarâlara ser-çeşme olup Hacı Bektâş-ı Velî ile Rûm’da Orhân Gâzî‘ye gelüp Bursa fethinden sonra Hacı Bektâş, Keliğra Sultân’ı yetmiş fukarâsıyla Moskov ve Leh ve Çeh ve Dobruca diyârlarına gönderüp Rûm erenleri olmağa izn verüp “Dobruca’da bir böcük vardır, anı katl edüp ibâdullahı şerrinden emîn eyle” deyü Hacı Bektâş, Keliğra Sultân’ın destine bir tahta kılıç ve bir seccâde ve tabl ve kudüm ve alem ve sıraf ve def ve nakkâre verüp Keliğra Dede kal‘a-i Sinop’a gelüp alâ mele’i’n-nâs yetmiş nefer fukarâsıyla postların deryâ üzre döşeyip “Yâ Hayy [u] yâ Kayyûm” esmâsına müdâvemet edüp def ve kudümlerin çalarak bir günde Rûm cânibinde diyâr-ı Kırım’a andan vilâyet-i Moskov’da Heşdek tâ’ifesin ve Leh diyârında Libka tâ’ifesin cümle İslâm ile müşerref edüp tebdîl-i câme ile Leh diyârında Danıska iskelesinde İsveti Nikola nâm ya‘nî Sarı Saltık isimli bir bıtrîk ve kıssîs-i dalâlet-âyîn ile hem-sohbet olup ol Sarı Saltık’ı katl edüp lâşe-i murdârın pinhân edüp niçe zamân savma‘adan çıkmayup “Ben Sarı Saltık’ım” deyü niçe bin âdemi nihânice dîn-i Muhammedî‘ye da‘vet edüp İslâm ile müşerref ederdi. Niçe zamân bu hâl ile Sarı Saltık nâmıyla seyâhat etdi. Ve kendülerinde alâ-sûret-i asfaru’l-levn olmağıla Şeyh Ahmed Yesevî hazretleri kendülere Saltık Bây nâmıyla künye demişler idi. Ammâ ism-i şerîfleri Muhammed Buhârî‘dir. Ba‘dehû seyâhât ile “Pırarvardı” ya‘nî Pravadi kal‘asına gelüp sâkin olmağıla “Bir er vardı“dan galat Pravadi kal‘ası derler. Anda def ve kudûmün çalarak Dobruca kralına buluşdukda kral-ı dâll-i bed-fi‘âl eydür: “Ey Sarı Saltık! Eğer sende kerâmet varsa benim diyârımda bir ejdehâ peydâ olup Karadeniz sâhilinde bir yalçın kaya içinde âşiyân edinüp cümle

re‘âya vü berâyâm yidi. Ve hâlâ dâr-ı dünyâda iki ciğer-kûşe kızlarıma tâli‘-i kur‘a düşüp ejdere gıda olmağiçün Dobruca sahrâsında bir amûd-ı azîme kızlarım bağlamışız. Vakt-i zuhr olunca gelüp yise gerek, ammâ bu ejdere bir çâre eyle” deyü Dobruca kralı ricâ edince Sarı Saltık Sultân eydür “İmdi kral, Muhammed dînin hak bilüp İslâm ile müşerref olursan senin kerîmelerin ol böcüğün gıdâsı olmadan bi-emrillah ve bi-himmeti’l-pîr halâs ideyim” dedikde kral cân u gönülden yemin billah eyleyüp dürür, hemân Saltık Bây-ı Velî fukarâlarına “üzkürullah” deyüp yetmiş aded dervîş-i dil-rîşiyle def u kudûmlerin çalup alem ve sıraf kaldırup Saltık Velî tahta kılıcın gılâfından çıkarup “niyyetü‘l-gazâ” deyüp bir papas kulağuz ile Dobruca sahrâsında kral kızlarının amûda bağlı olduğu yire *[266b]* varup kızları halâs edüp bir yerde hıfz eder. Kendüsü amûd dibinde durur. Ejdehâ dahi şiddet-i hâr olunca Dobruca sahrâsından bir ejder-i heft-ser gıjgırup dâmen-ber-hevâ kec kılup mu‘tâd-ı kadîmesi olan mile yakın gelince hemân Sarı Saltık Sultân fukarâlarına işâret edüp def ü kudüm ve nefîr ü zil çalınca ejder mil dibine yakın geldikde Saltık Bây Sultân “Yâ Ma‘bûd-ı bî-hemtâ” deyüp dal-satûr-ı Muhammedî olup [55] âyetiyle bir na‘raya rehâ buldurup ejderin aşağı kellesine bir tahta kılıç niçe ursa kelle galtân olup bir şimşîr levha dahi urup bir kellesin kesüp hemân ejder dem çekim sınup bi-emri Hudâ dem-beste olup dörd başıyla firâr eder. Ardı sıra Şeyh Saltık Sultân ejderi kovarak ejder cân acısından gârına girüp Şeyh dahi akîbince girüp dörd kellesin dahi keserken ejder şeyhi der-âğûş edüp sıkar. Şeyh dahi “Yâ Hâfız-ı Müste‘ân” deyüp arkasın gârın bir cânibine dayayup şeyhin vücûdu kayaya girdüğü yer hâlâ zâhir ü bâhirdir. Ve iki dest-i şerîfleri ve iki kadem-i sa‘âdetleri kayaya te’sîr etdüğü alâmetleri zâhirdir. Ba‘dehû ejderin tâb [u] tüvânı kalmayup Saltık Sultân’ı koyverir. Sultan-ı merkûm eli kan, kılıcı kan, sînesi uryân, dilinde Hazret-i Kur’ân tilâvet ederek fukarâlarının yanına gelüp kralın iki kerîmesin yanına alup Dobruca kralına gitmede. Mukaddemâ kızların bağlı olduğu amûdun dibinde azîz hazretleri ejderin üç kellesin kesüp ardı sıra kovagiderken beri tarafda kulağuzluk ile gelen papas ejderin iki kulağın ve bir dilin kesüp seğirderek Dobruca kralının huzûruna kulakları ve dilleri bırağup “Müjde olsun kralım, ejderi katl edüp kızları halâs etdim, işte alâmeti” deyü kizb [u] iftirâ eder. Ân-ı sâ‘atde Saltık Sultân dahi kralın kızlarıyla gelüp tahta kılıcı kanıyla kralın huzûruna kor. Kızları kral bağırlarına basup “Ejderi kim katl etdi” deyü Dobruca Kral kerîmelerinden su‘âl eder. Kızlar dahi mâ-vak‘ı üzre Saltık Bây Sultân’ın katl etdüğün bir bir takrîr ederler. Ruhbân-ı mel‘ûn musırr olup “Elbette ben katl etdim” der. Saltık Sultân eydür “İmdi ey kral. Ejder öldürmek kerâmetdir. Bu râhib ile beni bir kazana koyup su içinde fıkır fıkır kaynadın. Kangımız ejderi öldürdü ise pişmeyüp halâs olur. Kizb söyleyüp ben öldürdüm diyen büyân olur” deyü bu da‘vâ-yı merdi edince papas-ı bî-dîn bu kavle rıza vermeyüp kral “eyle olsun” deyüp Pravadi garbında Kazan Balkanı demekle ma‘rûf ol balkanda bir kazan içre su doldurup gayrı ruhbânlar Saltık Sultân’ın ellerin ardına bağlayup kazana korlar. Dervîşânlar dahi papası muhkem kayd-bend edüp kazan içine korlar. Kazan altına âteş edüp alev-ber-alev âteş-i Nemrûd içinde iki cân kaynamada. Beri Anadolu tarafında Kırşehri’nde Hacı Bektaş-ı Velî, destmâliyle bir kayayı silüp “Saltık Muhammed’im ıztırâbda terlemededir. Hak dest-gîr [u] mu‘în u zahîri ola” dedikde kayadan tuzlu su akardı. Hâlâ Hacı Bektâş-ı Velî tuzu ol günde hâsıl oldu. Ba‘dehû kazanın ağzın açup gördüler kim Saltık Bây Sultân arak-âlûd olup “Yâ Hayy” ismine meşgûl, ruhbân-ı mel‘ûn herse olup ancak üstühânları ve siyâh ruklesi

kalmış. Bu hâli Dobruca Kral görüp hâk-i pây-i şeyhe düşüp şehâdet parmağın kaldırup derûn-ı dilden bende-i Sübhân olup ta‘allukâtından ol sâ‘at yedi bin âdem ile İslâm’a geldiler. İslâm’a gelmeyenlere gazâlar edüp feth [ü] fütûhâtlar etdiler. Dobruca Kral Orhân Gâzî‘ye elçiler gönderüp mutî‘ [u] münkâd oldu. Orhân’dan Dobruca Krala kadı ve tuğ u alem gelüp ismi Alî Muhtâr oldu. Ba‘dehû sene-i mezbûrda Saltık Sultân vasıyyet eyledi kim “Beni gasl edüp yedi tâbût âmâde edin. Zîrâ benim içün yedi kral ceng [u] cidâl ve harb [u] kıtal etseler gerekdir” deyü vasiyyet-i şerîfi üzre cümle fukarâları cem‘ olup yedi tâbût hâzır edüp azîz hazretleri dahi sene (–) târîhinde *[267a]* dâr-ı bâkiye irtîhal edüp cümle hulefâları tevhîd [u] tezkîr ile azîzi gasl edüp bir tâbût içre kodular.

Hemân yedi kral tarafından askerler gelüp ibtidâ Maskov kralı bir tâbûtu alup açup gördüler kim cesed-i şerîfi tâbût içre durur. “Bre meded bizim tâbûtda imiş”, deyü tâbût ile cesed-i Saltık Bây’ı alup diyâr-ı Moskov’da (–) (–) şehrinde defn edüp hâlâ bir âsitâne-i azîmi vardır.

Andan Leh Kralı bir tâbût alup anda dahi na‘ş-ı şerîfi bulunup Leh diyârında Danıska iskelesi şehrinde defn edüp anda dahi azim âsitânesi vardır.

Üçüncü Çeh kralı askeri bir tâbût alup gitdiler. Çeh diyârında Pızovniçe nâm şehirde bir âsitâne-i azîmi vardır.

Dördüncü İşfet kralı bir tâbût alup diyâr-ı İsfeçe’de Yivançe nâm şehirde âsitânesi vardır.

Beşinci İdrivne kralı bir tâbût alıp Edirne kurbunda Baturye nâm şehrin manastırında defn etdiler kim hâlâ Babaeskisi nâm kasaba şehr-i azîm idi. Anda medfûndur kim bir deyr-i kadîmdir. İlâ yevminâ-hâzâ çerağları sönmemişdir. İslâmbol’dan Edirne’ye gidenlerin ziyâretgâhlarıdır kim Babaeskisi nâmıyla şöhret bulmuşdur.

Altıncısı Boğdan Kralı Yirvan nâm kral kendi gelüp bir tâbût alup Bozav kal‘ası kurbunda bir çengelistân u hıyâbân yerde bir deyr-i kadimleri var idi. Anda defn etdiler kim hâlâ ol deyr yerinde Bâyezîd-i Velî, Akkirmân fethinden sonra bir câmi‘ ve bir imâret ve medrese ve hân ve hammâm ve imâret ve Saltık Bây-ı Muhammed-i Buhârî üzre bir kubbe-i pür-envâr inşâ edüp der-i sa‘âdeti üzre târîhi budur

“Geliniz, bâb-ı mu‘allâyı ziyâret kılınız” sene [1008].

Hâlâ ol şehre Babadağı derler bir şehr-i şîrîndir. Cümle Muhammed Buhârî Sarı Saltık evkâfıdır. yigirmi bir sene Saltık ruhbân nâmıyla millet-i Mesîhîyye’den görünüp cümle kefereleri dîne da‘vet edüp *mücâhidü fî-sebîlillah* idi.

Yedinci tâbûtu Dobruca krallığından İslâm ile müşerref etdüğü Alî Muhtâr bir tâbût alup bu maksad [u] merâmımız olan Keliğra kayalarında Ejderha mağarasında defn edüp Keliğra kayası nâmıyla iştihâr bulmuş kaya olmağıla Keliğra Sultân derler. Lisân-ı Latînde Keliğra ejder-i heft-sere derler. Fesahat-ı lisân-ı Latin’dir. Anınçün yedi kralda medfûn olup âsitâne-i sa‘âdetleri vardır. Üçü Âl-i Osmân hükmünde ulu âsitânelerdir. Ve her diyârda birer ismiyle müsemmâdır. Ammâ Rûm’da Baba Sultân ve Sarı Saltık Sultân ve Keliğra Sultân derler. Ammâ kâfiristân-ı Hıristiyânistân’da İsvet-i Nikola derler. Cemî‘î millet-i Mesîhiyye gâyet mu‘tekidlerdir. Hâlâ cemî‘î dervîşânları def ve kudûmler çalarak alem-i peykerlerin açarak dîb-i Frengistân’da gezüp pâdişâhâne zevk u safâ edüp tatyîb-i

hâtırlarıyla cümle nasârâ mukayyed olup nezerât ve sadakalar ihsânlar edüp beleğan-mâ-belağ mâl-i firâvânlar ile yine âsitânelerine gelirler. Ammâ bu bizim deryâdan halâs olup âsitânesinde mihmân olduğumuz Tekye-i Keliğra Sultân, Karadeniz kenarında evc-i âsumâne ser çekmiş bir burundur kim fil hortumu gibi deryâya uzanmışdır. İslâmbol'dan Kara Hırmeni ve Köstence ve Kili câniblerin özleyen gemiler bu Keliğra kayalarını özleyüp gelir. Yüz elli mil yerden nümâyân âsmâne peyveste olmuş kûh-ı bülendlerdir. Deryâ aşırı karşu şark cânibinde Anadolu tarafında Sinop Burnu bu Keliğra kayalarına mukâbildir. İkisi mâbeyni (–) mildir. Küşâde hevâda Keliğra'dan Sinop dağları Sinop'dan Keliğra dağları seçilir. Ammâ gâyet küşâde hevâ ister. Bu Keliğra kayasının tâ burnunda Keliğra Saltık Sultân bir mağara içinde medfûndur kim ejderhânın gâr-ı karârı idi. Ve yine bu mahalde tekyesi âsitâne-i azîmdir kim ibtidâ bânîsi Dobruca Alî Muhtar binâ etmişdir. Azîzin ağaç kılıcı ve sapanı ve def ve kudûmü ve alemi ve sancağ u bayrakları durur. Ve âsitânesinde müte'addid hücreleri ve yaz meydânı ve kış meydânlarının cânib-i erba'asında pâk u pâkîze kurbân postlarıyla döşenmiş her post üzre birer sâhîb-i ma'rifet ehl-i ilm u fâzıl ve âlim u fâzıl cânlar vardır. Cümlesi ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at mü'min ve muvahhid cânlardır. Evkât-ı hamselerin mescidlerinde edâ eder sâhib-i tertîblerdir. Yüzden mütecâviz âşıkân-ı sâdıkânlardır. Hatta hakîrden sekiz ay Hıfz kırâ'ati üzre *[267b]* Kur'ân-ı Azîm tilâvet etdiler. Bu âsitânenin ve türbe-i pür-envârın revzenleri cümle deryâya nâzırdır. Ve görmeğe muhtâc ibret-nümâ bir matbah-ı Keykâvûs'u vardır. Mu'allak bir kubbe-misâl dûd-keş bacası vardır. Şeb [u] rûz ale'd-devâm âteş üzre ni'meti hâzırdır. Âyende vü revendeye ni'meti mebzûldur. Hayrât [u] akârâtı olmayup pârsâ-yı Muhammedî ile geçinir bir alây fakr [ü] fâka erenleridir. Ve işbâzlarında pây-bürehne ve ser-bürehne cevallâkî zeber-dest tüvâna zivinleri var kim her biri aşk-ı ilâhî ile suhte olup pute-i kâlde hâl sâhibi olmuşlar, böyle bir âsitâne-i kübrâdır.

Bu tekyenin yemîn u yesârında kayalar üzre niçe yüz kuyu delikleri vardır. Bu cümle kayalar evc-i âsumâna çıkmak ile kûh-ı bî-sütûn-misâl altları serâpâ boşdur. Deryâ döğer limânlardır. Yüzer arşın alabur direğiyle gemiler kayaların altına girüp demir bırağup yatarlar. Bu gemi re'isleri kayalar üzre olan kuyu ağızlarında re'âyâlardan arabalar ile arpa ve buğdayı alup kuyulara döküp aşağıda gemi anbârlarına dökülüp buğday ile mâl-â-mâl olur. Bu kuyuları zamân-ı kadîmde Ferhâd-vâr kefereler kazup gemiler yanaşır garîb ve acîb temâşâgâhdır kim bir diyâra mahsûs değildir. Zîrâ bu gemilere çuvallar ile arpa ve buğday ve gayrı metâ' indirmek mümkün değildir. Her tarafdan üçer dörder sâ'at ba'îd yolları vardır. Anlardan dahi piyâde âdem keçi gibi tırmaşup sarmaşup çıkmağa muhtâcdır. Karadeniz sahilinde dâiren-mâdâr böyle evc-i semâya ser çekmiş kûh-i bî-sütûn-misâl kayalar yokdur. Lodos rûzgârı ve kıble ve gün doğusu fırtınası bu kayalara urdukda ra'd-vâr gürleyüp Silistre kurbunda Afalatar ve Alhanlar bir konak yerdir, gürüldüsü tâ Alhanlar'da istimâ' olunur, böyle kehkeşân-âsâ semâya ser çekmiş kûh-ı bülendlerdir. Kayalarda şahin ve zağanos ve miskî kartal âşiyânları var kim her bir kartal birer koyun kadar vardır. Ba'zı âdemler tekyede kurbânlar edüp miskî kartallara bezl ederler. Ba'zı âdemlerin kurbânın yerler, *hâcet kabûl* derler ba'zı kurbânları aslâ yemezler kabûl olmadı derler, efvâh-ı âlemde böyle şâyi'dir. Ve bu Keliğra Sultân'ın niçe yüz menâkıbı vardır ammâ ihtisar üzre tahrîr etdik. Ve bu tekyeye karîb,

Evsâf-ı kal'a-i Keliğra Sultân : Yanko b. Mâdyan karındaşı *Târîh-i Yunan* sâhibi Yanvan

kralın binâsıdır. Sene (–) târîhinde Mûsâ Çelebî ibn Yıldırım Bâyezîd Hân, Rûm keferesi elinden feth eyledi. Özi eyâletinde Balçık kazâsı nâhiyesidir. Leb-i deryâda evc-i ebre ser çekmiş şekl-i murabba‘ şeddâdî bir kal‘a-i sağîredir, dâiren-mâdâr cirmi bin adımdır. Garba nâzır bir kapusu var. İçinde aslâ evleri ve câmi‘ ve hân ve esvâkı ve dizdârı ve neferâtları ve cebehânesi yokdur. Ve yalçın kaya üzre vâkı‘ olmağıla bir cânibinde handakı yokdur. Cânib-i şarkîsi yüz kulaç uçurum kayalardır. Bu kal‘anın dahi altı boşdur, zîrâ Keliğra Sultân kayaları üzre vâkı‘ olmuşdur. Sene (–) târîhinde Nasıf Paşazâde Hüseyin Paşa, Özi eyâletine mutasarrıf iken bu yalılar[ı] bir kaç kerre Özi Kazağı olan Rus-ı menhûs nehb u gâret edüp ahâlîsini esîr ederdi. Ba‘dehû mezkûr Hüseyin Paşa kendü mâlıyla bu Keliğra kal‘asın ta‘mîr u termîm edüp içine dizdâr ve kul kodu. Hîn-i ma‘rekede ibâdullah tahassun edüp Kazak-ı Ak şerrinden emîn olurlardı. Gâyet sa‘b u metîn [u] müstahkem kal‘adır. Ba‘dehû Vezîr-i a‘zam Kara Mustafâ Paşa, Hüseyin Paşa’ya rağmen kulların Özi kal‘asına ref‘ edüp kal‘a mu‘attal kaldı *ve’s-selâm*.

Hamd-i Hudâ âlâm-ı şedâ’id-i bahrî çeküp mürg-i cân kafes-i tenden tayerân etmeden halâs olup sekiz ay bu âsitâne-i Keliğra Sultân’da cümle dervîşân ile cân sohbetleri edüp niçe gûne temâşâlar edüp bahâr eyyâmı oldukda cümle ehibbâ ve dûstân ile vedâlaşup vatan-ı aslîmiz olan,

İslâmbol’a revâne olduğumuz beyân eder

İşbu bin elli senesinin mâh-ı (–) yevminde Keliğra Sultân’ın ziyâret-i vedâ‘ın edüp rûh-ı şerîfinden istimdâd taleb edüp Keliğra’dan dörd gulâmımızla bir kayığa süvâr olup Karadeniz kenarınca liman-be-limân hîn-i fırtınada kayığı filenklerle kenara çeküp temevvüc-i deryâdan emîn olarak **kasaba-i Kavarna**‘dan ve **kasaba-i Balçık’**dan ve **kal‘a-i Varna**’dan ve **kasaba-i Ahyolı** ve **kasaba-i Suzebolu** ve **kasaba-i Musavra** ve **kasaba-i Burkas** ve **kasaba-i Çirgene İskelesi** ve **kasaba-i** (–) *[268a]* ve **kasaba-i**

……. (1 satır boş) …….

Bu yalılarda olan iskeleleri ve kasaba [ve] büleydeleri seyr [u] temâşâ ederek cezîre-i **İneada**,

……. (1.5 satır boş) …….

geçüp ale’s-sabâh,

Kasaba-i Terkoz: Karadeniz kenarında şekl-i murabba‘ bir şeddâdî kal‘a-i nümâyân idi. Anı geçüp andan,

Uskumru çayırı; nâm mahal bir ferah-fezâ çemenzâr vardır. Âl-i Osmân’ın cemî‘î yeniçeri oturakları ve koruculârı bu mahalde muhâfaza bekleyüp cânib-i erba‘asında olan kurâları hıfz [u] hırâset ederler. Zîrâ Kazak küffârı ba‘zı sene bu cânibleri nehb ü gâret ederler. Andan,

Karataşlar nâm bir mahaldir kim İslâmbol Boğazı‘nın hâricinde leb-i deryâda kayalı bir sengistân mahaldir. Bi-emrillahi Te‘âlâ zamân-ı kadîmde bir avret örekesiyle taş olmuşdur. Garîb ve acîb temâşâdır. Bu mahal dahi Eyyub mollası hükmündedir. Bu mahalli dahi geçüp sene (–) târîhinde mâh-ı (–) minde Bismillah ile Karadeniz’in İslâmbol Boğazı‘ndan içeri dâhil olup,

Menzil-i kal‘a-i Kavak‘da lenger bırağup hakîr taşra çıkup secde-i şükr edüp rızâ-yı Hak içün şükrâne bir kurbân edüp cümle fukarâya bezl etdik. Hamd-i Hudâ eğerçi bu seyâhatde hayli berzah ve azâb-ı elîm ve âlâm-ı şedâ’id çekdik ammâ hayli seyâhat ve cihâd-ı kesîrler edüp Karadeniz’in cânib-i erba‘asın dâiren-mâdâr deverân u seyerân etmiş olduk.

Manzara-i tûl [u] arîz-i Bahr-i siyâh

Seyyâhân-ı berr [u] bihâra ma‘lûm ola ki bu Karadeniz’i seyâhat edüp im‘ân-ı nazar ile gavvâsı olup temâşâ etdiğimiz hesâbı üzre bu boğazdan Karadeniz’in tûlu Anadolu cânibine şimâle gidüp Tarabefzûn önünden geçüp tâ Faşa Çayı boğazına varınca bin beş yüz mildir. Ve yine Boğazdan Abaza memleketi bin yedi yüz mildir. Ve yine Boğazdan tâ Azak Kal‘ası bucağına varınca iki bin tûlî bir Karadeniz’dir. Anadolu ve Rûmeli cânibinde bu Karadeniz’e bin yedi yüz sağîr ü kebîr nehr-i azîm mahlût olur. Cümlesinden ulu nehr-i azîm Rûmeli’nde nehr-i Tuna’dır kim ana da yedi yüz nehr-i azîm munsab olmağıla bahr-i azîm olup Bahr-i siyâha Kili Kal‘ası önünde ve Tulça Kal‘ası dibinde ve Soluna Boğazı‘nda ve Karaharman Boğazı‘nda ve Hızır-İlyâs Boğazı‘nda, bu beş yerde Karadeniz’e karışır. Bu nehirden küçük Tarabefzûn kurbunda nehr-i Faşa ve nehr-i Çoruğ ve Taman Kal‘ası kurbunda nehr-i Kuban, andan küçük nehr-i Tün Azak dibinde ve nehr-i Özü, andan nehr-i Turla, andan küçük Anadolu cânibinde Bafra kurbunda Kızılırmak ve nehr-i Çehârşenbe ve nehr-i Sakarya. Bu zikr olunanlar deryâ-misâl nehr-i azîmlerdir. Bunlardan mâ‘adâ bin altı yüz seksen nehirler, geçit vermez azîm sular mahlût olur, böyle bir Bahr-i siyâhdır. Ve yine İslâmbol Boğazı‘ndan Kefe’ye (–) mildir. Ve Balıklağa (–) mildir. Ve Akkirmân (–) mildir. Ve Varna kal‘ası (–) mildir. Ve Keliğra kayası burnundan karşu Anadolu tarafında Sinop kal‘ası burnu (–) mildir. Ve yine Boğazdan Amasra (–) mildir. Ve Ereğli (–) mildir. Ve Karadeniz’in dâiren-mâdâr cânib-i etrâfı Azak deniziyle bile cümle altı bin altmış mil ihâta eder. Ve karadan devr olunsa konak hesâbınca Karadeniz’in etrâfı yüz elli konak ve beş aylık yoldur. Her konağı on ikişer sâ‘at olmak üzre Karadeniz beş ayda devr olunur. Böyle bir bahr-i azîmdir. Bu hakîr-i pür-taksîr Karadeniz’in dâiren-mâdârın seyâhat edüp bin elli (–) Şa‘bânü‘l-mu‘azzamının evvelki gün Karadeniz Boğazı‘ndan sıhhat u selâmetle İslâmbol’a dâhil olup hemân ol sâ‘at Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretlerine varup âsitâne-i sa‘âdetine yüz sürüp rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerîfe şürû‘ edüp râh-ı Hakka bir kurbân edüp andan peder ü mâderimize gelüp buluşdukda hakîri bağırlarına basdılar. Andan hakîr bir dahi Karadeniz’e gemiyle çıkmağa tevbe-i nasûh etdim. Hak Te‘âlâ cemî‘î ümmet-i Muhammed’i şerrinden emîn eyleye. Âmîn, yâ mu‘în.

Ba‘dehû elli (–) Ramazân’ında Gümrük Emîni Alî Ağa’ya imâm olup gicelerimiz kadr, rûzlarımız rûz-ı ıyd olup cemî‘î dilberânlar ile cân sohbetleri edüp beleğan mâ-belağ ihsân [u] in‘âmlar alıp Karadeniz’de zâyî‘ ***[268b]*** olan esbâblarımız ve gark olan on tokuz aded kölelerimizin ıvazın Cenâb-ı Bârî ihsân etdi. Hamd-i Hudâ,

Bin elli (–) senesinde Malta gazâsına gitdiğimiz beyân eder

Evvelâ **gazâ-yı cezîre-i Girid:** Sene (–) târîhinde Sultân İbrâhîm Hân'ın Dârü's-sa'âde ağalarından Mu'tak olan Sünbül Ağa nâm ankâ-yı zî-şân, beş Mısır hazînesiyle ve elli aded muhassine cevârîler ve niçe âftab gulâm-ı mihbânlar ve kırk aded *"es-sâfinâtü'l-ciyâd"* makûlesi küheylân atlar ile pâdişâh-ı Cem-cenâb İbrâhîm Hân'dan {Ağa-yı mezbûr} âzâd u me'zûn olup İbrâhîm Çelebi nâm bir re'îs-i mellâhın altı kat anbarlı karavana kalyonuna cümle metâ'ın üç ayda doldurup beş yüz tevâbî'-i pür-silâhı ve üç yüz aded sâ'ir tüccâr ve iki yüz keştîbân ve Mısır'a menfâ Esîrî Mehemmed Efendi tevâbi'iyle cümle bin üç yüz aded ibâdullah ile rûz-ı cum'ada Beşiktaş nâm mahalde *mütevekkilen-ala'llâh* deyüp bâdbânların küşâde kılup top u tüfenk şâdmânları ederek cânib-i Mısr'a revâne oldular. Hikmet-i Hudâ (–) cezîre kurbunda altı pâre Malta küffârı kadırgalarına râst gelüp bir gün bir gice ceng-i azîm edüp sademât-ı topdan kalyon içre olan atlar boşanup guzât-ı müslimîne atlar dahi bir şaşkınlık verüp yine bu hâl ile mücâhidîn ceng [ü] savaş-ı perhâş edüp limân hevâda kalyon rûy-ı deryâda karadağ gibi kalup altı aded kadırga-i menhûs kalyonun yemîn ü yesârından döke döke kalyonun direği ve kıçı isa başı ve dümeni gidüp bî-cenâh kaldı ve içinde olan guzât-ı müslimînden ancak iki yüz âdem kalup cümle darabât-ı top-ı kûpden şehîd oldular. Hemân kalyon sâhibi İbrâhîm Çelebi dal-satûr-ı Muhammedî olup Kızlar Ağası Sünbül Ağa'ya hıtâben "Bre mel'ûn Arab, ben sana kâfir vardır, gemiye atlar komayalım ve cebehâne ziyâde alalım ve küffârın bir hoş haberin alup çıkalım ve bu kadar yüklü gemi ile deryâya niçe çıkalım, dedim. Sen emr-i şerîf alup beni bu hâl ile küffâra uğratdın" deyü Kızlar Ağasına bir tîğ urup kellesin galtân edince hemân Kızlar Ağasının tevabî'leri İbrâhîm {Çelebi üzre} ol sâ'at kılıç üşürüp pâre pâre ederler. Küffâr bu hâli görüp altı pâre kadırga-i menhûs ile kalyonun cânib-i erba'asına sarılup derhâl kalyon içre soltat-ı kefereyi döküp üç sâ'at dahi kalyon içre ceng edüp âhir-i kâr küffâr-ı hâk-sâr kalyonu ahz [u] kabz edüp içinde olan cümle ümmet-i Muhammed'i ve Esîrî Mehemmed Efendi'yi esîr edüp kayd-bend edüp kalyonu altı pâre Malta kadırgası yedeğe alup doğru Hanya limanına götürüp lenger-endâz oldular. Kâmil bir ay liman-ı Hanya'da meks edüp cemî'î mal [u] menâl [u] metâ'ı ve cümle küheylân atları ve nûr-misâl duhter-i pâkîze-ahterleri ve mahbûb gılmânları gemiden taşra çıkarup kal'a-i Hanya'da bey' u şirâlar edüp cümle duhterlerin bekâretin izâle edüp bu kadar fezâhat ederler. Ba'zı âkıbet-endîş papas ve bıtrîk ve kıssîs ruhbânlar eydür "Vay biz bu Osmânlı kalyonun ve kızları ve atların bu şehrde görmemek gerek idik. Şimden gerü bu cezîre elden gitdi. Zîrâ kitâbımızda eyle yazar kim bu cezîre-i Girid'e Osmânlı kalyonu gele ve atları gele ve kızları gele ardı sıra Türk gelüp gemisine ve atlarına binüp kızlarıyla cimâ' edüp bu cezîrede mülk edinüp evlâd sahibi ola" deyü Çalıpapaslar böyle deyü feryâd ederler. Ba'zı küffâr bu cevâbları papaslardan istimâ' edüp niçe bin küffâr birer bahâne ile cezîrelerinden firâr edüp gayrı diyârlarda karâr ederler. Ol asrda cezîre-i Girid içre dörd kerre yüz bin Urum re'âyâsı var idi. Ve cezîrenin cânib-i etrâfında yetmiş altı pâre ma'mûr kal'a-i metîn var idi. "Cümlesinde on altı bin soltat ve murtat cunûd-ı cünübü vardır" deyü Gümrük Emîni Alî Ağa efendimize haber geldi. Ba'dehû bu Kızlar Ağası kalyonunun bu gûne ahvâl-i pür-melâli böyle olduğu sa'âdetlü pâdişâha mün'akis olunca fi'l-hâl Venedik balyozun Dîvân-ı Pâdişâhîye da'vet edüp "Bre bî-dîn mel'ûnlar, niçün sulha mugâyir iş işleyüp limanınıza bizim gemilerimiz alan düşmanları, gemilerimiz

ile limanlarınıza *[269a]* kodunuz. Ecdâd-ı ızâmım Süleymân Hân sulhu böyle midir?" deyince balyozlar ve konsoloslar ve konçoloz huzûr-ı pâdişâhîde zemîn-bûs edüp eyitdiler: "Pâdişâhım! Ahidnâme-i mîsâkımızda böyledir kim sizlerin donanması dahi sâ'ir kefere krallarının gemilerin alup limanımıza girse müsâfirdir, deyü ri'âyet edüp limanımıza koruz. Yohsa biz ahid-şikenlik edüp hâşâ sümme hâşâ kızlar ağanız gemisiyle almış olayız. Bu habâseti edüp limanımıza giren Malta küffârıdır. Biz dahi anlardan âciziz" deyüp ser-ber-zemîn etdiler. Pâdişâh-ı cem-haşmet buyurdular kim "Ya biz Malta üzre gazâ edersem, bana gemiler verüp imdâd eder misiz?" dedikde "Cân-baş üzre hizmet edüp üç yüz pâre gemi verelim, asker ve cebehâne ve zahîre sizden, gemiler vermek bizden" deyüp ser-ber-zemîn etdiler. Andan cümle balyozlara hil'at-i fâhireler giydirilüp hâb-ı hargûş verdiler. Ba'dehû,

Mübâşeret-i gazâ-yı Malta: Hazîne-i pâdişâhîden üç bin kîse çıkup Karadeniz'de Canik sancağına ve Sinop ve Amasra ve Ereğli'ye ve Kocaili sancağına ve İzmid'e ve Kemerler tarafında olan yüz yigirmi pâre kazâlara mu'temedün-aleyh kapucubaşılar kerâste iştirâlarına gidüp üç yüz pâre kadırga içün mezkûr kazâlardan Tershâne-i âmireye kerasteler ibtidâ İzmit Paşası Baltacı Paşa'dan ve Alemdağı ve Kapudağı'ndan dağlar gibi kerâsteler yığılup ol kadar ahşâbâtlar geldi kim her iskeleler ve Tershâne gözleri kereste ile mâl-â-mâl olup cemî'î cezîrelerden üstâd marangozlar gelüp Tershânenin her gözünde birer kadırga bodostaması kurup haftada birer kadırga binâ olunmağa mübâşeret olunup bir başdarda-i hümâyûn ve on aded kara mavnalar inşâ olunup Tershâne-i âmire âdem deryâsı oldu. Ve cemî'î Anadolu ve Rûmeli câniblerindeki eyâletlere kapucubaşılar gidüp ve asker sürücü vezîrler gidüp asâkir-i İslâm cem' olmada ve hünkâr hasekisi ve mîr-i alemler Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus'a on iki bin altun barut-bahâ gidüp "Evvel-bahârda kapudan paşaya mülâkât olasız" deyü hatt-ı şerîfler gidüp anlar dahi âmâde olmada. Efvâh-ı nâsda Malta'ya gitmek gazâsı dâstân-ı dûstân oldu. Ammâ *"El-ma'nâ fî batnı'ş-şâ'ir"* [56] mazmûnunca bu sefer-i seriyye-i şerîfi sa'âdetlü pâdişâh ve Kara Mustafâ Paşa vezîr ve Şeyhülislâm (–) Efendi bilir, gayrı kimesnenin ne cânibe sefer olacağı nâ-ma'lûmları idi.

Hâzâ sûret-i nâme-i fetvâ-yı şerîf : "Sâbıkan bir vilâyet dârü'l-İslâm'dan olup mürûr-ı eyyâm ile küffâr istilâ edüp cevâmi' ve mesâcid ve medâris ve minâre ve mahâfili kefere ve dalâlet-âyîn ile mâl-â-mâl olsa ve niçe ef'âl-i habîse ile reh-zenlik edüp me'âbir-i huccâc [u] tüccârı nehb u gâret etseler ve dîn-i Muhammedîye şe'n u rahne verseler ve etrâf-ı âleme evzâ'-ı kabîhaları isâ'at eyleseler pâdişâh-ı dîn-penâh hazretleri hamiyyet-i İslâm muktezâsınca diyâr-ı mezkûru küffâr-ı hâk-sâr elinden alup dâr-ı İslâma ilhâk eylemeğe kâdir olur mu? Beyân buyurula. el-Cevâb: Allahu a'lem pâdişâh-ı İslâm kefere ile ol zamân sulh eylemek meşrû' olur kim kâffe-i müslimîne menfa'at ola. Olmayıcak aslâ sulh meşrû' değildir. Menfa'at müşâhade olunup mü'ebbed veyâhûd muvakkat oldukdan sonra menfa'atlü zamânda sulh bozulması enfa' görülse elbette bozmak vâcibdir ve elzem-i levâzımîndendir. Hattâ Hazret-i Risâlet-penâh ehl-i Mekke ile sulh edüp altıncı senede Hazret-i Alî sulhu bozmağı enfa' görüp sulha mugâyir ba'zı işler işleyüp Hicret-i Nebevî'nin sekizinci senesinde Mekke-i Mükerreme üzre varup bizzât Hazret-i Risâlet-penâh Mekke gazâsında bulunup feth etdiler. Sa'âdetlü pâdişâh sünnet-i Resûlullah'a iktidâ buyurmuşlar. Gazâların Allah mübârek eylesün. (–)*Ketebehu'l-fakîrü'l-hakîr* (–) (–).

Bu fetvâ-yı şerîfi pâdişâh-ı Cem-cenâb destine alup gûya bir habl-i metîne yapışdı. Ol gün Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretleri ziyâretine varup anda Şeyhülislâm (–) (–) Efendi kemerine iki yerden *"niyyetü'l-gazâ"* deyüp ***[269b]*** Hazret-i Ömer kılıcın bend kılup Tershâne bâğçesine göç edüp iki yüz pâre kadırgayı cemî'î levâzımâtıyla itmâm edüp asâkir-i İslâm ile leb-ber-leb etdi. Ve elli pâre kadırga Unkapanı'nın iskelesine yanaşup donanma ağası (–) (–) Ağa ve kul kethüdâsı ve başçavuş ve serdâr-ı mu'azzam muhzırı ve cümle otuz altı oda yeniçeri ve cümle on bin mevcûd ism [ü] resmli yeniçeri ve on oda topçu ve on oda cebeci, bunlar dahi beş bin asker olup yeniçeriler kadırgalara ve topçu ve cebeciler mavnalara girüp âmâde oldular. Beri cânibden eyâlet-i Rûmeli eyâletine mutasarrıf (–) Paşa, kapusu askeriyle ve eyâletinde olan yigirmi dörd sancak beği askerleriyle cümle erbâb-ı zü'amâ ve erbâb-ı timar yigirmi iki bin seksen asker cebelüleri ve beldârları ile cümle yigirmi yedi bin asker olup Boğazhisâra gitmeğe me'mûr oldular. Ve Mora ve Sirem ve Semendire ve Bosna ve Hersek sancakları Mora cezîresinde Benefşe kal'asında gemilere girmeğe me'mûr oldular. Ve eyâlet-i Anadolu'da olan vezîr (–) Paşa, on dörd sancağında olan cümle kılıç ve ze'âmet 199 ve kılıç timar 5589'dur, bu erbâb-ı zü'amâ ve erbâb-ı timar kânûn üzre cebelüleri ile ve beldâr [u] çerâhorlarıyla ve paşasının askeriyle cümle yigirmi bin askeri müsellah olup Boğazhisâr'a me'mûr oldular. Ve eyâlet-i Kapudan Paşa ve eyâlet-i Şâm ve eyâlet-i Haleb ve eyâlet-i Diyârbekir ve eyâlet-i Mar'aş ve eyâlet-i Adana ve eyâlet-i Karaman ve eyâlet-i Sivas ve eyâlet-i Tarabefzûn, bu eyâletler cümle paşası askeriyle ve timar ve ze'âmet sâhiblerinin kânûn üzre cebelüleri ile cümle yetmiş bin asker olup cümlesi Boğazhisâr'da gemilere girmeğe me'mûr oldular. Ve cümle asker sürücü hasekiler ve kapucubaşılar cümle eyâlet askerlerin Boğazhisâr'da âmâde etdiklerinin haberi gelince Âsitâne-i sa'âdetde dörd aşağı bölükler dahi keştîlere ağalarıyla girüp âmâde oldular. Bin elli (–) nevrûz-ı sultânîsinde Sarâyburnu'nda iki yüz pâre kadırga ve başdarde ve kalita ve on iki kara ejdehâ-misâl mavna ve yüz pâre firkate ve karaka ve karavana ve kalyon ve bürten ve binek ve potaç ve şıtıye ve şayka ve karamürsel ve darbuna nâm keştîlere dahi lağımcı ve beldâr [u] çerâhor ve mühimmât, levâzımat [u] cebehâneler koyup cümle yedi yüz pâre yelken Sarâyburnu'ndan lenger-endaht olup cümle ser-i kârda olan a'yân-ı kibâr gemilerinin filikalarına süvâr olup Sarâyburnu'nda Sinân Paşa köşkünde cümle ulemâ ve sulehâ [ve] vüzerâlar ile huzûr-ı İbrâhîm Hân'a varup cümle sefer-i hümâyûna me'mûr olan vüzerâ ve mîr-i mîrân kapudanlara ve ağalara ve çorbacılara bin yedi yüz aded hil'at-ı fâhireler giydirilüp du'â-yı hayr [u] senâ ile herkes gemilerine gidüp Serdâr-ı mu'azzam Yûsuf Paşa ve Sadrıa'zam Kara Mustafâ Paşa ve Şeyhülislâm kalup pâdişâh-ı Aristo-tedbîr, Yûsuf Paşa serdârın destin destine alup ikisi bir kûşeye varup İbrâhîm Hân eydür "Bak a Yûsuf, sen ne cânibe sefere gidersin" dedi. Yûsuf Paşa eyitdi "İnşâallahu Te'âla Malta gazâsına giderim" dedi. İbrâhîm Hân eydür "İnşâallah bi-takdiri'l-Hayyi'l-Kayyûm cezîre-i Girid gazâsına seni me'mûr eyledim. Olmaya kim bu cevâbı bir âdeme ifşâ idesin. Aslâ bir ferd-i âferîdenin rûhunun haberi olmasın. Malta gazâsına me'mûruz, demeden gayrı ağzından bir cevâb sâdır olmasın. İbtidâ yolun üzerinde olan cezîre-i Girid önünden ubûr edüp Malta'ya doğru azîmet eyle. Ba'dehû Mora cezîresinde bir iki gün mihmân olup andan bir gice kalkup gerü cezîre-i Girid'e avdet edüp vakt-i Şâfî'îde cezîre-i Girid'e asker döküp ibtidâ Todori kal'alarını feth edüp bir sığınup yatacak yer eyle, andan kal'a-i Hanya'ya er döküp muhâsara edüp feth eyle. Sana nasîhat [ve] vasiyyetim budur. İnşâallah

ba‘de’l-feth mansûr ve muzaffer geldikde sana ıvazın ederim ki huzûr-ı Hakka yüzü ak gidesin. Ammâ su‘âl edenlere Malta’ya giderim, deyü gidesin kim sâ’ir düşman haberdar olmaya. Zîrâ *“Üstür zehebeke ve zihâbeke ve mezhebek’* [57] buyurmuşlardır” deyü İbrâhîm Hân Yûsuf Paşa’ya bu gûne tenbîh ü te’kîd edüp iki kat zer-ender-zer hil‘at-i fâhire giydirüp “Yürü Allahu Rabbi’l-âlemîn mu‘în ü zahîrin olsun” ***[270a]*** deyü hayr-du‘â ile Yûsuf Paşa zemîn bûs edüp kayığıyla başdardaye gelüp Müneccimbaşı Çelebi Efendi ve Müneccim Hasan Kefrî ve Müneccimek Efendi ve Sadreddînzâde Efendi, bunlar fünûn-ı eflâkde her biri tekmîl-i fünûn etmiş kimesnelerdir, bunlar ilm-i usturlâb üzre gördüler kim sa‘d sâ‘at dâhil olunca serdâr-ı mu‘azzama eyitdiler: “Sultânım, bu ân eyyâm-ı sa‘ddir, hareket buyurun!” Dedikleri gibi hemân Kapudan Paşa-yı Serdâr-ı mu‘azzam Yûsuf Paşa “salpa demir” deyüp beş yüz yerden çeng-i harbîler çalınup ibtidâ başdardaden gülbâng-ı Muhammedî çekilüp ba‘dehû bir yaylım tüfenk ve bir yaylım toplar sadâları evc-i âsumâna peyveste olup rûy-ı deryâ barud-ı siyâh dûdından Bahr-i siyâh dibelik siyâh oldu. Ve gülbâng-ı Muhammedî sadâsından zemîn u âsumân pür olup bu minvâl üzre üç yaylım tüfenk ü top ve gülbâng-i şâdmânî olup başdarda-i hümâyûn ibtidâ avanta edüp çalıcı mehterbaşısı segâh faslı ederek Sinân Paşa Köşkü önüne geldikde Musâhib Yûsuf Paşa pâdişâhı ve Sadrıa‘zam Kara Mustafâ Paşa’yı selâmlayup ubûr edince cümle keştîler alay alay turna katarı Sarâyburnu’ndan taşra çıkınca cemî‘î keştîler bâdbânların küşâde kılup bir yaylım top dahi şâdmânları edüp cümle keştîler murg-i semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalup eyyâm-ı muvâfık ile Akdeniz’e doğru müteveccih oldular. Cümle ahâlî-i İslâmbol bu eyyâm-ı mübârekde eyyâm-ı muvâfık oldu. “İnşâallah mansûr ve muzaffer olurlar” deyü elsine-i nâsda güft u gû olup cümle ibâdullah hayr du‘â etdiler. Bu hakîr dahi Yûsuf Paşa efendimizin mü’ezzinbaşısı olup başdarda-i hümâyûnda Hazîne Kâtibi İbrâhîm Çelebi ile mankadaş olup şîr-hor-ı mâ ve katr-i nebât yiyerek mu‘azzez ve mükerrem zevk u safâ ile bir gün bir gicede,

Menzil-i kal‘a-i Gelibolu : Bunda cümle keştîler lenger-endaht olup kal‘adan hoş geldin topları ve cümle donanma keştîlerinden selâmet topları şâdmânı olup cümle guzât-ı müslimîn Gelibolu tershânesine çıkup herkes işgâline meşgûl olup elli pâre Cezâyir ve Tunus ve Tırabulus kalyonlarına Rûmeli askerinin me’mûr olanların kodular. Ve karşu Anadolu cânibinde Çârdâk nâm iskeleden sefere me’mûr olan Anadolu ve Şâm ve Haleb ve gayrı on bir eyâlet askerleri cümle keştîlere me’kûlât [u] meşrûbâtlarıyla bir gün bir gicede mâl-â-mâl olup ikinci günde yine bir yaylım top u tüfenk şâdmânları olup sıyt u sadâ-yı top u tüfenkden deryâ vü âsumân dir dir ditreyüp ve cümle asker müstavfâ sulanup mâh-ı mezbûrun (–) günü muvâfık eyyâm ile cümle keştîler kartal kanadı bâdbânların küşâde kılup **kal‘a-i Bozcaada** önünden ubûr ederek ol gün on pâre perâkende firkate ile Karabatak ve İnebahtılı Durak ileri gidüp onar mil ba‘îd karavulluk ve kulağuzluk ve kolluk etmeğe me’mûr olup hil‘at-i fâhireler ihsan olundu. Ve edâ-yı hizmetden sonra Tershâne-i âmire beğliği ihsân olunmak ta‘ahhüd olunup ol gün **cezîre-i** (–) (–) lenger-endâz olup üç gün meks olundu. Bunda dahi asâkir-i İslâm alınup ve cümle gemiler sulanup başdardade filandıra bayrağı dikilüp ve bir top-ı irtihâl atılup üçüncü topda avanta-lenger edüp nefîr-i rihâllar çalınup andan yine muvâfık eyyâm ile ol gün **cezîre-i** (–) (–) lenger-i ikâmet bırağılup asker alınup sulanup andan cezîre-i İstendil, bizim adalar içinde Venedik kâfirinin cezîresidir, anın ceneralinden serdâra hedâyâlar gelüp aslâ ana nazar etmeyüp ubûr olundu.

Andan (–) mil **cezîre-i Değirmenlik**, Âl-i Osmânındır ve kapudan paşa hâssıdır, anı ubûr edüp andan (–) mil **Temâşâlık Burnu**, anı geçüp andan (–) mil **kal‘a-i Atina**‘yı geçüp andan (–) mil **kal‘a-i Termiş**, Mora cezîresindedir, anı geçüp andan (–) mil **kal‘a-i limân-ı azîm Anapoli**, Anapolya dahi derler, Mora cezîresinde limân-ı kebîrinin nihâyetinde bir yalçın kaya üzre sa‘b u metîn kal‘adır. Ammâ murâd [u] merâmımız üzre temâşâ edemedik. Bu limanda Rûmeli eyâletinin yigirmi yedi */270b/* sancağının sefere me’mûr olan askerini cümle me’kûlât, meşrûbât [ve] ma‘ûnetleriyle gemilere sepişdirüp bir gün bir giceden sonra kûs-i irtihâller çalınup andan yine fırışka yıldız rûzgâr ile (–) mil gidüp **kal‘a-i Benefşe**, limansız açık yer olmağıla ale’l-acele bunda olan asâkir-i İslâmları alup ol gün yine eyyâm ile Menekşe Burnu’ndan (–) mil **ezîre-i Girid**

……. (2.5 satır boş) …….

Bundan ubûr edüp aslâ im‘ân-ı nazar ile nazar etmeyüp şâdmânlar ederek cânib-i garba cezîre-i Malta diyerek **cezîre-i Çukalar**, bunlar dahi kefere Venedik hükmünde birbirine karîb kal‘a-i metînli cezîrelerdir. Önünden ubûr edüp (–) mil cânib-i yıldıza meyl edüp Mora cezîresi kenarında **kal‘a-i Koron** önünden geçüp andan (–) **Kal‘a-i Moton-ı metîn** önünden güzer edüp (–) mil yine cânib-i garba gidüp **Cezîre-i Berak** bir küçücek cezîrecikdir, Mora adasına karîbdir, anı geçüp (–) mil,

Evsâf-ı kal‘a-i Anavarin: Mora cezîresinde liman-ı azîmdir ve iki kal‘ası vardır, biri aşağı liman ağzı kayalarında, biri evc-i âsumâna berâber kayalar üzre vâki‘ olmuşdur. Bunda lenger-i ikâmet bırağılup fi’l-hâl donanma-yı hümâyûnun batîü‘l-hareke olan on pâre tershânenin çakal gemilerini boşaldup cümle levâzımât, mühimmât, cebehâne ve askerîsini ve kürekçilerin gayrı gemilere yerleşdirüp sulanup gayrı tedârikler görürken bu Anavarin limanına karîb Venedik kâfirinin cezîre-i Zaklise ve cezîre-i Kefelonyoz ceneralleri barud ve gülle ve kurşum ve gayrı çuka ve kumaş ve akmişe-i fâhireler ile niçe gûne hedâyâlar getirüp serdâr-ı mu‘azzama buluşup “Gazânız mübârek ola” dediler. Ammâ murâd [u] maksûdları çâşıtlık idi. Gördüler kim Osmânlının seferi Malta üzerine olduğuna itmînân-ı kalb hâsıl edüp cezîre-i dârü‘l-bevârlarına avdet etdiler. Bu limanda dahi Mora ve Arnavudluk şehbâzlarından üç bin asker-i güzîde dahi gemilere ıskarça olup cümle *mücâhidü fî-sebîlillah* cemî‘î levâzımâtların görüp sulanup, âb-ı hayât nehr-i azîmi bu liman içre deryâya mahlût olur, üçüncü gün filandıra dikilüp göç boruları çalınup bu liman-ı azîmden tokuz yüz pâre sağîr ü kebîr yelken çıkup sehl engine çıkup Karabatak ve Kapudan Durak nâmân kulağuzların on aded uçkun firkateleri beşer altışar mil ileride giderken Malta cânibine müteveccih olup cümle asker-i İslâm bildiler kim donanma-yı hümâyûn Malta’ya gider. Hemân kim vakt-i zuhr olunca ol deryâ-yı bî-emânın ortasına varınca hemân Serdâr-ı mu‘azzam Yûsuf Paşa başdarda-i hümâyûn ile tarfetü‘l-ayn içre girüye dönüp geldikleri yola inân-ı dümeni çevirüp “Kaşka alavanta” deyüp başdardaden orsa filandıra ve bayraklar dikilüp kürek rebaçsası ve yelken ile vakt-i asrda yine Çukalar önünden ubûr olununca hemân Çuka cezîresi kal‘asının cânib-i erba‘asından işâret âteşleri ve işâret topları atılmağa başladı, fi’l-hâl anı ubûr edince vakt-i gurûb olup andan ol şeb-i muzlimde cümle cezîre-i Girid âteş-i Nemrûd ile çırâğân olup vakt-i Şâfi‘î‘de Bismillah ile,

Evsâf-ı cezîre-i ma‘den-i zeheb-i kibrît ya‘nî cezîre-i Ikrît: Hemân cezîre-i Girid’in

şimâlî cânibinde kal‘a-i Todori nâm kal‘anın mukâbelesinde süd-limân hevâda cümle keştîler lenger-endâz olup tarfetü‘l-ayn içre taşra asker döküp ve iki pâre kolomborna toplar ve gayrı cebehâne ve mühimmâtlar çıkarup sepet-i siperler sürüp kal‘ayı cümle guzât-ı müslimîn muhâsara edüp iki sâ‘at cenge tahammül etmeyüp içinde olan soltat ve murtât kefereler haçlı peykerlerin ser-nigûn edüp vakt-i fecrde papasları taşra çıkup serdâr-ı mu‘azzama vere ile miftâhların teslîm idüp içinde olan kefereler firkatelerine süvar olup seg-ber-cehennem Çuka cezîresine gitdiler. Hemân kal‘ayı kabza-i tasarrufa alup limanına gemileri çeküp ol *[271a]* mahalde gemileri hıfz içün leb-i deryâya siperler ardına balyemez toplar koyup Karaman eyâletiyle Adana eyâletin muhâfazacı koyup ân-ı sâ‘atde cümle donanma kal‘a-i Hanya’ya muttasıl Nazarta nâm limana lenger bırağup cümle pür-silâh askeri hayme ve hargâhlarıyla ve yetmiş pâre balyemez top ve kırk aded kolomborna top ve iki yüz aded şâhî darbzen topları mühimmâtlarıyla taşra çıkarup cümle asker-i deryâ-misâl topları çekerek kal‘a-i Hanya bir top menzili ba‘îd gitmede, beri tarafda Nazarta limanı beş rûzgârdan emîn olmağıla cümle donanmayı anda yerleşdirüp cümle Cezâyirli ve Tunus ve Tarabuluslu ve cümle yetmiş pâre kadırga ile deryâ beğleri deryâya alarka olup volta urup deryâyı muhâfaza etmeğe me’mûr oldular. Andan sâ’ir şayka ve karamürseller dahi cümle mühimmât [u] levâzımâtların kenâr-ı limana döküp eyâlet-i Sivas bu limanın hıfz [u] hırâsetine me’mûr oldular. Bu liman Hanya kal‘asının cânib-i garbîsinde Nazarot limandır. Ammâ hamd-i Hudâ suhûletle kabza-i teshîre alındı. Bu liman Mora cezîresindeki Kabaca Burnu’na altmış mil karîb olmağıla ibtidâ Todori kal‘ası ve bu liman feth oldu kim karşu Mora tarafından imdâd-ı asker geçmek âsândır. Ve bu Nazarata limanının leb-i deryâsına ve liman ağzına azîm tabyalar çatup içine mefret balyemez toplar koyup limanda yatan gemileri hıfz [u] hırâset ederdi. Ve deryâda yigirmişer otuzar mil alarka karavullar firkateleri gezerdi.

{Der-beyân-ı muhâsara-i kal‘a-i Hanya}: Ba‘dehû fermân-ı serdâr ile cümle hayme ve hargâhları Hanya kal‘asının cânib-i şarkîsi ve garbîsi ve cenûbî tarafına top menzili ba‘îd ordu-yı İslâm kat-ender-kat kurulup cânib-i erba‘a içine karavullar ta‘yîn olunup cümle mîr-i mîran ve asâkir-i a‘yân-ı cüyûş-ı müslimîn hayme ve hargâhı ve bâr [u] bengâhıyla ta‘yîn olunduğu yerlerde meks edüp taraf taraf çavuşlar tenbîh edüp cümle guzât gusller eyleyüp herkes helâlleşüp Bismillah ile ibtidâ yeniçeri ocağı rûz-ı rûşende meterise girdiler. Ertesi ale’s-sabâh deryâ-misâl asker ile mevc mevc ve fevc fevc ve gürûh gürûh müzeyyen ve müsellâh cüyûş-ı muvahhidîn ile Serdâr-ı mu‘azzam Yûsuf Paşa kal‘a altından küffâr-ı hâre karşu alâ rağmi’l-a‘dâ‘l-a‘dâ bir alay olmuşdur kim cümle küffâr-ı dûzah-karâr havf [u] haşyet-i Âl-i Osmân’dan mebhût [u] mütehayyir kaldılar. Andan serdâr-ı mu‘azzam, kânûn-ı kadîm üzre otağına nüzûl etdüğü sâ‘at cümle beldâr u çerâhora kırk bin mikdârı kazma ve kürek verüp yedi koldan sıçan yollarına mübâşeret olunup yedi koldan kal‘a-i Hanya’yı kuşadup muhâsara etdiler. Evvelâ kal‘anın cânib-i cenûbunda yeniçeri kethüdâsı koluna serdâr-ı mu‘azzam girdi. Ve Anadolu eyâleti ile (–) Paşa on oda ile zağarcıbaşı girdi. Ve Rûmeli eyâletiyle (–) Paşa on oda ile samsoncubaşı girdi. Kapu tarafı ki cenûb tarafıdır, Sivas eyâletiyle (–) Paşa beş oda ile yeniçeriyle haseki ağa meterise ve cânib-i şarkîsinde gümüş tabyasına cümle Cezâyirli meterise girdi. Ve kal‘anın cânib-i garbîsinde Altuntabya tarafına Haleb eyâletine mutasarrıf (–) Paşa üç oda ile zenberekçibaşı meterise girdi. Netîce-i kelâm yedi koldan on yedi kat-ender-kat cümle guzât meterise girüp her tarafdan göz açdırmayup

günden güne meterisler yürümede, ammâ sedd-i İskender-vâr bir çâr-kûşe kal‘a-i üstüvâr olmağıla cânib-i şimâlîsi liman ve deryâ vâkı‘ olup ol tarafında meterise girilmek muhâl-ender-muhâl olup ancak karada şarkî ve garbî ve cenûb tarafından meterise girildi. La‘în-i bî-dîn küffâr, Âl-i Osmân ile Kıbrıs gazâsından berü ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl etmemeğile askeri dinç ve cebehânesi gülünç ve sâ’ir mühimmatları mütekâsir ve soltatları vâfîr, şeb [u] rûz ârâm etmeyüp yedi gün yedi gice kırk bin top ve niçe kerre yüz bin tüfenk-i pür-renk ve niçe bin kazan kumbara atup şeb-i zulmânîde kal‘ayı meş‘al-i mu‘allaklar ile çerâğân ederdi. Yedi günde yedi bin âdem şehâdet câmın nûş edüp camadanları beytü‘l-mâle teslîm olundu. Ammâ hamd-i Hudâ guzât-ı müslimîn zerre ve şemme havf etmeyüp serdâr-ı bâ-vakârın ihsân [u] in‘âmı sebebiyle ihtimâm-ı *[271b]* tam edüp gice ve gündüz meterisleri ileri yürüdüp üçüncü gün handak kenarına varıldı. Ve yedi koldan balyemez toplar kal‘anın yedi yerinden rahneler verdi. Ammâ kal‘anın zerre mikdârı rûhunun haberi olmadı. Gûyâ bir kûh-ı Demâvend idi. Bu hâl üzre yigirmi gün yigirmi gice ceng [u] cidâl ve harb [u] kıtâl olup mel‘ûn küffâr topa tutulmuş maymuna dönüp henüz hâbdan bîdâr olur gibi kudurmuş yılana dönüp eyle hıyel u şeytanat ve âteş-bâzlıklar edüp cümle guzât-ı müslimîni kebâb eyledi. Asker-i İslâm bu hıyel u mel‘ânetlerine bakmayup gün-be-gün ser-bâzlıkların ziyâde edüp Kumtabya cânibinden toprak sürmeğe eyâlet-i Şâm ve Mar‘ayş ve Karaman ve Tarabefzûn me’mûr olup toprak dağlar gibi gelirken küffâr-ı bed-girdâr [u] hilekâr kal‘a içinden el kumbarası ve kazan kumbarası ile erbâb-ı timarı yakup yandırdı. Âhir toprak sürmek mümkün olmayup taraf taraf lağımlara mübâşeret olunup kal‘anın garbî cânibi ki Nazarta tarafıdır, ol cânibden üç ağızlı bir lağm-ı sehm-gîn atılup kal‘anın yetmiş arşın mikdârı yeri hevâya perrân olup üzerinde olan küffârlar zâğ-ı gammâz-vâr hevâya pervâz urup dârü‘l-bevâr-ı veylde karâr etdiler. Küffâr-ı dûzah-karâr bu lağım fennin görüp fi’l-hâl derûn-ı kal‘ada zîr-i handakdan güzer edüp bir lağım-ı sehm-gîn [ü] keyd-i mekîn atmışdır kim sürülen toprakla iki yüz mikdârı âdemleri evc-i hevâya münkalib edüp bir sâ‘at-i nücûmî gubar-ı türâb ile asker-i İslâm zulumât içre kaldılar. Niçe âdemler zîr-i türâbda bî-nâm u nişân olup bilâ-lahid ü bilâ tekfîn medfûn oldular. Guzât-ı müslimîn bu hâle dahi bakmayıp birbirlerin cenge tergîb edüp kal‘anın rahnedâr yerlerinden serdengeçdiler câbecâ kelleler ve diller getirmeğe başladılar. Hemân serdâr hazretleri kelle getirene elli altun, dil getirene yüz altun ve esîrin ihsân edüp niçesine timar u ze‘âmet bî-dirîğ ihsân oldukça guzât-ı müslimîn cân u gönülden cân ve baş verüp bir kaç kerre tâ derûn-ı kal‘adan kelle ve dil ve bir kerre ceneralin oğlun kayd-bend ile getirdiler. Ammâ ol gün mel‘ûn küffâr kudurdular ve hayli ceng edüp bî-nihâye yiğitleri şehîd etdiler. Ve bundan mâ‘adâ şeb [u] rûz görülmemiş âteş-feşânlık ederdi. Mâh-ı mezbûrun (–) günü derûn-ı kal‘adan bir küffâr resen-bâzlık ederek nüzûl edüp serdâr-ı âlî-tebârın huzûruna gelüp eydür “Sultânım! Eğer kal‘a içinde benim evimi ve ehl [u] iyâlimi bana ihsân edersen sana müjdem vardır” dedi. Serdâr “Hânenden ma‘a ziyâde murâd [u] maksudun her ne ise dîn-i Muhammedî hakk-içün sana ihsân edüp cümle re‘âyâya seni zâbit nasb edüp cümle tekâlîf-i örfiyyeden seni ve evlâdların mu‘âf ve müsellem edem” deyü yemîn billah ve kasem tallah edüp mezkûr keferenin gerdenine bir emân destmâlı bend edüp keferenin cümle ricâsın kabûl etdikde kefere eyitdi. “Sultânım: Küffâr içerde iki fırka olup Rûmlar kal‘ada kırılmakdan kal‘ayı Osmânlıya verüp harâc-güzâr re‘âyâ olalım derler. Venedikli, yok elbette imdâdımız gelince ceng edüp kırılırız, kal‘ayı virmeziz derler ve imdâdlarının gelmek ihtimâlleri vardır. Ve kendüler dahi top u

tüfenk ve lağımdan helâk olup cümle küffâr liman tarafı emîn olmağıla anda cem‘ olmuşlardır. Şimdi tedârik oldur kim liman tarafına havâle taşrada bir tabya binâ edüp on pâre balyemez top ile liman tarafın döğesiz ve içeri Rûm mahallesinde bir kaç ok ile Rûmlara istimâlet kâğızları atasız, inşâallah böyle etseniz kal‘anın fethi müyesser olur” deyü kefere niçe gûne mütehassin tedârikler gösterdi ve vâfir sûret-i hak yüzünden telkîn edüp bir kaç ok ile Rûm mahallesine Rûmî lisânı üzre kâğızlar atup ol gice içerden on aded Rûm kefereleri çıkup İslâm ile müşerref olup isimlerine Burmalı fülân, Burmalı Sinân nâmında isimler kodular. Serdâr-ı zafer-şi‘âr bunların bu kelâm-ı dürûğlarına aslâ i‘timâd etmeyüp yevmen fe-yevmen göz açdırmayup kal‘ayı döğerdi. Ve kal‘anın cânib-i şarkîsinde Cezâyirli kolunda limana havâle bir tabya-i âlî binâ etmeği vech-i ma‘kûl görüp bir gicede evce ser çekmiş bir tabya-i âlî ihdâs edüp on pâre balyemez top-ı küp ile derûn-ı kal‘ada olan sarây-ı âlîlere ve emîndir deyü liman kenarında sâkin olan küffâra eyle top gülleleri uruldı kim derûn-ı kal‘adan *[272a]* bir feza‘ u çeza‘ kopdu kim feryâd u figânları evce peyveste oldu. Ve ol gün cümle donanma-yı hümâyûn gemilerinde ve cümle deryâ beğlerine ve Cezâyirliye emirler gidüp rûy-ı deryâda gâfil olmayup hıfz [u] hırâsetler üzre olup on iki pâre mavunalar ile kal‘anın leb-i deryâdan olan yerlerin ve liman tarafların döğmeğe me’mûr etdiler. Anlar dahi kal‘a limanın döğmeğe mübâşeret edince derûn-ı kal‘adan bir vâveylâ kopdu. Ammâ deryâdan atılan top-ı kûplerin gülleleri niçe kerre bizim asker-i İslâma isâbet etdüğünden donanma topçubaşısına gayrı fermânlar gitdi. Ammâ yine bu mâbeynde küffâr-ı anîd-i pelîd inâdına musırr olup niçe bin gûne muhîl [u] şeytanat ve âteşbâzlık edüp ve niçe kayd [u] hâ’inlik ile âteş-feşânlık edüp günden güne yüz ve iki yüz âdem derece-i şehâdete kadem basdılar, bu kemîngâhda ömr-i gümânların yasdılar, ve sâ’ir guzât-ı muvahhidîn kılıçların arşa asdılar. Hulâsa-i kelâm şeb [u] rûz olan vekâyi‘âtları tahrîr eylesek tatvîl-i kelâm olup bir mücelled kitâb olur. Ancak merâm [u] maksûd-ı kelâm oldur kim küffâr-ı hîlekâr bu hücûm-ı mehcûmu görüp mâh-ı mezbûrun (–) günü bendler üzre çıkup gördü kim kırk bin eli kılıçlı ve çeğini kalkanlı serdengeçdi gâzîleri yürüyüş etmeğe âmâde olmuşlar. Ol gün küffâr bu hâli görüp bedenler üzre beyâz vereh bayrakları dikup “Aman, aman ey güzîde-i Âl-i Osmân” deyü feryâd u figân etdiler. Aslâ feryâd u vâveylâlarına nazar etmeyüp ma‘a’z-ziyâde kal‘a[yı] kûp toplar ile döğüp kumbara ve kurşumlar ve lağımlar atılup kal‘anın ba‘zı münhedim olan yerlerinden rehin nâmıyla bir kaç kapudan küffâr çıkup on gün mehil istediler. Serdâr eyitdi “Ale’s-sabâh çıkarsınız, yohsa cümlenizi dendân-ı tîğdan bî-dirîğ geçiririz” deyü ta‘ahhüd etdiler. Hemân küffâr-ı dûzah-karârın birkaçı serdâr serâperdesinde kalup birkaçı derûn-ı kal‘aya gidüp “Kâbil ü imkân değildir. Cümle Türk yürüyüş edüp kırsalar gerekdir. Hemân cân u başımız ve ehl [u] iyâl ü yoldaşımız sağ iken sabâh çıkalım” deyü cümle ricâ edüp ma‘a-ziyâde bedenler üzre vere bayrakları zeyn edüp niçe mu‘temed küffârlar taşra rehne çıkup ol sâ‘at emân ile cümle yeniçeri ve sipâh ve cebeci ve topçu ocakları pür-silâh bedenler üzre zeyn olup cümle topları ve cebehâneleri kabza-i tasarrufa aldılar. (–) Ol gice cümle küffâr gemilerine dolup cezîre cezîre dârü‘l-karâr-ı bevârlarına git(me)diler. Hamd-i Hudâ mâh-ı mezbûrun (–) günü burc u bârûlar üzre ezân-ı Muhammedîler kırâ’at olunup cümle guzât-ı müslimîn meterislerden çıkup kal‘anın der-i dîvârı üzre kat-ender-kat zeyn olup bir kerre gülbâng-ı Muhammedî ve bir yaylım top u tüfenk şâdmânın edüp üç gün üç gice donanma-yı hümâyûn olup şeb [u] rûz şâdmânîler olup sıyt u sadâ-yı top u tüfenk evkât-ı hamsede üç yaylım atıldığında zemîn ü âsumân ve

deryâ-yı bî-pâyân cûş [u] hurûşa geldi. Küffâr gemileriyle Hanya'nın cânib-i şarkîsinde Suda kal'asına ve Retime ve Apokorona ve Kandiye'ye giderlerken Hanya cenerali la'în bu şâdmânîleri görüp ve ezân-ı Muhammedîleri istimâ' edüp ve nâkûshâneleri üzre haç alemleri ser-nigûn olup yerine yeşil alem-i Resulullah zeyn olduğun görünce ceneral-i mel'ûn "Bu hâli görmemek yeğdir" deyü parmağıyla kendi gözün çıkarup la'în oldu. Hemân ale'l-acele cümle donanma-yı hümâyûn limana girüp ıskarça olup sâ'ir şayka ve karamürsel ve cebehâne gemilerine destûr verilüp Âsitâne tarafına müjdeciler gitdi. Ve gayrı deryâ beğleri cümle yetmiş yedi pâre başdardalarıyla elli pâre Cezâyir ve Tunus ve Tarabulus gemileri lenger-endâz olup yatdılar. Andan cümle gemilerde olan mühimmâtları ve forsa pâyzenleri gemilerden çıkarup leb-i deryâya azîm surâhî ve serâmed ve musanna' toplar koyup ve niçe tabya-i azîmler edüp kirpi-misâl toplar ile müzeyyen edüp kal'anın ibtîda handaklerin ve sürülen dağlar gibi toprakların deryâ-misâl asâkir-i İslâm ve beldâr ve çerâhôr ve teberdârân ve azebân ve forsa ve pâyzenânlar ile üç gün üç gicede handakleri mülevvesâtdan ve meteris sıçan yollarından pâk edüp kal'anın rahne-dâr yerlerin metânet üzre mebnî edüp cümle asâkir-i İslâmı yerlü yerine nasb *[272b]* edüp kal'a evvelkiden bin kat ziyâde metânet ve istihkâm bulup cemî'î kenîseleri ma'bed-i müslimîn olup tâ'at-ı Sübhânî olmağa başlandı. İbtidâ cum'a Sultân İbrâhîm câmi'inde kılınup cümle guzât fethinde bulunduklarına hamd-i Hudâ etdiler.

Bu hakîr-i pür-taksîr dahi sad-lek İzid-i Perverdigâr'a şükr edüp evvel gazâmız kal'a-i Azak ve yedi kerre gazâmız Kırım'da, vilâyet-i Leh ve Moskov ve Kazak. Ve tokuzuncu gazâmız bu kal'a-i Hanya oldu. Ve derûn-ı kal'a meremmâtına şurû' olunup herkes alâ-kadri'l-imkân dükkânların zeyn edüp leyle-i muzlimlerde herkes hâne ve dekâkînlerin kanâdîl ü meş'alelerle zeyn edüp derûn-ı kal'a guzât-ı müslîmîn ile pür olup yine Urum re'âyâların limanın sol tarafında iskân edüp harâc-güzâr kaldılar. Ve evkât-ı hamse edâ olundukdan sonra yetmiş koldan çeng-i harbîler çalınup gülbâng-i Muhammedîler çekilüp üç yaylım top u tüfenkler atılup tarrâkası evc-ı Irâk'a ve Kızılelma'ya çıkar. Belki âfâka sıyt u sadâsı müstevlî olup âleme velvele-i cedîd ve debdebe ve gulgule-i şedîd olurdu. Târîh-i Feth-i kal'a-i Hanya: (–) (–) (–) (–) (–)

Kuvvet-i bâzû-yı sultân ile alındı Girid

sene [1056]

Ve bu kal'a feth olduğunun altıncı günü küffâr-ı hâk-sârın Venedik donanmasıyla altı pâre Malta ve altı pâre Duka ve altı pâre Papa gemileriyle cümle yüz pâre kefere ve fecere gemileri ejder-i heft-ser gibi kal'aya imdâd geldiler, Gördüler kim kal'anın limanında Âl-i Osmân donanması mâl-â-mâl olup liman önünde cümle deryâ beğleri ve cümle Cezâyirli âmâde dururlar. Ve kal'anın cümle der-i dîvârları üzre alem-i Resûl ile zeyn olup cümle burc [u] bârûlar üzre guzât-ı müslimîn pür olmuş ve nâkûshâneleri minâre olmuş ve her minâre alem-i Muhammedîler ile ârâste ve cümle der-i dîvârları asker-i İslâm ile pîrâste olmuş görünce cümle küffârın zehreleri çâk olup "elvedâ' ey Hanya elvedâ'" deyüp âh [u] enîn ile hâ'ib ü hâsir cânib-i Suda'ya giderken cümle donanma ve Cezâyirli, küffâr üzre avanta ederken küffâr-ı bî-karâr, karâr edemeyüp Suda'ya firâr etdiler. Beri Hanya'da cümle guzât-ı müslimîn bildiler kim henüz kal'a-i Hanya feth olup muhassılu'l-merâmlarına ve şütür-kâmlarına vâsıl olup İbrâhîm Çelebi kalyonuyla alınan Kızlara

ağasının cümle mahbûbe câriyelerini ve cümle zî-kıymet mücevher esbâblarını bulup ve cümle küheylân atları alup ve niçe yüz Mısır hazîneliği mâl ü cebehâne ve milk [u] emlâk alup sâ'ir şühedâların kanları intikâmları alınup cemî'î düyûrlar ibâdethâne-i müslimîn oldu. Ve böyle bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn, kal'a-i İskender-i Yunan feth olup sâ'ir diyâr-ı İslâma zamm olundu. Ve bu gazâda olan ceng [u] cidâl Azak'da ve Sultân Murâd Hân ile kal'a-i Revân ve Bağdâd'da olmamışdır. Ammâ ol gazâlar müverrihler lisânıyla âb u tâb verüp ta'rîf ve tavsîf eylemişlerdir. Ba'dehû serdâr-ı mu'azzam bu cezîre-i Girid içre tokuz pâre şehr-i mu'azzam-misâl büleydelere ve (–) pâre kal'alara ve cezîrenin tâ ortasında Isfakıye dağlarında olan re'âyâ vü berâyâlara her ocakdan mu'temedün aleyh bî-tama' u bî-garaz ve sâhib-i ırz âdemleri istimâletnâmeler ile her kılâ' ve büleydelere gönderüp "Elbette gelüp harâc-güzâr olup kal'aların miftahların pâdişâha teslîm edüp yine evlâd ü iyâlleriniz ile dâr u diyârlarımzda huzûr edüp devâm-ı devlet-i pâdişâhîye du'â idesiz. Ve illâ bu ahde rızâ vermeyenin cümle mâlların nehb u gâret, evlâd [u] iyâllerin esîr ve kendülerin dendân-ı tîğ-ı âteş-tâbdan geçirmek mukarrerdir" deyü bu gûne istimâlet ve tenbîhnâmeler cümle cezîre içinde olan kal'alara gidüp yedi günde Hanya kal'asının cânib-i erba'asında üç yüz pâre kurâ bıtrîk ü kıssîsleriyle ve hedâ[yâ] girân-bahâlarıyla gelüp mutî' u münkâd oldular. Bunlardan mâ'adâ küffâr ser-fürû etmeyüp cemî'î eyâlet vüzerâları ve mîr-i mîrânlara fermânlar sâdır olup "mâlları ve cânları cümle guzât-ı müslimînin olup öşr-i sultânîler versinler", deyü dellâllar nidâ edince el-azametullah yetmiş koldan yetmiş seksen bin guzât-ı müslimîn kol kol bu yedi yüz yetmiş mil cezîre içine müstevlî olup *[273a]* şeb [u] rûz mücâhidîn-i fî-sebîlillah ol kadar mâl-ı ganâ'im ve altun ve gümüş ve bakır avânî metâ'lar ve niçe âfitâb-ı meh-tâblar ve duhter-i pâkîze-ahter ü bintânlar getirüp ordu-yı İslâmı ganîmet edüp on guruşa bir mahbûb ve mahbûbe kız ve oğlan vermeğe başladılar. El-hâsıl cümle guzât-ı muvahhidîn belağan-mâ-belâğ mâl-ı Kârûn'a mâlik oldular. Niçe bin garîbü'd-diyâr bu kâr-ı ganâ'imi ve bu sürûr [u] şâdmânı görüp tavattun edüp kaldı. Ve'l-hâsıl bu kal'a-i Hanya'ya Küçük Hasan Paşa'yı ve on yedi mîr-i mîrânları ve yetmiş aded alaybeğlerin cümle ze'âmet ve timar sahibleriyle kal'a-i Hanya'da alıkoyup yigirmi yedi oda ile yeniçeri kethüdâsı ve on oda topcu ve on oda cebeci ve dörd aşağı bölük kalup üç bin Mısır askeri kalup cümle yetmiş yedi bin asker muhafazacı kaldı. Ve derûn-ı kal'ada yedi bin yedi yüz sağ ve sol ve azeb-i hisâr kaldı. Ve kırk pâre yarar beğ gemileri karşu Menekşe'den asker ve zahîre geçirmeğe kaldı. Ve elli pâre Hanya firkateleri yüzer yiğidiyle kaldı. Mâh-ı mezbûrun (–) günü Serdâr-ı mu'azzam, Musâhib-i Şehriyârî Yusuf Paşa-yı Hırvâdî cümle kal'ada kalan vüzerâ ve a'yân-ı kibâr ile vedâlaşup donanma-yı hümâyûn ile Âsitâne-i sa'âdete muvâfık-ı eyyâm-ı sa'd ile rûy-ı deryâda iki yüz pâre bâdbânın küşâde kılup cânib-i garbda Çuka adaları önünden ubûr edüp andan altmış altı mil Mora cezîresi burnunda Manya kâfiri sâkin olduğu mahalli gâret edüp andan yine Manya burnunda Kelli kal'asını, harâbdır, anı ubûr edüp Kapuspata Burnu'n dahi ubûr edüp ve Menekşe kal'asın ubûr edüp kal'a-i Anapoli'de lenger ikâmet edüp anda üç gün meks olunup dördüncü gün müşâvere olunup Venedik'in İstendil cezîresin gâret etmeğe re'y [ü] tedbîr görülüp nefîr-i irtihâller çalınup Anapoli limanından taşra çıkınca Âsitâne tarafından "Gazân mübârek olsun" deyü hatt-ı şerîf ve hil'at-i pâdişâhî ve mücevher şemşîr ve mücevher hançer gelüp "Der-i devlete gelesin" deyü fermân-ı şehriyârî sâdır olup ol gün eyyâm-ı latîf ile **cezîre-i İstendil**'i nehb u gâret edüp az şey mâl-ı ganâ'im bulunup kal'ası evc-i âsumâna berâber ve sa'b u metîn ve iki aded

liman-ı hasîni olup ân-ı sâ‘atde göç topları atılup lodos rûzgâriyle on günde niçe yerlere uğrayup seyr [u] temâşâ edüp **kal‘a-i Sakız**‘a, andan (–) mil **kal‘a-i İlimni**‘ye, andan tekrâr yine (–) mil **kal‘a-i Midilli**‘ye, andan (–) mil yine **kal‘a-i Bozca**‘ya varup bu zikr olunan kılâ‘ları görüp ta‘mîr u termîmine eyâlet paşaları ile biner âdem muhâfazacı koyup ve cümle cebehânelerin mükellef ve mükemmel edüp Bozcaada’dan (–) mil yine **kal‘a-i Gelibolu**, bunda dahi sulanup dizdârlarına “Basîret üzre olun” deyü tenbîh ü te’kîd edüp andan yine eyyâm-ı muvâfık ile iki gün iki gicede İslâmbol kurbunda Kızıl Adalar’da lenger-i ikâmet burağup üçüncü gün mâh-ı mezbûrda (–) mansûr u muzaffer Sarâyburnu’na varup huzûr-ı pâdişâhîde eyle şâdmânlar oldu kim ta‘bîr ve temdîh ve tavsîf olunmaz. Ol mahalde Fâtih-i Hanya Yûsuf Paşa huzûr-ı pâdişâhîde zemîn-bûs edüp hil‘at-i fâhireler ile şeref-yâb ve hayr-du‘a-yı pâdişâhîyle behre-yâb olup bir Mısır hazinesi mâl-ı firâvân ve bî-hisâb hûr [u] gılmân misilli civân hedâyâlar verdi. Ba‘dehû münâfıkîn ve hasûdîn şerrine uğrayup (–) (–) (–) (–) fakîr Yûsuf Paşa’yı bi-gayr-i hak katl edüp na‘şe-i mübârekin İbrâhîm Hân görüp “Ne güzel beyâz teni vardır” deyü medh ve tavsîf edüp ağladı. “İlâhî Yûsuf! Sana edenler yakın zamânda senin gibi olsun” deyü bed-du‘âlar edüp Cinci Hoca nazar etdi. Ol sâ‘at cümle asker-i İslâm ve cemî‘î mahrûse-i Kostantıniyye ahalisi “vâveylâ ve vâ-veledâ” deyü feryâd [u] figâna âğâze edüp her kafadan bir sadâ-yı güft u gû olup “iyiliğe kemlik” deyü cümle halk bükâ vü nâliş etdiler. *Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsi’a*.

Sebeb-i katl-i Yûsuf Paşa

Bağğâz ve hasûd-ı münâfıkîn pâdişâha Yûsuf Paşa’yı gamz edüp “Pâdişâhım Yûsuf Paşa lalan, Hanya hazînesinden üç Husrevânî küp altun ve üç milyon mâl-ı Kârûn ve bir altun direk keçelerle sarılmış pâdişâhıma deryâda katre ve güneşde zerre vermeyüp anları hıfz etdi” derler. Ba‘de’l-katl *[273b]* mâl [u] menâldan bir şey çıkmayup ol altun direk keçe ile sarılmış, dedikleri bir taş yerakânî direk idi. Hazîneye koyup hılâf-ı inhâ edenlerin dünyevî [ve] uhrevî yüzleri kara oldu. Ba‘dehû ol altun dedikleri sarı amûdı Mehemmed Hân-ı Râbî‘in vâlidesinin binâ etdüğü câmi‘in hünkâr mahfili altına sütun etdiler. Ammâ hakkâ kim bir sun‘-ı Hudâ ve ibret-nümâ bir seng-i asferdir kim altun ve cevâhir anın yanında ne şeydir. Bir âdem sarılık marazına mübtelâ olsa ol amûdı üç kerre üç cum‘a ertesinde ale’s-sabah yalasa bi-emrillah şifâ bulur. Eyle bir seng-i Hudâ‘dır kim Yûsuf Paşa’nın sebeb-i katli olmuşdur. Hikmet-i Hudâ *“el-abdu yüdebbiru vallahu yukaddiru”* [58] ve *“elsinetü‘l-halk aklamu’l-ha(l)kdır”*. [59] Kaçan kim Sultân İbrâhîm Hân Sarâyburnu’nda Yûsuf Paşa ile Girid müşâveresin edüp “Hanya’yı feth etdikden sonra inşâallah sâlimîn ve gânimîn geldikde sâna ıvazın ederim” deyü yemin etdüğü meğer “şehîd ederim” demek imiş. Hakîkatü‘l-hâl Hanya kal‘ası gibi bir hısn-ı hasînin ve sedd-i metinin fethi bir kerb-i azîm idi. Ammâ feth olunmasına sebeb Cenâb-ı Bârî yârî kılup küffâr-ı hâksârın donanma-yı nâ-mübâreki gelmeden Gâzî Yûsuf Paşa cidd ü cehd edüp Feyyâz-ı Mutlak’ın inâyet-i ezelîsi ve avn-i aliyyesi ve esrâr-ı hafiyyesi olup feth oldu. Yohsa bu Hanya gibi sedd-i İskenderin fethi {bir vechile} mümkün değil idi. Ve eyle kal‘a-i üstüvârın fethine ıvaz bir şey ile olmazdı, illâ şehâdet ola. Yûsuf Paşa-yı merhûm ve mağfûr, mahbûb-ı Hudâ imiş kim hem feth ve ba‘de’l-feth şehâdet müyesser oldu. Hamd-i Hudâ bu hakîr Evliyâ-yı pür-riyâ böyle gazâ-yı ekberde bulunup sâlimîn ve gânimîn vatanımıza gelüp peder u mâder-i azîz ve azîzelerimizle müşerref olup dest-i

şerîflerin bûs edüp “Ber-hurdâr-ı ömr ol oğul! Vekâletimiz eyleyüp Girid fethinde bulundun. Bizim varmamıza muhtaç etmedin” deyü buyurdular. Hakir eyitdim: “Benim peder-i azîzim, sultânım! Siz şimden gerü ihtiyâr oldunuz. Süleymân Hân asrından berü yetmiş gazâda bulundunuz. Bu ciğer-kûşenize hemân hayr du‘â edin. Niçe gazâlarda bulunup cenâb-ı şerîfinize sevâb-ı cezîl ola” deyü dest-bûs edüp hayr du‘âların alıp bu hikâyeye âğâze eyledi.

Hikâye-i garîbe ve acîbe-i güfte-i peder-i azîz-i mâ

Ey oğul! Bu hikâyeyi cân kulağıyla istimâ‘ et kim sırr-ı ilâhîde müstetir olan esrâr-ı hafiyyedendir kim bu Girid cezîresinin ibtidâ fethine Sultân Ahmed asrında ne yüzden mübâşeret olundu ve cemî‘î ulemâ ve sulehâ ne yüzden hayr du‘âlar etdi, deyü bu hikâyeye ser-âğâz etdi.

Evvelâ sene (–) târîhinde Sultan Ahmed Hân asrında sen vücûde geldiğin sene Atmeydânı‘nda yedi aded vezîr ve a‘yân-ı kibâr sarâyların münhedim edüp yerlerine yeni câmi‘in esâsına şürû‘ olunup kırkar ellişer zirâ‘ melikî hafrlar kazılup ızkara temeline mübâşeret olunup bir senede kâmil esâs-ı binâ rûy-ı arza berâber oldukda cümle hâs u âm ve sulehâ-yı ümmetden kimesneler ve ilm-i eflâkden haberdâr müneccimler ilm-i mîkât ve kıble-nümâ ile ibtidâ du‘â ü senâ ile bin aded kurbânlar ile makâm-ı mihrâb vaz‘ olundu. Ve Kalender Paşa temele mu‘temed ve nâzır olup Kara Sünbül Alî Efendi temel kâtibi ve kadısı olup üstâdımız Evliyâ Efendi temel imâmı olup Üsküdarî eş-Şeyh Hazret-i kutbu’l-aktâb Mahmûd Efendi temel şeyhi ve Mahmûd Çelebi ve Kara Mahmûd Ağa ve gayrı kırk kimesne-i hoş-elhân temel mü’ezzinleri olup rûz-merre ale’d-devâm binânın itmâmına cidd u cehd, sa‘y [u] ihtimâm etmede. Bir gün merhûm Sultân Ahmed Hân, câmi‘in harem yeri ki, Koca Mehemmed Paşa’nın sarâyı yerinde ancak bir kasr-ı münakkaş kalmışdı, anda bir çetr-i mülemma‘ kurulup cümle vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyıh [u] sâdât ve a‘yân [u] eşrâf ve sığâr u kibâra bir ziyâfet-i âlî olmuşdur kim bu ni‘met-i uzmâ sûr-ı hümâyûn-ı hıtân-ı Ahmed Hân’da olmamışdır. Cümle ricâlullah ba‘de’t-ta‘âm hayr du‘â edüp herkes vatanına gitdikde merhûm Sultân Ahmed Hân çetr-i mülemma‘ı içre Üsküdarî Mahmûd Efendi ve Evliyâ Efendi ve Kara Sünbül Alî Efendi ve Cerrâh Şeyhi İbrâhîm Efendi ve sultân-ı hânendegân Musâhib Dervîş Ömer Gülşenî ve biz hakîr huzûr-ı pâdişâhîde ber-zânû kalup Sultân Ahmed Hân bu cümleye hitâb edüp eydür “İnşâallahu Te‘âla bu câmi‘imiz itmâm bulup rûşen ma‘bedhâne olur. Hudâ itmâmın müyesser eyleye” buyururlar. “Ammâ bu câmi‘e bir evkâf-ı azîm lâzımdır” deyince hemân huzzâr-ı meclisde *[274a]* olanlardan Evliyâ Efendi ve Üsküdarî Mahmûd Efendi buyururlar kim “Pâdişâhım niyyetü‘l-gazâ deyüp bir diyârı feth edin. Andan cümle imârâtı ve mahsûlât-ı cizyesin bu câmi‘-i şerîfinize vakf edin. Gör e ecdâd-ı ızâmın Süleymân Hân *tâbe serâha* bizzât kendüleri cezîre-i Malta [ve] Rodos’u feth edüp ve cezîre-i İstanköy ve cezîre-i Hereke ve cezîre-i İlyaki ve cezîre-i Sönbeki kal‘alarını feth edüp cümle câmi‘ine vakf eyleyüp, hâlâ tevliyet-i azîmdir, cümle ecdâdlarınızın evkâflarından Süleymân Hân evkâfından metîn ve kavî evkâf-ı azîm yokdur. Bolay kim Pâdişâhım, siz de Akdeniz’de cezîre-i Girid’i Venedik küffârı elinden feth edüp İslâmbol’dan Mısır’a giden tüccâr ve züvvâr-ı huccâc-ı müslimînin ma‘beri küffâr gemilerinden pâk olaydı” denildikde hemân Cerrâh Şeyhi İbrâhîm Efendi ve Üsküdarî Mahmûd Efendi bu niyyet-i hâlisa içün, Allah rızâsiçün Fâtiha denilüp cümle huzzâr-ı meclisin hâs u âmmı Fâtiha-i seb‘u’l-

mesânî tilâvet edüp el yüze sürülüp cümle hâzırûn "İnşâallahu Te'âlâ du'âmız icâbet kurbunda vâkı' olmuşdur. Erde ve geçde ol cezîre feth olur. Lâkin hemân ol cezîrenin fethi esbâbına sa'y-ı beliğ etmek gerekdir" dediklerinde hemân Sultân Ahmed Hân *aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân* eydür: "Ammâ efendiler! Bizim Venedik kâfiriyle sulh [u] salâhımız vardır. Sulha mugâyir bir iş işlemek şân-ı şehinşâhlara lâyık-ı Muhammedî değildir. Ne bahâne ile ahd-şikenlik idelim. Bâ-husûs hâlâ Anadolu eyâletlerinde Karayazıcı ve Sa'îd Arab ve Kalenderoğlu ve Cennetoğlu nâmân celâlîler gibi hasm-ı kavîlerimiz derdinden bîzâr olup asker-i deryâ-misâlimiz ile Serdâr-ı mükerrem Murâd Paşa lalam anların def'iyle mukayyeddir. Niçe sefer açup cezîre-i Girid'i feth idelim" dediklerinde Evliyâ Efendi eydür "Pâdişâhım üçüncü gün serdârın cümle celâlîyi katl edüp on ikinci gün pâdişâhıma müjde gelir. Ol celâlîlerin devâm [u] sebâtları yokdur. Seyl suyu gibi geçkincidir. Serdârın Murâd Paşa, anların leşini kuyulara doldurup nâmına Kuyucu Murâd Paşa deyü tevârîhlere tahrîr oluna" deyü keşf eder. Hakîkatü'l-hâl, Murâd Paşa cümle celâlîyi Haleb ve Aziz ve Kilis altında dendân-ı tîğdan geçirüp leşlerini kuyulara doldurduğu müjdesi Sultan Ahmed'e gelince pâdişâh-ı halûk, inşirâh-ı sadr [u] zevk-i derûn hâsıl eder. Hemân ol sâ'at Üsküdarî Mahmûd Efendi eydür "Pâdişâhım! Gazân mübârek ola, Ammâ beyt:

Rakîbin biri öldü, bini kaldı

Hayf kim öleceği diri kaldı.

"İmdi pâdişâhım! Geçen günlerdeki meşveretimiz üzre hamd-i Hudâ celâlî dikeni kırılup cezîre-i Girid gazâsına cidd ü cehd edüp ibtidâ Venedik Penç Pirim'ine bir mu'temed elçi ile bir nâme gönderüp Girid cezîresini hüsn-i rızâlarıyla taleb edin, görelim ne zuhûr eder" deyince Mahmûd Efendi'nin bu gûne nasîhat-âmîz Girid fethi terğîbinden {Sultân Ahmed Hân} hazz edüp fi'l-hâl nâmeler tahrîr olunup Kurd Çavuş nâm bir mütekellim ve fasîhu'l-lisân ve bedî'u'l-beyân kimseye nâmeleri ve niçe tuhaf hedâyâları verüp yedi günde ılgar ile Bosna'ya, andan iki günde Venedik destinde kal'a-yı Dadırya, andan gemiyle karşu Venedik'e geçip bir gün Nazarta nâm mahalde yatup ertesi gün alay-ı azîm ile Venedik kralı olan Penç Pirim'e buluşup dîvân-ı bed-âyînlerinde nâme kırâ'at olunup mefhûmu ma'lûmları olup ale'l-ittifâk cümlesi "N'ola, cezîre-i Girid'i Âl-i Osmân istemiş, verelim, başımız üstüne" deyü ta'ahhüd edüp bir nâme tahrîr edüp elçiye hayli ri'âyet edüp Âsitâne tarafına Kurd Çavuş'u gönderüp tokuzuncu günde elçi Çavuş kurd gibi maslahat görüp geldikde dîvân-ı pâdişâhîde nâmeleri Sultân Ahmed'in dest-i şerîfine verüp zemîn-bûs eder. Ol mahalde nâmeyi tercümân kırâ'at etdükde yine Üsküdarî Mahmûd Efendi ve Evliyâ Efendi ve Sünbül Alî Efendi ve Şeyhülislâm (–) Efendi ve Mu'abbir İbrâhîm Efendi ve Doğanî Efendi ve Şârih-i Mesnevî Mevlevî İsmâ'îl Efendi ve Kâsımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Cenûbî Abdî Efendi ve Dervîş Ömer Gülşenî ve Güzelce Gülâbî Ağa ve Kuzu Alî Ağa ve Abdî Ağa ve bu hakîr dahi hâzır idim" deyüp pederimiz böyle takrîr etdi. Ba'dehû bu mezkûrûnun huzûrlarında nâme-i bî-me'âli huzûr-ı pâdişâhîde kırâ'at olunup ibtidâ sernâmelerinde böyle tahrîr etmişler kim

"Âl-i Osmân'ın güzîdesi, on altıncı pâdişâh-ı azîmü'ş-şân *ebbedallahu devletehu ilâ inkırâzu'd-devrân,* Mekke ve Medîne ve Kuds ve Irâk-ı Arab ve Acem pâdişâhı Sultan *[274b]* Ahmed Hân pâdişâhımızsüz. Hak Te'âlâ vücûd-ı şerîfiniz hatâlardan hıfz edüp

devâm-ı devletiniz dâ'im ola. Bizcileyin bir pespâye ve ednâ Penç Pirim'den Girid cezîresin ricâ eylemişsüz. Altı kerre yüz bin re'âyâsıyla ve yetmiş altı pâre kal'asıyla ve senevî yedi Mısır hazînesi hâsıl olur yedi yüz yetmiş pâre kurâsıyla ve yedi aded altun ve gümüş ve gayrı me'âdinleriyle yedi yüz yetmiş mil ihâta eder cezîre-i Giridimiz ki hasretü'l-mülûkdur, anı size verelim" dedikde hemân Mahmûd Efendi, bu niyyete "el-Fâtiha" deyüp cümle hâs u âm ve huzzâr-ı meclis Fâtiha-yı şerîfi tilâvet edüp Girid fethi içün du'â ve senâ olunup gülbâng-ı Muhammedî çekildi. Ve nâmenin zeylinde yazmışlar kim "Bizim gibi fakîr, sizin gibi pâdişâh-ı azîmü'ş-şâna eylece mahsûldâr cezîreyi verince sizcileyin pâdişâh-ı âlî-vekârdan ricâ [ve] temennâmız oldur kim bize Arabistân iskelelerinden Akka kal'asın ve Sayda kal'asın ve Beyrût kal'asın ve ma'bed-i kadîmiz ola[n] Hazret-i Mesîh âsitânesi kal'a-i Kuds-i şerîfi ale't-temâm hudûdlarıyla ihsân olunmak bâbında fermân pâdişâhındır. Ve illâ cezîre-i Girid'e bundan gayrı çâre yokdur kim göz göre kimse kimseye mülkin vermek, hâmile avretin vermekden eşeddir. Ve bu bizim mülkümüzü istemeden ise sizin ecdâd-ı ızâmlarınızdan berü irsiyle intikâl eden vilâyetlerinizi celâlî ve cemâlî elinden halâs etseniz dahi ma'kûl idi, ve's-selâm" dedikde Sultân Ahmed Hân hayli müte'ellim olup bükâ-âlûd oldular. Hemân Mahmûd Efendi eydür: "Hey beğim! Ne elem çekersin, sözü verenden alan uslu gerek. İbtidâ sernâmelerinde cezîre-i Girid'i size verelim, demişler, "*elsinetü'l-halk aklamu'l-Hak'dır",* anlara Girid'i verelim dâiren Cenâb-ı İzzet'dir kim anların lisânından verelim lafzı sâdır olup er ve geç elbette anlar ol cezîreyi vericilerdir kim Fâtîha-i şerîf tilâvet olunup hedef-i icâbetde vâki' olup gülbâng-ı Muhammedî çekildi. İnşâallah feth olunması mukarrerdir" deyü gayrı mükâlemeye şürû' etdiler. Hikmet-i Hudâ bu nâme-i küffâr dîvânda kırâ'at olunduğundan sonra sa'âdetlü hünkâr def'-i gam içün Hâsbâğçe içinde Çemensoffa nâm mahalde bir çetr-i mülemma'ı, çemenzâr ve kiyâhât u nebâtât üzre kurup bâlâda tahrîr olunan musâhib ulemâ ve sulehâlar ile cân sohbetleri ederken ânî gördük, kızlarağası (–) Ağa, Harem-i bâb-ı Dârü's-sa'âde'den berü yedi dâne şehzâde-i âzâde-i civân-bahtın önüne düşüp kızlarağası huzûr-ı padişâhîye gelüp cümle şehzâdeler pâdişâhın ve Mahmûd Efendi ve Evliyâ Efendi ve sâ'ir huzzâr-ı meclisin dest-i şerîflerin bûs ederler. Hemân Şehzâde İbrâhîm, Ahmed Hân'ın ve Mahmûd Efendi'nin pây-i pûşların bûs edince Mahmûd Efendi eydür "Meydân-ı ma'reke bu İbrâhîm'e nazar olundu" der. Sultân Ahmed eydür "Sultânım! Bu şehzâdeler kullarınızdır. Hüsn-i nazarlarınız ricâ ederiz" derler.

{Der-beyân-ı hikmet-i esrâr-ı hafiyye-i İlâhî}

Ba'dehû pâdişâh, Venedik mel'ûnu nâmesinin eleminden def'-i gam içün "Şehzâde-i âzâdelerim lu'bede-bâzlık etsinler" deyü destûr-ı şâhî olunca mahdûm-ı mükerremlerin her biri birer tâvûs-ı bâğ-ı cihân gibi cilve vü reftâr u güftâr ederek meydân-ı muhabbetde top oynamağa başladılar. Ammâ cümleden Şehzâde Osmân uluca ve fidâyî ve cığâlı süğlün-misâl şehzâde idi.

Hemân Osmân top oynayup top atarak meydân-ı muhabbete girüp bürâderleriyle lu'bedebâzlığa başladı ve el topu atarak babasının tahtı yanına geldikde Sultân Ahmed Hân dâğ-ı derûnunda olanı keşf edüp Osmân'a hitâben eydür

"Osmân'ım! Bana Girid cezîresin feth eder misin" deyince ol mahdûm eydür

“Ben Girid’i neyleyeyim, ben ak tenli Urus câriyesi vilâyetin alup kanın akıdırım” deyüp yine lu‘b [u] lehve meşgûl oldukda Evliyâ Efendi eydür

“Sübhânu’l-Hallâk! Pâdişâhımın kelâmın ma‘sûm fehm edüp hissemend olamadı” der.

Mahmûd Efendi eydür:

“Osmân Girid kelâmın anladı ammâ sırr-ı İlâhîden dem urup Urus kızı kanın akıdırım, didüğünde esrâr-ı hafî kelâmı vardır kim aceb sırr-ı nihândır” buyururlar.

Ba‘dehû Şehzâde Mehemmed’i Şehzâde Osmân kovarak taht altına girüp halâs olmuşken Osmân iğfâl-ı mehil verüp Şehzâde Mehemmed taht altından çıkup meydân-ı ma‘rekede reftâr ederek yine oyuna karışdıkda hemân Osmân “tut kardaş Mehemmed” deyü bir top Mehemmed’e urunca *[275a]* Mehemmed’in başından zerdûz tâcı düşüp burnundan kan akup serâsime oldu. Sultân Ahmed eydür

“Kayırmaz Mehemmedim! Seni uran li’ümm karındaşın Osmândır. Dünya oyununun kârı böyledir, sen dahi anı ur” deyü Mehemmed’in kanın silüp kenar-ı tahta getirüp Ahmed Hân tesliye-i hâtır verüp eydür

“Bana Mehemmedim Girid’i feth eder misin” der. Mehemmed eydür

“Feth ederdim ammâ karındaşım Osmân beni kıskanup kanım akıdır {Ammâ gayrı inşâallah Mehemmed fethin tamâm eder” der} Hemân Cerrâh Şeyhi İbrâhîm eydür

“Sübhânallah, bu günde ne acâ’ib sırr-ı İlâhîler müşâhede olundu kim Devlet-i Âl-i Osmân’da ne olacağına bu şehzâdelerin bu gûne mu‘âmelesinden esrâr-ı hafîler âşikâre oldu, ammâ birimizin rûhu haberi olmadı. Bir aceb rumûz [u] künûz kuş dili tekellüm olundu” deyüp âlem-i hayretde kaldı.

Andan yine şehzâdeler top oynamağa başlayup Şehzâde Bâyezîd ile Şehzâde Süleymân kovuşarak ve toplaşarak birbirine top urarak gezerken hemân kara servi nâmında bir servi kemîninden Şehzâde Murâd çıkup ibtidâ Bâyezîd‘e, andan Şehzâde Süleymân’a birer top ile urdı kim Bâyezîd ve Süleymân zîr u zeber olup ikisinin de burnundan kan damladı. Sultân Ahmed eydür

“A Murâdım! Niçin kardaşların eyle urursun” dedikde, Murâd eydür

“Vallahi Pâdişâhım, Murâdın murâdı eyle urmak değil idi. Ammâ dünya oyunudur, iktiza etdi. Zîrâ anlar geçende benim üst yanıma geçüp yerim almak istediler. Ben dahi şimdi fırsat bulup urdum” dedi. Ömer Gülşenî eydür

“Pâdişâhım! Bunda dahi bir sırr-ı İlâhî vardır” dedi.

Bundan sonra âteşi la‘l-gûn se-renk hil‘at-i fâhireye müstağrak olmuş Şehzâde İbrâhîm gelüp dest-ber-zemîn edüp Sultân Ahmed eydür “İbrâhîm’im, kanda edin” İbrâhîm eydür

“Şehâdet âbdestin alup, cümle kardaşlarımı yenüp güleşmeğe oynaşmağa şimdi geldim” deyü dilberâne ve bî-pervâ reftâr [u] güftâr ederek oynamağa başladılar.

Şehzâde İbrâhîm Şehzâde Osmân’a bir top urup Osmân’ın başından zerdûzu düşüp Osmân, “Vay hayâlarım” deyü feryâd ederek gışş oldu.

Sultân Ahmed eydür “Sübhânallah ne aceb hikmetdir” dedi.

Hemân Şehzâde Murâd “Al İbrâhîm kardaş!” deyü İbrâhîm’e bir top niçe atdıysa İbrâhîm topu bî-bâk u bî-pervâca zabt u rabt edüp İbrâhîm elindeki topu Bâyezîd’e urur şeklinde nazar edüp tarfetü‘l-ayn içre gerü dönüp Şehzâde Murâd’a İbrâhîm bir top eyle urdu kim Murâd iki kerre tekerlenüp bir hayli zîr-i zemîn üzre oturup hemân Şehzâde İbrâhîm seğirderek babası tahtına geçüp oturup “Murâd’a iyi top urmadım mı” deyüp taht üzre kalkup zekerine ve hayâsına yapışarak oynayup şakalar eder.

Murâd gazabından zemîn üzre ağlayup eydür “İbrâhîm, beni urduğun görmeden ölmek yeğdir” der.

Ba‘dehû Murâd’ı kaldırup yine oyuna şürû‘ ederler. Ammâ cümle huzzâr-ı meclis “Bu şehzâdelerin bugünki gün evzâ [u] etvârları ne aceb temâşâdır” deyü ta‘accüb ederler.

Hemân Murâd yine İbrâhîm’i kovup bir top-ı gazabnâk atınca İbrâhîm yine topu zabt edüp babası Ahmed Hân’ın tahtı altına girer. Ser-bürehne ve kâkül-i perîşân-hâl taht altından çıkarken Ahmed Hân İbrâhîm’in kulağından yapışup eydür: “İbrâhîm! Bana cezîre-i Girid’i feth edüp câmi‘ime ve Mekke ve Medîne’ye vakf eder misin!” der. Hemân Şehzâde İbrâhîm eydür “Eğer Hak celle ve alâ mu‘în ve zahîrim olup Hazret-i Yûsuf yardım ederse Bismillah ile İnşâallahu Te‘âlâ oğlum Yûsuf-sıfat Mehemmed’le feth ederiz” dedikde cümleden huzzâr-ı meclis bu niyyete *“el-Fâtiha”* deyüp cümle Fâtiha-i şerîfi tilâvet edüp Ahmed Hân eydür “Ne hikmetdir kim elçi nâmesi kırâ’at olunaldan berü gumûm [u] elem beni almışdı. Def‘-i gam içün şehzâdeleri oynadırken birkaçının burunları kanayup niçe gûne temâşâlar müşâhade etdiğimden dibelik gumûm-ender-gumûm hâsıl etdim idi. Hamd-i Hudâ şimdi İbrâhîm inşâallah Girid’i oğlum Mehemmed’le feth ederim dediğinden cümle gumûm def‘ olup sürûr [u] şâdmâna vâsıl oldum” deyü cevâb eydürler. Rûh-ı Ahmed Hân şâd ola, *rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsi‘a*.

Der-menâkıb-ı âkıbet-i ahvâl-i şehzâdegân-ı ibn Ahmed Hân: Hikmet-i Hudâ, kaçan kim şehzâdeler oynarken Şehzâde *[275b]* Mehemmed “Kardaşım Osmân beni kıskanır” deyüp Osmân’ın topundan burnu kanadığı işâret-i azîme imiş. Âhir Sultân Osmân Hotin gazâsına giderken ana-baba bir birâder-i kihteri iken Şehzâde-i mazlûm Mehemmed’i nâ-hak [ve] bi-gayr-i Hak, bilâ-sebeb ve bilâ-mûcib şehîd edüp Hotin’e gitdi. İbrâhîm de Osmân’ın hayâsına bir top urup Osmân hayâsından mebhût olup düşmesi bir alâmet imiş kim âkıbet Osmân Hotin’den bî-feth avdet edüp şehîd Mehemmed’in hûn-ı nâ-hakkı içün *“Kemâ tüdînü tüdân”* [60] fehvâsınca Osmân’ı Yedikulle’de hayâsından Bunyâz nâm bir la‘în sıkup ma‘nûkan Osmân’ı hayâsından şehîd etdiler kim Şehzâde İbrâhîm hayâsından Osmân’ı urup mebhût etmişdi, aceb sırr idi.

İşâret-i sâlis; Şehzâde Bâyezîd ile Şehzâde Süleymân’a, Şehzâde Murâd kara selvi kemîninden çıkup Bâyezîd’e [ve] Süleymân’a, birer top urup ikisin de zîr-i zeber olup burunları kanamasının esrârı ol imiş kim Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ sene 1035 târîhinde feth-i Revân’a gidüp Revân altından Beşîr Ağa ile Kapucılar Kethüdâsı (–)
Ağa Revân müjdesine geldikde Şehzâde Bâyezîd’i ve Şehzâde Süleymân’ı {Murâd’ın top ile urup burunları kanadığı kara selvi altında iki şehzâdenin burunlarından kanları akarak} ma‘nûkân şehîd edüp pederleri Sultân Ahmed’in türbe-i pür-envârlarına defn etdiler. Ol

gice Sultân Mustafâ dahi merhûm olunmuş bulundu. Ve mezkûr şehzâdegânları ma‘nûkan şehîd ederlerken ikisinin dahi burunlarından kanları cereyân ederek defn olundular kim babaları huzûrunda Murâd’ın urduğu top darbından akan kan yigirmi bir yıl sonra zuhûr etdi, *Rahmetullahi âleyhimâ*.

Esrâr-ı râbi‘; İbrâhîm’in dahi Murâd’a bir top urup Murâd zîr-i zeber olup İbrâhîm, Ahmed Hân yanında taht üzre oturup âhir Murâd fevt olup İbrâhîm taht-nişîn pâdişâh olmak işâreti imiş.

Rumûz-i hâmis; İbrâhîm taht üzre zekerin eline alması ve oynaması ol alâmet idi kim taht-nişîn pâdişâh oldukda Devlet-i Âl-i Osmân’da sürûr [u] şâdmânlar ve sûr-ı hümâyûnlar olup İbrâhîm cimâ‘iyle me’lûf olması alâmeti idi.

Ahvâl-i sâdis oldur kim, Şehzâde İbrâhîm babası tahtı üzre hayâsına yapışup “vay hayâm” dediğini “Ey oğul! Allahu a‘lem İbrâhîm hayâsında bir maraz-ı müştedde mübtelâ olup merhûm ola” deyü peder-i âkıbet-endîşimiz bu gûne hikâyet eylediler.

Esrâr-ı sâbi‘; Şehzâde İbrâhîm, Ahmed Hân’ın tahtı altından kâkül-perîşân çıkup, Ahmed Hân ”İbrâhîm bana Girid’i feth eder misin?”, “İnşâallah Hazret-i Yûsuf yardım ederse feth ederim” dediği “Ey oğul! Senin efendin Yûsuf Paşa’nın serdârlığıyla cezîre-i Girid’i feth etdiğinizdir”.

Esrâr-ı sâmin; “İnşâallah oğlum Mehemmed ile feth ederiz”, dediği Allahu a‘lem İbrâhîm Hân’ın Yûsuf sıfatlı bir Mehemmed isimli evlâdı vücûda gelüp anın zamân-ı devletinde cezîre-i Girid bi’t-tamâm feth olacak işâreti idi.

Ey oğul! Bu sırr-ı İlâhîleri, Sultân Ahmed huzûrunda Üsküdarî Mahmûd Efendi ve zikr olunan niçe kîbâr-ı evliyâullahlar ile temâşâ edüp cezîre-i Girid’in ibtidâ gazâsına bu yüzden şürû‘ ve du‘â ve senâ ve nefes olunup şeb [u] rûz müterakkib idik kim ayâ bu cezîre-i Girid’in fethi kaçan zuhûrât-ı İlâhî ile zâhir ola derken hamd-i Hudâ Koca Sultân İbrâhîm Hân âlem-i sabâvetinde babası huzûrunda Girid’in fethini deruhde etdüğü üzre ahd-i vefâ edüp Girid’i be-dest-i Yûsuf Paşa feth etdi. Ve babası huzûrunda kardaşlarıyla oynarken her bir karındaşına birer top urup yıkdığı, anlar merhûm olup meydân-ı hılâfet kendüye münhasır olması işâreti idi. Ve karındaşlarının atdıkları topu zabt u rabt etdüğü inkırâzu’d-devrân Devlet-i Âl-i Osmân anın evlad-ı evlâd-zabtında olması işâreti idi. Hamd-i Hudâ bu hakîr-i pür-taksîr baban ol Girid cezîresi feth olması du‘asında bulunup sen benim ciğer-kûşem olmağıla sen benim yerime gazâ edüp cezîre-i Girid’de Hanya fethinde bulundun. İnşâallahu Te‘âlâ cezîre-i Girid’in dâiren-mâdâr fethinde dahi bulunursun. Hak Te‘âlâ, oğul sana sıhhat u selâmet vere,” deyü bu Girid’in ibtidâ fethi du‘âsın ve şehzâdegânların ahvâl-i pür-melâllerin pederimiz Dervîş Mehemmed ser-zergerân-ı dergâh-ı âlî ve Muhâsib-i şehriyârî bu gûne hikâyet ederdi. *Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsi‘â*.

Gerçi feth-i Hanya’nın niçe bin ta‘rîf ve tavsîfi vardır ammâ bu hakîr-i pür-taksîr ve kalîlü‘l-bizâya edâ-yı nazm [u] inşâda muntazamâne arz-ı ma‘rifet içün ol kadar sühan-perdâzlık etmeğe kasd etmeyüp *“Kellimü‘n-nâs alâ-kadari ukûlihim”* [61] mazmûnunca beyyin-i beyyine sâde lisân ile tahrîr edüp bu kadar ile iktifâ olundu. *Ve’s-selâm* ***[276a]***

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Civân-kapucubaşı Mehemmed Paşa’yı sadâretden ma‘zûl edüp

cezîre-i Girid'e serdâr-ı mu'azzam edüp Defterdâr Sâlih Paşa'yı sadrıa'zam edüp anlar dahi ibtidâ karındaşı Murtazâ Paşa'ya vezâretle ve tuğrâ-yı garrâ ile Budin eyâletin ihsân eyledi. Ve ol hafta hazînedârlığından çıkma İbrâhîm Çelebi'ye eyâlet-i Bağdâd-ı behişt-âbâdı ihsân eyledi. Ve ol sene-i mezbûrun mah-ı Receb'inde Sâlih Paşa'nın efendisi oğlu Çelebi Mehemmed Paşa kim sinirinden maslûb Defterdârzâde Mehemmed Paşa'dır, niçe menâsıb-ı dîvân zabt edüp ve silâhdâr ağasıyken Sâlih Paşa vezâretle yeniçeri ağalığı ihsân edüp kabûl etmediğinden tuğrâ-yı garrâ ile serdâr-ı mu'azzam olup eyâlet-i Erzurûm ihsân olundu. Bu hakîr Evliyâ Erzurûm gümrüğüne kâtib ve mü'ezzinbaşı ve musâhib olduk. Bir paşa-yı mekâdir-şinâs ve hulvu'l-lisân, halûk-ı nâs ve bir nîk u bahâdır ve her fünûnda mâhir ü sühan-perdâz ve şâ'ir bir paşa-yı celîlü'ş-şân ve fasîhu'l-lisân ve bedî'u'l-beyân ve sâhibü'l-kerem ve'l-himem ve şecî' ü dilîr paşa-yı sâhibü'r-re'y idi. Hamd-i Hudâ me'mûlümüzden ziyâde in'âm [u] ihsânları ile behre-mend ve ber-murâd edüp hayme ve hargâhımızla Erzurûm seyâhatine âmâde olduk. Ol gün huzûr-ı Sultân İbrâhîm Hân'da hil'at-i pâdişâhî ile şerefyâb oldukda zemîn-bûs etdikde İbrâhîm Hân buyurdılar kim "Lala bu hatt-ı şerîfime amel eyleyüp kızılbaş-ı bed-ma'âşın ısyân [u] tuğyânı olursa tuğrâ-yı garrâ-keş-i düstûr-ı mükerremimsin. Tâ Revân altına varınca cümle Anadolu eyâletlerinin asker-i İslâm'ı senin fermân-berindir" deyü Paşa-yı âlî-tebârın eline pâdişâh-ı zî-şân dest-ber-dest hatt-ı şerîf verüp beş kîse altun harc-ı râh ve elli katar katır ve elli katar cemel-i rahmet ve bir otağ çetr-i mülemma' ile iki kat semmûr hil'at-ı fâhire ihsân edüp İbrâhîm Hân'ın hayr du'âsıyla Sarâyburnu'nda Üsküdar'[a] ubur olunup Ağaçayırı nâm mahalde hayme ve hargâhımızla meks olundu. Ol gün hünkâr silâhşorlarından Çerkez Terzi Mustafâ Ağa müsellem olup Erzurûm'a ılgar ile Malatiyyeli Silâhdâr Süleymân Paşa üzre gitdi. Paşa-yı sâhib-tedbîr Üsküdar'da meks ederken fermân-ı şerîfle hazînedârı olan Atlı Dilber nâm çelebiyi ma'zûl edüp makâmına Paşa'nın akrabâlarından Alî Ağa hazinedâr oldu. Bir hafta-i kâmil Üsküdar'da tedârikimiz ve cümle levâzımâtlarımız görülüp,

Bin elli (–) senesinin mâh-ı Recebü'l-müreccebinin gurresinde Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile Eyâlet-i Erzurûm'a gitdiğimiz menâzilleri ve kurâ ve kasabât [u] kılâ'aları ve cümle âsâr-ı azimleri ayân u beyân eder

Evvelâ Bismîllah ile **şehr-i Eski-dâr,** bâlâdaki cild-i evvelde İslâmbol binâsı evsâfında Üsküdar'ın sebeb-i binâsı ve niçe kerre feth [u] fütûhu ve cümle imâreti mufassalan tahrîr olmuşdur. Anda kâmil bir ay meks edüp müsellem Erzurûm'u zabt u rabt etdüğü müjdesi gelüp Paşa kurbânlar etdi. Zîrâ Süleymân Paşa, Erzurûm vâlisiyken mukaddemâ Sultan Murâd Hân asrında Erzurûm'da celâlî olan Abaza Paşa'yı meğer Sultân Murâd Hân-ı Râbi,' kula rağmen Abaza Paşa'yı katl etmeyüp bir gice fırkate ile Cezâyir'e, andan Habeş'e, andan Hacca, andan Hind'e, andan Acem'e, andan Erzurûm'a Süleymân Paşa'ya gelüp Abaza idiğin isbât edüp niçe gûne alâmetleriyle cümle ahâlî-i Erzurûm âşinâ çıkup günden güne başına asker cem' olup Erzurûm'da yine Abaza zuhûr edüp isyân etmek istermiş deyü Defterdârzâde'ye serdârlığıyla eyâlet-i Erzurûm ihsân olunmasının aslı ol idi. Hamd-i Hudâ Süleymân Paşa nev-zuhûr Abaza'yı katl edüp başını der-i devlete gelüp müsellemimiz Mustafâ Ağa Erzurûm'u zabt etdüğü haberi gelüp Üsküdar'dan mâh-ı şa'bânu'l-mu'azzamının gurresinde 7 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Pendik: Leb-i deryâda bir azîm kefere köyüdür. Ma'mûr hâneleri vardır.

Üsküdar kazâsında Kireççibaşı hükmünde (–) evkâfıdır. Subaşısı var, bâğ u bostânları olmağıla İslâmbol'un cümle sebzevâtları bundan gelir. Gayrı evsâfları cild-i evvelde mesturdur. Bu mahalde sadrıa'zam Sâlih Paşa'dan Paşa efendimize on kîse ve on at ve bî-hesâb tuhef [ü] tefârik zî-kıymet hedâyâlar geldi. Andan konakçı Alaca Atlı Hasan Ağa ve kilarcıbaşı ve matbah emîni ve bâzâra giden Konakçı ağa ile ileri gidip bir tûğ beş yüz âdem ile ileri gitdiler. Andan 6 sâ'at

Evsâf-ı kasaba-i Gekbiziyye: *[276b]* Zamân-ı kadîmde şehr-i azîm imiş. Sene 233 târîhinde Bağdâd'dan Hârûnu'r-Reşîd, Ca'fer Seyyid Battâl Gâzî ile İslâmbol'u muhâsara edüp bâ-sulh İslâmbol içre Silivrikapu kurbunda Kızlar Manastırı ta'bir etdükleri mahal kim hâlâ ana Koca Mustafâ Paşa Câmi'i derler, ma'bed-i kadîmdir, anda Hârûnu'r-Reşîd bir kal'a binâ edüp içine üç bin kul koyup her sene küffârdan birer Mısır hazînesi altun almak şartıyla akd-i sulh edüp yine Hârûn Bağdâd'a müteveccih olup Seyyid Battâl Gâzî Üsküdar'da muhâfazacı kalduğu sene bu Gekbiziyye küffârları asker-i Battal Gâzî'den birkaç âdemleri şehîd etdikleriçün Ca'fer Battâl bu Gekbiziyye'yi nehb ü gâret edüp hânelerin harâb, küffârların esîr-i kebâb edüp dârü'l-mülkü olan Malatıyye şehrine revâne olur. Hâlâ ol harâbelerden bu Gekbizî'de niçe bin âsâr-ı binâlar zâhir ü bâhirdir. Ba'dehû mürûr-ı eyyâm ile yine Kostantin kral bir kal'a-i azîm binâ edüp şehri imâr eder. Ba'dehû sene (–) târîhinde Çelebi Sultân Mehemmed feth edüp küffâr dârü'l-karâr etmesin deyü kal'asın harâb eder. Anın dahi âsâr-ı binâları nümâyândır.

Gekbize, "gel bize"den galatdır. Ammâ imâret-i sâlisi Ebü'l-feth Meğâzî, ya'nî Sultân Mehemmed Gâzî, İslâmbol'u feth etdikden sonra imâr olmuşdu. Kocaili sancağı hâkinde yüz elli akçe kazâdır ve Süleymân Hân asrında köprü sâhibi Koca Mustafâ Paşa bir câmi'-i azîm binâ etmeğile anın evkâfıdır. Mütevellîsi hâkimdir. Bir kûh-ı bâlânın zirvesinde olmak ile deryâdan bir sâ'at ba'îd bir susuz dağ başındadır. Cümle bin mikdârı âbâdân bâğlı ve bâğçeli tarz-ı kadîm büyûtlardır. Cümle üç câmi'i var, ammâ cümleden mükellef selâtîn-misâl kurşum örtülü kubbe-i nîlgûn Câmi'-i Mu'azzam'dır kim İslâmbol'da vüzerâ câmi'lerinde böyle bir câmi'-i azîm yokdur. Edirne kurbunda Süleymân Hân'ın

"Geçme nâmerd köprüsünden ko aparsın su seni"

mısra'ı söylenen cisr sâhibi Mustafâ Paşa'nın hayrât [u] hasenâtlarındandır. Merhûm Mustafâ Paşa, Mısır vâlisiyken bu câmi'in cemî'î ruhâm taşlardan Mısır'da üstâd-ı kâmil ruhhâmlara sahife sahife yapdırup bir somaki şem'dân yapdırmışdır kim rûy-ı cihânda cemî'î üstâdân ol şem'dâna bir tîşe urmağa kâdir değillerdir. Ve niçe bin gûne Mısır tuhefleri yapdırup keştîlerle Gekbiziyye'nin Darıca iskelesine Mısır'dan gelüp câmi'in iç yüzünde dîvârlarına üç âdem kaddi ruhâm-ı reng-â-reng kaplıdır kim İslâmbol içre böyle bir câmi'-i münevver yokdur. Ve minberi ve mihrâbı ve mü'ezzinân mahfeli sihr-i i'câz bir kâr-ı musanna'lardır kim ta'rîf ü tavsîfi bir vech ile mümkün değildir. Tâ ki müşâhade-i binâ olunmayınca ma'lûm değildir. Zîrâ mısrâ'

"Şenîden ki bûd, mânend dîde" [62]

dimişler. Süleymâniye Câmi'in binâ eden Koca Mi'mâr Sinân'ın baş halîfesi Mi'mâr Hüsâm binâ edüp var kuvvet-i bâzû-yı mi'mârîsin sarf edüp eyle şîrîn-kârlık ve eyle hûrde-gîrlik ve hûrde tasarruflar etmişdir kim gûyâ yed-i tûlâsın ayân etmiş. Bu câmi'in cânib-i erba'asındaki revzenler üzre çeşm-i tuyûr-misâl hûrde-hayâl-i münakkaş câmlar

var kim şems-i âteş-tâbın nûrı, pertev urdukda câmi‘-i nûr pür-nûr olur. Anınçün kubbesinin vasatında [63] tahrir olunmuşdur. Ve kubbesinin iç yüzi etrâfında kandîl tabakalarıyla ârâste ve niçe bin âvîze maslûbâtlar ile pîrâste olmuş câmi‘dir. Ve Mısır-kârî halıçalar var kim gûyâ kâr-ı Isfahân’dır. Ve bir vâ‘iz [u] nâsıh kürsîsi var kim sad-efkârî-i Hind anın yanında se-efkârîdir. Zamâne doğramacıları ana mânend bir kürsî-i vâlâ etmeğe kâdir değillerdir. Bu câmi‘in cânib-i selâsında olan revzenlerin hâricinde hadîka-i irem-i zâtü‘l-imâd misillü bir gülistânı var kim anda olan sünbül ü reyhân ve benefşe vü erguvânın râyihası câmi‘ içre cemâ‘atın dimâğın mu‘attar edüp cümle hoş-elhân bülbüllerin feryâdı âdeme hayât verir. Ancak kıbleye mekşûf bir musannâ‘ kapusu var kim gûyâ bir bâb-ı mu‘allâdır. Atabe-i ulyâsı üzre Karahisârî Hasan Çelebi’si hattıyla müzehheb ve zîbâ câmi‘e târîh

“Hayran hasenen sene [930]”

lafzı târîh vâkı‘ olmuşdur. Ve derûn-ı câmi’de yetmiş aded hüsn-i hatt ile kelâm-ı İzzet’ler var kim her biri birer Mısır hazînesi değer, ammâ cümleden mihrâbın sol tarafında Yâkût-ı Musta‘sımî hattıyla olan kelâm-ı İzzet bir diyârda yokdur. Meğer Sultân Ahmed Câmi‘i’nde ola. Ve kıble kapusunun iki yanında taşra sofalarında altı aded sütun-ı gûnâ-gûnlar üzre altı âded kubbe ve bir kapu *[277a]* kubbesiyle yedi aded kubbeler ile müzeyyendir. Ve haremi, câmi‘-i selâtîn-misâl bir harem-i vâsi‘dir kim (–) (–) (–) müzeyyendir. Ve bir şerîfeli bir tabaka minâresi vardır. Ol dahi gâyet mevzûn minâre-i âlîdir. Bu câmi‘in cânib [ü] etrâfında âyende vü revendeye mihmân olmağ içün bir mihmân-sarây var kim üç bin âdem ve iki bin at alır kârbân-sarâydır. Ve başka develiği vardır. Ve cemî‘î müsâfirîn ve mücâvirîn içün bir dârü‘t-ta‘âmı vardır kim mâh u sâl pîr u civâna ve ricâl u nisvâna ni‘meti mebzûl olduğundan mâ‘ada ile’l-ân her şeb ba‘de’l-ışâ mihmân-sarâyda sâkin olanlara bakır sinilerle her ocak başına birer sini çobra ve âdem başına birer nân-pâre ve her ocağa birer şem‘-i revgân ve her at ve katır ve deve ve hımâr başına birer tobra yem, cânib-i vakfdan mihmândârlar getirüp hizmet ederler. Böyle bir hayrât-ı kavîdir. Ve bir âb [u] hevâsı ve binâsı latîf rûşen ve rûşenâ hammâmı vardır. Bu zikr olunan imâretlerin cümlesi serâpâ kurşum ile mestûr hayrât-ı azîmlerdir. Bunlardan gayrı sağîr ü kebîr kırk bir hânı ve yüz seksen dükkânı vardır. {Bu cümle şîrîn-kârlığ Mi‘mâr Sinân sun‘ıdır} ve çârsû içinde (–) **câmi‘i** sâdece binâ-yı kadîmdir. Ve cümle hâneleri kırmızı kiremit örtülüdür. Suları cümle kuyulardır. Ser-i kûh üzre olmağıla hevâsı latîfdir. Ammâ suyu sakîlcedir.

Ziyâretgâh-ı Gekbiziye: (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–). Andan yine cânib-i şarka 5 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Heleke: Hereke dahi demişler. Sene (–) de, Çelebi Sultân Mehemmed Rûm keferesi elinden feth ederken hayli guzât-ı müslimîn şehîd olmağıla *heleke* ya‘nî *helâk* yeri demekdir. Hakîkatinde yine helâk olacak mahalde binâ olunmuş leb-i deryâda iki dere mâbeyninde bir yalçın kaya üzre karavulhâne-misâl bir şeddâdî taş binâ bir küçücük kal‘a-i ra‘nâdır. Cânib-i şimâle nâzır bir kapusu vardır. Kanadları ve içinde hâneleri yokdur. Hemân mu‘attal durur kal‘a dibinde Şarenmi suyundan bir değirmânı vardır. Kocaili sancağı hâkinde nâhiyedir. Andan yine cânib-i şarka leb-i deryâ ile 8 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i kâdîm İzmit: “İznim git”den galat olup İskender-i Yunan binâsı olduğu bâlâda bin elli târîhi seyâhatimizde mufassal tahrîr olunduğu mestûrdur. Bu şehr-i şîrînde bir gün meks olunup ertesi nefîr-i rıhletler çalınup cânib-i şarka hıyâbân u çengelistân içre 6 sâ‘atde,

Menzil-i kasaba-i Sabanca: İbtidâ İzmitli bir koca bu mahalde dağıstân ve muğaylânistânı kurup saban yürütdüğünden Sabancı Koca nâmıyla müsemmâ bir kurâ olur. Mürûr-ı eyyâm ile Süleymân Hân asrında bir kasaba-i şîrîn olup Sarı Rüstem Paşa, bir hân-ı azîm binâ edüp yüz yetmiş ocakdır. Bir câmi‘-i latîf ve bir hammâm-ı nasîf ve bir esvâk-ı münîf inşâ olunup cümle rasâs-ı hâlis ile mestûr bin kiremit örtülü hâne-i ma‘mûrlu kasaba-i şîrîndir. {Ve Koca Mi‘mâr Sinân binâsıdır ve Hân-ı Pertev Paşa dahi kâr-ı Mimar Sinan’dır.} Cümle bu hayrât [u] hasenâtlar Rüstem Paşa’nın olmağıla anın mütevellîsi hâkimdir. Başka yeniçeri serdârı vardır. Memdûhâtından beyâz kirazı ve hammâmı dibinde bir ekmekçi dükkânı var. Bir dervîşin hayr du‘âsı berekâtıyla bir gûne hâs ve beyâz somunu pişer kim sabanca somunu deyü rub‘-ı meskûnda meşhûrdur. Hatta kırk gün dursa kuruyup lezzeti mütegayyir olup küflenmek ihtimâli yokdur. Şöhre-i şehr olduğundan ılgar ile niçe somunlarından Acem şâhına götürmüşler, pesend ahsend etmişler. Tâ bu mertebe lezîz ve hâs ve beyâz ekmeği olur, ammâ suyunun hâssasındandır.

Der-sitâyiş-i buhayre-i Sabanca: Devri yigirmi mil ihâta eder. Cânib-i erba‘asında kasaba-misâl yetmiş altı pâre kurâları vardır. Cümle halkı bu halîcin âbından nûş etmeğile reng-i rûları humret üzredir. Ve mahsûlleri gâyet çokdur, ammâ bâğları yokdur, lâkin bâğçeleri çokdur. Ve bu gölün kenarında kavun ve karpuz olur kim ikisin bir hımâr ancak götürür. Lezîz zerdesi olur kavunları vardır. Ve bu buhayre içre yetmiş seksen pâre kayıklar ve çırnıklar vardır. Köyden köye âdemler ve kerâste ve sâ’ir eşyâlar götürürler ve yetmiş seksen *[277b]* gûne balıkların sayd edüp kâr ederler. Mâhîlerinde alabalığı ve sazanı ve turna balığı ve livne balığının ta‘amı misk [u] anber hamıyla pişmiş gibi lezzeti olur ve gâyet müferrah ve mukavvîdir. Ve bu buhayrenin umkı yigirmi kulaçdır. Ve gâyet sâf ve berrâk âb-ı revândır. Sâhilinde olan ahâlî-i kurâ nisvânları esbâb gasl etdüklerinde aslâ sabun sürmeyüp üçer kerre yıkasalar pâk ve beyâz dülbend gibi olur. Mezkûr somunu dahi bu su ile yoğurup ekmek etdüklerinden pembe-misâl ekmeği olur. Ve bu halîcin cânib-i şarkîsinde,

Nehr-i azîm Sakarya: İki sâ‘at karîb ubûr edüp Kocaili içinde kasaba-i İrva kenarında bahr-i Siyâh’a munsab olup sehl himmet-ile nehr-i Sakarya bu buhayreye mahlût olmak şey-i kalîl idi. Ve bu buhayre İzmit körfezine üç sâ‘at karîb olmağıla bu gölün ayağı İzmit tuzlası önünde deryâya karışır. Hatta Sultân (–) asrında bu buhayreyi İzmit körfezine ilhâk eylemeğe niçe kerre yüz bin kazma ve çapa ve ırgad ve bennâ çalışup ittisâline sehl kalmışken “Vâfir genc ve ömr-i Nûh gerekdir” deyü İzmit halkının ığvâsıyla ferâğat etdiler. Ammâ eğer Sakarya nehri halîce ve halîc İzmit körfezine mahlût olsa Karadeniz’den bir dahi nehr-i Sakarya ile düşman girmez ve İzmit şehri iç il olup şehr-i Bolu’ya varınca beş konak yer ammâr olup Bolu şehri iskeleye karîb olup cümle İslâmbol’un gemileri tâ Bolu’ya yanaşup İslâmbol’da bir tahta üç akçeye ve bir kantar odun beş akçeye olup hayrat-ı azîm olurdu. *Allahümme yessirü ‘l-hayr.*

Andan 6 sâ‘at cânib-i şarka göl kenarınca ağaç deryâsı içre sun‘-ı Hudâ dıraht-ı azîmleri

ibret göziyle temâşâ edüp {giderken ağaç cisrden nehr-i Sakarya ubûr olunup Çifteler dağından cem‘ olup bu haşeb cisrden geçüp Kocaili sancağı içinden güzer edüp İrva iskelesi kurbunda Karadeniz’e munsab olur}.

Menzil-i kasaba-i Handak pâzârı: (–) sancağı hâkinde bir ormanlı ve dağlı ve bâğçeli ve câmi‘li ve hân u hammâmlı ve çârsû-yı bâzârlı müzeyyen kasabacıkdır. Ve yüz elli akçe kazâdır. Ve yeniçeri serdârı ve kethüdâyiri ve subaşısı vardır. Ve bu mahalde bir çamurlu batak orman içre bir haşeb cisr-i tavîli vardır kim Arab u Acemde meşhûr batak-ı azîmdir. Andan yine cânib-i şarka 12 sâ‘at orman-ı azîmler içre gidüp

Menzil-i kasaba-i Düzce-bâzâr: Bu mahal Bolu nahiyesidir. Bir ormanlı ve dağlı düz yerde bir câmi‘li ve iki hânı var. Cümle Şemsi Paşa hayrâtıdır. Şâhrâh kaldırımları dahi Şemsi Paşa’nındır. Gayrı imâretleri yokdur. Ammâ etrâfında köyleri çokdur. Ve kasabası cânib-i garba Akçaşar tarafında iki sâ‘atde nehr-i Melan suyundan öte kasaba-i Üskûbî, ma‘mûrdur. Bolu hâkinde hâsdır. Câmi‘i ve hân ve hammâm ve çârsûsu {gâyet mükemmeldir}. Andan yine 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Bolu

Sene (–) târîhinde Osmâncık fethidir. Be-dest-i Sunkur Bay Şemsî feth edüp kendüye evlâd-ı evlâd kayd-ı hayât ile ocaklık ihsân olunmuşdur. Hâlâ inkırâz-ı nesl bulmayup Şemsi Paşa oğulları derler. Kal‘asını Bursa tekürü binâ etmişdir. Bir topraklı kûh-ı bâlâ üzre çâr-kûşe bir harâbe içinde ammârı yok bir kal‘acıkdır. Ebü‘l-feth Mehemmed Hân tahrîri üzre Anadolu eyâletinde başka sancakbeği tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden beğinin hâss-ı hümâyûn 300.122 akçedir. Ze‘âmet-i Bolu 14, timar-ı Bolu 55, çeribaşısı ve alaybeğisi vardır. Kânûn üzre cebelüleriyle iki bin sekiz yüz kılıç asker olur. Sekiz yüz âdem dahi beğinin ve çeribaşısının olur. Ve üç yüz akçe şerîf kazâdır. Ve beş nâhiyesi vardır.

Evvelâ nâhiye-i Etrâfşehir ve nâhiye-i Gökçesu ve nâhiye-i Sazak, Gerede yolu solundadır ve nâhiye-i Dörd(ler) dîvân ve nâhiye-i Yağlıca (–). Kadısına senevî beş bin guruş olur, beğine on beş bin guruş olur. Ammâ gâyet adâlet etmek gerek. Nâ-şer‘î bir kaç akçe alınsa hemân re‘âyâları üç günde İslâmbol’a varup şikâyet edüp zâlim olan hâkimin hakkından gelirler. Yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâyeri ve nakîbü‘l-eşrâfı vardır. Gerçi Türkistândır ammâ a‘yân [u] eşrâfı ve tüccârı çokdur. Gerçekden bir ma‘mûr ve âbâdân şehr-i mu‘azzamdır kim bir topraklı dağ arasında vâkı‘ olmuş otuz dörd mahalle ve otuz dörd mihrâb ve cümle üç bin tahta örtülü hâne-i zîbâlardır. Câbecâ ankâ kimesnelerin hâneleri ve hânları kiremit örtülüdür. Paşasarây ve Şemsi Paşa sarâyı ve Paşa sarâyı ve Zülfikâr {Ağa sarâyı} ma‘mûr bâğ-ı İrem-misâl sarâylardır. Ve cümle (–) cum‘a edâ olunur câmi‘ vardır.

Evvelâ çârsû içinde **Mustafâ Paşa Câmi‘i**, cema‘at-i kesîrelidir ve **Ferhâd Paşa Câmi‘i**, gâyet ma‘mûrdur. Bu câmi‘-i mezkûrlar Süleymân Hân’ın Koca Mi‘mâr Sinân kârıdır. ***[278a]***

Bu câmi‘lerden mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ve cümle (–) hammâmdır. Şemsi Paşa hammâmı ve yedi hân ve bedâsten ve yedi çeşme cümle Şemsi Paşa hayrâtıdır. Ve cümle dörd yüz ma‘mûr ve müzeyyen dükkânlardır. Ammâ medrese ve dârü‘l-hadîsi olduğu ma‘lûmum

değildir. Ammâ yetmiş bir de mekteb-i sıbyânı vardır. İki yüzden mütecâviz hâfız-ı Kelâmullahı vardır. Ulemâsı çokdur ve *Muhammediyye* kitâbı tilâvet ederler. Oğuz âdemleri vardır. Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi çokdur. Nisâ tâ'ifesi cümle muhayyer ferâce giyüp yassı-baş ile gezerler. Ammâ gâyet mü'eddebe ve mestûre hâtûnînleri vardır. Bâğ u bâğçeleri gâyet çokdur.

Me'kûlât [ü] meşrûbâtının memdûhâtından kirazı ve âb-ı hayât suları ve kutu bozası ve çam ve ardıç bardakları olur kim andan su içen hayât-ı câvidân bulur. Ol diyârda ana senek ve boduç derler. Ve halkı ekseriyyâ tüccâr-ı berr u bihârdır. Ve dağlarında çam ağaçları olmağıla re'âyâ vü berâyâsı çam tahtası ve çam direği yiyüp kifâflanırlar. Bolu tahtası İslâmbol'da memdûh u makbûldür. Bu şehrin cânib-i garbında iki konak yerde leb-i deryâda Akçaşar iskelesidir. Ve Ereğli İskelesi ve Bartın ve Hisârönü iskelesi Bolu sancağıdır.

Germâb-ı Bolu: Bu şehrin cânib-i cenûbu hâricinde bâğlar içre nîm sâ'at ba'îd yerde bir müfîd ü muhtasar kâr-ı kadîm ile mebnî bir ılıcası vardır. Gâyetü'l-gâye şiddet-i suhûnet üzredir. Lâkin cereb zahmetine gâyet nâfi'dir. Ve âbından nûş edenin ma'idesin ıslah edüp vücûdun pembe-misâl eder. Niçe gûne nef'i müşâhede olunmuş bir ılıcadır. Şehrin sağîr ve kebîri araba araba bu ılıcaya gidüp ten-dürüst olurlar. Meşhûr-ı âfâk germâb-ı Hallâkdır.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Bolu: Evvela **Yozgad Baba Tekyesi;** Ilıca kurbundadır.

……. (1.5 satır boş) …….

Andan 12 sâ'atde cânib-i şarka ma'mûr kurâlar aşup,

Evsâf kasaba-i Gerede: Bolu sancağı hâkinde subaşılıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Yeniçeri serdârı vardır. Şehri bir vâsi' uz içinde bin aded tahta ve kiremit örtülü hâne-i kadîmlerdir. Ve cümle tokuz mahalle ve on bir mihrâbdır. Ve cümle (–) câmi'dir. Çârsû içinde (–) câmi'i

……. (1 satır boş) …….

Bunlardan mâ'ada mesâcidlerdir. Ve üç tekye ve bir hammâm ve üç hân ve iki yüz dükkân ve yedi kahve hânesi vardır. Cümle esnâfından ziyâde Gerede bıçakcısı ve debbâğı gâyet çokdur kim Gerede gönü ve sahtiyânı meşhûrdur. Zîrâ âb [u] hevâsı gâyet yayla ve latîfdir. Ve halkı gâyet ten-dürüstdür. Ve câ-be-câ mahbûbları vardır. Halkı ekseriyyâ suhte talebeleridir. Levendâtı meşhûr olmağıla Gerede hırsızı ve debbâğı ve sovuğu, Erzurûm'a mânend olmağıla meşhûrdur. Efvâh-ı nâsda sovuk yâd olunsa "Erzurûm sovuğu beni Gerede'de bulun, demiş" deyü darb-ı mesel olmuş derler. Ammâ halkı gâyet zinde ve mücessem ve şecî' Türk tâ'ifesidir. Cânib-i erba'asında ve cenûb tarafında Kankırı şehrine varınca ma'mûr nâhiyeleri var kim kırk elli bin Etrâk tâ'ifesi vardır. Nâhiye-i Kızılöz ve nâhiye-i Alacaöz ve nâhiye-i Eledîvân ve Birdîvân ve İkidîvân ve Üçdîvân ve Dörddîvân ve'l-hâsıl yedi dîvâna varınca nâhiye isimleridir kim cümlesi dağlar içre sâkin olur dağlardır kim halkının başka ıstılâh [u] elkâbları ve gayrı lehce-i mahsûsaları vardır.

Lisân-ı Istılâh-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddîvân: Evvelâ bu Etrâkin dîvân ta'bîr etdükleri Ertuğrul, Âl-i Selçûkiyân[dan] Sultân Alâeddîn asrında boy beği iken kefere

elinden bu dağları feth etdikçe re‘âyâ vü berâyâya istimâlet vermeğiçün dîvân edüp kös çalduğu yerlere hâlâ dîvân lafzıyla ta‘bîr edüp yedi dîvân yedi nâhiye olmuşdur. Dağî ve bâğî ve yağî âdemlerdir kim lisânları budur;

azık ekmek	*tahıl* buğday	*dehle* gözet	*zıbar* yat	*ğanlı* araba	*ün* âvâz	*râhatlık* avret
yevmi gitmiç kız	*kızan* uşak	*cılız* küçük	*cıbâr* aru	*merd* âdem		
Safâ yalavaç Âdem peygamber	*Çalab hakkı* Allah hakkı	*Yalavaç hakkı* Peygamber hakkı				
Ese yalavaç İsâ peygamber	*çebü fakı* çelebi hoca	*heleci* söz*[278b]*				
aydıncı şeyh	*banalabân* mü’ezzin	*sala* namaz	*mezgit* mescid	*ayne damı* cum‘a câmi‘i		
savu yeri mezârlık	*sîn yeri* mezârlık	*tâhirlik* hammâm	*savu* ağlamak	*köplez* yavru köpek		
tola zağar	*çomar* koyun köpeği	*mastı* fino köpek	*yetegen* tazı	*çınak* arslan		
saplıca kiraz	*dikdük* kiraz kurusu	*kişne* vişne	*ballı darı* incir	*kelem* lahana		
kızıl ağaç havuç	*yer sapı* havuç	*pürçüklü* havuç	*hınza* kereviz	*sepüger* turp		
çoğaç güneş	*oğlan babucı* armud kurusu	*tüğlice donbak* dikenli kestâne	*tülüce yumru* şeftâlü			
dombak kestâne	*kaplıca burka* yumurta	*beğ aşı* yumurta	*çullu cücük* tavuk	*maşatlık* mezarlık		
göynümiş olmuş meyve	*kak* kuru	*kakac* pasdırma	*fakı* hoca	*zili* sini	*zirfe zağarı* kaşık	

mavmav kedi	*çelerdi* bakdı	*dızıkdım* darıldım	*palatık* şâhnişin	*kırân* taşra	*hayâd* avlu
yığma depe pilav	*saraş* zerde	*karış katış* aşır aşı	*çakal makal* kalye boranı	*sıkı* bulgur	
çuluk dutmaç	*tukmağı* herîse aşı	*sarığı burma* baklava gibidir	*hevây dızlık* börek gibidir	*döngel* muşmula	
boduç ağaç bardak	*yelip* palûde	*kekremsi* şarâb	*hürpüldedir* içer	*zîven mi* gider misin	
zilib halı	*zıkı* karın ağrısı	*söykenenin* yasdık	*söyken* yasdık	*çırak* mum	
apışdı sacayak	*üç basdı* sacayak	*makrık* mundâr	*musmul* temiz	*çep* güç	
tok tok havan	*sümeğe* fâ'idesiz	*kakak* enseri	*kirmân* iğ	*çığlık* sadâ	
İse hakı İsâ hoca	*cavvak* lebbî	*ne yâlin* nedir hâlin	*onat nat* eyidir eyi		
çizgindi didim ağrıdı başım	*efelim* kardaşım	*setlek* âferim			

Bu lugat-i mühmelelerden mâ'adâ niçe bin kelimât-ı türrehâtları vardır kim ne kadar nedîm âdem olsa bir kimesne onların bir kelâmın anlamak ihtimâli yokdur. Ol diyârın kavmine mahsûs bir turfe lehçe-i mahsûsadır kim ancak bu kadar tahrîr olundu. Bu Gerede şehrinden yine

{**Menzil-i Karagöl**: Sâ'at 7}cânib-i şarka ma'mûr ve âbâdân kurâları 8 sâ'atde geçüp,

Menzil-i karye-i Bayındır: Bolu sancağı nâhiyesinde başka yüz elli akçe kazâdır. Kurâları sarp dağlarda olmağıla Osmâncık bu diyâr halkın feth edince kanlar ağladı. Bâğlı ve bâğçeli kasaba-misâl üç yüz tahta örtülü hâneleri ve bir hânı ve her hânede müsâfirhâne ahûrları vardır. Her müsâfir bu hânelerde meks edüp akçesiyle yiyüp içer. Ammâ odunu ve suyu ve samanı müftdir. Bu karye halkı bu gûne kâr edüp ankâlardır. Andan kalkup Hammâmlı Boğaz nâm bir teng ü muhavvif ve muhâtara boğazı bin renc [u] anâ ile 9 sâ'atde ubûr idüp,

Menzil-i kasaba-i Çerkeş: Kankırı sancağı hâkinde subaşılıkdır ve yüz elli akçe kazâdır ve yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâyeri vardır. Şehri bir bayır dibinde üç yüz hâneli ve bir

câmi‘li ve bir hammâmlı ve kırk elli dükkânlı bir büleydedir. Ammâ Sultân Murâd Hân efendimizin musâhibi Silâhdâr Mustafâ Paşa yüz elli ocaklı ve yüz aded dükkânlı bir hân-ı azîm inşâ edüp bir kasaba ma‘mûr etmişdir. Lâkin ömr vefâ etmemek ile kiremit örtülü kalmışdır. Haftada bir kerre cemî‘î kurâ halkı cem‘ olup azîm bâzârdurur. Andan yine cânib-i şarka âbâdân içre 7 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Karacalar; Kankırı hükmünde ze‘âmetdir. Bir câmi‘li ve çemenzâr ve mahsûldâr yerli üç yüz hâne ahûrlu hâne-i fukarâlardır. Âyende vü revendeler mihmân olup ahâlîsi kâr ederler. Ammâ mu‘ânid Etrâklerdir. Bir kütüğü kırk kerre müsâfirîne satarlar. Zîrâ her gice mezkûr kütük su içinde yatar. Alan âdem ol kütüğü yakmak içün on akçe odun alır. Hattâ bir ârif yolcu bir kütüğe bir kevele enserisin mıhlayup Revân seferine gidüp gelince üç sene mürûr ***[279a]*** edüp yine bu Karacalar karyesinde hâne sâhibine mihmân olup âteş yakmağa kütüğü getirüp yine üç sene mukaddem enseriyle mıhlı olan kütüğü getirirler. Tâ bu mertebe mümsik ve hasîs ve le’îm ve tammâ‘ âdemleri vardır. {Kütüğü kırk müsâfire satup kırk yaşında yaşlı kütükdür, deyü medh ederler}. Ammâ yol üzre âyende vü revende müsâfirîne hânelerinde bulundukları rahmetdir ve sulehâ-yı ümmetden âdemleri vardır. *“el-kâsibu habîbullah”* [64] deyü şal ve şemle ve tüfenk [ve] kırmızı kuşak ve muhayyer-i gûnâ-gûn dokuyup bey‘ [u] şirâ ederler. Karacalar kuşağı meşhûr-ı âfâkdır.

Ve ziyâretgâh-ı Hazret-i Hâbîb-i Karamânî *kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-aîiz*; Maskat-ı re’sleri Niğde kurbunda Ortaköy nâmın ortasında mütevellid olmuşlardır. Ebü‘l-feth Mehemmed Hân asrında merhûm olup bu Karacalar’da bir kubbe-i muhtasar içre medfûndur kim ziyâretgâh-ı hâs u âmdır. Mevtine târîh, güfte-i Eflâtûnzâde:

Kâle rûhu’l-Kuds ü fî târîhihî

İnne fi’l-cennâti me’vâ rûhihî, [65] sene [902]

Bunlar tarîk-i Bayrâmîden olup **eş-Şeyh Hazret-i Hamza Efendi:** Bu Hazret-i Şeyh Karamânî halîfesindendir. Hamzavî-mezheb deyü müttehem olan azîz bu Şeyh Hamza’dır. Bu Habîb-i Karamânî ziyâretin edüp bu Karacalar’dan kalkup yine cânib-i şarka 9 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Koçhisâr: Kankırı hükmünde kazâdır. Nâhiyeleri ma‘mûrdur. Kal‘asını Rûm keferesi elinden sene 708 târîhinde Osmân Gâzî feth edüp bir dahi küffâra dâru’l-karâr olmasın içün temelinden münhedim etdi. Bir câmi‘li ma‘mûr karyedir. Kankırı Koçhisârı derler. Andan 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Nâsıya
ya‘ni şehr-i kadîm Tosıya

Sene (–) târîhinde Çelebi Sultân Mehemmed fethidir. Sebeb-i tesmiyesi (–) galat Tosıya derler. (–) sancağı hükmünde hâsdır. Subaşısı var ve yüz elli akçe şerîf kazâdır. Ve cümle (–) aded ma‘mûr nâhiyeleri vardır. Yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâyeri ve nakîbü‘l-eşrâfı ve şeyhülislâmı ve a‘yân [u] eşrâfı vardır. Gerçi Türkistân şehirlerindendir ammâ a‘yân-ı ulemâsı çokdur. Şehri bir mürtefi‘ yerde üç bin mikdârı tahta ve kiremit örtülü sâfî tahta ile binâ olunmuş kâr-ı kadîmlerdir. Bâğı ve bâğçesi gâyet çokdur. Cümle

on bir mahalle ve yigirmi bir mihrâbdır. Cümleden çârsû içre (–) câmi‘i

……. (1 satır boş) …….

Bu gice bir ihrâk-ı azîm oldu. Bunlardan mâ‘adâ mesâcid [u] me‘âbidlerdir. Ve yedi hân ve (–) hammâmları var. Ve cümle üç yüz kırk dükkânları ve kahvehâneleri ve bir demir kapular ile mebnî bir kârgîr binâ bezzâzistânı vardır. Her gûne metâ‘ bulunur. Ammâ cümle halkının kârları muhayyer dokumakdır. Anınçün bezzastânda muhayyer bey‘ [u] şirâ olunur.

Memdûhâtından kozlu ve leblebili halvası ve datlı kutu bozası beyâz süd gibidir, gâyet meşhûr bozası olur. Câbecâ mahbûb u mahbûbesi vardır. Ve hevâsı sehl sakîldir. Gerçi halkı Türkdür ammâ gâyetü‘l-gâye garîb dûstlardır.

Ziyâretgâh-ı Tosya: Şehrin hâricinde bir mesîregâh ve çemenzâr yerde

Ziyâret-i Şis Baba Sultân: Yol üzre vâki‘ olmuşdur. Ziyâretgâh-ı ünâsdır. Ve

Ziyâret-i

……. (1 satır boş) …….

Andan 8 sâ‘atde kâh dağlar içre, kâh nehr-i Kızılırmak kenarınca gidüp,

Menzil-i karye-i Hacı Hamza: Hamzavî Hacı Hamza kim Habîb-i Karamânî halîfesidir. Bu karyede mütevellid olup iştihâr verdiğiçün Hacı Hamza Köyü derler. Zulümden ahâlîsi dağda bir ma‘mûr kurâda sâkin olurlar. Târîk-ı âm üzre ancak bir köhne câmi‘i kalmış, gayrı büyûtları harâbdır. Nehr-i Kızılırmak kenarıdır. Karşu cânibi sâfî bâğ u bâğçeler ile müzeyyendir. Bu nehr-i Kızılırmağ’ın ibtidâ tulû‘u (–) sancağında (–) nâm mahal dağlarından hurûc edüp sâhil-i Karadeniz’e Bafra kasabası cenbinde Karadeniz’e mahlût olduğu yerde bu nehir kendüyü evce beraber kayalardan deryâya atup gürüldüsü ve sâ‘ikasından âdeme dehşet hâsıl olur. Fa’idesiz coşkun cereyân eder bir sudur. Sayf u şitâda dâ’imâ kırmızı kan gibi akar kanlı sudur. Hatta bu hakîr, bu mahalde atımla karşu tarafdaki bâğlara geçmek murâd edüp atımla beni toparlayup cân havlinden karşu kenarda bir söğüt dalına sarılup atdan ayrıldım. Meğer zâlim su gâyet darplı ve iri iri taşlı yerden cereyân edermiş. Güç ile cân halâs edüp ba‘dehû huddâmlarım atımı getirdiler. ***[279b]***

Bu Hacı Hamza’dan kalkup yine cânib-i şarka kâh dağlarda ve kâh Kızılırmak kenarında Sarmaşıklı Kaya nâm evc-i âsumâna ser çekmiş bir kûh-ı bülendin dibinde bir daracık yoldur kim bir cânibi yalçın kaya ve sol tarafı yalçın uçurum yerde Kızılırmak ve niçe yerde Kızılırmağ‘a batarak 8 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i musanna Osmâncık: Bir tevârîhde Osmâncık bunda doğdu ve kal‘a-i Osmâncık hilâfetinde binâ etdi, derler. Ba‘dehû Etrâk-i nâ-pâk elinden sene 795 târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân fethi olduğu muhakkakdır. Çorum sancağı hâkinde ve voyvodalıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Ma‘mûr nevâhîleri vardır. Serdârı ve kethüdâyeri vardır, nakîbi ve müftîsi yokdur, a‘yânı azdır, bâğ u bâğçesi çokdur. Kal‘ası Kızılırmak kenarının karşu cânib-i şarkında cisr-i azîm ile ubûr olunur. Nehre karîb bir alçak sivri yalçın kaya üzre bir küçük Şeddâdî binâ-yı metîn kal‘a-i hısn-ı hasîndir. Dâiren-mâdâr cirmi sekiz yüz adım şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i yekpâredir (–) nâzır ancak bir demir kapusu var. Gâyet bâlâ olmağıla içine girüp manzûrumuz olmamışdır, ammâ

taşra varoşu bin mikdârı bâğ u bâğçeli tarz-ı kâr-ı kadîm Etrâk evleridir. Cümle tahta ve toprak örtülü imâr olmuş evlerdir. Yedi mahalle ve yedi mihrâbdır. Ve dükkânları azdır, ammâ yine her eşyâ mevcûddur. Üç hânı ve ırmak kenarında bir küçük hammâmı var, suyu dollâb ile Kızılırmakdan çekilir. Ve şehrin üç tarafı kumsaldır, aslâ çamur olmaz. Ve hevâsı şiddet-i hâr üzre olduğundan leziz âbdâr üzüm olur. Ve kumsallığında kebere nâmında bir gûne meyve hâsıl olup sirke ile turşu ederler, gâyet nâfi‘dir ve bu şehirde ol turşu meşhûr-ı âfâk olmuşdur. Ve cümle evleri fukarâyânedir. Ve halkı dahi fukarâ-yı Bektâşiyândır. Zîrâ bu şehrin cânib-i garbında bir mürtefi‘ yerde Sultân-ı Bektâşiyân medfûndur.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şem‘-i âlem, çerâğ-ı hurrem, mücerred-i bâtın u zâhir, müsafir-i gâ’ib [u] hâzır, zübde-i evliyâ ve umde-i asfiyâ eş-Şeyh Hazret-i Koyun Baba

Kaddesenallahu bi-sırrihi’l-aziz:

Bizzat Hazret-i Hacı Bektâş-ı Velî halîfesidir. Sene (–) târîhinde muhabbetullahi Te‘âlâ merhûm olup anda medfûndur. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Hazret-i Sultân Bâyezîd-i Velî, aziz-i merkûmu leyle-i kadrde vâkı‘asında görüp vasiyyet-i Azîz ile kabr-i şerîfi üzre bir kubbe-i âlî ve bir câmi‘-i şerîf ve dervîşân-ı zî-şân içün bir meydân ve bir it‘âm-ı dârü‘z-zıyâfe-i pîr [ü] civân ve bir âyende vü revendeler içün bir mihmânsarây hân ve niçe müte‘addid hücreler ve matbah ve kilâr ve meydân edüp cümle bu hayrât [u] hasenâtla serâpâ kurşum ile mestûr bir binâ-yı ma‘mûrdur kim bir fersah ba‘îd yerden gömgök deryâ gibi kurşumları temevvüc eder şeklinde nümâyân olup kubbe-i nîl-gûnları ve kubbe-i merkad-i pür-envârının altun alemlerinin şa‘şa‘asından benî Âdemin çeşm-i nergîsi hîrelenir. Ve imâretinde şeb [u] rûz ni‘meti âteş üstünden inmeyüp âyende vü revendeye ni‘meti mebzûldur. Hakîr ibtidâ bu şehre dâhil oldukda bir mürtefi‘ yerde âsitânesine âdâb-ı ziyâret üzre varup atebe-i süflîsin bûs edüp *es-selâmu aleyk* ile kabr-i şerîfine dâhil olup bir hatm-i şerîfe rûh-ı şerîfiçün şürû‘ edüp hamd-i Hudâ ziyâreti müyesser oldu. Kubbe-i münevveresi misk ü anber-i hâm râyihasıyla pür olup cümle ehl-i züvvârın dimâğları mu‘attar olur. Ve her gelen zâ’ire, fukarâ ve türbedârları gülâb nisâr ederler.

Na‘ş-ı şerîfleri üzre sikke-i Bektâşîsini tekye-nişîn vâ‘izi ve fukarâları ale’l-ittifâk bu muhibb-i fukarâ evliyânın başına tekbîr [ü] tezkîr ile geçirüp cümle âşıkân hayr du‘â edüp “Kuvvet-i basarın ve sıhhat-i bedenin ve seyâhatin ziyâde-ber-ziyâde olup sa‘âdet-i dâreynde mu‘azzez ve mükerrem olup düşman şerrinden emîn olasın”, deyü cümle âşıkân-ı sâdıkan [u] dil-rîşân hayr du‘â ile gülbâng-ı Muhammedî çeküp Fâtiha-i şerîf tilâvet etdiler. Hemân ol azîzin sikke-i mübârekesin başına geyince bi-emrillahi Te‘âlâ iki kulağımdan bir rîh ve iki gözlerimden irinli yaşlar bir sâ‘at açup gözlerim Arab meş‘ali gibi münevver oldu. Zirâ bu abd-i ahkar bin elli (–) Karadeniz’e gark olduğumuz asırda üç gün üç gice rûy-ı deryâda uryân şinâverlik ederken şiddet-i şitâdan kuvvet-i basarım münkatı‘ olmuş-ıdı. Hemân ol tâc-ı sa‘âdet ki başıma kondu, kuvvet-i basarım ziyâde oldu. Ve sürûr [u] safâmdan hatm-i şerîfi sûre-i A‘râf’a indirmeyince tilâvet-i Kur’ân’dan ferâğat etmedim. ***[280a]*** Ba‘dehû âsitâne-i sa‘âdetin seyr [u] temâşâ edüp fukarâlarıyla ülfet edüp baba ni‘metlerin tenâvül etdik. Hâlâ kubbe-i pür-envârında Sultân hazretlerinin Hacı Bektâş-ı Velî‘den kabûl etdükleri cihâz-ı fakrlarından hırka ve seccâde ve alemi ve tabl [u] kudûmü ve seccâde ve pâlhengi ve asâsı ve tâc [u] kabâsı hâlâ mahfûz

durur. Ve kubbesinin der-i dîvârında niçe seyyâhân u âşıkânın birer gûne hatlarıyla gûnâ-gûn ebyât [u] eş‘ârlar tahrîr etmişler. Bu dil-rîş dahi küstâhâne hatt-ı müstekrehimiz ile ser-i sa‘âdetleri tarafına celî hatt-ı sülüs ile hâtıra bi’l-bedâhe hutûr edüp tahrîr olunan beytdir:

Kıdve-i erbâb-ı tahkîk [ü] velî Âl-i abâ

Mahzen-i sırr-ı velâyet Hazret-i Koyun Baba

Koyun Baba lakabıyla mülakkab olmalarının sebeb-i künyesi: Hacı Bektâş-ı Velî ile Horâsân’dan tâ Rûm’a gelince şeb [u] rûz yigirmi dörd sâ‘atde birer kerre koyun gibi melermiş kim aslâ sâ‘at-i hareketinden tehallüf etmeyüp her melemesi evkât-ı hamseyi ayân u beyân edermiş. Bundan gayrı niçe bin menâkıbı vardır. Ve cümle Bektâşiyân beyne’l-halk mezmûmlardır, ammâ bu Koyun Baba fukarâları koyun, kuzu gibi meler halîm ve selîm ve halûk, terk-i tecrîd ve ârif-i billah ve ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘a musallî abdullahları vardır. Hulâsa-i kelâm çok seyâhatimiz yokdur derler. Ammâ Rûm u Arab u Acem’de böyle âsitâne-i azîm yokdur. Ve cisr başında,

Ziyâret-i Burhân Dede: Niçe yüz keşf [ü] kerâmeti zuhûr etmiş ulu sultândır. Bu cisr dahi Sultân Bâyezîd-i Velî‘nin hayrât [u] hasenâtından vâcibü‘s-seyr, memdûh-ı âlem olmuş on tokuz göz cisr-i azîmdir kim her bir kemerleri kavs-ı kuzahdan ve kehkeşân-ı semâdan ve kudret kemerinden ve tâk-i kisrâdan nişân verir kantara-i azîmdir. Bir başından bir başına dörd yüz elli adımdır. Böyle dîvâne cereyân eder nehr-i azîm üzre üstad-ı mi‘mâr, bennâ bir sırât inşâ etmiş kim inşâ‘allah diyâr-ı Anadolu’da misli yokdur kim garîb ve acîb cisr-i metîndir.

Bu şehrde bir gün tekâ‘üd edüp ertesi kûs-i rıhletler çalınup yine cisri cânib-i garba geçüp dağ ve bâğ içre giderek dağların muhavvif ve muhâtara yerlerinde

Direklibel: *Ne‘ûzü billah* bir teng ü târ u sengsâr cân bâzârı yerdir kim bir âdem kayalar üzre çıkup taş yuvarlasa bin âdemi helâk eder. Bir tüfenkli hod kuş uçurtmaz. Böyle bir mel‘ûn boğazdır kim Rûm u Arab u Acem’de Direklibel deyü meşhûr-ı âfâkdır. Direklibel demeğe bâ’is oldur kim ya‘nî kayaların altları kûh-ı bî-sütûn gibi boşdur. Münhedim olup tarîk-ı âmmı sedd etmesin deyü niçe sâhib-i hayrâtlar mezkûr kayaların altlarına azîm çam ve ardıç direkleri dayamış, anınçün Direklibel demek ile şöhret bulmuşdur. Hemân bu mahalde paşa efendimiz atından nüzûl edüp Bismillah ile bizzât kendüleri birkaç taşları râh-ı müslimînden alup aşağı dereye endaht edince azamet-i Hudâ dörd bin mikdârı pîr [u] civân atlarından nüzûl edüp ma‘ber-i nâs üzre olan taşları aşağı dereye atup bir tarafdan çeng[-]i harbîler çalınup Allah Allah ile bir sâ‘atde yolu eyle tathîr eylediler kim râh-ı tahterevân ve tarîk-ı kal‘a-i Revân ve Hemedân oldu. Anı dahi bu keyfiyetle geçüp Osmâncık’dan berü 9 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Hacıköy: Direkli Boğazı‘ndan berü Amasiyye sancağı hudûdudur. Zalmden bir vîrân karye[s]i ve bir vîrân hânı vardır. Ammâ gâyet imâr olacak yerdir kim nazîri yokdur. Andan cânib-i cenûba Marzıvan sahrâsı içre 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Kerkiraz (?) : Bu dahi Amasiyye hâkidir. {Yüz elli akçe kazâdır. Altmış pâre kurâsı cümle vakf-ı Resûlullahdır}. Bir câmi‘li ve bir hânlı müselmân köyüdür. Ammâ bu dahi vîrâna yüz dutmadadır. İmâr olacak yerdir, zîrâ menzil yeridir. Andan 8

sâ‘at,

Evsâf-ı şehr-i dârü‘l-izzetü asıyye-i şâhika ke-ennahâ bakıyyet mine’l-Amalika ya‘nî cebel-i kudret kal‘a-i Amasiyye

Kadîm-i eyyâmda kal‘ası Amâlika kavminin binâsıdır. Niçe yüz mülûkden kalmış kal‘a-i Kahkahâ-yı Rûmdur. Ba‘zı tevârîhde Ferhâd-ı kûh-ken binâ etdi, derler. Mahallinde tahrîr olunur. Ba‘dehû sene 476 târîhinden Âl-i Dânişmendiyye’den Sultân Melik Gâzî, Rûm keferesi elinden feth etmişdir. Niçe kerre İrân-zemînin Azerbaycân pâdişâhları muhâsara edüp fethinde âciz-mânde kalmışlardı. Ba‘dehû Dânişmendiyân elinden Âl-i Selçûkiyân bir takrîb ile alup karâr etdiler. Ba‘dehû sene 795 târîhinde Âl-i Osmâniyândan Yıldırım Bâyezîd Hân {üzre} Timur hurûc etdükde {Amasiyye kal‘asın Timur} feth etmesin deyü mukaddem târîh ile {Yıldırım Hân, Amasiyye’yi} feth edüp İsâ Çelebi’yi hâkim nasb edüp dârü‘l-mülk-i taht-ı selâtîn olup hutbe tilâvet olundu ve *“Azze nasruhû, duribe Amasiyye”* deyü sikkeli akçesi kat‘ olundu. Zîrâ dağlarında ve şehr-i Gümüş‘de sîm-i halisin üç yerde ma‘deni vardır. Ba‘dehû *[280b]* pâdişâhlara mahsûs sarây-ı hâs ve bâğçe-i İrem binâ olunup tahtgâh-ı Âl-i Osmân oldu. Ebü‘l-feth tahrîrinde eyâlet-i Sivas hâkinde Amasiyye beğinin tahtıdır. Sevâd-ı mu‘azzam ve taht-ı pâdişâh-ı mükerrem olmağıla bir kaç kerre ber-vech-i arpalık kânûn üzre bu sancak üç tuğlu vezîrlere sadaka olmuşdur. Taraf-ı pâdişâhîden kânûn üzre paşasının hâss-ı hümâyûnu 300.000, sancağında ze‘âmet 19, timar 422, alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Bu cümle erbâb-ı zü‘amâ ve erbâb-ı timar kânûn üzre cebelüleriyle üç bin asker olup alaybeğisi ve paşası sancağı altında sefer eşerler. Pâk ü müsellah ve mükemmel askerleri vardır. Ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır ve nâhiyeleri gâyet ma‘mûrdur. Evvelâ nâhiye-i İnebâzârı ve Geldikkân ve Akdağ ve Kağala nâhiyesi kasabadır. Ve sancağında tokuz kazâdır.

Evvelâ kazâ-yı Köprü, Simere ve kazâ-yı Zeytûn ve Gümüş ve Bulak ve kadısına senevî yedi bin guruş olur. Ve paşasına ber-vech-i adâlet yetmiş bin guruş olur. Paşasının hâssı altı aded subaşılıkdır.

Evvelâ şehr-i Bac-bazar ve Varây ve İnebazarı ve Akdağ ve Suluova ve hâslar subaşısı ve şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrafı ve yeniçeri serdârı ve ankâ sipâh kethüdâyeri vardır. Ve a‘yân [u] eşrâfı ve ulemâ ve sulehâ ve ankâ bâzargânları vardır. Ve ankâ hânedân sâhiblerinden beş yüz akçe müte‘addid mollalar ve beğ ve beğzâdeler ve paşa ve paşazâdeler gâyet çokdur.

Sitâyiş-i eşkâl-i kal‘a-i Amasiyye: Evc-i âsumâna ser çekmiş zirve-i a‘lâsında olan kulle ve burc [u] barûları, cihân-nümâları dâ’imâ ebr-i kebûdlar içredir. Vakt-i zuhur olup küşâde hevâ olunca derûn-ı kal‘ada olan câmi minâreleri ve sakf-ı büyûtları nümâyân olur bir iç kal‘adır. Dâiren-mâdâr cirmi tokuz bin altmış adım şekl-i muhammes kûşe kûşe-bendli ve gûnâ-gûn fendli kal‘a-i sengîn bünyâd ve bir kâr-ı Ferhâd kal‘a-i metîn-âbâd[d]ır. Ve cümle kırk bir kulle ve sekiz yüz bedendir. İçinde hâneleri ma‘lûmum değildir, ammâ kâr-ı kadîm sarâylar ve cebehâne ve gılâl anbârları ve su sarnıçları var ve aşağıda cereyân eden nehre nüzûl edecek su yolları hayât bolıdurlar. 3007 lakdır vardır. Ammâ çârsû-yı bâzârı yokdur. Ve cânib-i şarka nâzır 4 kat demir kapusu var. Ve derûn-ı kal‘ada Yıldırım Hân câmi‘i var. Ve ağreb-i garâ’ibden câh-ı cahîm-misâl bir zindânı vardır. Ve cümle sagîr ü kebîr yetmiş pâre topları vardır. İç il olmağıla azîm balyemez

topları yokdur.

Bu kal‘anın altı, serâpâ mağaralar ile müzeyyen olup ibret-nümâ gâr-ı yetimânlar vardır. Hatta Celâlî Karayazıcı ve Kara Sa‘îd asrında cümle a‘yân-ı vilâyet cemî‘î zî-kıymet esbâb [u] eşkâllerin bu mağaralara ve bu kal‘aya hıfz edüp ehl [u] iyâlleriyle masûn [u] mahfûz olmuşlardır. Hatta Timur-ı bî-nûr yer götürmez deryâ-misâl asker ile bu kal‘ayı yedi ay muhâsara edüp bir vecihle zafer bulmayup hâ’ib ü hâsir gitmişdir. Gerçi iç ildir ammâ bir celâlî mütehassın olmasın içün dizdâr ağası ve (–) aded neferâtları da dîde-bânlık eyleyüp kapusunda pür-silâh âmâde dururlar. Ammâ aşağı kal‘ası şehrin tâ ortasından cereyân eden nehr-i Tozanlı kenarında yalın kat dîvârlı bir alçacık taş binâ kal‘adır, cirmi ma‘lûmum değildir.

Ammâ üç kapusu var; {Kıbleye nâzır alçak köprüde Karanlık kapu ve kal‘aya nâzır Ma‘denus kapusu, Bâyezîd Hân Köprüsü yoludur, Merzifon ve Gergera[n] kasabası ve Lâdik ve Varay ve cânib-i garba Meydân kapusu tahta cisr-i azîme karşı şehre Gök Medrese’ye geçer ve cânib-i şarka Bâb-ı Serkiz ve Zeytûnâbâd, kabr-i Elvân Çelebi ve Amasiyye tahta cisri karşu şehirde Garîbler câmi‘ine geçerler}.

Ve cümle ma‘mûr sarâyları ve gayrıları altıyüz hânedir. Câbecâ esvâk-ı muhtasarı var. Ve (–) câmi‘i (–) (–) (–) var.

Bu kal‘a dibinden cereyân eden nehr-i Tozanlı, Tokat’dan yukaru Tokat kazâsı sancağı dağlarında Tozanlı dağlarından gelüp kal‘a-i Tokat önünden geçüp {Eski İnebâzârı‘ndan beri Kar gölünden beri kal‘a-i Turhal kasabasının arasından geçüp Çengâlli belinden beri Sarıkusu’ndan beri Dadoy Kırı köprüsünden Cilân köprüsünün arasında nehr-i Çekerek’e karışır. Bu cisreyn kâr-gîr kantara-i azîmlerdir.

Andan Ferhad Boğazlarından geçüp Amasiyye’ye uğrar ve bu nehre Lâdik gölünün ayağı Kavze önünden Suluova içinden berü gelüp Amasiyye kurbunda nehr-i Tozanlı‘ya mahlût olur}. Amâsiyye’ye uğraduğiçün efvâh-ı nâsda yâvedir ammâ mezeden hâli değildir. “Tokat sıçar, Amasiyye içer” derler. Bu nehir Amasiyye’den aşağı geçdikden sonra Çihârşenbe suyu derler, niçe büleyde ve kurâlara uğrayup mezra‘aları ve bâğ u besâtînlerini rey edüp ubûr ederek Karadeniz’in sâhilinde kal‘a-i Samsun’un cânib-i şarkîsinde Bahr-i siyâha dökülür. Ammâ kasaba-i Çihârşenbe altında niçe uyûnlar karışır ve Sivas eyâletinde kal‘a-i Niksâr altından cereyân ederek Boğazkesen’de dahi nehr-i Kerkük’e mahlût olup yedi nehir mahlût oldukdan sonra Samsun dibinde deryâ-misâl deryâya mahlût olur. Bu nehr-i azîmin şehr-i Amasiyye iki cânibine vâki‘ olmuş kat-ender-kat dâmen-i dağlara ve bayırlara vâki‘ olmuş şehr-i azîmdir.

Ve bu nehir üzre Sultân Bâyezîd-i Velî‘nin (–) göz bir cisr-i azîmi vardır. Bu dahi ağreb-i garâ’ibden cisr-i musanna‘dır. Bu nehr Amasiyye’ye cânib-i cenûbdan gelüp niçe bin bâğ u bâğçeleri saky edüp niçe yüz su dolâbların deverân etdirerek şimâl cânibine cereyân eder. ***[281a]*** Anınçün Hamâ ve Adana ve Amasiyye’nin su dollâbları meşhûrdur.

Ve bu şehr-i Amasiyye’nin şarkîsi ve garbîsi ta‘bîr etdükleri cümle 48 mahalle-i müslimîn ve beş mahalle-i Nasârâ-yı Mesîhîn vardır. Ve cümle-i cümele sağir ü kebîr beş bin imârhâne ve sarây-ı azîmler ve gayrı büyûtlardır.

Cümleden pâdişâhlara mahsûs sarây-ı sultânî ikidir, (–) Hân binâsıdır. Sâhil-i nehrde

hadîka-i bâğ-ı İrem-misâl gül [ü] gülistânlı ve sünbül [ü] reyhânlı şâhâne kasr-ı gûnâ-gûn ve müteʻaddid kâʻalar ile ârâste ve eşcâr-ı müsmirrât-ı gûnâ-gûnlar ile pîrâste sarây-ı ibret-nümâdır. Bâğçe-i hâs üstâdı ve elli aded sarı külahlı çapacı bâğbân [u] bostâncıları var, andan Paşa Sarâyı, Mehemmed Paşa Câmiʻine muttasıldır. Ve iç kalʻada Sultân Bâyezîd Sarâyı ve Şemsî Paşazâde Ahmed Paşa Sarâyı ve Hoca Ahmed Paşa Sarâyı ve Yorgoç Paşa Sarâyı ve Geldikkânlı Alî Paşa Sarâyı, cümle sarâyları ve gayrıları kiremitle mestûrdur. Bunlardan mâʻada sarâylar hadden efzûndur, ammâ tahrîrinde âciziz. Zîrâ iʻtibârı olmayan eşyâları tahrîr etmede melâlet var.

Der-beyân-ı cevâmîʻ-i Amasiyye: Cümle iki yüz kırk mihrâbdır. Evvelâ **Câmiʻ-i Sultân Bâyezîd-i Velî:** İbtidâ hükûmeti, âlem-i şehzâdeliğinde Tarabefzûn'dur, andan bu Amasiyye'dir. Bundan der-i devlete gidüp pederi Ebüʻl-feth Mehemmed Hân Üsküdar kurbunda Mâldepe'de merhûm oldukda müstakil pâdişâh olup Amasiyye'de pâdişâh oldum deyü Amasiyye halkını cemîʻî tekâlîf-i örfiyyeden muʻâf [ve] müsellem edüp bu câmiʻi binâ etdi. Ammâ latîf câmiʻdir. Tûlen ve arzen yüzer ayakdır. Mihrâbı ve minberi ve mü'ezzinân mahfili gâyet musannaʻdır ve yekpâre bir kubbe-i nîl-gûndur. Lâkin ol kadar büyük değildir. Cânib-i edvârında sâ'ir selâtîn cevâmiʻleri gibi kanâdiller zeyn edecek soffası vardır. Cânib-i erbaʻasında revzenleri üzre münevver câmiʻleri vardır. Kıble kapusu gâyet musannaʻdır. Târîhi "*Hurrem binâ*", sene 893 vâkiʻ olmuşdur. İki minâresi ve bir haremi var. Etrâfı soffalar ve gûnâ-gûn amûdlar üzre kıbâblardır ve harem̂inin vasatında bir musannaʻ âbdest havzı vardır. Ve taşra haremi içre çınâr-ı müntehâlar eyle zeyn olmuşdur kim evkâf-ı azîmdir.

Ve kalʻa tarafında Şamlar Mahallesinde Miskînlere karîb **Küçük Ağa Câmiʻi**, karşı Çekerek nehri üzre bâğ-ı İrem **Bâyezîd Paşa Câmiʻi**; kubbe ve kurşumlu ve bir minâreli ve haremi serâpâ mermer-i hâm döşelidir. Ve **Mehemmed Paşa Câmiʻi;** su kenarında kârgîr kurşumlu kubbeli ve bir minârelidir. Ve **Hızır-İlyas Câmiʻi;** Çilehânededir. Âsitâne-i azîm ve kurşumludur ve **Mahkeme Câmiʻi;** tahta örtülüdür. Cümle kadîdler bi't-tamâm endâmlarıyla bu câmiʻde hücre içre tabutlarında durur. Bu câmiʻin minâresi tahtadır. Ve **Fethiyye Câmiʻi;** kiliseden bozma, minâresizdir. Ve **Yorguç Paşa Câmiʻi;** Çelebi Sultân Mehemmed vezîridir. Ve **Gökmedrese Câmiʻi;** kurşumlu ve minâresizdir

……. (2 satır boş) …….

Bunlardan gayri mesâcidlerdir.,

Evsâf-ı mesâcid-i Amasiyye: Evvelâ Sarrâclar Mescidi ve Büyük Ağa Mescidi ve Temennâ Mescidi ve Kılcı Mescidi ve Kadı Köprüsü Mescidi ve Dere Mahalle Mescidi ve Yukaru Bâzâr Mescidi ve Sefer Ağa Mescidi ve Bedâsten Mescidi ve Çöplüce Mescidi ve Mustafâ Beğ Mescidi ve Alî Ağa Mescidi ve Aşağı Bâzâr Mescidi ve Garîbler Mescidi ve Çukurlar Mescidi ve Hocazâde Mescidi ve Atmeydânı Mescidi ve Kanlı {Bâzârı Mescidi ve Bakacak Mescidi ve Yukaru Meydân ve Aşağı Meydân Mescidi. Bu cümlesi kurşumlu imâr-ı selâtin câmiʻ-misâl mesâcidlerdir kim maʻlûmumuzdur}. ,

Evsâf-ı medâris-i Amasiyye: Cümle on aded medrese-i dârüʻt-tahsîli'l-ulûmdur. Ammâ cümleden mükellef ve maʻmûr ve müzeyyen Medrese-i Sultân Bâyezîd-i Velî ve Medrese-i Mehemmed Paşa ve Kadı Medresesi ve Gök Medrese ve Büyük Ağa Medresesi kurşumlu binâ ve dud ağaçlı ve bâğçeli dârüʻt-tedrîsdir. Medrese-i Küçük

Ağa ve Medrese-i Bâyezîd Paşa ve (–) (–)

Evsâf-ı dârü'l-kurrâ-i Kur'ân: Cümle tokuz aded dârü'l-Kur'ân'dır. Evvelâ kurrâ-i Bâyezîd Hân: Üç yüzden mütecâviz talebe-i hâfız-ı Kur'ân vardır kim her biri kırâ'at-i İbn Kesîr ve seb'a ve aşere ve takrîb kırâ'ati sâhibi hamele-i Kur'ân ulemâları vardır.

……. (1 satır boş) …….

Evsâf-ı dârü'l-hadîs: Cümle (–) aded dârü'l-hâdîs-i kudsî ve mahall-i hadîs-i Nebîdir.

……. (2 satır boş) …….

Evsâf-ı dârü't-ta'lîm, mekteb-i sıbyân-ı ebced-hân: Cümle 200 aded mekteb-i tıflândır. Bâlâda tahrîr olunan kırk sekiz mahallenin ***[281b]*** ve tahrîr olunan cevâmi' ve mesâcidlerinin kurbunda birer mekteb-i sıbyân mukarrerdir kim niçesi kurşumlu imâr mekteblerdir. (–) (–)

Evsâf-ı tekye-i dervîşân-ı zî-şân: Cümlesi kırk aded zâviye-i ehl-i tarîkdir. Cümleden âsitâne-i Celâleddîn-i Rûmî ki, Mevlevîhâne ve semâ' ve safâhânedir. Ve Tekye-i Hızır-İlyâs ve Tekye-i Gök Medrese ve Tekye-i Pîrler ve Şâmiler Tekyesi ve Gülâbîzâde Tekyesi ve Müftîzâde Ahmed Efendi Tekyesi ve Kanlıbâzârında Kâdirî Tekyesi ve Miskinler Tekyesi

Evsâf-ı imâret-i dârü'z-ziyâfe: Cümlesi on aded dârü'l-it'âmdır. Cümleden mükellef Sultân Bâyezîd-i Velî imâretinin rûz-merre merreteyn cümle fukarâya ni'met-i bî-kusûru mebzûldur. Ve imâret-i Mevlevîhâne: Dervîşânlarından mâ'adâ fukarâlara ni'meti mebzûldur. Ve İmâret-i Pîr İlyâs Dede ve İmâret-i Mehemmed Paşa ve Bâyezîd Paşa ve Yorgoç Paşa ve Gök {imâret ve Hâtûniyye İmâreti ve imâret-i Çöplüce}

Evsâf-ı kârbânsarây: Cümlesi (–) aded mihmânsarây-ı kebîrlerdir. Evvelâ bu hâne-i Sultân Bâyezîd-i Velî cümle rasâs-ı hâs ile mestûrdur. Bâyezîd Paşa, bu hânesi kurşumludur. Tâbhâne-i Bayrâm Paşa, Murâd Hân-ı Râbi' vezîridir, cümle kurşumludur ve tâbhâne-i Çöplüce, kiremitlidir. Gök Medrese tâbhânesi, Yorguç Paşa'nındır ve Doğruotur tâbhânesi, bunların ni'meti mebzûldur.

Evsâf-ı hân-ı hâcegân: Cümlesi (–) aded kal'a-misâl rasâs-ı nîl-gûn ile mestûr demir kapulu hânlardır. Evvelâ Sarı Mehemmed Ağa Hânı; kurşumludur. Ve Sultân Bâyezîd Hânı ve Yorguç Paşa ve Bâyezîd Paşa ve Hoca Mehemmed Hânı ve Kapan Hânı, mîzân bundadır ve Rıdvân Ağa Hânı ve Mehemmed Paşa Hânı ve ana karîb Timarhâne-i azîm-i âbâdân, evkâf-ı kadîmdir.

Evsâf-ı hân-ı mücerredân: Cümlesi (–) aded bekâr ve garîbü'd-diyâr sâhib-i kâr kimselerin odalarıdır. Başka bevvâbları ve odabaşıları vardır. Her gice ba'de'l-ışâ tablları döğülüp kapuları sedd olur. Taşrada kalan giremez ve giren merd ü ferd ve ehl-i derd çıkamaz. Tâ ki sabâh olunca kapusu küşâde olup herkes kârına ve dükkânına gidüp meşgûl {olurlar}.

Evsâf-ı hammâmât: Cümlesi (–) aded hammâmlardır. Evvelâ Sinânoğlu hammâmı ve Kumacak hammâmı, kurb-ı Bâyezîd Paşa ve Mustafâ Beğ hammâmı, muttasıl-ı câmi'-i Mehemmed Paşa ve Sarây hammâmı, kurb-ı Hünkâr Sarâyı ve Ilıcahammâm, alçak cisr başında su kenarındadır ve Çardaklı hammâm, Hacızâde kurbunda ve Kadı hammâmı,

kurb-ı câmi‘-i Fethiyye ve Sultân Bâyezîd hammâmı ve Yorguç Paşa hammâmı ve Kanlıbâzârı hammâmı {ve karşu kal‘a içinde dörd hammâmdır, ikisi sâde hammâmdır, mâ‘adâsı çifte hammâmlardır kim güzîde hammâmlardır ve meydân mahallesinde iki hammâmdır, biri çiftedir}.

Evsâf-ı çârsû-yı bâzârı: Cümle bin altmış dükkân ve yüz altmış esnâf-ı gûnâ-gûndur. Ekseriyyâ çârşusı Bursa pâzârı gibi kâr-gîr kemer-kâb esvâk-ı sultânîlerdir. Ve kal‘a-misâl cümle kıbâblar ile müzeyyen dörd demir kapulu bezzâzistânı vardır. Çârsûlarının ekserî kurşumlu ve serâpâ kaldırım döşelidir. Cümle bâzârı ve bezzâsteni Bâyezîd Hân Câmi‘i tarafındadır.

Der-sitâyiş-i esmâ-i mahallât: Cümle kırk sekiz mahalledir. Evvelâ kal‘a tarafında Şâmlar mahallesi ve karşu şehir tarafında mahalle-i Bâyezîd Paşa ve mahalle-i Mehemmed Paşa, mahalle-i Sarây ve Hoca mahallesi kefere-i Ermenilerdir, ve mahalle-i Sofular ve mahalle-i Çöplüce kal‘a dibinde mahalle-i Serkiz ve mahalle-i Dere ve Kadı Köprüsü mahallesi ve mahalle-i Temennâ ve mahalle-i Kıllıca ve mahalle-i Bakacak ve mahalle-i Kanlıbâzâr.

Der-sitâyiş-i a‘yân [u] eşrâf [u] kibâr: Evvelâ veliy-yini‘metimiz Hacı Paşazâde ve Bekir Beğ ve Kethüdâyeri Kuloğlu Mehemmed Ağa ve Kethüdâyeri Gazanfer Ağa ve Ferrûh Ağa ve Bâkî Paşa Rıdvân Ağası ve Çerkes Alî Ağa ve Uzun Alî Ağa ve Kâfir Murâd Ağa ve Helvacı Mehemmed Ağa ve karındaşı Deli Yûsuf Ağa ve Kadızâde Mehemmed Ağa ve Gürcî Alî Beğ ve Sarı Alî Beğ, bu cümlesi paşalığa lâyık ağalardır {ve 13 paşalar vardır}.

Der-vasf-ı reng-i rûy ve kâr [u] kesb-i ehl-i beled: Cümle halkı ehl-i zevk ve ehl-i şevk olmağıla reng-i rûyları dâ’ima humret üzredir. Ahâlîsinin bir fırkası paşa ü beğ ve zâ‘im ü zu‘amâ ve erbâb-ı timar ve ehl-i hizmetdir. Bir zümresi ulemâ ü kudât u meşâyih-i vazîfe-hârân [u] eimme ü hutebâ ve eczâ-hânândır. Bir zümresi dahi tüccâr u avân ve ehl-i hizmet [ü] ehl-i hırefdir.

Der-ta‘rîf-i lisân u libâs-ı ehl-i beled: Erbâb-ı ma‘ârif ve tekye-şinâsân çelebîleri gâyet çokdur. Fesâhat ve belâğat üzre kelimât ederler. Sâ’ir re‘âyâları “Şuna çokuşarak iş kayuralım, şu işi âlâtelâyı görelim, onatca er imiş” deyü bu gûne lisânları var. Esbâbları semmûrlu ağayânî ve çuka ferâceli, vasatü‘l-hâli bogasi giyerler.

Der-sitâyiş-i mahbûb u mahbûbe: Gerçi Türkistândır, ammâ kesb-i tarâvetden mahbûb u mahbûbeleri hüsn-i cemâlde ve lutf ü i‘tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn mü’eddeb ve mü’eddebeleri câr-ızâr bürünüp gezerler. ***[282a]***

Der-beyân-ı me’kûlat-ı mahsûlât: Evvelâ Kağale nâhiyesinden dandâr deve dişi buğdây gelüp hâs ve beyâz lavaşa ve kirde ve çakıl ekmeği olur kim âdemin reng-i rûyu görünür ve kırk gûne emrûdu ve la‘l-gûn kirazı ve yedi gûne âbdâr üzümü ve dudu ve yedi elvân ekmek ayvası ve ayva perverdesi rub‘-ı meskûnda yokdur. Pâdişâha hedâyâ gider.

Der-beyân-ı meşrûbat-ı mahsûlât: Evvelâ mümessek ve mu‘amber bekmez şerbeti ve ayva perverdesi şerbeti şiddet-i hârda ve hummâ harâretine tîn-ı mahtûm kadar nâfi‘dir. Ve keçeden süzülmüş dil buran üzüm şırası gâyet la‘l-gûn ve kuvvet-i kuvâ-yı bedendir. Ve dud şarâbı ve hardaliyyesi ve Bulduklu şarâbı diyâr-ı Acem’e hedâyâ gider, beyâz

şarâb lezizdir. (–)

Der-beyân-ı sanâyi‘ât-ı memdûhât: Her esnâfda erbâb-ı ma‘rifeti çokdur, amma cümleden hayyal-i sûzen-gâr-ı hayyâtı ya‘nî derzisi ve hallâcı meşhûrdur. Hallâcı yayın destine alup etek der-meyân edüp yigirmi dörd usûlde kaçan tokmak urduklarında âdem hayrân olur. Berber civânları ve helvacı civânı ve azâz civânlar gâyet meşhûr civânları olur.

Der-beyân-ı âsâr-ı ibret-nümâ imârât: Evvelâ zamân-ı Amalika’da bu şehrin vasatında bu nehr-i Tozanlı cereyân etmezmiş. Ferhâd nâm bir kimesne Şîrîn’e aşık olup nehri şehr içinden cereyân etdirüp hâlâ ferhâdî külünklerinin alâmeti şehrin cânib-i garbında kayaları peynir gibi kesüp şehre su getirüp cümle çeşmeleri ol kayalar tarafından gelir âsâr-ı azîmdir.

Der-beyân-ı ekâlim ve arz-ı beledi [ve] tûl-ı nehârât: Bilâd-ı Amalika’dan olup iklîm-i hâmisde vâki‘ olmağıla arz-ı beledî (–) (–) (–) (–) (–) ve tûl-ı nehârî,

……. (1.5 satır boş) …….

Der-beyân-ı letâfet-i âb u hevâ: Bu şehr-i azîm dere ve depeli nehr-i azîm kenarına vâki‘ olmağıla hevâsı ol kadar mu‘tedildir kim iki cânibdeki dağları serâpâ bâğlardır ve mahsûlâtlı yerlerdir. Cümle evlerinin revzenleri cânib-i garba ve şimâle nâzırdır. Kışı katı olmayup sevâhile karîbdir. Ve suları ensesinde dağlardan ve Ferhâd getirdiği yerlerden gelir, âb-ı hayâtdır {ibtidâ baş(l)ı Sovuk Pınar’dır. Bu su cümle hâneden hâneye taksîm olup deverân eder}.

Der-beyân-ı teferrücgâh [u] mesîregâh: Cümle yetmiş aded mesîregâhları vardır. Evvelâ, Kanlıpınar, Ferhâda bu mahalde bu fertûte-i sâhire vü mekkâre avret, “Şîrîn öldü. Dahi ne çalışırsın” deyü Şîrîn lokmasın getirdiği sâ‘at Ferhâd külüngün hevâya atup başına düşüp merhûm olduğiçün Kanlıbınar derler. Ve mesîregâh-ı Sovukpına[r] ve Kurukavak ve mesîregâh-ı Ilıca.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı sülâle-i selâtîn-i Âl-i Osmân ve kibâr-ı kümmelîn-i eşrâf [u] a‘yân
Nevverallahu kabrehümâ bi-envâri’l-Gufrân

Evvelâ ziyâretgâh-ı **şehzâdegân-ı Âl-i Osmân:** Namazgâh-ı müslimîn tarafında servi dırahtistânı içre medfûnlardır, ammâ ism-i şerîfleri ma‘lûmum değildir.

Andan ziyâret-i âfitâb-ı nihânî ve kamer-i zindegânî **eş-Şeyh Hazret-i Zekeriyyâ-yı Halvetî:** Pîr İlyâs hazretlerinin baş halîfesidir. Yine Amâsiyye içinde Pîr İlyâs hazretlerinin âsitânesine karîb Saraclar Mescidi civârında medfûndur kim ziyâretgâh-ı hâs u âmdır.

Ziyâret-i sultân-ı dünya ve dîn ve sîmurg-ı Kâf-ı yakîn, **eş-Şeyh Hazret-i Abdurrahmân b. Hüsâmeddîn:** Gümüşlüzâde nâmıyla şöhre-i şehr olmuşlardır. Pîr İlyâs hazretlerinin duhterzâdesidir. Cihâz-ı fakrı Şeyh Zekeriyyâ-yı Halvetî‘den giymişlerdir. Şeyh Zekeriyyâ‘dan sonra seccâde-nişîn bunlar olmuşdur. Niçe yüz keşf [ü] kerâmâtları vardır. Hatta Murâd-ı Sânî’nin üç şehzâdesi bu azîzin dest-i şerîflerini bûs etmeğe vardıklarında iki şehzâde mübârek yedlerin bûs ederler. Şehzâde Mehemmed ayağına düşüp bûs-ı pây-ı şerîf edüp himmet ricâ eder. Hemân şeyh-i mübârek boğazlarından ridâsın çıkarup

Mehemmed'in boğazına sarup "Kostantiniyye'de umûr-ı müslimîne bir hoşça hizmet eyle" buyururlar. Hikmet-i Hudâ yigirmi yıldan sonra Mehemmed Hân, fâtih-i Kostantiniyye olur. Bu azîzin âşıkâne ve tasavvufâne eş'âr-ı belîği bî-hisâbdır. Mahlasları: "Hüsâmî" tehallus eder. Merkad-i pür-envârları: Amasiyye içinde Pîr İlyâs hazretleri âsitânesine karîb Ya'kûb Paşa zâviyesinde medfûndur, *Kuddise sırruhu.*

Ve **el-Mevlânâ Kâsım Hatîb b. Ya'kûb:** Maskat-ı re'sleri Amasiyye'dir. Mütebahhirînden sultânu'l-ulemâdır. Yine Amasiyye'de medfûndur.

el-Mevlâ Alâeddînü'l-yegânî: Amasiyyevîdir ve yine Amasiyye'de medfûndur. Mevtine târîh,

Hûd u kayd mâte merhûmen sa'îden sene [1019]

{el-Mevlâ Abdülcebbâr-ı Acemî: Belhîdir. Şehzâdeler kabri kurbunda medfûndur. Cemî'î ulûm-ı şettâ sâhibi idi}. ***[282b]***

Ve **Mevlânâ Abdurrahmân b. Alî b. Mü'eyyed:** Amasiyyevîdir ve yine Amâsiyye'de medfûndur. Mevtine târîh:

Kâlellizî te'erraha târiha rıhletehihu

Muhillü el-Müeyyed merhumun ve mebrûmu, sene 923 [66]

Ve Sultân-ı şu'arâ **Münîrî Efendi:** Amasiyyevîdir ve Amasiyye'de medfûndur. Arabî ve Fârisî ve Türkî pâkîze eş'âr-ı bi'l-bedâheleri vardır. Amâsiyye hâkimi olan Şehzâde Sultân Ahmed Hân vüzerâsındandır.

Şâ'ire-i mâhire **Mihrimâh Hâtûn:** Pîr İlyâs hazretlerinin haseb [ü] nesebinden Râbi'a-i Adeviyye-misâl bir afîfe hâtûn imiş. Yetmiş cild kitâb-ı mu'tebereyi hıfz edüp cümle ulemâ anınla mübâhase-i ilm etmede âcizler imiş. İsmi Mihrimâh olmağıla "Mihrî" tahallus eder pakîze eş'âr-ı güftârı ve hurûf-ı hecâ üzre mükellef dîvânı ve fıkh [u] ferâ'ize müte'allık nifâs bahsinde makbûl mes'eleleri ve manzum risâleleri vardır. Bikri fikri gibi mümtâz-ı ser-efrâz-ı cihâne olup nâ-şüküfte bâğ-ı cinâna revâne olup ecdâd-ı ızâmı Hazret-i Pîr İlyâs âsitânesinde defn olundu.

Evsâf-ı ziyâret-i kutbu'l-âfâk, eş-şeyh-i ale'l-ıtlâk, zübde-i evliyâ, umde-i asfiyâ, kibâr-ı hâsu'l-hâs, deryâ-yı dîn-i gavvâs **eş-Şeyh Hazret-i Pîr İlyâs-ı Amasiyyevî:** Bu azîz Yıldırım Hân meşâyîhlerindendir. Timur ile müşerref olup Şirvân'a bile gitmişdir. Ba'dehû yine Amasiyye'ye gelüp Amâsiyye'nin kurbunda Sevâdiye nâm bir mürtefî' cihân-nümâ bir âsitâne-i âlîde medfûndur. Niçe bin keşf [u] kerâmetleri âşikâre olmuşdur. Hatta merhûm olduklarında cesed-i şerîfin gassâl gasl ederken teneşiri gassâl eğri kor. Hemân azîz-i merhûm dest-i şerîfleriyle teneşiri doğruldurlar. Ziyâretgâh-ı erbâb-ı hâcâtdır. Âsitânesi ve imâreti ve cümle hayrâtın Sultân Bâyezîd ibn Mehemmed Hân sene (–) târîhinde binâ etmişdir. Tarîk-i (–) niçe yüz pâ-bürehne ve ser-bürehne âşık-ı serbâzları var. Evkâf-ı azîm olmağıla âyende vü revendeye ni'meti mebzûldür. Hamd-i Hudâ ziyâreti müyesser olup rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerîfe mübâşeret etdik. Ve âsitânesi dîvârında bu ebyâtlar bir kâğıda tahrîr olunmuşdur. Kıt'a:

Âlî kulunu eyleme bîgâne[ye] kıyâs

Hızr ol ana her vartada yâ Hızr-i İlyâs

Dergâhına mensûbdur ol beyne'n-nâs

Sal devleti bünyâdına avnü-ile esâs

deyü tahrîr olunmuşdur.

Ziyâret-i Kılıç Arslan Sultân ve Mevlevîhâne şeyhleri: Yine Mevlevîhâne'de âsûdedirler. Ve Amâsiyye kıblesine havâle dağda,

Ziyâret-i Ferhâd: Amâlıka'dan idi. Ehl-i Amasiyye, "İslâm ile gitdi", derler. Ol kûh-i bülendin zirvesinde medfûndur. "Şîrîn öldü" deyü haberi'd-dürûğ eden Ferhâd öldüren câzû, Ferhâd ile Şîrîn mâbeyninde medfûndur. Garâbet bu kim Ferhâd u Şîrîn üzre gül bitüp nihâlleri birbirine sarılırken câdû avret üstünde kara çalı dikenleri bitüp Ferhâd [u] Şîrîn'in gül fidânların birbirinden ayırır, aceb sırdır kim dünyevî ve uhrevî mâni'-i mülâkât olmuş mel'ûnedir. Şehr-i Amasiyye'de bu ziyâretlerden mâ'adâ niçe bin kibâr-ı evliyâullah ziyâretler vardır, ammâ ziyâret etdiğimiz bunlardır. Her birinin rûh-ı şerîfleriyçün Yâsîn ve Fâtiha tilâvet edüp âşinâlık kesb etdik ve rûhâniyetlerinden istimdâd taleb edüp inşirâh-ı sadr-ı derûn hâsıl etdik. Üçüncü nefîr-i irtihâller çalınup cümle yârân-ı asdıkâlar ile vedâ'laşup ol gün Çengâllibel nâm dağlar ve ormanlar içre ber-muhavvif ü muhâtara yerleri geçüp 6 sâ'atde,

Menzil-i Kanlıbınar: Ferhâd başına külünk ile urup öldüğü mahaldir. Anınçün Kanlıbınar derler. Bir mesîregâh u çerâgâh yerde âb-ı hayâtdan nişân bir uyûn kaynağı var. Cümle atları bu cây-ı ferah-fezâda çemenistâna bağlayup çadırlar ile konulmağa başlandı. Ve bin elli (–) Ramazânı idi. Cânib-i erba'a kurâlardan zahîreler gelüp bir gice cân sohbetleri oldu. Andan ale's-sabah yine cânib-i şimâle 7 sâ'at gidüp,

Menzil-i karye-i İzek: Amasiyye hâkinde nâhiye kasabasıdır. Üç yüz hâneli ve bâğlı ve bâğçeli ve câmi'li ve mesâcid, hân, hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı bir imâristândır. Bunda dahi bir çemenzârda meks olundu. Ertesi 8 sâ'at,

Evsâf-ı dârü'l-ikbâl-i Dânişmendiyye kal'a-i Nîk-hisâr-ı üstüvâr

İbtidâ bânîsi kayser-i Rûmdur. Ba'dehû sene 476 târîhinde Âl-i Dânişmendiyân'dan Sultân Melik Gâzî ceng-i azîm ile Rûm keferesi destinden kuvvet-i bâzûsıyla feth edüp ibtidâ taht-ı Âl-i Dânişmendiyye olan dârü'l-ikbâl bu kal'adır. *[283a]* Andan kal'a-i Amasiyye'dir. Bu iki kal'aya Âl-i Selçûkiyân tama' edüp niçe kerre muhâsara edüp fethi mümkün olmayup bî-feth hâ'ib ü hâsır rücû' etdiler. Bu Niksâr'ın galat-ı sahîhi "Nîk-hisâr"dır. Ya'nî "iyi hisâr" demekdir. Elsine-i nâsda galat-ı meşhûr evlâ olup tahfîf-i kelâm ile Niksâr derler. Kal'ası bir yalçın kayalı yerde kâr-ı sengîn, bünyâd-ı şeddâdî ve metîn kal'a-i kadîmdir. Dâiren-mâdâr cirmi beş bin altmış adım şekl-i müseddes kal'a-i atîk olup câ-be-câ yerleri rahneli olmuş, cümle üç kapusu var, şarka ve garba (–) (–) ve cenûb tarafına Ilıca kapusu kal'a içinde üç yüz hâne ve anbârlar ve cebehâne ve bir kilisadan vely olunmuş bir câmi'i var. Dizdârı ve neferât bu kal'ada sâkindir. İç il olmağıla neferâtları kıllet üzredir, ammâ celâlî ve cemâlî havfinden dâ'imâ bâb-ı kal'ada nigâhbânlık ederler. {Ve kapu üzre zamân-ı kadîm pehlivânlarının gürzleri ve gayrı âlât-ı silâhları maslûbdurur}. Ammâ aşağı varoş rıbât-ı şehr-i mu'azzamdır. Lâkin bir teng ü târ

sokakları vardır. Eniş ve yokuş olmağıla ve zıyyık olmağıla at ile çârsû içre güç ile güzer ederler. Araba hod ola, bi't-tarîk çârsûsuna girmek ihtimâli yokdur. Bu şehr, Sivâs eyâletinde paşanın hâss-ı hümâyûnundan olup yedi kîse muhâsebeli subaşılıkdır ve yüz elli akçe kazâdır. Ve on bir nâhiyesi vardır. Evvelâ nâhiye-i

……. (1 satır boş) …….

Bu nâhiyelerden senevî kadıya dörd kîse ve yedi kîse subaşıya hâsıl olur. Müftîsi ve serdârı ve kethüdâyeri ve a'yânı vardır. A'yândan a'yân Varvar Alî Paşa'nın dîvân efendisi Niksârî Halîl Efendi, bir azîm sarây binâ edüp hânedân sâhibi kerîmü'ş-şân kimesnedir.

Bu şehr cümle kırk üç mahalle ve altmış üç mihrâbdır ve cümle tokuz cum'adır.

Evvelâ **Kal'a Câmi'i:** Zamân-ı kadîmde kenîse imiş. Ma'bed ve muhtasar câmi'-i kadîmdir.

Andan **Câmi'-i Melik Gâzî** beş altı kademe taş nerdübân ile inilir bir tûlânîce vâki' olmuş bir câmi'-i kadimdir kim câmi'-i Fâtih'dir. Ammâ bir gûne surâhî ve serâmed ve rakîk ü mevzûn bir tula minâresi var kim cihânda misli yokdur, derler. Şerîfesinin etrâfı demir kafesdir.

Ve **Câmi'-i Çillehâne,:** Kiremitli ve tarz-ı kadîmdir.

Ve şehrin cânib-i garbîsinde tâ şehr ucunda **Câmi'-i Çöreğibüyük**: Kâr-ı kadîm kiremitli bir câmi'-i atîkdir.

Ve kal'adan taşra **Halîl Efendi Câmi'i:** Henüz binâ olunmuş kiremit örtülü bir musanna' câmi'-i rûşendir.

Ve yine kal'adan taşrada **Müftî Câmi'i:** Tarz-ı kadîmdir.

……. (1 satır boş) …….

Bildiğimiz câmi'ler bunlardır. Ma'adâ kâr-ı kadîm mesâcidlerdir. Ve bu şehir dereli ve depeli ve taşlı yerlerde kat-ender-kat cümle iki bin yedi yüz kiremitli ve toprak örtülü me'mûr u müzeyyen kâr-ı kadîm hânelerdir. Ve cümle üç hammâmdır.

Evvelâ kal'ada **Müftî Hammâmı** ve **Çillehâne Hammâmı,** kal'adan taşra çârsû içindedir. Ve yine kal'adan taşra **Kefere Hammâmı.** Bu şehrin iyi hasleti var kim kefereler müselmân hammâmına giremez.

Bu hammâmlardan mâ'adâ kırk beş sarây hammâmları var. Kâhîce ahâlî-i mahalle girerler.

Evsâf-ı germâb-ı Niksar: Şehrin cânib-i kıblesi hâricinde haylice mesâfe bâğlar kenarında müfîd ü muhtasar binâlı bir ılıcadır, ammâ suyu gâyet nâfi'dir. Ehl-i beledin sıbyân [u] nisvânı cümle esbâbların anda gasl ederler. Gâyet latîf ve lezîz âb-ı hayâtdır. Aslâ kükürd râyihası yokdur. Âdemin vücûdunda suyu yâğ gibi kayar. Cüzzâma ve berasa ve nikrîse ve cerebe nâfi' olduğundan cânib-i erba'a büleydelerinden her sene mâh-ı temmûzda niçe bin araba erbâb-ı maraz gelüp bir ay ayş ve suyundan nûş edüp sıhhat [u] ifâkatla herkes vatanına giderler. Meşhûr-ı âfâk hamme-i zîbâdır.

Medrese ve dârü'l-hadîsi ve dârü'l-kurrâ-yı mahsus ve imâreti yokdur. Amma yetmiş yerde mekteb-i sıbyân [u] tıflân-ı ebced-hânı vardır. Cümle halkı zekâvet üzre halk olunup

reşîd ü necîb, mahbûb u mahbûbe ciğer-kûşeleri vardır.

Ve dahi yedi aded tekyesi vardır. Cümleden Çöreğibüyük tekyesi ve İlyâs Dede tekyesi meşhûrdur. Çeşmeleri, selsebîlleri revân ve uyûn-ı cârîyeleri firâvândır. Şehrin cemî‘î esvaklarından cârî olup tabahâne içinde değirmânlar dengi (?) ile debbâğân mazıları döğüp bu şehr içre yetmiş adedden ziyâde su değirmanları, mazı değirmanları vardır. Ve bu şehr içre cümle beş yüz dekâkîn-i esnâf-ı gûnâ-gûn vardır, ammâ bezzâzistânı ma‘lûmum değildir. Kal‘adan aşağı *[283b]* Kavvâfhâne içine doğru ol daracık sokağın iki tarafı cümle dükkânlardır ve cümle şâhrâhı kaldırımlıdır. Ve âb [u] hevâsının letâfetinden halkının reng-i rûyları humret üzre olup zinde Türk âdemleri olur. Garîbü‘d-diyâra gâyet ri‘âyet eder halûk âdemleri vardır.

Me’kûlat-ı mahsûlât [ve] meşrûbâtının memdûhâtından bâğı ve bâğçesi cihânı zeyn edüp bir vukıyye ve beş yüz dirhem lüffân narı olur kim içinde her dânesi kızılcık dânesi kadardır. Ve gâyet âbdâr lüffândır kim âdem kellesi gibi olur ve peyniri ve küfteri ve pasdığı ve sahrâlarında çeltikliği çok olmağıla dânedâr ve pişegen pirinci olur. Ve bu kal‘anın cânib-i şimâlinde Karadeniz kenarında (–) 2 konak karîbdir.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Niksar: Evvelâ fâtîh-i Niksar Hazret-i Melik Gâzî ibn Dânişmend: Kal‘a kapusu kurbundadır. Kabr-i şerîfinde mehâbet var bir serverdir. Hâlâ ziyâretgâhdır. *Rahmetullahi aleyh.*

Ve **Çöreğibüyük Sultân**, Câmi‘i civârında bir kubbe-i âlîde medfûndur kim bir tekye-i âsitâne-i kübrâdır.

Ve **ziyâret-i Hümâm Sultân** *Kaddesenallahu bi-sırrıhilaziz.*

Bu şehirden kalkup yine cânib-i şarka dağlar ve ormanlar aşup 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Baş çiftlik: Bu mahalde Sivas eyâleti tamâm olup bundan öte Erzurûm eyâletiyle bu karye-i Musa’dır, iki yüz hâneli Ermeni köyüdür ve ze‘âmetdir. Andan ale’s-sabâh Bismillah ile kalkup Erzurûm eyâletinde İskefsir kazâsına kadem basdığımız gibi iki yüz koyun ve yedi deve kurbân edüp cümle Erzurûm a‘yânlarından çavuşlar kethüdâsı ve defter emîni ve çavuşlar emîni ve timar defterdârı ve sâ’ir erbâb-ı dîvân cümle istikbâle gelüp her biri zî-kıymet cevâhir avânî hedâyâlar getirdiler. Andan,

Vilâyet-i eyâlet-i Erzenu’r-rûm ya‘nî Erzurûm: Ba‘zıları “Ere zulüm” demişler. Azerbaycân hâkinde Ermen vilâyetlerindendir. Ba‘zı tevârîhde Nûşirevân binâsıdır, demiş. Amma sahîhi Akçakoyunlu pâdişâhlarından Erzen Bây ibn Soknar b. Gündüz Bây binâsıdır kim ecdâdları Mâhân diyârından gelüp Van deryâsı kenarında Ahlat kal‘asın binâ edüp anda sâkin oldular. Hâlâ bu Erzen Bây’ın cümle ecdâdları Ahlat’da medfûndurlar kim Âl-i Osmân’ın ecdâd-ı ızâmı Ertuğrul ve Süleymân Şâh bu Ahlat’daki pâdişâhlar nesillerindendir. Ba‘dehû bu Erzurûm, Azerbaycân pâdişâhı Uzun Hasan eline girip dahi metânet üzre eyâlet-i Erzurûm’da Hasankal‘asın binâ edüp Ebü‘l-feth’in İslâmbol’u feth etdüğüne hased edüp Âl-i Osmân’ın ba‘zı hudûdlarına vaz‘-ı yed edüp sulha mugâyir işler etmeğe başladı. Ebü‘l-feth dahi ana rağmen Rûm keferesi destinden Tarabefzûn kal‘asın alup andan donanma ve berr u bahrdan deryâ-misâl asker çeküp Uzun Hasan’ı iki kerre yüz bin asker ile Tercan Sahrâsı‘nda bozduğuna

“Butlanu keydü‘l-hâ’inîn” [67] sene [878]

târîh olup Elez vilâyetin feth etdüğü mahallerinde tahrîr olunur. Ez-în-cânib, Paşa-yı âlî-vakâr efendimizle Erzurûm eyâletine dâhil olup İskefsir nâm bir bî-emân beli yüz bin renc-i anâ ile ubûr edüp üç sâ‘at dahi gidüp,

Karye-i Şahne: Erzurûm eyâletinde İskefsir nâhiyesinde iki yüz hâneli Ermeni köyüdür ve ze‘âmetdir. Acâ’ib döledâr mahbûbe Ermeni kızları vardır. Üsküdar’dan tâ bu mahalle gelince (–) konakda cümle baş yukaruya cânib-i şarka gidüp cümle sular hep ol cânibden Tokad ve Osmâncığ‘a doğru şarkdan garba akardı. Ya‘nî hâk-i Erzurûm ne kadar âlî zemîndir, demek olur. Bu mezkûr Şahne köyünden kalkup artık eyâletimizdir deyü kâr-ı der-âmede mukayyed olup,

> Kurâ ve kasabât ve büleydeleri deverân ve seyrân ederek kâh şarka ve kâh cânib-i garba ve kah cenûba ve kâhîce cânib-i şimâle gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

Andan 4 sâ‘at ma‘mûr kurâlar içre gidüp,

Karye-i Tekye: İskefsir kazâsında yüz evli ve bir câmi‘li ze‘âmet köydür. Ziyâreti var ammâ ma‘lûmumuz değildir. Andan 5 sâ‘at mahsûldâr mezra‘alar geçüp,

Menzil-i karye-i Çavdar: Koylıhisâr kazâsında yüz evli ma‘mûr kurâdır. Andan 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Koylıhisâr: Ebü‘l-feth havfinden Sultân Uzun Hasan binâ etmişdir. Hikmet-i Hudâ yine sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth feth etmişdir. Erzurûm eyâletinde Şebin Karahisâr sancağı hâkinde nâhiye ve yüz elli akçe kazâdır. Kal‘ası eflâke ser çekmiş bir yalçın kaya üzre sengîn binâ çâr-kûşe kal‘a-i ra‘nâdır. Dâiren-mâdâr cirmi bin üç yüz adım küçük kal‘adır. İçinde yüz hânesi ve anbarları ve cebehânesi ve su sarnıçları ve cânib-i garba *[284a]* bir demir kaplu kapusu var. Dizdârı ve yetmiş neferâtları ve taşrasında yüz hâneli varoşu ve bir câmi‘i ve bir kaç dükkânlarından mâ‘adâ âsâr-ı binâları yokdur. Kal‘adan on yedi pâre top atılup şâdmânlar oldu ve ahâlî-i kal‘a hedâyâlarıyla gelüp paşa-yı kâmkâra buluşdular. Ve huzûr-ı vezîrde on koyun kurbân edüp on altun ihsân alup gitdiler.

Bu kal‘anın şimâlî tarafına iki merhale yer Karadeniz sâhilinde Pençşenbe bâzârıdır. Piyâde âdem bir günde irer. Bir kerre Ahmed Hân asrında Özü Kazağı Karadeniz’den çıkup bu dağları aşup bu kal‘a taşrasın nehb ü gâret edüp yine firâr etmişdir. Ve bu kal‘a yayla yerde olmağıla âb [u] hevâsı ve bâğ u bâğçesi ve kayalarında kovan arısı olup misk [u] ânber-i hâm-misâl râyiha-i tayyibeli balı olur kim Koylıhisâr balı meşhûrdur. Ammâ halkı bâğî ve dağî ve zağî âdemler ve gâyet gâzîlerdir. Bu kal‘adan kalkup teper aşağı bir uçurumdan uçarak nüzûl edüp nehr-i Kerkük kenarında dere ve depeler aşarak 7 sâ‘at,

Menzil-i karye-i Doyran: Bu nehr-i Kerkük (–) (–) dağlarından cem‘ olup Koylıhisâr dağlarından niçe sular dahi mahlût olup iner. Çârşenbe bâzârından aşağı Boğazkesen’de nehr-i Çârşenbe ki Amâsiyye’den cereyân eden nehrdir. Ana mahlût olup Karadeniz sâhilinde kal‘a-i Samsun kurbunda Karadeniz’e munsab olur. Ammâ bu nehr-i Kerkük âb-ı hayât sudur. Zîrâ menba‘ı ulu dağlardır. Mezkûr karye-i Doyran, nehr-i Kerkük’e karîb yüz evli ma‘mûr Ermeni köyüdür ve Akşar ovasında vâki‘ olmuşdur. Andan cânib-i şarka

4 sâ‘at,

Menzil-i karye-i Enderes: Şebin Karahisâr hudûdunda yine Akşar ovasında yüz evli âbâdân Ermeni köyü ve ze‘âmetdir. Andan yine cânib-i şarka 2 sâ‘at gidüp,

Menzil-i Taban Ahmed Ağa Çiftliği: Ahmed Ağa bunda bir ziyâfet-i azîm edüp paşaya bir tavla küheylân at ve tevâbi‘lere yigirmi at ve üç bin koyun ve yedi katar katır ve yedi katar maya bevli deve ve on kîse nakid akçe paşaya hedâyâ verüp bir ziyâfet-i azîm etmişdir kim Âl-i Osmân pâdişâhına lâyık ziyâfet-i uzmâ olmuşdur kim diller ile ta‘bîr olunmaz. Ertesi gün ale’s-seher Ahmed Ağa’nın ziyâfetine karşılık Ahmed Ağa’yı, Paşa kethüdâsında haps olunup katl olunacak mahalde kırk kîsesi ve yetmiş devesi alınup hapsden ıtlâk olunup hakîre dahi bir atı müyesser oldu. Andan 2 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Ezbeder: Şebin Karahisâr hâkinde bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr Ermeni köyü ve ze‘âmetdir. Andan 4 sâ‘at,

Evsâf-ı mutalsamât-ı Zağapa Deresi: Bu dere cânib-i erba‘asındaki dağlardan cem‘ olup nehr-i Kerkük’e mahlût olur. Bir sengistân dereli yerde yüz evli bir köyü vardır. Re‘âyâları cümle Yarmeni’dir. Bu kayada zamân-ı kadîmde bir kenz var imiş. Mağarasının kapusundan içeri bakdukda cümle cevâhir ve altun ve gümüş avânî râyegân imiş. Ammâ bâb-ı gârda iki dâne kılıç, biri inmede ve biri çıkmada. Niçe kerre kılıçlar önüne gemi direkleri koyup ol ân direği iki pâre edermiş. Ârif-i billahın biri gelüp ilm ile dahme-küşâlık edüp ana müyesser olur. Hâlâ ol gâr zâhirdir, ammâ genci nâ-zâhirdir. Bu Zağapa deresinde bir mutalsam-ı acîb dahi vardır derler, ammâ hakîr görmedim. Andan kalkup 5 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Kara Ya‘kûb: Şebin Karahisâr hudûdunda Ermenilerdir. Andan 3 sâ‘at,

Menzil-i Korkun Kayası: Andan bir sâ‘at,

Karye-i Baru: Anı geçüp andan Tikmânbeli’n aşup bir beldir kim kâmil yedi sekiz ay seddolup şiddet-i şitâdan kuş uçmaz, anı yüz bin ıtâb-ıla ubûr idüp,

Menzil-i Kadıoğlu Köyü: Müslim ve Ermeni köyüdür. Lâkin ze‘âmet olmağıla ma‘mûrdur. Andan 4 sâ‘at,

Menzil-i karye-i Şîrân: Kasaba-misâl Şebîn sancağı hudûdunda Ermeni ve müselmânlı bir ma‘mûr karyedir. Andan 4 sâ‘at,

Menzil-i karye-i Karacalar: Ermeni ve müselmânlardır ve ze‘âmetdir. Andan 5 sâ‘at,

Menzil-i karye-i Sarıcalar: Müselmân ve Ermenili ma‘mûr ze‘âmet köydür. Andan 6 sâ‘at,

Menzil-i karye-i Salut: Ma‘mûr ve mahsûllü, müslim ve Ermenili köydür. Andan Salutbeli’n yüz bin meşakkat ile aşup

Sahrâ-yı Kerkük Ovası: Tepe-i bî-pâyân, ma‘mûr, âbâdân, mahsûlâtı firâvân bir fezâ-yı azîm içre 5 sâ‘at gidüp ova başında,

Menzil-i karye-i Genç Mehemmed Ağa Köyü: İki yüz hâneli ve bir câmi‘li ma‘mûr müselmân köyüdür. Şebin Karahisâr’ın Kerkük nâhiyesi hudûdudur. Andan 5 sâ‘at şarka,

Menzil-i karye-i Kermili: Ma‘mûr köydür. Müselmânı ve câmi‘i ve Ermeni re‘âyâları vardır. Bu karyenin ensesinde bir püşte üzre ***[284b]***

Kal‘a-i Dirmiri: Sene (–) târîhinde Sultân Ahmed asrında celâlî havfinden binâ olunmuş bir mütehassın olacak müfîd u muhtasar kal‘acikdir. Cânib-i şimâle bir kapusu vardır. İçinde hânesi ve dizdârı ve neferâtı yokdur. Bu mahalde paşa ile üç yüz atlı ılgar edüp dağ u taş aşup 12 sâ‘atde,

Evsâf-ı menzil-i Âsitâne-i Çağırkanlı Sultân *kuddise sırruhu:* Sene (–) târîhinde (–) Hân meşâyihlerinden ulu sultânmış. Niçe yüz keşf [u] kerâmâtları zâhir u bâhir olmuşdur. Bir binâ-yı pür-envârın içinde medfûnlardır. Kabr-i şerîfinin etrâfında gûnâ-gûn şem‘dânlar ile çerâğdânlar ve buhûrdânlar ve gülâbdânlar ile zeyn olup niçe hüsn-i hatt-ı Kelâm-ı İzzetler ile müzeyyendir. Bir âsitâne-i rûhânîdir kim âdem dâhil olunca gışş u mebhut olup elbette hayr murâdât-ı makbûledir. Hamd-i Hudâ ziyâret edüp bir Yâsîn-i şerîf tilâvet etdik. Bu azîzin rûhâniyyeti sebebiyle kurâsı ma‘mûr olup dağlarında kırk bin koyun ve sığırı ve câmûsu ve kısrak ve taylakları vardır. Ve iki aded ma‘mûr çiftlikleri vardır. Selef pâdişâhlarından mu‘âf ve müsellem olmalariyçün her pâdişâhdan mu‘âfnâme hatt-ı şerîfleri vârid (–) üç yüz hâneli ma‘mûr köydür. Bir câmi‘i ve bir tekyesi vardır. Âyende vü revendeye ni‘meti mebzûldür. Cümle ahâlîsi pây-bürehne ve ser-bürehne ve giysûdâr dervîş-i dil-rîşân fukarâları vardır. Cümle evlâd-ı sığâr u kibârının ellerinde birer ağaç topuzları ve niçesinün birer eğri başlı demir asâları vardır. Paşaya cümle fukarâları hedâyâlarıyla ve evkâfnâmeleriyle gelüp hizmetde olup du‘â-i hayr niyâ[z] etdiler. Paşa-yı [sâhib]-re’y [u] tedbîr eyitdi: “Ey fukarâ! Bu kadar mu‘âf ve müsellem olmağa neden müstahak oldunuz?” deyince “Sultânım sehilce semâ‘hâne meydânımıza teşrîf buyurun” dediler. Paşa dahi da‘vete icâbet deyüp vardık. Bir meydân-ı muhabbete kırk elli araba mikdârı oduna âteşler urup cânib-i erba‘asında kırk aded kurbânları kebâb edüp niçe fukarâ çevirmede. Paşaya âteşden ba‘îde bir mastaba üzre yer gösterüp karâr edüp binden mütecâviz fukarâ-yı billah âteş kenarına cem‘ olup kat kat âteşi ihâta edüp tabl, def [ve] kudûmler ile zikrullaha meşgûl olup kâmil bir sâ‘at-i nücûmî âteş-i semender germâ-germ olup cümle fukarâlar dahi tevhîd-i erre ile mest ü medhûş olup yüz mikdârı fukarâ-yı billah uryân u büryân u giryân, dillerinde Hazret-i Kur‘ân tilâvet ederek evlâd-ı sağîrelerinin ellerine yapışup “Yâ Hayy” ismiyle hemân ol alev-ber-alev olmuş âteş-i Nemrûd içine girüp “Yâ Hayy, yâ Kayyûm” ismiyle semâ-ı safâ edüp âteşi depe depe nîm sâ‘at tevhîd edüp taşra çıkup ancak başlarında cümle saçları ve sakalları yanmış, bi-emrilllah rûhâniyyet-i pîr ile kendülere bir maraz isâbet etmemiş, bu hâl ile kimi paşa huzûruna geldi, kimi aslâ gelmeyüp savma‘asına gitdi. Paşa ve sâ’ir temâşâcılar âlem-i hayretde kalup ol mahalde paşaya bir ziyâfet-i azîm çekdiler kim Taban Ahmed Ağa ziyâfetine gâlib idi. Garâ’ib bunda kim paşa bu âsitâneye ale’l-gafle geldi. Zîrâ yoldan sapa dağlar içinde bir nihânî genc-i nihân gibi günc-i râhda kalmış bir âsitânedir. Bu kadar ta‘âmı bir sâ‘atde niçe yetişdirdiler, paşa hayrân kalup mu‘âfnâmeleri üzre buyurdı-ı şerîf verüp yüz altun, fukarâsına tasadduk edüp hayr du‘âlarıyla behre-mend olduk. Andan 12 sâ‘atde Tercân Ovası‘na gelüp,

Menzil-i Sultân Hasan Câmi‘i: Azerbaycân pâdişâhı Sultân Uzun Hasan Şâh binâsı vâcibü‘s-seyr bir [câ]mi‘u’n-nûrdur. Ammâ bir kurâ içinde cemâ‘atden garîb kalmış câmi‘-i vâcibü‘s-seyrdir. Hasan Şâh bu mahallin âb [u] hevâsın beğenip bu Tercân

sahrâsı başında bu câmi‘i inşâ eder kim bu mahalle bir şehr-i azîm edüp ismine Hasan-âbâd koya. Âkıbet Ebü‘l-feth bu Tercân sahrâsında Hasan’ı hüsn-i nazarına komayup ne Hasan-âbâdı ma‘mûr oldu ve ne hüsn-i âbâdı kalup Hasan Şâh “hüsn-i tedbîr budur” deyüp Ebü‘l-feth inhizâmından firâr edüp Azerbaycân’da cân verüp anda dârü‘l-karâr etdi. Bu Tercân sahrâsı eyle bir hâmûn-ı ceng [u] cidâl yeridir kim hâlâ re‘âyâ vü berâyâlar çift sürerlerken zemînden âdem üstühânları bulunur ve her bâr zemînde medfûn sâhibi cengde gâ’ib olmuş mâllar ayân u beyân olur. Böyle bir ma‘reke meydânı sahrâ-yı bî-pâyândır. Bu vâdîyi ılgar ile 8 sâ‘atde ubûr idüp,

Menzil-i karye-i Çavuşlar Kethüdâsı: Paşanın cümle askerine bunda mülâkât olup Çavuşlar Kethüdâsı azîm ziyâfet edüp beş at ve beş kîse ve üç Gürcî gulâmı hedâyâ verdi. Andan 5 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Pulur: Ma‘mûr *[285a]* müselmânlardır. Andan 4 sâ‘at,

Menzil-i Tercânlı Alî Ağa Köyü: Tercân ovasında üç yüz hâneli ve bir câmi‘li ve hammâmlı ma‘mûr müselmân ve Yarmeni köyüdür. Bunda Alî Ağa bir ziyâfet-i azîm edüp on at ve on kîse ve on katar deve beş katar katır verdi. Andan yine Tercân ovası içre 9 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Mama Hâtûn: Erzurûm nâhiyesinde bir vâsi‘ dereli ve depeli öz içinde yüz evli ma‘mûr müselmân köydür. Ve serbest ze‘âmet-i Alî Ağadır. Anda,

Ziyâret-i Mama Hâtûn: Bir kayalı yer dibinde binâ-yı kadîm ve kubbe-i azîm içinde medfûn Mama Hâtûn nâm Akkoyunlu pâdişâhlarının duhter-i pâkîze-ahterlerinden imiş. Cümle evlâd-ı zevi’l-ihtirâmlarıyla bir kubbe-i âlî musanna‘ içinde medfûndur. Lâkin âvîze ve sâ’ir tekellüfden berî türbedârsız ve dîdebânsız yatar bir sultândır. Mermer sandûkası münakkaş ve mutavvelce sandûka-i kabrdir. Cenbinde bir câmi‘i ve bir hammâm-ı müfîd [ü] muhtasarı vardır. Andan 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Cinis: Erzurûm sahrâsının cânib-i garbîsi nihâyetinde yüz elli hâneli Ermeni köyüdür. Bunda cemî‘î a‘yân-ı Erzurûm serâ-perde-i vezîre gelüp kendi dîvânında buluşup bî-hisâb zî-kıymet hedâyâlar geldi. Andan 5 sâ‘atde alay-ı azîm ile,

Menzil-i karye-i Ilıca-i germâb-ı nâfi‘: Erzurûm kazâsının cânib-i garbîsi tarafında bir ılıca-i ibret-nümâdır. Lâkin her sene elbette birer âdem gark olur, ammâ gâyet nâfi‘dir. Âbı gâyet suhûniyyet üzredir. Ammâ sermâb halt edüp mu‘tedil olur. Cerebe gâyet nâfi‘dir. Selef pâdişâhlarından üzerine bir kubbe-i azîm ve câmekân ve bir havz-ı kebîr inşâ etmişler. Âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Bunda Müsellem Mustafâ Ağa, paşaya bir mücevher eğerli bir küheylân at ve bir semmûr kabaniçse ve bir cevâhir tîrkeş ve bir mücevher kılıç ve cevâhirli hançer ve mücevher ve murassa‘ kuşak ve on aded müsellah küheylan atlar üzre kâkülleri perîşân Gürcî mahbûbları ve elli aded kerûke (?) zireh ve kolçağ ve serpenâh getirüp paşaya hedâyâ verdi. Ve cümle üç yüz yetmiş aded gılmân-ı hassâlara birer kat sâye çuka ve akmişe-i fâhire yıllıklar getirüp cümle gulâmlar giyinüp ürdibehişt gılmânına döndüler. Hakîre dahi bir semmûr paçası kürk ile bir kat esbâb ve yüz guruş in‘âm etdi. Zîrâ niçe zamân mahdûm-ı mükerreminin hocası olmış idik.

Ba‘dehû ale’s-sabâh bin elli (–) senesinin mah-ı Şevvali’l-mu‘azzam’ının (–) günü İslâmbol’dan kâmil yetmiş konakda oturaklarımızla bu Ilıca’ya dâhil olup Erzurûm’a

girmeğe bir alay-ı azîm tertîb olundu kim bir vezîr-i âlî-şâna bu gûne muhteşemâne alay olmamışdır. Zîrâ hatt-ı şerîf ile tuğrâ-yı garrâ çeker serdâr-ı mu‘azzamdır. Ve hakîkatinde paşa dahi pâdişâh-meşreb, azamet ve dârât sâhibi Cem-vakârdur. Erzurûm askeri dahi bu Ilıca’dan altı sâ‘at tâ Erzurûm’a varınca tarîk-i âmmın tarafeynine cenâheyn-vâr mevc u mevc ve fevc u fevc, yemîn ü yesâr müsellah asâkir-i kerrâr kat-ender-kat cânibeyne selâma durup zırh-zireh, külâh ve kolçâğ ve botluğ ve giyimler giyüp ellerinde on yedişer boğum Basra kargısı tarakları yalmanı demrenleri orman gibi yolun iki tarafında çataçat durup atları altışar pâre âlât-ı yancığa ve bahrî hotaza ve gûnâ-gûn raht u bahta müstağrak olup âdâb üzre selâma durup paşa dahi önüne sekiz aded altun taslı şâtırları ve ellerinde teber-i müsellemîleri ve bellerinde murassa‘ kemer kuşakları ve kantûre ve tennûreleri ve dîbâ vü zîbâ hil‘at-i fâhire ve başlarında âfıtabe ve cığcığa kemeriyle tâvûs-ı bâğ-ı cinân gibi hırâmânî reftâr edüp paşanın yemîn ü yesârında mataracıbaşı ve tüfenkçiler kırmızı sâye çuka dolama ile mücevher ve murassa‘ matara ve tüfenkler ve zerdûz üsküfleri üzre otâğlarıyla ile zeyn olup paşa-yı pür-vakâr iki tarafına selâm vererek ubûr edüp cümle asâkir-i Erzurûm selâm alarak ubûr ederlerdi. Ve cümle iç gulâmları dörd yüz aded âlât-ı silâha ve cebe [vü] cevşene müstağrak olup enselerinde imâm ve hakîr ve hazînedâr dahi akîbimizce alemdâr ve sancakdârlar dahi akîbince sekiz kat mehterhâne-i Âl-i Osmânî‘yi çalarak ubûr olunup cümle Tatar askeri ve müteferrikagân ve vâcibü‘r-re‘ayâ ve kapucubaşılar dahi âlât-ı harbe müstağrak olup muhteşemâne gürûh gürûh ubûr edüp alaylarının ibtidâları kal‘a-i Erzurûm’a dâhil olunca ibtidâ derûn-ı kal‘ada Kesikkulle ***[285b]*** nâm kullenin tâ zirve-i a‘lâsı ki eflâke ser çekmiş bir tula kulle-i bâlâdır, anın üzerinden ibtidâ *aleykümü ‘s-selâm* şâhî topları atılmağa başladı. Andan yeniçerilerin iç kal‘asından toplar atıldı. Tâ ki Ilıca’dan altı sâ‘atin sa‘d sâ‘atinde paşa kal‘a-i Erzurûm’un Erzincan kapusundan içeri dâhil olunca el-azametullah kal‘anın cemî‘î burc [u] bârûları üzre altı yüz yetmiş pâre topa bir fitilden âteş edüp zemîn ü âsumân dir dir ditreyüp sadâ-yı top-ı küp evce peyveste oldu. Ve cümle piyâde kal‘a kulu ve yedi oda dergâh-ı âlî yeniçerileri çorbacıları çavuşları ve ağalarıyla kat-ender-kat pür-silâh paşa sarâyına varınca selâma âmâde olup paşa selâm vererek sarâya dâhil olunca yine kal‘adan bir yaylım top dahi atılup dîvânhâne-i âlîde niçe yüz kurbânlar zebh olup sommât-ı Muhammedî çekilüp eyle bir ziyâfet oldu kim gûya ziyâfet-i Ma‘dîkerbdir. Ba‘de’t-ta‘âm sekizer kat mehterhâne döğülüp dîvân-ı pâdişâhî oldu. Niçe da‘vâlar kat‘-ı alâka ve fasl-ı husûmet olup bu dîvânda yigirmi yedi kal‘a ağalarına ve yeniçeri ocağına ve topçu ve cebeci ve sa’ir ocak ağalarına ve iş erlerine ve gümrük emîni ve dizdâra el-hâsıl yetmiş aded hil‘at-i fâhire giydirilüp cümlenin huzûrunda Emîr Buhârî dâmâdı Molla Çelebi Efendi’ye bir yeşil çukalı semmûr lipaça ihsân olunup hakîr dahi gümrük kitâbeti hil‘atıyla ser-firâz ve ser-efzâz olup herkes du‘â ve senâ edüp hâne-i bî-minnetlerine revâne oldular.

Ba‘dehû sâhib-i devlet kendü re’y [ü] tedbîrine şürû‘ eyleyüp hakîre derûn-ı sarâyda Tekeli Mustafâ Paşa binâsı bir hücre ihsân edüp ve cümle ma‘ûnâtımızı şeker ve kahvemize varınca ihsân edüp evkât-ı hamsede hayr du‘âlarıyla me’lûf u meşgûl olup kâhîce nedîmlik, kâhîce gümrükde kitâbetlik edüp ahvâl-ı Erzurûm’a ıttilâ‘ hâsıl etmeğe alâ kadri’l-imkân bezl-i himmet etmeğe mübâşeret etdik. Cemî‘î kânûnnâmeleri, defterhânesi ve sicillâtına nazar olundu.

Evsâf-ı dârü‘l-celâl, vilâyet-i dârü‘l-ikbâl, kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metin Şehr-i Erzene’r-rûm ya‘nî Erzurûm ve behçet-i rüsûm dirler

Ba‘zılar Ere zulûm demişler. Azerbaycân hâkinde Ermen vilâyetlerinde bir eyâlet-i vâsi‘dir. Niçe tevârîhinde Enûşirvân binâsıdır, demiş. Ammâ sahîhi Akkoyunlu pâdişâhlarından Erzen Bây ibn Soknar ibn Gündüz Bây binâsıdır kim bâlâda eyâleti hudûdunda ahvâlleri münâsebetiyle mestûrdur. Nice mülûke intikâl edüp sene (–) târîhinde Sultân Hasan hükmünde idi. Ba‘dehû anın evlâdı, Kara Yûsuf destinden sene (–) târihinde Sultân (–) Hân feth edüp eyâlet-i Rûm olmuşdur. Taraf-ı pâdişâhîden vezîrinin hâssı on iki kerre yüz bin ve on dörd bin altı yüz akçedir. Ve eyâletinde on iki sancakdır. Hazîne defterdârı ve defter kethüdâsı ve timar defterdârı ve çavuşlar kethüdâsı ve çavuşlar emîni ve kâtibi vardır ve alaybeğisi ve çeribaşısı dahi vardır.

Sancakları bunlardır kim zikr olunur.

Evvelâ sancağ-ı **Karahisâr-ı Şarkî** ve livâ-yı **Kiğı** ve livâ-yı **Pasin** ve livâ-yı **İspir** ve livâ-yı **Hınıs** ve livâ-yı **Malazgird** ve livâ-yı **Tekmân** ve livâ-yı **Kurucan** ve livâ-yı **Tortum** ve livâ-yı **Mecingird** ve livâ-yı **Mamrovan** ve livâ-yı **Erzurûm**, paşa tahtı sancağıdır. Mâl defterdârının hâssı 1.152.900 ve ze‘âmet kethüdâsı hâssı 50.000 ve ze‘âmet defterdârı timar 20.200 ve Erzurûm sancağında cümle ze‘âmet 56 ve cümle timar 2219 ve eyâlet-i Erzurûm’un cümle sancaklarında olan timar ve ze‘âmetlerinin kılıçları beş bin iki yüz yetmiş tokuz kılıçdır. Ve kânûn-ı Süleymânî üzre cebelüleri ile hîn-ı gazâda alaybeğlerinin bayrağı altında bayraklarıyla on iki bin asker olur. Paşasının dahi hâss-ı hümâyûnına göre cebelüleriyle iki bin asker olur. Bu Erzurûm’un gâyet güzîde müsellâh ve mükemmel şeci‘ ve bahâdır ve dilâver ve server yiğitleri vardır. Ve bu Erzurûm beş yüz akçe şerîf mevleviyetdir. Şehrde üç niyâbeti var, sancağında cümle (–) nâhiyesi var. Evvela nâhiye-i (–) (–) (–) (–) (–) ***[286a]*** Ve yayabaşılardan yeniçeri ağası ve yedi oda dergâh-ı âlî yeniçerileri ve bir oda topcu ve bir oda cebecileri var. Bunlar cümle iç kal‘ada sâkinlerdir. Sene (–) târihinde Abaza Paşa bu Erzurûm’da ale’l-gafle celâlî olup bu iç kal‘ayı bir gice basup cümle yeniçerileri dendân-ı tîğdan geçirüp ancak yeniçeri ağası kal‘dan taşra bulunup o da Abaza {Paşa} re’yiyle taşrada bulundu, derler. Ol halâs olup Abaza kal‘a-i Erzurûm’a melik olup kâmil on sene isyân edüp yedi kerre üzerine mühr ile Çerkes Mehemmed Paşa ve Dişlen Hüseyin Paşa ve Demirkazık Halîl Paşa ve niçe serdârlar üzerine varup Erzurûm’u kabza-i tasarrufundan alamadılar. Tâ bu mertebe Erzurûm sa‘b u metin ve kışı kavî kal‘a-i bî-emândır. Ve iç kal‘ası dahi metîn kal‘a-i Rûm-ı cihândır.

Ba‘dehû sene (–) târîhinde Abaza Paşa üzre deryâ-misâl askerle Husrev-i şîr-i dilîr, Berhayâ-âsâ vezîr-i Aristo-tedbîr gelüp emân u zemân vermeyüp top-ı kûpler ile kal‘ayı rahnedâr edüp derûn-ı kal‘adan Abaza eman ile kılıcın boynına kefen ber-gerden edüp Husrev-i şîrin huzûruna çıkup emân ile Husrev Paşa, Abaza Paşa’yı Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘e götürüp cümle defter-i cerâ’imin âteşe yakup afv olunup eyâlet-i Bosna, andan eyâlet-i Budin, andan eyâlet-i Özü ihsan olunup niçe zaman mu‘azzez ve mükerrem manâsıb-ı âlîlere mutasarrıf olup tâ ki Sultân Murâd Hân sefer-i Revân’a gidecek mahalde cümle kul guluvv edüp “Pâdişâhın Abaza Paşasıyla gazâsı mübârek ola. Bizden

Erzurûm tarafında Revân seferine revâne olur yokdur.” dedikleri mesmû‘-ı hümâyûn olunca bi’z-zarûrî Abaza’yı Murâd Hân katl edüp İslâmbol’da Mürekkebciler kurbunda Murâd Paşa Türbesinde medfun etdiler.

Hikmet-i Hudâ Murâd Hân, kula rağmen katl etmeyüp bir gîce Cezâyire firâr etdirir (–). Sene (–) mürûr edüp bu bizim Erzurûm’u aldığımız mahalde Abaza Paşa Erzurûm’a Acem’den gelüp yine Erzurûm’da başına haşerât cem‘ olup isyân murâd edüp fermân-ı şehriyâr ile katl olunup biz Erzurûm’a vardığımızda hakîrin kapusu önünde kanı dahi pıhtı gibi uyuşmuş dururdu. Zîrâ bizim müsellemimiz varduğu mahalde Silâhdâr Süleymân Paşa, Abaza’yı katl etmişdi. Bundan murâd [u] merâm ya‘nî Erzurûm-ı pür-gumûm böyle bir metin hisâr-ı şumdur kim hasretü‘l-mülûk olup celâlîler dâr-ı karârı olmuşdur.

Abaza Paşa mütehassın olaldan berü Âl-i Osmân havf edüp bî-hisâb cebehâne ve altı bölük ağası ziyâde edüp cümle iki bin beş yüz kulu ve dizdârı ve on iki ağası ve iç kal‘asında buğday anbârları ve yüz seksen pâre topları ve Tebrîz kapusunda iki hisâriçe arasında Murâd Hân’ın on iki balyemez topları var. Kal‘ası Eğerli dağının dibinde bir top menzili ba‘îd bir bayırlı ve mesûr kayalı zemîn-i metîne vâki‘ olup cânib-i şimâlîsi ve yıldız tarafı ve cânib-i garbîsi sahrâ-yı Erzurûm’dur kim tûlen ve arzen ikişer fersâh menzil sahrâ-yı âbâdân-ı reyhân u çemenistândır. Ve niçe yüz ma‘mûr ve âbâdân kurâlar ile ârâstedir.

{Evsâf-ı nehr-i azîm, mâ-i Furât: Bu nehrin evsâfı tâ Aşağı Eğerli dağ evsâfı başında yazıla} Erzurûm sahrâsının tâ ortasından nehr-i azîm mâ-i Furât cereyân eder kim Gürcîstân tarafının cânib-i şarkîsinde Dumlu Baba Sultân ziyâretgâhının kayası dibinden çıkup cânib-i garba cereyân ederek Erzurûm sahrâsında niçe batak ve halîc ve buhayre ve tar‘alar olup niçe kerre yüz bin Bağdâdî turnalara kân-ı mekân olup andan karye-i Kân dibinden geçüp ikinci konakda kal‘a-i Kemâh dibinden ubûr edüp andan İzolı Ekrâdı içre Bingöl yaylasından gelir nehr-i Murâd’a mahlût olup deryâ-misâl Malatiyye kurbundan cereyân eder ve kal‘a-i Semisat’a Kal‘atü‘r-Rûm’a ve kal‘a-i Birecik’e ve Cisr-i Bombuç‘a ve Bolis’e ve kal‘a-i Ca‘ber’e ve kal‘a-i Rakka’ya ve Rûhbese’ye ve Karkisa’ya ve Ane’ye ve Haddîşe’ye ve Hiyet’e ve Ebyâr’a ve Takuk’a ve Hılle’ye ve Kûfe’ye uğrayup andan Batâyıh’da Kurna kal‘ası dibinde Şattu’l-Arab’a mahlût olup deryâ-misâl bir nehr-i azîmdir kim Basra önüne Hindistân gemileri gelir nehr-i deryâdır. Ammâ deverân [u] cereyânı, tulû‘ [u] gurûbu cümle dörd yüz fersah yerdir ve dörd yüz büleyde ve kasabâtlara uğrar, ammâ Erzurûm sahrâsında ibtidâsı gâyet lezîzdir kim hakkında Cenâb-ı Bârî Kur’ân-ı azîminde ve Furkân-ı mecîdinde yâd eylemişdir. Âyet; Sûre-i ve’l-Mürselât [68] âyetin cümle müfessirîn bu Erzurûm suyuyla tefsir etmişlerdir.

{Bu nehr-i Furat’dan gayrı yetmiş iki aded nehr-i azîmler cümle bu Erzurûm cibâllerinden ve Diyârbekir kûhlarından tulû‘ edüp cemî‘î Rûm’a ve Irâk-ı Arab’a ve Acem’e müstevlî olur. Hatatt-ı Makrîsi eydür, “Dicle ile nehr-i Furât’ı melâ’ikeler imdâdiyle Hazret-i Danyal hafr [u] ihrâc etdi,” deyü yazmış ve nehr-i Dicle Şatt’dır ve mebde’i Diyârbekir’in şarkında Tercil ve Meyyâfârikîn mâbeyninde hurûc edüp uyûn-ı bî-şümâr ictimâ‘ olup bilâd-ı Hasîn-i Keyfâ ve Cezîre-i Musul’a vâsıl olur. Zâr-bîn-i a‘lâ ve Zâr-bîn-i esfelden müstemir olup bu ikisi bilâd-ı Ermen’de niçe sulara haltından sonra Zâr bir nehr-i şedîd

olup dâ'imâ ra'd-vâr gürledüğünden Zârib-i mecnûn derler, ba'dehû Tikrit'e ve Batâyih'de (–) munsab olur}

{Ve bu nehr-i Furât hakkında Hazret-i Alî *kerremallahu veche'*den mervîdir. Buyurmuşlar kim "Yâ ehl-i Kûfe! Nehriniz Furât'a cennetden iki mîzâb munsab olur." demişler. Ve Ca'fer-i Sâdık'dan mervîdir kim "Âb-ı Furât'dan bir kerre nûş eden üç veya yedi kerre nûş eder ve azîmü'l-berekâtdır", deyü medh ederler. Eğer ünâs-ı Irâk ve ahâlî-i Rûm, Furât'ın berekât [u] menâfi'in bildiler. Furât'ın tarafeynine kıbâblar ve dîvâr sedler binâ ederlerdi ve "Her âfet ve âhete mübtelâ olan şifâ niyyetine bu Furât'a üç kerre girüp gasl etse âfet-i emrâz-ı muhtelifeden halâs ola", deyü İmâm-ı Ca'fer Furât'ı medh etmişdir.

Ve Ebû Hüreyre'den Müslim rivâyet eder: [69] buyurmışlardır. Ve bu nehr-i Furât ile nehr-i Asî§den gayrı Arz-ı Mukaddese hudûduna cereyân eder nehr yokdur. Nil-i mübârek bile Arz-ı Mukaddes'de dâhil değildir, demişlerdir. Ancak iklîm-i evvel haddinden de taşra tulû' edüp iklîm-i sânîde şehr-i Dimyât ve kal'a-i Reşîd'de Bahr-i Sefîd'e munsab olur. Ve nehr-i Furât'ın etrâfı arz-ı Rakka'da ve şimâli mâverâsında diyâr-ı Erzurûm'da eyyâm-ı şitâ olunca müncemid olup üzerinden bir iki ay niçe kârbânlar ubûr ederler. Arz-ı Rakka'nın cenûbi önlerinde nehr-i Furât donmaz, sevâhildir ve bir şîrîn zülâldir.}***[286b]***

Bu Erzurûm kal'asının sâhib-i tab' olan ahâlîsi ekseriyyâ bu mâ-i Furât'dan getirdüp nûş ederler ammâ yine kal'a-i Erzurûm içre Cennetbınarı derler bir aynu'l-hayâtdır, çoğu andan nûş ederler kim âdeme hayât verir.

Der-beyân-ı eşkâl [u] ecrâm-ı kal'a-i Erzurûm: Mezkûr bayır üzre şekl-i murabba' küfegi taşlı dâiren-mâdâr iki kat hisâr-ı üstüvârdır kim iki haytın mâbeyni yetmiş adımdır. Hisârîçe derler ve dâiren-mâdâr handakı vardır. Seksen adım enli ve yigirmi zirâ' umkı vardır, ammâ Gürcî kapusu ve Azerbaycân kapusu tarafı handakları derin değildir ve cirmi dâiren-mâdâr kâmil sekiz bin adımdır. Ve üç kapusu vardır. Cânib-i garba Azerbaycân kapusu, handak üzre cisrden ubûr olunur, iki kat demir kapudur. Biri dahi cânib-i şarka yine handak üzre cisrile geçilir iki kat demir kapudur. Bu iki kapu arasında Revân'ı feth eden on pâre balyemezler var. Bir kapu dahi cânib-i şimâle nâzır yine handakdan cisr ile güzer olunur Gürcî kapusu dahi iki katdır. Lâkin Tebriz kapusu tarafında evce ser çekmiş iç kal'aya muttasıl olmağıla {iç} kal'a dîvârı bir katdır, ammâ gâyet metîn u müstahkemdir. Ve kirpi-misâl topları çokdur. Cümlesi Darağacı mahallesine ve Gümüşlükünbet tarafına nâzır toplardır. Gâyet havâlesiz iç kal'adır. Taşra kal'aya havâle, eflâke ser çekmiş bir tula minâre gibi kulle-i âlîsi var. Kesik kulle nâmıyla şöhre-i şehr olmuş, üstü bir tahta örtülü kasr-ı âlîdir. On aded surâhî ve ser-âmed topları var kim kal'anın cânib-i erba'asındaki sahrâlarda kuş uçurmaz, âdemi hod ola, bi't-tarîk gezdirmez. Zîrâ gâyet bâlâ kulle-i ser-âmeddir. Kaddi yüz zirâ'dır, derler. Bu iç kal'a dîvârının kaddi altmış zirâ' âlîdir. Gayrı dîvârları kırkar ellişer zirâ' bâlâdır ve dâiren-mâdâr kal'anın iki katına iki yüz on kulle-i metîn ve iki bin seksen bedendir. Ve cümle kurşum mazgallı beden-i dendânlardır. Ve bu kal'ada cümle bin yedi yüz hânedir. Cümle toprak örtülü tarz-ı kadîm evler vardır.

Ve eyâlet-i Erzurûm'da {dahi} cümle temâşâ etdiğimiz kurâ ve kasabâtlar dahi cümle toprak örtülü imâretlerdir.

Der-sitâyiş-i sarây-hâ-yı Erzurûm: Cümleden Paşa sarâyı yüz on aded kat-ender-kat

müte‘addid hücreler ve tahtânî ve fevkânî dîvânhâneler ve kasr-ı âlîler bâğ-ı İrem-misâl gülistânında Tayyâr Mehemmed Paşa kasrı ve kapu üzre Tekeli Paşa kasrı {târîh-i Kasr-ı Tekeli Paşa

“Tâk üzre tâk-ı tumturâk sene [798]”}

Ve Paşa efendimiz Defterdârzâde Mehemmed Paşa kasrı ve bir hammâmı ve âb-ı hayât çeşmesârları ve taşra havlısı etrâfında ıstablı fevkında karakollukçu hücreleri var. Sarây meydânında dâ’imâ cirid oynanır, meydân-ı vâsi‘dir. Bu sarâyın iki kapusu var, biri Dîvân kapusu, şâhrâh üzre bâb-ı âlîdir, biri Uğrun kapudur, dâ’imâ mesdûd durur. Andan Mahkeme-i Şer‘-i Resûl-i Mübîn sarâyı ve Ca‘fer Efendi sarâyı ve Küçük Abaza Paşa sarâyı ve Kefeniğnesioğlu sarâyı ve Hacı Murâd sarâyı ve Hânım sarâyı, meşhûr olan sarây-ı alîler bunlardır.

Esmâ-i aded-i mahallât: Cümle yetmiş mahalle-i müslimîn ve yedi mahalle-i kefere-i Ermeni. Kıptî ve Yahûdî aslâ yokdur. Görseler nefy-i beled edüp yâhûd katl ederler. Evvelâ mahalle-i Cennet bınarı ve mahalle-i

…….. (1,5 satır boş) …….

Cümle evleri kârgîr taş binâdır ve fevkânîsi nâdirdir, ekser tahtanîdir. Zîrâ şiddet-i şitâsı şedîd ve küşâde hevâsı ba‘îd olmağıla on ay ve on bir ay kar yatduğu çok vâki‘ olmuşdur, derler. Anınçün ekseriyyâ hâneleri tahtânî olup bâm ve dâmlarında birer müşemmâlı bacaları ve keçe kaplı bâbları olup hammâm-misâl ibâdethâneleri vardır. Netîce-i kelâm, tahsîl-i ulûm edecek diyârdır. Çokluk hevâ [vü] heves yeri yokdur.

Der-beyân-ı cevâmi‘hâ-yı Erzurûm: Cümle yetmiş yedi mihrâbdır.

Evvelâ cümleden kadîm **Ulucâmi‘:** Tebriz kapusunun iç yüzünde tar[z]-ı kadîm, toprak örtülü bir minâreli Akçakoyunlu pâdişâhları binâsıdır. Tûlen ve arzen ikişer yüz adım câmi‘-i kesîrdir. Minberi ve mihrâbı tarz-ı kadîmdir. İçinde ale’t-tertîb dizilmiş iki yüz aded çam direkler üzre yine çam kirişlerdir. Kârgîr kubbe değildir.

Câmi‘in *[287a]* bir tarafında Revân zahîresiçün mahfûz beksamâtı var. Ve bu câmi‘in cânib-i şarkîsine muttasıl dîvâr dîvâra **Câmi‘-i Eski Medrese** {ve **Çifte Minâre** derler} Ba‘zılar Akçakoyunlu pâdişâhları binâsıdır, derler, ba‘zılar Sultân Uzun Hasan Şâh binâsıdır, diler. El-hâsıl ma‘bedhâne-i kadîm imiş. Niçe kerre Erzurûm muhâsara olup top-ı kûb zarbından câmi‘in ekser yerleri münhedim olup evkâfı olmamak ile harâb olmuşdur. Tebrîz kapusunın iç yüzünde bir bâb-ı bî-bedeli ve iki minâre-i ser-âmedî var kim Kâşî çînine hurşid-i dırahşân pertev urdukda şa‘şa‘asından çeşm-i benî Âdem bir dem nazar etmek mümkün değildir. Tâ bu mertebe sıhr-i mübîn minâre-i mübînlerdir ve eflâke ser çekmiş minâreler olmağıla seyyâhân-ı resen-bâz-ı üstâdân anda iplerin bend edüp cânbâzlık eder. Bu câmi‘ harâbe olmağıla Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ ta‘mîr u termîm etmeyüp içinde balyemez toplar dökmek için tophâne kârhânesi etdiler. Hâlâ cümle âlât-ı bisatları bu câmi‘ içre mahfû[z]dır. Hudâ ta‘mîrin müyesser eyleye. Meremmât olunsa bir dârü‘t-tedrîs olurdu kim edîm-i arzda misli olmazdı.

Andan **Câmi‘-i Lala Mustafâ** Paşa: Sarâyı kapusunun önünde tarîk-ı âm aşrı vâki‘ olmuş Süleymân Hân vezîri Lala Mustafâ Paşa binâsı, İslâmbol tarzı kubbe-i âlîsi ve cümle

binâsı rasâs-ı hâs ile mestûrdur. Tûlen ve arzen seksener ayakdır. Mihrâbı ve minberi ve mü'ezzin mahfili sâde güzelidir. İçinde şöhret-âvizeleri yokdur. Taşra soffası vardır amma haremi dârdır. {Süleymân Hân mi'mârı Sinân Ağa binâsıdır} Ulemâ-yı mütebahhirînden deryâ-yı ma'ânî, gûyâ Nu'mân-ı sânî, ya'nî müfessir ve muhaddis Vanî Efendi nâmında nâmı rub'-ı meskûna münteşir olmuş fasîhu'l-lisân ve bedî'u'l-beyân bir şeyhi var kim va'z u nasîhatın bir kerre istimâ' eden elbette her şeyden tâ'ib ü tâhir olup hâl sâhibi olur. Ve Yeniçeri İmâm nâmında bir hâfız-ı hamele-i Kur'ân imâm-ı hümâmı var kim gûyâ hümâm-ı akdemdir. Kaçan sabâh namâzında iki hizb mikdârı Hazret-i Kur'ân-ı azîmi ve Furkân-ı mecîdi tilâvet etdükde cümle cemâ'at-i kesîre hâmûş-bâş olup gaşy ü mebhut olurlar. Tâ bu mertebe mü'essir ve sûznâk savt-ı hazîni var. Ve ilm-i mûsikîde gûyâ mü'ellif-i kitâb-ı Edvâr'dır. Bundan gayrı niçe ulemâları vardır. Ve Yeniçeri Müe'zzîn nâmında Bilâl-ı Habeşî köçeği bir mü'ezzini var kim kaçan minâre-i bang-ı Muhammedî'de bir kerre Dâvûdî bülend-âvâzıyla *Allahuekber Allahuekber*, dese cümle sağîr u kebîrin vücûdları lerzân olur. Herkes kâr [u] kesbin ve ta'âm [u] yemesin terk edüp câmi'e gelirler. Zirâ bu Erzurûm halkı gâyetü'l-gâye musallîlerdir.

Andan **Câmi'-i Ca'fer Efendi:** Nev binâ bir kubbe-i vâlâ ve bir minâre-i mevzûnu vâlâ, bir kapulu tarz-ı cedîd, cümle revzenleri hadîd, haremli ve şâzirvânlı bir câmi'-i müferrahdır. Cümle kıbâbları rasâs-ı hâs ile mestûrdur.

Ve yine kal'a içinde (–) **Câmi'i:** Kâr-ı kadîm, cemâ'at-i kesîrli câmi'dir.

Ve Erzincân kapusundan taşra (–) **Paşa Câmi'i:** Cümle kârgîr kubbeli ve kurşum örtülü bir minâreli câmi'-i garîbdir kim cemâ'ati azdır.

Ve Tebrîz kapusundan taşra handak kenarında **Gürcî Mehemmed Paşa Câmi'i:** Bir minâreli ve toprak örtülü sâhibü'l-hayrâtı gibi babayâne câmi'dir, ammâ cemâ'at-i kesîreye mâlikdir.

……. (1 satır boş) …….

Bu câmi'lerden mâ'adâ cümle yetmiş yedi mihrâbdır, mesâcidlerdir. Ammâ hamd-i Hudâ bu şehr günden güne ma'mûr u âbâdân olmadadır.

Evsâf-ı medrese-i tahsîl-i ulûm

……. (1.5 satır boş) …….

Evsâf-ı dârü'l-kurrâ-yı Hazret-i Kur'ân

……. (1,5 satır boş) …….

Evsâf-ı dârü'l-hadîs-i kelâm-ı Nebî

……. (1,5 satır boş) …….

Evsâf-ı dârü't-ta'lîm [ü] mekteb-i sıbyân: Cümle yüz on aded mekteb-i püserândır. Evvelâ Lala Paşa mektebi ve Ca'fer Efendi Mektebi

……. (1 satır boş) ……. ***[287b]***

Evsâf-ı tekye-i dervişân

……. (1,5 satır boş) …….

Evsâf-ı çeşme-i âb-ı revân: Evvelâ çârsû içinde iki lüleli Cennetbınarı ve Erzincan kapusundan taşra Deveçeşmesi âb-ı hayâtdır. Tebrîz kapusundan taşra handak kenarında Mustafa Paşa Çeşmesi, târîhidir:

Kul, fîhâ aynun câriye, sene [575] .

Bundan gayrı yüz çeşmedir.

Evsâf-ı sebîl-i hayât-ı cân; cümle yetmiş sebildir.

……. (1,5 satır boş) …….

Evsâf-ı hammamât-ı sıhhat-i cân: Cümle (–) hammâmdır. Ammâ henüz binâ olunmuş Ca‘fer Efendi hammâmı, âb u hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı rûşenâdır.

……. (1,5 satır boş) …….

Evsâf-ı hân-ı kârbânsarây:

……. (1,5 satır boş) …….

Evsâf-ı hân-ı hâcegân: Cümle yetmiş hândır. Lâkin gayrı diyâr hânları gibi kurşumlu değildir. Serâpâ topraklıdır.

……. (1 satır boş) …….

Evsâf-ı hân-ı mücerredân: Cümle on bir aded odalardır. Cemî‘î erbâb-ı ma‘ârif garîbü‘d-diyârlar sâkin olup kâr u kesb edüp kifâflanırlar. Başka bevvâbları ve odabaşıları vardır. Her bir odalar birer câmi‘in evkâfı hayrâtlarıdır.

Evsâf-ı çârsû-yı bezzâzistân: Cümle sekiz yüz dükkândır. Ve dörd kapulu ve kârgîr kubbeli bir ma‘mûr bedesteni var. Sarrâchânesi ve gazzazları ve kuyumcuları ve terzileri ve sipâh bâzârı ve tahta’l-kal‘ası gâyet müzeyyendir. Darbhânesi Erzincan kapusu kurbundadır.

Evsâf-ı reng-i rûy-ı pîr u civân: Cümle ahâlîsi Türk ve Türkmân ve Kürd ve Ermenidir. Gökdolak Acemler dahi var. Ten-dürüst ve ten-perver, orta boylu ve zinde ve müsinn [ü] ihtiyâr âdemler ve civânları cümle la‘l-gûn yanaklı kaviyyü‘l-bünye âdemlerdir.

Evsâf-ı mahbûbe [vü] mahbûbât: On yaşından yigirmi beş yaşına varınca sıbyânları gâyet mahbûb olurlar. Andan sonra zeber-dest tüvânâ olup tiz sakallanıp kıllı âdemleri olur. Ammâ cümlesi halîm ve selîm ve halûk ve zekiyyü‘l-fehm şecî‘ âdemlerdir.

Evsâf-ı ahâlî-i libâs [u] lisân: A‘yânları çuka sammur ve akmişe-i fâhireler giyüp kâr ederler. Ulemâ ve sulehâsı yine çuka ferâce ve bogasi haftân giyerler, dahi ednâsı ehl-i hıref olup abâ-kabâ ve bogasi hil‘at giyüp kâr u kesb ederler.

Evsâf-ı hevâ vü âb-ı hayvân: Üç ay hevâsı gâyet latîfdir kim âdem hayât-ı câvidân bulur. Suyu zülâl-i cândır. Ata ve nisvâna suyu gâyet nâfi‘dir. Cennetbınarı ismiyle müsemmâ bir bınarı Temmûz’da nûş eden [70] âyetin {fehm eder}

Evsâf-ı iklîm-i arz-ı büldân: İklîm-i örfiyyenin on sekizinci hissesindedir kim, iklîm-i hâmisde olmış olur. O hisâb üzre bu şehr arz-ı beledî (–) ve tûl-ı nehârî (–) (–) (–) (–) (–)

(–) (–) (–)

Evsâf-ı memdûhât-ı mahsûlât: Şiddet-i şitâsının vefretinden zer‘ hubûbâtı altmış günde hâsıl olup der-anbar olur. Bir kile tohmundan seksen kile verir. Bir kile darısı yüz kile verir. Yedi gûne buğday olur. Kılçıksız buğdây deve dişi gibi bir ak gendim-i akdır.

Evsâf-ı memdûhât-ı sanâyi‘ât: Derzisi ve kuyumcusu gâyet üstâdlardır. Ve Şirek ve Mîrek nâmân kılıççıları gâyet üstâdlar

……. (1 satır boş) …….

Evsâf-ı memdûhât-ı me’kûlât: Bir gûne tavuk yüreği ve çiriş derler bir gûne sebzevâtdır, anın böreği ve bâzârında hâs ve beyâz yağlı çöreği ve birer kulaç hâs ekmeği ve ketesi ve paçası ve tennûr kebâbı ve ışkını ve herîsesi (–) (–)

Evsâf-ı meşhûr-ı meşrûbât: Evvelâ reybaş şerbeti ve âb-ı şüllesi ve avân içün bozası ilik-misâl süzülmüş bozadır.

……. (1 satır boş) …….

Evsâf-ı mesîregâh-ı imârât: Teferrücgâh-ı Cirid meydânı ve Çemenzâr Bâzârbaşı değirmeni ve Gümüşlü Künbet meydânı ve Umudum köyü ve Abdurrahmân Gâzî tekyesi ve Gürcî meydânı (–) (–) (–) (–) (–) ***[288a]***

Evsâf-ı külliyât-ı Erzurûm: Üç aded kal‘a kapusundan taşra şarkında ve garbında ve şimâlinde üç binden mütecâviz re‘âyâ ve berâya varoş evleri vardır. Cânib-i erba‘alarında aslâ sûru yokdur. Lâkin her şâhrâhı üzre türbe kapuları var, ammâ bu kal‘anın cânib-i kıblesinde Tebrîz kapusundan tâ Erzincân kapusuna varınca bir kat kal‘a esâsına mübâşeret olunup ba‘zı yerleri birer âdem kaddi rûy-ı zemîne çıkmış, eğer anın itmâmı müyesser olmuş olsa Erzurûm kal‘a-yı Kahkahâ olurdu. Hâlâ bu temeller ile kal‘a mâbeyninde {varoş-ı cenûb} yedi mahalle hâne-i azîmler vardır. Bâzârbaşı mahallesi su değirmânları gâyet çokdur.,

Varoş-ı bâb-ı Tebrîz: Bir bayır başında Darağacı mahallesinden ve Dönükler mahallesinde tâ Gümüşlükünbet’e varınca varoş-ı azîm re‘âyâ vü berâyâ evleridir.,

Varoş-ı Gürcî kapusu: Kal‘anın cânib-i şimâlinde niçe bin hâne ve dekâkîn ve hânlar vardır. Hâlâ dahi imâr olmadadır. Cümle ankâ bâzargânlar bunda sâkin olurlar. Hakîrin kâtib olduğumuz gümrük bundadır ve cânib-i erba‘asında Arab ve Acem ve Hind ve Sind ve Çin ve Hıtâ ve Hoten bâzargânlarının hânları bu mahaldedir. İslâmbol ve İzmir gümrüğünden sonra bu Erzurûm gümrüğü gâyet işler. Zîrâ tüccâr sevdâgerlerine adâlet ederler.,

Varoş-ı Erzincân kapusu: Kal‘anın cânib-i şarkîsinde Deveçeşmesi’nden tâ Alîdeğirmeni’ne varınca varoş-ı azîmdir. Bu varoşlarda ekseriyyâ Ermeni re‘âyâlar sâkin olduğundan cümle on üç aded kenîse-i kefereler vardır. Cümle kefereleri alaca destâr peşkîr sararlar ve âyînlerine londura mâvî çuka ve ednâ re‘âyâları şal kebe ve ayaklarına nâzük çarık giyerler. Gâyet rencber re‘âyâsı vardır. Kefere avretleri yassı başlı ve beyâz ızâr çarşaf bürünürler, ammâ müselmân havâtînleri sivri se-renk ve dîbâ ve gümüş ve altun takye giyüp beyâz nâzük câr-ı ızar bürünüp ayaklarına katife çakşır ve sarı çizme giyüp mü’eddebâne reftâr ederler. Gâyetü‘l-gâye hüsn-i cemâlde ve lutf-i i‘tidâlde olup

kelimâtları lehçelerine göre mevzûn ve dişleri hemvâre dürr-i meknûn ve giysû-yı müşg-bârların sarkıdırlar ve uşşâkı bin cân ile kendülerine akıdırlar. Ve hevâsının letâfetinden ricâl makûlesi ol kadar müsinn ü mu‘ammer olur kim kuvveti gitmiş, hey’eti bitmiş, ömrü yetmişe, yüze yetmiş, kuvveti kudreti gitmiş [ve] musâhabetden kalmış olurlar ve kelimâtları bu edâ ile tekellüm ederler.

Lisân-ı ıstılâh-ı ahâlî-i Erzurûm: *Haradaydın,* ya‘nî nerede edin. Ava bırbaş vurdımm. *Bınırıyı göyindir,* ya‘nî ocağı yak.

……. (3 satır boş) …….

Ammâ ehl-i ilm ve ulemâsı ve musannif ve mü’ellifi ve şu‘arâları fesâhat u belâgat üzre söze gelseler kelâm-ı örfiyyede talâkat-ı lisânları olup bedî‘u’l-beyân ve fasîhu’l-lisân kelimât eder erbâb-ı ma‘ârifleri vardır. Husûsan **Hattat Ömer Çelebi** ve

……. (1 satır boş) …….

Bunlar meşhûr-ı âfâk, bî-bedel-i pür-ma‘rifetlerdir ve cemî‘î erbâb-ı ma‘ârifin eğlencesi meddâh-ı Hazret-i Hamzâ-i bâ-safâ, Kassâb Kurd ve şebbâz u hayâlbâz Kandillioğlu ve Diyârbekirli Yahyâ şâkirdi Hânende Veys Çelebi, pâkîze eş‘ârı vardır .

……. (1 satır boş) …….

Ve mecâzibûndan **Külhânî Ahmed Dede** germâ-germ âteşli külhana girüp hâb-ı nâza varırdı.

Ve **Sıyâmî Dede** cellâd elinden bir kaç bî-günâhı halâs edüp ertesi cürm sâhibleri bulunup Sıyâmî Dede kendi tahta kılıcıyla üç âdemi katl etmişdir. Ve *“Allah’ım da Allah’ım”* nâm bir kolu meflûç keçe külâhlı bir cân idi. Niçe kerâmetinden mâ‘adâ her gîce ehliyle yigirmi cimâ‘ etmeğile meşhûr idi.

Ve **Sefer Dede**, Erzurûm kışında uryân gezerdi. *[288b]* Ve bu Erzurûm gerçi şiddet-i şitâ kânıdır, ammâ müşebbek besâtînleri vefret üzre olup kavunu ve karpuzu ve lahanası ve badıncânı ve çirişi çok olur bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-iş‘âr ve arz-ı mahsûldârdır. Ve vilâyet-i vâsi‘i ma‘mûr, hınta ve sâ’ir gılâlı meşhûr, nafakaları hûb u mergûb ve mezra‘ları vâfir ve berekâtı mütekâsir ve ni‘metleri firâvân ve niçe bin uyûn [u] enhârları cârî ü revân bir şehr-i Rûm-âbâdândır.

Bu şehr-i ma‘mûr ol kadar ucuzlukdur kim âlü‘l-âl deve dişi buğdâyın bir somarı (–) batmandır. Beş somarı bir guruşadır. İki at yemi bir akçeyedir ve bir somar arpa (–) akçeyedir ve bir vukıyye beş dâne hâs ve beyaz ekmek bir akçedir. Koyun eti iki akçeye, sığır eti bir akçeye ve bir tavuk bir akçeye ve kırk yumurta bir akçeye ve bir güvercin palazı bir akçeye, yüz dirhem yağlı kâhi ve katmer çörek bir akçeye. Sâ’ir me’kûlâtları dahi ana kıyâs oluna.

Gerçi şiddet-i şitâdan bâğı ve bâğçesi yokdur, amma Paşa sarâyında gül bâğçesi ve Hacı Murâd bâğı gülistânı ve Kefeniğnesioğlu güllüğü ve Bedros bâğı güllüğü ve niçe gül bâğları dahi vardır. Ammâ bu zikr olunan bâğların mutabbak gülleri meşhûrdur. Câbecâ kış elması ve ahlâd emrudu vardır, ammâ gayrı meyve aslâ olmaz. Lâkin mesîregâhlarında ve gül bâğlarında dıraht-ı kavak ve bîd-i sernigûnları firâvândır. Gayrı eşcâr-ı müsmirrâtı olmaz. Kışı katı olduğundan iki ayda ekerler ve biçerler ve secc edüp döğerler ve ale’l-

fevr der-anbar ederler. Bizim senemizde atlar mâh-ı temmûzda çayırda iken bir ra‘d u berk u dipi vü boran ve bârân yağup cümle atlar boşanup Erzurûm sahrâsında olan Umudum köyüne ve Kâne ve Gez köyüne varınca atlar serseri gezdiler. Böyle şitâsı şedid olur. Hattâ efvâh-ı nâsda darb-ı meseldir kim bir dervişe “Kanden gelirsin?”, derler? “Berf rahmetinden gelirim”, der. Ol ne diyârdır, derler; sovukdan “Ere zulüm” olan Erzurûm’dur, der. “Anda yaz olduğuna râst geldin mi”, derler? Derviş eydür: “Vallahi on bir ay yigirmi tokuz gün sâkin oldum, cümle halkı yaz gelir derler, ammâ görmedim”, der. Hatta bir kerre bir kedi bir damdan bir dama pertâb ederken mu‘allakda donup kalır. Sekiz aydan Nevrûz-ı Harzemşâhî geldikde mezkûr kedinin donu çözülüp mırnav deyüp yere düşer. Meşhûr latîfe-i darb-ı meseldir. Ammâ hakîkatü‘l-hâl bir âdemin eli yaş iken bir demir pâresine yapışsa derhâl müncemid olup elinden demir ve demirden eli kopmak ihtimali yokdur. Âhenden eli bin âh-ı serd ile halâs ederse eli ayasının sehl derisi âhiyle âhende kalır. Bu şiddet-i şitâyı diyâr-ı Azak’da ve Deşt-i Kıpçak’da erba‘în ve zemherîr geçirdik, böyle keskin kış görmedik. Ammâ halkı gâyet ten-dürüstdür. Yine böyle şitâ iken bâğ u bâğçesi olmayup cümle meyvesi iki konak yerden İspir ve Tortum ve Erzincan’dan gelir. Âlü‘l-âl şeftâlüsü ve zerdâlüsü ve kaysısı ve üzümü okka bir akçedir. Ve birer araba kavunu ve karpuzu on akçeyedir. El-hâsıl me’kûlât cihetinden lâ-nazîr şehr-i bî-bedeldir. Lâkin odunu yokdur, cümle dağlar uryândır, ammâ hikmet-i Hudâ odunı dahi ucuzdur. İki konak yerde (–) dağlarından gelüp gürân derler gemi direkleri olup kaddi kırk arşındır. Kırk akçeye verirler. Anı yakup def‘-i şitâ ederler ve develer ile pelid ve meşe odunları dahi iki konak yerde (–) dağlarından gelir. Bir deve yükü odunu otuz akçeye verirler. Paşanın odunun gümrüğe gelen cümle kârbân develeri birer sefer odun götürürler, kanûndur. Başka odun ağası vardır, ammâ re‘âyâlarının koyunları ve sığırları çok olmağıla fukarâlar sığır tezeği yakarlar. Fukarâ re‘âyâlarının cümle ocakları evlerinin ortasındadır. Cânib-i erba‘alarında hayvanları durup hâneleri hammâm gibi olur. Tennûrlarında herîseleri ve ekmekleri pişmededir.

Evsâf-ı Eğerlidağ: Erzurûm’un cânib-i kıblesinde nısf sâ‘at ba‘îd bir kûh-ı bülenddir. Eğer misâl olduğundan elsine-i nâsda Eğerlidağ derler. Zîrâ zirve-i a‘lâsı iki çatal dağdır. Kal‘a-i Hınıs’a ve Malazgird’e ve Bingöl yaylasına andan gider. Bu dağda cemî‘î hukemâ edviyeleri olur. Şükûfe-i tûtyâ râyihasından âdemin dimâğı mu‘attar olur. Ve dahi yernebas ve ışkın ve südlüce ve cacıh ve kıjı ve tere ve râvend ve cedvâr ve yabrûhu’s-sanem ve şâhtere ve niçe bin gûne *[289a]* edviyeler bu dağda mevcûddur. Niçe kehhâller bu dağa gelüp tûtyâ cem‘ edüp kırk elli sene alîl olmuş âdemin gözüne mil ile çeküp cemî‘î buhâr ve perde mahv olup çeşmi rûşen olur. Yüz, yüz elli hâneli sünbül ve müşk-i Rûmîsi olur ve lâle ve zerrîni ve nilüfer ve şakâyıkı ve tırfîl ve zâteri ve na‘nâsının râyiha-i hoş-bûsu âdeme hayât verir.

Menâkıb-ı Bel‘am ibn Bâ‘ûr: Hikmet-i Hudâ bir gün bir cebelin dâmeninde cirid oynarken hakîr atdan tekerlenüp at başın alup “Kandesin Eğerlidağ?” deyüp urûc etdi. Hemân hakîrin cân başına gelüp bir gayrı ata süvâr olup esb-i firârîyi birkaç gulâmımızla kovarak tâ Eğerlidağ’ın zirve-i a‘lâsına çıkup atı anda dutup süvâr oldum. Ol mahâlde bir kabr-i tavîl görüp “Allahu a‘lem bir ulu ziyâretdir” deyü rûhiyçün bir Fâtiha tilâvet edüp piyâdece adımlayup kaddi kâmil seksen adım geldi. Başı ayağı ucunda birer serâmed amûd-ı zenbûrîler dikilmiş, ammâ bunun ziyâret [u] temâşâsına meşgûl iken bir bed râyiha

hakîri ve gulâmlarımı sermest edüp çâkerlerim burunlarını dutdular. Kabri üzre nazar etdim, ancak kabri üzre olan türâb tencerede bulkur gibi kaynar ve siyâh zift ve katran gibi yağlı toprakdır. Âhir bed râyihasından tahammül edemeyüp bu türâbın yağıyla kaynaduğuna ta‘accüb ederek yine atlarımıza süvâr olup vakt-i gurûbda Tebrîz kapusundan içeri dâhil olup ba‘de’l-mağrib Paşa huzûruna vardığımızda “Şükür sağlığa, hele atını cümle bisâtıyla buldun mu”, dediler. “Belî buldum ve Eğerlidağ‘da bir kabr-i tavîl-i evliyâullahı ziyâret etdim” deyü kabri gördüğüm üzre paşaya hikâyet edince hemân Erzurûmlu Ca‘fer Efendi, musannif ve mü’ellif ve sulehâ-yı ümmetden azîz kimesne idi, ol eyitdi: “Sakın Evliyâ Çelebi! Ol maşadı bir dahi ziyâret etme. Ol Hazret-i Mûsâ bed-du‘âsıyla imânsız gitmişdir, anâ Bel‘am ibn Bâ‘ûr derler. Niçe yüz yıl mu‘ammer olup âhir Hazret-i Mûsâ‘dan sonra dâğ-ı derûnundan diyâr-ı Mısr’ı terk edüp bu dağda olup hâlâ kabri sayf u şitâda leş gibi kokup türâbı yağıyla cehennem azâbı çeküp kaynar” dedikde bu hakîr-i pür-taksîr âlem-i hayretde kaldım.

İbret-nümâ-yı sü‘bân-ı azîm: Yine bu Eğerlidağ’ın dâmeninde Hazret-i Resûl-i Ekrem’in alemdârı Abdurrahmân Gâzî medfûndur. Anın tekyesinin kıblesi tarafına yokuş yukarı Eğerlidağ’ı bir tarafına iki bin adımda çıkup ol cebelin zirve-i a‘lâsında bir çemenzâr ve lâle-‘ızâr ve müşk-bûlu bir fezâda bi-emrillahi Te‘âlâ bir başlı bir ejdehâ kara taş olmuşdur. Başından kuyruğuna varınca yedi yüz yetmiş adımdır. Başı Erzurûm sahrâsına nâzır, kuyruğu Malazgird kal‘ası yoluna vâki‘ olmuşdur. Paşa sarâyından dağları kar bürüdükde yahşi görünür. Vücûdunun cüsse-i arzı iki yüz adımdır. Dörd ayağı vardır. Her bir pây-ı haceri onar adım kalındır, kuyruğu minâre kalınlığıdır. Sultân Selîm-i Evvel asrına dek bu ejdehâ dörd ayağ üzre durup ağzını cânib-i şimâle açup durur imiş. Ol zamân bir zelzele-i azîm olup zelzeleden ejdehâ münhedim olup pâre pâre çemenzâr üzre olup yatar. Hatta kubbe-misâl kellesinin haceri iki şakk olup gözünün bir bebeği kellesinden çıkup cânib-i kıbleye, Malazgird yoluna galtân olup küçük hammâm kubbesi kadar müdevver ve mücellâ ve muşa‘şa olup yatar. Gûyâ çarhdan çıkma bir müdevver ayn-ı sü‘bândır. Ammâ sol gözünün bebeği yine kellesinde durur. Hikmet-i Hudâ bu sü‘bânın hacerleri kar yağdıkda kara siyâh katrân gibi taşı gâyet ayân u beyân temâşâ olunur. Zîrâ kar yağdıkda bu ejder taşları üzre aslâ kar karâr etmeyüp mahv oldukda cânib-i erba‘ası beyâz kar ortasında siyâh taşdan başı ve ağzı ve burnu ve dili ve kulakları ve dörd ayakları ve endam-ı vücûdu ve kuyruğu ayân u beyân nümâyândır. Hikmet bu kim şiddet-i şitâda kara taşı âteş gibi ıssı olup alev ber-alev buhârı zâhir olur. Ammâ temmûzda buz pâre olup misk yılanı râyihası-misâl bir hoş-bûsu şemm olunur. Acîb u garîb sırr-ı Hudâdır. Taş olması sebebi oldur kim kaçan Risâlet-penâh Dâr-ı bâkîye intikâl etdiklerinde alemdârı böyle bir Resûl-i Kevneyn’den cüdâ düşdüm deyü terk-i yâr-ı gâr [u] ashâb-ı güzîn edüp bu Erzurûm dağında bir gâr içre bakıyye-i ömr-i girân-mâyesin tâ‘at u ibâdet ile geçirirken bir sabâh savma‘asından çıkup görse dağdan bir büyük ***[289b]*** ejdehâ ra‘d-vâr gürleyüp gelir. Hemân dem şeyh “Kıf yâ sü‘bân [71], kabr-i râhdır. Bi-emrillah ejder lisân-ı hâl ile “Erzurûm halkı yiyüp Van deryâsı kenarında Sübhân dağı gârlarında yavrularım vardır, anlara nafaka götürsem gerek” deyince hemân şeyh *“Üskün bi-iznillahi misli’l-hacer ve imsek yâ cibâle Sübhân zürriyete sü‘bân”* [73] deyü gazâb-âlûd olup emr edince bi-emrillah bu ejder taş olur ve Van deryâsı kenarındaki Sübhân dağında ejderin evlâdları habs olup kâhîce niçe kerre zâhir olduğu inşallah mahalliyle tahrir olunur. Bir

sırr-ı İlâhî ejderhâdır kim Erzurûm halkının ma‘lûmlarıdır, *ve’s-selâm.*

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı kibâr-ı evliyâ-yı izâm

Evvelâ bedreka-i makâmât, âyine-i kerâmât, hâtır-ı esrâr-ı tarîkat, nâzır-ı envâr-ı hakîkat, âfitâb-ı nihânî, kamer-i zindegânî **eş-şeyh Hazret-i Ebû İshâk-ı Kazvînî**, *aleyhi rahmeti’l-Bârî:* İsm-i şerîfleri İbrâhîm dir. Künyeleri Ebû İshâk’dır kim (–) kurbunda Kâzvin şehrinde rahm-i mâderden müştâk olmuşdur. Atası Şehriyâr idi. İslâm ile müşerref oldukda Ebû İshâk’ın vâlidesi hâmile kalup Hicret-i Nebevî‘nin üç yüz elli iki Ramazân’ında Ebû İshâk vücûda gelüp günden güne kutbu’l-aktâb oldu. (–) Asrında seyâhate çıkup Bursa’da ve Edirne’de makâm edinüp andan yine Erzurûm’a gelüp Tebrîz kapusunun iç yüzünde bir kulle-i azîm içinde dârü‘l-karâr-ı bâkî edinüp anda medfûndur kim bir ak sakallı hâtûn türbedârı vardır.

Menâkıb-ı Türbedâr Hâtûn Baba: Kaçan Abaza Erzurûm’da ısyân etdükde sekbân, sarıca haşerâtları bu Ermeni kızını haber alup vaz‘-ı yed etmek murâd etdiklerinde bu kız eydür. “Ey Ebû İshâk tanrısı! Beni bu sekbânlar elinden Ebû İshâk aşkına halâs eyle. İslâm’a gelüp kabrinde kulu olayım” dedikde bi-emrillah kız ak sakallı bir pîr olup sekbânlar kapudan içeri girüp kızı bulmayup avdet ederler. Hemân sakallı kız âsitâne-i Ebû İshâk’a gelüp Şeyh huzurunda İslâm ile müşerref olup şeyhden sonra sakallı kız türbedâr olmuşdur. Hakîr vardığımızda hayâtda idi. Anın dahi hayr du‘âsın alup rûh-ı Ebû İshâk içün bir hatm-i şerîf tilâvet eyleyüp âşinâlık kesb etdik. Erzurûm’da müstecâbü‘d-da‘ve türbe-i pür-envârdır.

Yine bu kubbe içinde kal‘a-i Revân’da yedi ay mahsûr olan **Şehîd Murtazâ Paşa**; Ebû İshâk Sultân’ın ayağı ucunda medfûndur.

Ve **Dişlen Hüseyin Paşa**‘yı Abaza Paşa katl etmişdir, anda medfûndur.

Ve ziyâret-i Ulu Câmi‘ İmâmı **Azîz Efendi** ve yine Câmi‘-i Kebîr İmâmı **Zeynî Efendi** ve Paşa sarâyı mukâbelesinde bir sivri künbet içinde **Sultân Kâsım ibn Sultân Mahmûd Gaznevî** ve cenbinde hemşîresi **Fîrûze Hânım** ve ana karîb **La‘lî Paşa** ve dahi **Külhanî Ahmed Dede** ve Erzincan Kapusundan taşra Deveçeşmesi üstünde merhûm u sa‘îd u şehîd **Cânpolâdzâde Mustafâ Paşa**, feth-i Revân’dan sonra Tabanıyassı Vezîria‘zâm Mehemmed Paşa bi-gayr-i hakkın şehîd etdi, *rahmetullah*. Pederimiz ve bu hakîr ihsân-dîdesi ve nazar-kerdesi idik.

Ve Eğerlidağ dibinde Alemdâr-ı Resûlullah **Hazret-i Abdurrahmân Gâzî**, bir cihân-nümâ mürtefi‘ ve teferrücgâh tekyede medfûndur.

Ve **Hindî Baba Sultân** *kuddise sırruhu*.

Ve Tebrîz kapusundan taşra Gümüşlü Künbet nâmında bir serâmed ve musanna‘ kubbe-i âli vardır. Zamân-ı kadîmde serâpâ gümüş ile mestûr imiş. Anda **Sultân Mahmûd-ı Gaznevî** medfûndur. Seng-i sandûkasında ism-i Mahmûd tahrîr olunmuş, ammâ Gaznevî dememiş.

……. (1,5 satır boş) …….

Niçe ziyâretler dahi etdik, ammâ meşhûr-ı âfâk olan bu sultânlardır. *Kaddesenallahu rûhahu’l-azîz ve rahmetullahi aleyhim ecma‘în.*

Bin elli (–) gurresinde Erzurûm eyâleti Kürdistân'ında Şuşik kal'ası üzre sefere gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ nehr-i Araz'ın cenûbi karşısında dağlar içre Şuşik kal'ası beği isyân u tuğyân edüp sulha muğâyir Acem'in kal'a-i Revân'ı nevâhîlerinden niçe yerleri nehb u gâret etdüğü Revân Hânı Kelb Alî Hân oğlu Genc *[290a]* Alî Hân tarafından nâmeler ile elçiler ve azîm hedâyâlar gelüp Şuşik beğinden tazallumnâmeleri kırâ'at olundukda cümle erbâb-ı dîvân ile müşâvere olunup sefere mübâşeret olunup cümle eyâlet-i Erzurûm'un sancaklarında olan mîr-i livâları ve erbâb-ı zu'amâ ve erbâb-ı timarları ve her kal'anın nısf kulları sefere gelmek içün emr-i şerîfler ile sancak sancak kapucubaşılar gidüp asker-i deryâ-misâl günden güne cem' olup Gümüşlü Künbet sahrâsında hayme ve hargâhlarıyla meks edüp paşa-yı âlî-vekâr dahi yetmiş bayrak sekbân ve sarıcası ve dörd bin askeriyle Gümüşlü Künbet fezâsına çetr-i mülemma'ın kurup paşanın cânib-i erba'asına sâ'ir mîr-i mîrân ve sâ'ir ümerâ-yı livâ meks etdiler. Evvelâ Ketenci Ömer Paşa oğlu Mehemmed ve karındaşı Irakdan ma'zûl Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve Gürcî Deli Dilâver Paşa ve pâye ile Erzurûm Defterdârı Osman Paşa ve İspir [ve] Tortum Paşası Gâzî Seydî Ahmed Paşa, henüz Çaşnigîr Paşalık ile harem-i hâsdan çıkmış bir şecî' mîr-i livâdır. Bu mezkûr mîr-i mîrân [ü] ümerâlar ale'l-tertîb kânûn-ı şehriyârî üzre yerlü yerlerince meks edüp cümle yetmiş altı bin asker olup Acem elçisi bu deryâ-misâl askeri görüp Şuşik beğinden şikâyet etdiklerine peşîmân oldular. Zîrâ bu deryâ-misâl asker ile ihtimâldir Revân'ı muhâsara ederler mülâhazası havfine düşdüler. Ba'dehû mâh-ı mezbûrun gurresinde Alacaatlı Hasan Ağa nâm kapucubaşı bin atlı müsellah asker ile konakcı olup tûğu ve otağı götürdü. Ve Seydî Ahmed Paşa çarkacı ve Bâkî Paşa dündâr ta'yîn olundu. Ertesi gün paşa-yı kâmkâr menzil-i Gümüşlü Künbet kurâsından cüyûş-ı muvahhidîn ile alâ-rağmi'l-a'dâ bir alay-ı azîm etmişdir kim cânib-i selâsede olan kızılbaş-ı bed-ma'âşların çaşıtları hayretde kalup cümle asker gürûh gürûh, fevc ü fevc alaylarıyla 4 sâ'atde menzil-i Deveboynu nâm mahalde Paşa-yı âlî-kadr otağında meks edüp cümle ümerâ ve mîr-i mîrânlar ziyâfet-i azîminden tenâvül edüp herkes hayme ve hargâhlarına revâne oldular. Bir çemenzâr-ı hamûndur kim nebâtât [u] kiyâhât-ı tırfil yoncasında atlarımız tâze cân buldular. Bu cây-ı ma'hûd Pasin sahrâsının ibtidâsıdır. Ammâ kış eyyâmında bu Deveboynu nâm mahalde minâre boyu kar olup çığ ve şepe (?) içinde niçe kârbân halkı kalup helâk olmuşlardır. Hatta Tabanıyassı Mehemmed Paşa bu Deveboynu karın aşamayup Revân imdâdına yetişemediğinden Revân kal'asın kızılbaş yedi ayda Âl-i Osmân elinden almışdır. Böyle bir bî-emân Deveboynu'dur. Andan yine cânib-i şarka 3 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Ca'fer Efendi: Bunda Ca'fer Efendi ziyâfet-i azîm edüp paşaya üç at ve üç gulâm ve üç kîse hedâyâ verdi. Üç yüz hâneli ma'mûr u âbâdân Ermeni re'âyâsı köyüdür. Andan yine şarka Pasin sahrâsı içre 5 sâ'atde

Evsâf-ı kal'a-i Kahkahâ-yı Rûm Hasan-Âbâd

Sene (–) târihinde Azerbaycân pâdişâhı Sultân Uzun Hasan Ebü'l-feth havfinden müceddeden binâ etmişdir. Anınçün Hasankal'ası nâmıyla meşhûr-ı âfâk bir hüsündâr kal'a-i gevher-nigûndur kim Pasin sahrâsına göğüs verüp eflâke ser çekmiş kal'a-i âlîdir. Sene (–) târîhinde cebren ve kahren muhâsara ile Kara Yûsuf evlâdı Ekrâdları destinden (–) Hân Gâzî feth edüp eyâlet-i Erzurûm'da Pasin sancağı beğinin tahtıdır. Beğinin hâssı

taraf-ı pâdişâhîden kânûn-ı Süleymân Hân üzre 12.400 akçedir. Erbâb-ı zü‘amâsı altıdır ve erbâb-ı timarı 325, alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Hîn-i gazada cümle cebelüleri ile bin beş yüz asker olup ve nısf kal‘a neferâtlarıyla paşa fermânıyla imdâda geldiler. El-azametullah kaçan paşa-yı zevi’l-ihtirâm bu kal‘a zîrinde meks etdikde kal‘ada bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top-ı pür-renk [ve] alay-ı ceng eyledi kim zemîn ü âsumân dir dir ditreyüp Kal‘a-i Hasan mürg-i semender-vâr âteş-i nemrûd içinde kaldı. Acem elçisi bu hâli görüp dem-beste kaldı. Bu mahalde Paşa-yı Aristo-tedbîr buyurdı-ı şerîf ile kal‘a dizdârına bir iç mehteri gönderüp “Tiz kal‘ayı donadup bedenler üzre cümle askerleri pür-silâh olup biz kal‘a temâşâsına vardıkda *[290b]* cümle cebehâneyi müzeyyen edüp bir dem gülbâng-i Muhammedî getirüp bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top atsınlar” deyü fermân-ı vezîr varup ba‘de’l-‘asr Paşa, pasin beği ziyâfetine Acem elçisiyle kal‘aya giderken sadâ-yı Allah Allah gülbâng evce peyveste olup top u tüfenk velvelesinden sît u sadâ-yı top ayyûka çıkup elçi engüşt-i ber-dehen olup “Hey kayser-zemîn şahı! Aceb kal‘a-i Hasan-âbâd’a mâliksin” dedi. Ba‘dehû kal‘aya dâhil olunca Ilıca kapusunun iç yüzünde iki kapu mâbeynin tuğulka ve serpenâh zırh u zereh külâh [u] gûnâ-gûn âlât-ı silâh ile iki kapu mâbeynin müzeyyen edüp bu Ilıca kapusundan cümle pür-silâh kullar şâhrâhın yemîn ü yesârına kat-ender-kat kal‘a neferâtları ta iç kal‘aya varınca selâma durup derûn-ı kal‘ada salât-ı Cum‘a edâ olunup taşra çıkınca azamet-i Hudâ kal‘anın cümle burc [u] bârûların filândıra ve gûnâ-gûn bayrak [ve] sancaklar ile tezyîn etmişler. Andan Paşa iç kal‘aya çıkup kırk dörd karış Sultân Süleymân topların atdırup gülleleri tâ Çoban cisrine vardı. Bunda ziyâfet tenâvül olunup beğine ve dizdârına birer hil‘ât-i fâhire ihsân olunup ondan paşa yine alay ile serâperdesine geldi. Ba‘dehû yüz elli akçe kadısı ve yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâyeri ve müftî ve nakîbü‘l-eşrâfı ve sâ’ir a‘yânı paşaya gelüp zemîn-bûs etdiler.

Eşkâl [u] ecrâm-ı Hasankal‘ası: Pasin sahrâsının şimâl cânibinde (–) (–) dağının dâmeninde başka bir evc-i âsumâna ser çekmiş yalçın kaya üzre iç kal‘ası vardır kim cânib-i şarkîsinde Ilıcalar tarafından aşağı bakmaya âdemin zehresi çâk olur. Cümle sahrâya göğüs vermiş bir mehâbetli kehkeşân-âsâ semâya ser çekmiş kal‘a-i hasen-i hüsündâr, sengîn-bünyâd-ı üstüvârdır. İçinde dizdâr ve imâm ve mü’ezzinden gayrı kimesne olmaz ve bunda at ve hımâr çıkamaz. Fâtih-i Revân Murâd Hân-ı Râbi‘ içün müfîd [u] muhtasar bir cihân-nümâ kasrı var. Melek Ahmed Paşa efendimiz bu kasrda Revân’a giderken silâhdâr olup silâhdar nişâncı oldu kim Koca Nişâncı nâmıyle şöhret bulmış idi. Silâhdârlıkdan sebeb-i azli, Murâd Hân’ın gice, üzerindeki yorganı şerâre-i şem‘den ihrâk olup azl olundu. Bu iç kal‘a dâiren-mâdâr bin adımdır ve aslâ handakı yokdur. Garba nâzır bir demir kapusu var ammâ bu iç kal‘anın şimâli tarafında havâlisi var.

Andan aşağı varoş, **Rıbât kal‘ası** alçak yerde iki kat bir kal‘a-i azîmdir. Dâiren-mâdâr cirmi altı bin adım şekl-i murabba‘dan tûlânîce seng-binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır kim beyâz kuğu gibi nümâyândır. Ammâ dîvârları on sekizer arşın alçak kaddi vardır. Lâkin iki dîvârdır ve cânib-i selâsında handakı dahi gâyet alçakdır, ammâ düşmandan aslâ havf [u] haşyeti yokdur. Zîrâ alçak sulu zemîn olmağıla düşman meterise giremez. Bir zirâ‘ kazılsa suyı çıkar, batak ve çatak yerdir. Ve cümle (–) kapusu var, cânib-i garba Erzurûm kapusu, demir kanatlı azîm kapudur ve Ilıca kapusu ve Uğrun kapusu mesdûd, cânib-i şarkda

cânib-i Kars'a açılır. Cümle yedi yüz kulu ve dizdârı ve mükellef cebehânesi ve altmış pâre sağîr ü kebîr topları vardır kim azîm cebehâneli kal'a-i kavîdir. Lâkin sene (–) târihinde Abaza Paşa ale'l-gafle hîle ile bu kal'ayı alup andan isyân etdi. Önünde kıble tarafı bir sahrâ-yı Pasîn'dir kim tûlu yedi konakdır. Bu kal'a içinde cümle beş yüz doksan hâne toprak örtülü tahtânî ve kârgîr binâ kış evleridir.

Ve cümle tokuz mahalle ve tokuz mihrâbdır. Cümleden mükellef **Süleymân Hân Câmi'i;** bir minâreli ve toprak örtülü tarz-ı kadîm alçak câmi'dir. Esvâk-ı muhtasarı vardır, ammâ bezzâzistânı ve imâret ve medresesi yokdur. Altı mekteb-i sıbyânı ve bir hânı ve bir hammâmı vardır, ammâ ekseriyya hammâmı mesdûd durur. Cümle halkı şecî' ve nâmdâr ve yarar ve server-i hünerver, fukarâ şekilli, garîb-dost âdemleri var. Âb [u] hevâsının letâfetinden zekiyyü't-tab' kimesneleri vardır. Husûsen sultânu'ş-şu'arâ **Nef'î Efendi**, bu hâk-i anber-i pâkde tevellüd edüp Nef'î'den halk-ı âlem niçe nef' görüp tekmîl-i fünûn etmişlerdir. Ve bu kal'ada ve etrâfında aslâ bâğ u bâğçe olmaz. Gâyetü'l-gâye şiddet-i şitâ yeridir, ammâ hubûbât [u] mahsûlâtı firâvan *[291a]* ve ganîmet yerdir. Lâkin balı ve nânı delicelidir. Hattâ hakîr dizdâr hânesinde tahte'l-fütûr tenâvül edüp cüz'î asel yemiş olduk. Meğer bok yemişiz. Nîm sâ'atden sonra cihân başıma dâr olup serâsîme oldum. Az kaldı kim kal'adan aşağı pertâ edeyazdım.

Evsâf-ı germâb: Bu aşağı rıbâtın kıble cânibindeki dîvârın önünde yedi aded ılıcalar vardır. Suyu gâyet i'tidâl üzredir. Kubbe-i muhtasarlar ile mebnî germâb-ı hummelerdir. Ve sekiz aded üstü açık kaynak ılıcalar vardır. Her biri birer gûne hayvânâtlara nâfi'dir. Ya'nî at ve katır ve deve ve sığır ve koyun ve sâ'ir hayvânlar marîz olup bu hummelerde mezkûr hayvânları gasl etseler bi-emrillahi Te'âlâ şifâ bulur. Bu germâbların suyundan develer ile götürüp cereb ü cüzzâm marazına mübtelâ olanlar nûş edüp sıhhat bulurlar. Meşhûr-ı âfâk ılıcalardır. Bu şehri temâşâ edüp andan yine cânib-i şarka 3 sâ'at,

Karye-i menzil-i Sefer Ağa: Pasin sahrâsında yüz hâneli Ermeni köyü ve ze'âmetdir. Andan yine şarka 3 sâ'at,

Menzil-i cisr-i azîm Çoban Köprüsü: Bu cisr-i azîmden asker-i der[yâ]-misâl cisrin beri Hasankal'ası cânibinde meks edüp asker karşı tarafa geçmek fermân olundu.

Der-sitâyiş-i cisr-i azîm Çoban: Sene (–) târîhinde Âl-i Çobaniyân'dan Melik (–) binâ etmeğile Çoban köprüsü derler. Nehr-i Araz-ı azîm üzre kavs-ı kuzâhdan nişân verir (–) göz kantara-i ibret-nümâdır. Bu nehr-i Araz tâ Bingöl yaylasından tulû' edüp cânib-i şarka cereyân ederek kal'a-i Malazcird altından geçüp andan karye-i Artıf ve kal'a-i Hınıs önünden ubûr edüp andan Altun Halkalı cisri altından geçüp niçe yüz kurâları reyy ederek bu Çoban köprüsünden aşağı niçe kılâ' ve büldânları reyy ederek kal'a-i Revân altında nehr-i Zengî'ye Zengî dahi Kür'e, nehr-i Kür dahi Gîlân deryâsına munsab olur. Nehr-i Araz darblı sudur. Kaçan Bingöl yaylasının karı sökün etdikde deryâ gibi cûş [u] hurûş eder. Üç günde cümle asâkir bu Çoban Sultân köprüsünden ubûr edüp paşa dahi alay ile güzer edüp 7 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Büyük Artıf: Hınıs sancağı hâkinde yüz evli Ermeni köyü altında bir çemenzâr yerde meks olundu. Andan yine cânib-i şarka 8 sâ'atde,

Karye-i Kozlu Baba Sultân: Anda medfûndur. Bu dahi Hınıs toprağıdır. Andan 6 sâ'atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Hınıs

Sene (–) târîhinde Azerbaycân pâdişâhlarından Uzun Hasan ammîsi Şâh Şapur binâsıdır. Andan sene (–) târihinde cümle krâdı itâ‘at edüp kal‘anın miftâhın Süleymân Şâh’a teslîm etdiler. Hâlâ Erzurûm eyâletinde sancak beği tahtıdır. Taraf-ı pâdişâhîden hâssı 484.000 akçedir. Livâsında ze‘âmeti ikidir ve erbâb-ı timar 425 vardır. Kânûn üzre cebelüleri ile iki bin asker olup beğiyle cümle bin mikdârı müsellâh asker gelüp ordu-yı İslâm’da hayme ve hârgahlarıyla meks etdiler. Cümle Mahmûdî Ekrâdıdır. Yüz elli akçe kazâ-yı âsumânîdir. Dizdârı ve kal‘a neferâtları vardır ammâ serdârı ve kethüdâyeri ve müftîsi ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı dahi yokdur. Ammâ levendât sipâhîsi gâyet çokdur.

Eşkâl-i kal‘a-i Hınıs: Erzurûm’dan sür‘at ile cânib-i cenûba üç konak yerdir. Ammâ Altun Halkalı cisrinden dahi reh-râst-ı müstakîmdir. Bu sûr-ı Hınıs bir püşte-i âlî yalçın kaya üzre şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî kal‘a-i Âdi-misâl bir metin sûr-ı üstüvârdır. Ve bir sahrâ-yı bî-nihâyenin tâ vasatında havâleli çukur yerde vâki‘ olmuşdur. Ve her cânib evce ser çekmiş yalçın suhûrlardır ve kal‘anın dîvârı kaddi onar zirâ‘dır. Dâiren-mâdâr cirmi altı bin adımdır. Ve cânib-i şimâle bir kapusu var. Bu mahalle bir yalçın kaya havâlîsi var. Ve bu Hınıs kal‘asının cânib-i şarkîsi tarafında kal‘a içre bir ayn-ı zülâl cereyân eder, ismine (–) derler. Kal‘anın aşağı tarafında kal‘a dîvârı dibinde üstâd bir demir kafes inşâ etmiş, mezkûr nehr anda dâhil olup andan taşra nehir niçe besâtînlere taksîm olup reyy eder. Mezkûr demir kafesden, nehirden ***[291b]*** gayrı bir vukıyye semek bile ubûr edemez. Kal‘anın kapusu bu ayn-ı câriyenin mahrecine karîbdir. Bu kal‘a içre cümle bin iki yüz hâne-i ekrâddır. Ve cümle yedi mihrâbdır. (–) Câmi‘i (–) (–) (–) mâ‘adâ mesâcidlerdir. Bir hânı ve hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Cümle âsâr-ı binâları serâpâ toprak örtülüdür, aslâ kiremitli binâ yokdur. Ve halkı cümle Mahmûdî Ekrâdıdır. Mâl-ı ganâ’imlerinde koyunları ve keçileri bî-hisâbdır. Cümle hayvânâtlarıyla ahâlî-i bilâdları dahi bu Hınıs’ın cânib-i garbîsinde Bingöl yaylağına çıkup kesb-i tarâvet ederler.

Bu mahalde Malâzcird kal‘ası beği Erzurûm eyâleti sancağı mîr-livâsı olmağıla üç bin müsellah ve mükemmel cebe vü cevşene müstağrak Mahmûdî askeriyle gelüp hil‘at-i fâhire giydirilüp başına bir çelenk sokulup ol gün fermân-ı vezîr ile talî‘a-i asker olup Çarhacı ve Bâkî Paşa dündâr olup Gâzî Seydî Ahmed Paşa elli üç bin askere serdâr olup on iki pâre şâhî darb-zen ve iki kolomborna toplar ihsân olunup du‘â ve senâ ile kal‘a-ı Hınıs’dan kal‘a-i Şuşik’e müteveccih olunup Paşa efendimiz on bin mikdârı askerle kal‘a-i Hınıs sahrâsında kaldı. Andan cümle asker ile cânib-i şarka sarp kayalı dağlar içre uçurum yerleri 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Hâsbek: İki yüz evli Kürd köyüdür. Andan hakîr iki yüz atlı şehbâz ile 9 sâ‘at,

Evsâf-ı kal‘a-i Ziyâeddîn

Azerbaycân şâhı Ziyâeddîn binâsı ve Azerbaycân hâkinde yalçın kaya üzre şekl-i murabba‘dan tulânîce bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîndir. Erzurûm hâkinde (–) sancağı hudûdudur. Dizdârı ve neferâtları vardır. Sene (–) târîhinde Van feth oldukda ahâlîsi itâ‘at edüp miftâhları pâdişâha teslîm edüp halkı cemî‘î tekâlîf-i örfiyyeden berî oldular. Niyâbetdir, serdârı ve kethüdâyeri yokdur. Bir câmi‘i ve altı yüz mikdârı toprak örtülü hâne-i tahtânîleri vardır. Bir hânı ve bir hammâmı ve kırk elli kadar dükkânı vardır. Sengistân ve Kürdistân yer olmağıla ol kadar ma‘mûr şehr değildir. Ammâ halkı gâyet şecî‘ ve bahâdır merd-i Hudâ server-i hünerverlerdir.

Evsâf-ı germâb-ı ibret-nümâ: Nehr-i Araz ile Van deryâsı kenarında Erciş kal‘ası mâbeyninde bir humme-i vâcibü‘s-seyrdir kim Ziyâeddîn kal‘asına karîbdir. Sun‘-ı Hudâ budur kim bu ılıca beş altı yerde kaynakdır kim birbirine onar ve on beşer adım ba‘îd kıbâblardır. Kimisi buz pâresi âb-ı zülâldir, kimisi eyle ıssıdır kim çömlekde bulgur kaynar gibi kaynar. Bunâ muttasıl bir ayn-ı bârid vardır. İçinden râhat-ı cân ile üç taş çıkaramazsın. Şiddet-i burûdetinden dest-i âdem tahammül edemez ve yine buna muttasıl şâzirvân-misâl pertâb eder eyle ıssıdır kim içinde baş ve paça ütülenir. Bu germâbların ancak birinde âsâr-ı binâ vardır. Gayrılar küşâde Hüdâî hummelerdir kim her biri birer âsiyâb-ı mâ kadar cereyân eder. Bu kal‘ayı seyr [ü] temâşâ edüp fermân-ı vezîr ile kal‘a kullarının nısfı ağalarıyla sefere me’mûr olup andan yine cânib-i garba Süncâb aynı kenarınca dağlar ve taşlar aşup 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Avnik: Bu dahi Âzerbaycân hâkinde Ziyaeddîn Şâh binâsıdır. Ba‘dehû Süleymân Hân’a itâ‘at etmişlerdir. (–) hâkinde bir yalçın kaya üzre çâr-kûşe kal‘a-i serâmeddir.

……. (8 satır boş) ……. ***[292a]***

Evsâf-ı kal‘a-i Şuşik

Lisân-ı Ekrâdda Şuşik, kal‘ası olduğu kûh-ı bülendin ismidir. Lâkin bânîsi Sultân Hasan oğlu Ziyâeddîn binâsıdır. Evc-i âsumâna ser çekmiş bir yalçın kayanın tâ zirve-i a‘lâsında şekl-i murabba‘ bir küçük kal‘adır. Ammâ meri-i afacan ve müfacandır. Asker-i deryâ-misâl ile zîr-i hisârdan bir top menzili ba‘îd ordu-yı İslâm kurulup hemân ol sâ‘at kal‘a muhâsara olunup zîr u bâlâ olan kemîngâhlarında guzât-ı müslimîn meterise girüp tüfenkleşmeğe başlandıkda hemân kal‘adan bir yaylım top bir yaylım tüfenk atup yetmiş âdem bir tahtdan şehd-i şehâdet câmın nûş edüp dâr-ı berînde karâr etdiler. Hemân Serdâr Seydî Ahmed Paşa var kuvveti bâzûya getirüp niçe yüz iş eri olan mîr-i mîrânlara ve sâ’ir ümerâlara hulvü‘l-lisân ile ve sâ‘ir guzâtı ihsânlar ile bende edüp bizzât kendileri atın dermiyân edüp dörd pâre tavîl şâhîleri kal‘anın cânib-i şarkîsinde havâle-i ba‘îdeler üzre koyup siperler ardından derûn-ı kal‘aya bir yaylım top urunca bi-emrillah derûn-ı kal‘ada Şuşik beğinin ammîzâdesi Çendedân Şücâ‘ Beğ‘e top güllesi isâbet edüp ol ân mürd olup kal‘a içre bir velvele kopdu ve cânib-i erba‘adan guzât-ı müslimîn kal‘anın der-i dîvârının rahnedâr yerlerinden ankebût-vâr resen-bâzlar gibi birer vecihle kal‘aya tırmaşmağa

başladılar. Hulâsa-i kelâm bir gün bir gice ceng-i azîm olup ertesi ale's-sabâh dendân-ı bedenlere amân bayrakları dikilüp derûn-ı kal'ada olan cümle Ekrâd "Amân, amân, ey güzîde-i asâkir-i Âl-i Osmân" deyüp feryâd [u] figâna başladılar. Ol ân Serdâr Seydî Ahmed Paşa kal'a altına başbölükbaşıyla Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimizin Alacaatlı Hasan Ağasıyla kal'a kapusuna varup kal'adan taşra yedi aded nâmdâr Kürd beğleri rehn çıkup "Bu gice beğimiz Mustafa Beğ kal'adan kemend-i hîle ile nüzûl edüp Acem'e firâr etdi" dediler. Der'akab Serdâr Seydî Ahmed Paşa bu dürûğ kelâma i'timâd etmeyüp "Tiz beğiniz bulun, yohsa sizin yediniz dahi kelle paça edüp Erzurûm vezîri Mehemmed Paşa hâlâ Hınıs kal'asındadır, anâ gönderirim" deyü bu yedi âdemi kayd-bend edüp kal'a içine ale'l-gafle yedi yüz âdem koyup Şuşik beğinin sarâyında cümle emvâl [u] erzâkın kabza-i tasarrufa alup cümle Ekrâd eşkiyâların taşraya sürüp cümle âlât-ı silâhların alup üç bin tüfenk ve altı bin kılıç ve gayrı âlât-ı silâh cem' olup mâh-ı (–) minde kal'a feth olup efendimiz Mehemmed Paşa'ya müjde etdiler. Ol gün kal'ada bang-i Muhammedî tilâvet olunup kal'a içine iki bin tüfenk-endâz kondu ve azîm top u tüfenk şâdmânîleri olup tâ Acem'e varınca Şuşik beğinin ili vilâyeti nehb u gâret olunup niçe kerre yüz bin koyun ve sığır ve at ve katır ile guzât-ı müslimîn muğtenim oldu. Ammâ Şuşik beğinin ele girmesiyçün ile vilâyete âdemler gidüp bir Gök dolak tülüngi çaşıt bulup Serdâr Ahmed Paşa "Cellâd!" deyüp ibtidâ burnun ve kulağın kesüp cellâd-ı bî-amân daltığ-ı perrân olup çaşıdın kellesin galtân edecek mahalde ayak üzre kalkup "Hey demirayak paşa! Endek hâlime merhamet et. Gelin bir danışığım vardır diyem" deyüp cellâd amân verdi. "Vallah ve billah Şuşik beği çaşt çağı kal'a-i Mekü'ye gelüp Acem hânına câr düşdü. Henim kal'ada mahbusdur" deyince Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ve Malâzcird Beği Mehemmed Beğ ile cümle üç bin asker Mekü kal'asında

Şuşik Beğin taleb etmeğe gitdiğimiz konakları ayân u beyân eder

Evvelâ cânib-i şarka **Menvâl Deresi** kenarınca 8 [saat] dağ u taş aşarak,

Menzil-i Künbet-i Tahmûres: Acem Hânlarından Tahmûre Hân, Çıgalaoğlu cenginde mürd olup bir kubbe içre medfûndur. İki yüz hâneli Ermeni evleridir. Acem'e ve Şuşikliye harâc verirler. Andan yine şarka 7 sâ'at çengelistân içre gidüp Şâhgediğin aşup 2 sâ'at dahi bir sahrâ-yı çemenzâr [u] lâlezârda gidüp,

Evsâf-ı kal'a-i Mekü: Enûşirvân binâsıdır. Gerçi binâsı yokdur ammâ yine Enûşirvân binâsıyla meşhûrdur. Sene (–) târîhinde içinde olan Ekrâdları Süleymân Hân'a tâbi' olup Mahmûdî beğine hîbe olunmuş kal'a idi. Ba'dehû bir hîle ile kızılbaş istîlâ edüp yine Mahmûdî beğlerinden Malâzgird *[292b]* beği hükmünde iken sene (–) târihinde Fâtih-i Bağdâd Murâd Hân'ın vezîria'zamı Kara Mustafâ Paşa ba'de'l-feth Bağdâd'ın Derne ve Dertenk câniblerine {hudûd kesmeğe vardıkda} efendimiz Melek Ahmed Paşa henüz Diyârbekir vâlisiyken {ma'an} Derne ve Dertenk'e gidüp Acem diyârlarıyla Âl-i Osmân vilâyetlerinin hudûdları mu'ayyen olunup akd-i sulh olmasıyçün Şehrezul hâkinde Zâlim Ahmed kal'asın Âl-i Osmân tarafından harâb etdiler. Acem dahi Van hudûdunda Katûr kal'asın harâb etdi. Ve yine Revân kurbunda bu Mekü kal'asın Osmânlı harâb edüp beğini ve neferâtını Malazcird'e kodular. Ba'dehû Acem bu Şuşik kal'ası beğinin isyân [u] tuğyânı mahallinde Acem fursat bulup bu Mekü kal'asına nezâketle bir gice Acem Mâzenderânîsi koyup hısn-ı hasîn etdi. Yed-i kudret ile bir kal'a-i Kahkahadır. Âl-i

Osmân'da kal'a-i Van ve Mardin ve Şebin Karahisâr ve Afyon Karahisâr ve Âdilcevâz ve Tokad ve Amasiyye misillü kal'a-i Mekü'dir.

Eşkâl-i kal'a-i Mekü: Nehr-i (–) kenarında dibi ince, yukarısı sahrâ-yı azîm gûyâ mantar gibi yâhûd zencef ütücüsü mermeri gibi ince belli, evc-i âsumâna ser çekmiş aslâ bir tarafdan zaferi mümkün değil havâlesiz bir kal'a-i bî-misâldir. Aşağı kayada ağaç cisr ile ubûr olunur. Ancak bir kapusu var, andan içeri minâre yolu gibi kayadan kesmeli yokuş yukaru çıkılır. İçinde yedi yüz hâne kadar imâr olmada hâneleri var, dahi ol kadar ma'mûr değildir. Eğer imâr olursa Kahkaha-âsâ bir kal'a-i bî-misâl olur. Revân hânlığı hükmünde bir sultânlık olup içinde iki bin Mâzenderânî tüfenk-endâz komuşlar. Ve her gice nehr üzre cisrin kaldırup kal'anın kayası cezîre-misâl kalup kal'anın tâ zirve-i a'lâsından yüz kulaç iplerin dollâblarıyla kal'aya su çeküp def'-i atşân ederler.

……. (2 satır boş) …….

Bu kal'a hânı bin mikdârı dizçöken tülüngi ile aşağı serdârımıza inüp bir ziyâfet-i azîm edüp ba'de't-ta'âm serdârımız Bâkî Paşa, Şuşik beği ahd-i amân-billah ile taleb edüp cümle asker beğe zarar gelmeyeceğine mütekeffil olup beği dahi tevekkülen-alallah deyüp amân ile bir günde yine kal'asına getirüp Seydî Ahmed Paşa'ya teslîm edüp ol dahi yedinci günde Hınıs kal'asına gelüp Erzurûm Vezîri Mehemmed Paşa efendimize teslîm edüp cümle mîr-i mîrân [ve] ümerâlar ve iş erleri ve Avnikli Ahmed Ağa dahi ricâ edüp katl olunmayup haps olundu. Âhir kırk bin koyunu ve kırk atını ve on yedi katar-ı katırını ve yigirmi Gürcî gulâmın ve elli kise mâlın alıp hapsden ıtlâk olundu. Ammâ kal'ası Malazcird Beği Mehemmed Beğ'e ihsân olunup andan dahi yigirmi kîse ve yigirmi katar-ı katır ve bî-hisâb vaşak postu ve kaplan postu ve yedi aded keruke zırh [u] zereh-külâh ve serpenâh alınup cümle guzât-ı müslimîn ile sâlimîn ve gânimîn ve mansûr ve muzaffer Erzurûm'a avdet olunup ol gün 7 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Alacalar: Araz kenarında Bâyezîd kal'ası hükmünde üç yüz evli Ermeni ve müselmân köyüdür. Bunda sâhib-i devlet efendimiz Revân Hânı elçisi Kâsım Hân'a ve Nahşıvân Hânı elçisi Takî Hân'a ve Tebrîz Hânı elçisi Seyf Alî Hân'a azîm ziyâfetler edüp muhabbetnâmeler verüp her birine ikişer çıplak küheylân atlar ve mercân u tesbîh ve tîr ü kemânlar ve niçe elvân Ceneviz ve Venedik hâreleri ihsân edüp cümle elçilere hitâben buyurdular kim "Âl-i Osmân devletinde biz sulha muğâyir iş işlemeği revâ görmeyüp Şuşik Beği Mustafa Beğin ilin vilâyetin nehb ü gâret edüp kal'asın âhir beğe ihsân etdük kim sizin Revân hânı karındaşımız andan şikâyet etmeğile hakkından gelindi. İmdi sizler dahi sulha muğâyir iş etmeyüp Mekü kal'asına koyduğunuz askeri çıkarup kânûn-ı sulh üzre kal'ayı harâb idesiz ve illâ hâlâ tuğrâkeş serdâr-ı mu'azzam deryâ-misâl asker ile Revân ve Nahşıvân diyârların nehb u gâret ederim", deyü cevâb-ı pür-savâb hitâb edince üç aded elçi ser-ber-zemîn edüp "bi-ser ü çeşm" dediklerinde her birine birer Acemâne semmûr kürkler giydirilüp Kilârcı Velî Ağa Elçi Kâsım Hân ile Revân cânibine gitdi. Alacaatlı Hasan Ağa elçi Takî Hân ile Nahşıvân'a gitdi. Hakîr dahi gümrük kâtibi olmamız hasebiyle gümrüğe tüccâr gelmesiyçün hakîre nâmeler verilüp ***[293a]*** Tebrîz Hânına bir mücevher zeynli at ve yelkenden çullu küheyl at ve latîf sultânî destmâllar ve bir incü tesbih ve bir çift çârkâb tîrkeş verüp Tebrîz hânı elçisi Seyf Alî Hân'a hakîri teslîm edüp "Evliyâm size Allah emâneti olsun" deyü vasıyyetler edüp tatyîb-i hâtır ile

mukayyed olup “Bu cânibde gümrüğümüze kârbânlar gönderesiz” deyü nâmeler ve ricânâmeler hâkîre teslîm olunup harc-ı râh bir kîse ve bir kat libâs-ı fâhire on bir huddâmımdan gayrı her ocakdan beşer onar âdem koşup cümle kırk beş nefer olup paşa efendimizle ve cümle ehibbâ ile vedâlaşup tevekkülen alâ cânib Revân’a [ve] Nahşıvân’a revâne olduk.

Bin elli (–) mâh-ı (–)de nehr-i Araz kenarından diyâr-ı Acem’de Revân ve Nahşıvân ve Tebrîz’e gitdiğimiz kûh-kendleri ve seyr [ü] temâşâ etdiğimiz âsâr-ı acîbe ve garîbeleri ayân u beyân eder

Evvelâ Araz nehri kenarınca ol gün cânib-i şarka 5 sâ‘at gidüp

Karye-i Yaylacık: Avnik kal‘ası hükmünde nısfı Ermeni ve nısfı müselmânlardır kim Mahmûdî Ekrâdlarıdır. Bir câmi‘leri var. Andan yine cânib-i şarka nehr-i Araz sâhiliyle,

Menzil-i Barudhâne: Şuşik kal‘ası hükmünde bir dere kenarında üç yüz hâneli, nebâtatlı ve giyâhatlı güherçile hâsıl olur ma‘mûr kenddir. Anınçün barudhânedir. Andan yine şarka 9 sâ‘at

Menzil-i kend-i Düşkaya: Kend’i harâb olmuşdur. Avh deresi nâm bir âb-ı şîrînin sâhilinde çemenzâr [u] lâlezâr üzre hayme ü hargâhlarımızla meks edüp emîrâne safâlar etdik. Andan yine şarka 12 sâ‘at,

Menzil-i Çağla Gurna: Ma‘mûr köydür. Cümle ahâlîsi Ekrâd-ı Şuşik‘dir. Kal‘a-i Şuşik sol cânibimizde sarp kayalar üzre nümâyân olup “safâ geldiniz” deyü yedi selâm topu atup me’kûlât [u] meşrûbâtlarından vâfir hedâyâları yeni beğ cânibinden geldi. Bu mahalde Revân Hânı Elçisi Kâsım Hân ile Niksârlı kilârcı Velî Ağa, Van cânibine revâne olup hakîr bizim elçi ve Nahşıvân elçisi ile sağ tarafda dağlar içre Nahşıvân yoluna revâne olup cânib-i şarka niçe yaylağ ve dağ u rağ u bâğlar aşup 13 sâ‘atde,

Menzil-i kal‘a-i Karış, ibtidâ-i vilâyet-i diyâr-ı Acem: Sene (–) târihinde Şâhrûh b. Timur Hân binâsıdır. Ba‘dehû Azerbaycân Sultânı Uzun Hasan hükmüne girdi. Hâlâ Revân hâkinde Azerbaycân şehirlerindendir. Kal‘ası bir püşte üzre evce ser çekmiş şahin ve zağanos yuvası misâl kal‘a-i Azerbaycân-ı pür-cândır ve şekl-i murabba‘ sengîn bünyâd bir kal‘a-i Ferâh-âbâd-misâl kal‘a-i üstüvârdır. Cümle taş binâ bir metîn ve müstahkem binâ-yı ra‘nâ kal‘a-i zîbâdır. İçinde bin dizçöken tülüngi dizçökenleri vardır. Ser-neferleri bizimle olan elçilere hedâyâlar getirdikde bize rağmen kal‘adan yetmiş seksen pâre toplar atup şâdmânlar etdi, ammâ hûrde topları var. Sadâ-yı top-ı kûpden cânib-i erba‘asındaki dere ve depeler ra‘d-vâr gür gür gürleyüp velvele verdi. Kal‘anın zîrinde haymelerimizle meks edüp âheste reviş aşağı rıbâtı seyr [ü] temâşâ etdik, ammâ ol kadar ma’mûr değildir. Mâ-tekaddem şehr-i azîm ve kal‘a-i kadîm imiş. Ammâ sene (–) târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘, Revân seferi üzre müteveccih oldukda Erzurûm, Ahıçka ve Kars ve Van kulları bir yire cem‘ olup bu Karış şehrin nehb [ü] gâret edüp karış karış edüp hânelerin harâb u yebâb ve halkın esîr [u] kebâb idelden berü ilâ yevminâ hâzâ aşağı şehri dahi ol kadar imâr değildir. Ancak yedi minâreli câmi‘leri ve üç hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Lâkin bâğı ve bâğçesi çokdur. Şehri nehr-i Karış kenarına vâki‘ olmuş, âb [u] hevâsı sehîl ve latîf, pirinç hâsıl olur mahsûldâr sahrâsı vardır. Bu nehrin tulû‘ı kûh-ı Sükûn’dan sökün edüp nehr-i Araz’a munsab olur. Kal‘a ağası elçi ile hakîri

ziyâfete da‘vet edüp atlarımızla güç ile kal‘aya nîm sâ‘atde urûc edüp aşağıda cümle zemîn nakş-ı bukalemûn-nümâyân idi. Hemân şâhın dizçöken ağası serinde zûrzuvileli tâcı üzre alaca serbend üzre gûnâ-gûn otâğalar zeyn edüp ve ablak çığçığa telleri başına bend kılup yanımıza geldikde temennâ edüp “Hey kurbân, tû hayr-mukdem, yüz basa, göz basa gelüp safâ geldiniz” deyü hâne-i cihân-nümâsına da‘vet edüp yahşi ***[293b]*** mihmândârlık edüp meydân-ı muhabbete sofra yerine kalemkârî çit destehân gelüp on bir gûne pilâvdan avşıla pilav, göğü pilav, muza‘fer pilâv, od pilâv, şille pilâv, hoş pilâv, çalav pilâv, mu‘ammer pilâv, sarmısak pilâv, köse pilâv, düvezde pilâv ve düvezde püryân ve sebzevât ve nemekdân ve mastaba çorbası ve latîf herîseleri tenâvül olunup cân sohbetleri etdik. Ba‘de’z-ziyâfe elçilere ve hakîre ve Alacaatlı Hasan Ağa’ya latîf vaşak postları hedâyâ verüp andan aşağı haymelerimize geldikde ardımız sıra elli koyun ve bin kadar beyâz ekmek ve yedi sekiz katır yükü meyve-i gûnâ-gûn ve avşıla şerbetleri kal‘a hâkimi sultândan gelüp ol gîce ıyd-ı ekber edüp iki gün meks edüp nehr-i Karış kenarında iki cânibde kasr-ı âlîleri temâşâ ederek hıyâbân [u] gülistân-ı İrem Kelenter bâğına varup anda dahi bir ziyâfet-i âli-i kal‘a-i sultânî edüp elçiye ve hakîre hedâyâ pârçeler verdi. Bâğdan gelirken Sultân Evhadullah Câmi‘in taşradan temâşâ etdik. Ammâ hakkâ kim bir minâre-i mevzûnlu câmi‘-i bî-bedeldir. Ve âna karîb Tâceddîn-i Münşî hammâmı ve yedi mihmân-sarâyı var. Âb u hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesinin kudretden mükehhal karalı ve gazâlî gözleri var kim her biri uşşâka bir nigâh etdükde bin nikâh ihsân etmiş kadar câna safâ verir. Ertesi ale’s-sabâh bu Karış şehrinden üç yüz baş kızılbaş-ı evbâş [u] kallâş-i Mâzenderânî esb-süvâr ile cânib-i şarka 12 sâ‘at kûh-ı bî-pâyânlar aşup,

Menzil-i karye-i kend-i Masîr: Kend lafzı bu diyârlarda kasabaya derler, kûh-ı Masîr dâmeninde bin toprak örtülü, bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr u âbâdân, âb-ı zülâlli, âb bâbları yaylalardan cârî ve revân eder kend-i müzeyyendir. Yedi câmi‘i ve üç hammâmı ve üç yüz kadar dükkânce bâzârlı şehr-i sağîredir. Bu dahi Revân hâkinde kelenterlikdir. Bir şeb bu cây-ı zîbâda mihmân olup andan 14 sâ‘at,

Kend-i Zuchân: Bu şehr Nahçevân hâki hudûdunda Nahşıvân hânının hâssıdır. Gâyet ma‘mûr ve şüküfezâr kasabadır. Mihmândâr gelüp vâfir ikrâm etdi. Bu kende iki Acem püseri gelüp huddâmımız oldu. Yahşı hânende idiler. Tarz-ı Horasân ma‘niyyât okuduklarında âdeme cân bağışlardılar. Andan yine cânib-i şarka bir vâsi‘ dere içre 7 sâ‘at ibret-nümâ dırahtları seyr [ü] temâşâ ederek

Menzil-i Üçkilise: Bu mahal Revân haddindedir. Üç kûh-ı bülend üzre üç deyr-i mu‘azzamlardır kim her birinde yüzer ikişer yüz bıtrîk ve ruhbân ve kıssîs ve mıkdısı Ermeni papasları ve bıtrîkleri var. Ve mahbûb-ı pençe-i âfitâb muğbeçe-i mahbub boğda gulâmları var kim âyende vü revendelerin önüne durup cân u baş ile hizmet ederler. Bu deyrin birin Enûşirvân binâ etmiş, birini Kayser-i Rûm binâ etmiş, birin Ermen Zenân binâ etmiş kim hâlâ beş yüzden mütecâviz bâkire kızlar vardır. Cümle alığsız bakla yerler. Bu deyrlerde her müsâfirîn ve mücâvirîne ol mertebe hizmet ve ikrâm ederler, şîr-i hurma ve katr-ı nebât hamuru yedirüp zer-ender-zer câme-i hâblar döşeyüp cümle atlara çul tobra çıkartmayup hizmet ederler. Millet-i Mesîhiyye’de tâ‘ife-i Ermeni’nin bu düyûrlara gâyet i‘tikâdları olduğundan cemî‘î kâfiristândan bu deyrlere nezîrâtlar gelir, gâyet evkâf-ı metîndir. Her birinde beşer onar mihmândârları ve kırkar ellişer işbâzları vardır kim keşkeği ve herîsesi rûy-ı dünyâda meşhûrdur. Baş mıkdısı olan papası iki yüz ruhbân-ı

dalâlet-âyîn ile elçilere ve hakîre ziyâfete da‘vet edüp ba‘de’t-ta‘âm hedâyâlar verdi.

Garîbe ve acîbe-i Üçkilise: Bu deyrin büyüğü Enûşirvân binâsıdır. Anda senede bir kerre kırk elli bin kefere vü fecere dîb-i Firengistân’dan cem‘ olup bu Üçkilise dağının zirve-i a‘lâsında, pür-çemenzâr sahrâda bir halıça-i atîkleri vardır, anı döşerler ve ol dağlarda ne kadar nebâtât u giyâhât makûlesi nâfi‘ edviye-i ahşâbâtlar var ise cümle nebâtâtı bir azîm kazan içine koyup mezkûr halıça üzre saçayak koyup kazanı ana tahmîl edüp mezkûr halı üzre germâ-germ âteş edüp kâmil bir sâ‘atde kazgan içre cümle nebâtât ve kerefis ve mi‘denüvâz pişüp bir sâ‘at yanan âteşden aslâ halıça yanmayup niçe bin âdem temâşâsına hayrân olur, vâcibü‘s-seyr bir halıçadır. Ba‘dehû ta‘âm-ı nebâtâtı cümle keferelere bezl edüp teberrüken hokkalar ile dib-i Firengistâna götürüp ba‘zılar ol mahalde yiyüp hamd ü zevk u safâ ederler. *[294a]* Hakîr bu ahvâli râhiblerden su‘âl etdim: “Vallahi bu halıça oldur kim Hazret-i İsâ bu halıça üstünde rahm-ı mâderden müştakk olmuşdur ve İsrâ‘ilî havfinden bir gâra kapanup on iki halîfeleriyle dağdan otluk cem‘ edüp bu halıça üzre pişirirdi. Ve Benî İsrâ‘îlî İsâ Nebî‘den mu‘cize isteyüp bu halıça üzre bir melik ölüsün ihyâ etdi. Ve cümle İsrâ‘îlîye mu‘cize içün bu halıça üzre ta‘âm pişirüp bezl-i it‘âm etdi. Ba‘dehû bu halıça Buhtunnasr eline girdi. Andan Enûşirvân’ın eline girüp bu deyri bînâ etdikde yılda bir kerre üzerinde ta‘âm pişirüp yine pâk u pâkîze edüp boğçalar içre başımıza berâber hıfz ederiz. Hattâ “Süleymân Hân Nahçevân seferine geldikde bu seccâde üzre iki rek‘at namâz kıldı” deyü rivâyet etdiler. Ammâ halıça-yı ibret-nümâ ne harîrdir, ne pembedir ve ne sûfdur. Bir gûne zincâbî elvân bir seccâde-i kebîrdir. Lâkin gâyet sakîldir. Ammâ bu hakîrin akl-ı kâsıriyle eyle mülâhaza etdim ki cezîre-i Kıbrıs’da (–) nâm mahalde bir kûh-ı azîm vardır. Hikmet-i Hudâ ol kûhun taşını tokmak ile döğüp kettân gibi olur. Ba‘dehû hayyâl iplik eğirüp âbdest makramaları ve latîf ve zîbâ donlar ve gömlekler edüp a‘yân-ı İslâmbol’a ve pâdişâha hedâyâ getirirler. Hatta Kaya Sultân efendimize Sultân Murâd Hân latîfe edüp “Kayam, sana kayadan hâsıl olma bir taş gömlek vereyim” deyü bir don gömlek ihsân etmişdi. Birkaç eyyâm Kaya Sultân kayadan kamîsı giyüp kirlendikde âteşde yakup pâk ve beyâz olup ibret içün yine giyerdi. Hayâl ü rakîk bir gömlek idi. Ekseriyyâ a‘yân-ı kibârda çokdur. Hattâ Kapudan Hüsâmzâde hakîre bir makramasın bağışlayup mülevves oldukda Melek Ahmed Paşa huzûrunda âteşe yakup gül-i pembe-misâl oldu. Allahu a‘lem mezkûr halıça dahi Kıbrıs taşından dokunmış ola, *ve’s-selâm.*

Bu Temâşâları edüp ertesi bu Üçkilise’den kalkup yine cânib-i şarka azamet-i Hudâ eyle ma‘mûr ve âbâdân yerlerde kurâ ve kendler, dağ u rağları, bâğlar ve sahrâ [ve] kurâları mahsûllü yerler aşup bir zirâ‘ mikdârı arz-ı hâliye zemîn-i şûre görmeyüp 9 sâ‘atde,

Kend-i Sükûn: Nahşıvân hudûdunda kûh-ı Sükûn dâmeninde bir ma‘mûr ve âbâdân kurâdır kim gûyâ bir şehr-i azîmdir. On bir minâresi nümâyân idi. Ammâ bu hakîr sehl müşevveşü‘l-hâl olmağıla bu kendi bir hoş temâşâ edemeyüp atımıza süvâr olup,

Evsâf-ı ziyâret-i (–) **Muhammed Şâm-ı Gazan**

……. (4,5 satır boş) …….

Şehr-i Sükûn bu âsitânenin evkâfıdır kim bir azîm âsitâne-i Bektâşiyândır. Üç yüzden mütecâviz pâ-bürehne ve ser-bürehne ber-dağ-ı bî-bâğ abdâlânı vardır. Tabl döğerek alem kaldırup def u kudûmler çalarak sûr ve zil urarak hoş-âmede gelüp tekbîr getirdiler. Hakkâ

ki muhibb-i hânedân, ârif-i billah, dervîş-i dilrişân-ı zî-şân, kayd-ı dünyâdan bî-kayd bir alay âşıkân-ı sâdıkân, terk-i tecrîd, fakr u fâka pâdişâhları, yüze güler cemâl hayrânları, aşk-ı İlâhî'yle sermest medhûş u bî-hûş cânlardır. Çerâğlarına kurbân-bahâ birkaç Abbâsî ve Bisitîler koyup şeyhleri Ni'met Dede du'âsıyla behre-mend olup hamd-ı Hudâ müşevveş-i hâtır iken ten-dürüst olup ertesi gün ale's-sabâh bir sahrâ-yı bî-pâyân içre 13 sâ'at gidüp üç kerre çemenzârlarda istirâhat edüp ol sahrânın kıblesi cânibi nihâyetinde bir çamenzâr yirde,

Menzil-i nehr-i azîm Zengî: Kenarında haymelerimizle meks etdikde azamet-i Hudâ bu sahrânın cânib-i erba'asında olan kendlerin ahâlîlerinden Osmânlı gelmiş deyü ol kadar âdemler hedâyâlarıyla gelüp bî-hisâb me'kûlât [ü] meşrûbâtlar getirüp mihmândârlıklar etdiler kim huddâmlarımız ma'dîkerb-vâr sâhib-i şikem oldular. Ve atlarımız haymeler önünde yonca ve tırfil ve ayrık ve firye yidiler kim her bir hussânın karnı hum-ı Husrevânî-misâl oldular. Ve bu nehr-i Zengî cânib-i kıblede Hârân dağlarından cem' ***[294b]*** olup cânib-i şimâle cereyân edüp niçe bin pâre kendleri reyy edüp iner. Nehr-i Araz'a, Araz Kür'e, Kür bahr-i Gîlân'a mahlût olur. Andan yine cânib-i şarka ma'mûristân kendlerin sahrâlarında sayd [u] şikârlarımız hargûş olup 10 sâ'atde,

Menzil-i kend-i Sidirgi; Nahşıvân hâkinde İmâm-ı Rızâ evkâfıdır. Cemî'î tekâlîfden berî ma'mûr u müzeyyen bin hâneli ve bâğ u bâğçesi bilâ-hisâb âb [u] hevâsı latîf kenddir kim cümle halkı Şi'îlerdir.

Germâb-ı Sidirgi: Şehr hâricinde bâğlar kenarında kubbe-i âlîli ılıcaları vardır kim üçünün dahi aşren-fe-'aşr havz-ı azîmlerinde Acem mahbûbları sîm-ten mâhîleri gibi havz-ı Şâfi'î'de şinâverlik edüp birbirlerin bî-tekellüf derağûş ederler. Bu şehrin ekseriyyâ halkı Gökdolak ve Cüllah'lardır. Âşıkâne ma'niyyâtlar okurlar, hûb bülend savtları vardır. Andan yine cânib-i şarka 13 sâ'at,

Menzil-i zâviye-i Ahmed Beğ: Nahşıvân hâkinde beş yüz hâneli ve bâğlı ve bâğçeli ma'mûr kenddir. Üç câmi'i var. Âl-i Osmân'ın Zal Paşazâde Ahmed Paşası, Nahçevân hâkimi iken bunda İslâmbol tarzı minâreli bir câmi'-i zîbâ inşâ etmekle elsine-i Acem'de bu kende zâviye-i Ahmed Paşa derler. Hâlâ yine bu kend ol câmi'-i dilküşânın evkâfıdır. Andan 16 sâ'at ma'mûr kendli özler içre gidüp,

Evsâf-ı şehr-i Azîm Karabâğlar: Bu şehri ibtidâ Menûçehr binâ etmişdir. Şehr-i atîkdir kim hâlâ Nahşıvân hâkinde başka sultânlıkdır. Zamân-ı kadîmde azîm imaristân imiş. {Sene 1012 Mehemmed Hân-ı Sâlis asrında dest-i Osmânlıda iken Acem zafer buldu} Sene 1045 târîhinde Fâtih-i Revân Murâd Hân-ı zamân ba'de'l-feth-i Revân bu şehre gelüp meks etdikde kadîm-i eyyâmda İreme zâtü'l-'imâd misilli ma'mûr olan şehri asker-i deryâ-misâline fermân edüp ân-ı vâhidde harâb u yebâb ve der-i dîvârların türâb, halkının ciğerin kebâb edüp hâlâ âsâr-ı inhidâmları zâhir u bâhirdir. Tîmur Hân bu Karabâğlar'da kışlayup refâhiyyet üzre geçinmişlerdir. Tâ bu mertebe ma'mûr [u] âbâdân sahrâ-yı bî-pâyândır. Ve üç kerre Süleymân Hân ve niçe kerre serdârlar asâkîr-i bî-pâyânlar ile beşer altışar ay meks edüp ganîmet üzre geçinmişlerdir. Lâkin Murâd Hân-ı Râbi'in harâb etdüğünden beri yine imâr olmadadır. Ammâ güneşde zerre ve deryâda katre-misâl imâr olmamışdır. Huddâmlarımız kırk minâre addetmişlerdir. Hamd-i Hudâ bu şehrin âb [u] hevâsı letâfetinden tabî'atımız hoş olup esb-süvâr ba'zı refîkler ile şehri sehl temâşâ etdik.

Mihmândârımız takrîri üzre on bin mikdârı bâğlı ve bâğçeli hâneler ve yetmiş mihrâb, kırkı minâreli câmi‘ler ve hân ve hammâmı ve esvâkları vefret üzre ammâ henüz dahi imâr olmadadır. Ve hevâsının letâfet cihetinden vech-i hüsnlü mahbûb u mahbûbelerine râst gelirdik. Ve me’kûlât ü meşrûbâtının [ve] memdûhât-ı müsmirrâtının kesreti bir diyârda yokdur. Kara Bâğlar desek vechi vardır. Elçi ile bir bâğda teferrüc ederken Yezdan Kulu nâm bir bâğbân yigirmi altı gûne emrûd-ı âbdâr getirdi. Meleçe ve Abbâsî ve Ürdibâri demek ile ma‘rûf ve memdûh emrûd-ı hoş-horları olur kim tenâvül edenin üzerine elbette âb-ı zülâli cüllâb-ı katr-ı nebât gibi cereyân eder. Gâyet lezîz emrûdları ve la‘lgûn gülnârları olur. Ve esvâk-ı şâhîsinde pâk u pâkîze işbâzlarında gûnâ-gûn Revân pirinci pilâvları ve herîsesi güyâ sıfr gibi leziz ve râyiha-i tayyibesi vardır. Ve işbâzları gâyet pâkdir. Zîrâ cümlesi müslimdir. Bu Acem diyârında cümle me’kûlât [ü] meşrûbât füruht edicilerde aslâ Ermeni ve Urum yokdur. Aslında Urum keferesi aslâ ve kat‘â yokdur. Meğer ticâret ile gelüp gide. Ammâ Yahûdî ve Şi‘î ve Teberrâ‘î ve Kurâyî çokdur. Ve melâhide ve zenâdıka ve Ca‘ferî ve Cebrî ve Kaderî ve Hurûfî ve Zemînî (–) (–) (–) (–) Bu mezheb-i bâtıllı furak-ı dâlle gâyet çokdur. Bu Karabâğ’ı seyr [u] temâşâ edüp yine cânib-i kıbleye 9 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Nahşivân-ı nakş-ı cihân: Hakkâ ki cihânın nakş-ı bukalemûnî şehirdir. Ba‘zılar Nahçivân ba‘zılar Nahışvân derler. İrân-ı zemîn diyârı şehirlerinin âb-ı rûyıdır. Hâlâ Azerbaycân-ı evcân hudûdunda başka hânlıkdır kim hânı iki bin askere mâlikdir. İhtimâdevlesi ve kelenteri ve münşîsi ve darûgası ve dizçöken ağası ve çiğyeyen akası vardır kim bu esnâfların hükûmetde alâkaları vardır. Kadısı ve şeyhülislâmı dahi vardır. Bu şehri zamân-ı kadîmde Şâh Efrâsiyâb binâ etmişdir kim ecdâdlarının medfûn olduğu kıbâblar nümâyândır. Anların zamân-ı devletinde bu Nahşivân ol kadar ma‘mûr [u] âbâdân imiş kim deşt [u] sahrâsında bir hatve arz-ı hâliye yok imiş. Ba‘dehû sene 691 târihinde Moğol tâ’ifesi *[295a]* tama‘a düşüp yer götürmez asker ile gelüp bu şehr-i imâristân-ı nakş-ı cihânın nakşın bozup hârâb [u] yebâb etdi ve kal‘asın münhedim edüp türâb etdi. Ba‘dehû Şâh İsmâ’il gelüp imâr etdi. {Ba‘dehû sene 912 târihinde Mehemmed Hân-ı Sâlis asrında şâh-ı güm-râh tarafından Zülfikâr Hân gelüp Nahşivân’e istilâ eyledi} Ba‘dehû sene (–) târîhinde Murâd Hân-ı Râbi‘ askeri gelüp Tabanıyassı Mehemmed Paşa feth etdi. Ahvâl-i kâr-ı dünyâ böyle ola gelmişdir. Beyt:

Bozulur niçe bin işler, düzülür niçe cünbüşler

Bu kâr-ı bu’l-acebdir buna olmaz kârger peydâ

Ebyâtı mazmûnunca hemîşe hâl-i dünyâ gâh imâr ve gâh harâb olmadadır kim [74] nassına mazhar olmuşdur. Ammâ Murâd-ı Râbi‘ harâbından sonra imârı cümle on bin iki yüz toprak örtülü hânedân-ı azîmler ile ârâste ve yetmiş aded cevâmi‘ ibâdethâne ile pîrâste ve kırk mesâcid ve yigirmi hân-ı sarây-ı mihmân ve yedi hammâm-ı dilsitân ve bin mikdâr esvâk-ı dükkân ile tezyîn olmada bir şehr-i müzeyyendir. İmârâtının ekseri hayr ve ecr ile mebnîdir. Dördüncü iklîm-i hakîkîde ve on sekizinci iklîm-i örfiyye vasatında olmak ile âb [u] hevâsı sehl şiddet üzre halk olunup bâğı ve bâğçesi azacık olmağıla eşcâr-ı müsmirrâtı dahi kalîldir. Ammâ mahsûlât [u] menbûtâtının memdûhâtından yedi elvân pembesi olur. Meselâ pembe-i zâgî ve monlâyî ve za‘afrânî ve la‘lî ve hâs ve beyâz pembesi ve galle ve hıntası memdûh-ı âlemdir. Ve ehl-i sanâyi‘den her esnâfı mevcûddur, ammâ kalemkârî

Behrâmpûrı ve destehân çitleri meşhûr-ı cihân-ı nakş-vândır. Ve cümle sahrâsı vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-iş‘ârdır kim dörd vukıyye kara arpasın bir at yise kifâyet eder. Ol mertebe yağlı arpası ve besâtînlerinde mahzen-i mâ kavunu ve karpuzu olur. Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesinin reng-i rûyları ebyazu’l-levndir. Merdânesi zurzuvileli tâc üzre serbend sarup kalemkârî peşk-püş câme giyerler. Ve ayaklarına elvân keçe çakşır ve yeşil ve kırmızı ve nârencî ve turuncî pây-pûş giyerler. Zenâneleri sivri takye giyüp üzerlerine beyâz [câr-ı] ızâr bürünüp pâylarına elvân çizme giyerler. Mahbûbları gûnâ-gûn kebûtî kürkden börk-i Isfahânî giyüp Mirzâ-yı dilâr-emsâl hırâmânî-reftar ve zerafet ve nezaket üzre güftâr edüp halka hüsn-i ülfet ederler. Lâkin mahbûblarına rağbetleri yokdur. İbtizâle düşmüş bir alay zen-dost arasında kalmış mahbûbânlar ve civânânlardır. Ve cümle halkı Şâfi‘îlerdir, ammâ kızıl kızılbaşlardır. “Şâfi‘î mezhebindeniz” deyü da‘vâ-yı merd ederler. Ammâ kizb edüp mezheb-i Ca‘feriyye’de bir alay Hâmisîlerdir. Ammâ ezân kırâ’at olanda evkât-ı hamselerine müdâvemetleri var, ammâ cemâ‘atle aslâ namâz kılmazlar. Cemâ‘at-i kesîrden garîb câmi‘ler vardır kim gûyâ her biri birer cennet-i firdevs-i huld-ı berrîndir.

Cümleden **Cenâbî Ahmed Paşa Câmi‘i** ve **Ferhâd Paşa Câmi‘i** ve **Güzel Alî Paşa Câmi‘i** ve **Cağaloğlu Câmi‘i** ve **Hadım Ca‘fer Paşa Câmi‘leri** ile müzeyyen ve münakkaş ve Kâşî fağfûr-ı Çîn ile mebnî câmi‘lerdir. Niçesinin kubbeleri dahi çînî ile {mebnî} mestûrdır. Ve İslâmbol tarzı otuz üç minâreleri vardır. **Ahmed Paşa Câmi‘i,** İslâmbol’da Rüstem Paşa Câmi‘i gibidir.

Ve **Cenâbî hammâmı** gâyet latîf, âb [u] hevâsı hûb ve nazîf hammâm-ı rûşenâdır. Ammâ der-i dîvârı Kâşî çînidir ve ferşi ruhâm-ı gülgûn döşelidir ve cümle peştemâlları sadranc nakşı münakkaşdır. Ve cümle dellâkleri pençe-i âfitâb maral-ı Huten âhûsu gözli dilberânlardır. Billûr-misâl endâmların nilgûn futaya sarup hizmet ederler.

Ve mihmânhânemize karîb **Zâl Paşa hammâmı**, bu dahi vâcibü‘s-seyr havâsı ve binâsı hûb, dellâkleri mahbûb ve gayrı huddâmları mergûb hammâm-ı ferah-cândır. Bunun dahi cümle der-i dîvârı Kâşî, fağfûr-i Çîndir. Ve ferşi serâpâ sâfî yeşim ve yerekânî ve balgamî ve mermer-i somâkî ile döşenmiş bir hammâm-ı münevverdir kim cemî‘î camları billûr ve necef ve morandır. Ve kubbe-i âlîsinin ortasında aşren-fe-‘aşr bir havz-ı azîmi var, cümle dilberânlar onda deniz mâliki gibi şinâverlik ederler. Bu havz içre hammâmcı beher yevm birer şele, ya‘nî birer sepet berk-i verd-i handân döküp gûyâ cümle dilberân gülâb içinde şinâverlik edüp beyâz vücûdlarına gül yaprakları yapışup sîmîn tenleri gül gül olup gül ruhları âlu’l-âl, gülfâm lebleri la‘l-i Bedehşân-misâl olur. Ve cemî‘î dilberânları bî-bâk u bî-pervâ havz içre perr-i tâvûsî perendeler ve kebûterî perendeler atup şivekârlığ ve çâresâzlığ edüp arz-ı *[295b]* ma‘rifet edüp ırz [u] vakârların setr eder bir alay mahbûbândır. Hulâsa-i kelâm bu hammâm-ı hoş-hevâ ve hoş-binânın midhatinde ve hüsn-i letâfet ve nezâfet ciheti ta‘rîf ve tavsîfinde Hassân u Selmân dahi âcizdir, değil ki bu hakîr Evliyâ-yı âciz, acz u taksîriyle medh etmek ne mümkündür. Ve esvâk-ı şâhî içre ankâ hâcegiyân ve mün‘im sevdâgerânlar vardır kim her biri niçe yüz bin tümen mâl-ı firâvâna ve gencîne-i Kârûn’a mâlik mâldâr tüccâr-ı berr u bihâr âdemler vardır. Ve cümle halkı ehl-i zevk ve ehl-i şevk ve ıyş [u] ışret sâhibleridir kim rûz-merre birer bâğda ıyş [u] ışret ederler. Hattâ Nahşivân Hânı Rızâeddîn Hân bize istikbâle çıkdıkda elçisiyle hakîri doğru bir bâğa götürüp nâme ve muhabbetnâmeler bâğda kırâ’at olunup cümle a‘yân-ı kibâr-ı

Nahşivân anda hâzır olup bir ziyâfet-i uzmâ ve bir meclis-i sâz u söz-i hânendegân u mutrıbân sohbeti olmuşdur kim gûyâ meclis-i Hüseyn-i Ba[y]kara oldu. Meğer Hân-ı âlî-şân, sâhib-i tab‘, hoş-sohbet cân imiş. Sultân Murâd’a Bağdâd’ı veren Şâh Safî‘nin hazînedârbaşılığından hân olmuş Gürcî-peçe Aristo-fikr kimesnedir. İsmine Devlet Mirza Hân nâm vermişler, bir nâmdâr er idi. Bu bâğda ba‘de’z-ziyâfe ibtidâ kendüye paşa efendimiz tarafından elçilik ile gelen Alacaatlı Hasan Ağa’ya ve hakîre birer hil‘at-i fâhire ve onar tümen hammâm-bahâ Abbâsî ve birer at ihsân edüp kendi elçisine dahi hil‘at-i fâhire giydirdi. Böyle bir sâhib-i kerem hân idi. Ve kırk elli aded dûrbîn-i fikr [u] ilm ve dânâ ve fâzıl u kâmil nedîm ve musâhibleri var kim her biri tekmîl-i fünûn etmiş nedîm-i şehriyârîlerdir. Bu şehrin re‘âyâ vü berâyâsı lisân-ı Dihkan’ı kelimât ederler, ammâ ârif şâ‘irleri ve nedîm ve zarîfleri, zarâfet ve nezâketle lisân-ı Pehlevî ve lisân-ı Moğolî kelimât ederler kim lisân-ı kadîmlerdir. Ve şehirleri dahi kadîmdir kim böyle kelimât ederler. Evvelâ lisân-ı Dehkanî ve lisân-ı Derî ve lisân-ı Fârisî ve Pârisî ve lisân-ı Gâzî ve lisân-ı Pehlevî kelimât etdikleri dahi mahalliyle terkîm olunur:

Kâle *Tefsîrü‘d-Deylemî*: *[Resûlullah (S.A.V.) Mikâ’il (A.S.)‘den sordu: “Allahu Te‘âlâ Farsça bir şey söylemiş midir?” “Evet, ey Resûlallah” dedi. “İbrâhîm (A.S.) suhûfunda Allah ‘Çi konem bâ în meşt hâk sitemkârân çüz ân ki peyâm rem.’ Resûlullah (S.A.V.) Lisân-ı Gazi’ye küfreden kafirdir ve Resûlullah (S.A.V.) “Cennet ehlinin dili Arapça ve fasih Farsça’dır” buyurdu]*

Kelâm-ı derûn-ı *Hakâyikü‘d-Dekâyîk* te’lîf-i Kemâl Paşazâde.

yek *1*	*dü* *2*	*se* *3*	*çâr* *4*	*penç* *5*	*şeş* *6*	*heft* *7*
heşt 8	*nüh* 9	*deh* 10	*yânizde* 11	*düvâzde* 12	*sânzde* 13	*çârde* 14

Îzed Allâh	*Yezdân* Allah	*Hudâ* Allah	*Perverdigâr* Allah	*peyember* peygamber
peygamber diğer	*peyâmber* diğer	*nân* ekmek	*âb* su	*gendüm* buğday

erzen darı	*hâb* düş	*mâst* yoğurd

biyâ merev ey püser gel gitme ey oğul	*birev* git

merev gitme	*bigûy* söyle	*ey peder-i mâ* ey babam[ız]

ey bürâder-i mâ ey kardaşım[ız]	*kâse* çanak
kûze bardak	*sebü* desti

ham küp	*çârûb* sürüpge	*zeyn* eğer	*nemed* keçe
teng daracık	*tenk* kolan	*bârdum* kuskun	*sîne-bend* gömüldürük
hâvîd deve semeri	*fitrâk* terki	*rikâb* özengi	*ligâm* uyan
efser yular	*peşmâ-kend* eğrim	*tâzyâne* kamçı	*câme* don
pîrâhen gömlek	*dûr-rîse* kettan iği	*kütlân* mutâf iği	*mutrib* saz çalıcı
pilever çerçi	*ıslık* mastaki sakızı	*ıslık-i Rûmî* Rum sakızı	*velîze* kara sakız
gündürüd günlük	*sirîh* bal	*engürd* bal	*engübîn* bal
ebkâme ekmek aşı	*bâhâ* esler	*sigbâ* sirkeli aş	*haykîne* kaykana

kûzât	*kâcî*	*çengâl hâst*	*levzine*
pirinç aşı	bulamaç	omaç aşı	bâdemli helva
batile helva kazanı			

Beyt
Merîn bengî-yi hurma hor ki der helvâest cây o

Hemîşe der emân bâdâ zî ta‘n-ı sûfî-i sâ’im

Çü dîdem fevt-i o şîrîn revân ez cân [ü] dil hakkâ

Be goftem behr-i o târîh bâdâ ni‘meteş dâ’im [75]
Sene 923 **[296a]**

Niçe gûne ıstılâhât [u] ibârâtları var, ammâ bu kadarla iktifâ etdik. Ve nevâhîlerinde olan Terekeme ve Gökdolak ve Moğol kavminin başka lehçe-i mahsûsaları vardır. İnşâallah anların dahi lisânları mahalliyle tahrîr olunur.

Ve bu Nahşivân sahrâsı ve nâhiyeleri etrâfında olan metîn ve müstahkem kal‘alar vardır. Bir niçesin görmek oldu, ammâ sayd [u] şikâr takarrübiyle deverân u seyerân ederken ubûr edüp bir hoş temâşâ edemedik. Ol kal‘a isimleri bunlardır.

Evvelâ cümleden metîn ve sa‘b Alıncak Van, Molla Kutbeddîn binâsıdır. Andan kal‘a-i Serân, andan kal‘a-i Susuşmârvân, Mervân ibni’l-Hımâr binâsı olmağıla “Sûs Mervân” derler, manzûrumuz olmuşdur. (–) (–) (–) (–) (–)

Temâşâ bu kim cemî‘î **Acem diyârının kal‘ala**rının esmâları Revân ve Şirvân ve Hemedân ve Nahşivân ve Gîlân-ı Mâzenderân ve Van-ı Azerbaycân ve Isfahân misilli isimleri var.

Ammâ **Tataristân kal‘ala**rının esmâları Biğ kirmân, Çerkez kirmân, Yâr kirmân ve Kerş kirmân ve Tamân kirmân, Şâhin kirmân ve Arbat kirmân ve İn kirmân, Gâzî kirmân ve Doğan kirmân ve Özi kirmân ve Ak kirmân isimli kal‘aları vardır.

Ammâ **Leh vilâyeti kal‘ala**rının esmâları bu gûnedir. Evvelâ Kamaniçse ve İlvoviçse ve Çehrliçe ve Omaniçe ve Rıdvaniçe ve Yazloviçe ve Kırakoviçe ve Gürleviçe ve Lubiniçe ve İzbariçe, bu gûne isimli Leh kal‘aları vardır.

Ammâ Erdel diyârında **Macar kal‘ala**rının esmâları bu gûne vâki‘ olmuşdur kim tahrîr olunur. Evvelâ kal‘a-i İçtuvar ve Hustuvar ve Sakmar ve Şekeşvar ve Mekeşvar ve Uğvar ve İntuvar ve Udvar ve Peteşvar ve Şebeşvar ve Kolçıvar ve Şibevar ve Jidvar ve Şiçevar ve Devevar ve Şalumkuvar ve Şebeşuyvar ve Kuyvar ve Labuşvar ve Batlanvar ve Fuğraşvar ve Sibinvar ve Erdel diyârının bu gûne kal‘a esmâları vardır.

Ammâ Nemse'nin **Alman vilâyeti kal'aları**nın esmâları böyle vâki' olmuşdur. İbtidâ Estorgon kal'amıza hem-müşâ olan Çasar-ı Nemse kal'ası budur. Kal'a-i Komran ve Tata ve Paya ve Semartin ve Pojon ve Pojap ve Beç kral tahtıdır, ve Perak ve Ni'met-uğvar

……. (1 satır boş) …….

Her kâfiristân diyârının birer gûne şehr [u] kılâ'larının esmâları vardır, ammâ birinde nâm-ı elfâz-ı tumturaklı isimleri yokdur.

Ammâ **Devlet-i Âl-i Osmân'da olan arz-ı mukaddese şehirleri esmâları**nda âb [u] tâb ve şân vardır. Evvelâ vilâyet-i Karamân, vilâyet-i Aydın ve vilâyet-i Sarıhan ve vilâyet-i Teke Bây ve vilâyet-i Menteşe Bây ve vilâyet-i Yunan ve vilâyet-i Sivas ve vilâyet-i Tarabuzan ve vilâyet-i Gürcîstân ve vilâyet-i Diyârbekir ve vilâyet-i Halebü'ş-şehbâ ve vilâyet-i Tarabulus-şâm ve vilâyet-i Şâm-ı cennet-meşâm ve vilâyet-i Kuds-i Şerîf ve vilâyet-i Taberistân ve vilâyet-i Askalân ve vilâyet-i Arz-ı Hâsân ve vilâyet-i Ümm-i dünyâ Mısr-ı nâdiretü'l-asr ve vilâyet-i Mağrib-zemîn ve vilâyet-i Habeş-i dehliz ve vilâyet-i Lahsa ve vilâyet-i Basra ve vilâyet-i Bağdâd-ı behişt-âbâd ve vilâyet-i Musul ve vilâyet-i Şehrezul ve vilâyet-i Van-ı sedd-i îmân ve vilâyet-i Çaldırân ve vilâyet-i Adana-i Âl-i Ramazân ve vilâyet-i Mar'aş-ı Zü'l-kadriyye, bu cümle İslâm diyârlarının kıblegâhı vilâyet-i Beytullah Mekke-i Mükerreme ve vilâyet-i Medîne-i Münevvere *şerrefehullahu Te'âlâ.*

Cemî'î cezîre-i dünyâda olan pâdişâh ve kralların hasretü'l-mülûkleri olan yetmiş aded mîr-i mîrânlık ve üç yüz altmış aded mîr-i livâlık ve yetmiş mevleviyyet ve bin sekiz yüz kadılık yerler ve iki bin altmış şehr-i mu'azzamlar ve bin üç yüz seksen pâre hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn esmâ ve elkâbları latîf kılâ'-ı azîmler cümle Âl-i Osmânın kabza-i tasarrufunda olup [ilâ-]inkırâzu'd-devrân memâlik-i mahrûseleri bi'l-cümle kabza-i teshîrlerinde ola. *Âmîn yâ Mu'în.*

Âl-i Osmân ile Acem diyârının büldân [u] kılâ'ları isimleri bu gûne latîf esmâları vardır. İnşâallahu'r-Rahmân diyâr-ı Acem'de seyâhat etdiğimiz kılâ' [u] büldânların esmâları ale'l-infirâd tahrîr olunur. Ez-în-cânib şehr-i Nakşivân'ın bu gûne temâşâların edüp Hân'dan on tümen Abbasî ve elli pârçe lipâçe ve bir karaçabuk at ve Tebrîz hânına na'meler alup

Diyâr-ı Tebrîz'e gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ Nahşivân'dan cânib-i kıbleye 8 sâ'at

Menzil-i Kesik Künbet: Bin hâneli, bâğlı ve bâğçeli, üç câmi'li ve hân ve hammâmlı ma'mûr kenddir.

Ziyâret-i Mirzâ Rızâ ibn Hüseyn-i Baykarâ: ***[296b]*** Ahâlî-i kend, Hüseyn-i Baykarâ oğludur, dediler. Ammâ kabrinin mermer sandûkasında "Nâ-murâd b. Bahâdır-ı Şağad b. Hüseyn Baykara" hattı tahrîr olunmuşdur. Eflâke ser çekmiş bir kubbe-i nüh-tâkdır. Türbedârları dahi Hüseyn-i Baykarâ'nın evlâd-ı evlâdıdır. Ve bu kend bu âsitânenin evkâfıdır, deyü cevâb etdiler. Andan kalkup 7 sâ'at gidüp,

Nehr-i Aras-ı Büzürk: Matla'ı ibtidâ Van eyâletinde Penyânişi Ekrâdı dağlarından gelüp

cânib-i şimâle cereyân ederek nehr-i Zengî‘ye mahlût olur. Atıyla geçid verir sudur. Andan bir sâ‘atde ma‘mûr, gül-i gülistân, bostânlı âbâdân kendler içre gidüp,

Evsâf-ı şehr-i Karabağ-ı Küçük: Azerbaycân şehirlerinden ibtidâ bânisi (–) şâhdır. Kal‘asın sene (–) târîhinde Fâtih-i Eğre Sultân Mehemmed vezîrlerinden serdâr-ı mu‘azzam Koca Ferhâd Paşa münhedim etmişdir. Hâlâ câ-be-câ âsâr-ı binâları zâhir ü bâhirdir. Ol asrdan sonra imâr olup sene (–) târihinde Murâd Hân-ı Râbi‘ Van’ı feth edüp bu diyâra geldikde yine bu şehri hârâb u yebâb edüp hâlâ henüz imâr olmadadır. Tebrîz hudûdında başka sultânlıkdır. Bin askere mâlikdir. Kelenteri ve darûgası ve münşîsi ve binbaşısı ve dizçöken ağası vardır. Şehri bir vâsi‘ sahrâda bâğ-ı İrem-misâl üç bin hâneli ve yedi câmi‘li ve yedi hammâmlı ve üç hânlı ve altı yüz sûk-ı sultânîli şehr-i şîrîndir kim vilâyet-i vâsi‘-i ma‘mûrdur. Buk‘aları hûb u mergûbdur. Zenâne ve gılmânları mahbûb u matlûbdur. Mezra‘aları vâfir ve hayrât [u] berekâtı mütekâsir bir büleyde-i ma‘mûredir. Âb [u] hevâsı latîf ve enhâr-ı firâvânı nazîf ve bâb-ı rakîk-i uyûn-ı câriyeleri vardır. Ve bâğ u besâtînleri, deşt [u] sahrâ-yı bî-pâyânı zeyn etmiş. Ve bu şehrin dahi me‘kûlât [ü] meşrûbâtının memdûhâtından duvâzde-elvân, âbdâr [u] la‘l-gûn engûrları olur. Ve şarâb-ı nâbı ve vişnâbı ve âb-ı şüllesi ve on sekiz gûne alûsı ve abdâr şehribân narı-misâl rummanı olur. Bâ-husûs âdem kellesi kadar ayvası meşhûrdır. Ve câ-be-câ suları zîr-i zemînden kehrîzler ile cereyân edüp mâh-ı temmûzda yah-pâre-misâl âb-ı zülâlleri vardır. Ve kâr-ı kadîm cevâmi‘ u mesâcidlerinin kıbâbları sivri sivri binâ olunup sünbül ve silu ve nîlgûn Kâşîler ile mestûr kubâblardır. Ve cümle on bir minâre nümâyân idi. Ammâ sâkinân-ı bilâdı “Yetmiş mihrâbdır” deyü cevâb etdiler. Bu şehr ahâlîsi bu şehri imar etmeleri şartıyla cemî‘î tekâlîf-i örfiyyeden mu‘âf [u] müsellemlerdir. Ancak İrân-zemîn şâhına beher sene yüz deve bârı ordubârı ve melçe ve Abbâsî armudu kurusu ve aluncara ve zerdâlü ve kaysâlu ve encâlu ve huşk-ı engür ve niçe müsmirrât makûlesi hedâyâ getirirlermiş. El-hâsıl Azerbaycân vilâyetinde üç aded Karabâğlar var kim her biri hadîka-i ravza-i rıdvân-ı cinândan nişân verir. Bu şehrden dahi kalkup cânib-i kıbleye bir sâ‘at gidüp nehr-i Aras ile nehr-i Jan birbirine mahlût olduğu mahalde bu nehreyni niçe bin belâ ile ubûr etdik. Bu nehreynler dahi Van’ın Penyanişi ve Biredus ve Abağay dağlarından gelüp cem‘ olup bu mahalden güzer edüp sahrâ-yı Nahçivân’dan üç merhale aşağı nehr-i Zengî‘ye, Zengî nehr-i Araz’a, Araz nehr-i Kür’e, Kür nehr-i Türk’e, Türk Bahr-i Haraz ki bahr-i Gîlân dahi derler, ana munsab olur. Ez-în-cânib bu nehr-i Aras’ı ve nehr-i Jan’ı geçüp 6 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Kerkene: Tebrîz eyâletinde Merend şehri hudûdunda üç yüz hâneli ve câmi‘ ve hân ve hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı ma‘mûr kenddir. Lâkin halkı gâyet kızıl kızılbaş-ı bed-mâ‘aş, evbâş [u] kallâş-ı nâ-tırâşlardır. Kârları cümle pây-bâflardır. Zîrâ sahrâlarının pembeleri memdûh [u] firâvân olduğundan cümle ahâlîsi cüllâh olup bez dokurlar. Envâ‘ [u] elvân rakîk bogasıları olur. Andan yine cânib-i kıbleye 9 sâ‘at,

Menzil-i **kend-i Zennûse:** Tebrîz hânı hâssı olup bin mikdârı ma‘mûr hâneli ve on câmi‘li ve hân ve hammâm ve esvâk-ı müzeyyenli, bâğ u bâğçeli âbâdân kenddir. Lâkin cümle âb-ı hayâtları câh-ı mâlardır. Andan kıbleye 10 sâ‘at,

Evsâf-ı şehr-i Tesuy: Tebrîz hâkinde Merend sultânı hudûdında nehr-i Aras kenarında üç bin toprak örtülü hâneli ve yedi câmi‘li ve üç hammâmlı ve altı hânlı ve esvâk-ı muhtasarlı

[297a] kenddir. Hâkimi sultândır. Bin nökere mâlikdir. Münşî ve kelenteri ve darûgası ve kadısı vardır. Bâğ u bâğçesi dünyâyı dutmuşdur. Bunı dahi Murâd Hân harâb edüp henüz imâr olmadadır. Bu şehr şehr-i Merend'e on iki fersah karîbdir. Âb [u] hevâsı ve mahbûb u mahbûbesi memdûh-ı âlemdir. Gûnâ-gûn âbdâr meyve-i Tesuy'ı dahi meşhûr-ı âfâkdır. Bunun dahi halkı cümle Şi'îlerdir. Kâr [u] kesbleri; bâğ u bâğçe ile kâr [u] kesb edüp kifâflanırlar. Andan cânib-i cenûba deşt [u] sahrâlar içre câh-ı mâlardan âb-ı hayâtlar nûş ederek ubûr etdik. Ekseriyyâ bu zemînin mâ-i cârîleri tahtu'l-'arzdan cereyân eder. 12 fersah gidüp,

Evsâf-ı bâğ-ı İrem'e mânend şehr-i Merend Taht-ı Hân-ı Elvend: Azerbaycân şehirlerinden başka sultânlıkdır kim biri nöker-i şerefgere mâlikdir. Kadısı, kelenteri, münşîsi ve darûgası ve dizçöken ağası vardır. Tebrîz'e on dörd fersah karîbdir. Mâbeynehümâsında aslâ arz-ı hâliyesi yokdur. Serâpa gül-i gülistân [ve] bâğ [u] bostân ile müzeyyendir. Bu şehr-i Merend, şehr-i Tebrîz'in cânib-i şarkîsinde vâki' olmuşdur. Kadîm-i eyyâmda Azerbaycân pâdişâhlarından Şahruh ibn Tîmur'un saydgâhı olmağıla gâyet ma'mûr u âbâdân şehr-i Merend, mânend-i gülistân imiş. Lâkin bunu dahi Gâzî Murâd Hân, kızılbaşa rağmen harâb u yebâb, hânelerin türâb idelden berü henüz imâr olup üç bin kadar hâne-i "İreme zât"ı ve yedi câmi'i ve üç hânı ve beş hammâmı ve altı yüz ma'dûd dekâkînleri var, ammâ bezzazistânı ve medâris [ü] mekteb-i tıflân-ı ebced-hânı yokdur.

Ammâ yetmiş yerde bâğ u hıyâbân [u] mesîregâhlarına aşk olsun kim her biri birer *Şeddâd-ı Âd-ı İreme zâtü'l-'imâd* misillü teferrüçgâhlardır. Ve bî-hisâb meyve-i âb-dârına aşk olsun ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesi, fasîhu'l-lisân ve bedî'u'l-beyân gılmân [u] nisvânları var. Güftâra gelseler mu'cize-i İsâları beyân olur, reftâra gelseler rûh-ı musavver civânları revân olur. Halkı ekseriyyâ sipâh ve nöker-i hândır. Ammâ cümlesi mezheb-i Şî'iyyândır. Çoğu mel'ûn-ı sebbâbândır. Lâkin bilâd-ı kadîm olmağıla Taftazânî hazretlerinin ecdâd-ı ızâmı Hüseyin Teftezânî ve Alî Hândî ve Şeyh Sûsmârî ve Alâüddîn Merkadî (–) (–) (–) (–) (–) medfûnlardır. Bu şehrin cânib-i kıblesinde medfûnlardır. Bu şehr sultânından hedâyâlar alup yine Tebrîz hânı elçisiyle bu şehrden cânib-i kıbleye 13 sâ'at sahrâlar içre cemî'î şâhrâhının cânibeynleri hemvâr çırpı ile dizilmiş bîd-i sernigûnler ve çınâr-ı müntehâ-yı sebzgûnlar sâyesinde ubûr etdiğimizde aslâ âfitâb-ı âteş-tâb te'sîr etmeyüp kûyâh-ı hıyâbân içre giderek âb-ı hoş-güvârların nûş ederek bâ'zı câh-ı mâlarında sehl-i ârâm-ı teneffüs ederek andan,

Menzil-i kend-i Kehrîz: Bin hâneli Tebrîz hânı münşîsi kendi imiş. Altı câmi'i ve üç hammâmı ve iki mihmân sarâyı vardır. Ve bâğı ve bâğçesi hadden efzûn ma'mûr kenddir. Hudâ-yı Kahhâr harâb ide. Zîrâ cümle halkı Şi'î ve Teberrâ'î olmağıla diyâr-ı Acemde ibtidâ (sebb-i) Hazret-i Ömer'e *hâşâ sümme hâşâ* sebb etdiklerin bunda işidüp aklım gitdi. Ammâ ne çâre henüz dahi za'afdan bî-tâb u bî-mecâl idim. Yohsa bir hâl ile ol sebbâb-ı la'îni katl etmek emr-i sehl idi. Zîrâ diyâr-ı Acem'de elçiler Rûm tarafından geldiklerinde serbestlerdir. Çâr-yâr-ı güzîn aşkına dörd kızılbaş-ı sebbâb katl etse mu'âfdır. Anâ aslâ cevâb olmazdır. Her ne hâl ise sabr edüp bu şehrden yine cânib-i kıbleye 7 sâ'at,

Menzil-i kend-i Sehlân: Tebrîz hânı hâssıdır. Bir düz sahrâda bin hâneli ve bâğ u bâğçeli ve yedi câmi'li ve hân [u] hammâmlı ve müfîd [u] muhtasar esvâk-ı şâhîli ve cümle bîd-i

ser-nigûn, çınarlar ile müzeyyen râhlı kend-i müzeyyendir kim cümle Tebrîz halkının bu kend-i imâristânda bâğ u bostânda kasr-ı alîleri ve teferrücgâh hâneleri vardır. Lâkin bu kendin dahi ahâlîsi Şâfi‘iyyü‘l-mezheb geçinirler ammâ bunlar dahi mel‘ûn Râfizîler’dir. Ammâ âb [u] hevâsı ve mahbûb u mahbûbesi memdûh-ı âlemdir. Bundan kalkup giderken sağ tarafımızda Şam-ı Gazan-ı Muhammed Şâh kubbesi eflâke ser çekmiş altı sâ‘at yerde nümâyân idi. Rûhiyçün bir Fâtihâ tilâvet edüp bir çemenzâr yerde sehl meks edüp Tebrîz’e âdem gönderdik. Üç sâ‘atden atlara süvâr olup pür-silâh Tebrîz elçisi ile at başı berâber olup ***[297b]*** anın nökerleri esbâb-ı ihtişâmlarıyla önleri sıra hakîrin kırk aded tevâbi‘leri dahi önümüz sıra giderken karşudan deryâ-misâl bir asker nümâyân olup geldiler. Meğer Tebrîz hânının kethüdâsı istikbâlimize çıkup anınla rikâb rikâba 9 sâ‘atde alay-ı azîm ile şehr-i Tebrîz’e mâh-ı (–) günü dâhil olup şehrin çârsû-yı bâzârında niçe yüz bin benî Âdem deryâ-misâl temâşâya çıkup hakîr dahi onları temâşâ ederek şehrin bir ucundan Hân sarâyına kâmil iki sâ‘atde varup Hân-ı âlî-şân Kelp Alî Hân karşu çıkup dîvânhane-i âlîsinde zanû-be-zânû karâr edüp bir dîvân-ı azîm edüp kös-i hâkâniyân ve kerrenây-ı Efrâsiyâb ve nefîr ve sûrnây-ı Çemşîdî üç nevbet çalınup ber-dârât-ı azamet-ihtişâm kâlây [u] metâ‘ların arz etdiler kim başı cığalı ve serbend tâclı havârici pür-silâh, kat-ender-kat olup çâker-i gulâm-vâr dest-beste âmâde dururlardı.

Ba‘de’t-tabl hemân hakîr ayâğ üzre kalkup Erzurûm Vezîri efendimiz Defterdârzâde Mehemmed Paşa’nın mektûb-ı dürer-bârların ve nâme-i muhabbet-uslûbların koynumdan çıkarup bûs-ı nâme edüp yeden-be-yed hânın destine verdim. Ol dahi ayağ üzre kalkup nâmeyi eline alup öpüp başına koyup eşik ağaları hakîre yine yer gösterüp hân dahi yerinde karâr edüp hakîr dahi âdâb-ı Muhammedî üzre karâr edüp hân nâmeyi münşî destine verüp ol dahi ta‘zîm ile nâmeyi bûs edüp savt-ı a‘lâ ile kırâ‘at olunup nâme-i kilk-i cevâhir-nisârda Hazret-i Risâletin ve Çâr-yâr-ı güzînin nâm-ı şerîfi kırâ’at olunca cümle huzzâr-ı meclis, hâs [u] âm ayâğ üzre kalkup nâm-ı Resûlullah’ı ta‘zîm etdiler. Ammâ esmâ-i Çâr-yârda ba‘zısı tarfetü‘l-‘ayn içre oturdular.

Ba‘de’l-kırâ’at nâme mefhûmu ma‘lûm olup hân eydür. “İnşâallahu Te‘âlâ, Îzid [u] Yezdân [u] Perverdigâr yâver olursa ve hakîre amân-ı cân verirse kayser-zemîn şâhı vezîri karındaşıma bu mâh içre bin baş karbân-ı yezdân-baş ve bin baş kârban-ı evbâş-ı şütürbâş çıharam. Be-ser [u] çeşm” deyüp “Hoş gelmişsin, safâ gelüp yüz basa gelmişsin, hayr-makaddem ömrümün vârı, dîdemün nûrı” deyüp zânû-be–zânû olup nice hoş-âmed kelâmü örfiyye ile letâ’if-i sohbete müte‘allık kelimâtlar olup dest ber-sîne edüp azîm ziyâfet tertîb edüp ba‘de’t-tenâvül buhûr ve gülâb nisâr olunup ba‘de’t-ta‘âm paşanın hedâyâlarından incü tesbîhi ve çarkâb tirkeşi ve Ceneviz [ve] Venedik hârelerini “Paşa-yı zî-şân karındaşınız selâm edüp şu metâ‘ları cenâb-ı âlî-me‘âbınıza tehî-dest olmamak içün hedâyâ-yı muhabbet gönderdi” deyü arz-ı kâlây etdim. Sebha-i dürr-i cevâhirden ve tîrkeş [ü] kemândan haz edüp hezâr-ahsend etdi. “Ve cenâbınıza iki küheylân ve husân-ı sâfinâtü‘l-ciyâd misillü iki re’s esb-i sabâ-sür‘at pîşkeş gönderdi. Manzûr-ı sa‘âdetiniz ola” dedim. Hemân ayâğ kalkup dîvânhane kenarında geldikde hakîr işâret edüp ibtidâ cevâhir zeynli ve murassa‘ rahtlı atı çekdiler. Hamd-i Hudâ ol esb-i tâzî rahş reftâr ederek ve sehîl abraş-gülendâm çekerek gerdenin keç kılup raks-ı hırâm ederek meydân-ı muhabbete geldikde cümle erbâb-ı dîvân-ı İrân-zemîn engüşt-ber-dehen etdiler.
Hakîr Bismillah ile Esb-i Peymâ‘nın licâmın hânın destine verüp “mübârek-bâd” dedim.

Hân sürûr [u] hubûrundan ol esb-i tâzîye bilâ-rikâb süvâr olup meydân-ı muhabbetde fâris-i meydân-ı belâgat-vâr bir kaç kerre torıl, cevelân edüp nüzûl etdi. Ba‘dehû yelken-duz atı çeküp andan dahi cihân cihân hazz edüp (–) teslîm etdiler. Ba‘dehû hân cümle püserine fermân edüp cümle tevâbi‘lerimize avşıla şerbetleri bezl olunup yine gülâb ve buhûrdan sonra hân-ı âlîşân bizi mihmândâra ve korucubaşıya ve darûgay ve kelentere teslîm edüp alay ile bizi kelenter bâğına getirüp anda karâr etdik. Cihân-ârâ bir bâğ-ı İrem’dir. Akîbimizce hammâm-bahâ kırk tümen bisitî ve bir zeyn rahtıyla küheylân-ı karaçabuk atı ve bir alaca aşkar yorga at ve yedi deve yükü me’kûlât [ü] meşrûbât [ve] müsmirrât hedâyâlar gelüp hânemiz ganîmet oldu.

Ba‘dehû şehr içre dellâllar nidâ etdiler kim “Nitekim Osmânlı elçisi Sünnîler bundadır Kadâğa-i Şâhî ve fermân-ı hânî oldur kim sebb-i yamân etmeyesiz. Sebb-i yamân ederseniz sünnîler katl edüp hûn-ı nâ-hakkınız revân ederler. Şöyle bilesiz” deyü dellâllar kadâğa edüp hamd-i Hudâ Çar-yâr-ı güzîne sebb etmez oldular. Hazret-i Ebâbekir, Hazret-i Osmân’a katî sebb etmezler, ammâ derd-i serleri Hazret-i Ömer’ledir. Hâşâ sümme hâşâ anın hakkında zebân-dırâzlık ederler. Ol gün hân tarafından on aded şîb u zerbâf kalemkârî çit câmelere müstağrak olmuş Isfahânî yörükleriyle tâvûsî reftâr ederek mihmândârımız Hoca Sirrâc bu gulâmları getirüp cümlesi dest bûs etdiler. Meğer kânûn-ı İrân-zemîn *[298a]* imiş kim Osmânlı elçilerine hânlar onar aded gulâmlar gönderüp her hizmetde fermân-ber olurlar imiş. Biri Civân-ârâmış, biri Sâdık-ı Cân, biri Râmiş, biri Mirzâ Hân, biri Yezdân Alî, biri Kâkunc, biri Kurbân Bây, biri Sührâb, biri Mezîd Hân, biri Yârkulu, bunların her biri birer behişt gılmânı gibi mümtâz [u] müstesnâ püserler idi kim her biri birer nûr-ı mübîn idi. Andan şehr temâşâsına başladık.

Evsâf-ı vilâyet-i İrân, taht-ı Azerbaycân, türâb-ı kûh-ı Ûcân şehr-i azîm ve kal‘a-i kadîm bender-i kal‘a-i Tebrîz-i Dil-âvîz

Lisân-ı Moğolîde Tevris derler, lisân-ı Derîde Tevrîz derler, Dehkalîde Tâb-rîz derler, lisân-ı Fârisîde Tebrîz. Cümle lisânda teb, ısıtma ma‘nâsınadır. Hakkâ kim bir mehmûm âdem sâ’ir diyârdan gelüp Tebrîz’e dâhil olunca bi-emrillah Ûcân âbından nûş edince tâze cân bulup ısıtmadan halâs olduğiyçün “Tebrîz” derler. Şehr-i Mısr’ın iç kal‘asında dahi böyle (ı)sıtma olmaz şehreyn-i latîfeyndir.

Ammâ şehr-i Tebrîz-i dil-âvîzîn ibtidâ bânîsi sene 175 târîhinde Hârûnu’r-Reşîd’in hâtûnu Zübeyde Hâtûn, âb [u] hevâsından hazz edüp Me’mûn Halîfeye hâmile kaldığıyçün bu hâk-i anber-pâki cây-ı sürûr edinüp bir kasr-ı serîr etdi. Ba‘dehû niçe kerre yüz bin kez velek ve vesak ve tümen ve yük mâl-ı firâvân masrûf edüp bir şehr-i azîm binâ edüp ulemâ-yı Abbâsiyân ismine Tebrîz dediler. Ol kadar sevâd-ı mu‘azzam oldu kim dâiren-mâdâr cirmi üç günde devr olunurdu.

Ba‘dehû sene (–) târihinde hulefâyı el-Mütevekkil-ala’llah ahdinde bir zelzele-i azîm olup şehr-i Tebrîz harâb [u] yebâb olup kırk bin âdem türâb oldu. Ba‘dehû el-Mütevekkil-ala’llah bizzât kendüleri diyâr-ı Bağdâd’dan yer götürmez askerile harâb Tebrîz üzre gelüp niçe Mısır hazînesi mâl-ı Kârûn harc edüp şehr-i Tebrîz’i dahi vüs‘at üzre ta‘mîr edüp bânî-i sânî oldu. Bir cânib[i] kûh-ı Ûcân’a bir cânibi kûh-ı Sehlân’a ve bir cânibi kûh-ı Seyhan’a ve Kızıldağ‘a varup sûr-ı Tebrîz’i evvelkiden kebîr ve metîn ve kavî ve müstahkem edüp dâiren-mâdâr,

Eşkâl-i kal‘a-i Tebrîz: Cirmi kâmil altı bin hatve etdi. Hâlâ esâs-ı kadîmleri zâhir ü bâhirdir. Ve üç yüz kulle ve üç bin beden ve altı kapu etdi. Evvelâ Derveze-i Ûcân ve Bâb-ı Ber-servân ve Derveze-i Serzûd ve Bâb-ı Şâm-ı Gazan ve Bâb-ı Serâv ve Bâb-ı Tebrîz. Bu mezkûr kapuların her birinde beşer yüz dîdebân keşik bekl[ey]üp şeb [u] rûz nigehbânlık ederdi.

Ba‘dehû bânî-i sâlis Hülâgu olup yedi sene bu Tebrîz’i cây-ı karâr edüp bir makâm-ı dâru’s-serîr etdi kim cemî‘î mülûk mâlik olmağa tama‘ ederlerdi. Ba‘dehû sene (–) târihinde Sultân Muhammed Hudâbende ibn Argunşâh binâ etdüği şehr-i muhdeseye Hülâgu’nun kasrın kaldırup niçe bin şütüre tahmîl edüp götürdü. Cümle ahşâbâtı levha-i ûd u servden eyle münakkaş idi kim çeşm-i insân nakş-ı Erjeng’inden hîrelenirdi. Hâlâ ol asırdan beri Tebrîz’in cemî‘î binâsı Kâşî çîn [u] fağfûr ve kireç ve cibis ile ma‘mûr şehr-i pür sürûrdur.

Ba‘dehû bânî-i râbi‘i sene 694 târîhinde Sultân Muhammed Şâm-ı Gazan ahdinde adl-i adâletinden ol kadar ma‘mûr oldu kim bir tarafı tâ kûh-ı Liyân’a ve kûh-ı Sincân’a ve kûh-ı Ûcân’a ve kûh-ı Sehlân’a müntehî olup adl-i adâletiyle şehr-i Tebrîz âdem deryâsı olup cihân-ârâ bir şehr-i lâ-nazîr oldu. Ve Muhammed Şâm-ı Gazan bu şehrin cânib-i erba‘asın dâiren-mâdâr sûr çeküp cirmini piyâde âdem dörd günde devr ederdi. Mukaddemâ Abbâsiyândan el-Mütevekkil-ala’llah’ın binâ etdüğü iç kal‘a oldu. Ba‘dehû niçe yüz mülûke intikâl edüp kâh harâb ve kâh dârü‘l-mülk olup taht-ı Azerbaycân-ı cihân olup {ammâ sene 959 Süleymân Hân gâret etmeyüp cümle halkı itâ‘at edüp hükûmetin Şâh (–) birâder-i mihteri olan Acem şehzâdesi Elkâs Mirza’ya ihsân edüp hâkim-i Tebrîz oldu, ammâ sene 994 târihinde Kızılbâş-ı bed-ma‘âş istîlâ edüp sene 994’de} sene 994 târîhinde Devlet-i Âl-i Osmâniyân’dan Sultân Murâd-ı Sâlis vezîrlerinden Özdemiroğlu Osmân Paşa diyâr-ı Acem’e, deryâ-misâl asker ile serdâr-ı mu‘azzam olup ve Cığalaoğlu Sinân Paşa talî‘a-i asker olup diyâr-ı Acem’de niçe kılâ‘lar feth ederek himmet-i Şâh-ı Merdân ile Osmân Paşa-yı zî-şân şehr-i Tebrîz’i {evlâd-ı Haydar-ı Erdebîlî Şâh (–) destinden dest-i kahrile} feth edüp asker-i bî-pâyân ile karâr etdiler. Ammâ memâlik-i Azerbaycân’ı kabza-i teshîre almak içün şehr-i Tebrîz’in tâ vasatında Şâh Hıyâbânı‘nın etrâfında şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i sengîn bünyâd, bir binâ-yı Ferhâd inşâ etdiler kim dâiren-mâdâr devri on iki bin yedi yüz mi‘mâr-ı melikî arşını bir kal‘a-i metîn ve burc [u] bârûsu müstahkem ve hısn-ı hasîn kal‘a-i binâ-yı Özdemirzâde oldu kim gûyâ sedd-i cedîd-i *[298b]* Ye’cûc oldu. Şâm-ı Gazan kapusu üzre târîhi budur:

Aldı Tebrîz-i Özdemirzâde [76]

diğer târîh

Avn-i Hakkile alındı Tebrîz [77] sene 992.”

Osmân Paşa bu kal‘ayı binâ edüp bânî-i hâmis olup cümle deryâ-misâl asker ile ihtimâm [u] cehd-i tâm edüp otuz altı günde kal‘a itmâm bulup cümle cebehânesi ve sâ’ir levâzımâtı ve kırk bin kul ile kal‘ayı pür etdükde bi-emrillah Özdemirzâde ibtidâ cum‘a kılmak müyesser olmayup ömr-i girânmâsı âhir olup âhir ahşâm namâzın edâ edüp civâr-ı rahmete vâsıl olunca cümle asâkir-i İslâm Cığalazâde Sinân Paşa’yı serdâr kabul edüp kal‘a-i Tebrîz’in miftâhlarıyla Osmân Paşa’nın fevti haberin der-i Devlete i‘lâm

etdüklerinde fi‘l-hâl âsitâne-i sa‘âdetden bir çâpük kapucıbaşı ılgar ile Şâm-ı Tarabulus Vezîri Hadım Ca‘fer Paşa’yı serdâr edüp ol dahi ılgar ile gelüp müstakıllen hâkim-i Tebrîz ve serdâr-ı mu‘azzam olup adl [u] dâde başlayup Tebrîz’i eyle imâr etdi kim Muhammed Şâm-ı Gazan ahdinde olandan bin kat ziyâde imâr oldu.

Der-beyân-ı tahrîrât-ı Tavâşî Ca‘fer Paşa: Cümle seksen bin hâne tahrîr olunup üç kerre yüz bin âdem şehr içre, beş kerre yüz bin re‘âyâ eyâlet-i Tebrîz’de tahrîr olunup günden güne ma‘mûr [u] âbâdân olmada iken takdîr-i ilâhî sene 1003 târîhinde Âl-i Osmân Devletinde sipâh ve gayr-i asâkir-i gümrâh fetreti mahallinde kızılbaş-ı bed-ma‘âş fursât bulup Gence ve Şirvân ve Şamâkî ve Demirkapu ve Revân ve Nahşivân ve Tebrîz’e istîlâ edüp ol asrdan sonra kızılbaş-ı bed-ma‘âşa karârgâh olup imâr etmede iken Cenâb-ı Bârî‘nin hikmet-i ezelîsi ta‘alluk edüp sene 1044 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ efendimiz Şirvân ve Şamâkî ve Tiflis ve Tomanis kal‘aları istîlâsı intikâmiyçün diyâr-ı Acem’e gelüp kal‘a-i Revân üzre revâne olup yedi günde kal‘a-i Revân’ı feth edüp kal‘a-i Nahşivân’ı ve şehr-i Merend’i ve Karabâğları harâb ü yebâb ederek gelüp şehr-i Tebrîz’de bir hafta meks edüp cümle guzât-ı müslimîne “koma kurdum” edüp ibtidâ bilâ-teşbîh Şâh Abbâs’ın bâğ-ı hıyâbânın hâke berâber edüp ba‘dehû cemî‘î imâristânların ıhrak-bi’n-nâr edüp ancak kârgîr binâ câmi‘-i selâtînler ve hammâmât ve sâ’ir imâretler kalup sa‘âdetle Van tarafına revâne olup dârü‘s-sa‘âdelerine gidüp karâr ederler. Beri tarafda Şâh Abbâs İrân u Tûrân askeriyle şehr-i Tebrîz’e gelüp re‘âyâ vü berâyâlara istimâletler verüp imâr eder.

Hâlâ imâristân-ı Tebrîz-i dil-âvîzi beyân eder: Hâlâ dest-i Acem’de Azerbaycân tahtıdır ve hân-ı âlîşânlıkdır. Birkaç kerre hânlar hânlığı olmuşdur. Cümle on bin askere mâlikdir. Müftîsi ve şeyhu’s-sâdâtı ve mollası, kelenteri ve münşîsi ve darûgası ve korucubaşısı ve dizçöken ağası ve çiğ yiyen ağası ve yasavul ağası ve eşik ağası (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ve mihmândârları vardır. Bu mezkûr ağavâtlar ile şehr-i Tebrîz’i zabt u rabt edüp eyle adl-i adâletleri var kim gûyâ adl-i Enûşirvân-ı Kisrâdır, bir ferd-i âferîde bir merdin dâne-i hardalına va‘z-ı yed etmeğe kâdir değildir (–) (–)

Evsâf-ı cevâmi‘hâ-yı Tebrîz

Cümle üç yüz yigirmi mihrâbdır. On tokuzı câmi‘-i selâtîn-i mâzîdir. Ellisi câmi‘-i hân-ı hânân ve vüzerâ-yı Âl-i Osmân ve gayrı a‘yândır.

Evvelâ cümleden câmi‘-i atîk **Zübeyde Hâtûn Câmi‘i:** Tarz-ı kadîm ve ma‘bedhane-i azîm olup kubbesi ve cümle der-i dîvârları Kâşî-yi çindir. Ve mihrâbının cîri müşk-i amber-i hâm ile tahmîr olunmuşdur. Bir minâresi serâpâ Kâşî mînâ ile mebnî ancak bî-bedel bir minâre-i âlîdir.

Andan **câmi-i Mütevekkil Alallah:** Bu dahi tarz-ı kadîm Kâşî çîn ile inşâ olunmuş bir minâreli câmi‘dir. Lâkin mürûr-ı eyyâm ile sâhibü‘l-hayrâtlar ta‘mîr u termîm ederek nâmı güm olmuşdur. {Hâlâ Dımışkiyye derler}

Andan **câmi‘-i Sultân Muhammed Şâm-ı Gazan:** Zamân-ı kadîmde bâğ-ı İrem içre bir câmi‘-i münevver imiş. Hâlâ teng ü târ yirde kalup bir minâreli câmi‘-i köhne bünyâddır.

Andan şâh-ı İrân-zemîn **Câmi‘-i cihân Şâh Emîn**: Azamet-i Hudâ tâk-i kisrâdan nişân verir bir binâ-yı âlîdir kim gûyâ Mısır’da Tahir Baybars Câmi‘idir. Bir minâreli ve harem-i

zîbâlı Kâşî çîn ile ârâste ve evce ser çekmiş kıbâblar ile pîrâste ve cümle der-i dîvârları beyâz ve musaykal ve mücellâ Hıtayî kâğız-misâldir. Beyz-âsâ câmi‘-i zîbâdır kim içinden incinenlerin çıkacağı gelmez ammâ Şi‘îlerin gireceği gelmez. Zîrâ mihrâbı önünde bir hıyâbân-ı İremi var kim felekde mislin Melek Ahmed Paşa görmemişdir. Gûnâ-gûn şükûfesinin râyihâ-i tayyibesi cemâ‘atin dimâğın mu‘attar *[299a]* eder. Ve tuyûr-ı hoş-elhânların esvât hazînleri mahzûn cemâ‘ati handân eder. Diyâr-ı Acem’de bu imâretin nâmına Heşt-behişt derler.

Andan **evsâf-ı Câmi‘-i Sultân Hasan:** Azerbaycân şâhlarından Sultân Uzun Hasan binâ etmişdir. Ol Hasan’dır kim Erzurûm’un şarkîsine bir merhale karîb Hasankal‘asın binâ edüp Ebü‘l-feth Sultân Mehemmed’le Tercân sahrâsında ceng-i azîm edüp cümle askeri Ebü‘l-feth kılıcından geçüp ancak Uzun Hasan Şâh cân kurtarup bu Tebrîz’de dâğ-ı derûnundan cânın verüp bu câmi‘i cenbinde medfûn olan Uzun Hasan câmi‘idir kim serâpâ enderûn [u] bîrûnunun cânib-i erba‘ası ve kıbâbları cümle Kâşî çin ile mebnî olmuş câmi‘-i bî-bedeldir. Hakkâ ki Hasan hüsn-i nazarile bir câmi‘-i müstahsen binâ etmiş kim gûyâ Mısır’daki Sultân Hasan câmi‘idir. Minberi ve mihrâbı ve mü’ezzinân mehâfili üzre olan hûrde-kârlık ve san‘at-ı hezâr-fenlik hezârân üstâd-ı mermerber bir yire cem‘ olsa ol mihrâb ve minbere bir tîşe {ve erre, ya‘nî destere} urmağa kâdir değillerdir. Derûn-ı câmi‘in cânib-i erba‘asında olan revzenlerinde olan san‘at-ı haddâdî ve billûr ve necef ve moran câmlarında olan şuğl-ı bennâyî bir câmi‘de yokdur. Ve kıble kapusunın cânib-i erba‘asında olan gûnâ-gûn zîhler ve mukarnas ve islimîler ve kitâbe ve turuncalar ve girişme ve münakkaş rûmîler var kim her biri sihr-i mübîn mertebesi kasd-ı tasarruflar edüp üstâd-ı kalemkâr yed-i tûlâsın ayân u beyân etmişdir. Ve cümle derveze ve revzenler üzre mevzûnca kitâbeler üzre Yâkût-ı Müsta‘sımî hattıyla (–) (–) tahrîr olunmuşdur. Ve mihrâbın tarafeyninde iki mevzûn asferü‘l-levn seng-i yerekânîsi vardır kim her biri birer İrân [u] Tûrân harâcı değer, gûyâ kehribâlardır. Bu sütûnların nazîri Mısır u Şâm ve Irâk-ı Arab ve Acem’de yokdur. İllâ bu Câmi‘-i Hasan’dadır.

Bundan mâ‘adâ cümle on tokuz câmi‘-i selâtîn-i mülûklardır kim her biri birer tarz u tavr u tarh üzre mebnî olup ruhâm-ı ibret-nümûn ile mefrûş ve Kâşî-i gûnâ-gûnlar ile melbûs olup nakş-ı bukalemûn ile tezyîn olmuş cevâmi‘ler, her birinde olan âvîzât [u] maslûbât-ı musanna‘âtlara âdem im‘ân-ı nazar ile nazar etse vâlih [ü] hayrân olup gûyâ her câmi‘-i pür-envâr birer nigârhâne-i Çîn [u] Mâçîn’dir kim kalemlerle ta‘rîf ve tavsîf olunmaz. Lâkin fakîr câmi‘ler cemâ‘atden garîb kalmışlardır. Rûm u Arabistân câmi‘leri gibi derûn-ı câmi’de cemâ‘at-i kesîre olup cemâ‘at ile namâz kılınmaz. Hemân ezânlar kırâ’at olunup herkes elbette câmi’e gelüp edâ-yı evkât-ı hamse edüp bir ân durmayup gider. Böyle cemâ‘atden garîb cevâmi‘lerdir.

Ve bu Uzun Hasan Câmi‘i mukâbelesinde **Câmi‘-i Şâh İsmâ‘îl;** gâyet musanna‘ câmi‘dir.

Ve yine Sultân Hasan Câmi‘i kurbunda **Câmi‘-i Şah Maksud b. Sultan Hasan** münevver câmi‘dir.

Ve **câmi‘-i Çârminâre;** câmi‘-i atîkdir.

Ve **Câmi‘-i Şâh Abbâs-ı Evvel;** Sarrâçhâne başında câmi‘-i bî-bedeldir.

Ve **Ulu Câmi‘**: Bir câmi‘-i kebîrdir kim kıble kapusunda mihrâb tarafında âdem güc ile

nümâyândır. Cümle iki yüz pâye üzre cîr ile pûşîde câmi‘dir.

……. (1.5 satır boş) …….

Bu câmi‘lerden mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Der-sitâyiş-i mesâcid-i Tebrîz:

……. (1 satır boş) …….

Der-sitâyiş-i medâris-i Tebrîz: Cümle kırk yedi medrese-i azîmler vardır kim hâlâ ma‘mûr [u] âbâdân dârü‘t-tedrîslerdir. Cemî‘î ulûm görülür. Fudalâu’d-dehrden ulemâ-yı dehrîleri vardır.

Evvelâ **Medrese-i Zevce-i Şâh Cihân:**

……. (1 satır boş) …….

Der-sitâyiş-i dârü‘l-kurrâ-yı Kur’ân: Cümle yigirmi dârü‘l-kurrâları vardır. Ammâ bi-emrillah Acem diyârına Kur’ân-ı azîmi *kemâ hüve hakkahu* [78] tecvîd ile okumak verilmemişdir. Ekseriyyâ galat tilâvet ederler. Kelâm-ı izzetlerinde niçe âyet nakısdır.

Der-sitâyiş-i dârü‘l-hadîs: Cümle yedi yerde dârü‘l-hâdîs-i Nebevî vardır. Lâkin ulemâları ilm-i hadîs ile şöhret bulmamışlardır. Hemân kelâm-ı Hazret-i Alî ve kelâm-ı düvâzde imâmân ile amel ederler. Hatta *“kâle Hazret-i Alî sallallahu Te‘âlâ aleyhi ve sellem”* deyü kelâm-ı Alî tilâvet ederler. Belî hadîs-i sahîh dahi nakl ederler ammâ kelâm-ı Alî makbûldür. Niçe bin hadîs-i Murtazâ kitâbları vardır. (–) (–) (–) (–) (–) ***[299b]***

Der-sitâyiş-i mekteb-i tıflân-ı ebced-hân: Cümle altı yüz aded dârü‘t-ta‘lîm-i Kur’ândır. Evvelâ mekteb-i Şeyh Safî ve mekteb-i Hasan Meymendî ve mekteb-i Takî Hân ve mekteb-i Sultân Hasan ve Sultân Ya‘kûb, bunlarda her sâl gılmâna hil‘at verilir.

Der-sitâyiş-i tekyegâh-ı dervîşân: Cümle yüz altmış tekye-i muhibb-i hânedân-ı dil-rîşândır. Tekye-i Şems-i Tebrîzî ve tekye-i Bulduk Hân ve tekye-i Zeyneb Ağam ve tekye-i Ukayl, tekye-i Mîr Haydar, mahalle-i derveze-i Rîkde âsitâne-i Bektâşiyândır kim {Azerîk mahallesindedir}.

Ta‘rîf-i çeşme-i âb-ı revân: Cümle altı bin çeşme-sârâ-yı revândır. Ammâ cümlenin menba‘ı kûh-ı Sehen’den gelir ve bu çeşme-i âb-ı hayâtlardan mâ‘adâ şehr içre ve hâricinde cümle tokuz yüz kariz ve kanavât cereyân eder. Cümlesi hâzımu’l-ifrâtdır.

Der-beyân-ı sebîl-i cân-sitân: Cümle bin kırk aded sebîlhaneleri var kim mükellef binâlar ile mebnîdir. Cümleden Gül Rüstem Hân sebîli ve Şâh İsmâ‘îl sebîli ve Kör Hudâbende sebîli ve Hoca Şâh sebîli ve Rızâ sebîli ve Yâr Alî sebîli meşhûrlardır.

Der-sitâyiş-i mahallât-ı büldân: {Evvelâ bu diyârda mahalleye derveze derler. Cümle bin altmış derveze ta‘bîr olunur. Evvelâ derveze-i Dımışkiyye ve derveze-i Pul-bâğ, “pul”, köprüye derler, ya‘nî Köprü mahallesi derler, derveze-i Sîncânân ve derveze-i Verdiçûk ve derveze-i Şütürbân ve derveze-i Rîk, hân sarâyı bu mahallededir, ve derveze-i Hıyâbân ve Tebrîz’in şimâlinde derveze-i Sürhâb ve dervaze-i Emîre Kız} ve Serdâb mahallesi, Özdemirzâde Osmân Paşa serdâbını tathîr etdüğü bir azîm serdâbdır. Miyâh-ı Tebrîz ve kanavât [u] kariz ile bu serd-i âb Serdâb mahallesinden cereyân eder. Mahalle-i

Çârminâre ve mahalle-i Mırmır ve mahalle-i derveze-i Ser[ay].

Tavsîf-i sarây-ı a‘yân: Bin yetmiş sarâydır. Evvelâ sarây-ı Allahverdi Hân, der-mahalle-i Emîrekız ve sarây-ı Rüstem Hân, der-mahalle-i Rey ve sarây-ı Şâh Bende Hân, diğer mahalle-i Rey ve sarây-ı Pîr Budak Hân, derveze-i Rey ve hânlara mahsûs sarây câmi‘-i Hasan Şâh {kurbundadır}

Der-beyân-ı sarây-ı kârbân: Cümle iki yüz ârâmgâh [u] mihmângâh kârbânsarâydır. Zübeyde kârbânsarâyı ve kârbânsarây-ı Şâh cihân ve kârbânsarây-ı Şâh İsmâ‘îl ve kârbânsarây-ı Pîr Budak Hân ve kârbânsarây-ı Âlem Şâh Begüm duhter-i Şâh Cihân.

Der-‘ayân-ı hân-ı hâcegân: Cümle yetmiş aded hân-ı sevdâgerândır. Ca‘fer Paşa hânı ve hân-ı Şâh Bende Hân der-bâzâr-ı külâh-dûzân Beğim hânı ve kârbân-sarây-ı Baba Hakkı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Nemedbeç (?) hân-ı gurebâ-yı mücerredân: Cümle yüz on bekârhâne-i gurebâ-yı ehl-i ma‘ârif [u] garîbü‘d-diyârdır. Hân-ı müstakîm, hân-ı Ferhâdiyye ve hân-ı Ca‘feriyye, hân-ı Fîrûz Hân, hân-ı Gevher Hân, hân-ı Ciğâl Paşa, bekârhâne-i kelenter.

Aded-i çârsû-yı bezzâzistân: Cümle yedi bin esvâk-ı şâhîdir kim çoğu Haleb tarzı kârgîr kâbdır kim cemî‘î emti‘a ve kalay bu bâzâr-ı hüsünde füruht olunur azîm bezzâzistânı vardır kim ankâ hâcegiyân anda kâr [u] kesb ederler {bir kârgîr yek kubbe-i azîm bezzâzistânı vardır kim rub‘-ı meskûnda nazîri yokdur}

Evsâf-ı reng-i rûy-ı pîr [ü] civân: Âb [u] hevâsının letâfetinden cümle halkı zinde ve ten-dürüst ve serv-kad ve lâle-had ve siyâh-hat olup reng-i rûyları verd-i handân gibi la‘l-gûn ve hokka-dehen ve gül-fâm civânları vardır.

Sitâyiş-i mahbûbe [vü] mahbûbân: Cümlesi ebyazu’-levn ve hoş-sûret ammâ mütekebbir [ve] sâhib-i nahvet olurlar ve mu‘âşerât-ı latîf ü şîrîn, sühan-perdâz [u] sâhib-cemâlleri vardır kim anların hakkında. *“İnne’l-kebîre ahlâ mine’ş-şebâb”* [79] denilmişdir kim cîhân-ârâ dilberi vardır.

Evsâf-ı kibâr [u] eşrâf [u] a‘yân: Yetmiş iki fırak-ı dâlleden âdemi firâvândır. Ammâ Avşarî ve Dumdumî ve Dumbulî ve Lahicânî ve Terekeme ve Gökdolakı kavmi çokdur ve mâl-ı Kârûn’a mâlik âdemlerdir. Cümlesi Şî‘î ve mülhidî-mezheblerdir.

Aded-i ulemâ-yı ebdân: İki bin aded ulemâ-yı etıbbâ ve fassâd ve hâzık ve kehhâl ve cerrâh ulemâları var, gerçi âb [u] hevâsının letâfetinden halkı ten-dürüstler olup hekîm-i hâzıka muhtâc değillerdir ammâ yine hukemâları vardır.

Sitâyiş-i sulehâ-yi meşâyihân: Yedi binden mütecâviz sâlih ve muvahhid ve vâ‘iz ve nâsıh zâl-ı zamân meşâyihleri vardır. Bu diyârda pîr-i fânîlere gâyet i‘tibâr ederler. Anların re’yinden hâric bir iş etmezler, ammâ mezhebleri ma‘lûm değildir.

Der-vasf-ı musannifîn [u] şâ‘irân: Yetmiş sekiz aded dîvân sâhibi fasîhü‘l-lisân ve bedî‘u’l-beyân emlahü’ş-şu‘arâ erbâb-ı ma‘ârifi var. Evvelâ Yâverî ve Şâbî ve Sâ’ibî, zamânının Örfî‘sidir, Edhemî, Çâkerî ve Câyî ve Râzî, müşerref olduğumuz yârân [u] ihvân ola, dîvân sâhibi Seyyid Vâhidî ve hâne sâhibimiz Yezdân Aka ve Merdân Aka cân ve Kurbân Kulu ve Hoca Nağdî ve Pîrbaş Aka ve Mirza Bây ve Husâm Ata ve Elvend

Aka ve Rızâ Bây ve Kelb Alî. Mazanna-i kirâme-i mecâzibân Dede Şürîmî nâm bir meczûb-ı İlâhî var, yetmiş senedir yiyüp içüp tebevvül ve tegayyuz etdüğün ve yatup uyuduğun bir ferd-i âferîde görmemişdir. Ve Şâh Kend ve Şûh Cân ve Dede Cân meşhûr mecâziblerdir. ***[300a]***

Der-sitâyiş-i kabâ-yı İnsân: A‘yân [u] eşrâfı serlerine alaca ve kızıl serbend sardıklarından kızılbaş derler, ammâ çoğu Acemâne beyâz destâr-ı Muhammedî sararlar. Lâkin kavukları üzre sivri zurzuvileleri mukarrerdir, ana tâc derler. Ammâ ulemâların tâcı iki karışdan dırâzdır. Avânın (?) bir karış mücevveze gibidir. A‘yânı semmûr ve kebûtî giyerler, mâ‘adâsı çuka giyerler.

{**Der-ta‘rîf-i tâc-ı Acem:** Sene (–) târîhinde diyâr-ı İrân-zemînde Şeyh İbrâhîm nâm kimesne vâkı‘asında görür kim bir har-ı çâr-pâ kendüyi yef‘allerken anıra anıra yef‘alleyüp hımârdan bir evlâdı olup yetmiş parmağı olur. Bu vâkı‘ayı herîf Şeyh Safed Safî hazretlerine nakl edüp Şeyh Safî ta‘bîr edüp eydür: “Müjde sana kim İrân-zemînde şâh olup yetmiş evlâd-ı evlâdların şâh olurlar” deyü ta‘bîr edince hemân hımâr düzetdiği Şeyh İbrâhîm ibn Haydar herîf eydür: “Eğer şâh olursam beni düzeden hımârın kîrin başıma tâc ederim ve beni yef‘allerken anırdığı savtını tabl [u] kösüme nefîr-i kerrenây ideyim” deyü ahd edüp hikmet-i Hudâ şâh olup kîr-i harı tâc ve savt-ı hımârı kerrenây-ı revâc edüp hâlâ tâc-ı Acem’in aslı budur}.

Der-ta‘rîf-i ahâlî-i lisân: Terekeme ve Avşarı ve Gökdolakların lehçe-i mahsûsaları bu gûnedir kim tahrîr olundu:

heze tanmamışam henüz görmemişem		*menimçün hâtırmânde olupdır* bana incinmiştir
darcıhmışam darıldım	*yavuncımışam* düşman oldum	*apar gelen çakırı* getir şarâbı

ammâ erbâb-ı ma‘ârifi Fârisî tekellüm ederler.

Der-vasf-ı ibret-nümâ-yı Âbâdân: Binâ-yı câmi‘-i Sultân Hasan ve binâ-yı Şâh Ya‘kûb ve binâ-yı Şâh Hıyâbân ve binnâ-yı Kasr-ı Sehlân ve binâ-yı Şâh Cihân ve binâ-yı Kasr-ı Hadım Ca‘fer Paşa ve binâ-yı ibret-nümâ-yı Şâm-ı Gazan ma‘lûmumuz bunlardır. Ammâ {Mırmır mahallesinde Tâk-ı Alî Şâh tâk-ı Kisrâ‘dan nişân ve binâ-yı kal‘a-i Emîr Hân, kurb-ı câmi‘-i Şâh İsmâ‘îl, harâbdır. Ve binâ-yı kal‘a-i Hadım Ca‘fer Paşa, mukâbele-i câmi‘-i Şâh İsmâ‘îl, harâbdır ve Sehrâb kûhı dâmeninde kal‘a-i Reşîdiyye Muhammed Şâm-ı Gazan vezîri binâsıdır kim taraf-ı şimâl-i şarkîsine vâkı‘ olmuşdur}. Bu imâretlerden mâ‘adâ niçe bin ibret-nümâ âsâr-ı acîbe ve garîbeler var kim diller ile ta‘bîr olunmaz, ammâ bu kadar kifâyet eder.

Sitâyiş-i hevâ-yı hûb [u] câvidân: Bu diyârda bâd-ı nesîm-i subh esüp cümle halkına hayât-ı câvidân verir. Anınçün bu diyârda aslâ ısıtma olmaz ve ricâl makûlesi ol kadar müsinn [ü] şeyh-ışâbb olur kim kuvvet ve kudreti gitmiş ve hey‘eti yitmiş ve ömr-i girân-

mâyesi yüz yetmişe yetmiş mu‘ammer olup yine akl-ı Aristo efkâr-ı mâ‘ânî ve tîz-fehm olurlar.

Der-beyân-ı zülâl-i âb-ı hayavân: Cümle suları kûh-ı Sehen’den gelüp şehrin enderûn [u] bîrûnunda olan imâretleri rey edüp çeşmesârlardan cereyân ederek cümle tokuz yüz kariz ve kanavât-ı âbları bâğistânlara sarf olur. Ve Mihranzûd’ın âbı ve Tebriz’in hevâsı bürûdete karîbdir. Ve cümle âbı hâzımu’l-ifrâtdır kim âdeme hayât [u] cân bağışlar.

Der-ta‘rîf-i câh-ı mâ-i hânedân: Şehr-i Tebrîz içre tokuz yüz aded âb-ı karizlerden mâ‘adâ yedi bin câh-ı mâ-i hayâtlar vardır. Lâkin âb-ı kehrîz, âb-ı câhlardan hûb ve terdir. Bu şehrin ba‘zı bi’r-i mâlları otuzar kırkar zirâ‘-ı melikîdir. Ammâ şiddet-i şitâda cümle câh-ı mâları sehl suhûniyyet üzredir, mâh-ı temmûzda burûdet üzredir. (–) (–)

Der-tavsîf-i ekâlîm-i büldân: Dördüncü iklîm-i hakîkîdendir ve on sekizinci iklîm-i örfiyyedendir. Anınçün hevâsı i‘tidâl üzredir. Arz-ı beledî (–) (–) (–) (–) ve tûl-ı nehârî,

……. (1,5 satır boş) …….

Der-hakk-ı tâli‘-i Tebrîz-i Azerbaycân: Cümle müneccimînin kavli bu zu‘m-ı bâtıl üzredir kim ibtidâ bânîsi Zübeyde Hâtûn binâ etdükde tâli‘i burc-ı Akrebe düşüp sâhibi burc-ı Mirrih olmuşdur. Anınçün cemî‘î düvelde iken üzerine niçe yüz kerre yâğî gelüp Sultân Murâd-ı Râbi‘ etdiği gibi bir kaç kerre Timur ve Cengiz Hân harâb etdiği gibi harâb olmuşdur.

Evsâf-ı aded-i hammâmât-ı gâsılân: Cümle yigirmi bir hammâm-ı safâ-engîzi var kim her birinde birer ve ikişer havz-ı Şâfi‘i ile ve nîm soffa ve şâzirvân-ı selsebîller ile bünyâd olunmuş âb-ı latîf ve hevâsı nazîf ve mahbûb dellâkleri afîf, perî-rû civânlar var. Sultân Hasan hammâmı ve Pes-i Köşk hammâmı ve hammâm-ı Lusar ve hammâm-ı Cihân Şâh, kurb-ı câmi‘-i Cihân Şâh ve Mırmır Mahallesi hammâmı {Derveze-i Ser mahallesi hammâmı, cüllâhlar bâzârın geçüp Zerçü dervezesi hammâmı, Pülbâğ dervezesi hammâmı, bu hammâmların cümlesi âb [u] hevâsı ve binâsı latîf hammâmlardır. Ve Sultân Hasan Câmi‘i ardında Şütürbân mahallesi hammâmı, Derveze-i Rey hammâmı, Hıyâbân hammâmı, Sürhâb mahallesi hammâmı}.

Der-beyân-ı hammâmât-ı mahsûs-ı a‘yân: Cümle yedi yüz sarây hammâmı var. Her birinde hûr [u] gılmânları sîm-tenlerin nîlgûn fûtaya beden-i uryânın koyup havz-ı Şâfi‘î‘de mâlik-i bahr gibi şinâverlik edüp uşşâklarıyla bilâ-vâsıta koçkucağ olup bir bucağ olurlar. Bu hammâmların Kâşîleri üzre ekseriyyâ Fuzûlî‘nin “Hammâm Kasîdesi” mestûrdur.

Der-vasf-ı hubûbât-ı mahsûlât: Evvelâ cânib-i erba‘asındaki yedi aded nevâhîlerinde ve Tebrîz sahrâsında hâsıl olan yedi elvân gendümü gâyet dânedâr olur. Ve fûlı ve şa‘îri vefret üzre olur. Ve pembesi dahi yedi nev‘ olur. Ve sâ’ir sebzevâtı vâfir ve berekâtı mütekâsir bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-ışʻâr ma‘mûr diyârdır.

Der-beyân-ı memdûh-ı sanâyi‘ât: Bu Tebrîz’de olan üstâd-ı kâmil nakkâş ve ressâm ve bennâ ve zerger ve hayyât bir diyârda yokdur. Her kârın âlü‘l-âlı bu şehrde mevcûddur. Husûsan bunda dûhte olunan akmişe-i fâhire ve siyâb-ı harîr-i vâfire bu diyârda peydâ olup sâ’ir diyârlara nakl olunur katîfesi ve Dârâyîsi meşhûr-ı âfâkdır. ***[300b]***

Der-sitâyiş-i me’kûlât: Evvelâ hâs beyâz girdesi ve çakıl ekmeği ve safî somunu ve yağlı halkası ve katmer kâhîsi ve katmer yezd çöreği ve keklik kebâbı ve tavuk böreği ve kırk gûne mümessek ve mu‘amberîn pilavı ve herîsesi ve mastaba çobrası ve aşbâzlarında düzde büryânı ve pâlûde-i teri meşhûr ta‘âm-ı firâvânları vardır.

Der-vasf-ı me’kûlât u müsmirrât: Niçe bin elvân fevâkihesi var ammâ necm-i halef emrûdu, peygamber emrûdı ve sibet mîlânîsi ve zerdâlu-yi hulvîni ve necm-i Ahmedi ve engûr-i hurdesi ve razakîsi ve melikîsi ve tabarzesi ve cezîre-i Mecdeddîni ve bakrânı ve âlû-yı zerdî ve emrûd-ı zenânesi, bu envâ‘-ı meyveler Şam’da dahi olmaz, meğer İslâmbol’da ola, meşhûrdur.

Der-medh-i envâ‘-ı meşrûbât: Evvelâ misket üzümünün yedi elvân duhter-i rez şırası, gâyet nâfi‘ şıralu metâ‘dır. Ve melikî engürünün şarâb-ı nâbı ve şarâb-ı koknâzı ve şarâb-ı nârı ve şarâb-ı gülnârı ve şarâb-ı âb-ı şüllesi ve şarâb-ı Sehlân’ı ve şarâb-ı vişnâyî ve mâye-i âb-ı aseli ve avân-ı nâs içün darı bozası ve pirinç bozası memdûh eşribelerdir.

Der-beyân-ı it‘âm-ı imârât: Şâh Ya‘kûb ve İmâret-i Sultân Mütevekkil ve İmâret-i Zübeyde Hâtûn ve İmâret-i Sultân Hasan, bunlar binâ-yı azîm imâret-i Keykâvûslardır, ammâ kızılbaş-ı bed-ma‘âş elinde kalmak ile bî-ma‘âş dâr-ı it‘âmlardır.

……. (1 satır boş) …….

{Seyrgâh-ı kûh-ı Sürhâb, ya‘nî Kızıldağ: Tebrîz’in cânib-i (–) (–) vâki‘dir. Vakt-i asr olunca bu kûh-ı bülendin zirve-i a‘lâsından Rûmiyye deryâsı nümâyândır. Tebrîz’e bir fersahdır. Az yâhût dahi az. Ve taban-keş şahbâz bir günde irer}.

Der-sitâyiş-i mesîregâh-ı bâğvât: Cümle kırk yedi bin bâğ u bâğçe ve teferrücgâhdır. Cümleden Şâh Ya‘kûb bâğı câmi‘inin kurbundadır. Hân-ı âlîşân, hakîre bu irem içre bir ziyâfet-i âlî etmişdir kim ta‘bîr ü tavsîfden hâric ve temdîhden âric idi. Şundan ma‘lûm-ı sa‘âdet-mend ola kim bir günde on bir kerre yetmiş aded hânende ve sâzende ve mutrıbânlar tarz-ı Horâsân fasılları edüp rakkâslar zühre-misâl deverân u semâ‘ edüp gûyâ ol gün Hüseyn-i Baykarâ meclisi oldu. Bu bâğ eyle bir bâğ-ı İrem-i İreme zâtü‘l-imâddır kim felekde nazîri yok bî-bedel lâ-nazîr kabîlesinden bir bâğ-ı cinândır. Meğer bu bâğın bu mertebe âbâdân kalmasının aslı Sultân Murâd-ı Sâlis vüzerâlarından Koca Ferhâd Paşa hâkim-i Tebrîz iken bu Ya‘kûb Şâh bâğının âb [u] hevâsından hazz edüp gûnâ-gûn müte‘addid kasr-ı Havernaklar ve gûnâ-gûn hücre ve kâ‘alar ve hıyâbânlar binâ edüp âbâdân etmeğile Murâd Hân-ı Râbi‘ bu şehri harâb etdikde Çiftelerli Osmân Ağa’yı bu bâğ üzre koyup hıfz [u] hırâset eder. Hâlâ hadîka-i gülistândan nişân verir bir ravza-i rıdvândır. Ziyâfet tenâvül etdiğimiz kasrın âhir-i mısra‘-ı târîhidir:

Eyledi Ferhâd eyvân-ı Şîrîn, sene 983.

Mesîregâh-ı hıyâbân-ı Şâh Safî: Medhinde lisân kâsırdır.

Teferrücgâh-ı meydân-ı Çevgân: Bu arsagâhın ortasında eflâke ser çekmiş iki ar‘ar sütûnun birbirine kadayup tâ zirve-i a‘lâsında bir sîm tâs vaz‘ olunmuşdur. Her bâr Cum‘a günü cümle şâh nökerâtı ve hân nökerleri esb-i sabâ-sür‘atlerine süvâr olup ol meydân-ı Çevgân’da lu‘bede-bâzlık ederek mezkûr tasa cemî‘î kemândârânlar tîr bârân etdiklerinde cümle yârân-ı gam-hârân temâşâ ederler. Husûsan bu meydân-ı melâhatde nevrûz-ı

Hârzemşâhî rûzunda muzlim künclerde kırk elli gün beslenmiş atları birbiriyle ceng etdirüp azîm temâşâ olur. Ve şütürler cengi, bu dahi azîm teferrücdir. Ve câmûslar cengi ve kûsfend cengi ve hımâr cengi ve kelb cengi ve horos cengi, bu hayvânâtların ol rûz-ı nevrûzda temâşâları olur kim diyâr-ı Acem'e mahsusdur. Ve,

Mesîregâh-ı ibret-nümâ-yı acîbe ve garîbe: Her sene mâh-ı Muharremü'l-Harâm'ın onuncu gün yevm-i Âşûr olunca bu Çevgân Meydânı'na cümle a'yân [u] eşrâf, sığâr u kibâr hayme ve hargâhlarıyla çıkup meks edüp üç gün üç gice sohbet-i hâsu'l-hâs edüp ervâh-ı şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ içün niçe yüz bin kazgan âşûrâsı tabh edüp bây u gedâ-yı hâs u âmma bezl edüp sevâbın şehîdân-ı Kerbelâ rûhuna hîbe ederler kim deşt-i Yezîd'de rûz-ı aşurada şehîd olmuşlardır, deyü ol gün bu fezâda şükür şerbetleri bezl olunup sakkâlar billûr ve necef ve moran ve çam u tihtâb taslar içre akîk-i Yemenî ve pîrûze-i balgamî taslara koyup üzerine kırbalardan şerbetler ve âb-ı rakîk zülâller koyup atşâna âb-ı hayâtlar bezl ederken nûş edenler *[301a]* bu mısra'ı terennüm ederler *"Hüseyn-i Kerbelâ aşkına sahhâ"* der. Ba'zısına [80] der, ba'zıları [81] der. Ve niçe a'yân-ı kibâr bu günde gerdenine kırbasın bend kılup âr [u] nâmûsu terk edüp rûh-ı Hüseyn içün su bezl eder. Ammâ temâşâ-yı azîm, elbette Tebrîz hânı bu arsagâhda çetr-i mülemma'ın ve serâperde-i münakkaşın kurup cemî'î a'yân-ı Tebrîz çıt-â-çıt zânû-be-zânû olup Maktelü'l-Hüseyni, Rum'da kürsî üzre Mevlûd-i Nebî okur gibi tilâvet ederler. Cümle muhibb-i hânedânlar süst-endâm olup hulû' [u] huşû' ile sâmi'înden olup âh [u] enîn-i ciğer-sûz çekerek dinlerler. Tâ ki "Mazlûm Hazret-i İmâm Hüseyn'i Şibr-i zâlîm [u] la'în böyle şehîd etdi" deyince hemân maktelü'l-Hüseyn kırâ'at edenin ardındaki perde ardından başı ve gövdesi başka bir beyâz teni meydân-ı muhabbete getirüp kanları cereyân ederek serâperde meydânına bırağup sâ'ir evlâd-ı İmâm şeklinde susuz merhûm olmuş ma'sûm-ı pâk cesedlerin meydâna getirdiklerinde azametullah halkdan bir gırîv u feryâd u figân kopup herkese bir vecd hâleti el vurup mest [ü] medhûş olurlar. Bu mahalde niçe yüz Selmânî berberler âşıkân [u] sâdıkânlar içre girüp ellerinde usturalar ile ol gün Hüseyn aşkına kan akıtmak murâd edinen kimesnelerin sînesine ve kollarına aşk-ı Hüseyn deyü ol kadar şerha çeküp kanlar akıdırlar kim zemîn-i sebze-zâr, hûn-alûd olup lâle-zâr olur. Niçe bin aşıkân kellesi üzre teslîm-i dâğî ve bâzûlarına Hasanî ve Hüseynî ve Ukaylî dâğları yakup kollarına be-aşk-ı Hüseyn na'ller kesüp kanlar akıdırlar. Ba'dehû ol İmâm Hüseyn vücûdu şeklin meydân-ı muhabbetden kaldırup yüz bin bükâ ile tevhîd [u] tezkîrler ile Maktelü'l-Hüseyn'i tamâm edüp âşûrâlar tenâvül olunup üç gün üç gice cân sohbetleri olur. Böyle bir çemenzâr ve mesîregâh-ı zemîn teferrücgâhdır. Ve bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden bâğ u bâğçe-i gülistânı hisâba gelmez, mesîregâh-ı *İreme zâtü'l-imâd* misillü bir şehr-i rûşen-âbâddır ki her teferrücgâhı bâğ-ı Merâm'dan ve bâğ-ı Aspozu'dan veya Sudak'dan nişân verir. Tarz-ı Acemâne musanna' kâh-ı Şîrînler ve kâ'a-i Vâmık u Azrâlar var kim henüz dillerde dâstândır. Hattâ sâkin olduğumuz Kelenter bâğı kasrının hatt-ı Kutbeddîn Muhammed Yezdî ile târîhi budur:

Â cây-ı şîrîn vâlâ-yı eyvân, [82] sene 982.

Bunun emsâli niçe âsâr-ı binâ ve niçe ibret-nümâlar var ammâ gayrı meşhûrun zikrinde fâ'ide ve beyânında i'tibârı olmayan şeylerin kitâbet-i midhatinde tatvîl-i kelâm olup melâlet vardır. Anınçün bu mertebe ile iktifâ olundu. Hamd-i Hudâ kâmil iki ay zevk [u] safâlar edüp seyr [u] temâşâ-yı civân-ı Azerbaycân-ı nısf-ı cihân etdik. (–)

Hân-ı âlî-câh ile Tebrîz'in nevâhileri teferrücine gitdiğimiz kend [u] kılâ'ları ve ziyâretleri beyân eder

Evvelâ şehr-i Tebrîz'in cânib-i erba'asında yedi nâhiye-i ma'mûr [u] âbâdânı vardır. Bin mikdârı asker ile tablbâzlara tarralar urulup karçığa ve bâz u şâhîn ve balabân kuşlar ile ve niçe kelb-i mu'allem tıraş ve tula ve terc zağarlar ve yetken Avşar tazılar ile sayd [u] şikâra çıkup evvel,

Nâhiye-i Mihrânrûd: Tebrîz'in cânib-i şarkîsinde bâb-ı Tebrîz'den beş fersah ba'îddir. Kurâ-i Kenderût, kurâ-i Esfah, Kend-i Sa'îd-âbâd, bu zikr olunan kendlerin üçü dahi şehr-misâl benderlerdir. Müte'addid câmi'leri ve hânları ve hammâmları ve esvâk-ı muhtasarları ve bâğ u bâğçeleri var.

Nâhiye-i sânî Serâvrud: Tebrîz'in cânib-i garbîsi tarafına meyilli Tebriz'in bâğlarına müşâdır. Ve cümle seksen pâre ma'mûr [u] âbâdân kurâ-yı Azerbaycân'dır. Kurâ-yı Dûşt v kurâ-yı Çevlânduruk ve kurâ-yı Elkâbendilis ve kurâ-yı Lâkdirih ve Kurâ-yı Kücâbâd, bu nâhiyenin ma'mûr kasaba-misâl câmi'li ve hammâm [ve] mesâcidli kendlerdir. Zirâ'at olıcak yeri âb-ı Serâverd üzre mahsûldâr zemîndir.

Nâhiye-i sâlis Dîdeher'dir: Tebrîz'den dörd fersah garbî ve cenûbî tarafına meyyâl cümle yigirmi dörd pâre âvâdân câmi' ve hân ve hammâm [ve] çârsûlu ve bâğ-ı İremli kendlerdir.

Nâhiye-i çârum Ürdnik'dur. Tebrîz'in cânib-i garbîsindedir ve Tebrîz'den bu nâhiyenin ibtidâsına varınca kâmil bir fersah yerdir ve cümle otuz pâre kurâdır. Her biri câmi' ve hân ve hammâm ve esvâk-ı şâhîli kend-i masîrlardır. ***[301b]*** Ve

Nâhiye-i pencüm Rûdkat'dır ki kûh-ı Sürhâb'ın ardında ve Tebrîz'in şimâli tarafındadır. Ve bu nâhiyenin evveli Tebrîz'den bir fersahdır. Ve cümle yüz pâre ma'mûr [u] âbâdân kasaba-misâl bâğ-ı İremli kend-i azîmlerdir. Ve

Nâhiye-i şeşüm Hânumrud'dur. Cümle yigirmi bir pâre kend-misâl müzeyyen kurâlardır. Ve

Nâhiye-i heftüm Bedûstân'dır. Cânib-i Şimâl-i Tebriz'dir. Nâhîye-i Rûdkat'ın halfindedir kim cümle yetmiş pâre âbâdân câmi'li ve hân ve hammâmlı kurâlardır. Eğer Hân ile kâmil yigirmi gün bu kurâlarda etdiğimiz sayd [u] şikârları ve zevk [u] safâları rûz-merre Tebrîz'in cümle ahvâlâtına vâkıf-ı esrâr olduğumuz kadar evsâfın tahrîr ve tastîr eylesek Hudâ âlimdir bir mücelled kitâb olur. Zîrâ memâlik-i İrân-zemînde Tebrîz-i dilâvîz ve Isfahân-ı nısf-ı cihân kadar bir şehr-i azîm ve sevâd-ı kadîm yokdur. Ve âb [u] hevâsı ve mahbûb u mahbûbesi ve binâ-yı aliyyesi ve'l-hâsıl niçe bin hayrât [u] hasenât-ı vâfiresi var kadîm şehr-i azîmdir. Hudâ Âl-i Osmân'a yine müyesser ide. Ammâ yine harâb u yebâb olur. Hudâ-yı müte'âl dâ'imâ ma'mûr ve âbâdân eyleye. Zîrâ bu diyârda çok zevk u safâ ederek Hân ile yine şehre gelüp her bâr Hânın şeref-i sohbetiyle müşerref olup rûz-merre sohbet-i hâs ederdik.

Ve mine'l-bedâyi'i'l-münâzarât: Bir gün hân ile cân sohbeti ederken Hân hakîre şarâb-ı nâb teklîf etdi. Bu hakîr eyitdim "Vallahi ve billahi ve tallahi Hazret-i Alî'nin pâk rûhiyçün bu âna dek anadan müştakk olalı muharremât, mükeyyefât, mu'âcenât [ve]

müskirâtdan bir şey müyesser olmamışdır. Tâ ecdâd-ı ızâmımız Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî ibn Muhammed Mehdî‘den berü ecdâdlarımızdan şarâb [u] mükeyyefât yimiş içmiş yokdur. Bizi meclis-i hâssınızda ma‘zûr edüp afv ile mu‘âmele buyurun” deyü ricâ etdim. Hân eyitdi: “Ey birâder-i cân-berâber-i mâ! Gör ki menim nûr-ı dîdem ve sürûr-ı sînem çığı çığı mirza şâhım sana ber-ayak durup bir ayak çakır-ı nâb verir. Anın hatıriyçün ben câm-ı bâde-i lâ‘l-ı fâmı nûş etmeyüp kimin destinden piyâle çekesin. Ohum! Kimden korkarsın?. Eğer Kayser-zemîn şâhından korharsan şâhınız beş aylık yoldadır, eğer hânınızdan korharsan Tebrîz’den Erzurûm kırh konah yerdir. Pes imdi kimden korharsın. Men ki İrân [u] Tûran Şâhının hânlar hânı Kelb Alî Hânım. Güzelce Şâhım böyle kadâğa etdiğim menim Sultân-ı hân-ı hânânlarımdan ve çöreğim çekenlerden kim ki çakır nûş ederse bağrın sınıkdırırım, deyü kadağa ide. Men güzelce şâhın kadağasın sıyup nihâyetince meclis-i ıyş [u] tarab kurup bâde-i nâb, çakır şarâb nûş ederim. Pes sen kimden korharsın, elbette çakır içersin” dedi. Hemân hakîr eyitdim “Ey güzelce hânım! Sana güzelce şâh şarabı kadağa etdi ise mana Şâhlar Şâhı Pâdişâh niçün nass-ı kâtı‘la âyet: [83] deyü katresin harâm etmişdir. Ol Cenâb-ı Kahhâr’dan korkarım kim cemî‘î mevcûdât-ı ademden vücûda getirdi. Anın emrin sımayup bâde içmenem” dedikde hemân Hân “Vallah yahşi mü’min ve muta‘assıbsın” dedi. Hakîr eyitdim “Vallah hânım muta‘assıb değilim, illâ Nu‘mân ibn Sâbit mezhebinde pâk-i‘tikâd seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî Âdem [ü] muhibb-i hânedân-ı merd-i Hudâyım” dedikde cümle huzzâr-ı meclis nüdemâları dembeste ve mest [ü] medhûş-i bî-hûş sarhoş kaldılar. Hemân musırr olup cümle dilberânlarıyla ayağa kalkup yanıma gelüp eydür “Gel gözümin nûrı! Çığı çığı Evliyâ ağam! Bu menim çâker efkende gulâmlarımdan Yezden Şîr mi ve Mirza Şâh’ı mı ve Fîrûz mı ve Pervîz mi ve Alî-yi Yâr’ı mı ve Zevâlîzen mi ve Şehland mı ve Seyf Kulu mı ve Hâl Hân’ı mı bu gulâmlarımın kangısını dilersen sana cabalarım. Kırmızı Murtazâ Alî ve Düvâzde imâmları seversin, gel mü’minim! Püserlerimin destinden bir câm çakır nûş et. Gelen kim kelleler germ ve sîneler nerm olup şu fezâ bezmgâhında bir kâm alalı ve bir dem süreli” deyü cümle pençe-i âfitâb [u] nûr-ı mahz gulâmlarıyla sarılup anlar beni, ben anları şarp şarp öperim, ammâ yine Feyyâz-ı Mutlak’dan isti‘ânet taleb ederim. Hemân hakîr eyitdim: “Ey Hânım! Cân sohbeti bu mıdır kim imdi Hoca Nağdî bir ayak çakır çeküp mest [ü] medhûş olup huzûrunda Hoca Nağdî *[302a]* nakd-i rîhiyle bâd’efeşânlık edüp yüzüne karşu zartazârlık eder. Keyfiyyet [u] germiyyet-i ıyş [u] nûş-ı İrân-zemîn bu mıdır?” dediğimde hemân Hân depme urarak Hoca Nağdî‘yi kaldırdıp başına tomlar urarak ser-i meclisde hâzır etdiler. Ammâ beyt:

Eyle sermestem ki idrâk etmenem dünyâ nedir

Men kimem sâkî olan kimdir mey-i sahbâ nedir

mazmûnunca mest [u] harâb iken Hoca Nağdî bu ebyâtı terennüm etdi. Gördüm ki Hân bir dahi hakîre ibrâm-ı tâm eder. Hemân hakîr bildim ki meclis emânındır, ol dem hakîr eyitdim: “Hânım! Siz bâde-i nâb nûş edersiz kim bir keyfiyyet ü germiyyet hâsıl idesiz. Ammâ keyf-i Hudâyî gerekdir. Bana bir dâ’ire getirsinler. Tâ ki hânım keyf-i Hudâyîyi müşâhede ide” dediğimde “Hey Yâr Alî! Aşk-ı Alî içün olsun birâderime bir dâ’ire getir” dedikde ol ân bir Hind pususkârîsi câm pullu bir dâ’ire getirüp Yâr-ı Alî destinden destime alınca tarz-ı Rûm üzre makâm-ı segâhda taksîm,

Aşkın senin hayât-ı ebedden nişân verir

Gûyâ yolunda ölmeğe her haste cân verir

deyüp üç murabba‘ ve bir semâ‘î ve ba‘dehû bir dü-beyt ile faslı tamâm etdiğimde cümle huzzâr-ı meclis engüşt-ber-dehen edüp hemân Hân eyninden tarz-ı Acemâne semmûr libâçesin kendi eliyle eynime giydirüp hezâr-ahsend deyüp bir Gürcî gulâmı ihsân etdi. Ve “sad-i lek bârekallah ey Kayser-zemîn âlüftesi” deyüp on tümen Abbâsî ve bir karaçabuk esb-i sabâ-reftâr hîbe eyleyüp bizden artık emîn olup bâde teklîfinde olmadı. Kâmil bir ay her şebimiz leyle-i kadr ve her rûzumuz yevm-ı ıyd-ı adhâ olup niçe bunun emsâli cân sohbetleri edüp şehr-i Tebrîz-i dilâvîzi seyr [u] temâşâ ederdik. Ammâ adl-i adâlet ve emn [u] emânlarına ve re‘âyâ vü berâyâ perver olmalarına ve zabt u rabt ve çârsû-yı bâzârının pâklığına ve narh-ı Şeyh Safîlerinin nizâm [u] intizâmlarına aşk-ı sad-lek aşk olsun. Zîrâ cemî‘î halkı ehl-i zevk ve ehl-i şevk ve ıyş [u] ışret sâhibleridir ammâ şâhrâhda aslâ mestâne bir kimesne yokdur. Gâyet mü‘eddeb halkı vardır kim anların hakkında bu şi‘r-i belîğ denilmişdir:

Tebrîz cu heft kavmeş zi safâ

Çûn âyine ândenâk ez jeng-i hafâ

Güftî ki be-dûstî ne sadık bâşened

Ez âyne çez aks nökerder-i peyda

Der-sitâyiş-i külliyât-ı Tebrîz-i Dilâvîz: Evvelâ cümle hüsniyyâtından biri budur kim âb-ı cârîleri firâvân olmağıla şeb [u] rûz şâhrâhlarından cârûblar ile süpürüp bir zerre gird-i gubârdan bir şemme koymayup âb-ı nâb nisâr edüp cemî‘î esvâkları eyle pâk serdâbdır kim rûz-ı nevrûz-ı mâh-ı temmûzda âdem sûk-ı sultânîde tâze cân bulup tâze civânân esnâf yüzüne bakmadan âdem hayrân olur.

Hüsniyyât-ı düvüm oldur kim her giz Âl-i Muhammedîden şerîfe bâkireleri kul kısmına ve Abdullah oğluna vermeyüp yine kefinne verirler. Hakîr su‘âl edüp eyitdiler kim “Siz bir Kâfire avreti nikâh ile alup nazar-ı tohmadır, aslı müslimdir, deyü kâfire alırsız, ma‘kûl mezhebdir. Ammâ kızları kefinne vermeyüp kâfirden müslime versek, ihtimâldir nihâni mürted olup, nazar tohma olunca evlâd niçe olur. Belki ol Abdullah oğlu evlâdların bırağup kâfire firâr edüp, “Evlâdları anadan Âl-i Resûl” diyemeniz. Zîrâ sizin mezhebinizce nazar tohmadır deyü kâfir karısını alırsız. Bu kerre ol seyyideden tevellüd eden mürted-i billah evlâdları ne olmış olur” deyü bu mes’ele[y]i su’âl etdiler. Hemân hakîr eyitdim: “Cenâb-ı Bârî cemî‘î milel-i muhtelifenin, isterse Yahûd [ve] Nasâr olsun bellerinden inen evlâdları İslâm ile tevellüd edüp sonra peder u mâder ta‘lîmiyle dalâlete düşer” deyü bu hadîsi tilâvet etdim: [84]

“Sadaka Resûlullah” dedim. Cümlesi bu hadîs-i şerîfi istimâ‘ edüp mülzem oldular.

Hüsniyyât-ı sevüm oldur kim Kânûn-ı Şeyh Safî oldur kim cümle çârsû-yı şâhîlerinde bey‘ [u] şirâları bisitî ve Abbâsî ve altun ile bâzâr olunur. Sâ’ir pâdişâh-ı ekâlîmin sikkeleri geçmeyüp kendi sikkeleri râyicîdir. Yedi yerde sikkeleri kesilir. Evvelâ taht-ı kadîmleri *“Duribe Erdebîl”* ve *“Duribe Hemedân”* **[302b]** ve *“Duribe Bağdâd”* ve *“Duribe Isfahân”* ve *“Duribe Tiflis”* ve *“Duribe Nihâvend”* ve *“Duribe Tebrîz”* deyü

sikkelerinde *“Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resûlullah, Aliyyün veliyyullah”* yazılır. Bir tarafında her şâhın ismi yazılır kim *“Fe ağlân-ı Kelb Alî Şâh Abbas”* deyü tahrîr olunur. Ammâ kazbîkîlerinde *“Duribe Tiflis”* ve *“Duribe Tebrîz”* yazup bir tarafı münakkaş senesi meskûkdur. Kazbikî mangıra derler. Cümle râyic olan bu sikkelerdir. Ve cemî‘î endâzeleri ucunda ve cemî‘î kilelerinde ve sâ’ir duhte olunan akmişe-i fâhirelerinde *“Lâ ilâhe illallah”* tahrîr olunmuşdur. Kezâlik derâhimleri terâzülerinde böyle ism-i Celâl terkîm olunmuşdur. Vay ol kesin hâline kim *“Lâ ilâhe illallah”* üzre bey‘ [u] şirâsında hilâf ide. Gözüne mil ve başına kızmış taş koyup ol âdemi alîl ederler. Ve cemî‘î esvâk-ı şâhîlerinin cümle dükkânçelerinde ve meydân-ı bâzârlarında sarı pirinçden sarı zencirli ve demir zencirli terâzüler maslûbdur. Aslâ âdem eli yapışmaz, dâ’imâ maslûb durur. Kaçan bir kimesne me’kûlât [ü] meşrûbât, nebâtât [ü] giyâhât makûlesinden bir şey murâd edince âlü‘l-âl güzîde metâ‘ı keff-i mîzâna koyup mevzûn-ı kâmil oldukda metâ‘ sâhibine hakkın verir. Zîrâ akçesi pâkdir, metâ‘ın güzîdesin alır. Ve cümle güşt ü nân ve sebzevât ve cevv ve gendüm ve dakîk ve tavuk ve güvercin [ve] cevzî ve fındık ve bâzârda suhte olan cümle aşbâz ta‘âmları (–) (–) (–) ve’l-hâsıl cümle me’kûlât [ü] meşrûbât cümle narhı Şeyh Safî üzre terâzü ile bey‘ olunur. Buğday [ve] pirince ve sâ’ir hubûbâta aslâ kile yokdur. Cümle vezne ile bey‘ [u] şirâ olunur. Vây ol merdin hâline kim dirhemlerinde yazılan *“Lâ ilâhe”* üzre hılâf ide. Ödünü koltuğu altından çıkarırlar, kânûn-ı İrânî budur. Ammâ sâ’ir akmişe metâ‘ları zirâ‘-ı melikî ile füruht olunur. Sâ’ir devâbât ve üsârâ-yı zî-rûh kısmına dahi kânûn-ı Safî üzre bir bahâ takdîr etmişlerdir. Ana göre amel edüp ehl-i Kıble ve muhemmenleri vardır. Her bâr kânûn-ı şâhîleri budur.

Ve hüsniyyât-ı çârum: Cemî‘î esvâk-ı şâhîlerinde aşbâzları ta‘âmların tabh edüp dükkânçelerinde der-i dîvârlarında olan kâşîleri ve bakır avânîleri ve kâse ve fağfûrî ve mertebânîlerin pâk etmeyince dükkânların açmağa kâdir değillerdir. Vakt-i seher olunca dükkânların du‘â vü senâ ile küşâde kılup ba‘dehû herîse pilâv, düzde büryân ve kükü pilâv, çelâv pilâv, muza‘fer pilâv, avşıla pilâv ve’l-hâsıl cümle ta‘âmlarının memdûhu pilâv, herîsedir. Bunları dahi terâzü ile verir huddâm-ı civânânları pâk ve mahbûb-ı sîne-çâk püserleri var. Cümle sîm-misâl kalaylı sahanlarının kenarlarında ta‘lîk hattıyla [85] âyetleri ve *“La şerefe a‘lâ mine’l-islâm”* [86] ve dahi *“Şerefü‘l-mekân bi’l-mekîn”* [87] ve “*Şerefü‘l-beyti bi-ehlihî”* [88] ve *“Şerefü ehlihi bi-sahâihî”* [89] misillü ebyât-ı redîfler suhûnlarında tahrîr olunmuşdur. Ba‘de’t-ta‘âm a‘yân-ı kibâra deste hân verüp pâk tast ve ibrik verüp ellerin gasl ederler. Ammâ tülüngi ve nöker makûlesi sağ elin sol koltuğuna ve sol elin sağ koltuğuna ve ba‘zısı sol elin câmesinin sağ peşi altına silüp seg ber-sahrâ gider. Hâl [u] ahvâlleri bu gûnedir.

Ahlâk-ı zemîme-i İrân-zemîn: Ahâlîsi Kânûn-ı kadîm-i Azerbaycân oldur kim on iki imâm aşkına on iki esnâf-ı askerî tâ’ifesi ki niçe bin âdem olur. Ulemâdan ve sâ’ir a‘yândan on ikişer esnâf âdemler hânelerinde ta‘âm pişirirler. Mâ‘adâsı hücrelerinde âteş yakmak ihtimâli yokdur kim ta‘âm pişire. Meğer kahve ve çây ve bâdyân ve sa‘lep ve mahlep pişirüp câme-şûylık içün âteş yakup su ısıda, ana mâni‘ olamazlar. Cümle nökerleri ve askerîsi ve bekâr [u] bîkârları cümle çârsû-yı bâzârdan alup ta‘âm yerler. Anınçün kızılbaş-ı bed-ma‘âşdırlar kim ma‘îşetleri bu husûsda hakkâ ki beddir. Lâkin ucuz olur ve murâd edindiğin ta‘âmı hora geçirirsin. Hisâbî ve mücerred olan kişilere bu enfa‘dır. Hattâ askerî tâ’ifesi üç ay bâzârda ta‘âm yise anın aşbâzı donluğ-ı şâhî çıkdıkda

aşbâz dîvâna çıkup “Men kurbân kulunun aşbâzıyım” deyü kurbân kulunun donluğun alup gider. Bir habbe ziyâde ve noksân almağa kâdir değildir. Sonra hilâf eden aşbâzın dilin ensesinden çekerler. Ba‘dehû aşbâz donluk sâhibine on iki gün müft ziyâfet eder. Kânûnları budur. {Kaçan kim şâh ve bir sipehsâlâr sefere gitse cemî‘î ordularında keçe obalı ve keçe haymeli aşbâzlarından ziyâde asker ve hayme ve bazâr yokdur. Zirâ cümle askerîsi ordu aşbâzlarına muhtâclardır}.

Ahvâl-ı mezemmet-i ahâlî-i İrân: Nizâm [u] intizâmları bunun üzerine cârîdir kim bir mücrim âdemi katl ve salb etmezler. Darûga ve muhtesib, mücrimleri meydân-ı siyâsete getirüp Allahümme âfinâ cellâd-ı bî-emânlar ol mücrimlere *[303a]* amân vermeyüp üstâd-ı kâmil cellâdların üç yüz altmış aded işkence-i şeb-kencesin üç gün üç gice icrâ eder. Evvelâ üç yüz tâzyâne kırbaç ve şübend ve kîrfîl urur. Ba‘dehû dizlerine nakara zahmesi keserâtı urur. Andan tırnaklarına kamış yürüdür. Andan cümle vücûdun dağlağılar ile dağlar ve yağlı bürünceği ipiyle yutdurup ipiyle bürünceği çekdikde bağırsakları ve mi‘desin taşra çıkarırken elbette ol âdem cürmün ikrâr eder. Ve yağlı sünger yutdurur ve şakaklarına gazâl aşığı bağlar ve şakağına ve alnına at mıhları ve at na‘lları mıhlar ve dirseklerinden tüfenkci burgusuyla dizlerinden delüp burgu tabanı altından çıkar. Ba‘dehû tava içre kurşumu kızdırup burgu deliğinden döküp iliğiyle bile kurşum akar ve iki ellerinin ve iki ayağı baş pa[r]maklarının dördün bir yire bend edüp kemend ile dâra berdâr edüp altından kibrit ve eşek sidiği buhûr verir. Fakîr âdemin feryâdı evce çıkar. Ve arkasında küreklerin ve kaburka ve dalısın ve enegilerin çıkarup andan çârmıha gerüp arkasından sırımlar çıkarup omuzlarına rîh-ı şem‘ler çerâğân eder. Ve hayâların kemend ile boğar ve burnuna kara çalı dikeni sokar ve başına kızgın tas ve gözüne mil çeker ve niçesinin zekerin dübüründen çıkarır. Ve niçesinin dübürün göbeğinden çıkarup sürresinden efşân eder. *Allahümme âfinâ.* Ve âdemin ödün koltuğu altından çıkarır. Ve sinirlerin kesüp hırsızları leng eder. Ve yalan şâhîde damga urup burnun ve kulağın budar. Ve dûzdânların ellerin ve ayakların keserler. Ve âdemi yedi gûne çengâle urup ve yedi tür kazığa urup üç gün üç gice ibret-i âlem ıslâh-ı benî Âdem içün böyle işkence ederler. Bir gün Hân, huzûrunda bu gûne işkenceleri etdirüp bizlere {rağmen} tefâhur kesb etdiğin arz etdi. Hakîr eyitdim “Hânım! Tâ bu mertebe benî Âdeme işkence etmeden me‘âl-i murâd nedir?” dedim. Eyitdi: “Ey birâder-i mâ! Bunların vâcibü‘l-izâle olduğu şâhid-i âdiller ile isbât olunup ba‘de’s-sübût cümle halka rağmen bir kezden katl etmeyüp tenbîhü‘l-gâfilîn içün bu gûne ezâ vü cefâ ederiz kim insândan cebbâr ve âsî yokdur kim Cenâb-ı Perverdigâra âsî olup [90] diyen benî Âdemdir. Anınçün böyle işkence ederiz” dedi. Hakîr eyitdim: “Ammâ şer‘î değil, nâ-şer‘îdir kim te’sîri yokdur. Şer‘ile had acıdır ve şer‘ile nass-ı kâtı‘ hükmünce {sûre-i Mâ’ide’de}[91] {(–) hükmiyle} ve dahi [92] fermânı üzre olsa halk-ı âlem dahi ziyâde havf u haşyde olurdu” dedim. “Hakkâ yahşı dânişlik edersin” deyü ilzâm-ı kabûl eylediler. Ammâ böyle ziyâde işkence eylemeleri halkının âsî ve bî-mezheb ve fırak-ı dâllden olmalarıyçındır ve ziyâde zabt u rabtlariyçündür. *Keyfe mâ yeşâ* böyle edegelmişlerdir.

……. (10 satır boş) …….

Ve cümle kırk iki deyr-i Ermeni vardır. Cümleden mükellef (–) (–) kenîsesi (–) (–) (–) (–) (–) *[303b]*

Der-beyân-ı ziyâretgâh-ı evliyâ-yı ızâm-ı şehr-i Tebrîz-i dilâvîz: Evvelâ mezâ[ri]stân-ı Sürhâb ve mezâristân-ı Çerendâb ve mezâristân-ı Keçîlâb ve mezâristân-ı Dolyân-ı Kûh ve mezâristân-ı Heyecân. Bu mekâbirâtdan gayrı niçe yerlerde ziyârâtlar çokdur. Ammâ bu zikr olunan cebbânelerde musannifîn ve mü'ellifînden ulu sultânlar çokdur. Cümleden fakîh ve zâhid-i zamâne ve âbid-i yegâne Hazret-i İmâm Hafedâne ve ana karîb eş-Şeyh İbrâhîm Küvânân, andan Şeyh Şükür Hân, Baba Ferruh, Baba Hasan Meymendî ve Şeyh Şücâ' ve Kâlîn ve Şeyh Mâlîn-i Tebrîzî ve Hasan Belğârî ve Şeyh Bedreddîn-i Kirmânî ve Şeyh Nûreddîn-i Bîmâristânî, ammâ mekâbir-i Sürhâb'da başka medfen-i şu'arâ vardır. Evvelâ kabr-i Enverî [vü] Hâkânî ve Zahîreddîn-i Fâryâbî ve Felekî-i Şîrâzî ve Şemseddîn-i Sebhâsî ve Felekî-i Şirvânî. Ve

Tebrîz'in etrâfındaki kendlerde medfûn olan kibâr-ı evliyâullahları beyân eder

Evvelâ karye-i Giçücân'da **Hâce Muhammed Giçücânî** *kuddise sırruhu* ve karye-i Sebâd-âbâd'da âsûde olan mezâr-ı pîrân-ı şâzân ve ekâbir-i musannifîn-i firâvân cümle yedi yüz aded mü'ellifîn bu kubûristânda medfûnlardır. *Kuddise sırruhu.*

Ve ashâb-ı Resûlullah'dan sipehsâlâr **Üsâme ibn Şerîk**, Tebrîz kurbunda kûh-ı şehîd üzre medfûndur.

Ve emîrü'l-mü'minîn Hazret-i Hamza'nın birâder-i mihteri **Hazret-i Aclek Sâriyetü'l-Cebel** hazretleri Nihâvend seferine geldikde, bu Aclek hazretleri mecrûhan bu Tebrîz'e gelüp merhûm olmuşdur.

Ve **eş-Şeyh Sağûcî** ve **eş-Şeyh Selâmî Reyî** ve mekâbir-i Sürhâb'da **Ümeyye b. Ömer b. Ümeyye**, andan kân-ı ma'ânî, müftî-i esrâr-ı ilâhî **eş-Şeyh Hazret-i Seyyid Cân Memi** hazretleri, te'lîf ve tasnîfâtda bî-bedel ve ulûm-i evvelîn ve âhirînde bî-mesel idi ve ilm-i ledünni derûnunda derc ve cevâhir-i nükûd-ı ömr-i girân-mâyesin ilm-i tevhîde harc etmişdi. Eğerçi ma'ârif-i celîlesine nihâyet ve letâ'if-i cemîlesine gâyet yok idi. *Kuddise sırruhu.*

Andan cânib-i Memi Cân'a karîb ser firâz-ı ulemâ-yı âlî ve güzîde-i rükn-i dîn-i sırr-ı âlî vâris-i ilm-i ledünn-i Nebevî ya'nî **eş-Şeyh Hazret-i Takî**: Şi'r:

Sâlik-i tâ'ife-i ehl-i tarîk

Pîşvâsıdır anın Pîr Şakîk

Reyy ile yakdı Buhârâ'da çerâğ

Ürd-i huld içre ona oldu durâğ

Rûhı şâd ola İlâhî dâ'im

Evliyâ bendesi ola kâ'im

Ve Sincârân mahallesinde Hazret-i Alî evlâdı (–) medfûndur. Ve kûh-ı Sürhâb'da **Ayn-ı Alî** ve Hazret-i **Zeyn-i Alî ibn Hazret-i Alî** iki birâder medfunlardır kim mesîregâh âsitânedir. Ve Derveze-i Ser'de **Efrâsiyâb**'ın kellesi medfûndur.

Eş-Şeyh Nasrullah b. Akşemseddîn, Ebü'l-Feth Mehemmed Hân'ın Akşemseddîn'in zâdesi genc Nasrullah'dır.

……. (1,5 satır boş) …….

Nefs-i Tebrîz'in enderûn [u] bîrûnunda niçe yüz kibâr-ı kümmelînler vardır, ammâ îrâdı tatvîl-i kelâm ve kesret-i kitâbet verdiğiyçün bu kadar ile iktifâ etdik. *Temmet bi's-selâm* (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Hân-ı âlîşân ile Şâm-ı Gazan ziyâretine gidüp Tebrîz etrâfında olan kılâ'ları temâşâ etdiğimiz beyân eder

Evvelâ şehr-i Tebrîz'den bin mikdârı yekke-süvâr atlılar ile Tebrîz'den kalkup cânib-i garba bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânlar içre 5 sâ'atde,

Menzil-i kend-i Acısu: Kumla kal'ası râhının nîm râhında iki yüz hâneli ve gül-i gülistânlı ma'mûr [u] avadân, hân hâssıdır. Bir câmi'i ve üç zâviyesi var. Bu Tebrîz sahrâlarının cümle suları zîr-i zemînden olmağıla Acısu derler. Bunda kend kelenteri, Hâna ol gice yahşı mihmândarlık edüp ziyâfet-i âlî etdi. Andan yine ale's-sabâh cânib-i garba 4 sâ'at İremler içre gidüp,

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Hazret-i Muhammed Şâm-ı Gazan: Zamân-ı kadîmde Âl-i Cengiziyân asrında bu mahal bâğ-ı İrem olup Şâm-ı cennet-meşâm gibi olup ve Şâm tarafı olmağıla bu mahalle Şâm derler imiş. Sene 694 târîhinde Muhammed Şâm-ı Gazan bu mahalde bir kal'a-i metîn ve hısn-ı hasîn inşâ edüp ismine Şâm-ı Gazan dediler ve on bin ma'dûd re'âyâ vü berâyâyı tekâlif-i örfiyyeden mu'âf ve müsellem *[304a]* edüp bu kal'ada iskân etdirdi. Ba'dehû kendüye bu türbe-i pür-envârı inşâ etdirüp Irâk-ı Acem'de ve Irâk-ı Arab'da ve Irâk-ı Dâdyân'da mühendisân [u] mi'mârân ve berr [u] bihâr seyyâhân çeşm-i ibretler ile böyle bir ibret-nümâ-yı âlî binâ görmüş değildir. Hâlâ İslâmbol'da Galata kullesi-misâl eflâke ser çekmiş bir burc-ı Kahkahâ'dır, ammâ hakîr gördükde kapusu tarafının bir cânibi zelzeleden münhedim olup cümle seng-i cibzi pâymâl-ı rimâl olup yatardı. Vâcibü's-seyr bir binâ-yı azîm ve ziyâret-i kadîmdir. Hamd-i Hudâ, Hân ile girüp ziyâret edüp rûh-ı şerîfiyçün bir Fâtîha-i şerîf tilâvet etdik. Kabr-i münevveresinin mermer sandûkasında böyle tahrîr olunmuşdur.

……. (1 satır boş) …….

Hâlâ tekye-i Bektâşiyân'dır. İki yüzden mütecâviz pây-bürehne ve ser-bürehne âşıkân-ı sâdıkânları vardır. Ve bu âsitâne kapusu hâricinde niçe kerre yüz bin kurbân kellesi boynuzuyla biri biri üzre yığıp bir kulle-i azîm etmişler. Zîrâ cemî'î İrân-zemîn halkı bu Muhammed Şâm-ı Gazan'a i'tikâdları olmağıla her sene niçe bin kûsfend kurbân nezerâtlar gelir ve hareminde on zirâ' amîk bir âb-ı nâb câh-ı mâsı var. Mâh-ı temmûzda gûyâ yah-pâredir. Hakkâ kim âb-ı hayâtdan nişân verir. Ve bu âsitâneye Şâm-ı Gazan derler. Ammâ ber-vech-i tesmiyesinin aslı dahi oldur kim lisân-ı Moğolda şeneb kabre derler. Sâhib-i kabr Moğol pâdişâhlarından Muhammed Gazan olmağıla şeneb-i Gazan diyecek yerde tahfîf-i kelâm ile galat-ı meşhûr evlâ olup Şâm-ı Gazan derler. Ammâ sahîhi şeneb-i Gazan'dır. Ve bu âsitâne-i azîm kûh-ı Velyân üzre Şâm-ı Gazan kal'ası harâbdır. Anın dâmenine karîb bir âsitâne-i garîb ve acîbdir, *kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz.* Andan kalkup cânib-i garba gidüp kûh-ı Velyân dâmeninde,

Kend-i Velyân: Üç yüz hâneli ve câmi'-i dilküşâlı ve hân ve hammâmlı ve dârü'z-ziyâfe imâretli ma'mûr [u] âbâdân kenddir. Bu hayrât [u] hasenâtların cümlesi vezîr Sa'id Hoca

Reşîdeddîn Dümbulî hayrâtıdır. Andan kalkup cânib-i garba meyyâl bâğ u bâğçeler içre 5 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Kumla: Sene 998 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Sâlis asrında serdâr-ı mu‘azzam Koca Ferhâd Paşa binâsıdır. Kûh-ı Velyâ[n] dâmeninde şekl-i murabba‘ bir kal‘a-i seng-binâdır. Dâiren-mâdâr cirmi üç bin seksen adımdır ve yedi kulle ve iki kapudur. Biri cânib-i garba Rûm tarafına küşâdedir, biri cânib-i şarka Tebrîz kapusudur kim Hadım Ca‘fer Paşa Tebrîz serdârıyken Tebrîz kulundan firâr edüp bu kal‘aya mütehassın olup Tebrîz kulu bu Kumla kal‘asın muhâsara edüp içerden Ca‘fer Paşa bir gicede kal‘anın Tebriz tarafı dîvârın yarup yedi bin güzîde askerler taşra çıkup cümle gâfil yatan Tebrîz kulların dendân-ı tîğdan geçirüp bakıyyetü‘s-seyfin Tebrîz’e dek kovup kul Tebrîz’e vardıkda görseler kim Hadım Ca‘fer Paşa’nın kethüdâsı Tebrîz kal‘asın kapayup bunlara balyemez toplar urup kal‘adan top ve ardlarından Tavâşî Ca‘fer Paşa Kürdistân askeriyle kırup gelir. Âhir cümlesi birer diyâra firâr edem sanup cümlesi dendân-ı tîğdan geçüp Ca‘fer Paşa müstakil serdâr-ı mu‘azzam olup bu Kumla kal‘asın yıkdığı dîvârın yerini bir bâb-ı azîm binâ edüp Gedik kapu ve Tebrîz kapusu derler, sa‘b u metîn kapudur ve kal‘a-i kavîdir. İçinde yedi yüz hâne ve bir câmi‘ vardır. Ammâ taşrada varoşu Kumla şehridir kim bâğ u bâğçesine hadd u nihâyet yokdur. Kumla engürü ve alub hârâsı ve Abbâsî ve milçe emrûdu meşhûrdur. Şehri yetmiş mihrâbdır, on biri câmi‘dir. Cümleden Ferhâd Paşa Câmi‘i binâ-yı latîfdir, ammâ şehrin kenarında kalmış gayrı câmi‘leri ve hân [u] hammâmları ve çârsû-yı bâzârları vardır. Ve bu şehir, Tebrîz hâkinde başka sultânlıkdır. Bin kadar nökere ve kelentere ve darûgaya mâlikdir ve kadılıkdır. Bunda dahi azîm ziyâfetler tenâvül olunup sultândan hedâyâlar alındı. Bu diyârda sultân, sancak beğine derler, hân, emîr-i mîrâna derler, hânlar hânı üç tuğlu vezîr pâyesine derler, i‘timâd-ı devle (–) derler. Sipehsâlâr-ı mu‘azzam, serdâr-ı vezîria‘zama derler. Kapucubaşı (–) derler. Münşî, re’îsü‘l-küttâba derler. Kelenter, alaybeğine derler. Darûga, subaşıya derler. Yasavul ağası alay çavuşuna derler. Dizçöken ağası, yeniçeri ağasına derler. Dizçöken, yeniçeriye derler. *[304b]* Mihmândâr, müsâfir kondurana derler. Bu zikr olunan kimesnelerin cümle hükûmetde alâkaları olup mîr-kelâmlardır kim kânûn-ı İrân-zemîn budur. Andan kalkup 7 sâ‘atde bâğ u bâğçeler içre gidüp

Serâvrûd: Nâhiye-i kübrâdır ve kend-i azîmdir. Tebrîz’in cânib-i garbıyla yıldız cânibine meyilli şehr-misâl câmi‘li ve hân ve hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı kenddir. Kelenteri gelüp Hân’a mihmândârlık edüp bir şeb cân sohbeti edüp ale’s-seher kalkup cânib-i şarka bâğlar içre sayd [u] şikârlar ederek nehr-i âb-ı Serâvrûd kenarında,

Kend-i Dûşt: Bunda çâşt ta‘âmı yiyüp sehl istirâhat etdik. Serâvrûd nâhiyesinde hammâmlı ve hân ve câmi‘li ma‘mûr kenddir. Andan 6 sâ‘at,

Kend-i Çulânduruk: Bu dahi Serâvrûd nâhiyesinde nehr-i Serâvrûd kenarında bin hâneli ve bâğ u bâğçeli ve câmi‘ ve hân ve hammâmlı mahbûbe Ermeni kızlı ma‘mûr kenddir. Andan ,

Kend-i Elkâbendiles: Üç yüz evli ve bir câmi‘li sâfî Ermeni re‘âyâlı, üç kenîseli ve üç bin hâneli ma‘mûr ve müzeyyen bâğlı ve müşebbek besâtînli kenddir. Anı geçüp 3 sâ‘at gidüp,

Kend-i Lâkderuh: Şâh Safî hâtûnunun hâssıdır. Serâvrûd nâhiyesinde

Serâvrûd kenarında bin hâneli müslim ve Ermenilerdir kim cümlesi cüllâhdır. Ve cümle iki bin hânedir. Ve câmi‘ ve hân ve hammâmları ve üç aded deyrleri var. Serâvrûd kûhı üzre bir harâb kal‘ası vardır. Andan,

Kend-i Kecâbâd: Beş yüz hâneli ve câmi‘li ve hân ve hammâmlı kenddir. Andan yine cânib-i şarka gidüp,

Nâhiye-i Rûdkât: Tebrîz’in şimâli cânibinde kûh-ı Sürhâb’ın ardına vâki‘ olmuş yüz pâre nâhiye kendleri var. Üç gün bu şehr-misâl kendlerin kurâlarında sayd [u] şikâr edüp andan.

Evsâf-ı şehr-i azîm ve taht-ı kadîm bender-i Merağa-i İrem

Azerbaycân hâkinde Tebrîz hudûdunda başka sultânlıkdır. Bin mikdârı askere mâlikdir. Kadısı ve kelenteri ve darûgası ve münşîsi vardır. Zamân-ı kadîmde Hûşenk Şâh binâ edüp Azerbaycân’ın ibtidâ taht-ı kadîmi bu idi. Meşhûr-ı âfâk şehr-i nüh-tâk ve kasr-ı revâk-ı Havernâk ve kâhlar ile ârâste ve bâğ u besâtîn ve selsebîller ile pîrâste bir şehr-i müte‘âref-i mahbûb ve müzeyyendir. Ve müşebbek hadîka-i ravza-i cinânlarında fevâkihe-i tayyibesi hadden efzûndur. Ve ulemâ-yı zû-fünûnu kıyâsdan bîrûndur. Bu şehr ile Tebrîz’in beynehümâsı on bir fersahdır. Cümle yedi bin altmış toprak örtülü hânesi ve on bir câmi‘i ve kırk hânı ve altmış aded mesâcidi ve kırk tekye-i dervîşânı ve on bir hammâm-ı dilküşâsı ve üç bin aded dükkânları var. Ekseriyyâ halkı bezzâz ve cüllâh ve pây-bâfdır kim elvân lekeffûrî bogasıları memdûh-ı dûhdır. Ve Merâğa’nın mahbûb ve mahbûbesi memdûh-ı âlem-i İrân-zemîndir. Hâlâ bu şehr, Sultân Murâd-ı Râbi‘ askeri harâb idelden berü imâr olmadadır. Ammâ imâr [u] bânîsi sene (–) târîhinde Mervân ibn Muhammedü‘l-hımârıdır kim anların zamân-ı devletinde tâ cebel-i Sehend’e varınca yetmiş bin hâne imiş. Hâlâ ol tarafda âsâr-ı imâretleri nümâyândır. Lâkin Cengiziyândan Moğol ve Boğol tâ’ifesiyle Hülâgû, Bağdâd’da Halîfe el-Müstansır-billah üzre hurûc edüp giderken bu şehri harâb edüp niçe kerre dahi harâb olup kûh-ı Sehend’den ba‘îd imâristân olmuşdur. Zîrâ mezkûr kûh-ı Sehend, bâd-ı şimâle mâni‘ olmağıla hevâsı sakîl idi. Anınçün vâdî içre imâret olunmuşdur. Ammâ yine cümle âb-ı hayevânları kûh-ı Sehend yaylasından gelüp niçe bin bâğ u besâtînleri reyy edüp şehr içre niçe bin hânedânlara fıskıyye ve havz ve şâzirvânlarda revân olmadadır.

Ve engûr âbdârı ve sa’ir meyve [vü] müsmirrâtı ve gülnârı ve gûnâ-gûn pembesi ve sebzevâtı meşhûrdur. Ve halkı gâyet ebyazu’l-levn ve marâlî ve gazâlî mükehhal gözlü, şîrîn sözlü ve münevver yüzlü ahâlîsi vardır. Ekseriyyâ halkı nihânîce Hanefiyyü‘l-mezheb ve sulehâ-meşreb ahâlîsi firâvândır. Ve ekseriyyâ zebânları Pehlevîce güft u gû ederler, fasîhu’l-lisân ve bedî‘u’l-beyân kimesneleri çokdur. Ve cümle vilâyeti sekiz nâhiyedir.

Evvelâ **Nâhiye-i Serâçûn, Benâçûn, Dercerût, Kârdûl, Heştrûd, Behsând,** *[305a]* **Rângûrân, Kızılören,** bu zikr olunan nevâhîlerin her birinde seksener ve yüzer pâre ma‘mûr [u] âbâdân kend-i masîrler vardır. Cümlesi beş yüz altmış pâre kenddir. Ammâ altmışı şehr-i azîm şekilli câmi‘ ve hân ve hammâmlı ve imâretleri ve çârsû-yı bâzârları vardır. Ve yedi pâre ma‘mûr kılâ‘ları var. Bu kend kılâ‘larının her birin ta‘rîf ve tavsîf eylesek bir müccelled kitâb olur.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı şehr-i Merâğa :

……. (1,5 satır boş) …….

Bu şehrden kalkup,

Menzil-i Turnaçayırı: Bir ferahfezâda nebâtât [u] giyâhâtlı ve iki yüz hâneli şehr-i Ûcân nâhiyesidir. Cümle halkı bâğbân ve cüllâhdır. Andan,

Menzil-i Setgiz: Ûcân nâhiyesinde bin evli ma‘mûr kenddir. Andan,

Evsâf-ı kal‘a-i şehr-i kadîm Ûcân: Tebriz’e hâ’il olan kûh-ı Ûcân’ın cânib-i şarkîsi zeylinde bir şehr-i mu‘azzama imiş. Hülâgû Hân harâb etmişdir. İbtidâ bânîsi Peyjen ibn Keyûmers b. Kûderiz binâ etdi. Azerbaycân hudûdunda şehr-i müzeyyen idi. Ba‘dehû yine mürûr-ı eyyâm ile harâb [u] yebâb olup cümle ahâlîsi Tebrîz’e intikâl etdiler. Andan sene (–) târîhinde Âl-i Cengiziyân’dan Muhammed Şâm-ı Gazan ta‘mîr u termîm edüp kûh-ı Ûcân dâmeninde şekl-i murabba‘ kâr-ı sengîn bir kal‘a-yı sûr-ı metin binâ edüp devri kâmil dü hezâr mâbeyni pâyeyndir, ya‘nî iki bin adımdır. Cânib-i şarka bir demir kapusu vardır. İçinde yüz hânesi var, neferâtı yokdur ammâ taşra varoşunda hânesi çokdur. Cümle üç bin hâk-i amber-i pâk örtülü evlerdir deyü kelenteri nakl etdi. Yedi câmi‘ ve üç hammâm ve yedi hân-ı mihmânsarây ve altı yüz dükkândır. Mahsûlâtından gendüm ve fûlü firâvândır. Âbı kûh-ı Ûcân’dan uçup revândır. Meyvesi az olur. Ve cümle ahâlîsi Şâfi‘iyyü‘l-mezheb geçinirler ammâ *“Üstur zehebeke ve zihabeke ve mezhebeke”* [93] kabîlesinden olup mezheb-i mestûrları nâ-ma‘lûmdur. Lâkin cümlesi ehl-i zevk ve meşreb sâhibleridir, mezheb sâhibleri değillerdir. Ve millet-i Mesîhiyyeden bî-mezheb-i sahîh bir cemâ‘at-i Nasârâ Ermenileri vardır ve iki deyr-i Mesîhâları vardır. Bu şehri tamâm seyr [ü] temâşâ edüp kûh-i Seylân câniblerinde sayd [u] şikâr ederek,

Nâhiye-i Mihrânrûd: Tebriz’in cânib-i şarkîsinde beş fersah yerdir ve altmış pâre ma‘mûr kendlerdir, ammâ kend-i Rûd şehr-misâldir, bunu ubûr etdik ve,

Kend-i Esfeh: Bunu dahi güzer edüp kend-i Sa‘îd-âbâd; Şâh Tahmasb asrında Vezîr Sa‘îd imâr etdiğiyçün Sa‘îd-âbâd derler. Sene (–) târîhinde Süleymân Hân Bağdâd’a giderken harâb edüp Murâd Hân inhidâmından halâs olmuş bâğ-ı behişt hıyâbân içre iki bin hâneli ve yedi câmi‘li ve hân [u] hammâmlı ve esvâk-ı şâhlı kend-i mu‘azzamdır. Bunda bir şeb mihmân olup ertesi cânib-i kıbleye 7 sâ‘at gidüp (–),

Menzil-i kend-i Mânmâh: Kör Hudâbende duhteri imâr etdi. Bin hânedir. Andan 9 sâ‘at

Evsâf-ı kal‘a-i Kehrevân-ı Azerbaycân: Sene (–) târîhinde Avşar hânlarından Seyfi Kulu Hân Şah Tahmasb asrında Süleymân Hân havfinden binâ etmişdir. Ne Âl-i Osmân’a ne âl-i şâh-ı şâhâna tâbi‘ değil idi. Âhir sene (–) târîhinde Tebrîz’den Koca Ferhâd Paşa Bağdâd’a giderken bu Kehrevân Sultânı Meymendî Hân-ı Avşarî, Ferhâd Paşa askerinin önünden ardından guzât-ı müslimîni nehb u gâret edüp kal‘asına mütehassın olurdu. Âhir Ferhâd Paşa ı‘mâz-ı ayn edüp selâmetle Bağdâd-ı behişt-âbâda vâsıl olunca derhâl Solak Ferhâd Paşazâde Bağdâd askeriyle üzerine gelüp on yedi gün kal‘asın toplayup fethi müyesser olmayup bî-feth vilâyet-i Şehrezûl’a gelüp Ferhâd Paşa Bağdâd’da serdâr-ı mu‘azzam kaldı. Beri tarafda bu Kehrevân Hâkimi Meymendî Hân şîrînleyüp Bağdâd’dan Tebrîz’e gelen tüccârdan ve guzâtdan âdem geçirmeyüp ol vâsi‘-mezheb ve bed-meşreb niçe bin ehl-i İslâm’a mühîn-i bî-dînlik edüp bir kerre kırk elli bin tülüngî asker cem‘ edüp Tebrîz-i dilâvîzin cânib-i erba‘asın nehb ü gâret ederken

Tebrîz'den Ca'fer Paşa ale'l-gafle on iki bin cengâver-i dilâver [u] server ile kal'a-i Tebrîz'den çıkup bu yağî ve bâğî Hân-ı Meymendî'ye bir kılıc-ı Osmânî urup askerinin meymenetin *[305b]* bozup cümle Yezîdî Ekrâdı ve Türkmân'ın bozup Meymendi Hân-ı bî-meymenet ancak öz başıyla kal'a-i Kehrevân'ına firâr edüp Ca'fer Paşa yedi bin kelle ve beş bin dil ile on bin kadar at ve katar ve deve ve sâ'ir ganâ'imiyle sâlîmîn ve gânîmîn kal'a-i Tebrîz'e gelüp top u tüfenk şâdmânları edüp ertesi gün yetmiş bin asker ile kal'a-i Kehrevân üzre yedi pâre balyemez ve kırk pâre şâhı-bilmez alay toplarıyla üç günde kal'a-i Kehrevân'ı muhâsara edüp bi-inâyetillah üçüncü günde fethi müyesser olup derûn-ı kal'ada Meymendî Hân'ı dipdiri kayd-bend ile Tavâşî Ca'fer Paşa'nın huzûruna getirdiklerinde ibtidâ bir kulağın kesüp eline verüp "Mel'ûn! Tebrîz'de bir tavâşî hâkim neye kâdir olup nitse gerek?" deyü Tebrîz ülkesin tılâva geldikde Tavâşî Ca'fer "İşte seni askerin ile kırıp akabince kal'anı muhasara ve feth edüp kulağını keser ve benim gibi seni tavâşî eder" deyü "cellâd" der. Der-ân cellâd-ı {bî-amân} gelüp mâbeyne muslıhîn girüp "Hayâsın kesmeden mâl-ı mâye-i {sermâye}sin kesmek iyidir" deyü bin kîse ve bin yük pârecesin alup ba'dehû kal'a kapusu üzre Hân-ı Meymendi salb edüp "Hakkından geldim", deyü bir tarafda şâha i'lâm edüp bir tarafdan hânın başın kesüp kal'a miftâhlarıyla ve iki yüz deve mâl-ı ganâ'imle miftâhları Sultân Murâd Hân-ı Sâlis'e gönderüp hâlâ derûn-ı kal'ada Murâd Hân nâmına bir câmi' var. On bir sene Âl-i Osmân elinde durmuşdur. Hâlâ Bağdâd yolu üzre bir püşte üzre şekl-i müdevver bir kal'a-i münevver sûrdur. Dâiren-mâdâr cirmi altı bin adım seng-binâ ve iki kapusu vardır. Cânib-i şimâle Tebrîz kapusu ve cânib-i cenûba Erdebîl kapusu var. Hâlâ sultânlıkdır kim bin askere mâlikdir. Ve kadısı ve kelenteri ve münşî ve darûgası vardır. Ammâ taşra varoşu bâğ u bâğçe ve gül-i gülistânlı yedi bin hâk-ı pâk ile mestûr hânedân-ı ma'mûrlardır. Cümle altmış mihrâbdır. Lâkin on bir yerde cum'a kılınur imiş. Hâlâ cemâ'atden garîb câmi'lerdir. Ve yedi hammâmı ve on bir hânı ve sekiz yüz dükkânı var. Cümle sanâyi'den mevcûddur. Lâkin kalemkârî, çit yorgan ve çârşaf yüzleri memdûh-ı âlemdir. Bâğı ve bâğçesi cihânı bezemişdir. Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbe-i surhserân civân-ı hoş-elhân-ı nevâhân hânende ve sâzendeleri vardır. Bu şehrden cânib-i cenûba 5 sâ'at gidüp

Menzil-i kend-i Şâh-bend: Erdebîl hâkinde bin hâneli âbâdân câmi'li ve hân [u] imâretli ve çârsû-yı bâzârlı kend-i mu'azzamdır. Bunda Cığaloğlu'nun bir câmi'-i musanna'ı var kim vâcibü's-seyrdir. Andan 9 sâ'at cenûba

Evsâf-ı şehr-i azîm ve taht-ı İrân-zemîn-i kâdîm, kal'a-i Erdebîl

Cânib-i Irâk'a vâki' olmuşdur. Azerbaycân hâkinde ibtidâ Acem şâhlarının taht-ı kadîmi, mekân-ı Şeyh Safî'dir. Sene (–) târîhinde Süleymân asrında feth olup mîr-i mîrânlık olmuşdur. Ba'dehû havâriciyân istîlâ edüp niçe kerre harâb u yebâb, hâneleri türâb ve halkı esîr-i kebâb olmuşdur. Ba'dehû sene 1039 târîhinde Murâd Hân-ı Râbi'in serdâr-ı mu'azzamı Husrev-i şîr, dilîrâne ve sîyrâne hareket edüp ne Hemedân ve ne Dergüzîn ve Erdebîl'in koyup nehb ü gâret idelden berü gâyetü'l-gâye imâr olup hâlâ İrân-zemîn hükmünde hânlıkdır. Üç bin askere mâlikdir. Darûgası ve kelenteri ve münşîsi ve korucubaşı ve kadısı ve şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfı vardır. Şehri cebel-i Sehlân'a bir günlük yoldur. Ve cânib-i erba'ası birer günlük yol kûh-ı bâlâlardır. Şehri bir vâsi' sahrâ-yı çemenzâr [u] mahsûldârın tâ vasatına vâki' olup (–) cânibe bir âb-ı hayât buhayre vâki'

olmuşdur. İbtidâ bânîsi Ermen meliklerinden Erdebîl veled-i Erdemînî, Yunaniyân'dandır. Hazret-i Ömer Basra'yı feth edüp Nihâvend'e Şeyh Sâriyetü'l-Cebel'i serdâr etdüğü sene hilâfet-i Hazret-i Ömer'de Hazret-i Ömer havfından binâ olunmuşdur. Zîrâ Hazret-i Ömer ahdinde cemî'î müddet-i hilâfeti diyâr-ı Acem'de havâricî tâ'ifesiyle geçdiğinde anınçün diyâr-ı Acem'de Hazret-i Ömer'i sevmezler, ammâ Ebâbekir ve Osmân'a ol kadar dınmazlar. Ve bu Erdebîl, zamân-ı kadîmde eyle sevâd-ı mu'azzam imiş kim bir tarafı tâ cebel-i Seylân'a varırmış. Hâlâ bu şehr ile kûh-ı Seylân'ın mâbeyni iki fersahdır. Her fersahı on ikişer bin girme adımdır. Bu hesâb üzre yigirmi dörd bin adım *[306a]* olur. Bir kûh-ı bülend-i Seylân'dır kim tâ zirve-i a'lâsında ilâ kıyâmı'd-deverân zemîn-i İrân {ber-devâm olalı} ol kûh-ı bülend üzre berf zâ'il olmamışdır. Hâlâ şitâ ve Temmûz'da selc rahmeti kûh-ı bülend üzre sîm-i hâlis gibi nümâyândır. Anınçün bu Erdebîl'in cemî'î âb-ı rahmetleri kûh-ı Seylân'dan gelüp cemî'î mezâri'ât yerleri reyy eder bir lezîz âb-ı hayât [u] cân, zülâl-ı hayevân, ayn-ı Seylân'dır. Ve gâyet serî'u'l-hazm olduğundan şehr-i Erdebîl'in ahâlîsi ma'dî kerb kadar ta'am tenâvül edüp âb [u] hevâsının letâfetinden gâyet tenperver ve tendürüst mahbûb u mahbûbeleri olur. Ve cümle ünâsı Şâfi'iyyü'l-mezheb geçinürler ammâ dürûğ güftâr ederler. Şâh İsmâ'îl anları mezheb-i nâ-hakk-ı Ca'ferîyyeye da'vet edüp teşennu'ı teşeyyu'a tebdîl idelden berü cümlesi nohûdî mezheblerdir. (–) Ve Erdebîl şehriyle şehr-i Tebrîz-i dilâvîz mâbeyni yigirmi beş fersahdır. Sebük-bâr atı ile iki merhale zemîndir. Ve hevâ-yı dilârâsı gûyâ Erzurûm'a müşâbihdir, şiddet-i şitâsı şedîd olur. Lâkin galle-i mahsûlât-ı hubûbâtı vefret üzre olup gendüm mahsûlâtının kesretinden hâsılı sene-i âtiyyeye kalır. Bir kilesinden seksen kile hubûbât hâsıl olur. Lâkin zemistânından bâğ u bâğçesi ve müsmirrâtı yokdur. Ammâ müşebbek bostânları ve gül-i gülistânları çokdur.

Evsâf-ı buhayre-i Erdebîl: Cânib-i (–) bir âb-ı hayât buhayredir kim rûy-ı âbında niçe yüz pâre keşti-i sayyâd-ı mâhîleri var. Cânib-i şarkîsi Tebriz'e karîbdir. Cânib-i garbîsi şehr-i Rûmiyye'ye bir fersah yerdir. Ammâ bu buhayre Erdebîl'e bir mesâfe-i ba'îdedir. Erdebîl ile buhayre mâbeyni hıyâbân ve çengelistân ve ma'mûr [u] abadân kend [ü] büldânlar ile müzeyyendir. Bu buhayre içre yetmiş aded elvân mâhîleri olur kim gûyâ her biri birer Mâ'ide-i Mûsâ'dır. Ve bu buhayre içre olan kayıklar bâzargânları ve erbâb-ı hâcâtları metâ'larıyla alup murâd [u] merâmları kendlerine ve cânib-i garbda Rûmiyye ve Dumdumî ve Dumbulî şehirlerine götürüp kâr eder. Bu buhayrenin dâiren-mâdâr edvârı Van deryâsından büyükdür kim on günde piyâde âdem devr eder. Van deryâsı semm-i helâhildir ammâ bu âb-ı hayâtdır. Ve umkı yetmiş kulaçdır. Bu buhayre Hazret-i Risâlet-penâh rahm-i mâderden müştak olduğu şeb tâk-i Kisrâ ve cümle esnâm-ı Mekke ve Ayasofya kubbesi münhedim olduğu gice bu buhayre zâhir olup cânib-ı etrâfında sağîr ve kebîr kırk beş aded uyûn-ı câriyeler munsab olur. Cümleden nehr-i Seylân, Erdebîl'i rey edüp ba'dehû bu buhayreye gelir ve nehr-i Kehrân dahi katılır. Gayrı enhârın ismi ma'lûmum değildir ve manzûrumuz olmamışdır.

{**Evsâf-ı me'âdin-i seng-i Seylân:** Kûh-ı Seylân'dan çıkar bir me'âdindir kim gûyâ la'l-i Bedahşândır. Lâkin harcı hâsılına berâber gelmedüğünden Şâh Abbâs-ı Evvel'den berü mu'attal olmuşdur. Ammâ hâlâ murâd olunsa zî-kıymet cevâhirdir kim misli bir diyârda yokdur. Başka bir hâkimi var idi. Azîm kûh-ı Seylândır. Ve bu kûh-ı Seylân'da hâsıl olan bal-ı engübinin Rûm ve Arab ve Acem'de nazîri yokdur}. [94]

Zikr-i seng-i sebeb-i bârân-ı rahmet Erdebîl cây-ı sebîlin bîrûnunda demirden katı bir seng-i siyâh-ı müdevver vardır. Tahmînen üç kantar gelir bir seng-i musaykal u mücellâdır. Selef köhneleri ve hukemâ-yı kudemâları bu seng-i siyâh üzre bir gûne hatt-ı Iberî hurûfları yazmışlar. Hakkâ ki sikkeyi mermerde kazmışlar ve bir âdem sûreti tahrîr etmişler kim iki ellerin ebr-i semâya kaldırup küşâde etmişdir. Kaçan kim belde-i Erdebîl'de bârân-ı rahmet nâzil olmasa a'yân-ı kibâr u sığâr bu taşı gelüp galtân ederek şehre götürürken azamet-i Hudâ şehr-i Erdebîl üzre üç gün üç gice bârân-ı rahmet nâzil olup âb-ı rahmet ile cemî'î mezâri'leri ve kurâ ve kasabâtları reyy olup bârândan müstağnî olurlar. Ba'dehû ol taşı çinçhıyr (?) ederek ol sengi yine cây-ı ma'hûduna vaz' edince bârân yine teskîn olur.

Hikmet-i garâ'ib [u] acîbe-i diğer: Kaçan bu sengi ahâlî-i vilâyet yerinden yuvarlayup şehre ne kadar yakın götürürlerse ol mertebe yağmûr yağar. Şehir kenarında ol taş kalsa bârân-ı rahmet aslâ munkatı' olmayup ünâs-ı Erdebîl asla bârândan göz açmazlar.

Sırr-ı acîb-i diğer: Bu seng-i siyâh hâric-i şehrde durdukça buhayre-i Erdebîl tuğyâna gelüp ili vilâyeti gark etmeğe başlar. Ve

Esrâr-ı hafî-i diğer: Bu taş dâ'imâ sâbite olduğu merkezden cüdâ olunca yerinde bir azîm çâr-kûşe sahre vardır kim seng-i hârâdan nişân verir ve ol seng üzre niçe gûne Süryânî ve İmrânî ve İbrânî hatlar tahrîr olunmuşdur. Ve ol çâr-kûşe taşın on iki deliği vardır. Her delikden birer gûne âb-ı câriye hurûc etmeğe başlar. Ta ki mezkûr müdevver taş bu çâr-kûşe taş üzre gelmeyince suları kaynamadan hâlî olmaz. Garîb ve sırr-ı acîb mutalsamatlardır. {Ba'zı ulemâ-yı Erdebîl zemînde ber-karâr olan çâr-kûşe taş içün Hazret-i Mûsâ'nın sahrâ-yı Tîh'de on iki kerre asâ ile urduğu taşdır kim on iki uyûn cereyân ederdi kim hakkında sûre-i (–) âyet-i şerîf [95] âyeti hakkında nâzile olan seng-i mu'cize-i Mûsâ'dır kim Mûsâ Nebî darb etdiği günlerde yine uyûnları zâhir olur, derler}.

Ba'zı ahâlî-i Erdebîl'in zu'm-ı bâtılları oldur kim bu Erdebîl'de medfûn Acem şâhlarının ecdâdı Şeyh Safî hazretleri kutb-ı küberâ mertebesinde olduğuna şübhe yokdur, anın mutalsamıdır, derler. *[306b]* Hakkâ ki mu'cize mertebesi tılsımâtdır. Gerçi Şeyh Safî mazanna-i kerâme imiş, ammâ ba'dehû sene (–) târîhinde Şâh İsmâ'îl nâm bed-nâm-ı enâm İrân-zemîn halkını dalâlete düşürüp kızılbaş-ı bed-ma'âş nâmıyla müttehem etmişdir. Hudâ ıslâh ide. Hikmet-i Hudâ bu Erdebîl'de kedi hayvânı mu'ammer olmaduğundan mûşı gâyet çokdur. Sâ'ir diyârların fâresinden Erdebîl sıçanı efzûndur kim ahâlî-i Erdebîl'in câmeleri hırka-i peşmîne gibi fâre derdinden pâre pâre olmuşdur. Anınçün bu şehr-i Erdebîl'de hirre ya'nî gürbe ya'nî kutta ya'nî kedi mezâd-ı şâhîde fürûht olunur. Başka kedi dellâlı vardır, kafes içre koyup bey' eder, gâyet makbûldür. {Husûsan} Divriği kedisi Erdebîl'de yüz guruşa fürûht olunduğu müsbetdir, ammâ yine mu'ammer olmaz. Ve dellâllar kedi fürûht etdikde bu gûne savt-ı a'lâ ile nidâ eder "Ey tâlibân-ı mırrâbe ve sennûre-i sayyâde ve mü'eddebe-i hirrâbe ve mûnise-i tarrâbe ve hasmâne-i fârâbe, lâkin serrâka değildir, mûnis-i gâmharedir" deyü beyâtî makâmında nidâ edüp terennüm eder. Ve bu şehrin niçe gûne temâşâsı vardır, ammâ tahrîr olunmadı.

Ziyâretgâh-ı kibâr-ı kümmelîn-i Erdebîl: Evvelâ kutb-ı âlem-i rûhânî, sâkin-i külbe-i Sübhânî, Hazret-i eş-Şeyh Safî ibn eş-Şeyh Hoca Alî b. eş-Şeyh Sadreddîn Mûsâ b. **eş-Şeyh Safîyeddîn Ebû İshâk Erdebîlî**: Cümle İrân u Tûrân şâhlarının ibtidâsı bu Şeyh

Safî‘dir kim tulû‘ları bu Erdebîl’dendir. Ve Erdebîl’in (–) de bir bâğ-ı İremde kubbe-i âlîler içre medfûnlardır kim niçe yüz dervîşân-ı zî-şân türbedârânları vardır. Şeb [u] rûz cemî‘î züvvârâna ni‘metleri mebzûldur ve evkâf-ı azîmdir.

Şeyh Safî sâhib-i hurûc olup memâlik-i Acem’e kutbiyyet ile hükm-i hükûmet etdi. Andan oğlu **Şeyh Haydar** halîfe oldu. Anın oğlu eş-Şeyh İbrâhîm vâkı‘asında kendüyi bir hımâr vat’ etdüğünü dedesi Şeyh Safî‘ye ta‘bîr etdirüp Şeyh Safî “Yâ İbrâhîm! İrân-ı zemînde ulu pâdişâh olursun” deyü ta‘bîr edüp ibtidâ Şeyh İbrâhîm sikke ve hutbe sâhibi olmuşdur. Ammâ ceddi Şeyh Safî ve babası Şeyh Haydar sikke ve hutbe sâhibi olmamışlar idi. Şeyh Safî‘den Şâh Abbâs-ı Evvel’e gelince sikke sâhibi beş şâh idi *ve’s-selâm.*

Bu Erdebîl ıklîm-i örfiyyenin on sekizincisindedir. Arz-ı beledî (–) (–) (–) (–) (–) ve tûl-ı nehâr[î] (–) (–) (–) (–) (–) dır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Bu Erdebîl şehrinden kalkup cânib-i şimâle 9 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Ârâm-şâh: Altı yüz hâneli bâğ u bâğçesiz bir kenddir. Andan yine şimâle 8 sâ‘at,

Kend-i Yâr Alî: Üç yüz hânedir. Câmi‘i ve hân ve hammâmı yokdur. Lâkin esvâkları çokdur. Hafta bâzârı durur bir cây-ı bâzârdır. Andan yine şimâle 6 sâ‘at,

Kend-i Mirza İmâd: Nâhiye-i Dîdeherd hâkinde sekiz yüz hâneli âbâdân kenddir. Andan 7 sâ‘atde yine şehr-i Tebrîz-i dilâvize dâhil olup niçe gün dahi zevk [u] safâ edüp cümle kelenter ve darûga ve mihmândârlar bin baş kârbân âmâde edüp Hoy cânibine ve şehr-i Behistân hânına ve kal‘a-i Çûres hânına ve Revân hânına hakîre ri‘âyet edüp her menzilde nâmdâr kulağızlar verilmesiyçün mektûblar terkîm olundu. Ve Paşa-yı âlîşân efendimize nâme-i muhabbet-üslûblar yazılup on katar tâvûsî deve yükü pirinç ve huşk-i engür ve sâ’ir huşk-i Abbâsî emrûd ve gülnâr ve âlûlar verdi ve iki küheylân karaçabuk atı ve dörd aded alaca çapar atı verdi. Ve iki Gürcî gulâmlarının ellerinde dîbâ ve zerbâf ve zencîrbâf ve müşk [ü] anber-i hâm ve peten bâf-ı akmişe-i fâhireler ile Gürcî gulâmların verdi. Ve hakîre on tümen Abbâsî ve iki tümen bisitî ve bir Gürcî gulâmı ve bir semmûr Acemâne kürk ve bir kat Acemâne câme ve iki kürk-i kebûtî ve altı aded serbend hanî ve bir katar yükü mâya tavûsî-devesiyle Revân pirinci ve bir karaçabuk atı ve bir alaca çapar Özbek atı Acemâne eğeri ve licâmıyla ihsân edüp cümle ihtilât etdiğimiz dostlarımızla vedâlaşup ertesi ale’s-sabâh hân-ı âlî-şân askeriyle süvâr olup kerrenây [u] kös-i Hakâniyânın ve sûr-ı Efrâsyab’ın döğüp çalarak bizi göndere gidüp Tebrîz hâricinde,

Mesîregâh-ı Ayn-ı Alî nâm mahalle varup ol hıyâbân [u] kûyâhda bir ziyâfet-i it‘âm etmişdir kim diller ile ta‘bîr olunmaz. Bu cây-ı teferrücgâhda dahi beş tümen Abbâsî hakîre harc-ı râh verdi ve tevâbi‘ ve levâhıkımız içün ***[307a]*** yigirmi tümen akçe verdi ve her bir refîklerime birer Keşân katîfesi ve üç Gücerât atlâs ve üç aded destâr-ı Muhammedî ihsân edüp üç yüz aded yekke-süvâr âdemler ile bir yasavul ağasın hakîre vesîle verip eydür kim “Ey yasavul akası! Menim birâderim Evliyâ Akamı Kayser-zemîn şâhı Murâd Hân-ı Râbi‘ Revân’dan Tebrîz’e geldüğü âbâdân yollar ile götüresin ve kârbânların hoş kondurup göçüresin” deyü tenbîh edüp yine atına süvâr olup nîm sâ‘at bile gidüp andan birbirimizle vedâlaşup öpüşüp görüşüp anlar cânib-i Tebrîz’e, biz cümle ta‘allukâtımızla iki aydan sonra

Vilâyet-i Azerbaycân-ı Tebrîz'den vilâyet-i Revân'a revân olduğumuz kurâ ve kend ve büleyde vü kılâ'ları ayân u beyân eder

Evvelâ Bismillah ile Tebrîz'den cânib-i şimâle Tebrîz sahrâsı gülistânı içre âbâdân yerlerde 4 sâ'at,

Menzil-i kend-i Hacı Harâmî: Tebrîz hâkinde ma'mûr [u] âbâdân kend-i hıyâbândır. Cümle üç yüz hâne-i gülistândır ve evkâf-ı Hazret-i Şâm-ı Gazan'dır ve kabr-ı Şâm-ı Gazan bu kendden nümâyândır. Bunda mihmândâr aceb hizmet edüp mihmândârlık eyledi. Ale's-sabâh bu kendden iki yüz yekkesüvâr âdem refîk olup kelenter vedâ' edüp avdet etdi. Andan cânib-i şimâle (–) sâ'at kend-i imâristân içre gidüp,

Menzil-i kend-i Safyân: Zamân-ı kadîmde kend-i azîm imiş, Moğol kavmi harâb etmiş. Ba'dehû Sultân Murâd-ı Râbi' Moğol'dan ziyâde harâb etmiş. Hâlâ Tebrîz hakinde bin hâneli bâğ-ı İrem-misâl kasaba-i pür-zülâldir. Bu kend içre Horâsân erenlerinden ve Acem kibârlarından mü'ellifîn ve musannifînden e'izze-i kirâm kimesneler medfûndur, ziyâret etdik, ammâ isimleri ma'lûmumuz değildir. Yigirmiden mütecâviz kubbe-i pür-envârlar vardır. Her sene bu kend içre mâh-ı âşûrada niçe yüz bin adem cem'iyyetiyle âşûra tabh olup Maktelü'l-Hüseynler kırâ'at olunup ayş [u] işret-i bâzâr-ı germâ-germ olur. Cümle halkı Şâfi'iyyü'l-mezheblerdir ammâ câ-be-câ nihânîce Hanefî Sünnî mezheb kimesneleri çokdur. Andan şimâle 6 sâ'at,

Menzil-i Hân-ı Mezîd Hân: Beş yüz toprak örtülü ve bâğ u bâğçeli ve kitak âb-ı hayâtlı kend-i ma'mûr ve Tebrîz hudûdudur. İki câmi'i ve hânı gâyet mu'azzam ve ma'mûr hândır ve bir hammâmı ve çârsû-yı şâhîsi vardır. Andan yine cânib-i şimâle bir sahrâ-yı âbâdân içre imâr kendleri temâşâ edüp bâğ [u] gülistânlar içre ubûr ederek 7 sâ'atde,

Menzil-i kend-i Keremiş: Nahşivân hudûdunda bin hâneli kend-i mu'azzamdır kim yedi câmi'i ve hân ve hammâmları ve çârsû-yı bâzârları mükemmel ve mükellef rabta-i zîbâdır. Bunda dahi iki yüz vesîle alup cânib-i şimâle sazlık ve bataklık yerleri (–) sâ'atde ubûr edüp,

Menzil-i kend-i Veşle Çayı: Kenarında haymelerimizle meks edüp bir gice zevk [u] safâ etdik. Bu nehr, Nahşivân dağlarından cem' olup nehr-i Araz'a mahlût olur. Andan kumsal yerlerde gubâr-ı gird-i siyâh evce peyveste olup toz ve toprak çekerek 2 sâ'atde,

Evsâf-ı kal'a-i Hoy-ı dilcûy: (ve) Şehr-i hûb-hûydır ve Menend'e mânend şehr-i İrem'dir, Azerbaycân hâkinde başka sultânlıkdır kim bin mikdârı nökere mâlikdir. Kadı ve müftî ve nakîbi ve münşî ve kelenter darûgası ve korucusu ve diz çökenleri ve mihmândârları vardır. Ve bu şehr-i Hoy-ı hûb, Menend'in cânib-i garbı tarafındadır ve mâbeynehümâsı on fersah yerdir. Kal'ası bir düz sahrâda vâkı' olmuş şekl-i murabba' seng-binâ kal'a-i zîbâdır. Dâiren-mâdâr cirmi yedi bin adımdır. Cânib-i erba'asında handakı ol kadar amîk değildir. İki dervezesi var, biri cânib-i cenûba Bâb-ı Tebrîz, biri cânib-i garba Bâb-ı Menend. İçinde yüz aded hâne ve bir câmi'i var. Bânî-i kal'a Ferhâd Paşa'dır. Ammâ şehr-i kadîminin bânîsi Şah Haydar-ı Kerrârdır. Niçe kerre harâb u âbâdân olmuşdur. Taşra şehri yedi bin hâk-ı amber-i pâk ile mestûr hâne-i pür-nûrlardır. Ve cümle yetmiş mihrâb ve on bir cum'adır ve iki hammâm ve yedi hân ve bin aded esvâk-ı sultân ve cânib-i erba'ası bâğ u bostân ile müzeyyen bir hûb-huy ve mahbûb ve mahbûbesi dilcûy, şehri-i

müşk-bûydur. Bu şehr-i azîmin devri kâmil on üç bin hatve ile, gulâmlarımız adımlamışdır. Murâd-ı Gâzî harâb idelden berü henüz âbâdân olmadadır. Ve cümle sahrâsında mahsûlâtı dânedâr pirinci hâsıl olduğundan hevâsı harârete mâ'ildir ve pembesi ve âbdâr engûrü olur. Ve nehri Kûh-ı Selmâs'dan cem' olup nehr-i Araz'a rîzân olur. Bâğistân, bûsitân [u] gülistânı meşhûrdur. Ve müsmirrâtından *[307b]* memdûhî peygamber emrûdu, şîrîn ve âbdâr-ı hoş-hordur kim nazîri yokdur. Ve âb [u] hevâsının letâfetinden cümle halkının reng-i rûyları gâyet beyâzdır. Ve mahbûb u mahbûbesine hadd [ü] hasr yokdur. Ve ba'zı müverrih âlimler bu şehre Türkistân, Avşaristân, İrânistân derler. Şehr-i kadîm ve bender-i azîmdir ve cümle nevâhîleri yüz seksen pâre avadân kend [ü] büldânları var. Ve ekseriyyâ halkı Şâfi'î-Sünnî mezheblerdir. Şâh İsmâ'îl bu kavmden tûl-i sakal harâcı alırmış. Hâlâ Şâh Safî'den berü mu'âflardır. Sakalların uzadup sakal harâcı vermezler. Ve mahbûb u mahbûbesine hadd [ü] hasr yokdur.

{Ziyâret-i Ser-i Hazret-i Şems-i Tebrîzî: (–) (–) (–) (–) (–)**}**

Hoy hânına mektûbların verüp iki gün zevk [u] safâlar edüp ve niçe parça hedâyâlar ihsân edüp iki yüz aded müsellah refîkler alup yine cânib-i şimâle deşt u kendler güzer edüp 9 sâ'atde

Menzil-i şehr-i Behistân-ı bâğistân: Hoy şehirlerindendir. Başka kelenteri vardır. Kadîm-i eyyâmda Tebrîz'e mânend şehr imiş. Hülâgû kavmi bu şehr kavmini helâk edüp şehrin hârâk etmiş. Hâlâ bin hâneli büleyde-i sağîredir. Üç câmi'i ve hân [u] hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Lâkin kârgîr bezzâzistânı yokdur. Ammâ bâğ u besâtin ve gaytânına nihâyet yokdur. Andan yine cânib-i şimâle 3 sâ'atde

Evsâf-ı kal'a-i Çûres: Nakşivân hudûdunda Çûres başka hânlıkdır. İki bin askere mâlikdir. Kadısı ve on iki imâm aşkına on iki zâbiti var. Kal'ası bir püşte üzre şekl-i muhammes, ol kadar metîn değil, sâde dîvâr bir kal'a-i üstüvârdır. İbtidâ bânîsi Azerbaycân Şâhı Uzun Hasan binâsıdır. Murâd Hân-ı Râbi' efendimiz münhedim etmiş. Hâlâ rahnedâr olan dîvârları dolma kirec binâ palanka-misâl yerleri vardır. Gerçi başka bir püşte üzredir ammâ yine bir kûh-ı bâlânın dâmenine vâkı' olmuşdur. Kıbleye nâzır bir kapusu var. Derûn-ı kal'ada Rus Hasan Paşa câmi'inden gayrı imâret yokdur. Ammâ taşra şehri yedi bin hâne-i nev-binâlardır. On bir câmi'i var. Cümleden Özdemirzâde Osmân Paşa câmi'i ve Ferruhzâd Şâh ibn Timur Hân câmi'i mükellefdir. Üç hammâm ve yedi hân ve iki yüz dükkân-ı âbâdândır. Âb [u] hevâsının letâfetinden perî-rû, melek-manzar, afifetü'l-hâl, hûb-hısâl mahbûbesi var. Ve mahsûlâtının memdûhâtından gûnâ-gûn galle ve hubûbâtı ve müsmirrâtı memdûh-ı Azerbaycân'dır. Ve gâyet ma'mûr kasr-ı havernaklı nev-binâ sarây-ı âlîleri ve kâh-ı münakkaş mürevakkları var. Ve pençe-i âfitâb gılmân mahbûbları maralî ve gazâlî mükehhal Hoten âhûsu gözlü ve şîrîn sözlü ve Merâğa yüzlü serâmed ve dilârâ mahbûbları kaçan kim börk-i Isfahânîlerin ve Acem-pîşli kalemkârî ve halkârî sürh-renk kabâların giyüp tâvûs-ı bâğ-ı İrem gibi reftâr etdükleri zamân uşşakân-ı dilfikârın aklı perîşân olur. Ve kâhîce uşşâk-ı müştâka bir hande-künân nigâh etseler nâgâh âşık-ı dil-i zâr, zâr-ı nizâr-ı pür-zâr-ı Mecnûn-ı bî-karâr olur.

Ve bu şehrin hânı Eyyûb Hân, yârân-ı zarîfândan mahbûbu'l-kulûb ve nüktedân-ı mergûb ve mîr-kelâm-ı hoş-sohbet ve Cem-meşreb cüvân yiğit olmağıla şeb [u] rûz cemî'î mutribân, hânende ve sâzendegânların cem' edüp niçe âlüfte ve âşüfte civân nedîmleriyle

üç gün üç gice cân sohbetleri edüp Hüseyn Baykara fasılları ederdik. Dördüncü gün Hân'dan bir kat lipâçe ve niçe elvân hârîr parça ve bir kebûtî kürk ferâce ve niçe serbend alaca ve üç tümen Abbâsî akçe ihsân edüp cümle ihtilât etdiğimiz yârânlar ile vedâlaşup iki yüz vesîle ile şehr-i Çûres'den çıkup cânib-i şarka meyilli 4 sâ'at gidüp

Nehr-i Karaçubuğ: Tulû'u Çûres kûhlarından cem' olup niçe kendleri reyy edüp nehr-i Araz'a rîzân olur. Mâh-ı temmûzda endek kalup dükeli devâbât makûlesinden keçi ve koyun ayakdan ubûr eder. Bu nehri biz dahi güzer edüp cânib-i şimâle ma'mûr kendler içre 7 sâ'at gidüp,

Menzil-i kend-i Millili: Revân hudûdunda beş yüz evli, bâğ u bâğçeli ve câmi' [ve] hammâmlı ve hânlı âbâdân kend-i pür-levenddir. Nehr-i Millilî kenarında vâkı' olmuşdur kim nehr-i Millilî Sepend kûhlarından tulû' edüp bu dahi Araz'a munsab olur. Andan yine şimâle vâsi' çemenzâr ve sahrâ içre dıraht-ı çınar ve ar'ar ve bîd-i sernigûnlar ile ârâste olmuş hıyâbânlar sâyesinde güzer edüp 8 sâ'atde,

Menzil-i Tut âlûsı: Bir çemenzâr, sahrâ-yı lâlezârdır. Niçe yüz bin sâyedâr dıraht-ı müntehâları vardır. Dârları, deyyâr[ları] yokdur. Hemân bir çerâgâh, zemîn-i mahsûldârdır. Bu ferah-fezânın cânib-i cârında hem-civâr olan kend-i levendlerin darûga ve kelenterleri cümle levâzımât, me'kûlât [ü] meşrûbâtlarımız ve âbdâr meyve-i gûnâ-gûnlarımız getirüp bu cây-ı dilküşâda yek şeb mihmân olduk. Andan cânib-i şimâle nehr-i Araz sâhiliyle gidüp *[308a]* ve Arazı geçidden karşu geçüp,

Menzil-i kend-i Kağaç; Nehr-i Araz'ın cânib-i şarkîsinde bir câmi'li ve hân ve hammâmlı ve üç yüz hâneli ve sahrâsında pirinç mahsûlâtlı Revân hâkinde ma'mûr kend-i müzeyyendir. Andan cânib-i şimâle kumsal yollar içre gubâr çekerek 4 sâ'atde,

Menzîl-i kend-i Avşarlı: Revân hâkinde bin hâneli ve câmi' ve hân ve hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı ma'mûr kenddir. Sahrâsında cümle mahsûlâtı pirinçdir. Ve cümle re'âyâsı Sünnî mezheb Avşar kabîlesi Türkmânı olduğundan Avşarlı kendi derler. Başka kelenteri ve mihmândârı vardır. Andan yine nehr-i Araz sâhilince imâristân ve mesîregâh gülistân kendler içre teferrüc ederek 7 sâ'atde,

{Şehr-i Şorakil: Şehr-i azîm imiş. Hâlâ ol kadar imâr değildir. Sultânlıkdır, bin nökere mâlikdir. Câmi'i ve hân [ve] hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Andan 5 sâ'at gidüp,

Menzil-i Şarâbhâne: Beş yüz hâneli, câmi' ve hânlı kend-i ma'mûrdır. Andan,

Kend-i Seyfeddîn yazıla (–)},

Menzil-i kend-i Seyfeddîn Hân: Revân hudûdunda nehr-i Araz kenarında yine Revân hânlarından Seyf Kulu Hân binâsıdır ve Revân hânlarının hâssıdır. Yüz seksen hâneli ve bir câmi'li ve mahsûlü pirincli ve bâğçeli kend-i sağîredir. Andan yine taraf-ı şimâle Araz kenarınca 5 sâ'atde,

Menzil-i kend-i Tîlfirâk: Bin hâneli ve câmi' ve tekye ve hân ve hammâmlı ve çârsû-yı bâzârlı ve bâğ u besâtîn ve pirinc mahsûllü kend-i İrem'dir. Murâd Hân Revân'ı muhâsara etdükde bu kendden yetmiş bin dıraht-ı azîm kat' olunup Revân kal'asına havâle olmağiçün tabyalar binâ etmişler ammâ ol zamândan berü bu kendin bâğlarında şecere-i müntehâlar hâsıl olmuş kim ta'bîr olunmaz. Bu kendden Revân hânına âdemler gönderüp

ertesi ale’s-sabâh yine cânib-i şimâle gidüp bir âb-ı hayât çayını atlar ile ubûr edüp bir çemenzâr yerde sehl istirâhat edüp yine esb-süvâr olup giderken karşudan bir alay-ı azîm nümâyân olup geldiklerinde meğer Revân hânının kethüdâsı Elvend Akay imiş. Ba‘de’l-musâfaha rikâb rikâba olup bir alay-ı azîm ile Tebrîz’den (–) günde (–) konakda (–) el-mübârekde,

Evsâf-ı kal‘a-i Revân-ı Azerbaycân şehr-i Hoca Cân

Kal‘aya dâhil oldukda yigirmi pâre balyemez top atup şâdmânîler etdi. Alay ile Hân sarâyına girüp Âdem-i Âdemi-zâd yok bir tehî sarâydır. Meğer Hân hemşîresinin sûru, Bahr-i Hazer ya‘nî Gîlân deryâsı sâhilinde Bakü kal‘ası hânına hânın hemşîresin vermişler, anda gitmiş. Kethüdâsı bizi Revân Hânı‘nın sarâyına kondurup me’kûlât [u] meşrûbâtımız dükeli verüp anda zevk [u] safâya meşgûl olup bizimle Tebrîz’den gelen kârbânları cümle bizim Hasan Beğ‘e teslîm edüp ve Tebrîz Hânı‘nın sâhib-i devlet efendimize verdiği cümle yüklü develeri ve Gürcî gulâmları ve çapar atları ve sâ’ir hedâyâları Tebrîz Hânı nâmesiyle Hasan Beğ‘e teslîm edüp anlar Erzurûm’a mektûbumuzla revâne olup hakîr Revân’da yine kârbân cem‘ine mukayyed olup şehr-i Revân’ı alâ-kadri’l-imkân temâşâ ederken evvelâ,

Zikr-i binâ-yı şehr-i Revân: Sene 810 târîhinde Timur-ı bî-nûr hânın sevdâgerlerinden Hoca Cân-ı Lahîcânî nâm bir ankâ bâzargân bu Revân zemînine kadem basup görse kim bir hâk-i anber-pâk-i mahsûldâr anda cümle ta‘allukâtıyla meks edüp dâr-ı karâr edüp günden güne pirinc zirâ‘at edüp mâldâr olduklarınca bir kend-i azîm olur.

Ba‘dehû sene 915 târîhinde Şâh-ı İrân İsmâ‘îl Şâh bir kal‘a binâsına Revân Kulu nâm hânına fermân edüp yedi senede kal‘a itmâm bulup nâmına Revân derler.

Nehr-i Zengî‘nin cânib-i şarkîsi sâhilinde tula ve seng binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Ammâ yalın katdır. Ba‘dehû sene 921 târîhinde Süleymân Hân diyâr-ı Nahşivân’a sefer edüp ba‘de’l-feth Revân’ı asâkir-i İslâm’a nehb u gâret etdirüp müfîd [u] muhtasar kal‘asını dahi câ-be-câ münhedim edüp niçe mâl-i firâvân ile Pâdişâh-ı Cem-cenâb dârü‘s-sa‘âdelerine avdet etdiler.

Ba‘dehû sene 990 târîhinde Sultân Murâd-ı Sâlis asrında Vezîria‘zam Ferhâd Paşa deryâ-misâl asker-i bî-pâyân ile diyâr-ı Acem’e serdâr-ı mu‘azzam olup Gence ve Şirvân ve Şamahı ve Revân ve Nahşivân tarafların nehb u gâret edüp şâhın ve oğlu olan gümrâhın ve sâ’ir etbâ‘-ı bed-hâhın bâğ u bostân [u] gülistânlı sarây-ı âlîlerin münhedim edüp taşı taş üstüne komayup niçe bin kızılbaş-ı bed-ma‘âş-ı nâ-tırâşın başların tîğ-ı Osmâniyân ile tırâş ve niçe kerre *[308b]* savaş-ı perhâş-ı evbâş ederek köhne harâb kal‘a-i Revân altına Koca Ferhâd Paşa gelüp meks-i hıyâm edüp diyâr-ı Revân’ı kabza-i teshîre almağiçün cümle guzât-ı müslimînin iş erleriyle [96] mefhûmunca müşâvere olunup zemîn-i Revân’da Tokmak Hân sarâyı nâm bir behişt-i bâğ-ı cinân-misâl ravzayı ortaya alıp sâhil-i Zengî‘de cenûbdan şimâle bir hafr-i azîme şürû‘ olundu.

Eşkâl-i kal‘a-i Revân: Yüz elli bin asâkir-i İslâm-ı zafer-encâm, dîn-i mübîn gayretine cidd ü cehd-i tâm edüp niçe bin bennâ-yı benâm ve kühken ü beldârân ve hâs [u] âm himmetiyle kal‘a-i Revân’ı kırk beş günde tamâm ve kırk günde dahi cemî‘î cebehânesi ve sâ’ir levâzımâtıyla itmâm bulup ibtidâ mîr-i mîrânı Süleymân Hân’ın harem-i

muhtereminde neşv ü nemâ bulan Cığalazâde Yûsuf Paşa'ya vezâret ile verilüp ve andan ma'zûlen ılgar ile kal'a-i Revân'a gelüp ibtidâ hâkim vezîr-i Revân Yûsuf Paşa oldu. Ve muhâfazasına yetmiş bin asker-i imdâd koyup Ferhâd Paşa eyâlet-i Revân'da kal'a-i Şurakil'i ta'mîr u termîm edüp asker kodu. Andan kal'a-i Kars'ı meremmât edüp cüyûş-ı muvahhidîn ile mâl-â-mâl etdi. Andan kal'a-i Ardahân'ı feth [u] imâr edüp derûn-ı kal'aya yeniçeri kodu. Ve kal'a-i Ahıçka'yı termîm edüp dürr-i beyz-âsâ oldukda üç bin kul dahi ziyâde koyup vezâret ile Tomris Hân oğlun hâkim edüp Ferhâd Paşa azm-i Âsitâne-i Sa'âdet edüp beri tarafda Revân vezîri Cağalazâde Yûsuf Paşa eyâlet-i Revân'ı adl [u] dâd ile eyle imâr eder kim Süleymân Hân asrında Lala Mustafâ Paşa imâr etdüğünden bed-ter ma'mûr u âbâdân olup cânib-i çârında olan her bir karyesi birer belde-i mu'azzama-misâl olup re'âyâ vü berâyâya kemâl-i adl [u] ihsân ve kerem üzre hareket etmeğile âbâdân etmişlerdi. Ekseriyyâ cümle evkât kârları zevk u sohbet ile güzerân etmişlerdi. Ba'dehû sene 1012 târîhinde kızılbaş-ı bed-ma'âş Gence ve Şirvân'a istîlâ edüp bu Revân'ı yedi ay döğüp cânib-i Erzurûm'dan imdâd gelmeyüp derûn-ı kal'ada olan guzât-ı müslimîn aç ve susuz bi'z-zarûrî kal'ayı Tokmak Hân'a verüp emân ile cümle guzât-ı müslimîn bî-silâh kal'a-i Kars'a piyâde çıkup andan Erzurûm'a geldiler. Sene [10]37 dest-i sürhserânda durup evvelkiden dahi ziyâde imâr olup içinde olan Mîr Gûne Hân asker-i bed-ma'âş-ı evbâş ile kal'a-i Kağızmân ve Kars ve Çıldır ve Ahıçka ve Ardahân taraflarına dest-dırâzlık etdüğü Ahıçka ve Gürcîstân beğleri ve Erzurûm valisi taraflarından feryâdcılar ile Sultân Murâd Hân-ı Râbi'e arz-ı mahzarlar gelince ol ân Acem Şâhına elçiler gidüp tûğ-ı hümâyûn Üsküdar bâğçesinde karâr edüp cemî'î Rûm ve Anadolu eyâletlerine mîr-i mîrânlar ve mu'temed ve mukdim kapucubaşılar asker sürmeğe gidüp Tabanıyassı Sadrıa'zam Mehemmed Paşa serdâr-ı mu'azzam olup bir sene mukaddem cânib-i Revân'a revân olup sene 1044 (–) ayında Sultân Murâd Hân-ı Râbi' yer götürmez deryâ-misâl asker ile Üsküdar'daki bâğ-ı İremi önünde serâperde-i Süleymânîsinde meks edüp âyîn ü kavânîn-i Osmân'ı ve şevket u şöhret-i şehnişânı ve savlet-i sâhib-kırânı yerine getirüp cemî'î tekmîl levâzımâtı mükemmel edüp kırk bin yeniçeriyâna ve yigirmi iki bin sipâh-ı dilîrâna ihsân [u] in'âmların bezl edüp {Bayrâm Paşa der-i devletde kâ'im-makâm kalup} sene-i mübârekenin mâh-ı Şevvâlü'l-mükerreminin beşinci günü menzil-i Üsküdar-ı dilâvîzden hareket edüp atf-ı ınân, râh-ı Revân üzre askeriyle revâne olup kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek kal'a-i Konya şehrine andan kasr-ı Kayseriyye şehrine ve andan menâzil kat' ederek kal'a-i Sivas'a, bu menzilde Silâhdâr Mustafâ Paşa'ya vezâret-i sânî olup taşra çıkdılar, ammâ yine nedîm-i şehriyârî idi ve Silâhdâr Mûsâ Paşa otâğ-ı hümâyûn hizmetine "Konakçı Paşa" ta'yîn olunup ba'dehû nişâncı olan (–) paşa ol gün silâhdâr olup Melek Ahmed Ağa çukadâr ağa oldu, andan niçe menâziller ubûr ederek kal'a-i sahrâ-yı Erzurûm'a girerken "İki kerre yüz bin asâkir-i deryâ-misâl add olundu" deyü Murâd Hân'a i'lâm etdiler. Hemân Rûmeli eyâletine mutasarrıf Cânpolâdzâde Mustafâ Paşa'nın otuz bir bin askeri add olunup "Cümle eyâleti askerinde bin yedi yüz Hasanî ve Hüseynî Tunageçdi kınalı ve başı ablaklı küheylân atlar yancıkları ve bahrî hatayîleriyle yedek çekildi" deyü pâdişâha i'lâm etdiler. Erzurûm Valisi Halîl Paşa *[309a]* mağzûb-ı şehriyârî olup adüvleri Silâhdâr Paşa ve Murtazâ Paşa şâdân u handân olup Erzurûm, Şâm Vezîri Küçük Ahmed Paşa'ya sadaka olunup eyâlet-i Şâm ber-vech-i arpalık Silâhdâr Mustafâ Paşa'ya tevcîh olundu. Ba'dehû Erzurûm'dan üç günde Hasankal'ası andan Kars yoluyla cânib-i Revân'a revân olundu. Ve yigirmi birinci günde

Erzurûm'dan iki kerre yüz bin asker ile Revân altına meks-i hıyâm olundu. Ve kal'adan sürhserân dırâz-kad toplar ile asker-i İslâm'ı muztarib eyleyüp bu mahalde cüyûş-ı muvahhidîn kızılbaşın top-ı kûbüne bakmayup nehr-i Zengî'yi karşu tarafa ubûr edüp bir solak pâdişâh-ı Cem-cenâbın rikâbında piyâde nehr-i Zengî'yi ubûr ederken nehr-i azîm mezkûr solağı toparlayup götürürken Murâd Hân nehr içre at ile solağa yetişüp girîbânından şîrâne pençe salup solağı sol eliyle nehr-i Zengî'den çıkarup halâs etdüğü hâlâ diyâr-ı İrân-zemînde meşhûr-ı Azerbaycân-ı Ûcân'dır. Bu nehri bu hâl ile ubûr edüp der-akab cümle guzât-ı müslimîni rûz-ı rûşende alâ-mele'i'n-nâs meterise koyup Rûmeli eyâletiyle ve zağarcıbaşıyla yigirmi oda yeniçeriyle Cânpolâdzâde Mustafâ Paşa Tebrîz Kapusu tarafından meterise girerler. Ve yemîninden Anadolu Vezîri Gürcî Mehemmed Paşa eyâletiyle ve yigirmi oda dergâh-ı âlî yeniçeriyânıyla meterise girer. Ve Sadrıa'zam Tabanıyassı Mehemmed Paşa kapusu kulu ve yigirmi oda yeniçeriyle Rûmeli ve Anadolu miyânına girüp cenge âheng eder. Ve Yeniçeri Ağası olan Kara Mustafâ Paşa yeniçeri kethüdâsıyla on cemâ'at oda yeniçeriyle cânib-i Zengî'de meterise yigirmi aded toplar ile şeb [u] rûz kal'aya amân vermeyüp döğerdi. Cümle beş koldan yigirmişer aded toplar ile amân u zamân vermeyüp döğerlerdi. Bir gün bizzât Murâd Hân Rûmeli eyâletinin meterisine girüp Karabali nâm topu nişâna alup hân sarâyına bir top urdu. Ve Erzurûm Valisi Küçük Ahmed Paşa, cânib-i şimâlinde elli pâre şâhî darbzânlar ile bir tabye-i âlî üzre derûn-ı kal'ayı ve burc [u] bârû üzre sürhserânlara ser çıkardmayup derûn-ı kal'ayı harâb [u] yebâb ederdi. Ve Kapudan Deli Hüseyin Paşa Revân kal'asına hâ'il Muhnâd depesinden derûn-ı kal'a-i bîrûnu leylen ve nehâr döğüp harâb ederdi. Kal'anın bedenleri ve mazgallarında ve çârsû-yı bâzârında değil herkes hânelerinin serdâblarında bile sadamât-ı top-ı kûbden oturup baş göstermeğe kâdir değiller idi. Ve Murtazâ Paşa bölük sipâhîleriyle Toprak kal'ası câniblerinde karavul beklemeğe me'mûrlar idi. Ve Mûsâ Paşa ve Ken'an Paşa müteferrika-i dergâh-ı âlîler ile serâperde-i pâdişâhîyi muhâfazaya me'mûr idiler. Ve bu kal'anın cânib-i erba'asında beşer sâ'at ba'îd âdem deryâsı ihâta edüp karavul bekleyüp iki vilâyeti nehb ü gâret etmeğe bir ferd-i âferîdenin cânı olmayup günden güne niçe bin Sünniyân re'âyâ vü berâyâ istîmân ile hedâyâlar getirüp gelirler idi. Bu himmet ile kal'aya göz açdırmayup tokuzuncu günde kal'anın burc [u] bârûları üzre niçe bin Kızılbaş-ı bed-ma'âşlar "Amân, amân ey güzîde-i Âl-i Osmân!" deyüp kal'adan taşra miftâhlar ile (–) Hân rehn-i istîmâna çıkup cüyûş-ı muvahhidîn kal'aya leb-ber-leb olup ertesi ale's-sabâh derûn-ı kal'adan amân ile Mâzenderân tüfenkciler ağası pür-silâh Mîr Fettâh-ı bî-ıslâh pây-bûs-ı şehriyâr ile şerefyâb olup muhâfazacılarıyla cânib-i Nahşivân'da dârü'l-bevârlarına gidüp karâr etdiler. Ol yevm-i mezbûrda Revân Hâkimi Mîr Gûne Yûsuf Hân Gürcîyyü'l-asl yedi aded hân ile hâk-i pây-ı pâdişâhı bûs edüp her birine birer serâperde ihsân olunup birer vezîre müsâfir verildi. Ve burc [u] bârû-yı kal'ada ezân-ı Muhammedîler kırâ'at olunup yedi gün yedi gice burc [u] bârû-yı kal'a sancağ ve bayrağlar ile zeyn olup evkât-ı hamsede ba'de's-salât üç nevbet gülbâng-ı Muhammedî çekilüp ve üç nevbet top u tüfenkler atılup leyle-i muzlimde niçe kerre yüz bin kanâdil ve meş'ale ve rîh-i şem'ler ile niçe bin hayme ve hargâh çerâğân olup sadâ-yı Allah Allah ile gulgule-i Rûm evce peyveste olup diyâr-ı Acem'e bîm ü ru'b düşdü. Bu hâl ile kırk günde kal'a ta'mîr u termîm olunup Murtazâ Paşa hâkim-i Revân olup kırk bin guzât-ı müslimîn muhâfazacı kalup Sultân Murâd Hân *[309b]* şikârı olan Revân hânı Emîr Gûne Hân'ı ve gayrı hânları önüne katup {yolda eyâlet-i Haleb ihsân olunup kethüdâsı Murâd Ağa'yı katl

etdüğünde Emîr Gûnezâde Haleb'den ma'zûl olup eyâlet-i Haleb, Küçük Ahmed Paşa'ya verilüp Emîr Gûne Yûsuf Paşa der-i devlete gelüp musâhib-i şehriyârî olup Murâd Hân intikâl edince Kara Mustafâ Paşa Emîr Gûne oğlun katl etdi}. Erzurûm şehrinden Tabanıyassı Mehemmed Paşa ve Cânpolâdzâde'yi Erzurûm'da yetmiş bin asker muhâfız-ı Revân olmağiçün bırağup kat'-ı menâzil ve tayy-i merâhil ederek Nahşivân ve Karabâğlar ve {ve kal'a-i Şorakil'i ve kal'a-i Çûres'i ve şehr-i Bihistân'ı ve kal'a-i Hoy ve kal'a-i Ordubârı ve şehr-i Tebrîz'i yedi gün yedi gicede harâb [u] yebâb ve halkın esîr [u] kebâb ve kal'a-i Lur'u hânî edüp andan kal'a-i Bâğ-ı cinân ve kal'a-i Ûcân ve kal'a-i Kehrân ve kal'a-i Kumla ve kal'a-i Merend ve kal'a-i Salmas vilâyetlerin nehb ü gâret ederek Van üstünden Bitlis'e ve Diyârbekir'e gelüp andan Âsitâne-i sa'âdete mansûr u muzaffer gelüp şâdmânîler oldu. Ba'dehû} şâh-ı dâll-ı bed-fi'âl yüz bin asker-i sürhserân ile kal'a-i Revân'ı yedi ay döğe döğe amânın kesüp Tabanıyassı, Revân'da mütehassın olan Murteazâ Paşa'ya adâveti olmağıla Revân imdâdına yetişmeyüp {şâh-ı gümrâhın Revân üzre hareketin istimâ' edüp Erzurûm'a gelüp Revân imdâdına yetişmedi} yedi ayda derûn-ı kal'ada zehâ'ir ve top ve barut kalmayup âhir bir gice Murtazâ Paşa elmas hâtemin yudup merhûm olıcak ertesi ale's-sabâh cümle cüyûş-ı muvahhidîn uryânen emân ile kal'adan çıkup kal'ayı şâha teslîm edüp giderken cümle guzât-ı müslimîni kızılbaş-ı nâ-tırâş şehîd edüp niçesi nehr-i Araz'a {gark} ve niçesi Sünnî eliyle Araz'dan çıkup halâs olup kal'a-i Kars'a ve kal'a-i Bâyezîd'e düşüp halâs oldular. Bu ahvâl-i pür-melâli Murâd Hân istimâ' edüp niyyetü'l-gazâ-yı Bağdâd-ı Behişt-âbâd deyüp iki yerden gayret kılıcın miyânına bend kılup mezhebimiz sâhibi Nu'mân ibn Sâbit İmâm-ı A'zam ve hümâm-ı akdem hazretlerini kızılbaş-ı evbâş elinden halâs etmeğe bezl-i ihtimâm etdi. Ez-în-cânib sene 1045 târîhinden berü kal'a-i Revân bu gördüğümüz mahalle dek 12 sene {dest-i Acemde} olup adl-i adâletleriyle Revân bir azîmü'ş-şân kaviyyü'l-bünyân, kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn olmuş ammâ yine hücûm-ı Âl-i Osmân'a yedi gün tahammülü yokdur. Zîrâ cümle yalın kat dîvâr ile mebnî bir kal'a-i üstûvârdır. Sâhil-i Zengî'de vâkı' cânib-i cenûbdan cânib-i şimâle tûlânîdir. Ve arzı gâyet ensizdir. Hattâ Sultân Murâd Hân'ın urduğu balyemez top-ı kûblerin darbından gülleleri bir yanından urup cânib-i Tebrîz Kapusu tarafı dîvârın münhedim edüp gülle taşra çıkarmış ve niçe yüz gülleler kulle-i metînelerde te'sîr edüp nümâyândır. Kal'a-i Revân'ın Ferhâd Paşa binâ etdüğü dîvârları kırkar zirâ'-ı melikiy-yi âlîdir. Ammâ Tokmak Hân binâ etdüğü elli zirâ' enli ve yigirmi zirâ' arîz rıhtım binâdır. Cümle (–) burc-ı azîmdir ve cümle (–) benddir ve dâiren-mâdâr (–) adımdır. Zengî tarafından handakı yokdur, ammâ mazgal delikleri çokdur. Cenûbî ve şarkî ve şimâlî tarafında handakları vardır. Ammâ sulu yerde olmağıla handakı ol kadar amîk değildir. Lâkin ba'zı yerleri yüz ellişer zirâ'-ı bennâ enli handakdır. Ve cümle edvârında üç aded hadîd, kavî derveze-i sedîdlerdir.

Evvelâ cânib-i cenûba bâb-ı Tebrîz ve cânib-i şimâle Meydân kapusu ve Yayla kapusu derler, Çevgân Meydânı bu taraftadır ve garb tarafına Cisr kapusu, Acemle derveze-i pul derler, ya'nî köprü kapusu demekdir. (–) (–) (–) (–) Cümle yedi yüz pâre Osmânlıdan kalmış sâğîr ve kebîr top-ı kûbleri var. Sâ'ir âlât [u] cebehânelerine hadd [u] hasîr yokdur. Zîrâ İrân-zemîn-i Azerbaycân'ın intihâ-yı serhaddidir kim güc ile sürhserân destine girmişdir. Cümle üç bin kal'a neferâtı ve üç bin hân askeri ve yedi bin eyâleti askeri vardır. Birkaç kerre hânlar hânlığı olmuşdur. Kadı ve molla ve şeyh-i şerîfi ve kelenteri ve darûgası ve münşîsi ve yasavul ağası ve korucubaşısı ve eşik ağası ve

dizçöken ağası ve yedi aded mihmândârları ve şâhbenderleri vardır. Cümle serhadd-i İrân-zemînin güzîdesidir. Derûn-ı şehr içre cümle iki bin altmış hâk-ı pâk ile mestûr hâne-i zîbâlardır. Cümleden Hân sarâyı ma‘mûr [u] âbâdandır kim Emîr Gûne Hân ziyâdesiyle imâr etmişdir. Bu sarây kurbunda şâh darbhânesidir kim Abbâsî ve bisitî kesilir kim hân sarâyının solundadır. Ve Yayla kapusundan taşra varoş-ı azîme Eskişehir derler. Hân ve câmi‘ ve çârsû-yı bâzârlı varoşdur. Ve cisr başında hân bâğı vardır ve cisr başında câmi‘ ve hân ve hammâmlı ve çârsû-yı bâzârlı şehri vardır.

Ve’l-hâsıl bu şehrin enderûn [u] bîrûnunda bâzâr-ı şâhîli şehr-i mu‘azzamdır. Sene 1045’de Acem istîlâ etdükde bu kal‘anın cânîb-i şarkîsi hâricine üç kat dolma çim ve rıhtım hisâriçe dahi inşâ etmişdir kim taş binâdan kavî bir hisâr-ı üstüvâr olmuşdur.

……. (2 satır boş) …….***[310a]***

Bu şehr-i Revân’ı seyr [ü] temâşâ ederken Revân hânı cânibinden çapar gelüp bu hakîri sûruna da‘vet edüp kethüdâsı on tümen Abbâsî harc-ı râh verüp cümle ma‘ûnet [u] levâzımâtımızı görüp kırk aded tevâbi‘ [u] levâhıklarımız ile

Kal‘a-i Revân’dan vilâyet-i Şirvân, Şamahı ve Tiflis ve Termenis ve kal‘a-i Eriş ve kal‘a-i Bakü menâzillerin beyân eder

Evvelâ Revân’dan cânib-i şimâle pirinçlik sahrâları içre nehr-i Zengî kenarınca ma‘mûr [u] âbâdân kurâlar ubur ederek 5 sâ‘atde,

Kend-i Hocabâğ’da, Revân hânı hâssıdır, beş yüz hâneli câmi‘ ve hammâmlı kend-i kebîrdir. Andan yine şimâle 6 sâ‘at bâğ [u] gülistân [ve] çeltikistân içre yine kenar-ı Zengî‘yle gidüp menzil-i

……. (2,5 satır boş) …….

Andan 8 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Demirci Hasan: Zamân-ı kadîmde Terekeme şehri imiş. Hâlâ vakt-i şitâda Türkmân kabîlesi sâkin olur yurd-ı azîmdir. İmâristânın Murâd Hân-ı Râbi‘ harâb etmişdir. Andan yine cânib-i şimâle 6 sâ‘at gidüp

Evsâf-ı kal‘a-i Gencîne-i Râz, şehr-i azîm Gence-i Dilnüvâz: (–) binâsıdır. Dest-i Acem’den, şâh-ı İrân olan Tahmas[b] Şâh’ın destinden dest-i kahrile sene 990 târîhinde Koca Ferhâd Paşa feth edüp sene 1014 târîhinde Sarı Ahmed Paşa kethüdâsı Mehemmed Paşa hâkim-i Gence iken şâh-ı bed-fi‘âl İrân-zemîn askeriyle yedi ay muhâsara edüp şeb [u] rûz ceng-i azîm olup âhir bir tarafdan imdâd gelmemek ile cümle guzât-ı müslimîn amân ile kal‘ayı şâha teslîm edüp cüyûş-ı müslimîni uryânen cümle şehîd etdiklerin Fâtih-i Eğre Sultân Mehemmed Hân-ı Sâlis’e i‘lâm etdiler. Ol asrdan berü dest-i Acem’de şehr-i mu‘azzam olmuşdur. Ammâ kal‘asın şâh münhedim etmiş. Hâlâ altı bin hâneli bâğ u bâğçe ve câmi‘ ve hân ve imâret [ve] hammâm ve bezzâzistânlı ve esvâk-ı sultânîsi ma‘mûr şehr-i müzeyyendir. Ve şehri bir vâsi‘ sahrâda İremü‘l-imâd misilli bir şehr-i müzeyyendir kim şehrin bâğ u besâtinleri içre Kürün çayı cereyân edüp nehr-i azîm Kür’e rîzân olur. Bu şehrin kıble dağlardır ve üzeri serâpâ bâğlardır kim âbdâr engûrü ve memdûhâtından Gence ipeği gâyet meşhûrdur. Ve cânib-i erba‘ası sahrâlarında yedi nâhiye kefere köyleriyle âbâdândır. Penbe ve pirinç ve harîr ile kâr ederler. Ankâ

mûğları vardır ve marâlî ve gazâlî Hoten âhûsu gözlü mûğ-zâdları dahi memdûhdur. Ve mahbûbe-i zenâneleri dahi meşhûrelerdir. {Gence'nin at na'lı ve demiri ve zekim ipeği meşhûr} ve bu şehr hânlıkdır. Üç bin nöker-i mekkâre mâlikdir. Münşî ve kelenteri ve darûgası ve on iki yâr aşkına kadı ve hâkimleri vardır, ammâ ibtidâ Âl-i Osmân destine girdikde ibtidâ hâkimi Hadım Hasan Paşa'dır ki Berda' kal'asın feth edüp Tahmasb Şâh karındaşı oğlu Haydar Mirza'yı rehn verüp sulh mün'akid oldukda Ferhâd Paşa mezkûr mîrzayı Âsitâne-i Sa'adet'e getirdi. (–) (–)

……. (1 satır boş) …….

Ziyâretgâh-ı şühedâ-yı Erivâm: Kaçan kim guzât-ı müslimîn şâha kal'a[yı] amân ile teslîm etdiklerinde şehr hâricine uryân çıkınca on iki bin askeri cümle kılıçdan geçirüp îmân-ı mugallatasına vefâ etmeyüp böyle bî-emânlık etmişdir. Hâlâ cümlesin şehr hâricinde defn etmişlerdir kim şühedâ-yı Erivâm derler. Niçe kerre üzerlerine nûr-ı Hudâ nâzil olduğun ahâlî-i vilâyet görüp nakl etdiler. Bu şehir hânında üç gün mihmân olup elli mikdârı refîkler ile Gence'den yine şimâl tarafına giderken sağ tarafımızın şarkîsinde Lûristan Hânlığı vilâyetidir, anın hudûdıyla 4 sâ'atde ubûr ederek,

Menzil-i Gülün (?) Hezâr Ahmedî: Mâtekaddem şehr imiş. Hâlâ yedi yüz hâneli ve bâğ u besâtînli ma'mûr u âbâdân kend-i azîmdir kim hâlâ Gence hânının hâssıdır. Câmi'leri ve hân [u] hammâmları vardır. Nâzik ibrişimi memdûh-ı âlemdir. Andan yine cânib-i şimâle 9 sâ'atde,

Kend-i Meküçüvür: Kür kenarında yedi yüz hâneli ve câmi' ve hân ve hammâmlı hadîka-i İremli müselmân kendidir. Aslâ kefere yokdur. Bunın dahi ipeği memdûhdur. Kür'ün karşu tarafında Kendere nâm bir azîm kend, cümle keferelerdir. Kayıklarla beri Meküçü[vü]r kendine geçüp hafta bâzârı ederler. Bu kendler Gence hudûdudur. Andan kalkup Kuşlunca *[310b]* belin aşup (–) sâ'atde,

Evsâf-ı menzil-i kal'a-i şehr-i azîm Aras: Diyâr-ı Acem'de eyâlet-i Şirvân'dır. Zamân-ı kadîmde Keyümers Şâh binâsıdır. Sene 985 târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis vüzerâlarından Lala Kara Mustafâ Paşa feth edüp andan üzerine kırk bin kızılbaş-ı bed-âyîni adüvv-i bî-dîn ile Emîr Hân Aras imdâdına gelince gördüler kim Âl-i Osmân'ın kabza-i tasarrufuna girmiş, hemân-dem şehri muhâsara edüp vakt-i zuhra dek ceng [ü] cidâl ideler. Hemân Lala Paşa nâm dilâver [u] server cümle guzât-ı müslimîn ile Acem üzre hücûm edüp otuz bin mikdârı Acem'i hâk-i mezellete düşürüp serdârları Emîr Hân giriftâr-ı bend-i hicrân olup bakıyyetü's-seyf olan Terekeme ve Gökdolağ ve Gürcî Âznâvûrları firâr ederken bunlara Şirvân askeriyle Özdemiroğlu Kethüdâsı râst gelüp nehr-i Kür kenarında kırup zemîn-i gûra salarlar. Niçe bini kılıç-ı Osmânlı havfinden nehr-i Kür üzre cisre izdihâm ile uğrayup hikmet-i Hudâ cisr münkesir olup cümle kızılbaş-ı nâ-tırâş [u] bed-ma'âş başlarıyla nehr-i Kür'e gark olurlar. Hâlâ üstühânları püşte püşte yığılıdır ve meksûr olan Pul hâlâ harâbdır. Çam direkleri koyup üzerinden ubûr ederler. Ba'dehû guzât-ı müslimîn bu kadar lipâçe-i Acem ile ve bu kadar mâl-ı ganâ'im ile muğtenim olup şâdmânlar ederler. Ba'dehû serdâr-ı zafer-şi'âr gördü kim bu şehr-i Aras, Gence ve Şirvân mâbeyninde elzem-i levâzimînden bir şehr-i azîmdir. Hemân cümle guzât-ı müslimîni ve bennâ ve ummâlları etrâf-ı vilâyetden cem' edüp Aras'ın hâricinde Şâh Hıyâbânı nâm bir İreme zâtü'l-imâd-ı be-nâm mahalli ortaya alup cânib-i erba'asına sûr

çeküp etrâfına handak-ı vâsi‘ [u] amîk inşâ edüp üç kapulu ve on yedi tabyalı çım ve rıhtım binâ-yı sedd-i metîn [ve] kal‘a-i hısn-ı hasîndir, dâiren-mâdâr cirmi tokuz bin altı yüz adımdır, kırk günde tamâm edüp Murâd Hân hareminde neşv ü nemâ bulmuş Kaytas Beğ‘e mîr-i mîrânlık ile ihsân edüp Lala Paşa Âsitâne tarafına revâne olur. Hâlâ bu şehr-i zîbâ-yı ra‘nâ Şâh kûhu zeylinde Bursa şehrine mânend, âb [u] hevâsı lâtîf, bâğ u bâğçeli ve gül-i gülistânlı ve müşebbek bostânlı şehr-i şîrîndir kim cümle on bin hâk-i pâk ile mestûr hâne-i ma‘mûrlardır ve kırk câmi‘dir. Kal‘a içre Murâd-ı Sâlis câmi‘i ve Ferhâd Paşa câmi‘i ve Kara Sinân Paşa câmi‘i, niçe câmi‘ler var ammâ ma‘lûmum değildir ve cemâ‘atden garîb olmuş câmi‘lerdir. Bu şehrin ismi elifin, rânın fethasıyla ve sîn-i meczûm ile Aras’dır, ammâ Acem Terekemeleri ve Dağıstân Kumuğu lisânında Araş derler. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Sultân Mustafâ‘nın ibtidâ cülûsunda Acem bu diyâra istîlâ edüp hâlâ dest-i Acem’de mânend-i şehr-i Merend âvâdân olmuşdur. Hâlâ kırk mahalle ve kırk mîhrâb add olunur. Medrese ve tekye ve mekteb-i dârü‘s-sıbyân [u] tıflân-ı ebced-hân ve on altı hammâm-ı dilsitân ve sekiz yüz dükkân ve yedi kahvehâne ve hân-ı tüccârân ile ârâste ve bâğ-ı gülistân ile pîrâste olmuş şehr-i müzeyyendir. Cümle mahbûb ve mahbûbeleri marâlî ve gazâlî-çeşm-i Hotenli pençe-i âfitâb dilberleri vardır. Zîrâ zenâneleri Gürcî ve Dâdyân ve Açıkbaş ve Şavşad kabâyillerinin duhterlerinden mütevellid olmuş civânlardır. Zirâ âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Şâh kûhundan niçe bin uyûn-ı câriyeleri, şehrin hadîka ve gülistânlarına uğrayup bu şehri atşândan müstağnî eder. Cânib-i etrâfında yedi aded nâhîye-i kübrâları vardır kim her birinde yüzer pâre âbâdân kendleri vardır.

Cümleden Aras kurbunda ülke-i Levend Hân imâristândır ve ülke-i Sultâncık ve nehr-i Kür üzre Özdemiroğlu Osmân Paşa cisrin ubûr edüp ülke-i Pilevnây-yı azîm imâr nâhiyedir.

Andan ülke-i Şâyi‘ âbâdân ülkedir ve bir püşte üzre âlî kal‘a-i nümâyân idi. Lâkin ismi hâtırdan hutûr etmeğile tahrîr olunmadı. Ve niçe âbâdân nâhiyeleri vardır. Bu şehrin ensesindeki kûh-ı Şâh’a Terekeme kavmi yaylağa çıkarlar, azîm yaylakdır. Ve bu Aras nâhiyelerinde kal‘a-i Şekî ülkesi dahi âbâdândır. Lâkin kâhîce Dağıstân pâdişâhı müdâhale eder. Lâkin hâlâ Aras hânı hükmündedir. Zîrâ Aras hânı Dağıstân ile Gürcîstân cenbinde ulu hânlıkdır kim üç bin yigirmi nökere mâlikdir. Kadısı ve münşî ve on iki hâkimi vardır. Üç gün bu şehrde meks edüp hândan in‘âmlar alup iki yüz Mâzenderânî tüfenk-endâz refîkler ile cânib-i şimâle iki menzil gidüp

Evsâf-ı kal‘a-i Şekî: Mâ-tekaddem Gürcîstân’ın Şavşad meliklerinden Aleksandır Hân binâ edüp andan Dağıstân beği feth edüp andan Acem istîlâ edüp andan sene 986 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Sâlis’in vezîri Lala Kara Mustafâ Paşa feth edüp Levend Hân oğlu Ereklad (?) Beğ‘e ihsân olunmuşdur. Ba‘dehû cülûs-ı Mustafâ Hân’da kızılbaş istîlâ edüp hâlâ sultânlıkdır ve bin mikdârı askere mâlikdir. Şirvân eyâletinde bir püşte üzre seng-i *[311a]* binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Dâiren-mâdâr cirmi üç bin adımdır ammâ sa‘b kûh üzre olmağıla handakı yokdur. Ve iki kapusu var, biri bâb-ı Gence, biri bâb-ı Şirvân’dır. Dağıstân hudûdunda sehl ma‘mur kal‘adır ammâ Gürcîstân addolunur. Zîrâ bânîsi dahi Gürcîdür. Cümle üç bin hâne ve yedi mihrâbdır. Çârsû içre **Mirza Alî Beğ Câmi‘i** ve kal‘ada ve **Lağoşoğlu Ahmed Beğ Câmi‘i** ve kal‘ada **Murâd-ı Sâlis Câmi‘i** harâba mü’eddî oluyor, hân ve hammâmları ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Bâğ u bâğçesinde

bî-nazîr ipeği hâsıl olur. Bu kal‘anın cânib-i şarkîsinde bir merhale yerde nehr-i Kanut ubûr edüp nehr-i Zengî‘ye rîzân olur. Bu şehirden kalkup cânib-i şimâle giderken nehr-i Kabur’ı Özdemiroğlu Osmân Paşa cisrinden ubûr edüp andan Koyun Geçidi nâm mahalle varup rûy-ı zemînde benî Âdem üstühânları püşte püşte yığılmış refîkimiz serdârı olan Yâver Alî Aka’dan su’âl etdim. Eyitdi kim “Sultân Murâd-ı Sâlis serdârı Lala Mustafâ Paşa’yı, bu meydân-ı ma‘rekede Tebrîz hânı Emîr Gûne Hân ve hâkim-i Mağân ve hâkim-i Lûr ve hâkim-i Nahşivân ve hâkim-i Karabâğ ve hâkim-i Kazak ve Kazan ve Ensâr Halîfe Şeref Hân hulâsa-i kelâm tokuz hân, serdâr-ı İrân ashâb-ı sürhserân cem‘ olup yigirmi binden ziyâde cünûd-ı cünüb olup Lala Mustafâ Paşa’yı bu mahalde ortaya alup seyf-i Alî urmağa başlarlar. Hemân serdâr Koca Lala cemî‘î guzât-ı Muhammedî ile bir ağızdan gülbâng-ı Muhammedî getirüp bir koldan Özdemiroğlu, bir koldan Haleb Valisi Mehemmed Paşa, bir koldan Mar‘aş eyâletine mutasarrıf Mustafâ Paşa cümle guzât ile kızılbaş içre hücûm edüp ân-ı vâhidde bed-ma‘âşları târumâr edüp inâyet-i Bârî yâri kılup on bin kızılbaş-ı bed-ma‘âşın başın seyf-i mücezzem ile tırâş edüp bakıyyetü‘s-seyfi Koyun Geçidi nâmda koyun sürüsü kanarıya varır gibi varup izdihâmdan geçidde cümle gark olurlar. Ba‘zılar firâr edüp nehr-i Kınık’da ve nehr-i Kabur’da gark olurlar. Netîce-i merâm bu ceng-i azîmde kırk bin şahsven Lala Mustafâ Paşa kılıcından geçmişdir. Gûr-be-gûr ola Osmânlı, deyü refîklerimiz nakl edüp “Bu üstühânlar anların alâmetidir”, deyü mürdeleriyçün Fâtiha okuyup geçdiler. Andan Koyun Geçidin bu hakîr geçüp cânib-i şimâle 3 sâ‘at vâsi‘ sahrâlar içre gidüp ve nehr-i Aksu’yu ubûr edüp bu nehre Acem Gîlân çayı derler. Aras dağlarından gelüp nehr-i Kür’e rîzân olur. Anı güzer edüp 3 sâ‘atde,

Menzil-i nâhiye-i Mahmûd-âbâd: Bir sahrâ-yı azîm içre iki yüz pâre ma‘mûr [u] âbâdân ve hıyâbân içre kend-i ravza-i rıdvânlardır kim bin deve yükü ibrişim hâsıl olur, derler. Her kendi birer şehr-i azîme mânend kasabalardır. Câmi‘ ve hammâmları ve esvâk-ı şâhîleri vardır. Re‘ayâ ve berâyâları cümle Ermeni ve Gökdolağ ve Terekeme ve Moğol ve Boğol ve Kumuk tâ’ifeleridir. Bir kavmine İt-til derler.

Ahvâl-i kabâyil-i İt-til: Lisân-ı Moğolîde İt-til demek köpek lisânlı demekdir. Ya‘nî ceng mahallinde bir gûne av‘av ve va‘va‘ eder kelb-i akûr kavm-i lecûcdur. Meselâ Mardin kal‘ası kurbunda Melek Ahmed Paşa efendimizle kırdığımız Sincar dağındaki Saçlı Kürdü gibi yigirmi bin mikdârı kavm-i nâ-pâk ve Hakdan bî-bâk bed-mezheb ve bed-meşreb ve cîfe-hâr ve har-süvâr-ı bî-dîn, murdâr kavmdirler, ammâ su’âl eylesen “Hazret-i Hamza neslindeniz” derler. Savm u salât ve hacc [u] zekât vermezler ve edâ-yı *alâ mâ-farazallah* nedir bilmezler. Bir avreti yedi sekiz kişi alup tezvîc ederler. Ol nisvân-ı sahib-i ussândan bir şakî veled-i zinâsı hâsıl olsa yedi sekiz babası bir yire cem‘ olup harâmzâdesinin eline sâhib-i zinâ vâlidesi bir elma verüp oğlan elmayı kankı zânîye verirse babası oldur, deyü hükm edüp ba‘dehû avret anın hükmünde olup kimesne müdâhale edemez ve Acem diyârında mum söndürürler, deyü meşhûr olan bu kavm-i habîsin içindedir. Yohsa gayrı diyârda görmedik ve istimâ‘ etmedik. Ammâ her diyârda teberrüken şâh pabucundan su içmeleri mukarrerdir kim şâhlarına ve hânlarına gâyet mutî‘ kavmlerdir.

{Evsâf-ı kavm-i kabîle-i Kaytak} Ve bu diyârda Kaytak kavmi derler, yigirmi bin kadar kavmdir kim Dağıstân hududundadır. Ba‘zı zamân Aras şehrine ve ba‘zı zamân Şekî şehrine gelüp bâzârlık ederler. Bir acîbü‘l-heykel, dâbbetü‘l-arz-misâl kazan başlı ve tobra

taçlı ve iki parmak enli kaşlı ve omuzlarında birer âdem karâr edecek kadar vâsi‘ ketefli ve sînesi vâsi‘ ve beli ince ve uylukları semîn ve tabanları yassı ve gözleri *[311b]* müdevver ve ahmerü‘l-levn vech-i münevver kişilerdir. Ammâ Şâfi‘iyyü‘l-mezheb geçinirler cüssedâr âdemlerdir. Kaçan Aras ve Şekî kal‘ası bâzârlarına gelseler cümlesi piyâde sahrâya inüp Şekî arabalarına süvâr olurlar. Zîrâ lahm u şahm sâhibi olduklarından anları at ve katır götürmeğe tahammül edemediklerinden arabalara ve mefret câmûslara eğer urup câmûslara süvâr olup başlarında hammâm kubbesi kadar destârlarıyla Kırım kadısı gibi şavârıp-tırâş ve zekan-dırâz olup iki cânibine muhteşemâne selâm vererek ubûr etdiklerinde gûyâ bir sürü kavm-i Deccâl ubûr eder. Bir acîb ve garîb acebe-likâ oğuz tâ’ifelerdir. Cümle Gîlân ve Şirvân ve Şamâkî halkının masharalarıdır. Gâyet Oğuz kavmdir.

Lehce-i kavm-i Kaytak, lisân-ı ıstılâhât-ı kavm-i Moğol: Evvela

mori (envâ‘-ı atların ismidir) at		*açre‘a* aykır at		*küvan* kısrak
utğan tay	*kolon* at yavrusı	*nov* ay	*tuka’* köpek	*tavlay* tavşan
susar gelincik	*kafa* hınzır	*kermûn* zincab kürkü	*yalğan* sammur	*comran* sıçan
ceyran geyik	*vet‘an* fil	*ötbem* kakum kürkü	*hasine* kurd	*şıvlasun* karakulak
temken deve	*lavşa* katır	*höker* sığır	*miğun* kedi	*âhhîn* örümcek
buvasud kehle	*kumrika* karınca	*beslekun* timsah	*helye* çaylak	*dakak* tavuk
dekavun horos	*sığırça* sığırcık	*laçin* şahin	*tilkü* çakır	*itavun* keklik	*betokçın* kerkes kuşı
çiğe tügsüz kuş yavrusu	*çığa* turna teli	*çakçay* heyhat sahrâsı	*Sürhen* pâdişâh ismi	*câv* düşman
şeneb mezaristân	*şenbet bây* mezarcılar	*(–) (–) (–) (–) (–) (–)* (–) (–) (–) (–) (–) (–)		

Niçe gûne ıstılâhâtları var ammâ iki günde ihtılât etdiğimizde ancak bu kadar tahrîr olundu. Bu Kaytak kavminin aslı Mâğân diyârından gelme Moğol Etrâkı olmağıla lisân-ı Moğolca kelimât ederler. Bir elsine-i nâsa müşâbeheti yok lisân-ı kadîmdir. Bu tâ’ifeleri Mahmûd-âbâd ülkesinde seyr [u] temâşâ edüp yine cânib-i şimâle sâ‘at (–) gidüp,

Menzil-i kend-i Gîlân Çayı: Şirvân vilâyeti hudûdunda Gîlân Çayı kenarında altı yüz hâneli Oğan ve Terekeme re‘âyâlı ve bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr kenddir. Andan yine cânib-i şimâle sahrâlar içre (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i Niyâz-âbâd, ma‘mûr [u] bünyâd: Şirvân hudûdunda Yezdcird

Şâh binâsıdır. Kadîm-i evvelde şehr-i azîm imiş. Hâlâ âsâr-ı binâları ve tâk-i kisrâları kavs-ı kuzahdan nişân verir alâmetleri var. Sene (–) târîhinde Moğol kavmi Dağıstân ve Kumuk ve Kaytak kavmiyle yek-dil [ü] yek-cihet olup harâb [u] yebâb etmişler.

Ba‘dehû imâr olup sene (–) târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis âsaflarından Ferhâd Paşa sipehsâlâr-ı mu‘azzamlık ile bu şehirde meştâ edüp ba‘dehû rûz-ı nevrûz-ı Harzemşâhîde Şirvân tarafına azîmet etdiklerinde bu şehrin kal‘asın harâb [u] yebâb edüp Niyâz-âbâd iken harâb-âbâd edüp Şirvan üzre revâne olurlar. Hâlâ Acem serhaddiyle Dağıstân’a meşâdır. Kırk mihrâb ve kırk mahalle addolunur. Câmi‘leri ve hân ve hammâmları ve çârsû-yı şâhîleri vardır. Hâlâ sultânlıkdır. Bin kadar nökere ve on iki hâkimi ve kadısı vardır. Kelenterinin şehâdetiyle altı binden mütecâviz bâğ u bâğçeli behişt-âsâ hânedânlardır, deyü nakl etdi. Ve vilâyet-i vâsi‘i ma‘mûr ve buka‘aları hûb ve mergûb ve halkı mahbûb bir şehr-i müzeyyendir. Ve mezra‘aları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir ve ni‘metleri firâvân ve uyûn-ı enhârları cârî ve revân bir şehr-i âbâdândır. Ammâ bu şehrin vasatında harâb olan mütûn-ı metîn hısâr hayfâ ki harâbdır. Böyle bir mahsuldâr ve âb [u] hevâsı latîf zemînde elzem-i levâziminden iken kal‘ası harâb olmuşdur, ammâ Cenâb-ı Bârî yâri kılup yine dest-i Âl-i Osmân’a nasîb olursa sehl himmet ile ta‘mîr u termîm *[312a]* olsa sedd-i Kahkahâ-vâr bir kal‘a-i üstüvâr olurdu. Ve bu şehrin cânib-i erba‘ası deşt-i Hâmûndur. Kend-i âbâdân ile bu sahrâ bâğ-ı bukalemûn ile ârâste olmuşdur.

Ziyâret-i Avşar Baba: Cedd-i ızâmımız Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî hazretlerinin halîfelerindendir. Tarîk-i Yesevî, Acem’de makbûl olmağıla yüz aded fukarâ Yesevî âsitânesinde tâ‘at [u] ibâdâte meşgûllerdir. Ve bu tekyegâhın ni‘meti âyende vü revendelere mebzûldur kim ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır. Ve bu şehrin ekseri Hanefiyyü‘l-mezheb sünnîlerdir. Zîrâ Şirvân eyâletidir. Yetmiş seksen sene Âl-i Osmân mutasarrıf idi. Bu şehirden refîkler alup yine cânib-i şimâle (–) sâ‘at,

Kend-i Ferruhzâd: Şamahı hudûdunda Aksu kenarında beş yüz hâneli mu‘azzam büleydedir. Câmi‘, hân ve hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Mihmândâr, hakîre hayli ri‘âyet etdi. Andan kalkup yine şimâle (–) sâ‘at hıyâbânistân içre gidüp Kör Hudâbende nâm şâh-ı dâllın saydgâhı kasrında ta‘âm tenâvül edüp andan kend-i Nîl-çay ya‘ni Göksu derler, bir âb-ı hayâtdır, Dağıstân’dan beri gelüp bu mahalde nehr-i Kür’e mahlût olur.

{Der-sitâyiş-i kûh-ı Elburz} Hikmet-i Hudâ Dağıstân’ın cânib-i kıblesinde olan kûh-ı Elburz’dan gelen cümle enhâr-ı cârî câriyeler bu nehr-i Kür‘e mahlût olur. Yine kûh-ı Elburz’dan cânib-i şimâle cereyân eden nehrler Bahr-i Harez’e rîzân olur. Yine kûh-ı Elburz’un cânib-i kıblesinden cereyân eden nehr-i azîmler cümle Karadeniz’e munsab olur. Ve yine kûh-ı Elburz’un yıldız cânibinden cereyân eden nehirler nehr-i Kuban’a katılup Kuban dahi cezîre-i Taman kurbunda Karadeniz’e munsab olur. Zîrâ bu kûh-ı Elburz kadar bir kûh-ı azîm rûy-ı zemînde halk olunmamışdır kim cânib-i erba‘asında beş pâdişâh ve kıble cânibinde Abaza kabîleleri sâkindir kim tûlu seksen konak yerdir. Ve Abaza’nın cânib-i şarkîsinde kûh-ı Elburz dâmenlerinde vilâyet-i Mikrilistân ve Gürcîstân ve Açıkbaş ve Şavşat ve Kuril ve Dadyân kavmi sâkinlerdir kim bu kabîleler ile Gürcîstân

ülkesinin dahi tûlu kırk menzildir. Ve yine bu Gürcîstân'ın meştâsında Acem hudûdunda vilâyet-i Tiflis ve şehr-i Serîrü'l-lân hudûdları cümle dâmen-i kûh-ı Elburz'dur kim tûlu on tokuz konakdır. Andan içeri kûh-ı Elburz'un dâmeninde ülke Dağıstân'dır kim tûlu yigirmi konakdır ve kûh-ı Elburz'un şimâl tarafına vâkı' olmuşdur. Andan içeri yine kûh-ı Elburz'un yıldız rûzgârı tarafında Çerkezistân memleketidir kim anda sâkin olan kabâ'il-i Çerâkes-i nâ-kes [ü] bî-kesden evvelâ kabîle-i Kabartay ve kabâ'il-i Bestî ve Bulatkay ve Hatukay ve Mamuşuh ve Bozodok ve Takaku ve Zânâ ve Şagaki ve niçe kabâ'il-i Çerâkise sâkinlerdir kim sâkin oldukları yerler cümle kûh-ı Elburz dâmenindedir kim seksen bir konakdır. Bu hesâb üzre kûh-ı Elburz'un cânib-i erba'ası iki yüz kırk konakdır. Tâ bu mertebe kûh-ı azîmdir kim cânib-i erba'asında onar konak yerden nümâyândır. Cenâb-ı Bârî bu rûy-ı arzda cümle ulu dağlardan ulu yüz kırk sekiz dağ halk etmişdir. Ammâ bunlardan ulu on iki dağdır. Cümleden ulu bu kûh-ı Elburz'dur. Andan kûh-ı Bingöl'dür, andan kûh-ı Demâvend'dir, andan kûh-ı Sübhândır, andan Nîl-i mübârek başında cebelü'l-Kamerdir, andan Alman diyârında nehr-i Tuna başında Alaman dağıdır, andan Erdel diyârında nehr-i Tîse ve nehr-i Turla başı Sahansamur dağıdır. Bunlardan mâ'adâ dağlar küçükdür. Ammâ bu kûh-ı Elburz'un nısfına çıkmış benî Âdem yokdur. Cenâb-ı Bârî'nin ecnâs-ı mahlûkâtı bu kûh üzre mevcûddır. Hatta bu seyâhatimizde Şirvân hudûdundan güzer ederken sol cânibimizde Dağıstân pâdişâhı ülkesi üzre zirve-i a'lâsı zulumât içre zâhir ü bâhir idi.

Ez-în-cânib yine sadede rücû' edelim. Bâlâda tahrîr olunan menzil-i Gökçay kend-i azîmdir. Kelenteri ve mihmândârı vardır. Cümle yedi yüz hânedir. Bâğı ve bâğçesi vardır. İpeği memdûhdur. Cümle halkı sünnîlerdir kim Şâh İsmâ'îl'e sakal harâcı verirlermiş, ammâ hâlâ bu Abbâs-ı Sânî'de sâ'ir tekâlîf-i yasavuldan bile mu'âf [u] müsellem olmuş müslimlerdir. Şemahı hâkinde âbâdân kend-i meşhûrun biri dahi budur. Andan yine taraf-ı şimâle sahrâlar içre 7 sâ'at gidüp,

Menzil-i kend-i Aksu: Şemahı hâkinde bin hâneli câmi' ve hân ve hammâm ve çârsû-yı bâzârlı mükellef ve mükemmel hadîka-i rıdvânlı ma'mûr kasabadır. Akçay şehr içinden cereyân edüp nehr-i Kür'e mahlût olur. Ammâ menba'ı Şirvân dağlarından gelüp Şemahı sahrâlarında pirinçlik mezra'aları rey edüp nehr-i Kür'e rîzân olur. Andan yine cânib-i şimâle (–) sâ'at gidüp,

Evsâf-ı vilâyet-i Şirvân, ya'ni kal'a-i Şemahı
hamiyyetü ani't-terâhî [97]

İbtîdâ bânîsi sene (–) târîhinde İrân-zemîn şâhlarından Yezdcird Şâhun binâsıdır. Niçe yüz mülûk mâlik olmuş bir diyâr-ı atîkdir. Cümle eyâletinde yedi hânlık {Ba'zılar Şâm ahı derler, niçeler Şâm âhı derler. Zîrâ ibtida bu şehr ahâlî-i Şâm ile imâr olduğundan Şemahı derler, ba'zılar Şamakı derler. Dağıstânlılar Şemehı derler. Gîlânlı Şâm akı derler, ammâ galat-ı meşhûr evlâ olmağıla Şamakı ve Şemahı derler} *[312b]* ve kırk sultânlık ve kırk sekiz kadılık ve kırk nâhiyesi ve yetmiş kal'ası ve bin üç yüz şehr-misâl kendleri var bir sevâd-ı azîm ve şehr-i kadîm, diyâr-ı vâsi' vilâyet-i âbâdândır. Ba'dehû sene (–) târîhinde Süleymân Hân vüzerâlarından Ulama Paşa ve Karaman Paşası Pîrî Paşa nâme-i Süleymân Hân ile kal'a-i Şemahı'ya varup cümle a'yân-ı Şirvân-ı sünniyân bir yere cem' olup kal'a-i Şemahı miftâhların Pîrî Paşa'ya teslîm edüp eyâlet-i Şirvân ale'l-umûm mutî'

[u] münkâd olup kemâkân kabza-i teshîre geldüğü Süleymân Hân'ın ma'lûmu olup hükûmeti Ulama Paşa'ya verildi. Ba'dehû Şâh Tahmas[b] yedi ay Şemahı kal'asın muhâsara edüp içinde olan sünnîler emân ile kal'ayı şâha teslîm edüp ba'de'l-emân amân vermeyüp cümle ibâdullahı katl edüp hükûmet-i Şirvân'ı birâder-i kihteri olan Elkas Mirza'ya verdi. Üç sene Elkas Mirza hâkim-i Şemahı olup ba'dehû sene 954 târîhinde Elkas Mirza şâh-ı gümrâh Tahmasb'ın evzâ' [u] etvârından Elkas Mirza havfe düşüp hükûmet-i Şirvân'ı terk edüp niçe şecî' ve bahâdır, nâmdâr, kafadâr dilâverler ile girân-bahâ cevâhir makûlesi eşyâların alup bir gicede Şemahı'dan azm-i cânib-i Âl-i Osmân deyüp Heyhât sahrâsı içinden kırk günde Kefe'ye gelüp andan bir keştîye süvâr olup Edirne'de Süleymân Hân'ın pây-pûş-i şerîfin bûs edüp niçe gün mültefit-i şâhî olduğuna {Târîh-i Elkas Mirza kudûmü;

Mutî' oldu Süleymân-ı zamâna Mîrzâ Elkas,

sene 954.

Ba'dehû Elkas Mirza'nın Şirvân'da Acem diyârın harâb etdüğü târîhidir:

Be-re'y-i Lâlâ-yı Mustafâ Paşa

Şâh-ı şâhân eyledi Tahmâs'a azm. [98] Sene 956}.

Andan dârü's-saltanatü'l-aliyye olan mahmiyye-i Kostantiniyye'ye gönderüp Pertev Paşa Sarâyında meks eder. Ba'dehû Süleymân Hân Edirne'den bir alay-ı azîm ile İslâmbol'a Edirnekapusu'ndan dâhil oldukda Elkas Mirza alay-ı hümâyûnu Şehzâde Câmi'i kurbunda Sultân Süleymân Hân'ı seyr [u] temâşâ edüp "Hey Âl-i Osmân hey! Sen bu şân [u] şöhret u şevket ve dârât [u] azametle niçe İrân [u] Tûrân şâhı olmayup kızılbaş-ı bed-ma'âşı miyândan kaldırmayasın" deyüp deryâ-misâl asâkir-i Âl-i Osmân'ı görüp hayrân olur. Ba'dehû Süleymân Hân kal'a-i Van ve diyâr-ı Azerbaycân seferine gitdikde bu Elkas Mirza'yı bile götürüp şehr-i Tebrîz'den Lala Mustafâ Paşa vilâyet-i Şirvân üzre serdâr-ı mu'azzam olup Elkas Mirza mukaddemâ Şirvân hâkimi olmağıla Şirvân'a bile gelirken diyâr-ı Nahşivân'ı, Revân'ı ve Gence ve Şirvân'ı harâb ve yebâb ederek gelirken Şâh Tahmas'ın fevti haberi istimâ' olunup yedi günde kal'a-i Şemahı muhâsara olunup kuvvet-i bâzû ile Tahmas Şâh'ın oğlu elinden emân ile Lala Mustafâ Paşa, sene 955 târîhinde bu Şemahı kal'asın feth edüp içine kemâkân asker ve cebehâne koyup kal'ayı ta'mîr u termîm eyleyüp Lala Paşa hâkim-i Şirvân oldukdan sonra Elkas Mirza'ya Şirvân hükûmetinde ülke-i Mahmûd-âbâd hânlığın ihsân edüp Elkas Mirza dahi dâğ-ı derûnundan Acem diyârların tâ Isfahân'a varınca harâb u yebâb etdüğü haberiyle Şemahı fethinin meserret haberi(n) kal'a miftâhlarıyla Süleymân Hân'a irsâl olundu. Niçe kerre dahi bu Şirvân üzre ceng [ü] cidâller olup âhir sene 991 târîhinde Sultân Murâd-ı Sâlis asrında Özdemiroğlu Osmân Paşa serdâr-ı mu'azzam olup Bâbü'l-ebvâbı ya'nî Demirkapu'yu feth edüp Şemakı kal'asın dahi amân ile kabza-i teshîre alup ta'mîr [ü] termîm etdi. Ba'dehû yine kızılbaş Şemahı'ya istîlâ edüp yine sene (–) de Murâd-ı Sâlis asrında Ferhâd Paşa feth etdi. Tâ Sultân Murâd-ı Râbi'e gelince dest-i Âl-i Osmân'da idi. Ba'dehû yine kızılbaş-ı bed-ma'âş Şemahı'ya ve Demirkapu'ya istilâ edüp Demirkapu'dan (–) Paşa ve hândan ağazâdeler amân ile çıkup der-i devlete geldiler. Ol asrdan berü Şemahı kal'ası dest-i Acem'de kalup hâlâ hânlıkdır. Ve kadısı ve on iki hâkimi var. Kal'ası sâhil-i Kür nehrinde bir püşte-i âlî üzre bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal'a-i üstüvâr sengîn-binâdır. Hâlâ iç

kal‘ası gâyet müstahkem ve ma‘mûr kal‘adır. Ammâ aşağı taşra kal‘ası câ-be-câ rahnedârdır. Dizdârı ve dizçöken ağası ve bin aded kal‘a neferâtları vardır. Ve şehr içre tahmînen yedi bin hâne-i ma‘mûr u âbâdân cümle taş dîvârları ve dâm u bâmları hâk-i amber-i pâk ile mestûr hânedânlardır. Ve her büyûtda birer enhâr [u] uyûnlu dârlardır. Ve bâğ u bâğçesine hadd u hasr yokdur.

Ve cümle yigirmi altı mahalledir. Evvelâ Meydân mahallesi ve mahalle-i Şaburan, kal‘a içindedir. Şehrin güzîde yerinde olmağıla gâyet musanna‘ hânedânları vardır.

Ve cümle yetmiş mihrâbdır. Evvelâ Dîv Alî Câmi‘i, kâr-ı kadîmdir. Mâ-takaddem Şâh Tahmas’ın hânı imiş, ammâ sünnî olmağıla bu câmi‘i inşâ etmiş ve taşra varoşda cemâ‘at-i kesîreye mâlik Câmi‘-i Kebîr-i Şâh Safî nitekim tâk-ı kisradan nişân *[313a]* verir bir binâ-yı şîrîndir. Ve hareminde bir şâfi‘î havzı ve şâzirvânı ve etrâfında talebe hücreleri vardır. Ferhâd Paşa Câmi‘i’nin evkâfı olmağıla kapuları mesdûddur ammâ tarz-ı Rûm câmi‘-i dilküşâ imiş. Ve Câmi‘-i Özdemirzâde, hâlâ medresedir; şehrin müftîsi ders takrîr eder.

Bu câmi‘lerden mâ‘adâ zâviyelerdir. Ve yedi medrese-i dârü‘t-tedrîsi ve bir imâret-i dârü‘l-it‘âmı, Şâh Hudâbende’nindir ve kırk aded mekteb-i sıbyân [u] tıflânı var ve yedi hammâm-ı dilsitânı var.

Ammâ cümleden âb u hevâsı lâtîf, rûşen-binâ-yı rûşenâ, hammâm-ı râhat-fezâ-yı dilküşa Şâbûrî hammâmıdır. Müte‘addid halvetleri ve miyânında havz u fevvâreleri var. Ve mahbûb-ı Şirvân-zemîn Hoten âhûsu gözlü, sîmîn-tenin nîl-gûn futaya sarmış pâk dellâkleri var. Meydân hammâmı ve Kazak Hân hammâmı ve Ferec Hân hammâmı ve kal‘adan taşrâ kal‘a kurbunda Husrev Hân hammâmı gâyet latîf hammâmdır. Ve bu hammâmlardan mâ‘adâ her bâğda birer hammâm ve birer havz-ı şâfi‘î mukarrerdir.

Ve bu şehr içre cümle kırk dörd aded kârgîr binâ kârbânsarâylardır kim her birinde niçe bin tümen mâl-ı Kârûn’a mâlik sevdâgerân hâcegiyânlar mihmân [u] sâkinândırlar. Ve mihmândârları dükeli yahşı cânlardır. Ve herkes hânesin bî-kıfl sedd edüp çârsû-yı bâzârda metâ‘ın füruht edüp hânesine geldikde yine dükkânçesin metâ‘larıyla hâli üzre bırağup dîdebân u pâsbânlar nigehbânlık ederler. Tâ bu mertebe emn [ü] emân diyâr-ı Şirvân’dır. Cümle bin iki yüz dükkânçelerdir. Ammâ bezzâzistân-ı kârgîri yokdur. Lâkin yine cemî‘î zî-kıymet makûlesi bî-kıymet firâvândır. Ve kahvehâneleriyle dükkân-ı Selmânî‘leri gâyet müzeyyen ve mecma‘u’l-irfân ve kân-ı zurefâ ü a‘yândır. Ve hevâsı gâyet i‘tidâl üzre sevâhildir, zîrâ iklîm-i hâmisin nihâyetidir. Ve zemîn-i mahsûldârında pirinç ve pembe ve yedi gûne engûr-ı âbdârı ve Abbâsî ve melçe emrûdu ve harbuzu ve mahbûbu u mahbûbesi memdûh-ı cihân-ârâdır. Ve ekseriyyâ halkı Sünnî, Hanefiyyü‘l-mezheb ulemâsı ve sulehâsı vardır. Nihânîce cemâ‘atle namâz kılarlar. Ve bu Şemahı Hânı Takî Hân’da yedi gün mihmân olup zevk u safâlar edüp niçe ehibbâ vü dûstân [u] yârânlar ile hoş sohbetler etdük. Ammâ Takî Hân-ı ber-cân, sâhib-i tab‘ Fârisî-hân, bir civân [u] merd-i meydân ve sâhib-i iz‘ân ve fârisü‘l-hayl, dilâver ve server-i hünerver fetâ yiğitdir. Ve yârân-ı bâ-safâlardan Şâhverdi Aka ve Kulu Aka ve Şehrâb Aka ve Hoca Yezden-şîr ve İmirza Ma‘sûm ve Rüstem Aka nâmân a‘yân akalar ile hüsn-i ülfet edüp hândân niçe harîr pârçe hedâyâlar ve on tümen Abbâsî ve bir karaçabuk at ihsânlar alup cümle tevâbi‘lerimize dahi ihsânlar edüp kendüsü dahi Revân Hânı düğününe Bakü kal‘asında sûra med‘uvv olmağıla kal‘a-i Şamâkı‘dan bin mikdârı asker ile alâ tarîkı‘s-seyr sayd [u] şikâr ederek

cânib-i şimâle

Ziyâret-i Hazret-i Pîr Derkûh Sultân: Horâsân erenlerinden ulu sultândır ve âsitâne-i azîmi cümle kârgîr binâ-yı metîndir. Şehrin cümle erbâb-ı ma‘ârif ehl-i teferrücünün mesiregâhıdır kim cümle şehr-i Şemahı‘nın hânedânları ve sâ’ir imâretleri serâpâ nümâyândır. Ve bu tekyenin cânib-i erba‘asında hevâdâr bâğ-ı İrem-misâl üç yüz dâr-ı karârlar ile ârâste-kend-i ma‘mûrdur. Ekseriyyâ bu kendin ahâlîsi Pîr Derkûh Sultân’ın mu‘tekidleri fukarâ-yı Bektâşiyân’dır. Ve şeyhi müfessir ve muhaddis Alî Koç Dede, sâhib-i sülûk bir mürşid-i kâmil, mazanne-i kirâme ve müstecâbü‘d-da‘ve hâl sâhibi merd-i Hudâdır. Hamd-i Hudâ hayr du‘âlarıyla behre-mend olduk. Bu âsitâneden yine cânib-i şimâle 6 sâ‘at imâristân içre gidüp,

Menzil-i Pîr Merîzât Sultân: Kelenterhânesinde hân mihmân olup bu hakîr âsitâne-i pîrde mihmân olduk. Pîr Merî-zâd derler, ammâ efvâh-ı nâsda Pîr Merzâ derler ve niçeler Pîr Mirzâ derler, ammâ sahîhi Pîr Merîzât’dır. Ya‘nî “Diri baba” dimeğile meşhûr-ı âfâk-i İrân [u] Tûrân-zemîndir. Ammâ “Merîzât” lüğati güft-i Fârisîde “bükülmüş” dimekdir. Hakikatü‘l-hâl bir kûh-ı bâlânın zeylinde bir azîm âsitâne-i sa‘âdet içre bir kûşede seccâde-nişîn olup bizzât vücûd-ı şerîfleri hırka-i peşmîneleriyle kemer-beste olup çömelüp oturur. Vech-i şerîfleri kıbleye nâzırdır. Ser-i sa‘âdetleri savma‘asının bir kayasına dayanıp durur. Hâlâ vücûd-ı şerîfleri beyâz pembe-misâl çürümeyüp ter ü tâze durur. Cümle huddâmları azîzi hayâtda bilüp şeb [u] rûz hizmetinde olup çârûb-keşlik edüp âsitâne-i sa‘âdetin pâk edüp her gice azîzin yanına leğen ve ibrik ***[313b]*** mâ-i zülâl ile pür eyleyüp seher olunca ibriki tehî bulurlar. Ve bu kadar yüz yıldan berü hırka-i şerîfi üzre bir şemme ve zerre gerd-i gubâr düşmez. Ve âsitâne-i sa‘âdeti dâ’imâ ûd [u] amber-i Hudâyî râyihasından cemî‘î züvvârın dimâğ-ı dil-meşâmları mu‘attar olur. Bu der-i devlet-me’âbı Şeyh Safî hazretleri Erdebîl’den gelüp bu sultânı ziyâret etdikde azîz hazretlerinin üzerine on aded Azerbaycân hazînesi sarf edüp bir tekye-i Bektâşiyân etmişdir kim misli meğer şehr-i Meşhed’de İmâm-ı Mûsâ Rızâ âsitânesi ola. Ta‘rîf ve tavsîfden müberrâ bir âsitâne-i ra‘nâdır. Atabe-i aliyyesinden içeri cümle züvvâr dâhil olunca âdeme bir heybet, vücûduna bir lerzân vâkı olur. Gûyâ bir mücrim âdem huzûr-ı pâdişâhîye varır, eyle bir mehîb rûhâniyyetli makâmdır. Hamd-i Hudâ ziyâret eyleyüp bir Yâsîn-i Şerîf, Hak rızâsiyçün tilâvet edüp sevâbın rûh-ı azîze hîbe edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb edüp âşnâlık kesb etdik. Lâkin âsitânesinde târîh olmamağıla intikâli senesi ma‘lûmımız değildir. Ammâ tekye-nişîni Hoca Selâhaddîn, sâhib-i hâl, her şeyden münzevî ve fâriğu’l-bâl bir kimesne-i zâldir.

Anlar hikâyet etdi: Azîz Hazretleri Şeyh İbrâhîm Şirvânî hazretlerinin mü’ezzinliği hizmetinde imişler. Ol kadar riyâzât [u] mücâhede ile erenlere irmişler kim Arş-ı azîm horosunun bangın istimâ‘ edüp evkât-ı hamse ezânın tilâvet edermiş. Şeyh İbrâhîm hazretleri bu azîzin arkasın sığayup “Merîzât merîzât”buyururlarmış. Anınçün cesed-i şerîfleri çürümeyüp ter ü tâze seccâde-nişîn olup durur. Gûyâ hayâtta murâkabeye varmış bir vâ‘iz ve nâsıhdır. Her kim ziyâret edüp rûh-ı şerîfiyçün bir Fâtiha-i seb‘u’l-mesânî tilâvet ederse elbetde yedi günde dünyevî ve uhrevî hayr murâdâtı hâsıl olur. Ve niçe bin keşf [u] kerâmâtları zâhir u bâhir olmuşdur. *Kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz.*

Bu âsitâneden yine cânib-i şimâle bir mil miktârı bâğ u bâğistân, gülistânlı âbâdân kendler

içre gidüp kend-i Harac'da

Ziyâret-i eş-Şeyh Hazret-i Merzâ Sultân: Diri Baba Sultân'ın şeyhidir. Bu dahi ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır. Acem şâhlarından Şâh Hudâbende bu azîz üzre bir künbed ve bir tekye-i azîm binâ edüp hayrât-ı vâfiresi ve evkâf-ı mütekâsiresi vardır. Anı dahi ziyâret edüp yine cânib-i şimâle hıyâbânistân-ı bostân içre 7 sâ'at gidüp

Kârbânsarây-ı Kozlu: Kendi yokdur. Hemân bir hadîka-i gülistân içre Şâh İsmâ'îl hayrâtı bir hân-ı azîmdir kim ta'bîr olunmaz. Andan yine şimâle 7 sâ'at,

Menzil-i Altıağaç: Acem Şeşdıraht derler. Bir çemenzâr sahrâda bir kârbânsarây-ı kebîrdir. Kendi vîrândır. Bu mahal Demirkapu hudûdunda nâhiye-i müskirdir. Andan yine şimâle (–) sâ'atde,

Ziyâret-i Hızır Zinde: Bir ulu kubbe-i âlî içinde bir serîr üzre yatar bir cesed-i şerîfdir. Bu dahi ter ü tâzedir. Özdemirzâde Osmân Paşa bu sultâna mu'tekid olup sayd [u] şikâr takrîbiyle ziyâretine gelüp imâr etmişdir. Hâlâ ziyâretgâh-ı ünâs-ı Şirvândır. Andan yine şimâle nâhiye-i Müskir'de şehr-i Şaburan hudûdunda (–) sâ'at,

Kasaba-i Rükâl-i Azîm: Bir Rükâl dahi Şemahı kurbundadır, ammâ ol kend-i sağîredir. Ammâ bu câmi' ve hân ve hammâm [ve] esvâklı ve bâğ u bâğçeli üç bin mikdârı türâb ile mestûr hâne-i zîbâlardır. Mâ-tekaddem Bâbü'l-ebvâb, ya'nî Demirkapu hükmünde imiş. Hâlâ eyâlet-i Bakü kal'ası hükmünde bir şehr-i şîrîncikdir. Ekseriyyâ halkı Terekeme göçer-evli sünnîlerdir. Kaytak halkından ve Dağıstân'ın Enderi ve Tarhu ve Kovin ve Tâbeserân şehirlerinden mu'âf ve müsellem sünnî re'âyâları vardır. Ammâ senevîler değillerdir. Senevî, başka fırak-ı dâlle mezhebinden müttehem mezhebdir.

Andan yine şimâle (–) sâ'at nehr-i Rükâl kenarında meks [ü] ârâm edüp tahte'l-Futûr tenâvül olunurken

Şemahı hânı: Refîkımız kal'a-i Bakü'de sûr sâhibi Revân hânına âdem gönderüp ba'de't-ta'âm Rükâl nehri sâhilinden kalkup (–) sâ'at sahrâ ile giderken Bahr-i Haraz kenarından bir azîm asker nümâyân olup anlar gelüp biz anlara vararak anı gördük.

Yedi aded İrân-zemîn hânlarından evvelâ Revân hânı ve Gence hânı ve Lûr hânı ve Bakü hânı ve Gîlân hânı ve Moğân hânı ve (–) (–) (–) (–) (–).

Ve niçe sultânlar dahi cümle sûr libâsların geyinüp muhteşemâne *[314a]* arz-ı kâlây ederek on binden mütecâviz çapur askeri gibi derme çatma ve Terekeme ve Moğol ve Boğol ve Kımık ve Kumuk ve Kılmak ve Gökdolak ve Moğan ve Kazak tâ'ifelerinden ecnâs-ı mahlûkât âriyetî libâçe ve libâslar ile pür silâh olup kerrenây ve nefîr-i Efrâsiyâb'ların çalarak ve kös-i Hâkânîleri ve tablların ve tabl-bâzların döğerek balaban ve cura sûrnâ fasılları ederek bir alay-ı İrân-zemîn gösterdiler kim diller ile ta'bîr ve kalemlerle tahrîr olunmaz. Hemân bu asker içinden Revân hânı at bırağup gelirken refîkımız Şemahı hânı eydür "Hey Evliyâ Aka! Mine heze Revân hânı geledir" dedikde hân gelüp ibtidâ hakîr ile at üzre görüşüp musâfaha idişüp ba'dehû Bakü hânıyla bilişüp ve Gîlân hânıyla öpüşüp tâ Bakü kal'asına üç sâ'atde varınca âşnâ olduk. Andan zeyl-i Bakü'ye varınca kal'anın burc [u] bârûlarından ve leb-i deryâda âmâde olan kullelerden ol kadar top endaht edüp şâdmânîler oldu kim kal'a-i Bakü mürg-i semender-vâr âteş-i Nemrûd içinde kalup

hakîre hayli cebe satdılar. Meğer bu Bahr-i Haraz'ün karşu garb cânibinde Moskov kralının Ejderhân ve Balhân ve Sarây ve Haşdek ve Türk kal'alarından elçiler gelüp sûr içün hedâyâlar getirmişler. Bu top şâdmânlarının bir aslı da anlara kal'anın cebehânesi ve istihkâmın göstermek imiş. Bu hâl üzre kal'a-i Bakü'ye bin elli yedi senesi mâh-ı Muharrem'inin evvel cum'a gününde dâhil olup,

{Evsâf-ı kal'a-i Bakü-yi Cân [u] serhadd-i Acem der-eyâlet-i Şirvân}

Azîm sumât-ı Muhammedî tenâvül olunup ba'de't-ta'âm Erzurûm Valisi efendimiz Defterdârzâde Mehemmed Paşa hazretlerinin nâmesin ve incü tesbîh ve mevvâc-ı Firengî hârâlarıyla şemşîr-i hoşkademi hedâyâ verüp safâsından "Hayr-makaddem, hoş kadem getirdiniz" deyü dilnüvâzlıklar edüp Tebrîz hânının ve Nahşivân hânının varakların dahi verüp kırâ'at edüp "sûrunuz mübârek ola" deyü vâfir senâ-hânlık edüp hakîri hayli ta'rîf ve tavsîf etmişler. Andan Revân hânı, hakîri kendi hemşîresi sarâyına mihmânlığa verüp on gün on gice leyle-i Kadr ve ıyd-i adhâ-misâl safâlar edüp efendimizin mektûb-ı muhabbet-uslûbundan ve hedâyâlardan cümle hânlar huzûrunda hazz edüp sübha-i lü'lüyi göstermedik hân ve sultân komadı. Ol gün hakîre bir kat esbâb-ı Acemâne ve on tümen bisîtî-i şâhâne ihsân edüp ervâm-ı refîklerimiz ile şehr seyr [u] temâşâya şürû' etdik.

Evvela bu kal'a-i Bakü, sene (–) târîhinde Moskov kralı Dârâ Şâh'a tağallüben sâhil-i Bahr-i Haraz'da bir püşte üzre şekl-i murabba' bir sengîn binâ-ber kal'a-i ra'nâ etmiş. İç kal'asının cânib-i garba nâzır bir kapusu var, hadîd-i Nahşivânîdir ve dâiren-mâdâr cirmi yedi yüz adımdır ve yetmiş kulle ve altı yüz bedendir. Ve dîvârının kaddi kırk zîrâ'-ı melikî âlîdir. Kaya üzre olmağıla handakı yokdur.

Derûn-ı kal'ada ancak hâk-ı pâk ile sütür olmuş yetmiş aded hâne-i atîkler vardır. Ancak bir Haydar Şâh Câmi'i var, minâresi yokdur. Bu kal'ada hân ve hammâm ve çârsû-yı bâzârdan nişân yokdur. Lâkîn deryâ kenârında rıbât-ı azîminde bin mikdârı bâğlı ve bâğçeli ve câmi'li ve hân ve hammâmlı ve esvâk-ı şâhîli şehr-i ma'mûrdur kim cânib-i sülâsî sûr-ı kavî ile mebnîdir. Üç kapusu vardır, cânib-i şimâle Gîlân kapusu, cânib-i kıbleye Bâbü'l-ebvâb kal'ası kapusu, cânib-i garba leb-i deryâda Limân kapusu. Ve bu rıbât içre yedi pes-pâye minâreler zâhirdir kim isimleri ma'lûmım değildir.

Ve üç hammâmı var, ammâ Mirza Hân hammâmı gâyet rûşenâ hammâm-ı hoş-hevâdır. Çârsû-yı bâzârı ol kadar müzeyyen değildir. Lâkin sâhil-i bahrde Moskov serhaddi olmağıla güzîde şâhseven ve dizçöken askerleri vardır. Şirvân eyâletinde başka hânlıkdır kim üç bin askere ve on iki hâkime mâlikdir. Başka kazâsı ve yedi nâhiyesi vardır. Bir kaç kerre Moskov Kazağı karşu Edil nehrinden şaykalar ile gelüp Gîlân'ı ve bu Bakü nâhiyelerini nehb ü gâret etmişdir. Zîrâ karşu tarafı üç yüz mil Moskov diyârıdır. Hattâ ol sene bu kal'ayı Özdemiroğlu Osmân Paşa feth edüp Devlet-i Âl-i Osmân'da Kubâd Paşa hâkim iken Acem'in tahrîkiyle Moskov Kazağı gelüp bu Bakü kal'asın muhâsara edüp cümle küffâr dendân-ı tîğdan geçüp hâlâ cümle üstühânları sâhil-i bahrde bir püşte-i âlîdir.

Bu şehrin hevâsı latîf ve sevâhildir. Zîrâ kurâlarında ***[314b]*** pirinç ve kettân ve bâğ [u] bostân hâsıl olup latîf pembesi olur. Ammâ suyu cümle neft yağı kokar. Zîra bu şehr kurbunda yedi yerde neft me'âdinleri vardır kim her biri bir elvândır. Sarı ve kırmızı ve kara neft olur. Bu diyârın nevâhîlerinden Müskir ve Sendân ve Rîneb nevâhîleri ahâlîsi

aslâ şem‘-i asel ve şem‘-i revgan yakmayup cümle kara neft yağı çerâğân yakarlar. Ammâ halkı gâyet ten-dürüst ve ten-perverdir. Ve câ-be-câ mahbûb u mahbûbeleri vardır. Zîrâ iklîm-i örfiyyenin on sekizinci hudûdındadır. Arz-ı beledî (–) (–) (–) ve tûl-ı nehârî (–) (–) (–) (–) (–). Ahâlîsi ekseriyyâ Sünnîlerdir.

Bu kal‘a ile Demirkapu kal‘ası mâbeyni leb-i deryâ ile dörd konakdır. Mâbeynde nevâhî-i Müskir kendleri vardır kim her bir kendi birer büleyde-i ma‘mûredir. Ve göçer-evli Terekeme kavmi vakt-i zemistânda obaları ile konup göçerler. Ve yine bu Bakü‘nün cânib-i şarkîsinde şehr-i Şaburan üç menzildir ve kal‘a-i Şemahı yine şarkîsi tarafında beş konakdır ve yine Bakü‘nün şîmâlî tarafında şehr-i Gîlân (–) konakdır ve Şamâkî‘nin bender iskelesidir. Çîn-i Hıtâ ü Hoten‘den ve Fağfûr ü şehr-i Zenândan ve Kalmah ve Moskov’dan dâ’imâ elçiler ve ağır bâzargânlar gelüp metâ‘ getirirler. Ve dâ’imâ Moskov elçileri gelüp rehn dururlar. Acem diyârına ekseriyyâ semmûr ve balık dişi ve zincâb ve Bulğarî telâtin ve niçe elvân metâ‘-ı gûnâ-gûn Moskov diyârından Gîlân’a ve bu Bakü‘ye çıkar ve bu Bakü‘den tuz ve neft ve za‘ferân ve harîr alup Moskov’a götürürler. Zîrâ za‘frânı ve harîri Lahîcân’dan şeffâflı ibrişimi olur ve Anadolu’da Za‘ferânborlu’sunda latîf za‘ferânı olur. Ve bu Bakü nâhiyelerinde ba‘zı şûre yerler vardır. At ve âdem basup sehl dursa atın tırnağı ve âdemin ayağı yanar. Ba‘zı yerleri hafr edüp kârbân halkı ol hafr içine tancere ile lahm ve gayrı ta‘âm koyup ân-ı sâ‘atde zemînin herâretinden ta‘âm pişüp tenâvül ederler, aceb hikmet-i Hudâdır. Bu şehrin cânib-i şimâli kurbunda nehr-i Kür deryâ-misâl olup Bahr-i Haraz’a munsab olur. Ba‘zı zemân Moskov’un Kazak-ı Akı kenarı sazlı gemileriyle bu Kür nehrine girüp âmedânî Acem şehirlerin nehb ü gâret edüp niçe bin Acem esîriyle mâl-ı ganâ’im alup esîrleri Gîlân bâzârına götürüp emân ile fürûht eder. Bir nehr-i azîmdir kim Tuna’ya mânend arîzdir, lâkin amîk değildir.

Bu Bakü şehrinin niçe gün seyr [u] temâşâsın ederken bir tarafdan Acem diyârının sûrların ve a‘yân-ı kibârının zevk u şevklerin görüp seyr [u] temâşâ ederdik. Eğer bu Revân Hân’ı Takî Alî Hân’ın hemşîresinin Bakü hânına verildiği sûr-ı zifâfı tahrîr ve takrîr eylesek bir müdevven kitâb olur. Ancak bu şehrde on beş gün zevk [u] safâlar edüp hândan ve gayrı hânândan pençe, parçe ve akmişe-i fâhire ve yedi at ve üç re’s çâker Gürcî ve bir semmûr Acemâne kürk ve dâmâd-ı Revân hânı olan Bakü Hânı Eşref Hân bir çapar yorğa ve bir şemâme amber ve iki tâvûsî şütür ve niçe ihsân [u] in‘âmlar alup Revân hânı bin baş kârbân Erzurûm’a göndermeğe ta‘ahhüd edüp Paşa efendimize bir semmûr kürk ve on çift Gîlân yayı ve altı Gürcî gulâmı ve on çift dendân-ı semek ve üç aded semâme-i amber hedâyâlar verüp muhabbetnâmesinde cümle tahrîr edüp hakîre harc-ı râh on tümen bisitî ve kırk beş âdemlerimize dahi on tümen Abbâsî ihsân edüp cümle a‘yân-ı Bakü ve hânlar ile vedâlaşup hân dahi muhabbeten bizimle kal‘a-i Bakü‘den cânib-i kıbleye,

Kal‘a-i serhadd-i Bakü‘den Gürcîstân vilâyetine gitdiğimiz menâzilleri ve kurâ vü kasabât ve kılâ‘ları ve eyâlet-i hükûmetleri ve ibret-nümâları beyân eder

Evvelâ Bakü hânından ve Revân Hânı Alî Takî Hândan yüz aded pürsilâh nöker alıp kal‘a-i Bakü‘den cânib-i kıbleye leb-i deryâ ile şûre yerleri ve yedi yerde neft-i gûnâ-gûn ma‘âdinlerin seyr [u] temâşâ etdik, acib sun‘-ı Hudâdır.

Der-beyân-ı dühn-i neft: Kimi leb-i deryâda ve kimi nâhiye-i Müskir’de bi-emrillah yerden kaynayup çıkar. Lâkin germâb suları gibi ılıca sular gölcük gölcük olup suların

yüzünde kaymak gibi yığılup durur. Şâh tarafından başka emânetdir kim taraf-ı şâha senevî yedi bin tümen akçe verir. Neft emîninin âdemleri mezkûr gölceğiz içre girüp kepçelerle nefti cem‘ edüp keçi tulumlarına doldurup diyâr diyâr sudâger tüccâr alup götürürler. Yedi sekiz gûne neft olur, ammâ sarı nefti gâyet makbûldür ve siyâh nefti şâhlıkdır kim cemî‘î Acem diyârının Özbekistân ve Hindistân ve Irâk ve Kürdistân ve Al-i Osmân ve Gürcîstân ve Moğol ve Dağıstân *[315a]* serhadleri haddinde olan kılâ‘lara bu kara nefti götürüp hîn-i muhâsarada şeb-i muzlimde meş‘aller ile kal‘a etrâfına çerâğân ederler ve asker-i İslâm kal‘alarına hücûm etdiklerinde üzerlerine ve hâk-i pâlarına neftli yorgan ve köhne eşyâlar atup âteş-bâzlık ederler ve niçesine dahi kal‘aları ve şehrleri mühimmâtlariyçün lâzımdır. Hattâ Şâh huzûrunda ve cümle der-i devletlerinde çerâğân olan meş‘aller bu Bakü neftinden hâsıl olur. Azîm vezni üzre sun‘-ı Hudâdır. Ammâ şeb [u] rûz nigehbânları var kim âteş değerse inkırâzu’d-devrân sönmeyüp ıhrak-bi’n-nâr olur. Anınçün her neft ma‘deninin kenarında dağlar gibi elenmiş hâk-i pâk âmâde yığılmış durur. Bir neft ma‘denine bir şerer isâbet etse hemân cümle re‘âya ve berâyâ üşüp neft üzre türâb nisâr edüp bi-emrillah def‘ olur. Bundan gayrı ilâcı yokdur. Ve niçe yerde kaya ve gârlarda dahi neft ma‘âdinleri var imiş, ammâ manzûrumuz olan bu Bakü neftidir. Andan yine cânib-i kıbleye (–) sâ‘at leb-i deryâda gidüp nâhiye-i Müskir’de Terekeme obalarında meks eyledik. Bu sahrâlarda Moğol ve Kumuk ve Terekeme ve Yaka Türkmânları vakt-i zemistânda obaları ile meks edüp sevâhillenirler, gâyet mahsûldâr dârü‘l-karâr diyârdır.

{Der-sitâyiş-i niheng-i pîl-kûş-ı Bahr-i Haraz}: Andan kalkup yine leb-i deryâ ile giderken temevvüc-i Bahr-i Haraz ile sâhil-i deryâda bir balık düşmüş, kaddi kâmil yüz adım idi. İki başı var, biri kuyruğu yerinde yılan başlı, biri büyük başı ki hammâm kubbesi kadar var idi. Gûyâ tasvîrlerde tahrîr olunan ejdehâ tasvîri başına müşâbih idi. Üst çenesinde yüz elli dendânları var ve alt çenesinde yüz kırk sinni var. Her bir dişi birer zirâ‘ tavîl ve âdem uyluğu gibi kalın dişleri ve fil kulağı gibi gûşleri ve müdevver sofra cirminde gözleri var. Ve cümle vücûdu kunduz tüğü-misâl tüğlü bir mahlûk-ı Hâlık ve bir mehîb ü mefret balık idi. Cümle ehl-i Bakü ve Demirkapu ve kavm-i Şemahı cem‘ olup temâşâ ederlerdi. Hoca Sarı Hân nâm bir seyyâhân-ı Bahr-i Haraz eydür: “Bu Bahr-i Haraz’a mahsûs bir nehengdir kim mellâhân-ı bihâr, bu mâhîye neheng-i pîl-kûş derler. Cemî‘î mâhîler bu balıkdan havf ederler” dedi. Ammâ hakîkatü‘l-hâl bu Bahr-i Haraz sâhilinde olan ibret-nümâ bir deryâda yokdur. Hattâ leb-i deryâda ol kadar derya mahlûku kabları ve lâşeleri vardır kim diller ile ta‘bîr olunmayup bir bahr mahlûkuna müşâbeheti yokdur. Çâr-kûşe ve şekl-i muhammes ve topuz gibi başı müdevver ve kuyruğu ince mahlûklar olur. Ammâ mâhî-i kepî ve mâhî-i minâ gûyâ murassa‘ bir zirâ‘-ı mâhîdir. Ve mâhî-i lipâta ve mâhî-i sürhendâm ve mâhî-i sebz ve mâhî-i sîmî ve niçe bin elvân mâhîleri var, amma ma‘lûmumuz olup tenâvül olunan bu gûne mâ’idelerdir. Ve bu Bahr-i Haraz ol diyârın mellâhları takrîri üzre Karadeniz’den bir buçuk kadar vâsi‘dir. Dâiren-mâdâr cirmi dörd bin mildir. Ve bir yire ittisâli yokdur. Başka bir bahr-i azîmdir. Ve Karadeniz gibi içinde aslâ cezîresi yokdur. Cezîre-i ma‘mûreler Akdeniz’e mahsûsdur kim sağîr ve kebîr cümle iki bin kırk cezîrelerdir. Kırkı cezîre-i azîmlerdir. Meselâ; cezîre-i Kıbrıs ve Girid ve Mora ve Rodos ve Midilli ve İlimni ve İstendil ve İstanköy ve Sakız ve Nakşa ve Zanılsa ve Kefalonya ve Cicilya ve Korsika ve Sardilya ve Malta misillü niçe cezîreler vardır. Her birinde beşer onar ve yetmişer seksener mikdârı

kılâ‘-ı metînler ve nehr-i azîmler vardır. Ammâ bu Bahr-i Haraz’da bir cezîreli yer yokdur. Ammâ limânları çokdur ve talattum-ı deryâ-yı tebbâsı (?) Karadeniz’den şedîd olur. Tûlunun nihâyeti Fağfûr hududu vilâyetinde nihâyet bulur kim ıklîm-i sâbi‘in nihâyetidir. Garb tarafı diyâr-ı Moskovdur. Şark tarafı Gîlân-ı Acem ve Özbek ve Bulgar ve Kalmâğ ve Çîn ve Fağfûr ve Kazak’dır kim bu Kazak tarafıyla Moskov ma-beyni şiddet-i şitâda bu bahr müncemid olup yedi ay sedd-i yah-bend olup üzerinden Kalmah Tatarları ubûr edüp diyâr-ı Moskov’ı nehb ü gâret edüp esîrlerin Çîn-i Hıta ve Hoten’de fürûht edende bây kişi olurlar. Ammâ bu Gîlân ve Bakü ve Demirkapu ve Türk kal‘aları önünde bu Bahr-i Haraz aslâ donmaz, zîrâ sevâhil taraflardır. Ve bu cânibde bu bahrin nihâyeti Bâbü‘l-ebvâb ta‘bîr etdükleri Demirkapu’dan cânib-i kıbleye içeri bir körfezdir. Dağıstân pâdişâhı hudûdunda leb-i Haraz’da Avar ülkesine karîb Türk nehri kenarında Moskov’un Türk kal‘asında bu bahr nihâyet bulur. Kıbleden ***[315b]*** şimâle tûlânîce vâkı‘ olup tûlı dörd bin mildir. Ve umkı, ka‘rı nihâyeti üç ıskandil boyudur, ya‘nî üç yüz zirâ‘ derin yeri vardır. Ve bu rûy-ı deryâda bin pâre gemileri vardır kim diyârdan diyâra tüccârân-ı berr [u] bihâr götürüp kâr ederler. Ammâ cemî‘î keştîbânları Moskov kâfiri Kazağı şaykalarından havf edüp rûy-ı deryâda azîm ceng-i perhâş ederler. Lâkin bahr-i Esved ve bahr-i Sefîd ve bahr-i Okyonus ve bahr-i Muhît kalyonları gibi azîm karaka keştîleri yokdur. Ancak küpeşteleri kamış sazlı hûrde gemileri ve hûrde mişkât topları vardır. Rûm deryâsı gibi sâhib-i mahâret keştîbânları yokdur. Deryâ üzre neberd-i zevrâk Fireng-i pür-renge ve Âl-i Osmân-ı evrenge mahsûsdur kim gemilerinde ikişer üçer bin asker olup ikişer üçer yüz top çeker karavana kalyonları olup bahr-i Sefîd üzre Fireng ile ceng ederler. Ammâ bu Bahr-i Haraz mellâhları ancak Moskov Kazağ’ı kayıklarıyla ceng ederler. Ez-în-cânib bu Bahr-i Haraz kenarından cânib-i şarka düz sahrâlar içre yine nâhiye-i Müskir’de (–) sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı şehr-i azîm ülke-i Şaburan-ı hükm-i Şirvân

Hâlâ Şirvân büleydelerinden bir şehr-i müzeyyendir. Lâkin Demirkapu hudûdunda tahrîr olunmuşdur. Kadîm-i evvelde İsfendiyâr binâsıdır. Üzerine Hülâgû Moğol’u gelüp harâb u yebâb, halkın kebâb ve hânelerin türâb edüp berbâd etmişler. Ba‘dehû yine imâr olup sene (–) târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis vezîri Özdemirzâde Osmân Paşa sene (–) de Demirkapu’yu feth etdükde bu şehr-i Şaburan’un cümle sünnî ahâlîleri itâ‘at edüp sancakbeği tahtı olmuşdu. Ba‘dehû Sultân Murâd-ı Râbi‘ cülûsu ibtidâlarında kızılbaş Şirvân-zemîne istîlâ edüp bu şehr-i Şaburan’ı dahi kendüler zabt u rabt etdiler. Hâlâ Demirkapu haddinde sultânlıkdır. Ya‘nî sancakbeği tahtıdır kim Tebrîz-i dilâvizden sonra âb u hevâ cihetinde bu şehr memdûh-ı İrân-zemîndir. Ve ıklîm-i hâmisin nihâyetidir. Ve hâlâ bir ma‘mûr [u] âbâdân şehr-i mutavassıtadır. Cümle yetmiş mihrâbdır ve yetmiş mahalledir.

Cümleden Câmi‘-i kebîr, Uzun Hasan Şâh Câmi‘i ve Tokmak Hân Câmi‘i ve Avşar Hân Câmi‘i. Uzun Hasan Câmi‘inin misli bu arâzî-i ma‘mûrde yokdur, meğer Mısır’da Uzun Hasan-ı Ekrâd câmi‘i ola. Ammâ bu Şaburan Câmi‘inde olan Kâşî çîn ve havz-ı fevvâreler bir diyârda yokdur. Özdemiroğlu Osman Paşa Demirkapu’dan her cum‘a alay-ı azîm ile gelüp bu câmi‘de ibâdet edermiş. Vâcibü‘s-seyr bir ibâdethane-i kadîmdir kim bunda olan hûrdekârlık, merğûb zîbâ san‘atlar ve elvân elvân nakş-ı bukalemûn-ra‘nâ tasarruflar var kim ilm-i mi‘mârîden haberdâr olan üstâd-ı bennâlar bu câmi‘de olan kâr-ı mermer-bürü

görseler engüşt-ber-dehen edüp vâlih [ü] hayrân kalır. Ve bu şehr dahi bir mahsûldâr vâdî-i Müskir içre vâkı‘ olmuş gül-i güstânlı ve meyve-i dırahtistânlı hıyâbân, Şirvân hudûdunda şehr-i Şaburan’dır. Cümle yedi nâhiyesi var. Her biri birer seb‘a-i seyyâre ismiyle ma‘rûfdur. Meselâ nâhiye-i [Utarid, nâhiye-i Zühre, nâhiye-i Mirrih, nâhiye-i Müşteri, nâhiye-i Zühal].

Andan cânib-i lodosa meyyâl göçer evli nâhiye-i Müskir içre 6 sa‘at gidüp leb-i deryâdan ba‘îd bir vâsi‘ fezâda,

Menzil-i kend-i Çarhî: Demirkapu hudûdunda Dağıstân pâdişâhı Şemhâl Şâh’ın hâssıdır. Özdemirzâde Osmân Paşa ihsân eylemek ile hâlâ yine dest-i Acem’de iken Şamhâl hükmünde kalmışdır. Beş yüz hâneli ve câmi‘ ve hammâmlı ve kârbânsarâylı ve çârsû-yı bâzârı endekli büleydecikdir. Halkı ekseriyyâ Dağıstân’ın Kumuk kavmidirler. Yahşi zırh düzerler. Andan yine cânib-i cenûba (–) sâ‘at gidüp kasaba-i Rükâl sol cânibimizde kalup yine nâhiye-i Müskir içre

Evsâf-ı bender-i bâb, ya‘nî şehr-i Bâbü‘l-ebvâb, a‘nî Sedd-i İskender-i Zülkarneyn, kal‘a-i Demirkapu

Cemî‘î müverrihân-i âlemân tahrîrleri üzre kıbel-i Hak’dan İskender-i Zülkarneyn’e [100] âyeti ile fermân olunup İskender sedd-i Ye’cûc’u binâ edüp bu Demirkapu zemînine gelüp görse kim Dağıstân hudûdunda sahil-i bahrde bir cây-ı dilküşâdır. Vezîri Rîstalis ve Fisagores-i Tevhîdî ve hazînedârı Bitilîs ve Câlinus ve Bukrât ve Sokrât hukemâ-yı kudemâ-yı dûr-bîn efkâr-ı cihân-ârâlar ile meşveret edüp bu Demirkapu zemînin irtifâ‘a alup bu Bahr-i Haraz’ın arzını Karadeniz’den *[316a]* ziyâde irtifâ‘da bulup Bahr-i Haraz’ı Karadeniz’e mahlût etmeğe murâd edinüp Bahr-i Haraz ile Karadeniz mâbeynine ilm-i hendese sâhibleri ukalâ-yı zû-fünûn mühendisler gönderüp üçüncü günde Dağıstân ve kûh-ı Elburz dâmeninden Karadeniz sâhilinde Mikrilistân hudûdunda Karadeniz’in nihâyeti olan nehr-i azîm Faşa çayına varup anda dahi irtifâ‘ alup ilm-i hendese ile Karadeniz’i Bahr-i Haraz’dan yigirmi arz-ı süflîde bulup üçüncü günde yine İskender’e mâ-vaka‘ı üzre takrîr ederler. Hemân İskender Bismillah ile bu Demirkapu kurbunda Bahr-i Haraz kenarında üstâd-ı kûhken ve nakkâblara mühimmât ve levâzımâtlar verüp yetmiş gün ka‘r-ı zemînde yedi bin adım zemîn içre giderler. Cümle hukemâ-yı kudemâ “Yâ İskender! Sen sedd-i Ye’cûc’ü binâ etmeğe me’mûr edin, buna me’mûr değilsin ve buna mübâşeret etmen tûl-i emeldir. Gerçi bu Bahr-i Haraz ile Bahr-i siyâhın mâbeyni dağlar aşup piyâde âdem üç günde reh-revlik edüp varır. Lâkin kûh-ı Elburz dâmeninde yalçın çakmak taşlı kayalar vardır. Anlara tîşe urup nakb edince niçe bin hazîne telef olup ömre zamân ister. İlm-i nücûm üzre sizin müddet-i hilâfetinize otuz iki sene vardır. Şimden sonra taraf-ı Hakka yönelin ve dahi enfa‘ işler vardır, anı eylen” deyü cümle hukemâ, İskender’in Bahr-i Haraz’ı Karadeniz’e mahlût etmemesine zâhib olup Karadeniz’i İslâmbol boğazından kesüp Üsküdar ile Sarâyburnu’ndan aşağı Makedonya şehrin gark etdirip ve Kaydefâ şehirlerin gark-ı âb etdirmeğe sevk ederler. Hikmet-i Hudâ İskender dahi ol gice bir muhavvif vâkı‘a görüp Bahr-i Haraz’ı Karadeniz’e halt etmeden ferâğat edüp yine cümle hukemânın re‘yiyle İskender-i Kübrâ bu Demirkapu’dan yedi konak Dağıstân dağları içre Karadeniz’e varınca üç kat rasîf sedd-i İskender ve üç kat handak-i azîm çeküp Bahr-i Haraz ile Bahr-i siyâhın

mâbeynin sedd etmişdir kim şark cânibinde İrân u Tûrân kavmi, garb cânibinde Deşt-i Kıpçak kavmi ve Benî Asfer ve Sal‘ât ve Kırım ve Rus-ı menhûs tâ’ifesi mâbeynlerinde hudûd etmişdir kim hâlâ kûh-ı Elburz içinde ve Irak-ı Dâdyân dağlarında üç kat dîvâr ve üç kat handak hafr-i azîmi bu hakîr Evliyâ-yı pür-taksîrin manzûru olmuşdur. Ekseriyyâ Kırım’dan Kumuk diyârına giden hânlar im‘ân-ı nazar ile nazar etse ma‘lûmları olur. Bir rivâyetde İskender binâ etdüğü bu sedd-i rasîfdir, derler. Ammâ İskender hılâfetinden vilâdet-i Resûlullah’a gelince bi-kavli Muhammed ibn İshak 882 sene idi.

Andan bu zamân-ı seyâhatimize gelince Hicret-i Nebevî‘den bin elli yedi sene olup İskender’den bu âna dek bin tokuz yüz otuz tokuz sene olmağıla mezkûr sedd-i İskender’in câ-be-câ yerleri münhedim olup niçe yerde burc [u] bârûları kalmışdır. Her biri birer sedd-i Kahkahâ-misâl nümâyândır. Ve handak-i amîkleri rimâl-i türâb ile mâl-â-mâl olmuşdur. Manzûru olanlara nihân değildir. Ammâ *Târîh-i Tuhfe* kavli üzre “Bu Bahr-i Haraz’dan İskender’in yetmiş günde ka‘r-ı zemînde hafr etdirdiği yerden Bahr-i Haraz yol bulup zîr-i zemînden cereyân ederek Faşa çayıyla Karadeniz’e munsab olur”, demiş ammâ hakîr buna i‘tirâz etdim ki bin elli târîhinde Azak gazâsına giderken kal‘a-i Tarabefzûn’dan Mikrilistân’a ve andan Abaza diyârına giderken mezkûr Faşa çay-ı azîminin sâhilinde meks edüp, bir âb-ı hayât nehr-i lezîzdir kim niçe kerre nûş etdik, bu hâlâ seyâhat edüp manzûrumuz olan Bahr-i Haraz zehr-i mâr-misâl bir semm-i helâhîl-i Bahr-i Haraz’rdır, âdem tahâret etse avret yerini âteş-misâl yakar. Niçe zîr-i zemînden Faşa çayının âb-ı hayâtıyla Karadeniz’e mahlût olur, galat tefekkürdir. Zîrâ

“Senîden ki bûd mânend dîde” [101]

demişler. Ammâ İskender-i Zülkarneyn bu Dağıstân seddinin Karadeniz kenarında Faşa nehri üzre bir sedd-i metîn kal‘a binâ etdüğü Tarabefzûn seyâhatinde tahrîr olunmuşdur. Ve bir sedd-i metîn dahi mezkûr rasîfin Bahr-i Haraz ucunda bu Demirkapu’yu binâ etmişdir kim hâlâ Demirkapu dağının dâmeninde deryâ içine girmiş bir sedd-i kal‘a-i bâbü‘l-ebvâb-ı kavîdir.

Eşkâl-i ahvâl-i kal‘a-i Bâbü‘l-ebvâb, ya‘nî Demirkapu: İbtidâ bânîsi Hazret-i İskender-i Zülkarneyn’dir kim nübüvvetinde ba‘zılar ihtilâf etmişler. Ba‘dehû Âl-i Emeviyyûn’dan emirü‘l-mü’minîn Yezîd b. Abdülmelik, Mu‘aviye kızı Âtike Hâtûn’dandır. Sene 500 târîhinde Havâricî destinden feth edüp cümle Dağıstân ülkelerinin ahâlîleri İslâm ile müşerref oldular.

Ba‘dehû niçe yüz kerre bu *[316b]* Demirkapu kal‘ası muhâsaralar çeküp kâh harâb ve kâhî imâr olup âhir sene 986 târîhinde Sultân Murâd-ı Sâlis vezîrlerinden Özdemiroğlu Osmân Paşa serdâr-ı mu‘azzamlık ile deryâ-misâl cüyûş-ı muvahhidîn cem‘iyyetiyle bu kal‘a altına vardıkda derûn-ı kal‘ada olan Sünniyân şâh-ı gümrâh tarafından hâkim olan Çerâğ Halîfe’yi kayd-bend edüp cümle revâfızları dendân-ı tîğdan geçirüp cümle kızılbaşların başların ârâyiş-ı sükû[n] edüp Demirkapu hânını kellelerle Ordu-yı İslâm’da kal‘a miftâhların Osmân Paşa’ya teslîm edüp Çerâğ Hân’ın kellesin galtân edüp çerâğı sönüp şâmı ahşâm olur. Ba‘dehû cemî‘î guzât-ı müslimîn *Allah Allah* ile kal‘aya girüp ezân-ı Muhammedîler tilâvet edüp müjde haberleri der-i devlete gidüp Osmân Paşa müstakıllen Şirvân eyâletine hâkim [ü] serdâr-ı mükerrem bu kal‘a-i Demirkapu’yu ta‘mîr u termîm edüp gûyâ bâb-ı hadîd-i cedîd-i metîn olup bu kal‘adan cemî‘î guzât-ı müslimîn diyâr-ı

Şirvân'a şebhûnlar salup yetmiş pâre kılâ'-ı metîneleri kabza-i teshîre alup eyâlet-i azîm olur ve bin aded yeniçeri ve dörd bölük sipâhîleri ağalarıyla ve on oda cebeci ve on oda topcıyân-ı dergâh-ı âlî ve altmış aded top-ı kal'a-kûp ve beş yüz sandûka cebehâne ve sâ'ir mühimmât [u] levâzımâtın tekmîl ve mükemmel edüp yeniden üç bin kul konup ve Revâli eyâleti on beş bin asker ile muhâfız kalup adl [ü] adâlet ederek ol kadar ma'mûr [u] âbâdân olur kim gûyâ Şâm-ı cennet-meşâm olur. Deşt-i Kıpçak tarafından ve Çerkes ve Dağıstân tarafından yollar açılup diyâr-ı Kırım'dan Tatar askeriyle mühimmât ve levâzımâtlar gelmede ve mukaddemâ feth olan Ahıska ve Revân ve Gence ve Tiflis ve Tomanis ve Şemahı câniblerinden serhad askerleri gelüp gitmeden ol kadar imâristân olur kim gûyâ adl-i Ömer ile ma'mûr olmuş bir diyâr olur. Tâ Sultân Murâd Hân-ı Râbi' cülûsu senelerinde sipâh ve yeniçeri zorbaları ısyân [u] tuğyânı mahallinde şâh-ı Acem fırsat bulup sene (–) târîhinde imdâd gelmedüğü ecilden emân ile kal'ayı Şâh (–) teslîm edüp cümle guzât-ı müslimîn Dağıstân'a, andan Çerkezistân'a, andan diyâr-ı Kırım'a dâhil olurlar. İlâ yevminâ-hâzâ bu kal'a-i sedd-i üstüvâr dest-i Acem'de ol kadar ma'mûrdur kim gûyâ vilâyet-i Şirvân'da imâristân-ı Enûşirvân'dır. Hâlâ dest-i Acem'de hânlıkdır ve kadılıkdır. Ve on iki hükûmetdir kim münşî ve kelenteri ve darûgası ve yasavulu ve korucu ve dizçöken ağası ve çiğyiyen akası ve iki bin dizçöken tülüngisi var. Cümle-i cümele tokuz bin şâhseven ve şâh destinden dolu içmiş nökeri vardır. Bu kal'a hânıyla mülâkât olup leb-i deryâda burc-ı Kaytak Hân üzre deryâya nâzır bir sarây-ı âlîyi döşeyüp dâ'imâ seyr [ü] temâşâ ederdik. Revân ve Gîlân ve Bakü hânlarının mektûb-ı muhabbet-uslûblarından hazz edüp şeb [u] rûz tatyîb-i hâtırımızla mukayyed idi. Seksen sâle bâliğ bir kırçıl hân-ı nâ-bâliğ Şâhseven Şefî' Hân nâm bir hân-ı hâm idi kim şeb [u] rûz mest-i nevrûz idi. Lâkin nükte-şinâs ve şi'r-âşnâ ve hattât ve hoş-sohbet hân idi. Hakîre beş tümen harc-ı ma'ûnet verüp rûz-merre ta'yînâtımız matbah-ı Keykâvûs'dan mihmândârlar dârımıza getirirlerdi.

Ecrâm-ı kal'a-i Bâb-ı hadîd: Sebeb-i tesmiyesi oldur kim bânî-i evveli olan İskender-i Zülkarneyn bu sedde bir demir kapu inşâ edüp nigehbânlar komuş idi. Tâ Enûşirvân asrına gelince ol bâb, hadîd olmağıla Demirkapu nâmıyla müsemmâ bir kal'a-i üstüvârdır. Ba'dehû bânî-i sânisî Enûşirvân'dır. Ba'dehû bânî-i sâlisi Yezdcird Şâh'dır. Bânî-i râbi'-i Şâh İsmâ'îl'dir. Bânî-i hâmisi Özdemirzâde Osmân Paşa'dır kim ilâ yevminâ-hâzâ sedd-i Kahkahâ bir kal'a-i metîndir. Kûh-ı Argın ve kûh-ı Düneb dâmenlerine vâki' olmuşdur. Bir cânib-i garba Bahr-i Haraz kenarına vâki' olup cümle esâs dîvârını talattum-ı deryâ döğer. Bu dîvârları Yezdcird Şâh'dan sonra Haraz Şâh binâ etdüğün leb-i deryâda İskele kapusu üzre Fârisî ebyât ile târîhi tahrîr olunmuşdur. Ve yine bu deryâ cânibinde İskender'in binâ etdüğü sedd-i hâytlar deryâda müstağrak olduğu nümâyândır. Ammâ arîz [u] azîm, dîvâr-ı kadîm imiş. Mülûk murâd edinse ol dîvârdan kal'aya gelince liman olmak mümkün idi. Hâlâ burc [u] bârûları bahr içre âşikâredir. Bu deryâ tarafı dîvârı kûh-ı bâlâya varınca tûlu bir ok menzili deryâ kenarıdır ve deryâdan yine kal'a ensesindeki kûha *[317a]* varınca kal'anın arzı bir puta oku menzilidir. Bu kal'a ilm-i hendese üzre bir püşte-i âlîde şekl-i muhammes binâ olunmuşdur kim bu hakîrin, gerçi dahi kesret-i seyâhati yokdur ammâ bu tarh [u] tarz üzre bir hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn ve havâleden emîn kal'a görmedim ve üstâd-ı mühendis [ve] bennâ-yı âkıbet-endîş bu kal'ayı üç bölük inşâ etmiş ve cümle üç aded metîn ve kavî üç kat hakkâ ki demir kapulardır. Kal'anın bir bölüğü şark cânibine, safh-ı cebele hâ'ildir. İkinci kapu şehr içine meftûhdur. Ve cânib-i

kûh-ı Argın'a hâ'il olan dîvârda iki kapu vardır ve aşağı şehre mekşûf iki bâb-ı kavî dahi vardır. Biri Müskür kapusudur kim cânib-i şarkda nâhiye-i Müskür'e mekşûf olduğiyçün Bâb-ı Müskür derler. Bundan hurûc edenler at arabalarıyla üç günde kal'a-i Şemahı'ya ererler. Ve bir kapu dahi cânib-i cenûba, Deşt-i Kıpçağ'a ve Kırım ve Çerkezistân'a Dağıstân'a gider. Dağıstân'a at arabası işlemez amma Moskov'un Türk kal'asına ve vilâyet-i Kazan'a ve Deşt-i Kıpçağ'a cümle at arabaları işler. Ve bu kal'anın üçüncü bölüğü cânib-i bahre düşmüşdür. İçinde ol kadar âbâdân yokdur. Henüz Karçığa Hân kal'a müstahfızânları ve dizçökenler içün hâneler binâ ederdi ve Gîlân ve Bakü tarafından gelen tüccâr-ı sevdâgerlerin at arabaları bu hisâriçe bölüğünde mâl-â-mâl olup durur. Zîrâ bu diyârda taş ve sarp râh [u] güzergâh olmamağile cümle at arabaları işler. Ve deryâdan niçe bin keştîler işler. Anınçün ganîmetdâr diyâr bir kal'a-i üstüvârdır. Bu hisâb üzre bu kal'anın dâiren-mâdârında ve enderûn [u] bîrûnında cümle (–) aded kapulardır. Ve kal'anın şekl-i murabba'ı dâiren-mâdâr on bir bin altmış adımdır. Ve yetmiş kulle-i azîmlerdir kim her birinde gurebân [u] mücerredân içün birer medrese ve birer mescid mukarrerdir. Talebelerine Bakü kal'asından çerâğ içün siyâh neft ta'ayyün edüp rûz [u] şeb matbah-ı Keykâvûs'dan çobra-i gendümlerin suhte ve atlara merreteyn bezl-i it'âm ederler. Bir nezâketle ulemâya kal'ayı hıfz [u] hırâset etdirirler. Ve bu mezkûr yetmiş kulleden mâ'adâ kal'anın etrâfında cümle yedi bin altmış dendân-ı bedendir. Her şeb-i muzlimde ve gayr-ı mâhtâbda neft yağıyla kal'ayı çerâğân ederler. Zîrâ eğer berren ve eğer bahren on üç kavm-i adüvv-i cânîsi vardır. Evvelâ deryâda Moskov Kazağı kâfiri gemilerle her bâr gelüp taşra nevâhîleri gâret eder. Ammâ zeyl-i hisâra gelemez. Leb-i deryâda yetmiş pâre balyemez topları vardır. Cümlesi Âl-i Osmân toplarıdır kim, mücellâ ve musaykalı şa'şa'asından âdemin reng-i rûyları nümâyândır. Ve bir hasm-ı kavîsi cânib-i garbîsinde Âl-i Osmân ve Tatar-ı Kırım ve Kalmahdır. Ve cânib-i cenûbunda Çerâkise kavmidir. Ve kıble cânibinde adüvv-i ekberi Dağıstân'ın Kumuk kavmidir. dahi cânib-i şarkîsine meyyâl düşmanı Tomris Hân ülkesi Gürcîstânıdır. Ol ecilden her şeb suhtevât ve dizçöken nökerât ve neferât ve çıplaklar burc [u] bârûlar üzre "Hudâ hûb" deyü feryâd edüp keşik beklerler. Ve cümle düşmanlarının havf [u] haşyetinden kal'aya hâ'il bir hayli mesâfe-i ba'îdeden kûh-ı Düneb nâmıyla bir cebel-i âlî vardır, çengelistân ve hıyâbândır, anda şeb [u] rûz elli nefer nigehbân-ı tülüngiyân âmâde durup bu kal'a üzre bir tarafdan bir yâğı ve bâğî ve zâğî urguncu asker zâhir ü bâhir olsa hemân ol kûhda yığılmış hizemlere âteş urup ahâlî-i kal'ayı âgâh ederler.

Ve derûn-ı kal'ada olan imâretleri beyân eder: Evvelâ kal'anın cümle dîvârında olan taşları cümle fil cüssesi kadar çâr-kûşe taşlardır kim hâlâ zamânemiz benî Âdemleri ol taşın bir dânesin elli âdem ilm-i cerr-i eskâl ile kaldırmağa kâdir değillerdir. Ve derûn-ı kal'ada cümle hak-i pâk ile mestûr bâğ u bâğçesiz bin iki yüz hâne-i tarz-ı kadîmdir. Lâkin kal'anın cenûb tarafındaki dîvâra muttasıl bir sarây-ı azîm vardır kim bunda olan ilm-i hendese üzre mi'mâr-ı bennâ hurdekârlığı İrân-zemînin bir sarâyında yokdur. Ve bu sarâya muttasıl bir câmi'-i kebîr var. Minâresi münhedim olmuşdur. Bu dahi ibret-nümâ bir câmi'-i ra'nâdır. Ve bu câmi' kurbunda âb [u] hevâsı latîf bir hammâmı vardır. Osmânlı tarzı binâ olunmuş ammâ bânisi ma'lûm değildir. Ve bir çeşme-i âb-ı hayâtı var. Ve cânib-i şarka mekşûf Kayık kapusu kurbunda Özdemiroğlu câmi'i ve hânları ve dükkânları vardır. *[317b]* Ve kal'adan taşra bir varoş-ı müzeyyeni vardır. Cümle bin mikdârı hâne-i zîbâlardır. Cânib-i selâsında bâğ u bâğçesi çokdur ammâ dârü'l-it'âmı, imâreti yokdur. Câmi' ve hân

ve hammâm ve çârsû-yı bâzârı çokdur. Gûnâ-gûn ehl-i sanâyi‘i vardır. Ammâ ekseriyyâ halkı gûnâ-gûn ibrişim mebrûm edüp kifâflanırlar. Ve câ-be-câ Kumuk halkının çoğu göbe gerevge zırh düzerler. Ekseriyyâ cümle halkı Sünnî ve Şâfi‘î-mezheblerdir. Muhteşem ve sâhib-i dârât ankâ kimesneleri yokdur. Ammâ âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesi çokdur. Zirâ İbn Havkal (?) kavli üzre on sekizinci ıklîm-i örfiyyedendir. Ammâ yedinci iklîm-i hakîkînın ıklîm-i hâmisi vasatında ve bahr-i Haraz kenarında vâkı‘ olmağıla hevâsı sevâhile karîbdir. Anınçün mahbûb ve mahbûbesi memdûhdır. Arz-ı beledî (–) ve tûl-ı nehârî on yedi sâ‘at ve yedi derece ve iki dakîkadır. Karşu cânibi deryâ aşrı garb tarafına Moskov hükmünde üç yüz mil ba‘îd Heşdek ve Kazan ve Alatar vilâyetleridir, dahi anların mâverâsı Deşt-i Kıpçak ve Heyhât sahrâlarıdır kim hâlâ ol sahrâ-yı ferah-fezâlara yigirmi sâldir kim Kılmah Tatarlarından Taysı Şâh ve Moyoncak Hân ve Koba Kalmah Hân beşer altışar kerre yüz bin kavm ile sahrâ-yı Heyhât’da konup göçerler. Ba‘zı sene tâ Kırım diyârına ılgar edüp şebhûn salanlar Azak kal‘ası kurbunda Gügümlü Suyu kenarında Mısır’dan ma‘zûl Gürcî Mustafâ Paşa’yı şehîd etdiler. Bu mezkur Kalmak küffârlarıdır. Gerçi küfr [ü] dalâlet ve dîn [ü] diyânet nedir bilmezler, ammâ böyle bir behâ’im makûlesi bâğî ve dağî sahrâ-nişîn mahlûk-ı pîl-tenlerdir. Ekser evkâtda bâzârlığa Bahr-i Haraz kenarında Moskov’un Kazan ve Heşdek şehirlerine gelüp emân ile yağların fürûht edüp niçeleri Moskov tüccârlarıyla gemilere süvâr olup bu Demirkapu’ya gelmeğe başladılar. Ve bu Demirkapu bender-i iskele olmağıla ta Çîn [u] Mâçîn’den ve Hıtâ vü Hoten’den ve Fağfûr u Moskov diyârlarından her sene niçe bin keştî gelüp azîm gümrük hâsıl olur. Al-i Osmân hükmünde iken iskelesinden ve eyâlet-i Şirvân’dan senevî iki yüz kırk yedi yük akçe tahsîl olup cümle nökerlerine ve eyâlet-i Şirvân’da yedi sancak sultânlarına ve sulh [u] salâh içün Dağıstân pâdişâhına hâslar ve ulûfeler verilir. Hâlâ bu nizâm [u] intizâmı Özdemiroğlu Osmân Paşa fethinde Dal Mehemmed Efendi tahrîri üzre zabt edüp adâlet ederler. Hâlâ ol tahrîr üzre eyâlet-i Şirvân yetmiş kazâdır ve yedi hânlık ve on iki sultânlıkdır. Ammâ Osmân Paşa tahrîri üzre timar ve ze‘âmet yokdur, ammâ sultânların ve gayrı hâkimlerin hâslarına vaz‘-ı yed olmayup gâyetü‘l-gâye ma‘mûr u âbâdân diyâr-ı Şirvândır. “Allahu Te‘âlâ yine Âl-i Osmân’a müyesser ide” deyü cümle ahâlîsi du‘â ederler. Hattâ biz bu Demirkapu’da iken Âsitâne-i Sa‘âdet tarafından bir Gökdolak çaşıt hâna gelüp eydür: “Hânım! Geçen sene Osmânlı Akdeniz içinde cezîre-i Girid’de Yûsuf Paşa nâm serdâr eliyle Hanya derler nâm bu kal‘a-yı benâmı alup asker koyup feth-i meserreti haberi Kayser Şâha gelüp azîm şâdmânlar oldu. Ve İbrâhîm Hânlarının Şehzâde Mehemmed nâm evlâdı dünyâya gelüp yine azîm şâdmânîler olup yedi gün yedi gice azîm çerâğân-ı Kayser-zemîn oldu” deyince kızılbaşlar hazzitmeyüp Şirvân [ve] Şamâkî ve Gîlânî sünnîler zevk [u] safâ edüp raks etdiler. Zîrâ Âl-i Osmân’ın bir yeşil alem-i Resûlullah’ıyla bir serdâr-ı mu‘azzam gelmesine muntazırlardır. Allah müyesser eyleye.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Demirkapu: Âl-i Emeviyyûn’dan sene 500 târîhinde Yezîd b. Abdülmelik kim Mu‘âviye duhteri Âtike nâm hâtûndan mütevellid olan Halîfe Yezîd’dir. Şâm’dan deryâ-misâl asker ile bu Demirkapu’da havâricîler üzre ceng-i azîm olup yedi yüz aded ziyâret-i sahâbe-i güzîn *Rıdvanullahi aleyhim ecma‘în:*

Cümlesi Demirkapu’nun garb tarafındaki dîvârın taşrasında bir mil ba‘îd mezâristân [u] cebbânistân vardır, anda medfûnlardır. Ve dahi diyâr-ı Acem’de hâkânı münhedim eden

yine Âl-i Emeviyyûn'dan Hişâm b. Abdülmelik hılâfetinde Şâm'dan deryâ-misâl asker Dağıstân ve Kumuk ve Tâbserân ve Kaytak ve bu Bâbü'l-ebvâb kal'alarını feth edüp cümle ahâlîleri İslâm ile müşerref oldukları senede yine bu Demirkapu'da şehîd olan sahâbe-i kirâmın merkad-i âsitânları bu cebbânede medfûnlardır. Kimi kıbâblı ve kimi seng-i mezârında sülüs hatt-ı ma'kal ve hatt-ı kûfî ile niçe yüz kibâr-ı ashâbın ism [ü] resmleriyle tahrîr olunmuşdur. Yetmiş beşi râvî-i hadîs ashâb-ı güzîn medfûndur, deyü a'yân-ı Demirkapu tefâhur kesb ederler. Eğer bunların seng-i mezârları târîhlerin tahrîr eylesek mecmû'a-i müsevvedâtımız tomâr-ı tavîl olur. Ve ba'zı merkadin senglerinde celî hattıyla Osmânlı kabirleri vardır. Ve kadîm-i evvel kabirlerinin seng-i mezârlarında sebeb-i mevtleri ve unvân [u] saltanatları ve ism [u] resmleriyle tahrîr olunmuş seng-i mermer-i hâmlardır. ***[318a]***

Ve **ziyâretgâh-ı Çihil, ya'ni Erba'în makâmı:** Kırk aded kabr-i azîmlerdir kim ziyâretgâh-ı ünâsdır.

Andan **ziyâretgâh-ı Dede Horhut:** Ulu sultândır. Cümle Şirvân halkı bu sultâna mu'tekidlerdir.

……. (2,5 satır boş) …….

Ve bu merkad-i pür-âşiyânda niçe bin kibâr-ı evliyâullahlar âsûdedirler, ammâ ziyâret edüp âşinâlık kesb etdiğimiz bunlardır. *Rahmetullahi aleyhim ecma'în.*

Ba'dehû bu seyr [u] temâşâları ve cümle ziyâretleri tamâm edüp Demirkapu hânından on tümen kadıbeği ve bir çapar at ve on pârça kutnî-i Gücerât, ve iki yüz refîk neferât alup cümle ehibbâ ve dûstânlar ve sultân ve hânlar ile vedâlaşup,

Diyâr-ı Gürcîstân'a gitdiğimiz konakları beyân eder

Evvelâ kal'adan cânib-i kıbleye 12 sâ'at çengelistân içre gidüp hudûd-ı vilâyet-i Dağıstân'da,

Menzil-i kasaba-i Küre: Ülke-i azîmdir kim Dağıstân Pâdişâhı Şâmhâl Hân'ın tahtı olan Tâbeserân hudûdunda bâğlı ve bâğçeli ma'mûr ve müzeyyen bin mikdârı hâneli ve câmi'-i muhtasarı var. Lâkin çârsû-yı bâzârı olmamağıla rûz-ı cum'ada etrâf kurâlardan benî Âdem cem' olup bey' [u] şirâ ederler, lâkin altun ve guruş nedir bilmezler. Cümle kâr [u] kesbleri değiş dokuş iledir. Kadîm-i ezelden eyle edegelmişler. On bin kadar ehl-i beled ibâdullahdır. Cümle Şâfi'iyyü'l-mezheb ve pâk-i'tikâd ve ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at dîndâr kimesnelerdir. Bu şehr içre aslâ nisvân tâ'ifesi manzûrumuz olmamışdır. Meğer bu Dağıstân'da havâtîn kısmı merhûme oldukdan sonra kapusundan taşra çıkarup mezâristân şehri seyrine götürürlermiş. Yohsa Hacc-ı Şerîfe gitmeden gayrı nisvân tâ'ifesi kapusundan taşra çıkmak ihtimâli yokdur. Cümle güler cemâlli garîb-dost, ten-dürüst ve zeber-dest âdemleri vardır. Sehl bâğ u bâğçeleri vardır.

Andan kalkıp yine dağıstân ve hıyâbânistân içre bir harâb kal'a ubûr edüp (–) sâ'atde **Avar ülkesi** azîmine dâhil olduk. Bu dahi Dağıstân pâdişâhının hâs ülkesidir. Üç gün bu ülke-i azîmde yetmiş pâre âbâdân hân ve câmi'li kendleri temâşâ ederek,

Evsâf-ı kal'a-i şehr-i Serîrü'l-lân: Kadîm-i evvelde kal'ası Hürmüz-i Tâcdâr ibn Enûşirvân binâsıdır. Bu şehr üzre niçe mülûk mâlik olmağiçün ceng [ü] cidâl ve harb [u]

kıtâl ide ide Dağıstân şâhı elinden Acem Şâhı Kör Hudâbende istîlâ etdikde bir dahi Dağıstân ve Gürcîstân ve Âl-i Osmân tama‘ edüp istîlâ etdükde mütehassın olmasınlar deyü kal‘asın münhedim edüp hâlâ şehri dest-i Acem’de Eriş kal‘ası hâkimi hükmünde kûh-ı Elburz dâmeninde zamân-ı kadîmde Dağıstân pâdişâhının taht-ı kadîmi bu şehr-i azîm idi. *Tevârîh-i Dağıstân*‘da bu şehri ibtidâ Hazret-i Süleymân kûh-ı Elburz’u Belkıs Hâtûn ile ve yer götürmez ins [u] cîn ve cemî‘î emrine râm olan mahlûkât ile kûh-ı Elburz’u seyr [u] temâşâya geldikde ber-hevâ tayarân eden serîrin bu şehrde koyup andan kûh-ı Elburz’ı temâşâ edüp bu şehri imâr edüp serîri bunda kalmağile şehr-i Serîrü‘l-lân deyü tesmiye olunmışdır. Ya‘nî *serîr-i taht-ı Süleymân’*dır. Lân, luğat-i Fârisî‘de yuva’dır, bir lüğatde serîr seyrân idicidir. Ya‘nî “Gezici yuva” şehri demek ola. Anın içün şehr-i Serîrü‘l-lân derler. Hâlâ bir püşte-i hevâdâr üzre hıyâbân-ı Acem bir mesîregâh yerdir, serîr-i Süleymân’ın yeridir, derler, sahîhdir. Bâbü‘l-ebvâb ve Şemahı ve Niyâzâbâd şehirlerinin mâbeynine vâkı‘ olmuş şehr-i kadîmdir. Lâkin üç serhad mâbeyninde kalmak ile ol kadar imâristân değildir. Ve hevâsı burûdet üzre olmağıla bâğı ve bâğçesi azdır. Cümle üç bin hâk-ı pâk ile mestûr hânelerdir. Câmi‘leri vardır, lâkin dest-i Acem’de olmağıla cemâ‘atden garîb câmi‘lerdir. Yedi hammâm ve on bir kârbânsarâyı ve yetmiş aded çârsû-yı bâzâr dükkânları vardır. Bir şeb müsâfir olmağıla ol kadar temâşâ edemedik. Ammâ yine hânlıkdır ve kadılıkdır. Kelenteri ve münşî ve darûgası ve bin mikdârı nökeri ve dizçökeri ve şâhçöreği yiyüp bende-i şâhdırlar, lâkin Sünnî âdemleri çokdur. Cümlenin kâr [u] kesbleri pembe bezi cüllâhlarıdır. Ammâ âb [u] hevâsının letâfetinden Serîrü‘l-lân mahbûbu gâyet memdûhdur. Cümle pembe mezâri‘lerini ve müşebbek bostânlarını rey edecek âb-ı hayâtları cânib-i garbîsinde kûh-ı Elburz’dan tulû‘ edüp cereyân ederek nehr-i Kür’e rîzân olur. Âb-ı hayâtdan nişân verüp niçe yüz âsiyâbları vardır. ***[318b]*** Andan yine cânib-i kıbleye (–) sâ‘at gidüp

Ülke-i Hanî: Bu dahi hâlâ Dağıstân pâdişâhı ülkelerinden üç yüz pâreli kendli çengelistân ve dağıstân içre ma‘mûr [u] âbâdân kasaba-misâl câmi‘li ve hânlı ve bâğ [u] bostânlı kendlerdir. Bir tarafı kûh-ı Elburz’a varır. Bunda dahi üç gün azm-i râh edüp niçe kend [u] kurâları temâşâ ederek

Ülke-i kend-i Zahor: Bu dahi yüz elli pâre, kasaba-misâl bâğlı ve bâğçeli ve câmi‘li ve hân [u] hammâmlı kend-i azîmlerdir kim Dağıstân pâdişâhının boybeğlerinden Emîr Yûsuf Beğ hükmündedir. Lâkin bir kaç kerre Acem’e tâbi‘ olmışlardı. Hâlâ sünnî Şâfi‘iyyü‘l-mezheb yedi bin cengâver ü dilâver ü server-i hünerver âdemleri vardır. Beğiyle bir gice hüsn-i ülfet edüp bize elli aded zerdeva postu ve beyâbân kedisi postları cebeleyüp hakîr dahi ana üç aded münakkaş Kaya Sultân makramesi verdik. Bu kend içre

Ziyâret-i eş-Şeyh Emîr Sultân: Tarîk-i Hâcegân’da ulu sultândır. Bu ülkede olan ulemâ-yı Dağıstân ve müfessirîn ve muhaddisîn ve sulehâ-yı ümmetden kimesneler bir diyârda yokdur. Bu diyârda kizb u gıybet [u] mesâvî ve sû’-i zân ve kin [ü] kibir ve buğz [u] adâvet yokdur, illâ adâvetleri revâfızla olup anları vilâyetlerine komayup bey‘ [u] şirâ etmezler. Bu mahalde yılda bir kerre bâzâr-ı azîm olur. Ve bu mahalde ülke-i Dağıstân temâm olup,

Vilâyet-i Gürcîstân [u] Şavşadistân vilâyetlerin beyân eder

Evvelâ hududunda olan

Kal‘a-i Urdubâr: Acem hükmündedir. Sol tarafımızda kalup hakîr Gürcîstân hâkine sağ tarafda mukaddemâ Şemahı‘ya giderken temâşâ etdiğim Şekî kal‘ası hudûdında (–) sâ‘at gidüp,

Kend-i Zohorya: Hâlâ Gürcîstân ülkesinde Tomris Hân haddinde Tiflis hânına tâbi‘ kend-i azîmdir. Re‘âyası cümle Gürcî Aznavurlarıdır. Ve Ermeni ve Gökdolak kavmi var. Andan (–) sâ‘at,

Evsâf-ı kal‘a-i kadîm ve taht-ı azîm şehr-i Kâht

Hudûd-ı Gürcîstân’da, hâlâ Acem hükmündedir. İbtidâ bânîsi Enûşirvân’dır. Hazret-i Risâlet-penâh rahm-i mâderden sa‘âdetle rûy-ı arza kadem basdıkda Nûşirevân ”İşte bir sâhib-hurûc zuhûr etdi. Anın ümmetleri şerrinden benim re‘âyâ vü berâyâm hıfz u emânda olalar” deyü bu kal‘ayı kûh-ı Elbur[z] dâmeninde havâlesiz arz-ı mahsuldârda şekl-i muhammes seng-binâ bir kal‘a-i ra‘nâ etmişdir. Ammâ mürûr-ı eyyâm ile câ-be-câ yerleri münhedim olmuşdur. Dâiren-mâdâr cirmi Husrev gulâmın hatvesiyle on dörd bin adımdır ve yüz yetmiş burcu ve üç dervezesi var. Ve derûn-ı kal‘ada iki bin aded âbâdân hâneler ve câmi‘-i harâblar ve hân ve hammâm-ı imârlar ve çârsû-yı bâzâr-ı şâhîler ile ârâste ve her hânesi gül-i gülistân ile pîrâste olmış, âb [u] hevâsı ve mahbûb u mahbûbesi memdûh-ı âlemdir. Âb-ı zülâlden nişân ver[ir] suları kûh-ı Elburz’un yedinci tabaka aşağı dâmenlerinden gelüp şehr-i Kâht’ın hadîka-i gaytân [u] ravza-i rıdvân hıyâbânların rey edüp cânib-i şarkda iner nehr-i Kür’e rîzân olur bir âb-ı nâbdır. Lâkin hevâsı bürûdete meyyâl olmağıla ipeği memdûh değildir. Ekseriyyâ halkı Ermeni ve Gökdolak ve Gürcî tâ’ifesidir. Hâkimleri başka sultândır. Bin kadar mezheb-i Kaderî nöker-i Ği‘îye mâlikdir. Ve on iki hâkimi ve kadısı vardır. Ammâ âb [u] hevâsının letâfetinden Şâh İsmâ‘îl, Selîm Hân ile Çıldır gazâsın etmezden mukaddem bu şehrde üç sene sâkin olup kal‘adan taşra sadranc nakşı esvâklar ile bir varoş-ı mu‘azzam tarh [u] vaz‘-ı esâs edüp imâr etmiş kim gûyâ Orta Macar diyârında Kaşa şehrin imâr etmiş. Ba‘dehû kendüsü Selîm Şâh ile Çıldır’da münhedim olup yüz bin askeri dendân-ı tîğ-ı bî-dirîğdan geçüp kendüsü Azerbaycân’a cân atup Âl-i Osmân’ın urğuncu askeri Gürcîstân askeriyle bu şehr-i Kâht’a gelüp nehb ü gâret edüp harâb etdiklerinden berü ol kadar imâr olmamış, ammâ yine sâ’ir şehir varoşlarından müzeyyendir. Ferhâd Paşa Aras kal‘asın imâr ederken bu şehrden niçe bin araba bârı seng-i gûnâ-gûnları Aras kal‘asına ref‘ etmiş. Bu şehr sultânı hakîre muhabbeten bir konak refîk olup cânib-i kıblede kend-i Hodrây Hân’da meks olundu. Nehr-i Kür kenarında bin hâneli câmi‘ ve hân u hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı kenddir. Tiflis hudûdunda bâğlı ve kelenterli kenddir. Andan (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı taht-ı Gürcî Şavşadistân, ya‘nî kal‘a-i binâ-yı Betlis, kal‘a-i metîn Tiflis

Müverrihân-ı İrân-zemîn olan *Şerefnâme* sâhibi nakli üzre bu kal‘a ibtidâ İskender-i Zülkarneyn’in hazînedârı Betlis ***[319a]*** binâsıdır. Hatta Van eyâletinde Betlis kal‘ası dahi anın binâsıdır. Hulâsa-i kelâm bu kal‘a üzre niçe yüz kerre niçe yüz bin yâğîler ve bâğîler gelüp muhâsara edüp mülûkden mûlüke vakf bir kârhâne-i Tiflis’dir. Âhir bu kal‘a Gürcîstân hâkimlerinden Dâvûd Hân hükmünde iken mezkûr hân Âl-i Osmân havfinden şâh-ı bed-fi‘âlden tâc-ı bî-revâc giyüp hânlık pâyesiyle mülkine melîk olmuşdu. Niçe eyyâm mülkiyyet üzre Enüşirvân-misâl adâlet edüp ma‘mûr [u] âbâdân etmişken âhir sene

986 târîhinde Sultân Murâd-ı Sâlis asrında Lala Kara Ferhâd Paşa diyâr-ı Gürcîstân üzre yer götürmez asâkir-i bî-pâyân ile kal‘a-i Çıldır’ı ve yetmiş aded tevâbi‘i kal‘aları feth edüp azîmet-i kal‘a-i Tiflis ve kavm-i müflis üzre serdâr-ı mu‘azzam azîmet etdüğün mezkûr Dâvûd Hân istimâ‘ edüp kırk bin asker Tiflis kal‘asına müstahfızân koyup cenge âmâde olup kal‘a-i Tiflis’i gereği gibi metânet üzre âmâde idi. Beri tarafdan asker-i deryâ-misâl kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek kal‘a-i Şûrân sahrâsına gelüp meks-i hıyâm edüp ibtidâ hâkim-i Tiflis’e bir nâme ile resûl gönderüp ibtidâ dîne da‘vet edüp ba‘dehû kal‘ayı pâdişâha teslîm ve ba‘dehû kal‘a hâricinde harâc-güzâr re‘âyâ olasın ve illâ dîn-i mübîn uğruna kılıçdan geçüp cümle ehl [u] ıyâliniz esîr ü pâ-beste ve dil-haste olması mukarrerdir. Kânûn-ı Hazret-i Risâlet üzre nâme varınca kırâ‘at olunup mefhûmu ma‘lûm olunca cümle kefere ve fecere ve cümle Kızılbâş-ı evbâş [u] nâ-tırâş bir yere cem‘ olup müşâvere eder. Netîce-i kelâmları ol olur kim “Osmânlı bildiğinden kalmasın” deyü elçiyi kovup kal‘a-bend olmağı irtikâb ederler. Ammâ yine akıbet-endîş olanlar meşveret edüp asker-i İslâm’ın muhâsarasına tâkat getiremeyeceklerin bilüp bir gice cümlesi firâr ve terk-i diyâr edüp kal‘a hâlî üzre bırağırlar. Bu ahvâl-i meserret-hâl serdâr-ı mu‘azzamın mesmû‘ları olup asâkir-i İslâm ile kal‘adan çıkan küffârın akîblerine düşüp kal‘a-i Tiflis kurbunda nehr-i Kür’den ubûr edüp bir gün bir gice ılgar ile kal‘a-i Zekim altında kal‘a-i Tiflis hânına irüp bir sa‘b u metîn ve sengistân ve çengelistân içre bir becene-i azîm içine kal‘adan götürdükleri girân-bahâ metâ‘ları ve cümle ehl [u] ıyâlleriyle mütehassın olmuşlar. Bi-inâyetillahi Te‘alâ guzât-ı müslimîn mûr-i bî-hisâb mâra üşer gibi Gürcî ve kızılbaşın cânib-i erba‘asından hücûm edüp bir hayli ceng-i azîm olur. İçerden küffâr amân deyüp aslâ amân vermeyüp kırk bin mikdârı bed-re’y Gürcî ve kızılbaşın başların tırâş edüp bî-baş vücûdların hâke salup asâkir-i İslâm ol kadar mâl-ı ganâ’imle muğtenîm olurlar kim en ednâsı bir kalkan dolusu altuna mâlik olur.

Hemân ol mahalde serdâr-ı zafer-şi‘âr yeniçeri ağasın yedi oda yeniçeriyle kal‘a-i Tiflis zabtına gönderüp kendüleri asâkir-i İslâm ile ol gün kal‘a-i Zekim’i muhâsara edüp amân ile, feth-i kal‘a-i Zekim sene 986, içine asker koyup andan cânib-i şimâli bir günde kal‘a-i Kerîm, muhâsara edüp aslâ hücûm-ı Âl-i Osmân’a tâkat getiremeyüp emân ile kal‘ayı serdâr-ı mu‘azzama teslîm etdiler. İçinde olanlar dârü‘l-bevârlarına gitdiler. Ammâ hakîr kal‘a-i Zekim’i görmedim, ammâ Kâht kal‘ası sahrâsından güzer ederken kal‘a-i Kerîm’i görmüşüm, lâkin ana dahi girmemişim. Andan serdâr-ı mûmâileyh şikârın almış kağan arslan gibi bu eyâletde niçe şikârlar alup yigirmi altı pâre sağîr ü kebîr kılâ‘lar dahi feth edüp kimin harâb ve kimisin imâr edüp gereği gibi levâzımât [u] mühimmâtların görüp ve her birine dizdâr ve cebehâneler ve mustahfızân asker koyup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek kal‘a-i Tiflis’e dâhil olduğu ân bir şâdmân-ı Âl-i Osmâniyân olur kim vilâyet-i İrân ve eyâlet-i Şirvân sıyt u sadâ-yı top-ı kal‘a-kûbdan velvele-nâk olup ezân-ı Muhammedîler tilâvet olunur.

Feth-i kal‘a-i Tiflis sene 986, be-dest-i Kara Lala Mustafâ Paşa be-asr-ı Sultân Murâd Hân-ı Sâlis: Ba‘dehû bu kal‘ayı serdâr-ı bâ-vekâr ol kadar sa‘b u üstüvâr eder kim Gürcîstân ve Azerbaycân kılâ‘larında hâlâ eyle bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal‘a yokdur. Meğer kal‘a-i Bakü ve kal‘a-i Mekü ola. Ba‘dehû serdâr-ı zafer-şi‘âr vilâyetin tahrîr edüp bir eyâlet-i azîm olur. Hükûmetin mîr-i mirânlık ile eyâlet-i Kastamonu sancağına mutasarrıf Solak Ferhâd Paşazâde Mehemmed Paşa’ya verüp sâ’ir

mühimmât [u] levâzımâtın tekmîl edüp yigirmi oda yeniçeri ve beş oda cebeci ve beş oda topcu ve yüz yetmiş pâre top dahi sâ'ir münhedim olan kal'alardan koyup ve Tire ve Menteşe ve Teke ve Hamîd sancakların ve Sivas eyâletin umûmen muhâfazacı koyup Gürcîstân'dan kırk aded sağîr ve kebîrleri feth edüp kimin harâb u yebâb, kimin ta'mîr-i bâb edüp cümle yetmiş pâre kal'a miftâhlarıyla Tiflis ve Çıldır ve Şûrân ve Hartîn ve Azgur ve Tümek kal'alarının miftâhların der-i devlet-masîr'e gönderdi ve kendileri cânib-i der-i devlete revâne olunca beri tarafda cümle kızılbaş-ı bed-ma'âş ile Gürcîstân küffârı nâ-tırâş yedi ay kal'a-i Tiflis'i *[319b]* muhâsara edüp mahsûr olan guzât-ı müslimîn kaht [u] galâdan atların yiyüp andan cümle kelblerin tenâvül edüp ba'dehû şehîdlerin yimeğe başlayup yedi ayda yedi kerre küffâr taraf taraf hücûmlar edüp kızılbaş serdârı olan İmâm Kulu Hân ahd-i emân ile ve niçe dürûğ-ı kelâm-ı hezeyân ile kal'ayı istediler. Guzât-ı müslimîn çoğdan helâk olacakların bilüp kal'a vermediler. Hattâ Alî Subaşı'nın kelbi yedi bin akçeye satılup yediler. Hikmet-i Hudâ Erzurûm Valisi Mustafâ Paşa deryâ-misâl asker ile ılgar edüp gelirken kal'ayı muhâsara eden İmâm Kulu Hân firâr edüp bu kadar mâl-ı ganâ'imleri ve zehâ'irleri meydân-ı ma'rekede olan kal'ada mahsûr kalan guzât ni'met-i firâvân ile muğtenim olup ertesi gün zîr-i kal'aya Mustafâ Paşa gelüp derûn-ı hisârda mahsûr olan cüyûş-ı muvahhidîn tâze cân bulurlar.

Ve def'a-i sânîde Vezîria'zamzâde Hasan Paşa üç bin bâr-ı şütür gendüm ve gayrı hubûbâtdan zehâ'ir getirüp, hâlâ küçük kal'ada anbârlar vardır, anda der-mahzen ederler.

Hulâsa-i kelâm Sultan Murâd-ı Sâlis'den Sultân Mustafâ cülusına gelince sene (–) dest-i Âl-i Osmân'da olup Gürcî küffârıyla kızılbaş müttefîk olup ale'l-gafle kal'a-i Tiflis üzre hücûm edüp derûn-ı kal'adan emân ile guzât-ı müslimîni çıkarup kal'ayı ahz edüp şâh-ı dalâlet-âyîne teslîm etdiler. Ol zamândan berü dest-i Acem'de olup dahi ziyâde ma'mûr [u] âbâdân olmuşdur. Gerçi Acem hânlığıdır ammâ Gürcîstân hâkinde taht-ı Şavşad'dır. Eyâleti on yedi sultânlıkdır ve yetmiş kadılık ve kırk nevâhî, on bir ülke ve yedi oymak ta'bîr olunur vilâyetdir. Gürcîstân hükmünde iken yedi teng Gürcîstân'ın üç tengi bu Tiflis eyâletidir. Hâlâ Tiflis hânı iki bin nökere mâlikdir. Kadı ve kelenteri ve münşîsi ve on iki yâr aşkına hâkimleri vardır.

Eşkâl-i kal'a-i Tiflis: Evvelâ nehr-i Kür kenarında yalçın kayalar üzre birbirine mukâbil iki kal'a-i Betlis-i Tiflis'dir kim mâbeyne-hümâsından nehr-i Kür cereyân edüp bir kayadan bir kayaya cisr-i azîm ile kal'adan kal'aya ubûr olunur. Kal'a-i kebîr, nehr-i Kür'ün cânib-i cenûbundadır. Ve küçük kal'a nehr-i Kür'ün şimâlindedir. Ve nehr-i Kür büyük kal'anın sahrâya nâzır tarafında küçük kal'aya açılan kapusu önünden nehr-i Kür kal'a dîvârına dokunarak cereyân ederek yedinci konakda Bakü kal'asıyla Gîlân şehri mâbeyninde Bahr-i Haraz'a mahlût olur. İbtidâ matla'ı vilâyet-i Çıldır'da (–) dağlarından hurûc edüp tâ Kara Ardahân'dan ve kal'a-i Ahıska'ya ve kal'a-i Azgur'a uğrayup Tiflis içinden geçüp Bahr-i Haraz'a munsab olur. Bir nehr-i azîmdir kim müverrihân-ı İrân-zemîn, "Bu nehr-i Kür'e bin altmış uyûn-ı câriye rîzân olur" deyü tahrîr etmişler. Hakkâ ki nehr-i Furât'dan sonra nehr-i Kür azîm sudur. Bu nehr kenarında yalçın kaya üzre Betlis'in binâ etdiği kal'a-i kebîrin dâiren-mâdâr cirmi altı bin adımdır ammâ binâ-yı atîkdir. Dîvârının kaddi altmış zirâ' ve yetmiş burc ve üç bin bedendir. Ve bir cisr bâbı var, handakı yokdur. Nehr-i Kür üzre suluk kullesi var. Hîn-ı muhâsarada andan def'-i atşân ederler. Derûn-ı hisârda altı yüz bâğsız ve bâğçesiz hâne-i hâk-i mestûrı var ve Hân

sarâyı bu kal‘adadır. Câmi‘i ve hân [ve] hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı ve küçük kal‘a sonradan Yezdcir[d] Şâh binâ etmişdir, bir yalçın püşte üzre sad-ribâz-misâl bir seng-âbâd şekl-i murabba‘ küçük kal‘adır. Cisr başına ancak bir dervezesi var. Derûn-ı kal‘ada üç yüz hâne ve câmi‘ var. Lâkin bedâsteni ve imâret yokdur. Bu kal‘anın büyük kal‘a cenûb tarafındadır. Ammâ bu küçük kal‘a sûr-ı kebîrden metîndir. Bu kal‘aların cümle üç bin nigehbânları vardır. Her şeb-i muzlimde kal‘ayı meş‘aller ile çerâğân edüp dîdebânlar “Hudâ hûb” deyü feryâd ederek nigehbânlık ederler. Gerçi Acem diyârıdır, ammâ ekseriyyâ ahâlîsi Osmânlı zamânından berü Sünnî ve Hanefî ve Şâfi‘îyyü‘l-mezheb bî-hisâb kimesneleri vardır ve ulemâsı ve mahbûb ve mahbûbesi vâfirdir. Memdûhâtından, dânedâr gendümü ve hâs ve beyâz Tiflis nânı ve beyâzî ve âl tebekânî yanaklı şeftâlûsü ve âbdâr [ve] lezîzât şeftâlûsü gâyet latîf ve hoş-hordur. Zîrâ Gürcî zenâneleri bâğında hâsıl olur et şeftâlûleridir. Hubûbât [u] nebâtâtı mahsûlleri gâyet memdûhdur. Pembesi ve harîri olmaz, amma âbdâr engürü mevsûfdır. Ve nehr-i Kür’den bu mahsûlâtlara aslâ fâ’ide (yarkıdde) yokdur. Cümle bârân-ı rahmet ile hayr [u] berekât mütekâsirdir. Nehr-i Kür’ün tulû‘undan gurûbuna varınca yüz elli pâre şehre uğrayup aslâ bu kurâ ve kasabâtların mezâri‘âtlarına fâ’ide olmaduğundan nehr-i Kür derler, Moğol kavmi *Kür-i ur* derler, ya‘nî *fâ’idesiz [320a]* demekdir, ammâ lezîz âb-ı nâbdır. Dâ’imâ pest akmağile âlî yerleri reyy edemez ve hammâmları memdûh değildir. Zîrâ bu şehirde ılıcalar vardır.

Evsâf-ı Germâb-ı Tiflis: Bu germâb, hummâ-i âb-ı nâb, büyük kal‘anın cânib-i şarkîsinde hîme ve hîzemsiz yed-i kudret ile kaynar bir âb-ı sûhandır kim koyun kellesi ve pây-çesi tabh olunur âsâr-ı kıbâblı nâfi‘ germâbdır.

Ziyâretgâh-ı Tiflis: İmâm Hüsâm Efendi ve Ferhâd Paşa Kethüdâsı Rıdvân Ağa ve Cem Alî Efendi, bahr-i me‘ânî imiş. Niçe ziyâretler var ammâ ma‘lûmumuz olan bunlardır.

……. (1,5 satır boş) …….

Ve bu Tiflis’e kal‘a-i Kâht, beş menzildir ve kal‘a-i Aras dörd konakdır ve kal‘a-i Gence dörd konakdır. Andan kalkup hândan iki yüz refîk ve üç yüz Abbâsî harc-ı râh alup cânib-i cenûba kâh-ı dağistân ve çengelistân, sa‘b râh-ı tengler içre 4 sâ‘at gidüp,

{Evsâf-ı kal‘a-i Gülüsaht: Bir yalçın kaya üzre şekl-i murabba‘ bir kal‘acıkdır. Acem hükmünde Tiflis nâhiyesidir. Sağ tarafımızda dağlar içre bir kûh-ı bülend üzre nümâyân idi. Ammâ yanına varmayup alarkadan seyr edüp ubûr etdik.

Ve **kal‘a-i Lûri,** kurb-ı kal‘a-i Tiflis, binâ-yı Ferhâd Paşa sene 990}.

Evsâf-ı kal‘a-i Sûrân: Tiflis hânı hükmünde bir püşte üzre gerçi küçük kal‘adır ammâ gâyetü‘l-gâye sa‘b hisâr-ı üstüvârdır kim burc [u] bârûları evce peyveste olmuşdur. İbtidâ bânîsi Enûşirvândır kim Gürcîstân’ın atîk kal‘alarındandır. Hâlâ re‘âyâsının ekseri Gürcî ve Gökdolağ ve Yar-ı meni ve Bâr-ı menîlerdir kim cümle kefere ve fecerelerdir. Andan kalkup yine cânib-i garba 4 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i kadîm ve sedd-i azîm, kal‘a-i Azgûr-ı Aleksandır-ı Gûr: Müverrih-i âlem *Şerefnâme* kavli üzre ibtidâ Gürcîstân’da binâ olunan bu Azgûr-ı gûr kal‘asıdır. Lisân-ı Gürcî‘de *Azgûr-ı gûr* ya‘nî *pâdişâhlar pâdişâhı* Aleksandır binâsıdır, demek olur. Aleksandır, İskender-i Zülkarneyn’dir kim anın binâsıdır. Hakkâ kim bu sedd-i üstüvârın azîm çâr-kûşe seng-i hârâları İskender binâsı olmağı gösterir. Yohsa zamânımız benî

Âdeminin beş yüzü bir yire cem‘ olsa bir taşın bir yerden bu mekâna vaz‘-ı binâ etmeğe kâdir değildir. Hâlâ bir püşte-i âlî üzre şekl-i murabba‘ bir küçük kal‘a-i köhne-âbâd, bu kal‘a Gürcîstân hâkinde Ahıçka hududunda niyâbetdir. Kıbleye nâzır bir kapusu var. Ağası hâkimdir. İki yüz aded neferâtları var. Kal‘asının aslâ havâlîsi yok, metânet üzre mebnî bir kâr-ı kavî kal‘a-i metîndir. {Bu şehr önünden cereyân eden nehr Ahıçka dağlarında kûh-ı Oda’dan (?) gelüp Ahıska içinden ubûr ederek bu şehrin bâğçe ve besâtinlerin reyy edüp iner, nehr-i Araz’a rîzân olur}. Câmi‘i ve hânı ve hammâmı vardır. Ve kırk elli mikdârı esvâk-ı muhtasarı vardır. Ve âb [u] hevâsının letâfetinden bâğ u bâğçesi ve Gürcîstân güzelleri vardır. Bu şehr-i ma‘mûre Gürcîstân’ın Şavşad kavmi hudûdunda olmağıla re‘âyâ vü berâyâsı Gürcî lisânı tekellüm ederler.

Lisân-ı fesâhat-ı Gürcî-i Şavşad-ı âdemî-zâd

erti 1	*ori* 2	*sâmi* 3	*othî* 4	*hoti* 5	*eksî* 6	*şûdî* 7	*ruvây* 8
çihrây 9	*ati* 10	*pûrî* ekmek	*çikâli* su	*hûric* et	*gîne* şarâb	*bâk* kiraz	
pishâli armud	*kûvâh* kabak	*leğay* incir	*kurzeni* üzüm	*ithıli* fındık	*nesü* kavun		
pürüçuğuli nar	*harbûcakı* karpuz	*pizuli* dut	*kuku* kız	*kâli* karı	*akmud bico* gel oğlan		
pûri çâmod ekmek yiyelim		*dâced bicu* otur oğlan		*çâğma dede muktânis* vâlideni kelbler ..ksin			
arsevîdes hitnâm gitme yabana		*ak pâtûni* gel ağa		*pûri çâmes* ekmek yiyelim		*ibizi* iyidir	
akmod arsevides gel gitme		*dâced patun* otur ağa		*Paton!* Ağa		*erıt ori bicim* bir iki oğlanım	
harki acid âğdûs? var durır alır mısın?		*Akım petreye* Bakayım küçük mü		*Dedi ariş* Yok büyükdür			
Arğidus Almam		*Tis med makı beceya* Vallahi iyi oğlandır		*Kay araris kılaha* İyi değildir fenadır			
çîhını at	*çurî* katır	*viri* eşek	*cağlı* köpek	*kodbân* yaramaz			

Bu lugatlardan mâ‘adâ niçe kerre yüz bin bî-hisâb ıstılâhât [u] ibârâtları vardır, ammâ kesret-i kitâbet olmasın içün bu kadar tahrîr olundu.

Der-beyân-ı haseb-i bî-neseb mülûk-ı nesl-i Gürcîstân

Kavm-i müşrikînden ibtidâ tâ’ife-i Yahûddır. Andan kavm-i fecere bu Gürcî‘nin kavm-i Dâdyân’ı ve Şavşad kavmleridir. Anlardan *[320b]* kavm-i Kuril ve kavm-i Açıkbaş ve kavm-i Mikril ve kavm-i (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Müteferrik olup cümlesi ümmet-i Dâvûd Nebî iken millet-i Mesihî‘den olup kitâb-ı İncîl ile zu‘m-ı bâtıl ederler ammâ cümlesi on iki lisân üzre tekellüm ederler. Gûnâ-gûn lehce-i mahsûsaları vardır kim birbirlerinin lisânların tercümân ile anlar ecnâs-ı ünâsdır. Ammâ lisân-ı Şavşad u Dâdyân-ı zu‘m-ı fâsîdler niçe fesâhat u belâğat ile kelimât eder kavmlerdir. Hakîkatü‘l-hâl hâlâ Moskov diyârının kralları inkırâz bulsa millet-i Mesîhıyye’nin güzîdesi ve Enûşirvânı ve hasîb [u] nesîbidir, deyü Şavşad’dan yâhûd Dâdyân’dan bir beğ alup Moskov’a kral ederler. Kitâbî kavmdirler. Ammâ Abaza ve Çerkes-i nâ-kes Arab’dan azgın kavm-i cedîd olmağıla aslâ kitâbları ve bed-mezhebleri yokdur. Bu Gürcîstân papaslarının takrîrleri üzre tevârîh-i atîklerinde eyle tahrîr eder kim silsileleri Keykâvûs’a ve niçe bin pehlivânlara müntehî olup andan Dâvûd Nebî a.s. hazretine müntehî olur, derler. Meğer Gürcîstân’da bir pâdişâh var idi. Mürd oldukda yerine Temerrüd nâm bir kızı hâkime olup bir kimesneye varmayup babasından irs ile intikâl eden diyârlarını hükm-i hükûmât ederek bir gice bir pençe-i âfitâb gulâm ile ayş [u] işret mâbeyninde melike kız mest iken ol civân kıza susa edüp melike hâmile kalır. Andan bir meh-pâre duhter-i pâkize-ahter tevellüd edüp ol kızı pinhân edüp Vat nâhiyesine gönderir. Beri tarafda melike bed-nâm olmamak içün kendüye susa edüp bekâretin izâle eden mîrâhûr civânı bir halîc buzu üzre bir murğ-ı sürhab saydın almağa gönderüp ol civân buza cuyulup gark-ı âb olup melike duhter güft [u] gûy-ı kabâ’ilden halâs olup bu melîkeden müştakka olan kız dahi kemâlin bulup ol kızı Beğ Dîvân nâm bir melikzâdeye verirler. Ol kızdan üç oğul olur. Anlar dahi fetâ yiğitler olduklarında Gürcîstân’ı üç bahş edüp büyük beğzâdeye Kütâtis ülkesi verirler kim ana Baş-açık vilâyeti derler. Hâlâ Başaçık tâ’ifesinin nesli ol büyük beğzâde Mârûla melike müntehî olur. Veled-i vustâya Tiflis ülkesini verirler ki ismi Simon’dur. Küçük oğlana Bâht vilâyetin verirler kim Dâdyân kavminin nesli ana müntehîdir. Bu Dâdyân Beğ cihân-ârâ bir âdil pâdişâh olup cümle kefereler buna tâbi‘ olmuşlardı. Hâlâ Gürcîstân’da bu Dâdyân ve Açıkbaş beğlerine cümle Gürcîstân itâ‘at ederler, gûyâ baş papaslarıdır. Cümle kefere kralları hîn-i cülûsda kılıç kuşansa Açıkbaş ve Dâdyân’ın izniyle bir âdem kılıç kuşadup cümle kefere ol kral-ı dâldan bid‘at ederler. Hattâ Selîm Şâh-ı Evvel, Tarabefzûn hâkimiyken bu Açıkbaş beğiyle hüsn-i ülfet edüp Kütâtis kal‘asında niçe zamân ayş [u] işret edüp babası Bâyezîd-i Velî‘den sonra Selîm Hân müstakil sultân oldukdan sonra Açıkbaş ülkesinin tâc harâcı ve tekâlîf-i örfiyyesin hatt-ı şerîf-i kavî huccet ile mu‘âf [u] müsellem edüp ilâ yevminâ hâzâ mu‘âfdırlar. Ancak alâ tarîkı‘l-hedâye İspirî doğanlar ve sunkur ve toygun-bâzlar ve mümtâz gılmân-ı şehnâzlar ve dûşîze-i dil-nüvâzları der-i devlete göndermeleri beher sene kânûn-ı Selîm Hân-ı Evveldir, *ve’s-selâm*. Ba‘dehû bu zikr olunan Azgûr kal‘asından kalkup cânib-i garba ma‘mûr [u] âbâdân kurâlar içre câ-be-câ hıyâbân [u] gülistânlı zemîn-i mahsûldâr ve çemenzâr yerler üzre 4 sâ‘atde hamd-i Hudâ sıhhat [ü] selâmetle sâlimîn ve gânimîn sedd-i İslâm,

Evsâf-ı Sedd-i İslâm ve feth-i Selîm Hân, vilâyet-i Çıldırân kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn, sûr-i kavî, bender-i Âl-i Osmân Ahıçka

Galat-ı meşhûr üzre elsine-i nâsda Ahıska, Ahkıska ve Ahçıska ve Akıska ve Akhısha {ve Akısha} derler. Zîrâ cânib-i erba‘asında elsîne-i muhtelife tekellüm eder benî Âdem çok olmağıla her biri bir lehce ile nâm komuşlardır ammâ Defterhâne-i pâdişâhîde “Eyâlet-i Çıldır’a mutasarrıf vezîrim fülân paşa” deyü tahrîr olunur. İbtidâ bu kal‘a-i metînin bânîsi sâhib-i eyvân, tâk-i kisrâ Enûşirvân-ı Gürcîstân’dır kim Hazret-i Resûl-i Kibriyâ Muhammedü‘l-Mustafâ sa‘âdetle rahm-i mâderden müştakk olup bu edîm-i arza kadem basdıkda bu Enûşirvân üstâd-ı kâmil kâhin idi. “Hây! Âhir zamân Muhammedi sâhib-i hurûc bu gice zuhûr etdi” deyü bu kal‘a esâsına mübâşeret etdüğü İskender târîhinden Vilâdet-i Resûlullah’a gelince 882 sene olmuşdu kim bu kal‘a binâ olunup ol kadar imâristân oldu kim Enûşirvân her sene Bağdâd-ı behişt-âbâddan gelüp bu Ahıçka’da altı ay yaylağ faslı ederdi. Zîrâ hâlâ âb [u] hevâsı latîfdir. Andan sonra bu kal‘a üzre niçe bin mülûk tama‘a düşüp mâlik-i Ahıçka *[321a]* oldukların biz mâ-vaka‘ı üzre tahrîr eylesek bir mücelled kitâb olur. Ancak be-kavl-i târîh-i *Şerefnâme*, hicret-i Nebeviyye’nin sene (–) târîhinde Âl-i Emevîden Hişâm b. Abdülmelik hazretleri Şâm’dan deryâ-misâl asker ile Haleb ve Ayntâb ve Mar‘aş ve Malatıyye ve Diyârbekir ve Erzurûm kılâ‘ların feth ederek gelüp bu kal‘a-i Ahıçka’yı feth edüp ibtidâ dârü‘l-mülk-i İslâm sedd-i Gürcîstân olan bu kal‘a-i Ahıçka’dır, andan asâkir-i bî-pâyân gönderüp Tiflis [u] Tomanis ve Gence ve Şirvân ve Bâbü‘l-ebvâb’ı ve vilâyet-i Dağıstân’ı cümle feth edüp İslâm ile müşerref eden Emîrü‘l-mü’minîn Halîfe Hişâm’dır. Andan yine dârü‘l-mülkü olan Şâm-ı cennet-meşâma müteveccih oldular. Andan yine tâ’ife-i Gürcîstân istilâ etdi. Andan Azerbaycân şâhlarından Karakoyunlu Kara Yûsuf Şâh, mâlik oldu. Timur Hân sâhib-i hurûc olup Kara Yûsuf üzre geldikde Kara Yûsuf, salâbet-i Timur’a tâkat getiremeyüp Kara Yûsuf Âl-i Osmân’dan Yıldırım Bâyezîd Hân’a firâr edüp ba‘dehû bu kal‘a-i Ahıçka’ya Sultân Uzun Hasan mâlik oldu. Ba‘dehû Timur Uzun Hasan Şâh üzre geldikde Hasan Şâh âkılâne hareket edüp Timur-ı bî-nûrun pây-i semendine yüz sürüp rikâbında piyâde yürüyen on bir pâdişâh ile berâber Hasan Şâh dahi yürüyüp Hasan Şâh’a yine vilâyet-i Azerbaycân’ı ihsân edüp nehb [u] gâret etmedi. Andan sonra devlet-i Azerbaycân Şeyh Safî evlâdlarından şâh-ı İrân-zemîn olan Şâh İsmâ‘îl destine girüp bu Ahıska’yı yaylağ edüp cemî‘î Gürcîstân tümenin kendüye mutî‘ [u] münkâd edüp asr-ı Bâyezîd Hân’da vilâyet-i Âl-i Osmân’ın dâr [u] diyârların harâb u yebâb ederek tâ Arpa Çukuru nâmıyla ma‘rûf olan Sivas’a gelince yedi eyâlet yeri kabza-i tasarrufa aldı. Ol asrda Şehzâde Selîm Hân-ı Evvel, Tarabefzûn hâkimi idi. Kağan arslan gibi şâh-ı bed-fi‘âl askerinin kâhîce ardın alup tîğ-i Selîm’den geçirirdi. Cenâb-ı Bârî yârî kılup taht-ı Âl-i Osmân, Selîm Hân’a erzânî oldukda ibtidâ Niyyetü‘l-gazâ! deyüp Şâh İsmâ‘îl üzre deryâ-misâl asker ile gelüp bu Çıldır sahrâsında bir ceng [ü] savaş-ı perhâş edüp yüz bin kızılbaş-ı evbâş, sürhserânların serleri seyf-i Muhammedî ile tırâş olup ancak Şâh kuş cânıyla cân atup cânib-i Azerbaycân’a cân düşürüp halâs olduğu cemî‘î tevârîh-i Âl-i Osmân’da mestûrdur kim tahrîri lâzım değildir. Andan Selîm Hân bu kal‘a-i Ahıska’yı feth eyleyüp cümle Gürcîstân’ı mutî‘ [u] münkâd etdi.

Feth-i kal‘a-i Ahıska: Sene [704] târîh

Hâtif [ü] gaybî dedi târîhini

Aldı Acem mülkini Sultân-ı Rûm

Ba‘de’l-feth Selîm Hân tahrîr edüp bir eyâlet-i azîm edüp vezâret ile (–) Paşa’ya ihsân eyledi. Zîrâ Gürcîstân ve Kürdistân, Türkistân ve Dağıstân ve Acem diyârının hudûdlarında intihâ-yı serhad olduğiyçün eyâlet tahrîr eyledi.

Kânûnnâme-i Selîm Hân üzre **eyâlet-i Çıldır** cümle on üç sancakdır.

Evvelâ mâl defterdârı ve timar defterdârı ve defter emîni ve çavuşlar kethüdâsı ve çavuşlar emîni ve çavuşlar kâtibi vardır.

Sancakları bunlardır kim zikr olunur: Evvelâ livâ-yı Oltı ve Hırtiz ve Ardanıç ve Hacrek ve Ardahân ve Posthû ve Mahçil ve Açarpenk ve Ahıçka, paşa tahtıdır ve dörd sancağı dahi yurdluk ve ocaklık ve mülkiyet üzre tasarruf ederler, ve sancağ-ı Pürtekrek ve Livâne ve nısf-ı Livâne ve Şavşad (–) (–) (–) (–) (–)

Her sancak beğinin hâsların bildirir: Hâss-ı livâ-yı Oltı 200.017, hâss-ı liva-yı Pertek 462.190, hâss-ı livâ-yı Ardanıç 280.000, hâss-ı livâ-yı Ardahân-ı büzürg 300.000, hâss-ı livâ-yı Şavşad ber-vech-i arpalık 656.000, hâss-ı livâ-yı Livâne ber-vech-i ocaklık iki sancak bir yerdedir 365.000, hâss-ı livâ-yı Hırtîz 200.500, hâss-ı livâ-yı Hacrek 365.000, hâss-ı livâ-yı Posthu 206.500, hâss-ı livâ-yı Mahçıl 20.322, hâss-ı livâ-yı Acâre 200.005, hâss-ı livâ-yı Penk 400.000. Kânûn-ı Selîm Hân-ı Evvel üzre eyâlet-i Çıldır’da cümle ümerâlarının hâss-ı hümâyûnları böyle ihsân olunmuşdur.

Eyâlet-i Çıldır’ın her sancağında ne mikdâr timar ve ze‘âmet vardır, anı beyân eder: Cümle timar ve ze‘âmet altı yüz elli altı timar ve ze‘âmetdir. Kânûn üzre cebelüleri ile sekiz yüz asker eder. Paşa askeri ile bin beş yüz asker eder.

Evvelâ livâ-yı **Oltı**‘da ze‘âmet 3, timar 123 ve **Ardahân-ı Büzürk’**de ze‘âmet 8, timar 87 ve **Ardanıç** ze‘âmet 4, timar 42 ve **Hacrek** ze‘âmet 2, timar 72 ve **Hırtîz** ze‘âmet 13, timar 35 ve **Posthu** ze‘âmet 12, timar 68 ve **Penk** ze‘âmet 8, timar 54 ve **Sasin** ze‘âmet 7, timar 4 ve **Lûri** ze‘âmet 9, timar 10 ve **Osha** ze‘âmet 10, timar 17 ve **Çâklik** ze‘âmet 11, timar 32 ve **Hatla** ze‘âmet 19, timar 7 ve **İspir** ze‘âmet 4, timar 14.

Bu zikr olınan livâlarda cümle bu mertebe timar ve ze‘âmetdir. Her birinin alaybeğileri ve çeribaşıları ve yüzbaşıları vardır. Hîn-ı ma‘rekede ***[321b]*** paşasının ve mîr-i livâsının ve alaybeğilerinin sancağı altında sefer eşmek şartıyla bin altmış pâre kurâlardan mahsûl yerler ve senevî cümle erbâb-ı timarın bin altmış pâre kurâdan üç yüz yigirmi kîse-i Osmânî hâsıl olup erbâb-ı zü‘emâ ve erbâb-ı timar tenâvül ederler. Selîm Hân fethinde tuğrâ-yı garrâ ile bu eyâleti sancağ paşaya ihsân edüp Erzurûm ve Sivas ve Mar‘aş ve Adana ve Rakka eyâletlerin bu Çıldır valilerine fermân-ber eyleyüp her sene muhâfaza-i Çıldır’a gelmeleri kânûn-ı Selîm Hân idi. Ve ibtidâ beş yüz akçe mevleviyyet ile kazâsı İskilîbî Ramazân Efendi’ye ihsân olunup ba‘dehû hâlâ üç yüz pâyesiyle şerîf kazâdır. Cümle nâhiyedir.

……. (1 satır boş) …….

Bu nâhiyelerden kadısına beher sene ber-vech-i adâlet yedi kîse olur. Paşasına seksen kîse hâsıl olup (–) subaşılığı vardır. Hâss-ı hümâyûn-ı mîr-i mîrân-ı Çıldır 400.000 ve eyâletinde cümle (–) kazâdır. Dizdârı ve iki bin kul neferâtı ve (–) kal‘a ağalıkları ve yedi

oda dergâh-ı âlî yeniçeri ağası ve cebeci ağası ve topcu ağası vardır. Her cihetde ma‘mûr [u] âbâdân eyâlet-i Çıldırân iken kızılbaş-ı bed-ma‘âş sene (–) târîhinde fürce bulup istîlâ eyleyüp ba‘dehû sene 1044 târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘, Revân’ı dest-i Acem’den zor-ı bâzû ile feth edüp ba‘de’l-feth-i Revân asker-i deryâ-misâl ile Koca Ken‘an Paşa’yı serdâr edüp kal‘a-i Ahıçka’yı dest-i bâzû ile sene 1045 târîhinde feth edüp gereği gibi ta‘mîr u termîm edüp ilâ yevminâ-hâzâ ma‘mûr u âbâdân olmadadır.

Der-beyân-ı eşkâl-i kal‘a-i Ahıska: Bir yalçın kal‘a üzre şekl-i (–) bir seng-âbâd gûyâ kâr-ı Ferhâd bir kal‘a-i Ferhâd-âbâddır. Cümle (–) kâfdır ve dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Ve iki kapusu vardır. Derûn-ı kal‘ada cümle bin yüz mikdârı bâğsız ve bâğçesiz hak-i pâk ile mestûr hânelerdir. Sûrunun bir kapusu cânib-i şarka meftûhdur ve bir bâbı taraf-ı garba mekşûfdur.

Ve cümle-i cümele yigirmi sekiz mihrâbdır (–) hutbe tilâvet olunur.

Evvelâ yukarı kal‘ada **Selîm Hân-ı Evvel Câmi‘i:** Kâr-ı ma‘bed-i kadîm olup toprak ve cibiz ile mestûrdur. Bu şehr içre kurşumlu imâret yokdur. Ve bu câmi‘-i latîfin minâresi münhedim olmuşdur.

Ve **Künbetoğlu Câmi‘i** dahi hâk-i pâk ile mestûr minâresiz câmi‘dir.

Ve aşağı kal‘ada **Halîl Ağa Câmi‘i:** Kâr-ı kadîm, cemâ‘at-ı kesîreye mâlik bir müferrah câmi‘-i dilküşâdır. Ahâlî-i vilâyeti Ehl-i Sünnet ve’l-cemâ‘at mü’min ve muvahhid kişiler olmağıla evkât-ı hamseden mâ‘adâ her câmi‘de ders-i Kur’ân ve ulûm-ı kesîr-i edyân tilâvet olunur. (–) (–)

Bunlardan mâ‘adâ mahalle mesâcidleridir. Mahsûs dârü‘t-tedrîsi ve dârü‘l-hadîsi ve dârü‘l-kurrâsı yokdur. Lâkin her câmi‘de müderrisler niçe gûne ulûm ders derler. Zîrâ tâlib-i ilmi çokdur.

Ve kal‘adan taşra varoş dahi gâyet ma‘mûrdur. Cümle (–) aded hâne-i âbâdândır.

Ve cümle (–) aded hammâmdır. Kal‘a hammâmı müfîd [u] muhtasardır. Ve cânib-i şarka nâzır kal‘a kapusundan taşra hammâmın âb [u] hevâsı ve binâsı hûbdur. Gürcî civânları dellâkleri mahbûb [u] merğûbdır. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hân-ı tüccârândır. Evvelâ Deli Mehemmed Ağa hânı ve Ekmekçi İsâ Ağaoğlu hânı (–) (–) (–) (–)

Ve mu‘azzam sarâyları vardır. Evvela (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Gerçi bâğları yokdur, ammâ câ-be-câ bâğçeleri çokdur. Meyvesi (–) (–) gelir, ammâ bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eş‘âr müşebbek bostânları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir ve ni‘metleri firâvân ve uyûn [u] enhârları cârî ve revân âb-ı rakîki Oda dağlarından beri gelüp bu şehrin mezâri‘lerin reyy edüp Argun kal‘asına doğru gidüp andan kal‘a-i Kusaht kurbunda nehr-i Araz’a munsab olur. Bu kal‘adan taşra varoşa handak üzre cisr ile ubûr olunur. Ve taşra varoşun cânib-i erba‘asında sûru yokdur. Cümle çârsû-yı bâzâr bu varoşdadır kim üçyüz mikdârı dükkânçelerdir. Lâkin kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur.

Âb [u] hevâsı şiddet üzre olmağıla halkı ten-dürüst ve şecî‘ ve nâmdâr kulu vardır.

Husûsan vali-i vilâyet Vezîr Sefer Paşa Gürcîyyü'l-asl bir dilâver [ü] server-i hünerver, merd-i meydân ve âsaf-ı Âl-i Osmândır. Kethüdâsı Dervîş Ağa yine Gürcî-neseb ve sâhib-i kerem er kişi idi ve Seyfi Ağa ve (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) hânedân sâhibleri merd-i hünermend kişilerdir.

Evsâf-ı humme-i germâb-ı kudret

……. (1 satır boş) ……. ***[322a]***

Bu Ahıska'dan Revân cânib-i şarka altı konakdır. Mâbeyne-hümâsında kal'a-i Kars'dır. Ve Ahıska'dan kal'a-i Tiflis'e beş menzil cânib-i şark ve şimâl mâbeynine gider. Ve kal'a-i Gence beş menzil cânib-i şarka gider. Ve Gürcîstân'ın kal'a-i (–) cânib-i şimâle (–) günde gider. Bu kal'a-i Ahıska ortada kalup Çıldır sahrâsına vâkı' olmuş bir ma'mûr [u] âbâdân kal'a-i Gürcîstân'dır.

Bu eyâlet-i Çıldır'ın cânib-i erba'asında mutî' ve münkâd olan Gürcîstân kal'aların beyân eder

Evvelâ **kal'a-i Hırtîz** kurb-ı Çıldır, sene 986 Lala Paşa fethidir.

Kal'a-i Âhılkelek, kurb-ı Hırtîz feth-i Lala, sene 986.

Ve **kal'a-i Pürkân**, kurb-ı Çıldır, feth-i Lala Paşa.

Kal'a-i kebîr-i Vâle, Çıldır'a bir konakdır. İki kûh-ı âlînin mâbeyninde bir püşte-i bülend üzre bir küçük kal'adır. Sene 985 Kara Lala Mustafâ Paşa fethidir.

Andan vilâyet-i asl-ı Gürcîstân **kal'a-i Kütâtîs,** Çıldır'a iki menzil karîbdir. Açıkbaş vilâyeti tahtıdır. Kûh-ı Perîzât kurbunda vâkı' vilâyet-i ma'mûrdur kim Gürcîstân'ın dârü'l-mülküdür. Hattâ Selîm-i Evvel şehzâdeliği hâlinde Tarabefzûn hâkimiyken bu Şavşad'a gelüp safâ etmişdir. Hılâfet-i Selîm Hân'da ocaklık hükûmet olmuşdur. Hâssı 606.000, mutî'-i Gürcîstân olmağıla timar ve ze'âmeti yokdur.

Kal'a-i Hacrek, mâbeyn-i Ahıçka ve Ardahân, Çıldır eyâletinde mîr-i livâ tahtıdır. Feth-i Lala, sa'b kal'adır. Beğinin hâssı 365.000 akçedir. Ze'âmet ve timar 22, alaybeğisi ve kadısı vardır. Cümle beş yüz asker olur. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Kal'a-i Şatan, galat-ı meşhûr **Şeytân kal'ası** derler. Feth-i Ferhâd Paşa sene 995, kurb-ı Çıldır, bir dere kenarında sarp kaya üzredir ammâ metîn kal'adır.

Ve **kal'a-i Kızlar**, kurb-ı Çıldır, feth-i Lala, nehr-i Çağ kenarında sarp kaya üzre lâ-misâl bir kal'a-i sihr-i hilâldir.

Kal'a-i Altun, feth-i Lala Paşa, seng binâ kal'a-i ra'nâdır. Kızlar kal'asına üç sâ'at karîbdir.

Kal'a-i Odurya, feth-i Lala Paşa kurb-ı Ahıçka, küçükdür ammâ sarpdır.

Kal'a-i Âl, kurb-ı Ahıçka ve kal'a-i Posthu, Ahıçka eyâletinde sancak beği tahtıdır. Hâssı ve ze'âmet [ve] timarı bâlâda mestûrdur. Feth-i Lala Paşa, sene 985, yüz elli akçe kazâdır. Alaybeği ve çeribaşı vardır. Zamân-ı kadîmde Şavşadistân anılırdı. İki tuğlu mîr-i mîrânlık olmuşdur ve kal'a-i Çıldır'a yedi sâ'at karîbdir.

Kal‘a-i Şavşad, Eyâlet-i Çıldır’da sancak beği tahtıdır. Sarp kal‘adır. Feth-i Lala Paşa, bâlâda hâssı ve timarı [ve] ze‘âmeti ve alaybeğisi tahrîr olmuşdur. Ocaklık tarîkıyla hükümetdir. Kadısı yokdur. Şavşadistân içre sarp âsî yerlerdir.

Ve **kal‘a-i Harbe:** Bir dere kenarında sarp kal‘adır, kurb-ı Ardanıç.

Ve **kal‘a-i Ardanıç:** Çıldır eyâletinde sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı ve ze‘âmeti bâlâda mestûrdur. Feth-i Lala Mustafâ Paşa.

Kal‘a-i Ohçu, sancak beği tahtıdır. Defter-i Hâkânîde **Mahçıl** yazar, sarp kal‘adır. Beğinin hâssı tahrîr olunmuşdur. Kadısı ve şer‘a râzîsı yokdur. Çıldır’a 6 sâ‘at karîb sarp kal‘adır.

Ve **kal‘a-i Çağısmân**, kurb-ı Çıldır, feth-i Lala Paşa, sarp sûrdur.

{Ardahân kurbunda olan kal‘aları beyân eder

Evvelâ **kal‘a-i Vâle**; feth-i Lala Paşa, sene 982.

Kal‘a-i Gümek; feth-i Lala Paşa, sene 982, kurb-ı Ardahân 2 sâ‘at.

Ve **kal‘a-i Aharis**; feth-i Lala Paşa, sene 982.

Ve **kal‘a-i Pertak**; kurb-ı Oltı, feth-i Lala Paşa.

Ve **kal‘a-i Semağâr;** kurb-ı (–) 4 sâ‘at.

Kal‘a-i Mâmravân ve **kal‘a-i Nazarbat**; Ardahân’a 3 sâ‘at karîbdir. Binâ-yı kal‘a-i Gâzî Sefer Paşa, sene 1053.

Ve **kal‘a-i Kinze** (–) nâhiye-i Ardahân’da bir püşte üzre sarp kal‘adır. Feth-i Lala Paşa.

Kal‘a-i Kazan 12 sâ‘atde kurb-ı Ardahân, feth-i Lala, bunun suyu Ardahân’a gider}.

Bu kal‘alardan mâ‘adâ niçe kılâ‘-ı metînler şâh-râh üzre vâkı‘ olup tahrîr olunmuşdur. Hakkâ ki Gürcîstân sevâd-ı mu‘azzamdır.

Bu temâşâlardan sonra Sefer Paşa hazretlerinden iki Gürcî gulâmı ve bir at ve bir külçe tiftik Gürcîstân çorabı ve yüz guruş ihsân ile refîkler alup cânib-i garba

Erzurûm’a müteveccih olduğımız menâzilleri beyân eder

Evvelâ Ahıska’dan Olgar yaylasın aşup 4 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Kinnâv: Ardahân hudûdundadır.

……. (3,5 satır boş) …….

Andan yine cânib-i garba sarp çengelistân yollar ile (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Gürcîstân-ı Kara Ardahân: Çıldır eyâletinde Selîm Hân-ı Evvel sene (–) târîhinde feth edüp sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı 300.000 akçedir. Sancağında ze‘âmet 8 ve timar 87, alaybeğisi ve çeribaşısı ve dizdârı ve iki yüz kal‘a neferâtı var. Beğinin cebelüleriyle cümle bin mikdârı asker olur. Ve yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâ-yı nâgehânîdir. Ve cümle (–) aded nâhiye add olunur. Nakîbü‘l-eşrâfı yokdur. Müftîsi Ahıska’dadır. Kal‘ası bir yalçın kaya üzre şekl-i murabba‘ Şeddâdî binâber kal‘a-i ra‘nâdır. Dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Ve aslâ bir tarafdan havâlesi yokdur. Cümle iki

kat, yetmiş kulleli kal‘a-i ferah-âbâddır. Üç kapusu vardır, biri cânib-i (–) (–). Âsitâne tarafından bir oda cebecileri var. Bu şehr içre Kaya Paşa hânedânı meşhûrdur. (–) *[322b]* Bu şehrin zeylinden (–) çayı cereyân edüp cânib-i şarkda nehr-i azîm Araz’a mahlût [olur]. Bu şehrin cümle (–) aded toprak ile örtülü hâne-i kadîmleri vardır ve cümle mihrâbdır. (–) câmi‘dir. Evvelâ

……. (1,5 satır boş) …….

Mâ‘adâ mesâcidlerdir. İmâret-i dârü‘l-it‘âm ve medrese ve dârü‘l-kelâm yokdur. Lâkin mekteb-i dâru’s-sıbyânları vardır. Ve (–) mikdârı esvâk-ı muhtasarı vardır. Câbecâ hâncağızları vardır. Ammâ âb [u] hevâsı burûdet üzre olmağıla bâğ u bâğçeleri yokdur. Ammâ meyvesi Tortum’dan ve kal‘a-i Açaris’den gelüp bu şehri müsmirrât-ı gûnâ-gûn ile ganîmat ederler. Ve ahâlî-i Ardahân cümle mü’min ve muvahhid ve ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at, garîb-dost, sulehâ kimesnelerdir. Ekserî zirâ‘at ile kifâflanırlar. Bir fırkası tüccâr-ı berdir. Ve dağlarında latîf güğem meyvesi olur. Bu kal‘a, Erzurûm’un şimâlinde beş merhale yerdir. Ve Ardahân’dan Kargabâzâr’ın geçüp Kars bir konakdır, andan yine cânib-i garba meyyâl kâh sengistân ve kâh çengelistân u âbâdân reh-i râstlar ile nebâtât [u] giyâhât [ve] sebzezârları temâşâ ederek (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Göle : Ahıska hâkinde Gürcîstân meliklerinden Levend Hân binâsıdır. Hâlâ Selîm Hân tahrîrinden beri eyâlet-i Çıldır’da sancak beği tahtıdır. Beğinin hâss-ı hümâyûnı kânûn üzre 300.000 akçedir. Alaybeğisi ve çeribaşısı ve kal‘a dizdârı ve neferâtı vardır. Kal‘ası Selîm Hân fethidir. Bir yalçın püşte üzre taş binâ bir kal‘a-i ra‘nâcıkdır. Ammâ ne cirmde idiği ma‘lûmum değildir. Ve yüz elli akçe kazâdır. Cümle (–) mikdârı hânelerdir. Câmi‘i ve hân [u] hammâmı var ammâ çârsû-yı müzeyyenesi yokdur.

……. (2,5 satır boş) …….

Andan yine cânib-i garba 8 sâ‘atde,

Evsâf-i kal‘a-i Gürcîstân-ı Penk: Gürcî meliki bânîsi ismiyle müsemmâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Niçe mülûk destine girüp sene (–) târîhinde Selîm Hân-ı Evvel’e itâ‘at etmişlerdir. Hâlâ bu dahi Çıldır eyâleti hükmünde sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı 400.000 akçedir. Ze‘âmet ve timarı bâlâda mestûrdur. Alaybeğisi ve çeribaşısı vardır. Kânûn üzre cebelüleri ile beğinin askeriyle cümle bin mikdârı müsellah asker olur. Kal‘ası küçücük taş binâdır. Bir kapusu ve dizdârı ve neferâtları ve yüz elli akçe pâyesiyle kadısı vardır, ammâ esvâk-ı sultânîsi ve bâğı ve bâğçesi yokdur. Ahâlîsi sulehâ-yı ümmetden zirâ‘at [u] kanâ‘at ile geçinir kimesnelerdir. Nehrinin, gâyet latîf sudur, halkı andan nûş edüp gâyet zinde recül-i sâlihleri vardır. Re‘âyâlarında Ermeni ve Gökdolak [ve] Aznavur Gürcîleri dahi vardır.

……. (1 satır boş) …….

Andan cânib-i garba (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Oltı: Gürcîstân melikleri binâsıdır ve Selîm Hân fethidir. Hâlâ eyâlet-i Çıldır’da başka sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı 200.017 akçedir. Timar ve ze‘âmetleri ve alaybeğisi ve çeribaşısı vardır ve yüz elli akçe kadısı ve dizdârı ve neferâtları ve a‘yân [u] eşrâfı var ma‘mûr sancakdır. Kal‘ası bir yalçın püşte üzre çâr-kûşe bir şeddâdî seng-

âbâd iki kat bir kal‘a-i bünyâddır. İki kapusunun biri şarka biri garba meftûh dervezelerdir. Kal‘a dibinde Oltı çayı cereyân edüp şehrin bâğ u besâtînlerin saky edüp cânib-i kıblede nehr-i Araz’a munsab olur. Cümle (–) aded hâne-i ma‘mûrelerdir. Serâpâ hâk-i amber-i pâk ile mestûr büyût-ı ma‘mûrlardır. Müte‘addid câmi‘leri ve hân [u] hammâmı ve bâğ [u] bostânı ve mekteb-i sıbyânı ve niçe aded dükkânı vardır. Âb [u] hevâsı latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi *Oltı güzeli* meşhûr-ı âfâkdır. Ammâ bunun dahi ahâlîsi gâyet müslim âdemlerdir. Andan yine cânib-i garbın yıldız cânibine sârî 3 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Mamrevân: Gürcî melikleri binâsıdır ve Lala Kara Mustafâ Paşa fethidir. Mâ-tekaddem sancak beği tahtı idi. Hâlâ yine Erzurûm eyâletinde sancak beği tahtıdır. Beğinin hâssı 203.000, ze‘âmet ve timarı (–) (–) (–) vardır. Çeribaşı ve alaybeğisi var. Beğinin cebelüleriyle cümle bin beş yüz asker olur. Yüz elli akçe kazâdır. Dizdârı ve azeb ağası ve neferâtları vardır. Kal‘ası (–) üzre şekl-i murabba‘ Şeddâdî binâdır. *[323a]* Dâiren-mâdâr cirmi ma‘lûmum değildir. Ve kıbleye nâzır bir kapusu var. Cümle sekiz yüz hâne-i fukarâlardır. Ağniyâları nâdirdir. Lâkin ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at Nakşibendî tarîkinde dindâr kimesnelerdir. Câmi‘leri ve hammâmı ve hânı ve esvâk-ı muhtasarı vardır.

……. (1 satır boş) …….

Andan yine garba (–) sâ‘atde,

Karye-i İyd: Mamrevân nâhiyesinde müselmân ve Ermeni re‘âyâlı ze‘âmet köydür. Andan yine garba kûhistân-ı bî-dıraht rehgüzârlar ile (–) sâ‘atde,

Karye-i Kara Künek: Ma‘mûr kend-i ze‘âmetdir. Ammâ bu karye Erzurûm eyâleti nâhiyesidir. Andan Gürcîstân boğazın geçüp çemenzâr fezâlar içre (–) sâ‘at gidüp,

Karye-i Umudum Sultân: Bir kûh-ı bülendin dâmeninde yüz hâneli ma‘mûr [u] âbâdân bâğ u bâğçesiz kend-i müzeyyendir. Bu kend nehr-i Furât’ın mahreci başında vâkı‘ olmuşdur. Mukaddemâ Erzurûm evsâfında tahrîr olunan Kur‘ân-ı Azîm ile sâbit “mâ-i Furât” bu karye-i Dumlu Sultân cebelinde bir gâr-ı azîmden tulû‘ eder. Âb-ı hayâtdan nişân verir bir âb-ı hayvândır kim gûyâ sûre-i [102] bu nehr-i cân-perverin hakkında nâzil olmuşdur. Birer zirâ‘-ı melikî alabalıkları olur kim gûyâ her biri birer mâ’ide-i cennet-i me’vâdır. Cemî‘î vücûdları la‘l-ı Bedahşân ve zümürrüd-i İsvân ile müzeyyen, murassa‘-endâm mâhî-i cinânlardır. Ammâ bu mahalde Umudum Sultân medfûn olup ziyâretgâh-ı hâs [u] âm olmağıla bir kes cür’et edüp bu mâhîleri sayd etmeğe cür’et edemezler, ammâ bir fersah aşağıda sayyâdlar sayd edüp tenâvül etdiklerinde âdemin dimâğı abîr u anber râyihasından mu‘attar olur. Ne kadar tenâvül olunsa hara[r]et [u] sıkleti yokdur,

Ziyâret-i Dumlu Sultân: Ulu âsitânedir. Şeyhi İbrâhîm Efendi dahi mazanne-i kirâme ulu kimesnedir. Andan cânib-i kıbleye Erzurûm sahrâsında (–) sâ‘at gidüp hamd-i Hudâ (–) anda yine sıhhatle, selâmetle, yine kal‘a-i Erzurûm‘a dâhil olup ol sâ‘at tebdîl-i câme olmadan Revân hânının nâmeleri ve hedâyâlarıyla Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimizin hâk-i pâyine yüz sürüp dîdelerimiz rûşen olup şeref-i sohbetleriyle müşerref olup geşt [ü] güzâr etdiğimiz kılâ‘ları ve âsâr-ı acîbe ve garîbeleri hikâyet edüp safâsından ser[a]pây bir kat libâs-ı fâhire ve üç yüz guruş hammâm-bahâ ihsân edüp gümrük kitâbetinden iki kîse avâ’idim dahi ihsân etdi. Bir hafta sâkin olup hikmet-i Hudâ yine Revân hânından muhabbetnâmeler gelüp “Kars kullarından kârbânlarımız {halkın}

müte'ezzî ederler. Bir ağa kullarınız ricâ ederiz. Bu cânibe gelüp âmâde olan kârbân-ı sevdâgerin alup Erzurûm'a gide" deyü mektûb-ı muhabbet-uslûbu Alî Hân Aka ile geldikde hikmet-i İlâh yine bu hakîri onuncu gün Acem diyârına yolladı.

Bin elli yedi mâh-ı (–) günü Revân diyârına revâne olduğumuz bildirir

Evvelâ Erzurûm'dan cânib-i şarka 12 sâ'atde,

Menzil-i Hasankal'ası: Mukaddemâ Şuşik kal'ası gazâsına ve Tebrîz diyârına azîmet etdikde bâlâda evsâfı mestûr, andan yine cânib-i şarka Pasin sahrâsı içre,

Karye-i Badılcivânlı: Ermeni köyü ve ze'âmetdir, anı ubûr edüp 9 sâ'atde,

Menzil-i Meydâncık: Re'âyâsı cümle Yarmeni kefereleridir. Pasin sahrâsında âbâdân ze'amet kenddir. Andan yine şarka 10 sâ'atde,

Evsâf-ı kal'a-i Mijingird : Erzurûm eyâletinde Horasân beği hükmünde kal'ası bir yalçın kaya üzre şekl-i murabb'a küçük kal'adır. Dizdârı ve yüz elli neferâtları ve iki yüz mikdârı hâneleri vardır, ammâ çârsû-yı bâzârı yokdur. Pasin kazâsı niyâbetidir. Süleymân Hân'ın bir câmi'i var ve bir hammâm-ı muhtasarı ve bir hânı var, bâğı ve bâğçesi yokdur, ammâ mezâri'inde mahsûlâtları çokdur.

Andan yine şarka 6 sâ'at Erzurûm hudûdında **Hân Deresi**'n aşup Kars eyâleti hudûdına kadem, Yedi Kilise nâm harâb deyr-i benâmı geçüp bir teng [u] târ çengelistân boğazı dahi ubûr edüp cânib-i garbda çemenzâr-ı zemîn [ü] lâlezâr ile 6 sâ'at garba meyyâl gidüp,

Evsâf-ı kal'a-i Bârdûz: Kars hâkinde Kerîmeddîn Hâtûn binti Akkoyunlı el-Melik İzzeddîn bînâsıdır kim kal'anın atebe-i ulyâsı cenbinde celî hat ile târîhi mestûrdur. Kal'ası bir dere kenarında çâr-kûşe seng-binâ bir kal'a-i ra'nâcıkdır. Dizdârı ve yüz elli kadar mezheb-i Kaderî neferâtları vardır. Câmi'i ve mesâcidleri ve bir müfîd [ü] muhtasar hammâmı vardır. Çârsû-yı bâzârı ve hânları ve gayrı imâretleri ve bâğ u bâğçesi yokdur. Andan yine kıbleye (–) sâ'at,

Evsâf-ı kal'a-i kadîm Keçivân, şehr-i Dûdımân, binâ-yı Enûşirvân: Ba'zı tevârîhlerde Pîjen ve Şeffâk ve Efrâsiyâb cengleri hikâyetinde tahrîr olunan kal'a-i Dûdımân-ı Keçkıvân bu kal'a-i şehr-i kadîmdir {deyü tahrîr etmiş}. Zamân-ı kadîmde *[323b]* Âl-i Abbâsiyân'dan Bağdâd-ı behişt-âbâd halîfesi el-Müstansır Billah hükmünde iken Moğol tâ'ifesinden Hülâgû Hân gelüp bu şehri harâb [u] yebâb ve ahâlîsin kebâb edüp Bağdâd'ı dahi harâb etdi. Ba'dehû bu şehr-i Keçkıvân-ı Dûdımân, Karakoyunlu Kara Yûsuf Şâh hükmünde iken ol kadar âbâdân olup mânend-i Erzen Bender-i Ahlât şehri oldu. Andan Timur-ı bî-nûr gelüp harâb tiye (?) harâb etdi. Ba'dehû Süleymân Hân Nahşivân'a gelirken talî'a-i asâkir-i İslâm olan Lala Kara Mustafâ Paşa feth edüp Kars eyâleti hükmünde hâlâ imâristândır, ammâ bender şehr değildir. Kal'ası bir dereli yerde şekl-i murabba bir küçük kal'adır. Hâkimi başka sancak beğidir. Hâss-ı hümâyûnı 153.500, ze'âmet (–) ve timar (–) vardır. Alaybeğisi ve çeribaşısı vardır. Kânûn-ı Süleymânî üzre cebelüleri ile ve beğinin askeriyle cümle bin iki yüz mükemmel asker olur. Kal'a dizdârı ve azeb ve gönüllü ağası ve üç yüz kal'a neferâtları ve yüz eli akçe kadısı ve yedi aded ma'mûr Keçîvân nâhiyeleri vardır. Cümle bin iki yüz aded tîn-i türâb ile mestûr hâne-i ma'mûrları ve üç aded câmi'-i muhtasarı her esnâfdan kırk elli aded dekâkînleri

vardır. Andan (–) sâ‘at şarka gidüp,

Evsâf-ı intihâ-i serhadd-i Âl-i Osmân, kal‘a-i Kars-ı Dûdımân

Devlet-i Âl-i Osmân’da üç Kars sancağı vardır. Biri Silifke’de Karataşlık Karsı, biri Mar‘aş Karsı, biri Dûdımân Karsı. Bu Kars kadîmdir. Sene 987 târîhinde Murâd Hân-ı Sâlis asrında Lala Kara Mustafâ Paşa serdâr-ı mu‘azzam olup Anadolu Vezîri Ca‘fer Paşa ve Şâm Vezîri Vezîria‘zam Tavîl Mehemmed Paşazâde Hasan Paşa ve Milânlı Alî Paşa ile cümle yüz bin asâkir-i nusret-me’ser bu Kars hâkine gelüp meks etdükde kızılbaş-ı bed-ma‘âşın harâb [u] yebâb etdüğü Kars’ı imâr etmeği ma‘kûl görüp ta‘mîr ü termîme mübâşeret etdiklerinde Rûmeli Paşası Mahmûd Paşa kulundan bir çâr-kûşe beyâz mermer üzre Arabî celî hattıyla bir târîh çıkup aşağı varoşun kıbleye nâzır kapunun cenbine komışlardır kim ol târîh budur:

İnşâu hâza’l-kal‘ati’l-mübâreketi âsafu’l-mülûk Fîrûzkâ-yı Âkây e‘azzallahu ensârehu fî eyyami, Mevlânâ es-Sultân el-Melik İzzeddîn ebbedallahu devletehu ve ta‘mîru i‘ânetihî binti’s-Sultân Kerîmeddîn Begüm el-ma‘rûfe Nûrullah. Nevverallahu kabrehâ ve merkadehâ. [103] *Sene 548.*

Hakkâ ki üstâd-ı hattât, seng-i kirâz-ı mücellâ üzre yazmış, ammâ üstâd-ı mermer-bür sikke mermerde kazımış, bânî-i Kars Lala Paşa bu âsâr-ı atîkaya kemâl-i ri‘âyeten ol mahall-i hâ’ita vaz‘ edüp âsâr-ı hayrâtı ayân eylemiş. Bu târîhden ma‘lûm oldu kim kal‘a-i kadîm ve binâ-yı Kerîmüddîn ısmet-karîn mu‘avenet [u] muzâheret ile binâ olunmuşdur. İkinci bânî Lala Paşa olup yetmiş günde kal‘ayı itmâm edüp cümle cebehânesi ve sâ’ir elzem-i levâzımâtlarından cümle mühimmâtların âmâde edüp derûn-ı kal‘ayı imâr ederken askerî tâ’ifesinden sulehâ-yı ümmet bir hâfız-ı hamele-i Kur’ân kimesne bir vâkı‘a-i sâliha görüp Lala Mustafâ Paşa’ya nakl etdiği rü‘yâ budur:

Bir pîr-i nâtüvân zâhir olup “Bana Ebü‘l-Hasan-ı Harakânî derler, benim makâmım bu mahaldedir ve alâmet [ü] nişânım istersen ayağım ucunda bir çâh-ı amîk vardır, anı kazup tâ ki acâ’ib göresin” deyü haber verdiği vâkı‘ayı ol sulehâ serdâra bildirince derhâl niçe yüz ummâller ol ta‘yîn olunan çâhı hafr edüp ol çâh içre bir çâr-kûşe sommâkî çıkup ol seng-i ahmeri tevhîd [u] tezkîr ile küşâde kılup *“Menem şehîd-i sa‘îd Harekânî”* [104] deyü ser-i sa‘âdeti üzre bir hüsn-i hatlı mermer bulurlar. Vücûd-ı şerîfi henüz ter ü tâze olduğundan mâ‘ada bâzûsunda, zahm-âlûd olan yerinde sarılmış makrame ve cümle hırka-i peşmînesi çürümeyüp sağ tarafındaki zahmından hûn-ı ahmer-gûnu dahi cereyân etmede. Cümle guzât-ı müslimîn bu hâli görüp tevhîd u tezkîr ile kabr-i şerîfin ke’l-evvel setr edüp derûn-ı kal‘ada ibtidâ âsâr-ı binâdan Lala Mustafâ Paşa’nın hayrâtı bu tekye-i Hazret-i Hasan Harakânî‘dir ve câmi‘-i pür-envârdır.

Andan bu kal‘a-i Kars eyâlet kayd olunup hâlâ dest-i Âl-i Osmân’da “Eyâlet-i Kars’a mutasarrıf olan vezîrim fülân paşa” deyü emr-i pâdişâhîde eyle tahrîr olunur. Acem serhaddi ağzında serhadd-i Dûdımân’dır. Niçe kerre ber-vech-i arpalık üç tuğlu vezîrlere ihsân olunmuşdur. Hâlâ paşasının taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnı 600.000 akçedir. Kadîm-i eyyâmda Erzurûm sancağı idi. Süleymân Hân tahrîrinde Pasin sancakları ilhâk olup eyâletinde yedi sancakdır. Ammâ defter kethüdâsı ve defter emîni ve timar defterdârı ve mâl defterdârı ve çavuşlar kethüdâsı ve emîni yokdur. Sancakları bunlardır kim zikr

olunur:

Evvelâ Ar[da]hân-ı küçük, Hocacân ve Zarşâd ve Keçivân *[324a]* ve Kağızmân ve Varîşân ve Kars sancağı paşa tahtıdır. Erba[b]-ı zu‘amâ 7 ve erbâb-ı timar 102, kanûn üzre cebelüleriyle ve paşasının askeriyle cümle üç bin asker-i güzîde olur. Kerrât ile yedi sekiz Acem hânlarına karşu komuşlardır. Alay beğisi ve çeribaşısı ve üç yüz pâyesiyle kadısı ve kal‘a dizdârı ve yedi azeb ağası ve üç oda yeniçeri ağası ve bir oda cebeli ve bir oda topcusu vardır. Ammâ ekseriyyâ çorbacıları neferâtlarıyla Erzurûm’da dururlar. Ve cümle kal‘a neferâtları bin beş yüz güzîde *“Benem diger nîst”* diyen kuldur. Bu serhadlerde Van kulu ve Kars ve Ahıçka kulu şecâ‘at ve fetâlıkda meşhûrlardır. Bu Kars kullarının senevî mevâcibleri hâssı nehr-i Murâd kenarında Birecik kal‘ası önünde geçit gemilerinin mahsûlleri ve Haleb eyâletinde Suruc ve Bombuc kurâlarının mahsûlleri bu kal‘a kullarına ocaklık kayd olunup senevî mevâcibleri yetmiş yük akçe olur. Ve eyâlet-i Kars cümle on aded kazâdır ve kazâsı, nâhiyesi sekiz adeddir. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfları vardır. *Zâdekallah*…

Eşkâl-i kal‘a-i Kars: Şimâlî tarafında ensesi top menzilinden ba‘îd bir kûh-ı bâlâdır. Anın dâmeninde bu kal‘anın iç kal‘ası bir püşte üzre vâkı‘ olmuşdur, ammâ aşağı hisâr bir düzde vâkı‘ olmuşdur ve cümle beş kat sûr-ı kavî addolunmuşdur ve nârin kal‘ada ancak bir hâne vardır. Kal‘a kapusu cânib-i şarka nâzırdır. Ve yukaru kal‘a ta‘bîr olunan orta kal‘a kapusu cânib-i garba mekşûf hadîd bâb-ı kavîlerdir. Bu sûr içre dizdârhânesi ve iki yüz neferât levendât hâneleri ve mükellef ve mükemmel cebehâneleri vardır. Ammâ bu orta hisârda çârsû-yı bâzâr ve hân ve hammâm ve imâret yokdur. Bu kal‘adan aşağı varoş-ı hisâr-ı kebîrdir ve iki kat sûr-ı metîndir ve üç bâb hâdîd [u] cedîd dervezelerdir. Dâhil-i bâbda âlât-ı silâh ve tuğulka ve ser-penâhlar ve tüfenk ve cidâ vü gûnâ-gûn âlet-i harblar ile ârâste ve bevvâbân [u] dîdebânlar ile pîrâste olmuş derveze-i kavîlerdir. Bu kapuların biri cânib-i garba Su kapusu ve Çeri kapusu derler, Erzurûm’a mekşûfdur, biri cânib-i kıbleye meftûh Orta kapudur kim Kağızmân tarafına meftûhdur. Ve biri cânib-i şarka Behrâm Paşa kapusudur, Revân tarafına küşâdedir. Bu kal‘a dîvârının üstünde karavulhânelerde şeb [u] rûz müstahfızânlar nigehbânlık edüp her şeb-i muzlimde kal‘a hâ’itların meş‘aleler ile çerâğân ederler. Varoş-ı hisârın kaddi ol kadar âlî değildir ammâ gâyet arîz ve metîn binâ-yı sengîndir. Ve aşağı kal‘anın dâiren-mâdâ[r] handakı yerine göldür kim Behrâm Paşa kapusundan Orta kapuya {varınca ihâta etmiş âb-ı hayât göldür. Bu tarafdan kal‘aya aslâ zafer mümkün değildir}. Ve etrâf-ı kal‘ada cümle iki yüz yigirmi aded kulle-i sedd-i Kahkaha’lardır ve cümle iki bin seksen dendân-ı bedendir. Ve bu rıbât-ı azîmin dâiren-mâdâr cirmi beş bin yedi yüz adımdır.

Cümle imâretleri beyân eder : Bu kal‘a içre cümle üç bin hâne-i a‘yân [u] eşrâf ve gayrı büyût-ı ehl-i kâr esnâf vardır. Ve cümle kırk yedi aded mihrâb câmi‘ ve mesâcîd-i pür-savâbdır. Ammâ sekizinde salât-ı cum‘a edâ olunur. Evvelâ cümleden kadîm binâ-yı Lala Paşa, **Câmi‘-i eş-Şeyh Hazret-i Hasan-ı Harakânî,** bâlâda evsâfı tahrîr olunan sultândır kim câmi‘i civârında medfûn olup ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır.

Andan Su kuyusu tarafında **Va’ız Efendi Câmi‘i** ve meydân semtinde **Ulu Câmi‘** ve **Süleymân Efendi Câmi‘i** [105] nass-ı kâtı‘ı fermân üzre kenîseden vely olunmuş câmi‘-i latîfdir. Andan **Hüseyin Kethüdâ Câmi‘i**, Kızıl Kilise nâmıyla meşhûr-ı âfâk bir deyr-i

mu‘azzam idi. Fermân-ı şehriyârî ile câmi‘-i pür-nûr olup zulmetden halâs oldu. Hâlâ cemâ‘at-i kesîreden hâlî değildir. Zîrâ bu şehrin halkı gâyet musallîlerdir. Ve **Ömer Efendi Câmi‘i**, kızılbaş-ı bed-ma‘âş bu kal‘aya istîlâ etdikde bu câmi‘-i latîf sâhibi Ömer olmağıla bu câmi‘i pür-envârı münhedim edüp zîr-i zeber eyleyüp sâ’ir cevâmi‘leri kârbânsarây-misâl âyende vü revendelerin çârpâ hayvânatları bağlanırmış.

Ve Behrâm Paşa Kapusunda **Kaltakcızâde Câmi‘i**, kâr-ı kadîm ve binâ-yı azîm câmi‘dir ve {minâresizdir} ve **Taş Câmi‘i** ve **Bayrâm Çelebizâde Câmi‘i** ve şehrin kıblesi tarafında köprüden ubûr edüp varoşda, **Emîr Yûsuf Paşa Câmi‘i** minârelidir.

Bunlardan mâ‘ada mesâcidlerdir. Ve cümle hâk-i pâk ile mestûr cevâmi‘ler ve on sekiz aded mekteb-ı sıbyân [u] tıflân-ı nâ-resîdelerdir. Lâkin medâris-i tahsîl-i ulûmları mahsûsan olmayup ***[324b]*** cümle ulûm câmi‘lerde tilâvet olunur.

Ve Su kapusunun iç yüzünde beden dibinde Emîr Yûsuf Paşa hammâmı âb [u] hevâsı ve binâsı gâyet latîf ve müferrah ve dilküşâ ve rûşenâ hammâmdır. Ve Orta kapunun iç yüzünde Eski Hammâm dahi gâyet hûb hammam-ı germâbdır.

Bu şehirde darü‘l-hadîs ve dârü‘l-kurrâ ve dârü‘l-it‘âm yokdur. Ammâ her hânedânda ni‘metleri âyende vü revende ve garîb ve gurebâya mebzûldur. Zîrâ gâyet mahsûldâr bir dâr-ı diyârdır. Ve kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur, ammâ cümle iki yüz aded çârsû-yı bâzâr dekâkînleri olup cümle Hind ü Sind ü Acem tefârûk-ı Mısr-ı Fârûk’ları bulunur. Ve iklîm-i hâmisin vasatında olmağıla şiddet-i şitâsı kesretinden bâğ u bâğçesi yokdur.

Ammâ mahsûlât-ı hubûbâtı çokdur. Ve ahâlîsi gâyet zinde âdemlerdir, ticâret ve zirâ‘at ile geçinirler bir alay guzât-ı müslimîndir. “Şöhret âfetdir” deyü fakîrânice ve fevkânî ve tahtânice beytü‘l-hazenleri var. Cümleden mükellef Ulu Câmi‘ kurbunda Paşa Sarâyı ma‘mûrdur. Yukarı kal‘a altındadır ve mahkeme-i şer‘-i Rasûl-i mübîn bu sarây kurbundadır ve alaybeği hânesi mahkemeye muttasıldır. Ve kul kethüdâsı ve çavuşlarının hâneleri bu mahaldedir kim ma‘mûr hânelerdir. Ve bu kal‘anın kıble cânibi göl olmağıla ve kapusu ve Orta kapu tarafı dahi halîc olmağıla bu aşağı kal‘anın handakı yokdur ammâ yine sa‘b u metîn kal‘adır. Cânib-i selâsından bir vecihle düşman meterise girüp zafer bulmak mümkün değildir.

Bu Kars’dan cânib-i şimâle 12 sâ‘atde Orçivek köyün geçüp Bağarsık deresin geçüp ve Ulğar yaylasın 12 sâ‘atde aşup üç günde kal‘a-i Ahıska’dır ve Kars’dan Kargabâzârı‘n geçüp Ardahân’a bir konakdır ve Kars’dan yine şimâle 10 sa‘atde kal‘a-i Göle’dir bu kal‘a-i {Kars’a} dâhil olduğumuz günde vali-i vilâyet (–) Paşa’ya ve sâ’ir kul ağalarına Erzurûm Vâlisi efendimiz Defterdârzâde Mehemmed Paşa’nın mektûb-ı dürer-bârların verüp dîvân-ı pâdişâhîde kırâ’at olunup mefhûmu ma‘lûmları olunca cümle a‘yân-ı huzzâr-ı meclis “Hâşâ ki biz Revân’ın Acem kârbânın urup rencîde etmiş olak. Bu bize Acem’in ve Kağızmânlı‘nın iftirâ-yı mahzıdır. Geçen hafta Kağızmânlı bâc almak bahânesiyle Revân tüccârın müte’ezzî etdiler, anların haklarından gelmek gerekdir” deyü cümle iş erleriyle Kars’dan atlarımıza süvâr olup cânib-i kıbleye bir çemenzâr sahrâ ile bir konak gidüp nehr-i Araz kenarına varup andan karşu tarafa keleklerle ubur edüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Kağızmân hâk-i Azerbaycân: Nehr-i Araz‘ın cânib-i kıblesi umûmen kılâ‘ [u] büldânları Azerbaycân hudûdu add olunur. Zîrâ bu mahalle nehr-i Araz cânib-i

garbda Bingöl yaylağından tulû‘ edüp niçe kılâ‘ [u] büleydelere râst gelüp cânib-i şarka cereyân ederek Arpa çayıyla Ağrı dağı mahallinde nehr-i Zengî‘ye mahlût olur. Bu kal‘a-i Kağızmân dahi Araz’ın karşu kıble tarafında olmağıla Azerbaycân hudûdundadır, ammâ Âl-i Osmân’ın Kars eyâletidir. Enûşirvân’ın kızlarından bir duhter-i pâkize ahterinin binâsı olmağıla anın ismiyle müsemmâ bir kal‘adır. Niçe mülûk destine girüp âhir Uzun Hasan Şâh destine, andan Şâh İsmâ‘îl destinden sene (–) târîhinde Süleymân’a itâ‘at edüp Kars eyâletinde başka sancak beği tahtıdır. Beğinin hâsı kânûn üzre 200.000 akçedir. Ze‘âmet 9 ve timar 178, alaybeğisi ve çeribaşısı vardır. Cümle tokuz yüz asker olur ve yüz elli akçe kazâdır. Dizdârı ve üç yüz kal‘a neferâtları vardır. Vazîfe-i mu‘ayyeneleri tuzlalarından hâsıl olur. Kal‘anın cânib-i garbîsinde tuzla-yı azîm ve me‘âdin-i kavîdir ve değirman taşı ma‘deni vardır. Acem’e ve Erzurûm’a ve sâ’ir diyârlara seng-i âsiyâb bu Kağızmân dağlarından gider. Ve yara taşı, cerrâhlar merhem-i Süleymânî edüp yaraya ve bereye korlar, mücerrebdir. Ve kuyumcular böresi ve berber bileğisi ve sümüger taşı, ya‘nî kayağan taşı ma‘deni bu Kağızmân dağlarında hâsıl olup kal‘a neferâtlarına mahsûlü kânûn üzre aklâm kayd olunmuşdur. İki yerde altun ve gümüş ma‘denleri vardır. Ammâ hâsılı harcına kifâyet etmediğinden hâlâ mu‘attaldır. Ve’l-hâsıl cümle on bir me‘âdin vardır. Kal‘ası, sâhil-i Araz’da bir bayır yüzünde Şeddâdî binâ-yı metîn ve şekl-i murabba‘ bir kal‘acıkdır. İçinde Süleymân Hân câmi‘i var. Ve cümle zîr ü bâlâsında yedi yüz hâne-i muhtasarı vardır. Câmi‘leri ve hânı ve hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Bender şehir değildir, ancak serhaddir. Revânın cânib-i garbîsinde nümâyân olan Ağrı dağı bu Kağızmân’a karîbdir kim memdûh-ı âfâk kûhların birisi dahi bu cebel-i Ağrı‘dır. Terekeme Türkmânlarına yaylakdır. Ve bu Kağızmân Araz kenarında olmağıla âb [u] hevâsı sehl-i sevâhile karîb olup câ-be-câ bâğ u bâğçeleri vardır. Ve halûk ve halîm ve selîm ahâlîsi ve câ-be-câ mahbûbeleri vardır. Ekseriyyâ levendâtları Acem mânîsi teğannî ederler, hoş-âvâz ve hoş-tab‘ kimesneleri vardır. Bu şehre Kars a‘yânlarıyla {Kağızmân’a} dâhil oldukda beğinin dîvânına cümlemiz hâzır olup *[325a]* Kars kullarıyla Kağızmân kullarımız azîm mücâdeleleri geçüp Kağızmân ağaları yemîn billah edüp “Biz Acem kârbânına dest-dırâzlık etmedik. Ancak kânûnumuz üzre bâcımız alırız” deyü inkâr ile cevâp verüp hakîr destimizde olan buyurdı-yı şerîfler ile Kağızmân ağalarından Hasan Ağa’yı ve Çalık Safer Ağa’yı ve yedi ağa dahi alup “inkâr etdiklerine göre isbât-ı vücûd etsinler” deyü,

Cânib-i Revân’a revâne olduğumuz menâzilleri beyân eder

Kars paşasından ve on bir ağavâtdan ve Kağızmân beğinden ve a‘yânlarından ücret-i kadem hakîre bir kîse guruş ve iki Mahmûdî at ve iki Gürcî gulâmı alup Kağızmân’dan yine nehr-i Araz’ı kelekler ile güzer edüp Kars hâkiyle 9 sâ‘at cânib-i şarka gidüp,

Evsâf-ı kal‘a-i Moğazbird: Hâk-i Gürcîstân’da Kars eyâleti hükmünde kânûn-ı kadîm üzre mir-i lîvâ tahtı idi. Niçe kerre kızılbaş istîlâ edüp ülkesi harâb u yebâb olmağıla hâlâ Kars nevâhîleridir. Kal‘asın İrân-zemîn şâhları hânlarından Moğaz Hân binâsıdır. Ba‘dehû Akçakoyunlu destine, andan Şâh İsmâ‘îl destinden Süleymân Hân feth etmişdir. Hâkimi kal‘a dizdârıdır ve yüz elli neferâtı vardır ve niyâbetdir. Kal‘ası havâlesiz bir kaya üzre şekl-i muhammes Şeddâdî taş binâ bir küçük kal‘a-i ra‘nâdır. Lâkin küçük kal‘acıkdır. Cümle altı yüz kadar bâğlı ve bâğçeli ve taşra varoşlu hâneleri var. Câmi‘ ve hân ve hammâmı ve on aded dükkânı var. Gayrı imâret-i âlîlerinden bir âsâr-ı binâ yok bir

serhaddir. Bu kal‘anın dibinden nehr-i Arpaçayı cereyân eder. İbtidâ tulû‘ı Gürcîstân câniblerinden gelüp bu mahalden ubûr ederek Araz’a altı sâ‘at karîb yerde kend-i Tekletî dibinde nehr-i Araz’a mahlût olur, ab-ı hayât Arpaçayı‘dır. Ve bu Moğazbird, Acem’in Şorakil kal‘ası hâkiyle müşâdır. Lâkin Şorakil kal‘ası dest-i Acem’de kalup cümle Şurakil nevâhîleri Kars hükmünde kalmışdır. Mabeyne-hümâsında mezkûr Arpaçayı hâlâ hâli üzre hudûddur. Bu nehrin karşu şark tarafı Acem’dir. Beri, garb tarafı Kars hâkidir.

Ve bu Moğazbird’in cânib-i (–) ensesinde bir menzilde **kal‘a-i Ani**, Kars hükmünde bir püşte üzre çâr-kûşe harâb bir küçük kal‘adır. Enûşirvân binâsıdır, derler. Zîr-i kal‘ada bir ma‘mûr kendi var, ze‘âmetdir, re‘âyâsı Ermenilerdir. Bu Ani kal‘asıyla Kars mâbeyninde iki Yahni dağı vardır, verâsında kal‘a-i Kars’dır kim Ani kal‘ası harâbına mâbeyni bir konakdır. Bu Ani kal‘asın ubûr edüp çemenzâr vâsi‘ sahrâ içre 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Zârşed, intihâ-yı serhadd-i Serâmed: İrân-zemîn şâhları binâsıdır. Bunda hayli Acem zâr-ı şedîd çekerek dendân-ı tîğdan geçdikleriyçün bu kal‘aya Zârşed deyü nâm verirler. Hâlâ eyâlet-i Kars’da sancak beği tahtıdır. Mîr-i livâsının hâssı (–) akçedir. Timarı (–) ve ze‘âmeti (–) alaybeğisi ve çeribaşısı vardır. Hîn-i gazâda cümle bin iki yüz müsellah asker alır. Yüz elli akçe kazâdır. Müftî ve nakîbi yokdur. Dizdârı ve yüz elli neferâtı vardır. Kars kuluyla ma‘an vazîfe-i mu‘ayyenelerin alırlar. Kal‘ası bir sahrâ-yı ferah-fezâda bir püşte üzre Şeddâdî seng-binâ çâr-kûşe ve ma‘mûr kal‘a-i ra‘nâdır. Ammâ ol kadar büyük değildir. Dâiren-mâdâr cirmi ma‘lûmum değildir. Cümle enderûn [u] bîrûnunda hâk-i amber-i pâkli üç yüz hânelerdir.

Câmi‘î ve zâviyesi ve hammâmı ve hânı ve esvâk-ı muhtasarı var. Kars’dan cânib-i şarka Revân yolu üzre vâkı‘ olmuş bir konak yerdir ve âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Bu Zârşed kal‘asından yine cânib-i şarka 9 sâ‘atde,

Kend-i Talaş: Şâh-ı Acem hâkinde revân hudûdudur. Andan kend-i Karatay’ı geçüp 12 sâ‘atde cânib-i şarka,

Menzil-i Üçkilise: Kayser-i Rûm binâsıdır, derler. İbret-nümâ bir deyr-i bâlâ-yı âcîbdir. Üç deyrin birinde cümle Ermeni kızları sâkin olur, birinde Rûmlar ve birinde Ermeniler sâkin olur. Üç kilise-i mu‘azzamlardır. Diyâr-ı Acem’de ma‘rûf ve mevsûf deyr-i kadîm biri bu Üçkilisa’dır. Biri Nahşivân yolunda Yedikenîse’dir, amma bunda dahi ibret-nümâ âsâr-ı garâ’ibler ve mutalsamât-ı acâ’ibler ile mebnî bir deyr-i kavîdir.

Vâcibü‘s-seyr iberün biri “miron yağı” nâmıyla bir yağ bu deyrde hâsıl olur. Nebâtât u giyâhâtın vefreti hâkinde cümle ahşâbâtları bıtrîk ve kıssîsler cem‘ edüp bir kazan-ı azîmi bir halıçe-i harîr şekilli bir döşeme üstüne kazanı koyup germâ-germ âteş edüp üç sâ‘atde cümle giyâhâtlar pişüp halıçeye aslâ âteş te’sîr etmeyüp ke’l-evvel durur. Ba‘dehû mezbûr kazan üzre nebâtın yağı gelüp ol yağı cerre ve kumkumalara doldurup cemî‘î Firengistân ve cümle kâfiristâna teberrüken gönderüp anlardan bu deyre nezerâtlar gelir. Ol yağı cemî‘î emrâz-ı muhtelifeye ve cemî‘î zahmdâr olanların zahmuna dürtüp şifâ bulurlar zu‘mına zâhib olmuşlar.

Acibe-i diğer: Bu deyrin havlısında meydân-ı muhabbet içre bir tâk-i bâlâ altında bir mu‘allak kalın demir vardır. Hemân dâ’imâ mu‘allak durur. Bir cânibe şeş cihetden bir

yire *[325b]* ittisâli yokdur. Hakkâ ki sihr-i i‘câz bir musanna‘ nihânî kâr-ı ibret-nümâdır. Cümle keferelerin zu‘m-ı bâtıllarıyla Hazret-i İsâ havâriyyûnu Şem‘ûn-ı Safâ‘nın kerâmetiyle mu‘allak durmuş ola. Ebleh müselmânlar dahi gördükde hayrân kalup i‘tikâd ederler. Zîrâ şiddet-i rûzgâr bu hadîd amudcuğa isâbet etdikçe mütezelzil olur. Niçe Ehrimen âdamlar vaz‘-ı yed etmesinler deyü cânib-i etrâfına muhkem sunta dırahtından parmaklık çekmişler. Ammâ ma‘rifet-i amûd-ı hadîd, üstâd-ı hukemâ-yı bennâ-yı kudemâ bu demir direciğin üstünde evvel ol tâkı binâ edüp tâkin ta zirve-i âlîsi ortasına bir seng-i azîm mıknatıs komuş ve bir mıknatıs taş-ı kebîri dahi hendese üzre âlî mıknatısın aşağısı olan zemîne {komuş}, ba‘dehû bu demir direciği bu iki mıknatıs taşlarının mâbeynine vaz‘ edince iki seng-i mıknatısın mâbeyninde mu‘allak kalmışdır. Yohsa ne kerâmet-i havâriyyûn-ı Şam’ûn ve ne tılısm-ı Şemsûn’dır. Her gören engüşt-ber-dehen edüp valih [u] hayrân olur. Bu hakîr-i pür-taksîr akl-ı kâsırumla böyle mülâhaza etdim. İnşâallah mülâhazamızda sehv ü hatâ yokdur.

Ve bu deyrin beş yüz mikdârı papas ve ruhbânları vardır. Taraf-ı Acem’den ve cânib-i Âl-i Osmân’dan her şeb beşer ve altışar yüz ad[ed] atlı gelüp meks edüp çul ve tobra çıkarmadan cümle râhibler mihmândârlık edüp şîr-i hurma ve kutr-ı nebât-ı Hamavî ve Şâmî ta‘âm-ı mâ-hazar getirüp şeb [u] rûz hizmet ederler, aceb âsitâne-i Hazret-i Mesîh’dir. Andan yine cânib-i şarka düz sahrâ içre (–) sâ‘atde nehr-i azîm Araz ve nehr-i Zengî‘yi bir cisrden ubûr edüp def‘a-i sânîde yine,

Evsâf-ı Revân-ı Azerbaycân: Hamd-i Hudâ Revân Hânı Takî Alî Hân hemşîresinin sûrundan Bakü kal‘asından gelüp doğru anların sarâyına mihmân olup ertesi Kars ağaları ve Kağızmân ağalarıyla hân dîvânına varup Karslı ve Kağızmânlı “Hânım! Bizi Erzurûm vezîrine hılâf-ı inhâne arz edüp kârbân urdılar deyüp üzerimize Evliyâ Ağa’yı ne mübâşeret göstermişsiz, lâyık mıdır?” deyü mâbeynlerindeki güft [ü] gû tahrîr olunmaz. Âhiru’l-kelâm kal‘a ağaları bî-günâh çıkup iftirâ edenler kârbân halkı imiş. Anlar hod Erzurûm’da mâ-beyne muslıhîn girüp Takî Alî Hân cümle ağalara üç gün ziyâfet-i uzmâ edüp hakîre yine beş tümen Abbâsî ve bir at ve paşaya bir katar tâvûsî maya devesiyle Revân pirinci ve serhad ağalarına dahi beşer onar pârçe ihsân edüp kal‘a-i Revân’dan hân mektûblarıyla tekrâr

Erzurûm’a avdet etdiğimiz menâzilleri beyân eder

(–) (–) (–) (–) Yedi yüz baş kârbân ile Revân’dan çıkup cânib-i garba 5 sâ‘atde,

Kend-i Abdâllar: Yüz hâneli ve bâğ u bâğçeli kızılbaş kendidir. Hîn-i fethde Kars hudûdu ifrâz olunmuşdur. Ammâ yine hâlâ Acem’e tâbi‘lerdir. Andan şimâle meyilli 4 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Abbârân: Beş yüz hâneli Gökdolak kavmi sâkinlerdir. Andan yine garba kûh-ı giyâhât ve nebâtât içre (–) sâ‘at gidüp,

Menzil-i kend-i Şarâbhane: Bir püşte üzre ziyâretgâhlı ve üç yüz hâneli ma‘mûr u âbâdân bâğı ve bâğçesi bî-hisâb Ermeni köyüdür ve Kars hudûdunda ze‘âmetdir. Andan yine garba çemenzâr mahsûllü deştler üzre dâmen-i kûhlarda Murâd Hân’ın vîrân etdüğü kal‘aları temâşâ ederek 4 sâ‘atde,

Menzil-i kend-i Begim: Zamân-ı kadîmde Uzun Hasan Şâh’ın duhter-i pâkîze-ahteri

kendi olduğundan ile'l-ân kend-i Begim derler. Hâlâ Şâh kızlarına diyâr-ı Acem'de *begim* derler. A'yân [u] eşrâfa *aka* der[ler],

……. (1 satır boş) …….

Bu Begim kendi, Kars hükmünde üç yüz hâneli Ermeni ve Aznavûr Gürcî kavmleri dahi vardır, ammâ kadîm-i eyyâmda şehr-i azîm Timur-ı bî-nûr harâb [u] yebâb etmiş, hâlâ Arpaçayı kenarında âsâr-ı binâları zâhir ve bâhirdir. Ol binâlar içre yedi aded künbet-i âlîler vardır. İçinde Akçakoyunlu pâdişâhlarından Meymendî Hân ve Avşar Hân ve Otağa Bây Hân ve Gündüz Bây Hân nâmân hân-ı hânân-ı şehinşâhânlar serîrler üzre kimi yatar ve kimi oturur, gûyâ hayâtdadırlar. Her şahsın seng-i mezârlarında ve atebe-i âlîlerinde ism [ü] resimleri ve sebeb-i mevtleriyle târîhleri vardır. Ve bu şehr-i harâbın cânib-i selâsı yaylağ-ı azîmlerdir. Andan yine cânib-i garba sazlıklı ve bataklı yerleri ve ba'zı mahalli çemenzâr vâdîleri (–) sâ'atde ubûr edüp,

Menzil-i evsâf-ı kal'a-i kadîm makâm-ı Şurakir: Sene (–) târîhinde Hüseyn-i Baykara bu şehrin dibinden cereyân eden Arpaçayı'ndan ve hevâsından hazz edüp bu kal'ayı Hakîm Şorakir'i ta'lîmiyle ilm-i hikmet üzre bu şehri imâr ederler. Andan Kara Yûsuf tasarrufunda iken Timur harâb eder. Andan yine imâr olup *[326a]* sene (–) târîhinde Süleymân Hân kal'a-i Nahşivân üzre giderken tâlî'a-i asker olan Lala Kara Mustafâ Paşa harâb etmişdir, ammâ Timur harâb etdüği âsâr-ı binâlar nehr-i Arpaçay sâhilin dutmuş tâk-i kisrâdan nişân verir âsâr-ı binâlar ve azîm kıbâb-ı âlîler var. Hatta *Tuhfe-i Tevârîh*'de tahrîr etdüğü üzre ilm-i mûsıkîde kitâb-ı edvârda on iki makâm ve yigirmi dörd şu'be ve yigirmi dörd usûl ve kırk sekiz terkîbden olan Şorakir şu'besin Hakîm Şorakir bu şehr imâr olurken bulduğu içün ol şu'benin ismine Şorakir deyüp bu şehr ismiyle müsemmâ bir şu'be-i hoş-hevâdır. Hattâ bu şehrin sağîr u kebîri cümle ehl-i zevk ü ehl-i hevâ olup tarz-ı Acemâne Şorakir'i ve araz-barî âğâzeleriyle muğanniyâtlar okurlar kim âdem safâsından mest [u] medhûş olur. Ammâ hâlâ bu şehr ol kadar ma'mûr değildir. Kal'ası harâbdır. Cümle üç yüz hânesi mestûr-ı türâbdır. Ammâ nevâhîlerinin nısfı Arpaçayı karşusunda olmağıla Revân hükmündedir. Beri tarafı cümle Kars hükmünde vilâyet-i âbâdân ve her cânibleri kurâ ve kûhistân ve binâ-yı ma'mûr [u] âbâdân ve imâret-i hudûdesi firâvân bir ülke-i Gürcîstân'dır. Araz âbının nehr-i Zengî'nin cânib-i şimâlisi kırk konak kûh-ı Elburz'u aşup Bahr-i Haraz'a varınca Dağıstân ile ma'an Gürcîstân add olunur tâ cânib-i garba, Erzurûm'a müntehî olur. Erzurûm, vilâyet-i Erzeni'r-Rûm'dandır.

Bu kal'a-i Şorakir'den yine cânib-i garba beş sâ'atde altı çay geçüp, cümlesi küçük sulardır, bazısı Gürcîstân'dan, ba'zısı kal'a-i Azgûr dağlarından gelüp bu fezâlardan ubûr edüp nehr-i Araz'a rîzân olurlar. Ba'zı yolları bataklı ve çemenzâr ve lâle'ızâr yollardır, anları ubûr edüp,

Menzil-i nâhiye-i Geçdi: Bir nehirdir, ismi ma'lûmum değildir. Sultân Murâd Hân Revân'a giderken bu çaydan geçüp serâperdesi zemîninde bir soffa binâ olunmuş, hâlâ âsârı zâhirdir. Kars a'yânları cânib-i erba'asına ba'zı şecer-i müntehâlar diküp namazgâh etmişler. Hâlâ âyende vü revendelere mihmângâh ve bir çerâgâh soffadır. Andan yine garba (–) sâ'atde bir hâmûn-ı mahsûldâr içre güzer ederek,

Menzil-i karye-i Bulanık: Kars zü'amâlarından Çalık Sefer Ağa'nın serbest ze'âmeti kurâsıdır kim üç yüz hâne-i ma'mûrdur. Andan yine cânib-i garba (–) sâ'at gidüp diğer,

Kal‘a-i Kars: Bir gice Dizdâr Alî Ağa’da mihmân olup ale’s-sabâh cümle ehibbâ ve dûstân ile vedâlaşup yine cânib-i garba mahsûldârlı sahrâlar içre (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Düşkaya: Kars hudûdunda iki yüz hâneli ze‘âmet Ermeni köyüdür. Andan iniş ve yokuş evce ser çekmiş çamlı dırahtistân içre ve câ-be-câ çemenzâr şâhrâh ile (–) sâ‘atde,

Menzil-i Verîşân: Kars hudûdunda mâ-tekaddem sancak idi. Araz’ın karşu tarafında hudûdu Van eyâletinde Bâyezîd kal‘ası hudûduna tahrîr olunup hâlâ Kars alaybeğisi bu Verîşân’da sâkindir, üç yüz hâneli Ermeni karyesidir. Bu mahalden cânib-i şimâle Ahıska iki menzildir. Andan yine garba sahrâ içre 4 sâ‘atde,

Menzil-i kal‘a-i Zeyn Hân: Kars hâkinde iki yüz hâneli ve dizdârı ve neferâtları ve câmi‘i vardır. Hân ve hammâmı ve kırk mikdârı dükkânı vardır. Âyende vü revende tüccârlardan bâc alırlar. Kars paşasının subaşılığıdır. Kal‘ası şekl-i murabba‘ bir taş binâdır. Lâkin bânîsi ma‘lûmım değildir. Ahâlî-i karye dahi bilmediler. Bir küçük kal‘adır ve gâyet akûr kavmi vadır. Andan yine taraf-ı garba çamlı yollar ve beller aşup (–) sâ‘atde,

Soğanlı Beli: Ne‘ûzü billah Rûm’da ve Arab ve Acem [ve] Belh [u] Buhârâ‘da meşhûr-ı âfâk bir beldir kim anı ubûr eden sevdâgerlerin ve gayrı serverlerin beli tâk olur, yüz bin mihnet ile anı aşup (–) sâ‘atde mezkûr belin mâverâsında,

Menzil-i kend-i Kumadamı: Pasin sancağı hudûdunda yüz elli hâneli Araz kenarında Ermeni keferesi karyesidir. Bâğı ve bâğçesi yokdur. Andan yine garba sahrâ ile (–) sâ‘atde **menzil-i karye-i Pasin:** Bir sahrâda üç yüz hâneli Ermenilerdir. Erzurûm’da Muharrir-i Vilâyet Ca‘fer Efendi’nin ze‘âmetidir. Andan iki sâ‘atde nehr-i Araz üzre (–) göz Âl-i Çobâniyândan Sultân Çoban cisri önünden geçüp düz sahrâ içre 3 sâ‘at gidüp,

Menzil-i def‘a Hasankal‘ası: Mukaddemâ mevsûfdur.

Andan yine garba (–) sâ‘atde selâmetle sedd-i Rûm, ya‘nî kal‘a-i Erzurûm[a] dâhil olup paşa efendimizi Abdurrahmân Gâzî mesîregâhında bulup Revân hânının bir katar devesiyle pirincin ve gayrı hedâyâların ve hânın muhabbetnâme ve üç yüz baş kârbânı teslîm edüp Erzurûm içre hâne-i bî-minnetimize sıhhat ile vâsıl olup yine gümrük kitâbeti hizmetimize me’mûr olup her şeb Defterdârzâde efendimizin şeref-i sohbetiyle müşerref olup her şeb Hüseyn-i Baykara sohbetleri ederdik.

Ba‘dehû sene (–) mâh-ı (–) günü Âsitâne-i Sa‘âdet *[326b]* tarafından Sultân İbrâhîm Hânın hatt-ı şerîfiyle Ser-bevvâbân Gemici Alî Ağa ve Sadrıa‘zam Telhîscisi Siyâvuş Ağa Sâlih Paşa emriyle mektûblar getirüp dîvân-ı pâdişâhî olup kırâ’at olundukda mefhûm-ı hatt-ı hümâyûn-ı sa‘âdet-makrûn budur kim “Erzurûm eyâletine mutasarrıf vezîrim Mehemmed Paşa *edâmallahu iclâlehu* hatt-ı şerîfim vüsûl buldukda emr-i şerîfimde tahrîr oluna[n] Erzurûm eyâleti askeriyle ve sâ’ir me’mûr olan eyâlet askeriyle kızılbaş-ı evbâşın Revân kal‘ası kurbunda Kars sahrâlarında deryâ-misâl askerimle dernek ve cem‘iyyet-i asâkir-i evreng-i sâhib-ceng edüp âmâde olasın” deyü hatt-ı şerîf ve emr-i pâdişâhîler kırâ’at olunup Paşa hazretleri “düstûr-ı mükerrem’im” deyü tuğrâ-yı garrâya dest urup eyâlet-i Erzurûm’a ve eyâlet-i Mar‘aş‘a ve eyâlet-i Sivas’a yarlığ-ı belîğler ve kapucubaşıların gönderüp hakîre dahi Canca sancağı ve Tortum sancağına mutasarrıf Seydî Ahmed Paşa’ya gönderdi.

Erzurûm'dan emr-i pâdişâhîler ile şehr-i Bayburd ve Canca'ya ve İspir ve Tortum'a ve Akçakal'a'ya ve gayrıya gitdiğimizi bildirir

Evvelâ Paşa efendimizden emr-i pâdişâhîleri ve cümle kılâ' ağaları mektûbların alup tokuz aded salt hizmetkârlarımızla asker cem'ine azîmet edüp Erzurûm'dan cânib-i şimâla Erzurûm sahrâsı 2 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Kân İki yüz hâneli ma'mûr Ermeni köyüdür. Andan yine şimâle Erzurûm sahrâsında 5 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Şeyh Umudum Sultân: Mukaddemâ Gürcîstân seyâhatinden geldiğimizde nehr-i [Furat'ın] Çay başı olduğu ve azîzin merkad-i pür-envârı evsâfı tahrîr olunmuşdur. Andan yine şimâle dere ve depeler ubûr edüp (–) sâ'atde,

Menzil-i Gürcîboğazı cisri: Nehr-i Furât üzre Sultân Uzun Hasan Şâh binâsı bir cisr-i azîmdir. Abaza Paşa Erzurûm'da âsî iken bu cisr kurbunda kırk oda yeniçeriler der-i devletden gelüp meks etdiklerinde Abaza Paşa haber alup yigirmi bin ceng-âver ve servere Kör Hazînedârı ve İpşir Beği serdâr edüp bu mahalde cümle yeniçerileri dendân-ı tîğden geçirüp bir cân halâs olmamışdır. Hâlâ üstühânları cisr kurbunda püşte püşte yığılmışdır. Andan 6 sâ'atde Gürcîstân boğazın geçüp ol mahalde,

Karye-i Gürcîboğazı: Erzurûm hudûdunda iki yüz hâneli ze'âmet Yarmeni karyesidir. Andan yine çemenzâr [u] lâle ızâr yerleri ubûr ederek 9 sâ'atde,

Menzil-i Dumlu Sultân: Ashâb-ı güzînden bir ulu sultândır kim bir kubbe-i pür-envârın içinde medfûndur, azîm ziyâretgâh [u] ibâdetgâh-ı ünâs âsitânesi vardır.

Ba'zı sâhib-i sülûk kimesneler bu mahalle gelüp teberrüken i'tikâfe girüp erba'în çıkarırlar. Zîrâ nehr-i Furât'ın başı bu âsitânede, bir yalçın kûh-ı bülend vardır, bu nehrin mebde'-i tulû'u ol gâr-ı azîmdir.

Bu mahalde bu âb-ı nâbın lezzetinde lisân kâsırdır kim Cenâb-ı Bârî sûre-i Mürselât'da nass-ı kâtı'la *"mâ'en fürâtâ"* deyü medh etmişdir. Cümle müfessirîn bu, mâ'-i Erzurûm'dur deyü müttefekun aleyhdir.

Ve Hazret-i Risâlet-penâh Ebû Hüreyre hazretleri rivâyetiyle hadîs-i sahîh buyururlar kim [107] Hadîs-i Sahîh'den ihrâc olunmuşdur. Bu nehr-i Furât'a niçe nühûrlar mahlût olup kankı diyârlara uğraduğu bâlâda Erzurûm evsâfında tahrîr olunmuşdur. Terkîme bu mahalde ihtiyâc yokdur. Lâkin bu nehr-i zülâle Erzurûm sancaklarından Kiğı nâm livânın kûhlarında me'âdin-i hadîd olup top güllesi dökerler, ol kûh-ı bâlâlardan niçe yüz uyûn-ı câriyeleri demir ma'denlerine uğrayup andan âb-ı zülâl-i nehr-i Furât'a mahlût olup sehl ta'amına ve lezzetine halel verir. Ammâ mezkûr Dumlu Sultân Kayası'ndan tulû' edüp tâ Kiğı sancağına varınca âb-ı hayâtdan nişân verir bir Kevser-i ıllıyyîndir. Üç kerre hasta kimesne nûş etse bi-emrillah şifâ bulur. Anınçün ahâlî-i Erzurûm cümle ten-dürüstdür.

Bu nehr-i zülâl hâtıriyçün Dumlu Sultân, Hazret-i Risâlet'den sonra bu nehre Cenâb-ı İzzet'in nazarı ta'alluk etmişdir, deyü bu nehrin matla'ında Kayâsıralardan me'zûn olup sâkin olur. Niçe müddet bu âb-ı nâbın safâsın sürüp nûş ederek bir gün ecel câmın nûş edüp dâr-ı bekâya irtihâl eder. Kabr-i şerîfi ulu âsitânedir. Ve karyesi iki yüz hâneli mü'min, muvahhid, müselmân köyüdür. Kasaba-misâl câmi'i ve zâviyesi ve sûk-ı

muhtasarı vardır. Andan yine taraf-ı şimâle (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı Akçakal‘a: Tortum sancağı hükmünde ve Gürcîstân hâkinde, Ulama Paşa Gürcîstân’ı kabza-i teshîre almağiçün binâ etmişdir. Lâkin mürûr-ı eyyâm ile kal‘ası harâbe mü‘eddî olup dizdârı ve neferâtları yokdur. Tortum şehrinin cânib-i şimâline vâkı‘ olmuşdur.

Cümle altı yüz hâne ve câmi‘i ve sûk-ı sultânîsi, def‘-i zarûret kadar vardır. *[327a]* Sene (–) târîhinde Bâyezîd-i Velî âlem-i şehzâdeliğinde Tarabefzûn hâkimiyken bu kal‘a üzre gelüp cenginde usret çeküp ba‘de’l-feth kal‘asının ba‘zı yerlerin rahnedâr edüp cümle Gürcîlerin kılıçdan geçirmişdir. Andan mağrib cânibine 6 sâ‘atde gidüp

Menzil-i karye-i Savlu; Canca hâkinde yüz evli ze‘âmet köydür. Bir kûh-ı bâlânın zirve-i âlîsine vâkı‘ olmağıla bâğı ve bâğçesi yokdur. Amma darı mahsûlü çokdur. Andan yine taraf-ı garba yedi sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Canca, ya‘ni Gümüşhâne: Bu şehre dâhil olup doğru Gümüşhâne emînine varup andan mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübîne varup cümle a‘yân-ı vilâyet cem‘ olup emr-i pâdişâhîler kırâ’at olunup cümle *“sem‘an ve tâ‘aten”* deyüp cemî‘î pâdişâh kulları ve eli berâtlı, tekâlîfden mu‘âf müsellemleri dahi Revân derneğine âmâde olmağa bezl-i ihtimâm etdiler. Hakîr hâne-i emînde mihmân olup şehrin seyr ü temâşâsına mübâşeret etdik.

Evvelâ bu şehr-i kadîm ibtidâ İskender-i Zülkarneyn hakîmlerinden Filkôs-ı Yunanî hakîmlerinden ma‘âdin-i sîmin hikmetle bulup İskender, âbâdân etmişdir. Andan dest-i Gürcî‘ye girmişdir. Andan Azerbaycân pâdişâhı Uzun Hasan destine girmişdir. Andan sene (–) târîhinde Ebü‘l-Feth Sultân Mehemmed, fâtîh-i Kostantıniyye’dir, kim Sultân Hasan’ı Tercân sahrâsında yüz bin askeriyle kırup Hasan Şâh başlı başına cânın Azerbaycân’a atup anda cân verdiği mahalde Ebü‘l-feth bu kal‘ayı ceng [ü] cidâl ve harb [ü] kıtâl ile feth etmişdir. Zîrâ mâl cândandır ve Canha’dandır.

Ol asrda bunda olan mâl-ı firâvân ve âlât-ı bisât-ı sîm-âvân bir diyârda yok idi. Ekseriyyâ ednâ-yı civân-mer[d]in bir sofralık gümüş sahanları var idi. Zirâ gümüş ma‘denleri olduğundan hâlâ “Gümüşhâne” ismiyle müsemmâdır.

Ammâ Defterhâne-i Âl-i Osmân’da Canha tahrîr olunmuşdur. Hâlâ yetmiş yük akçe emânetdir. Anınçün cümle halkı Gümüşhânesi’nde işlemeğe me’mûr olmağun cemî‘î tekâlif-i örfiyye-i şâkkadan mu‘âf [u] müsellemlerdir. Hâlâ Âl-i Osmân’ın kabza-i tasarrufunda yetmiş aded kimi âtıl, kimi işler sîm-i hâlis ma‘âdinleri vardır ammâ bundan a‘lâsı yokdur.

Evvelâ Anadolu hâkinde Kağızmân’da ve Hakkâri’de ve Bingöl’de ve Sincar’da ve Akra’da ve Mısır Asvanında ve Şâm’ın Cebelü‘l-Lübnân’ında ve Ma‘ânoğlu dağında ve Merzifon Gümüş şehrinde ve niçe yerlerde vardır. Ammâ,

Rûmeli’nde olan gümüş ma‘denleri bunlardır kim zikr olunur

Bosna hudûdunda Sirebreniçse ve Üsküp kurbunda Kıratova’da ve Priştine kurbunda Novaborda’da ve Selânik kurbunda Sidirkapsi’de ve niçe yerlerde dahi ma‘âdinler vardır

ammâ rakîk damarlardır. Ammâ bu Canha şehri gümüşhanesinin damarı bi-emrillahi Te‘âlâ yedi koldan kol kalınlığı damarlar ve cümlesi kurşumsuz hâlis gevherlerdir ve hâlâ bu şehr içre Emîn mahallesinde darbhânesi vardır. Lâkîn bu asrda mu‘attaldır. *“Azze nasrahu duribe Canha”* deyü râyiç akçesine hakîr yetişüp bir kaçına teberrüken mâlik olmışdık. Hâlâ yine bakıyyetü‘r-râyic ba‘zı meskûk akçeleri vardır.

……. (5 satır boş) …….

Bu şehri temâm seyr [ü] temâşâ edüp emînden ve a‘yân-ı vilâyetden üç yüz guruş ve bir sîm-âvân-ı buhûrdân ve gülâbdân ve bir re’s küheylân at alup iki günde dağlar ve beller ve ma‘mûr kurâlar aşup,

Evsâf-ı kal‘a-i kadîm Bâyburd

Sene (–) târîhinde Akçakoyunlu pâdişâhları kim Âl-i Osmân’ın ecdâd-ı ızâmlarıdır. Kaçan kim Mâhân diyârından Âl-i Dânişmendiyân ile Rûm’a geldiklerinde bu memlekete ibtidâ kadem basup bu zemînde meks edüp tavattun ederler. Ve yaylaya çıkup konup göçerken bu mahalde bir kenz-i azîm ve gümüşhane ma‘denin bulup bây olduklarından bu zemîne “Bây-yurd”dan galat Bâyburd derler. Hâlâ galat-ı meşhûr evlâdır. Erzurûm hâkinde Uzun Hasan Şâh hükmünde iken sene (–) târîhinde Ebü‘l-feth Mehemmed Hân fethidir. Be-dest-i Mahmûd Paşa-yı atîk. Hâlâ Süleymân Hân tahrîri üzre Erzurûm vezîrinin hâss-ı hümâyûndan ifrâz olunan subaşılığıdır. Ve yüz elli akçe kazâdır ve cümle taht-ı kazâsında (–) aded âbâdân kurâ-yı büldândır. Kadısına senevî altı kîse *[327b]* hâsıl olur. Kal‘a dizdârı ve (–) aded neferâtları ve şeyhülislâmı ve nakibü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı ve sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı vardır.

Eşkâl-i kal‘a-i Bâyburd: Bir yalçın püşte-i âlî üzre şekl-i muhammes Şeddâdî binâ bir serâmed-i ra‘nâ iç hisârı vardır. Der-i dîvârının kaddi kırk zirâ‘-ı melikîdir. Yalçın kaya üzre olmağıla cânib-i muhammesinde handakı yokdur. Ve derûn-i iç hisârda cümle üç yüz hâne kâr-ı kadîmler vardır. Lâkin çârsû-yı bâzâr ve hân ve hammâm yokdur. Ve iki kapusu vardır. Biri cânib-i şarka, bâğçeler tarafına küşâde üç kat cedîd kavî bâb-ı hadîdlerdir. Ve biri dahi cânib-i garba nâzır Nevbethane kapusudır. Andan aşağı şehre nüzûl olur. Bu kal‘a cümle (–) burc-ı metînlerdir. Ve cümle dendân-ı bedendir ve dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Ve Nevbethane kapusundan aşağı şehr cümle binden mütecâviz toprak örtülü hânedânlardır. Bu şehr içre cümle on tokuz mahalle-i müslimîn ve yedi mahalle-i Ermeni, ammâ Yahûdî ve Çingâne tâ’ifeleri yokdur. Lâkin leb-i deryâ üç menzil karîb olmağıla Urum keferesi çokdur. Ahâlî-i vilâyetin çoğu Ekrâd u Türkmândır, ammâ Ebü‘l-feth feth etdikden sonra Tire şehrinden üç bin âdem bu şehre nefy edüp tavattun etmişlerdir kim ekseriyyâ bu şehr halkının çoğu Tirevîlerden münteşir olmuşlardır. Hâlâ gayet ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘at musallî âdemleri var.

Cümle (–) mihrâbdır. Evvelâ cümleden cemâ‘at-i kesîreye mâlik câmi‘-i kadîm **Ebü‘l-feth Câmi‘i** iç kal‘adadır. Andan aşağı çârsû içre şeb [u] rûz cemâ‘at-i kesîre ile müzdehim **Zâhîd Efendi Câmi‘i**, bu dahi toprak ile mestûr tarz-ı kadîm câmi‘-i atîkdir. Bir nâzük, mevzûn ve rakîk, miyân-ı serâmed tula minâre-i bâlâsı vardır, sol tarafında iki aded bâb-ı mu‘allâsı vardır. Mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübîn ve boyahâne-i sultânî ve kappan-ı dakîk-i dihkânı Zâhid Câmi‘i’nin yesâr tarafındadır. Ve Karı hammâmına muttasıl **Kadızâde Mehemmed Çelebi Câmi‘i** hayli vâsi‘ ve musanna‘ ve kâr-ı kadîm ve şîrîn-kâr câmi‘-i

azîmdir. Nehr-i Çoruğ‘a karîb bir garîb câmi‘i-i acîbdir. Ve **Şengülbây Câmi‘i** ve nehr-i Çoruğ aşrı olan şehre Yüres mahallesi derler anda, dahi bir câmi‘-i kadîm vardır. Lâkin tahta minârelidir. Bu zikr olunan cevâmi‘lerden mâ‘adâ mahalle mesâcidlerdir. Ve bir imâret-i ıt‘âm-ı dârü‘z-ziyâfesi vardır kim âyende vü revendeye ni‘meti mebzûldır. Ve bir imâret-i dârü‘t-tedrîsi ve ders-i âmmı ve talebeleri vardır. Ve her câmi‘de ve ba‘zı zâviyelerde medrese-i hasbîler mukarrerdir.

Ve cümle üç aded hammâmlardır, evvelâ biri kal‘a altında **Köprü hammâmı** ve biri **Şehîd Alî Şengâh hammâmı** ve **Kızıl hammâm**. Bu üç hammâmın âb [u] hevâsı ve binâsı gâyet kâr-ı latîf, hoş-hevâ hammâm-ı rûşenâlardır.

Ve cümle üç tekye-i dervişân-ı zîşân vardır.

Ve cümle (–) hândır. Evvelâ Kadızâde Mehemmed Çelebi, câmi‘ine muttasıl bir hân-ı azîm binâ edüp câmi‘ine vakf etmişdir. Cümleden metîn ve müstahkem binâ-yı azîm hândır. Her bâzâr günlerinde bu hân önünde beş on bin âdem cem‘ olup azîm bâzâr olup herkes metâ‘ın bey‘ [u] şirâ ederler ve cümle üç yüz ma‘dûd dükkânlardır. Ve bir müzeyyen kârhane-i bezzâzistânı var, mahkemeye muttasıldır. Câbecâ kahvehâneleri vardır.

Ve me’kûlât ü meşrûbâtının ve sanâyi‘ât-ı makbûlâtının memdûhâtından latîf ter ü tâze tereyağı ve ketesi ve katmer beyâz yağlı çöreği ve tavuk böreği ve beyâz deve dişi nâhiye buğdayı meşhûrdur. Ve Bâyburd kilimleri ve keçe ve seccâdeleri sıfat-ı şehri halıçelerinden latîf ve hayâl-i münakkaş ma‘rifetli ve hafîf seccâde kilimleri cümle diyârlara gider.

Ve bu şehrin âb [u] hevâsı burûdet üzre olmağıla müsmirrât [u] ezhârı ve bâğ [u] bostânı ol kadar firâvân değildir. Ammâ cânib-i erba‘asından gûnâ-gûn âbdâr meyve gelüp şehr ganîmet eder. Ve dahi vilâyet-i vasî‘i ma‘mûr ve mezâri‘leri vâfir ve hayrât [u] berekâtı mütekâsir olduğundan zer‘-i hubûbâtları ve gûnâ-gûn devvâbâtları bî-hisâbdır.

İklîm-i hâmisin vasatında olmağıla âb [u] hevâsının letâfetinden câ-be-câ mahbûbu ve mahbûbesi dahi memdûhdur. Yetmiş aded mekteb-i sıbyân [u] tıflân-ı ebced-hânı vardır. Gâyet zeki ve reşîd ve necîb [u] mahbûb gılmânları vardır. Ricâl-i müsinn makûlesi yüz elli seneye bâliğ olur. Zâl-ı zamâne ihtiyârları elîf-kâmetleri çöngelüp sinn [ü] sâlleri dırâz olduğundan sinleri az olup kelimâtda icrâ-yı hurûf edemeyüp harf-i sîni icrâ [e]düp gûr-i sîni üzerlerler Ammâ zenâneleri fasîhu’l-lisân ve bedî‘u’l-beyân gâyet afîfe ve mü’eddebe nisvânları vardır. Zîrâ Erzurûm arzında olmağıla hevâsı yaylakdır.

Bu şehr Erzurûm’un şimalîsinde iki konak gereği râh-ı müstakîmdir. Ve bu şehrin Tarabuzan, leb-i deryâda şimâl cânibine sarp dağlar ile piyâde âdem iki günde, atlı dörd günde varır. Bu şehr Tarabuzan’ın cenûbîsinde yaylalı dağlar içre vâkı‘ olmuşdur.

Evsâf-ı nehr-i Çoruğ: *[328a]* Eyâlet-i Erzurûm’da (–) dağlarından tulû‘ edüp niçe büleydelere ve kasabâtların mezârı‘ların rey ederek inüp bu şehr-i Bâyburd içre aşağı şehrden kal‘a altına doğru cereyân edüp bu nehrin iki cânibi kat-ender-kat ma‘mûr [u] âbâdân şâh-nişînler ve müzeyyen kârgîr binâ sarây-ı âlîler ve gûnâ-gûn maksûreler ile ârâste ve câ-be-câ gül ü gülistânlı hadîkalar ile pîrâste olmış hânedânları vardır. Herkes kâh-ı Havernaklarında oturup nehr-i Çoruğ‘da şinâverlik eden alabalıkları sayd [u] şikâr

edüp tenâvül ederler bir âb-ı hayât nehr-i zülâldir kim nehr-i *Çoruğ,, cûy-ı rûh'*dan galatdır. Ya‘nî *rûh ırmağı* demekle meşhûr bir berrâk u sâf ve billûr-misâl bir nehr-i zülâldir.

Ahvâl-i garîbe: Şehr-i Bâyburd'un cümle ummâl-ı re‘âyâları şehirden bir menzil bâlâda dağlarda odun kesüp dağlar gibi püşte püşte yığarlar. Herkes hîme-i hîzemlerine birer gûne nişânlar edüp cümle hatabların bu nehr-i Çoruğ‘a ilkâ ederler. Şehr içre bir bend-i azîm vardır. Cümle odun ol bende gelip cem‘ oldukda herkes bend başına gelüp nişân-ı ma‘lûmlarıyla hîmelerin alup kabz ederler. Garîb u acîb temâşâgâhdır.

Bu nehr-i aynu'l-hayât bu şehre cânib-i şarkından cereyân ederek kal‘a kayaları dibinden geçüp niçe kılâ‘ ve kasabâtlara uğrayup Tarabefzûn kurbunda Karadeniz sâhilinde kal‘a-i Gönye dibinde deryâ-misâl olup Karadeniz'e mahlût olur. Ol mahalde bu nehr-i azîm içre niçe yüz pâre zârbûne gemisi ve Lazların meneksile nâm gemileri girüp bu nehr ile tâ Mikrilistân'a ve Gürcîstân'a bâzârgânlar gidüp esîr alup Rûm'a götürürler, bir nehr-i azîmdir.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Şehr-i Bâyburd

Evvelâ bu şehrin içinde cereyân eden nehr-i Çoruğ‘un karşu mahallesindeki câmi‘ ensesindeki kûh-i bâlâya Dudular dağı derler. Anda bir ma‘mûr ve hevâdâr karye-i lâlezâr vardır.

Anda **ziyâret-i Abdülvehhâb Gâzî** medfûndur kim ziyâretgâh ve mesîregâh-ı hâs [u] âmdır. Bu kûh-ı bülend kal‘aya havâledir ammâ beynehümâ nehr-i Çoruğ cereyân edüp top ermez bir mesâfe-i ba‘îde cebel-i âlîdir ve şehr içindeki câmi‘ ensesindeki evc-i âsumâna peyveste olmuş kayaya nısf sâ‘atde urûc olunur.

Anda **ziyâret-i Şehîd Osmân Gâzî Baba;** bir kârgîr tula binâ kubbede medfûndur. Bu mahalde bir azîm karlık vardır.

Ve **ziyâretgâh-ı Çağırkanlı Dede;** bu şehrin ekseriyyâ halkı bu sultâna dahi ziyâdesiyle mu‘tekıdlerdir. Karîbü‘l-ahd olmağıla keşf [ü] kerâmetlerin görmüş âdemler vardır. Sehl münhedim olmuş kubbe-i âlîde medfûndur.

Ve bu mahalle karîb nehr-i Çoruğ üzre çam sütûnlardan üstâd-ı kâmil bir mi‘mâr-ı âmil kırlangıç kanadı ve cisr-i azîm binâ etmişdir kim misli meğer Hersek sancağında Foça şehri önünden cereyân eden nehr-i Dirin üzre çam sütûnlardan binâ olunan cisr-i azîm ola. Ammâ bu Bâyburd cisri bir göz olmağıla Foça cisrinden âlî ve vâsi‘ ve musanna‘ cisr-i garâ'ibdir. Ve bu şehr-i Bâyburd'un kıblesi tarafındaki mezâristân [u] cebbânistânında niçe bin kibâr-ı kümmelînler medfûnlardır, ammâ âsitânelerine yüz sürdüğümüz bu tahrîr olunan sultânlardır, *kaddesenallahu bi-sırrıhi'l-azîz.*

Bu şehri dahi seyr [u] temâşâ edüp cümle askerî tâ'ifeleri getirdiğimiz emr-i şerîfler ile sefere âmâde olup hakîre üç yüz guruş ücret-i kadem hizmet edüp şehir subaşısı Alî Ağamızdan elli atlı müsellah refîkler alup

……. (3,5 satır boş) …….

günde

Evsâf-ı kal‘a-i Tortum

Zamân-ı kadîmde Gürcîstân meliklerinden Mamrol Melîk binâsıdır. Ba‘dehû sene 871 târîhinde Uzun Hasan Şâh tasarrufunda idi. Andan Ebü‘l-feth feth edüp yine Gürcîstân keferesi istilâ etdi. Andan Selîm Hân-ı Evvel, şehzâdeliği âleminde Tarabefzûn hâkimiyken feth edüp Süleymân Hân asrında yine Gürcîstân keferesinin ısyân [u] tuğyânı zâhir olup niçe kılâ‘ları ve bu Tortum kal‘asına istîlâ etdüğü mesmû‘-ı Süleymân Hân olunca vezîr-i sânî Ahmed Paşa’ya seksen bin asker verüp sene (–) târîhinde serdâr-ı mu‘azzam olup kat‘-ı menâzil ederek kal‘a-i Tortum üzre gelüp rûz-ı rûşende emân vermeyüp meterise girerler. Bi-inâyetillahi Te‘âla yedi günde ve yedi sâ‘atde ceng-i azîm ile yürüyüş edüp içinde mütehassın olan Gürcî Aznavuru küffârın dendân-ı tîğdan geçirüp feth olundukda ta‘mîr [u] termîm edüp içine kifâyet mikdârı asâkir-i İslâm müstahfızân ve cebehâne ve top-ı kal‘a-i kûpân ve müstevfâ zahâ’ir ve gayrı ma‘ûnet-i firâvân *[328b]* koyup yine asker-i deryâ-misâl ile Gürcîstân vilâyeti içre gidüp,

Kal‘a-i Nacah, andan **kal‘a-i Emîrâhûr,** bu iki kal‘alar deryâ-misâl askerin gelmesinden havf [ü] haşyete düşüp kal‘a-i mezkûrları amân ile verüp içlerine cüyûş-ı muvahhidîn mâl-â-mâl olmuşdur. Andan serdâr-ı mu‘azzam Akçakal‘a üzre varup sa‘b [u] kavî hisâr-ı metîn olmağıla ceng-i azîm olup yedinci günde hâh-nâ-hâh fethi müyesser olup içine müstevfâ asker konup ezân-ı Muhammedîler tilâvet olundu. Andan,

Kal‘a-i Pengird ve **kal‘a-i Vaşird** ve **Küçük Akçakal‘a** beğleri amân ile mutî‘ olmuşlardır. Ve,

Yovana nâhiyesi: Üç yüz pâre kurâsıyla mutî‘ olup hâlâ mutî‘lerdir ve gâyet imâristândır. Ve **kal‘a-i İspir** ve **kal‘a-i Pertekrek** amân ile itâ‘at ve inkıyâd etdiler. Ve

Nâhiye-i Dadanlı: Yetmiş altı pâre âbâdân kurâsıyla, on beş pâre kılâ‘-ı sağîr [u] kebiriyle itâ‘at edüp kimi imâr, kimini harâb [u] türâb etdiler.

Andan **kal‘a-i Tikhiz** ve Akçakal‘a ve Yuvâne deresi cümle feth olup kal‘a-i Tortum’a gelüp Erzurûm eyâletinde sancak beği tahtı olmak üzre tahrîr edüp hâlâ Erzurûm hâkinde Tortum başka sancak paşası tahtıdır. Beğinin taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnı (–) akçedir. Sancağında (–) ze‘âmetdir ve (–) timardır ve alaybeğisi ve çeribaşısı vardır. Hîn-i seferde cebelüleriyle beğinin askeriyle cümle bin altmış beş güzîde askerdir. Ve senevî paşasına on iki, on üç bin guruş ber-vech-i adâlet hâsıl olur. Ammâ hâlâ sefere me’mûr etmeğe geldiğimiz Gâzî Seydî Ahmed Paşa sehl ta‘addî edüp bu Tortum sancağına yigirmi bin guruş dutdururdu. Hattâ bu hakîr, kendülere emr-i şerîf ile gelüp Revân derneğine me‘mûr olduğunda sancâğında olan erbâb-ı ze‘âmet ve erbâb-ı timardan ve gayrı eli berâtlı e’imme ve hutabâlardan bile sefere me‘mûrsuz deyü bu mâdde içün on bin guruş alup cümle asâkir-i İslâm’ı âmâde edüp hakîr kendü sarâyına konup şeb [u] rûz sohbet-i hâs edüp şehri seyr [ü] temâşâ ederdik. Yüz elli akçe kazâdır ve tokuz nâhiye-i ma‘mûrdır.

Evvelâ **nâhiye-i Yovana** ve **nâhiye-i Dadanlı** ve **nâhiye-i İspir** ve (–) (–) (–) (–) (–) (–).

Bu nevâhîlerden kadısına senevî üç bin guruş hâsıl olur. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı ve kal‘a dizdârı ve kal‘a neferâtları ve yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâsı ve şehir subaşısı vardır.

Eşkâl-i kal‘a-i Tortum: Kal‘ası bir seng-i âlî püşte üzre şekl-i murabba‘ bir Şeddâdî binâ kal‘a-i zîbâdır. Ammâ dâiren-mâdâr cirmi ma‘lûmum değildir. Cânib-i (–) bir demir kapusu var ve derûn-ı kal‘ada cümle on sekiz mikdârı hâne ve bir câmi‘-i muhtasar-ı Süleymân Hân ve bir anbâr-ı zehâyir-i insân var. Gayrı hân ve hammâm ve sûk-ı sultânîden bir âsâr yokdur. Ancak dizdâr ve neferâtlar bunda sâkinlerdir, ammâ aşağı varoşu ma‘mûr ve şîrîn binâlardır kim cümle yedi yüz hâk-i amber-i pâk ile mestûr hâne-i kadîmlerdir. Cümle mahalle ve yedi mihrâbdır. Cümleden çârsû içinde (–) câmi‘i, cemâ‘at-i kesîreye mâlik câmi‘-i kadîmdir. (–) (–) (–) (–) (–) mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Ve iki hammâmı ve iki hânı on aded mekteb-i sıbyânı ve yetmiş aded her esnâfdan dükkânı vardır.

Lâkin kârgîr binâ bezzâzistânı ve imâreti ve medreseleri yokdur. Ammâ her hânesinde bâğ u bâğçesi çokdur. Âb [u] hevâsının letâfetinden gûnâ-gûn fevâkihât [u] müsmirrâtları firâvândır. Engûrü ve emrûdu ve la‘l-gûn al yanaklı şeftâlûsü memdûhdur. Husûsan mahbûbelerinin tebekânî yanaklı et şeftâlûleri dahi çâşnîdâr [u] hoş-hordır. Bu şehr Erzurûm’a iki konak mesâfe olmağıla cemî‘î tüccâr tâ’ifesi bu şehrin meyve-i âbdârların sandûkalar ile yük yük Erzurûm’a taşırlar. Erzincân şehrinden sonra eyâlet-i Erzurûm’da bu şehr-i Tortum, bâğ-ı İreme zât-misâl bi şehr-i müzeyyendir. Ve cümle halkı garîb-dost, halûk ve halîm ü selîm kimesnelerdir. Ve bu şehr içre cereyân eden (–) dir. Karadeniz’e munsab olur. Ve bu şehr-i Tortum’da mîrî güherçile hâsıl olur. Şehri bir dereli yire vâkı‘dır. (–) (–) (–) (–) (–)

Bu şehri temâşâ edüp cümle Tortum sancağı askeriyle Erzurûm altına gitmeğe cem‘iyyet-i kübrâ etmişken hikmet-i Hudâ Karadeniz sâhilinde Gönye kal‘asına Kazak-ı Ak ale’l-gafle istîlâ etdüğü haberi Gâzî Seydî Ahmed Paşa’ya haber gelince ol ân Bismillah ile mübârek tenine zırh-ı Dâvûdî‘sin giyüp bilâ-fermân atına süvâr olup “Dîn-i mübîn uğuruna gazâ ve şehâdet isteyen, at ve timar ve ze‘âmet ve mâl-ı ganâ’im isteyen gelsin” deyüp şehrden taşra çıkup bâğlar başında *[329a]* sehl ârâm edüp cümle bin mikdârı güzîde müsellah ve sebük-bâr güzîde asker olup, “Ardım sıra gelmeyenin vay hâline”, deyüp üç nevbet gülbâng-i Muhammedî çeküp cânib-i şimâle cümle hayyâl-ı küheylân atlı asker ile ol gün ol gice ılgar edüp uğradığımız yerlerde ata dona kâdir olan, askerî dahi olmayan âdemleri sürerek ertesi gün vakt-i seherde bir vâdî içre **menzil-i**

……. (2 satır boş) …….

Andan yine bir gün cânib-i şimâle ılgar ile gidüp Tarabefzûn hudûdun ubûr edüp Gönye hudûduna dâhil olduğumuz mahalde Mikrilistân askerlerine râst gelüp Seydî Ahmed Paşa’ya gelüp cümlesine ikrâm olundu. Ammâ üç bin mikdârı müsellah giyimli gök demire gark olmuş eli sırıklı küheylân atlı dâbbetü‘l-arz’a benzer Mikril Aznavurları ve bin mikdârı bu piyâde tüfenk-endâzları ve Gürcî serverleri gelüp giysû-yı müşk-bârların târumâr edüp kimisi fetîle fetîle etmişler. Kırkar ellişer yaşında bî-rîş u mutarraş acebe-likâ Cemapur askeri gibi birbirine mugâyir kavm-i gûnâ-gûnlardır kim her biri birer kerîhü‘l-manzar kavm-i acebe-likâ ve hey’et-i garîbe ecnâs-ı mahlûkât içinde kalup bunların her birine birer va‘de-i kerîmeler ile Koca Gâzî Seydî Ahmed Paşa dilnüvâzlık ve dildârlıklar edüp ol gice menâzil kat‘ ederek ale’s-sabâh **menzil-i**

……. (2,5 satır boş) …….

Nehr-i Çoruğ kenarıyla ertesi gün ale’s-sabâh Karadeniz sâhilinde **kal‘a-i Gönye** dibine varup anı gördük, cümle küffâr-ı bed-girdâr [u] murdâr Kazak-ı Ak, derûn-ı kal‘ada mâl-â-mâl olup hâç-peyker ile kal‘anın burc [u] bârûların zeyn edüp asâkir-i İslâm’ı gördüklerinde derûn-ı kal‘adan küffâr “Yâ jûj, yâ jûj” sadâsına rehâ buldurdu. Ve derûn-ı kal‘ada bî-bâk u bî-pervâ mütavattın olup yetmiş pâre şayka kayıkların zeyl-i kal‘aya bend edüp dururlar. Derûn-ı kal‘ada olan küffâr-ı dûzah-karârın çoğu mest [u] medhûş iken beri tarafda Seydî Ahmed Paşa yüz elli kadar iç ağalarıyla ve sâ’ir Tortum gâzîleri ve yolda imdâda gelen Mikrilistân ve Gürcîstân piyâdeleriyle bir ağızdan “Allah Allah!” deyüp der-ceng-i evvel göz karardup sâhil-i nehrde yatan gemilerine girüp der-ân amân vermeyüp gemilerin iplerin kesüp cereyân ederek yetmiş pâre kayıklar ile Karadeniz’e çıkup kayıklar içre beşer onar mikdârı mest [ü] medhûş kayık dîdebânlarının kimini dendân-ı tîğdan geçirüp kimini pây-beste ve dil-hâste esîr edüp anlara kürek çekdirerek cümle guzât şâdmân ederek yetmiş pâre kayıkları kal‘adan top menzili bâ‘id Hopan tarafı cânibine bir liman şekilli yerde kayd-bend edüp cümle küffâr derûn-ı kal‘adan mahsûr olup kayıklarıyla halas olmadan me’yûs olup yaralanmış hınzır gibi kudurup âteş-feşânlığa başladılar. Beri tarafda guzât-ı müslimîn gitdikçe çoğalup kal‘aya yürüyüş etmeğe mühimmâtlar görülüp küffârdan alınan şaykaların direk ve küreklerinden derhâl nerdübânlar edüp ve Mikrilistân’dan Laz meneksileleriyle gelen Mikril kayıklarının direklerin çıkarup nerdübânlar ve kayıkların karaya çıkarup siper gibi kal‘a altına çekerek kal‘anın cânib-i şarkîsinde ve cenûbına a‘lâ meterisler olup cümle guzât-ı müslimîn ve Gürcîstân ve Mikrilistân Aznavurları rûz-ı rûşende zîr-i kal‘aya meterise girüp derûn-ı kal‘adan küffâr-ı hîlekâr taşradan İslâm askeriyle serdâr kal‘aya kurşumlar urup her tarafdan hücûmlar edüp küffârın bir bölüğü bayrakların açup kal‘adan taşra guzât-ı müslimîn üzre hücûm edüp beri tarafdan Gâzî Seydî Ahmed Paşa kendü tevâbi‘iyle üç yüz mikdârı tüvânâ şehbâz dilâver [ü] serverleriyle “Allah! Allah!” deyüp kassab-ı cömerd köçeği gibi dâl satûr-ı Muhammedî olup göz açdırmayup küffâra eyle satûr-ı mücezzem urdılar kim küffârın gerü bakmağa dermânı olmayup meğer nehr-i Çoruğ kenarında bir kaç aded gemileri kalmış, anlara cân atup leb-ber-leb olunca gemileri gark olup âyet: [108] ***[329b]*** nass-ı kâtı‘ı üzre cümle gark olup niçesi nehr-i Çoruğ içre şinâverlik edüp karşu tarafa selâmetle çıkdım zann edüp beri tarafdan dalyan tüfenkler ile cüyûş-ı muvahhidîn halâs olanlara kurşumlar urup anlardan dahi bir cân halâs olmayup cân ber-cehennem oldular. Kenar-ı Çoruğ‘da kalan keştîlerinden yedi adedini ihrâk-bi’n-nâr edüp bakıyyetü‘s-seyfden mâ‘adâ ikiyüz aded küffâr kal‘aya dâhil olamayup cümle giriftâr-ı bend-i hicrân oldular. Küffâr kal‘adan bu hâl-i diyer-gûn-ı pür-melâli görüp dibelik cânların halâsdan kat‘ edüp cân [u] gönülden cenge âheng etdiler. Bu üç kerre hücûm-ı cengde yetmiş aded guzât-ı müslimîn şehd-i şehâdet câmından nûş edüp mest [ü] medhûş-ı âhiret oldular. Âhir Seydî Ahmed Paşa bu hâli görüp Batum sancağı nevâhîlerine gerüden gelüp yetişen kapucubaşıların nâhiye nâhiye fermânlar ile asker sürmeğe gönderüp azamet-i Hudâ etrâf [u] eknâfda karîb olan nevâhilerden eli harbalı ve tüfenkli ve Kazin fuğulu ve matra kaykulu Laz tâ’ifesi ve Giresin ve Kalipravoli’den ve Şena ve Çiho’dan niçe bin Laz tâ’ifesi dangiyu boruları ve ziğola nâm düdüklerin çalarak beyâz bayraklar ile alay alay gelüp Seydî Ahmed Paşa’ya buluşup nehr-i Çoruğ kenarında meks etdiler. Ol sâ‘at anlara ârâm vermeyüp “Koma kardaşlar, gayret sizindir. Dîn uğuruna çalışın. Allah’ım hem seni kerîmdir, hem beni kerîmcidir” deyü Çerkes lisânı üzre Koca

Gâzî Seydî Paşa cümle guzâtı cenge terğîb edüp va‘de-i kerîmeler edince azamet-i Hudâ cânib [u] etrâfdan dağî ve taşî ve bâğî ve râğî, yakın ve ırağî asker-i deryâ-misâl mevc ve mevc olup herkesin ellerinde birer demet çalı ve birer tobra tezek ve birer demet lazot darısı ve gügüm çalısı ve pasda darısı sapı demetleri ile gelüp kal‘anın cânib-i erba‘asına demetleri yığarken kimi şehîd ve kimi mecrûh olup bu hücûmda dahi yetmiş aded adem şehîd olup mertebe-i şehâdete yetmişlerdi. Derhâl bu aralıkda Seydî Ahmed Paşa gemi direkleri ve kürekleri nerdübânların kal‘a dîvârlarına bî-bâk u bî-pervâ dayayup cümle guzât-ı müslimîn bir yire cem‘ olup bir ağızdan cümle gülbâng-ı Muhammedî çeküp sadâ-yı *Allah Allah* evc-i âsmâne peyveste olup Batum dağları ve bâğları ra‘d-vâr gürleyüp sıyt u sadâ-yı velvele-i benî Âdem evc-i âsumâna urûc etdikde cümle guzât dahi darı ve çalı demetlerinden ve nerdübânlarından İspir keçisi gibi ve ankebût-vâr tırmaşup kapudan tarafa yığınlara dahi âteşler urup alev-ber-alev küffâr-ı dûzah-karâr âteş-i Nemrûd içinde kalup yine cân havliyle guzât-ı müslimîne kurşum ururken hemân Gâzî Seydî Paşa dal-kılıç kal‘anın cânib-i şarkî kûşesindeki kulle üzre iç ağalarıyla çıkup elinde dal-kılıç “Bre koman şehbâzlarım” deyü feryâd edince guzât-ı müslimîn Seydî Paşa’yı görüp mûr-ı siyâh, mâr-ı ejdehâya üşer gibi kal‘aya üşüp her tarafdan hücûmlar edince derûn-ı kal‘ada olan küffâr gördî kim der-i dîvâr üzre guzât-ı müslimîn kılıç urup gelir, hemân cân-ı habîslerin nâr-ı sa‘îre atar gibi atup ıhrâk-bi’n-nâr olup niçesi kılıç havfinden kal‘adan pertâb edüp dest [ü] pâları şikeste olup bî-per ü bâl olup kaldı. Kimi nehr-i Çoruğ‘a düşüp gark-ı âb oldu. El-hâsıl ol gün vakt-i Şâfi‘î‘den tâ vakt-i asra dek Hudâ âlimdir cümle Seydî Ahmed Paşalı ve gayrı guzât-ı müslimîn bir nân-pâre tenâvül etmeyüp iş bu sene mâh-ı (–) günü vakt-i asrda kal‘a-i Gönye feth olup hamd-i Hudâ hakîre ibtidâ feth ezânı kırâ’at etmek müyesser oldu. Ve cümle guzât-ı müslimîn kal‘aya leb-ber-leb olup yedi yüz küffâr esîr ve sekiz yüz kelle kat‘ olunup cümle kelleler kulleler üzre ârâyiş-i nîze olup mukaddemâ feth olunan altmış yedi pâre kefere firkatelerin kal‘a altına getirüp cümle mühimmâtların yerli yerine koyup âmâde durdu ve dellâllar nidâ edüp üç gün üç gice top u tüfenk şâdmânları olup ve her şeb kanâdîl ve meş‘ale çerâğânları olup gicemiz Kadr, rûzumuz rûz-ı ıyd-ı adhâ olup hamd-i Hudâ ile feth-i fütûhda bulunduk. Hemân kal‘a feth olup ezân-ı Muhammedî kırâ’at olunurken kal‘anın cânib-i şarkîsinden tarafa nehr-i Çoruğ kenarından berü niçe bin reng-â-reng bayrağ u sancağ ve alay-ı Muhammedî ile niçe bin asker kal‘ada şâdmân içün atdığımız ***[330a]*** top-ı kûblerin sadâsın istimâ‘ edüp cümle guzât-ı müslimîn tekbîr-i Muhammedî getirüp tâ kal‘a altına dek at bırakdılar. Gördiler kim kal‘a feth olup Seydî Ahmed Paşa derûn-ı kal‘ada âlât [u] mühimmât görmede. Meğer bu asâkir-i kerrâr Erzurûm Valisi Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz tarafından Erzurûm eyâleti askeriyle Kars Paşası Ketenci Ömer Paşazâde Bâkî Paşa cümle askere serdâr-ı zafer-şi‘âr olup Erzurûm sahrâsından beş günde Gönye altına yedi bin güzîde asker gelüp kal‘a-i Gönye altında nehr-i Çoruğ sâhilinde salt sebük-bâr hayme ü hargâhsız çıtâçıt meks etdiler. Bir cânibde Pasin sancağına mutasarrıf Ketağaç Paşa kondu. Bir tarafa Pasin sancâğının erbâb-ı timarı ve erbâb-ı zü‘amâları ve kal‘a neferâtlarının nısfıyla cümle iki bin asker meks etdiler. Ve Ahıçka kal‘asının muhâfazasına me’mûr olan Ketenci Ömer Paşazâde Tavîl Mehemmed Paşa mutasarrıf olduğu Urfa eyâleti askeriyle ve Birecik Beği Alî Merdân Beğ livâsı askeriyle ve gayrı gönüllü fedâyî askerler bir tarafa meks etdiler. Ve Malazgird Beği Mehemmed Beğ iki bin be-nâm-ı nâmdâr, güzîde, yarar, dilâver erler ile nehr-i Çoruğ kenarına kondular. Kiğı

sancağına mutasarrıf Deli Hüsâm Beğ, Tabanıyassı Mehemmed Paşa çerâğlarından nâmdâr [ve] server bin mikdârı livâsı askeriyle zîr-i kal‘ada sâhil-i Karadeniz’de feth olan Kazak-ı Ak kayıkları muhâfazasına me‘mûr olup meks etdi. Ve’l-hâsıl Kemâh ve Erzincân ve Tercân [ve] Kelkik ve Koylıhisâr ve Hacı Murâd kal‘ası ve Gümüşhâne ve Bâyburd ve Hınıs ve İspir ve Tekmân ve Kuzucân ve Tortum ve Mecingird ve Mamrevân sancaklarının ve gayrı kılâ‘ ve kasabâtlarının cümle sancakbeğleri ve alaybeğleri ve çeribaşıları ile gelüp kal‘a-i Gönye altında meks etdiler. Dahi akîblerince Şebin Karahisârı sancâğı, Ahıska paşası olan vezîr-i rûşen-zamîr Koca Sefer Paşa’nın ber-vech-i arpalığı idi. Kethüdâsı olan Müsellem Sarı Dervîş Ağa, Şebin Karahisârı‘nın erbâb-ı zü‘amâsı ve erbâb-ı timarıyla cümle iki bin mikdârı güzîde asker ile bâlâda tahrîr olunan sancak askerlerine dündâr olup ol dahi nehr-i Çoruğ kenarında meks edüp zîr-i kal‘ada bir azîm dîvân-ı pâdişâhî olup ikinci serdar-ı imdâd-kâr olan Bâkî Paşa-yı nâmdârda Defterdârzâde tarafından bir zer-ender-zer hil‘at-i fâhire ve bir sorguç-ı şâhâne var imiş, ol dîvân-ı şehriyârîde Bâkî Paşa ayak üzre kâ’im olup “Gazân kutlu olsun, Erzurûm Vezîri serdâr-ı mu‘azzamım. Defterdârzâde Mehemmed Paşa, size selâm edüp bu zerdûz hil‘ati ve bu semmûr lipâçeyi ihsân etdi” deyü Seydî Ahmed Paşa’nın zahrına giydirüp başına bir mücevher otâğa sokup hayr du‘â ü senâ olundu. Hikmet-i Hudâ vakt-i asrda yine leb-i nehr-i Çoruğ ile bir kırk elli pâre Laz meneksile kayıkları zâhir olup cereyân ederek gelirken gördüler kim derûn-ı kal‘ada ümmet-i Muhammed mâl-â-mâl ve bîrûn-ı kal‘ada hem-çünân hayme ve hargâh-ı asâkir-i Âl-i Osmâniyân deryâ-misâl meks etmişler, hemân cümle kayıklar gerü dönüp firâra yüz dutdular. Hemân Seydî Paşa tarafından ve gayrı kollardan cânı başı yerinde olan zübde-i fetâ şehbâzlar at boynuna düşüp sâhil-i nehr-i Çoruğ ile kayıkları kova kova girü kalanları alıkoyup karşu tarafdan ve beri tarafdan kayıkları kurşuma dutup tâ vakt-i ışâya dek bir ceng-i azîm savaş-ı perhâş olup hamd-i Hudâ kırk yedi pâre kayık giriftâr-ı dâm ve Mikril kâfirlerinin üç yüz mikdârı esîr (–) ve altı yüz mikdârı gark-ı âb-ı nehr-i Çoruğ (–) olup hamd-i Hudâ bir seferde üç gazâ oldu. İbtidâ kayıkları feth oldu. Sâniyen kal‘a feth oldu. Sâlisen yine bu Mikril kâfirlerinin kayıkları feth oldu. Meğer bu mel‘ûnlar kal‘aya istilâ eden Kazak-ı Ak’a imdâda gelen Mikrilistânın âsî Aznavur gavurları imiş. Gemileri mâl-â-mâl ve leb-ber-leb me’kûlât ü meşrûbât imiş. Seydî Paşa bu zahâ’irin cümlesin imdâda gelen guzât-ı müslimîne bezl edüp Ordu-yı İslâm ganîmet oldu. Ol gice yine derûn [u] bîrûn-ı kal‘ada ol kadar top u tüfenk ve fişenk şâdmânlıkları oldu kim şeb-i muzlim rûz-ı rûşen-misâl olup tâ vakt-i sehere dek kâh gülbâng-ı Muhammedî, kâh tabl-ı Âl-i Osmânîlere turralar urulup sabâha dek çerâğânlar oldu.

Ertesi ale’s-sabâh mâh-ı mezbûrun (–) günü yine nehr-i Çoruğ kenarından bir gerd-i gubâr evc-i âsumâna peyveste olup şukka-i alem şa‘şa‘ası ve cebe vü cevşen ve zırh-ı zirehkülâh nûru benî Âdemin merdüm-i dîdelerin hîrelendirüp sâf sâf [ve] mevc mevc asâkir-i ibret-nümâ nümâyân olup yaklaşdı. ***[330b]*** Meğer Çıldır eyâletine mutasarrıf Vezîr Koca Sefer Paşa, Erzurûm Vezîri Mehemmed Paşa efendimizin emr-i şerîfiyle Ahıska’dan ılgar ile Gürcîstân içinden Gönye kal‘asına imdâda altı bin Gürcîstân askeriyle ve Tomris Hân oğluyla ve Levend Hân oğluyla ve Aleksandır Hân oğluyla imdâda geldüğü Seydî Paşa’ya haber gelince Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve sâ‘ir mîr-i livâlar ve alaybeğleri ve çeribaşılar cümle pür-silâh olup Sefer Paşa’ya istikbâle çıkdık. Azamet-i Hudâ bir temâşâ-yı ibret-nümâ dahi seyr etdik. Cebe vü cevşene gark olmuş küheylân atlı, eli sırıklı, beli şiş

kılıçlı ve çiğini kalkanlı ve niçesi kılçıklı kebeli ve beli sadaklı ve tüfenkli Aznavurlar ve piyâde tüfenklileri ve sıkma çarıklı ve cümlesi kırçıl ihtiyârlar çoğu mutarraş ve saçlı Aznavurlardır kim her biri acebe-likâ ve garîbü‘l-heykel âdemlerdir. Sefer Paşa alay-ı mahsûsası ve mataracı ve tüfenkcileri ve şâtırlarıyla geldikde Seydî Paşa ve Bâkî Paşa at üzre selâmın alup Seydî Paşa sağına ve Bâkî Paşa soluna geçüp alay-ı azîm ile Gönye kal‘ası altına gelindikde kal‘anın burc [u] bârûlarından bir yaylım sefâ geldin topu ve bir yaylım safâ geldin tüfenk şâdmânlar edüp Sefer Paşa cümle askeriyle zeyl-i hisârda meks edüp ba‘dehû Ordu-yı İslâma Gürcîstân ve Mikrilistân ve Lazistân’dan ve Batum sancakları nevâhîlerinden ordu-yı İslâma zehâ’ir-i firâvân gelmeğe başladı. Ertesi gün vakt-i seherde Gönye kal‘asının cânib-i cenûbunda Hopan ve Rize tarafında leb-i deryâ ile bir alay-ı azîm nümâyân olup meğer Tarabefzûn eyâletine mutasarrıf (–) Paşa eyâleti askeriyle üç bin yarar ve nâmdâr müsellah asker ve deryâdan yetmiş pâre sandal ve yüz pâre meneksile Laz gemisi ile piyâde asker ve zahâ’ir ve on pâre şâhî top ile Tırabzan paşası geldüğü Serdâr Seydî Ahmed Paşa’ya haberi gelüp aslâ ve kat‘â istikbâline ne kendüsü ve ne sâ’ir asakir göndermeyüp Tarabefzûn paşası, eyâleti askeriyle üç bin güzîde âdemle Gönye kal‘asının bir cânibinde meks edüp ba‘dehû derûn-ı kal‘ada Seydî Ahmed Paşa ile müşerref olmağa geldikde Seydî Paşa aslâ ta‘zîm etmeyüp cümle huzzar-ı meclise hıtâben eydür: “Bak a ümmet-i Muhammedim! Ben kankı sancâk hâkimiyim?” dedi. A‘yân-ı vilâyet eyitdiler: “Sultânım! Hâlâ Tortum sancâğına mutasarrıfsız” dediler. “Ya Tortum bu Gönye kal‘asına kaç menzildir?” dedi. {“Dörd beş menzildir” dediler}. “Ya dörd menzil yerden bir ılgar ile gelüp kal‘a-i Gönye’yi dest-i küffârdan halâs edem. Husûsen me’mûr değil idim ve sancâğım hâki dahi değildir. Ben dîn-i mübîn uğuruna yetişüp Gönye’yi istihlâsına bi-emrillah sebeb olam. Bak a Paşa! Sen Tarabuzen paşası olasın ve iki tuğlu mîr-i mîrân olasın ve Gönye kal‘ası eyâletin hâkinde Tarabuzun’a iki menzil yer ola. Sen niçün yedi günden berü bu Gönye kal‘ası imdâdına yetişmedin. Tiz cellâd!” dedikde, Bâki Paşa ve Sefer Paşa ve Kategaç Paşa Seydî Ahmed Paşa’ya: “Sultânım! Kânûn değildir. Sen bir tuğlusun, ol iki tuğludır, katl etmen” deyü cümle ricâ etdüklerinde “Vallahi dîn-i mübîne hâ’in oldukdan sonra yedi [tuğlu] paşa dahi olsa, askeriyle kırardım. Ammâ sizin hâtırınız içün katl etmem. Ammâ pâdişâhıma arz ederim. Tiz dîvân efendisin çağırın” deyü fermân edüp murâd [u] merâmı üzre arz tahrîr olunurken “Baş bölükbaşılar kaldıra şu Tarabuzun a‘yân-ı hâ’inlerin” deyüp yetmiş nefer kimesneyi kayd-bend edüp Gönye kal‘asında habs edüp “Niçün paşanızı bu kal‘anın istihlâsına terğîb etmediniz” deyü vâfir ıtâb u şitâb edüp cümlesin habs etdi. Dîvân efendisi kal‘anın fütûhnâmesin ve Tarabefzûn paşasının adem-i imdâdın tahrîr edüp üç aded mîr-i mîrânların ve sâ’ir iş erlerinin ve Gönye kadısı ve Tarabefzûn kadısının memhûrlu arz-ı mahzarlarıyla pâdişâha arzlar gönderilecek mahalde cümle Tarabefzûn a‘yânının yedikleri hapsi balıkları burunlarından fitil fitil çıkup “Amân Sultânım! Pâdişâha bizi arz eyleme” deyü Seydî Ahmed Paşa’nın hâk-i pâyine düşüp niyâz-mend olduklarınca Seydî Paşa aşağı komayup “Elbette bu âsîleri arz ederim” deyü sözünde sâbît-kelâm olup Çerkes inâdına musırr oldu. Âhir Tarabefzûnlılar yine paşalara dahi düşüp anlar yine Seydî Paşa’ya ricâ edüp mâbeyne niçe mu‘tedil muslihûn iş erleri ricâ edüp üç gün keşâkeşden sonra hâh-nâ-hâh Tarabefzûn paşasından ve a‘yân-ı vilâyetden ve eyâlet-i Tarabefzûn’dan cümlesinden pes-i perdece kırk üç kîse guruş ve üç tahta semmûr kürk ve on iki pençe-i âfitâb mahbûb gulâm-ı sührâb ve on iki mahbûbe-i zenâne ve fitne-i

cihâne nergîs gözlü ve şîrîn sözlü Gürcî güzeli dûşîze ve pâkîze bintânlar ve Tarabefzûn paşası bir zerdûz harîr, münakkaş cedîd yedi aded cerekler (?) ile otağın verdi. Ve bir şemşîr-i murassa‘ ve bir mücevher gaddâre ve yedi çarkâb *[331a]* tîrkeş ve niçe Tarabefzûn zergerinin memdûh kârlarından gûnâ-gûn sîm-âvânlarından buhurdân ve gülâbdânlar ve nice raht-ı gûn[â]-gûn ve sîm şa‘mdânlar ve topuz ve Tarabefzûn tarzı baltalar ve üç katar deve ve yedi katar katır ve “ılgar ile gelirken niçe atlarınız helâk oldu” deyü yüz yigirmi re’s atları ve cümle Seydî Ahmed Paşa’ya eyâlet-i Tarabefzûn ahâlîsi verüp kendüleri sa‘âdetlü pâdişâha arz olunmadan halâs olup ancak Gönye kal‘ası fethin ve imdâdında bulunan mîr-i mîrânları ve alaybeğilerini ve sâ’ir sancâk beğlerin hizmet-i pâdişâhîde bulundukların cümle pâdişâha arz edüp cemî‘î beğler ve paşalar ve iş erlerinden dahi belağan-mâ-belâğ mâl [u] menâl [ve] metâ‘-ı firâvân alup istihlâs-ı Gönye’yi, pâdişâha Gürcî Beğzâde nâmıyla ma‘rûf bir mütekellim kapucubaşısıyla der-i devlete arz eyledi. Ve bir kapucubaşısıyla Erzurûm Vâlisi Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimize arz etdüğü sâ‘atde nehr-i Çoruğ kenarından berü yine bir toz [u] gubâr evce peyveste olup bir asker-i İslâm zâhir oldu. Meğer Erzurûm Valisi Mehemmed Paşa efendimizin Alacaatlı Hasan Ağası, Gönye kal‘ası imdâdına serdâr olup Erzurûm sancağının cümle erbâb-ı timarları ve zü‘amâları cebelüleriyle ve Erzurûm ve Hasankal‘alarının nısf kal‘a kulları ve Paşa efendimizin cümle kendi kapu kullarıyla kırk bayrak sekbân ve sarıcalardan başbölükbaşı Küçük Acem ve Kulu bölükbaşı ve Çatal bölükbaşı ve Memü ve Çünûd heybeli ve Nakışlı ve Çalık Alî ve Zırhkenli ve Yamalı ve Uşkurta ve Sincânlı ve Kâdirli ve Mamalı ve Sücâhoğlu ve Cennetoğlu ve Kara Pîrî ve Solak Velî ve Gökçe Alî nâmân kağân-arslan bölükbaşılar cümle pür-silâh üç bin çatal fitilli nâmdâr şehbâzlarıyla sâf sâf ve çifte çifte gülbâng çekerek ubûr etdiler. Ardları sıra bir bayrak üç yüz yiğit deli ve bir bayrak üç yüz yiğit gönüllü ve altı bayrak asâkir-i Tatar-ı sabâ-reftâr-ı adüv-şikâr ve bir bayrak altı yüz yiğit müteferrikagân ve bir bayrak üç yüz aded vâcibü‘r-re‘âyâ ağavât ve bir bayrak iki yüz yiğit çâşnigîr ve bir bayrak iki yüz serrâcân ve bir bayrak ile taşra kilârciyânlar dahi iki yüz müsellah fetâlar ve iki yüz cebe vü cevşene gark olmuş kargı sırıklı iç ağaları çarha ince bayraklarıyla miftâh gulâm ağası zâbitleri olup alay-ı mezbûr ile ubûr etdiler. Ve kırk aded sandelye sâhibi kırkar ve ellişer kafadârlarıyla süvâr olmuş kapucubaşılar kim her biri kırkar ve ellişer tevâbi‘li ve kantar sırıklı ve zırh-ı zireh-külaha müstağrak ve atları gümüş zeynli müzeyyen raht ve bahtlı ve bahrî hotaslı ve altı pâre çarkâb yancıklı küheylân atlı ve sâfinâtü‘l-ciyâd, hassânlı muhteşem tevâbî‘leri polâd-ı Nahşivânîye gark olmuş tevâbi‘ [u] levâhıklara mâlik zorba zorba ser-bevvâbânlar çifte çifte ubûr edüp dahi ardları sıra serdârları olan Alacaatlı Hasan Ağa sâde nefere faslıyla ubûr edüp Gönye kal‘ası zeylinde hayme ve hargâhları ve bâr-ı bengâhlarıyla meks etdiler. Bu zikr olunan kapucubaşıların ekseri birer vüzerâyâ ve mîr-i mîrânlara kethüdâ ve kâ’immakâm ve müsellem ve sancak zabt etmiş akl-ı Aristo ağalardır. Bunlara Seydî Ahmed Paşa bir ziyâfet-i azîm edüp ertesi gün cemî‘î kurâ ve kasabâtlardan gelen üstâd-ı mi‘mâr ve bennâlar ile Gönye kal‘asının ta‘mir ve termîmine mübâşeret olunup deryâ-misâl cüyûş-ı müslimîn ummâl-vâr çalışup kal‘anın handakların tathîr etmeğe mübâşeret olunup yedi yerden mehterhâneler çalınup yetmiş seksen yerden sımât-ı Muhammedîler ile tâ‘am-ı firâvânlar ile ziyâfetler olup şeb [u] rûz cümle guzât-ı müslimîn sürûr [u] şâdmânda idiler. İbtidâ kal‘anın ihrâk olunan bâbını imâr edüp ve derûn-ı kal‘ada Bâyezîd Hân-ı Velî Câmi‘in imâr edüp gûyâ nûr-ı mübîn oldu. Ve yedi yüz

yeni kul ve yeni dizdâr ve sâ'ir levâzımât [ve] cebehânesin ve küffârdan alınan cemî'î tüfenklerin ve gayrı âletlerin kal'a cebehânesine koyup kal'a-i Gönye evvelkiden mahbûb u müzeyyen olup hamd-i Hudâ bu hakîr-i ahkar Evliyâ-yı pür-taksîr bin (–) târîhinde Azak gazâsına giderken bu Gönye kal'asında ibâdet etmişdik. Hamd-i Hudâ istihlâsında bulunup ibtidâ fethinde ezân-ı Muhammedî tilâvet etmek müyesser olup gazâsında bulunduk. Ba'dehû Tarabuzan eyâletiyle Batum sancakları Gönye kal'ası muhâfazasında kalup altmış bin müte'addid asâkîr-i nusret-mü'essir ile nehr-i Çoruğ kenarıyla sevâd-ı mu'azzam Erzurûm'a gitmeğe azîmet edüp sâhil-i nehr-i Çoruğ'da bir çemenzâr ve çimşiristân dırahtları içre meks edüp cümle guzât-ı müslimîn ile meşveret edüp Seydî Ahmed Paşa eydür: "Bu Mikrilistân Tarabuzan eyâleti hâkinde olup küffâra imdâda gelirken kayıkların feth edüp pâdişâha böyle isyân etdiler. Ol kayıklarını ve Urus-ı menhûs şaykalarını pâdişâhıma arz etdim. Tarabuzan kal'ası limanında dursunlar. Taraf-ı pâdişâhîden ne fermân sâdır olursa vali-i vilâyet ana göre amel ideler. Ve bu kadar bin üsârâ Kazak-ı ak ve imdâdlarına gelen Mikrîl-i rezîl *[331b]* cümle guzât-ı müslimînin şikârı olduğun dahi pâye-i serîre arz eyledim. Ammâ şimdi bu cem'iyyet-i kübrâ ile bu asâkir-i İslâm at üzre hâzır-baş iken bu Mikrilistân kâfirlerinden niçe intikâm alup bu kadar şedd-i rahl çeken cüyûş-ı muvahhidîn mâl-ı ganâ'imle mu'tenim olalar" deyü meşveret edince meğer Gürcîstân Hâkimi Sefer Paşa Mikrilistân beğlerine dilgîr imiş, hemân cümle Mikrilistâna bu asâkir-i İslâm'ın piyâdesiyle atlıların pây-berâber ola deyü şikâra salalım ve bizim Ahıska gâzîleri ve Gürcîstân gâzîlerin bile kulağız verelim. Anlar dahi gazâ mâlından pay-berâber hisse-mend ola, deyü müşâvere tamâm olunup hakîr bu niyyete el-Fâtiha denilüp cümle guzât-ı müslimîn içre dellâllar nidâ edüp "At ve don ve mahbûb ve mahbûbe gulâmlar ve kızlar ve mâl-ı ganâ'im isteyen guzât-ı müslimîn silâhlarıyla âmâde olsunlar" deyü nâdîler nidâ edince azamet-i Hudâ ol gün ol gice cemî'î guzât-ı müslimîn kanıkmış arslan gibi gerindiler ve sündüler ve av sayup avnadılar ve eşindiler ve kaşındılar. Herkes gasller edüp fermân-ı serdâra muntazır oldular.

İşbu bin elli yedi (–) gurresinde vilâyet-i Mikrilistân'a şebhûn etdiğimiz menâzilleri ve ceng [ü] cidâlleri beyân eder

Evvelâ Ketağaç Paşa talî'a-i asker olup üç bin benâm-ı nâmdâr ile nehr-i Çoruğ kenarıyla cânib-i Kıbleye revâne oldular. Ardı sıra Gürcîstân ve Ahıska eyâleti askeriyle üç bin güzîde Aznavur askeriyle azm-i Mikrilistân etdi. Andan Serdâr Seydî Ahmed Paşa tokuz bin güzîde salt asker ile Mikrilistân'a girdi. Andan ardı sıra Bâkî Paşa dündâr olup üç bin asker ile gerüden gelmede. Erzurûm askeri ve Şebin Karahisâr sancağı askeri cânib-i yemîne ve Kiğı ve Pasin ve Mamrevân askerleri cânib-i yesârda cenâheyn-vâr serdârı ortaya alup mevc mevc gitmede. Ve Hınıs ve Tekmân ve Mala[z]cird sancaklarının beğleri askeriyle asâkir-i İslâm'ın zehâ'ir ve şa'îrine ve alef ve giyâhâtı tahsîline me'mûr olup ol gün 10 sâ'at gidüp

Menzil-i Zârçayırı: Batum sancağı ile Mikrilistân mâbeyninde bir çemenzâr [u] mahsûldârlı hâmûndır. Deryâ-misâl asker meks edüp cümle atların ol gice şikemleri tabl-ı semengâna dönüp istirâhat etdiler. Andan ale's-sabâh asker-i mûr, mâr-misâl ol menzilden kalkup Çoruğ nehri geçidinden Sefer Paşa Gürcîstân askeriyle geçüp Mikrilistân'ın Dadonya nâhiyesin nehb ü gârete başladı. Andan beri tarafda asker-i İslâm ejder-i heft-ser gibi Mikrilistân'a göz açdırmağa amân vermeyüp bu hâl-i pür-melâli Mikril-i la'în ü racîm

ve anîd-i pelîd ve cünd-i cünûb-ı Yezîd kâfirler dağıstân ve çengelistâna yüz dutup karârları firâra mübeddel olup dâğları giydiler. Hemân Defterdârzâde efendimizin baş bayrağı alem-i ejdehâ-peykerin yigirmi iki bölük başı bayraklarıyla iki bin iki yüz sarı sarıca arı, akûr-ı kelb-i sarîh gibi Mikrilin sarp çengelistân içre becenelerine sarılup bir yaylım kurguşunlar serpüp becene içre mütehassın olan Mikriller dahi kudurmuş yılanlar gibi gıjgırup anlar dahi derûn-ı beceneden kurşumlar serpüp tâ vakt-i zuhra dek tarafeynden ceng-i azîm olup âhir-i kâr becene feth olup içinden yedi yüz ma‘dûd esîr-i Mikril çıkup içinden pençe-i âfitâb bâkireler ve mahbûb-ı zamân gılmânlar ile ibtidâ sekbân ve sarıca askeri muğtenim oldular. Ancak guzâtdan yedi yiğit şehîd oldu. Ol gün bu mahalde ikâmet olunup dağlar içre sadâ-yı Allah Allah evce peyveste olup gûyâ Mikrilistân’da rûz-ı kıyâmet zemzemesi velvelesi olup rûz-ı kıyâmetden bir nişân oldu. Ve himmet-i Seydî Ahmed Paşa ile ol gün Bâkî Paşa dahi mâl-ı ganâ’imle bây olup rdu-yı İslâm‘a dâhil olunca sâ’ir guzât-ı müslimîne dahi destûr olup gürûh gürûh olup vesîleler ile dağlara ve bellere ve becenelere düşdüler. Tâ kim kal‘a-i Marava altına asker-i İslâm varup hemân Mikril küffârı kal‘anın iki kanatlı kapusun küşâde kılup içerden pâ-bürehne ve ser-bürehne ve küffâr-ı hîlekâr-ı dûzah-karâr dal-tîğ-ı Dahhâk olup cünd-i şeyâtîn-i la‘în esnâf-ı hakkâk gibi asker-i İslâmın vücûdların zeyl-i hisârdan hakk etmeğe sa‘y-ı belîğ etmeğe cidd ü cehd edüp üç buçuk sâ‘at keşâkeş, yaka çâk, savaş-ı perhâş ederken Avnik kal‘ası Beği Alî Beğ ve Velî Beğ ve Nakışlı Bölükbaşı kal‘anın cânib-i garbîsi tarafı hâlî iken üç bayrak yiğitler birer takrîb ile ve kemend-i müstemendler ile ankebût-vâr resen-bâzânlar gibi taraf taraf şehbâzlar kal‘aya urûc edince kal‘anın burc [u] bârûları üzre ezânlar okutup kal‘a içinde olan küffâra kılıç urarak kal‘a kapusun kabza-i tasarrufa alup taşra çıkan küffâr içeri giremeyüp cümlesi guzât-ı müslimîn içre tu‘me-i şemşîr oldular. Bakiyyetü‘s-seyfi esîr-i kayd-bend oldular. Ve’l-hâsıl bu cengde kâmil yetmiş âdam şerbet-i şehâdeti nûş edüp üç yüz kâfir esîr ve yedi yüz fecere katl olunup cesed-i murdârları dâr-ı bevârları önünde *[332a]* püşte püşte oldu. Ve cümle guzât-ı müslimîn belağan-mâ-belâğ mâl-ı ganâ’imle muğtenîm olup derûn-ı kal‘ada olan zî-kıymet esbâb u eskâli ve bakır-âvânî ve bisâtları kal‘adan ıhrâc edüp cümle der-i dîvâr-ı dârların harâb edüp sâ’ir binâların âteş ile tûrâb etdiler. Bu ceng-i zafer-me’serde yedi yüz kadar Aznavur gavur esîr ve beş yüz mikdârı nisvân-ı pür-isyan esîre ve iki yüz aded dûşîze-i nâçîze ve üç yüz kadar nâ-şüküfte duhter-i bed-ahter ve altı yüz mikdârı giysûdâr-ı murdâr-gulâmları serdâr-ı zafer-şi‘âra teslîm etdiler. Andan yine cânib-i şimâle 12 sâ‘at gidüp nehb [u] gâret ederek tâ Gürcîstân hudûdunun mutî‘ [u] münkâd olan yerlerine dek varup esîr alup geldiler. Andan kalkup yine ormanlık içre çimşirlik dırahtistânın seyr ederek 9 sâ‘atde

Sahrâ-yı Boğdu; Selîm Hân-ı Evvel, şehzâdeliği âleminde bu ferah-fezâya Tarabefzûn hâkimiyken gelüp meks etdüğü nehr-i Zubad kenarında bir soffa-i âlîsi vardır. Sâfî çimşir dırahtı hıyâbânıdır, anda meks edüp yine guzât-ı muvahhidîn cânib-i erba‘aya şebhûnlar salup nısfu’l-leyde Çarkacı Ketağaç Paşa kolundan iki dil tutulup serdâr Seydî Ahmed Paşa huzûrunda söyledip “Biz Mikril Beği Zaposho âdemleriyiz. Gönye kal‘asın Urus alup oturur mu, yohsa Osmânlı yine kal‘ayı alır mı, varup göresiz, deyü bizi gönderdiler. Emr Hudâ‘nın işte giriftâr-ı bend-i esîr olduk. Emr sizindir” deyü şâfî haber verüp niçe ganâ’imli kuralar kulağızlayıp, anları Seydî Paşa vesîle eyleyüp önü sıra götürürdü. Ammâ bu iki dilin delâletine i‘timâd etmeyüp cümle asker-i İslâm bir topdan

pür-silâh âmâde olup cümle kemândârân şaşt-ber-kabza âmâde menâzil kat‘ ederek Tomris Hân ülkesine dâhil olduk. Meğer bu kabîle Ahıçka Vezîri Sefer Paşa’ya tâbî‘ler imiş. Anın ili vilâyeti gâret etmeden avdet olundukda Tomris Hân oğlu üç bin müsellah ve mükemmel giyimli gök demire gark olmuş eli sırıklı küheyl atlı Aznavur Gürcî şehbâzları ve iki bin piyâde çarık-pây tüfenk-endâz Gürcî dilâverleriyle gelüp giysûları fetîle fetîle olmuş kırk ve ellişer yaşında mutarraş ser-bürehne güzîde asker kim birbirine mugâyir kavm-i acûbe-heykel âdemler ile alay gösterüp ordu-yı İslâm’ın bir tarafında meks edüp Seydî Ahmed Paşa’ya hedâyâların arz eylediler. Meğer bu Tomris Hân oğlunun dilgîr olduğu ba‘zı Mikril aşîretlerinin vilâyetleri var imiş, asker-i İslâm’a delîl olup yine

Gürcîstân ve Mikrilistân’ın bir cânibi nehb u gâret olunan kılâ‘ları beyân eder

Nâhiye-i Pernâk ve nâhiye-i Selsel ve nâhiye-i Perkân ve nâhiye-i Penâk ve nâhiye-i Kümle ve nâhiye-i Samarga ve kal‘a-i Ahâr altında meks olunup üç gün üç gicede cümle âsî olan Gürcî ve Mikrilistân nevâhîleri nehb u gâret olup kal‘a-i Ahâr itâ‘at etdi, be-dest-i Sefer Paşa. Bir püşte üzre bir küçük kal‘a-i müdevverdir. Enûşirvân oğlu Hürmüz-i tâcdâr binâsı imiş. Hûrde topları var ammâ ahâlîsi cengâver değildir. Lâkin hırsızlıkda semâ meleğinden per, felekden nücûm-ı fer serîka etmeğe kâdir Gürcî kavmidir.

Bu bâlâda tahrîr olunan sekiz aded nevâhîler ve kılâ‘larda olan ceng-âşûbu ve evsâf-ı metânet-i kılâ‘ları mâ-vaka‘ı üzre birer birer temdîh eylesek tatvîl-i kelâm olur. Ancak Mikrilistân’da iki yüz yetmiş pâre kurâ ve büleydeler nehb u gâret olunup cümle-i cümele guzât-ı müslimîn destine giren tokuz bin üsârâ ve bu kadar mâ[l]-ı ganâ’im ahz olunduğundan mâ‘adâ Gürcîstân hâkimi Sefer Paşa askerinde olan mâl-ı ganâ’im bi-lâ-hâdd ü lâ-gâyet mâl-ı firâvân ve üsârâ-yı gılmân-ı şebâblar idi. Hattâ Çarkacı Ketağaç Paşa kolunda iki aded nûr-ı mübîn, melîhu’l-vech duhter-i pâkîze-ahterler alındı kim vech-i arzda misilleri diyâr-ı Şâm’ın Havran’ında bile eyle hûrân çehre görülmemişdir. Seydî Ahmed Paşa bu iki aded kerîmeleri Ketağaç Paşa’dan biner guruşa alup yigirmi re’s duhterler ile Sultân İbrâhîm Hân’a hedâyâ gönderdi. Tâ bu mertebe âyet-i min-âyâtillah kızlardı kim onların hakkında [109] nâzil olmuşdu.

Andan yine bu mahallerde guzât-ı müslimîn deşt [u] dâğ ve râğ u bâğ ve ırâğ u yakını şeb [u] rûz nehb u gâret ederken Mikrilistân Hâkimi (–) Beğ‘in ammîzâdesi (–) Beğ Malâzgird Beği ekrâdının altında giriftâr-ı bend-i esîr olup yüz baş esîr ve bin baş hayvânât ve niçe yük zerdeva ve niçe yük pârçe verüp halâs oldu. Hamd-i Hudâ bu sefer-i zafer-me‘serde bir esîr on guruşa ve bir sığır nîm guruşa ve bir gûsfend beş akçeye bey‘ [u] şirâ olundu. Ve bu mahalde Başaçık beğinden Serdâr Seydî Paşa’ya beş gulâm ve beş mahbûbe kız hedâyâ gelüp bu hakîre bir kız ve bir gulâm ihsân eyledi. Andan yine cânib-i garba asâkir-i İslâm ile mansûr ve muzaffer gidüp etrâf [u] eknâfı nehb u gâret ederek on bir sa‘atde nâhiye-i (–) gelüp anda bir *[332b]* sahrâ-yı Dadanlı içre kal‘a-i (–) Mikril binâsıdır. Uzun Hasan Şâh harâb etmiş, hâlâ Mikril hudûdunda Batum sancağına müşâdır.

Andan kal‘a-i Neçah, andan kal‘a-i Merhur, andan Akçakal‘a, andan kal‘a-i Çik, andan kal‘a-i Penk, andan kal‘a-i Aşurd ve Küçük Akçakal‘a. Bu kal‘alardan mâ‘ada niçe kılâ‘-ı metîneler dahi Gürcîstân ve Mikrilistân’dan mutî‘ [u] münkâd olup beğleri hedâyâlar ile Seydî Ahmed Paşa’ya gelüp mülâkât oldular. Bu mezkûr kılâ‘lar cebel-i azîmler içre ve kimi püşte-i âlîler üzre mebnî çengelistân ve sengistân yerlerde olmağıla ığmâz-ı ayn ile

güzer olunup lâkin civârlarında olan büleydeleri ve kurâ ve kasabâtları ve nâhiyeleri nehb ü gâret olunup ba‘zı kurâların harâb u yebâb etdiklerinden velvele-i asâkir havfinden beğleri hedâyâlar ile gelüp ordu-yı İslâm’ı ganîmet etdiler ve ba‘zı esîrleri girân-bahâ ile halâs etdiler.

Ve Yovane nevâhîleri yedi günde bî-bâk ve bî-pervâ avlandı kim yed-i kudret ile mükehhal marâlî ve gazâlî gözlü mahbûb u mahbûbeler sayd [u] şikâr olundu kim her biri birer Mısır [u] Rûm harâcı değer. Andan kal‘a-i Tegrek zeylinde meks olundukda derûn-ı kal‘adan küffâr-ı dûzah-karâr velvele-i askeri görüp derûn-ı kal‘ada olanlar bîm ü havf [u] haşyete düşüp hedâyâlar ile taşra çıkup emân istediler. Ba‘dehû emân verüp yahşî bâkireler ve mahbûb gulâmlar hedâyâları getirüp ığmâz-ı ayn olundu. Anı ubûr edüp altı aded nâhiyeler dahi gâret olunup firâvân mâl-ı ganâ’im alındı. Ammâ nevâhîlerin isimleri ma‘lûmım değildir. Bu nevâhilerin hâneleri harâb u tâlân ve halkı esîr-i nâlân olup andan ubûr edüp on bir pâre kal‘alardan hedâyâlar gelüp ordu-yı İslâm sağîr u kebîr üsârâ-yı gûnâ-gûn ile ıskarça olup mâl-ı ganâ’imi ve bakır-âvânî eşyâları asker-i İslâm yüklenmede aciz-mânde oldular. Niçe gâzîler gerüye avdet edüp nehr-i Çoruğ‘a varup anda metâ‘ [u] mâl-ı ganâ’imlerin Gönye kal‘asına, andan gemiyle Tarabefzûn’a götürüp girân-bahâ ile her metâ‘ın âkılâne fürûht edüp hamd-i Hudâ sene (–) târîhinde Azak gazâsına giderken Gönye kal‘asında meks edüp Mikrilistân’ın mutî‘ [u] münkâd olan yerlerine ticâret tarîkiyle Ketenci Ömer Paşa’nın kethüdâsı Hüseyin Ağa elçilik ile gitdikde ma‘an gidip Mikrilistân’ı seyr [ü] temâşâ etmişdik.

Elhamdülillah bir sâl-i mübârekde feth [u] fütûhâtında bulunup, Mikrilistân kavminin lehçe-i mahsûsaları üzre kelimât-ı turrehâtların beyân eder:

Lisân-ı ıstılâhât-ı milel-i rezîl, lisân-ı Mikril-i zelîl

Diyâr-ı Gürcîstân on yedi fırka kavm-i millet-i Mesîhiyye’dir. Cümleden hasîb u nesîb geçinen Açıkbaş ve Dâdyân ve Şavşad ve Guril ve (–) (–) (–). Ammâ bunların beyninde Mikril, pespâye, zelîl ve rezîl kavm-i mezmûmdur kim elfâz-ı mahsûsaları budur. Evvelâ:

Erti 1	*jori* 2	*sumi* 3	*othi* 4	*hoti* 5	*pişkûy* 6	*işkûti* 7	*ruvu* 8	*çağur* 9
vati 10	*artiveti* 11	*koyal* ekmek	*dâc hir* ateş	*pûr* kalkan	*üşhûri* koyun			
dürfat kuşak	*dudi* baş	*dişke* odun	*çoğur* köpek	*caho* sığır	*kisin* buzağı	*ecim* tuz		
içhin at	*gac* domuz	*küriti* eşek	*tüt* ayı	*kul* peynir	*mercivân* yoğurd	*fuc* zeker	*çûr* ferec	
hudi	*vây*	*çây*	*dâhôd*	*melavlı*	*tîne*	*uçkum*		

taşak	gel	âdem	otur	git[me]	kız	yeyelim
vây çây gel âdem	*âşmurt* buraya	*milavlı çây* gitme âdem	*aşi murin vây mamad* pasta var gel baba		*vây diyas* gel ana	
arti ğaç uçkum bir domuz yeyelim			*çuğur diyâs kân miki şây hûd* kelbler ananı ve babanı ve seni yefʿallesin			

Seyyâhlara bu gûne şütûmları dahi bilmek lâzımdır kim kendüye söğdükleri ma‘lûmu olup ol mahalde herkesle hüsn-i ülfet edüp bir takrîb ile cânib-i selâmete çıka.

teti yavû biçuvu hatme ğağa biçuvu coho dilerim Hak seni taş eylesin oğlan sığır
ve niki hodî açğıvâ diri girin ye ğaç açğıvâr biçu seni kim s..diler, eşek mi domuz mu s..di, oğlan
vây cây denecir milavli şuhûri kûbâl uçkum gel âdem yat gitme koyun ekmek yiyelim
vây cây dâhodi küli kübâl mercivân uçkum gel âdem otur peynir ekmek yoğurd yiyelim
kad mûbrevendi dâme koça mamed eger çepeğu dün beri, öp beni, babanın başiyçün olsun

[333a] Bu Mikrilistân’da niçe bin aşâ’ir [u] kabâ’iller vardır ve niçe gûne lisânlar vardır. Zîrâ azîm ülke-i vâsi‘dir. Yetmiş aded mahsûlâtları vardır. Koyunu ve keçisi ve hınzırı ve dağlarında sığını ve karacası ve tablalısı çok olur ve küheylân atları vardır, ammâ cümle Tataristân’da ve Gürcîstân’da ve Mikrilistân’da aslâ eşek ve katır yokdur ve Mikril diyârında zerdeva çokdur. Ve sansar ve tilki ve yaban kedisi ve kur tavuğu çok olur. Buğday ve arpası azacık ekdiklerinden az olur ammâ lazudi ve pasta darısı çok olur. Kûh-ı bâlâlarında balı ve cevzleri ve çimşîr dırahtları ve çam ve ardıçları firâvândır, ammâ servi ağacı nâdirdir. Ve bu Mikrilistân, Abaza ve Çerkes diyârının halkı gibi dağlar içre sâkin olup köyleri dâ’imâ sâbitedir, konup göçmezler. Bâğlı ve bâğçeli ve kenîseli ma‘mûr kal‘alı köyleri vardır. Zîrâ millet-i kadîm ve diyâr-ı azîmdir. Netîce-i kelâ[m] yetmiş yedi günde Gönye’den ba‘de’l-feth bu Mikrilistân-ı Gürcîstân’ı deverân edüp mâh-ı mezbûrun (–) günü cânib-i kıbleye Erzurûm tarafına cümle guzât-ı müslimîn ile avdet edüp üçüncü günde

Nâhiye-i Dadanlı‘ya gelüp bu mahal Tortum sancâğı hâkiyle müşâ olup mutî‘ [u] münkâd nâhiyedir, bu mahalde emn [ü] emân olmağıla Ahıska Vezîri Sefer Paşa, Seydî Ahmed Paşa’dan me‘zûn olup niçe tuhaf ve tefârûk hedâyâlar verüp ve imâmı Mehemmed Efendi’yle Erzurûm Vezîri Mehemmed Paşa efendimize hedâyâlar gönderüp kendileri cümle eyâlet askeriyle ve Tomris Hân oğlu ve Elvend Hân oğlu ve Aleksandır Hân oğlu ve niçe yüz Gürcîstân beğleriyle cânib-i Çıldır’a revâne olup çalı çırpı cıldır demeden Çıldır-ı cıldırra dek vâsıl oldu. Andan Seydî Ahmed Paşa asâkir-i mansûr ile 14 sâ‘atde,

Menzil-i Yovana Deresi: Nâm mevzı‘a gelince cümle İspir ve Tortum ahâlîleri hedâyâlarıyla Seydî Ahmed Paşa’ya ve Bâkî Paşa’ya ve Ketağaç Paşa’ya gelüp pîşkeşlerin arz etdiler. Zîrâ bu mahal, Seydî Ahmed Paşa’nın sancâğı hâki hudûdudur. Andan (–) sâ‘atde def‘a,

Kal‘a-yı Tortum: Şehrine dâhil olurken cümle guzât-ı müslimînin ellerinde ikişer üçer zencirler ile bağlı Gönye’ye istîlâ eden Kazak-ı Aklar ve Mikril kâfirleri şikeste ve beste ubûr edüp cemî‘î a‘yân-ı Tortum istikbâl-i Seydî Ahmed Paşa’ya çıkup şâhrâhın yemîn [u] yesârında kat ender kat sağîr u kibâr “Gazânız mübârek ola” deyü hayr du‘â ederlerdi. Bu tertîb üzre cemî‘î guzât-ı muvahhidîn mâl-ı ganâ’imleriyle ubûr ederek Gâzî Seydî Ahmed Paşa, Sâm u Nerimân-vâr ser-i sa‘âdetine Defterdârzâde Mehemmed Paşa’nın gönderdiği cığa telleri ve ablak otâğa sokup tapan divine atına altı pâre âlât-ı polâd-ı Nahşivânî yancığı urup bahr hotaslarıyla ol küheylân üzre süvâr olup başında kırmızı mukaddeminin sünnet üzre taylasân-ı Muhammedî‘sin sarkıdup kendü vücûdu gök demire müstağrak olup budluklar ve uyluklar ile gûyâ kendüleri ejder-i heft-ser-misâl mehâbet ve salâbet üzre yemin ü yesârına selâm vererek güzer etdükçe tarafeynde olan ibâdullah *“Aleyke avnullah ey gâzî, seyfullah”* deyü hayr du‘alar ederlerdi. Bu mahalde kal‘adan dahi “safâ geldin” topları atılup şehr-i Tortum-ı Dağıstânı güm güm gürleyüp alay-ı azîm ile Seydî Paşa sarâyına dâhil olup sâ’ir guzât-ı müslimîn ile Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve sekiz sancak beğleri askerleriyle hâricinde üç gün meks edüp ve dördüncü günü cümle cüyûş ile,

Erzurûm’a müteveccih olduğumuz konakları beyân eder

……. (2,5 satır boş) …….

Üçüncü günde bin elli yedi rûz-ı Kâsım’ının evvelki günü hâk-i Erzurûm’a kadem basup Gürcî Boğazı nâm mahalli ubûr edüp,

Menzil-i karye-i Umudum: Bundan cümle guzât-ı zafer-me’ser alay-ı azîm ile Erzurûm’a girecek mahalde Defterdârzâde efendimizin kethüdâsı Alî Ağa Paşa’nın cümle askeriyle ve cümle Revân derneğine cem‘ olan muhâfazacı asker ile Seydî Paşa’ya istikbâle çıkup bir tantana ve debdebe ve gulgule-i azîm alay ile cümle üsârâlar dest-ber-kafa keşân-ber-keşân çekerek Erzurûm Vâlisi Mehemmed Paşa efendimizin otâğına Gümüşli Künbet nâm mahalde nüzûl edüp Paşa-yı zî-şân “Gazân kutlu olsun” deyü Seydî Ahmed Paşa’ya otak kapusuna dek piyâde istikbâle çıkup birbirini bağrına basup Bâkî Paşa’yı soluna, Seydî Paşa’yı sağ cânibine alup meks etdiler. Ve Ketağaç Paşa ve sâ’ir mîr-i livâlar dahi cümle paşanın dest-bûsiyle şerefyâb olup cemî‘î guzâta *[333b]* bir ziyâfet-i âlî olmuşdur kim diller ile ta‘bîr olunmaz. Ba‘dehû cümle gâzîlere yüz yetmiş pâre zerdûz hil‘at-i fâhireler ihsân olunup Seydî Paşa’ya ve Bâkî Paşa’ya ve Ketağaç Paşa’ya birer semmûr kürk ihsân olunup cümle guzât haymelerine mesrûr [u] şâdmân gidüp her mîr-i livâdan gazâ mâlı hedâyâlar gelmeğe başladı. İbtidâ Seydî Paşa hedâyâsı gelüp ibtidâ yüz elli Kazak dilîri ve on bir Hatman-ı Kazak ve Başsirke Kazak ve iki yüz Mikril Kazak ve yüz elli gulâm-ı nâresîde-i mahbûb-ı civân ve kırk vukıyye sîm-âvân ve yüz aded duhter-i pâkîze-ahter bintân ve bir katır ile zerdeva ve sansar postu ve yedi görüge zırh ve niçe zî-kıymet eşyâlar hedâyası geldi. Ba‘dehû Ahıçka Paşası Sefer Paşa hedâyâları bî-hisab geldi. Ba‘dehû Bâkî Paşa hedâyâsı geldi. Ba‘dehû Ketağaç Paşa tuhefâtı gelüp paşa sürûr [u]

şâdmânından cümle pîşkeşleri cemî‘î kapucubaşılarına ve a‘yân-ı vilâyete ve pes-pâye tevâbi‘ [u] levâhıkına bezl edüp cümle tevâbi‘ini mesrûr [u] handân edüp kendiler dahi şâdân oldu. Ammâ günden güne şiddet-i şitâ müştedd olup cümle haymeleri kar basdı ve asâkirin kuvvet [ü] gümânları yasdı, deyü müşâvere olup Revân derneğine zamân kalmayup şimden gerü rûz-ı kasımı sicl edüp Erzurûm’da meştadır, deyü sâ’ir eyâlet mîr-i livâlarına destûr verilüp herkes vatan-ı aslîlerine revâne olup cânib-i Revân’a revân olmadan ferâğat olunup yine Gümüşlü Künbet nâm mahalde serâperdeler ile meks olunup hikmet-i Hüda hevâlar küşâde olup şeb [u] rûz zevk u safâya meşgûl olduk. Meğer Paşa efendimiz bu hakîre sehl dilgîr olmuş. Hakîr Seydî Ahmed Paşa’ya ricâ edüp ol dahi bir mahalde hakiri hüsn-i ta‘bîr ile paşadan ricâ edüp “Emr-i şerîfiniz ile bize hizmete geldikde hakîr Evliyâ Çelebi’yi Gönye istıhlâsına götürdüğümüz cürm ise afv eylemeniz ricâ ederiz. Zîrâ Gönye fethinde ibtidâ ezân-ı Muhammedî‘yi Evliyâ Çelebi okuyup niçe kerre guzât-ı müslimîni cenge terğîb içün gülbâng-i Muhammedîler çeküp bir seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem hâfız-ı Kelâmullah ve mücâhid-i fî-sebîlillah kulunuzdur, cürm bizimdir, afv eylesin” deyü latîfe-âmîz güft [u] gûlar edüp bizi Paşadan ricâ etdikde paşa efendimiz eydür “Ânın cürmü afv olunmaz. Zirâ biz anı sancakbeğlerinin Revân derneğine gönderdik. Ol me’mûr olmaduğu yere gider. Anın cürmü sekiz sâ‘atde bir hatm-i şerîf indirirse afv olunur. Ve illâ ana ta‘zîr-i lisân cerâhâtü‘s-sinândan eşedd lâzımdır” dedikde dest-bûs edüp Bismillah ile tûl-ı nehârda tokuz sâ‘atden ziyâdecede bir hatm-i şerîf edüp tekrâr zemîn-bûs edüp bir semmûr pâçası kürk ve bir sîm zeynli raht ile sâfinâtü‘l-ciyâd misillü bir kula at ve bir kat esvâb ve iki pençe-i âfitâb Gürcî gulâm-ı mehtâb-âsâ çaker-i bâkir ihsân edüp Erzurûm eyâletinin bî-namâz hizmetin dahi ihsân edüp şeb [u] rûz zevk u şevke meşgûl olduk. Hikmet-i Hudâ her izzet [u] sürûrun sonu nâ-kâmlık imiş ve her günün âkıbeti telh-kâmlık imiş. Âdet-i mukarrere-i nâ-fercâm idüğüne şübhe yokdur. Hikmet-i İlâh işbu bin elli (–) senesinin mâh-ı (–) günü Âsitâne tarafından Tatar Alaş ulaklığile gelüp “Vezîr-i a‘zam Sâlih Paşa’yı Sultân İbrâhîm Hân bi-gayr-i hakkın katl edüp Tezkireci Ahmed Paşa vezîria‘zam oldu” deyince Paşa müte’ellim olup aslâ bir ferd-i âferîdeye haber etmeyüp şeb [u] rûz sâz [u] sözü sohbetin bozmayup eyâlet-i Erzurûm’da olan bekâyâlara mukayyed oldu. Zîrâ Sâlih Paşa, bizim paşanın pederi Mustafâ Paşa’nın gulâm-ı hâssalarından idi kim mahsûsan Paşa efendimize eyâlet-i Erzurûm’ı anlar ihsân etdi. Ve Hezârpâre Ahmed Paşa, Kara Mustafâ Paşa’nın baş tezkireciliğinden berü bizim Defterdârzâde efendimizin adüvv-i cânı idi. Bu ahvâli bir kimseye keşf-i râz etmeyüp Seydî Paşa ve Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ile serâperdelerinde şeb [u] rûz Hüseyn-i Baykarâ meclisleri olup sâz [u] söz fasılları olmada idi.

Ahvâl-i haseb [ü] neseb-i Defterdârzâde Mehemmed Paşa ve hikâye-i udhıka-i yâğ u bâlî Ketenci Ömer Paşazâde Bâkî Paşa ve kahramân-ı zemân Seydî Ahmed Paşa ve Gürcî Çalık Deli Dilâver Paşa ve Çerkes Ketağaç Paşa

İşbu sene bin elli altı ve elli yedi senesinin içinde bu mezkûr vezîrler bir yerde ibtidâ Kürdistân’da Şuşik kal‘ası gazâsında bulunup feth [u] fütûhâtlar eylediler. Ve Revân derneği cem‘iyyeti ve Gürcîstân ve Mikrilistân nehb u gâretinde niçe yüzaklıkları edüp niçe şebhûnlar edüp husûsan Gönye kal‘asının istihlâsına sebeb olup Mikrilistân’ı mutî‘ [u] münkât edüp cümlesi bir yirde cem‘ olduklarında mâbeynlerinde âlem-i ağyârdan bî-

haber iken etdikleri şakaları ve yâğ u bâlî evzâ‘ [u] etvârları âdem görse *[334a]* “bunlar dîvânedir”, deyü hükm ederler.

Evvelâ cümleden biri; Ketenci Ömer Paşazâde Urfa’dan ma‘zûl Erzurûm’da dernek muhâfazasında iken etdüğü şûh-ı şengülliği budur kim; pâk, pâkize, müte‘azzım ve muhteşem ve müdebbir ve âkıbet-endîş, lâubâlî, âyine-vâr mücellâ, dil-i uşşâk gibi pür-safâ ve küşâde-meşreb bir âdemdir. Kendüden ba‘zı evzâ‘ı görülürdü kim ol ahvâl-i garîbeler zencîr-keş mecnûn-ı Melâmiyyûndan sâdır olmazdı. Hattâ Gönye gazâsından geldikden sonra cümle vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ve ümerâlar ile sımât-ı Muhammedî başında ta‘âm yerken Seydî Ahmed Paşa ile Bâkî Paşa esnâ-yı kelâmda azğaşup bu kadar huzzâr-ı meclis var iken ta‘âmı bırakup yaka yakaya gelüp, “Kalk Evliyâ! Biz iki paşa güleş ederiz. Bizi salavâtla. Aç karnına bir eyi gürüş edüp sonra ta‘âm yiyelim” deyince hemen hakîr nola deyüp “Şast ber-kabza, çekilmiş yay oku gibi hâzırum”, deyüp sofra başından ayak üzre kalkup “Allah, Allah! Hâce-i âlem, seyyid-i kâ’inât ve mefhar-i mevcûdât ber-cemâl-i kemâl Muhammed Mustafâ-râ salavât. Engürü‘de er yatır, Rûm’da, Sarı Saltık, tan giyer ve tumman çeker. Pîrimiz Hazret-i Mahmûd, pîr-i yâr-ı velî aşkına iki vezîrdir. İkisinin dahi dutduğun Allah öğer, dîn [u] imân ile gide” deyüp bu iki zor-âver ve vezîr-i dilâvereyn-i servereyn-i hünervereyn-i vali-i mihtereynler birbirleriyle koç koç gağ olup keşân-ber-keşân yaka çâk rûyları otâğ içre hâk yaka yakaya olup pehlivân-âsâ küşte-gîrlik edüp Bâkî Paşa zeber-dest ve pîl-ten bir dilâver ü server u zor-âver olmağıla Seydî Paşa’yı zorına dutup Seydî Paşa’ya galebe sadedinde iken iki hamle mâbeynden hatâ geçüp Seydî Paşa dahi gayret-i akrân çeküp var kuvveti bâzûya getirüp yan başı hânesinden dağ pâresi-misâl Bâkî Paşa’yı sımmât-ı Muhammedî içine eyle atdı kim yetmiş aded zî-kıymet Mertebânî ve fağfûr çinî, çin-ender-çîn kırk pâre iken cümle hurd-ı haşhâş-misâl niçe bin pâre olup her pâresi gûş-vâr ve mısır pâresi gibi oldu. Bu kadar mümessek ni‘met-i nefîse içre iki vezîr ni‘met ile mülemma‘ olup cümle ni‘met sarhoş kusmuğuna dönüp üstleri ve başları ve aşları ve işleri harâb [u] yebâb olup vezîr iken vizir olup zerve olup bî-meze işkembe çorbası oldular. Cümle huzzâr-ı meclis, mîr-i mirân, ümerâ ve a‘yânlar vâlih [u] hayrân [u] cey‘ân olup herkes haymelerine gitmek sadedinde iken sâhib-i hayme Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz “Tiz gayrı ta‘âm” deyüp der-‘akab yine gayrı yire elli aded sîm-i hâlis suhûnlar ile sükkerî ter ü tâze ta‘âmlar gelüp bu iki vezîre birer kat libas-i fâhireler ihsân etdikde Bâkî Paşa “Ben yenildim, karnım doydu” deyü ta‘âm yimeyüp gidince ol sâhib-i kerem Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz on altı aded gümüş sahanlar ile ve cümle sofra âvânı ve gümüş sinisiyle ve kâseler ve peşkîr ve leğen-ibrikle çâşnigîrbaşına teslîm edüp Bâkî Paşa’nın otâğına gönderdi. Ve on iki sahan ve cümle alât-ı sîm-âvâniyle Seydî Ahmed Paşa’nın otâğına gönderüp “Cümlesin karındaşım Bâkî Paşa’ya ve Seydî Paşa’ya hibe eyledim” deyü çâşnigîrbaşına tenbîh eyledi ve akîbince Çukâdar Behlül Ağa ile Seydî Paşa’ya bir semmûr ve Silâhdâr Filibeli Mehemmed Ağa ile Bâkî Paşa’ya birer semmûr kürk gönderüp “Sakının, birer şey verirse alman. Yohsa kelleniz tenlerinizden cüdâ ederim” deyü tenbîh buyurdular. Cümle huzzâr-ı meclis Defterdârzâde’nin keremkârlığına âlem-i hayretde kaldılar. Bu keremi meğer Ca‘fer-i Bermekkî ve Hâtem-i Tâyyî etmiş ola.

Ammâ **Seydî Paşa** Erzurûm’un şiddet-i şitâsında, kar at sînebendinde, ol dipi ve boranda kâse kâse bâde ile ıssı kahveyi mahlût edüp nûş edüp sarhoş olurlardı. Ol rûz-ı zemherîrde

Bâkî Paşa ve Seydî Paşa ser-bürehne ata binüp Erzurûm'un Gümüşlü Künbet meydânında ve Nasûh Paşa oğlunun cirid meydânında cirid oynarken kellelerinden ve hil'atlerinin girîbânlarından dûdları çıkup arak-âlûd olarak cirîd oynayup cirid urdukları âdem [110] emrine itâ'at edüp yeri dâr-ı hâmûşân olurdu. Seydî Paşa gâyetü'l-gâye fârisü'l-hayl cündî ve silâhşör ve tîr-endâz çâpük ve şehbâz idi.

Ammâ **Bâkî Paşa** Husrevânî kûp-misâl sâhib-i şikem idi. Ammâ bu dahi silâhşör ve cündî idi. Lâkin kendüye değme bir at tahammül edemezdi. Ammâ yine çâpük süvâr, sebük-rûh *[334b]* idi kim gûyâ rûh-ı Mesîh idi. Ve mudhıkâne şütür-kürbe-gûne evzâ' [u] etvârları hadden efzûn idi. Ammâ gâzî ve *mücâhidû fî-sebîlillah*dır. Hattâ kendüleri Kars hâkimiyken Revân hânları ve Acem Sultânları ve Gürcîstân beğleri elinden ve dilinden zâr-ı zebûn olmuşlardı. Hattâ bir kerre nısfu'l-leylde kal'a-i Karsdan üç yüz yiğit ile gâ'ib olup üç günden sonra Gürcîstân'ın âsî olan yerlerinden üç yüz esîr-i mûğ-bece gılmân [u] bintânlar ile sâlimîn ve gânimîn kal'a-i Kars'a dâhil oldu. Böyle bir Rüstem-resân, Sam-akrân-ı zamândır. Bu Bâkî Paşa'nın Seydî Ahmed Paşa ile Şuşik kal'ası cenginde etdiklerini ne Sâm u Nerimân ve ne Zâl-ı Köstehem etmemişdir. Gerçi bu gûne şütür-kürbe etvârları var idi ammâ re'âyâ vü berâyâya adl [u] insâfı adl-i Ömer-misâl idi. Ve ilm u fazîletde gûyâ musannif ve mü'ellif Teftazânî hazretleri idi. Sehâ ve keremi Hâtem-i Tay'da yok idi. Bu hasletler ile kimesnede ola *"el-İlmu ve'l-mâlu yesturâni kulle aybin"* [111] mazmûnunca cümle evzâ' u etvâr-ı ahlâk-ı zemîmesin ilm ü sehâ setr eder. Husûsan şecâ'ati ile cihân-ârâ bir er [ü] server idi. Ammâ bu gûne şütür-kürbe şakaları tenhâsında sikadan olan nüdemâları beyninde ederdi. Yohsa dîvân-ı pâdişâhîde ol kadar metânet üzre kelimât edüp müte'azzımâne hareket ederdi kim fesâhat ve belâğat ile kelimât ederken bir ferdin mudhikâne kelâmına tebessüm etmeyüp dendânın kimse görmüş değildi. Hulâsa-i kelâm Bâkî Paşa'nın hilkati böyle idi. Âyet: [112].

Ammâ ahvâl-i Seydî Ahmed Paşa: Kendilerinin takrîri üzre Abaza kavmi ile Çerâkise mâbeyninde bir gûne kavm vardır. Dağıstânlar içinde olur. Abazaca ve Çerkesce lisânı bilirler. Sadşe kavmi derler bir şecî', yarâr, bahâdır, hırsız kavm-i fetâ yiğitlerdir. Bu Seydî Ahmed Paşa anlardandır. Hattâ lehçe-i mahsûsu ol kavmden olmasın gösterirdi. Ammâ bu Sadşe kavminin ekseriyyâ ihtilâtları Abaza tâ'ifeleriyledir. Zîrâ Abaza diyârı Karadeniz sâhilinde olmağıla iskeleleri vardır. Dağlarda olan Sadşe kavmi anınçün Abaza'ya muhtâclardır. Bir gün Abazalardan Melek Ahmed Paşa akrabâlarından Zebhûs nâm-ı benâm nâmdârlar ile Sadşe dağlarına hırsızlığa gidüp Seydî Ahmed Paşa henüz on dördüne bâliğ olmadan Seydî Paşa'yı âlem-i sabâvetde serîka edüp Melek Ahmed Paşa aşîreti olan (–) kavm içinde bâliğ olup Abazalar bu Seydî'yi bir gün firâr eder deyü iskelede bâzargâna satarlar. Bâzargân dahi Mısır'a götürüp bir fertûte-i Züleyhâ-yı Mısr'a bey' eder. Anda yigirmisine bâliğ olunca cündîlik ve silâhşorluk fenninde ol kadar üstâd-ı kâmil olur kim yüz yetmiş altı gûne lu'bede-bâzlığı tekmîl-i fünûn edüp ta'tîl günlerinde cümle ahâlî-i Mısr, hâric-i Mısr'da mastabalarda cirîd oynarken at üzre kırk sekiz gûne san'at ile kırkar ellişer dirhem tüfenk atmak ve kırk adım yirde at sıçradup rûy-i arzda üç kelle postu urup ol teng mahalde üç kerre üç silâh icrâ etmek ve Kavak meydânında altun topa ok ve kurşum atmak ve urmak, tutmak ve kapmak ve asmak ve basmak ve at üzre yay kurup yasmak misillü ma'rifetler ile şöhre-i şehr-i Mısr olup nâmdâr bir server olur. Hikmet-i Hudâ mezkûr fertûte hâtûndan bu Seydî

Paşa'yı (–) (–) bir kâşif alup bender-i Süveyş'den bahr-i Kulzum içre gemiler ile bender-i Cidde'ye giderken bi-emr-i Hudâ Şap deryâsında talattum-ı deryâ ziyâdesiyle cûş [u] hurûşa gelüp cezîre-i Hasan kurbunda Seydî'nin gemileri gark olup cümle âdemler helâk olup ancak Seydî bir tahta pâresiyle bir gün bir gice rûy-ı deryâda şinâverlik edüp âhir leyle-i Kadr'de kadre uğrayup beyt:

Be-deryâ der menâfi' bî şümârest

Eger hâhî selâmet ber-kenârest [113]

deyüp Müveylih nâm bir kal'aya düşüp anda bir kaç gün ikâmet bulup bir beddîyeye gömlek ile elinde bir nobut ile azm-i Mısır deyüp bir refîk dahi kendi tabî'atine münâsib "*Evvelü'r-refîk sümme't-tarîk*" [114] fehvâsınca bir refîk-ı yâr-ı sâdık bulup iki kişi deşt-i hâmûn çölistân budur deyü kat'-ı menâzil ederken bir gün bunlara üç Arab at bırağup *"Işlâh yâ arsate Karamânî"* [115] deyüp arkalarında olan kamîsların almak ister. Seydî eydür *"Rûh annî yâ arsa hayyâl"* [116] dedikde Arabın biri Seydî'ye sinân havâle edince hemân Seydî cüst ü çâpük ve çâlâklık edüp bir san'at ile Arabın elindeki cıdası zerkinden rehâ bulup Arabın kellesine eyle bir nobut-ı kavvâsî urur kim Arabın kellesi Adana kabağı gibi hor olup tarfetü'l-ayn içre Arabın kısrağına Seydî süvâr olup Arabın cıdasıyla ol ân o bir iki Araba amân vermeyüp elindeki nîze ile iki Arabı dahi atlarından akdarup üçünün dahi kellele- *[335a]* -rin bedenlerinden cüdâ edüp üç aded urbânın esbâbların Seydî ve refîki olan Seydî Alî giyüp at sâhibi ve silâh sâhibleri olup bir atı dahi yedeklerine alup yigirmi yedi gün Urbân ile ceng [ü] cidâl ve harb [u] kitâl ederek iki yiğit on bir re's Arab küheylânı kısraklar ile Mısır'a geldiği hâlâ dâstân-ı dûstândır. Kaçan kim bu Seydî Paşa bu çöl-i çölistânda Urbânlar ile ceng [ü] cidâlin ve Bahr-i Kulzüm'de gark olup çekdiği âlâm-ı şedâ'idin ve Kasîre kal'ası altında Abâbide Arabıyla cengin ve Elvâhât altında Za'ğâ' Urbânıyla harb [u] kıtalin nakl etdükde âdemin aklı giderdi. Ba'dehû Mısır'da (–) (–) hizmetinde olup Sultân İbrâhîm Hân'a Mısır cündîleri lâzım oldukda emr-i şerîf ile (–) Paşa on iki aded cündîler ile der-i devlete bu Seydî Paşa'yı İbrâhîm Hân'a gönderüp ibtidâ Harem-i hâsda seferliye, andan haftân altı ta'bîr etdükleri mertebeye kadem basup andan nâm [u] şânıyla Hâsodaya girüp niçe kerre cirîdinin darbından ba'zı cündîler hasm olup helâk oldular. Bir gün İbrâhîm Hân: "A Seydî! Benim musâhiblerime sakın cirid vurma" buyururlar. Seydî eydür: "Valaha pâdişâham! Onlar beni vururdur. Beni de onları hap vururdur. Cilîde horta yokıdır. Onlar beni baş vurursa, ben onları diş vurur" deyü Abazaca lehce-i mahsûsiyle kelimât etdiğinden İbrâhîm Hân bin altun ve bir semmûr hil'at-i fâhire ihsân edüp masıtcıbaşı mertebesinde bıçaklı olur. Hikmet-i Hudâ bir gün Çemensofa nâm meydân-ı ma'rekede cirît oynarken musâhib-i şehriyârîlerden bir kaçı cirîd hamlesi teklîfinde Seydî ile azğaşup Seydî dahi birin avlayup cirîd ile atından yıkup ol sâ'at musâhib cân verir. Ana kafadâr olan, Seydî'ye atamadan cirîd urunca hemân Seydî ana dahi at yıkup dizgin aşrı bir cirîd-i haşeb-meşe-i pür-endîşe tarb ederse ol dahi atının tırnağına ser-nigûn [ve] ser ber-zemîn olup âbdestsiz secde edüp hele ânî çehresinde ansız meyyit-i müteharrik kaldırup Sarây-ı hâssa timarhânesine götürdüklerinde hemân Sultân İbrâhîm Hân gazab-âlûd olup "Tiz Seydî'yi dahi bu meydânda atından yıkup katl edin" deyü fermân edince huzzâr-ı meclisde olan musâhib-i munsıflar eydür "Pâdişâhım! Hâlâ Seydî at üzre, başı kaba gözleri kızarmış ve

ejder-i heft-sere dönmüş, el gaddâreye urmuş ve uyluğunda on iki nîze-i Dahhak'dan nişân verir hıştları dizmiş. Şimdi bir ânî katl edin deyince anı bu mahalde atından bin âdem indiremez. Çok âdem helâk edüp huzûr-ı pâdişâhîde çok bednâmlık olur. Pâdişâhımdan ricâ ederiz, bir damla kanın afv edüp ba'de zamân hakkından gelesiz" deyü ricâ ederler. Ricâları hayyiz-i kabûlde vâki' olmayup yine Sultân İbrâhîm Hân dibelik âteş-pâre olup "Benim huzûrumda musâhiblerim öldürdü. Ben anı sağ kor muyum? Husûsan tenbîh etmişim kim benim musâhiblerimi vurma demişim", "Pâdişâhım! Bu meydân-ı ma'reke(d)e musâhib yüsâhib yeri değildir. Âr meydânı değildir, er meydânıdır. Bunda vuran, vurulan, ölen öldürülen birdir, kânûn-ı Âl-i Osmân budur ve bu cirîd cenginden bir şu'bedir" deyü niçe gûne hüsn-i ta'bîr ve tevcîhler etdiklerince hünkâr musırr olup "Elbette katl edin" deyince beri tarafda Seydî'nin muhibb-i sâdıkları dilsiz işâreti edüp hemân Seydî at boynuna düşüp Çemensofa'dan firâr edüp Hâsâhûr kapusundan taşra çıkup andan Bâb-ı Hümâyûn'u çıkup şehr-i azîm İslâmbol içre güm-nâm olup bir köşede karâr edüp niçe musâhibler ricâ edüp bir kaç günden sonra Sarây-ı hâsdan Çâşnigîrbaşı pâyesiyle Sarây-ı hâsdan çıkmış oldu. Andan Budin'de Siyâvuş Paşa'ya gidüp Sametorna sancâğın ihsân edüp Kopan sancağı nevâhîlerinde ve Balatın gölü kenarında kal'a-i Fok ve kal'a-i Kemînvar ve kal'a-i Ekrivar küffârının Zerrinoğlu ve Yeganoğlu küffârlarıyla şeb [u] rûz ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl edüp Orta Macar diyârına vâveylâ salup şebhûnlar ile dâr-ı diyârlar ve dârü'l-bevârların harâb u yebâb edüp güzîde Macar dilîrleri ve kapudanların esîr edüp kâfiristân Hıristiyânlarına mâtem salardı. Ba'dehû Üstolni-Belgrad sancağına mutasarrıf olup tâ nehr-i Raba ve nehr-i Rayçe kenarlarına varınca çapgunlar salup mâl-ı ganâ'imler alup kal'a-i Tata ve kal'a-i Papa ve kal'a-yı Pirespirim ve kal'a-i Çobaniçe ve kal'a-i Ni'met-i Uyvar ve kal'a-i Senmartin ve kal'a-i Yanık ve kal'a-i Komran nevâhîlerden aslâ bir küffâr baş çıkarmağa kâdir olmayup Nemse Çasarı bir kaç kerre "Sulha muğâyir Seydî Paşa iş eder" deyü der-i devlete arz etdi. Âhir kâfirin Pirespirim kal'asının kapudanıyla hasm olup Üstolni-Belgrad'ın ale'l-gafle yetmiş aded "Benim dîger *[335b]* nist" diyen müşvârı belli çete ve söz sâhibi başı telli yiğit ile nısfu'l-leylde çatal atlar ile çıkup doğru kal'a-i Pirestpirim kurbuna vardıkda altmış beş yiğidi bir hıyâbân içre pusuya koyup Seydî ile beş yiğit-i yekke-süvâr kal'a-i Pirespirim kapusu şems-i âteş-tâb kulle-i felekden baş gösterdikde kal'a kapusu, küşâde olunca kal'a kapudanı kal'a kapusunun iç yüzünde elinde asâsıyla niçe yüz kâfir karşusunda el kavşurup sabâh dîvânında hükm-i hükûmet ederken hemândem Seydî Paşa handak üzre cisrden at koparup kapudana bir hışt-ı pehlivânî ile urur kim terzi iğnesi atlâsdan güzer eder gibi kâfirin sîne-i pür-kînesinden geçüp sâ'ir küffârlar derûn-ı kal'aya firâr edüp beş atlı kal'a içre meymene ve meysere küffârları kırarak kapudanın başın Seydî kesüp ve on yedi kelle dahi kesüp bî-bâk ü bî-pervâ kal'adan taşra çıkup giderken kal'adan toplar atılup cümle küffâr atlanup üç yüz mikdârı küffâr Seydî Paşa'yı kovarak Seydî pusuyu geçince kemîngâhda olan altmış beş nefer gâzîler bir ağızdan "Allah Allah" deyüp üç yüz kâfire kılıç korken Seydî dahi gerü dönüp "Koma kurdum" deyü üç yüz kâfirden yüz ellisini dendân-ı tîğdan geçirüp ellisi firâr edüp yüz aded kâfirleri üç aded kapudanlarıyla kayd-bend esîr edüp mürdelerin âlât-ı silâhlarıyla ve küheylân katana Sene Martin atlarıyla ertesi ale's-sabâh kal'a-i İstolni'ye dâhil olup ertesi Siyâvuş Paşa'dan bir semmûr hil'at-i fâhire ve bir çeleng ve bir murassa' zeynli at ve üç kîse nakd-i murâd ihsân geldi. Günden güne Seydî Paşa serhadd-i

Kanije'de ve Budin ve Egre'de iştihâr bulup nâmdâr oldu. Bu Pirespirim kapudanın ve bu kadar küffârı kırdığın Nemse Çasarı pâdişâha bildirüp gördüler kim sulha mugâyir Seydî işler ediyor. Ammâ ne çâre, âhir sene (–) târîhinde Revân tarafında kızılbaşın isyân [u] tuğyâna müte'allık işleri şâyi' olup Sadrıa'zam Sâlih Paşa, Defterdârzâde'ye eyâlet-i Erzurûm'u ve Seydî Ahmed Paşa'ya İspir-Tortum sancağın ihsân edüp Acem serhaddinde ne işlerlerse işlesinler deyü istimâletler verilüp sa'âdetlü pâdişâh-ı Cem-azamet Sultân İbrâhîm Hân, Seydî Ahmed Paşa'nın defter-i cerâyimine nazar etmeyüp huzûrunda musâhiblerin katl etdüğünü afv edüp bir kîse altun ve bir otâk-ı nüh-tâk ve on katar-ı katır ve on katar şütür bariyle ihsân edüp tuğ ve tabl [u] alemlerin mücedded hazîneden cümle levâzımâtın ve yedi küheyl at bisâtlarıyla yedek atların ihsân edüp "Beni sevenler Seydî Paşa'ma ri'âyet eylesiz" deyüp Seydî Paşa'ya hayr-du'â edüp arkasın İbrâhîm Hân yepeleyüp "Yürü Allah işin onara, göreyim seni. Acem serhaddinde niçe gazâlar edersin" deyü Tortum sancâğına gönderüp Üsküdar'a çıkdıkda cümle vezîr ü vüzerâ ve a'yân [u] kibâr-ı İslâmbol'dan ol kadar bisât u mal [u] menâl geldi kim Seydî Paşa bir vezîr dârâtı kadar azamet [u] dârâta mâlik olup mükemmel kapusuyla kat'-ı menâzil Tortum sancâğına gidüp kal'a-i Şuşik gazâsında ve Gönye ve Mikrilistân fütûhâtlarında cihân cihân görüşüp rûz-merre cemî'î ahvâline vakıf-ı esrâr idim. Zîrâ Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz kendüyi gâyetü'l-gâye sevip Tortum sancağına göndermeyüp ekser evkâtda Seydî Paşa ile sohbet-i hâs edüp mâh-be-mâh birer kîse ceyb harcı ihsân edüp Erzurûm'da sâkin olup bu hakîr de ol takrîb ile âşnâlık kesb edüp niçe zamân hakîr ile hüsn-i ülfet ederdik.

Hattâ cirîd meydânında hakîre latîfe yüzünden bir cirîd atup yüzüme isâbet edüp dörd aded dişlerim boğazıma dıkup Defterdârzâde efendimiz hayli müte'ellim olup dörd dişimin kısâsına karşılık bir kîse cerîme ve bir küheylân esb-i fetâh bile cerîme verüp sulh olduk. Ammâ Hazret-i Kur'ân-ı Azîmi ve Furkân-ı Mecîdi tilâvet ederken mehâric-i hurûfun savt-ı sağîr ile edâ olunur, sîn ve şın ve sâd ve zâ ve dâl misillü hurûfların kemâ hüve hakkahu edâ-yı mehâric-i hurûf edemez olduk. Ammâ dişlerim kırdığı yine Seydî Paşa'ya helâl olsun. Yedi küheylân at ve yedi Gürcî gulâm ve iki kîse ve niçe hil'at-ı fâhire ihsânlarını görmişim, bir sahî, sâhib-i kerem ve gıll [u] gışdan berî ve kîn u kibr u buğz adâvet u hased ü nifâkdan müberrâ bir halûk ve halîm ve selîm ve garîb-dost ve sebük-rûh ve sâde-dil ve saf-derûn ve tevâbi' u levâhık-perver, asker-keş ve adüv-küş ve server-i hünerver ve dilâver, er kişi idi. Gerçi ilm u fazîlet u bâhire sâhibi değil idi, ammâ şehbâzlık ile kuvvet-i kâhire sâhibi bir Arab evli Hâtem-i Tây-meşreb deryâ-dil ü hoş-sohbet ve sebük-rûh [u] hoş-ışret *[336a]* merd-i meydân, fârisü'l-hayl, pehlivân ve zekiyyü't-tab' [ve] hâkim-i cerrî kimesne idi. Ve cemî'î menâhîden müberrâ, pâk-i'tikâd müslim ve muvahhid ve muhibb-i ulemâ ve sulehâ ve muhibb-i guzât-ı müslimîn ve mücâhid-i fî-sebilillahdır. Gerçi herkes ile hüsn-i ülfet içün güler ve oynar ve sarık bozup güleş eder ve murâdı üzre satranc oynarken piyâde yerine şâhı verüp atı fil gibi oynardı. Şahı vezîr yerine verüp "ben sağ olayım" derdi. Bu dahi lâtîfe gûne bir hüsn-i hulku idi. Ammâ cümle ahlâk-ı hamîdesiyle muttasıf olduğundan memdûh şey-i garîb gurebâya at ve bisât ve ihsân u in'âm edüp çerâğ etmesi ve bây u gedâya ni'meti dâ'imâ mebzûl olması cümle evsâf-ı cemîlesinden memdûhdur. Hudâ cümle müşkil işlerin âsân ide.

Evsâf-ı ahlâk-ı Ketağaç Paşa (–) (–) (–) perveriş bulmuş Boltakay kabîlesinden

Çerkeziyyü‘l-asl yarar ve nâmdâr ve şecî‘ ve dilîr bir mîr-livâ idi. Şam-ı Tarabulus hâkinde ekseriyyâ Hama ve Humus sancaklarına mutasarrıf olup Urbânın ol taraflarda ırkın kesmiş bir paşa idi. Âdil ve re‘âyâ-perver, asakir-kes server ve dilâver idi. Ammâ aslâ Türkçe bilmezdi. Hemân kılıç u at ve zırh u mu‘teberât bilirdi. Hattâ Humus hâricinde nehr-i Âsî kenarında Çöl Urbânın kırup hâlâ üstühânları püşte püşte yığılup “Ketağaç Paşa Depesi” nâmıyla ma‘rûf bir kemikden depedir. Ve bu Ketağaç Paşa’nın hânesi Antakiyye şehri içre bir sarây-ı azîmdir. Kapusunda hân zencîri gibi zencîr çekilmiş idi. Bir kerre Antâkıyye hâricinde Urbân geldi derler, hemân atına tevâbi‘leriyle süvâr olup sarâyının kapusunda zencîri küşâde etmeğe bevvâb bulmayup hemân Ketağaç Paşa dal-kılıç olup zencîre eyle bir satûr-ı Ketağaç urur kim hâlâ zencîrin pâreleri bâbının kemeri üzre maslûb durur. Âyende vü revendeye temâşâgâh makdûr-ı beşer değildir. Ve bizimle bu sefer-i zafer-me’ser olan Gönye gazâsında ve Mikrilistân nehb ü gâretinde etdüğü yararlığı bir er etmemişdir. Hudâ cemî‘î murâdât [u] maksûdın hâsıl ide.

Ammâ Menâkıb-ı Deli Dilâver Paşa: Fâtih-i Bağdâd Sultân Murâd vezîri Kara Mustafâ Paşa dahi Yeniçeri Ocağında ta‘lîmhânecibaşı iken bu Dilâver Paşa anın memlûklerinden Gürcîyyü‘l-asl Açıkbaş kabîlesinden deli-dolu Deli Dilâver nâm bir server iken Kara Mustafâ Paşa sadrıa‘zam oldukda ibtidâ bir tuğ ile bu Dilâver Paşa’ya Tortum sancağın ihsân edüp ba‘dehû Tortum, Seydî Paşa’ya ihsân olundukda ma‘zûlen Şuşik kal‘ası fethinde ve Gönye fethinde ve Mikrilistân nehb ü gâretinde bulunup ol diyâr hâki olmağıla Mikrilistân’dan hayli zî-kıymet üsârâlar destine girüp hayli küffârı dendân-ı tîğdan geçirüp bahâdırlıklar etdi. Hîlesizce deliy-yi veli-şekilli âdem idi.

Ammâ hîn-i ma‘rekede gözün çöpden ve budakdan sakınmaz fârisü‘l-hayl ve cündî ve tüfenk-endâz ve kemândâr ve yarar er idi. Ammâ cümleden hikâye-i udhıkesi oldur kim; bir kerre Revân hânı tarafından Tokmak Alî Hân nâmında bir nâmdâr ve müte‘azzım, azîm tuhaf u tefârûklar ile hedâyâlar getirüp muhabbetnâmeli bir elçi geldi. Ve Paşa efendimize cemî‘î hedâyâların arz-ı kâlây kılup her metâ‘ları makbûl-ı vezîr olup kârhâne işi şâh kılıçlarından bir mücevher ve murassa‘ gılâflı bir şemşîr-i zer-nişân verdi kim hakkâ ki şemşîr-i âteş-tâb idi. Elçi dahi bu tîğı uryân kılup paşa huzûrunda ol kadar kılıcı mahtadı kim gûyâ ol şemşîr Seyfü Zül-yezen idi. Paşa dahi mezkûr Deli Dilâver Paşa’ya hitâb edüp eydür “Paşa karındaşım! Kılıcın yahşîsinden tanır mısın?” dedi. Paşa dahi “Kılıcın eyisi diş tutmayandır, göreyim şu kılıcı” dedikde, kılıcı paşanın eline verdiklerinde heman kılıcı dişiyle kütür kütür kırup “Şey değil imiş”, deyü meydân-ı muhabbete bırakdıkda fakîr elçi Tokmak Hân, âlem-i hayretde bî-cân kalup kılıcı medh etdüğüne peşîmân oldu. Ba‘de’t-ta‘âm Dilâver Paşa’ya mahsûs kâsesiyle bir kâse kaynar kahve gelüp bir demde yeklemeden nûş ederdi. Ba‘dehû buhûr ve gülâb geldükde gülâbı nûş edüp râyiha-i tayyibeden sonra buhûrdânın kapağın açup cümle âteşleri tenâvül etdüğüne elçi hayrân kalup eydür “Sultânım! Bunların ism-i şerîfleri nedir?” dedi. Defter[dâr]zâde eyitdi: “Dilâver Paşa karındaşımızdır” dedi. Elçi eydür “Yoh bunlara Semender Paşa demek gerekdir kim âteş yimek murg-ı semendere mahsûsdur” deyü vâfir latîfe-gûne şakalar olundu. Ammâ bu Dilâver Paşa dahi şecî‘ ve gâzî-i yektâ idi. Vonık Ahmed Paşa kapudan iken Kara Foça cenginde etdüğü yararlıkları Bîjen ü Şağat etmemişdir. ***[336b]*** Hamd-i Hudâ böyle gâzî ve mîr-i mîrânlar ile niçe gazâlarda bulunduk, *tekabbel yâ Kadîme’l-ihsân.*

Lâkin Seydî Ahmed Paşa cümleden şecî‘ ve bahâdır ve zor-âver, server [ve] dilâver ve

ince belli, yassı yağrınlı, kıtîfleri vâsi‘, bâzûları kalın, parmakları iri arslan pençeli idi, ammâ mahbûbu’l-vech değil idi. Mısır’da mezkûr hâtûnun abd-i müşterâsıyken çiçek çıkarup bir hâne-i muzlimde üç ay zelîl [ü] zebûn girde-bâliş-i muhadde üzre nâliş edüp çiçeğin yerlerin nâhunlarıyla koparup vech-i münevveri dâne dâne çiçek nişâneli olup esmerü‘l-levn, melîhu’l-manzar, hande-rûy, mahbûbü‘l-kulûb idi. Dîn-i mübînin avânı, zamânın Rüstem-i Sâm-akrânı, meydân-ı ma‘rekenin fâris [ü] pehlivânı idi. *Hafazekallahu Te‘âlâ.*

Der-sitâyiş-i veliyyü‘n-ni‘am Defterdârzâde Mehemmed Paşa, *sellemehullah.* Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz ol vezîr-i dilîrdir kim sene (–) târîhinde Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘in defterdârı keremkâr Mustafâ Paşa’nın nûr-ı dîdesi idi. Pederleri Bosnaviyyü‘l-asl Hersek sancağında Novesin nâm kasaba-i hâk-i amber-i pâkden gelüp Ekmekçizâde Ahmed Paşa hizmetinde olup Sultân Ahmed Hânî‘de başbakıkulu, andan Murâd Hânî‘de müstakil defterdâr paşa oldu. Ba‘dehû sene (–) mâh-ı Şa‘bân-ı mu‘azzamının yigirmisinde Sadrıa‘zam Receb Paşa ve Şeyhülislâm Hüseyin Efendi telkîniyle Yeniçeri Ağası Hüseyin Halîfeyi ve Mûsâ Çelebi kim musâhib-i şehriyârî idi, anı ve Defterdâr Mustafâ Paşa kim efendimiz Mehemmed Paşa’nın peder-i azîzidir, bu üç mazlûmu kul eşkıyâları bi-gayr-i hakkın katl edüp Defterdârı Atmeydânı‘ndaki çınar-ı müntehâya habl-i tavîller ile sinirinden baş aşağı salb etdiler. Ve niçe mazlûmun hûn-ı nâ-hakkın Atmeydânı‘nda beyâz kar üzre döküp vücûd-ı insân, kar ile yeksân olup Atmeydânı‘yken et meydânı olup azîm gulgule ve fitne ve fesâdlar olup efendimiz Defterdâr Paşa’nın Süleymâniyye’deki sarâyın ve Hisâr’daki yalısın nehb ü gâret etdiler. Efendimiz Mehemmed Paşa bu sa‘îd, şehîd [ve] maslûb-ı pâ Mustafâ Paşa’nın ferzend-i ferhunde-ahteridir. Vâlidesi, efendimiz Melek Ahmed Paşa’nın akrabâlarından olmağıla bu hakîrin dahi vâlide-i müşfikamız ile hâlite-duhterleri idi. Mehemmed Paşa efendimizle üns [ü] ülfetimiz ol cihetdendir. Kendüler Süleymâniyye’de mütevellid olup hâk-i İslâmbol’dandır. Rûznâmeci İbrâhîm Efendi, paşayı on dördüne bâliğ iken hıfz [u] hırâset ile terbiye edüp ilm ü kemâl ü ma‘rifet sâhibi olup bir pençe-i âfitâb, nûr-ı İlâhî bir civân-ı mâh-tâb idi. Pederlerinin çerâğ-ı efrûhtesi Hasan Beğ terbiye ile kûşe-be-kûşe pinhân ederek sâhib-i rîş olup bir tüvânâ fetâ-yı âlî-vakâr idi. Cemî‘î ulûmdan haberdâr olup ilm-i kitâbet ve ilm-i inşâda ve ilm-i lûgatda ve ilm-i arûzda bahr-i ma‘ânî ve erbâb-ı ma‘ârif silkine münselik olup Kara Mustafâ Paşa kendülere Kâğız emâneti ihsân edüp erbâb-ı dîvândan olup üst hil‘at ile sâ’ir hâceler gibi dîvân kurardı. Ba‘dehû Anadolu muhâsebecisi olup İbrâhîm Hân cülûsu evâ’ilinde serbevvâbân-ı dergâh-ı âlî {olup} cümle kapucubaşılara tasaddur edüp ser-efrâz [u] mümtâz-ı cihân oldu.

Ba‘dehû Sâlîh Paşa, Civân Kapucubaşı vezîrin azlinden sonra sadrıa‘zam olup paşaya yeniçeri ağalığı ihsân edüp ağalığı kabûl etmeyüp Erzurûm eyâletin ihsân eyleyüp bu hakîr dahi karâbetimiz takrîbiyle ma‘an gitmeğe me’mûr olup hayme ve hargâhımızı ve bâr-ı bengâhımızı ve üç at ve bir Gürcî gulâm-ı memlûk ve bir yorga mu‘teber at ve üç yüz guruş ihsân edüp Sadrıa‘zam Sâlih Paşa dahi bu hakîre iki yüz altun ve bir semmûr kürk-i nazîf ihsân edüp kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek bâlâda tahrîr olunduğu üzre yetmiş günde kal‘a-i Erzurûm’a dâhil {olup} adl-i adâletle cemî‘î re‘âyâ vü berâyâ âsûde-hâl oldular. Ammâ intihâ-i serhadlerde olan Acem hânları ve sultânları ve Gürcîstân ve Mikrilistân beğleri askerinin çokluğundan hazz etmeyüp her bâr her tarafdan hedâyâlar ile

nâmdâr elçiler gelirdi. Dârât [u] azametde ve mehâbet ve salâbetde ve vecîh [u] melâhatde ve zarâfet u felâhatde bî-nazîr bir vezîr-i dilîr idi. Ve vecâhet [ü] nümâyişi bî-mânend bir şehbâz [u] şehlevend, fârisü'l-hayl, meydân-ı bezm [ü] rezm-i arbede-gîr bir şîr-i dilîr, cemî'î bisâtı uyğun ve bâzûsunda bâz [u] toykun ile şikâr-bâz, şehbâz, ser-efrâz [u] mümtâz vezîr-i mahbûb [u] dilir Âsaf-ı Berhayâ-vâr bir halûk [ve] kerîmü'ş-şân vezîr idi. Anın matbahında tabh olunan ta'âm-ı ni'met-i nefîse-i sükkerîyi bir vüzerâ sofrasında görmedim, illâ Bayrâm Paşa merhûmda görüp dâhil-i meclis olup ni'metin tenâvül etdik.

Ammâ bunun âlât-ı bisât-âvânîsi, sîm sinileri ve sîm suhûnları ve yüz aded Mertebânî ***[337a]*** ve yüz aded fağfûr-ı çînleri ve sâ'ir zerdûz makramaları ve peşkirleri ve sîm [ü] zeheb-mutallâ taşt u abârîkları ve gülâbdân ve buhûrdânları ve cemî'î eşribe kâseleri bir vüzerâ sofrasında görmedim. İllâ Cânpolâdzâde Mustafâ Paşa, kapudan iken meclis-i şerîfine dâhil olup ânı dahi ankâ-sıfat bir kevkeb ü baht [u] sa'âdet sâhibi pâk akl-ı Aristo vezîr-i dilîr gördüm. *Rahmetullahi aleyh.*

Bu Erzurûm'da Tabanıyassı Mehemmed Paşa şehîd edüp Erzingân kapusu hâricinde Deveçeşmesi cenbinde medfundur. *Rahmetullahi aleyh.* Ammâ bu Mehemmed Paşa efendimizin ta'âmı anlardan vefret üzre tabh olunup cemî'î zamânda sefer u hazarda matbahına asel ve mî'âd sükkeri girmemişdir. Cümle Şâm'ın nebât-ı hamavî ki katu şekeridir, zülbiyyât [u] hulviyyâtı ve baklavası ve pâlûdesi ve muhallebisi ve sayf [u] şitâda üçer kâse gûnâ-gûn hoş-âbı cümle Şâm nebâtından idi. Ve cümle seferlerde bile şeb [u] rûz yigirmişer fağfûrî sâfî tereyağlı muttabak böreği ve çöreği ve mümessek ta'âamı memdûd idi. Ve bunda olan âlât-ı âvânî-i sımât-ı zî-kıymet bir vezîrde yok, bî-kıymet [ü] pâk eşyâ-yı âvânîleri vardır. Ve sofrabaşı hizmetine me'mûr reşîd ve necîb, mümtâz [u] müstesnâ, cüst ü çâpük-i çâlâk pençe-i âfitâb, şîb ü zerbâfa müstağrak huddâmları vardır kim her biri birer işgâle meşgûl me'mûr gılmân-ı hâsları vardır. Ve bir hasleti dahi bu idi kim matbahında cümle kırk aded aşçı var idi. Yolda olsa yigirmisi konakcıyla ileri gider, anlara halîfe-i baş olurdu. Yigirmisi gerüde aşçıbaşıyla gerü kalup ba'zı menâzilde âb-ı revânlar sâhilinde meks edüp sayd [u] şikâr olunan mâhîleri ve vahşî âhûları ve keklik ve turrâc ve süğlün ve çili ve gayrı şikâr olunan eşyaları bişirirlerdi.

Bu mezkûr aşçıların mîrîden yigirmi aded sarrâcları aşbâzların atların eğerlerdi. Vay ol aşçının hâline kim at eğerliye. Hemân hâzır bulup süvâr olurlar. Ve beş aded mîrî seyisleri var idi. Ve cümle aşçılara on tengtar çadır ve on nefer çadır mihteri var idi. Havar ol aşçının hâline kim at eğerleyüp at timar edüp çadır kurup boza ve odun pâreleye. Başka âteş-bâzları var idi. Ve ekseriyyâ aşbâzların elleri eldivanlı idi. Tâ bu mertebe pâk gezerlerdi. Zîrâ nâ-pâk olsalar yüz deyenek yemek mukarrer idi. Ammâ yılda iki kerre yıllık bâz-gûnları serâpâ beyâz sâdelere müstağrak olurlardı. Iydiyyeleri serâpâ sâye çuka ve atlas-ı fâhire-i gûnâ-gûn idi. İç ağalarına ne vech üzre libâs verilirse cümle kırk aded aşbâza eyle libâs ihsân olunurdu. Zîrâ çoğu kendi memlûkları idi. Üç ayda bir ulûfeleri çıkup aşçıbaşıya yevmiyye birer guruş, halîfeye nîm guruş, hamurcubaşıya ve kebâbcıya ve yahniciye ve datlıcıya ve çorbacıbaşıya hâsıl-ı kelâm yedi üstâda birer rub' yevmiyye, mâ'adâsına onar akçe yevmiyye, ama çenci başıda bir katar deve yükü kâseler ve fağfûrîler ve Mertebânîler olmağıla başka cerge sâhibi olup taşra kilârcıbaşı cergesiyle ve vekîl-harc ağa cergesiyle ve ekmekçibaşı cergesiyle ve matbah emîni cergesiyle ve çâşnigîrbaşı cergesiyle cümle karakollukcular ağaları ve aşçıbaşı cergesiyle ard kapu

tarafında konup bu mezkûr ağaların aşçıbaşıdan mâ‘adâsının birer rub‘ yevmiyye ulûfeleri var idi. Ve cümleye üç ayda bir peştemâlları ve sabunları ve pâbuçları ve mestleri ve siyâh tomakları verilirdi. Ve her aşçı isti‘dâdına göre bir lezîz ve nev-peydâ bir ta‘âm getirse ana ihsân olunurdu. Ve dolmacı ve kıymacı ve köfte kebâbcıların balık ağından yapılmış sık çadırları var idi. Eti ol ağ çadır içinde koyup aslâ sinek giremezdi. Ve her ta‘âm çıkdıkca cümle Mertebânîler ile vekîl-harc ağa ve çâşnigîrbaşı ve aşçıbaşı ve başhalîfe ve kebâbcıbaşı ve hamurcubaşı ve çorbacıbaşı bunlar paşa huzûrunda pâk mülebbes ve muhteşem hançerleri ve çifte zencîrli bıçaklarıyla sofra başına hâzır olup dururlar. Bir ta‘âmı beğenmese anlara ıtâb ederdi. Ve her mansıba varsa ibtidâ atdan nüzûl etdiği gibi dîvânı savup sarâyın hammâmın ve hazîne ve kilârı ve iç ağaları hücrelerin seyr [ü] temâşâ edüp herkesi yerli yerince yerleşdirüp andan piyâdece matbaha girüp görürdü. Eğer müsellemin matbahı imâr etdüğün beğenmediyse ol matbaha neccâr ve bennâlar üşürüp eyle ma‘mûr u müzeyyen beyâz kıbâblar ve her üstâda birer dezgâh yerleri edüp gûyâ matbah-ı Keykâvûs ve matbah-ı Ba‘lbek-i Süleymân ederdi. Cümle der-i dîvârları ve bacaları ve kırk elli aded ocakları beyâz kireç ile sığayup dürr-i beyz-âsâ etdirirdi. Ve iki üç günde bir ale’l-gafle matbahı basup gayrı âdem görse bir aşbazın esbâb [u] eskalin ve tırnakların *[337b]* ve sâ’ir âlât-ı bisâtı ve matbahı nâ-pâk görse ve birinin camedânında kirli esbâb görse vây aşçıbaşının haline! Vây eli, kolu ve tırnakları kirli aşçının hâli ve ahvâline kim iki yüz kızılcık deyeneği hoşâbın, aşçıların tabanında pişirüp içirmek mukarrerdir. Camedânında ve eyninde pâk u pâkize esbâbların görse ihsân u in‘âmlar edüp ulûfesine terakkîler ederdi. Âlem-i sabâvetden berü hilkati böyle pâk olmağıla şöhre-i şehr olmış idi. Cümle iç ağavâtları ve dış ağavâtları dolu cümle böyle pâk ü pâkize ağavâtlardır. Ve rûz-merre sefer ve hazarda ale’s-sabâh tahte’l-kahve yigirmi fağfûrî mümessek ve sükkerî ta‘âmlar gelüp râyiha-i tayyibesinden âdemin demâğı mu‘attar olurdu. Ve yine ale’s-seher yedi yire dahi onar fağfûrî kahvealtı ta‘âm çekilirdi. Ve hazînedâr ve silâhdâr ve çukadâr ve nişâncı ve mühürdâra ve’l-hâsıl yedi iç ağaları mertebe sâhiblerine beşer sahan kahvealtı ta‘âm çıkup anlar ile cümle iç ağaları tahte’l-kahve futûr ederlerdi. İmâm efendiye ve bu hakîr Evliyâ‘ya ve iç mehterbaşıya ve çalıcı mehterbaşıya ve kapucular bölükbaşısına dahi tahte’l-kahve giderdi. Ammâ masrûfları çok idi. Ve herkese keremkârlık ederdi. Dâ’imâ mu‘tâdları al ve kırmızı ve yeşil libâs-ı fâhirelere mâ’il idi.

Ammâ beyne’l-halk gaddâr derlerdi kim paşa mağrûr u müdemmağ ve hod-bîn u hod-pesend ve gazûbdur deyü dahl [u] ta‘arruz ederlerdi. Gerçi dârât [u] azamet sâhibi olmağıla iki cânibine selâmı kalîl idi. Bu cihetden yine halk ta‘yîb edüp “Paşanın taht-ı nazarında kat‘â benî Âdem halk olunmamışdır. Bu selâma cümle el bağlayup duran ibâdullah cemâdât [u] haşerât makûlesi imiş. Eğer benî Âdem olsalar paşa dahi adam gibi selâm verirdi” deyü efvâh-ı nâsda dehhâl u ta‘ân âdemler bu gûne güft u gû ederlerdi. Ammâ Paşa-yı zî-şân halkın anladığı gibi değil idi. Halvethânesinde akrâniyle ve musâhib nedîmleriyle ve Seydî Ahmed Paşa ve Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ile pâ-bürehne ve ser-bürehne olup gürzbâz ve matrakbâz ve şemşîrbâzlık edüp gûnâ-gûn silâhşorluklar ile niçe gûne lu‘bedebâzlıklar ve curcuna ve küşte-gîrlikler edüp libâsları ve pây-i tahtlarında olan halıçeler çâk çâk ve yüzleri pây-mâl-i hâk olup tenhâlarında bu gûne şûh-şengüllük ederlerdi. Ammâ dîvân-ı pâdişâhîde ırz-ı vüzerâyı edâ edüp herkese rîş-hand etmeyüp her âdemin isti‘dâdına göre ri‘âyet edüp hükm-i hükûmât mahallinde mahalle münâsib halka kâh rıfk ile ve kâh mudârâ ile kâh kec-nigâh etme ve atma ve

dutma ve asma ve basma ve urmak ve kesme ta‘zîri evzâ‘ların etdükde sadâsın istimâ‘ eden mücrim âdemlerin zehresi çâk ve başlarına hâk olup bir da‘vâyı ol sâ‘at kat‘-ı alâka ve fasl-ı husûmet ederdi. Bir da‘vâyı aslâ süründürmezdi ve şâhid-i zor ile da‘vâ edeni sevindirmezdi ve da‘vâ-yı bâtılı kavl-i za‘îf ile hükm edüp mazlûmları yerindirmezdi. Zîra ilm u fazîletde deryâ-yı amîk idi. İlm-i ferâ’izde ve ilm-i fıkhda bin altmış aded mesâ’il-i şer’iyye ve *Kudûrî* ve *Mültekâü‘l-ebhûr* hıfzında idi. Ve niçe ulûmlar dahi hâtır [u] yâddaşı idi. Ve akrân [u] emsâliyle dâ’ima hüsn-i zindegânî ederdi. Ammâ evâ’il-i hâllerinde biri fazîlet-i bâhire sâhibi olmak iddi‘âsında olsalar ve haddinden tecâvüz edüp yukarudan aşağı mu‘âmelesin edenleri ele alup her ne mertebede ise ana haddin bildirüp Ahfeş-i mü’ellifin keçisine bindirüp ol vaz‘-ı nâ-hemvâr ile mevsûf olan âdemi rüsvây-ı âm edüp mısra‘:

“Gerekdir kendüzin bilmezlere kendüyi bildirmek”

deyüp bed-nâm edüp merkûm mısra‘ı terennüm ederdi. Ve gâyet şecî‘ ve bahâdır ve sâhib-i kerem idi kim bir kaç kerre süvâr olduğu esb-i sabâ-sür‘ati âlât [u] bisâtıyla ednâ bir fakîr-i hakîre ihsân ederdi. Ve meydân-ı ma‘rekede serdârlık edüp asker cem‘ edüp cüyûş-ı muvahhidîni cenge tergîb edüp firâvân ihsânlar edüp herkes yolunda cân ve baş fedâ edüp uğuruna ölürlerdi.

Zîra *“El-insânu ve abîdü‘l-ihsân”* [120] mazmûn-ı kelâmı mazbûtu idi. Hattâ bu hakîr Evliyâ-yı bî-riyâ-yı pür-taksîr sene (–) târîhinde Paşa efendimizden me’zûn olup Beyt-i Şerîfe revâne olmak içün harc-ı râh, hakîre beş yüz altun ve iki kısrak ihsân edüp Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘in hîn-ı cülûsunda, Atmeydânı cenginde, Silâhdâr Murtazâ Paşa’ya Mevlevî Vezîr Mehemmed Paşa, Şâm eyâletin ihsân edüp Murtazâ Paşa ile kat‘-ı menâzil ederek Şâm-ı cennet-meşâma dâhil olup hakîri Murtazâ Paşa ılgar ile İslâmbol’a gönderüp Mevlevî Vezîri bi-gayr-i hakkın katl edüp sene 1058 târîhinde Kara Murâd Paşa vezîria‘zam olup Üsküdar’a hakîr vardıkda ol mahalle müsâdif oldu kim asâkir-i Âl-i Osmân Üsküdar’da Gürcî Nebî ve Katırcıoğlu ***[338a]*** ve Akyakalıoğlu ve Çomar Bölükbaşı nâmân eşkıyâ-yı celâlî ve cemâlîler kırk yedi bin asker-i cemâpûr ile Âl-i Osmân askeri kütâ-küt ceng-i sultânîlerine hakîr râst gelüp me’âl-i kelâm Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz Âl-i Osmân askerine talî‘a-i asker olup üç bin yiğit ile çarhacılık hizmetine me’mûr olup ol gün Üsküdar’dan Bulkurlu ve Çamlıca dağlarına varınca Katırcıoğlu’nun askeri üstüne yedi kerre hücûm edüp tarafeynden niçe yüz âdemler düşüp âhir hâh-nâ-hâh Katırcıoğlun ve Gürcî Nebî celâlînin inhizâmına sebeb-i memdûh olan Mehemmed Paşa efendimiz sebeb olup Gürcî Nebî‘nin askeri akabince kova kıra Kayışbınarı‘na ve Sarıkadı nâm ziyâretgâh-ı ünâs karyesine varınca münhezim celâlîden niçe kelle ve dil ile sadrıa‘zam huzûruna gelüp semmûr hil‘at-i fâhireler ve serine çelenk otâğalar sançılup kendüye (–) (–) mansıbı ihsân olundu. Ol gün bu paşa efendimizin etdüğü ceng-i azîmi bir serdâr-ı mu‘azzam etmemişdir. İnşâalah bu cengi ve sâ’ir mahallerde etdüğü cür’etleri ve şecâ‘atları mahalliyle tahrîr ederiz *ve billahi’t-tevfîk.* Hamd-i Hudâ böyle şecî‘ [u] dilîr vezîr-i bî-nazîrler ile ve Seydî Ahmed Paşa ve Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa, Dilâver Paşa gibi Rüstem-i Sâm-akrânlar ile niçe gazâlarda bulunduk. *Hâzâ min fazlı Rabbî* [121].

Ez-în-cânib Erzurûm sahrâsında efendimiz Mehemmed Paşa ile Revân derneği içün deryâ-

misâl asker cem‘ olmuşken rûz-ı Kasım gelüp şiddet-i şitâdan cem‘iyyet-i asâkir târmâr olup Sâlih Paşa’nın katli haberi gelmeğile paşa dahi müte’ellim olup mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübînde rûz-ı Kâsım sicille kayd edüp paşa efendimiz cümle eyâlet livâlarına destûr verüp herkes sancaklarına gidüp paşa efendimiz dahi kendi tevâbi‘iyle kal‘a-i Erzurûm’a dâhil olup yanında ancak Seydî Ahmed Paşa kaldı. Lâkin Âsitâne tarafından Hezârpâre Ahmed Paşa tarafından gûnâ-gûn ta‘n-âmiz mektûblar ve emirler gelmeğe başladı. Bir gün bir ulak Âsitâne tarafından gelüp Koca Vâlide’den ve Uzun Alî Ağa’dan ve Rodosî Mehemmed Efendi’den ve Kuşcu Mahmûd Ağa’dan niçe yüz gûne mekâtibler gelüp “Paşa efendim! Başına tedârik gör. İşte Sâlih Paşa merhûmun ibtidâ hazînedârı ve ba‘dehû kethüdâsı olan Bağdâd valisi İbrâhîm Paşa katline âdem gitdi. Sen dahi Sâlih Paşa çelebisisin ve ma‘lûmunuzdur kim hâlâ Sadrıa‘zam Ahmed Paşa, Bâkî Beğ ve Mestân Beğ oğullarıyçün sana ne kadar adâveti vardır. Gâfil me-bâş, başına asker cem‘ edüp başına bir tedârik gör. Sana da elbette ma‘zûlluk mukarrerdir. Ana göre amel idesin ve Varvar Alî Paşa, İpşir Paşa’nın karısın İbrâhîm Hân’a nâ-şer‘î vermedüğü içün Sivas’dan Varvarı ma‘zûl edüp katline âdemler gitmişdir. Sakın hâ! Tenbîhü‘l-gâfilîndir, başına tedârik gör” deyü bu gûne nasîhat-âmiz mektûblar gelince paşa-yı âkıbet-endîş bu haberleri güm edüp âlem-i ağyârdan bî-haber iken ziyâfet tarîkıyle bir gice niçe umûr-dîde ağalarıyla kasembillah billah edüp Kelâm-ı İzzet’e ve tuza,-ekmeğe, levendânca sır saklamak içün ahd-i emân edüp paşa eydür: “Ağalar, hâlim budur kim ben Erzurûm’da Abaza Paşa gibi bu kış-kıyâmet diyârda celâlî olup Anadolu hazîneleri ve hizmetlerin zabt etdirüp bu kal‘ada kapanmak isterim, ne dersiz” dedikde cümle ağavât “semi‘nâ ve eta‘nâ” deyü bir gicede kemendler ile iki yüz çengâlli nerdübânlar ve iki bin serdengeçdi yarar, benâm nâmdârlardan Nakışlı Bölükbaşı ve Acem Bölükbaşı ve Kürd Bölükbaşı ve Saçlı Bölükbaşı cümlesi âmâde pür silâh olup vakt-i Şâfi‘î‘de cümle serdengeçdiler nerdübânlar ile şeb-i muzlimde iç kal‘aya gitmek üzre iken derûn-ı kal‘ada müstahfızân yeniçeriler haberdâr olup bir ağızdan cümle “Allah yekdir, yek” deyüp “Alarka! Vura-dura-duta” deyü feryâd [u] fiğânlara başlayup kal‘anın cânib-i erba‘asında der-i dîvârların meş‘aleler ile çerâğân edüp gülbâng-i Muhammedîler çekdiler. Ve iç kal‘ada cümle topları sarâya havâle kılup taşra varoşda olan yeniçerileri cümle iç hisâra alup taşra kal‘anın kapuların açmayıp paşanın cümle askeri ve hizmetlerde olan ağavâtları taşrada kalup paşa ancak iki bin mikdârı âdemleri ile sarâyda kaldı. Hikmet-i Hudâ cümle tedbîrimiz taksîr olup kal‘adan sarây tuyulmağa şürû‘ edecek mahalde ale’s-sabâh Ali Çorbacı mâbeyne bir kaç a‘yân [u] eşrâfdan muslihîn girüp “Bre aslı yokdur” deyü yeniçeri ağasına ve niçe yeniçeri çorbacısına ve elli bir cemâ‘at Halîl Ağa çorbacıya hil‘at-i fâhireler ve on kîse hakk-ı sükût ihsânlar edüp def‘-i fesâd oldu. Bu ma‘reke on gün mürûr edüp sene (–) târîhinde mâh-ı Zilka‘de’nin onuncı gününde bir âdem Erzincân kapusundan içeri keçe külâhıyla ve bir hımâr yükü pürçüklü *[338b]* ya‘nî havucuyla mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübîn olan Emîr Buhârî şeyhi dâmâdı el-mevlâ fazîletlü Molla (–) (–) Efendi huzûruna girüp “Sultânım! Bir hımâr yükü havuç getirdim. Eşeğim bağırmadan, kal‘adan yeniçeriler çağırmadan, paşa kulların başına kığırmadan, benim şu kızıl ağacıma narh ver” deyince Molla ve gayrı huddâm-ı mahkeme end-bend olup “Âdem! Murâdın nedir?” “Sultânım! Murâdım bu Erzurûm’u müsellemliğile zabt etmekdir” deyince hemân Kadı “Safâ geldiniz Müsellim Ağa, hoş geldiniz” deyü ayağa kalkup der-akab Erzurûm kal‘asının kapuların sedd etdirüp yeniçeri ağasına ve cemî‘î çorbacılara ve a‘yân-ı vilâyete haber olup paşaya haber etdiler.

Zîrâ paşadan havf ederlerdi kim gelen müsellimi salb edüp eyâlet-i Erzurûm'u zabt ide. Andan havf [u] haşyete düşmüşlerdi. Ba'dehû müsellimi havuccu re'âyâsı kılığından çıkarup bir kat semmûr libâslar bulup esbâb [u] ihtişâmıyla cümle yeniçeri ocağıyla paşa dîvânına gelüp hatt-ı şerîf ve emr-i pâdişâhlar tilâvet olunup eyâlet-i Erzurûm'u Gürcî Koca Mehemmed Paşa'ya ihsân buyurulmuş. Paşa "Allah mübârek eyleye" deyü müsellime hil'at-i fâhire giydirüp fakîr müsellim mü'eddebâne gerü gerü giderken hil'atin eteğine basup tepesi üzre zîr-i zeber oldukda garîb müsellim "Amân sultânım! Ben bir emir kuluyum. Benim suçum yokdur. Azîz başunçün beni makaraya asup katl etme" deyü feryâd etdi. Meğer Paşa dîvânhâne kemerlerinde bir makara ihdâs edüp her şeb anda kırk elli kanâdiller çerâğân olurdu. Âsitâne tarafında böyle istimâ' olunur kim varan müsellimi paşa salb etmek içün dîvânhâne vasatında bir makara icâd etdi, haberi şâyî' olmağıla fakîr müsellim tebdîl-i câme mahkemeye hımâr ile havuccu kıyâfetiyle gelmesinin aslı ol imiş. Hemân Paşa "Kaldırın müsellim ağayı" deyince Müsellim "Amân! Amân!" deyü feryâd etdi. Müsellimin koltuğuna girüp yine ri'âyetler etmişken müsellim gördü kim kendi düşdü, hemân aklı başına gelüp eydür: "Hemân Sultânım! Yarın ale's-sabâh kal'adan taşra çıkup üç günde tedârik görün. Elbette bu şehirden çıkarsız" deyince hemân paşa "Bre vurun şu kahbe hîz gidiyi" bu kerre fakîr müsellim gerçekden düşüp cânı azm-i bevâr ide yazdı. "Bak a mel'ûnun teklîf-i mâlâ yutâkına. Ben düstûr-ı mükerrem olam, bana böyle ibrâm [u] ilhâh eder" deyü gâyetü'l-gâye gazab-âlûd olup elli bir cemâ'at çorbacısı Halîl Ağa mâbeyne girüp paşa derûn-ı kal'ada kâmil bir hafta tekâ'üd edüp cânib-i erba'a hizmetlerinde olan cümle bayraklar ve ağavâtlar gürûh gürûh gelüp cümle ma'ûnetler görülüp,

İşbu bin elli yedi mâh-ı Zilka'desinin on sekizinci günü Erzurûm'dan ol şiddet-i şitâda İslâmbol'a revâne olup çekdiğimiz âlâm-ı şedâ'idleri beyân eder

Evvelâ Revân Hânı tarafından üç bin baş kârbân gelüp ser-sevdâgerânları Şâh ortağı Yezdânbaş nâm başı alaca ve gönlü karaca bir kızılbaş idi. Anın cümle pârçe yükleri ve tenbelîdlerin çözüp kânûn-ı şer'î deyü gümrüğün alup gümrük emîni Tatus nâm Ermeni feryâd idegördü. Cümle-i cümele dörd yüz kırk kîse gümrük alup şehirden kat'-ı âlâka edüp alay-ı azîm ile Erzincân kapusundan taşra çıkup Bâzârbaşı Değirmânları nâm ferah-fezâda meks edüp cümle Erzurûm a'yânından ol kadar at ve katır ve şütür ve koyun ve kuzu yemleri(?) hedâyâlar geldi kim cümle ağavâtlar dahi hedâyâlardan hissemend olup muğtenim oldular. Ve cânib-i erba'adan günden güne ağavâtlar gelüp dâ'ire-i âzîm oldu. Kâmil Erzurûm hâricinde kâhîce kar, boran, kâhîce küşâde hevâ ile meks ederken Bağdâd Vâlisi Sâlih Paşa kethüdâsı İbrâhîm Paşa'nın katli haberiyle cümle yüz elli iç ağaları ve yetmiş aded kapucubaşıları ve yedi bayrak ve yedi yüz yiğit sarıcası ve üç bayrak sekbânı gelüp cümlesin alup "safâ geldiniz, hoş geldiniz" deyü cümleye müstevfâ ta'yînâtların ihsân edüp mazlûm İbrâhîm Paşa içün hayli bükâ etdi. Ve ertesi gün der-i devlet tarafından Tokmak Haseki nâm bir ulak-ı kolak-ı solak yelerek gelüp bir emr-i şerîf getirüp "Sen ki, vezîrim Mehemmed Paşasın! Mukaddemâ selefin Süleymân Paşa, kızılbaş-ı bed-ma'âşın ısyân [u] tuğyânın arz etmeğile seni eyâletin askeriyle Revân derneğine me'mûr etmişdim. Batîu'l-harekelik edüp gitmeğe tekâsül etmişsin. Gerekdir kim emr-i şerîfim vardıkda bir ân ve bir sâ'at durmayup ber-vech-i arpalık sana Kars eyâletin ihsân etdim. Elbette eyâletine gidüp ol serhadleri hıfz [u] hırâset üzre olup alâmet-i şerîfime i'timâd idesin"

[339a] deyü emr-i şerîf kırâ'at olunup "Emir Pâdişâhımın" deyü harc-ı râh üç kîse guruş ihsân edüp Haseki Ağa'yı Âsitâne tarafına gönderüp "Her çi bâd-âbâd" deyüp Kars cânibine gitmeyüp,

Âsitâne tarafına müteveccih olduğumuz menâzilleri ayân u beyân ider

Evvelâ Bismillah ile Erzurûm'dan cânib-i garba 3 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Kân: Erzurûm sahrâsının vasatında bir ma'mûr Ermeni köyüdür. Andan yine ol sahrâ içre taraf-ı garba 5 sâ'at gidüp,

Menzil-i karye-i Ilıca: Erzurûm sahrâsının cânib-i garbîsi nihâyetinde bir germâb-ı latîfdir kim Akçakoyunlu pâdişâhlarının hayrât [u] hasenâtlarıdır kim üzerinde kubbe-i âlîler ile mebnî aşren fe-aşr bir havz-ı azîmi var. İçi beyâz rimâldir, taş döşemeli değildir. Ammâ havzının cânib-i edvârında beyâz taşlar ile mefrûşdur. Ve suyu kemâl-i suhûniyyetde değildir, i'tidâl üzredir ve âbının râyihası sâ'ir germâb-ı hummâlar gibi râyihalıdır. Ammâ Ziyâeddîn kal'ası germâbından nâfi' suyu vardır. Cerebe ve beras zahmına nafi' olup niçe emrâz-ı muhtelifeleri izâle eder. Andan 5 sâ'atde yine cânib-i garba,

Menzil-i karye-i Hınıs: İki yüz hâneli Ermeni karyesidir. Andan yine garba 5 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Mama Hâtûn: Bir dereli ve kayalar dibinde iki yüz hâneli müselmân köyüdür. Ve beyâz yalçın kaya dibinde,

Ziyâretgâh-ı Mama Hâtûn: Akçakoyunlu pâdişâhlarının hâtûnlarından bir sâhibü'l-hayrâte imiş. Kendüleri bir kubbe-i serâmed içre evlâd [u] ensâblarıyla medfûndur. Bir minâreli bir câmi'i ve imâret ve medresesi vardır. Lâkin evkâfı mîrîye muzâf olmağıla imâretleri harâba yüz dutmuşdur. Bâlâda, Erzurûm'a giderken mufassalan evsâfı tahrîr olunmuşdur. Andan yine cânib-i garba dereli ve depeli yollar ile (–) sâ'atde,

Menzil-i karye-i Kütür: Erzurûm hâkinde bir ma'mûr [u] âbâdân Yârmeni köyüdür ve ze'âmetdir. Nehr-i Furât üzre bir haşeb-i çam dırahtlı cisrden ubûr olunur. Paşa bunda üç gün ikâmet fermân edüp bu hakîri Kemâh kal'ası Tuzla Emîni Emîr-i âhur Hasan Ağa üzre gön[der]diği,

Kemâh kal'asına gitdiğimiz konakları beyân eder: Evvelâ Kütür köyünden cânib-i cenûba nehr-i Furât kenarıyla ma'mûr [u] âbâdân kurâlar ve sa'b yollar ubûr ederek 9 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Şürim: Kemâh kazâsı hudûdunda Kemâh kulu aklâmıdır. Re'âyâsı sâfî Ermenilerdir. Andan yine cânib-i cenûba nehr-i Furât kenarıyla 7 sâ'at gidüp,

Menzil-i karye-i Emîn: Bu dahi Kemâh hudûdında Tuzla emînine hâsdır. Ve cümle re'âyâları Ermenilerdir. Andan ale's-sabâh nehr-i Furât kenarınca (–) sâ'atde,

Evsâf-ı dâr-ı felâh,
ya'nî kal'a-i Kemâh

Sebeb-i tesmiyesi (–) (–) (–) (–) (–) Kadîm eyyâmda kayâsıralar binâsıdır. Ba'dehû Akçakoyunlu destine girdi. Ba'dehû Azerbaycân Şâhı Uzun Hasan destinde iken Timur-ı bî-nûr bu kal'a altına gelüp Timur'a bir top ve bir mancınık taşı atmağa tenezzül

etmediler. Yedi ay kâmil Timur-ı bî-nûr muhâsara edüp hâ'ib ü hâsir seg-ber-sahrâ gidüp ba'dehû sene (–) târîhinde Ebü'l-feth Mehemmed Hân, Uzun Hasan'ı münhezim edüp bu kal'a-i Kemâh'ı *kemâ hüve hakkahu* üç ay muhâsara edüp fethi müyesser olmadı. Ba'dehû sene (–) târîhinde Selîm Hân-ı Evvel âlem-i şehzâdeliğinde Tarabefzûn hâkimiyken bir takrîb ile kal'a-i Kemâh'ı feth edüp içine kifâyet mikdârı asker kodu. Ba'dehû Selîm-i Evvel paytaht-ı Âl-i Osmân'a müstakil pâdişâh olmağiçün Tarabefzûn'dan üç yüz pâre gemiyle karşu Kefe'ye, Kırım yakasına geçüp Kırım Tatarının imdâdıyla Edirne üzre hurûc edüp babası Bâyezîd-i Velî dahi karşu çıkup baba ve oğul birbiriyle devlet sınaşup bi-emri Hudâ Selîm, Hacıoğlu Pâzârı kurbunda Uğraşderesi nâm derede uğraşup Şehzâde Selîm, Tatar askeriyle firâr edüp Tatar Kırım'da, Selîm Tarabefzûn'da karâr eder. Anda dahi nâmûs [u] gayret [ü] hamiyyetinden durmayup oğlu Süleymân'ı Tarabefzun'da hâkim nasb edüp kendi terk-i diyâr edüp (–) halîfe huddâmı ve refîkı rivâyetiyle diyâr-ı Acem'e gidüp İmâm Mûsâ-yı Rizâ'yı ve niçe kibâr-ı evliyâ-yı Horasân'ı ziyâret edüp cihân-bân olup şâh ile şatranç oynaduğu meşhûr-ı âfâkdır. Bu Selîm Hân'ın bu âlem-i seyâhati içre Şâh İsmâ'îl isyân [u] tuğyân edüp Kemâh kal'asına sehl bahâneyle istîlâ edüp kabza-i tasarrufa aldı. Ba'dehû Selîm-i Evvel, asker cem' edüp Edirne'yle İslâmbol mâbeyninde babasıyla uğraşup Âl-i Osmân kullarının i'ânetiyle hâh-nâ-hâh babası Bâyezîd Hânı hal' etdirüp kendüsü Çorlu sahrâsında müstakil pâdişâh-ı *[339b]* Cem-câh olup cümle asker-i İslâm ile yek-dil [ü] yek-cihet olup pederi Bâyezîd Hân'ı Dimetoka'ya nefy edüp Bâyezîd-i Velî Edirne kurbunda Havsa nâm mahalle vardıkda, rivâyet muhtelif, bir gûne rûh teslîm edüp na'ş-ı şerîfin İslâmbol'a getirüp Câmi'inin mihrâbı önünde defn olundu. Selîm Hân, dâhil-i İslâmbol'da Yenibâğçe nâm sahrada çetr-i mülemma'ın kurup cümle a'yân-ı devlet Yenibâğçe'de bî'at edüp ol ân Üsküdar'a tûğun çıkarup ibtidâ gazâsı diyâr-ı Acem'e olup kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek Şâh İsmâ'îl'in Sivas eyâletinde niçe kılâ'lara istîlâ etdüğü kal'aları feth edüp Acem üzre Çıldır gazâsına müteveccih oldukda derya-misâl asker ile kal'a-i Kemâh'ı muhâsara edüp sene (–) târîhinde ceng-i azim ile be-dest-i Bıyıklı Mehemmed Paşa feth etmişdir.

Devlet-i Âl-i Osmân'da yed-i kudret ile binâ olunan kâr-ı Hudâ kal'aların biri dahi bu Kemah kal'asıdır. Biri Diyârbekir kurbunda Mârdin kal'asıdır ve kal'a-i Van-ı sedd-i îmândır ve kal'a-i Şebin Karahisâr ve kal'a-i Mekü ve kal'a-i Afyonkarahisâr ve kal'a-i Ermenâk ve kal'a-i Merakâb ve kal'a-i Hasan ve kal'a-i Gereknuh ve diyâr-ı Rûm'da kal'a-i Menekşe ve kal'a-i Anapolya ve kal'a-i Mizistre ve kal'a-i Gördüs ve cezîre-i Kırım'da kal'a-i Menküp, bu kal'alar evc-i âsumâna ser çekmiş ebr-i kebûddan gayrı havâlesiz kılâ'lardır, amma bu Kemâh her cihetde anlardan sarpdır kim vakt-i zuhr olmayınca zirve-i a'lâsında olan iç kal'ası ebr-i nîlgûn içinden nümâyân olmaz. Evc-i âsumâna ser çekmiş bir püşte-i bî-hemtânın zirve-i a'lâsı üzre iç kal'ası fevkinde ebr-i say (?) eksik değildir. Ba'de'l-feth Sultân Süleymân tahrîrinde Erzurûm eyâleti hâkinde Kuruçay Voyvodalığı hükmündedir. Erzurûm paşasının hâssı subaşılığıdır. Ve üç yüz akçe ile ihsân olunur.

Üç nâhiye kazâdır ve nâhiye kazâları bunlardır kim zikr olunur: **Kazâ-i Kercânis** ve **kazâ-i Kuruçay** ve **kazâ-i Şehr.** Bu kazâlardan kadıya senevî üç bin guruş hâsıl olur. Şer'-i Resûl-i mübîne mutî' [u] münkâd kavmi vardır. Bir hâkim dahi kal'a dizdârı ve beş yüz kal'a neferâtları tuzladan vazîfe-i mu'ayyenelerin alırlar. Ve yeniçeri serdârı ve sipâh

kethüdâyeri ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı vardır. Ve bir hâkim dahi nehr-i Furât’ın karşı tarafında bir sâ‘at ba‘id,

Karye-i Kömür: Yedi yüz müselmân ve Ermeni hâneleri vardır. Tuzla emîni bunda hâkimdir. (–) yük akçe tahsîl olur iltizâmdır. Kardan beyâz ve Hacı Bektâş-ı Velî tuzundan lezîz tuzdur kim meşhûr-ı âfâkdır. Cemî‘î Kürdistân ve Türkmenistân’dan Bingöl yaylasına çıkan benî Âdemler cümle milhü ücâc-ı sâhib-ihtiyâc bu Kemâh tuzun alırlar, meşhûr-ı âfâk tuzdur. Ve bu şehrin bir memdûhu dahi bunda olan rakîk ve kavî çadır bezi bir diyârda olmak ihtimâli yokdur. Rûmeli’nde Dırama bezinden a‘lâ ve nusîf pembe bezi olur. Hattâ elsine-i nâsda “Kemâh’ın bezi, Erzincân’ın kozu ve Bâyburd’ın kızı” deyü elsine-i nâsda darb-ı mesel olmuşdur. Bu mezkûr karye-i Kömür içindeki bâğlar içre cereyân eden nehr-i Kömür, Cercanis dağlarından gelüp kal‘a-i Kemâh dibinde bir göz cisr dibinde Sultân Melîk Gâzî Efendi tekyesi kurbunda nehr-i Furât’a munsab olur. Ve buna karîb mukâbelesinde,

Karye-i Marik: Ma‘mûr Ermeni köyüdür kim Erzurûm kal‘ası kulunun hâssıdır. Hikmet-i Hudâ bu köydeki mağaraların içinde mâh-ı temmûzda cereyân eden âb-ı zülâller donup buz olur. Kış günleri hammâm suyu gibi ıssı olur. Aceb hikmet-i Perverdigârdır. Ve cümle vilâyet halkı bu mağaralarda katık peyniri ta‘bîr etdikleri peynirlerin bu gârlarda hıfz ederler. Bir serdâb-ı gâr-ı yetîmânlardır. Ve bu yerlere Erzurûm’dan gelirken nehr-i Furât üzre bir göz cisr-i azîmden ubûr edüp beş yüz âdem yokuş yukaru gidüp Keban nâm kayalı yerleri aşup eflâke ser çekmiş kayalardır. Kal‘aya çıkarken bu Kebân kayaları sağ cânibe düşmüş derk-i esfel-vâr câh-ı gayyâ gibi uçurumdur. Ve ayn-ı Munzır dedikleri nehrcik, bu mahalde nehr-i Furât’a mahlût olur. Bu nehr-i Munzır’ın menba‘ı cebel-i Munzır’dan tulû‘ edüp şehrin bâğçeleri içre olan Satır deresiyle bir olup Keban altında nehr-i Furât’a karışır, Âb-ı hayât-ı berrâk bir âk âb-ı nâbdır. Ve Keban kayası nâm mahal kal‘a dibidir, bir âb-ı hayât su kaynar ve bu mahalle karîb Alî kayası derler bir kaya vardır. Bu şehir halkının zu‘munca *[340a]* Hazret-i Alî gelüp belin dayayup istirâhat etdiğiyçün hâlâ bel ağrısına mübtelâ olan kimesne ol kayaya bellerin koysa bi-emrillahi Te‘âlâ şifâ bulur, ammâ hâssası Allah’dandır. Bi-emrillah seng-i mıknatıs gibi bir taşdır. Bu şehr ahâlîsi bu kayaya Eğerli kaya derler. Bu kayadan yokuş yukaru gidip varoş kefere mahallesidir. Cümle (–) aded toprak ile mestûr bâğsız ve bâğçesiz hânelerdir. Ve cümle re‘âyâsı Ermenilerdir. Ve cümle çârsû-yı bâzâr bu varoşdadır. Cümle sağîr [u] kebîr üç yüz dükkândır. Ammâ kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur. İki hânları var ve iki hammâmı, biri ulu câmi‘ ile mahkemeye muttasıl Çorbacı hammâmı derler ve Keban’a karîb nehr-i Furât kenarında Kethüdâyeri hammâmı; âb [u] hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı tarz-ı kadîmdir. Ve bu varoş etrâfında ribât yokdur. Ancak bu varoşdan yukaruda kal‘a-i azîmdir kim evce kad çekmişdir.

Eşkâl-i kal‘a-i Kemâh: Şekl-i muhammes şeddâdî taş binâ kal‘a-i zîbâdır. Her burc [u] bârûsu seng-i azîmler ile yalçın kayalar üzre mebnî bir kal‘a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn kal‘a-i âlîdir. Erzurûm serhadlerinde nazîri meğer Şebin Karahisârı ola. Bir kal‘a-i bî-nazîr demek olmaya, ammâ nehr-i Furât aşırı sehl havâlesi vâr şekildir. Ammâ andan zarar isâbet etmez bir kal‘a-i üstüvârdır ve dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır ve handakı (–) ve kıbleye nâzır bir kapusu var. Andan içeri iki kat kapular dahi var, üçü dahi musanna‘ ve metîn demir kapulardır. İbtidâki kapunun iç yüzünde, sağında ve solunda birer tuç toplar

vardır kim ikisi dahi vâcibü‘s-seyr toplardır. Her birinde birer eskici girüp köşkerlik eylese yerim dar demez. Tâ bu mertebe vâsi‘ ve azîm ve tavîl Süleymân Hân toplarıdır. Üç kantar taş gülle atup kadleri yigirmi yedişer karış demir küpeli serâmed toplardır. Garâbet andadır kim böyle mefret topları ol yalçın kaya üzre eyle sa‘b mahalle niçe çıkarup vaz‘ etdiler, aceb san‘at-ı cerr-i eskâl ile çeküp eyle âli yire böyle top-ı kebîrleri komuşlardır. Ve tâ içerdeki üçüncü kapunun atebe-i âlisi kemeri üzre bir gürz-i pehlivânî ve bir tîr-i kemân-ı Hazret-i Alî asılmışdır kim alâmet-i azîmdir. Ve bu kal‘anın içinde cümle toprak örtülü sağîr ü kebîr altı yüz hâne-i zîbâlardır. Lâkin teng mahalde vâki‘ olmağıla bâğ u bâğçesiz ve susuz hânedânlardır. Ve cümle a‘yân-ı vilâyet ve kal‘a neferâtı hâneleridir. Kara Ya‘kûboğlu’nun ve İbrâhîm Çelebi’nin hânelerinden gayrı bâğçeli ev yokdur. Ve bu kal‘a içre mu‘attal arz-ı hâliye yerler çokdur. Hattâ hâlî olan yerlerde beş aded buğdây anbârları vardır. Leb-ber-leb Selîm Hân’dan berü pirinç çeltiği ve darı vardır. Sanasın bugün harmandan gelüp der-anbâr olmuş hububâtdır. Hîn-i muhâsarada onlar ile kut-ı kanâ‘at edinirler.

Ve bu iç kal‘ada cümle on bir mihrâbdır, üçü câmi‘dir. Kal‘a kapusundan içeri Beğ Câmi‘i, gâyet câmi‘-i kebîr ve tarz-ı kadîmdir. Ve bir kârgîr minâresi var. Bundan mâ‘adâ tahta minâreler ve minâresiz mesâcidlerdir. Ve bu kal‘a gerçi yalçın kaya üzre vâkî‘ olmuşdur ammâ evleri bir düz vâsi‘ ve musattah taşlı yerlerdir. Ve bu kal‘anın şimâlinde Şehîdler kullesi üzre sağîr ü kebîr otuz iki aded topları vardır.

Ve mezkûr Şehîd Kapusundan aşağı kayadan kesme su yolu ile tâ aşağı nehre iner su yolu vardır. Hîn-i muhâsarada andan su alınup def‘-i atşân ederler. Ve bu aşağıda üç aded su sarnıcı vardır, biri birlerine karîbdir. Kayalardan âb-ı hayât sular sızup sarnıçlara dolar. Hikmet-i Hudâ biri âb-ı hayâtdır, biri güherçile sudur ve biri gâyet tuzludur.

Bu şehrin âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi memdûh-ı âlemdir. Gerçi Erzene’r-rûm hâkinde Türkistân şehridir, ammâ garîb-dost, sulehâ-yı ümmetden halûk ve selîm âdemleri vardır.

Ve memdûhâtından bâlâda tahrîr olunduğu üzre çadır bezi ve beyâz ve lezîz tuzu ve katık peyniri ta‘bîr etdikleri katmer peyniri. Arab u Acem’de eyle peynir görülmemişdir. Midilli’nin lor peyniri ve Şâm-ı Şerîf’in kerîşe peynirinden ter ü lezîz ve serî‘u’l-hazm peynirdir. Ve memdûhâtından biri dahi hikmet-i Hudâ mevsim-i rebî‘de bu şehrin dağlarına düşer menn [ü] selvâ nâm bir tuyûr-ı İsâ gelüp kûh-ı bülendlerine ve ba‘zı besâtîn ve kendlerine gelüp konar. Kemâh halkı anın mevsimin bilüp cümle tuyûru sayd edüp tüğlerin yolup tuz ile turşu edüp vakt-i şitâda tenâvül ederler. Gâyet lezîz tuyûrdur ve gâyet mukavvî lahmı vardır. Kemâh halkının dâmından halâs olan tuyûrun cümlesi sâ’ir asâfîr gibi cânib-i sevâhile göçüp giderler. Kemâh halkına Cenâb-ı Bârî böyle bir mâ’ide-i gûne ihsân etmişdir. (–) (–) (–) (–) (–) ***[340b]***

Ziyâretgâh-ı şehr-i Kemâh: Evvelâ Anbârlar kurbunda ziyâret-i Baba Kend Efendi ve cisr başında Melik Gâzî Sultân, *kuddise sırruhu’l-azîz*.

……. (2 satır boş) …….

Bu şehrin arz-ı beledî (–) ve tûl-ı nehârî (–) iklîm-i râbi‘den olmağıla hevâsı mu‘tedildir. Lâkin şâhrâh üzre vâki‘ olmamağıla kârbân yolu değildir. Bir hılâf-ı sengistân içre vâkı‘

olup nehr-i Furât bu şehrin cânib-i şarkîsinde Erzurûm dağlarında Dumlu Sultân cebelinden gelüp bu şehri reyy edüp bu kal‘a kayasın dolaşup cânib-i garba cereyân ederek İzoli Ekrâdı içinden ubûr ederek Bingöl’den nehr-i Murâd dahi bu nehr-i Furât’a (–) (–) mahallinde mahlût olup nehr-i Furat Malatıyye kurbunda Kömür Hânı geçidinden cereyân eder. Malatıyye’den Harput’a ve Eğin’e ve Palu’ya ve Diyârbekir’e giden, bu nehr-i Furât’ı gemiyle geçmeyince ubûr edemez. Bu şehri üç gün seyr [ü] temâşâ edüp niçe erbâb-ı ma‘ârifleriyle ihtilât-ı hüsn-i ülfet edüp paşanın mâ’il-i mâlı olan Kuruçay voyvodasının muhâsebesin görüp bevâkî mâldan yedi yüz guruş alup bu hakîre ücret-i kadem yüz guruş verüp Tuzlaemîni Emîr-i ahûr Hasan Ağa’dan bekâyâ mâl içün yüz elli guruş alup andan refîkler ile cânib-i

……. (19 satır boş) …….

Andan avdet edüp (–) günde yine kal‘a-i Kemâh, bir gice mihmân olup ertesi ale’s-sabâh cânib-i şimâle nehr-i Furât kenarınca 9 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Şürim: İki yüz hâneli Ermeni köyü ve ze‘âmetdir. Andan kâh nehr-i Furât kenarınca, kâh kûh-ı bâlâ aşarak sa‘b ve çengelistân yollar ile 10 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Cibice Hânı: Zamân-ı kadîmde bir âbâdân mekân-ı şâdân imiş. Andan yine cânib-i şimâle (–) sâ‘atde nehr-i Furât sağ cânibimizde kalup bir vâsi‘ sahrâ içre gidüp,

Menzil-i karye-i Çemen: Erzincân hâkinde bir ma‘mûr Ermeni köyüdür. Ketesi ve keşkeği meşhûrdur. Bu mahalde azîm vezni üzre dipi ve boran ve karlar zahmeti çeküp cânımızdan bîzâr olduk. Andan (–) sâ‘atde vâsi‘ sahrâ ile

{Andan Çapakçur Ermeni lisanı üzre (–) suyu demektir. Nehr-i Furat’a karibdir. Andan Kargabâzârı‘ndan Kiğı sancağına gider(–) merhale yerdir: Selcan ve Bimar ve Tergamîdir (?). Andan Topek, andan Suşehri, Erzurum (–) (–) (–) ve Tükmat ve Muhtekird, Vone ve Çana ve Mamrevan}. [122] *[341a]* gidüp,

Evsâf-ı dâru’n-nasr, kal‘a-i Erzincân

Erzene’r-rûm şehrindendir. Azerbaycân’dan ve bilâd-ı Ermen’den değildir. Devlet-i Âl-i Osmân’da dörd “Erzen” şehri vardır. Biri şehr-i Erzen {Birecik kurbunda kal‘a-i Rûm derler} Cezîre-i Dicle içredir, ol kadar imâr değildir. İkincisi Erzen-i Ahlât’dır kim cümle tevârîhde musarrah şehr-i azîmdir. Üçüncüsü Erzene’r-rûm ki, galat-ı meşhûrı Erzurûm’dır. Dördüncüsü Erzen-i Erzincân’dır kim Rûm hâkinde gâyet sevâhil bâğ-ı İrem-misâl ürdibehişt bir kûşe-i heşt-behiştdir. Niçe yüz mülûk mâlik olmak içün bu şehr-i kadîm üzre niçe bin ceng [ü] cidâl olup âhir-i kâr sene 855 târîhinde Âl-i (–) pâdişâhlarından Sultân Zâhireddîn, Yıldırım Bâyezîd Hân’ın yıldırım gibi cânib-i erba‘asındaki düşmanlarından intikâm alup ne cânibe müteveccih olduysa mansûr [ve] muzaffer olduğun görüp mezkûr Sultân Zâhireddîn Amasiyye kal‘ası fethi gününde Amâsiyye’ye gelüp bu Erzincân kal‘asının miftâhların Yıldırım Bâyezîd Hân’a teslîm etdükde Yıldırım Hân kemâl-i kereminden yine Erzincân tahtın Sultân Zâhireddîn’e ihsân edüp sikke [ve] hutbeyi Yıldırım Hân nâmına okudup üçüncü senede Sultân Zâhireddîn merhûm olup Karakoyunlu pâdişâhlarından Kara Yûsuf destine girdi. Ol dahi yedi sene mutasarrıf olup Timur-ı bî-nûr havfinden Kara Yûsuf Şâh tâc [u] tahtı ve raht [u]

bahtın terk edüp Bağdâd Hâkimi Ahmed Celâyir ile Kara Yûsuf Yıldırım Hân'a firâr edüp Yıldırım Hân'ın zıll-ı himâyesinde ikisi dahi sâyelendiler. Âhir Timur, bu Kara Yûsuf'u ve Ahmed Celâyir'i Timur Yıldırım Hân'dan taleb edüp vermedi ve "Şehrinden redd eyle" dedi. Yıldırım Hân Timur'un sözüne bakmayup Timur'un Yıldırım Hân üzre hurûcu ibtidâ bu Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir içün olmuşdur. Ba'dehû Timur, deryâ-misâl asker ile Yıldırım Hân üzre gelirken Kara Yûsuf ve Ahmed Celâyir Adalya'dan gemilere süvâr olup Mısır diyârında Sultân Berkûk'a dahl düşdüler. Beri tarafda Kara Yûsuf'un dârü'l-mülkü olan kal'a-i Erzincân'a Sultân Uzun Hasan mâlik olup ol diyârları kabza-i tasarrufa alup Azerbaycân şâhı iken Erzincân şâhı dahi olup sikke ve hutbe sâhibi dahi oldu. Hâlâ darbhânesi Mevlevîhâne kurbunda zâhirdir. Beri tarafda Timur-ı bî-nûr destinde bi-emri Hudâ Yıldırım Hân münhezim olup mahpûsen merhûm olup Erzincân'a Uzun Hasan müstakil pâdişâh oldu. Yıldırım Hân'dan sonra Devlet-i Âl-i Osmân şehzâdeleri İsâ Çelebi ve Mûsâ Çelebi ve Süleymân Çelebi ve Çelebi Şehzâde Mehemmed bunların asrında devlet helc ü melc olup âhir Çelebi Sultân Mehemmed, mezkûr şehzâde birâderlerinin üçünü de katl edüp müstakil pâdişâh oldu. Ammâ bu Erzincân câniblerin feth-i fütûh etmeğe iktidârı olmayup Erzincân'dan Uzun Hasan memâlik-i Âl-i Osmân'a el uzunluğu edüp tâ Ebü'l-feth Sultân Mehemmed asrına dek Uzun Hasan mu'ammer olup hayli şekâvetler edüp niçe kal'aları ve niçe yüz kurâ ve kasabâtları feth [u] teshîre alup istilâ eyledi. Âhir sene 878 târîhinde Ebü'l-feth Gâzî deryâ-misâl asker ile Uzun Hasan'ın istîlâ etdüğü kılâ'ları istihlâs edüp sahrâ-yı Tercân'da Uzun Hasan'a bir satûr-ı Muhamedî-i Mehemmed Hân çekdiğine {târîhi *"Butlânu keydi'l-hâ'inîn"* [123] [878]lafzı vâkı' olmuşdur}. Hasan-ı Tavîl, kasîr-kâmet ile tâ şehr-i Azerbaycân'a firâr edüp ömrü kasîr olup karâr etdi. Ebü'l-feth Gâzî cümle elin vilâyetin feth edüp kal'a-i Erzincân'a bilâ-ceng ü cidâl mâlik olup Sultân Zâhireddîn'in binâ etdüğü kal'ayı ta'mîr u termîm edüp kifâyet mikdârı kul koyup Âl-i Osmân'ın ikinci fâtih-i Erzincân[ı] Sultân Mehemmed Hân'dır. Ba'dehû Sultân Bâyezîd Hân asrında Selîm Şâh-ı Evvel, Tarabefzûn hâkimiyken Şâh İsmâ'îl-i gümrâh bir takrîb ile Erzincân'a mâlik oldu. Ol dahi memâlik-i Osmâniyye'ye vaz'-ı yed etmeğe başladı. Ba'dehû Selîm Hân-ı Evvel'e Cenâb-ı Bârî yârî kılup müstakil pâdişâh oldukda ibtidâ gazâsı Şâh İsmâ'îl üzre gelirken sene 921 târîhinde bilâ-ceng kal'a-i Erzincân'ı emân ile Selîm Şâh'a kal'ayı teslîm edüp fâtih-i sâlisi Selîm Şâh'dır.

Ba'dehû Süleymân Hân tahrîrinde Erzurûm eyâleti hükmünde paşanın hâss-ı hümâyûndan ifrâz olma, hâkimi subaşıdır ve yüz elli akçe şerîf kazâdır. Ve cümle (–) nâhiye kurâları vardır. Senevî kadıya altı kîse ve subaşıya on kise hâsıl olur hükûmetdir. Şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eşrâfı ve sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve kal'a dizdârı ve yüz elli aded erbâb-ı timar kal'a neferâtları ve bir muhtesib ağası ve şehir nâ'ibi hâkimleri vardır. Kal'ası bir düz bâğ u bâğçeli ormanistânî bir düz sahrâ-yı ferah-fezânın ***[341b]*** ortasında şekl-i murabba' bir taş binâ bir küçücük kal'a-i ra'nâdır. Ammâ der-i dîvârları gâyet alçakdır. Ve cânib-i erba'asında kulleleri metânet üzre değil, kâr-ı kadîm bir kal'a-i köhnedir. Handakı dahi dâiren-mâdâr alçakdır. Abaza, Erzurûm'da ısyân etdikde handakın tathîr edüp burc [u] bârûların ta'mîr ü termîm edüp muhâfaza etdiler, ammâ çâre olmayup bi'z-zarûrî kal'ayı Abaza Paşa'ya teslîm eylediler. Bu kal'anın dâiren-mâdâr cirmi (–) adımdır. Ve cânib-i (–) nâzır bir demir kapusu vardır. Taşra varoş-ı şehre andan handak üzre cisr ile ubûr olunur. Derûn-ı kal'ada cümle üç yüz aded bâğsız ve bâğçesiz hâk-i amber-i pâk ile mestûr müfîd u muhtasar hânelerdir. Bir câmi'i var. Çârsû-yı bâzârı ve hân

ve hammâmları ve gayrı imâretleri yokdur. Zîrâ kal‘a içi teng mahaldir.

Ammâ **der-sitâyiş-i taşra varoş-ı azîm:** Cümle bin sekiz yüz aded bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı hayât suları cârî türâb-ı pâk ile mestûr hâne-i zîbâlardır. Lâkin fevkânî hâneleri nâdirdir. Ekseriyyâ tahtânî vâkı‘ olmış hânedân-ı azîmlerdir kim her birinin bâbları meftûh, ni‘metleri mebzûl veliyyü‘n-ni‘am sarâyları ve gayrı ahâlî-i beled büyûtlarıdır. Ve cümle sağîr ü kebîr yetmiş altı mihrâbdır. Yedi mihrâbı câmi‘dir. Evvelâ çârsû içinde

……. (1.5 satır boş) …….

Lâkin kârgîr kıbâblar ile mebnî câmi‘-i müzeyyenleri yokdur. Bunlardan mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ve cümle yedi tekye-i âsitâne-i dervîş-i dilrîşân-ı zî-şân zâviyeleri vardır. Anlarda dahi ibâdet olunur. Evvelâ,

Âsitâne-i Hazret-i Mevlânâ: Rûm u Arab u Acem’de meşhûr-ı âfâk, kutbu’l-aktâb-ı ale’l-ıtlak Sultân Celâleddîn-i Rûmî âsitânesidir kim evlâd-ı ızâmından Çelebi (–) Efendi anda medfûndur. Bu âsitâne-i ma‘bedhâne-i kadîm bir bâğ-ı İreme zâtu’l-imâd misillü bir hıyâbân-ı Acem ve bir hadîka-i ravza-i riyâz-ı kadem ortasında vâkı‘ olmuş kâr-ı kadîm bir tekye-i azîmdir. Canib-i erba‘asının revzenleri hâricinde olan gül-i gülistân kûyâhında olan andelîbânın hezâr-hezârân-ı nevâhân [u] senâhânlığın semâ‘ [u] safâ mahallinde istimâ‘ eden fukarâ-yı Mevlevîler rûhlarına gıdâ bulup aşk-ı İlâhî ile mest [ü] medhûş olup âyîn-i Mevlânâ‘da çarh urup semâ‘-ı Mevlânâ ederler. Ve mutrıbân [u] na‘thânlar dahi kavl-i edvâr üzre cümle uşşâkâna makâm-ı uşşâk faslı ederler. Ve semâ‘hânenin cânib-i erba‘asında fukarâ-yı Mevlevî hücreleri ile ârâste ve matbah ve kilârhânesiyle pîrâste olmuş evkâf-ı kavî tekye-i Mevlânâdır. Ve bizzât Hazret-i Mevlânâ‘nın hırka-i şerîfi ve kendi hatt-ı şerîfiyle bir kıt‘a Kelâm-ı İzzeti ve yine hattıyla Mesnevî-i Şerîf’i vardır. Ziyâretgâh-ı hâs u âmdır. Ve,

Tekye-i Çadırcı Şeyh: Abdülkâdir-i Gîlânî tarîkıdır. Meşhur tekyeler bu mezkûrlardır. Ve cümle (–) hammâmdır. Memdûhu, Pürkalem hammâmı, hoş-hevâdır. Ve Çadırcı İskender Beğ hammâmı, âb [u] hevâsı ve binâsı ve mahbûb dellâkleri pâklerdir, hammâmın kubbesi etrâfı tâklerdir. Her tâk altında bir Hanefî havzı mukarrerdir. Ve kırk hammâm-ı latîf dahi sarây hammâmları vardır. Ve cümle on bir hân-ı azîmleri vardır. Evvelâ çârsû içinde,

……. (1 satır boş) …….

Ve kırk sekiz mahallede kırk sekiz mekteb-i tıflân-ı ebced-hânı vardır. Lâkin dârü‘l-kurrâ ve dârü‘l-hadîs ve dârü‘l-it‘âm imâretleri yokdur. Ammâ ulemâ ve sulehâ ve talebeleri çok olmağıla her câmi‘de ve her mesâcidde hasbî ders âmilleri vardır. Gûnâ-gûn fünûnlar tilâvet olunur. Hayli zekî ve reşîd ve necîb, zî-akl ü zî-fehm sulahâ-yı ümmetden ehl-i sünnet ve’l-cemâ‘et, musallî, ehl-ı ırz ve ehl-i hâl, halûk ve halîm ü selîm âdemleri vardır.

Cümlesi *“Hayru’s-siyâbu kasîrun”* [125] hadîsine amel edüp kısa esvâblar giyerler ve *“şöhret âfetdir”* deyü harîr libâs giymezler. Ammâ askerî tâ’ifeleri elvân çukalar ve gûnâ-gûn harîr libâs-ı fâhireler giyerler.

Âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûbu u mahbûbesi gâyet firâvân ve memdûhdur. Gılmânları sehl beyne’n-nâs mezmûmcadır. Ammâ nisvân-ı afîfeleri Adeviyye-misâl sâhib-i perde olmaları cihet ile beyâz câr-ı ızâr ile mestûrdur. Ayakları çizme ve serlerine

dibâ sivri arakçın giyüp gezerler, ammâ çârsû-yı bâzârda avretler gezmek memnû‘dur.

Ve çârsû-yı sûk-ı sultânîsi cümle altı yüz dekâkîn-i muhtasarlardır. Lâkin bir küçük kârgîr binâ bezzâzistân-ı ma‘mûru vardır. Cemî‘î zî-kıymet anda bî-kıymet mevcûddur.

Ve bu şehrin hevâsı gâyet sevâhildir. Cânib-i şarkîsinde dağ aşrı Erzurûm’a iki menzildir. On bir ay kış kıyâmet olur. Dağın beri cânibinde bu Erzincân’dır. Gül-i gülistân ve bâğ [u] bostân, çemenistân-ı hezâristândır. Kar yağar ammâ üç günden ziyâde durmaz. Dâ’imâ sebzesi ve ezheriyyâtı ***[342a]*** eksik değildir.

Ve memdûhâtından, bâğ u bâğçesi içre âb-ı hayât uyûn-ı câriyeleri vâfir ve sahrâlarda hayrât [u] berekâtları mütekâsir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eş‘âr her hubûbâtı firâvân bir şehr-i Erzincân-ı âbâdândır. Ve me’kûlât [u] meşrûbâtının memdûhâtından yetmiş gûne âbdâr emrûdu sicill-i şer‘-i mübînde mestûrdur. Hattâ bu şehri temâşâ etdiğimiz Kâsım’dan kırk gün mürûr edüp şiddet-i şitâ idi. Paşa’ya on yedi elvân âbdâr emrûd-ı gûnâ-gûn hedâyâ getirdiler. Ve bâğ tepeğinde yapraklarıyla hâk-i amber-i pâkde gömülmüş avnik üzümü getirdiler. Ve zerdâlüsü ve emrûd kurusu ve dud kurusunun beyâzı ve sarısı ve moru ve siyâh dudu meşhurdur. Çârsû-yı bâzârında dud kurusı bey‘ edüp niçe bin diyâra dud kurusu yük yük götürürler, başka tüccârı vardır. Ve dud bekmezinin gûnâ-gûnunu bahâr ile terbiye edüp bir kâse nûş edene hayât [u] cân verir.

Ve yigirmi yerde mesîregâhları çokdur. Bu şehrin cemî‘î meyvesi iki günde seyishâneler üzre Erzurûm’a gidüp şehr-i Erzurûm’u meyve ile ganîmet eder bir şehr-i İreme zâtdır.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Erzincân: Lüğat-i Fârisî‘de *“câna erici”* demekdir. Ya‘nî *erzânî* ma‘nâsına da gelir. Evvelâ bâğçeler içre Hazret-i Hızır Makâmı, âsitâne-i Bektâşiyân’dır kim ziyâretgâh-ı ünâsdır. Ve ziyâret-i Mevlevîhâne Şeyhi Hâlid Efendi ve ziyâretgâh-ı Vezîr Hemdem Paşa, Sultân Selîm vezîrlerindendir. Çıldır gazâsına giderken Selîm bu vezîri katl edüp bu şehr içre defn etmişdir. Niçe ziyâretler dahi vardır, ammâ ma‘lûmum olan bunlardır. Zîra bu şehrde üç gün paşa ile meks edüp Kemâh tuzla emîninden ve Kuruçay subaşısından tahsîl etdiğimiz malları verüp ahâlî-i vilâyet paşaya azîm ziyâfetler edüp sürûr [u] şâdmânda iken Varvar Alî Paşa tarafından ulaklar gelüp,

{Sene (–) târîhinde Varvar Alî Paşa’nın celâlî olması sebebi ve Defterdârzâde Mehemmed Paşa’nın imdâdına gidüp isyânların bildirir}

“Benim oğlum! İbrâhîm Hân vezîri Hezârpâre Ahmed Paşa on bir vezîri katl etmişdir. Bizi dahi eyâlet-i Sivas’dan ma‘zûl edüp İpşir Paşa’nın hâtûnu, Gürcîstân Hâkimi Mavrol Hân kızı Perî Hân’ı İbrâhîm Hân’a göndermediğim içün üç kerre başıma kapucubaşılar ve hasekîler gelüp hamd-i Hudâ başım vermeyüp Âsitâne-i sa‘âdetde cümle vüzerâ ve vükelâ ve a‘yân-ı kibârdan ve yedi ocak halkından mektûblar ve Vâlide Sultân’dan tezkireler gelüp ayak sürüyerek deryâ-misâl asker ile Üsküdar’a gelüp şer‘ile da‘vâm vardır deyüp Vezîr’i ve Cinci’yi ve Müfti’yi ve Mülakkab kadı‘asker’i ve Bektâş Ağa’yı ve Çelebi Kethüdâ‘yı ve Muslihiddîn Ağa’yı ve Kara Çavuş‘u isteyesin, demişler. İşte benim oğlum! Ben azîm asker ile Sivas’dan ma‘zûl olup der-i devlete Çavuşzâde Mehemmed Paşa ve halâlin İbrâhîm Hân’a vermediğim İpşir Paşa oğlum ve Şehsüvâr oğlu Gâzî Paşa oğlum ve Kütahiyye Paşası Küçük Çavuş oğlum, hâsıl-ı kelâm üç vezîr ve yedi mîr-i mîrân ve on bir mîr-i livâ ordu-yı İslâmıma cem‘ olup Âsitâne tarafına müteveccih

olmak üzreyiz. Eğer sen de Ahmed Paşa'dan başın kurtarmak murâdın ise Tokat kal'ası altında senin ile mülâkât olup yek dil [ü] yek cihet der-i devlet tarafına gideğem. Umayızdır kim yâ taht ola, yâ baht" deyü Varvar Alî Paşa'nın bu gûne mektûbu şehr-i Erzincân'da geldikde kırâ'at edüp mefhûm-ı ma'lûm-ı şerîfleri oldukda cümle ağavâtlarıyla meşveret edüp cümle levendât makûlesi "Uğuruna ölürüz Bismillah". deyüp ol niyyete Fâtiha tilâvet olunup Varvar Alî Paşa ile celâlî olmağıla, azîmet edüp tuğlarla Alacaatlı Hasan Ağa, bin aded güzîde asker ile zahîreciler ve kilârcı ve matbah emîniyle konakcı olup tuğ ile bir gün mukaddem talî'a-i asker olup Varvar Alî Paşa'ya mektûblar tahrîr olunup "İnşâallahu'r-Rahmân senin ile Âsitâne tarafına gitmek üzreyiz" deyü yemîn billah ile muhabbetnâmeleri âşnigîrbaşı Siyâvuş Paşa ile Varvar'a varmağa gönderildi. Hakîrin aklı başından gidüp bir katar mâlım ve hayli menâlim olup "Ayâ! Bu kadar mâl ile hâlim neye müncer olur" deyü teşvîşe düşüp "Ayâ! Bâr-ı sakîli bu erba'în ve zemherîr günlerinde

"es-Seferu kıt'atun mine's-sakar ve lev-kâne fersahen" [126]

mazmûnu üzre bu âlâm-ı şedâ'id günlerinde bârımı kankı diyâr-ı yârime emânet verüp sebük-bâr kalup huddâmlarımla birer at ve birer kılıç ile kalsam" deyü efkâre düşüp,

Şehr-i Erzincân'dan Celâlî Varvar Alî Paşa imdâdına gitdiğimiz konakları ve ol zemistânda ma'zûlen çekdiğimiz âlâm-ı şedâ'idleri beyân eder

Evvelâ Erzincân'dan cânib-i şimâle 7 sâ'atde menzil-i Başhân, andan (–) sâ'atde,

Menzil-i karye-i Erzinsi: Ma'mûr Ermeni ve müselmân köyüdür ve ze'âmetdir. Andan yine cânib-i şimâle 6 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Şeyh Sinân: Tarîk-i hâcegândan ulu sultândır. Bir âsitâne-i ***[342b]*** kübrâda medfûndur. Ziyâretgâh-ı erbâb-ı hâcâtdır. Bu Şeyh Sinân köyüne karîb Bârû köyünde ziyâretgâh-ı Hazret-i Behlûl-i Semerkandî; bir hadîka-i ravza-i rıdvân içinde kıbâb-ı azîm ile bir âsitânede âsûdedir. Tarîk-i Bektâşiyândan âşık-ı sâdık pâ-bürehne ve ser-bürehne, sîne-çâk, dervîşân-ı pâk fukarâlar vardır. Ve Hasankal'ası'ndan 3 sâ'at ba'îd nehr-i Araz üzre Çoban köprüsü sâhibi Âl-i Çobaniyân'dan Sultân Çoban-ı Kordumân Şâh dahi bu Bârû köyünde Behlûl-i Semerkândî Sultân hazretleriyle bir mahalde medfûnlardır. "Zağapa Deresi'ndeki defîneye dahme-küşâlık ederken ol mutalsam gencîneden bir âteş zâhir olup Melik Çoban-ı Kırdumân cümle tavâbi'iyle helâk oldu", deyü yazmışlar. Ammâ acâ'ib, muhibb-i hayrât [u] hasenât sâhibi server imiş. Tiflis kal'ası cisri ve Malâzcird kal'ası kurbunda nehr-i Araz üzre altun halkalı cisri ve Çoban köprüsü dedikleri yine Araz üzre mezkûr cisr anındır. Târîhleriyle mestûr ağreb u garâ'ibden hem cisr, hem altında âyende vü revende içün kârbânsarâydır. Cisrin tâk-i kisrâsından suya nâzır revzenleri vardır. Cümle müsâfirîn hücrelerinden şebekeler ile mâhî-i gûnâ-gûnlar sayd edüp ervâh-ı sâhibü'l-hayrât şâd ola bi-hakkı Rabbi'l-ibâd, deyü du'a ederler. *Rahmetullahi aleyh.*

Revâna Vana gidüp gelirken bir kaç kerre cisrlerinden ubûr etmek müyesser olmuşdur. *Rahmetullahi aleyh.*

Hamd-i Hudâ bu sene kabr-i şerîfin ziyâret edüp rûh-ı şerîfiyçün bir Yâsîn-i şerîf tilâvet edüp sevâbın rûh-ı şerîfine hîbe eyledik. Bu ziyâretlerden sonra Bârû köyünden kalkup yine cânib-i şimâle 8 sa‘atde,

Menzil-i karye-i Ezin; derler Tercân nevâhîsi hudûdunda ma‘mûr karyedir. Andan yine şimâle 4 sa‘atde,

Menzil-i Tayan Ahmed Ağa Çiftliği: Ahmed Ağa, paşayı bunda on gün ziyâfet etmeğe ricâ edüp on gün tekâ‘üd içün çavuşlar tenbîh edüp cümle paşa askerine kurâlarda konaklar ta‘yîn olunup bu hakîr paşadan me’zûn olup, Ahmed Ağa âdemleriyle,

Şebin Karahisâr’a gitdiğimiz menâzilleri beyân eder: Evvelâ cânib-i şarka kâh çengelistân ve kâh hıyâbân ve kâh bî-hâsıl beyâbân Karahisâr deresi kenarıyla me‘mûr u âbâdân Karahisâr köyleri içre 9 sâ‘atde,

Evsâf-ı hısn-ı hasîn ve sedd-i Kahkahâ-yı metîn ya‘nî Karahisâr-ı Şarkî

Ve Şebin Karahisâr dahi derler. Devlet-i Âl-i Osmân’da (–) aded Karahisâr vardır. Meşhûr-ı âfâkı bu Erzurûm hâkinde Karahisâr-ı Şarkî‘dir ve Anadolu hâkinde Afyon Karahisârı‘na, Karahisâr-ı Sahib derler ve Develi Karahisârı ve Adalya Karahisârı ve Van Karahisârı (–) (–) (–) (–) (–) (–) Bunlar meşhûr-ı âfâk hisârlardır ammâ Afyon Karahisârı‘yla bu Şebin Karahisârı‘nın edîm-i arzda nazîri yok bî-bedel kal‘ateyndir. Amma bu Karahisâr’ın dağlarında şeb [şap] ma‘adini olmağıla Şebin Karahisârı derler. Ve cânib-i şarkda olmağıla Karahisâr-ı Şarkî derler. Ve vech-i tesmiyesinin bir aslı dahi kal‘anın ekseriyyâ taşları siyâh gündur. Ve ibtidâ bânîsi Ermen pâdişâhlarından kayasıralar binâsıdır. Ba‘dehû Tarabefzûn’dan Rûm kefereleri istîlâ etdi. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Erzincân pâdişâhı Sultân Zâhireddîn hîle ile şeb-i muzlimde şebhûn edüp feth etdiğiyçün şeb-in kal‘asından galat Şebîn Karahisâr derler. Ya‘nî şeb-in bu gice feth olur kal‘ası derler. Ba‘dehû Azerbaycân Şâhı Uzun Hasan hükmünde iken be-dest-i Ebü‘l-feth Gâzî, Uzun Hasan’ın ömrü küteh olup münhedim oldukdan sonra bu kal‘a-i Karahisârı Ebü‘l-feth muhâsara edüp ceng-i azîm ile sene (–) târîhinde feth olup ba‘dehû Selîm Hân tahrîrinde Erzurûm eyâleti hâkinde başka sancak beği tahtı olmuşdur. Hâlâ beğinin taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnu, kânûn-ı Süleymân üzre 130.000 akçe eder. Livâsında ze‘âmet 32, timar 940, hîn-i gazâda paşasının askeriyle cümle iki bin güzîde, yarar ve nâmdâr asker-i kerrâr olur. Paşasına senevî kırk kîse olur. Niçe kerre üç tuğlu vüzerâlara ber-vech-i arpalık ihsân olunmuşdu. Sancağ-ı azîmdir. Hattâ Ahıska Vezîri Gâzî Sefer Paşa’ya Ahıska ilhâkıyla ihsân olunup müsellimi Dervîş Ağa Gürcî âdemîsi bir zâbıt u râbıt, hâkim-i şedîd idi, bu sancakdan elli bin guruş tahsîl etdi, derler. Bir sahiyyü‘l-vücûd hakkâ ki dervîş desek dervîş-i dilrîş idi. Ammâ bir mücrim âdemin girîbânı anın destine girince ol âdemi dilim dilim dilrîş edüp ana bir iş ederdi kim ol âdemin âhir işi tamâm olurdu. Hakîr bir kerre bir hizmetle Mandoval deresine ve Kur deresine vardıkda ol hizmetden yedi yü[z] riyâl ve bir at ve bir kılıç ve iki kızıl katır alıverüp kendisi dahi hakîre bir Gürcî gulâmı ihsân etdi. Aceb hâkim-i muhassıl idi. Bir hâkimi dahi *[343a]* yüz elli akçe pâyesiyle şerîf kazâ-yı latîfdir. Cümle (–) nâhiyesi (–) vardır. Evvelâ nâhiye-i

……. (1.5 satır boş) …….

Bu nâhiyelerden senevî kadısına dör[d] bin guruş hâsıl olur. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-

eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı vardır ve sipâh kethüdâyeri Tapan Ahmed Ağa’dır ve yeniçeri serdârı ve subaşısı ve muhtesibi ve kapan emîni ve şeb emîni ve kal‘a dizdârı ve yüz elli aded timarlı kal‘a neferâtları vardır.

Eşkâl-i kal‘a-i Şabin Karahisâr: Evc-i âsumâna ser çekmiş bir kûh-ı bülendin tâ zirve-i a‘lâsında burc [u] bârûları ebr-i kebûd içre şekl-i müsebbâ‘ bir nazarda direksiz ve serensiz kalyon gemi gibi görünür, bir şekl-i keştî kal‘a-i üstüvârdır. Seyr [ü] temâşâ etdiğimiz kal‘alarda bu gûne kal‘a-i seng-âbâd-ı binâ-yı üstâd-ı Ferhâd bir sûr-ı Şeddâd’dır. Hakkâ ki Âl-i Osmân devletinde havâlesiz yed-i kudret ile binâ olunan on iki kal‘anın biri dahi budur kim meşhûr-ı âfâk kal‘a-i nüh-tâkdır. Heft tarafında dîvârlarının kaddi yetmişer zirâ‘-ı âlîdir. Ve cümle yetmiş burcdur ve yedi yüz bedendir ve etrâfı dâiren-mâdâr üç bin altı yüz adım ihâta eder ve cânib-i erba‘ası câh-ı cahîm-vâr gayyâ dereleri olmağıla aslâ handakı yokdur. Ve cânib-i (–) nâzır üç kat kavî demir kapuları vardır. Şeb [u] rûz müstahfızânları nevbet ile kapular mâbeyninde dîdebân [u] nigehbânlık edüp oturur. Zîrâ Karadeniz’e karîb olan kurâ ve kasabât ahâlîlerinin Kazak-ı
Ak kefereleri havflerinden ol diyâr halkının zî-kıymet malları bu kal‘ada mahfûzdur. Bu kal‘a içre yetmiş kadar toprak örtülü neferât hâneleri vardır, ammâ büyûtları dardır. Susuzlukdan halkı atşân-ı zâr-ı nizârdır. Hımârlar ile suyu tâ aşağı (–) nehirden getirirler. Kayalar içre su yolları vardır. Ammâ hîn-i muhâsarada işler kal‘a içre su sarnıcı ve buğday anbârlarında niçe yüz yıllık daru ve pirinç çeltiği ile memlûdur. Lâkin iç il olmağıla cebehânesi ve sağîr ve kebîr elli altı pâre topları kal‘asına göre azdır. Neferâtının nısfını Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimiz timarlar ile Gönye kal‘asına ref‘ eyledi. Ve bu kal‘a içre bir müfîd ü muhtasar Ebü‘l-feth câmi‘i var. Andan gayrı hân ve hammâm ve çârsû-yı bâzâr yokdur. Cümle aşağı varoşdadır.

Evsâf-ı varoş-ı Karahisâr-ı Şarkî: Cümle tokuz mahalle ve bin altı yüz türâb-ı pâk ile mestûr, tarz-ı kadîm, ber-cânib-i kal‘a kayası zeylinde hevâdâr hâne-i zîbâlardır. Revzenleri cânib-i şimâle nâzırdır. Bir hayli hâneleri aşağı düzde, esvâk-ı sultânî olan yerde vâkı‘ olup havlıları vâsi‘ bâğlı ve bâğçeli beyt-i atîklerdir.

Ve cümle kırk iki mihrâbdır. (–) salât-ı cum‘a edâ olunur câmi‘lerdir. Ammâ selâtin cevâmi‘leri gibi kurşum örtülü binâlar değildir. Evvelâ çârsû içre mahkeme kurbunda (–) câmi‘i

……. (1 satır boş) …….

Anlardan mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Üç tekyesi ve iki hammâmı var. Eski hammâmın âb [u] hevâsı ve binâsı gâyet latîfdir. Ve dörd hânı ve yedi mekteb-i sıbyânı ve yüz elli kadar dükkânı vardır. Şâhrâh şehir olmayup sapa yerde vâki‘olmağıla çârsû-yı bâzârı ve sâ’ir imâretleri ol kadar müzeyyen değildir. Lâkin Tapan Ahmed Ağa nev binâ-yı kârgîr bir bezzâzistân inşa etmiş, tarafeyninde cümle seksen dükkân-ı cedîdlerdir. Ortası şâhrâhdır ve üzerleri mestûrdur. Tarîk-i âm üzre kar ve yağmur yağmadan emîn bir çârsû-yı hüsn olmuşdur. İki başında kavî kapuları vardır. Her şeb mesdûd durup içinde dîdebânları vardır. Zîrâ bu dekâkînlerde zî-kıymet mâl-ı firâvân vardır.

{Der-vasf-ı Esed-i Kûhî} şehre nâzır kapusunun iç yüzünde kapu üzre bir taht-ı revân-ı

vâsi‘ ile bir arslan derisin pembe ile doldurup gözlerine iri turunç komuşlar ve ağzın ejder-i heft-ser gibi açup dili yerine bir kırmızı keçe pâresi komuşlar. İri dişleri var, her biri hançer-i Türkmândan ve sinân-ı Urbân’dan nişân verir. Burnundan kuyruğunun nihâyetine varınca kırk beş karış bir mefret subû‘ esed-i dağî, bir mehîb arslan-ı âsî imiş. Yedi sene bu dağlarda yaban koyunu ve keçisi ve sığını tenâvül ide ide pîl-i Mahmûdî-misâl olup dağlarda hayvânâtların ırkın kesüp dağlardan kurâ ve kasabâtlara nüzûl edüp at ve katır ve deve ve hımâr ve benî Âdem sayd [u] şikâr etmeğe başlayup âhir-i kâr kolu kuvvetli cânın birisi çatal kurguşum ile şikâr yerken urup kellesi hûrd olup ale’l-fevr mürd, ölüdür, postun yüzüp Tapan Ahmed Ağa’ya getirüp ol dahi ibret-i âlem içün bu taht-ı revân üzre koyup bezzâzistânının kapusunun iç yüzünde asmışdır. Ammâ Hudâ âlimdir, anı gören zî-rûh zann eder. Dörd ayakları sütûna benzer. Pençeleri arvana deve tabanına benzer. Kellesi husrevânî küp’e mânend bir gazanfer-i nerrende, lâkin Bağdâd ve Hille ve Cevâzir ve Kurna arslanları gibi mahbûb değildir. Yine asfaru’l-levndir amma Engürü keçisi gibi yünleri birer karış burma burma sakmış bir mehîb ve acebe- *[343b]* likâ, garîbü’ş-şekl bir esed-i dağîdir. Arslan çölde halk olunmuşdur. Bu dağda hâsıl olmağıla bu gûne halk olunmuşdur. Hiç ol kıyâfetde arslan görülmemişdir. Ammâ hakîkatü‘l-hâl bu Karahisâr dağları Rûm, Arab ve Acem’de meşhûr sarp dağlar ve beller ve sengistân ve çengelistân ormanlar olmağıla kaplanı ve vaşakı ve yaban gûsfendi ve sığını ve zerdeva ve sansarı ve sırtlan kurdu ve andık kurdu ve kara kurdu ve tilki ve çakalı gâyet çokdur. Dağlarına oduncular gitmeğe âcizlerdir. Tâ bu mertebe hayvânât-ı gûnâ-gûn ile memlû azîm kûh-ı bülendlerdir. Bir kerre “Karadeniz’den Kazaklar çıkup bu dağları ubûr edüp niçe kurâ ve kasabâtları nehb u gâret etmeğe dağlara çıkup cümlesini dağlarda kaplanlar ve kurdlar ve ayılar ve sâ’ir yırtıcı hayvânlar yırtup helâk edüp şikâr almak sadedinde iken kendüleri yırtıcı hayvânlara şikâr olup cân kurtarmadılar. Ol zamandan berü Kazak-ı Ak’dan şehrimiz emn [ü] emândır”, deyü nakl etdiler. Zîrâ Karadeniz sâhilinde (–) şehri bu Karahisâr-ı Şarkî‘ye (–) merhale yer karîbdir.

Diğer ve-mine’l-acâ’ib-i sun‘-ı Hudâ: Bu şehr-i Karahisâr’ın bir berber dükkânı önünde bir ma‘sûm-ı pâk gördüm. Babası yanında durup âyende vü revendeye arz-ı hâcât edüp ol ma‘sûm-ı nâ-resîde içün sadaka ricâ eder. Ammâ ol ma‘sûm tahmînen sekizinde ve tokuzuna bâliğ idi. Sâni‘-i Ezel hikmet-i kudretin izhâr içün bu gulâma bir baş halk etmiş kim Âd [u] Semûd kavminden berü eyle bir baş meğer Akkirmân’da Salsal’in başı halk olmuş ola. Ol kadar büyük başdır kim gûyâ Adana kabağı ve Van lahanası ve husrevânî küp kadar var ve gerdeni ol kadar rakîkdir kim gûyâ kol kalınlığıdır. Bu nahîf gerden bu kellem seri dutmağa iktidârı olmaduğundan iki aded çatal çubuğun çatallarına keçeler sarup ma‘sûmun kellesinin iki cânibine çatal ağaçları destek edüp dayamışlar. Ağaçların uçları demir temrenli yire sancmışlar, durup gulâmın kellesin ol çatal ağaçlar zabt eder. Yohsa bir vech ile ol devletlü başı ol gerden-i nahîf dutmak mümkün değildir. Ol gulâm ensesin berber dükkânına dayayup geleni geçeni temâşâ edüp tebessüm etmededir. Bu kelleye kelle-pûş ve kalpak ve gulpûş ve sarık ve kavuk-ı terpûş olamadığından mutâflarda dokunmuş bir gûne at çulundan kâr-ı gazâlî bir gûne at tobrası gibi çuldan başına bir arakıyye etmişler. Tâ bu mertebe kazan kadar kellesi var. Kaşları iki parmak enli ördek zülüfü gibi büklüm büklüm siyâh kaşı tâ kulaklarına dek varmış ve kulakları yine benî Âdem gûşu gibi ammâ Kürd kavmi çarığı kadarlar. Ve gözleri; uğu kuşu gibi müdevver elâ gözleri var, gâyet büyükdür. Ve kirpikleri, tîr-i müjgân gibi siyâh kirpikleri

var. Ve burnu, asma bir gûne minkârı var kim gûyâ Mora patlıcanı kadar var. Nefes alup verdikçe sakağı olmuş bârgîr burnu gibi burnunun kılâğları varup gelirdi. Ve ağzı ol kadar vâsi‘dir kim dehânın küşâde etse bir karış açılup bir hûrde karpuzu hora geçirüp tenâvül ederdi. Ammâ hikmet-i Hudâ yine otuz iki dişi vardır. Lâkin iki dişi dudaklarından aşağı üst çenesinden sarkmış, iki dişi aşağı çenesinden yukaru dudağından taşra çıkmış dişleri var. Dördü dahi sivri, keskin dişlerdir. Ve dudakları la‘l-gündır ammâ gâyet şütürlüdür. Dâ’imâ ağzından salyârı akar ve dâ’imâ halka güle güle bakar. Tatarî ve Kalmağî çehre-i kebîri var. Saçı kıvrak Arab geysuları gibi kıvırcık saçlıdır. Kolları ve sînesi yine sekiz yaşında ma‘sûm gövdesi gibidir. Ammâ parmakları incecik ve ayakları nâne çöpü gibi bir ma‘sûm idi. Âyet: [127].

Hakîr bu ma‘sûmu görüp âlem-i hayretde kalup gulâmın babasına eyitdim “Ey peder! Bu ma‘sûmun vâlidesi sağ mıdır?” dedim. “Belî hâlâ hayâttadır ve yine hâmiledir” dedi. Hakîr eyitdim: “Eğer hâmile ise karnındaki birâderini bek bağlan, belki vâlidesi masdarından müddeti tamâm olmadan düşe. Zirâ böyle kelle ile mâsdardan sâdır olunca haylice kabîh masdar olmak var” dedim. Pederi meğer ârif imiş. “Oğul! Cevâbın anladım. Murâdın latîfedir ammâ vâlidesi bu ma‘sûmu doğurdukda “Aslâ haberim olmadı. Bî-renc ü bî-anâ ve bî-zahmet, larkkadak doğurdum” deyü hamd eder” deyü ma‘sûmun pederi vâlidesinin ağzından bu gûne nakl etdi. Hakîr eyitdim “Cânım baba! Bu ne hikmetdir kim benî Âdemde böyle kelleli ve bu gûne çehreli ve dişli ve başlı benî Âdem bu karîbü‘l-ahdde halk olunmamışdır. Eyâ hiç zann-ı gâlibin var mı ki böyle evlâd sulbünden vücûda gelmişdir” dedim. *[344a]* Herîf-i zarîf eyitdi: “Vallahi oğlum! Bir gün bu ma‘sûmun vâlidesiyle dağa odun kesmeğe gitdiğimizde rücûliyyetdir, vecd-i hâlet-i merdân tokana gelüp ehlim ile dağda bir güleş edüp ehlim beni ben ehlimi yenüp cân sohbeti etdik. Ehlim altımdan kalkup bir dıraht-ı müntehânın sâyesinde istirâhat edüp ben odun keserken hemân ehlim bir feryâd u feza‘ u ceza‘ ederek firâr edüp yanıma geldi. Ânî gördüm, başı serâmed çam ağaçlarına berâber başı büyük, kolları çınâr-pâre-misâl zeker-i dırâzı elinde bizi kova kova firâr edüp hânemize gelüp ehlim bir ay havfinden haste-hâl olup günden güne karnı şişüp hamli âşikâre olup kâmil bir seneden sonra bu ma‘sûm vücûda bu eşkâl ile gelüp günden güne başı büyümededir. Hâlâ tokuz yaşındadır. Bundan gayrı ne hâl olduğun bilmedik. Vâlidesi eydür: “Ol herîfi görüp nefsi nefsime geldiğinden gayrı bilmem ne hâl oldu”, deyü ser-güzeşt [u] ser-encâmı ve ehlinin gül-fâmından geçeni bu ta‘bîr ile takrîr etdi. Hakîr eyitdim: “Ey imdi baba! İnşâallah bu ma‘sûm büyüdükçe kellesi büyürse seninle bu evlâdın İslâmbol’a götürelim, cemî‘î vüzerâ ve vükelâya ve a‘yân-ı kibâra temâşâ etdirelim. Bir yılda iki bin guruş senin ve iki bin guruş benim” deyü bu gûne bir latîfe edüp bu ma‘sûmu bu gûne temâşâ etdik, *ve’s-selâm.*

Der-sitâyiş-i şeb-i Süleymânî: Kudret-i Perverdigâr ile dağlarında bir gûne ahmerü‘l-levn şeb olduğundan Şebin Karahisâr derler. Cemî‘î diyârda kuyumculara bundan müstevlî olur. Yedi yük akçe emânetdir. Dağlarda hâsıl olur. Şekl-i murabba‘ ve muhammes ve müseddes şekl-i mühr-i Süleymânî gibi taşlardır. Anınla kuyumcular gümüş ağardırlar ve cerrâhlar sirke merhemine kor ve nasır olan yaraya şeb ekerler. Niçe yüz hâssası vardır.

Bu şehr içre niçe ibret-nümâlar vardır. Ammâ müsâferetimiz hasebiyle bu kadar ıttılâ‘ hâsıl etdik. Âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan dilberânı memdûhdur. Ve ayvası dahi meşhûrdur. Ve lavaşe yufka ekmeği mevsûf-ı cihân-ârâdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

(–) (–)

Ziyâretgâh-ı Karahisâr-ı Şabin (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Üç gün kal‘a zeylinde Tapan Ahmed Ağa’nın nev-binâ ma‘mûr [u] âbâdân cihân-nümâ sarây-ı âlîsinde mihmân olup esvâk-ı sultânîden kahve ve at na‘lı ve niçe levâzımâtlar alup yine refîklerimizle, avdet etdiğimiz menâzilleri beyân eder

Andan nehr-i (–) ubûr edüp nehr-i Kerkük’e mahlût olur çay-ı azîmdir. Mandoval derelerinden ve Kurd derelerinden cem‘ olur âb-ı hayâtdır, anı atlar ile geçüp cânib-i garba 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Ya‘kûb Ağa: Müselmânı ve Ermenisi var ma‘mûr ze‘âmetdir. Andan yine garba nehr-i Kerkük kenarınca beş sâ‘at sarp dereli ve depeli yollar ile Koylıhisâr deresiyle Boğazkesen nâm muhavvif ve muhâtara[lı] yerde Amasiyye içinden cereyân eden (–) nehriyle nehr-i Kerkük bu mahalde birbirlerine mahlût olup iner. Kasaba-i Çârşenbe içre cereyân edüp iner (–) nâm mahalde Karadeniz’e munsab olur, nehr-i azîmdir. Anı ubûr edüp sekiz sâ‘atde dağlar ve dere ve depeler aşup,

Evsâf-ı kal‘a-i Hacı Murâd:: Sene (–) târîhinde Uzun Hasan Sultân vüzerâlarından Hacı Murâd Hân nâm bir vezîr-i âsaf-tedbîri binâ edüp Ebü‘l-feth, Uzun Hasan’ı münhezim etdikden sonra küçük kal‘a olmağıla bilâ-ceng Ebü‘l-feth vezîri Koca Mahmûd Paşa’ya miftâhları teslîm etdiler. Ammâ bu dahi Koylıhisâr gibi evce ser çekmiş sa‘b u metîn kal‘adır. Dâiren-mâdâr cirmi bin adımdır. Cânib-i cenûba bir demir kapusu var. Bir püşte üzre vâkı‘ olmağıla aslâ bir tarafında handakı yokdur.

Derûn-ı kal‘ada yetmiş aded hurdece hâneleri vardır. Bir câmi‘i var. Enderûn [u] bîrûnında aslâ çârsû-yı bâzâr ve hân ve hammâm ve imâret ve medreseden bir âsâr-ı binâ yokdur. Ammâ bâğı ve bâğçesi ve cevizliği gâyet çokdur. Aşağı gayyâ deresi kadar amîk uçurum kayalar dibinden cereyân eden nehr-i Kerkük kenarında bir müfîd [u] muhtasar hânı vardır. Ve bu kal‘a Şebin Karahisâr hâkinde subaşılıkdır. Ve Koylıhisâr nevâhîlerinden Paşa efendimizi bunda bulup Şebin Karahisâr meyvelerinden hedâyâlar verüp Karahisâr evsâfın nakl edüp sa‘b [u] metîn olduğuna ta‘accüb etdi. Andan kalkup yine cânib-i şimâle bir kûh-ı balaya urûc edüp 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Çavdar: Ma‘mûr ze‘âmet köydür. Andan Çardaklıçay’ı aşup (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Emirler: Şebin hâkinde ma‘mûr köydür. Andan *[344b]* cânib-i garba 5 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Ermeni: Ze‘âmetdir. Andan yine garba 4 sâ‘atde Yüksek Kilisecik’i geçüp,

Menzil-i karye-i Kilârcı Velî Ağa: Karahisâr hâkinde İskefsir kazâsında bir kûh-ı bülendin dâmeninde iki yüz hâneli Veli Ağa ze‘âmetidir. Andan cânib-i garba (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Baş Çiftlik: Bu dahi Karahisâr hâkinde İskefsir kazâsında Erzurûm ile Sivas eyâleti hudûdunda âbâdân kurâ olduğu bâlâda Erzurûm’a giderken mevsûfdur. Andan yine cânib-i garba (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı menzil-i kal‘a-i dârü‘l-ikbâl Nîk-hisâr: İyi hisâr demekdir. Mukaddemâ

Erzurûm'a giderken cümle asâkir ile Ilıca sahrâsında meks olundu idi. Şimdi zemistân olmağıla sâhib-i devlet Halîl Efendi hânesinde meks edüp üç gün mihmân oldu. Hakîr Eski câmi‘ imâmında konuk olduk. Paşanın hâne sâhibi Varvar Alî Paşa'nın dîvân efendiliği hizmetinde olmağıla Alî Paşa ile celâlî olmuşdu. Andan kalkup cânib-i garba (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Kazankaya: Sivas eyâletinde Niksâr nâhiyesinde ma‘mûr köydür. Andan yine cânib-i garba Boğazkesen nâm mahalli ubûr edüp sarp çengelistânlar içre (–) sâ‘atde,

Karye-i Kumanova: Niksâr hâkinde ma‘mûr köydür. Andan yine garba 9 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Sonisa: Sivas hâkinde Niksâr hudûdunda üç yüz hâneli ve câmi‘li ve hânlı ve mesâcidli, bâğ u bâğçeli ma‘mûr kasabacıkdır. Andan (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Zuday Tekyesi: Bir bülend dağın başında iki yüz hâneli, ma‘mûr u âbâdân ve bâğlı ve bâğçeli Lâdik kazâsı hudûdunda evkâf-ı azîm beldedir. Bu belde-i ma‘mûr içre kutb-ı âfâk eş-Şeyh-i ale'l-ıtlâk Hazret-i (–) Sultân medfûndur. Âbâdân bir tekye-i azîmi var. Huddâmları ve fukarâları ekseriyyâ sâdât-ı kirâmdan sulehâ-yı ümmet kimesnelerdir. Paşa efendimizle bunda bin elli yedi ıyd-ı adhâsı namâzın kılup ve kurbânlarımız kesüp şeyh hazretleri ziyâfet-i azîm edüp andan tuğlar gitdi.

Ale‘s-sabah yine cânib-i garba 5 sâ‘atde **Sepetlibeli** dağın geçüp,

Menzil-i karye-i Hamîd: Lâdik buhayresi sâhilinde Lâdik şehri nevâhîlerinden câmi‘li ve bâğ u bâğçeli, ma‘mûr [u] âbâdan karye-i ehl-i îmândır. Ve gâyet mahsûldâr, kend-i çemenzâr-ı murgzârdır. Andan yine cânib-i garba 5 sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Havik, şehr-i kadîm Lâdik

Amasiyye kayâsıralarından Havik nâm bir cehelenin binâsıdır. Niçe mülûk eline girüp âhir Âl-i Dânişmendiyye'den Melik Gâzî hazretleri Mâhân diyârından Selçûkiyân ile gelüp Nîkhisâr'ı ve bu Lâdik'i sene (–) târîhinde feth etdükde vezîri Salmân Hân, "Sancakı kal‘a üzre dikmeyelim" der, Melik Gâzî "Lâ, dik" sancağı der. Ol ismile bu kal‘a tesmiye olunup Lâdik şehri derler. Hükm-i Âl-i Osmânda üç Lâdik şehri vardır. Biri Konya Lâdik'i, şehr-i kebîr iken celâlî ve cemâlî ve paşalar zulmünden hâlâ bir kasabacıkdır. {Biri dahi Van eyâletinde Kör Lâdik sancağıdır}. Biri dahi bu Amasiyye Lâdik'i şehridir. Vakfullah olmağıla harâb olmamışdır. Ba‘dehû dest-i Âl-i Osmâniyân'dan sene (–) târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân Amasiyye kal‘asın feth etdikde bu Lâdik kal‘ası emân ile bilâ-ceng ü cidâl kal‘ayı Timurtaş Paşa'ya teslîm edüp miftâhların Bâyezîd Hân'a teslîm etdiğinde Lâdik ahâlîlerine "Mu‘ammer olup refâhiyyet üzre safâ ideler" deyü hayr du‘â eder.

Hâlâ ol hayr du‘â sebebiyle cümle ünâsı mu‘ammer ve mu‘ammere ve ehl-i zevk ve ehl-i şevk sulehâ-yı ümmetden garîb-dost âdemleri vardır. Ba‘dehû Bâyezîd-i Velî şehzâdeliği âleminde Amasiyye hâkimiyken her sene yaylağa gelüp altı ay bu şehr-i Lâdik'de yaylalanup zevk u safâ etmeğiçün pâdişâhlara mahsûs ürd-i behişt-âsâ bir bâğçe-i dilküşâ edüp hâlâ bâğçe üstâdı ve kırk aded sivri külâhlı bostâncı huddâmları ve koruculları ve taylakçıları vardır. Çayırı büyük emîr-i ahûr tarafından zabt olunur. Bir hâkim-i aslîsi dahi

Dârü‘s-sa‘âde ağası tarafından bir ağa gelüp maktû‘u’l-kalem ve mefrûzu’l-kadem olmak üzre cemî‘î tekâlif-i örfîden mu‘âf [u] müsellem şehr-i sâlimdir. Zîrâ merhûm ve mağfûrun leh Sultân Ahmed Hân vâlidesi Bülbül Hâtûn evkâfıdır. Eyâlet sâhibi Sivas valisi tarafından bir avân şehre girüp müdâhale etmeğe kâdir değildir.

Bir hâkimi dahi hâkim-i şer‘-i mübîn üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır. Ve cümle (–) aded nâhiye kurâlarıdır. Bu nevâhîlerden kadıya senevî ber-vech-i adâlet altı kîse-i Rûmî hâsıl olur. Cümle ahâlîsi şer‘-i şerîfe mutî‘ [u] münkâd âdemlerdir. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve ulemâ ve sulehâ ve a‘yân [u] eşrâfı dahi vardır. Sipâh [u] kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehir nâ’ibi ve muhtesibi ve kapan emîni ve buhayre emîni var. Ammâ kal‘ası şehrin cânib-i *[345a]* cenûbunda evc-i semâya ser çekmiş şekl-i murabba‘ bir seng-binâ bir küçük kal‘a-i bâlâ ve köhne-binâ-yı ulyâ olmağıla içinde âsâr-ı binâdan bir imâret olmamağıla dizdârı ve kal‘a neferâtı yokdur. Ancak hünkâr bâğçesi üstâdı vardır. Bostâncı neferleriyle kal‘a dağların ve sâ’ir koru ormanların korudup hıfz [u] hırâset edüp hükûmet eder.

Bu şehir cümle on yedi mahalledir. Evvelâ Beğ mahallesi ve Güller mahallesi ve Yeni Câmi‘ mahallesi ve Kavak mahallesi ve Tekye mahallesi ve Şehre Küsdü mahallesi ve Yarımca mahallesi ve Dağ mahallesi ve Polad mahallesi ve Yahşi mahallesi Meşhûr mahallâtlar bunlardır.

Bu mahallâtlar içre cümle sağîr ve kebîr kırk yedi mihrâbdır. Altısı sâlât-ı cum‘a edâ olunur, üçü câmi‘-i selâtîn-i selefdir. Evvelâ Sultân Ahmed Hân Câmi‘i ve Dâvûd Paşa Câmi‘i ve Tekye Câmi‘i ve Şehre Küsdü Câmi‘i ve Güller Câmi‘i, bunlardan mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Ve cümle üç bin yigirmi aded kiremitli, bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı revân sulu sarây-ı âlîler ve gayrı büyût-ı âhâli-yi beleddir. Ve cümle yedi tekyegâh-ı ehl-i tarîk vardır. Cümleden Hazret-i Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekyesi, ma‘mûr [u] âbâdân, nazargâh-ı ehl-i irfân ve mihmângâh-ı ehl-i dilân ve karârgâh-ı dervîşân-ı zîşân yerdir. Âyende vü revendeye ni‘meti mebzûl evkâf-ı azîmdir.

Ve iki hammâmdır. Çârsû içre Eski hammâmın âb [u] hevâsı ve binâsı latîf hammâm-ı rûşenâdır. Ve Yeni Câmi‘ mahallesindeki Yeni hammâm dahi pâk ve latîf, dellâkleri nazîf hammâm-ı dilküşâdır.

Ve cümle yedi hânı vardır. Evvelâ Kapan hânı ve Halîm Beğ hânı ve Emîr Hüseyinoğlu hânı ve Seydî Ahmed Efendizâde Alî Çelebi hânı ve Buğday bâzârında Tennik hânı. Ammâ kârbânsarây-ı sebîl-i âm birdir, çârsû içinde kârgîr binâ-yı azîm, merhûm Dâvûd Paşa’nındır kim âyende vü revendeye hasbeten-lillah menzilgâhdır. Yanında bir ayn-ı zülâli cereyân eder.

Ve cümle dörd yüz dükkândır. Bir fâhir kârgîr binâ bezzâzistânı Dâvûd Paşa’nın hayrâtıdır. Cümle iki tarafda seksen aded dekâkîn-i ma‘mûrlardır kim câmi‘inin evkâfıdır. Ve cümle kırk bir vezîr [u] vüzerâ ve mîr-i mîrân ve sâ’ir a‘yân sarâyları vardır. Evvelâ Osmân Paşa sarâyı ve İbrâhîm Beğ sarâyı ve Hacı Beğ sarâyı ve Hüseyin Beğ sarâyı ve Alay Beği sarâyı ve Mustafâ Beğ Sarâyı, niçe sarâylar dahi vardır ammâ ma‘lûmumuz olan bunlardır. Ve bu sarâyların her birinde birer hammâm olduğundan mâ‘adâ kırk beş ev

hammâmları vardır.

Ve mahsûs dârü‘t-tedrîsi yokdur. Ammâ her câmi‘de gûnâ-gûn mübâhase-i ulûm olur, ders-i âmları vardır. Ve on sekiz yerde dârü‘t-ta‘lîm-i mekteb-i sıbyân-ı ebced-hânı vardır. Ve hâlâ iki yerde imâret-i it‘âmı vardır.

Ve âb [u] hevâsının letâfetinden mahbûb ve mahbûbesi memdûh-ı cihân-ârâdır. A‘yânı akmişe-i fâhire ve semmûr kürk giyer. Beğleri ve paşaları ve iki yüzden mütecâviz menâsıb-ı âlî zabt etmiş kudât efendileri ve meşâyih-i izâmları ve sulehâ-yı ümmetden halûk ve halîm ü selîm âdemleri vardır. Gerçi Türkistân şehirlerindendir ammâ fârisü‘l-hayl sipâhîleri ve erbâb-ı ma‘ârif yârânları çokdur. Vasatu’l-hâl olanları tüccâr ve ehl-i hirefdir. Çuka ferâce ve kontuş giyüp gûnâ-gûn akça ve gökçe ve pâkça esbâb giyerler. Zenâneleri katîfe çakşır üzre sarı çizme ve çuka ferâce ve beyâz ızâr ve nikâb burka‘ dutunup sivri dîbâ arakçîn zîbâ giyüp mü’eddebâne reftâr ederek hammâmdan ve ziyâretlerden gayrı bir cânibe gitmek ihtimâlleri yokdur. Gâyet mü’eddebe ve sâliha [ve] afîfe havâtînleri vardır kim giysû-yı müşk-bârların târ kıldıklarında uşşâk-ı dilfikârı bir vechile mu’âheze edüp akl-ı uşşâkı târumâr ederler. Zîrâ gâyet hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i‘tidâlde olup kelimâtları mevzûn ve dür dişleri dürr-i meknûn ve her evzâ‘-ı cünbüşleri gûnâ-gûn işve ile söze gelseler bedî‘u’l-beyân ve fasîhu’l-lisân kelimât etdiklerinde âdem hayrân kalur.

Me’kûlât [ü] meşrûbât [ve] masnû‘âtının memdûhâtından evvelâ gök sulu emrûdu ol kadar âbdâr [ve] hoş-hârdır kim Malatıyye ve Acem diyârının Tesuy ve Ordubâr ve Hoy ve Merend şehirlerinde olmaz. Ve Karamân emrûdu dahi hem-çünân meşhûr-ı âfâkdır. Ve gûnâ-gûn âbdâr kirazı, cihân-ârâdır. Ve memecik ekmeği memâlik-i Âl-i Osmân’da Sabanca somunundan sonra Lâdik şehrinin memecik ekmeği rub‘-ı meskûnda pembe-misâl ve beyâz ve hâs olması sebebiyle meşhûr-ı âfâkdır. Ancak yaylağ ve şitâsı ziyâde olmağıla üzümü ve kavunu ve karpuzu ve inciri ve zeytûnu ve narı olmaz. Amma memdûh-ı cihân-ârâ Akdağ balı nâmıyla mevsûf bir gûne asel-i musaffâsı var kim edîm-i arzda ne Girid balına benzer ve Adana balına benzer, ne Sıgla balına benzer, müşk-i amber-i hâm râyihalı sun‘-ı Hudâ bir aseldir kim niçe bin kutu ile İslâmbol a‘yânına hedâyâ gider. Ve kâr-ı memdûhundan Akdağ’ın beyâz sâdelik pembe bezi Acem’in Lekfûrî ve Musul bezinden rakîk ve beyâz bezi olur. Ma‘lûmumuz olan memdûhâtları bunlardır.

Evsâf-ı mesîregâh-ı Lâdik: Evvelâ şehir içinden *[345b]* cereyân eden Ballıkaya suyunun başı bir mesîregâhdır. Şehrin cânib-i kıblesi tarafındadır. Ve bir mesîregâh dahi şehrin taraf-ı şarkîsinde Firenk Gözü demek ile meşhûr-ı âfâk bir uyûn-ı berrâk bir nehr-i revândır. Hüseyin Paşa bu uyûn-ı câriye üzre bir teferrücgâh içün bir kasr-ı Havernak edüp cemî‘î ehl-i dilân-ı âlüfte ve âşüftegân anda zevk u safâ edüp bu uyûndan üç taş çıkaramazlar. Mâh-ı temmûzda tâ bu mertebe bürûdet üzre aynü‘l-hayât-misâl bir ayn-ı zülâldir. Ballısu ve Firenk bınarı şehrin içinden cereyân edüp niçe sarâyları ve hân [ve] hammâm ve cevâmi‘leri ve niçe yüz hadîka-i ravza-i rıdvân misilli bâğçeleri reyy edüp şehr içinde niçe âsiyâb-ı dakîkleri deverân etdirüp Lâdik gölüne rîzân olur ve bir teferrücgâh dahi ayn-ı Akpınarbaşı‘dır. Âb-ı hayâtdan nişân verir bir mâ’-i bâriddir. Lâkin şehre gelmeyüp şehir hâricinde bâğçeler ve mezâri‘âtları saky eder. Bu uyûn-ı câriyenin

başı, şehrin cânib-i şimâli tarafındaki kûh-ı bülendlerden tulû‘ edüp Lâdik buhayresinde gurûb eder. Ve Lâdik kal‘asının garb tarafında Manastır nâm bir teferrücgâh vardır. Gûyâ İreme zâtü‘l-imâd bir çemenzâr-ı ferah-âbâd yerdir. Bu mahalden cereyân eden mâ’-i zülâle nehr-i Ramcı derler. Bir şarâb-ı tahûrdur kim Ma‘arra suyundan lezîzdir. Bu uyûn cereyân ederek kal‘a altında iki fırka olur. Bir bölüğü ziyâret-i Hıdırlık’dan aşağı Kova mahallesi bâğçeleri içre cereyân eder. Ve bir fırkası şehir a‘yân [u] eşrâfının huccâc-ı müslimîn istikbâline çıkdıkları Balı Dede Sultân hazretleri ziyâretgâhı mesîresinde Kozlu bâğlarından aşağı cereyân edüp Lâdik halîcine mahlût olur. Bu şehr-i Lâdik’in etrâfında niçe uyûn-ı câriyeleri vardır, ammâ ma‘lûmumuz olan bunlardır.

Der-sitâyiş-i germâb-ı Lâdik: Bu Lâdik’e bir buçuk sâ‘at ba‘îd garb tarafında Hallez nâm bir karyedir. Bir püşte-i âlî üzre vâkı‘ olmuş bâğçeli ve bir câmi‘li ma‘mûr karye-i müselmânlardır. Altında bir nehr-i sağîre cereyân edüp niçe âsiyâb-ı dakîkler cereyân etdirir. Ba‘dehû Kızılırmağ‘a munsab olur. Zîrâ Lâdik’in dağları ardında vâkı‘ olmağıla Lâdik buhayresine karışmaz. Bu nehrin kenarında Hallez ılıcası vardır. Kubbeler ile mebnî meşhûr-ı âfâkdır. Kiraz mevsiminde cemî‘î nevâhîlerden araba araba ve esb ve biğâl ve hımâr-süvâr niçe bin âdem gelüp bu germâbda çimüp cerebden ve barasdan bi-emrillah şifâ bulur. Bu ılıcanın ayağı nehr-i Hallez’e munsab olup Kızılnehre rîzân olur.

Germâb-ı diğer: Şehr-i Lâdik’in cânib-i garbında üç sâ‘at ba‘îd kaza-i Kavza’da hummâ-i Kavza, Arabistân’da hummâ derler, diyâr-ı Acem’de germâb derler, Türkistân’da ılıca derler, Rûm’da kaynarca derler, Bosna’da ve Rûmelinde bânâ derler, bu Lâdik ve Amasiyye’de kavza derler. Tataristân’da ılısı derler, lisân-ı Moğolî‘de kerende derler. Amma bu Lâdik kavzası kadar nâfi‘ humma, germâb görmedim. Çifte kubbe-i azîmlerdir. Avretlerin ve erlerin başka kıbâb-ı âliyeleri vardır. Merdânelerin ılıcasında aşren fe‘aşr halîc-misâl bir havz-ı şâfi‘î var kim mürde dil girse hayât-ı câvidân bulur. Suyu ol kadar suhûniyyet üzre değildir. Cânib-i erba‘asında beyâz mermerden arslan ağızlarından âb-ı suhn cereyân edüp havz-ı azîme dâhil olur. Ammâ bir küçük havz vardır. Suyu kemâl mertebe meshûndur kim âdem girmeğe tahammül edemez. Ve büyük havzın cânib-i erba‘asındaki tâkler altında sekiz aded Hanefî kurnaları vardır. Kiraz mevsiminde bunda dahi niçe bin âdem gelüp çimerler. İstirâhat edüp şifâ bulurlar. Ve bu germâbda Kız Gözü nâmıyla meşhûr bir beyâz mermerden bir âb-ı hayât-ı yah-pâre ayn-ı zülâl cereyân eder kim nûş eden cânlar hayât-ı câvidân bulur. Hikmet-i Hudâ bu kim yah-pâre su ile mâ’-i germâbın mâbeyni bir kulaç yerdir. Sovuk ve ıssı su birbirine karîb acîb sun‘-ı azîmdir. [128]

Der-vasf-ı buhayre-i Lâdik: Şehr-i Lâdik’in cânib-i şarkîsinde nümâyân bir buhayre-i azîmdir. Bir günde devr olunur buhayre-i âb-ı hayâtdır. On bir gûne mâhîleri var kim her birin lezzeti ve hâssa ve haysiyyetiyle ve eşkâl-i reng-i gûnâ-gûniyle medh eylesek tatvîl-i kelâm olur. Ammâ cümle mâhîlerinden turna balığı Mâ’ide-i Mûsâ‘dan lezîz bir mâhî-i lezîz ü mukavvîdir. Bu halîcin kenarında ma‘mûr [u] âbâdân kurâlar ile müzeyyen bir buhayre-i zülâldir. Cânib-i erba‘asında Zuday ve Sonisa ve kazâ-yı Kavza ve kazâ-yı Zeytun dağlarından yigirmi altı aded uyûn-ı câriyeler bu nehre munsab olup yine leb-ber-leb bir buhayredir. Bir cânibe ayağı yokdur. Evvelâ kenarında Boğazköy, gâyet latîf ve ma‘mûr ü müzeyyen köydür. Ve karye-i Otuz, bu buhayre kenarındadır. Bi-emrillah bu karyede olan kaymak bir diyârda yokdur. Küleğinin içinde iken keçi oğlağı, kaymağı

üzerine *[346a]* bassa teyesün nâhunları kışata-yı beyâza te'sîr etmez ve kaymağın bıçağile keserler, sakız gibi çiğnenir bir gûne lezîz ve kudretden mümessek râyiha-i tayyibesi vardır. Bu kaymağın misli meğer Erzurûm hâkinde Bingöl yaylası kaymağı ola (–).

Ve bu Lâdik'in cenûbunda Amasiyye sekiz sâ'atdir. Ve cânib-i şarkîsinde Nîkhisâr ara yatıdır. Ve Kavakili kazası bir menzildir. Ve cânib-i garbîde Köprü şehri ara yatıdır. Ve cânib-i garbîsinde bir menzil Zeytun kazâsıdır. Ve cânib-i şimâlinde Karadeniz sâhilinde iskelesi Samsun ve Sinop'dur, ara yatıdır, *ve's-selâm.*

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Lâdik: Ziyâret-i eş-Şeyh Seyyid Ahmed-i Kebîr; Tekye-i âlîsinde medfûndur.

Eş-Şeyh-i Ekber'den irşâd olup {ba'dehû Şeyh-i Ekber yerine halîfe olmuşdur} ulu sultândır. Hâlâ ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır. Hâlâ ikisi de Eski Câmi'de medfûndurlar. Ve Eski Câmi'i sene 852'de anlar binâ etmişdir kim {Orhân Gâzî ulemâsı ve meşâyihindendir} ve kal'a altında eş-Şeyh Yâvedûd Sultân ve Kova mahallesinden yukaru ziyâret-i Hıdırlık ve huccâc istikbâline çıkdıkları mahalde Ziyâret-i Balı Dede *ve merhûm [u] mağfûrun leh* Gâzî Tayyâr Mustafâ Paşa, *rahmetullahi aleyh.* Bir kubbe-i ser-bülend içinde medfûndur. Bu şehirde bundan gayrı rasâs-ı hâss-ı nîlgûn ile mestûr olmuş merkad-i pür-envâr yokdur.

……. (1.5 satır boş) …….

Bu şehirde paşa efendimizle üç gün tekâ'üd edüp azîm ziyâfetler tenâvül olunup andan kalkup cânib-i garba 5 sâ'at gidüp,

Menzil-i karye-i Şâhîn Ağa: İki yüz hâneli müselmân köyüdür. Andan 6 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Kâsım Ağa: İki yüz hâneli bir câmi'li müselmânlardır. Bunda Kâsım Ağa azîm ziyâfetler edüp zevk [u] safâlar etdik. Andan (–) sâ'atde,

Karye-i Körköy: Üç yüz hâneli ve bir câmi'li ve bâğlı ve bâğçeli ma'mûr köydür. Çorbacızâde nâmıyla ma'rûf bir hânedân sâhibi ni'meti mebzûl çelebidir. Paşa anda mihmân olup bir gün tekâ'üd olunup ertesi tuğlar gidecek mahalde Murâd Haseki ve Çavruzcu Çavuş nâm kimesneler Âsitâne tarafından ulaklığile Diyârbekir'e gideriz, dediklerinde paşa bunları haps edüp cemî'î esbâb [u] eskâllerin arayup Sâlih Paşa karındaşına hitâben emr-i şerîfler var kim "Bağdâd eyâletinden ma'zûl olup Kapudan Paşalık ihsân olunup ılgar ile Âsitâne-i sa'âdetime gelesin" deyü emirler ve hatt-ı şerîflerden gayrı bir mektûb bulunmadı. Paşa bu ulakları haps etdüğü gün ulak Sâlih'i Bağdâd Valisi Sâlih Paşa karındaşı Murtazâ Paşa'ya gönderüp "Benim Karındaşım! Sana hatt-ı şerîf ile Murâd Haseki ve Mülakkab Kabîh Çavuş kapudanlık emirleri ve hatt-ı şerîfler getürür, lâkin haps etdim. Elbette sana ulağım vardıkda gâfil me-bâş, başın gider. Kapudanlığa i'timâd etmeyesin. Elbette başına bir çâre edüp Âsitâne tarafına firâr edüp bir kûşede karâr idesin. Yâhûd bize gelüp peder-i azîzim Varvar Alî Paşa ile der-i devlet tarafına azîmet etmeğe ta'ahhüd etmişiz. Elbette ve elbette cüstün işi gâfilin başı demişler" deyü bu gûne nasîhat-âmiz mektûb-ı muhabbet-üslûblar ile tatar Sâlih'e yüz altun verüp "Göreyim seni koçağım, cânım Murtazâ Paşa karındaşıma niçe yetişirsin" deyü tenbîh ve te'kîd edüp ulak Sâlih yollanup dördüncü gün Haseki ve Çavuş'u hapisden ıtlâk edüp anlar dahi cânib-i Bağdâd'a revâne oldular. Paşa altı gün Körköy'de meks edüp

yedinci günde kalkup (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı şehr-i atîk, menba‘-ı evliyâ ve dâr-ı etkıyâ (–) (–) ya‘nî kal‘a-i Merzifon

Sebeb-i tesmiyyesi

……. (1 satır boş) …….

Sene (–) târîhinde Âl-i Dânişmendiyye binâsıdır. Ba‘dehû Yıldırım Hân fethidir. Hâlâ Sivas eyâletinde Amasiyye sancağı hâkinde {celâlî ve cemâlîden emîn olmak içün şekl-i murabba‘ kerpiç binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. İçinde aslâ evleri yokdur. Ba‘zı mühimmât ve levâzımâtlar içün pâsbânları var.} Şehri, Pîr Dede Sultân evkâfıdır. Hâlâ Kızlar Ağası hükm eder. Üç yüz akçe şerîf kazâdır. Ve cümle (–) nâhiyedir. Bu nevâhîlerden kadısına senevî altı kîse hâsıl olur. Kal‘ası türâb olup iç il olmağıla dizdârı ve neferâtı yokdur. Ammâ şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve şehir nâ’ibi vardır. Üç yüz kadar menâsıb-ı âlî zabt etmiş kudât efendileri ve sulehâ-yı ümmetden meşâyihleri ve a‘yân [u] eşrâf ağavâtları ve paşalığa liyâkatli kethüdâyerleri vardır. Husûsan Mehemmed Paşa efendimizin hâne sâhibi Tabanıyassı Mehemmed Paşa’nın silâhdârı ***[346b]*** Dilâver Ağa, hakkâ ki ismi müsemmâsına mutâbık hânedân sâhibi, ni‘meti mebzûl er-dilâver [u] server âdemdir. Hattâ vakt-i şitâ olmağıla paşa efendimiz hânesinde on gün dörd yüz iç ağalariyle mihmân olup on günde ne çul, ne tobra ve ne kahve ibriği ve ne paşa içün matbah kaynatdırmayup on gün on gice paşa efendimizle bu hakîr zülbiyyât ve katır-ı nebât-ı hamavî tenâvül edüp bir gün acz sûreti göstermedi. Ve cümle ağavâtlara şehr içre yâfteler ile konaklar verilüp cümle ağavâtlar a‘yân-ı vilâyet ile babalı ve oğullu geçinüp dörd bin kadar askere, kurâlara mahkeme yâftesiyle gönderüp konaklar verildi. Gerçi Etrâk vilâyetidir ammâ halkı gâyet halîm u selîm kimesnelerdir. Bunlar avân tâ’ifesidir demeyüp *“Hayru’t-ta‘ami mâ hazar”* [129] deyüp varların dirîğ etmeyüp bezl-i ni‘met etdiler. Zîrâ bir vâsi‘atü‘l-aktâr ve rahîsatü‘l-eş‘âr ucuzluk ve ganîmet şehr-i ma‘mûrdur. Kûh-ı Deşan eteğinde vâkı‘ olmuş dörd bin aded kiremitli ve türâb-ı amber-i pâk ile mestûr bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr ve âbâdân hâne-i zîbâlardır.

Ve cümle kırk dörd mahalle ve yetmiş mihrâbdır. (–) hutbedir. Cümleden Câmi‘-i Atîk çârsû içinde Sultân Murâd-ı Sânî Câmi‘i, tarz-ı kadîm bir minâreli (–) li câmi‘dir. Çârsû içinde olmağıla cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir. Ve

……. (1.5 satır boş) …….

Bunlardan mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ve cümle medârisdir. Evvelâ Medrese-i Sultân Murâd-ı Sânî; talebe hücreleri ve ders-i âm kubbeleri ile mebnî bî-bedel bir dârü‘t-tedrisdir ve ilm-i hadîs dahi tilâvet olunur. Ve iki yerde dârü‘l-kurrâsı ve yetmiş yerde dârü‘t-ta‘lîm-i mekteb-i sıbyân [u] tıflânı var. Ve iki yerde imâret-i dârü‘l-it‘âmı var. Cümleden Pîr Dede Sultân Tekyesi imâretinin hâs u âmme, âyende vü revendeye ni‘meti mebzûldur. Ve cümle 7 yerde tekye-i dervîşân-ı zî-şândır. Cümleden Pîr Dede Sultân Tekyesi ve yine Deşandağı eteğinde Hırka Sultân Tekyesi ve buna karîb şehre bir sâ‘at ba‘îd Hazret-i Ukkâşe Tekyesi, ulu âsitâne-i azîmdir. Ve şehr içinde Tekye-i Abdülkâdir-i Ceylânî ve Tekye-i Halvetî (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Meşhûr-ı âfâk tekyeler bu mezkûrlardır.

Ve cümle (–) hândır. Evvelâ çârsû içinde berberler kurbunda Eski Hân'ın kapusunun sol kûşesinde pehlivân gürzü maslûbdur. Ve (–) (–) hânı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) hammâmdır. Ammâ cümleden Çelebi Sultân Mehemmed binâsı Eski hammâm, ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır. Çifte hammâm, latîf hoş-hevâ ve hoş-binâdır. Zenâneler ile merdânelerin cümle yetmiş kurnalı hammâm-ı azîmdir. Erler hammâmının sülüsünde keçeciler keçe deperler. Bir sülüsünde tabbâğlar âsumânî ve sarı ve kırmızı sahtiyân debâğat edüp boyarlar. Kırk kurnası hâlâ cereyân edüp işlemededir. Cemî'î der-i dîvârları müşk-i amber-i hâm ile mahlût olmış cibiz kireci ile sıvanmışdır. Cemî'î kıbâblarından ve cânib-i erba'asında der-i dîvârından bir katre arak damlamak ihtimâli yokdur. Ammâ binâ-yı kadîm olmağıla rûşen değildir. Sehlce muzlimcedir. Ammâ gâyet ıssı ve latîf hâsiyyetli mâ'-i zülâli vardır.

Menâkıb-ı Pîr Dede: Ebü'l-feth Gâzî pederi Murâd Hân-ı Sânî, bu Merzifon şehrinde câmi' ve hân [ve] medrese binâ ederken münâfıkîn ve münkirînler, Pîr Dede Sultân'ı Murâd Hân'a geçüp pâdişâhı "Pîr De[de] nisvânlar ile hammâma girüp ba'zı hâtûnlara kîse ve sabun sürüp gûnâ-gûn hizmetler edüp 'Bu senin karnındaki erkekdir ve bu senin karnındaki dişicedir. Kızım olsun ismini Râbi'a ko' deyü muğayyebât-ı hamsdan dem urup böyle kâfir ve zındîk ve mülhid ve bî-mezheb cevlâkî ışıkdır", deyü ol kadar iftirâ-yı mahzlar ederler kim hemân Murâd Hân gazab-âlûd olup niyyetü'l-gazâ deyüp kılıç kuşanup bu hammâmda Pîr Dede Sultânı hammâmı içre futa kuşanmış görür. Ammâ taşrada şallâk u mallâk ve uryân gezer bir mecâzibûndan er kimesne imiş. Murâd Hân eydür: "Bre mel'ûn ışık! Sen niçün bu kadar ümmeti Muhammedin nâ-mahrem havâtînleriyle hammâma girüp niçe nisvân-ı sâhib-ısyâna kîse sürersin" didikde "Beğim! Ben dîn-i mübîn-i a'lâ çobanının hizmetkârıyım. Ol hâtûnlar dîn [ü] îmân damızlığıdır. Anlardan kibâr-ı kümmelîn ve ulemâ-yı müfessirînler müştak olur. Ben anlara seyislik edüp timar etmeğiçün hammâma girmek değil, eben böyle kârgîr hammâm dîvârına girerim" deyü Bismillah ile hammâmın cânib-i şarkîsinde olan dîvâra girer. Hâlâ mübârek arkası dîvâra gömülüp te'sîr etdüğü yer zâhir ü bâhirdir. Sultân Murâd eydür "Dede! Ben seni şu kılıç ile şer'-i Resûl üzre katl *[347a]* etmeğe geldim" deyü Dede üzre kılıç çekerek De[de] eydür "Murâd Beğ! Şer' ile zâhir edâ-yı hizmet etdin, ammâ bu işe me'mûr değilsin. Sığala oğlu elinden kâfirler İzmir kal'asın aldı. Timur-leng alamamışken Firenk ile Urum istîlâ edüp {aldı}. Var halâs edüp fâtih-i İzmir ol ve şu ekmeği ye" deyü hammâmın iki kıt'a beyâz mermerin zemînden koparup mermeri hamîr gibi yoğurup ramazân pidesi gibi iki ekmeği söbüce edüp tırnak ile tırnaklayup birin Murâd Hân'a verir, "Var İzmir'i feth eyle" der. Birin Şehzâde Ebü'l-feth'e verüp "İkinci hılâfetde Mehemmed İslâmbol'u feth edüp bu etmeği İslâmbol'da ye" deyü Şehzâde Ebü'l-feth'e İslâmbol'un fethin dahi tebşîr etdükde Murâd Hân, Dede Pîr Sultân'ın pâyine yüz sürüp ba'dehû mu'tekid-i tâmmı olup İzmir'i feth eder. Yigirmi altı seneden sonra Ebü'l-feth İslâmbol'u feth edüp babası Murâd Hân ve Ebü'l-feth Hân, Pîr Dede Sultân'ın âsitânesine üç yüz altmış altı pâre kurâ vakf ederler. Ve bu Merzifon şehri de ol sultânın evkâfıdır. Dârü's-sa'âde ağaları nâzırıdır. Her sene birer mütevellîsi gelüp evkâf kurâların üç yüz atlı ile zabt edüp imâretin ve âyende vü revendeye ni'meti ve şa'îrin ve üç yüz du'â-gûyân ve müsebbihîn ve mu'arrifîne vazîfe-i mu'ayyenelerin verir. Hâlâ ol mezkûr beyâz mermer ekmekler Pîr Dede Sultân arkasıyla dîvâra girdiği nişân yanında iki add ekmekler

âşkâredir. Bu hammâm bu gûne ziyâretgâh-ı azîmdir. Hasta girse bu hammâma bi-emrillah şifâ bulur. Netîce-i merâm bu hammâm-ı dilküşânın medhinde cemî‘î şâirler âcizlerdir. İlm-i sîm[y]â ile Ebu Alî Sînâ hakîmin binâ etdüğü hammâma mu‘âdil bir hammâm-ı ziyâretgâh-ı cân-sitândır. Andan bu şehr-i rûşen-âbâdın cemî‘î hânelerinin şâhnişîn ve derveze ve revzenleri kıble cânibine sahrâ-yı Merzifon’a nâzırdır. Bâd-ı sabâ rîhı bu şehr içre deverân etdüğünden cemî‘î ahâlîsi tendürüstlerdir. Niçe bigi ehl [u] iyâliyle Merzifon’un ensesindeki Deşan dağı yaylağına çıkup altı ayda anda Türkmân kabîleleriyle yayla fasılları ederler. Bu yaylanın vasfında lisân-ı meddâhân kâsırlardır. Bu yayla tâ kadîm-i evvelde Âl-i Dânişmendiyân ile diyâr-ı Mâhân-ı Horâsân’dan gelüp bu diyârı feth idelden beri bu yayla Deşan oğullarına temlîken kayd-ı hayât ile an-anhü ile mülk-i mevrûslarıdır. Deşan oğulları Seydî Beğ nâm bir benâmın hâlâ mülküdür. Yayla hakkın niçe yüz bin devâbâtdan alır. Ve bu yayladan niçe yüz âb-ı hayâtlar cereyân edüp nısfı Merzifon şehrinin bâğ u bâğçelerin saky eder. Ve cümle nevâhî kurâlarının mezra‘a yerlerin reyy eder. Bu Merzifon diyârının hâli oldur kim bârân-ı rahmet ne kadar nâzil olsa elbette yine Deşan dağlarının âb-ı revânlarıyla mezra‘alarını reyy etmeseler mahsûl vermez. Ammâ hubûbâtı ol kadar vefret üzre olur kim [130] nassı üzre bir buğday dânesinden yigirmi ve on beş karındaş çıkup her sünbülde yüzer dâne olduğu hînde bir kilesi seksen kile mahsûl verir, arz-ı mahsûldârdır. Elbette mezra‘aları susuz olmaz. Anınçün bu Merzifon’da Deşan yaylasından cereyân eden uyûn-ı zülâllerin mîrâv ağası vardır. Deşan oğulları da andan hâsıl ola[n] mâl-ı firâvândan hisse verirler, yahşi ağalıkdır. Bu nehirler üzre ağalar olmasa Merzifon halkı birbirlerini katl ederlerdi. Yine el’ân niçe gavgalar olur. Ve Deşan yaylasından cereyân eden uyûn-ı câriyelerin bir fırkası Köprü şehrine akup bâğ ve besâtîn ve mezâri‘âtların saky eder. Ve bir fırkası Lâdik şehri ovasında Kavza kadılığı nâhiyesine akar. Ve bir bölük nehri cânib-i şimâle Osmâncık tarafında ovalara akup cemî‘î bâğları ve besâtînleri reyy eder. Böyle bir kûh-ı azîm ve yaylağ-ı kadîm Deşan dağıdır kim şehr-i Merzifon’a hayât veren bu Deşan dağı uyûnlarıdır. Ve bu şehr-i Merzifon bayırlı yerlere vâkı‘ olup arkasın Deşan dağına vermişdir ve Amasiyye bu şehrin kıblesinde on beş sâ‘atdir. Ve şehr-i Lâdik on iki sâ‘at yerdir ve Osmâncık on altı sâ‘at yerdir ve Gümüş şehri on sâ‘at yerdir ve kasaba-i Gergerân sekiz sâ‘atlik ve Deşan dağının şimâl cânib-i eteğinde Koca kal‘ası Köprü şehrine nâzırdır. Ol kal‘aya varınca (–) sâ‘at yerdir. Ve Merzifon’dan çıkup Deşan dağın aşup şimâle (–) sâ‘at gidüp şehr-i Köprü‘dür ve yine Merzifon’dan üç menzilde cânib-i şimâle kal‘a-i Samsun’a varılır, Merzifon’un iskelesidir. Ba‘zılar Sinop iskelesine giderler, ammâ Samsun Merzifon’a karîbdir.

Sitâyiş-i me’kûlât ü meşrûbât [ve] sanâyi‘ât-ı şehr-i Merzifon: Evvelâ Ayntâb bekmezi gibi hâlis bekmezi ve Karınca köyünün lezîz ve âbdâr üzümü ve Pîr Dede Sultân çobrası. Ve cümle altı yüz aded dekâkîndir. Ammâ boyacı dükkânlarından gayrı dükkânları çok yokdur. Hâlâ Acem boyasından latîf sabbağları vardır kim İspir’in neftîsi *[347b]* ve mâvi boyası meşhûrdur. Ve gûnâ-gûn pembe bezi senede niçe bin yük Kırım diyârına tüccârlar götürüp esîre değişirler. Cümle Kırım halkının ferâceleri ve siyâbları cümle Merzifon bezidir ve pembe ipliği dahi meşhûrdur ve beledî döşeği ve beledî alaca yasdığı ve basma kalemkârı, latîf çit yorkan yüzleri ve çârşef ve perdeleri dahi mevsûfdur. Ve mahbûb ve mahbûbesi dahi memdûh-ı âfâkdır.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı kibâr-ı evliyâ-yı Merzifon: Evvelâ Ya‘kûbu’l-vâsılîn, matlûbü‘t-tâlibîn, menba‘-ı uyûn-ı müşâhede, mecma‘-ı fünûn-ı mücâhede **eş-Şeyh Hazret-i Pîr Dede;** Hazret-i Hacı Bektâş-ı Velî ile Horasân’dan Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî izniyle Rûm’a gelüp şehr-i Merzifon’un cânib-i şimâlîsi hâricinde şehre nâzır bir mürtefi‘ zemînde sâkin olup kâhîce hammâmlarda yatup meczûb-ı Hudâ bir ârif-i billah kimesne idi kim Orhân Gâzî asrından tâ Ebü‘l-feth’e ermiş bir zât-ı şerîf idi. Bâlâda menâkıbı tahrîr olunduğundan gayrı niçe bin menâkıbı vardır. Hâlâ âsitânesi Osmâncık’da Koyun Baba Tekyesinden ziyâde binâ-yı azîm kıbâb-ı âlîler ile ârâste ve müte‘addid meydânlar ve matbah u kilâr ve dervişân hücreleriyle pîrâste olmuş, her şeb iki yüz ve üç yüz âdem konup göçer mihmân-sarây-ı Bektâşiyân’dır. İki yüzden mütecâviz pâ-bürehne ve ser-bürehne erbâb-ı ma‘ârifden dervîşân-ı dilrîşânları âyende vü revende müsâfirîne hizmet ederler. Ve Azîz hazretlerinin kubbe-i pür-envârına girüp bir Yâsîn-i şerîf tilâvet edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb etdik. Kubbe-i münevveresinde müşk-i amber-i hâm râyihasından âdemin dimâğı mu‘attar olur. Kabr-i şerîfi sandûkasının cânib-i erba‘asında ol kadar musanna‘ çerâğ ve şem‘dân ve kanâdîl ve buhûrdan ve gülâbdânlar var kim bunda olan tuhef ve zî-kıymet âvânîler İmâm-ı Mûsâ Rızâ‘da yokdur. Hırka ve seccâde ve alem ve tabl u kudüm ve zil ve zerdeste ve tâc-ı Bozdoğanîsi ve sapan-ı Dâvûdî‘si ve pâleheng-i Mûsavî‘si hâlâ cihâz-ı fakr-ı fukarâlardır kim dollâblar içre mahfûzdur. Ve niçe bin seyyâhân-ı berr [u] bihârın niçe keşkül ve zerdeste ve pâlehengleri nişân içün maslûbdur. Ve bu hakîr muhibb-i Âl-i Aba olmağıla *“el-fakru fahrî”* [131] hadîsine imtisâlen küstâhâne cümle fukarâların izniyle azîz Pir Dede Sultân’ın bozdoğanî (–) tereklü keçe külâh tâcını tekbîr ile tekye-nişîn Memi Dede Cân başımıza koyup cümle dervîşân gülbâng-ı Muhammedî çeküp hakîre hayr du‘â etdiler. Ve âsitânesi serâpâ kârgîr, binâ-yı azîm, rasâs-ı hâss-ı nîlgün ile mestûr âsitâne-i kübrâdır. *Kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz.*

Andan **ziyâretgâh-ı eş-Şeyh Abdürrahîm b. Emîr Merzifonî:** Bursa’da Zeyneddîn Hâfî hazretlerinden telemmüz eyleyüp fünûn-ı şettâya vâsıl olup, *“Vesâyâ-yı Kudsiyye”* nâm kitâb bunların te’lifidir, ve niçe kütüb-i mu‘tebere te’lîfâtları vardır. Bu şehr-i Merzifon’da Sultân Mehemmed-i Evvel’in câmi‘i evkâfından cihet-i ma‘îşetleriyçün beher yevm sekizer akçacık ve bir kifâf-ı nefs içün alîk kabûl edüp ala’ık-ı dünyâdan kat‘-ı alâka ile Merzifon’da sâkin olup hâlâ dâr-ı karârları Merzifon’da ziyâretgâh-ı erbâb-ı dilândır. *Kuddise sırruhu’l-aziz* hazretlerinin pâkîze eş‘âr-ı belîğleri vardır. *“Rûmî”* tahallus eder. İlm-i tasavvufda gavvâs-ı ledün olmağıla cümle eş‘ârı sûfiyâne tasavvuf etmişlerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) *Rahmetullahi aleyhim ecma‘în.*

Bu şehr içre on gün meks edüp seyr [u] temâşâ ederken mukaddemâ bâlâdâ Körköy nâm mahalde gelen Murâd Haseki ve Çavruzcu Çavuş‘u dörd gün haps edüp Sâlih Paşa karındaşı Murtaza Paşa’ya ulak Sâlih’i gönderüp “Gâfil me-bâş, başın gider” deyü mektûblar göndermişdi. Hikmet-i Hudâ *“el-Abdü yüdebbiru vallahu yukaddir”* [132] tatar Sâlih dörd gün mukaddem gidüp Nusaybin nâm şehr-i harâbe vardıkda bir gice at üzre sar‘a dutup depesi üzre menzil-i hânda ser-nigûn olup mebhût olup meyyit-i müteharrik-misâl yatar. Beri tarafda paşanın dörd gün sonra gönderdiği Murâd Haseki, Murtazâ Paşa’ya yetişüp “Sa‘âdetli Pâdişâh, sultânımı kapudan paşa eyledi. Müjde bizimdir” deyü birer semmûr kürk ve birer kîse harc-ı râh sikke-i hasene verüp râh-ı Bağdâd’dan avdet

edüp Diyârbekir'de Bezikîoğlu hânesinde Murtazâ Paşa meks etdüğü mahalde Murâd Haseki ve Çavruzcu Çavuş "emr pâdişâhın" deyüp Murtazâ Paşa'nın başına kapucularla üşüp kellesin teninden cüdâ edüp onuncu günde ânî gördük, şehr-i Merzifon'a Murâd Haseki ve Mülakkab Çavuş mahkemeye gelüp Murtazâ Paşa ile Çaylak Kapucıbaşı'nın baş kutular ile mahkemede emânet koyup paşaya geldiklerinde, ne kâdirler paşanın yanına bî-haber varmağa, paşanın cümle iç gılmân-ı hâssalara haberdâr olup hançer belde ve kabza elde âmâde olup Haseki ve Çavuş berk-i hazân-misâl dir dir ditreyüp kapunun eşiğin bûs edüp saff-ı na'lde ayak üzre karâr etdiklerinde paşa eydür: "Bre kâfirler! Ol mazlûm Murtazâ Paşa'yı niçe katl etdiniz. Ben hod sizin cemî'î esbâblarınızı ve eğer ve teğeltilerinizi aramış idim. Sizde *[348a]* kapudanlıkdan gayrı hatt-ı şerîf görmedim. O, merhûmun katli hattın kande hıfz etmişdiniz. Allah'ı severseniz doğru söylen" deyü yemîn verdikde hemân Murâd Haseki "Vallahi devletli Vezîr! Biz emir kuluyuz, fermân pâdişâhındır. Beyt:

Hükm-i Sultân olmasa hatâ gelmez cellâddan

mazmûnu üzre ülü'l-emre itâ'at edüp her ne fermân-ı şehriyârî sâdır olursa anı işleriz. Lâkin sultânımın havfinden bir hatt-ı şerîf ve emr-i şerîfleri der-i devletde kurşum zarf içine koyup matra içre hıfz edüp üstüne su koyup eğer kaşında asmışdık. Anınçün bulamadınız ve bizleri dörd gün haps edüp ileri, Murtazâ Paşa'yı âgâh etmekiçün ulak göndermişdiniz. Hikmet-i Hudâ ulağınız Nusaybin şehrinde sar'a dutup kaldı. Bizler anı geçüp Murtazâ Paşa'ya yetişüp gerü avdet etdirüp Diyârbekir'de Bezikîoğlu evinde matra içinden hatt-ı şerîfleri çıkarup katl etdük. İşte başı mahkemededir, fermân senindir. Ammâ devletli vezîr çok ihsânını gördüm. Sen de yakın zamânda gâfil olma. Başına bir tedârik gör, *ve's-selâm"* deyüp zemîn bûs etdiler. Paşa, Murâd Haseki'nin hak cevâbından hazz edüp bir kîse guruş verüp "Alın merhûmun başını, başınızla elimden halâs olun, yıkılup gidin. Allah belânız versin. Şûm bedbaht mel'ûnlar" deyü bunları reddidüp "Ay, vay Murtazâ Paşa, ay vay" deyü bükâ-âlûd oldu. Ammâ kendi hâline bükâ ederdi. Hemân ol gün etrâf vilâyetlere ağavâtların gönderüp sekbân ve sarıca askeri cem' etmeğe mâllar bezl etmeğe başlayup çâşnigîrbaşıyı Varvar Alî Paşa'ya muhabbetnâmelerle gönderdi. Hakîri Köprü şehrinde Köprülü Mehemmed Paşa'ya ve Hacı Yûsuf Ağa'ya gönderdi. Ol asırda Abaza Hasan Ağa Azaz ve Kilis ağası olmağıla Kilis'de idi, mektûb-ı muhabbet-üslûblar alup,

Şehr-i Merzifon'dan Köprü şehrine gitdiğimiz beyân [ider]

Bin elli sekiz Muharrem'inin onuncu günü yevm-i aşûrâda Merzifon'dan cânib-i şimâle Deşan dağın aşup Beğören (?) köyün geçüp 6 sâ'atde,

Evsâf-ı menzil-i kal'a-i Koca: Yine Kocakaya nâmıyla meşhûrdur bir püşte-i bülendin üstünde gerçi küçük kal'adır ammâ Karahisâr-ı Şarkî'den sarp hisâr-ı üstüvârdır. Burc [u] bârûları cümle yed-i kudret ile mebnîdir. Ve yekpâre yerli kayadandır, kâr-ı benî Âdem değildir. Kal'aya urûc etmeğe bir râhı ve bir bâbı vardır. Gayrı yerden çıkılmak muhaldir. Ebrâcları ve dendân-ı bedenleri nâdirdir. Cümle kesme kayalardır. Niçe kerre Karayazıcı ve Sa'îd Arab ve Kalenderoğlu nâmân celâlîler muhâsara edüp bir tarafdan zafer etmeğe kâdir olmayup hâ'ib ve hâsir gitmişlerdir. Ammâ sene 476 târîhinde Âl—i Dânişmendî'den Melîk Gâzî, Rûm keferesi destinden dest-i kahr ile feth edüp ba'dehû

Yıldırım Hân destine girmişdir. Lâkin bânisi ma‘lûmum değildir. Hâlâ (–) hâkinde Köprü kazâsı nevâhîlerindendir. Derûn-ı kal‘ada iki yüz mikdârı neferât hâneleri ve dizdârı ve yüz elli neferâtları vardır. Bir câmi‘i ve su sarnıçları ve gılâl anbârları ve yedi sekiz aded hûrde topları ve kifâyet mikdârı cebehânesi dahi vardır. Ammâ hammâmı ve hânları ve bezzâzistânı ve sâ’ir imâretleri yokdur. Lâkin bir kaç dükkânları vardır. Cümle halkı çam ağacından boduç ta‘bîr ederler, lisân-ı Türkî‘de emzikli bardaklara boduç derler, anı yaparlar. Ve çöğür ve tanbûr ve tanbûra ve ravza ve karadüzen ve şarkî ve yonkâr nâm sâzları yapup kâr edüp ehl-i hevâ, ehl-i saz çoğu bî-namâz Etrâk halkıdır. Andan kalkup cânib-i şimâle ma‘mûr kurâları Deşan dağı eteğinden geçüp (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı belde-i kadîm ve cisr-i azîm ya‘nî şehr-i ma‘mûr, kal‘a-i Köprü-yi pür-nûr

Hacı Yûsuf Ağa hânesinde mihmân olup Köprülü Mehemmed Paşa’ya ve sâ’ir a‘yâna mektûb-ı muhabbet-üslûblarımız verüp me’mûr olduğumuz bölükbaşılar cem‘ine mukayyed olup şehr içre “At ve don ve mâl u menâl isteyen, ata, dona ve silâhına kâdir olan yiğitler gelsin” deyü dellâller nidâ etdirüp şehri seyr [ü] temâşâsına başladık. Evvelâ bu şehr-i Köprü Deşan dağının dâmeninde bir dereli ve depeli yerde iki cânibinden nehirler cereyân eder. Bir mahalde şekl-i murabba‘ taş binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır. Bir nehrine Boğazköy suyu derler, şehrin dibinden cereyân eder. Ve bir nehri şehrden bir sâ‘at ba‘îd nehr-i Istavloz derler. Şehr-i Köprü bu iki nehrin ortasındadır. Bu nehirler taşdığı mahal, Köpr[ü] sahrâsın gark eder. Bu nehirler Deşan dağından gelüp nehr-i Istavloz’dan ağaç cisr-i azîmden ubûr olunduğiyçün şehr-i Köprü derler. Gâyet musanna‘ çam direklerden cisr-i garîbdir. Amâlika asrında bu şehre Şındır kal‘ası derlerdi. Lisân-ı Amâlika’da şınd yine köprüye derler. Cisri, Hazret-i Risâlet mütevellid oldukda münhedim olup sonra haşebden binâ etmişlerdir. Ba‘dehû bu cisrden ubûr eden iki nehir Köprü şehrinden aşağı cereyân ederek Çeltiklik nâm mahalde nehr-i azîm Bafra’ya rîzân olur. Ve bu kal‘anın ibtidâ bânisi Amâlika meliklerinin binâsıdır. Andan Tarabefzûn tekürı destinden Âl-i Dânişmendî‘den Melik Gâzî feth edüp andan sene (–) târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân muhâsara ile Koca kal‘asın feth edüp bu Şindir kal‘ası, ya‘nî Köprü kal‘ası emân ile feth olup hâlâ Amasiyye hâki hükmünde nısfı ze‘âmetdir ve nısfı Tokat hâkimi subaşılığıdır. Cümle cürm [ü] cinâyeti ve salb [u] siyâseti anın tasarrufundadır ve üç yüz akçe pâyesiyle şerîf kazâdır.

Cümle nevâhîsi yüz kırk pâre bâğlı ve bâğçeli ve müte‘addid kurşumlu câmî‘ler ve hân ve hammâm ve imâret ve çârsû-yı bâzâr ile ârâste olmuş cümle kiremit örtülü üçer dörder bin hâneli kasabalardır. Cümleden Boğazköy üç bin ***[348b]*** hâneli kasabadır. Ve Bağcıköy ve şehrin kıblesinde Doryanköy ve Akdepeköy ve Akörenköy, Hasan Ağa’nındır, Avdanköyü, Hammâmcıoğlu’nundur. Bu zikr olunan yüz kırk pâre kurâlardan kadıya senevî yedi bin guruş hâsıl olur kazâ-yı âlîdir. Ve bir hâkimi, dahi şeyhülislâmı ve nakîbi ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve şehir muhtesibi ve şehir nâ’ibi vardır. Ammâ iç il olmak ile kal‘a dizdârı ve neferâtları ve cebehâneleri yokdur. Lâkin Karayazıcı ve Sa‘îd Arab nâmân celâlîler bu şehrden hâsıl olup Eğre gazâsında münhedim olup firâr etdiklerinden celâlî olup bu şehri anlardan halâs içün taş kal‘aya muttasıl bir kat toprak kal‘a binâ edüp iki kal‘a olmuşdur. İki kal‘a cümle dörd kapudur. Ammâ cümle çârsû-yı bâzâr taşra varoşdadır. Ve bu şehr-i Köprü‘nün enderûn [u] bîrûnunda cümle altı bin aded kiremitli tahtânî ve fevkânî aşağısı kârgîr binâ bâlâsı mişe tahta ile mebnîdir. Tahtanın için

ve taşrasın keserle çendüp üzerine beyâz kireç sıvayup incü-misâl berk urur bir şehr-i müzeyyendir. Zemistân kânı olmağıla cümle hânelerinin bacaları beyâz minâre gibi serâmed ve külahlı ocağ-ı dûdkeşleri var kim bir diyârda eyle musanna‘ bahîrîler (?) ve bacalar yokdur. Şehre gâyet zîb u ziynet vermiş cümle kıp kırmızı kiremitler ile mestûr bir şehr-i ma‘mûr sarây-ı müzeyyenlerdir. Evvelâ Taş kal‘ada el-Hacı Yûsuf Ağa sarâyı kim Köprülü Mehemmed Paşa’nın (–) (–) sidir. Ve Köprülü Mehemmed Paşa sarâyı ve Mü’ezzinzâde sarâyı ve Küçük Mehemmed Ağa sarâyı ve Hasan Ağa sarâyı ve Kıbleli sarâyı ve Durak Çavuş sarâyı cümle yetmiş sarâydır. Lâkin ma‘lûmum olan bu hammâmlı sarâylardır.

Ve cümle yigirmi mahalle ve kırk mihrâbdır. Ve cümle on bir hutbedir. Evvela Taş kal‘ada Hacı Yûsuf Ağa Câmi‘i havz ve şâzirvânlı ve bir minâreli ve rasâs-ı hâs ile mestûr câmi‘-i cedîddir. Ve Eski Câmi‘ dahi kurşumludur. Ve Mahkeme Câmi‘i tahta minârelidir. Ve mahkeme çârsû içindedir.

……. (1 satır boş) …….

Bunlardan mâ‘adâ mesâcidlerdir.

Ve cümle yedi tekye-i dervîşândır. Şeyh-i Ekber tekyesi ve Kâdirî tekyesi ve Halvetî tekyesi (–) (–) (–) meşhûr tekyelerdir. Lâkin Mevlevîhâne tekyesi yokdur. Ammâ yine cümle halkı muhibb-i dervîşândır. Ve cümle on bir hândır. Hacı Yûsuf Ağa hânı ve Hacı İsâ hânı ve Mehemmed Çelebi hânı ve İmâret hânı, bunlar meşhûrdur. Ve cümle iki imâret-i dârü‘l-it‘âmı vardır. Ve cümle beş medrese hücreleri var. Zîrâ ulemâ ve sulehâ ve meşâyihi ve tâlib-i ilmi gâyet çokdur. Ve cümle kırk sekiz mekteb-i sıbyânı var. Hacı Yûsuf Ağa’nın mektebi kurşumlu evkâf-ı azîmdir.

Ve cümle (–) hammâmdır. Cümleden Hacı Yûsuf Ağa hammâmının âb [u] hevâsı ve binâsı hûb hammâmdır. Ve toprak kal‘a kapusundan taşra Çifte hammâm, Ahmed Paşa’nındır, ve cümle hammâmlardan rûşen binâdır. Ve Eski Câmi‘ kurbunda Eski hammâm dahi latîfdir. Girdiğim hammâmlar bunlardır.

Ve cümle bin aded dekâkînlerdir. Çâr-kûşe bir kârgîr binâ dörd kapulu metîn bezzâzistânı vardır. Hacı Yûsuf Ağa bu şehrin ihyâsına sebeb olup yetmiş aded hayrât [u] hasenât edüp bu bezzâzistân dahi anın hayrâtındandır. Kal‘a kapuları gibi tahta üzre demir kaplı kapulu bezzâzistândır. Ammâ bu şehrin debbâğhânesinden mükellef ve müzeyyen çârsû yokdur. Tabbağ bekârları meşhûrdur. Nehir kenarında olmağıla her gice kanâdiller ile dükkânların zeyn edüp çerâğân edüp elyeşti ve girdimân çıkarırlar. Ve boyacıları dahi gâyet çokdur.

Ve memdûhâtından bâğları ve bâğçeleri cihânı dutup hâlâ imâr olmadadır. Emrûdu ve engûrü ve pembe bezi ve pembe ipliği ve mâvi bezi ve beyâz ızârlı mahbûbesi gâyet hüsnâ ve mü’eddebelerdir. Ve bu Köprü şehrinin iskeleleri Karadeniz sâhilinde Bafra ve Sinop’dur. Beynehümâları birer konak yerdir. Ve bu Köprü şehrinin (–) tarafında beş sâ‘at karîb,

Evsâf-ı kal‘a-i Erdoğan, ya‘nî sedd-i Türkistân: Evc-i âsumâna ser çekmiş yalçın kesme kayalı sun‘-ı Hudâ üzre sekiz yüz kademe kayadan kesme nerdübân ile urûc olunur. Benî Âdemden gayrı devâbât makûlesi urûc edemez. Mardin-misâl bir kal‘a-i kâr-ı Zü‘l-celâl, hisâr-ı üstüvârdır. Yekpâre kaya üzredir. Kıbleye nâzır bir demir kapusu var.

Kal‘anın zirve-i a‘lâsı eğrice kayadır, gören anı münhedim olur zann eder. Rûm keferesi elinden fâtih-i Niksâr Melik Gâzî feth edüp ba‘dehû Yıldırım Hân mâlik olmuşdur. Tevârîhde sedd-i Türkmân nâmıyla tahrîr olunan kal‘a-i serâmed budur. Hâlâ derûn-ı kal‘ada yüz elli mikdârı hâne ve bir câmi‘ ve su sarnıçları ve buğday anbârları ve Köprü halkının mahzenleri olup cümle zî-kıymet esbâb [u] âvânîleri bu kal‘ada ve Deşan dağı dibinde Koca kal‘asında mahfûzdur. Dizdârı ve kırk sekiz neferâtları bu hizmete me’mûrlardır. Kapusunun bir asma cisri vardır. Her gice ol cisri makaralar ile ref‘ edüp kal‘a celâlî ve harâmîden emîn olur. Ammâ çârsû-yı bâzârı ve hân u hammâmı yokdur. Lâkin aşağıda Kızılırmak kenarında bâğları çokdur. Bu kal‘a dahi Köprülü kazâsı nâhiyesidir. Andan cânib-i garba 6 sâ‘atde,

Menzil-i Göl nâhiye: Zeytûn kazâsında ma‘mûr karyedir. Câmi‘i ve hânı ve hammâmı ve bir kaç dükkânı vardır. Andan 6 sâ‘atde,

Karye-i Soruk: Zeytûn kazâsında gâyet ma‘mûr karyedir. Andan 6 sâ‘atde Kunduz yaylasın aşup,

Kazâ-yı kasaba-i Zeytûn: Amasiyye sancâğı hâkinde iki bin hâneli, câmi‘ ve hân ve hammâmlı ve mekteb-i sıbyânlı ve çârsû-yı *[349a]* bâzârlı, a‘yân [u] eşrâfı firâvân kasaba-i âbâdândır. Ve bâğ u bâğçesine nihâyet olmayup uyûn-ı câriyeleri revândır. Sâhib-i hâne olup ni‘metleri mebzûl olan Abdâl Beğ ve Mehter Ahmed Ağa ve Süleymân Ağa, âyende vü revende müsâfirîne mihmândârlık ederler. Andan 6 sâ‘atde,

Kasaba-i Karğu: Kankırı subaşılığı hâkinde altı yüz hâneli bâğlı ve bâğçe[li], câmi‘ ve hânlı ve hammâmlı ve birkaç dükkânlı kasabadır. Andan 6 sâ‘atde,

Şehr-i ma‘mûr Tosya: Bâlâda evsâfı mastûrdur. Bunda bir gün mihmân olup on bir yiğit pür-silâh levendât bulup yine Merzifon’a avdet edüp üçüncü günde,

Şehr-i Köprü‘ye dâhil olup şehr içre bir gulgule ve velvele-i azîme râst geldik. Meğer Köprülü Mehemmed Paşa’ya Âsitâne tarafından Varvar Alî Paşa celâlî üzre gitmeğe fermân gelüp “Bu kışda kıyâmetde ma‘zûlen biz kande gidüp kan içinde kalalım” deyü cümle halk cavk cavk olup güft [u] gû ederler. Andan hakîr kalkup cânib-i kıbleye altı sâ‘atde,

Menzil-i Beğören köyü;: Deşan cebeli dibinde ma‘mûr karyedir. Mukaddemâ Köprü‘ye giderken mihmân olmayup ubûr etmişdik. Ammâ latîf hevâdâr kend-i timardır. Andan kalkup (–) sâ‘atde tekrâr şehr-i Merzifon’a gelüp Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimize buluşup “iki yüz aded yiğit sarıcaları getirdim” dediğimizde safâsından raks edüp tiz iki bölükbaşıya hil‘atler ihsân eyleyüp serlerine birer Acem serbendi bend kılup bayrakların du‘â ve senâ ve gülbâng-ı Muhammedî ile açdırup hakîr bu iki bölükbaşıyı getirmeğile Evliyâ çerâğı Güzerli Bölükbaşı ve Habîb Bölükbaşı deyü nâm vermişlerdi. Bu iki bölükbaşılar dahi yigirmi iki aded bölükbaşılar zümresine ilhâk olup yigirmi altı bayrak olup her bayrakda yüzer yiğit olmayınca bayrak açmak ayb idi, on iki gün Merzifon’da meks olunmuşdu. On üç gün dahi hakîr Köprü şehri nevâhîlerinde asker cem‘ etmişdim. Mâh-ı Muharrem’in yigirmi yedinci gün tuğ kalkup 6 sâ‘atde,

Menzil-i Murtazâ Paşa çiftliği: Tabanıyassı Mehemmed Paşa silâhdârı Dilâver Ağa hükmünde idi. Merzifon sahrâsına vâkı‘ olmuş bir mahsûldâr çiftlikdir. Bunda ol gice

karlar yağup dipi ve boranlar olup cümle asker el ayak dutmadan kalup vâveylâya düşdüler. Niçe bin âlâm-ı şedâ'id çekerek (–) sâ'atde,

Menzil-i Kulak Hacı köyü;: Bir vîrân hânlı ve bir câmi'li ve iki yüz hâneli köydür. Cümle asker cân atup herkes birer cây-ı menâsa girdiler. Ammâ cümle ahâlîsi firâr edüp köyde bir bâng verir horos ve dücâc kalmamış. Ol gice cümle atlar ve sâ'ir hayvânâtlar cû'dan helâk mertebesine varmışken,

{Der-beyân-ı şitâ-yı âlâm-ı şedâ'id-i Direklibel}: Hikmet-i Hudâ bi-emri Hudâ bir dipi ve boran dahi kopdu kim tâ sabâha dek beş karış kar yağdı. Ba'de'l-fecr borular çalınup "göç"dür deyü haber olunca herkes boruzânlara cereb-i (?) şîrinler çalup ale's-sabâh olunca cümle yiğitlere eğer Hazînedâr Alî Ağa ve Kethüdâ Boşnak Alî Kethüdâ va'de-i kerîmeler eyleyüp ne hâl ise cümle bâr [u] bengâhları devvâbâtlara tahmîl eyleyüp hâh-nâ-hâh bâr-ı belâ-yı azîmler ile dipi ve boran ve şebe çekerek Direklibel nâm mahalle geldikde hevâya yine bir gûne teğayyür-i tâm gelüp bir mertebe şitâ-yı elîm ve bir selc-i azîm nâzil oldu kim cümle halk *el-azametullah* deyü cân-ı {azîzlerinden} bîzâr olup âlem-i hayretde kalup bir serd-i rîh-ı ıanâ ve bir sarsar-ı bâd-ı fenâ zâhir oldu kim nüzûl eden berf-i nâre ne devâb, ne ünâs, belki hannâs u sevvâs bile tahammül edemeyüp ne karara ârâmgâh ve ne yol belli ve ne bedraka-i râh ve ne şa'îr ü ne giyâh, ancak zâhirde müşâhede olunan halk hayâtda zann olunurdu, ammâ cümlesi meyyit-i müteharrîk idi. Direklibel nâm mahallin beli ve deşt [u] kûhu berf-i İlâh ile memlû idi. Paşa niçe cür'et sâhibi yiğitlere ve niçe ehl-i beled kulağuzlara ihsân [u] in'âmlar edüp ayaklarına at kılından ve kazıldan örülmüş paçılalar giyüp kar üzre yol aramağa gitdiler. Vasf-ı pâçile oldur kim: Kürdistân'da ve Acem diyârında kar çok yağsa kalbur gibi bir çemberdir, içini at kılı kazılıyla pâbuç gibi örüp ol çemberi ayaklarına giyüp kar üzre yürürler. Şâhidî hazretleri

Didiler pâ-çille ol bir çembere

Ayak alta ala batmaya kara

dediği beytde pâ-çille oldur, böyle pây-çilleler ile vesileler Direklibelin beri zîrlerine vardıkda kara gark olup ne pâçıla ve dest ve ne pâ, nâm [u] nişânları güm olup asker mâbeyninde bir güft [u] gû olup cümle develer ve katârlar ve bu kadar hazâ'în-i mehârlar zîr [ü] zeber ve berf ü heber olup kimi âh ve kimi vâh deyüp atdan ve cândan bîzâr olmak sadedinde olup feryâd [u] figânları eflâke irüp herkese bir telâş el verüp feryâd [u] figâna rehâ buldurdular. Âhir-i kâr ibtidâ sekbân-ı Bânyân, Sarıca-i kaltabân ve tatar askeri bayrakları firâr edüp her biri bir cânibe târmâr oldular. *[349b]* Âhirü'l-emr Direklibeli ubûr edemeyüp bâki kalan askeriyle paşa ağırlığıyla hezârân renc-i anâ ve âlâm-ı şedâ'id çekerek (–) sâ'atde

Evsâf-ı me'âdin-i sîm, hevâsı bâd-ı nesîm kal'a-i Gümüş şehrine dâhil olup şâtırların gümüş kuşakları ve gümüş tasların, Gümüş şehrinde pişirüp yedik. Üç gün anda meks edüp hamd-i Hudâ sehl selc ü melc ârâm edüp hayât-ı câvidân bulduk. Ammâ her kim ki âteş başına oturdu ayneynlerine tezzâb-vâr Gümüş şehrinde gümüş suyu inüp nâ-bînâ oldu. Kim ki evlere girmeyüp sutûhlar ve hayât ve dâm u bâm altında meks edüp âteşe bakmadı, bî-basarlıkdan halâs olup sâhib-nazar oldu. Ammâ bu şehr içre on yedi âdemin dest [ü] pâları ol şiddet-i şitâdan üşüyüp erre-i Zekeriyyâ-yı belâ ile kat' olup kaynar

katrana sokulup feryâd [u] figânları evce peyveste olup anda kalup bu Gümüş halkı cümlemize Hızır Nebî gibi yetişüp, mihmândarlık etdiler. Cenâb-ı Bârî ol şehr halkının izzet [u] şevketin ve vakârların ziyâd-ber-ziyâd edüp gümüşleri gibi sa‘âdet-i dâreynde yüzleri ak ola.

Der-sitâyiş-i şehr-i Gümüş: Zamân-ı kadîmde kayasıralar binâsıdır. Lâkin Âl-i Dânişmendiyye'den Melik Gâzî fethidir. Andan sene (–) târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân Amasiyye fethine giderken ahâlî-i Gümüş sîm-âvân hedâyâlarıyla kal‘a miftahların Yıldırım Hân'a pîş-keş çekdiler. Anınçün hâlâ Gümüş şehri ahâlîsi cemî‘î tekâlîf-i örfiyyeden mu‘âf [u] müsellem olup gümüşhâne hizmetine me'mûrlardır. Amasiyye sancağı hâkinde mefrûzu'l-kalem ve maktû‘u'l-kadem (–) yük akçe iltizâm emânet-i azîmdir. Beher sene iltizâmiyçün der-i devlet-masîre yetmiş kantâr sîm-i hâlis ve bin çift gümüşî at çulu ve tobrası verüp muhâsebesine mahsûb olur. Devlet-i Âl-i Osmân'da cümle yetmiş aded gümüş ma‘deni vardır. Ammâ bunun sîm-i hâlisi gibi rub‘-ı meskûnda yokdur. Bir zeber-dest âdem gümüşin elinde ovsa hamîr gibi ezilir. Su gümüşden nerm-râmdır. Kuyumcular bu sîm-i hâlisin yüz dirhemine on dirhem mizbâr nühâss-ı hâs ilkâ edüp yine gümüşü âteşden beyâz süd gibi çıkup tamga-yı sultânîye gelir. Tâ bu mertebe hâlisü'l-ayâr sirebresi vardır. Zîr-i zemînde yedi tamardır. Bi-emri Hudâ günden güne kalın damarlar çıkmadadır.

Bu şehrin cümle halkı evlâd [u] ıyâlleriyle bu Gümüşhâne'ye hizmet ederler. Hâlâ hâkimleri Gümüşhâne emînidir. Ve bir hâkimi dahi yüz elli akçe şerîf kadıdır. Senevî yedi kîse mahsûlü olur. Zulümden şehri harâbe oluyor. Kal‘ası dahi câ-be-câ münhedim oluyor. Bir mürtefi‘ püşte-i âlî üzre şekl-i murabba‘ seng-binâ bir kal‘a-i harâbdır. İçinde velâ hâne velâ lâne velâ âşiyâne velâ mihmânhâne yokdur. İç il olmağıla dizdârı ve neferâtı yokdur. Ammâ sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı vardır. Şehri cümle tahta örtülü bin aded hâne-i tahtânî ve fevkânîlerdir.

Cümle on bir mihrâbdır. Çârsû içinde (–) câmi‘i, cemâ‘at-i kesîreye mâlikdir. Mazanne-i kirâme bir imâm-ı hümâmı var, lâkin müferrah câmi‘leri yokdur. Müfîd ü muhtasar bir büleydedir. Gerçi dârü'ş-şifâsı yokdur ammâ hevâsının letâfeti halkına dârü'ş-şifâ olmuşdur. Bir hammâmı ve bir hânı ve bir tekyesi ve üç mekteb-i sıbyânı var.

Ve memdûhâtından sîm-i hâlisi ve at çulu ve tobrası bir diyârda yokdur. İslâmbol a‘yânına cümle bundan at çulları gitdiğinden mâ‘adâ Istabl-ı pâdişâhîye beher sene niçe bin at çulu gidüp gümüşhâne emîninin iltizâmına geçer ve bâğlarında lezîz ve (–) engür-i hoşhorı olur. Câbecâ sîm-endâm gümüş güzeli şehr içinde zîr [u] bâlâ yığın yığın gömistân gümüş me‘âdinleri hâki, püşte püşte yığılmışdır.

Bu şehrde şiddet-i şitâdan üç gün meks edüp âhir cânib-i cenûba 5 sâ‘atde kar tûfân çekerek,

Menzil-i Dankaza köyü: Amasiyye hâkinde gümüş kazâsıdır. Yüz hâneli ma‘mûr karyedir. Bunda Köse Şa‘bân Paşa Çiftliği kurbunda **ziyâret-i Bardaklı Baba** ve dahi **Akça Baba Sultân**; iki er bir yerde medfûnlardır. Lâkin ol kadar müzeyyen kıbâbları yokdur. Ammâ ziyâretgâh-ı ünâsdır. Bardakçı Baba, kifâf-ı nefs içün toprak bardak ve çanak işlemek ile hâlâ bu karyede memdûh bardak ve çanak işlenir.

{Der-beyân-ı meşakkat-i râh-ı zemistân ve tetimme-i ziyâret-i menâkıb-ı Bardaklı}

Anda müşâvere edüp Kırkdilim nâm kûh-ı bülend tarafına müteveccih oldukda kara kar üzre kara kar yağup azîm meşakkatler çekerek ol dipi ve boran içre gidüp ısıcak Etrâk hânelerinde ibâdullaha zulm [ü] ta‘addî ederek lokmacılık edüp âteş başında huzur etmeğe mu‘tâd edinmiş asker Kırkdilim dağın aşmada dilleri kırk elli dilim olup mezkûr beli aşmağa belleri bükülüp şiddet-i şitâdan elleri ve ayakları dökülüp niçesi gerüye Dankazâ kazâsına uğrayup anda kazâ-yı âsumânîde kaldılar. Hemân paşa kethüdâsı Alî Ağa, eli ayağı dutar şehbâz yiğitlere bezl-i ihsân edüp niçe kilim ve keçeleri pâre pâre edüp deve ve katâr-ı katır ayaklarına keçeleri bağlayup azâb-ı elîm çekerek katarları kar üzre çeküp cümle hayvânâtlar boş Kırkdilim dağın aşdılar. Ammâ cemî‘î bâr-ı sakîlli cebehâne ve kilâr ve matbah âvânî makûlesi ve cebehâne sandıkları ve hazîne sanâdıkları kar üzre kaldı. Yine paşa kethüdâsı bahşişler in‘âm-ı *[350a]* âm edüp cemî‘î ızârları ve bâr-ı sakîlleri kar buz üzre sürüyüp belin başına çıkarup andan yokuş aşağı cümle ızârları yuvarlayup ol leyle-i mübârekde bir ormanlı dere içre kalup bir cânibe gitmeğe iktidâr olmayup yetmiş âdemin dest [u] pâları donup gerü Dankaza’ya döndüler. Niçe devâbât sovukdan öldüler. Dankaza’da niçe âdemlerin dest [u] pâları ezze-i belâ ile kat‘ olunup kimi halâs ve kimi merhûm oldu. Ale’s-sabâh yine mezkûr Kırkdilim deresinden kalkup kâh meşakkat-i râh, kâh-be-kâh belâ-yı siyâh çekerek ismi hâtırdan dûr etmiş bir karyeye sekiz sâ‘atde kar, dipi ve boran ve şiddet-i şitâ çekerek ismi nâ-ma‘lûm köye gelüp gerçi asker cân havliyle hânelere leb-ber-leb oldular. Ammâ âdem âdemî-zâtdan deyyâr-ı ber-dârda benî Âdem kalmayup bizim askerin sît u sadâsından cümle ehl [ü] iyâlleriyle karârı firâre tebdîl deyyâr-ı ferd-i merdden bir zen ü merd kalmamış. Ol gice anda cümle devâbât ve insânât cû‘dan helâk mertebesine varmışken nısfu’l-leylde bi-emr-i Hudâ bir dipi ve boran ve bir berf-i âsumân yağdı kim tâ sabâha dek beş arşın selc-i rahmet nâzil olup ba‘de’l-fecr borular çalınup “göçdür” deyü haber şâyi‘ olunca cümle karakullukçuların ser-i kârda olanları ve sârbân ve ser-neferleri ve harbende ve çadır mehterleri ve çâşnigîr ve çalıcı mehterleri paşa kapusuna cem‘ olup “Cümlemizi kırsalar bizim kalkmağa dermânımız yokdur”. “Bire, size onar guruş ihsân idelim” dediler. Anlar dahi “Evvel cân, sonra cihân” dediler. Paşa eyitdi “Bre oğullar, oturak etmek mümkün ammâ bu cây-ı bî-amânda me’kûlât [ü] meşrûbâtdan bir dâne-i hardal ve gendüm ve şa’îr yok. Bunda oturak etmek ne mümkündür” deyü niçe güft [u] gû oldu. Âhir cümle karakullukçular paşadan on beş kîse bahşîş almayınca cümle sekbân ve sarıcalar bile hareket etmediler. Ba‘dehû at eğerleyüp yüke yapışmağa başladılar. Ammâ savruntu ve karıntı ve dipi ve şebe, çığ u kîğ ol mertebe savruntu ve karıntı etdi kim atlar raks-ı Mevlevî, develer semâ‘-ı levlevî ederdi. Katırlar ve pupa yatırlar cândan bîzâr olup kıç atarak niçe bî-dermânlar ellerin koyunlarına sokarak feryâd ederlerdi. Bu hâl üzre giderken hamd-i Hudâ bir ormanlı hıyâbân içre gidüp kar yağmadan biraz ârâm edüp göz göz görüp yine şiddet-i şitâ çekerek 5 sâ‘atde,

Menzil-i Büyük Bardakçıköy: Gümüş kazâsında yüz evli müselmânlardır. Bunda dahi bardak yaparlar. Ve bir ziyâret-i azîm vardır. Andan yine cânib-i kıbleye 4 sâ‘at kar ve tûfân çekerek bir alçacık dağı aşup,

Menzil-i karye-i Kırkdilim: Çorum sancağı hâkinde iki yüz hâneli müselmânlardır. Bu karye-i mübârekde sehl hevâ küşâde olup cümle asâkir-i İslâm ve cemî‘î hayvânâtlar huzûr edüp ertesi (–) sâ‘at küşâde hevâda gidüp ve ma‘mûr u âbâdân kurâlar ubûr edüp,

Evsâf-ı dâr-ı Rûm, kal‘a-i Cürüm ya‘nî dâr-ı marîz-i çorum

Kavm-i İslâm binâsıdır, ammâ Allahu a‘lem Selçûkiyân’dan Kılıç Arslan Şâh binâsıdır. Âb [u] hevâsı latîf olduğundan Kılıç Arslan oğlu Ya‘kûb Mirza’yı ve niçe yüz hasta çorluları bu şehre gönderüp ifâkat bulduklarından Çorum nâmıyla müsemmâ bir şehr-i ma‘mûrdur. Ammâ a‘yân-ı ulemâ-yı vilâyet hüsn-i tevcîh edüp *“Cûr-ı Rûm”*dan galat “Çorum” derler deyü hüsn-i ta‘bîr ederler. Âl-i Dânişmendiyye destine girmişdir. Anlardan sene (–) târîhinde Yıldırım Hân istîlâ eylemişdir. Sivas eyâletinde sancak beği tahtıdır. Beğinin taraf-ı pâdişâhîden hâss-ı hümâyûnı 300.000, ze‘âmet 19 ve timar 310 ve alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüz elli akçe kazâdır. Ve (–) nâhiyedir. Senevî kazâsından beş kîse hâsıl olur. Şeyhülislâmı ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfı ve kal‘a dizdârı ve neferâtları ve kapan emîni ve muhtesibi ve şehir nâ’ibi ve şehir subaşısı vardır. Ve sipâh kethüdâyeri beğine mu‘âdil kerr u fer sâhibi hâkimdir. Ve kapukulu serdârı dahi müte‘azzım âdemler olur. Zîrâ bu Çorum sancâğında askerî tâ’ifesi gâyet çokdur ve eşkıyâ ve zorba yeridir. Hattâ bizim paşayı bu şehre kondurmak istemediler. Mâbeyne muslihîn girüp mahkeme-i şer‘de yâfteler verüp cümle şehr hânelerinde üç gün meks etmek fermân olundu. Bu şehr cümle kırk iki mahalle ve kırk iki mihrâbdır. Ve cümle dörd bin üç yüz bâğlı ve bâğçeli kiremitli ve hâk-i amber-i pâk ile mestûr hâne-i ma‘mûrlardır. Ve cümle tokuz hutbedir. Cümleden ma‘mûr selâtîn-i selef **Sultân Murâd Câmi‘i**, kurşum kubbeli câmi‘-i rûşendir. Lâkin bir minârelidir. Anı dahi yıldırım urup münhedim etmişdir. {Ammâ **Sultân Alâeddîn Câmi‘i**n Süleymân Hân ta‘mîr etmişdir. Be-dest-i Mi‘mâr Sinân Ağa} Ammâ bu câmi‘ çârsû içinde vâkı‘ olmağıla cemâ‘ati çokdur. Ve **Tahılbâzârı Câmi‘i** ve **Beğ Câmi‘i** ve **Defterdâr Câmi‘i** ve **Medrese Câmi‘i** ve **Ağa Câmi‘i**. Ammâ Murâd Hân Câmi‘i’nden mükellef kurşumlu câmi‘ yokdur. Mâ‘adâ mesâcidlerdir. Yeni hammâm gâyet latîfdir. ***[350b]*** (–) (–) (–) câmi‘ine

……. (1 satır boş) …….

Tokat’da Alî Paşa hammâmına vakfdır ve yine Alî Paşa hayrâtıdır. Ve Ulama Paşa hammâmı ve Beğler Çelebi hammâmı ve kırk hammâm dahi sarâylarda vardır.

Ve cümle dârü‘t-tedrisi yedi mahaldedir. Ammâ Murâd Hân Gâzî medresesi ma‘mûrdur. Ve on bir mekteb-i tıflânı var.

Ve cümle yedi hânı var ve on sekiz yerde âb-ı hayat-ı çeşme-i cân-perveri vardır, bir konak yerden Süleymân Hân getirüp şehre sebîl edüp şehîdân-ı Deşt-i Kerbelâ ervâhların şâd eylemişdir. Ve cümle üç aded tekye-i dervîşânı vardır. Ammâ dârü‘l-kurrâ ve dârü‘l-hadîsi yokdur. Lâkin yine her câmi‘de cemî‘î ilm-i hadîs ve ilm-i tecvîd şeyhleri vardır. Ve cümle üç yüz dükkândır. Her esnâfı mevcûddur. Gerçi Türkistân şehirlerindendir ammâ yine erbâb-ı ma‘ârifi ve nükte-şinâs çelebileri ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyihi ve kuzâtı ve yârândan ehl-i dil, garîbü‘d-diyâr âdemleri ve salâh-ı hâl ile ma‘rûf mü’min ve muvahhid kimesneleri ve âb [u] hevâsının letâfetinden halkının reng-i rûları ahmerü‘l-vech, orta boylu cesîm âdemlerdir. Ve mahbûb u mahbûbesi meşhûrdur. Halkı ekseriyyâ çukalar giyüp reftâr ederler. Zenâneleri beyâz-ı ızâr bürünürler. Ve bâğları ve bâğçeleri çokdur, ammâ şitası da meşhûrdur. Zîrâ iklîm-i râbi‘in vasatında vâkı‘ olmağıla tûl-ı nehârî (–) sâ‘at (–) derece ve (–) dakikadır. Ammâ kal‘ası şehr kıblesi tarafında celâlî ve cemâlî haşarâtından emîn olmak içün çâr-kûşe seng-binâ bir kal‘a-i ra‘nâdır, ammâ

küçükdür. Bir demir kapusu var. Dizdârı ve neferâtları vardır. Ve müstevfâ cebehânesi ve birkaç hânesi ve anbârları vardır. Allahu a‘lem ehl-i İslâm binâsıdır. Zîrâ kefere binâsından bir âsârı yokdur.

Bu şehre dâhil olduğum gün Âsitâne-i sa‘âdet tarafından Berberbaşılıkdan çıkma kapucubaşı, kırk kapucusuyla “Diyârbekir eyâletin getirdim” deyü çav çaldırup paşaya girem zann edüp mümkün olmadı. Cümle kapu halkı sekbân ve sarıca ve deli ve gönüllü ve üç yüz iç gılmânı hâzır-baş olup “kapucubaşı gelsin” deyince kırk kapucusuyla gelüp berk-i hazân gibi dir dir ditreyüp içeri girince cümle levendât paşayı ortaya alup pür-silâh durdular. Hemân Paşa “Safâ geldiniz! Ne hizmete geldiniz”, “Sultanım, Diyârbekir’e giderim” dedi. Paşa eyitdi “Ya bize Diyârbekir eyâletin getirmişsin, kani emirler”, “İşte emr pâdişâhındır” deyü kırk kapucu ile paşa üzerine hücûm edince paşa yerinden pertâb etmezden evvel zeber-dest iç ağaları cümle kapucuları ve kapucubaşıyı kıskıvrak bağlayup hemân paşa “İskemle ve falaka-deyenek” deyüp sekbân, sarıca cellâdları meydân-ı muhabbete girüp on-ı orada, kapucubaşıya burada, kimisi der “vasvarada” kimisi der “Sultânım durma Varvara’da deh, durma burada” deyüp feryâd [u] figâna başladılar. Cümle vilâyet a‘yânları zemîn bûs edüp “Sultânım! Bunlar emir kullarıdır. Bu size nasîhat olduğuna şükrânedir. Bunları afv edin. Irz-ı pâdişâhî var, cümlesin âzâd edin” deyü ricâ etdiler. Mercâları hayyiz-i kabûlde vakı‘ olup cümlesin âzâd etdiler. Ammâ cümlesin deyenek altında katl etse gerek idi. Bunlar şehr kadısına varup Mîr-i livâ Alî Beği mahkemeye da‘vet edüp nefîr-i âm emirleri ve hatt-ı şerîflerin çıkarup “guluvv-i âm ile cümle askerin şehr içre çevirelim” derler. Cümle şehir a‘yânı “Vallahi, bu iş bu şehirde olamaz. Anlar câna başa kalmış on bin âteş kılıç âdemlerdir. Biz anlara el kaldırırsak cümle şehri âteşe verüp mâl [u] menâlimiz alan u talan, evlâd [u] ıyâlimiz nâlân u giryân olup bu şiddet-i şitâda kande gidelim. Anlar böyle ısyân edüp dosdoğru Varvar’a gidecekleri muhakkakdır” deyü Kapucubaşıya bu gûne şâfî cevâblar verince tarfetü‘l-ayn içre bu haber-i meserreti şehrliden biri paşaya getirüp paşa herîfe ihsânlar etdi. Paşa, kapucular bölükbaşısın mahkemeye gönderüp “Tiz kapucubaşı bu ânda atlanup geldiği izine gitsin. Yohsa yüzünü tulum yüzüp geldiği yire gönderirim” deyü mahkemeye bölükbaşılar ta‘yîn eyleyüp cümlesin şehrden sürdüler. Ertesi gün bu ahvâl-i pür-melâli yazup Varvar Alî Paşa’ya Aliş tatar ile gönderdi. Andan cümle ehl-i belede ihsân [u] in‘âmlar edüp müşâvere etdiler. A‘yân-ı vilâyet gördüler kim bir vezîr-i âlîşân ve bir halûk u halîm ve selîm ve zî-şân, ehl-i şehr dediler kim “Sultânım! Gâfil me-bâş, sakının İslâmbol tarafına gitmen. Varvar Alî Paşa’yı kollayarak mâbeyniniz bir konak ve iki konak olsun. Şimdi sa‘âdetle gerü dönüp lokmacılık ederek Tokat ve Kazova ve Turhal ovası ganîmet yerlerdir. Anda deverân ve seyerân ederek geşt [ü] güzâr etdün. İnşâallah günden güne cemerâtlar da gelüp hevânın şiddet-i şitâsı def‘ olup bu gûne hareket buyurun” deyüp bu re‘y [u] tedbîri vech-i ahsen görüp,

{Ziyâretgâh-ı Çorum: Şehir kurbunda Şeyh Ulvân Çelebi ibn Âşık Paşa: Orhân Gâzî meşâyihlerindendir. Bî-hisâb te’lîfâtları vardır}.

Çorum’dan Tokat câniblerine gitdiğimiz menâzilleri beyân eder

[351a] Hulâsa-i kelâm bu fezâda on gün lokmacılık edüp Varvar Paşa’dan tatar gelüp “Benim oğlum! Gâfil olma sakın dahi asker cem‘ eyle. Hemân nevrûz-ı sultânî olup hevâ

küşâde olunca Âsitâne'ye azîmet edüp cenâb-ı şerîfiniz ile yine haberleşüp müşerref oluruz" demiş. Paşa dahi Engürü câniblerine revâne olmağa atf-ı inâne bezl-i ihtimâm-ı tâm edüp on birinci günde yine Çorum sahrâsında,

Menzil-i tekye-i Seydim Sultân: Bir âsitâne-i azîmdir. Cümle pâ-bürehne ve ser-bürehne âşıkân-ı sâdıkânları tarîk-ı Bektâşiyândır. Paşa cümle iç ağaları ve karakullukçularıyla bu tekyegâha konup ziyâfet-i azîmler etdiler kim ta'bîr olunmaz. Andan,

Menzil-i karye-i Karakeçili: Bu dahi Çorum sancağı hâkinde iki yüz hâneli Etrâk köyüdür. Kızılırmağ'a bir sâ'at karîbdir. Bu köyde ol gice yine azîm karlar ve dipi ve boranlar olup sekbân ve sarıca haşerâtları cümle ehl [ü] ıyâlleri hânelerinden çıkarup beşikleri ma'sûmlarıyla kar üzre bırağup kuyuların kazup ve kapu eşiklerin kırup atları seyishânelerin re'âyâ tennûrlarının başına çeküp Merzifon'dan berü Gümüş'de ve Dankazâ'da olan fezâhat [u] zulümleri Yûsuf-ı Haccâc etmemişdir. Her ne hâl ise ale's-sabâh bu Karakeçili köyünden kalkup Kızılırmağ'ın Çâşnigîr köprüsüne gitmeyüp Karakeçili geçidine gelüp sû'-i tedbîr edüp karşu tarafa geçmek murâd edinüp bir kaç menzil Çâşnigîr cisrine gitmediler. Meğer bî-emân geçid imiş. Gerçi kar teskîn oldu ammâ şiddet-i şitâ ol mertebede kim âdem at üzre, atlar zemîn üzre durmada berk-i hazân gibi dir dir ditrer. Ne hâl ise cümle askere alay çavuşları tenbîh edüp ibtida paşanın otak develeri ve matbah ve dış kilâr ve ahûr ocağı ağırlığı yigirmi aded yarar ehl-i beled kulağuzlar ile vakt-i seherde ba'zı atlılar dahi ubûr etdiler.

Der-beyân-ı musîbet-i nehr-i Kızılırmak: Paşanın cümle iki yüz katar devesi ve yüz katar katırları ubûr edüp hakîr dahi katarımla ve kethüdânın katarıyla Allah Allah diyerek güzer edüp cümle ağırlıklar kasaba-i Kurdsarâyı'na gidüp hakîr ve paşa kethüdâsı Kızılırmak kenarında sâ'ir ağavâtların ağırlıkları ubûr etme(ğe)lerine muntazır olup vakt-i Şâfi'î'de tahmîl olunan Paşa hazînesi katarı ve sâ'ir ağavâtların bâr [u] bengâhları ve katar mehârları sâhil-i nehr-i Ahmer'e gelüp kulağuzlarıyla nehre girince bî-emr-i Hudâ bir dipi ve boran ve zulumât ve ra'd ve berk u sâika ve talattum-ı ırmak cûş [u] hurûşa gelüp paşa katarı ve bu kadar eşter ü üstür ve seyishâneler rûy-ı nehre yayılup Allah! Allah! diye yüz bin renc [u] anâ ile ubûr ederken kemer-i katarı nehr toparlayup kimi bâlâ, kimi zîr ve kimi gark-ı âb olup güzer ederken hikmet-i Hudâ Kızılırmak Kızılderyâ-misâl temevvüc edüp cûş u hurûş ederek harman cirmi buz pâreleri cereyân etmeğe başladı. Meğer Çâşnigîr Köprüsü kurbunda bir kaç gün imiş, ırmak donup sedd olmuş. Bi-emri Hudâ bu mahalde boşanup bu kadar hayvânât ve bu kadar benî Âdemi birbirine mahlut edüp hâr-ı hâşâk-vâr bu kadar nüfûsu torlayup ve toplayup götürmede. Böyle iken yine karşu tarafda ağırlıklar nehre girmede. Beri tarafda olan mâl sâhibleri cân ve baş oynadan şehbâzlara "Amân ey ümmet-i Muhammed, amân" deyü feryâd ederler. Paşa bu mahalde karşu tarafdan mehterhânesin döğerek gelüp bu hâli gördükde Kurdsarâyı kasabası re'âyâlarına ve askerin eli ayağı dutanlarına ihsân [u] in'âmı bezl edüp "Bre Gâzîler! Katar ve deve ve seyishâne kurtarana! Ve mâl u menâl halâs edene!" va'de-i kerîmeler edüp askerin kimi beri tarafdan, kimi karşu tarafda nehr kenarınca piyâde ve atlı feryâd ederek seğirdirler. Niçe cür'et sâhibi yiğitler gavvâs-vâr ol şiddet-i şitâda yah-pâreler içre şinâverlik ve erlik ve server-i hünerverlik eder, kimi gark olup gider, deve, katar ve benî Âdem birbirlerine mülemma' olup kimi gark olup kimi bârından halâs olup bir kenara çıkar. Ol mahalde bir yiğit gördüm. Vekîlharc Ağa "Baban rûhîçün olsun bana bir kupa rakı ver. Soyunup suya

gireyim” der. Ammâ ba‘zı Kürd ve Türkmânın server yiğitleri ol şiddet-i şitâda soyunup şinâverlik ederek niçe deve katar ve seyishâneler halâs {idüp} tarafeyne geçirdi. Ammâ karşu tarafa geçirenin esbabı beri tarafda kalup yanında esbâbın verir âdem bulunmayup çok âdemler buyup dondu. Ve niçe şehbâzlar atından ayrılup gark-ı âb oldu. Ancak buz pâreleri gelmeden ve Kızılırmak ummân olmadan mukaddem ubûr eden ağırlıklar halâs olup ba‘dehû güzer edenlerden çok cân ve çok hussân ve bî-hisâb katır yüküyle ga’ib olup develer çok halâs olup azı gark oldu. Yüz altmış âdem ga’ib olup gayrı devâbât makûlesi binden mütecâviz idi. *[351b]* Hulâsa-i kelâm vakt-i seherden tâ vakt-i asra varınca bu kadar mâl-ı firâvân gark olup bu kadar benî adem nâ-bûd [u] nâ-peydâ olup bu kadar mâl [u] menâlden ve kul ve karavaşdan ayrılup fülûs-i ahmere muhtâc olup piyâde kalmış ağanın hadd [u] pâyânı yok idi. Ve ekseriyyâ gark olanlar karakullukçu ve harbende ve sekbân ve sarıca idi. Âb-ı revân ile rûh-ı revânları kimi firdevse, kimi hannâse revâne olup rûy-ı dünyâda cehennem şitâsından halâs oldular. Ammâ hikmet-i Hudâ bu kadar mâl u hayvânât ve benî Âdemler gark olup vakt-i asr ki oldu, şiddet-i şitâ ve temevvüc-i nehr ve buz pâreleri kalmayup ba‘de’l-asr ubûr eden tatar ve deli ve gönüllü ve vâcibü‘r-ri‘âye ağalar bî-bâk u bî-pervâ selâmetle ubûr etdiler.

Netice-i mâ-vaka‘a âlâm-ı şedâ’idi beyân eder: Evvelâ der-i devlet-masîrde ser-i kârda olan vü[ze]râ ve vükelâ bî-garaz kimse gerekdir kim hazz-ı nefsîçün bir vezîri ve sâ’ir mîr-i livâyı ve sâ’ir mîr-i mîrânları şiddet-i şitâda bî-mûcib senesi temâm olmadan ol şiddet-i şitâda azl edüp bu kadar askeriyle ol vezîr der-i devlete gelem derken, gelme dinilüp ve bir mansıb ihsân olunmayup başına kasd ideler. Ol dahi cânı havfine düşüp bu kadar bin haşerâtı başına cem‘ edüp beş on ay re‘âyâ vü berâyâ üzre konup göçerek, yiyüp içerek cây-ı menâs arar. Bir vezîr dahi anın mansıbına ol şitâda gidüp ol râh üzre pâymâl olan re‘âyânın ve gark-ı âb olan devâbât [u] benî Âdemin günâhları ulü‘l-emr üzredir.

Hattâ *alimallah ve şehidallah ve kefâ billah, Muhammeden Resûlullah* [133] manzûrumuz olan niçe bin mevâdâtlar vardır. Ammâ cümleden biri bu sene-i nâ-mübârek zemistânda Erzurûm’dan çıkdığımız mahallerde Çardaklıbeli nâm mahalli bu kadar haşerât-ı avân yüz bin âlâm-ı şedâ’id çekerek aşup Kurdderesi köyüne dâhil olup ibâdullahın ehl [u] iyâllerini kapudan taşra ihrâc edüp ma‘sûmuyla beşikleri kar üzre fırladup üç ma‘sûm-ı pâk merhûm olup niçe hâneleri münhedim edüp âteş yakdılar. Hattâ gark-ı b[a] sebeb ibâdullah bu Kızılırmak’da gark olan mahlûk-ı Hudâ‘nın aslı, Allahu a‘lem beddu‘âya uğramışlardır. Zîrâ bir gün kal‘a-i Gümüş‘den kalkup Dankazâ nâm mahalde Köse Şa‘bân Paşa Çiftliği nâm karyede meks olunduğu gün Direklibel’de eli ayağı donup destereyle kesilen âdemleri ısıcak odalara komak içün kırk elli hânenin nisvânlarını evlâd [u] ıyâlleri ve kundakdaki ma‘sûmlarıyla kar üzre bırakdılar ve niçe hâne sâhibleri rızâ vermedikleriyçün sekbân ve sarıca ve karakullukçu haşerâtları re‘âyâ vü berâyâ ve hâne sâhiblerine eyle balta urdular kim niçesi mecrûh oldu ve yetmiş seksen aded re‘âyâ fukarâların şartlayup nâ-şer‘î hâm teklîfler edüp bir kaç mü‘eddebe havâtînleri müte’ezzî edüp ma‘sûmların kundaklarıyla kar üzre bırakdılar. Bu hâl-i pür-melâli ahâlî-i beled görüp hûn-ı sirişkle ciğer dağladılar. Derhâl paşaya gelüp tazallüm edüp ağladılar. Ne çâre paşa dahi anlara muhtâc bir alay eli ayağı donmuş sekbân ve sarıca mel‘ûnlarıdır. Âhir ığmâz-ı ayn etdi. Hakîr-i pür-taksîr bu hâli görüp “Âyâ! Ol [134] Allah bir gün bu askere ne gûne belâ nâzil eder” deyü havf [ü] haşyetimden,

{Tetimme-i menâkıb-ı eş-Şeyh Hazret-i Bardaklı Baba}: Mezkûr beldenin kurbunda Bardaklı Baba nâm bir azîz-i hümâm ziyâreti var. Hacı Bayrâm Velî *Kuddise sırruhu* hulefâlarından imiş. Niçe keşf [u] kerâmetleri zâhir olmuşdur. Cümleden biri, kendiler kifâf-ı nefsleriyçün bardak yaparlarmış ve dâ'imâ tecdîd-i vudû' içün bir bardak taşırlarmış. Cemî'î fukarâları ol bardakdan âbdest alup yine bardak mâ'-i zülâl ile leb-ber-leb dururmuş. Hâlâ ol bardak kabr-i şerîfi âsitânesinde maslûb durur. Anınçün Bardaklı Baba derler. Hakîr türbedârın izniyle bardağı indirüp su ile pür eyleyüp teberrüken tecdîd-i vudû' edem derken, anı gördüm ibrîk mâ'-i zülâl ile memlû. Ammâ üzerinde kırk yıllık gubâr var. Tekye-nişîn ve paşa imâmı ve niçe paşalı bu ibrîğin bu kadar seneden berü mâl-â-mâl durduğuna hayrân kalup türbedâra ve sâ'ir fukarâlara yemîn verdiler kim "Siz bu ibriğe su komadınız mı?" deyü yemîn etdirdiler. Anlar "Hâşâ ve kellâ, kırk elli seneden berü bu kubbede maslûb durur. İşte bu Evliyâ Ağa indirüp teberrüken âbdest alam derken hikmet-i Hudâ ve sırr-ı pîr ibriği dolu buldu". İmâm İbrâhîm Efendi ve gayrı ehibbâ "Evliyâ Çelebi, gel imdi, bu ibriği suyile yine yerine salb idelim" dediler. Taraf taraf ma'kûldür, dediler. Hakîr tâzelik hasebiyle ta'assub edüp "Elbette bu azîzin ibriğinden tecdîd-i vudû' ederim" deyü Bismillah ile şurût [u] kuyûdıyla âdâb-ı vudû' üzre sünnet-i Resûlullah ve alâ mâ ferazallah'ı icrâ edüp ibrîkden âbdest alup mâ'-i müsta'meli leğen içinde burca burca âb-ı zemzem gibi kokardı. Ammâ ibrîk ke'l-evvel mâlâmâl durup hayretde kaldım. Paşa imâmı dahi cür'et edüp "Evliyâ Çelebi! Ben de teberrüken âbdest alayım" deyüp ol dahi tecdîd-i vudû' etdi. El-hâsıl dörd kişi ol bardakdan âbdest alup yine ibrîk âb-ı tâhirle mâlâmâl durup cümlemiz mebhût [u] hayretde kalup yine du'â ve senâ ile mezkûr ibrîği kubbede yerine salb eyleyüp leğen içre mâ'-i müsta'meli Şeyh Bekir Dede alup hıfz eyledi. {Ammâ mezkûr ibrîk bir ahmerü'l-levn hâk-i pâkden inşâ olunup ibrîğin karnında âyet, sûre-i (–) [135] âyeti tahrîr olunup dahi altında hurûf-ı erkâm ile 66622 ve dahi üç kâf ve iki cîm ve bir mîm ve bir kadeh tasvîri ve bir bardak tasvîri var idi}. *[352a]* Hemân hakîr hasbeten lillah pîr-i azîzin rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerîfe şürû' edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb edüp âşinâlık kesb etdik. Zîrâ merâkıd-ı kibâr-ı kümmelîn ziyâreti hakkında Hazret-i mefhâr-i mevcûdât buyururlar kim hadîs [136] buyurmuşlar. Hakkâ ki bu hadîs-i şerîf mazmûnunca azîzi ziyâret edüp rûh-ı şerîfinden isti'ânet taleb edüp kalbim âyînesi jeng-i gamdan mücellâ oldu. Ânî gördüm, âsitâne-i sa'âdetden taşra kapudan bir hâtûn zâhir olup bir ma'sûm-ı pâki derâğûş eyleyüp kabr-i azîzin önüne koyup başın açup giysûların târmâr edüp gözün ve yüzün pâre pâre edüp "Oğul!" deyü feryâd etdi. Meğer harbendeler hâtûnun hânesine konup ma'sûmunu kar üzre atup ol gice merhûm olur. Hâtûnun ardı sıra yine bu ziyârete niçe fukarâ ve zu'afâlar, balta darbıyle zahmdâr ve ihtiyâr ve sâhib-i vakâr kimesneler hakîr ve hâr olup tekyeye gelüp kabr-i şerîfe girüp eyitdiler "Bak a Bardaklı Baba Sultân'ın Tanrısı! Eğer bunda yatan azîz pîr senin gerçek erin ise bunun yüzü suyuna olsun hey Çalap Allah ve âhir zamân Yalavacı Muhammedü'l-Mustafâ'nın aşkına olsun bize zulm eden bu paşalı celâlîlerini bu günde ve bu sâ'atde bir belâya uğradup âvânlıklarından kurtulak" deyü ol kadar sağu sağılup Bardaklı Baba'nın kabr-i şerîfi üzre ağlayup tazarru' [u] nâlişler ile feryâd u figân eyleyüp bed-du'âlar etdi kim hakîre bir dehşet gelüp bir bîm [ü] haşyet ârız olup vücûdum berk-i hazân gibi dir dir ditredim. Bildiği bed-du'âları hedef-i icâbetde vâkı' olup bir kerre âh-ı serd çeküp hemân hakîr cümle fukarâ re'âyâların yanına varup

niçesinin destlerini bûs ederek, yüzlerine gülerek yanakların öperek eyitdim “Ey Ümmet-i Muhammed! Ben dahi ol askerdenim. Vallahi paşanın zulme rızâsı yokdur. Ammâ nâçâr baş kurtarmak içün başına bu kadar âdem cem‘ edüp kışda kıyâmetde ne konacak ve ne duracak ve ne yatacak yer vardır. Beddu‘â ana gerekdir kim bu kış ve kıyâmetde bu kadar askeri sizin üstünüze kondurmağa sebeb olan İslâmbol vezîri Ahmed Paşa’dır” deyince cümlesi “Bre gerçek eyitdi” deyü feryâdlar edüp hemân aralarından yüz yaşında bir pîr-i nâtüvân, tâbı ve tüvânı kalmamış ol pîr-i fânî baş açup “İslâmbol vezîri, Çalap Allah kılıcına dûş gele, râhatlığının ve kızanlarının ve kendinin devri döne. Bu yatan gerçek er demine hû diyelim hû” deyü kabir kurbunda sâkin oldular. Ol ihtiyârın hakîr, hakîrânice dest-i şerîfin bûs edüp eyitdim “Sultânım! Ben imâm efendinizin evine kondum. Âdemlerim ve atlarım kar üzre yatup ben bir hayat altında yatarım. Lütf eylen bana ve paşaya bed-du‘â etmen” deyü ricâ eyledim. “Seni biliriz. İmâm sana bulamaç ve yalamaç ve kölemeç aşı getirmiş, kabul edüp aşamışsın. Paşanı da seni de Allah kurudan kadadan ve yavunculu düşden ve aşup yordduğun yirde yaramaz işden sizi Allah saklasın. Ammâ ağaları ve sarıcaları ve sekbânları ve karakullukçulara hemân Çalap Allah belâların vire. Ne deyelim, kor giresi boğazları doydukdan sonra ıssı dama girüp şarâb hörpüldederler ve o kızıl kekremsi başlarına birer çanak çeküp ‘bre ev ıssı, bize kasık mancası getir’ deyü baltalar ile urup avret ve oğlan isterler. Cümle ehl [ü] evlâdlarımızı bir dama dıkdık. Giceyle damım kurdalayup bir yanından delüp avret ve oğlan çıkarmışlar. Hemân anları Allah’a saldık” deyü beddu‘â edüp gitdiler. Hakîr bu hâl-i diger-gûnu görüp “Yâ Rabbî! Sana sığınırım. Benim bu işlerden haber [u] âgâhım yokdur” deyü kabr-i şerîf üzre yine gelüp bir Fâtiha-i seb‘u’l-mesânî kırâ‘at edüp ziyâret-i vedâ‘ edüp doğru Mehemmed Paşa efendimize gelüp bu vâkı‘ât-ı pür-melâli bir bir takrîr etdükde kethüdâsı Alî Ağa’yı çağırup eyitdi “Ne kadar bâr-ı bî-ma‘nî var ise onları bu kurâ halkına yediğimiz zehâ’ir mukâbelesine verüp tesellî-i hâtır eylen” deyü tenbîh ve te’kîd eyledi. Hakîkatü‘l-hâl paşanın akrabâlarından Hazînedâr Alî Ağa, re‘âyâların maslahat-güzâr âdemlerin çağırup otak sokakları ve ba‘zı yağ deyyeleri ve niçe eme seme yaramaz taşra kilâr sandukları şekilli şeyler verüp tesellî-i hâtır olur şekilli oldular, ammâ mukaddemâ bed-du‘âları hedef-i icâbete te’sîr eyleyüp netîce-i kelâm Kızılırmak’da bu kadar mâl [u] menâl ve bu kadar halkullah [u] ibâdullah gark olmasının aslı Allahu a‘lem ol fukarâların Bardaklı Baba Sultân’da etdikleri bed-du‘ânın te’sîridir kim Kızılırmak geçidinde ol kadar hasâre ve ol kadar cân-ı azîz-i bî-çâre gark olmamışdır. Kulûb-ı ibâdullaha dokunup bed-du‘â almanın âkıbeti eyle olur, *ne‘ûzü billah.* Beyt:

Sakın mazlûmun âhından sehergâh

Ki ana perde koymamışdır Allah

Ne‘ûzü billah ol geçidde çekilen âlâm-ı şedâ’idi birer birer mufassalan tahrîr etsem tasdî‘-i re’se bâ‘is olur. Hâsıl-ı merâm gark-ı âbdan halâs olan ağalar Kızılırmağ’ın karşu tarafında bây-ı muhteşem ve kerr u ferr ü dârât [u] azamet ve katar [u] mehâr sâhibi anka-yı zî-kudret âdemler iken suyun beri tarafına gelince bir habbe ve bir cübbeye muhtâc ve aç ve ihtiyâc olup sebük-bâr olup *[352b]* cânların halâs etdiklerine bî-hadd u bî-pâyân şükr-i Yezdân eylediler. Hamd-i Hudâ bu hakîr ol Kızılırmak geçidinde bir rahne görmeyüp selâmetle ubûr etdim. Bu nehir kenarında perîşân-hâl olup yine nehr kenarında,

Menzil-i kasaba-i ma‘mûr Kurdlar sarâyı: Kankırı sancâğı hâkinde Kal‘acık kazâsında Kankırı subaşılığıdır ve niyâbetdir. Kızılırmak kenarında dörd yüz toprak örtülü Etrâk hâneli ve câmi‘li ve hânlı ve hammâmlı ve esvâk-ı muhtasarlı kasabacıkdır. Bu karyede Paşa, Alî Ağa ve Hüseyin Ağa nâmân ağaları, Kızılırmak’da gark olan esbâb [u] eskâllerin ıtlâkına ta‘yîn eyleyüp bir kîse harclık ihsân edüp niçe mâl sâhibleri dahi kalup su kenarında haymeleriyle meks edüp mu‘tedil hevada mâlların ihrâc etmeğe kaldılar. Andan kalkup cânib-i şimâle (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Boyalı: Kankırı hâkinde Kal‘acik kazâsıdır. Bu mahallerde kâh şarka ve kâh garba serserî gezüp lokmacılık ederdik. Andan yine şimâle (–) sâ‘atde**;** ,

Karye-i Akçakoyunlu: Yüz hâneli Türkmân hâneleridir. Andan 4 sâ‘atde,

Menzîl-i karye-i Koçu Baba: Bu dahi Kal‘acık kazâsında iki yüz hâneli Etrâk evleridir. Ammâ âşkârede aslâ evleri yokdur. Cümle yer altında hücre hücre ahûrlı ve matbahlı ve kâ‘alı ve müsâfirhâneli tırkaz evlerdir. Bu mahalle Keskiniçi derler, gâyet âbâdân yerdir. Ammâ cümle evleri zîr-i zemîndedir. Ancak birer dûd-keş bacaları vardır. Damlarının üstleri çayır, çemenzâr, lâlezâr yerlerdir. Şiddet-i şitâsı vefret üzre olmak ile hâne-i zîbâları kemîn-i zemîndedir. Ammâ bi-emr-i Hudâ bir gûne yumuşak beyâz kesme taşdan hücreleri var kim gûya kireç ile sıvanmış hânelerdir. Gûnâ-gûn dollâblar ve sergen ve raflar ve medineleri peynir oyar gibi taşı murâd [u] merâmları üzre oyup münakkaş büyûtler etmişdir. Her hâneye bin âdem girse gâ’ib olur. Ammâ zahirde âsâr-ı binâdan bir şey yokdur. Bu karyede,

Ziyâret-i Sultân Koçu Baba: Hazret-i Hacı Bektâş-ı Velî‘nin halîfelerindendir. Bir zemîn-i âşikâre bunun âsitânesinden gayrı âsâr-ı binâ ve tekye-i ra‘nâ yokdur. Cümle fukarâları fakr-ı fâka erenlerinden tarîk-ı Bektâşiyân’dır. Kabr-i şerîfinin cânib-i erba‘asında çerâğdân ve şem‘dânlar ile müzeyyendir. Ve nefîr ve tabl [u] alemi ve zilleri ve hırka ve seccâdeleri hâlâ kendiler gibi hâzırdır. Türkmân tâ’ifesi bu sultâna gâyet mu‘tekidlerdir. Bu kurâlarda hayli şiddet-i şitâ ve âlâm-ı şedâ’id bu sultânı ziyâret etdiğimiz mahalde hâtıra bu ebyât hutûr edüp tahrîr olundu. Beyt:

Bu tarîk üzre cemî‘-î ömrümüz oldu hebâ

Himmetinle şehr-i Rûm’a gidelim Koçu Baba!

Kuddise sırruhu’l-aziz.

{Bu mahallerde Keskiniçi’nde eş-Şeyh İbrâhîm Tennûrî ibn Sarrâf Hüseyin, Akşemseddîn hazretlerinin halifelerindendir. Şehr-i Sivas’da vücûda gelüp mürşid-i kâmil idi. Hâlâ Keskin’de ziyâretgâh-ı ünâsdır}.

Andan yine (–) sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Şeyh Şâmî Sultân: Bu dahi Kankırı hâkiyle Sivas eyâleti mâbeyninde vâkı‘ olmış Keskiniçi’nde Kal‘acık kazâsı nâhiyesinde iki yüz hâneli ma‘mûr ve müzeyyen karye-i zîbâdır. Ammâ yine niçe evleri ka‘r-ı zemîn içredir. Niçe hâne-i râ‘nâları rûy-ı arzdadır. Bu karye içre,

Ziyâret-i Hazret-i Şeyh Şâmî: Tarîk-i Bayrâmiyye’dendir. İsm-i şerîfleri Hamza’dır. Tarîk-ı Hamzavî bunlardan kaldı, derler. Niçe bin keşf [u] kerâmâtları zâhir ü bâhir

olmuşdur. Hattâ bir cum‘a günü cemî‘î âşıkânı salât-ı cum‘aya hâzır olup tecdîd-i vudû’ etmeğe bir katre su olmamağıla “Âh Sultânım! Şu câmi‘iniz kurbunda bir kuyu kazdırsanız. Cümle âyende vü revende cemâ‘at-i kesîreler tecdîd-i vudû’ etseler ecr-i cezîle nâ’il olurdunuz” derler. Hemân Şeyh Şâmî Sultân elindeki asâsıyla “Bu yerden mi su çıksa” deyü asâ ucuyla zemîne işâret etdikde bi-emrillah bir ayn-ı zülâl ka‘r-ı zemînden pertâb edüp çıkar. İle’l-ân “ayn-ı asâ” derler bir aynu’l-hayât-ı cân-perverdir. Aziz hazretleri bizzât câmi‘leri cenbinde bir kubbe-i âlîde medfûndur. Câmi‘i kendü binâlarıdır. Minâreli ve kurşum örtülü değildir. Ammâ bu câmi‘in mihrâb dîvârı ne kadar vâsi‘ ise tâ sakfa çıkınca câmi‘ mihrâbıdır. Bir câmi‘de eyle enli ve âlî mihrâb yokdur. Bu mihrâbın içinde olan taşlar üzre hurde münakkaş hatt-ı kûfî ve hatt-ı celî ve hatt-ı Musta‘sımî ve hatt-ı reyhânî ve hatt-ı sülüs bir diyâr mihrâbında yokdur. Ve niçe âyet-i şerîfler mihrâba müte‘allık [137] ve [138] âyeti gibi ve *âyetü‘l-kürsî* ve *âmene’r-resûlü* gibi âyetler tahrîr olunmuşdur. Ve bu mihrâb-ı nûrun iki cânibindeki dîvâra üstâd-ı mermer-bür endîşe-i hâmıyla hâm taşa eyle tîşe-i gül-fâm urmuş, taşları eyle hûrde kazmış ve eyle nakş-ı bukalemûn yazmış hakkâ ki sikkeyi mermerde kazmış. Mihrâbın cânib-i yemîni on tarhdır ve cânib-i yesârı dahi on tarz üzre tarh olunmuşdur. Her tarhında olan nakş-ı bukalemûn zîhler ve islimîler ve zülfeler ve girişmeler ve bağlamalar ve Rûmîler ve şeş-gül ve sad-berg ve şakâyık ve zülf-i nigâr ve sünbül ve reyhân ve karanfil ve sünbül ve erguvân nakışları var kim gûyâ beyâz mermeri üstâd-ı mermer-bür peynir gibi direfş-i tîşe kalemler ile kalemkârlık edüp sihr-i i‘câz mertebesi sihr-i mübîn tasarruflar etmişdir. Ammâ niçe kimesneler bu *[353a]* mihrâb hakkında bizzât aziz Şeyh Şâmî‘nin kendi dest-kârlarıdır, derler. Hakkâ ki eyle ihtimâli olmak var. Zîrâ kerâmet mertebesi bir âsâr-ı nakş-ı erjenkmânî ve Behzâd Ağa Rızâ-yı Vanî kârı-misâl bir sun‘-ı acîb ve garîbdir. Ve kabr-i şerîfinde bir mehâbet vardır. Hakîr ziyâret etdikde bu ebyât bi’l-bedâhe hâtıra hutûr etdi. Beyt:

Hazret-i Şeyh Şâmî‘yi geldik, ziyâret eyledik

Çok şükür yine gelüp Hakk’a ibâdet eyledik

Hâlâ kabr-i şerîfi ve câmi‘i önünde,

Asâ suyu: Ziyâretgâh-ı hâs u âmdır. Bu tekye-i Şeyh Şâmî‘den kalkup yine cânib-i şimâle 5 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Hüseyin Ağa: Kal‘acık nâhiyesidir. Hüseyin Ağa ziyâfet-i azîm edüp paşaya bir at çekdi. Andan (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı kal‘a-i âlî Kal‘acık

Bursa tekuru Sirona kral, kızıyçün binâ etmişdir. Ba‘dehû Kastamonu hâkimi Topal (–) feth edüp Âl-i Osmân’a ser-fürû etmeyüp niçe kurâ ve büldânlara dest-derâzlık etmeğe başladı. Âhir sene (–) târîhinde Yıldırım Bâyezîd Hân bir gün ale’l-gafle bu kal‘ayı basup vakt-i Şâfi‘î‘de er döküp feth etdi. Zîrâ ceng [u] cidâl ve harb [u] kıtâl ile feth olur kal‘a değildir. Hâlâ Kankırı sancâğı hükmünde paşanın hâssı subaşılığıdır ve yüz elli akçe şerîf kazâdır. Ve cümle (–) nâhiyedir. Kadıya senevî dörd kîse hâsıl olur. Kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve müftîsi ve nakîbü‘l-eşrâfı ve a‘yân [u] eşrâfından Şehsüvâr Paşa ve Serdâr Alî Ağa ve Kethüdâyeri Kurd Mehemmed Paşa ve niçe nâm u kâm sâhibi a‘yân-ı

kibâr vardır. Kal‘a dizdârı ve yigirmi aded kal‘a neferâtları vardır.

Eşkâl-i Kal‘acık: “-cık” lafzı kelâm-ı tasğîrdir. Ya‘nî küçük demekdir. Ammâ bu kal‘a evc-i âsumâna kad çekmiş, zirve-i a‘lâya kemend salmış bir ahmer-gûn yalçın kaya üzre ebr-i kebûtlara berâber bir kal‘a-i seng-âbâd kal‘a-i bî-dâd [u] binâ-yı Ferhâd’dır. Der-i dîvârları altmışar zirâ‘-ı melikîdir. Cânib-i erba‘ası yalçın kaya olmağıla bir tarafında aslâ handakı yokdur. Kıble cânibine nâzır bir demir kapusu vardır. Lâkin kal‘a içinde yigirmi kadar dârdır. Bir câmi‘i ve buğday anbârı ve su sarnıcı ve cebehâne ve altı aded şâhî topcağızları vardır. Ammâ iç il içinde olmağıla kal‘ası garîb kalmışdır. Cemî‘î şehir a‘yânı celâlî ve cemâlî havfinden zî-kıymet metâ‘ların bu kal‘ada der-mahzen edüp pinhân etmişlerdir. Kal‘a dizdârı bu harâbenin nigehbânlığına me’murdur. Aslâ havâlesi yok bir kal‘a-i bâlâdır kim cemî‘î sahrâlar bâğı ve bâğçeleri ve mezâri‘atları ve büleydeleri enhâr-ı uyûnlarıyla sahîfe-i zemîn nakş-ı bukalemûn-nümâyândır. Ammâ aşağı varoş bu kal‘anın kıblesi tarafında bâğ u bâğçeli vâsi‘ yerde ma‘mûr ve âbâdân şehirdir. Lâkin etrâfında sûr-ı ribâtı yokdur. Ammâ her atfe başında birer tederrübe bâblarıyla ârâste olmuş şehr-i mazbutdur. Cümle bin iki yüz kiremitli ve türâb örtülü ma‘mûr hânelerdir. Cümleden mükellef Gâzî Şehsüvâr Paşa sarâyı, hânedân-ı azîmdir. Ekseriyyâ evleri kıbleye nâzırdır. Yolları pâkdir ve rimâl-i hâkdir, aslâ kaldırım yokdur.

Cümle on yedi mihrâbdır. Çârsû içinde (–) câmi‘i bir minâreli müfîd ü muhtasar câmi‘dir (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) mâ‘adâ mesâcidlerdir. Medrese ve dârü‘l-hadîsi yokdur. Amma on üç mekteb-i sıbyânı vardır. Çârsû-yı bâzârı ol kadar yokdur. Ve bir müfîd ve muhtasar hammâmı vardır. Ve üç hânı ve altı kahve dükkânı vardır. Ammâ hevâsı gâyet latîfdir. Lâkin suyu memdûh değildir.

Bu şehirde üç gün meks edüp Şehsüvâr Paşa sarâyında Defterdârzâde efendimiz mihmân olup Gâzî Beğ ibn Şehsüvâr’ı üç gün okuyup harîmden vâlidesi bir boğça don ve gömlek ihsân eyledi. Ve hamd-i Hudâ böyle şiddet-i şitâda üç gice eynimizden esbâb [u] zırhlarımız çıkarup râhat ile yatmak müyesser olup pâk esbâblar giydik. Ammâ şehrin cânib-i erba‘asında sekbân ve sarıca bayrakları nefîr-i âm havfinden nevbet beklerlerdi.

Ziyâret-i Kazancı Baba Sultân: Kal‘anın ancak bir sarp yolu vardır. Batı tarafına nâzır kapusuna gidecek râh-ı sa‘bın aşağısında çârsûya karîb bir müfîd ü muhtasar yerde medfûndur. *Kaddesenallahu bi-sırrihi’l-azîz.* Andan kalkup cânib-i şimâle 7 sâ‘atde yine kar ve boran çekerek,

Menzil-i karye-i Kurbağlı: Kankırı hâkinde, Kal‘acik nâhiyesinde iki yüz hâneli, câmi‘ ve mesâcidli ve bâğ u bâğçeli, mezâri‘leri vâfir, hayr [u] berekâtları mütekâsir bir karyedir. Anda Şeyh Şâmizâde Şeyh Abdullah medfûndur, ammâ ma‘mûr kabri yokdur, bir dam altında âsûdedir, tekyesi yokdur. Andan yine şimâle 6 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Nenekler: Bu mahal dahi Kal‘acık hâkinde yüz hâneli ve bir câmi‘li Etrâk köyüdür. Bunda dahi ol gice bir arşın kar yağup herkes konağından taşra çıkmak ihtimâli olmadı. Ale’s-sabâh nefîrler çalınup herkes cân havliyle bâr [u] bengâhlarına yapışup bârgîr ve bârkeşlerine yüklerin yükledüp cümle karye-i Nenekler Etrâki kulağız olup üç sâ‘at ancak */353b/* gidüp Sarıalan nâm beli aşacak mahalde bir dipi ve boran ve tûfân kopdu kim cümle asker târumâr olup mâl [u] menâl dağlarda ve bellerde ve yollarda kalup herkes “nefsuhu nefsî“ye düşüp cân bâzârına gitdiler, kimi halâs olup kimi yitdiler.

Ammâ paşanın iç ağaları ve taşra ağaları cân-baş kaydına düşdüler. Paşayı ve hazîneyi bırağup birer cânibe kaçdılar. Hattâ paşanın oğlu Mustafâ Beğ efendimiz lalaları ve huddâmları ve hocasıyla gâ'ib etdiler ve hazîne katârıyla dağlarda serserî gezüp gitdiler. Bu hakîr bir kemîngâh dere içre sehl ârâm edüp savruntu, boran sehl amân verdikde altı gulâmımla ve üç seyishânemle bir cânibe giderken üç memlûküm dahi bulup on çâşnigîr ta'ifesi netîce yigirmi beş kişi olup şiddet-i şitâ çekerek hamd-i Hudâ Sarıalan belin aşup öte tarafda düz sahrâya düşdük. Ammâ cân-ı azîz dahi birden deşmeğe az kalup halâs olma ümîdinden me'yûs olup kar sökerek kâh piyâde olarak gitmedeyiz.

Der-beyân-ı kazâ-yı âsumânî şitâsı içre belâ-yı nâgehânî, mülâkât-ı harâmî Kara Haydarzâde ve Katırcızâde ve gayrılar

Bu şiddet-i şitâyı çekerek, kâh düşerek ve kâh kalkarak ve kâh piyâde olup kar sökerek tamâm ki vakt-i asr oldu. "Âyâ, şu yerlerin yemîn ve yesârında, kurâ ve kasabâtdan bir cây-ı menâs var mıdır" deyü te'emmül eylerken Ashâb-ı Kehf'in kelbi "Va'va"i gibi bir "a af" sadâsı istimâ' olundu. Mısra',

Nefsüke kelbü eyâ kelb-i mu'allem dem dem

derken bir kelb-i sarîh çomar ve alabaş ve karaman ve tortaman savtı gibi "heft heft" ve "çend çend" hırıldısı dahi istimâ' olunup "Bre meded cânım, kelb-i mu'allemler! Benim kelb nefsimin birâderleri! Çend çendine, heft heştine nüh dedüğe kurbân olayım", deyü "Müjde yârânlar! İmâristân vardır. Cenâb-ı Bârî yârî kılup bize selâmet verdi. Hemân şu seglerin sedâsı gelen cânibe gidelim" deyü ileri at bırağup cânım sığır tezeği tütünü âşikâre olup sehl dahi ileri vardıkda bir karye-i azîm nümâyân olup sığır tezeği râyihası dahi ol mahalde müşk-i amber-i hâm râyihası gibi dimâğı mu'attar edüp cânımıza cân katdı. Hakîr bir çit havlı kapusu önüne yigirmi beş refîkimizle gelüp "Âşıklar! Siz şu eve konun. Biz şu eve varalım, ammâ zulm etmen. Ben bu eve konayım, ammâ birbirimizden haberdâr olalım" deyüp gulâmımın biri atından inüp çit havlı kapusun açup havlıya dâhil olunca levendâne alay çavuşu gibi tabl-bâza tarralar urup "salât-ı Muhammed" deyü na'ralara rehâ buldurup "ev sâhibi" deyü bir na'ra dahi haykırdım. Âdem-i âdemâtdan bir merd yok. Ammâ havlı içinde on iki esb-i sabâ-sür'at kar üzre kantar sırıklar zemîne zerk olup atlar mızrâklarda deverân etmede, bir na'ra dahi edince hemân içerden bir fetâ yiğit orta kuşak, yalın ayak ve mest ile dal-satır olup iki tüfenkli ve ikisi dahi dal kılıçlı zâhir olup kar içinde seğirderek atlarına yalın ayak bilâ-rikâb süvâr olduklarında biri üzerime at sürünce "Selâmün aleyküm ev sâhibleri! Müsâfir alır mısınız?" dedim. Biri eyitdi "Bre Akyakalıoğlu gelsin" dedikde bir kırmızı serbendli boğazı poşulu yiğit çıkup "Bre hây alındığa" deyince derûn-ı hâneden yedi âdem dahi dal kılıç çıkup üçü hâne içine gerü döndü. Hemân bir pîr-i fânî piyâdece bana doğru "Safâ geldin oğul!" deyince atdan inüp "Baba nedir hâlin?" dedim ve aslâ aldırmayup "Bre şehbâzlarım, kardaşlarım! Ne atlanırsız. Müsâfir müsâfiri sevmez, ev sâhibi ikisini sevmez" derken taşrada olan yigirmi aded refîklerime "Bre varın, dediğim yire konun" dedim. Hemân hâne sâhibi pîr, yalın ayak, dal kılıç atlarına süvâr olan yiğitlerin ellerine ve ayaklarına düşüp "Oğullar! Evimi barkımı harâb edersiz. İşte o ağa atından indi. Dipi ve borandan buymuşlar. İşte evime düşmüşler. Siz dahi atlarınızdan inin" dedikce "Bre hey hacı baba! Bize olanı sen bilmezsin. Biz bize etdik. Bre getir çizmemiz, bre getir zırhımız,

bre getir kürklerimiz, bre getir tüfenk [ü] tîrkeşlerimiz" deyü at sırtında kılıçların ve tirkeşlerin kuşanmağa başladılar. Hâne sâhibi ricâ etdikçe, anlar gideriz derler. Bildim ki bizi istiskâl etdiler. Hemân levendnâmdan "Bre hey kardaşlar! Nûr-i îmân ehline yâd olmaz. Siz kendi sohbetinizde olun, biz taşra bir hayâtda bir gice bu kışda, kıyâmetde mihmân olalım. Hey ömrlerimin vârı" dedikde biraz tesellî-i hâtır bulup kılıçların gılâflarına koyup kapudan içeri biri girüp biri dahi yanımda atdan inüp anınla öpüşüp hâl hâtır soruşduk. Ammâ hakîr akıl dâ'iresinden çıkup "Âyâ, bunun aslı ne ola" deyü bunlara im'ân-ı nazar ile nazar etdim. Cümlesi hakîre kec nazar ederler. *[354a]* Hemen şaka tarafına zâhib olup "Salât-ı Muhammed! Hak sizi hatâdan saklasın şehbâzlarım" dedikde hâne sâhibi "Birbire oğullar! İnin akşâmdır, ta'âmlar yiyin" dedikde "Vallahi hacı baba! Ben ve oğlanlarım alabaş köpek gibi açız. Hemân sofrayı şu kar üstüne getir, burada yeyelim" deyü kar üstüne kasden oturdum "Bre hacı! Allah aşkına olsun. Tiz baba pîr, baba çorbasın evvel getir, sonra su pasdırmasın getir, sonra buzlu hoşaf turşusun getir. Harâretden yürek yandı" dediğimde biri eydür: "Bre beğim! Bu yiğit pek yârândandır. Bundan zarar gelir âdem değildir" dedikde cümlesi sappıradak atlarından inüp ke'l-evvel atların kar üzre sırıklarına kayd edüp odalara girüp hakîri da'vet eyleyüp "Sen kimsin, dediler ve kimin tevâbi'isin. Bu yollarda kuş uçmaz bu kışda, kıyâmetde sen nişlersin" deyü mahşer su'âli etdiler, ammâ gözleri yine kapuda ve silâhlarında. Hakîr eyitdim: "Bize Evliyâ Çelebi derler. Seyyâh-ı âlem, Melek Ahmed Paşa ile bu eve bir dahi konup hacı babanın ni'metin yemişiz. Anınçün bu yolları babam evi gibi bilirim ve tuz,-ekmek hakkını bilir yiğidim" deyüp latîfe-âmîz niçe kelimâtlar edüp mâ-hazarı ta'âm [u] tenâvül ederken nazar etdim. İçlerinden bir fedâyî esmerü'l-levn, ince belli ve elâ gözlü ve iri kemikli tüvânâ yiğit gelip ocak başına oturup cümlesi ana ri'âyet üzre olup "Beğim şöyle ve beğim böyle" deyü ana ta'zîm edüp hitâb ederler. Esnâ-yı kelâmda ol dahi anların birine "Behey Katırcıoğlu! Şu gidi bizi bu sâ'at allak bullak etdi. Çizmesiz, pabuçsuz ve silâh kuşandırmadan bizi ata bindirdi" deyü hakîri gösterdi. "Şundan ibret alsanız ne, cümlemize bu iş nasîhatdir. Gâfil baş terkidedir. Avret gibi boğazımız tokluğuna âteş başı deyü kapanmışız. Ya bu yiğit tavlımbâz çalup na'ra haykırmadan taşra[da]ki yigirmi otuz yiğidiyle bizi çevirse, cümlemizin hâli neye müncer olurdu. Hele düşünün. Ne dersin Oynağanlıoğlu, ne dersin Yeğen Hüseyin, ne dersin Akyakalıoğlu ne dersin ve Kara Memi ne dersin" deyü cümleye hitâb edüp anlarda "Belî, işimiz müşkil olurdu" dediler. Yeğen Hüseyin "Ne olsa gerek, biz hemân ev içinden damı delüp taşra çıkup dam üstünden kurşumlayup gelen baskıncıları alarka ederdim. Siz atlanırdınız. Evin avlısı boldur. At üstine geldikden sonra ceng ide ide ya kurtulurduk, ya kırılırdık" dedi. Hemân Oynağanlıoğlu, bir lâtîfe-gûy şakrak yiğitdir, hakîri gösterüp eydür "Bre şu a….nı s..diğimin gidisi, bizi basmak ne boynuna. Hemân kışdan, kıyâmetden cân kurtarmak içün tandır masdısı gibi bizcileyin âteş başı arayarak bu eve geldi. Yohsa cânını seven bugünkü gün kapudan taşra çıkar mı?" deyüp vâfir güft [u] gû etdiler. Ol beğ dedikleri yiğit ocak başında kurulu beş tabancalı tüfengi var, birini hakîre bağışlayup "Yiğit, şunu aşkımıza kullan" deyüp "Siz dahi birer şey bağışlan. Ev sâhibi hacı baba, rızâm vardır. Sen de bu yiğide vâfir şey bağışla" dedi. Hemân Katırcıoğlu Mehemmed dediğin yiğit yanında bir gümüş tel sarılı uyluk hıştı vardı, anı ve bir telâtîn kîseli kaşıklık ihsân etdi. Ve Akyakalıoğlu bir sığın paçası derisinden bir tuzluk kîsesi ve bir gümüşli Tarabzon baltası bağışladı. Yeğen Hüseyin eydür "Yiğit, bizimle bir kaç gün bunda otur. Kışın

şiddeti geçsin. Senden hazz etdik. Bir musâhib yiğit imişsin" dedi. Hakîr eyitdim "Vallahi, biz paşalıyız. Paşadan ayrılamazız. Lâkin bu tûfânda târumâr olduk. İnşâallah sabâha dek bu kar teskîn olup paşaya gideriz" dedim. Hemân mezkûr beğim dedikleri eder "Bre ne asıl paşa" idi. Hakîr eyitdim "Erzurûm'dan ma'zûl Defterdâroğlu Mehemmed Paşa" dedim. "Bre ya o kandedir. Yiğit istermiş, biz anı isteriz" dediler. Birisi nihânîce göz kıpdı "Bre ya o paşa şimdi kandedir?" "İşte bu Sarıalan belin aşarken dipi ve borandan târumâr olduk ve Kızılırmak geçidinde niçe yüz yiğit ve niçe yüz at ve deve gark oldu" deyü hikâye eyledim. Hemân beğ yerinden kalkup elim öpüp "Ey imdi yiğit! Sen kışdan bu eve düşüp cân kurtardın. Ammâ hakkâ ki sen de bizden eyi cân kurtardın. Eğer bu evin avlısına girdiğin gibi selâm verüp atdan inmesen bin cânın olsa bizden kurtulmazdın. Sen de bizi oda içinde âteş başında dururken tâ'ifenile bassan biz de cân kurtaramazdık. Allah senden râzî ola. Sen bize, biz sana cân bağışladık. Paşa gelmesinden haber verdin. Şimden gerü bize bu evde kapanmak harâmdır. Kalkın, tayfa silâhlanın" dedikde cümlesi pür-silâh olurken hemân beğ belinden bir güderi kemer çıkarup "Şu kemerde beş yüz altundur, al bunu kabûl eyle. Lâkin senden ricâm oldur kim bes belli merdsin ve yiğitsin ve tuz ekmek yedik, nân u nemek hakkın bilirsin. Deveyi gördün mü?" dedi. Hakîr eyitdim "Vallahi ve billahi ve tallahi küçüğün bile görmedim". Hemân elin elime verüp kulağıma sarıcalar sırrın söyleyüp "küm" dedi. Hakîr dahi pîr sırrın işâret edüp cümle on iki yiğit ***[354b]*** ile öpüşüp görüşüp beğe koynumdan bir Kaya Sultân yağlığı verüp cümlesi ale'l-fevr tarfetü'l-ayn içre atlarına süvâr olup "Hacı baba ve Evliyâ Çelebi! Seni Allah'ıma ısmarladık. Allah sizden râzî ola" deyüp tabl-bâzların urarak gitdiler. Gerçi bunlar ile bir gice cân sohbetleri etdim ammâ aslâ safâ-yı hâtırım yok idi. Bunlar gidince konak ve âteşbaşı bana mahsûs olup âsûde-hâl dururken ânî gördüm, hâne sâhibi hacı baba hareminden iki boğça don gömlek hedâyâ ile bir ekmek ve biraz tuz ve bir gümüşlü ağır kılıç ve bir hüsn-i hat Kelâm-ı İzzet ile gelüp dest bûs-edüp vâfir ağlayup "Kişi basdığını boğazlamaz. Beni sütreyle ve ak sakalıma merhamet eyle" deyü elime eteğime düşüp tazarru' [u] nâlişler eyledi. Ammâ hakîr asl [u] fer'in bilmeyüp ârifâne ve zarîfâne ığmâz-ı ayn eyledim. Yine sâhib-i hâne tesellî-i hâtır bulmayup eydür: "Oğul! Hak senden râzî ola. Eğer evime geldiğin gibi atdan inmeyüp mudârâ etmesen, eyle basdığına göre ceng eyleseniz sizden ve anlardan çok yiğit şehîd olup evim ve barkım harâb u yebâb olup ehl [u] ıyâlim esîr [u] kebâb olurdu" dedi. Hemân hakîr eyitdim "Bre hey hacı baba! Ben senin bir kerre ni'metin yedim, ve eyi adına geldim. Bir ocak sâhibi müsâfir katlanır âdemsin. Sana acıyup el kaldırmayup gayrı yiğitleri karşu komşularınıza kondurdum. Tiz anları çağırınız, gelsinler ve kahve içsinler. Ve konak sâhiblerine tenbîh eyle, bizim yoldaşlarımızı bir hoş gözetsinler" diye mezkûr paşa çâşnigîr ve kilârcı ve sarıca ve sarrâc yiğitleri konaklarından bizim konaklara cümlesi gelüp tahte'l-kahve yiyüp kahve içüp herkes konaklarına giderken nezâketle anlara "Buradan eksik olman" diye tenbîh edüp gitdiler. Ammâ hâne sâhibinin gerisi tutmaz oldu ve kendüye gâyet telâş verdi. "Elbette bunun bir aslı vardır" deyü memlûklerime ve gayrı yanaşma yoldaşıma ve hâldaşıma "Hâne sâhibin göz hapsine alun. Belki firâr eder, sakının gâfil olman" deyü tenbîh ve te'kîd etdim. Ammâ ne aslın ve ne fer'in bilirim. Ancak sâhib-i hâne meyyit-i müteharrik gibi gezindiğinden nakş etmiş idim. Böyle iken bizim sikadan olan memlûkümüz Kâzım nâm gulâmım gelüp "Ağa! Hâne sâhibi selâm etdi. Ağanın hâtırı ne kadar mâl hedâyâ ile hoş olur, anı buyursunlar. Yine senden oğul cevâb isteriz ve sana da bir şey cabalarım,

dedi. Ne buyurursunuz" deyü gulâmım bu kelâmı söyleyince hakîr eyitdim: "Sakın kâfirler! Ev sâhibi sizi ferdâya salup firâr eder, ammâ sonra derinizi yüzerim. Hemân netîce herîfe söylen. Vallahi ağa senin iyiliğin işidüp geldi ve hâtırından geçemeyüp el kaldırmayup senin ak sakalına merhamet etdi. Her ne verirse versin. Biz anın ni'metin yedik. Biz anı kendi rızâsına koduk, deyin" deyü tenbîh etdim. Zîrâ mâddenin aslı, fer'ini bilmem, Allah âlim [u] dânâdır. Böyle olmuşdur. Kâzım gulâm herîfe takrîrimiz üzre söyleyicek mukaddemâ getirdiği nân ve nemeki ve kılıç ve Kelâm-ı İzzeti ve iki donanmış zırh ve beş sîm ü güher-i Mısr rahtı ve beş tîrkeş-i sîm mebrûm (?) ve sîm kakma pullu tirkeşler katîfe üzre işlenmiş ve üç gaddâre ve üç kılıç ve bir kîse guruş ve elli top Engürü sûfunun envâ'-ı gûnâ-gûnu ve bir külçe köse destâr getirüp ağlıyarak "Hâlime merhamet edüp benim hâlimi kimseye eyitme" diyerek gelüp ayağıma sarıldı ve "Bu sır burada kalsın" deyü ricâ etdi. Hakîr eyitdim "Behey hacı baba! Sır saklamak kolaydır, ammâ bu kadarca şeyi sen bana neden ötürü verirsin. Beğ sana demedi mi, benim rızâm vardır, Evliya Ağa'ya ne kadar şey verirsen ver, demedi mi? Benim iyiliğim sana bu kadar şeyceğiz mi değer, hele bil" dedim. Hâne sâhibi eyitdi: "Lütfeyle! Bu kışda bu kadar yiğit ile gelüp çok derd çekdin. Ammâ beni gel etme. Var mâlım elimden alup kanıma ekmek doğrama. Neyleyeyim Allah belâ versin. Kütahiyye Paşası havfinden bunlar kaçup bu kışda yedi gicedir bunda yatup beni harâmîler yatağı etdiler. Söylemeğe dermânım yokdur. Allah senden râzî olsun, hele kâfirleri kaçırup beni halâs eyledin. Eğer bir kaçın kanadup ceng ideydin evim barkım harâb olurdu" deyince bu sözlerden nakş-ı bukalemûn ibret-nümûn hisseler alup dibelik yüküm yukaru koyup hâkimâne hareket etdim. Amân fakîr herîfin haberi yok kim biz şiddet-i şitâdan el ayak dutmaz cân atup geldik. Bir şeyden rûhumuzun haberi yok. Anlar içerde âteş başından kalkmış eli ayağı dutar dal satûr fetâlar, bizden cân halâs etmezlerdi. Ammâ yine hakîr eyitdim: "Hey hacı baba! Ben anları hûb bilirim, ammâ bir kaçını bilemedim. Allah'ı seversen anları bana bildir" dedim. Hacı eyitdi: "Oğul! Şimden gerü oldu olacak. Senden gizli kapaklı nemiz olacak. İşte ocak başında oturup ***[355a]*** sana bir çakmaklı tüfenk bağışlayup beğ dedikleri Kara Haydaroğlu dedikleri kan ağırı afacân ve kağan-arslan odur" dedi. "Bre onu bilirim ve Katırcıoğlu Mehemmed'i bilirim ve Akyakalıoğlun bilirim ve Oynağanlıoğlun ve Yeğen Hüseyin'i bilirim ve Kara Memi'yi ve Dayıyı ve Dadaylıoğlun bilir ammâ öbürlerin bilmem" dedim. Ammâ Hudâ âlimdir birin dahi ne gördüm ve ne bilirdim. Ancak ol gice sohbet ederken musâhabet arasında görüşdük ve bilişdik idi. Hacı eyitdi: "Meydâna sofra yayan yiğit Bayındırlı derler, zehir kâtildir. Kapu bekleyen Kara Velî'dir. Biri Efendilioğlu'dur, biri Barak Alî derler Yezîd oğlu bî-emân veleddir. İşte anlar bizim âfâtımız olmuşdur" dedikde cümlesinin haberlerin aldım. Ammâ henüzde benim belim boşandı ve elim ayağım dutmaz olup bu kerre telâş bana el verdi. Âyâ ben ibtidâ eve girdikde na'ra haykırup tablbâza tarralar urdukda anlar dal-tîğ-i Dahhâk olup bilâ rikâb esb-i tâzîlerine süvâr oldukda bu hakîr [u] fakîre tîğ havâle eyleseler bu şiddet-i şitâda bî-tâb ve bî-mecâl idim. Anlar germâ-germ-i nerm kimesneler idi. Husûsan cengâver kimesneler ile mukâbele olup mukâbele eylemek muhâl, hâl-i diger-gûn neye müncer olurdu, deyü havfe henüz düşdüm. Ol mahal kim eve girdim, ne mene kimesneler idi, bilmezdim. Hemân her menzilden menzile yedi sekiz sâ'atde at üzre gelince Hazret-i Kur'ân-ı Azîmi ve Furkân-ı Mecîdi hıfzen tilâvet ederdim. Anın te'sîr-i berekâtıyla Cenâb-ı Bârî yarı kılup ol harâmîlerin şûr [u] şerlerinden bu abd-i kemteri masûn u

mahfûz eyleyüp anlar ru‘b u haşyete düşdüler. Ammâ hakîrin derûnunda bir havf dahi cilveger idi. Bu hâne sâhibi anların yatağıdır, vakt-i zemistânda dâ’ima bunda sâkin olurlar. Şimdi bu kadar eşyâyı hakk-ı sükût içün tama‘-ı hâma düşüp alırsam belki bu ahşâm yine geleler. Hacı anlara “Sizin mâlınızdan şu kadar mal verüp halâs oldum” derse hâl neye müncer olur, deyü yetmiş gûne sevdâ-yı hâma düşüp şekk-i şübhe ârız olup gûnâ-gûn fikr-i fâside düşdüm. Ale’s-sabâh ki oldu, on aded paşalı yoldaşlarım dahi gelüp “Bre Evliyâ Çelebi! İki gündür sen kandesin, paşa seni arar, durma binelim” deyü atdan inüp “Tiz hacı baba, şunlara kahvealtı gör ve oğlanlar atları eğerlen. Hacı baba bizimle yolcudur” dedim. Hemân fakîr herifin dibelik aklı başından gitdi. Ammâ benim on yoldaşım dahi gelmek ile aklım başıma gelüp havf [ü] hatardan emîn oldum. Ve hevâ dahi sehle’l-mu‘tedil oldu. Âhir tama‘-ı hâma düşüp yüz bin minnet ile mukaddemâ arz etdiği hedâyâları alup “Bak a cânım hacı baba! Biz sana i‘timâd edüp seni sana koduk. Meğer sende insâf yok imiş. El-insâfu nısfu’d-dîn demişler. Bize bu kadarca verdiğin şeyi bu kadar yiğidin kankısına vereyim. İşte on yiğit dahi geldi, gördün ve anlarda başka söz var. Ben bu verdiğin şeylerin birisin almam. İşte paşa buralarda, Hüseyin Gâzî Tekyesi’nde imiş. Ben seni anda kulağız alup götürürüm” dedikde hacının aklı başından gidüp “Varayum, haremimden dahi şey çıkarayım” dedikde “Dut, şu ak sakalı kızıl kanda boyanacağı” deyüp derhâl gulâmlarım cem‘ olup hacıyı dest ber-kafa bağladılar. “Aman oğul! Bir kaşık kanıma girme! Ne istersen vereyim. Bu haberi kimse duymasın” deyü sagu sağlayup örül örül ağlayup “Hizmetkârlarından gayrı kimse olmasın” dedi. Eyle olsun, deyü gayrı yoldaşlar taşra odalarda kalup hacı baba oğluna “Var oğul! Şu emânet koduğum alaca meşîn kîseyi getir ve sana tenbîh etdiğim şeyleri getir” dedikde yine bir şübheye düşüp gulâmımın birine kuş lisânı üzre “Cücümlece yocoldacaşlacarıcım sicilacahılacanacup acatlacansıncalarar” ya‘nî “cümle yoldaşlarım silâhlanup atlansınlar” deyince cümle refîklerimiz hâzır baş ve pür-silâhla seyishâneler yüklü müheyyâ dururlardı. Ânî gördüm, hareminden hacının oğlu bir kîse altun ve dâmâdı üç küheylân at eğerleriyle ve altun kûf rikâblarıyla ve bir katar-ı katır ve yüz top sûf ve on iki kılıç kimi sîmli ve altısı kara kılıç ve üç gaddâre ve sekiz tîrkeş ve yedi raht ve altı celeb kalkanı ve bir gümüş pîş tahta devâtı sâfî altun kitâbe ile müzeyyen olmuş ve iki çalar sâ‘at ve yedi akreb sâ‘at ve on top Keşân katîfesi ve üç kîse guruş dahi verüp tuza ve ekmeğe ve kılıca ve Kelâm-ı İzzet’e yemîn verüp “Bu sır burda kala” deyü Fâtiha okuyup hakîr “sümmün bükmün” oldum ve keşf-i râz etmemek içün vâkıf-ı esrâr olan sikadan memlûklarıma dahi yemîn billah verüp gulâmlarıma dahi ellişer guruş ve birer hünkârî sûflar verdi. Ve taşra refîklerimizden cümle kırk yedi âdeme birer sûf bağışladı. Ve cümlesi şâd-merg ola yazdılar. Asl [u] fer‘ini bilmezler. Mezkûr Çardaklıbel’de ve Direklibel’de ve Felâketbeli’nde {çekdikleri felâketi} ve Kebirbeli’nde ve Zağapa deresinde ve Kızılırmak deresinde çekdikleri *[355b]* âlâm-ı şedâ’idi ve renc-ı anâyı ferâmûş edüp [139] nassı ma‘lûmları oldu. Hakîr dahi sâhib-i hâneyi kayd-bendden halâs edüp kendüye bir tihtâb ve mutalsam tas ve iki Kaya Sultân yağlığı ve iki çâr-gök fincân ve bir münebbed kâse verdim ve dâmâdına ve oğluna birer Kaya Sultân makra[ma]ları verdim. Ve ehline iki yağlık ve bir hamâ’il gönderüp ehline dünyâ ve âhiret vâlide ve hacı babaya dünyâ ve âhiret baba ve dâmâdı ve oğullarına dünyâ ve âhiret karındaş deyüp Fâtiha-i şerîf tilâvet olunup yemîn etdiğimiz ekmeği ve tuzu ve kılıcı ve ol hüsn-i hat Kelâm-ı İzzet’i bağışlayup ânî gördüm, içerden iki nâ-resîde altun pâre kerîmelerin ellerinde birer boğça

ak kenarlı paşa gömlekleri ve serâvîl ve yağlıklar getirüp hakîr iki duhter-i pâkîze-ahterlerin başlarına birer şerbetî Kaya Sultân yağlıkları verüp bağrıma basup âhiret kızları etdim. Oğlunun biri içerden biri Hıtâyî emrûdu kâse-i fağfûrî getirdi kim bizim anlara verdiğimiz kâseler bunun müjdesi değildir. Meğer bu hacı babam, koltuğunda babalar vebâlar çıkarsın; Kara Haydar'ın kendi zamânından berü harâmîlerin yatağı imiş. Hakîkatü'l-hâl bu hakîre her ne ki verdi ise küflenüp paslanmış kılıçlar ve ıslanmış dikdik ve abâyîler ve pürjeng sâ'at ve gaddâreler idi. Bunda olan mâl-ı firâvânın hesâbın Cenâb-ı Bârî bilirmiş, bir genc-i nihân imiş. Hemân hakîr silâhlanup Kara Haydaroğlu'nun bağışladığı tüfengi belime sokup mezkûr çâşnigîr ve sarıca ve gayrı yiğitleri başıma cem' edüp hacı babanın verdiği katarı yükledüp baba ile ve dâmâdı ve oğullarıyla vedâlaşup öpüşüp bir kulağız alup pür silâh âmâde olarak yine cânib-i şimâle kar üzre 5 sâ'atde Çubukovası başında,

Menzil-i karye-i Hüseyin Gâzî; Çubukovası kazâsında bir püşte-i âlînin tâ zirve-i a'lâsında,

Ziyâret-i Hüseyin Gâzî; Malatıyyeli Seydî Battâl Ca'fer Gâzî'nin peder-i azîzidir. Bir ulu âsitâne-i Bektâşiyândır. Yüzden mütecâviz pâ-bürehne ve ser-bürehne ârif-i billah ve fakr u fahrîle tefâhur eder fukarâ-yı billah dervîşân-ı âgâhları var kim her biri Fârisî ve Arabî-şinâs sâhib-i tab', erbâb-ı ma'rifet dil-rîşleri vardır. Azîzin kabr-i pür-envârına girüp bir Yâsîn-i şerîf tilâvet edüp âşinâlık kesb etdik. Merkad-i pür-envârının cânib-i erba'asında gûnâ-gûn müzehheb ve mutalla şam'dân ve çerâğdânlar ve Kelâm-ı İzzet'ler ile müzeyyen bir kabr-i münevverdir.

Yaz meydânı ve kış meydânları vardır. Cümle Çubukovası ve Yabanovası ve Murtatovaları cümle ayak altında nümâyândır. Ve bu âsitânenin evkâfı gâyet çokdur. Ve senede bir kerre azîm mevlûdü olup kırk elli bin adem cem' olur. Zîrâ bu Hüseyin Gâzî, İmâm Hüseyn evlâdından sâdât-ı kirâmdan olup İmâm Hüseyn gibi bu Hüseyin Gâzî dahi dest-i küffârda dîn-i mübîn uğuruna sene 244 târîhinde Hârûnü'r-Reşîd hılâfetinde şehîd olmuşdur. Bu tekyede olan fukarâya Balıkhisâr'da elimize giren âmedân-ı ihsân-ı Hüdâ'dan on guruş tasadduk ve üç aded kurbân zebh eyleyüp Şeyh Memi Cân Dede'nin hayr du'âsın alup cümle fukarâ gülbâng-ı Muhammedî çekdiler.

Andan aşağı bu kûh-ı bâlânın dibinde karye-i Hüseyin Gâzî'de sâhib-i devlet efendimize buluşup "Bre Evliyâ Çelebi, hoş geldin. Biz seni gâ'ib etdik". "Hemçünân Sultânım!" dedikde hazz edüp şeref-i sohbetleriyle müşerref olup andan kalkup lokmacılık iderek yemîn ü yesârda kurâları muharrir-vâr deverân ve seyerân ve tahrîr ederek netîce-i kelâm on gün **Çubukovası** kazâsında gezdik. Azîm bâzârı durur yüz elli akçe kazâdır ve yedi nâhiye ve yetmiş pâre köydür ve subaşılıkdır.

Ve on gün **Yabanova** kazâsında gezdik. Bu dahi Engürü sancağı hükmünde yüz pâre ma'mûr büleydelerdir ve subaşılıkdır. Ve hafta bâzârıdurur.

Ve on gün **Çorba** kazâsında deverân etdik. Seksen altı pâre şâdmânlı kurâlardır ve yüz elli akçe kazâ ve subaşılıkdır. Bu dahi Ergürü sancâğı hâkindedir.

Bu zikr olunan üç pâre kazânın kurâ ve kasabâtlarında kâmil bir ay gezüp Engürü kurbunda nevrûz-ı Harzemşâhî oldu. Ve cümle nebâtât [u] giyâhâtlar rûy-ı

zemînden baş gösterüp hamd-i Hudâ hevâlar mu‘tedil oldu. Lâkin bâr-ı sakîlleri şeb [u] rûz yükledüp indirüp bindirmeden âciz-mânde kaldık. Ve nefîr-i âm havfinden zırhlarımız sırtlarımızda olmağıla bî-huzûr olduk. Âhir bin elli sekiz Rebî‘ulâhirinin gurresinde yine gelüp karye-i Hüseyin Gâzî, böyle birer ikişer kerre mihmân olduğumuz kurâlar gâyet çokdur. Ammâ bu mahalde âsitâne-i azîzi ziyâret etdiğimizde bi’l-bedâhe hâtıra bu ebyât hutûr edüp âsitânesinin rûy-ı dîvârına küstâhâne tahrîr olundu. Müfred:

Gelüp etdik du‘â ile niyâzı

Bize himmet ide Hüseyn-i Gâzî

Kuddise sırruhu’l-azîz.

Andan yine cânib-i şimâle ma‘mûr u âbâdân kurâlar içre 3 sâ‘at gidüp,

Evsâf-ı dâr-ı selâsil, hisâr-ı üstüvâr-ı bî-hâ’il, kal‘a-i Ankara-i metîn-i kâmil, sûr-ı ibret-nümâ-yı ma‘mûr Engürü ***[356a]***

Evvelâ şehr-i Engürü‘ye konakcımız tuğlar ile şehre dâhil olunca mahkeme-i şer‘-i Resûl-i mübîne varup cümle a‘yân-ı vilâyet: “Paşanız Erzurûm’a kapanup celâlî olmak istedi. Töhmet-i sâbıkası zâhir oldu. Ve hâlâ on bin asker cem‘ edüp Varvar Alî Paşa ile celâlî olmağa müttefiklerdir. Biz sizi pâdişâhın kal‘asına komazız” derler. “Ammâ paşa efendimizin çerâğ-ı efrûhteleri çok olmağıla üç gün müsâfir olup kakılıksın”, dediler. Fâtiha tilâvet edüp mahkeme tarafından cümle iki bin yaftalı konaklar yazılup paşayı Çavuşzâde’nin hânesine kondurmağa karâr verirler. Ertesi gün bir alay-ı azîm ile kal‘a-i Ankara’ya dâhil olmuşuzdur kim eyle alayı Engüri halkı görmemişdir. Cümle halk istikbâle çıkup kal‘adan yigirmi pâre “Safâ geldin” topları endaht olunup paşa konağına nüzûl edüp cümle a‘yân-ı kibâr ile ehl-i esnâf-ı sığâr hedâyâların arz edüp geldiler. Hakîr beş yüz akçe müvellâ sâdât-ı kirâmdan Kederzâde hânesinde mihmân olup doğru merkad-i pür-envâr-ı Hacı Bayrâm-ı Velî âsitânesine yüzüm sürüp rûh-ı şerîfiyçün bir hatm-i şerîfe şurû‘ edüp ahd-i misâkımız üzre Balıkhisâr karyesinde Cenâb-ı Bârî‘nin haber [u] âgâhımız yoğiken ihsân eyledüğü kiselerden yüz guruş nezrimi Tekye-i Bayrâm-ı Velî fukarâlarına taksîm edüp hayr du‘âlarıyla şerefyâb olup şehrin temâşâsına ibtidâ eyledik.

İmâristân-ı eşkâl-i kal‘a-i Ankara: İbtidâ bânisi kayser-i Rûm’dur. Niçe mülûkden mülûke intikâl etmişdir. Ba‘dehû sene (–) târîhinde Kütâhiyye pâdişâhlarından Âl-i Germiyân’dan Ya‘kûb Şâh ile vezîri Hezârdînâr fethidir kim ibtidâ İslâm eline anlar zamîme eylemişlerdir. Ba‘dehû sene (–) târihinde Âl-i Osmâniyândan Sultân (–) Gâzî fethidir.

Sebeb-i tesmiyye-i elkâb-ı Engürü: Cemî‘î mülûk içre meşhûr-ı âfâk bir kal‘a-i berrâkdır kim şimâl cânibinde bir menzil ba‘îd Erkeksu nâm karye tarafından nazar olundukda her tabakası biri birinden âlî, dürr-i yektâ gibi, beyâz kuğu gibi kat-ender-kat kal‘a-i mutabbakdır. Devlet-i Âl-i Osmân’da nümâyişli bir kal‘a dahi sedd-i İslâm kal‘a-i Budin’dir kim şimâl cânibinde Tuna nehri aşrı bir menzil ba‘îd Vaç kal‘asından nazar olundukda Engürüs serhadlerinde Budin kal‘ası gibi nümâyişli kal‘a-i metîn yokdur. Eşkâlde, gûyâ direklerin dikmiş kaçan başun zeyn etmiş mavuna gemisi gibi görünür bir kal‘a-i Budin’dir. Biri dahi diyâr-ı Azerbaycân’da Âl-i Osmân destinde sedd-i îmân kal‘a-i

Van'dır kim vasfında lisân kâsırdır. İnşâallah mahalliyle tahrîr olunur. Biri dahi bu Engürü kal'asıdır kim hasretü'l-mülûk kâr-ı insân ile mebnî bir ibret-nümâ kal'a-i kavîdir kim cemî'î elsine-i muhtelife kralları ve şâhları ve pâdişâhları ve hâkâniyânları tevârîhlerinde mestûr bir kal'a-i ma'mûrdur. Evvelâ İrân-zemîn târîhlerinde bu kal'anın üzümü vefret üzre olduğundan diyâr-ı Acem'de bu kal'aya Engüriyye derler. Kayser-i Rûm asrında yedi sene her gün kırkar bin ırgad ummâller işleyüp beher yevm kırkar bin âdeme kırkar cevz ve birer nân-pâre ile işledüp Ankariyye ya'nî sahrâ, ya'nî mecy ile itmâm bulduğiyçün kal'a-i Ankariyye derler. Kırkar cevz ve birer nân-pâre verüp ol hesâb ile inşâ olunduğıyçün Kayseriyye ve Engürü hesâbiyle yapılmışdır, deyü elsine-i nâsda dâstândır. Ammâ tevârîh-i Arab'da kat-ender-kat birbirine girişmiş olmağıla kal'a-i Mutabbak derler ve Kayser Harkîl, Hazret-i Risâlet-penâh vücûda geldüğü sene bu kal'a dâiren-mâdâr yedi kat demir zincirler ile kuşatdığından *Târîh-i Tuhaf*e'de kal'a-i Selâsil deyü tahrîr etmişdir. Ve lisân-ı Moğolîde kal'a-i Enağra derler. Ammâ lisân-ı Nemse'de Âl-i Osmân bu kal'aya mâlik olmağıla Engüriyeopol ve Kostantinopol derler. Lisân-ı Tatar'da Kirmen-i Angar derler, ammâ lisân-ı Etrâklerde Engürü ve Ankırı ve İnkırı ve Aydınkırı ve Unkuru ve Enguru ve niçe gûne ıstılâh ile ma'rûf bir kal'a-i mevsûfdur. Ammâ Defterhâne-i pâdişâhîde ismi Ankara'dır. Bir kal'a-i verd-i handân-ı ebyaz-misâl sûr-ı mutabbak ve fethi muğlak ve bir hisâr-ı muhandakdır kim hakkında şu'arâlar şehrengîzlerinde medh etmişlerdir. Beyt

Ra'eynâ kal'ate'd-dünyâ cemî'an

Ve lâkin mâ ra'eynâ misle hâzâ [140]

deyü memdûh-ı müverrihândır. Hâlâ Anadolu eyâletinde başka sancak beği tahtıdır. Niçe kerre ber-vech-i arpalık üç tuğlu vüzerâya ihsân olunmuşdur. Kânûn üzre taraf-ı pâdişâhîden paşasının hâss-ı hümâyûnu 263.400 akçedir. Livâsında cümle ze'âmeti 14 ve cümle timarı 257, alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşıları vardır. Hîn-i seferde bu erbâb-ı zü'ama ve erbâb-ı timarın kânûn üzre cebelüleriyle ve paşasının hâssına göre cebelüleriyle cümle üç bin müsellah ve müzeyyen asker olur. Mîr-i livâlarının sancâğı altında erbâb-ı timarı nâ-mevcûd bulunsa timarı âhara tevcîh olmak kânûn-ı Âl-i Osmân'dır. Paşasıyla eyâletinde hâssı cümle (–) subaşılıkdır. Evvelâ şehir subaşısı ve Murtatova subaşılığı ve Yabanova subaşılığı ve Çubukova subaşılığı ve Çorba subaşılığı (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) ***[356b]***

Bu merkûm hâss-ı hümâyûn subaşılıklardan ber-vech-i adâlet senevî kırk bin guruş olup paşası sefer eşer. Ve bir hâkimi dahi beş yüz akçe mevleviyetdir. Cümle nevâhîleri (–) pâre ma'mûr u âbâdân kurâ-yı firâvândır. Sancağında olan kazâlar bunlardır kim zikr olunur. Evvelâ kazâ-yı

……. (1.5 satır boş) …….

Bu zikrolunan kazâlardan mollasına senevî yigirmi kîse hâssıl olur. Şeyhülislâmı ve Kederzâde nâm beş yüz akçe pâyesiyle nakîbü'l-eşrâfı ve altı yüz menâsıb-ı âlîye mutasarrıf olmuş kadı-yı a'yânları ve sâ'ir kibârdan eşrâfları bî-hisâbdır. Ve sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı yerine bir müte'azzım yeniçeri çavuşu vardır. Zîrâ cümle ahâlîsi kadılar ve askerî ta'ifesidir. Ve şehr nâ'ibi ve muhtesib ağası ve gümrük emîni ve Engürü tamga ağası, başka emânetdir, senevî kırk yük akçe iltizâmdır, ve kal'a dizdârı ve

kethüdâsı ve azebân ağaları ve cebeci ve topcu başıları ve (–) aded pür-silâh kal‘a neferâtları vardır.

Eşkâl-i kal‘a-i Ankara: Evvelâ bir kûh-ı bâlânın tâ zirve-i a‘lâsında dörd kat beyâz seng-binâ bir kal‘a-i ra‘nâ, hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn bir hisâr-ı Kahkahâ-vâr-ı sûr-üstüvârdır. Her katı biri birinden âlî vâkı‘ olmuşdur. Her tabakasının mâbeyni birbirinden üç yüz adımdır ve her katı dîvârının kaddi altmışar arşın âlî dîvârdır ve her dîvârın vüs‘ati onar zirâ‘-ı melikî arîzdir. Esâslarının altı dâiren-mâdâr kemer binâlar ile boşdur, derler ammâ görmedim. Zîrâ hîn-i muhâsarada düşman zîr-i kal‘aya girüp lağım atmasın deyü kal‘anın temeli altı boşdur. Ve bu iç kal‘a kıbleden tarafa yanbükü durup şarkdan garba tûlânîce vâkı‘ olmuşdur. Cânib-i garba dörd kat birbirinden geçme demir kapulardır kim bir kal‘ada bu gûne hadîd bâb-ı kavîler yokdur. Ve her kapu mâbeyninde asma demir kafesler âmâde olup demir zincirler ile maslûbdur. Her kafesin demirleri bazu kalınlığı kadar vardır. Hîn-ı muhâsarada kal‘a dîvârı içinden aşağı kapular önüne bırağup siper ederler. Ve bu kal‘ada olan atebe-i âlî ve atebe-i süflî seng-i ahmer-gûnları bir kal‘ada görülmemişdir. Ve en taşra kapu kim Atbâzârı yerine nâzırdır kim cânib-i garba mekşûfdur, atebe-i âlîsi kemeri üzre selef pehlivânlarının gürzleri ve ibret-nümâ mâhî üstühânları ve niçe acâ’ibâtlar maslûbdur. Şeb [u] rûz bu kal‘a kapusu dâhilinde ve hâricinde kal‘a neferâtları şeb [u] rûz pâsbânlık ederler. Ve kal‘a dizdârı bu kal‘adan taşra çıksa katl eylerler yâhûd azl edüp nefy ederler. Zîra cemî‘î düşman bu kal‘anın bir taşına bin baş verüp yüz bin savaş etmeğe cân-baş oynadır. Hattâ sene (–) târîhinde Erzurûm’da Abaza
Paşa celâlî oldukda yüz bin askerle bu kal‘ayı muhâsara edüp aşağı varoş hisâra istîlâ edüp bu iç hisâra sarılmak sadedinde iken Abaza Paşa sarâyında otururken kal‘adan üstâd-ı top-bâz Abaza’ya bir gülle niçe ursa Abaza ‘nın kıçı sınup mecrûhen hâ’ib ü hâsir yine Erzurûm’a gitdi. Ol zamandan berü kal‘a dizdârı kal‘a kapusu önünden mesâfe-i ba‘îdeye gitmek memnû‘dur. Ve şeb [u] rûz kal‘a neferâtları derûn-ı kal‘adan münfekk olmayup her şeb “Allah yekdir yek” deyü nigâhbânlık ederler. Gerçi bu yukaru iç kal‘anın etrâfında handakı yokdur ammâ cânib-i etrâfı yalçın kanâre kayalardır. Bir cânibden zafer mümkün değildir. Ve lağım işlemek hod aslâ sehl değildir. Zîrâ kat-ender-kat cümle üç yüz altmış altı kullelerdir. Birbirine nâzır olup korudur. Bir tarz-ı garîb hendese üzre tarh [u] tarz olunmuşdur. Ve cümle dörd katında bin sekiz yüz dendân-ı bedendir. Ve dâiren-mâdâr bu iç hisâ[r] dörd bin adımdır. Cânib-i şarka Hıdırlık nâm bir püşte üzre ziyâretgâh vardır. Sehl bu kal‘aya havâledir. Ammâ aslâ andan zarar isâbet etmek ihtimâli yokdur. Zîrâ kal‘a ile bu Hıdırlık dağının mâbeyni bir top-ı dırâz menzilidir. Aşağısı gayyâ ve derk-i esfel ve câh-ı cahîmden nişân verüp andan kal‘aya urûc etmek emr-i asîrdir. Ve bu iç kal‘ada cümle sağîr u kebîr seksen altı pâre topları vardır, amma balyemez topları yokdur. Şâhî ve tarabzen ve kolomborna topları çokdur. Ve kifâyet mikdârı cebehânesi ve âlât-ı silâhı vardır. Ve bu kal‘a içre bâğsız ve bâğçesiz cümle altıyüz hâne-i zîbâlardır. Ve (–) câmi‘i andadır. Kadîm-i evvelde deyrden vely olunmuş câmi‘-i kadîmdir. Ve cümle hâneleri ve imâretleri serâpâ türâb-ı pâk ile mestûr hâne-i ma‘mûrlardır. El-hâsıl bu iç kal‘a binâ cihetinde ve şîrînkârlık ve mühendislik fenninde vâcibü‘s-seyr bir kal‘a-i ibret-nümâdır. Ammâ aşağı kal‘a sene (–) târîhinde celâlî havfinden Cenâbî Ahmed Paşa i‘ânet-i âhâlî-i eyâlet ile bir kat bir sûr-ı muhkemât binâ etmişdir. *[357a]* Dörd kapusu vardır. Ve dâiren-mâdâr üç tarafı altı bin adımdır. Bir tarafında yukaru iç kal‘adır kim anı ihâta etmiş aşağı hisârdır. Bu hisârın cânib-i şarkîsinde yukaru hisârdan kayalar içre Hızırlık deresine nüzûl

olunur. Kayalar içre su yolları vardı. Ve iç kal‘ada su sarnıçları ve buğday anbârları vardır. Ammâ bu aşağı hisârda âb-ı revânları firâvân olmağıla su sarnıçları yokdur. Cümle yüz yetmiş çeşme-i mâ’-i zülâldir ve üç bin çâh-ı mâ vardır. Ve kal‘a etrâfında olan kapuları evvelâ Cânib-i

……. (2 satır boş) …….

Ve bu harımda olan varoş-ı azîmde cümle (–) aded mahallâtdır. Evvelâ

……. (2.5 satır boş) …….

Ve cümle yetmiş altı mihrâbdır. (–) si cevâmi‘dir. Evvelâ Cenâbî Ahmed Paşa Câmi‘i ve Hacı Bayrâm-ı Velî Câmi‘i. Bu ikisi Süleymân Hân’ın Mi‘mâr Sinân binâsıdır.

……. (1.5 satır boş) …….

Kurşumlu câmi‘leri azdır. Cümle hâk-i amber-pâk ile mestûr cevâmi‘lerdir. Mâ‘adâ mahalle mesâcidleridir.

Ve cümle on sekiz mihrâblı tekye-i dervîşândır. Cümleden ma‘mûr u âbâdân, dervîşân-ı zî-şân ile mâl-â-mâl **Tekye-i Hacı Bayrâm-ı Velî:** Üç yüzden mütecâviz, serbâz-ı aşk-ı İlâhî ile ifnâ-yı vücûd etmiş ârif-i billah dervişleri vardır. Şeyhleri Koca Abdurrahmân Efendi, mazanne-i kirâme, azîz, müstecâbü‘d-da‘ve kimesnedir. Tarîk-ı Bayrâmî, başka bir tarîk-i Hâmidî‘dir. Zîrâ Hacı Bayrâm-ı Velî, Şeyh Hâmid hazretinin tilmîzlerinden olup cihâz-ı fakrı anlardan kabûl edüp Tarîk-ı Hâmidî anlardan müteferrik olup tarîk-ı Bayrâmîlerden olmuşlardır. İbtidâları Hoca Abdülkâdir el-Cîlânî pîrlerdir. Anlardan an‘ane ile Hazret-i Risâlete müntehî olur bir tarîk-i hâsdır. Ammâ Rûm’da Bayrâmîler Şeyh Hamza ve Şeyh İdrîs’den berü Hamzavîlerdir deyü niçe şeyhlerin katl edüp mezmûm oldular. Hırka ve sikkelerinde, kabâ ve abâlarında alâmetleri yokdur. Ve şer‘ullaha muhâlif bir cürmleri yok iken müttehem olup medhûl bir alay ciğeri büryân fukarâ-yı billahlardır.

Andan yine Engürü‘de **Tekye-i Hazret-i Mevlânâ** *kuddise sırruhu*, Cenâbî Ahmed Paşa binâsı bir Mevlevîhâne’dir kim cânib-i selâsı gül-i gülistânlı bir bâğ-ı İrem tekye-i harem-i Mevlânâ-yı Celâleddîn-i Rûmî‘dir.

……. (1.5 satır boş) …….

Ve cümle (–) aded medrese-i dârü‘t-tedrîsdir. Cümleden Medrese-i Mustafâ Paşa ve Medrese-i Taşköprüzâde ve Medrese-i Seyfeddîn ve Medrese-i Husrev Kethüdâ (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Bunlar meşhûr dârü‘t-tahsîl-i ulûm medreselerdir. Müte‘addid hücreleri ve dershâne kıbâbları ve talebelerine hücre vazîfesi ve şem‘ıyyesi ve lahmiyyesi müstevfâ medreselerdir. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve cümle üç aded dârü‘l-hadîs-i Nebevî‘dir (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) Ve cümle yüz seksen aded dârü‘t-ta‘lîm-i mekteb-i sıbyân [u] tıflân-ı ebced-hândır. (–) (–) (–) (–) (–)

Ve cümle (–) aded hammâm-ı müferrahlardır. Cümleden Tahta’l-kal‘a Hammâmı ve Sunkuroğlu Hammâmı ve Cenâbî Ahmed Paşa Hammâmı

……. (1 satır boş) …….

Bunlar gâyet hammâm-ı dil-küşâ ve âb [u] hevâları müferrah hammâm-ı rûşenâlardır. Ve iki yüz sarây hammâmları vardır, deyü a‘yân-ı vilâyet tefâhur kesb ederler. Ve cümle

yetmiş aded bâğ u bâğçeli sarây-ı âlîler ve azîm binâlar vardır. Lâkin binâları kârgîr değildir. Cümle kerpiç dîvârlar ile kat-ender-kat hâne-i zîbâlardır. Ve bu şehirde aslâ kiremit örtülü imâret yokdur. Cümle hâk-i amber-i pâk ile mestûr hâne-i pür-nûrlardır. Ve cümle hâneleri kerpiç ile olmağıla Engürü kerpiçi meşhûrdur kim gûyâ seng-i hârâdır. Hattâ elsine-i nâsda darb-ı mesel olmuşdur kim "Engürü kerpiçi gibi bir kalıba dizilmişdir" derler. Bu kelâm, bir şey tertîb üzre dizilmiş olsa ana misâl edüp *[357b]* Engürü kerpiçin yâd ederler. Zîrâ kerpiçden ibâret bir şehr-i azîmdir kim cümle altı bin altmış altı hâne-i ma'mûrlardır. Evvelâ cümleden Paşa sarâyı ve Molla sarâyı ve Kederzâde sarâyı ve Çavuşzâde sarâyı ve Ahmed Paşa sarâyı (–) (–) (–) (–) (–) Niçe sarây-ı zîbâlar dahi vardır, ammâ ma'lûmum olan bunlardır. Ve cümle (–) aded hân-ı hâcegiyândır. Cümleden,

……. (1 satır boş) …….

Mâ'ada hurde mihmân hânelerdir.

Ve cümle iki yüz sebîlhâne-i şerâben tahûrdır. Hacı Şa'râvî sebîli ve el-Hâc Nasûh sebîli meşhûrdur.

Ve cümle iki bin dükkândır. Ve bir müzeyyen binâ bezzâzistânı vardır kim dörd zincirli kapusu vardır. Ekseriyyâ çârsûsu bir mürtefi' yine vâkı' olmuşdur. Uzun çârsûsu ve Sipâh bâzârı ve aşağıda Tahta'l-kal'a bâzârı gâyet izdihâm ve ma'mûr ârâste bâzârlardır ve kahvehâneleri ve berber dükkânları kesret-i nâs ile meşhûrdur. Ve serâpâ cümle sûk-ı sultânîsi ve cemî'î mahallât şâhrâhları pâk beyâz taş ile kaldırım döşelidir.

Ve a'yân [u] eşrâf [u] vüzerâ ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyih [u] sâdâtı ve erbâb-ı ma'ârif şâ'irân-ı yârân-ı bâ-safâları bî-hadd ü bî-kıyâsdır. Gerçi Anadolu hâkinde Etrâk vilâyetlerinden add olunur ammâ musannif ve mü'ellif ve müfessir ve muhaddis ve mücevvid hâfız-ı Kur'ân-ı kibârı vardır. Ve gâyet necîb ü reşîd ü tîz-fehm iki binden mütecâviz hamele-i Kur'ân bintân u gılmân-ı ma'sûm-ı pâk huffâz-ı hâfızeleri vardır. Ve niçe bin kimesneleri Yazıcızâde Mehemmed Efendi te'lîfi *Muhammediyye* kitâbın hıfz edüp ve Tarîkat-i Muhammediyye'ye kitâbın ezberlemiş âdemleri Tarîk-i Muhammedî'ye yönelmiş hâl sâhibi hüsn-i hâl ile ma'rûf merd-i Hudâları çokdur. Hattâ mazanne-i kîrâme Abdurrahmân Efendi, çâr-darb, ya'nî bıyık ve sakal ve kaş ve kirpikden müberrâ bir çehre-i mücellâ kimesnedir. Hacı Bayrâm-ı Velî azîzin zürriyetindendir. Hacı Bayrâm-ı Velî dahi bi-emrillah sonradan çâr-darb olmuşdur. Mahalle münâsib,

Menâkıb-ı Hacı Bayrâm-ı Velî: Bir gün Hacı Bayrâm'ı bir hâtûn-ı mekkâre "Babam rûhîçün bize gelüp Kur'ân-ı azîm tilâvet eyle" der. Bayrâm-ı Velî'nin dahi evâ'il-i hâli imiş. Nola da'vete icâbet deyüp zenâne-i mekkârenin hânesine varup bir aşr-ı Kur'ân tilâvet etdikden sonra ol Züleyhâ-yı pür-fitne Hacı Bayrâm'ın yanına gelüp "Âh cânım! Nedir bu sende olan çâr-ebrû ve âh nedir bu sende olan zekan-ı müşekkel, nedir ol kirpik-i mûjgân-müjeler, nedir ol yed-i kudretle vesmeli ayn-ı gazâller, âh nedir ol la'l-gûn münevver yüzler ve çeşm-i gazâl gözler" deyü Hacı'ya yakınlık etmek ister. Hacı Bayrâm-ı Velî âciz olup eydür: "Hâtûn bana sehl ârâm vir, def'-i hâcet ideyim" deyü bir ibrîk alup bir köşede pinhân olup eydür: "İlâhî ve Mevlâyî, hâlim sana ma'lûmdur. Beni huzur-ı izzetinde yüzü karalardan eyleme. Dünyâda mezmûm halâyık olursam olayım. Beni bu kaşdan ve kirpikden ve şu ireb ü zekandan halâs edüp menfûr-çehre eyle" deyü ricâ etdikde bi-emrillahi Te'âlâ ol ân vech-i münevverinde mûydan bir eser kalmayup abdal

kabağı gibi yüzü par par parlayup yüz bin hamd-i İyzed ederek hâtûnun yanına gelüp selâm verir. Hâtûn bunu bu eşkâlde görüp aklı perişân olup azizden nefret eder. “Bre câriyeler! Vurun şu nâ-mahrem gidiyi” deyü hâneden taşra kovup azîz hazretleri ol vartadan bu takrîb ile halâs olup âhirete eyle mutarraş intikâl eylemişdir. Anınçün kızı evlâdlarından niçe çelebiler köse çehre melîhu’l-vech çelebilerdir.

……. (2 satır boş) …….

Bunlardan gayrı dahi niçe azîz yârân-ı bâ-safâlar ile hüsn-i ülfet etdik. Hudâ cümlesinden râzî ola. Bu şehr ahâlîsinin ekseriyyâ ankâları semmûr ferâce, vasatu’l-hâlleri çuka serhaddî ve kontuş ve ferrâce-i gûnâgûn giyerler. Ve ehl-i hırefleri beyâz bez ve muhayyer ferâce ve ulemâları serâpâ gûnâ-gûn sûf ferâce giyerler. Zîrâ sûf kânıdır. Ve zenâneleri cümle rengârenk sûf ferâce giyüp gâyet mü’eddebe gezerler. İklîm-i hakîkînin beşinciden ve 17 ıklîm-i örfiyeden olmağıla arz-ı beledî (–) ve tûl-ı nehârî (–) dır olmağıla âb [u] hevâsı gâyet i‘tidâl üzre olup halkının reng-i rûyları humret üzre olup mahbûb ve mahbûbesi cihân-ârâ memdûh-ı âlemdir.

Ve me’kûlât [u] meşrubât [u] sanâyi‘âtının memdûhâtın beyân eder: Evvelâ Engüri paçası, Kütâhiyye paçasına yan başı gelir ve bûy tohumiyle perveriş bulmuş Engürü pasdırması ve tiftik keçisinin eti gûyâ mümessekdir, zîrâ keçileri dağlarında pırnâr yaprağı yerler. Ve tiftik keçisi beyâz süd gibi bir gûne teys-i ebyâzdır kim bu kevn-i atlasda eyle mahlûk halk olunmamışdır. ***[358a]*** Sûf ipliği bundan hâsıl olur ve gûnâ-gûn elvân pâdişâhlar giydüğü hayâl-i reng-âmiz sûflar bu keçi tüğünden hâsıl olur. Ammâ mezkûr keçinin tüğünü makas ile kırksalar ipliği haşîn olur, ammâ keçinin yünün yolsalar ol kadar mülâyim olur kim gûyâ harîr-i Eyyûb Nebî olur, ammâ fakîr keçileri yolarken feryâd [u] figânları evce peyveste olur, ammâ kibârlar anın dahi feryâd etmemesine yol bulmuşlar. İbtidâ keçileri yolacak mahalde kireç ve kül ile suyu bir yirde halt edüp cümle keçileri ol kireçli şerbet ile gasl edüp bilâ-te’essüf cümle tüğleri kopup çırçıplak ve uryân ü büryân u giryân ve nâlân kalup fakîr keçiler cümle bî-mûy kalırlar. Ve sûfu bunun ipliğinden dokuyup cümle zenânesi ve halkının kârı sûf ve muhayyercilikdir.

Keyfiyyet-i mevvâc-ı sûf: Bir kazgan-ı kebîri germâ-germ âteş üzre koyup kazgan içine murâd edindikleri elvân boyalar içre kazganın nısfına dek su koyup ağaçdan binâlar üzre deste deste sûfları korken her sûfun birer katı içre birer ağaç çöpleri koyup deste deste sûflar kazgan içre yerleşdirüp kazganın ağzın kapayup etrâfın hamîrle sıvayup germâ-germ âteş edüp bi-emrillah ol kazgan içre buların te’sîri buhârı sûflara urup sun‘-ı Hudâ gûnâ-gûn izler olur kim Mânî ve Behzâd kalemin çekmede âcizlerdir. Bu sûf dahi Engürü‘ye mahsûsdur. Edîm-i arzda bir diyârda olmak ihtimâli yokdur. Frenk veled-i zinâları bu Engüri keçilerinden Frengistân’a götürüp hayâl iplik eğirüp sûf dokumak murâd edindiler. Bi-emrillah keçiler bir senede bayağı tüğlü keçiler oldu ve dokudukları şeyleri sûf olmayup mevc vermeğe kâdir olmadılar. Âhir Engürü‘den eğrilmiş sûf ipliği alup Frengistân’a götürüp sûf idelim dediler, olmayup âhir ruhbânlar içün hâlâ sûf gibi hayyâl mevcsiz siyâh rukla şâlı dokurlar. Ahâlî-i Engürü, Hacı Bayrâm-ı Velî‘nin kerâmetidir ve âb [u] hevâmızın letâfeti hükmüdür, derler. Hakkâ ki rub‘-ı meskûnda nazîri yok sûfları olur ve muhayyeri dahi meşhûrdur. Ve Engürü kerpiçi dahi meşhûrdır. (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–) (–)

Ve halkı ekseriyyâ tüccâr-ı berr [u] bîhârdır. İzmir'e ve Frengistân'a ve Arabistân'da, Mısır'da ve yedi iklîmde sûf makbûl olmağıla halkı seyâhat ile ticâret ederler. Ermenisi ve Yahûdîsi gâyet çokdur. On mahalle Ermeni ve iki cemâ'at add olunur Yahûdîleri vardır. Ammâ Urum ve Kıptî azdır. Bâğı azdır ammâ bâğçeleri çokdur. Lâkin sahrâlarında kurâları ma'mûr ve cümle ahâlîsi ankâ ve mesrûr buk'aları hûb ve halkı garîb-dost ve mahbûb u mergûb kurâlarında mezra'aları vâfir ve hayrât [u] berekâtları mütekâsir ve ni'metleri firâvân ve uyûn-ı enhârları cârî ve revân bir belde-i ma'mûr [u] âbâdân kim kal'ası ve şehri lâ-nazîrdir. Allahu Te'âlâ inkırâzu'd-devrân dest-i Âl-i Osmân'da mü'ebbed ide. *Âmin, yâ Müste'ân.*

Ve mine'r-rü'yâ-yı sâliha: Hakîr Evliyâ ol gün ki kal'a-i Engürü'ye dâhil olup ibtidâ âsitâne-i Hacı Bayrâm-ı Velî'ye varup ziyâretiyle müşerref olup bir hatm-i şerîfe şürû' edüp konağımıza gelüp ba'de'l-ışâ evrâd [u] erkânımız edâ edüp du'â-i istihâre ile hâb-âlûd olup menâmımda görürüm kim bir orta boylu, sarı sakallı aselî hırka-i peşmîne giymiş, başında aselî külâh-ı veledî üzre on iki dolama destâr-ı Muhammedî sarmış gelüp eydür: "Bak a oğlum! Lâyık mıdır kim benim tilmîzim olan Kösec Bayrâm-ı Velî'ye giderken beni basup geçesin, anı ziyâret edüp bir hatme mübâşeret idesin. Bana bir Fâtîha tilâvet edüp geçmeyesin, lâyık mıdır?" dedi. Hakîr eyitdim "Sultânım cenâb-ı şerîfiniz kimdir? Ben sizi bilmem ve kande sâkin olursun?" dedim. Anlar eyitdi "Âlem-i fetâlığında Güleşciler Tekyesin'de ve Sultân Murâd huzûrunda pehlivânlara du'âcılık ederken "Engürü'de er yatır, Rûm'da Sarı Saltık, demez miydin. İşte Engürü'de Er Sultân benim. Aşağı tahta'l-kal'a kurbunda Odunbâzârında bir kesîf kubbe içinde kaldım. Anda gelüp beni ziyâret edüp bir Fâtiha'yla şâd eyle. Sen dahi dünyada ve âhiretde şâd [u] ber-murâd olasın. Sabâh namâzından sonra sana bir âdem göndereyim, hemân bana benzer, anın ile el ele verüp bu şehr içre reftâr ederek bana gelüp ziyâret eyle. Selâmün aleyküm" deyüp gâ'ib oldu. Hemân hâbdan bî-dâr olup pâk âbdest alup vakt-i sabâha muntazır durup ba'de salâti'l-fecr paşadan bir mehter-i enderûn gelüp "Buyurun tahta'l-fıtûra" dedi. "Hayır oğlum! Bu gün sâ'imim" deyü mehteri savdım. Hemân anı gördüm, ahşam vâkı'amda gördüğüm kimesne çıkageldi. Selâm verüp "Evliyâ Çelebi, siz misiz? Buyurun Er Dede Sultân vâkı'amızda bizi size gönderdi. Ziyâretine gidelim" dedi. Ammâ sözü gûya yer altında zîr-i zemînden çıkar. ***[358b]*** Hakkâ yüzü münevver ve sözü şîrin mü'essir, hemân ferâcem giyüp Bismillah ile kapudan taşra çıkup piyâdece giderken ilerü şehri içre on bir mahalde medfûn kibâr-ı evliyâullahları ism [ü] resimleriyle söyleyüp ziyâret etdirüp ba'zısına "bizim çerâğımızdır" der, ba'zısına "Azîzim Hâmid Efendi halîfesidir" deyü elime yapışup ziyâret ziyâret gezdiklerimiz de inşâallahu Te'âlâ tahrîr olunur. Hemân kim elime yapıştı, elinde aslâ kemiği yok idi. Ne cânibe eğsem hamîr gibi eğilirdi. Hemân elin elimden çeküp sağ eliyle bir ziyâret gösterdi ve yine elime yapışdı. Ba'zı âhirete müte'allık kelimâtlar ederek Odunbâzârı nâm bir mahalle vardıkda meydânın cânib-i garbîsinde bir kubbe-i sağîr nümâyân olup "İşte Er Sultân kubbesi şudur" deyü sâğ eliyle gösterüp hakîr dahi ol tarafa nazar edince bir dahi yanıma bakdım, ol kimesne gâ'ib olmuş. "Bre meded ben anın elin elimden koyurmasam gerek idim. Bre meded hâlim neye müncer olur" deyü cânib-i erba'aya vakt-i seherde serâsîme olup gezerdim. Hemân ol şahsı gâ'ib etdiğim bir şâhrâh-ı azîm idi. Önümde ve ardımda görünmeyüp gâ'ib olmuşdu. İmdi şu keçe kaplı küçük kapudan içeri girmiş ola, deyü hemân kapuyu açup içeri girdim. Meğer ne gördüm, bozahâne imiş. Bu kadar paşalı ve bu kadar harbende ve harkeşân ve

kimi çöğür ve kimi tambura çalup bir hây-hûy kim ta‘bir ü tavsîf olunmaz. Hemân biri “Evliyâ Çelebi! Gel bir bozacığımız iç” dedi. “Hay benim bozahâneye girdiğim gördüler” deyü hicâbımdan yire geçdim. Hemân taşra çıkup doğru Er Sultân kubbesine varup bâbın açup içeri girdikde “Esselâmü aleyküm yâ pîr-i azîz” deyü bükâ ederek atebe-i süflîsine bu âsî yüzüm rûmâlîde kılup eyitdim “Ey Sultânım! Vâkı‘ama girüp sana bir mürşid-i kâmil vesîle görderirim dedin, ahde vefâ edüp gönderdin. Henüz irşâd olmadan elimden aldın. Kapuna yüz süregelüp ziyâret etdim. Habîb-i Hudâ aşkına beni dünyâ ve âhiretde mahrûm koma. Allah ile ahdim olsun, rûh-ı şerîfiniçün bir hatm-i şerîf tilâvet ideyim” deyüp bir hatm-i şerîfe başlayup kabr-i şerîfinin sandûkası olan yeşil sûf ile mestûr zarfının altına girüp, “Himâye yâ Er Sultân, himâye” deyüp girdim. Ol sâ‘at hâb-âlûd olup eyle gark-ı arak olmuşum kim esbâblarımdan taşra ter çıkup mukaddemâ yine vâkı‘amda gördüğüm gibi Er Sultân’ı evvelki eşkâliyle görüp selâm verdi ve aleyk alup eyitdim: “Sultânım! Bana vesîle gönderdiğin âdemi yitirüp bî-vesîle kalıp kapuna geldim. Beni teh-dest koma” dedim. Hemân eyitdiler: “Sen hâfız-ı Kur’ân olduğundan ve muhibb-i evliyâ olup kibâr-ı evliyâullahın âsitânelerine yüz sürdüğünden mahrûm kalmazsın. Biz sana muhabbetimizden vâkı‘ana girüp sana vesîle göndeririz. Anın eline yapışup bre gel dediğim sabahısı yine ben varup eline yapışdım. Seni tarîk-ı hakka götürür mürşid-i kâmil kim elem çekme âkıbet yolun selâmetle sırât-ı müstakîmdir. Ammâ sen de bu avânlar ile gezerken istikâmet edüp fukarâ ve zu‘afâya merhamet üzre olup avânlardan halâs etmeğe sa‘y eyle ve paşana söyle benim himâyemde olan Engürü‘ciğimde kapanup celâlî olup civârımda olan ibâdullahları müte’ezzî etmesin ve sana Cenâb-ı Bârî seyâhat-i tâm, âhir nefesde îmân verüp şefâ‘at-i Resûlullah’ı nasîb edüp sıhhat-i bedenle cihânı geşt ü güzâr etdükçe azacık ta‘âm ye ve azacık söyle ve az uyu ve ilme çok amel eyle. Netîce râh-ı hakkı bulmağa lâzım olan ameldir kim Cenâb-ı Bârî Kur’ân-ı Azîm’inde âyet, [141] buyurmuşdur. Bu nasîhatlarımı tut ve hukûk-ı vâlideyni ve bizi hayr du‘âdan unutma, pîrlere ri‘âyet eyle. Yürü Allah işin râst getirüp âkıbetin hayr ola.” Bu niyyete el-Fâtiha deyüp Fâtiha-i şerîfi tilâvet edüp dest-bûs ederken türbe-i pür-envâr kapusundan bir kütürdü kopup “Ya bu türbenin türbedârı yok a” derken hâbdan bîdâr olup Er Sultân’ın sandûkası sûfu altından çıkup mest [u] medhûş sır sıklam tere gark olmuşum. Meğer türbe-i şerîfe vâfir zâ’irler gelüp “Siz türbedâr mısız” dediler. “Belî bu âsitânenin huddâmı olduk” deyü anlar dahi ziyâret edüp hakîr vedâ‘-ı Fâtiha’yı tilâvet edüp yine bâb-ı sa‘âdetin sedd edüp bükâ-âlûd olarak konağıma gidüp dosdoğru bu vâkı‘ayı paşaya dedim. Hemân paşa “Estağfirullah [142],” deyüp “Tiz bölükbaşılara ve sekbân ve sarıca askerlerine verilen cebehâne tüfenkleri ve silâhların getirsinler. Bize kal‘a-i Engürü‘ye kapanup celâlî olmak şimden gerü harâmdır” deyü cümle silâhları askerî tâ’ifelerinden alup âsûde-hâl oldu. Meğer Paşa dahi benim gördüğüm Er Sultân vâkı‘asın gördüğün hakîre nakl edüp vâkı‘alarımız vâkı‘ olup mutâbık geldi. Meğer paşanın dimâğında Engürü‘de kapanup celâlî olmak râyihacığı var imiş. Ba‘dehû bu Er Sultân’ı ve Hacı Bayrâm-ı Velî Sultân’ı ziyâret etmeği üzerime iltizâm edüp şürû‘ etdiğim hatm-i *[359a]* şerîfleri temâm edüp,

Engürü‘de âsûde olan kibâr-ı evliyâullahın merkad-i pür-envârları ziyâretlerin ayân u beyân eder: Evvelâ kutb-ı muhteşem, rükn-i muhterem, zâhid-i zemâne, âbid-i yegâne, nâtık-ı hakâyık, nâsıh-ı halayık, kıdve-i ricâl, nokta-i kemâl, şeyh-i ale’l-ıtlâk, kutb-ı

istihkâk, ma‘den-i hikmet-i Rabbânî, sâkin-i külbe-i Sübhânî **eş-Şeyh Hazret-i Hacı Bayrâm-ı Velî**, *kaddesenallahu bi-sırrıhi’l-azîz.*

Bi’z-zat kendüleri nehr-i Çubuk kenarında Sol köyünde vücûda gelüp Şeyh Hâmid hazretlerinden cihâz-ı fakrı kabûl edüp anların irşâdıyla niçesine kutbü‘l-aktâb olup niçe bin keşf [u] kerâmetleri zâhir ü bâhir olmuş ulu sultândır. Hattâ seyâhatle sene (–) târîhinde Sultân Yıldırım Hân-ı Gâzî‘ye gelüp teberrüken binâ etdüğü ma‘bed-i kadîm Eski Câmi‘de kürsîye çıkup va‘z [u] nasîhat etdikleri kürsîleri hâlâ Eski Câmi‘-i pür-nûr içinde durur bir kürsî-i muhteremdir. Niçe kerre bu kürsî-i münîf üzre ba‘zı meşayih fudulluk edüp teberrüken va‘z u nasihate çıkup nutka kadir olmayup hasr olup nüzûl etmişlerdir. Zirâ ol seccade üzre celse-i hafîfe etmeğe müsta‘id şeyh gelmemişdir, değil kim bî-bâk u bî-pervâ va‘z u nasihat ide. Bayrâm-ı Velî böyle bir ulu sultândır. Ba‘dehû Yıldırım Hân asrında dâr-ı bâkîye irtihâl edüp derûn-ı hisâr-ı Engürü‘de tekye-i pür-envârında bir müzeyyen ve mükellef ve mükemmel kubbe-i pür-envâr içinde medfûn oldukları bâlâda tekyeler evsâfında tarîkleri ve tekyeleri ve tarîklerinin ahvâlleri tahrîr olunmuşdur. *Rahmetullahi aleyh.*

Andan ziyâret-i sâhib-i da‘vetü‘l-müstecâbe, matla‘-ı envâru’l-kerâme, mazhar-ı envaru’t-tarîka, kâşif-i esrâru’l-hakîka, ber-tâlibân-ı târîk-ı îkân ve sârbân-ı rahîk-ı irfân **eş-Şeyh Hazret-i Er Sultân:** İsm-i şerîfleri Mahmûd’dur. Yine derûn-ı Ankara’da rahm-ı mâderden müştakk olmuşdur. Tarîk-i Kâdirî‘de Şeyh Hâmid hazretlerinin şeyhlerindendir. Niçe bin keşf [u] kerâmetleri âşkâre olup hamd-i Hudâ bu hakîre dahi ziyâreti müyesser olup vâkı‘amızda görüp dâr-ı bâkîde iken irşâdlarıyla behre-mend olduk. *Rahmetullahi aleyh.* Derûn-ı Engürü‘de Ağaçbâzârı‘nda bir kubbe-i müfîd [ü] muhtasarda âsûdedirler. Ziyâretgâh-ı hâs [u] âmdır. *Kuddise sırruhu.*

Andan Engürü kal‘asının cânib-i şarkîsinde kal‘aya hâ’il bir kûh-i bâlâ üzre **ziyâret-i makâm-ı Hazret-i Hızır:** Ehl-i beledin teferrücgâhı cihân-nümâ bir kubbe-i âlîdir kim cümle sahrâ-yı Engüri sahîfe-i evrâk-ı nakş-ı bukalemûn-misâl nümâyândır.

eş-Şeyh Hüsâmeddîn: Ahmed Sârbânî halîfesidir. Engürü kal‘asında haps iken “Sabâh bizi defn edin” buyururlar. Sabâhen mahbûshânede deyyâr-ı cân u cinn yok iken bir sarı hurma lifi kefenine sarılmış mağsûl ve mu‘attar merhûm olmuş bulunup cümle ahâlî-i Engüri âlem-i hayretde kalup hâlâ zâviyesi hatîresinde medfûndur.

eş-Şeyh Kâtib Salâhaddîn: İlm-i nücûmdda gûyâ Fisagores-i Tevhîdî idi. *{Melhame* ve *Ta‘bîrnâme* misillü te’lîfâtları vardır. Murâd-ı Sânî meşâyihlerindendir}

Bu ziyâretlerden mâ‘adâ şehr-i Engürü‘nün enderûn [u] bîrûnundan niçe bin musannifîn ve mü’ellifînden ulemâ ve sulehâlar ve kibâr-ı kümmelîn evliyâlar medfûndur. Ammâ bir kaç gün müsâfir olmamız sebebiyle bu kadarca tahrîr olundu. *Rahmetullahi aleyhim ecma‘în.*

Ba‘dehû Engürü‘den hareket üzre olmağa tuğlar konakcıyla gidüp hakîr sebük-bâr kalmamız içün hacı babadan aldığımız bir katar katırları paşaya bir kîse guruşa bey‘ edüp fukarâlara tasadduk etdiğimizin ecr-i cezîlin bulduk zirâ [143] nassı böyle nâzil olmuşdur. Ve cümle bâr-ı sakîllerimi ve âmedânı ve Cenâb-ı Bârî‘nin hazâ’in-i gaybından harâmîler yatağı mezkûr Hacı Baba yediyle ihsân etdüğü eşyâları cümle hânemiz sâhibi veliyyü‘n-

ni‘am Kederzâde efendimize Allah emâneti koyup yedi aded memlûk-i pür-silâh ile ve bir aded sebük-bâr seyishâne ile kalup ale’s-sabâh göç olacak mahalde ânî gördük, sabah namâzında şehr içre bir velvele ve bir gulgule ve bir feryâd u feza‘ u çeza‘ kopup bir Allah Allah ve bir hay-hûy kim zemîn u âsumân dir dir ditredi. Bre nedir aslı, derken hemân bu kadar âdem ayağa kalkıp “Biz paşadan hoşnuduz, cürmü yokdur” derler. Bir fırkası dahi “Emîr pâdişâhındır. Varvar ile birlik olmuş celâlîlerdir, tevâbî‘leri harâmîlerdir”. Meğer Paşanın katline hatt-ı şerîf ile hünkâr kapucubaşılarından Mustafâ Ağa kırk kapucuyla gelüp cümle kal‘a kapuların sedd edüp nefîr-i âm dellâlların nidâsın etdirir. Hikmet-i Hudâ, paşa ol gice bir muhavvif ve muhâtara vâkı‘a görüp bir sarrac ile tebdîl-i câme olup birer esb-i tâzîye süvâr olup Seydî Battâl Gâzî pederi Hüseyin Gâzî ziyâretine kal‘a kapusu açılınca tebdîl-i kıyâfet giderler. Ekseriyyâ mu‘tâdı bu idi. Bu kadar halk kapucubaşıyla paşanın sarâyın basup bulamadılar. Şehrin enderûn [u] bîrûnunu ol kadar tecessüs etdiler kim mümkün olup nâm [u] nişânından haberdâr olamadılar. Bu haberi paşa istimâ‘ edüp gayrı şehr-i Engürü‘ye dâhil olmayup şehrin şimâli tarafında Erkeksu nâm mahalle varup bir re‘âyâ ile Kethüdâ Alî Ağa’ya bir kâğıd gönderüp bayrak askerlerin *[359b]* istemiş. Berü tarafda paşayı bulmayıcak kal‘a kapuları açılup şehr içre dellâller nidâ edüp “Vây ol paşalının hâline kim bu sâ‘atden gayrı bulunurlarsa mâlları garet olunup kendileri katl olunmasına fermân-ı şehriyârî sâdır olmuşdur” deyü cümle paşalıyı mübâşirler ile nefy-i beled etdiler. Paşalının dahi cân-ı azîzine minnet kim minâreli şehre girmeyeler. Hakîr dahi hâne sâhibimizle vedâlaşup Hacı Bayrâm-ı Velî ve Er Dede Sultân’ı dahi vedâ‘-ı ziyâret edüp Engürü‘den cânib-i şimâle 7 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Erkeksu: Engürü nâhiyesinde iki yüz hâneli ve câmi‘li ve mükellef hânlı bâğsız ve bâğçesiz, kaya dibinde ma‘mûr u âbâdân bir karye-i müselmânlardır. Andan (–) sâ‘atde,

Evsâf-ı menzil-i kasaba-i azîm Istanoz: Engürü paşasının subaşılığı hükmünde yüz eli akçe nâhiye kazâlarından Murtatova nâhiyesi hudûdunda iki cânibi evc-i âsumâna çıkmış daracık derenin kenarında bin hâneli, bâğsız ve bâğçesiz, câmi‘li ve hammâmı ve suk-ı sultânîsi muhtasar bir kasaba-i ma‘mûrdur. İçinden nehr-i (–) cereyân eder. Bu kasabanın iki başında azîm kapuları var imiş. Sultân Mehemmed-i Sâlis asrında Celâlî Karayazıcı, kapuları kal‘ edüp şehri nehb ü gâret etmiş. Eğer ol kapular ta‘mîr olunsa bu kasabaya bir tarafdan zafer mümkün değildir. Zîrâ iki tarafı kehkeşân-âsâ semâya ser çekmiş yalçın yalama kızıllu ve sarı şâhin ve zağanos ve miskî kartal âşiyânları kanâre kayalardır kim âdem bakmağa cür’et edemez. Van ve Şebin ve Mardin kal‘ası kayaları gibi mehîb ü muhavvif ibret-nümâ kayalardır. Kimi kûh-ı Bî-sütûn gibi altı boşdur, kimi ejderhâ gibi yukarıdan aşağı süzülmüş, kimi arslan-sıfat, kimi fil cüssesi gibi gûnâ-gûn acebe-heybet kayalardır. Bu kasabanın ekseriyyâ re‘âyâları Ermenilerdir. Bin aded sûf ve muhayyer işlenir dezgâh vardır, derler ammâ dere içi olmağıla hevâsı gâyet ıssıdır. Lâkin latîf muhayyeri olur, memdûhdur ve Ermeni kızları meşhûrdur. Ve mağaraları var kim içinde biner ad[ed] atlar bağlansa müstevfâ sığa[r]. Ve zamân-ı kadîmde bir yalçın kaya üzre harâbe kal‘acığı vardır. Hikmet-i Hudâ bu şehre girdiğimiz gün âdem deryâsı cem‘ olmuş. Meğer ip cânbâzlarının teferrücleri var imiş.

Temâşâ-yı üstâdân-ı pehlivân-ı resen-bâzân

Kırk senede bir cümle resenbâzlar ale'l-ittifâk cem‘ olup birbirlerini yola çeküp imtihân etmekiçün bu Istanoz deresinde ve Anadolu'da Gedüz şehri kal‘ası kayasında kârhâne kurup resen-bâzlık ederler. Bizler dahi işsiz güçsüz âdemler bu dere içinde temâşâlarına varup ânî gördük, ebr-i kebûdlarda nihâyet bulmuş yalçın kayalı dar boğazda kayaların tâ zirve-i a‘lâsında bir kayadan bir kayaya Frengi habl-i metînleri kayd-bend edüp ipleri kayalar kesmesin deyü resenlerin iki başına postlar bağlayup mu‘temed âdemleri silâhlarıyla komuşlar kim üstâd icrâ-yı ma‘rifet ederken bir hasımı ipi kesmeye deyü nigehbânlar ta‘yîn etmişler. Kayaların tahtânîsinde ve fevkânîsinde niçe bin âdemler cem‘ olup kayalar benî Âdem ile pür-nakl olmuş ve aşağı şehr içinde cereyân eden nehir kenarında bir hafta mukaddem soffa ve serîr ve mastabalar yapmışlar ve küşâde yerlere hayme ve hargâhlar kurmuşlar, bu kadar bin mahlûk-ı Hudâ temâşâya durmuşlar. Ve tarafeynde Engürü paşasının mehterhânesi kütür kütür döğülüp du‘â ve senâdan sonra ibtidâ pehlivânlar birbirlerin meydân-ı muhabbete da‘vet edüp ser-çeşmeleri Üsküdarlı Cânbaz Sipâh Mehemmed Çelebi Bismillah ile koca ve irice eline terâzûsün alup kârhâne başına varup bir gülbâng-ı Muhammedî çekdirüp ol kayalar içre sadâ-yı Allah Allah evc-i âsumâna peyveste olup dağlar ra‘d-vâr güm güm sadâ verirken tabllara tarralar urulup bu kerre Koca Mehemmed Çelebi o incecik imtihân habli dedikleri resen üzre berk-i hâtif gibi seğirderek şakılayup eyle giderken hemân kârhâne reseninin ortasından tarfetü‘l-ayn içre bir gûne gerü döndü kim gûyâ bir tâzî önünden tavşan döner gibi sihr-i halâl edüp döndükde cemî‘î âşıkân-ı sâdıkân sıdk-ı derûn ile "aleyke avnullah yâ pehlivân" deyüp cümle ehl-i teferrüc engüşt-ber-dehen edüp âlem-i hayretde kaldılar. Meğer cemî‘î pehlivânlar mâbeyninde yıldırım gibi giderken ip üzre gerü dönmek makdûr-ı beşer değil imiş. Netîce, üç kerre bu gûne arz-ı ma‘rifet edüp du‘â-i hayr [ü] senâ ile gıjlayup nüzûl edüp çergesine gelüp karâr etdi ve huddâmları pârsâ-yı Muhammedîye çıkup akçe devşirmeğe başladı. Andan Ispartalı Pehlivân Civelek Alî üstâd-ı atîklerden imiş. Pehlivânbaşı huzûrunda baş yire koyup du‘â ile ol dahi ser-i kârhâneye gelüp cemî‘î pehlivânların arz-ı ma‘rifetleri ellerinde terâzûyu mîzân-vâr berâber tutup gitmekdir ammâ bu Civelek Alî terâzûyu ucundan sağ eline alup bir ucun aşağı sarkıdup bir hâl üzre berk-i hâtif gibi ubûr etdi kim cümle pehlivânlar ve temâşâciyânlar "Bu dahi makdûr şey değildir" dediler. Menzil başına bu üslûb üzre varup andan terâzûyü yine ucundan sol eline alup yine bir ucun aşağı sarkıdır. Bu kerre avdet ederken gerü gerü gelirken cümle halk ***[360a]*** "Allah âsân getire" deyü feryâd etdiler. Bî-bâk ü bî-pervâ halkın hüsn-i teveccühüyle gerü gerü yine menzilbaşına gelüp çârmıhdan sernigûn sıyrılup ser-çeşme önünde zemîn bûs edüp ser-çeşme "Bârekallah pehlivân" deyü bağrına basdı. Andan Harputlu Pehlivân Şücâ‘ terâzûsü iki destinde iki desti, mâ'-i zülâl ile mâl-â-mâl gidüp geldikde destiler destinde iken bir çârmıhdan kendüyü aşağı eyle uçurdu kim cümle ehl-i teferrüc "Vâh pehlivân" deyü acıdılar. Bi-emrillahi Te‘âlâ vücûduna bir zarar isâbet etmediğinden mâ‘adâ iki elindeki destileri bile şik[es]te olmadı. Meğer bir san‘at ile uçdu kim cümle âlem halkı hayretde kalup ser-çeşme huzûrunda el arkası yerde etdikde ser-çeşme "Hezâr ahsend ey pehlivân Şücâ‘" deyü elin bûs etdi. Andan Tokatlı Hasan-ı Tavîl Pehlivân, Hindistân pâdişâhı huzûrunda isbât-ı vücûd etmiş, sinni yetmişe yetmiş bir pîr-i merd-i hıredmend ve üstâd-ı zû-fünûn-ı derd-mend idi. Ol dahi ser-çeşme destin bûs edüp ayağında yeni kubâdî pâbuç ve başında mutallâ dülbend üzre bir kâse-i Mertebânî su ve

eyninde kırmızı çuka-i muvahhidî ferâce, elinde terâzûsü yok. Muvahhidînin iki yenlerine terâzû gibi yapışup geçüp gerü döndü. Ammâ cümle temâşâcıların aklı gitdi. Andan Gergerli Pehlivân Sührâb, ayağında yüksek ayaklı avret na‘lini, omuzunda bir sığır danası, lâkin kolu üzre terâzûsü ile ubûr etdi ve avdet etdi. Hakkâ ki na‘lin ile ol rakîk habl üzre ubûr etmek pehlivânlıkdır. Andan Mağribli Pehlivân Nâsır, gözleri bağlı, omuzunda bir huddâmı tabıl çalarak ellerinde terâzû ile güzer etdi. Andan Arabgîrli Pehlivân Selîm, kisbetinden mâ‘adâ vücûdu uryân, iki elinde birer çakmaklı kol tüfenkleri atup ubûr eyledi. Karşuda yine tüfenkler sıkılayup avdetde yine tüfenkleri atarak geldi. Andan Cirbeli Pehlivân Nasreddîn, kâküllerinden kârhâne ipine asılup elinde karpuz gibi müdevver bir şey var, anı bir ip ile fırlak gibi dönderdikce pehlivânın perçeminde bağlı olan halka kârhâne ipinden kaya kaya pehlivân asılı perçemiyle gitmede. Ammâ ne terâzû var ve ne ayakları ip üzredir. Hemân saçından asılmış, elindeki karpuz gibi şey’i çevirdikçe karşu tarafa gidüp geldi. Buna bir ferd-i âferîdenin aklı ermedi. Andan ser-çeşme şâkirdi Galatalı Kızkapan Pehlivân Süleymân, kisbetiyle ser-çeşme önüne gelüp çârkûşe bir sandûk[a] girüp cümle halka gösterdi. İçinde aslâ bir şey yok. Bir tahta, içi kâğız kaplı küçücük sandûk idi. Ol sandûku bir demir halka ile kârhâne ipine asup kendüsü sandûk içine girüp gâ’ib olup sandûk ipde mu‘allak kaldı. Ânî gördük, berk-ı hâtif gibi sandûk karşu çete varup geldi ve Pehlivân Süleymân taşra çıkup ser-çeşme huzûrunda temennâ etdi. Bu kâra dahi bir zî-aklın idrâki irmedi. Hulâsa-i kelâm üç gün üç gicede yetmiş aded üstâd-ı resen-bâzlar arz-ı ma‘rifet etdiklerin tahrîr eylesek meddâh-ı resen-bâz olmuş oluruz. Ancak murâd [u] merâm bu kadarcıyla iktifâ edüp üç yüz kadar şâkirdlerin başka çıkarup pîr-perver etdiler. Bundan gayrı her halîfe niçe bin lu‘bede-bâzlık etdiler ve üç günde cümle halkdan ve kasaba Ermeniler’den altı yüz sûf ve bu kadar muhayyer kâr edüp paşa efendimizden bir kîse guruş ihsân aldılar, *ve’s-selâm.*

Bu kasabada bu temâşâları edüp cem‘iyyet-i benî Âdemden nâm u nişân kalmayup âsûde-hâl dururken paşa kapusunda bir hây hûy kopdu. Meğer Âsitâne tarafından yigirmi kapucu ile ser-bevvâbân-ı dergâh-ı âlîden bir kapucubaşı gelüp paşaya haber etdiler. Cümle asker kat-ender-kat olup paşa huzûruna kapucubaşı kığırup geldikde yüz bin ta‘vîz ile girüp zemîn bûs edüp cümle keçeli kapucular kelb-i sarîh gibi taşrada kalup kapucubaşı yalnız paşa yanında kaldı. Zîrâ Çorum şehrinde paşaya hücûm eden Berber Bayrâm kapucubaşıdan ibret alındı. Ba‘dehû kapucubaşı emirleri paşanın kapucular kethüdâsı Alî Ağa’ya verüp meğer Hezârpâre Ahmed Paşa tarafından emr-i şerîf gelüp “Düstûr-ı mükerremim Mehemmed Paşasın, emr-i şerîfim vardıkda bir ân ve bir sâ‘at durmayıp Erzurûm Karsı eyâletin sana ihsân etmişim. kızılbaş-ı bed-ma‘âşın ol taraflarda ısyân u tuğyânı zâhir olmağıla ol serhadlere gitmek elzem-i levâziminden olmağıla ağırlığın bırağup ılgar ile varup eyâlet-i Kars’a mutasarrıf olup alâmet-i şerîfeme i‘timâd kılasın” deyü bu mü’ekked emr ile Mustafâ Ağa gelüp emr-i pâdişâhî kırâ’at olundukdan sonra paşa “Emr pâdişâhındır, nola” deyüp ol ân İmâd Ağa’ya bir kîse-i guruş verüp “Tiz tûğlar gitsin” deyü fermân edüp İmâd Ağa’yı yolladı. Meğer Engürü‘de paşanın katline nefîr-i âm getiren bu Mustafâ Ağa imiş. Paşa emre aslâ itâ‘at etmeyüp Istanoz’dan Murtat ***[360b]*** ova câniblerine doğr[u] gitmek fermân olup ol sâ‘at Varvar Alî Paşa’dan muhabbetnâmeler ile kapucubaşılarından Melanlı Huseyin Ağa geldi. Netîce-i mektûb-ı muhabbet-üslûb budur kim “Benim veliyyi ni‘amın oğlu efendim, sultânım! Mesmû‘umuz oldu kim Erzurûm’dan ma‘zûl olalı bu şiddet-i şitâda niçe berzahlar çeküp meşakkat-i râh

çekerek Kızılırmak geçidinde azîm hasâreler çeküp vâfir âdemleriniz gark-ı âb olmuşdur. El-hükmülillah. Hemân sizler sağ olasız. İnşâallahu Te‘âlâ an karîbi’z-zamân Cenâb-ı Bârî yârı kılup ivazın eder. Bizim ahvâl-i pür-melâlimizden su‘âl ederseniz Âsitâne tarafından bir kapucubaşı hatt-ı şerîf ile Sivas’a gelüp İpşir Paşa oğlumuzun hâtûnu ki Gürcîstân’da Mavrol Hân’ın kerîmesi Perîhân’dır, anı bizden emr-i şerîf ile Sultân İbrâhîm Hân vezîri Ahmed Paşa ilkâsıyla kerreteyn evâmir u hatt-ı şerîfler vârid olup *nâ-şer‘îdir* deyü vermeyüp Tokat kal‘asında dizdâra verüp cümle ulemâ ve sulehâ ve meşâyihlere emânetullah deyü sicille kayd edüp verdim. İpşir Paşa oğlum bu ahvâli istimâ‘ edüp mektûb-ı dürerbâr gönderüp buyurmuş kim ‘benim efendim ve peder-i azîzim, Allah senden râzî ola. Ehlimi vermemişsin. Eğer verirsen dü cihânda iki elim yakandadır ve rûz-ı mahşerde mes’ûl olursun ve eğer bu husûs içün pâdişâh tarafından bir ser-encâm çekersin. Her ne gûne maksûd [u] merâmına göre yoluna bin cân ile yüz bin baş ve İpşir oğlunun başı yoluna fedâdır’ deyü mektûbları geldi. Bu mahallerde İpşir’in hâtûnun pâdişâha nâ-şer‘î vermediğim pâdişâhın mesmû‘-ı hümâyûnları olıcak Sivas’dan bizi ma‘zûl edüp iki def‘a katlimize hatt-ı şerîfler gelüp avret hatıriyçün avret sözüne uyan avretden kötüdür, deyü hamd-ı Hudâ başımız vermeyüp Sivas’dan ma‘zûlen yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrâsında basîret üzre olup meks edüp günden güne tevâbî‘lerimiz gelüp cem‘ olmadadır. Ve İpşir Paşa oğlum Karaman eyâletiyle gelüp ve niçe ma‘zûl mîr-i mîrânlar ve sâ’ir ümerâlar gelüp cem‘iyyet-i kübrâ ile Üsküdar’a varup şer‘ ile da‘vâmız görüp yetmiş kimesnenin katlin isteriz. Bir vezîr oğlu vezîrsin, mührü sana, Mısr’ı bana, İpşir oğluma Şâm’ı, Süleymân Paşa oğluma Bağdâd’ı, Çavuşzâde oğluma Haleb’i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurûm’u isteriz. İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ‘at durmayup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek biri birimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında cem‘ olavuz ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i livâlar ile yek-dil [ü] yek-cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürğu bir akçeye alarak Âsitâne-i sa‘adet tarafına varup murâfa‘a-i şer‘ olavuz”, deyü eblehâne mektûblar tahrîr eylemiş. Paşa mektûbları kırâ’at edüp hakîre eydür: “Ne ahmak herifdir. Mektûbunda cemî‘î hamâkatin ve bî-tedbîrliğin ifşâ etmek içün hâl-i dilin i‘lâm eylemiş.

{Sebeb-i sûret-i mektûb-ı Defterdârzâde Mehemmed Paşa}

“Tiz devât ve kalem” deyü kilk-i cevâhirin yed-i tûlâsına alup derûn-ı dilinde olan gencîne-i ma‘ânî kuflini küşâde kılup dürr-i cevâhir nisâr edüp *“El-ma‘nâ fî batnı‘s-şâ‘ir”*i [144] zebân-ı hâle getirüp niçe elfâz-ı tumturak ile bir nasîhatnâme ve niçe ta‘n-âmîz san‘at-ı şi‘riyyeli rumûz-ı künûzlu esrâra müte‘allık pendler tahrîr eyledi. Zîrâ kendileri ilm-i inşâda Ünsî-i sânî ve Tâcizâde Ca‘fer Çelebi ve Aliy-yi Ma‘nî idi ve elvân-ı kalem ile hüsn-ı hatta mâlik bir seri‘u’l-kalem ve beyne’l-akrân mümtâz-ı ilm olmuşdu. Ve gâyetü‘l-gâye tîz-dest idi. Hattâ peder-i azîzleri *merhûm ve mağfûrunleh* Mustafâ Paşa, Murâd Hân-ı Râbi’de defterdâr iken kendüler mülâzim ve müderris olmağıla tekmîl-i fünûn edüp ilm-i lügatde Kâmûs-ı Ahterî ve Arûz-ı Me’âlî olmuşdu. Hattâ Arab u Acem’den ve Hind u Belh [u] Buhârâ‘dan Tataristân’a ve Hân’a bir nâme iktizâ etse Mecd Efendi ve Durak Efendi ve Sıdkî Efendi nâmeleri müsevvede edüp bu efendimiz Defterdârzâdeye verüp tashîh ederek kendü hattıyla nâmeler tahrîr edüp her mülûk huzûruna vardıkda makbûl-ı şehriyârî olup elden ele gezerdi. Ve menâsıb-ı âlîlerde iken

aslâ re’îslerine muhtac olmayup cemî‘î evâmir ü arzları ve Şehzâde Mehemmed Hân’ın mevlûdü müjdesin ve sâ’ir kılâ’ın fütûhatnâmeleri ve mekâtiblerin ve sâ’ir mürâselâtı cümle kendi hattıyla tahrîr etdüğünden Varvar Alî Paşa’ya dahi kendiler dest-i hatlarıyla muhabbetnâme yazdılar. Zîrâ Varvar Alî Paşa’nın re’îsi Niksârî Halîl Efendi dahi bir münşî-i mustalah, fasîhu’l-lisân ve bedî‘u’l-beyân ve rumûz-ı künûz, miftâh-ı ma‘ânî ve bir bahr-i ma‘ârif kânı kimesne idi. Ana binâ’en Alî Paşa’ya nâme-i muhabbeti kendiler yazdı. Netîce-i kelâmı oldur kim “Benim peder-i azîzim! Mektûb-ı *[361a]* dürer-bârınızda tahrîr etmişsiz kim bir baş Üsküdar’a dek İpşir oğlum ile ve sâ’ir vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ile gidüp şer‘ ile da‘vâm görürüm, buyurmuşsuz. Da‘vâcın kadı, yarıcun Allah ola, deyü elsine-i nâsda darb-ı meseli ma‘lûm-ı sa‘âdet-mendiniz değil midir. Cenâbınızın hod hasmı pâdişâhdır, pâdişâh âdil gerek kim şer‘ ile da‘vâm var diyesiz. Nâ-şer‘î bir âdemin ehlin almak murâd edinen imâmın mezâhib-i erba‘a fetâvâlarında imâmeti sahîh olmaduğu hod azherü mine’ş-şemsdir. Böyle olan imâma niçe iktidâ edüp niçe mu‘âvemet edüp niçe şer‘ ile da‘vâm vardır dersiz ve umûma muhâlefet kuvvet-i hatâdan idüğü ma‘lûmunuzdur. Atalar sözün tutmayan hatalar demiş, el mi yaman beğ mi yaman demişler ve Sultân Murâd *tâbe serâh* hazretleri merhûmun zamânından berü harem-i hâsda perveriş bulup bu sinn-i sâliniz içre bu kadar menâsıb-ı âlîler zabt edüp bu kadar celâlî ve cemâlî ve zorbalar kim ulü‘l-emr üzre ısyan [u] tuğyân edenlerin kankısı iflâh [u] ber-hurdâr olup müsmir olmuşdur. Ve karîbü‘l-ahd olan Erzurûm’da Celâlî Abaza Paşa bu kadar sene ısyân edüp Sultân Osmân Efendi’min kanı deyü kırk bin yeniçeri kırup şer‘ ile da‘vâm vardır der idi. Şer‘î ve nâ-şer‘î da‘vâsın kim istimâ‘ edüp âhir hâli neye müncer oldu. Ve dahi karîbü‘l-ahd kim vak‘ası mürûr ideli yedi sene olmuşdur, Nasıf Paşazâde Hüseyin Paşa bir yumurtayı bir akçeye alup adl-i adâlet ederim deyü sizin gibi yigirmi bin asker cem edüp Kör Hazînedâr İbrâhîm Paşa ile Kaysariyye altında ceng edüp Nusaf Paşazâde, Hazînedâr İbrâhîm Paşa’yı şehîd edüp niçe bin askerin dendân-ı tîğdan geçirüp bu kadar mâl-ı ganâ’im alıp Hüseyin Paşa mansûr u muzaffer oldum deyü Anadolu gibi arz-ı vâsi‘a sevâd-ı mu‘azzam diyârları bırağup şer‘ile da‘vâm vardır deyü sûret-i hakdan görünüp Üsküdar gibi bir teng dar yire varup şer‘ ile gezerken şerrile askeri târumâr olup arz-ı mukaddes gibi bir vâsi‘atü‘l-aktâr diyârı koyup boğa[z]dan Rûmeli gibi edna’l-arz olan dar yire geçüp Varna kurbuna varup anda girîbânın ele verüp Kara Mustafâ Paşa vezîrin huzûruna dip diri getirüp doğram doğram edüp Hüseyin Paşa’yı şehîd edüp başın Bâb-ı Hümâyûn önüne bırakdılar. İmdi benim peder-i azîzim. Bu mektûb-ı muhabbet-üslûbdan me’âl-i kelâm oldur kim Kara Mustafâ Paşa, mezkûr Nasıf Paşazâde Hüseyin Paşa’yı böyle münhedim edüp katl etdüğü günlerde hâlâ sadrıa‘zam olan Bişin karınlı Semiz Ahmed Paşa anın tezkirecisi idi. Hüseyin Paşa’nın katli cümle bunun re’y [ü] tedbîriyle idi. Hâlâ sadrıa‘zam olup senin hasm-ı kavîn ve adüvv-i cânındır. Elbette Nasıf Paşazâde katli san‘atların sana ve bana edicilerdir. Zîrâ Âsitâne’den âdemlerim geldi. Bâb-ı Hümâyûn önünde Gazze makrameleri üzre altı vezîr ve beş mîr-i mîrân kellesi yatarmış. Sakının, el-hazer el-hazer, şer‘ile Üsküdar’a gelmen. Zîrâ Devlet-i Âl-i Osmân’a nizâm [u] intizâm veren Hazret-i Hacı Bektâş-ı Velî‘dir. Anların halîfelerinden Kemikli Alî Baba nâm bir er-i server, ârif-i billah-ı hünerverdir, Hacı Bektâş-ı Velî, anlara “Var Alî Baba, Üsküdar ile Gekbiziyye mâbeyninde bir püştecik vardır, bu âteş ile bu penbeyi bu hokka ile götür. Tâ ki ol püşte üzre vardıkda âteş penbeyi yakdığı yer senin dâr-ı bâkî makâmındır, anda sâkin ol” deyü Hacı Bektâş Alî Dede’ye bu nasîhatları edüp Alî

Baba'nın üzerine ism-i a'zam tilâvet edüp üfürür. Var Alî Baba makâmında ecel-i müsemmâna dek sâkin ol. Âl-i Osmân üzre ısyân ile seni geçenlerin kemikleri, üzerinde yığılup Kemikli Baba nâmıyla cihân-ârâ olasın, deyü eyle Sultân Velî nefes etmiş ve Hacı Bektâş'dan feyz alup gûyâ ol merkezde kutb-ı ricâl gibi bir mutalsam ulu sultândır. Anı, ısyân ile ubûr edenlerin kankısı iflâh [u] ber-hurdâr olmuşdur? Ve buyurmuşsuz kim İpşir oğlum benimle biledir. Bir kılıma bin kelle verir demiş, sizi eyle inandırmış. Sakının, vallahi i'timâd ve i'tikâd etmen. Baş değil bir taş ve lâş ve lâşî vermez. Zirâ Abaza aşîreti mâbeyninde bir babak soydur. Ve gâyet hasîs ve denî ve le'îm ve korkak kavmdendir. Kendinin dahi cemî'î zamânda bahâdırlığı zâhir ü bâhir olmamışdır. Ve gerçi tütün ve kahve içmeyüp süd içer ammâ eyle bir zâlimdir kim unsuz evün hâmûrun ve ineksiz evün südün bulup içer ve bir kana on bin guruş alır, etdiği zulmü Haccâc-ı Zâlim Yûsuf etmez. Benim peder-i azîzim, anın ipiyle kuyuya inen câh-ı gayyâda kalır. Hilekârdır, cengâver, dilâver [ve] server değildir. Hattâ ma'lûmunuz değil midir kim *merhûm ve mağfûrun leh* Murâd Hân-ı Râbi'in İpşir {Revân kal'ası cenginde} emîr-i ahûr-ı kebîri değil mi idi. Üç yüz aded âdem ile yetmiş kızılbaş-ı bed-ma'âş bunlara râst gelüp dahi kızılbaş ile elleşmeden ve zahmdâr olmadan der-ceng-i evvel üç yüz âdemlerinden hicâb etmeden firâr etdi. Ve üç yüz âdemi ceng [ü] savaş-ı perhâş edüp esîr oldular. Ve İpşir'in akîbince kızılbaşlar düşüp atı kalmadan belinden tîrkeş ve kılıcın ***[361b]*** bırağup piyâde nehr-i Zengî sâhilinde ahşama dek bir bostân içinde pinhân olup ba'de'l-mağrib Ken'an Paşa ordusuna uryânen gelüp Ken'an Paşa bir kat esbâb ve bir kat silâh ve bir at ihsân edüp ceng ide ide halâs oldum, deyü kizb eden kezzâb u mûhenât İpşir değil midir? {Kim ol gün bir kızılbaş kendüye bir hançer uyluğuna urup ol zamândan berü topal olmuşdur. Bir kizbi dahi "atdan tekerlenüp leng oldum" der} Benim pederim, sakın böyle bed-nâm ü güm-i nâ-kem-nâm ile hem-ınân ü hem-dem ü hem-zebân olma ve kimseye i'timâd edüp mahrem-i esrâr edinme. Sana sûret-i hakdan görünüp Âsitâne tarafıyla mansıb-ı âlî içün yek-dil [ü] yek-cihet olup vakt-i hengâmda seni meydânda korlar. Bu gûne pend [u] nasîhatları pederime yazmak küstâhânedir ammâ dâğ-ı derûnumdan cür'et edüp tahrîr etdim.

Nasîhatnâme-i netîce (–) Benim izzetli peder-i azîzîm! Eğer düşmandan suhûletle intikâm alup kelle kurtarmak murâdınız ise adl-i adâlet ederim, deyü tâ Üsküdar'a {varmayınız}. Bu pendlerim eğer makbûl-i şerîfiniz olursa işte bu ciğeri pür-hûn ehl-i hâlim evlâdı ve kardaş yoldaşım olan Vezîria'zam Sâlih Paşa ve kethüdâsı İbrâhîm Paşa ve Sâlih Paşa karındaşı Murtazâ Paşa gibi veliy-yi ni'am-ı akrân [u] emsâlden ayrılmış oğlun Mehemmed fakîr hâlâ on iki bin askerle Engürü altında Kütâhiyye'den ma'zûl Küçük Çavuş Paşa ve Kethüdâzâde Bâkî Paşa ve Dede Osmân Paşa ve Seydî Ahmed Paşa ve Ketağaç Paşa ve Deli Dilâver Paşa ve niçe umerâlar hâlâ benimle inüp binerler. Engürü'ye kapanmak murâd etdim idi. *"El'abdü yüdebbirü vallahu yukaddiru"* [145] mazmûnunca hikmet-i Hudâ kal'adan taşra bulunup kal'ayı üzerime sedd edüp askerimi kırmağa nefîr-i am edüp ahır hamd-i Hudâ halâs olup Istanoz nâm kasabada Mustafâ Ağa nâm bir kapucubaşı emr-i pâdişâhîler getirüp bizi Kars'a göndermek isterler. Emirlerine ığmâz edüp hâlâ Murtatova nâm sahrâlarda serserî olup cenâb-ı şerîfinize intizâr çeküp gezeriz. Böyle olmadan ise ölmek nûrun alâ nûrdur. Hemân Eskişehir altına bu kadar deryâ-misâl asker ile varalım, uralım, yakalım, yıkalım, günden güne cem' olalım. Asalım, basalım, keselim, alalım, askere verelim. Kapularımız askeri bilsinler kim celâlî olup ısyân

etdiğimiz cümlesi suçlu olup kümeden ayrılamayup cân baş ile hizmet ederler. Ammâ bir yumurta bir akçeye almak ile âdemin başına kafadâr âdem cem‘ olmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ammâ her hayme ve hargâhda avret ve oğlan mubâh gerekdir. Böyle olursa bir hayli devletimiz mümtedd olup inşâallah kellemiz kurtarup düşmanlarımızdan intikâmlar alup Âsitâne tarafında ahvâl-i devlet bergeşte olup emîndir kim fülk-i kec-reftâr vefk-i murâdımız üzerine deverân ide ve illâ bundan gayre ilâc yokdur. Ve illâ kendi askerinizle başınıza tedârikiniz görün. Eğer böyle olmaz derseniz mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz küstâhâne tahrîr olunmuşdur, dâmen-i afv ile setr edüp ale’t-ta‘cîl yine mefhûmun bu cânibe mektûbumuz îsâl eden Evliyâ Çelebi kulunuz ile mefhûmun bu cânibe i‘lâm buyurasız. Bâkî olasız bâkî *ve’s-selâm, ale’l-kâmilîn el-âmilîn.*

Engürü kurbunda kasaba-i Istanoz’dan ulaklığıla Tokat’da Varvar Alî Paşa’ya gidüp Varvar ile gelirken Varvar Köprülü Mehemmed Paşa’yı ve Amasiyyeli Kör Hüseyin Paşa ve Kara Sefer Paşa ile ceng edüp Varvar Köprülü‘yü münhedim etdüği ceng [u] cidâli ve menâzilleri beyân eder

Sahib-i devlet efendimizden mektûbları alup kasaba-i Istanoz’dan **Engürü**‘yü ve **Hüseyin Gâzî**‘yi ve **Balıkhisâr**‘ı geçüp **karye-i Sarıalan**‘da meks eyleyüp anda yem kesdirdik.

Andan kalkup **kal‘a-i Kal‘acığ’ı** ve **Şeyh Şâmî’**yi ve **Akçakoyunlu**‘yu ve **kasaba-i Kurdlar**dan Kızılırmağ’ı refâhiyyet üzre geçüp **menzil-i Karakeçili’**de karâr edüp Varvar Alî Paşa’nın Turhal kal‘asından kalkdığın haber alup andan bir menzilde cânib-i şarka ılgar edüp Amâsiyye kurbunda **kasaba-i Gergerân**‘da mülâkât-ı **Varvar Alî Paşa:** Bu kasabanın sene 1057 târîhinde bâlâda Erzurûm menâzillerinde tahrîr olunmuşdur. Bu kasaba sahrâsında, Varvar Alî Paşa kırk elli bin asker-i bî-pâyân ile meks edüp ol ferah-fezâyı hayme ve hargâh zeyn etmiş. Hakîr kanûn üzre ibtidâ kethüdâsına varup mülâkât olup bize vesîle olarak paşanın otâğ-ı nüh-tâkına götürdü. Ne otâk, gûyâ bir serâperde-i Süleymânî‘dir kim cânib-i erba‘asın niçe bin çatal fitilli sekban ve sarıca akrebleri kat-ender-kat otâğı ihâta edüp pür-silâh âmâde durur. Hakîr içeri girüp paşaya yakın vardıkda tîrkeş ve kılıcım taşlayup seke seke huzûruna varup zemîn bûs edüp mektûb-ı muhabbet-üslûbları destine verüp “Defter[dâr]zâde Mehemmed Paşa oğlunuz, huzûr-ı izzetinize selâmlar edüp bu mektûbu gönderdi”, dedikde “Safâ geldin yiğit, hoş geldin” dedikde yine dâmen bûs edüp “otur” dediler. Hakîr hemân *[362a]* celse-i hafîfe edince yüzüme nazar edüp “Bre sen Hâfız Evliyâ Çelebi değil misin ki, Ayasofya Câmi‘inde leyle-i kadrde hıfzen sekiz sâ‘atde hatm-i şerîf edüp merhûm Sultân Murâd *aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân* seni Harem-i hâssaya alup kilârlı etmedi mi” deyice Hakîr “Belî Sultânım! Sultân Murâd Hân’ın çerâğ-ı efrûhtesiyim” dedim. “Şimdi sen paşa oğlumun ne hizmetindesin”. “Vallahi Erzurûm’a giderken mü’ezzinbaşısı idim. Erzurûm’da gümrük kâtibliği ihsân eyledi ve üç kerre Acem diyârına gönderdi ve hâlâ şimdi imâmeti hizmetinde muk[te]dâ-yı nâs ve muhâsibi ve enîsi ve hem-celîsiyiz. Zîrâ âlem-i sabâvetden berü merhûm pederleri zamânından beri bir yerde hâsıl olduğumuzdan mahrem-i râz olduğumuz içün hakîri sultânıma gönderdi”. “Safâ geldin, hoş geldin”. Cümle iç ağalarına kiş kiş deyüp paşa ve hakîr tek ü tenhâ kalup eydür: “Şimdi paşa oğlumu ne mahalde bırakdın”, “Sultânım! Engürü‘nün şimâl tarafında, iki konak ötede Istanoz kal‘asında bırakdım. Andan cenâb-ı şerîfinizi kollayarak Kankırı taraflarına gitmek üzredir. Zîrâ ol mahal, ganîmet yerlerdir ve şiddet-i şitâ def‘ olup mevsim-i bahârdır, sultânımın ol câniblere gelmenize muntazırdır ve

bu mektûbun sultânımdan netîce-i haberin ister. Hemân inşâallah sabâh bu kulunuz yine mektûb-ı dürerbârlarınız ile giderim. Mektûblara nazar olunsun" deyü hatm-i kelâm etdükde "Tiz dîvân efendisi Halîl Efendi'yi çağırın" dedikde Halîl Efendi hâzır olup mektûbu mahfîce tilâvet edüp cümle hâtır-nişân etdükde "Bre Evliyâ Çelebi! Ne çok askeriniz var, ya Engürü kal'asına niçe kapanmadınız. Hayfa, dirîğ, işte bir iş ederdiniz kim devr-i kıyâmete dek kılıcınız arşa aşup ol zamân İslâmbol keferelerinden intikâm alınırdı. Olmaya, illâ hayr. Hele çok askeriniz var imiş" deyü sürûrundan kalkup otak içre reftâr ederken hakîre yüz altun ve bir mercân tesbîh ve koynundan bir mücevher sâ'at ihsân edüp hazînedâra "Müsâfirindir, bir hoş ikrâm edüp bir kat esbâb ver" deyü tenbîh etdi. Ol sâ'at hakîre bir kat libâs-ı fâhire ve bir semmûr kafası kürk-i fâhire verüp mihmân olduk. Ol gün konakçı tarafından haber gelüp Köprülü Mehemmed Paşa ve yedi beğlerbeği Osmâncık cisrini ve Sarmaşıklıkayabeli'ni alup meterisler kazup yalçın kayalar üzre azîm taşlar yığmışlar. Ol tarafdan kuş uçmak ihtimâli yokdur. Ve Amasiyye paşası Hüseyin Paşa Direklibel'i sedd edüp kurâlardan cümle re'âyâ vü berâyâyı kaldırmış ve bir habbe ve cübbeli âdem bulunmak ihtimâli yokdur. Cümle sarp dağlara ve mağaralara ve kılâ'lara kapanmışlar, deyü konakçıdan haber gelince Varvar Alî Paşa atf-ı ınânı Kızılırmak geçidine mün'atıf eyleyüp tuğlar gitdi. Kasaba-i Gergerân'dan 7 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Dankaza, andan 5 sâ'atde, **karye-i Bardakçı Baba.** Mukaddemâ bu iki karye tahrîr olunmuşdur. Andan (–) sâ'atde,

Menzil-i sahil-i Kızılırmak: Cümle asâkir-i Varvar nehr-i azîmin kenarında meks edüp bu kadar deryâ-misâl asker bir günde suhûletle ubûr edüp bir âdem ve bir at ve bir hımâr gark olmayup esbâbları bile ıslanmadı. Ammâ üç ay mukaddem bizim paşa askeri ubûr etdükde olan musîbet ve gark-ı âb-ı mahlûk-ı Hudâ bir târîhde olmamışdır. Bu mahalde Alî Paşa, zikri hayr olsun, raht u baht u bisâtıyla ve katîfe sırmalı eğeriyle ve mutallâ ve müzehheb rikâbıyla nehri ubûr etsin, deyü bir esb-i sabâ-sür'at-ı sâfinatü'l-ciyâd misillü küheyl at ihsân edüp kendüler ile nehri ubûr edüp,

Menzil-i karye-i Ayrık Sahrâsı'nda meks olunup cânib-i erba'aya karavullar ta'yîn olunup etrâf vilâyetlerden niçe bin araba zehâyirler gelüp cem' oldu. Mezkûr karye-i Ayruk, Kızılırmağın şimâl tarafında olmağıla Kankırı sancağı hâkinde yüz evli evkâf-ı azîm köydür. Bir câmi'i vardır. Andan,

Ziyâret-i Mehemmed Şâh Dede: Hacı Bektâş-ı Velî ile Horasândan bu Kızılırmak geçidinde karâr edüp Yıldırım Hânî'de dâr-ı cinâne revâne olur. Bir azîm âsitâne-i ma'mûrdur. Şeb [u] rûz, mâh u sâl bi'l-guduv ve'l-âsâl [147] nass-ı kâtı'ı üzre bây u gedâya ganî ve fukarâya ni'meti mebzûldür. Yüz aded dervîşân-ı Bektâşiyân'dan ziyâde pâ-bürehne ve ser-bürehne aşıkân-ı sâdıkân ve dervîşân-ı dil-rîşânları var.

Aziz Mehemmed Dede'yi paşa ile ziyâret edüp paşanın azîze teveccüh-i tâmın ve bir bükâ-yı (–) gördüm ki kürsî vâ'izleri kibâr-ı evliyâullah eyle mu'tekid değillerdir. Kabr-i şerîfinin etrâfı Kelâm-ı izzetler ve şem'dânlar ve çerâğdânlar ve alem ve sarrâf tabl [u] kudûmler ve niçe bin âvîze-i maslûblar ile müzeyyen bir

Tekyegâh-ı medfen-i Mehemmed Dede'dir. Bunda tekye-nişîn Mustafâ Dede, azizin ırk-ı tâhirinden bir zât-ı hoş-hısâl, ehl-i ilm ü ehl-i hâl ve musâhib-i pür-me'âl, kelâma mâlik, sebük-rûh ve hüsn-i hulk sâhib-i bir zât-ı mükerremdir. Varvar Alî Paşa'ya bir ziyâfet-i âlî

edüp bir somât-ı Mehemmedî çekmişdir kim vakt-i çâştdan vakt-i asra varınca cümle asker tenâvül edüp şikemleri masadı kürbe batnına dönüp yine cümle suhûnlar ni‘met-i nefîse ile mâl-â-mâl idi. *[362b]* Hakkâ ki, bu berekât-ı ta‘âm azîzin rûhâniyyeti te’sîridir. Ve her sene bu âsitânede şeyhin kendi atlarından bir at kurbân edüp tekye hâyilinde olan kayalardaki miskî kartallar ol bir atın lâşesin yiyüp sene âhirine dek bir şey tenâvül etdiklerin bir ferd-i âferîde görmemişdir. Meğer yine tekye kurbânı olup yiyeler.

Bu dahi ibret-nümâ bir temâşâdır ve şeyhi **Mustafâ Dede** sayd [u] şikâra mâ’il bir cândır. Doğan yerine karakuşlar besleyüp atının sağrısında teğelti üzre karakuşlar oturup şikâr gördükde karakuşları salup eğer hargûş ve eğer tilki ve çakal ve kurd ve sırtlan ve andık ve sığın ve tablalı ve karacalar ve yağmurca ve ayu ve hınzîr ve toy ve kaz ve turna ve ördek ve balıkçıl ve anıt ve yeşilbaş ve devlengeç, hattâ kaplıbağayı ve Kızılırmak’dan sazan balıkların alup şeyhin önüne getirir karakuşları vardır. Bu dahi azîzin bir kerâmat [ü] tasarrufudur. Andan kalkup yine Kızılırmak kenarıyla 2 sâ‘at gidüp,

Menzil-i karye-i Durduk: Bu dahi Kızılırmak kenarında Kankırı hâkinde iki yüz hâneli ma‘mûr câmi‘li köydür. Bu karyeye gelirken Varvar Alî Paşa askerinde kıl barakdan âdemleri {temâşâ etdim}, deryâ-misâl asker ammâ gûyâ cemâpûr askeri gibi derme ve çatma hoş-nişîn askerdir. Ammâ yetmiş bayrak sarıcasına ve yigirmi bayrak sekbânına aşk olsun. Meğer paşa kendisi sarıcadan silâh kuşanup meydânlarda hizmet etmiş. Anlar da paşanın uğurunda ölmeğe ahd etmişler. Ve deli ve gönüllüsü ve on bayrak Tatar askeri gâyet sadaklı ve savatlı zor batar bahâdır yiğitleri var idi. Ve müteferrika ve vâcibü‘r-re‘âya bayrakları dâ’imâ cânib-i erba‘aya karavula gitmeğe me’mûr mükellef güzîde askerdir. Ve kapucubaşılarına im‘ân-ı nazar ile nazar etdim. Hakkâ ki pâk ve güzîde zırh-ı zıreh külâha ve cebe vü cevşene müstağrak pür-silâh yancıklı ve bahrî hotaslı ve kırkar ve ellişer kargı sırıklı al ve kırmızı mukaddemli, burma kâküllü köçeklere mâlik ikişer üçer deve ve katır katarlı ve mehârlı ağaları var. Ve üç yüz polad-ı Nahçevânîye gark olmuş kantar sırıklı iç ağaları var kim her biri birer ejder-i heft-serler, birer gûne server-i hünerver-i dilâver-erler idi. Hemân hazînedârın kırk gulâmı ve paşanın ciğer-kûşesi beğ efendinin kırk güzîde gulâmları başka idi. Paşa gulâmlarıyla muhtelit değiller idi. Bu askeri temâşâ edüp hakîr karye-i Durduk’a varup,

Ziyâret-i Hüsâm Efendi: Kızılırmak kenarında ulu sultândır. Bunda dahi paşaya azîm ziyâfetler olup şeyhi paşaya bir at hedâyâ çekdi. Andan kalkup üç sâ‘at gidüp,

Menzil-i tekye-i Kum Baba: Kızılırmak kenarında ve Kankırı hâkinde iki yüz hâneli ve bir câmi‘li ma‘mûr karyedir. Bunda yine Alî Paşa ile Kum Baba Sultân tekyesine gidüp ziyâret etdükde Alî Paşa ağlayup ol kadar feza‘ u çeza‘ edüp “İlâhî! Beni huzûruna yüzü kara kullarınla iletme. Âhir nefesde hüsn-i hâtime-i tâm ihsân eyle” deyü du‘âlar edüp tekye fukarâlarına tasadduklar ihsân eyledi. Andan kalkup şimâl cânibinde Kankırı hâkinde,

Türkmân Keskini, hudûduna girildikde “Sultânım bu hakîre mektûblar ihsân edüp yollayınız. Paşa oğlunuz mektûb-ı dürer-bârınıza muntazırlardır” dediğimde Boşnak âdemi olmağıla eydür “Benüm oğlum katlana, bir kaç çün.

Görelim, âyine-i devrân ne sûret gösterir

deyü bu mısra‘ı terennüm etdi. Âhir, hakîr bir kaç gün sabr etmeğe rızâ verdim. On gün Türkmân Keskini içinde gezüp on birinci gün yine Keskin subaşılığında,

Karye-i Sarı, nâm mahalle kondukda Varvar Alî Paşa’nın askeri içinde bir güft [ü] gû olup asker pür-silâh olup cânib-i erba‘aya karavullar ta‘yîn olunup (–) paşa çarkaya (–) paşa dümdâr ta‘yîn olunup cümle asker hayme ve hargâhlarında pür-silâh âmâde olup cenge müterakkıb olup durdular. Hakîrin cân başıma sıçrayup paşanın ciğer-kûşesi beğden su’âl edüp “Bu ne fetret u ısyân u tuğyândır kim asker birbirine girüp hâzır-baş oldu” dedim. Hazînedâr eyitdi “Vallahi Evliyâ Çelebi! Şimdi çâşıdımız geldi. Köprülü Mehemmed Paşa üzerimize gelmeğe hatt-ı şerîf ile serdâr olmuş ve Amasiyyeli Kör Hüseyin Paşa ve Divriği Beği Kara Sefer Paşa ve niçe paşalar cem‘ olup yarınki gün ceng-i azîmdir” dedikde hakîr paşanın yanına varup paşa eydür: “Gördün mü Evliyâ Çelebi! Ben seninle bileyim ve yoluna kurbânım diyenlerden biri Köprülü Mehemmed Paşa dörd eyâlet sancâğı askeriyle üzerime geliyor” dedi. Hakîr eyitdim: “Bundan size hisse var paşa. Sultânıma mektûbunda yazduğu mâddenin biri dahi budur kim seninle bile olurum, diyenlere i‘timâd etme. Seni meydânda korlar, deyü tahrîr etdiği mevâdd-ı kebîrin biri dahi budur. Ammâ bi-emrillah bunda nesne yokdur. Geçende Kızılırmak kenarında Kum Baba Sultânı ziyâret etdiğiniz gün bir teveccüh-i tâm ile İlâhî beni şerm-sâr edüp halk mâbeyninde yüzüm *[363a]* kara eyleme deyü hayr du‘â etdiğinde bildim ki ol du‘â hedef-i icâbetde kabûl oldu. İnşâallah mansûr [u] muzaffer olup selâmet bulursun”. Lâkin afv ile ol gün mu‘âmele edüp mehibbâten niçe nasîhat-âmîz cevâblar ile muzaffer olmuş, tebşir etdim. Ol mahalde paşa “cümle asker âmâde olsun” deyü tenbîh ü te’kîd edüp cümle âlât-ı silâh meydân-ı muhabbete dökülüp cebe ve cevşenler giyilüp nısfu’l-leyle dek cümle asker âlât-ı silâha müstağrak olup her biri birer Sâm [u] Nerîmân-akrân pehlivânlara döndüler. Beyt

Seher-çin germ olup bâzârı mihrin

Asar altun terâzûsın sipihrin

ebyâtı üzre vakt-i seherde paşa cümle ordu etrâfına muhâfazacı askerleri koyup Bismillah ile altı bin salt güzîde urguncu ve yağmacı ve tâlâncı asker atlayup ılgar ile cânib-i kıbleye yedi sâ‘at gidüp Kankırı hâkinde **Kurşumlıdağı** eteğine vardıkda meğer Köprülü‘nün çâşıdı varup “İşte Varvar Alî Paşa askeri geldi” deyince tarfetü‘l-ayn içre Köprülü çarhası meydân-ı muhabbete çıkup Alî Paşa askeri dahi ileri varup çarha askeri gösterüp gerüde beş koldan kafadar kat kat asker koyup iki çarha birbirine dokuşup bir sâ‘at yahşı ceng-i perhaş [u] savaş olup bir sâ‘atden Köprülü tarafı aslâ dayanamayup münhezim olup beş aded eyâlet askeri kimi dendân-ı tîğdan geçerken kimi *Lâ ilâhe illallah* der, kimi *Muhammedün Resûlullah* der, kimi amân ve kimi yamân deyüp bu kadar mahlûk-ı Hudâ târumâr oldular. Köprülü askerin Varvarlı varup koyun kuzular gibi yalayup hayme ve hargâhları ve bâr ü bengâhları ve tevâbi‘at-ı bî-günâhların âhın alup küffâr gibi zincirleri gerdenlerine bend kılup esîr gibi bu kadar müslimîni keşan ber-keşân edüp atdan ve dondaı ve katar u mehârdan ve’l-hasıl devlet-i dünyâdan ayrılmış, ömründe piyâde yürümemiş ve ka‘r-ı vakâr sâhibi muhteşem ağaları sekbân ve sarıcalar yalın ayak ve başı kabak piyâde yürüdüp kimin kırarlar, kimin esîr ve kimin âzâd ederler ve ba‘zısına “mâlını kande gömdün” der, işkence ederler ve kimi pây-beste ve dil-haste ve şikeste-beste bu kadar

kavm, koyun sürüsü gibi giderlerdi. Ba‘zısını istedikleri yerde katl ederlerdi. Bu kadar fezâhatden mâ‘adâ Âl-i Osmân pâdişâhının üç tuğlu bir ihtiyâr-ı âlî-vakâr Köprülü Mehemmed Paşa’yı ve iki tuğlu Amâsiyyeli Kör Hüseyin Paşa’yı ve iki tuğlu Kara Sefer Paşa’yı ve Amasiyyeli Hacı Efendizâde gibi hânedân sâhibi kimesneleri dest-ber-kafa bağl hûn ciğerleri dâğlı, çeşm-i pür-hûnları yaşlı ve bâğırları başlı Varvar Alî Paşa‘nın tuğları önü sıra boğazlarında tavk-ı la‘net ile zincirler ile akd olunmuş eyle nâzenîn vücûdları ol şiddet-i hârda piyâde giderek “*el-hükmü lillah”* deyüp her ân ve her sâ‘atde cellâd-ı feleğe muntazır olup lisânlarında kelime-i Tevhîd gitmezdi. Gör felek atlasının hâlin kim bir ân evvel bu kadar kerr u ferr ve dârât [u] azamet sâhibi idiler. Bir ân-ı vâhidde cübbe ve destâra mâlik olmayup piyâde zencîr-keş olup sekbân ve sarıca elinde esîr oldular. Bu hâld iken gözleri önünde tevâbi‘ [u] levâhıkların katl edüp kılıcının kanın cellâdlar paşaların üzerine silerlerdi. Hulâsa-i kelâm bir vezîr ve beş mîr-i mîrân-ı sâhib-îmân Varvar Alî Paşa’nın üç direkli otâğı sütûnlarında bâr-ı bend zincîrler ile bağlı ve sâ’ir mîr-i mîrânlar ve sâ’ir mîr-i livâlar ve gayrı a‘yân-ı kibârlar yüzü üstüne bağlı idi. Sâ’ir Köprülü ve Hüseyin Paşa ve Kara Sefer Paşa askerleri gayrı çadırlarda esîr [ü] gürisneler idi. Bu mâbeynde Varvar Alî Paşa’nın bir habbeye ve bir lipâçe cübbeye muhtâc ve aç u zevi’l-ihtiyâc olan piyâde seyis ve harbende ve akkâm ve meş‘alcileri ve kâse-şûyları birer katar bâr-ı sakîle ve bu kadar mâl-ı ganâ’ime ve beşer onar aded zırh u zıreh külâhlı ve katlâvî ve cebe vü cevşenli köçeklere mâlik olup Fir‘avn u Şeddâd gibi gurur hâsıl etdiler. Varvar Alî Paşa ise mansûr u muzaffer oldum, deyü enâniyyet da‘vâsında mu‘âmele etmeğe başladı. Ve henüz ısyân [u] tuğyânı zâhir ü bâhir oldu. Ve günden güne ordusunda haşerât-ı Cemâpûr cem‘ olmada. Ve etrâf-ı kazâlarda mîr-i mîrânlar asker sürmeğe ve zehâ’ir sürmeğe me’mûr oldular. Ve ba‘zı mîr-i mîrânlara evâmirler tahrîr edüp “Elbette eyâletin askeriyle bizim ordumuza gelesin ve illâ üzerine asker çekerim” deyü mü’ekked emirler tahrîr olundu. Ve ba‘zı ehl-i ırz ümerâ ve mîr-i mîrânlar ordusuna geldikde cümle otuz yedi bin asker oldu. Bu hâl ile kat‘-ı menâzil ve tayy-i merâhil ederek yine Kankırı sancağı hâkinde, **menzil-i karye-i Bozoğlan** nâm mahalle geldikde hakîr huzûruna varup “Gazânız kutlu olsun. Sultânıma inşâallah mansûr u muzaffer olursız demişdim. Hamd-i Hudâ düşmanları münhedim etdiniz. Ba‘de’l-yevm Cenâb-ı İzzet sizi hıfz [u] ***[363b]*** emânında edüp hemîşe düşmanlarınız böyle münhedim olup serleri ârâyiş-i nîze ola” deyü vâfir hoş-âmed kelimâtlar edüp “Sultânım! Şimden gerü bu kulunuza mektûblar ihsân edüp paşa oğlunuza beni gönderin” dedim. Feth-i kelâm edüp eydür: “Gördün mü Evliyâ‘m! Bu kadar düşman askerin ân-ı vâhidde niçe târumâr eyleyüp kırup geçirdim ve niçe vezîrleri zincire urup keşân-ber-keşân götürürüm” dedikde “Gördüm sultânım! *Aleyhi mâ-yestahıkku*[148]*,* lâkin merhamet edüp niçesin âzâd edüp Cenâb-ı Bârî sizin dahi niçe müşkil işleriniz âsân ide. Mücrimleriniz cümle ümmet-i Muhammed’dir. Bu kârhâne-i Âl-i Osmân’ın hâli budur. Ulü‘l-emre itâ‘at edüp beğler ve paşalar biri biri üzre ceng ide gelmişlerdir. Size lâyık olan yine afv ile mu‘âmele eylemekdir. *“Allahümme inneke afuvvun tuhibbü‘l-afve fa‘fu annî”* [149] buyurmuşlar” dedikçe musırr olup bir âdem âzâd etmeyüp “Sabr eyle, beş on günden sonra görürsün. Hele Küçük Çavuş Paşa oğlum ve İpşir Paşa oğlum ve Şehsüvâroğlu Şehkadı Paşa oğlum ve niçe oğullarım dahi gelsinler dahi neler işlesem gerek” deyü aceb enâniyyet ile ba‘zı gurûrâne kelimâtlar etdi. Hakîr eyitdim “Yâ Sultânım! Bizim efendimize dahi mektûblar yazın. Anlar dahi ordu-yı İslâm cem‘iyyetine dâhil olup dahi ziyâde cem‘iyyet-i kübrâ olsun” dedim. “Hele şimden gerü iş bitdi. Anların gelmesine

ihtiyâc kalmadı. Eğer gelirse safâ geldi, hoş geldi” dedi. Bir sâde-dil harem-i hâsda perveriş bulup

……. (1 satır boş) …….

asrında (–) mansıbiyle ber-murâd olmuş Bosneviyyü‘l-asl bir Oğuz âdem idi. Hîle ve hud‘adan berî, zemm ü nemm ve gıybet ü mesâvî ve kizb ü bühtândan ârî vüzerâların düşman üzre varıcı Varvar’ı idi. Ve gâyet mu‘tekid olduğundan her hoş-âmed âmedî kelâmı tasdîk etmeğe meftûn idi. Ve re’y [ü] tedbîrde hüsn-i tedbîr etmeyüp sû’-i tedbîre ilkâ edenlere tab‘iyyet ederdi. Ve devleti gûyâ istidrâc ve kemâl-i hıffet ile ve akl-ı kıllet ile meşhûr-ı âfâk idi. Ancak salâh-ı hâl ile mümtâz-ı ser-firâz idi. Hikmet-i Hudâ bir gün İpşir Paşa’dan ve Küçük Çavuş Paşa’dan mektûblar gelüp vâfir mesrûr [u] handân oldu ve mektûbları kırâ‘at etdirüp gûyâ raks edüp “İşte İpşir oğlum gelmededir. Senin paşan onun hakkında bana neler yazar. Al imdi bu mektûbları paşana götür” deyü İpşir Paşa ve Küçük Çavuş Paşa ve kendü mektûblarıyla hakîre bir kîse guruş ve Köprülü mâlından rahtile bir küheylân at ve bir Gürcî gulâmı ve ana bir küheylân at ve bir kat esbâb.
Kankırı nâhiyelerinde Bozoğlan kurâsından çıkup mütevekkilena’l-allah cânib-i şimâle üç günde ılgar edüp Engürü sağımızda kalup Murtatovası içinde bir vâsi‘ sahrâda menzil-i karye-i (–) paşa ile mülâkât olup “Bre Evliyâm! Safâ geldin. Ammâ ne çok eğlendin” dedikde ahvâl-i pür-melâl [ü] ser-güzeşt [ü] ser-encâmı bir bir takrîr edüp paşa âlem-i hayretde kalup tebessüm edüp, yakında görürsün, deyüp ibtidâ Varvar’ın mektûbun okuyup âteş-pâre olup “Görürsün mel‘ûn ahmak potur” deyüp İpşir Paşa’nın Varvar’a gönderdiği mektûbu kırâ’at edüp güle güle tamâm olup mektûbu hakîre atup “Nazar eyle” dedi. Hakîr İpşir mektûbun kırâ’at edüp ol kadar iltiyâm u mudârâ vü imhâl ve niyâz-gûne girişmeler tahrîr eylemiş kim istimâ‘ edenin aklı gidüp “İpşir Paşa, Varvar Alî Paşa’nın abd-i memlûkü olmuş” der. Paşa mektûblardan sonra ol deryâ-dil paşa-yı kâmkâr buyurdular kim “Biz anın ta’n-âmîz mektûblarına nazar etmeyüp yine mudârâyı elden komayalım” deyü latîf edâ ile mektûblar yazmak sadedinde iken âsitâne tarafından bir hünkâr hasekisi ve Kapu kethüdâmız Siyâvuş Ağa’nın hazînedârı Kâtib Alî Çelebi hatt-ı şerîf ile gelüp ol sâ‘at dîvân-ı pâdişâhî olup hatt-ı şerîf kırâ’at olunup mefhûm-ı hatt-ı şerîf oldur kim “Eğer başın gerek ise bir ân ve bir sâ‘at durmayup mükellef ve mükemmel askerinle mâh-ı Cemâziyelâhirin gurresinde bi-eyyi vechin kâne İpşir Paşa ve Çavuş Paşa ve Bâkî Paşa ve Ketağaç Paşa ve Seydî Ahmed Paşa ve Şeh Gâzî Beğ ile cümle yek-dil ü yek-cihet olup Varvarlının başı ya başın ve illâ eğer inâd u muhâlefet ve müsâmaha edersen bunda olan evlâd [u] ıyâlini cümle katl edüp cümle mâl [u] menâlin kabz olunur. Ve eğer ol âsînin hakkından gelüp Varvar’ın başın serîr-i sa‘âdetime gönderüp edâ-yı hizmet edersen hâlâ hasekimde olan Mısr eyâleti hatt-ı şerîfime amel edüp bu cânibe mürâca‘at etmeden bilâ-câ’ize tarafından bir mükellef ve muhteşem ve umûr-dîde ağanı Mısır’ın şehr havâleliğine gönderesin. Hatt-ı hümâyûnuma amel edüp fermân-ı şerîfim eyle sâdır olmuşdur. *Ve’s-selâm.”* Paşa dahi “emr ***[364a]*** pâdişâmındır” deyü derhâl nefîr-i rıhlet çalınup bin mikdârı asker ile tuğu ileri gönderüp hasekiye bir kîse harc-ı râh verüp kethüdânın haymesinde mihmân eyleyüp ertesi gün hikmet-i Hudâ Varvar Alî Paşa’nın çâşnigîrbaşısı gelüp Âsitâne tarafından {Varvar Alî Paşa’ya} gelen emirleri ve hatt-ı şerîfi getirüp paşa kırâ’at etdükde mazmûn-ı hat oldur kim “Vezîrim Varvar Alî Paşa lalam! Cirmin afv olunmuşdur. Defterdâroğlu celâlî Erzurûm’a ve Engürü‘ye mutehassın olmak

murâd edüp ısyân [u] tuğyânı zâhir olmuşdur. Hatt-ı şerîfim vardıkda bir ân durmayup memâlik-i mahrûselerimde nerde bulursan katl edüp yâ başı, yâ başın. Edâ-yı hizmetden sonra sana Mısr'ı bilâ-avâ'id ve lâ-fevâyid ihsânım olmuşdur" deyü hatt-ı şerîfi kırâ'at edüp "Bre meded, bu sır bunda kalsın" deyüp *"men hafaza'l-lisâne selleme mine'l-afat"* [150] deyüp keşf-i râz etmeyüp summun bükmün durdı. Ol gün İpşir Paşa tarafından çâşnigirimiz gelüp "İpşir Paşa, Karaman eyâletiyle Varvar ile celâlî olmağa gider" deyü haberler geldi. Ol gice Varvar'a mektûblar yazılup Varvar'ın katli hakkına paşaya gelen hatt-ı şerîfi Varvar mektûbiyle ale's-sabâh hakîre verüp ol gün ol gice ılgarup,

Menzil-i kasaba-i Çerkeş nâm mahalde Varvar Alî Paşa deryâ-misâl asker ile bir çemenzâr ve ferah-fezâda nehr-i (–) kenarında çıtâ-çıt tınâb tınâba hayme ve hargâhların kurup meks etmişler, ammâ cümle bî-haberler idi.

Varvar Alî Paşa'nın adem-i itâ'ati ve encâm-ı kâr-ı pür-şe'âmeti ve inhizâmı be-dest-i İpşir Mustafa Paşa-yı hîlekâr ile mukâbelesin beyân eder

Hakîr yine kethüdâ haymesine varup paşaya götürdükde paşa "Hay Evliyâm! Yolun yakın oldu" deyince "Sultânım! Bir iş zuhûr edüp bu kulunuzu yine muhabbeten paşa oğlunuz hakîri gönderdi" deyü mektûbları ve paşaya Varvar katli hakkına gelen hatt-ı şerîfi verüp Niksârî Halîl Efendi'ye nihânîce kırâ'at etdirüp bizim paşanın kendi ile müttefik olduğundan hazz edüp bu hakîri obasına götürüp "Benim oğlum! Sakın söz burada kalsın. Bak bana koca vâlideden ve Cinci Hoca'dan Bektâş Ağa'dan ve Muslihiddîn Ağa'dan ve Kara Murâd Ağa'dan ve cümle yedi ocak ağalarından ve şeyhülislâmdan ve cümle harem-i hâsda ayakdaşlarımdan ve sâ'ir karındaş [ve] yoldaşlarımdan ve cümle sipâhî ve yeniçeri ve cebeci ocaklarından gelen mektûbları cümle önüme koyup "Gör oğlum beni İslâmbol'a gel diye niçe isterler" dedi. Hakîkatü'l-hâl niçe mektûblara nazar etdim. "Benim efendim, iki yerden gayret kılıcın kuşanup ayağın pek basup basîret üzre olup cümle vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâ ve mîr-i mîrânlar ve cümle yedi ocak halkıyla söz etmişiz. Cümlesi isterler. Cümle Anadolu eyâletlerinde ma'zûl vüzerâ ve mîr-i mîrân ve sâ'ir mîr-i livâ ve sipâh kethüdâyerin başına cem' edüp Bursa üstünden tâ Üsküdar'a gelesin" deyü cümle İslâmbol a'yânı mektûb ve tezkereler göndermişler. "Elbette ve elbette Üsküdar'a gelesin. Tâ ki bir acâ'ib göresin ve ser-i kârda olan yetmiş nefer kimesneyi isteyesin kim pâdişâhımızı anlar başdan çıkarup irtişâya terğîb etdirüp nâ-şer'î muharremât şeyler etdirmeğe sevk ederler. Elbette gelüp anları katl etdiresin" deyü niçe mektûblar yazmışlar. "Benim cânım Evliyâ Çelebi! Bak İpşir oğluma gelen hatt-ı şerîfi bana gönderdi. Varvar'ın başın alırsan edâ-yı hizmetin mukâbelesinde sana müft ü meccânen Şâm eyâletin ihsân etmişiz, demiş" deyü hatt-ı şerîfi hakîre gösterdi. "İpşir oğlum ise cümle Karaman eyâletiyle ve bu kadar Türk ü Türkmân ve bu kadar kapusu kulu askeriyle yarın değil öbür gün bana imdâda gelmek üzredir. Andan inşâallah bu başımla doğru Âsitâne'ye gideriz" dedikde kalbime bir ilhâm gelüp "Bu başımla İslâmbol'a gideriz" dediğinden bir nakş olup "Ayâ söyleyeni ko, söyledeni gör" dedikleri darb-ı mesel mi ki, deyü hâtıra gûnâ-gûn efkârlar hutûr etdi. "Meded Sultânım! Hemân bana mektûblar veriniz. Biz de ordunuzda bulunalım. Pâymâl-i rimâl ser-gerdân gezmeyelim. Zîrâ paşa oğlunuz bir fermânınıza muntazırdır. Bu bahâr mevsiminde çayır çimen üzre kat'-ı menâzil ederek İslâmbol'a varalum. Hemân mektûblar verin" deyü dest-i şerîfin bûs etdim. Gûyâ eli kan kokardı. "Tiz Halîl Efendi! Mehemmed Paşa oğluma ve

Bâkî Paşa'ya ve Seydî Ahmed Paşa'ya ve Ketağaç Paşa'ya ve Deli Dilâver Paşa'ya mektûblar yaz. Mehemmed Paşa oğlum anlara serdâr olup mu'ayyenen geleler deyü tahrîr edin" deyü fermânlar etdi. Tiz hazinedârı çağırun, deyüp hakîre üç yüz mümessek altun ve yasdık üstünde bir sâ'at ve bir mercân tesbîh ve bir çâr-kat tîrkeş ve bir kılıç ve hazînedârın bir semmûr paçası kürkün ihsân etdükde "Sultânım! Atlarım yoruldu. Üç küheylân ihsân eyle" deyince Emîr-i ahûr dörd at ve dörd rahtlı katır getür, dedi. ***[364b]*** Der-akab üç küheylân at Çerkezî rahtlarıyla ve dörd katır raht [u] bisâtiyle ihsân edüp Köprülü Paşa mahlûlünden üç aded nâ-pâk Gürcî gulâmları ihsân edüp fi'l-hâl nâ-pâk iken bir tenhâca yerde üçünü de pâk edüp hazînedâr üçünü de pâk esbâblar verüp cümle ihsân olunan eşyâları katırlara yükledüp Çerkeş Hanı cenbinde yâr-ı gâr-ı kadîmimiz olan Kadı Nesîmî Efendi'ye Allah emâneti verüp mektûblar içün at ile yine otâğa gelüp gezerken otâk direğinde zincir-i belâ ile kayd-ı bend olmuş Köprülü Mehemmed Paşa'ya buluşup dest-i şerîfin bûs etdikde "Hay Hâfız Evliyâ oğlum! Hoş geldin" deyü paşa efendimizin hâl [ü] hâtırın su'âl etdi. "Kankırı semtinde hâlâ on bin asker ile serserî gezer" dedim. {Köprülü Mehemmed Paşa eydür:} "Başına bu kadar haşerâtı cem' edüp re'âyâ vü berâyâ üzre konup zulm eylemesin" dedi. "Yâ sultânım! Başı korkusundan asker cem' etmişdir. Ma'lûm-ı şerîfinizdir kim henüz cümle vüzerâları birbirine kırdırmak isterler" dediğimde "Gerçeksin amma" deyüp koynundan evrâdın çıkarup "Vallahi korkmasın. Elli âdem ile dahi günden güne gezsin. Kılına hatâ gelirse cemî'î sözlerim kizb olsun. Bizden selâm eyle. Pâdişâha âsî olanlara tab'iyyet etmesin, eğer mu'ammer olam derse" deyü niçe nasîhat-âmîz kelimâtlar edüp "kalk imdi, var git" dedi. Yine dest-bûs edüp otâğın orta direğinde yine zencir ile bağlı Amasiyyeli Kör Hüseyin Paşa'ya ve öbür baş direkde bağlı Kara Sefer Paşa'ya ve bir kenarda zencirle bağlı Amasiyyeli Hacı Efendi oğluna cümle buluşup hâl hâtır soruşup Hudâ halâs ide, deyü du'â etdim. Anlar da paşaya selâm edüp gitdim. Bunların cânib [u] etrâfın çatal tüfenkli sekbân ve sarıca haşerâtları ihâta edüp nevbet beklerlerdi. Bu mahalde bir iç gulâmı hakîre gelüp "Buyurun, sizi sâhib-i devlet ister" dedikde paşanın obasına varınca "Mektûbları aldınız mı?" dedi. "Hayır! Almadım" dedim. "Tiz şu mektûblar gelsin" der iken Varvar Paşa'nın kapucular kethüdâsı içeri girüp eydür: "Sultânım! İpşir Paşa oğlunuz tarafından âdemler gelüp bayraklar göründü" dedi. Paşa eyitdi "Ya yarın gelse gerek idi. Safâ geldiler, hoş geldiler. Tiz bizim öbür otâğı bir hoşca döşen ve kendilerin otâkların bir çemenzâr yire kursunlar ve ta'âm hâzırlansın ve kethüdâsı kethüdâmıza ve kapucular kethüdâsı sana konsun" deyü kapucular kethüdâsına hitâb etdi. "Ve cümle bölükbaşılar bölükbaşımıza" deyü kethüdâsına bi'l-külliye İpşir Paşa askerin müsâfir vermeğe fermân edüp kethüdâya tenbîh etdi kim "sen cümle ağavâtlarum ile atlanup yetişdiğin yire varınca istikbâline çık ve biz dahi ordu kenarına dek at ile karşu çıkaram. Tiz at hâzır edin" deyü kılıcın kuşanup otâk içinde müte'ellim gûne gezerken "Evliyâm! Sen İpşir Paşa'yı bilirsin" "Belî bilirim" dedim. "Sabr eyle. İpşir oğlumla buluş. Ba'zı sırra müte'allık sözlerim vardır. Anı söyleşüp ne zuhûr ederse ana göre mektûblar yazup İpşir oğlumdan da mektûblar alup gidesin" deyü taşra otâğa çıkdı ve bir sandaliyyesi üzre karâr-dâde oldu. Ve alay çavuşları "İpşir Paşa hazretlerinin ağavâtların çadırlarınıza indirin" deyü nidâ ederlerdi. Varvar kethüdâsı askeriyle Çerkeş suyun karşu geçüp piyâde sarrâclarıyla istikbâle gitdiler. Beri tarafda huddâmlar ta'âmlar ve tahte'l-kahveler ve şerbet ve buhûrlar hâzır etmede. Hakîr taşra çıkup iki gulâmlarımla atıma süvâr olup İpşir Paşa'nın istikbâline Alî Paşa ile gitmeğe muntazır olup İpşir ile

Varvar ne mu‘âmele ederlerse yakîn hâsıl etmeğiçün âmâde idim. Ammâ âheste âheste ibtidâ yedi koldan asker nümâyân olup çarhacılar askeri alâmetin gösterir talî‘a-i askere bakdım. Bir incecik uzun filândıra gibi bir beyâz dil bayrak ileri gelür ammâ cümlesi top kümeden gelirler. Bir yiğide sordum “Bu ne bayrakdır” dedim. “Şehsüvâr oğlu Gâzî Beğ bayrağıdır” dedi. Hakîr eyitdim “Oğul! Bu gelen asker ibtidâ çarka göstermiş ve yedi yerde mehterhâne cengi harbîleri dögülüp zü‘l-cenâheyn ceng askeri göstermiş” Ol yiğit “Hayır! İpşir Paşa’nın de’bi ve mu‘tâdı budur” dedi. Ammâ Varvar’ın istikbâle giden kethüdâsı askeri İpşir’in ileri gelen askeriyle cirid oynamağa başladılar. Ammâ İpşir’in askerî kümelerindeki olan âlât-ı silâhlara güneş şa‘şa‘ası urup benî Âdemin çeşm-i ibreti hîrelenirdi. Bu hâl ile bu asker Varvar ordusuna bir ok menzili yer kaldıkda beri tarafdan Alî Paşa kerr u ferr u dârât ile üç yüz müzeyyen ve müsellah ve mülebbes iç ağavâtlarıyla ve niçe taşra ağavâtlarıyla süvâr olup ordusu içinden suyun karşu tarafına geçmeğe teveccüh edüp gitmede. Hakîr haylice yer gidüp Cenâb-ı Bârî kalbime ilhâm verüp “Bu gird-i gubâr ve bu izdihâm içre nişlerim” deyü üç gulâmımla gine Varvar ordusuna gelüp kimi ta‘âm ve kimi kahve pişirüp İpşir Paşalı müsâfirlerine ri‘âyet ve ziyâfete çalışırlar. Hakîr Varvar ordusunda dahi durmayup Çerkeş Hanı ensesindeki püşte üzre çıkup niçe yüz piyâde olmuş temâşâcı âdemler ile Çerkeş sahrâsında zeyn olan ***[365a]*** hayme ve hargâhları ve asâkir-i bî-günâh [u] pür-günâhları seyr [ü] temâşâ etmeğe başladık. Aşağı sahrâda zeyn olan deryâ-misâl nakş-ı bukalemûn hayemât ve deve ve katır ve tavla tavla küheylân atlar süheyl urup ordu-yı Varvar içre bir gird-i gubâr zâhir oldu. “Ayâ bu ne alâmetdir ve ne melâletdir. Rîh-ı şedîd yok iken böyle bir gird-i gubâr evce peyveste oldu. Hamd-ı Hudâ şöyle toz ve toprakda ve böyle şiddet-i hârda bulunmadık. Âhir onlar otaklarına gelüp iki vezîr bir yerde buluşup ba‘de’l-letî ve’l-letî vakt-i zuhr olur. Eğer bir mektûb dahi İpşir Paşa verirse tahrîr olunca vakt-i asr olur” deyü bu gûne mülâhazâlar ile mezkûr mürtefi‘ bayır üzre bu aşağıda orduyu ve bu kadar mahlûk-ı Hudâyı seyr [ü] temâşâ ederken İpşir’in ileri yürüyen çarkacı askeri Şeh Gâzî Paşa ile cümle sekbân ve sarıca askerleri dahi Çerkeş suyunun kenarına geldiler. Niçe piyâdeleri Varvar ordusuna girdiler. Sâ’ir İpşirli askeri su kenarından ba‘îd kat-ender-kat durdular. Gerüden İpşir askeri dahi kat-ender-kat at başı berâber olup âheste âheste gelmede. Varvar fakîr anlara varmada iken hemân ibtidâ su kenarına gelen tüfenk-endâz askeri Varvar ordusu içre bir yaylım kurşum serpüp gerüde İpşir askerinden dahi sadâ-yı Allah kopup zemîn ü âsumân dir dir ditreyüp cümle İpşirli Varvar ordusuna at koyup dal kılıç cümle haymelerin tınabların kesüp içinde olan Varvarlı hayme altında kalup Bre! Bre! deyince Varvar askeri içre bir kılıç-ı Timurî girüp eyle bir ceng [ü] savaş-ı perhâş-ı nâgehânî oldu kim Timur-ı bî-nûr ile Yıldırım Hân cengi böyle olmamışdır. Ale’l-gafle iken Varvar askeri İpşir Paşa askerine bir satûr-ı Alî urdular kim gûyâ ceng-i Alî oldu, ammâ çi-fâ’ide gâfil asker ve üç paşanın mâl-ı ganâ’imine müstağrak olmuş leşker, tok arslanın mişvarı ancak ol kadar olur. Ve kilk-i kazâ eli ezelde eyle takdîr olunup tahrîr olunmuş. Beyt:

İdemez def‘ sakınmakla kazâyı kimse

Bin sakınsan yine ön son olacak olsa gerek

mazmûnunca İpşir Paşa hîle ve hud‘aya sâlik olup Varvar Alî Paşa askerine hâb [u] hargûş verüp ale’l-gafle basup ömürleri kemânın yasup Varvar askerin kırmağa başladılar. Ammâ Varvar nefsinde hayli bahâdır, dilâver, server-i hünerver [ve] merd-i meydân gürbüz er idi.

Bu hâli görüp üç yüz iç ağalarıyla Allah deyüp İpşir askerinin bir cânibinden kılıç urup koyuldu. Ammâ çi-fâ'ide, ba'de harâbu'l-Basra der-ceng-i evvel gâfilâne cümle kafadâr serdârları ve cengâver erleri sa'îd ü şehîd ve kimi cânib-i erba'aya mûr-ı mâr-misâl târumâr olup Varvar, İpşir askeri içinde deryâda katre ve güneşde zerre-misâl kalup yine var kuvveti bâzûya getirüp ura kıra kırılarak, İpşirliyi allak bullak ederek bir siyâh kaytas at-ı sâfinât ile İpşir askerin söküp kendünün târumâr olmuş ordusu içinden çıkup ânî gördük bu hakirin olduğu dağa doğru at boynuna düşüp gelerek karârı firâra mübeddel ederek gelmede. Hemân İpşir askeri Varvar'ın akabine düşdüler ve Çerkeş ensesindeki dağda yetişüp Varvar'ın başına üşdüler. Fakir Varvar ol mahalde dahi urba kuşak ile beyâz sâde giymiş dal kılıç olup niçesin atdan aktardılar. Âhir bir mel'ûn bir hışt urup mecrûhan atdan yıkup atın aldılar ve bir kaç tevâbi'in paşa üzre ceng ederken şehîd etdiler. Âhir paşayı bir gayrı ata bindirüp İpşir Paşa huzûruna götürmede. Varvar'ın askerin İpşirli kovmada ve kırmada ve yağma ve alan ve talân etmede ve soymada ve katl etmede. Gûyâ ol gün mahşerden bir nişân oldu. Ânî gördük, bir niçe yüz Varvar askeri kümelenüp bizim temâşâ etdiğimiz dağ cânibine doğru firâr edüp gelirler. Akîblerince İpşirli kovup gelirler. Hemân hakîr "Bre meded! İki asker mâbeyninde kalırız, bre yârânlar aşağı şehre inelim" deyü Çerkeş ahâlîsinin a'yân [u] kudâtıyla atlarımıza süvâr olup aşağı indik. Çerkeş hânının cânib-i erba'asında leş leşe çitilmiş kimin soyarlar ve kimin kırarlar, bir vâveylâ ve mâtem "Bre meded mahkemeye varalım" deyüp mahkemeye geldikde kadı mahkeme kapusun sedd edüp bizi mahkemeye komak istemez. Hele mukaddemâ içerde emânet duran huddâmlarımız "Bizim Efendi geldi" deyü kadıya haber edüp Kadı Nesîmî Efendi, havfinden kendüsü kapuya gelüp "Evliyâ Efendi, birâder-i cân-berâberim, siz misiz?" deyince "Belî, biziz" deyüp güç ile kapuyu açup mahkeme-i şer'-i Resûl-i mübîne girüp hıfz [u] emânda olup mahkeme pencerelerinden bu Çerkeş sahrâsında olan hengâme yedi sâ'at kâmil ceng [ü] cidâli ve harb [u] kıtâli seyr [u] temâşâ edüp âlem-i hayretde kaldık. Eğer bu rüsvâ-yı âmlığı ve bu gûne fezâhat u bed-nâmlığı tahrîr eylesek başka bir sergüzeştnâme olur.

Netîce-i kâr-ı Varvar Alî Paşa

Evvelâ ba'de'z-zuhr sehl ceng [ü] cidâl Çerkeş sahrâsında sehl ***[365b]*** aralanup Çerkeş Kadısı Nesîmî Efendi ve niçe a'yân-ı şehr ile atlanup İpşir Paşa'ya gazânız mübârek ola, demeğe azîmet ederken niçe bin na'şe-i ümmet-i Muhammed'in kellesi galtân ve mecrûh-ı sînân ve tu'me-i şimşîr-i dendân olup rimâl-i türâb üzre pâymâl olan ibâdullahın la'l-gûn hûnu sahrâ-yı Çerkeş'i lâle-zâr iken la'l-gûn etmiş. Kimi mecrûh, âh [u] enîn eder, kimi feryâd [u] nâlân edüp sürünerek gider. Bu hâl-i pür-melâli görüp hakîr bükâ ederek Varvar Alî Paşa'nın otâğ-ı menhusuna varup dâhil oldukda atdan nüzûl edüp ibtidâ hakîr seke seke İpşir Paşa huzûruna varup zemîn-bûs eder şekli iltiyâm edüp şehr kadısı ve gayrılar dahi "Gazânız kutlu ola" dediklerinde cümlemize hıtâben, oturun deyüp hakîre eydür "Sen bu dâ'irede nişlersin Evliyâ" dedi. "Sultânım! Mehemmed Paşa karındaşınızdan Alî Paşa pederinize mektûblar getirdim" dedim. "İşte senin paşan bu fakîr Alî Paşa'yı başdan çıkarup celâlî edüp kendi darıya çıkup gen yakadan temâşâcı oldu. İnşâallahu'r-rahmân yakında anın dahi Varvar gibi hakkından gelinir" dedikde hakîrin derûnunda niçe ilzâm edecek kelimâtlar var idi. Ammâ *"men hafaza'l-lisâne selleme mine'l-afat"* [151] hadîsiyle amel edüp summun bükmün olup âsûde-hâl durdum. "Tiz Köprülü Mehemmed

Paşa peder-i azîzim ve Kara Sefer Paşa birâderim zencirden çıkarup huzûruma getirin” dedikde ân-ı vâhidde ikisin dahi huzûr-ı İpşir’e hâzır edüp İpşir ağaya kalkup Köprülü Mehemmed Paşa’nın ak sakalın bûs edüp bir kat libâs-ı fâhire ile bir semmûr kürk giydürip üst yanına alup el ele verüp müşâvere ederek, eyle olur baba, deyü Sefer Paşa’ya dahi hem-çünân bir kat esbâb ile mülebbes edüp öbürleri zincirde dursunlar, dedikde Köprülü eydür: “Sultânım! Anlar bizim ile bozulup esîr olmuşlardı” deyince “Siz anlara karışman” deyüp “Tiz Varvar babanız dahi getirin. Mehemmed Paşa babamızla mürâfa‘a-i şer‘ olsınlar” deyüp ol ân Varvar Alî Paşa’yı yine semmûr kürküyle İpşir huzûruna getirüp cümle huzzâr-ı meclis ve İpşir Paşa ve Köprülü Paşa ayak üzre kalkup ta‘zîm edüp zahmdâr olmağıla Varvar’ı otâğının ke’l-evvel yerinde karâr etdirdiklerinde “Şükür Yâ Rabbî! Bu hâle” deyüp hâmûş oldu. Ammâ güyâ meyyit-i müteharrik idi. Zîrâ hışt zahmı kendüyü almış idi. Hemân Köprülü ve Kara Sefer Paşa “Niçesin Koca Varvar Alî Paşa! Bu fenâ dârı gurûruna dayanup bizi giriftâr-ı bend-i hicrân eyledin. *“Men dakka dukka”* [152] cihânı idüğün bilmedin mi? Kanı bu kadar mâl [u] mâ-melekim, kanı bu kadar kul [ve] karavaşlarım. Bizi Kurşumlu’da bozup kırıp tûğlarının önünde bizi yalın ayak ve başı kabak piyâde aç ve susız yürütdün. Kanı ırz-ı vezâret, kanı ırz-ı Âl-i Osmân, kanı zâlim bu kadar mâlım” deyince hemân Varvar eydür: “İşte İpşir oğlum, sizin üçünüzün mâlına ve benim mâlıma tama‘ edüp üç bin kiselik dörd vezîr mâlı bu İpşir oğlumdadır. Bundan taleb eylen” deyince hemân İpşir şetm-i galîz ile eydür: “Bre ak sakalı şimdi kızıl kanda boyanacak, ben senin neni aldım” deyince hemân Varvar-ı bî-âr gayret-i hamiyyete gelüp şütûm-ı gûnâ-gûn ile İpşir’e hitâb edüp eydür: “Bak a hayınlık ile Erzurûm’da Celâlî Abaza Paşa’dan berü bağrı pişmiş niçe bin kerre oğlanlığa düşmüş, ben senin ehlini hâtırın içün zinâ etdirmeği kabûl etmeyüp senin ırz [u] gayretin içün Sivas’dan azli kabûl edüp ehlini Allah emâneti Tokat kal‘asına koyup bu kadar sekbân [ve] sarıca ile muhâfaza etdirüp ehlini günden ve gölgeden sakındım ve nâmım, pâdişâha âsî oldu deyü şâyi‘ oldu. Hâşâ ki âsî olaydım. Şeri‘âte itâ‘at edüp zinâ etdirmeğe rızâ vermediğim ecilden bu Köprülü ve Kara Sefer ve Hüseyin Paşa nâm bed-baht habîsler üstüme gelüp “Sen niçün İpşir’in avretin pâdişâha zinâ etdirmeğe vermedin” deyü başıma üşdüler. Bir bî-günâh olduğumdan ve şerî‘âte itâ‘at etdiğimden Cenâb-ı Bârî bana mu‘în ve zahîr u yârî olup bunları münhedim edüp mansûr u muzaffer olup bunları zincîre dizdim. Sana i‘tikâd edüp oğlum İpşir’dir deyü i‘timâd etdim. Yohsa ben seni bu Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa’dan bed-ter ederdim. Hay hay gidi Defterdâroğlu Mehemmed Paşa hakkâ ki âkıl vezîr-i sâhib-tedbîr imiş. Sakın İpşir dediğin oğlundan! Babakdır, andan gaflet üzre olma, deyü mektûblar gönderirdi. Aslâ vücûd vermeyüp senden geçmezdim. Ben bana düşeni etdim. Adüvlerimden merd-i meydânlık ile intikâm aldım. Sen babaklık nâmıyla meşhûr-ı âfâk olup bed-nâm oldun. Şimden gerü şu başımı kesüp avretinin fercine sok” deyü hayli zebân-dırâzlık edüp eydür: “Ben etdim, buldum. Sen de gör niçe bulursun. Bu kevn-i keç-revin hükmü budur” deyü hâmûş-bâş oldu. Ammâ zahm kendüyü alup bî-tâb u bî-mecâl etdi. Bu mahalde Köprülü Mehemmed Paşa ***[366a]*** eydür: “Mezâ mâ-mezâ, olan oldu ve giden gitdi. Biz pâdişâh emriyle münhedim olup mâldan hizmetkâr başlarından ayrıldık. Sen dahi başın havfine düşüp böyle giriftâr olduk. Gün ahşamlıdır, gelin helâllaşalım” deyüp cümlesi Varvar’dan ve Varvar anlardan helâllık dileyüp birbirleriyle öpüşüp görüşüp barışup ağlaşdılar ve dünyâ ve âhiret hakkın helâl edüp Köprülü ve Kara Sefer Paşa çadırlarına gidüp İpşir ile

Varvar otakda kalup İpşir eydür: “Zincirde haps olan Hüseyin Paşa’yı ve Amâsiyyeli Hacı Efendi oğlunu getirin” dedikde der-akab Kör Hüseyin Paşa’yı ve Hacı Efendi oğlun zebânîler zincir ile keşân-ber-keşân getirüp Hüseyin Paşa gelince yer öpüp Varvar’a “Bre zâlim! Beni niçün bu kadar zamân Köprülü karındaşım ile haps etdin” dedikde İpşir eydür: “Bre mel‘ûn! Mukaddemâ bu âdemi âsî etdin, ba‘dehû sana emirler gelüp Köprülü‘yle Varvar üzerine gelüp bozuldun. Varvar’ın ibtidâ ısyânına sen ve bu Hacıoğlu sebep olmuşdur. Eyle değil mi baba” deyü İpşir Paşa, Varvar Alî Paşa’dan su‘âl etdikde Varvar Paşa aslâ cevâb vermeyüp “tiz cellâd” deyü otakda Varvar’ın gözü önünde Amasiyyeli Kör Hüseyin Paşa’nın ve Hacı Efendi oğlunun kelleleri kesilüp galtân olunca Varvar eydür: “Bre zâlim! Anların cürmü nedir? Benim üzerime emr-i pâdişâhîyle geldiler, bozdum ve bu kadar mâlların aldım ve zincire urdum. Şimdi benim zincirimden Köprülü gibi halâs edecek iken ol derd-mendlerin kellelerin kesdin. Huzûr-ı Hak’da ne cevâb verirsin” dedikde İpşir eydür: “Şimdi sen de görürsün, tiz cellâd” dedikde cellâd-ı bî-amân gelüp âhir netice-i kelâm Varvar Alî Paşa, İpşir’i “Yâr-ı gam-hârım ve uğuruna baş verir gam-küsârum” deyü i‘timâd [ve] i‘tikâd ederken Alî Paşa’nın esb-i fikreti leng ü fakîr, mağmûm [u] dil-teng olup dest-i İpşir-i bî-yesîr fermâniyle fakîr Varvar cellâd-ı bî-dâd imdâd etmeyüp ma‘nûken şehid edüp kellesin teninden cüdâ edüp kellesinin postu ve Hüseyin Paşa kellesi ve Hacıoğlu kellesi yüzülüp pembeler ile dolup her birin birer kutulara koyup ol mahalde Çerkeş Kadısı bu ahvâl-i pür-melâli İpşir Paşa arzıyla kelleleri Âsitâne-i sa‘âdete gönderdikleri sene (–) mâh-ı (–) sinde idi. *Rahmetullahi aleyhim ecma‘în.*

Ba‘dehû İpşir fermânlar yazup Varvar’ın münhedim olmuş askerinin ardı sıra İpşir kapucıbaşıları ta‘yîn olunup nefîr-i âm ile Varvar’ın askerin kırmağa başlayup günden güne Çerkeş sahrâsında yüzer ikişer yüzer âdem katl olunup mâl [u] erzâkları İpşir içün kabz olunup tevâbi‘-i İpşir’in en ednâsı bir mîr-i muhterem gibi oldu. Ve İpşir Paşa ol kadar mâl-ı Kârûn’a mâlik olup Köprülü Mehemmed Paşa’nın ve Kara Sefer Paşa’nın ve Kör Hüseyin Paşa’nın ve Hacı Efendioğlu’nun cümle mâlların Varvar zabt etmişdi. Varvar münhedim olunca cümlesinin mâlın İpşir zabt edüp hadd [u] hesâbın Cenâb-ı Bârî bilür mâl-ı gence mâlik oldu. Ammâ hakîr havfe düşüp Varvar tevâbi‘i hakkına emirler sâdır olunca hakîre telâş el verüp ba‘de’l-asr doğru İpşir Paşa’ya varup eyitdim: “Sultânım! Şimdi ortalıkda cümle asker ayak üzre. Ben aralıkda kaldım. Bana bir dest-i hattınız ihsân eyle” dedikde “İşte Varvar’a mektûblarla geldin. Yine Varvar buyurdu versin” deyü Varvar’ın leşin gösterüp şaka edüp “Tiz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, yohsa şimdi Varvar’ın yanına korum” dedikde “Yâ ben âsî değilim ve pâye kat‘ edüp tûğ ve sancâğ ve bayrak sâhibi değilim, aşk olsun yola” deyüp İpşir Paşa vâfir hazz edüp tebessüm edüp eydür: “Sen Defterdâroğlu yanında nişlersin. Niçin yine bizim Melek Ahmed Paşa yanında olmazsın” dedikde “Vallahi Sultânım! Bir iki vezîrin mâbeyni mahsûlüyüm. Her kankısı menâsıb-ı âlîye nâ’il olursa seyâhat hâtıriyçün anınla mansıba giderim. İnşaallah şimdi Defterdâroğlu ma‘zûldür. Bu feth-i meserret haberleriyle kelleler der-i devlete vardıkda size Şâm-ı cennet-meşâm toprağı müşk-i amber-i hâm ve Şam-ı dârü‘s-selâm geldikde İnşâallahu Te‘âlâ size intisâb edüp Şâm-ı Şerîfe giderim” dedikde “Yok, götürmem. Hemân yine Melek Ahmed Paşa yanına var. Mehemmed Paşa yanında durma” dedikde “Sultânım! Üçünüzde dahi fark yokdur. Mehemmed Paşa efendimizin vâlidesi sizinle ve Melek Ahmed Paşa efendimizin vâlidesiyle hısm-ı kavm [ü] kabîle

değil midir ve benim vâlidem de Melek efendimin vâlidesi kız karındaşı değil midir, arada müfârakat yokdur, deyü Mehemmed Paşa efendim vâlidem tarafından, İpşir Paşa efendim sikadan zevi'l-erhâm akrabâmdır deyü tefâhur kesb eder. Siz anınla ecnebî mu'âmelesi edersiz" dediğimde "Hây gidi ışık. Üs kes bizi Defterdâroğluyla akrabâ edüp mâbeynimiz ıslâh etdi" dedikde hemân kalkup dest bûs edüp eyitdim: ***/366b/*** "Habîb-i Hudâ aşkına olsun. Paşaya bir muhabbetnâmeniz ihsân edüp bu ma'zûllığında mahzûn kalbini dilşâd ve vîrân gönlünü âbâd idün. Allah da sizin her işde mu'în ve zahîriniz ola. Ve mâl-ı ganâ'imden İslâmbol'a gitmeğe atdan ve esvâbdan, ba'zı sipâhlıkdan şeyler ihsân [u] in'âm ediniz" dedikde bisâtıyla bir at ve bir çerke çadır ve yetmiş altun verdi. Zira hisseti kemâlinde idi. Abaza kavminin "Hasîs" kabîlesinden idi. Hele mektûb-ı muhabbet-üslûbuyla bir emr alup ahîrecisi Alî Ağa ile Çerkeş'de hizmetkârlarımla ve merhûm Varvar Alî Paşa'nın geldiğim gün ihsân etdüğü metâ'lar ve katarlar ve memlûklar ile Çerkeş'den cânib-i garba 8 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Döleşce: Kankırı hâkinde yüz elli hâneli bâğlı ve bâğçeli ve bir câmi'li ve hafta bâzârı durur bir büleyde-i mahsûldârdır. Anda Zahîreci Alî Ağa kalup hakîre kurâ halkından elli atlı refîk verüp andan 8 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Mestî Beğ: Bu dahi Kankırı hâkinde yüz hâneli ma'mûr ze'âmet köydür. Andan 9 sâ'atde,

Menzil-i karye-i Alî Zâ'im: Engürü hâkinde Murtatova subaşılığında yüz hâneli ze'âmetdir.

Andan paşa efendimiz bulup bize "Safâ geldin Evliyâm! Gazân kutlu olsun. Üs kes İpşir Varvar'ı aşadı mı?" "Belî aşayup târumâr edüp Varvar'ı ve Kör Hüseyin Paşa'yı ve Hacıoğlu'nu dahi katl etdi". "Bre bozuldukların şimdi istimâ' etdim, ammâ katl olundukların işitmedim. Ne gün oldu bu" dedi. "Bu gün üçüncü gündür" deyü mâ-vaka'ı üzre bir bir takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i merâm edüp İpşir Paşa'nın mektûbun verüp tilâvet edüp niçe cereb-i şîrînler urdu kim bu hakîrin İpşir'e hüsn-i tevcîhlerile paşanın İpşir'e arz eylediğim cümle hebâ olup "Tiz tûğlar gitsin" deyü fermân etdikde Bâkî Paşa bir gayrı karyeye konmuş idi. Ol Varvar'ın inhizâmın istimâ' edüp askeriyle İpşir ordusuna gitdiğine Paşa gâyet müte'ellim oldu. Ve meşveret edüp İpşir'i urmağa tedârik görülüp yedi bin salt atlı İpşir'in ardına düşüp İpşir bu haberi istimâ' edüp Çerkeş'den Karaman eyâletine gidecek mahalde yan verüp Kal'acık semtinde Keskin içlerine urup gitdi. Paşa üç menzil ardı sıra gidüp gerüde kalmış Varvar ve Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa mâlından bir hayli ağırlık paşanın bölükbaşıları gâret edüp üç günde nehr-i Sakarya kenarında,

Menzil-i karye-i Merece {ve sebeb-i katl-i Varvar Re'isi Halîl Efendi}: Beğpâzârı nâhiyesinde yüz hâneli kurâdır. Bunda bir çarıklı Etrâk gelüp "Müjde sultânım! İpşir Paşa bölükleri Varvar Alî Paşa'nın dîvân efendisi Halîl Efendi'yi kova kova bu mahalle getirdiler. İşte Sakarya suyu kenarına kaçıyor" deyü haber etdiklerinde müjde eden âdeme ihsânlar edüp "Alıkon şu gidiyi" deyüp yedi bayrak bölükbaşılar cümle atlanup haber eden herîfi kulağız edüp ol gün ılgar edüp ale's-seher Bahşılı nâm bir karye kurbuna vardıklarında köyden bir Etrâk gelüp "Bre ağalar! Şu köyde Varvar Alî Paşa'nın bozulmuş celâlî bayrakları vardır. İpşir Paşa haklarına nefir-i âm emirleri vermişdir. Hemân basın"

deyince bizim bayraklar köyü ale'l-gafle basup ceng ederken anlar köy içinden feryâd edüp "Bre biz İpşir Paşa bayraklarıyuz" derler. Bizim bayraklar i'timâd etmeyüp cenge âheng edüp niçesin tu'me-i şimşîr ve niçesi firâr edüp cümlesinin atları ve katarların alup bu kadar mâl-ı ganâ'imle paşaya geldiler. Yine on bayrak asker seçilüp Varvar dîvân efendisi üzre gidüp nehr-i Sakarya kenarında yetişirler. Bir sa'b yerde olmağıla ceng-i azîm edüp âhir Halîl Efendi kendüyi atıyla nehr-i Sakarya'ya ururken bir yiğit dahi ardı sıra suya at sürüp bir hışt ile Niksârlı Halîl Efendi atdan yıkup su içinden taşra çıkarup dest ber-kafa kayd-bend ederler. Ol mahalde yedi katar katır ve beş katar-ı deve mâl [u] erzâkı zabt [u] rabt etdükleri mahalde paşa ile iç ağaları yetişüp fakîr Halîl Efendi['yi] paşa huzûruna getirdiklerinde bî-tâb u tüvân gelüp eydür: "Sultânım! Niksârda Erzurûm'a giderken ve gelirken hâneme konup mümkün olduğu mertebe ni'metim yiyüp sultânıma hizmet etmişim. Evlâdın Mustafâ başiyçün olsun mâlımı alup kuşça cânım âzâd eyle" dedikde dahi "Nerede mâlın vardır", "İşte bunda kırk üç bin altunum ve yedi kisem vardır ve Engürü'de Mütevellî Hasan Ağa'da on bin altun ve kırk kîse vardır ve bu kadar mâl [u] menâlim vardır" deyü hazînedârında olan pusulayı alup cellâd deyüp nehr-i Sakarya kenarında fakîr Halîl Efendi'nin ve Çıplak Alî Ağa'nın ve hazînedârının kelleleri kesilüp Emîr-i ahûr (–) Ağa ile der-i devlete ser-i bî-devletleri gönderilüp Alacaatlı Hasan Ağa ile hakîri Halîl Efendi kâ'imesi mûcebiyle Mütevellî Hasan Ağa'dan tahsîl olunmak kayd-bendine emirler tahrîr edüp üç yüz yiğit ile cânib-i kıbleye Sakarya nehri kenarından (–) sâ'atde kasaba-i Ayaş nâhiyesinde,

Menzil-i karye-i Şinikçi Ahmed Ağa: Bir bayır dibinde bâğlı ve bâğçeli köydür. Andan (–) sâ'atde kasaba-i Istanoz'ı ubûr edüp kıbleye */367a/* tarafına (–) sâ'atde,

Menzil-i karye-i Erkeksu: Mukaddemâ Engürü'den çıkdıkda evsâfı tahrîr olunmuşdur. Andan (–) sâ'atde,

Menzil-i kal'a-i Engürü: Şehre dâhil olunca ibtidâ mahkeme-i şer'-i Resûl'e varup emr-i şerîfi mollaya ibrâz edüp kırâ'at olundukda mazmûn ma'lûm-ı şerîfleri olup Mütevellî Hasan Çelebi, mahkemede Hasan Ağa'ya teslîm edüp Hasan Ağa Mütevellî Hasan Çelebi hânesinde mihmân olup hakîr huddâmlarımla mukaddemâ hâne-i bî-minnet-i emânet-kârım ve yâr-ı gâr-ı cânım olan Kederzâde efendim hânesinde mihmân olup cümle emânet koduğum esbâb [u] eskâllerimi ve bâr-ı sakîllerimi bî-küsûr verüp bir boğça ak kenarlı serâvîl kamîs ve on top sûf ve bir kıt'a *Kitâb-ı Miftâh* verdi kim hakîre gûyâ bir genc-i Dârâ verdi. Ertesi Hasan Ağa kâ'ime mûcebince Hasan Çelebi'den cümle mâlları tahsîl edüp fakir Hasan Çelebi'yi kayd-bend ile paşaya götürmeğe müteveccih oldukda hâne sâhibimiz Kederzâde efendimiz bâr-ı sakîllerim hafîf olsun içün iki re's seyishâne ihsân edüp cümle bâr-ı sakîllerim yükledüp hâne sâhibimizle vedâlaşup Engürü'den (–) sâ'atde,

Menzil-i kasaba-i tekrâr Istanoz: Mukaddemâ bâlâda mevsûfdur. Andan yine cânib-i şimâle düz sahrâlar içre ma'mûr [u] âbâdân u mahsûldâr büldânlar ubûr ederek 8 sâ'atde {**Ayaş Beli'**n aşarken aceb bârân-ı rahmet çekdik. Andan,

Evsâf-ı kasaba-i kadîm Ayaş: Engürü sancağı hâkinde Haremeyn evkâfıdır. Dârü's-sa'âde ağası tarafından zabt olunur, yüz elli akçe kazâdır. Kal'ası harâbdır. Serdârı ve kethüdâyeri vardır. Cümle bin hâne, on mihrâbdır. Çârsû içinde (–) câmi'i ve mesâcidleri

ve hânları ve hünkâr hammâmı ve esvâk-ı muhtasarı vardır. Câbecâ bâğ u bâğçesi vardır. Lâkin dere ve depeli yirde olmağıla hevâsı sakîlcedir. Ammâ şehri ma‘mûrdur ve cânib-i erba‘ası bayırlıdır.

Ziyâret-i Emîr Dede ve karşu batı tarafındaki dağ üzre Şeyh Buhârî bir kubbede medfûndur}.

Evsâf-ı kal‘a-i Germiyân Hezârı ya‘nî şehr-i Beğbâzârı

Paşa efendimiz bu şehirde bulup Mütevellî Hasan Çelebi’yi paşaya teslîm edüp cümle mâlı kabz edüp haps etdi. Bugün katl ederim diyerek Halîl Efendi mâliyçün kırk kîse cerîmesin ve yedi katar-ı katırın ve yüz top sûfun alup hapsden ıtlâk edüp bir hil‘at-i fâhire ile tatyîb-i hâtır edüp Engürü‘ye revâne oldu. Hakîr dahi bu şehri seyr [u] temâşâya mukayyed oldu.

Ahvâl-i pür-me’âl-i Bebekbâzârı: İbtidâ bânisi ma‘lûmum değildir. Lâkin ibtidâ fâtihi Kütâhiyye pâdişâhlarından Germiyânoğlu Ya‘kûb Şâh’ın vezîri Dinar Hezâr feth etmeğile **Germiyân Hezârı** derler. Ammâ şehrinin ulemâ ve zurefâları şehr-i Bebekbâzârı derler. Amma lisân-ı Etrâk’da **Beğbâzarı** derler. Hakkâ ki haftada bir gün güzel müzeyyen bâzârı durup cemî‘î zî-kıymet [ü] bî-kıymet bulunur. Ammâ cümle halkının kâr [u] kesbleri tiftik keçisi olmağıla sûf ipliği çok füruht olunur. Ammâ meterisi var deresinde niçe bin kantar sûf ipliği bey‘ ve şirâ olunur. Lâkin sofî olmaz. Ammâ lâtif muhayyeri olur. Bâzâr-ı azîmde her hafta etrâf kurâlardan on bin âdem cem‘ olur. Hâlâ bu şehr Anadolu eyâleti hâkinde Engürü sancağı hudûdunda Âsitâne-i sa‘âdetde her kim şeyhülislâm ise anların hâssıdır kim hâss-ı hümâyûndan ifrâz olunup müftî tarafından subaşısı hâkimdir ve yüz elli akçe ile sadaka olunur kazâdır. Senevî kadısına yedi kîse hâsıl olur şerîf kazâdır. Ve cümle (–) aded kurâları vardır. Ve damga emîni ve sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı vardır. Lâkin dizdârı ve kal‘a neferâtları yokdur. Zirâ kal‘ası bir kaya üzre şekl-i murabba‘dan tûlânî ilhaf taş dîvârlı bir ince kal‘a olmak ile ma‘mûr olmayup neferâtı yokdur. Kal‘a kayası bir dere içine vâkı‘ olmuş kal‘anın iki cânibi balık arkası gibi bir sırtlı kaya üzre kal‘acıkdır. Cirmi ne mikdâr olduğu ma‘lûmum değildir. Aşağıda şehri iki dere-i vâsi‘ içinde cümle yigirmi mahalle ve kırk bir mihrâbdır. Lâkin selâtîn câmi‘leri gibi mükellef câmi‘leri yokdur. Evvelâ çârsû içinde (–) câmi‘i

……. (1 satır boş) …….

Bunlardan mâ‘ada mesâcidlerdir. Ve cümle üç bin altmış aded ikişer kat hâne-i zîbâlardır. Cümle dîvârları kerpiçdendir, amma sütûhları cümle tahta örtülüdür. Ve medrese ve dârü‘l-hadîsi ve dârü‘l-kurrâsı vardır. Zîrâ tâlib-i ilm fuzalâ ve ulemâsı çokdur. Ammâ medreseleri sâ’ir diyârın medreseleri gibi kârgîr binâ dârü‘t-tedrîsleri yokdur. Ve yetmiş aded mekteb-i sıbyânı vardır. Gılmânları gâyet necîb ve reşîd olup yedi yüzden mütecâviz hâfız-ı Kur’ân ve huffâz-ı *Kitâb-ı Muhammediyye* vardır. Ve bir şeyhülislâmı var kim cemî‘î ulemâ anınla mübâhase-i ilmiyye etmede âcizlerdir. Ve nakîbü‘l-eşrâfı fâzıl değildir ammâ gâyet mün‘im ü sâhib-kerem, ni‘met-i firâvân sâhibidir. Ekseriyyâ halkı ulemâdır. Sipâhî dahi çokdur. Cümle, elvân sûf ve muhayyer giyerler. Ammâ zenâneleri cümle muhayyer giyerler. Etrâk şehirlerinden olmağıla ekseriyyâ halkı Oğuz tâ’ifesidir. Ya‘nî Türk kavmi demenin hüsn-i ta‘bîridir. Ve cümle yedi aded hânı vardır. Hattâ çârsû içinde bir mükellef hânı ıhrâk-bi’n-nâr olmuşdur. Ve cümle (–) hammâmdır. Çârsû içinde (–)

hammâmı gâyet *[367b]* müferrahdır. Ve cümle altı yüz dükkândır. Her zî-kıymet mevcûddur. Lâkin kârgîr binâ bezzâzistânı yokdur. Çârsûda kassâblar içinde cereyân eden dere kenarında hafta bâzârı olur. Mezkûr dere cereyân ederek inüp şehrin aşağı cânibinde cereyân eden (–) nehrine mahlût olup andan nehr-i Sakarya'ya munsab olur. Bu şehr bir mürtefi' yerde olmağıla cümle şâhrâhları kumsalca kaldırımsızdır. Ve halkı gâyet garîbü'd-diyâra ri'âyet edüp ehl-i kerem âdemlerdir. Âb [u] hevâsının letâfetinden Türk mahbûbları olur. Mahbûbeleri memdûh değildir. Zîrâ çârsû-yı bâzârda ve deri ve dernekde ve cem'iyyet-i sûrda görülmiş değillerdir. Gâyet afîfe ve mü'eddebe nisvânları vardır.

Memdûhât-ı Beğbâzârı: Evvelâ bâğ u bâğçesi gâyet çokdur. Besâtinlerinde bir gûne kavunu olur kim lezzetinden âdemin dimâğı dü şakka olur ve müsg [ü] amber-i hâm-misâl râyiha-i tayyibesi olur. Bu şehir halkı ekseriyyâ ol kavundan zerde tabh edüp içine darçın ve karanfil koyup bir zerde olur kim Mu'âviye hazretlerinin ibtidâ te'lîf etdüğü lezîz zerde olur. Bu gûne bir lezîz ve hoş-hor ve serî'u'l-hazm kavundur. Ve bir gûne sebz-gûn emrûdu olur. Bir müdevver, dördi beşi bir vukıyye gelir âbdâr ve hoş-hor emrûddur. Âsitâneye niçe yüz bin kutu emrûd pembeler içre hedâyâ gider. Bir gûne sükker-i halvâ emrûddur kim Acem diyârında Tesuy şehrinde ve Ordubâr şehrinde Meleçe emrûdu lezzetindedir. Ve siyâh arpası olur. Gâyet yağlıdır. Ata çok vermeden ihtirâz etmek gerek. Ve sahrâsında pirinci olur, gâyet pişkindir. El-hâsıl bir vâsi'atü'l-aktâr ve rahîsatü'l-eş'âr şehr-i imâr-ı dâr-ı diyâr şehr-i Beğbâzâr'dır. *Hafazekallah.*

Ziyâretgâhların beyân eder: Evvelâ şehr içinde Şeyh Ivaz Dede:

……. (3 satır boş) …….

Bu şehirde üç gün meks edüp safâ ederken Âsitâne tarafından ulaklar gelüp paşaya hakîr içün ammîlerimden ve Memekzâde efendimden ve Abdürrahîm efendimden mektûblar gelüp "Evliyâ kulunuzun pederi merhûm olup cemî'î mülkü ve eşyâsı üğey vâlidesi elinde ve hemşîreleri ve kassam elinde memhûrlu kalmışdır. Lütfunuzdan ricâ ederiz kim Evliyâ Çelebi dâ'îniz bu cânibe gönderüp birkaç zamândan sonra işlerin tamâm edüp yine huzûrunuza vara" deyü mektûblar göndermişler ve üç aded mekâtibler dahi akrabâlarımızdan gelüp "Siz sağ olun. Pederiniz merhûm oldu. *İnnâ-lillah*" deyü haber gelince cihân başıma teng ü dar oldu. Ve mektûbları paşaya gösterdim. Paşa dahi kendüye gelen mektûbları gösterüp bî-karâr oldum. Hemân ol mahalde yine gelmek şartıyla izin taleb edüp dest-bûs etdim. Nola deyüp kethüdâ ve hazinedârın çağırup beş yüz esedî harc-ı râh ve iki küheylân at ve iki köle ihsân edüp sâ'ir levâzımâtlarımı ve bir mükellef cerke ve merhûm Varvar Alî Paşa'nın ihsân etdüğü üç katıra üç katır dahi ihsân edüp kâmil bir katar katır olup yedi abd-i memlûk ve sekiz nefer yapışma huddâmımla Beğbâzârı şehrinden paşa efendimizle vedâlaşup ve cümle ehibbâ ve dûstânlar ile cümle vedâlaşup

Bin elli sekiz Cemâziyelâhirinde Engürü kurbunda Beğbâzârı'ndan İslâmbol'a müteveccih olduğumuz menâzilleri beyân eder

Evvela Bebekbâzârı'ndan cânib-i şimâle ma'mûr u âbâdân ve mahsûldâr kurâları ve âlî çemenzâr yaylaları küşâde hevâda 9 sâ'atde ubur edüp,

Menzil-i karye-i Sarılar: Yaylanın ardı olmağıla (–) hudûdunda yüz hâneli ma'mûr

karyedir. Bu mahalde bir Ğeddâdî binâ bir çemenzârda durur. Gûyâ bir kûh-ı bülend-pâre-i Horâsân ile rıhtım-ı binâ-yı mu‘azzamdır. Hacı Bektaş-ı Velî‘nin cânsız dîvâr yürüttü dedikleri dîvâr budur, derler. Hakkâ ki dîvâr üzre oturdukları mak‘adı yerleri zâhîrdir ve asâleten temelli binâ değildir. Âhar yerden geldüğü zâhir ü bâhirdir. Andan 7 sâ‘atde,

Menzil-i karye-i Köstebek Hânı: Bu dahi (–) hâkinde yüz hâneli bir dereli zemînde bâğlı ve bâğçeli ma‘mûr kurâdır. Cümle âhâlîleri cemî‘î tekâlîf-i örfiyyeden berîlerdir. Zîra sene (–) târîhinde Sultân Ahmed Hân asrında Kara Yazıcı ve Sa‘îd Arab ve Kalenderoğlu ve Cennetoğlu ve Deli Hasan ve Kalacak nâm celâlîler Anadolu diyârların harâb u yebâb etdüklerinde bu mahalde bir kârbân-ı azîm bozup iki binden mütecâviz ibâdullahı dendân-ı tîğdan geçirüp bu kadar mâl-ı ganâ’im aldıklarından sonra bu yollar niçe zamân mesdûd olup ba‘dehû Nasıf Paşa bu mahalle kal‘a-misâl bir hân-ı azîm binâ edüp bu karye âhâlisin bu mahalle iskân etdirüp hâlâ ma‘mûr kasaba olmuşdur. Bir câmi‘i ve hânı ve imâreti ve hammâmı ve bir kaç esvâk-ı muhtasarı vardır. Üzüm turşusu gâyet memdûhdur. Ammâ hânı Anadolu diyârında nazîri yokdur. Meğer Şâm kurbunda Katîfe ve Şa‘şa‘a ***[368a]*** hânı ola. İçli ve dışlı ve müte‘addid haremli ve iki bin at alır ıstablı ve başka develiği ve beyâz sahrâ-misâl bir meydânı ve’l-hâsıl cümle imâreti rasâs-ı hâss-ı nîlgûn ile mestur bir hân-ı ma‘mûrdur. Andan yine şimâle 6 sâ‘atde,

Menzil-i Nallıhân: Bâğlı ve bâğçeli ve sâfî kavaklı bir dere içre yüz hâneli ve bir küçük hammâmlı mu‘âf [u] müsellem müselmân köyüdür. Hakimleri yine Nusaf Paşa mütevellîsidir. Bu hân dahi Nusaf Paşa hayrâtıdır. Hemân Köstebek hânı gibi bir hendese üzre imâr olmuşdu kim acâ’ib hayrât-ı azîmlerdir kim cümle yüz elli ocakdır. Bunda dahi matbah-ı Keykâvûs-misâl bir imâret-i dârü‘z-ziyâfesi vardır. Âyende vü revendeye birer bakır sini ile her âdem başına birer nân-pâre ve birer sahan çobra ve birer şem‘-i revgan mihmândârlar getirüp hizmet ederler. Andan (–) sâ‘atde

Evsâf-ı kal‘a-i Türbeli Gönlük

Lisân-ı Etrâk‘da Torbalı Göynük ve Torbalı Gülyük derler ammâ sahîhi Türbeli Köylük’dür. Akşemseddîn hazretleri bu şehirde medfûn olmağıla Türbeli Köylük derler. Ammâ kal‘asına Yunan târîhlerinde Aleksandran derler. Bursa tekürleri binâ etmişdir. Sene 712 târîhinde Osmân Gâzî fethidir. Hâlâ (–) sancağı hâkinde (–) (–) lıkdır ve yüz elli akçe nâhiye kazâsıdır. Kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı vardır. Lâkin kal‘ası evc-i âsumâna ser çekmiş bir yalçın kaya üzre hâlî ve harâb ve mu‘attal olmağıla dizdârı ve neferâtları yokdur. Bu şehrin iki tarafı kayalı ve dağlı ve bâğlı ve şehr içre cereyân eder dereli ve dağlardan nüzûl eder çam oluklardan mîzâb-vâr cereyân eder âb-ı hayât sulu şehr-i kadîmdir. Gerçi ahâlîsi Etrâk’dır ammâ şîrîn şehirdir. Cümle iki bin çam tahtası örtülü hâne-i zîbâlardır. Ve cümle on sekiz mihrâbdır. Evvelâ (–) (–) cami‘î

……. (1.5 satır boş) …….

Bunlardan mâ‘adâ mesâcidlerdir. Ve cümle sekiz mahalle add olunur. Hikmet-i Hudâ bu mahalleler cümle yalçın kayalar altına vâkı olup pâre pâre kayalar her bâr şehre uçup düşer. Bi-emrillah Aşkemseddîn hazretlerinin du‘â-yı hayr berekâtları sebebiyle bir merd [ü] zene ve bir mûr [u] mâra bi-emr-i Hudâ aslâ zarar isâbet etmez. Hemân ol kaya nereye uçarsa anda hûrd olup kalır. Bu kayalar altında cümle iki yüz hânelerdir. Ammâ medrese ve dârü‘l-hadîsi yokdur. Yigirmi mikdârı mekteb-i sıbyânı vardır. Çârsû içinde üç

aded kiremit ile mestûr hâneleri vardır. Ve yine derûn-ı sûkda bir latîf hammâm-ı hoş-hevâsı vardır ve deresi içinde firâvan âb-ı revân üzre deverân eder âsiyâb-ı mâları vardır. Ve cümle yetmiş beş dükkânı vardır. Ekseriyyâ nâzük at çulu ve tobra işlediklerinden Torbalı Gönlük derler. Bunda aslâ Yahûdi kefere tavattun edemez. Hemân ol gün mürd olur.

Evsâf-ı ziyâretgâh-ı Türbeli Gönlük: Evvelâ menba‘-ı esrâr, merci‘-i ebrâr ve kıdve-i ricâl, nokta-i kemâl, nâsıh-ı halayık, nâtık-ı hakâyık, pîrân-ı erbâb-ı zevk, şeyh-i ashâb-ı şevk, sultân-ı dünya ü dîn, sîmurg-ı kâf-ı yakîn, **eş-Şeyh Hazret-i Akşemseddîn Mehemmed b. Hamza:** Mevlûdleri Şâm-ı cennet-meşâm-ı müşk [ü] amber-i hâmda vâkı‘ olmuşdur. Ve Hazret-i Ebâbekri’s-sıddîk neslindendir. Mübârek parmağının bir boğumu nâkıs olması Ebâbekir nesli olduğına şehâdet eder. Ol ırk-ı tâhir ile ola gelmişdir. Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî kim Bağdâd kal‘ası içinde medfûndur, anların şeref-i sohbetiyle ve Engürü‘de Hacı Bayrâm-ı Velî ile hem-meclis olmuşlardır. Ve Ebü‘l-feth ile İslâmbol fethinde bulunup “İnşâallahu Te‘âla bu kal‘a sene 857 târîhinin mâh-ı Rebi‘ulevvel, gün rûz-ı temmûzda feth olunur” deyü İslâmbol feth olacağı günü ta‘yîn buyurup bi-emrillah ol sâ‘at ve derece ve dakîkada feth olup ba‘dehû bu şehr içre bir dırahtistân mesîregâh yerde bir kubbe-i azîm içre cümle evlâd [u] ensâb-ı zevi’l-ihtirâmiyle medfûnlardır. Müddet-i ömr-i azîzleri sene (–) olmuşdu. İslâmbol’da Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretlerinin cesed-i şerîfin bunlar bulup “Şu mahalli hafr idün. Ebâ Eyyûb’un elinde bir tuc mühre üzre ism [ü] resmiyle Eyyûb-ı hakîr Muttalib-kabîle dûş-ı fakîr deyü yazılmışdır, tîz kazın” dedikde Ebü‘l-feth Gâzî ibtidâ kendiler Ferhâdî külünk urup hafr etdiklerinde yedi zirâ‘da çâr-kûşe bir seng-i hârâ altında takrîr etdikleri üzre cesed-i Eyyûb Sultân ter ü tâze destinde yazılı mühresiyle zâhir olup du‘â-yı hayr [u] senâ ile yine mestûr edüp üzerine türbe-i âlî ve câmi‘ ve medrese ve hân ve hammâm ve imâret [ve] sûk-ı sultân binâ olunmasına sebeb cümle bu Akşemseddîn’dir. Zamânesinin kutb-ı âfâkı idi. Ve niçe mücelled kitâb te’lîf etmişdir. Ve ilm-i *[368b]* tıbda Lokmân-ı Sânî idi. Ve kendilerden sonra *Yûsuf [u] Züleyhâ* sâhibi veled-i necîbi musannif ve mü’ellif Hamdî Çelebi İslâmbol’da Ayasofya içinde kitâb-ı *Yûsuf [u] Züleyhâ* te’lîfine mukayyed olup peder-i azîzi seccâdesin kabûl etmeyüp cümle fukarâ-yı pîrânın izniyle

eş-Şeyh Hazret-i Sa‘deddîn b. Akşemseddîn: Seccâde-nişîn halîfe olup mürşid-i kâmil [ve] sâhib-i ayyâr oldu. Sene 897 vefât edüp pederleri cenbinde medfûndur. *Kuddise sırruhu’l-azîz.*

Andan **ziyâret-i eş-Şeyh Fazlullah b. Akşemseddîn:** İlm-i Ledün sâhibi olup niçe bin halkı irşâd edüp pederleri yerine cülûs etmişdi. Âhir sene 960 sitte ve tis‘a mi’ede dâr-ı bekâya âzim-i cinân olup pederi cenbinde medfûndur.

Ve **Şeyh Nûrullah b. Akşemseddîn:** Tahsîl-i ma‘rifet içün Bursa’ya gidüp hücresinde kalem yonarken kalem-traş batnına batup girde-bâliş-i nâliş üzre yatup vücûdu defterin kalem-traş hakkidüp sahîfe-i âlemden Bursa’da Bâkî âleme gidüp Zeynîler cenbinde medfûndur.

Eş-Şeyh Çelebi Emrullah b. Akşemseddîn: Pederi tarîkına girmeyüp mütevellî olup nikrîs marazından merhûm olup peder-i azîzi cenbinde medfûndur. Ammâ cihân-ârâ idi. Cild-i tevârîhi vardır.

Eş-Şeyh Nasrullah b. Akşemseddîn: Tahsîl-i ulûm içün Acem'e gidüp yedi sene seyâhat edüp Tebrîz vilâyeti şehrinde medfûndur. Ammâ Acem ârifânları Şemseddînzâde deyü ziyâret ederler. Niçeler Şems-i Tebrîzî evlâdı zann edüp ziyâret ederler. Ammâ Şems-i Tebrîzî mücerred pâk iken Konya'da hazret-i Mevlânâ'yı irşâd edüp Sultân Veled Efendi, Şems'in kellesin kesüp destine alup bayağı menzil kat' ederek bî-ser Hoy şehrine varup hâlâ Şems-i Tebrîzî Hoy'da yatar, mesîh-vâr mücerred [u] pâk intikâl eyledi. Ammâ bu Tebrîz'de medfûn Şeyh Nasrullah, bu Akşemseddîn evlâdıdır.

Eş-Şeyh Mehemmed Nûru'l-hüdâ b. Akşemseddîn: Bunlar vâlideleri batnında iken Hazret-i Şemseddîn ehlinin karnına urup "Bre benim meczûb, ârif-i billah oğlum" derlermiş. Hikmet-i Hudâ rahm-i mâderden müştakk olunca "Esselâmü aleyküm yâ ehl-i dünya" derler. Kemâl-i bülûğiyyete yetişüp meczûb-ı İlâhî'den bir kimesne olur. Azîz hazretleri sâ'ir evlâdlarına "Sakının Nûru'l-hüdâ celâlinden" derlermiş. Hattâ câmi'e vardıkda "Bu ehl-i cennetdir, bu ehl-i cehennemdir", deyü niçe âdem hakkında ta'yîn-i keşf edermiş. Âhir azîz Nuru'l-hüdâ'yı bâzâra götürüp bâ-zârî bâzâr ta'âmın yedirüp mükâşefeden men' etdirmiş. Bu gûne niçe keşf [ü] kerâmeti zâhir olup Sultân Mehemmed, Evlek nâm karyeyi kendüye temlîk ihsân edüp hâlâ anda medfûndur.

Eş-Şeyh Mehemmed Hamdullah ibn Akşemseddîn: Pederlerinden sonra seccâde-nişînliği kabûl etmeyüp *Yûsuf [u] Züleyhâ* te'lifîne mukayyed olduğu bâlâda mestûrdur. Ammâ bunlar dahi rahm-i mâderde iken vâlideleri karnına pederleri urup "Bre benim zî-akl Aristo-yı zû-fünûn ve şâ'ir ü mâhir ve musannif ü mü'ellif oğlum" deyü vâlidi, vâlidesinin batnın ohşarmış. Hikmet-i Hudâ sene 853 târîhinde rahm-i mâderden müştakk olup sekiz yaşında dîvân sâhibi olup *Leylâ ve Mecnûn* kitâbın ve *Mevlûd-ı Manzûm* dahi anındır. Ammâ *Yûsuf [ü] Züleyhâ*'sı te'lîfi makdûr-ı beşer değildir. Ancak aşk-ı İlâhî ile âlûde olan kelâmıdır. Müddet-i ömr-i azîzleri altmış altıya yetmiş iken sene 909 târîhinde vefât edüp pederleri cenbinde medfûnlardır. Yüz yetmiş pâre risâle ve kütüb-i mu'teber te'lîfâtları vardır. *Rahmetullahi aleyh.* Ammâ *Kıyâfetnâme'*si ve *Yûsuf [u] Züleyhâ'sı* memdûh-i âlemdir.

Ve bunların nûr-ı dîdesi ve ciğer-kûşesi **Mehemmed Çelebi ibn Hamdullah ibn Akşemseddîn**, bu Mehemmed Çelebi ol asrda bir dürr-i girân-mâye gibi zuhûr etdi kim ol asrda velvele-ârâ ve fuzalâ-yı âlem-ârâ olup cemî'î Arab ve Acem ulemâları ana cevâb vermede âciz-mânde kalmışlardı. Zamânesinin gûyâ İmâm-ı A'zam-ı asğarı idi. Hulâsa-i kelâm cümle ulûmda yed-i tûlâ sâhibi idi. Bâ-husûs ilm-i hatda Yâkût-ı Musta'sımî ve attât İbn Mukle idi. Ammâ kabr-i şerîflerin türbedârları bilmediler. Zîrâ evlâd-ı zevi'l-ihtirâm, Türkistân-ı eblehân içinde kalmışlar.

Ve **ziyâret-i eş-Şeyh Abdülkâdir b. Sa'dullah b. Akşemseddîn**. Bunlar azîz hazretlerinin evlâd-ı evlâdıdır. Halkdan münzevî tâlib-i ilm ve sâhib-i hilm kimesne idi. Cedd-i büzürgvârlarının kubbesi hâricinde medfûnlar.

Ve **ziyâret-i eş-Şeyh Abdürrahîm:** Akşemseddîn'in kırk sene sonra hulefâlarındandır. İlm-i tasavvufda *Vahdetnâme* nâm kitâb anın te'lîfidir. Cenb-i azîzde medfûndur. *Rahmetullahi aleyhim ecma'în.* {Emîr Sultân ve eş-Şeyh Seyyid Sikkîn Sultân himmetleri hâzır u nâzır ola}.

Bu şehirde bir gün mukîm olup zevk [u] safâlar etdik. Andan yine cânib-i şimâle 7 sâ'atde,

Evsâf-ı kal‘a-i Taraklı: Bursa tekürü binâsıdır. Sene 712 târîhinde Osmân Gâzî fethidir. Hâlâ (–) sancağında (–) hâkimlikdir *[369a]* ve yüz elli akçe kazâdır. Hâlâ kal‘ası vîrândır ammâ kasabası bâğlı ve bâğçeli ve âb-ı revânlı bir dere içre bin beş yüz hâne-i ma‘mûr cümle kiremitli ve tahta örtülü kasaba-i şîrîndir. Ve cümle on bir mihrâb ve yedi mahalledir. Çârsû içinde (–) câmi‘i sâde binâdır.

……. (1 satır boş) …….

Mâ‘adâ mesâcidlerdir. Bir hammâmı ve beş hânı ve altı aded mekteb-i sıbyânı ve iki yüz dükkânı var. Cümlesi kaşık ve tarak işlediklerinden Taraklı şehri derler. Dağları sâfî çimşir dırahtı olmağıla cümle halkı ma‘laka ve şâne işleyüp Arab ve Acem’e kaşık bundan gider. Âb u hevâsı gâyet latîf ve cümle dağları çengelistân ve sayd [u] şikâr yerleridir. Deresi içre cereyân eden nehr-i cârîye nehr-i (–) inüp nehr-i azîm Sakarya’ya mahlût olur.

Ziyâretgâh-ı Taraklı (–) (–) (–) (–) (–) Andan cânib-i şimâle 8 sâ‘atde

Evsâf-ı kal‘a-i Geyve

Aslında ismi Genve’dir. İzmit kal‘asın binâ eden İskender’in akrabâlarından Genve nâm kral-i fertûte-avretin koyunları çobanlarıyçün binâ olunmuş bir küçük kal‘adır. Ol kralenin ismiyle müsemmâ Genve’den galat-ı meşhûr Geyve derler. Sene 712 târîhinde Osmân Gâzî fethidir. (–) Sancağı hâkinde yüz elli akçe şerîf kazâ olup nehr-i Sakarya üzre Bâyezîd-i Velî‘nin ağreb u garâ’ibden (–) göz cisr-i azîminin hâlâ evkâfıdır. Bu kantara-i ibret-nümâ dahi Devlet-i Âl-i Osmân’da ma‘rûf-ı âfâk bir cisr-i azîmdir. Zamân-ı kadîmde bu Geyve, şehr-i azîm idi. Lâkin Murâd Hân-ı Râbi‘ asrında nehr-i Sakarya tuğyân üzre gelüp bu şehri gark edüp yine imâr oldu. Ammâ deryâda katre ve güneşde zerre kadar imâr olmayup üç yüz hâneli ve bir câmi‘li ve bir câmi‘i harâb meydânda bir minâresi kalmış ve bir hammâm ve üç hân ve yedi mekteb-i sıbyân ve evleri kiremitli ve tahta örtülü nehr-i Sakarya’dan bir ok menzili ba‘îd imâr olmadadır. Ammâ bir kiremitli mu‘azzam hânı var ve hân cenbinde yigirmi kadar dükkânı ve bâğı ve bâğçesi firâvân olduğundan üzüm turşusu ve Sakarya kenarı kavunu meşhûrdur. İki kavunu bir ata yükledirler, gâyet iri ve lezîz kavunu olur. Geyve cisri kenarında sâfî besâtinlerdir. Bu cisrin altından cereyân eden nehr-i Sakarya’nın ibtidâ tulû‘ı (–) (–) (–) dağlarından hurûc edüp andan şehrin bâzârı kurbundan ubûr edüp niçe büldân ve kurâları reyy ederek bu İzmit sancağından geçüp Kocaili sancağında İrva nâm kasabada Karadeniz’e mahlût olur. Bu kasabada sipâh kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve evkâf mütevellîsi vardır.

Ziyâretgâh-ı Geyve: Hazret-i Burhân. Osmâncık ile gelüp bunda medfûndur. (–) (–) (–) (–)

Andan cânib-i şimâle cisri ubûr edüp nehr-i Sakarya kenarınca Ağaç denizi nâm çengelistân ve hıyâbân-ı ormanistândır kim ehl-i beled olmayan garîbü‘d-diyâr âdemlerin niçesi gâ’ib olmuş vahşî canavarlara ve kuttâ‘u’t-tarîk harâmîlere harem olmuş bir bî-amân dağıstân yerdir. Bu kuyâğıstânda eyle gûnâ-gûn dıraht-ı müntehâlar var kim kadd [ü] kâmetleri eflâke ser çekmiş şecer-i azîmlerdir kim şems-i âteş-tâbın te’sîri yokdur, eyle sâye-dâr dâğlardır. Tefne ve ardıç ve çam ve uhlamur dırahtlarının şükûfeleri râyihasından âdemin dimâğı mu‘attar {olur} bu kûh-ı hıyâbân içre niçe bin tahta biçecek bıçkı değirmânları ve niçe bin gemi kerasteleri kesici kâtı‘u’ş-şecer-i bî-merhemet Etrâkları

vardır. Fursat bulurlarsa âyende vü revendeden benî Âdem dahi keser. Bu dağlar dörd sancak yer hudûdında vâkı‘ olmuş, hakkâ ki ağaç deryâsıdır. Bir tarafı Bursa sancağında nihâyet bulur ve İzmit sancağı ve Bolu sancağı ve Kocaili sancağı hadlerinde cümle ağaç denizi vardır. Dâiren-mâdâr bir ayda devr olunur, bahr-i şeceristândır. Ammâ güzîde yerleri bu Geyve yolu üzre vâkı‘ olmuşdur. Bu Geyve’den üçüncü sâ‘atde leb-i Sakarya’da bir yalçın kaya üzre,

Evsâf-ı kal‘a-i Çoban: Evc-i âsumâna kad çekmiş serâmed yalçın kaya üzre bir küçük kal‘acıkdır. Hâlâ içinde benî Âdemden yokdur. Hârâb u yebâb durur. Zamân-ı kadîmde Gegve kralenin çobanları bu kal‘ada sâkin olup âyende vü revendeden bâc alırlarmış. Aşağısı deryâ-misâl Sakarya nehri ensesi yalçın dağ üzre **kal‘a-i Poli** ise pür dert sakar yolu olmağıla bi’z-zarûrî cümle kârbân halkı bunda bâc [u] harâc verirlermiş. Anı ubûr edüp yine cânib-i garba nehr-i Sakarya kenarınca aslâ güneş te’sîr etmez çemenzâr [u] lâle‘ızâ[r] sular kenarında tahta’l-kahve, fatûr-ı fatîrler tenâvül edüp tâ‘at [u] ibâdât edüp sun‘-ı Hudâ-yı Perverdigârı temâşâ ederek 4 sâ‘at dahi gidüp, ***[369b]***

Menzil-i kasaba-i ma‘mûr Sabanca: Sene (–) târîhinde Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimizle Erzurûm’a giderken İzmit sancağı hâkinde yüz elli akçe kazâ ve Rüstem Paşa evkâfı olup cemî‘î imâristân ve memdûhât-ı buhayresiyle tavsîf olunmuşdur. Andan yine cânib-i garba (–) sâ‘atde,

Menzîl-i kal‘a-i İzmit: Bu dahi ol senede mufassal memdûh olmuşdur. Andan (–) sâ‘atde Heleke kal‘asın geçüp (–) sâ‘at dahi cânib-i garba gidüp,

Menzil-i kasaba-i Gekbiziyye: Bu dahi bâlâda mevsûfdur.

Andan (–) sâ‘atde **Kemikli Alî Baba Sultânı** ziyâret edüp yine garba karye-i Pendik’i ve karye-i Kartal’ı ve cisr-i Bostâncıbaşı‘yı ubûr edüp karye-i Kadıköy’ü geçüp hamd-i Hudâ sıhhat u selâmet ile sene 1058 mâh-ı Cemâziy-i âhirin âhirinde **şehr-i azîm ve belde-i kadîm Üsküdar-ı dâr-ı edîm;** hakkâ ki edîm-i arzda misli yok bâğ-ı İrem-misâl âb [u] hevâsı ve binâsı latîf arz-ı mukaddese hudûdunda şehr-i azîm idüğü cild-i evvelimizde Belde-i Tayyibe ya‘nî şehr-i Kostantıniyye evsâfında mevsûf bir şehr-i ma‘rûfdur.

Andan Bismillah ile cümle atları ve katar ve bârhanemiz keştîlere tahmîl edüp mütevekkilen-i ala’llah Halîc-i İslâmbol üzre cereyân edüp

Menzil-i evsâf-ı şehr-i bî-misâl, kal‘a-i Kostantıniyye-i nazargâh-ı Zü‘l-celâl
ya‘nî İslâmbol-ı dârü‘l-ikbâl
(–) (–) (–) (–) (–)

Hamd-i Hudâ hânemize cümle dâbbeler ve huddâmlarımızla vâsıl olup ibtidâ vâlide-i müşfikamızın dest-i şerîflerin bûs edüp ve hemşîrelerimin çeşm-i pür-nûrların bûs edüp andan yine atıma süvâr olup ahde vefâ içün ibtidâ Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretlerin ziyâret edüp anda bir kurbân nezrimizi rızâullah zebh edüp erbâb-ı müstahıkka bezl edüp rûh-ı şerîfleriyçün bir hatm-i şerîfe bed‘ edüp yine hânemize gelüp ol gice hâb-ı râhatda yatup *merhûm ve mağfûrun leh* pederim vâkı‘da görürüm “Seyâhat, ticâret [ve] ziyâretin mübârek olup şefâ‘at-ı Resûlullah dahi müyesser ola. Safâ geldin, hoş geldin, hamd-i

Hudâ boş gelmedin. Er Sultân tarîkında er köçeği olmuşsun. Bizi hayr du‘âdan unutma” deyü hakîre Bismillah ile sûre-i *Elhâkümü‘t-tekâsür*‘ü üç kerre okudup hâbden bîdâr olup ale’s-sabâh akrabâlarımızla Unkapanı‘ndan bir kayığa süvâr olup Tershâne ardında mezâristânımıza varup ibtidâ peder-i azîzim ziyâret edüp üç kerre sûre-i *Elhâkümü‘t-tekâsür’ü* tilâvet edüp ve bir hatm-i şerîfe şürû‘ edüp tâ Ebü‘l-feth asrından berü medfûn olan ecdâdlarımız ziyâret edüp bükâ-yı nâliş ederek yine hânemize gelüp *merhûm ve mağfûrun leh* pederimizden intikâl eden mâlımız alup cümle kabz edüp helâl mâl-ı zülâlimizden iki bin altun Hacc-ı şerîf râhına nezr edüp İslâmbol içre cümle ehibbâ ve dûstânlar ile mülâkât ve müşerref olup cân sohbetleri ederken hikmet-i Hudâ bin elli sekiz Receb’inin on sekizinci gün yevmü‘s-sebtde vakt-i sabâh İslâmbol içre bir gulgule ve velvele-i Rûm olup cemî‘î askerî tâ’ifesi ve gayrı dâğ-ı derûnu olan dilgîr ibâdullah ve gayrılar guluvv-i âm edüp pür-silâh Atmeydânı‘nda ve Etmeydânı‘nda ve İslâmbol içre meşhûr on iki meydânda âdem deryâsı cem‘ olup Atmeydânı‘na alem-i Resûlullah ile bu kadar mahluk-ı Hudâ cem‘ olup sadâ-yı *Allah Allah*‘a rehâ buldurdular.

Der-beyân-ı hal‘-i Sultân İbrâhîm ve katl-şoden Vezîr Hezârpâre Ahmed Paşa ve Cinci Hoca ve Mülakkab Molla-yı İslâmbol ve kâr-ı âkıbet-i sa‘îd u şehîd Sultân İbrâhîm Hân b. Sultân Ahmed Hân, ahi’s-sultân Murâd Hân *tâbe serâhümâ rahmetullahi aleyhim ecma‘în.*

Sene (–) târîhinde pâdişâh-ı mağfûr İbrâhîm Hân cülûs etdükde Sultân Murâd-ı Râbi’ vezîri Kara Mustafâ Paşa sadrıa‘zam bulunup hayr-hâh-ı devlet bir vezîr-i dilîr idi. Anı katl edüp cümle musâhibîn ve cüceler ve bî-zebânlar ve tavâşî Arablar ve haseki ve nisvân ve sâhib-i ısyân musâhibeler ve gayrılardan Musâhib Cinci Hoca ve Mülakkab İslâmbol Mollası ve Sadrıa‘zam Tezkireci Ahmed Paşa ve gayrı musâhibler Kara Mustafâ Paşa’dan sonra cümle taraf taraf fürceler bulup ol pâdişâh-ı sâde-dili niçe bin tatlı dil ile urûkuna girüp gûnâ-gûn hevâ [vü] hevese düşürüp ve vüzerâ ve vükelâ ve a‘yân-ı ulemâ ve sulehâlardan celb-i mâl içün irtişâya dadandırdılar ve pâdişâhı zinâ sohbetine meyl etdirdiler. Ve Mısr’dan gelen hazîneyi cümle Melekî Bola’ya ve Şekerpâre Bola’ya ve Telli Haseki ve Saçbağı Haseki’lere birer Mısr ***[370a]*** hazînesi ihsân etdirdiler. Ve bir hazîne-i Mısr dahi Cinci Hoca’ya ve sûr-ı hümâyûnlara ve Ahmed Kolu Çingâne sâzendelerine ve harâb olmuş sarâyların tamîr [ü] termîmine ve semmûr kürk döşeli niçe sarâylar tertîbine ve niçe bî-ma‘nâ yire hazîneler itlâf etdirüp bin elli dörd târîhinde iken cemî‘î hâs harâcları elli sekiz târîhiyle füruht etmeğe başlayup tedâhül olup îrâd yok masrûf-ı bî-ma‘nâ çok olup kula mevâcib çıkmaz olup Cezîre-i Girid’e imdâd ve hazîne gitmez oldu. Bir kerre kul gulüvv edüp hayli fetret olup bu harekât-ı gulüvden Vezîr ve Cinci ve Kıncı Hocalar ve sâ’ir musâhib ve musâhibeler mücâb olmayup Cezîre-i Girid’de Serdâr Deli Hüseyin Paşa asâkir-i İslâm büryân u giryân u nâlân olup, bre bize imdâd el-amân deyü feryâd etmede. Beri tarafda Cinci Hoca’lar hünkârdan bir ân münfekk olmayup pâdişâh yanında Hoca’dan gayrı mukarreb bir merd-i ferd yok idi. Sadrıa‘zam ve vâlideden tekarrübü ziyâde idi. Padişah hantava ve koçuya ve altı katırlı taht-ı revâna binse, bile süvâr olurdu. Ve her giz nasîhat edenlere Cinci Hoca rîş-hand edüp yüzlerine gülerdi. Ve her sâ‘at ol pâdişâh-ı mazlûmu hoş-âmed kelimâtlar ile mağrûr edüp sû’-i tedbîrler ederdi. Zîrâ umûr-ı devletde bir iş görmüş değil idi. Za‘afrânborlu nâm şehirde Şeyh-zâde nâm bir suhte idi. Âsitâne’ye gelüp Unkapanı‘nın iç yüzünde Fil Yokuşu’nda

Hâmid Efendi Medresesi'nde Hakîr Ahfeş Efendi'den *Molla Câmî* tilâvet edüp *Kitâb-ı İbn Hâcib Kâfiye*'yi i'râb ederken bu mezkûr Cinci Hoca, Ahfeş Efendi üstâdımızdan *Kitâb-ı Izzî* okurken hikmet-i azîz ismine mazhar düşüp bir günde izzet bulup sa'âdetlü pâdişâha Surh-bâd ve Gencü'l-arş ed'ıyyelerin tilâvet edüp bi-emrillah İbrâhîm Hân hoş-hâl olup Şeyh-zâde'nin ismi Cinci Hoca olup iştihâr buldu. Ammâ Hudâ âlimdir, şerîkimiz olması cihetiyle keyfiyyet-i hâli ma'lûmumuzdur. İlm-i da'vetden bir hurûf bilmezdi. Ancak baht [u] tâli'i bu zamân müsâ'ade edüp ol dahi fülk-i atlas-ı bukalemûnda pây-bâflık edüp sağa ve sola gûnâ-gûn mekikler atdı. Hattâ hakîr bu seyâhatimizde Erzurûm'dan gelüp gördüm, Civân Kapucıbaşı sarâyına havâle bir sarây-ı azîm binâ etmiş kim evc-i âsumâna ser çekmiş. Hakîr bu sarây-ı balayı temâşâ ederken bir bevvâb gelüp "Buyurun, sizi efendi hazretleri ister" dedi. "Efendiniz kimdir" dedim. "Hünkâr hocası bu sarây sâhibi ister" dedi. Hakîr nerdübândan urûc edüp dîvânhâne-i âlîsine çıkup gördüm. Yetmiş seksen semmûr kürklü huddâmân-ı mümtâz civân miyân-beste olup dururlar. Hakîr gördüm, sadr-ı âlîde bir küçük destâr-ı ulemâ ile ber-karâr siyâh sakallı bir çelebi kimesne oturur. Ammâ sâhib-i hâne kankısı idüğü ma'lûmım değil. Hemân levendâne cümle huzzâra hıtâben "Es-selâmü aleyküm ey âşıkân" dedim. Hemân sadrdan "Ve aleyküm selâm! Hâmid Efendi Medresesi'nde Şeyh-zâde hakîrin şerîki karındaşım, cânım" deyüp ayâğ üzre kalkup hakîrin elin eline alup öpüşüp kucaştık. Ammâ alimallah bilemedim. "A benim cânım! Dağ âdemi olup levend olmuşsun. Ne bu bizimle bîgâne âşinâlık?" dedikde ol mahalde bile düşüp "Sultânım, yâr-ı kadîmim, ömrüm, cânım, şerîkim ve çelebim Şeyhzâde azîzimsin" dedim. "Safâ geldin, hoş geldin! Kahve içmez, şerbet getirin" dedi. "Nedir bu sarây, ne temâşâ ederdin sultânım?" "Defterdârzâde Mehemmed Paşa ile bu şehirden gideli iki buçuk sene oldu. Bu imâristânı görmemişdim. Hamd-i Hudâ güzel imâr olmuş. Hudâ mübârek eyleye" dedikde **{Târîh-i Sarây-ı Cinci Hoca:**

Mu'allâ devlet-âbâd oldu bu menzil mübârek-bâd [153]

Diğer târîh:

Yümn-i devletle (–) ola da'îm bu makâm} [154]

"Evliyâ Çelebi! Medrese köşesinde sizinle ilme meşgûl olduğumuz sebebiyle Cenâb-ı İzzet ilm [u] berekâtıyla bu sarây ve Üsküdar'da ve vilâyetimizde ve niçe yerde çiftlikler ve niçe gûne ihsân [u] in'âmlar etdi" deyü bî-had hamd [u] senâ etdi. Hakîr eyitdim "İnşâallah sultânım! İlm tilâvet etmede şerîk idim. İnşâallah devletinizde dahi dünyâlığile şerîk oluruz" dedikde "Vallahi bî-tekellüf olduğundan hazz etdim. Bre hazînedâr gel" deyü hazînedârın kulağına bir güft [ü] gû edüp bir ândan sonra bir kîse guruş ve bir yeşil çukaya kaplu kunduz siyâhı bir semmûr kürk ve bir lokmalı bol kadı haftânı el-hâsıl başdan başa bir kat esvâb ihsân edüp ta'âm tenâvül edüp destûr deyüp giderken aşağı inüp gördüm, binek taşında bizim at yerine bir fil-i Mahmudîye *[370b]* benzer bir küheylân at, Şâm didiği ve sîm eğerli ve vüzera rahtlı bir küheylan at, "Efendi size ihsân etdi" deyince yine efendi huzûruna çıkup "Sultânım! Bizi hâkden ref' eyleyüp piyâde iken atlandırdınız. Hudâ sizden râzî ola" deyüp temennâ edüp yine ata binüp hâneme gelüp sehl istirâhat etdikde ba'de'l-asr ânî gördüm, bir hây hû ile elli aded hammâl yükü kahve şeker ve şem'-i asel ve revgan ve asel ve'l-hâsıl gûnâ-gûn me'kûlât [ü] meşrûbât ile hâne-i tehim mâl-â-mâl ni'met-i Rabb-i Rahîm olup cihân cihân hazz edüp gelen âdemine bir şerbetî yağlık verüp

gitdi.

Hikmet iki kerre varmak müyesser olup âhir[i] mezkûr fetret mahallinde cezîre-i Girid'den feryâdcılık ile kul kethüdâsı Kara Murâd Ağa geldikde Murâd Ağa'dan bin kîse ve bu kadar şemmâme amber ve yetmiş tahta semmûr-ı bî-nûr kürk ve iki haseki câriye-i duhter-i pâkize-ahter taleb etdiler. Hemân Murâd Ağa cümle yeniçeri odalarına ve sipâh ağalarına haber edüp cümle sipâh Atmeydânı'na ve cümle yeniçeri Etmeydânı'na cem' olup guluvv-ı âm ile *Allah Allah* diyerek cümle asâkir-i İslâm yek-dil [ü] yek-cihet olup Sultân İbrâhîm Hân-ı mazlûmu sırça sarâyda haps edüp yerine ciğer-kûşesi Mehemmed Hân'ı pâdişâh edüp cümle vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâ bî'at edüp Mehemmed Hân müstakil pâdişâh olup Mevlevî Koca Dervîş Mehemmed Paşa vezîria'zam olup Kara Murâd Paşa yeniçeri ağası olup Tezkireci Vezîria'zam Ahmed Paşa ihtifâ etdi. Ertesi ale's-sabâh Ahmed Paşa'yı (–) (–) hânesinde muhtefî bulup Koca Vezîr, Şehzâdebaşı'ndaki hânesinde ma'nûken katl edüp ale's-seher leşini at hamalları Atmeydânı'na bırağup ol guluvv-i âmda Mülakkab oğlan püzevengi İslâmbol mollasın Yeni Câmi'de ulemâ mâbeynine komayup "Vurun mel'ûnu" dediklerinde Yeni Câmi' nerdübanları üzre askerî tâ'ifesi kılıç üşürüp pâre pâre ederek leşini Ahmed Paşa na'şesinin yanına bırakdıklarında cümle asker dahi Ahmed Paşa'nın leşine kılıç üşürüp niçe bin pâre etdiklerinde "Hezârpâre Ahmed Paşa" derler. Cümle yağın dâ'-i devâdır deyü sızı içün semin ve semenin yağmâ edüp ân-ı sâ'atde üstühânları kaldı. Ba'dehû Cinci Hoca'yı katl edüp üç bin kîse mâlı kalup bu kadar mâl [u] emlâkin mîrîye zabt etdiler. Hattâ hakîre verdiği atı emîr-i ahûr tarafından su'âl etdiler. Hakîr aslâ vücûd vermeyüp ata binüp İslâmbol içre reftâr ederdim. Ba'dehû cümle musâhib-i bed-hâhların kimin katl ve kimin nefy-i beled ve kimin azl-i ebed etdiler. Hattâ musâhibe avretlerden Şekerpâre Bola vâlidemiz şekilliyi Mısır'da İbrim'e nefy etdiler. Ve Melekî Bola'yı nefy edüp sâ'ir nisvânları ve sâhib-isyân-ı bed-hâhları Eski Sarây'a nefy edüp her bir hasekiyi birer vüzerâ ve a'yân [u] eşrâfa verdiler. Ertesi ale's-sabâh alay-ı azîm ile Sultân Mehemmed Hân'ı Ebâ Eyyûb-ı Ensârî hazretleri ziyâretine götürüp anda kılıç kuşadup alay ile Mehemmed Hân'ı Edirnekapusu'ndan berü getürüp ecdâd-ı ızâmı Ebü'l-feth'i ve Sultân Bâyezîd-i Velî'yi, dedesi Sultân Ahmed Hân'ı ziyâret edüp sarây-ı âlîsinde hâs odada karâr etdi. Ertesi gün İslâmbol içre bir azîm velvele kopup "Bre Sultân İbrâhîm ırça sarâydan boşanmış, Bostâncı Ocağına varup dahl düşmüş. Cümle sarây halkı pâdişâhımızın uğurunda kırılup yine İbrâhîm Hân'ı pâdişâh ederiz" deyüp cümle ibâdullah silâhlanup Atmeydânı'nda niçe yüz bin âdem cem' olunca Abdürrahîm Efendi şeyhülislâm idi, andan fetvâlar alup Koca Mevlevî Vezîr ve Kara Murâd Ağa ve Emîr Paşa ve niçe iş erleri sırça sarâya varup Koca Vezîr Cellâd Kara Alî'yi hezârân deyenek ile ura ura sırça saraya koyup Cellâd Kara Alî Bismillah ile içeri sırça sarâya girince mazlûm İbrâhîm Hân "Cânım usta Alî, niye geldin" der. "Hünkârım! Cenâze namâzın kılmağa geldim" der. Hünkâr "Vallahi ben de kılarım. Yûsuf Paşa lalam Hanya'yı feth edüp geldikde sana öldürtdüm, namâzın kılmadım. İşte şimdi kılalım" dedikde hemân Cellâd Kara Alî, İbrâhîm Hân'a kelb-i akûr gibi sarılır. İbrâhîm Hân gürbüz tüvânâ er server-i hünerver olmağıla Kara Alî'yi alt edüp birbiriyle küşte-gîrlik ederken Kara Alî'nin bir şâkirdi mel'ûn yetişüp İbrâhîm Hân'ın cân evine bir diz bendi urup İbrâhîm Hân cân havlinde iken Kara Alî kemend-bâzlığ [u] tîz-kârlık edüp yine şâkirdi hayâsına ***[371a]*** sarılup ol ân sene 1058 târîhinin şehr-i Recebü'l-müreccebinin on tokuzuncu gün yevm-i ahadde mazlûm İbrâhîm Hân'ı ma'nûkan şehîd edüp Kara Alî hacca firâr edüp

na‘ş-ı İbrâhîm Hân’ın techîz u tekfînin edüp ammîsi Sultân Mustafâ merhûmun türbe-i pür-envârında yan yana defn edüp Mehemmed Hân-ı Râbî‘ Rûm’a müstakil pâdişâh-ı cem-cenâb olup cihân âsûde-hâl oldu.

Der-fasl-ı cülûs-ı icmâl-i saltanat-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi‘ kerîmü’ş-şân ibn Sultân İbrâhîm Hân

Halledallahu hılâfetehu ve ebbede saltanatehu
ilâ inkırâzı‘d-devrân, âmîn yâ Müste‘ân.

Cülûs-ı şerîflerine niçe musanna‘ târîhler vardır. Ammâ ma‘lûmumuz olan bunlardır: Târîh i cülûs:

Hân-ı Mehemmed eyledi [(–)] âsûde dünyâyı [155]

Diğer târîh:

Oldu Sultân Mehemmed-i Gâzî

Cümle hâkandan a‘del u ekrem [156]

Mâh-ı Receb’in yigirmi üçüncü gün Mevlevî Vezîr Hâsodada hünkâra bir kîse Mehemmed Hân akçesi getirdi. Recebin yigirmi beşinci gün İbrâhîm Paşa sarâyı iç ağaları guluvv edüp ağaların azl edüp gayrı ağa gönderildi. Recebin yigirmi altıncı günü Hünkâr Eyyûb’da kılıç kuşanup alay-ı azîm ile sarâya gelüp taht-nişîn oldu. Ammâ yevm-i cülûsları bin elli sekiz Recebü‘l-müreccebinin on sekizinci günü yevm-i sebt idi. Vakt-i asrda sa‘âdetle mesned-nişîn pâdişâh oldu. Sinn ü sâlleri henüz yedi yaşına bâliğ iken nâ-resîde cülûs etdi. Ammâ mevlûdu târîhleri mu‘cez mertebesinde bir târîhdir. Güfte-i Sânî-i Vanî

“Nûrdur geldi Mehemmed sulb-i İbrâhîm’den”.

[1051] (–) (–) Diğer târîh:

Du‘â-yı hayr ile Cevrî dedi Şehzâdeye târîh

Ola Sultân Mehemmed âfitâb-ı matla‘-ı ikbâl,
sene [1051].

Hîn-i cülûsda hazînede bir fülûs-i ahmer kalmayup pederleri itlâf-ı hazîne eylemiş idi. Merhûm Murâd Hân’ın dîn uğuruna der-hazîne eyledüği yedi aded hazîneden dahi bir habbe fülûs kalmamış idi. “İmdi kula dahi cülüs in‘âmı lâzımdır” deyü vezîr-i müdebbiri, İbrâhîm Hân asrında hazine-i evkâfullahı itlâf edenlerin girîbânların değşirüp Cinci mâlından üç bin kîse ve Hezârpâre Ahmed Paşa mâlından bin kîse ve Şekerpâre Bola’dan bin kîse ve’l-hâsıl niçe yüz bî-ma‘nâ yire telef olmuş hazîneleri tahsîl edüp üç bin yedi yüz kîse cümle kula cülûs in‘âmı verilüp dahi akîbince yedi bin kîse ulûfe-i mevâcib ihsân olunup Devlet-i Âl-i Osmân olalı bu İbrâhîm Hân asrında olan üç aylık mesârif bir pâdişâh devrinde olmamışdır. Yine böyle iken sa‘âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâha harem-i hâsda olan gılmân-ı hâssa âdet-i kadîmeleri üzre tahta kakup cülûs-ı hümâyûn çıkması istediler. {Çûn sene 1058 gurre-i garrâ-yı hilâl-i şevvâl nümâyân olup ıyd-ı şerîf ile halk-ı cihân şeref-yâb [u] şâdmân olup ıydın dördüncü günkü yevmü‘l-erba‘a idi. Büyük çıkma başlığı ile merhûm İbrâhîm} Hân’ın silâhdârı Murtazâ Paşa’ya

Şâm eyâleti vezâretle ihsân olunup harem-i hâsdan kilâr ve hazîne ve hâsoda ve büyükoda ve küçükoda ve seferliden ve zülüfli baltacı ve helvahâne ve aşcı ve bostâncı ve hâsahûr ve Galatasarâyı‘ndan ve İbrâhîm Paşa sarâyından ve’l-hâsıl yigirmi iki ocakdan üç bin gılmân-ı hâssa kânûnları üzre sipâh olup Girid imdâdına gitmek şartıyla kâküllerin kat‘ edüp çerâğ-ı efrûhte olup bu cümleye Murtazâ Paşa çıkmabaşı oldu.

Sene [1058] târîhinde sipâh ve yeniçerinin Atmeydânı‘ndaki ceng-i azîmin beyân eder

Evvelâ bâ‘is-i fitne ve fesâd oldur kim; ibtida Galatasarâyı‘ndan çıkan gılmânlardan mâ‘adâ bî-destûr bu kadar Galatasarâyî eşkıyâları sarâydan kemendler ile harem-i hâsdan taşra çıkup hâh-nâ-hâh Koca Vezîr bunları kânûnları üzre sipâh edüp Girid’e me’mûr edüp kânûnları üzre tîrkeş bahâların alup bu kerre sefere gitmemek içün niçe gûne özr [ü] bahâneler etdiler. İbtidâ özrleri bu oldu kim “Bizim İbrâhîm Hân’ımız halîm ve selîm ve sâhib-i kerem pâdişâh-ı cem-cenâb idi. Zânî pâdişâhın imâmeti câ’iz değildir deyü üzerine küfr isbât edüp şer‘ ile hal‘ edüp ba‘dehû katl edüp namâzın kıldınız, niçün böyle nâ-şer‘î etdiniz didiğimiz içün bizi içerden birer bahâne ile bizi çıkarup nâ-murâd gözü bağlı azeblerimiz sefere gitmeyüp İbrâhîm Hân’ın kâtillerin isteriz” deyü yedi sekiz bin hevâ-yı nefsine tâbi‘ haşerâtlar Atmeydânına cem‘ olup niçe kerre bunlara ocaklarından gayrı a‘yân [u] eşrâfdan “İtmen oğullar! Cem‘iyyet memnû‘dur. Pâdişâhâ âsî olursuz. Murâd [u] maksûdunuz üzre ne dilerseniz verelim” deyü mâbeynlerin ıslâha varan âdemleri döğüp kovup kimin mecrûh ve kimin katl edüp Atmeydânı‘ndan gitdikçe iştihâr bulup cem‘iyyet-i kübrâ olup on bin mikdârı haşerât oldu dediler.

{**Tetimme-i vekâyi‘ât-ı Atmeydânı:** Çün sene 1058 mâh-ı Şevvâl’inin 15 yevmü‘l-hamîs oldu. Paşa sarâylı ve Galatasarâyı‘nın zorba iç ağaları ve gayrı (–) sarâyı ocakları helvacı ve aşcı ve ekmekcileri cumhûr ile zorba zorba sarâylarından çıkup İslâmbol’da Elçi Hânı‘nda zorba Bıyıklı Mahmûd Ağa’nın yanına cem‘ oldular. Ve şâdırvân ahûrlu ve teberdârân-ı hâssalı dahi geldiler. Mâh-ı mezbûrun altıncı günü yevmü‘l-cum‘a idi. Pâdişâh tarafından Silâhdâr Ağa Atmeydânı‘na varup cümle içağalarına “Oğullar bir çıkma dahi olacakdır, kapu ağası çıkacakdır ve kânûn üzre el urulacakdır, ısyân etmen. Harem-i Hâssa gelin” deyü Galatalıyı ve Paşa sarâylıyı içeri götürüp Kapu ağası pâdişâha i‘lâm edüp çıkmabaşı doğancıbaşı (–) Ağa olup Silistre eyâleti ihsân olundu ve Hâsodada Cündîbaşı Mustafâ Ağa ve yine Hâne-i hâssadan altı kişi dahi çerâğ olup cümle bin yedi yüz gulâm sipâhîlik ile Zadra seferine me’mûr oldular. Mukaddema Zadra ve Girid seferine gidenlere bu yeni çıkan sipâhîler haber gönderdiler kim “Sizlerin esâmelerin tashîh edüp nişânlı olmuşsuzdur. Sizleri cümle kırsa gerekdir” deyü haber vardıkda üç bin yiğit bu haberi istimâ‘ edince Silivri’den gemilerle ve atlar ile İslâmbol’a gelüp sepişdiler ve Atmeydânı‘nda Şâdırvân ahûru eşkıyâları ile cem‘iyyet-i kübrâ etdiler}. Âhir bir dahi Koca Ken‘an Paşa’yı sulha gönderdiklerinde ***[371b]*** başın bir kaç yerden yarup katl edecekleri mahalde Ken‘an Paşa ol pîr-i fânî ve bir vezîr-i Âl-i Osmânî‘yi mecrûh etdiler. Andan niçe meşâyih-i izâmları gönderdiler. Anlara şütûm-ı galîzalar edüp bir kânûn üzre veledeşlerimiz ve gulâmiyyelerimiz ve cülûs-bahâ tîrkeş akçelerimiz isteriz ve üç yıldan sonra sefere gideriz” deyü niçe nâ-hemvâr tekâlîf-i hâmlar edüp bu meşâyih-i ızâmları dahi “Vur a gidileri!” deyüp anlar dahi cân [u] başların kurtarup cem‘iyyet-i kübrâ olan Sultân Bâyezîd-i Velî Câmi‘ine gelüp cemî‘î ulemâ ve sulehâya ve Şeyhülislâm

Abdürrahîm Efendi'ye ahvâl-i pür-melâli takrîr edüp Şeyhülislâm ol ân cümlesinin hakkına Besmeleyle fetvâ-yı şerîf verüp fetvâsı mûcebince sa'âdetlü pâdişâhdan ibtidâ cülûsu günü bu kadar ibâdullahın katline hatt-ı şerîf verildi.

{**Sûret-i fetvâ-yı katl-i eşkıyâ-yı sipâhiyân**: Eimme-i Hanefî'den cevâb ne vechiledir kim eşkıyâdan bir kaç kimesne bir mahalde tahayyür edüp katlleri îcâb etmeyen kimesneleri katl ederiz deyü âlet-i harb ile üzerlerine guluvv etseler ve emr-i pâdişâhîye itâ'at etmeseler şer'an ne lâzım olur. El-cevâb nass-ı kâtı'la sûre-i (–) [157] diğer âyet-i şerîf [158] gümân-ı delîl [ü] bürhân sûre-i (–) [159] bu nass-ı kâtı'lar üzre va'z [u] nasîhat oluna, âhir kabûl etmezlerse âyet-i şerîf sûre-i (–) [160].

Bu nass-ı kâtı'lar fehvâsı üzre def'-i bi's-seyf olmak müte'ayyen olsa ta'ife-i mezbûr ile mukabele olunup müdâfa'a-bi's-sİyf olunmak şer'an câ'iz midir beyân buyurulup müsâb oluna.

El-cevâb: Ülü'l-emre itâ'at etmeyüp katl-i nefs etmeğe guluvv edenleri guluvv-i âm ile katl etmek câ'izdir. Ketebehu'l-fakîr Abdürrahîm.

Ve'l-hâsıl yigirmi beş aded sâhib-i fetvâ imzâsıyla sadrıa'zam telhîsiyle (–) (–) [katline hatt-ı şerîf sâdır olup] [161] yeniçeri ve cebeci ocakları mâh-ı şevvâlin onuncu gün yevm-i selâse idi, orta Câmi'de tekrâr meşveret edüp Atmeydânı'na bir mütekellim âdem gönderüp çorbacı-ı mezbûru katl edince cümle} yeniçeri ve cebeci ocağı ve gayrı askerî tâ'ifesi Hazret-i Risâlet-penâhın sancağ-ı şerîfi dibinde cem' olup cümle meşâyihân fukarâlarıyla tevhîd ü tezkîr ederek sadrıa'zam ve yeniçeri ocağı ve cümle asker tâ'ifesi Atmeydân'ın ve Yeni Câmi'in yedi tarafdan kapuların asker ihâta edüp Atmeydânı'nın iki başından yeniçerileri Atmeydânı'na dolup sadâ-yı Allah Allah ile tarafeynden gülbâng-ı Muhammedî sadâsı cihânı dutdu. Hemân Atmeydânı'nda olan pür-silâh sipâh yiğitleri yeniçeri üzre küheylân atların Atmeydânı'nda at bırağup bir hücûm etdiler kim hakkâ bârekallah ancak olur. Niçe âdemi dendân-ı tîğdan ve rîh-ı bî-emân-ı sinândan geçirüp bî-bâk ü bî-pervâ merkezlerinde karâr edüp yine yeniçeri cânibinden varan atlılar yine birbirlerine hücûm edüp bir epeyce elbeşti dahi etdiler. Ammâ bu hücûmda niçe sipâh hâk-i mezellete düşüp Yeni Câmi' hareminden kafadârları gelüp şehîdlerin aldılar. Hemân yeniçeri çavuşları ve çorbacıları yeniçeriye "Koma kurdlarım" deyüp tâ vasat-ı meydâna köpek cengi ederek geldiklerinde sipâh Atmeydânı'nda kalmayup cümle Yeni Câmi' haremine mâl-â-mâl olup cümle demir kapuları seddidüp demir pencereleri sedd [ü] siper edüp içerden taşra yeniçeriye kurşum ve oku bârân-ı la'net gibi yağdırup ân-ı vâhidde yüz yetmiş yeniçeriyi şehîd ve niçe yüz âdem mecrûh olup sipâh siper ardında yeniçeri Atmeydânı'nda kaldı ve sipâh minârenin altısına dahi çıkup pür-nakıl olup minâreler ve harem kubbeleri üstünden Atmeydânı'nda yeniçerilere eyle kurğuşum urdular kim yeniçeri bî-emân kaldı. Âhir yeniçeriler Ahmed Hân Türbesi tarafındaki Kurrâ kubbeleri ve medrese kubbeleri ve niçe hânelerin dâm [u] bâmları üzre çıkup Yeni Câmi' haremi içre olan sipâha kurşumu eyle yağdırdılar kim bu kerre sipâhın atları kurşum zahmından sipâhları târmâr edüp niçe yüzü de kurşumdan helâk olup hemân yeniçeriler Atmeydânı'ndan "Allah" ile demir pencerelerden ankebût-vâr urûc edüp taşra harem kapuların kırup hücûm edince cümle sipâh Yeni Câmi'in iç haremine mâl-â-mâl olup derûn-ı câmi'e dahi girüp mahsûr olup harem pencerelerinden taşra haremde olan

askere oku kurşumu urup taşrada olan asker cân ve baş kaydına düşdüler. Hikmet-i Hudâ Yeni Câmi‘in altı minâresinin kapuları taşra hareme vâkı‘ olmuşdur. Hemân yeniçeriler minârelerin kapuların kırup dal-kılıç minâreden yukaru çıkdıklarında celeb sipâhlar kuşluk vaktinde öyle ezânı okumağa başlayup niçesin minârede katl ve niçesin kayd-bend ile “vakitsiz ezân okuyan yalancı mü’ezzinin hâli budur” deyü aşağı indirüp kelle paça ederlerdi. Ba‘dehû yeniçeriler altı aded minârelerden iç harem içre olan sipâha havaliden eyle kurşumlar urdular kim beyâz mermer-i hâm üzre pembe-misâl cesed-i insândan cereyân eden hûn-ı ahmer-gûndan cümle mermerler la‘l-gûn oldu. Bu hâli sipâh görüp haremin üç kapusun açup yeniçeriler üzre üç yerden dal-satûr-ı sipâh olup fakîrlerden câmi‘e avdet eder kalmayup cümlesi yeniçeri destinde şehîd oldular. Niçe yüzü câmi‘-i şerîf içre girüp kapandılar. Yine pencerelerden câmi‘ içre kurşumlar urup câmi‘ kapuların kal‘ edüp dal-sâtûr-ı Bektâşî urarak câmi‘ içinde ibrişim haliçeler üzre sipâh kırarak kimi namâz kılarak kırılırdı, kimi Kur’ân-ı azîm okuyarak Hazret-i Osmân gibi şehîd olarak kırılırdı. Câmi‘in cemî‘î der-i dîvârında ve câmlarında ve kıbâblar üzre mestûr olan kurşumlarda kurşum darbından bir rahnedâr olmadık yer kalmamışdı ve derûn-ı câmi‘de Kelâm-ı İzzet’i gerdeninde iken gerdeninden kılıç geçen ibâdullahın hadd [u] pâyânı yok idi. Hulâsa-i kelâm, kâmil yedi buçuk sâ‘at {kâr-zâr eylediler kim eğer Kahramân-ı bî-emân ol kâr-zârda olsa Nerîmân-ı nerm-râm olurdu. Veyâhud perhâş-ı bî-kârda ceng-cûyân olan dilâverân-ı mübârizânın merdâneliklerin Rüstem-i zamân ve Zâl-ı bî-amân istimâ‘ etse meddâhân-ı sipâhiyân ol[urdu]. El-kıssa yeniçeri bî-hisâb sipâhiyân bî-tâb olmağıla cenge iktidârları olmayup *“El-firâru mimmâ lâ yutak, min süneni’l-mürselîn”* [162] mâ-sadakınca sipâhın karârı firâra mübeddel olup her biri bir cânibe perîşân oldular. Sipâhdan bî-aded ve yeniçeriden mürd az oldu.

Lâ maradde li-kazâihî

Ve lâ mâni‘a li-hükmihî [163]

bu ma‘reke mâbeyninde fesâda bâ‘is [ve] bâdî olan Bıyıklı Mahmûd nâm şakî Ahûrkapu’dan bir kayığa binüp Üsküdar’dan Bursa’ya firâr etdi. Mâh-ı mezbûrun on yedinci gün yevm-i selâse idi. Edirne Sarâyı gılmânları gelüp mertebelerince sarây-ı hâssa alınup dâmen-i şehriyârî ile müşerref olup niçeleri taşra çıkdılar. Ba‘dehû Bıyıklı Mahmûd eşkıyânın kellesi Bursa beğinden gelüp Bâb-ı Hümâyûn önüne konup niçe gün İslâmbol içre} bu ceng-i musîbet-i pür-melâl olup tav tavlanup sav savlanup herkes mansûr [u] muzaffer olduk deyü hânelerine gidüp cümle ser-i kârda olanlar sadrıa‘zamdan hil‘at-i fâhireler giyüp niçeler manâsıb-ı âlîye nâil oldular. Beri tarafda Atmeydânı‘nda *[372a]* küme küme yığın uryân mahlûk-ı Hudâyı asesbaşı ve subaşı arabalara ve at hamâllarına ve Kumkapu meyhâneci keferelerine ve bozacı çören Arnabud keferelerine yükledüp cümle na‘şe-i Muhammed ümmetin Ahûrkapu’dan deryâya ilkâ edince süd gibi deryâ hikmet-i Hudâ el-azametullah cûş [u] hurûşa gelüp lodos rüzgârı telattumu cümle ibâdullahın vücûdların Üsküdar’a ve Kadıköyü‘ne ve Kâsımpaşa’ya ve Ebâ Eyyûb-ı Ensârî‘ye götürüp her birin birer köşede sâhibü‘l-hayrâtlar defn etdiler.

Hikmet-i diğer: Bunda bir sırr-ı Hudâ müstetîrdir kim ezelü‘l-âzâlde âdetullah bunun üzerine cârîdir kim bir âdem deryâda gark olsa yâhûd bir âdem meyyiti deryâya atılsa ol meyyit gark olup üç günden sonra rûy-ı deryâya çıkarlar. Ammâ bu sipâh meyyitleri

deryâya düşüp biri dahi batmayup rûy-ı deryâda ellerin açarak her biri bir cânibe şinâverlik ederek gitdiler. Çoğu Sarâyburnu'ndan sırtları üzre geçdikleri zâhir ü bâhirdir. Niçe ihtiyâr umûr-dîde âdemler ibtidâ-ı cülûsda böyle kıtâl olması alâmet-i azîmdir deyü ta'accüb etdiler.

Hikmet-i âhar: Bu na'şe-i ibâdullah deryâya ilkâ olunduğu günde Akdeniz tarafından (–) (–) (–) paşa kadırgalar ile İslâmbol'a niçesi ol temevvüc-i deryâdan giremeyüp biri Kadıköyü'nde, biri Haydar Paşa bâğçesi önünde, biri Üsküdar'da ve biri Tophâne'de ve biri bizim Melek Ahmed Paşa pederinin yalısı kurbunda karaya düşüp yedi kadırga mâl-â-mâl bu kadar ibâdullah ve bu kadar forsa-i pây-zen ve bî-hisâb mâl [u] menâl gark olup musîbet-i azîm oldu ve üçüncü gün İslâmbol'da bir ihrâk-i azîm oldu kim Belde-i Tayyibe ya'nî Kostantıniyye imâr olalı böyle harâb olmamışdır. Şu'arâ ârifleri ta'mîye ile *"Yakdı İslâmbol'u âh-ı fukarâ"* [164] deyü târîh dediler. Ba'dehû Murtazâ Paşa'yı "Çıkmabaşı sensin. Bu celeblerin ısyân [u] tuğyânına bâ'is yine sen oldun" deyü Murtazâ Paşa'yı İslâmbol'dan Şâm'a ılgar ile gitmek içün çavuşlar ta'yîn olunup Üsküdar'a geçirdiler. Ol dahi dârât [u] azametle Üsküdar'da Tekye meydânında serâperdesin kurup cümle mühimmâtın müheyyâ edince kâmil bir ay meks etdi. Ez-în-cânib,

Ahvâl-i Defterdârzâde Mehemmed Paşa efendimizin {Mevlevî Vezîr ile münâkaşasını beyân eder}: Hakîr-i pür-taksîr kendülerden cüdâ düşüp anlar kat'-ı menâzil ederek İslâmbol a'yânının mektûblarıyla çînî İznîkindeki çiftliğine gelüp anda cülûsu istimâ' edüp tarfetü'l-ayn içre Yalava kasabasından bir kayığa süvâr olup doğru Şehzâde Câmi'i kurbunda Koca Vezîr'e varup dest-bûs etdikde hakîr hâzır idim. Hemân Koca Vezîr eydür: "Çelebi Paşa! Destûrsuz ne geldin. Yohsa mühre mi geldin" dedi. Hemân Defterdârzâde "Hâşâ Sultânım, Ben mühre lâyık olam! Ancak sultânımın sadrıa'zam olduğun istimâ' edüp Hudâ'ya hamd u senâ etdim ki pederimin yâr-ı gâr-ı kadîmi ve benim pederim yerinde olan Sultân Murâd Hân'a beni terbiye edüp mansıb-ı âlîlere nâ'il eden efendim, peder-i azîzim sâhib-i sadr oldu, deyü hâk-i pâye yüz süre geldim" deyü Paşa, vezîre yine temennâ etdi. Hemân Koca Vezîr "İbrâhîm Hân sana emr gönderüp Kars mansıbın ihsân etdi. Niçün gitmedin", "Yâ sultânım ol emirlerle katlime de fermânlar var idi. Göz göre niçe Kars gibi bî-hâsıl yire varup başım vereyim" deyince hemân Koca Mevlevî Vezîr ukâb gibi haykırup "Bre Kars'a git! Yohsa seni şimdi katl ederim" deyince hemân Defterdâr efendimiz eydür: "Sultânım: Lillah ve Resûlihî hâlime merhamet eyle, evlâd [u] ıyâl sâhibiyim. Bir yıldır kim Anadolu'da on sekiz sancak yerde bu kadar sekbân ve sarıca haşerâtlarıyla ibâdullah üzre konup göçüp hâne berdûş serserî zulm edüp gezerim" dedikde hemân Vezîr "Bre çık" deyince Defterdârzâde "İlâhî yakında cânın çıkup Allah tiz günde belânu versin, mel'ûn Koca" deyüp hançer kabzasına el etdikde Vezîr aslâ söz söylemeyüp bir hayli tefekküre varup eydür: "Eğer paşa istikâmet edersen seni bir hizmete kullanırız. Hele şimdiki hâlde kapu halkın dağıt. Sana sa'âdetlü pâdişâh ber-vech-i adâlet arpalık olmak üzre Malatıyye sancâğın ihsân eyledi" deyince paşa "Âkıbetin hayr olsun. Kabûl etdim, ammâ harâcı ve avârızı ve muhassıllığın dahi ihsân eyleseniz yine mudârâmız olurdu" dedikde Koca Vezîr "Eyle olsun. Sabâh emirlerin al" dedikde Paşa vâfir du'â edüp taşra çıkdıkda dest-i şerîfin bûs edüp doğru Süleymâniye'de sarâyına varup vâlidesiyle ve evlâdlarıyla Hisâr'daki yalısına gidüp cümle tevâbi'lerini etrâf-ı erba'aya dîdebânlığa koyup yedi bayrak yiğit ile kendüyü

muhâfaza etdirüp yedi sekiz yerde küheylân atlar ile yarar kafadârları âmâde idi. Ve kayıkhânesinde üç aded palpa alesta kayıklar hâzır etdi. Ertesi anlara Malatiyye sancağı muhassıllığı emri gelüp azm-i Malatiyye edecek mahalde *[372b]* hakîr niçe kimesneleri ricâcı koyup hâk-i pâyine yüz sürüp yüz bin minnet ile gücile hacc-ı şerîfe gitmeğe kendülerden me'zûn olup azli hâlinde olmağıla yüz Venedik altunu ve bir çuka ve bir atlas ihsân edüp du'â-yı hayrlarıyla vedâlaşup anlar kayıklarla Yalava kasabasına gitdiler, hakîr İslâmbol'da kalup hacc-ı şerîfe gitmek içün Silâhdâr Murtazâ Paşa'nın mü'ezzinbaşısı olup ve mahmil-i şerîf imâmeti emr-i şerîfin Koca Mevlevî Vezîr yüz altun ile ihsân edüp cemî'î ehibbâ ve dûstânlar ile vedâlaşup Üsküdar'a ubûr etdik.

Cülûs-ı Hân Mehemmed'in ibtidâsında sene (–) mâh-ı Şa'banu'l-mu'azzamının gurresinde Silâhdâr Murtazâ Paşa ile Şâm-ı cennet-meşâma giderken seyr [u] temâşâ etdiğimiz kurâ ve büldânları ve kılâ'-ı şehr-i azîmleri beyân eder

Evvelâ sahrâ-yı Üsküdar'da hayme ve hargâhımız ve on bir huddâmımızla meks edüp mühimmât [u] levâzımât görürken şeb [u] rûz Murtazâ Paşa efendimizle sohbet-i hâs edüp ekseriyyâ bu hakîr imâmetin ederdik. Zîrâ imâmı Şâm Arabı olmağıla andan hazz etmeyüp taşra otâkda imâmet edüp hakîr iç imâmeti ve iç mü'ezzinliği edüp subh [u] mesâ hakîri cenbinden bir ân münfek etmeyüp bir Gürcî kölesi ve bir raht [u] bahtıyla sîm zeynli küheylân at ve iki katır ve yüz altun ve kırk ekmek ve kendü ta'âmlarından beher yevm merreteyn ta'âm-ı nefîs etdi. Bir sahiyyü'l-vücûd, sâhib-i hısâli'l-mahmûd kimesne idi.

İbtidâ-i tulû'-ı neşv ü nemâ-yı Murtazâ Paşa: Gürcîstân'da Âl-i Çobâniyân'ın duhter-i pâkîze-ahteri Bağdâd nâm hâtûnun Ahıska kal'ası kurbunda binâ etdüğü Gürcîstân'ın Bağdâd-ı ferah-âbâd olan şehirde mütevellid olup Gürcîstân Hâkimi Mavrol Hân, bu Murtazâ Paşa'yı {Tabanıyassı Mehemmed Paşa'ya} hedâyâ gönderüp harem-i muhtereminde perveriş olup bulûğiyete yetişdikde taşra içgulâmlarından olup Tabanıyassı mühriyle serdâr-ı mu'azzam iken Haleb meştâsında ve Revân gazâsında, ba'dehû Silistre'de ve kâ'immakâmlıkda Sarıkçıbaşı Murtazâ Ağa derlerdi. Hattâ Murâd Hân-ı Râbi', Tabanıyassı'yı Eflâk ve Boğdan mâddesiyçün katl edüp cemî'î gılmânların Murâd Hân Harem-i hümâyûn'a alup Murtazâ Paşa'ya "Destârî Murtazâ Ağa" derlerdi. Saltanat-ı İbrâhîm Hân'da Hâsoda'ya girüp yigirmi üç yılda pâye kat' ederek evâhir-i saltanat-ı İbrâhîm Hân'da musâhib-i şehriyârî ve silâhdâr-ı sâhib-vakârı bilinüp ibtidâ-i cülûs-ı Mehemmed Hânî'de silâhdârlıkdan eyâlet-i Şâm-ı cennet-meşâm ile çerâğ-efrûhte olan bu Murtazâ Paşa'dır.

Hılye-i Murtazâ Paşa: Kâmet-i tâm ve esmerü'l-levn, müdevverü'l-vech, yassı alınlı ve siyâh kaş ve siyâh müje kirpikli ve alâ gözlü ve lüknet sözlü idi. Zîrâ âlem-i sabâvetinde alt çenesinde on dörd aded sinni yok idi. Ol ecilden ba'zı edâ-yı hurûfda icrâ-yı mahâric-i hurûf edemezdi. Ve henü[z] sakal salup bir mahbûbü'l-kulûb olmuş idi. Sinesi vâsi', beli ince, bâzûları tüvânâ, tabanları efendisi Tabanıyassı gibi yassı, halûk ve halîm ü selîmü'l-kalb âlüfte vü âşüfte ve şûh u şakrak ve satranç-bâz u şimşîr-bâz ve zor-bâz u tüvânâ şehbâz er idi. Ve dâ'imâ zîbâ ve zerbâf ve Hıtâyî alacalar giymeğe mâ'il idi. Zîrâ gâyetü'l-gâye zen-dost olup mahbûb-dostlara dost değil idi. Ol ecilden üç yüz altmış içağalarında on beş yaşında mahbûb gulâmı yok idi. Cümle otuzar kırkar yaşında Rüstem-i şavarıb şehbâz fetâ yiğitleri var idi. Bu Üsküdar sahrâsında cümle içgulâmlarına yüzer guruş ve

silâhdâr [u] çukadâra birer kîse ihsân etdi.

Cülûs-ı Mehemmed Hân'da kuttâ'u't-tarîk Kara Haydaroğlu'nun be-dest-i Hasan Ağa, münhedim olup Âsitâne-i sa'âdete kayd-bend ile geldüğün beyân eder

Evvelâ Kara Haydar nâm şakî bir kadıyı katl eyleyüp Sultân İbrâhîm Hân'ın cülûsunda ısyân [u] tuğyân edüp niçe sene şakâvet edüp Sakaltutan-beli'nde ve Köprübeli'nde ve Felâketbeli'nde ve Direklibel'de ve Çengâllıbel'de ve Sarmaşıklıbel'de ve Domalıçbeli'nde ve İzmir kurbunda Sabuncubeli'nde bunun emsâli niçe yüz bellerde niçe bin kârbânı basup bellerinden kemerin yasup harâmîlik ederdi. Âhir Kara Mustafâ Paşa fermânıyla Anadolu eyâletinde nefîr-i am çıkup Kara Haydar'ı Işıklı nâm kasaba kurbunda bir hâne içre kapanup hâneye ateş edüp cümle tevâbi'i cız-bız kebâbı gibi büryân olup Kara Haydar cân havliyle taşra çıkup katl edüp kelle-i murdârın der-i devlete gönderüp cemî'î tarîk-ı âmlar emn [ü] emân oldu. Ammâ Kara Haydaroğlu nâm bir veled-i zinâsı zuhûr edüp babası mel'ûnun kanın taleb *[373a]* içün Anadolu vilâyetinde yigirmi sancak yerde niçe yüz bin ibâdullahı râhatda komayup tâ cülûs-ı Mehemmed Hân'ın ibtidâsına gelince üç eyâlet yeri harâb u yebâb eyleyüp bir vech ile ele girmek muhâl oldu. Hattâ bu hakîrin Engüri kurbunda Balıkhisâr nâm karyede ale'l-gafle râst geldiğimiz mel'ûnlardır kim mukaddemâ evsâfları beş ay mukaddem tahrîr olunmuşdur. Âhir-ı zamân-ı saltanat-ı İbrâhîm Hân evâhirinde Melek Ahmed Paşa efendimizin ağalarından sâbıkan Türkmân Ağası Abaza Kara Hasan Ağa'ya hatt-ı şerîfler gidüp "Kara Haydaroğlu'nun ya başı, ya başın" deyü istimâlet emirleri gidüp kayd-ı hayât ile Hasan Ağa'ya ba'de edâ-yı hizmet Türkmân ağalığı ta'ahhüd olunup Hasan Ağa dahi bin kadar şehbâz u nâmdâr iş erleri ve dağ u râğ serverlerinin bahâdır [u] hünerverlerin başına cem' edüp bir gün Söğüd dağı nâm mahalde Kara Haydaroğlu'nu yataklandurup andan firâr eder. Ba'dehû andan başına iki yüz nâm-ı be-nâm vâcibü'l-izâle cem' edüp Katırcıoğlu ve Akyakalıoğlu ve Oynağanlıoğlu ve Yeğen Hüseyin ve Kara Memi nâm hârâmîlerle şehr-i Isparta dağlarında ve Söğüd kûhlarında ve Aydın cebellerinde ve Sarıhan illerinde gezüp ehl-i tüccâr-ı berr [u] bihârı rencîde etdüğü İbrâhîm Hân'ın mesmû'-ı hümâyûnları olup Anadolu eyâletine mutasarrıf Vezîr Küçük Çavuş Paşa cümle Anadolu eyâletiyle varmak fermân-ı şehriyârî olup on bin askerle âsî ve harâmî mezkûrların üzerine varup Karahisâr altında iki asker birbiriyle mukâbele ve mukâtele ederken bi-emri Hudâ Kara Haydaroğlu vâcibi yedi yüz âdemiyle on bin derme ve çatma Anadolu askeri içine aç kurd koyuna girer gibi girüp askeri bozup kimin kırup kimin âzâd edüp ol mahalde Anadolu Valisi bir vezîr-i dânâyı kayd-bend ile Kara Haydaroğlu'nun önüne getirüp ırz-ı pâdişâhî vardır deyü Kara Haydaroğlu, Küçük Çavuş Paşa'yı atıyla ve donuyla ve bir kaç yakın huddâmıyla bir dahi hazretin sancağıyla üzerime gelme deyü ahd [ü] yemîn verüp âzâd eder. Bu esnâda paşanın ve gayrı Anadolu askerinin bâr [u] bengâhı ve hayme vü hargâhı ganâ'imiyle Katırcıoğlu nâm şimşîr-bâz eli kolu kan bî-îmân u bî-amân gelüp cümle şikârı Kara Haydaroğlu'nun önüne kodukda paşanın tuğ u sancağ ve bayrağ u tabl [u] alemin Kara Haydaroğlu görüp "Katırcıoğlu! İşte Allah bizi tuğ ve sancak ve tabl [u] alem sâhibi dağ paşası etdi" dedikde Katırcıoğlu eydür: "Neyleyeyim, paşayı ele getiremedim. Gidinin yöğrük atları var imiş ve bir kaç ..kilgen oğlanları var imiş, elimden kurtuldu" deyince Kara Haydaroğlu eydür: "Bre şimdi paşayı kayd-bend ile önüme eli bağlı ve ciğeri dâğlı getirdiler. Hâline merhamet edüp bir dahi üzerime gelmeyeceğine yemîn verüp âzâd

etdim. İşte şimdi gitdi” deyince Katırcıoğlu eydür: “Bre gerçek mi? Ya sonra yine deryâ-misâl askerle üzerimize gelirse bizi öküz boynuzunda isek de bizi kırar. Hay Kara Haydaroğlu! Allah belâcığın versin. Bre ne âzâd etdin. Onların dirisiyle söyleşmekden ise ölüsüyle söyleşmek gerek” deyü atına süvâr olup fi’l-hâl paşaya erüp “Dur a bre .mlı kahbe” deyüp paşaya dal-kılıç olup paşa yedi âdemiyle Katırcıoğlu’na hamle edüp Katırcıoğlu’nun bir âdemin katl edüp birine dahi sataşırken Katırcıoğlu paşaya bir satûr-ı Katırcı niçe ursa kellesin terkiye alup yedi gulâmın kayd-bend edüp kelleyle ve atları ve gulâmlarıyla Kara Haydaroğlu önüne gelince Haydaroğlu ağlayup “Katırcıoğlu! Şimden gerü biz dahi başımız tedârükün görelim. Âhir işimiz tamâm oldu. Hemân gerçekden asker yazup Kara Yazıcı ve Sa‘îd Arab ve Kalenderoğlu gibi ili vilâyeti urup celâlî olalım. Yâhûd deryâ-misâl asker ile Acem diyârında bir yer feth edüp anda karâr idelim” dedi. Katırcıoğlu eydür: “Bre iki el bir baş içindir. İpden kazıkdan kurtulmuş yiğit yazalım, mâl verelim, mâl alalım” deyüp niçe yüz harcu’s-seyf ip sürüyenleri başlarına cem‘ edüp Kırşehri ve Beğşehri ve Akşehri ve Seydîşehri ve Eskişehri ve Alaşehri ve gayrı büleyde ve şehirleri harâb u yebâb ve halkın kebâb u hânelerin türâb ederek günden güne ısyân [u] tuğyânları ziyâde olup niçe ümmet-i Muhammed’in ehl [u] ıyâllerin alup kırmızı şâl ile kafadârları gibi gezdirüp fi‘l-i şenî‘lere başladılar. Hikmet-i Hudâ cülûs-ı Mehemmed Hân’ın ertesi günü Kara Haydaroğlu katli hakkında yine Abaza Kara Hasan Ağa’ya hatt-ı şerîfler gidüp *“Dünyâ âsûde-hâl ola”* deyü bu târîh mısra‘ı mazmûnunca (–)

“Cülûs-ı Hân Mehemmed **[373b]** eyledi âsûde dünyâyı”

[1058] fehvâsınca cihân âsûde olmağiçün Sultân Mehemmed Hân’ın ibtida katl-i benî Âdem hakkına hatt-ı şerîfi Atmeydânı cengi ve sâniyen bu Kara Haydaroğlu hakkına sâdır olmuşdur. Bu hatt-ı şerîf sâbıkan Türkmân Ağası Hasan Ağa’ya vardıkda tekrâr ol dahi “Benem diğer nîst” diyen iki bin bahâdır yiğitler ile vilâyet vilâyet gezüp büleyde ve kılâ‘ ve şehr-i azîmlerde nâmdâr iş erleri ve nâmdâr pîrleri başına cem‘ edüp müşâvereler ile re’y [ü] tedbîrler ederek Kara Haydaroğlu nâm harâmiyi (–) (–) mahalde haber alup cümle ahâlî-i vilâyete haber edüp ve ârâm etmeyüp harâmîler üzre gitdi. Zîrâ Abaza tâ’ifesinden niçe şecî‘ ve bahâdır âdemler gördük ammâ Hasan Ağa gibi bir gayûr ve server-i, hünerver ve bâzû-yı devlete mağrûr bir er oğlu er görmemişdik. Cümle askerin çifte atlar ile hâzırlayup iki gün iki gicede ılgar edüp haber olduğu köye varup vakt-i seherde âlem ağyârdan bî-haber iken Kara Haydaroğlu’nun askeriyle sâkin olduğu karyeyi muhâsara edüp Hasan Ağa askeri cüst [ü] cûda iken Kara Haydaroğlu atına süvâr olup iki yüz mel‘ûn yiğitleriyle asker-i İslâm’ı yararak köyden taşra hâh-nâ-hâh meydân-ı savaşa çıkup Oynağanlıoğlu ile ikisi dilîrâne ve rüstemâne hamleler edüp Hasan Ağa üzre hücûmlar edüp üç sâ‘at cengde Hasan Ağa’dan kırk üç âdem şehîd olup anlardan yedi mel‘ûn hâk-ı mezellete düşüp tâ vakt-i asra varınca sâbit-kadem olup tarafeynden ceng-i azîmler olur. Âhir Kara Haydaroğlu’nun altındaki esb-i tâzîsi bî-tâb u bî-mecâl olup Kara Memi nâm şakîsi gayrı at yetişdirüp bir atdan bir ata süvâr olurken Hasan Ağa tarafından Kara Haydaroğlu’nun uyluğuna bir kurşum isâbet edüp böyle zahm-âlûd iken kudurmuş yılana dönüp tokuz yiğit dahi şehîd edüp âhir kendüyü zahm bî-mecâl edüp vakt-i gurûb olup âlem-i şeb-i zulmete varup çeşm-i pür-hûnlar nâ-bînâ olup ol mahalde Kara Haydaroğlu firâr edüp nâ-peydâ olur. Kara Hasan Ağa’nın askeri dahi bî-dermân olup Kara Haydaroğlun ele getiremeyüp hâ’ib ü hâsir bir köyde mihmân olup ertesi ale’s-sabâh il’e vilâyete nefîr-i âm fermânlar edüp “Her kim Kara Haydaroğlu’ndan nâm [u] nişân

getürürse beş at ve beş kîse veririm” deyü yemîn billahlar ve re‘âyâya gûnâ-gûn va‘deler edüp “Her kimde pinhân ise ol köyü cümle âdemleriyle ihrâk-bi’n-nâr ederim” deyü bu sıyt [u] sadâ velvele-ârâ olup üçünci günde bir Türk “Müjde Sultânım! Kara Haydaroğlu kurşum yarasından Birgü (–) köyde kalup cümle Katırcıoğlu ve Akyakalı ve Oynağanlıoğulları nâm haşerâtları kaçup kendüsü üç âdemiyle bir damda kapanup kalmış” deyince der-akab Hasan Ağa cümle askeriyle atlanup müjde eden herîfi bir ata bindirüp ol gün ol gice ılgarup mezkûr köyde Kara Haydaroğlu âteş başında otururken basup içeri girenlerden tabancalı tüfenkler ile yatduğu yerden yedi yiğit şehîd edüp âhir âlât-ı silâha iktidârı kalmayup cümle silâhların elinden alup bağlamadan zabt ederler. Zîrâ ol arbede mahallinde uyluğuna kurşum râst gelüp budunda kurşum kalır. Kurşumu çıkarmak içün bî-âkil mel‘ûn bir kamış içine barud koyup kurşum girdiği delikden kamışı sokup kamışa gerüden âteş edince kamış içre barud uyluğun pâre pâre edüp uyluğu tiftik tiftik olur. Ol ecilden bî-dermân kalup Hasan Ağa kendüye cerrâhlar ta‘yîn edüp Âsitâne-i sa‘âdete getirdiği gün hikmet-i Hudâ bu Murtazâ Paşa efendimizle Şâm’a gitmek içün Üsküdar sahrâsında Ağa Tekyesi çayırında hayme ve hargâhlarımızla meks etdiğimiz mahalde “Bre Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu’nu kayd-bend ile getirirmiş” deyü İslâmbol ve Üsküdar’dan yüz bin asker Üsküdar bâğlarına Kara Haydaroğlu temâşâsına çıkup Hasan Ağa alay-ı azîm ile bin aded güzîde ve müsellah askeriyle Murtazâ Paşa ordusundan geçirüp bu hakirin haymesi mukâbelesinde Ağa Tekyesine Hasan Ağa inüp Kara Haydaroğlu ***[374a]*** iki bârgîr üzre taht-ı revân salı üzre bindirüp başında sarı harîr hatm sarınup bir sırtında yeşil alaca kürk giyüp gâyet za‘îf ve nahîf olmuş iki cânibine selâm vererek anı dahi Ağa Tekyesi’nde bir hücreye indirüp hemân Türkmân Ağası Abaza Hasan Ağa-yı müdebbir, sadrıa‘zama âdem gönderüp “Kara Haydaroğlu hâ’ini devletinizde hâlâ der-i devlete kayd-bend ile getirdik. Ale’s-sabah huzûr-ı devlete niçe getürelim ve ne gûne dîvân-ı pâdişâhîye varalım?” deyüp sadrıa‘zama danışmağa âdemler gönderüp kendüsü Murtazâ Paşa efendimize gelüp buluşdukda Murtazâ Paşa “Koca âdem! Gazân kutlu olsun. Kılıcın arşa asup yed-i tûlânını ayân eyledin. Hattâ pâdişâhım şimdi bana Şâm eyâletin ihsân etdükde ‘Göreyim seni, bana Kara Haydaroğlu’nu yolun üzre ele getirüp huccâc-ı müslimînin yolun emn [u] emân idesin’ deyü fermân etmiş idi. Hamd-i Hudâ ol vâcibînin giriftâr olması sana muvaffak imiş” dediklerinde Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu’yla ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl etdiklerin bir bir takrîr eyleyüp Haydaroğlu’nun ve Katırcıoğlu’nun ve Akyakalıoğlu’nun şecâ‘at ve mahâret [ve] salâbet ü fetâlıkların medh eyledi. Ba‘dehû hakîr Hasan Ağa’ya buluşup “Sultânım! Bizim Haydarzâde “Beğefendimizi hamd-i Huda ele getirmişsiz” dediğimde hamd edüp eydür “Eğer Evliyâ, Haydaroğlu’yla âşinâlığın var ise yürü gidelim. Kendüsine buluşup tesellî-i hâtır ver. Anı katl etdirtmeyüp Girid cezîresine Deli Hüseyin Paşa’ya göndertmeğe ta‘ahhüd edüp halâs olmasın kendüye bildir” deyü Hasan Ağa hakîre vâfir ta‘lîmler edüp Hasan Ağa ile Haydarzâde’ye buluşup hakîr “Esselâmü aleyküm beğim! Hoş geldin safâ geldin” dediğimde hemân Kara Haydaroğlu eyitdi: “Bre hây cân kurtaran Evliyâ Çelebim! Sen de hoş geldin ve safâ geldin. Ammâ ben nâ-hoş gelüp işte siyâset meydânına geldim” dedikde hakîr ve Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu’nun yanına oturup niçe esnâ-yı kelâmlarda kendüye tesliyet-i hâtırlar verüp musâhabetler etdik. Kara Haydaroğlu eydür: “Evliyâm! Bilir misin Engürü vilâyeti yanında Balıkhisâr köyünde ol kış günü bizi basdığın zamân senden aceb cân kurtardık, aceb gâfil idik. Avretler gibi âteş başında otururduk. Ol zamân

senden cân kurtardık ammâ şimdi bu Hasan Ağa devletinde cân kuşu uça gibi Evliyâ Efendi" dedi. Hasan Ağa eyitdi: "Ya beğim! Bizim Evliyâ Çelebi'yi bilir misin" dedikde Haydaroğlu eydür: "Engürü yanında bir gün on iki atlı ile bir köyde âteş başında otururduk. Bunlar elli atlı bizi basup Allah'a şükür bunlar el kaldırmadılar. Aklımız başımızdan gidüp bir gice bunlar ile cân sohbetleri edüp Evliyâ Çelebi'ye çakmaklı tüfenk ve üç yüz altun verüp ol gice safâlar etdik" deyü Haydaroğlu ağladı. "Ne ağlarsın beğim! Hemân pâdişâh huzûruna vardıkda 'pâdişâhım kuş cânıma kıyma. Beni Girid'e Deli Hüseyin Paşa'ya gönder. Dîn uğuruna anda kâfire kılıç urarak şehîd olayım' di" dedim. Kara Haydaroğlu eydür: "Behey Evliyâm! Ölüm ölüm oldukdan sonra hızlamak ne boyına borç ola. Ben bir cân içün minnet mi ederim" dedi. "Be, hele beğim! Girid fethinde bulunup anda bir sancak beği ol. Bir zaman anda dîn düşmanlarına kılıç çal. Benim işitdiğim budur. Eğer sen böyle dersen sa'âdetlü pâdişâh hazz edüp seni Girid'e gönderirler" dediğimde Kara Haydaroğlu eydür: "Gel Evliyâm! Senin ağzın öpeyim. Sen iyi dersin ammâ Evliyâ Efendim, ben bana etdim, ben bana" deyüp uyluğunda kurşum yarasın açınca ânî gördüm, parmak kalınlığı kurdlar. Yara çürüyüp uyluğu pâre pâre olup râyihasından yanına âdem varamaz. "Evliyâm! Bana yine tesellî-i hâtır verdin. Allah senden râzî ola" deyüp Hemân koynundan bir altun mînâ zarflı sâ'at çıkarup "Şu kendü bâğın koruğu halvasıdır. Yine sana nasîb oldu" deyü bir sâ'at ihsân edince Hudâ âlimdir kim yigirmi bir yıl mukaddem bu hakîr Şâm'a giderken İshaklı nâm kasaba kurbunda Kara Haydar kendüsü bizi urup kırup hakîrin bu kadar mâlın alup yetmiş yedi gün kendüleriyle ma'an dağlarda yatup kalktığımız zamân bu sâ'at ol zamân bu Kara Haydar oğluna değmişdi. Kaya Sultân ihsânı bir musanna' sâ'at idi. "Bre beğim! Bu sâ'at zamân ile benim idi" dedim. Haydaroğlu eyitdi "Gerçekdir. Baba merhûm senin mâlından bana vermişdi. Yine sana nasîb *[374b]* oldu. Ve 'İşte Hasan Ağa'ya sor, şimdi yollarda gelirken bu sâ'at sebebiyle her bâr seni anup Melek Ahmed Paşalı Evliyâ Çelebi sâ'atidir' deyü seninle dağlarda ve bellerde gezdiğimiz anardık" deyü tâ ahşama varınca niçe bin kelimâtlar edüp hemân kendüye netîce-i kelâmlarım cümle tesellî-i hâtır-gûne kelimâtlar idi. Ertesi gün ale's-sabâh Üsküdar'dan bir cerrâh-ı kâmil gelüp yarasın seksen yıllık şarâb-ı nâb ile yıkayup cümle çürük etlerin çıkarup meğer uyluğu kemiği de hûrd olmuş. Cerrâh "Bu iflâh olmaz" deyü yarasına merhemler sarup sarmalayup alay-ı azîm ile Üsküdar'dan İslâmbol'a Koca Vezîria'zam'a götürdüklerinde hakîr yine seyr [u] temâşâ içün bile gidüp Sadrıa'zamzâde Süleymân Beğ yanında idim. Koca Mevlevî Sadrıa'zam Mehemmed Paşa, huzûrunda Haydaroğlun söyledüp "Niçün bu kadar zamândan berü harâmîlik edüp ibâdullahı katl-i nefs ederdin" dedikde Haydaroğlu Vezîria'zamı Mevlevî külâhıyla görünce eydür: "Cânım Dede Efendi! Kurd oğlu kurd idim. Kişi aldığına göre satar ve baba ve dedesinden gördüğünü eder. El-hükmü lillah" dedi. Vezîria'zam cerrâha su'âl etdi. Cerrâh dahi "ılâc-pezîr değildir" dedikde Hasan Ağa eydür: "Girid'e gönderin sultânım" dedikde Vezîria'zam "Nola şimdi gönderelim" deyüp Hasan Ağa'ya ve kırk nefer âdemlerine hil'at-i fâhireler ihsân olunup kayd-ı hayât ile hizmeti mukâbelesinde Türkmân ağalığı ihsân olunup Vezîria'zam eydür: "Bre Kara Haydaroğlu! Niçün Kütahiyye vezîri Küçük Çavuş Paşa gibi bir vezîri bozup katl etdiniz?" dedikde Haydaroğlu eydür: "Ceng hâlidir, eyle olur. Benim huzûruma kayd-bend ile getirdiklerinde alem-i Resûlullah'ı taşır bir Âl-i Osmân vezîrinin ırzları vardır, deyü niçe mâl [u] menâlin ve cümle mahbûb içgulâmların kendüye verüp âzâd etdim. Sonra

Katırcıoğlu ardınca taşra yetişüp şehîd etmiş. Benim andan haberim yokdur" dedi. Paşa eyitdi: "Yâ şehîd etdiniz ise tûğ ve tabl [u] alemi ve mâl-ı hazâ'ini niçe oldu ve bu kadar sene baban harâmî idi. Anın tahsîl etdiği mâl ve senin bu kadar zamândan berü tahsîl etdüğün mâl [ü] menâl kangı dağlarda medfûndur ve kankı şehirlerdeki yataklarında mahfûzdur" dedikde Haydaroğlu eydür: "Yâ bunun sonu mahşer su'âline çıkdıya bir cânım içün bu kadar ibâdullahı ele verüp âteşe yakup anlarda olan, bellerde medfûn olan mâllarım bir bir diyemem. Hemân Koca Vezîr, gün ahşamlıdır, dün doğdum bugün ölürüm, hemân iş gör" dedikde Vezîria'zam "N'ola baş üstüne" deyüp asesbaşıya buyurdu verüp "Parmakkapu'da salb edin" deyü fermân edüp Haydarzâde'yi bir hammâl bârgîri üzre tahmîl edüp alay-ı azîm ile bârgîr üzre iki yanına kağan arslan gibi ileri ileri nigerân ederek Parmakkapu'ya götürürken hakîr dahi atına süvâr olup alarkadan gidüp Parmakkapu dibine vardıkda boğazına ipi geçirüp habl-i metînin ucun kayd-bend edüp altından hammâl bârgîrlerin çeküp bâr-ı gîr-i bârgirân çekmeden halâs olup Haydaroğlu dahi rûh teslîm edüp beynehu beynallah gidüp niçe ihsân [u] in'âmların görüp niçe zamân bir yerde ta'âm yiyüp nân u nemek hakkı vardır. *Rahmetullahi aleyh*.

Cümle Anadolu ibâdullahı şûr [u] şerlerinden halâs olup hikmet-i Hudâ ibtida Sultân Mehemmed Hân-ı Râbi'in ibtida-i cülûsunda ikinci gazâsı bu Kara Haydaroğlu katlidir. Hudâ âlimdir, böyle olmuşdur. *Ve's-selâm.*

Ol gice hakîr yine hâne-i bî-minnetimizde yatup cümle ehibbâ ve akrabâ ve ta'allukâtlar ile vedâ'laşup yine Üsküdar'a ubûr edüp ba'zı elzem-i levâzımâtlar alup tekrâr yine Üsküdarî Mahmûd Efendi ve Karaca Ahmed Sultân hazretlerin ve kurâfetîn-i (?) kübrâlarda âsûde olan kibâr-ı evliyâullahları ziyâret edüp rûhâniyyetlerinden istimdâd taleb edüp Üsküdar'dan Şâm-ı cennet-meşâm-ı bâğ-ı merâma azîmet eyledik. Cenâb-ı Bârî sâlimîn ve gânimîn sıhhat u selâmetle vâsıl ide. *Bi-hurmeti Seyyidi'l-mürselîn.*

[İkinci cildin sonu]

Dizin

- A -

âb-ı câh: 128

âb-ı kârîz: 128

âb-ı müshilât-ı İçme: 38

âb-ı Serâverd: 130

Abağay dağları: 122

Âbâyî: 222

Abaza: 2, 48, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 70, 75, 148, 155, 162, 183, 186, 187, 232, 241, 253

Abaza Paşa: 34, 88, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 172, 192, 197, 224, 231, 239

Abazistân: 47, 57, 72

Abbârân kendi: 171

Abbâs-ı Sânî: 148

abbâsî: 118, 119, 122, 124, 140, 149, 150, 152, 161, 167, 171

Abdâl Beğ: 210

Abdâl Mehemmed, eş-Şeyh: 34

Abdâl Murâd, eş-Şeyh: 14, 19, 26, 31

Abdâl Mûsâ Sultân Tekyesi: 14

Abdâl Mûsâ, eş-Şeyh: 26, 31

Abdâllar kendi: 171

Abdî Ağa: 85

Abdullah Efendi: 34

Abdullah, Şâmizâde Şeyh: 218

Abdullah-i Kırımî: 33

Abdurrahmân b. Alî b. Ahmed el-Bistâmî, eş-Şeyh: 33

Abdurrahmân b. Alî b. Mü'eyyed, Mevlânâ: 99

Abdurrahmân b. Hüsâmeddîn, Şeyh: 29, 98

Abdurrahmân Efendi, Koca (Şeyh): 225

Abdurrahmân Gâzî: 108, 110, 111, 172

Abdül'azîz Efendi, eş-Şeyh: 35

Abdülahad Efendi: 38

Abdülcebbâr-ı Acemî, el-Mevlâ: 99

Abdülganî b. Emîr Şâh, Mevlânâ: 35

Abdülkâdir b. Sa'dullah b. Akşemseddîn ziyâreti (Türbeli Gönlik): 245

Abdülkâdir-i Gîlânî: 197, 206, 225

Abdüllatîf Efendi, eş-Şeyh: 35

Abdüllatîf Makdisî: 14, 28, 33, 35

Abdülmü'min kasrı: 20

Abdülvehhâb Gâzî ziyâreti: 175

Abdürrahîm b. Emîr Azîz-i Merzifonî, eş-Şeyh: 28, 208

Abdürrahîm Efendi, Şeyhülislâm: 243, 248, 249, 250

Abdürrahîm ziyâreti, eş-Şeyh, (Türbeli Gönlik): 245

Abdüsselâm Câmi'i: 40

âb-ı sûhan: 161

âb-ı şülle: 108, 122

Abelyond nâhiyesi: 11

ablak çığçığa teller: 116

Acâre livâsı hâssı: 163

Acem: 3, 4, 15, 16, 19, 23, 27, 30, 32, 38, 48, 52, 57, 58, 63, 85, 88, 90, 94, 98, 105, 108, 111, 114, 115, 118, 121, 123, 125, 126, 127, 129, 137, 138, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 166, 169, 170, 171, 172, 192, 194, 195, 197, 200, 204, 211, 223, 231, 233, 243, 244, 245, 253

Acem ârîfânları: 244

Acem bâzargânları: 108

Acem boyası: 207

Acem elçisi: 111, 112

Acem esîri: 152

Acem hânı: 15, 114, 160, 168, 190

Acem kârbânı: 169

Acem kibârları: 139

Acem Mâzenderânîsi: 115

Acem pişli kalemkârî: 140

Acem püseri: 116

Acem seferi: 31

Acem serbendi: 210

Acem serhaddi: 168, 188

Acem Sultânları: 186

Acem şâhı: 89, 137, 138, 142

Acem şehirleri: 152

Acem şehzâdesi: 124

Acem Terekemeleri: 145

Acemâne: 130, 139, 171

Acemâne sammûr: 115, 131

Acısu kendi: 134

Aclek Sâriyetü'l-Cebel: 133

Açaris kal'ası: 165

Açarpenk: 163
Açıkbaş: 57, 145, 148, 162, 164, 183, 189
Âd kavmi: 9, 201
Adalya: 196, 199
Adana: 77, 79, 96, 121, 163, 187, 201, 204
Âdem, Hazret-i: 9, 23, 57, 58
Aden: 30, 58
Âdi: 113
Âdilcevâz: 115
Afalatar: 75
Afîfe: 49
Afyon Karahisârı: 115, 194, 199
Ağa Câmi‘i (Çorum): 213
Ağa Tekyesi çayırı: 254
Ağaç denizi: 5, 245
Ağaçayırı: 87
Ağaçbaş dağı: 55
Ağaçbâzârı (Ankara): 228
Ağrı dağı: 169
Ahar kal‘ası: 4, 182
Aharis kal‘ası: 4, 165
Ahça-âbâd kal‘ası: 47
Ahçipisi aşîreti: 61
Ahfeş Efendi: 247
Ahıska (Ahıçka) : 4, 116, 142, 155, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 172, 179, 180, 181, 199, 252
Ahî Çelebî Câmi‘i: 38
Ahî Evrân-ı Kayserî, eş-Şeyh: 26
Ahidnâme-i mîsâk: 77
ahidnâmeler: 48
Ahlât: 101, 167
Ahmed Ağa: 102, 199
Ahmed Ağa, Avnikli: 115
Ahmed Ağa, Ayu: 70
Ahmed Ağa, Okçuzâde: 7, 36, 49
Ahmed Ağa, Tapan: 103, 200, 202
Ahmed b. Abdullah-ı Kırımî, Mevlânâ Seyyid: 33
Ahmed Beğ zâviyesi: 118
Ahmed Celâyir (Bağdâd Hâkimi): 196

Ahmed Dede, Külhânî: 109, 111
Ahmed Efendi, Kemâl Paşazâde: 33
Ahmed Hân Türbesi: 250
Ahmed Hân, Şehzâde: 29, 30, 99
Ahmed Kolu Çingâne sâzendeleri: 247
Ahmed Paşa: 176, 192, 198, 210, 216, 230, 248
Ahmed Paşa Câmi‘i: 119
Ahmed Paşa Sarâyı (Ankara): 225
Ahmed Paşa zâviyesi: 118
Ahmed Paşa, Cenâbî: 224, 225
Ahmed Paşa, Ekmekçizâde: 189
Ahmed Paşa, Gâzî Seydî: 111, 113, 176, 177, 178, 184
Ahmed Paşa, Hersekoğlu: 40, 55
Ahmed Paşa, Hezârpâre: 185, 192, 198, 230, 248
Ahmed Paşa, İslâmbol vezîri: 216
Ahmed Paşa, Koca Gâzî Seydî: 177
Ahmed Paşa, Küçük (Erzurûm Valîsi): 142, 143
Ahmed Paşa, Sadrıa‘zam Tezkireci: 185, 247, 248
Ahmed Paşa, Semiz: 232
Ahmed Paşa, Serdâr: 114
Ahmed Paşa, Vonık: 189
Ahmed Paşa, Zal Paşazâde: 118
Ahmed Sârbânî: 228
Ahmed, Sındı Sultân: 29
Ahmed, Sultân: 2, 29, 30, 32, 33, 42, 44, 83, 84, 85, 86, 87, 101, 102, 189, 243, 248
Ahmed-i Kebîr, eş-Şeyh Seyyid: 25, 26, 205
Ahmed-i Yesevî, Hoca: 25, 26, 31, 34, 72, 73, 130, 147, 207
Ahmer nehri: 214
Âhûlar: 190
Ahûrkapu: 250, 251
Ahyolı kasabası: 75
Akbıyık Sultân, eş-Şeyh: 14, 33
Akça Baba Sultân (Dankazâ köyü): 212
Akçaâbâd kal‘ası: 2
Akçakal‘a: 4, 172, 173, 176, 182
Akçakoca: 10
Akçakoyunlu: 34, 101, 106, 170, 174, 193, 194, 217, 233
Akçaşar: 2, 42, 90, 91

Akçay: 148
Akdağ: 95, 204
Akdeniz: 9, 78, 84, 153, 157, 251
Akdepeköy: 209
Akhisar: 26
Akka kal‘ası: 85
Akkirmân: 74, 76, 121, 201
Akkoyunlu pâdişâhları: 103
akmişe-i fâhire: 39, 67, 79, 108, 128, 132, 203
Akörenköy: 209
Akpınarbaşı (Ladik): 204
Akra: 173
Akreb burcu: 128
akreb: 54
Aksarây: 27
Aksu: 146, 147, 148
Akşar ovası: 101
Akşehir: 26, 253
Akşemseddîn: 5, 23, 134, 217, 243, 244, 245
Akyakalıoğlu (Celâlî): 191, 220, 221, 252, 253, 254
Akyazı kal‘ası: 24
Al kal‘ası: 4, 165
alabalık: 20, 21, 89, 166
Alacalar karyesi: 115
Alacaöz nâhiyesi: 91
Alâeddîn Beğ Câmi‘i: 40
Alâeddîn Câmi‘i: 44, 213
Alâeddîn Elyegânî, el-Mevlâ: 99
Alâeddîn Medresesi: 44, 45
Alâeddîn Paşa b. Osmân Gazî, Şehzâde: 29
Alâeddîn, el-Mevlâ: 24
Alâeddîn, Kara: 32
Alâeddîn, Sultân: 23, 24, 45, 91
Alâeddîn, Şehzâde: 30
Alâiyye: 23
Alakırış aşîreti: 61
Alaman dağı: 20, 148
Alaman diyârı: 30, 121, 148

Alaşehr: 27, 253

Alatar: 156

Alâüddîn Merkadî: 123

Alây Beği sarâyı (Ladik): 203

Alaybeği: 39, 48, 56, 64, 69, 82, 90, 95, 104, 112, 135, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 176, 178, 179, 180, 213

alborta direği: 74

aldıç ağacı: 60

alef: 181

Aleksandır (=İskender-i Zülkarneyn): 161

Aleksandır Gûr kal‘ası: 161

Aleksandır Hân (Şavşâd meliklerinden): 145

Aleksandır Hân oğlu: 179, 184

Aleksandıra: 39

Aleksandran (=Türbeli Gönlik): 243

Alem Şâh Begüm duhter-i Şâh Cihân: 127

alem: 72, 73, 234, 253, 255

Âlem Şâh Begüm: 127

Alemdağı: 77

Alemşâh, Şehzâde: 29

Alevî: 58

Alhanlar: 75

Alıncak Vân kal‘ası: 3, 121

Âl-i Abâ: 14

Âl-i Osmân: 1, 3, 7, 10, 16, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 37, 39, 43, 47, 48, 66, 69, 70, 74, 75, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 95, 98, 101, 102, 105, 111, 114, 115, 118, 121, 125, 130, 136, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 178, 179, 187, 191, 192, 194, 196, 197, 199, 200, 203, 204, 211, 218, 223, 226, 232, 235, 236, 239, 245, 249, 255

Alî Ağa (Şehir subaşısı): 175

Alî Ağa: 102, 103, 217, 241

Alî Ağa Mescidi: 97

Alî Ağa ze‘âmeti: 103

Alî Ağa, Çerkes: 97

Alî Ağa, Çıplak: 241

Alî Ağa, Dizdâr: 172

Alî Ağa, Gemici (Ser-bevvâbân): 172

Alî Ağa, Gümrük emîni: 76

Alî Ağa, Hazînedâr: 87, 211, 216

Alî Ağa, Kethüdâ: 184, 212, 229, 230

Alî Ağa, Kuzu: 84

Alî Ağa, Serdâr: 218
Alî Ağa, Uzun: 97, 192
Alî Ağa, Zahîreci: 241
Alî Aka, Yâver: 145
Alî b. eş-Şeyh Sadreddîn Mûsâ: 138
Alî b. Mûsa Rızâ (Sultân-ı Horâsân): 25
Alî b. Mûsâ Rızâ: 25
Alî b. Sâlih, el-Mevlâ: 35
Alî Baba, Kemikli: 232, 246
Alî Beğ: 181, 213
Alî Beğ, Gürcî: 98
Alî Beğ, Kürd: 51
Alî Beğ, Sarı: 98
Alî Beğ, Tireli: 18
Alî Cânî b. Gınâyî Efendi: 49
Alî cengi: 238
Alî Çelebi, Kâtib (Hazînedâr): 236
Alî değirmeni (Erzurûm): 108
Alî Efendi (Menkub kadısı): 71
Alî Efendi, Nâ'ib: 20
Alî Hân Aka: 166
Alî Hân, Kelb: 123, 127, 130
Alî Hân, Şehzâde: 30
Alî Hân, Tokmak: 189
Alî Hândî: 123
Alî Kayası: 195
Alî Kethüdâ, Kethüdâ Boşnak: 211
Alî Koç Dede: 150
Alî Ma'nî: 231
Alî Merdân Beğ (Birecik Beği): 178
Alî Mest Cilvegâhı: 20
Alî Mest ziyâreti, eş-Şeyh: 34
Alî Muhtâr (Dobruca Kralın müslüman olduktan sonraki adı): 73, 74
Alî Musa Rızâ: 25
Alî Paşa: 202, 213, 231, 233, 234, 238, 239
Alî Paşa çârsûsu: 18
Alî Paşa hammâmı: 213
Alî Paşa kârbânsarâyı: 15

Alî Paşa Sarâyı: 96

Alî Paşa, Milânlı: 167

Alî Paşa, Varvar: 4, 5, 100, 192, 198, 199, 202, 205, 208, 210, 213, 214, 223, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243

Alî Peşe, Göneli: 49

Alî Şâh Abbas, Kelb: 132

Alî Şâh, Şehzâde: 31

Alî Zâ‘im karyesi: 241

Alî, Civelek (Ispartalı pehlivân): 229

Alî, Çalık (Bölükbaşı): 180

Alî, Çorbacı: 192

Alî, Gökçe (Bölükbaşı): 180

Alî, hazret-i: 25, 77, 105, 126, 130, 131, 134, 195, 238

Alî, Kara (Cellâd): 248

Alî, Subaşı: 160

Alî-i Belhî, eş-Şeyh Seyyid: 34

Alî-yi Yâr: 131

Alîyyüddîn Efendi, eş-Şeyh: 34

Âli Pişâr: 49

Aline, Yanko kızı: 41

Alipeli oğlu: 49

Aliş, Tatar: 185, 214

Aliyyü‘l-Murtezâ: 25

Allah kuli: 49

Allahvirdi Hân sarâyı: 127

Altıağaç: 150

Altun Halkalı cisri: 113

Altun kal‘ası: 4, 165

Altun Topoğlu hânesi: 39

altun: 33, 60, 83, 187

altun madeni: 85, 169

altun nûnâ zarflı sâ‘at: 254

altun takye: 108

altun taslı şâtırlar: 103

alû: 122, 128, 134, 135

aluncara: 122

Amâlika: 95, 98, 99, 209

Amasıra dağları: 70

Amasiyye: 3, 26, 27, 28, 29, 35, 45, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 115, 196, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 211, 212, 233, 235, 237, 240

Amasra: 2, 42, 43, 76, 77

Amrânî: 138

Anadolu: 9, 11, 12, 16, 22, 24, 27, 28, 39, 42, 43, 64, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 84, 87, 90, 94, 142, 152, 173, 190, 192, 199, 223, 225, 229, 231, 237, 242, 243, 251, 252, 253, 255

Anapa: 2, 57, 62, 63

Anapolu: 79, 82, 83, 194

Anavarin kal‘ası: 79

Anbârlar: 196

andık kurdu: 200

Ane: 105

Angiliye ruhbânı: 8

Ani kal‘ası: 4, 170

Anife: 49

ankâ bâzargânlar: 39, 52

ankâ mûğları: 144

Ankara: 223, 228

Antâkıyye: 23, 58, 188

Aparti: 49

Apokorona: 81

Arab: 15, 19, 52, 57, 58, 59, 61, 76, 90, 94, 99, 138, 162, 172, 187, 195, 197, 200, 231, 245

Arab bâzargânları: 108

Arab küheylânı: 187

Arab-ı Mevâl: 58

Arabî celî hattı: 167

Arabistân: 16, 85, 126, 204, 226

Arafat: 57

arakçîn zîbâ: 203

arakıyye: 51

Ârâm-şâh kendi menzili: 138

Arapçayı: 170

Arasta mescidi: 44

Araz nehri: 3, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 122, 139, 140, 141, 143, 145, 146, 159, 161, 164, 165, 166, 169, 170, 171, 172, 199

Arbat kirmân: 121

Arbatlı: 67

Ardahân: 4, 141, 142, 160, 163, 164, 165, 168, 169

Ardanıç: 4, 163, 165

Ardıclıbaşı: 15
ardıç: 90, 183, 245
Arefe: 57
Argın kûhı: 155, 156, 164
Arıtlar aşîreti: 48
Aristo: 128
Aristo-fikr: 119
Arit iskeleleri: 59
Arkınlı: 67
Arlan aşîreti: 48, 59
Armudlu: 1, 36
Arnabud: 58, 251
Arnavud: 58, 59
Arnavudluk şehbâzları: 79
Arpa Çukuru: 163
Arpaçay: 169, 170, 171
arpalık: 39, 95, 193, 199, 223, 251
Arslan Beğ mescidi: 44
Arslan Beğili: 64, 67
Arslan kûhu: 4
arslan: 200, 255
Art aşîreti: 59
Artı karyesif: 113
Artlar iskelesi: 59
Arûs-ı Me'âlî: 231
Arûz-ı Endülüsî: 24
Arz-ı Hâsân vilâyeti: 121
Arz-ı Mukaddes: 7, 106
asâ suyu: 20, 218
asâkir-i İslâm: 65, 66, 67, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 125, 141, 142, 152, 159, 176, 177, 180, 181, 182, 194, 212, 247, 253
asdâr bezleri: 48, 52
asel-i şem': 60
asesbaşı: 251, 255
Âsî nehri: 106, 188
Âsitâne: 21, 67, 68, 69, 70, 81, 83, 84, 192, 193, 198, 205, 210, 214, 232, 236, 237, 243, 247
Âsiyâb-ı dakîk: 204
Âsiye: 49

Aspozu: 130
Âstâne-i sa‘âdet: 21, 48, 67, 68, 70, 77, 82, 143, 144, 157, 172, 198, 213, 231, 240, 242, 254
Asvânî: 58
Aşağı Bâzâr Mescidi: 97
Aşağı Eğerli: 105
Aşağı hammâm: 44
Aşağı Hisâr: 49, 50, 51, 52
Aşağılı aşîreti: 48, 60, 61
aşbâz: 190
Aşcızâde, el-Mevlâ: 34
aşçı: 53, 190, 191, 249
Aşkalı iskelesi: 60
Aşkemseddîn: 244
Âşûra: 139
Aşurd kal‘ası: 182
Atbâzârı: 224
Ateme karyesi: 60
Âteş-bâzlar: 190
Âtike Hâtûn, Mu‘aviye kızı: 155
Atina kal‘ası: 79
Atlas Minor: 20
atlas-ı fâhire: 190
Atlı Dilber: 87
Atmeydânı: 5, 83, 97, 189, 191, 246, 248, 249, 250, 253
avân tâ’ifesi: 52
Âvânî: 67
Avar ülkesi: 153, 158
avârız: 251
Avarin kal‘ası: 2
Avdanköyü: 209
Avh deresi: 116
Avlonya: 58
Avnik kal‘ası: 114, 116
avnik üzümü: 198
Avşar: 127
Avşar Baba: 147
Avşar Hân: 171
Avşar Hân Câmi‘i (Şaburan): 154

Avşar kabîlesi Türkmânı: 141

Avşaristân: 140

Avşarlı: 141

avşıla pilav: 116, 132

avşıla şerbetleri: 116

Aya İstifan: 36

Aya Kapusu: 27

ayak nâ'ibi: 48

Ayasdifanaz: 1, 36

Ayasofya: 8, 9, 12, 20, 41, 244

Ayasofya Câmi'i: 22, 44, 51, 137, 233

Ayasuluk: 27, 28

Ayaş beli: 242

Ayaş kasabası: 5, 241, 242

Ayaya dağları: 70

Aydın: 10, 27, 121

Aydın cebelleri: 252

Aydınkırı (=Ankara): 223

Âyîn ve kavânîn-i Osmân: 142

Ayn-ı Alî Mesîregâhı: 134, 139

Ayn-ı Asâ ziyâretgâhı: 20

Ayntâb bekmezi: 207

Ayntâb kal'ası: 162

Ayrık Sahrâsı karyesi: 234

Ayruk karyesi: 234

Ays , Hazret-i: 57

Ays b. İshak Nebî: 23

ayu: 45, 60, 234

ayva: 98, 122, 202

Azak: 2, 52, 56, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 75, 76, 82, 109, 155, 157, 180, 182

azeb: 81, 82, 166, 167, 168, 224

Azerbaycân : 3, 31, 46, 47, 95, 101, 103, 104, 106, 122, 113, 114, 116, 118, 121, 122, 124, 125, 128, 130, 132, 135, 136, 137, 139, 140, 142, 149, 150, 159, 160, 163, 169, 171, 173, 196, 196, 197, 223

Azerîk mahallesi: 126

Azez: 84

Azgûr dağları: 171

Azgûr kal'ası: 4, 160, 161, 162

Azîz Efendi (Ulu Câmi' İmâmı): 111

Azîz Efendi, el-Mevlâ Şeyhülislâm: 12, 15, 32, 35
Aziz Mehemmed Dede: 234
Aznavur : 57, 59, 166, 171, 178, 179, 181, 182

- B -

Baba Ferruh: 133
Baba Hakkı kârbânsarâyı: 127
Baba Hasan Meymendî: 133
Baba Kend Efendi ziyâreti (Kemah): 196
Baba Sultân: 36, 74
Bababurnu: 36
Babadağı: 74
Babaeskisi: 74
babaklık: 240
Bâb-ı Gence (kal'a-i Şekî): 145
Bâb-ı hadîd kal'ası: 155
Bâb-ı Hümâyûn: 187, 232, 250
Bâb-ı kahkahâ: 44
Bâb-ı Menend: 139
Bâb-ı Müskür: 156
Bâb-ı Serâv: 124
Bâb-ı Serkiz: 96
Bâb-ı Şirvân (kal'a-i Şekî): 145
Bâbü'l-ebvâb (=Demirkapu): 4, 57, 125, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 163
bâc: 169, 246
Bâc-bâzâr: 95
Bâdılcivânlı karyesi: 167
bâdıncân: 53, 109
Bâdîye: 58
Badraklı kavmi: 64, 67
Bafra: 2, 45, 75, 93, 209, 210
Bâğ-ı cinân kal'ası: 143
bâğ-ı İrem: 19, 37, 49, 59
Bağaniski: 58

Bağarsık deresi: 169

Bağcıköy: 209

bâğçe ustası: 37, 39, 96

Bâğçesarây: 68, 70

bâğçevân: 52

Bağdâd: 7, 12, 23, 38, 39, 42, 48, 58, 63, 82, 87, 88, 105, 115, 119, 124, 135, 136, 143, 162, 167, 200, 205, 208, 231, 244, 252

bağlamalar: 217

Bağros aşîreti: 61

Bahâdır Girây Hân: 2, 67, 69

Bahr-i Baytaş: 49

Bahr-i Befîd: 106, 153

Bahr-i Haraz: 4, 57, 122, 141, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 171

Bahr-i Kulzüm: 186, 187

Bahr-i Muhît kalyonları: 153

Bahr-i Okyonus: 153

Bahr-i siyâh (=Karadeniz): 42, 45, 47, 52, 63, 71, 72, 75, 76, 78, 90, 96, 153, 154

Bahrâm Paşa kapusu (kal‘a-i Kars): 168

Bahşili karyesi: 241

Bâht vilâyeti: 162

Bakacak mahallesi: 21, 97

bakır: 34, 56, 67, 68

Bâkî Paşa, Ketenci Ömer Paşazâde (Kars Paşası): 49, 97, 111, 113, 114, 115, 178, 179, 181, 184, 185, 186, 191, 192, 232, 236, 237, 241

bâkire: 48, 59, 117, 131, 182

bakkal: 18, 36, 38

bakrân: 128

Bakü : 3, 4, 141, 144, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 160, 171

bal: 60

Bal‘am b. Bâ‘ûr Menâkıbı: 110

bal-ı engübin: 138

balaban : 130, 151

Balabancık: 10, 16

Balat: 27

Balatın gölü: 187

Ba‘lbak-i Süleymân: 191

Balçık kasabası: 75

Balçık kazâsı: 75

balğamî: 49

Balhân: 151
balık: 53, 89
balık ağı: 190
balık dalyanları: 41
balık dişi: 67
balık emîni: 48, 54
Balıkbâzârı: 10, 16
balıkçıl: 234
Balıkesri kal‘ası: 24
Balıkhisâr: 222, 233, 252, 254
Balıklağa: 76
Balıklava: 45, 63, 70
Balısıra: 64, 67
Bâlî Dede ziyâreti (Ladik): 204, 205
Balkan direkleri: 40
Ballıkaya: 204
Ballısu (Ladik): 204
balmumu: 56
Baltacı Paşa (İzmit Paşası): 77
balyemez top: 64, 65, 69, 79, 80, 81, 95, 105, 106, 107, 134, 136, 143, 156
balyozlar: 76, 77
bânâ (=ılıca): 16, 204
Banaz kasabası: 17
Banbânî: 57
Barak Alî (Haramî): 221
baras: 204
Bardakçı Baba karyesi (Dankazâ köyü): 212, 215, 216, 233
Bardakçıköy: 212
Bardaklı: 212
Bardaklı Baba, Şeyh: 5, 212, 215
Bârdûz kal‘ası: 4, 167
Bartın: 2, 42, 91
Baru karyesi: 102
Bârû köyü: 199
barud: 56, 60
Barudhâne: 116
basma kalemkârı: 207
Basra: 105, 121, 137

Basra kargısı: 103
Baş Çiftik karyesi: 101, 202
Baş İskele Menzili: 1, 40
Başaçık vilâyeti: 162, 182
başbakı kulu: 189
başdarda: 63, 77, 78, 79, 81
Başhân menzili: 199
Batâyıh: 105
Bathâ: 58
Batlanvar: 121
Batnos fethi: 26
Battâl Gâzî, Seyyid: 88
Batum: 2, 42, 47, 48, 56, 177, 178, 179, 180, 181, 182
Baturye: 74
Bâyburd (=Bay-yurd): 4, 46, 55, 56, 172, 174, 175, 178, 194
Bâyezîd hammâmı: 97
Bâyezîd Hân: 30, 48, 53, 96, 97, 163, 194, 197, 203
Bâyezîd Hân Câmi‘i: 97
Bâyezîd Hân, Şehzâde: 47
Bâyezîd kal‘ası: 115, 143, 172
Bâyezîd Paşa: 14, 96, 97
Bâyezîd Sarâyı: 96
Bâyezîd, Şehzâde: 86
Bâyezîd-i Bistâmî: 25
Bâyezîd-i Velî Câmi‘i: 249
Bâyezîd-i Velî imâreti: 97
Bâyezîd-i Velî Medresesi: 97
Bâyezîd-i Velî, Sultân: 29, 30, 63, 74, 94, 96, 97, 99, 162, 173, 180, 194, 203, 245, 248
Bayındır karyesi: 92
Bayındırlı (Haramî): 221
Bayrâm Çelebizâde Câmi‘i (kal‘a-i Kars): 168
Bayrâm Paşa: 40, 97, 142, 190
Bayrâm, Berber (Kapucubaşı): 230
Bayrâm-ı Velî: 223, 228
Bayrâm-ı Velî, Kösec: 226
Bayrâmî: 28, 93, 225
Bayrâmiyye : 33, 35, 217
Bâzârbaşı Değirmânları: 193

Bâzârbaşı mahallesi (Erzurûm): 108
bâzargân: 18, 22, 52, 56, 186
Bebek bâzârı (=Beğbâzârı): 242, 243
Beç kral tahtı: 121
Bedâsten: 21, 42, 90, 97
Bedevî Tekyesi: 15
Bedreddîn b. Mahmûd b. İsrâ'îl b. Abdül'azîz, Simavnezâde Şeyh: 28
Bedreddîn-i Kirmânî, Şeyh: 133
Bedros bâğı güllüğü: 109
Bedûstân nâhiyesi: 130
Begim kendi: 171
Beğ Câmi'i (Çorum): 213
Beğ Câmi'i (kal'a-i Kemah): 195
Beğ Dîvân (Melikzâde): 162
Beğ mahallesi (Ladik): 203
Beğbâzârı: 5, 241, 242, 243
Beğim hân: 127
Beğler Çelebi hammâmı (Çorum): 213
Beğören köyü: 208, 210
Beğşehri: 27, 253
Behistân: 3, 139
Behistân-ı bâğistân: 140
Behlûl-i Semerkândî Sultân: 199
Behlül Ağa, Çukâdar: 186
Behrâm Paşa kapusu (kal'a-i Kars): 168
Behrâmpûr: 119
Behsând nâhiyesi: 135
Behzâd: 13
Behzâd Ağa: 217
Behzâd kalemi: 226
bekârhâneler: 1, 2, 15, 127
Bekir Beğ: 97
Bekir Dede, Şeyh: 215
Bekir Hoca: 45
Bekir Paşa (Kefe beğlerbeğisi): 64
bekmez: 98, 207
Bektâş Ağa: 198, 237
Bektâş-ı Velî, Hacı: 26, 72

Bektâşiyân: 14, 26, 34, 38, 72, 94, 117, 126, 134, 150, 198, 199, 207, 214, 217, 222, 234
Bel‘am b. Bâ‘ûr: 110
beldâr: 69, 77, 78, 80, 81
Belde-i Tayyibe (Kostantıniyye): 7, 37, 246, 251
Belh: 10, 17, 172, 231
Belkıs Hâtûn: 9, 158
Benâçûn nâhiyesi: 135
bender iskele: 36
Benefşe kal‘ası: 77, 79
benefşe: 89
Benî Asfer: 154
Benî İsrâ‘îlî: 9, 117
Berak cezîresi: 79
beras: 100
berber: 98, 169, 213, 225
Berberî: 58
Berberistân: 57
Berda‘ kal‘ası: 144
Berhayâ, Hazret-i Süleymân vezîri: 9, 90, 105
Berkûk, Sultân: 196
Berlib aşîreti: 61
Besni: 64
Bestî kabâ’ili: 148
Beşe (Arab meliki): 58
Beşîr Ağa: 86
Beşiktaş: 53, 76
Betlîs (İskender-i Zülkarneyn’in hazînedârı): 159, 160
bevvâblar: 15
beyâbân kedisi postları: 158
beyâz bez: 226
beyâz deve dişi nâhiye buğdayı: 174
beyâz dil bayrak: 238
beyâz ekmek: 45, 52, 89
beyâz girde: 128
beyâz ızâr: 108, 119, 198, 203, 213
beyâz kiraz: 40, 89
beyâz pembesi: 119
beyâz şarâb: 98

beyâz tûtî: 30
Beyrût kal‘ası: 85
Beyt-i Şerîf: 191
beytü‘l-mâl: 64, 66, 80
bezâsten: 29
Bezikîoğlu: 208
Bezzâzistân : 15, 40, 52, 93, 97, 100, 127, 149, 174, 198, 200, 203, 210, 225, 242
Bezzâzlar çârsûsu: 18
Bıçakcı hammâmı: 16
Bıçkı değirmânları: 40, 246
Bınarbaşı: 19, 20, 23
bıtrîk: 72, 76, 82, 170
Biga kal‘ası: 23
Biğ kirmân: 121
Bihistân: 143
Bilâl-ı Habeşî: 107
Bilecik: 23, 26
billûr: 12, 15, 17, 21, 119, 126, 129
Bingöl : 105, 109, 113, 148, 169, 173, 194, 196, 205
Birdîvân nâhiyesi: 91
Birecik: 105, 168, 196
Biredus: 122
Bitlîs : 143, 154
boduç: 209
bogası: 43, 52, 60, 108
Boğa Hân, Şehzâde: 31
Boğazhisâr: 77
Boğazkesen: 96, 101, 202
Boğazköy: 205, 209
Boğdan: 26, 27, 28, 58, 63, 68, 69, 252
Boğdu sahrâsı : 4, 181
Boğol: 3, 135, 146, 151
Bolayır: 24
Bolı ılıcası: 2
Bolis: 105
Boltakay: 64, 188
Bolu : 2, 24, 35, 42, 43, 55, 90, 91, 92, 246
Bombuc kurâsı: 105, 168

Borabay: 68
Bosna: 26, 77, 84, 105, 174, 204
Bosneviyyü‘l-asl: 236
bostâncı : 8, 16, 36, 37, 39, 41, 203, 246, 248, 249
Boşnak: 58
boyacılar: 207, 210
boyahâne emîni: 48
boyahâne-i sultânî (kal‘a-i Bâyburd): 174
Boyalı karyesi: 217
boybeğleri: 158
boza: 15, 19, 36, 93, 108, 251
bozahâne: 18, 38
Bozav kal‘ası: 74
Bozburun girdâbı: 1, 36
Bozca kal‘ası: 83
Bozcaada: 78, 83
Bozdepe: 44, 45, 49, 52, 53
bozdoğanî: 208
Bozodok aşîreti : 48, 60, 148, 235
Bozoğlan kurâsı: 236
Bozok: 64
bölükbaşı: 44, 179, 180, 181, 209, 210, 214, 228, 238, 241
Bucak Tatarı: 63
Budin : 66, 87, 105, 187, 188, 223
Buğday bâzârı (Ladik): 203
buğday: 60, 74, 183
buğday anbârı: 200, 210, 218, 224
Buhârâ: 10, 17, 32, 134, 172, 231
Buhârî, Şeyh: 242
Buhtunnasr: 117
buhûrdân: 33, 53, 102, 179, 189
Bukrât: 154
Bulak kazâsı: 95
Bulanık karyesi: 172
Bulatkay kabîlesi: 148
Bulduk Hân Tekyesi: 126
Bulduklu şarâbı: 98
Bulgar: 153

Bulğarî: 152

Bulkar: 58

bulkur: 110

Bulkurlu: 192

Bunarbaşı: 10, 14, 15, 16, 19

bunkâr: 209

burdinar direk: 40

Burgaz adası: 41

Burgazlı: 1, 41

Burgos fethi: 26

Burhân (Geyve) , Hazret-i: 245

Burhân Dede: 94

Burkas kasabası: 75

Bursa : 1, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 44, 72, 90, 97, 110, 145, 208, 231, 237, 243, 244, 245, 246, 250

buzhâne: 101

Bülbül Hâtûn (Sultân Ahmed Hân vâlidesi): 203

Bünyâz: 86

bürten: 78

büryân: 116, 128, 132

Büyük Ağa Medresesi: 97

Büyük Ağa Mescidi: 96

Büyük Artıf karyesi: 113

Büyük Candalar aşîreti: 48, 59

Büyükoda: 249

- C -

Ca‘ber kal‘ası: 105

Câc beğzâdeleri: 59

cacıh: 109

Câclar aşîreti: 48

Ca‘fer Battâl: 88

Ca‘fer Çelebi, Tâczâde: 231

Ca‘fer Efendi (Muharrir-i Vilâyet): 172

Ca‘fer Efendi Câmi‘i (Erzurûm): 107
Ca‘fer Efendi hammâmı (Erzurûm): 107
Ca‘fer Efendi karyesi: 111
Ca‘fer Efendi Mektebi (Erzurûm): 107
Ca‘fer Efendi sarâyı (Erzurûm): 106
Ca‘fer Efendi, Erzurûmlu: 110
Ca‘fer Paşa: 125, 127, 134, 136, 167
Câ‘fer Peşe: 49
Ca‘fer-i Bermekkî: 186
Ca‘fer-i Sâdık, İmâm: 25, 105
Ca‘ferî: 118
Ca‘feriyye hânı: 127
Câlinus: 154
câm pullu bir dâ’ire: 131
Câmi‘-i Atîk: 206
Câmi‘-i Kebîr: 12, 154
Câmi‘-i Murâdiyye b. Çelebi Mehemmed Hân: 13
câmûs : 102, 129
Candalar-ı cebelî aşîreti: 48
Canha (=Gümüşhane, Canca): 4, 46, 48, 56, 172, 173, 174
Cânik: 29, 45, 46, 77
Cânpolâdzâde: 143
Cansi: 49
câriyeler: 60
Câyî: 127
Cebbârî, Molla Arab: 14, 34
cebeci: 64, 69, 77, 81, 82, 104, 155, 160, 163, 165, 224, 235, 237, 250
cebehâne: 45, 49, 63, 66, 81, 95, 112, 125, 155, 159, 168, 176, 228
Cebel Cebelî: 58
Cebel-i ruhbân (Keşiş dağı): 9, 11, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 73, 171, 226
Cebeliyye şehri: 58
Cebelü‘l-heme: 58
Cebelü‘l-Kamer: 148
Cebelü‘l-lakım: 62
Cebelü‘l-Lübnân: 173
cebelüler: 48, 56, 64, 77, 90, 95, 104, 112, 113, 165, 166, 167, 168, 176, 180, 223
Cebrî: 118
cedvâr: 109

Celâleddîn-i Rûmî: 97, 197

celâlî: 10, 11, 34, 84, 85, 88, 95, 100, 102, 104, 105, 192, 198, 202, 203, 205, 209, 210, 213, 218, 223, 224, 227, 228, 231, 232, 236, 239, 241, 253

Celân köprüsü: 96

celeb sipâhlar: 250

celebler: 251

cellâd: 114

cellâh: 122

Celvetî: 35

Cem Alî Efendi: 161

Cem Şâh b. Ebü'l-feth: 30

cemâlî: 85, 100, 203, 205, 213, 218

Cemâpûr : 177, 191, 234, 235

Cembe aşîreti: 48, 60

Cenâbî Ahmed Paşa Câmi'i: 119, 224

Cenâbî Ahmed Paşa Hammâmı: 119, 225

Ceneviz: 23, 42, 43, 46, 47, 58, 62, 63, 64, 69, 115, 123

Cengîz Hân : 67, 128

Cengiziyân : 134, 135

Cennet bınarı mahallesi (Erzurûm): 106, 107, 108

Cennetoğlu: 11, 84, 180, 243

Cenûbî Abdî Efendi (Kâsımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi): 84

Cenûbî Efendi, eş-Şeyh: 34

Cercanis dağları: 195

cereb: 41, 100, 103, 204

cerge: 190

cerr-i eskâl: 195

cerrâhlar: 66, 169, 201

Cevâhir-i Ahbâr: 58

Cevâzir arslanları: 200

Cevizler: 59

Cevrûm kal'ası (=Çorum): 212

cevşenli köçekler: 235

Cezâyir: 77, 78, 79, 80, 81, 82, 88, 105

Cığaloğlu: 119, 137, 141

Cibice Hânı karyesi: 196

Cibrîl-i Emîn: 25

Cicelkân: 58

Cici Sultân: 45
Cicilya: 153
Cidde: 186
Ciğâl Paşa hânı: 127
Cihân Şâh Câmi‘i: 125, 128
Cihân Şâh hammâmı: 128
Cihân Şâh, Şehzâde: 31
Cimin karyesi: 196
Cin Mü‘ezzin kahvesi: 18
Cinci Hoca: 83, 198, 237, 246, 247, 248
Cinis karyesi: 103
Cirid Meydânı (Erzurûm): 108
cirid: 54, 106, 186, 187, 188, 238
Cisr Kapusu: 143
Civân Kapucubaşı: 69, 190, 247
Curkalı: 49
cüllâhlar: 118, 128, 135
cülûs in‘âmı: 249
Cünde oğlu: 49
cündîler: 187
Cüneyd Beğ Medresesi: 14
Cüzzâm: 100

- Ç -

Çaçlar aşîreti: 59
Çaçlar kavmi: 57
çadır bezi: 194, 195
çadır mehterleri: 212
Çadırcı İskender Beğ Hammâmı: 197
Çadırcı Şeyh Tekyesi: 197
Çağ nehri: 165
Çağa göli: 2
Çağata kavmi: 54
Çağatalazı: 56
Çağatay: 57
Çağırkanlı Dede ziyâretgâhı: 175
Çağırkânlı Sultân: 3
Çağısmân kal‘ası: 4, 165

Çağla Gurna: 116
çakal: 45, 60, 200, 234
çâker Gürcî: 152
Çâkerî: 127
çakıl ekmeği: 22, 128
Çâklik: 163
çakmak taşı: 19
çalav pilâv: 116
Çaldırân: 121
Çalıpapaslar: 76
çam: 183, 245
çam bardakları: 90
çam sütûnlar: 175
çam tahtaları: 42, 244
Çamlıca: 20, 39, 192
Çandalar aşîreti: 59
Çâr-yâr-ı güzîn: 123, 124
Çardak iskelesi: 78
Çardaklı hammâm: 97
Çardaklıbel: 215, 222
Çardaklıçay: 202
Çarhî kendi: 154
Çârminâre Câmi‘i: 126
Çârminâre mahallesi: 127
Çârşamba: bk. Çiharşenbe
çâşıt: 69, 79, 235
çâşnigîr: 180, 186, 187, 190, 208, 212, 218, 222, 236
Çâşnigîr cisri: 214
Çâşnigîr köprüsü: 45, 214
Çâşnigîr Paşalık: 111
Çatal bölükbaşı: 180
Çatalkaynakbaşı: 15
Çavdar karyesi: 101, 202
Çavruzcu Çavuş: 205, 208
Çavuş Paşa: 236
çavuşlar : 44, 48, 80, 101, 103, 104, 163, 169, 205, 208
Çavuşzâde (=Mehemmed Paşa): 223, 231
Çavuşzâde sarâyı (Ankara): 225

Çay nehri: 172
Çaylak Kapucıbaşı: 208
Çeh: 58, 72, 74
Çehrliçe: 121
çekelve: 64
Çekerek nehri: 96
Çekirge Sultan kaplıcası: 16
Çekirge Sultân , Hazret-i: 34
çelâv pilâv: 132
Çelebi Emrullah b. Akşemseddîn, eş-Şeyh (Türbeli Gönlik): 244
Çelebi Kethüdâ: 198
Çelebi Mehemmed: 1, 27, 28, 31, 33, 38, 88, 89, 93, 96, 196, 206
Çelebi Mehemmed Hâniyye Medresesi: 14
Çelebi Mehemmed Paşa: 87
Çelebi Sultan Mustafa b. Süleymân Hân: 31
Çelebi Sultân Mehemmed Câmi‘i: 13
Çelebi Sultân Mehemmed hammâmı: 16
Çelebi Şehzâde Mehemmed: 196
Çeltiklik (Köprü şehrinde): 209
Çemennik kal‘ası: 24
Çemensoffa (Hâsbâğçe’de): 85, 187
Çemenzâr Bâzârbaşı değirmeni (Erzurûm): 108
Çemşîd: 123
Çendedân-ı Şücâ‘ Beğ: 114
Çengâllibel: 96, 99, 252
Çerâğ Halîfe: 155
Çerâğ Hân: 155
çerâğdân: 33, 102, 234
çerâhor: 77, 78, 80, 81
Çerâkise : 58, 59, 148, 156, 186
Çerendâb: 133
Çeri kapusu (kal‘a-i Kars): 168
çeribaşı: 39, 48, 56, 90, 95, 104, 112, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 176, 178, 179, 213
çerkâb tîrkeş: 179
Çerkes : 2, 52, 59, 60, 61, 63, 67, 69, 72, 92, 121, 155, 162, 177, 179, 183, 186, 188, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243
Çerkezistân: 63, 64, 148, 155, 156
çeşme: 1, 2, 38, 90, 107, 126
çetr-i mülemma‘: 84, 85, 87

Çevgân Meydânı: 129, 143
Çevlânduruk kendi: 135
Çevlânduruk kurâsı: 130
çığa balığı: 68
çığa telleri: 184
Çıhakors aşîreti: 61
çıkılar: 39
Çıkmabaşı Doğancıbaşı: 249, 251
Çıldır: 48, 142, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 179, 184, 194, 198
Çıldırân: 4, 66, 163
çırnık: 89
çıyan: 54
Çiço: 2, 54, 55, 56
çiftalan Urûmu: 47
Çifte hammâm: 44
Çifte hammâm (Köprü): 210
Çifte hammâm (Merzifon): 206
Çifteler dağı: 90
Çiğâl oğlu cengi: 114
Çiğyiyen Aka: 118, 125, 155
Çihârşenbe: 38, 45, 75, 96, 101, 202
Çihil ziyâretgâhı (=Erba‘în makâmı): 157
Çiho: 177
Çik kal‘ası: 182
Çikişkeli: 64, 67
Çilehâne: 96
Çillehâne Câmi‘i: 100
Çillehâne hammâmı: 100
çimşir dırahtı: 54
çimşiristân: 55, 56
Çin: 57, 152, 153
Çin bâzargânları: 108
Çin [u] Mâçîn: 126, 157
Çingâne tâ’ifeleri: 174
Çirgene İskelesi kasabası: 75
çiriş (yemek adı): 108, 109
çit yorkan: 137, 207
Çoban cisri: 112, 172

Çoban kal‘ası: 5, 246
Çoban Köprüsü: 3, 113, 199
Çoban kulesi: 2, 42
Çoban Sultân köprüsü: 113
Çoban-ı Kurdumân Şâh: 199
Çobaniçe kal‘ası: 187
Çobanili: 64, 67
Çobaniyân: 55, 199, 252
Çoçka Burnu: 64
Çomar Bölükbaşı (Celâlî): 191
Çorba kazâsı: 222
Çorba subaşılığı: 224
Çorbacı hammâmı: 195
çorbacı: 56, 78, 104, 168, 190, 192, 250
Çorbacızâde: 205
Çorlu sahrâsı: 48, 194
Çorlular: 212
Çoruğ nehri: 2, 4, 54, 56, 58, 75, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182
Çorum: 5, 93, 212, 213, 214, 230
çöğür: 8, 209
Çöl kal‘ası (=Yergögü kal‘ası): 28
Çöl Urbânı: 188
çöldutmaz top: 65
çölistân: 186
Çöplüce: 97
Çördüm Dayı (Gemici): 8
Çöreğibüyük Câmi‘i: 100
Çöreğibüyük Sultân: 101
Çöreğibüyük tekyesi: 100
Çubuk nehri: 228
Çubukova subaşılığı: 224
Çubukovası: 222
çufudlar: 48, 55
çuka: 2, 79
Çuka adaları: 82
Çuka cezîresi: 79
çuka dolama: 52
çuka ferâce: 43, 52, 98, 108, 203

çuka kenarı: 60
çuka semmûr: 108
çuka serhaddî: 226
çukadâr: 142, 186, 191, 252
Çukurca nâhiyesi: 11
Çukurlar Mescidi: 97
Çûres: 3, 139, 140, 143
Çünûd heybeli (bölükbaşı): 180
Çürüksu: 68

- D -

Dadanlı nâhiyesi: 176, 183
Dadanlı sahrâsı: 182
Dadaylıoğlu (Haramî): 221
Dadırya kal‘ası: 84
Dadonya nâhiyesi: 181
Dadoy Kırı köprüsü: 96
Dâdyân: 57, 145, 148, 162, 183
Dağ Çandaları: 59
Dağ mahallesi (Ladik): 203
Dağıstân: 4, 57, 64, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 163, 171
Dağıstân Kumuğu: 145
Dahhak: 187
dâ’ire (müzik aleti): 131
Dal Mehemmed Efendi: 157
dalyan tüfenkler: 177
Danıska iskelesi: 72, 74
Danimarka: 58
Dânişmendi : 23, 43, 95, 99, 174, 205, 207, 209, 211, 213
Dankazâ: 212, 214, 215, 216, 233
dankiyu boruları: 177
Danyal , Hazret-i: 105
Dârâ evlâdları: 38
Dârâ Şâh (Moskov kralı): 38, 151
Darağacı mahallesi (Erzurûm): 106, 108
Dârâha: 38

dârâyî: 128
Darbhâne: 53, 108, 174
darbûne: 64, 78
darbzen topları: 224
darçın: 54
Dârende: 10
darı: 60, 195
darı bozası: 129
Darıca: 1, 38, 88
Darıhal (=Mudine): 8
dâru't-ta'lîm mekteb-i sıbyân: 14
daruğa: 118, 122, 125, 132, 135, 136, 137, 139, 140, 143, 144, 155, 158
dârü'l-hadîs: 1, 3, 9, 14, 29, 40, 43, 45, 90, 97, 107, 126, 164, 225, 242, 244
dârü'l-kurrâ: 1, 2, 3, 9, 14, 45, 51, 97, 107, 126, 164, 206, 242
dârü'l-mülk-i İslâm: 162
dârü's-sa'âde ağası: 76, 203, 206, 242
dârü't-it'âm: 210
dârü't-ta'âm: 89
dârü't-ta'lîm: 51, 97, 107, 206, 225
dârü't-tedrîs: 51, 97, 164, 213
dârü'z-ziyâfe: 2, 52, 97, 243
Dâvûd Baba ziyâreti: 34
Dâvûd Hân (Gürcîstân hâkimlerinden): 159
Dâvûd Nebî: 162
Dâvûd Paşa: 203
Dâvûd Paşa Câmi'i (Ladik): 203
Dâvûd-ı Kayserî: 24
Dayı (Haramî): 221
Dayirli: 67
debbâğ: 49, 54, 55, 91, 100, 210
Debbağhâne kapusu: 55
Debbâğlar Kapusu: 49
Dede Cân: 127
Dede Cöngi: 35
Dede Dayı: 70
Dede Horhut ziyâretgâhı: 157
Dede Mehemmed, Şeyh ve İbnu'ş-Şeyh: 33
Dede Osmân Paşa: 232

Dede Pîr Sultân: 206
Dede Şürîmî: 127
def: 72, 73, 74, 102
defter emîni: 48, 101, 163
defter kethüdâsı: 48, 104
defter-i Hâkânî: 165
Defterdâr Câmi‘i (Çorum): 213
Defterdâroğlu (Celâlî): 236, 240
Defterdârzâde: 88, 172, 178, 181, 184, 185, 186, 188, 189, 218, 231, 251
Defterdârzâde Mehemmed Paşa kasrı (Erzurûm): 106
Defterhâne-i Âl-i Osmân: 173
Defterhâne-i pâdişâhî: 162, 223
değirman taşı ma‘deni: 169
değirmen: 16, 39, 100
Değirmenderesi: 55
Değirmenlik: 79
Dehaklı: 57, 124
Dehkanî lisânı: 3, 119, 120
Deli Dilâver Paşa: 189
Deli Mehemmed Ağa hânı (kal‘a-i Ahıska): 164
Delvinye: 58
Demâven kûhı: 148
demir kopran: 52
demir ma‘denleri: 173
demir zincir: 60
Demirci Hasan kendi: 144
Demirci Kulu: 33
Demirkapu (=Bâbü‘l-ebvâb): 4, 57, 125, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157
Demirlioğlu mescidi: 44
dendân-ı semek: 152
Deniz kapusu: 44
Denizli: 26
der-i Devlet: 30, 67, 69, 83, 125, 142, 155, 172, 180, 187, 193, 198, 205, 208, 215, 240, 241, 252
derbend: 57
Dercerût nâhiyesi: 135
Dere Mahalle Mescidi: 97
Dere mahallesi: 97
Dergâh-ı âlî: 56, 87, 104, 142, 155, 163, 190

Derî lisânı: 57, 120, 124
Derkezîn: 137
Derne: 115
Dertenk: 115
Dervîş Ağa, Kethüdâ: 164, 199
Dervîş Ağa, Müsellem Sarı: 178
Derviş Mehemmed Paşa Câmi‘i: 49
deryâ beğleri: 79, 81
derzi: 98, 108
destehân çitleri: 119
Destipûş oğlu: 29
Deşan dağı: 206, 207, 208, 209, 210
Deşt-i hâmûn: 147
Deşt-i Kerbelâ: 129
Deşt-i Kıpçak: 66, 67, 68, 109, 154, 155, 156
Deşt-i Yezîd: 129
Deveboynu menzili: 111
Deveciler mezâristânı: 34, 35
Deveciler semti: 14
Deveçeşmesi (Erzurûm): 107, 108, 111, 190
Develi Karahisârı: 199
Devevar: 121
Deveyili: 67
Deveyilik: 64
devlengeç: 234
devvâb: 211
Dımışkiyye: 125, 127
Dırama bezi: 194
dîbâ: 103, 108, 198
Dîdehard nâhiyesi: 130, 138
Dicle: 105, 196
dikdik: 222
dikmeli karamürsel: 42
Dil Baba Dede: 40
Dil içmesi: 41
Dil İskelesi: 1
Dil menzili iskelesi: 38, 40
Dilâver Ağa: 205, 210

Dilâver Paşa, Gürcî Çalık Deli: 4, 111, 114, 185, 189, 191, 192, 232, 237

Dimetoka: 26, 48, 194

Dimyât: 106

Dinar Hezâr (Germiyânoğlu Ya‘kûb Şâh’ın vezîri): 242

Direkli bel: 211

Direkli Boğazı: 95

Direklibel: 5, 94, 95, 211, 215, 222, 233, 252

Direy lisânı: 3

Diri Baba Sultân: 150

Dirin nehri: 175

Dirmiri kal‘ası: 102

Dîv Alî Câmi‘i: 149

Dîvân efendisi: 179

Dîvân kapusu (Erzurûm): 106

Dîvân-ı Fuzûlî (kitap): 49

Dîvân-ı Pâdişâhî: 76, 84, 169, 178, 186, 236, 254

dîvân-ı şehriyârî: 178

dîvânhâne: 62, 104, 123, 193, 247

Divriği kedisi: 138

Diyârbekir: 77, 105, 115, 121, 143, 162, 196, 205, 208, 213

diz çöken: 116, 118, 122, 125, 135, 143, 149, 151, 155, 156, 158

Dizdâr: 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 55, 56, 75, 83, 101, 112, 113, 149, 159, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 176, 180, 209, 210, 242, 243

Dobruca: 26, 72, 73, 74

Dodanlı nâhiyesi: 4

Dodoşka: 58

Doğan: 234

Doğanî Efendi: 84

Doğankirmân: 121

doğramacılar: 89

Doğruotur tâbhânesi: 97

dolama: 52

dolmacı: 190

Dolyân-ı Kûh: 133

Domalıçbeli: 252

domuz: 59, 65, 66

donanma : 68, 77, 79, 81, 83

donanma-yı hümâyûn: 47, 63, 66, 67, 69, 79, 81, 82

Doyran karyesi: 101
Döleşce karyesi: 241
Dönükler mahallesi: 108
Dörddîvân nâhiyesi: 91
Dördüncü iklîm: 119
Dördür dîvân nâhiyesi: 90
dud: 98
dud bâğları: 23
dud bekmezi: 198
dud kurusu: 198
dud şarâbı: 98
Dûdımân: 167, 168
Dudular dağı: 175
Duka: 82
Dukad dağları: 58
Dumbî: 58
Dumbulî: 127, 134, 137
Dumdumî: 137
Dumlu Sultân: 4, 105, 166, 173, 196
Dunkarkız: 58
Durak Çavuş sarâyı (Köprü): 209
Durak, Kapudan: 79
Durduk karyesi: 234
Durgud Beğ: 51
Duryanköy: 209
Dusin fethi: 26
Dûşt kendi: 135
Dûşt kurâsı: 130
Dut yaprağı tırtı: 21
dûzdânlar: 133
dûzde büryânı: 116, 128, 132
dûzde pilâv: 116
dümdâr: 234
dündâr: 111, 113, 178, 181
Düneb kûhı: 155, 156
Dürer ü Gurer: 35
Düşkaya: 116, 172
Düvâzde imâmlar (=Oniki imamlar): 126, 131

Düzce: 2, 39, 90

- E -

Ebâbekir (Halife): 124, 137, 244

Ebû Alî Sînâ: 207

Ebû Hüreyre: 105, 173

Ebû İshâk Kazvînî, eş-Şeyh: 1, 14, 34, 110, 111

Ebû Müslîm-i Mervî: 25

Ebussu'ûd Cârihî: 48

Ebussu'ûd Efendi: 23

Ebü'l-feth (=Mehemmed, II): 10, 11, 13, 23, 29, 30, 31, 34, 39, 40, 41, 46, 47, 49, 51, 52, 55, 88, 90, 93, 95, 96, 101, 103, 111, 126, 173, 174, 175, 194, 196, 197, 199, 202, 206, 207, 244, 246, 248

Ebü'l-feth Câmi'i (kal'a-i Bâyburd): 174

Ebü'l-feth Câmi'i (Şebin Karahisâr): 200

Ebü'l-feth Gâzî Mektebi: 51

Ebü'l-feth Mehemmed Hân Medresesi: 51

Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân imâreti: 52

Ebü'l-feth, Şehzâde: 30, 206

Ebü'l-Hasan Harekânî: 167

Ebü'l-Me'âl: 18

Ebü'l-Müslim Teberdâr: 18

Ebyâr: 105

Eda-huş (Aşiret beği): 56

Edebalı, eş-Şeyh: 10, 23

Edebiyye Medresesi: 14

Edhemî: 127

Edil nehri: 151

Edincik: 9

Edirne: 10, 11, 13, 18, 26, 28, 29, 48, 74, 88, 110, 149, 194

Edirne Mollası: 11

Edirne Sarâyı: 11, 250

Edirne Zağrası fethi: 26

Edirnekapu: 149, 249

Efendilioğlu (Haramî): 221

Eflâk: 27, 28, 58, 63, 68, 69, 252
Eflâtûnzâde: 93
Efrâsiyâb: 33, 118, 134, 151, 167
Eğerli kaya: 195
Eğerlidağ: 3, 105, 109, 110, 111
Eğin: 196
Eğre: 11, 45, 58, 122, 144, 188, 209
Ehriman: 170
Ejderha mağarası: 74
Ejderhâ: 60, 73, 74, 151
ekmek ayvası: 98
ekmekci dükkânı: 38
ekmekciler: 36, 249
Ekmekçi İsâ Ağaoğlu hânı (kal'a-i Ahıska): 164
ekmekçibaşı: 190
Ekrâd: 113, 114, 115, 116, 174
Ekrivar kal'ası: 187
el kumbarası: 66, 80
el-Müstansır Billah (Bağdâd-ı bihişt-âbâd Halîfesi): 135, 167
el-Mütevekkil Alallah: 124
Elburz: 3, 20, 21, 57, 59, 148, 154, 158, 159, 171
Elçi Hânı (İslâmbol): 249
Eledîvâ nâhiyesi: 91
Elez vilâyeti: 101
Elhâkümü't-tekâsür: 246
Elkâbendilis: 130, 135
Elkas Mirza: 3, 124, 148, 149
Elmas: 21
Elvâhât: 187
Elvân Çelebi: 96
Elvend Akay (Revân hânının kethüdâsı): 127, 141
Elvend Hân oğlu: 184
elyeşti: 210
emânet: 45
Emeviyyûn: 36, 43, 58, 155, 157
Emîn karyesi: 194
Emîn mahallesi (Güşhane): 174
Emîn-i Mübîn: 9

Emînönü: 8
Emînullah: 9, 10
Emîr Âlî Efendi, eş-Şeyh: 34
Emîr Buhârî: 104, 192
Emîr Çelebi, kıssa-hân: 71
Emîr Dede ziyâreti: 242
Emîr Efendi: 45
Emîr Gûne Hân: 143, 144, 146
Emîr Hân: 145
Emîr Hân Kalesi: 128
Emîr Hüseyinoğlu hânı (Ladik): 203
Emîr kahvesi: 18
Emîr Paşa: 248
Emîr Sultân: 1, 7, 12, 20, 27, 32, 33, 34, 35, 37, 158, 245
Emîr Sultân Câmi‘i: 13, 35
Emîr Sultân imareti: 15
Emîr Sultân Tekyesi: 14
Emîr Sultân, Seyyid: 32
Emîr Sultâniyye Medresesi: 14
Emîr Yûsuf Beğ (Dağıstân pâdişâhının boy beğlerinden): 158
Emîr Yûsuf Paşa hammâmı (kal‘a-i Kars): 169
Emîr, Seyyid: 32
Emîr, Şehzâde: 29
Emîr-i ahûr: 232, 241
Emîrâhûr kal‘ası: 176
Emîre Kız: 127
Emîrekız mahallesi: 127
Eminönü: 8
Emirler karyesi: 202
emr-i şerîf: 193, 208, 230, 241, 251
emrûd: 36, 45, 53, 98, 109, 118, 128, 140, 176, 198, 204, 210, 222, 243
Enağra kal‘ası (=kal‘a-i Ankara): 223
Enderes karyesi: 101
Enderi şehri: 151
engûr : 53, 122, 128, 135, 149, 160, 176, 210
Engüriyeopol (=kal‘a-i Ankara): 223
Engüriyye (Kayser-i Rûm): 223
Engürü (=Ankara): 5, 28, 45, 185, 200, 214, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 236, 241, 242,

243, 244, 252, 254

Engürü sahrâsı: 228

Ensâr Halîfe: 146

Enûşirvân: 104, 115, 117, 125, 155, 158, 159, 161, 162, 167, 169, 170

Enverî-i Hâkânî: 133

Er Sultân, eş-Şeyh: 227, 228, 229, 246

Erba‘în makâmı (=Ziyâretgâh-ı Çihil): 157

erbâb-ı dîvân: 123, 190

erbâb-ı timar: 64, 77, 80, 95, 111, 112, 113, 163, 168, 176, 178, 180, 197, 223

erbâb-ı ze‘âmet: 64, 176

erbâb-ı zü‘amâ: 77, 95, 111, 112, 163, 168, 178, 223

Erbatlı kavmi: 64

Erciş kal‘ası: 114

Erdebîl : 3, 30, 125, 136, 137, 138, 150

Erdel: 58, 63, 68, 121, 148

Erdemînî (Ermen meliklerinden): 137

Erdoğan kal‘ası (=sedd-i Türkistân): 5, 210

Erdoğdu Beğ Cami‘i: 51

Ereğli : 2, 43, 76, 77, 91

Ereklad Beğ, Levend Hân oğlu: 145

Ergene cisri: 29

Erguvan Cem‘iyyeti: 12

erguvân: 54, 89

Ergürü sancâğı: 222

Erış kal‘ası: 144, 158

Erivâm: 144

Erkeksu: 223, 229, 241

Erler hammâmı (Merzifon): 206

Ermenâk kal‘ası: 194

Ermeni (=Yarmeni): 11, 34, 57, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 133, 135, 136, 146, 158, 159, 161, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 193, 194, 195, 196, 199, 202, 226, 229, 230

Ertuğrul Beğ: 10, 23, 91, 101

Erzen Bây b. Soknar b. Gündüz Bây (Akça Koyunlı pâdişâhlarından): 101, 104

Erzin-i Ahlât: 196

Erzincân: 4, 27, 104, 107, 108, 109, 111, 176, 178, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199

Erzinsi karyesi: 199

Erzurûm (=Erzinü‘r-rûm, Arz-ı Rûm): 2, 3, 4, 14, 23, 34, 38, 50, 54, 55, 56, 87, 88, 91, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 126, 130, 137, 141, 142, 143, 152, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 188, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 205, 215, 220, 223, 224, 230, 231, 233, 236, 239, 241, 246, 247

Esed-i Kûhî: 200

Esfah kurâsı: 130

Esfeh kendi: 136

Eski Câmi‘ (Edirne): 28

Eski Câmi‘ (Köprü): 209, 210

Eski Câmi‘ (Ladik): 205

Eski Câmi‘ (Nîkhisâr’da): 202

Eski Câmi‘: 228

Eski hammâm (kal‘a-i Kars): 169

Eski hammâm (Köprü): 210

Eski hammâm (Ladik): 203

Eski hammâm (Merzifon): 206

Eski Hân (Merzifon): 206

Eski Kaplıca: 13, 16, 17, 26, 34, 35

Eski Medrese Câmi‘i (=Çifte Minâre, Erzurûm): 106

Eskici Koca: 32, 33

Eskisarây: 248

Eskişehir: 232, 253

ester yükü: 21

Estorgon kal‘a: 121

esvâk-ı muhtasar: 36, 38, 41, 42, 45, 46, 96, 242, 243

esvâk-ı münîf: 89

esvâk-ı şâhî: 151

Esved b. Mikdâd: 58

Esved Hoca: 24

eşik ağası: 125, 143

eşkıyâ-yı sipâhiyân: 249

Eşlûne hısârı: 24

Etmeydânı: 246, 248

Etrâfşehir nâhiyesi: 90

Etrâk: 22, 42, 45, 91, 92, 93, 206, 209, 212, 214, 216, 217, 218, 223, 225, 242, 244, 246

Evhadullah Câmi‘i: 116

evkâf: 139, 193, 234, 245

Evlek karyesi: 245

Evliya Çelebi (=hakir): 2, 7, 8, 14, 21, 25, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 44, 53, 55, 56, 60, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 87, 93, 94, 102, 103, 104, 105, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 123, 129, 130, 131, 133, 134, 139, 141, 144, 146, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 158, 159, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 182, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 193, 196, 198, 199, 201, 202, 206, 208, 210, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 251, 252, 254, 255

Evliyâ: 5, 7, 70, 83, 87, 115, 119, 131, 139, 151, 154, 171, 180, 185, 191, 210, 215, 221, 226, 236, 237, 238, 239, 241, 243, 254

Evliyâ Efendi (Evliya Çelebi değil): 84, 85, 239

Eyyûb: 248

Eyyûb Hân: 140

Eyyûb mollası: 36, 75

Eyyûb Sultân: 31, 244

Eyyûb-ı Ensârî: 76, 77, 244, 246, 248, 251

Ezbeder karyesi: 102

Ezinderler karyesi: 199

- F -

Faça kasabası: 2, 46

Fağfûr: 57, 152, 153, 157

fağfûrî: 190, 191

Fahrad Peşe: 49

Fahreddîni'l-Acemî: 28

fare: 3

Fârisî: 57, 99, 120, 124, 150, 158

Faslı Peşe: 49

Faşa çayı: 2, 57, 61, 75, 154, 155

Faşa nehri: 57, 59, 75, 155

Fâtımatü'z-Zehrâ , Hazret-i: 25

Fatîme: 49

Fâtih: 31

Fazaraz oğlu: 49

Fazlullah b. Akşemseddîn, eş-Şeyh: 244

Fazlullah, Şeyh: 34

Felâketbeli: 222, 252

Felekî-i Şirvânî: 133

Felemenk: 58

Fenârî: 34

Fener Bâğçesi: 38

Ferah-âbâd: 116

Ferec Hân hammâmı: 149
Ferhâd Boğazları: 96
Ferhâd Paşa: 98, 99, 122, 129, 134, 136, 139, 141, 142, 143, 144, 147, 149, 159, 161, 164
Ferhâd Paşa Câmi‘i: 90, 119, 135, 145, 149
Ferhâd-âbâd kal‘ası: 164
Ferhâdî külünk: 98, 244
Ferhâdiyye hânı: 127
Ferkariyye fethi: 26
fermân: 82, 83, 253
Ferrûh Ağa: 97
Ferruhzâd kendi: 147
Ferruhzâd Şâh b. Timur Hân Câmi‘i: 140
ferşi ruhâm: 119
Fes: 58
Fethiyye Câmi‘i: 96, 97
Fıkh-ı Ekber: 33
Fındıcak ağzı: 45
fındıklar: 59
Fındıklı kasabası: 8
fındıklık: 55
fırkate: 88
Fırtıloğlu, Tırabuzanlı: 42
Fırtuloğlu (yeniçeri): 49
Fısdıklı mesîregâhı: 19
Fîrûz: 131
Fîrûz Hân hânı: 127
Fîrûz, Kara: 18
Fîrûze Hânım (Sultân Kâsım’ın hemşiresi): 111
Fil Yokuşu: 247
fil hortumu: 21
Filakos-ı Yunanî (İskender-i Zülkarneyn): 173
Filedâr Kapusu: 11
Filedâr nâhiyesi: 11
Filedâr sahrâsı: 9, 10, 11, 12, 21, 23
Filibe: 28
Filoroniye fethi: 26
Fir‘avn: 235
Fir‘avn dağları: 57

Firdevs melekleri: 18
Firdevsî: 18
Fireng-i pür-reng: 153
Firengistân: 117, 170
Firenk: 153, 204, 206
firkate: 63, 64, 65, 78, 79, 82
Fisagores-i Tevhîdî: 154, 228
fişenk: 60
Foça şehri: 175
Fodul oğlu: 49
Fok kal‘ası: 187
forsa: 81, 251
Fransa: 30, 58
Frengistân: 23, 74, 226
Frenk: 47, 58
frenk üzümi: 53
Fuğraşvar: 121
fûl: 128, 136
Furât: 4, 105, 106, 160, 166, 172, 173, 193, 194, 195, 196
Fuzûlî: 49, 128
fülfül-i siyâh: 54
fülûs-i ahmer: 215, 248
Füsûs: 24
fütûhnâme: 179

- G -

gaddâre: 53, 222
Gafûrî Efendi, eş-Şeyh: 38
Galata burnu: 8
Galata kullesi: 134
Galatalı: 249
Galatasarâyı: 249
galle: 119
Garîbler Câmi‘i: 96
Garîbler Mescidi: 97
Gavnik kal‘ası: 3

Gavri: 48
Gavur meydânı (Tarab-efzûn): 52
gavvâs-ı ledün: 208
gavvâs-ı me‘ânî Çelebî: 35
Gayyâ deresi: 71
Gazanfer Ağa: 97
gazelhân: 18
Gâzî Ağa: 70
Gâzî Beğ b. Şehsüvâr: 218
Gâzî Beğ, Şehsüvâr oğlu: 238
Gâzî Hudâvendigâr: 1, 16
Gâzî Hudâvendigâr imareti: 15
Gâzî Hudâvendigâr sancağı: 9
Gâzî Hüdâvendigâr Câmi‘i: 13
Gâzî kirmân: 121
Gâzî lisânı: 3, 120
Gâzî Paşa, Şehsüvâr oğlu: 198
Gâzî Şehsüvâr Paşa sarâyı (Kal‘acik): 218
Gâzî yaylası: 20
Gazzâziyye Medresesi: 14
gazzazlar: 18, 107
Gazze makrameleri: 232
Geçdi nâhiyesi: 172
Gedik Ahmed Paşa: 63
Gedik kapu: 134
Gedikpaşa: 7
Gedüz limanı: 43
Gedüz şehri kal‘ası: 229
Gegve krale: 245, 246
Gekbiziyye: 2, 5, 38, 88, 89, 232, 246
Gekbiziyye dili iskelesi: 38, 40
Geldikkân: 95, 96
Gelibolu: 22, 24, 78, 83
Gelincik Çârsûsu: 15, 18
gemi: 40, 41, 43, 45, 46, 56, 59, 63, 74, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 90, 109, 246
gemiciler: 8, 40
Genc Alî Hân, Kelb Alî Hân oğlu (Revân Hânı): 111
Gence: 3, 125, 141, 142, 144, 145, 149, 151, 155, 161, 163, 164

Gencîne-i Râz: 38
Genç Mehemmed Ağa Köyü: 102
gendüm: 57, 128, 136, 137, 160, 212
Gerede: 2, 90, 91, 92
Gereknuh kal‘ası: 194
Gergerân kasabası: 5, 96, 207, 233
Gergerli Pehlivân Sührâb: 230
germ-âb: 16, 41, 91, 100, 113, 114, 161, 204
Germiyân: 223
Germiyân Hezârı kal‘ası (=Beğbâzârı): 242
Gevher Hân hânı: 127
geyik: 59
Geyikli Baba Sultân: 31
Geyikli Baba Tekyesi: 14
Geyikli Baba, eş-Şeyh: 26
Geyve: 5, 42, 245, 246
Gez köyü: 109
gılâl anbârları: 95, 209
gılmân-ı hâssa: 249
Gınâyî Efendi: 49
Gîlân: 57, 113, 118, 121, 122, 141, 146, 147, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 160
Gibziye kazâsı: 38
Giçücan: 133
Girây Hân: 63, 68, 70
girdimân: 210
Giresin (=Giresun): 2, 46, 177
Girid: 2, 76, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 153, 157, 204, 247, 249, 254, 255
girişmeler: 217
giyâhât: 181
göğü pilav: 116
Gök dolak tülüngi çaşıt: 114
Gök imâret: 97
Gök Medrese: 96, 97
Gökçay menzili: 148
Gökçesu nâhiyesi: 90
Gökdere: 13, 19
Gökdolak: 108, 118, 121, 127, 145, 146, 151, 157, 158, 159, 161, 166, 171
Gökmedrese Câmi‘i: 96

Göksu: 148
Göl nâhiye: 210
Göle kal‘ası: 4, 165, 169
Gömek kal‘ası: 4
gömleklik bez: 60
gönüllü ağa: 167
Gönye: 2, 4, 48, 56, 57, 58, 60, 63, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 200
Gördüs kal‘ası: 194
Göreli kal‘ası: 2, 47
Göynük kal‘ası: 24
Gözcü kullesi: 64
gözleme: 22
Gözleve kal‘ası: 68
gulâm: 48, 56, 60, 72, 103, 111, 115, 131, 139, 152, 182, 188, 190, 236, 237
gulgule ve velvele-i Rûm: 246
gulpûş: 201
Gurguroğlu bıçağı: 53
Guril: 183
guruş: 60
gûsfend: 182
guzât-ı müslimîn: 65, 66, 67, 78, 79, 80, 81, 82, 89, 155, 159, 160, 177, 178, 180, 182, 183, 184
Gücerât atlâs: 139
gügüm çalısı: 177
Gügümlü Suyu: 157
güğüm meyvesi: 165
güherçile: 116, 195
Gül Câmi‘: 27
Gül Rüstem Hân sebîli: 126
Gülâb nehri: 26
gülâb: 189
gülâbdân: 33, 53, 102, 174, 179
Gülâbî Ağa, Güzelce: 84
Gülâbîzâde Tekyesi: 97
Güleşciler Tekyesi: 15, 227
gülistân: 54
Güller mahallesi (Ladik): 203
gülnâr: 118, 135
Gülşahı: 49

Gülşenî: 49

Gülşenî Tekyesi: 14

Gümek kal‘ası: 165

gümrük emîni: 46, 48, 224

gümrük kâtibliği: 104, 233

gümrükhâne (Mudanya): 8

Gümülcine fethi: 26

Gümüş kazâsı: 5, 95, 111, 173, 201, 207, 211, 212, 214, 215

gümüş çerağlar: 33

gümüş ma‘deni: 68, 85, 169, 173, 211, 212

gümüş suyu: 211

gümüş tabyası: 80

gümüş takye: 108

gümüş tel sarılı uyluk hışti: 220

Gümüşhane (=Canca, Canha): 4, 46, 48, 56, 172, 173, 174, 178, 211, 212

Gümüşlü Künbet (Erzurûm): 3, 106, 108, 111, 184, 186

gümüşlü kılıç: 220

Gümüşlüzâde: 29, 98

Gündüz Bây Hân: 171

Gürcî : 4, 52, 56, 57, 72, 103, 106, 108, 115, 119, 139, 145, 152, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 166, 172, 173, 176, 177, 179, 180, 182, 184, 188, 190, 236, 237, 252

Gürcî Mehemmed Paşa Câmi‘i (Erzurûm): 107

Gürcî Meydânı (Erzurûm): 108

Gürcî Nebî (Celâlî): 191, 192

Gürcî Şavşâdistânı: 4, 159, 161

Gürcîstân: 2, 4, 47, 48, 55, 56, 57, 105, 121, 142, 145, 148, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 190, 230, 252

Gürleviçe : 68, 121

Güvercinlik kal‘ası: 29

Güzel Alî Paşa Câmi‘i: 119

Güzerli Bölükbaşı: 210

- H -

Habeş: 88, 121

Habeşî: 58

Habîb Bölükbaşı: 210

Habîb-i Karamânî: 2, 93

Hacc: 7, 88, 158, 246, 248, 251

Haccâc-ı Zâlim Yûsuf: 232

Hâcegân: 158

hâcegiyân: 149

Hacı Bayrâm-ı Velî : 5, 28, 215, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 244

Hacı Bayrâm-ı Velî i: 225

Hacı Beğ sarâyı (Ladik): 203

Hacı Bektâş-ı Velî: 1, 9, 10, 24, 25, 26, 31, 72, 73, 94, 194, 207, 217, 232, 234, 243

Hacı Çeço: 49

Hacı Efendioğlu, Amasiyyeli: 235, 237, 240

Hacı Halife, eş-Şeyh: 35

Hacı Hamza karyesi: 45, 93, 139

Hacı İsâ hânı (Köprü): 209

Hacı Murâd bâğı gülistânı (Erzurûm): 109

Hacı Murâd kal‘ası: 4, 178, 202

Hacı Murâd sarâyı (Erzurûm): 106

Hacı Nasûh sebîli (Ankara): 225

Hacı Paşazâde: 97

Hacı Şi‘râvî sebîli (Ankara): 225

Hacı Yûsuf Ağa Câmi‘i (Köprü): 209

Hacı Yûsuf Ağa hammâmı (Köprü): 210

Hacı Yûsuf Ağa hânı (Köprü): 209

Hacı Yûsuf Ağa sarâyı (Köprü): 209

Hacıköy karyesi: 95

Hacıoğlu: 240, 241

Hacıoğlu Pâzârı: 194

Hacrek: 4, 163, 164

hâç peykeri: 79, 177

Haddîşe: 105

Hadım Ca‘fer Paşa: 119, 128

Hâdimü‘l-Harameyn: 23

Hafedâne , Hazret-i: 133

Hâkânî: 151

hakîr (=Evliya Çelebi): 2, 7, 8, 14, 21, 25, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 44, 53, 55, 56, 60, 63, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 87, 93, 94, 102, 103, 104, 105, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 123, 129, 130, 131, 133, 134, 139, 141, 144, 146, 148, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 158, 159, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 182, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 193, 196, 198, 199, 201, 202, 206, 208, 210, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 251, 252, 254, 255

Hâkim: 8, 46, 88, 89, 151, 159, 209

Hakkâri: 173
Hâl Hân: 131
Haleb: 18, 38, 77, 78, 80, 84, 121, 127, 143, 162, 168, 231, 252
halîçe: 117
Halîl Ağa Câmi‘i (kal‘a-i Ahıska): 164
Halîl Ağa, çorbacı: 192, 193
Halîl Efendi: 233, 237, 241, 242
Halîl Efendi Câmi‘i: 100
Halîl Efendi, Niksârî: 100, 202, 231, 237, 241
Halîl Efendi (Varvar Alî Paşa’nın dîvân efendisi): 241
Halîl Paşa (Erzurûm Valîsi): 142
Halîl Paşa, Demirkazık: 104
Halîl, Kara (Cendereli): 24
Halîm Beğ hânı (Ladik): 203
Hâlid b. Velîd: 58
Hâlid Efendi ziyâreti, Mevlevîhâne Şeyhi: 198
Hâlidî: 33
Hâlis Dede: 34
hallâc: 18, 98
Hallez ılıcası (Ladik): 204
Hallez karyesi (Ladik): 204
Hallez nehri (Ladik): 204
Halvahâne: 249
Halvetî: 14, 34, 40
Halvetî Tekyesi: 14, 206, 209
Hâm: 57, 58
Hama: 96, 188
Hamdî Çelebi: 244
Hamhâlet çârsûsu: 18
Hamîd: 160
Hamîd karyesi: 202
Hamîdili fethi: 26
Hâmid Efendi: 227
Hâmid Efendi Medresesi: 247
Hâmid, Şeyh: 28, 225, 228
Hâmidî: 225
hammâl bârgîrleri: 255
Hammâm Kasîdesi: 128

hammâm: 1, 2, 9, 16, 17, 21, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 60, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 107, 119, 128, 139, 151, 158, 159, 161, 164, 176, 195, 203, 212, 242, 243, 244, 245

Hammâmcıoğlu: 209

Hammâmlı Boğaz: 92

hamr emîni: 48

hamsi balığı (=hapsi): 53, 54, 179

hamûrcubaşı: 190

Hamza b. Muhammed Fenârî: 32

Hamza Beğ Medresesi: 14

Hamza Efendi, eş-Şeyh: 45, 93, 225

Hamza, Hamzavî Hacı: 93

Hamza, Hazret-i: 22, 109, 133

Hamzavî: 217

Hamzavî mezheb: 93

Hamzavîler: 225

Hân Deresi: 167

Hân sarâyı: 123, 141, 144, 160

hân: 2, 15, 36, 38, 41, 42, 43, 46, 52, 60, 89, 90, 91, 92, 93, 149, 151, 159, 242, 243, 244, 245

hân-ı gurebâ-yı mücerredân: 127

hân-ı hâcegân: 97, 107, 127

hân-ı kârbânsarây: 107

hân-ı mücerredân: 97, 107

hân-ı müstakîm: 127

hân-ı sarây-ı mihmân: 119

hân-ı sevdâgerân: 127

hân-ı tüccârân: 164

Hançeriyye Medresesi: 14

Handak: 2, 64

Handak pâzârı kasabası: 90

Handala Menzili: 56

Handân Beğ şerbeti: 23

Handere iskelesi: 56

Hanefî: 12, 16, 17, 49, 135, 139, 150, 160, 197, 249

hânende: 8, 18, 84

Hânım sarâyı (Erzurûm): 106

Hanî ülkesi: 158

Hânmûrd nâhiyesi: 130

hannâs: 211

hantava: 247
Hanya: 2, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 157, 248
Harac kendi: 150
harâc: 48, 61, 251
harâmî: 5, 210, 221, 222, 228, 245, 253, 255
Hârân dağları: 118
Haraz: 4, 57, 122, 141, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 171
Harbe kal‘ası: 4, 165
harbe: 59, 66
harbende: 212, 235
harbuz: 149
hardal: 212
hardaliyye: 98
Hardine iskelesi: 60
Harem: 57, 85, 111, 187, 231, 233, 236, 237, 249, 252
Haremeyn evkâfı: 242
hargûş: 234
Harîr çarhcıları: 18
harîr: 23, 144, 152, 160, 197
Harkıliye, Kayser-i Rûm oğlu: 45
Harkîl, Kayser: 58, 223
Harput: 196
Harsudbaşı: 15
Hartîn kal‘ası: 160
Hârûnu’r-Reşîd: 88, 124, 222
hâs oda: 248
Hâsâhûr: 187, 249
Hasan: 103, 186
Hasan Ağa (Kağızmân ağalarından): 169
Hasan Ağa (Kemâh kal‘ası Tuzla Emîni Emîr-i âhir): 193, 196
Hasan Ağa (Türkman ağası): 209, 241, 242, 252, 253, 254, 255
Hasan Ağa: 252, 254
Hasan Ağa sarâyı (Köprü): 209
Hasan Ağa, Abaza Kara: 208, 252, 253
Hasan Ağa, Alacaatlı: 88, 111, 114, 115, 116, 119, 180, 198, 241
Hasan Ağa, Mütevellî: 241
Hasan b. Murâd Hân-ı Sânî, Şehzâde: 30
Hasan Beğ: 141, 189

Hasan Belğârî: 133
Hasan Câmi‘i: 103, 126, 128
Hasan Çelebi: 242
Hasan Çelebi b. Yusuf el-Bağdâdî, el-Mevlâ Bağdâdîzâde: 35
Hasan Çelebi, Karahisârî: 33, 89
Hasan Çelebi, Mevlânâ: 35
Hasan Çelebi, Mütevellî: 241, 242
Hasan Efendi, eş-Şeyh: 38
Hasan er-Rufâ‘î, eş-Şeyh: 26
Hasan hammâmı: 128
Hasan Harakânî Câmi‘i (kal‘a-i Kars): 168
Hasan Harakânî Tekyesi: 168
Hasan imareti: 129
Hasan Kefrî, Müneccim: 78
Hasan Meymendî Mektebi: 126
Hasan Paşa Kapusu: 11, 16, 34
Hasan Paşa, Hadım: 144
Hasan Paşa, Küçük: 82
Hasan Paşa, Tavîl Mehemmed Paşazâde: 167
Hasan Paşa, Vezîria‘zamzâde: 160
Hasan Şâh: 163, 173
Hasan Şâh Câmi‘i: 127
Hasan, Deli: 11, 243
Hasan, Sultân: 47, 104, 173
Hasan, Şehzâde: 30
Hasan-âbâd: 103, 111, 112
Hasan-ı Kayserî: 24
Hasan-ı Tavîl Pehlivân, Tokatlı: 197, 230
Hasanî: 129
Hasankal‘ası: 3, 4, 50, 101, 111, 112, 113, 126, 142, 167, 172, 180, 194, 199
Hâsbâğçe: 85
Hâsbek: 113
Hasdek: 62
Haseki: 198, 205, 208, 236, 246, 247, 248
haseki ağa: 80, 193
Hasîn-i Keyfâ bilâdı: 105
hâslar subaşısı: 95
Hâsoda: 187, 248, 249, 252

hâss: 165, 166, 169, 247
hâss-ı hümâyûn: 39, 90, 95, 104, 163, 165, 167, 168, 174, 176, 199, 213, 223, 224, 242
Hassan, Şâ‘ir: 18, 119
Haşdek: 151
haşenhâs: 21
Hâşimî-i Kureyşî kabilesi: 58
Hâtem-i Tâyî: 186, 188
Hatîb Kâsımzâde (Amasiyye müftîsi): 35
Hatla: 163
hatt-ı celî: 217
hatt-ı Ibrî: 138
hatt-ı kûfî: 217
hatt-ı müsta‘sımî: 217
hatt-ı reyhânî: 217
hatt-ı sülüs: 217
hatt-ı şerîf: 48, 55, 77, 83, 87, 172, 192, 205, 208, 213, 230, 231, 235, 236, 237, 249, 252, 253
Hattât ibn Mukle: 245
Hatukay kabilesi: 64, 148
Hâtûniyye (Tarab-efzûn) imâreti: 52
Hâtûniyye: 47, 52
Hâtûniyye Câmi‘i: 50, 51, 52
Hâtûniyye evkâfı: 50
Hâtûniyye İmâreti: 51, 52, 97
Hâtûniyye Medresesi: 51
Hâtûniyye Mektebi: 51
Hâtûniyye mihmân-sârâyı (Tarab-efzûn): 52
Hava: 49
Havâle fethi: 26
havâricî: 123, 137, 155, 157
Havâriyyûn-ı Şam’ûn: 171
Havdika köyü: 60
Havernâk: 129, 135, 140
Havik (Amasiyye kayâsıralarından): 202
Havik kal‘ası: 202
Havka karyesi: 59
Havran: 182
Havsa: 48, 194
havuccu re‘âyâsı: 192

Havvâ , Hazret-i: 57
Hayâlî kitâbı: 34, 35
Haydar Mirza, Tahmasb Şâh karındaşı oğlu: 144
Haydar Paşa bâğçesi: 251
Haydar Şâh Câmi‘i: 151
Haydar, Kara: 222, 252, 254
Haydar, Şeyh: 138
Haydarzâde (Kara Haydaroğlu): 254, 255
Hayduşak: 58
hayyâlbâz: 109
hayyât: 128
hazîne: 18, 77, 104, 154, 247, 248, 249
hazînedâr: 87, 191, 233, 234, 235, 237, 241, 243, 247
Hazret-i Emîr Sultân imâreti: 15
hedâyâlar: 48
Heğbeli: 41
Heleke: 2
Heleke kal‘ası: 89, 246
helva: 23, 98, 249
Hemdem Paşa ziyâretgâhı: 198
Hemedân: 95, 121, 137
Herdek: 57
Hereke: 84
herîse: 108, 109, 116, 117, 118, 128, 132
Hersek: 40, 77, 175, 189
Hersekdili: 38, 40
Heşdek: 72, 156, 157
Heştrûd nâhiyesi: 135
Heybeli: 1, 8, 41
Heyecân: 133
Heyhât sahrâsı: 20, 64, 66, 67, 68, 148, 156, 157
Hezârdînâr (Ya‘kûb Şâh’ın Vezîri): 223
Hezârpâre Ahmed Paşa: 246
Hıfel karyesi: 59
Hılle: 105, 200
hımâr cengi: 129
Hınıs: 104, 109, 113, 114, 115, 178, 181, 193
hınta: 119

hınzır: 59, 60, 177, 183, 234
Hıristiyânlar: 74, 187
Hırka Sultân Tekyesi (Merzifon): 206
Hıroz: 27
hırsız: 91, 133
Hırtîz: 4, 163, 164
Hırvad: 58
Hıtâ: 57, 108, 157
Hıtâyî: 13, 125, 252
Hıyâbân: 127, 128
Hızır , Hazret-i: 32, 72, 198, 228
Hızır Nebî: 211
Hızır Şâh Efendi: 35
Hızır Zinde: 150
Hızır-İlyas Câmi‘i: 96
Hızır-İlyâs: 99
Hızır-İlyâs Boğazı: 75
Hızır-İlyâs Tekyesi: 97
Hızırlık dağı: 224
Hızırlık deresi: 224
Hızırlık ziyâreti (Ladik): 204, 205, 224
Hicâz: 58
Hidâye: 38
hil‘at-i fâhire: 83, 103, 104, 112, 113, 119, 178, 188, 192, 255
himmet-i Şâh-ı Merdân: 125
Hind: 27, 57, 88, 169, 231
Hind bâzargânları: 108
Hind pususkârî: 131
Hindî Baba Sultân: 111
Hindistân: 53, 57, 105, 152, 230
Hisâr: 189
Hisâr (İstanbul): 251
Hisârîçe: 106
Hisârönü iskelesi: 91
Hişâm b. Abdülmelik: 157, 162
Hişâm, Halîfe: 163
Hiten âhûsu: 119
Hiyet: 105

Hiys kabîlesi: 241
Hoca Ahmed Paşa Sarâyı: 96
Hoca Cân-ı Lahîcânî: 141
Hoca mahallesi: 97
Hoca Mehemmed Hânı: 97
Hoca Nağdî: 127
Hoca Sarı Hân (Seyyâh): 153
Hoca Şâh sebîli: 127
Hocabâğ kendi: 144
Hocacân: 168
Hocazâde Mescidi: 97
Hodrây Hân kendi: 159
Hoka: 59
Honaz kasabası: 17
Honti: 49
Hopan: 2, 56, 177, 179
Horas-kirmân: 69
Horâsân: 10, 24, 25, 31, 34, 94, 116, 129, 139, 150, 167, 194, 207, 234, 243
Horos Kirmân kal‘ası: 67
horos cengi: 129
hoş pilâv: 116
Hoşoğlan: 55
Hoşoğlan nehri: 2, 55
hotaza: 103
Hoten: 57, 86, 108, 140, 149, 152, 153, 157
Hoy: 139, 140, 204, 244
Hoy kal‘ası: 3, 139, 143
Hoy-ı Hasun-hoy: 31
Hudâbende, Kör (Acem Şâhı): 158
Hudâvendigâr ılıcası: 16
Hudâvendigâriyye Medresesi: 14
Hudâverdi Peşe: 49
huddâm-ı zîbâ: 40
huddâmlar: 238
Huma: 49
humma (=ılıca): 204
humma-i germ-âb-ı kudret: 164
humma-i Kavza: 204

humma-i zîbâ: 100
Humus: 188
Hurçene Mahmûd, Kıssa-hân: 18
hûrde toplar: 209
Hurûfî: 118
Husâm Ata: 127
Husrev Hân hammâmı: 149
Husrev Kethüdâ Medresesi (Ankara): 225
Husrev Paşa: 105
Husrev-i şîr: 105, 137
Husrev-i şîrîn: 105
Husrevânî kûb: 83, 201
Husvar: 121
Hûşenk Şâh: 135
Hüdâvendigâr: 11
Hülâgû Hân: 124, 135, 136, 153, 167
Hülâgû kavmi: 140
Hümâm Sultân ziyâreti: 101
Hümâyûnnâme: 35
Hünkâr: 187, 247, 248
Hünkâr mahfili: 12
Hünkâr Sarâyı: 31, 40, 97
Hünkâr silâhşorları: 87
hünkâr bâğçesi üstâdı: 203
hünkâr hammâmı: 242
hünkâr hasekisi: 77, 236
Hürmüz b. Enûşirvân: 158, 182
Hüsâm Beğ, Deli (Kiğı sancâğına mutasarrıf): 178
Hüsâm Efendi, İmâm: 161, 234
Hüsâm, Mi‘mâr: 88
Hüsâmeddîn Çelebî: 34
Hüsâmeddîn Hüseyn b. Muhammed b. Hüsâmeddîn eş-Şehîr Kara Çelebizâde, el-Mevlâ: 35
Hüsâmeddîn, eş-Şeyh: 228
Hüsâmî (eş-Şeyh Hazret-i Zekeriyya-yı Halvetî‘nin mahlası): 98
Hüsâmzâde, Kapudan: 117
Hüseyin Ağa (Ketenci Ömer Paşa kethüdâsı): 55, 182
Hüseyin Ağa karyesi: 217, 218
Hüseyin Ağa, Milanlı (Kapucıbaşı): 230

Hüseyin Beğ sarâyı (Ladik): 203
Hüseyin Efendi, Şehîd Müftî: 1
Hüseyin Efendi, Şeyhülislâm: 37, 189
Hüseyin Gâzî (Seydî Battâl Gâzî pederi): 5, 222, 223, 229
Hüseyin Gâzî (Yer adı): 233
Hüseyin Gâzî Tekyesi: 221
Hüseyin Gâzî ziyâreti: 222
Hüseyin Halîfe (Yeniçeri Ağası): 189
Hüseyin Kethüdâ Câmi‘i (kal‘a-i Kars): 168
Hüseyin Paşa: 64, 67, 75, 204, 231, 232, 233, 235, 240
Hüseyin Paşa, Deli: 63, 67, 69, 254
Hüseyin Paşa, Dişlen: 104, 111
Hüseyin Paşa, Kapudan Deli: 142
Hüseyin Paşa, Kör: 5, 233, 235, 237, 240, 241
Hüseyin Paşa, Nasıf Paşazâde: 75, 231, 232
Hüseyin Paşa, Serdâr Deli: 247
Hüseyin Teftezânî: 123
Hüseyin, Çiço: 53
Hüseyin, Sarrâf: 217
Hüseyin, Yeğen (Harâmî): 220, 221, 252
Hüseyn, Hazret-i İmâm: 25, 32, 33, 37, 129, 222
Hüseyn-i Baykara: 8, 18, 121, 129, 140, 171, 172, 185
hüsniyyât-ı çârım: 132
hüşk-i engür: 122

- I -

ıgla balı: 204
Iğrandı cisri: 1, 19
Iğrandı deresi: 16
ıklîm-i hâmis: 153, 156
ıklîm-i örfiyye: 138, 156, 226
Ikrît: 79
Ilıca hammâm: 97
Ilıca kapusu: 100, 112
Ilıca karyesi: 193
Ilıca mesîregâhı: 98

Ilıca sahrâsı: 202
ılıca: 16, 41, 91, 103, 104, 112, 113, 114, 118, 161, 204
Illıyyîn makamı: 63
Irâk: 58, 82, 105, 137, 152
Irâk-ı Acem: 134
Irâk-ı Arab: 85, 105, 126, 134
Irâk-ı Dâdyân: 62, 134, 154
Isfahân: 15, 89, 119, 121, 130, 140, 149
Isfahânî yörükleri: 124
Isfakıye dağları: 82
ısıtma: 124
Isparta: 252
Istabl-ı pâdişâhî: 212
Istanoz : 5, 229, 230, 232, 233, 241, 242
Istavloz nehri: 209
Işıklı kasabası: 252
ışkın (yemek adı): 108, 109
Ivaz Dede, Şeyh (Beğbâzârı): 243
Ivaz Paşa: 32

- İ -

İblis-i telbîs: 57
İbn Havkal: 156
İbn Kesîr: 97
İbrâhîm: 34
İbrâhîm b. Haydar Herîf, Şeyh: 127
İbrâhîm Beğ sarâyı (Ladik): 203
İbrâhîm Câmi‘i: 81
İbrâhîm Çelebi: 76, 78, 82, 87, 195
İbrâhîm Efendi (Cerrâh Şeyhi): 84, 86
İbrâhîm Efendi (Rûznâmeci): 189
İbrâhîm Efendi, İmâm: 215
İbrâhîm Efendi, Mu‘abbir: 84
İbrâhîm Efendi, Şeyh: 166
İbrâhîm el-Mücâb Muharrem: 25
İbrâhîm Hân, Sultân: 5, 8, 48, 63, 76, 78, 83, 87, 157, 172, 182, 185, 187, 188, 190, 192, 198, 246, 247, 248, 249, 251,

İbrâhîm Küvânân, eş-Şeyh: 133
İbrâhîm Paşa (Bağdâd valîsi): 192, 193, 232
İbrâhîm Paşa sarâyı: 248, 249
İbrâhîm Paşa, Hazînedâr: 231
İbrâhîm Şirvânî, Şeyh: 127, 138, 150
İbrâhîm Tennûrî, Şeyh: 5, 217
İbrâhîm, Sultân: 21, 246, 248
İbrâhîm, Şehzâde: 85, 86, 87
İbrâhîm-i Mükerrem, Seyyid: 25
İbrânî: 138
İbri lisânı: 57
İbrim (Mısır): 248
ibrişim: 33, 146, 156
iç ağaları: 180, 190, 191, 193, 213, 214, 218, 233, 234, 238, 241, 248, 249, 252
iç gulâmları: 104, 237, 252, 255
iç hisâr: 44
iç imâmeti: 252
iç kal‘a: 10, 11, 13, 14, 16, 21, 24, 29, 31, 35
iç kulle (Orta Hisâr): 52
iç mehterbaşı: 191
iç mü’ezzinliği: 252
İçme Suyu Menzili: 38, 39
İçtuvar: 121
İdrîs Nebî , Hazret-i: 9, 57
İdrîs, Şeyh: 225
İdrivne kralı: 74
İhtimâdevele: 118
iki tuğlu: 48, 69, 179, 235
İkidîvân nâhiyesi: 91
İklîm-i hâmis: 52, 54, 98, 108, 149, 169, 175
iklîm-i evvel: 106
iklîm-i hakîkî: 128, 156, 226
iklîm-i örfiyye: 43, 108, 128, 152
iklîm-i râbi‘: 196, 213
iklîm-i sâbi‘: 153
iklîm-i sânî: 106
iklîm-i seb‘a: 53

İlbasan: 58
İlibâd hisârı: 23
İlimni: 83, 153
ilisi (=ılıca): 204
ilm-i da‘vet: 247
ilm-i eflâk: 84
ilm-i ferâ’iz: 191
ilm-i fıkh: 33, 191
ilm-i hadîs: 33, 213
ilm-i hat: 245
ilm-i kâf: 40
ilm-i ledün: 244
ilm-i mîkât: 84
ilm-i nücûm: 228
ilm-i şi‘ir: 33
ilm-i tasavvuf: 208, 245
ilm-i tecvîd: 213
ilm-i tefsîr: 33
ilm-i tıb: 244
ilm-i usturlâb: 78
iltizâm: 9
İlvoviçse: 121
İlyâs b. İbrâhîm, Mevlânâ: 33
İlyâs Dede tekyesi: 100
İlyiki: 84
İmâd Ağa: 230
İmâm Kulu Hân: 160
İmâm-ı A‘zam-ı asğar: 245
İmâret hammâmı (Orta Hisâr): 52
İmâret hânı (Köprü): 209
imâret-i it‘âm: 28, 33, 43, 52, 203
imârhâne: 96
İmirza Efendi: 45
İmirza Ma‘sûm: 150
İmrahor kal‘ası: 4
İn kirmân: 121
İncîl: 162
incir: 9, 53

incü sadefleri: 63
incü tesbih: 115
İneada: 75
İnebahtılı Durak: 78
İnebâzârı nâhiyesi: 95, 96
İnebeği Çârsûsu hammâmı: 16
İnebolu: 2, 43
İnegöl kal‘ası: 23
İnehacı karyesi: 39
İngilis: 58
İngiltere: 58
İnkırı (=Ankara): 223
İnönü: 23
İntivar: 121
İpek: 23, 148, 159
İpekçiler çârsûsu: 18
İpsala fethi: 26
İpşir Mustafâ Paşa: 5, 172, 192, 198, 230, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 240, 241
İrân: 95, 118, 123, 124, 127, 130, 131, 132, 134, 135, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 146, 151, 153, 156, 159, 170
İrân u Tûrân: 125, 126, 130, 149
İrân-zemîn: 122, 144, 151, 223
irem Merend: 3
İreme zâtü‘l-‘imâd: 122
İrva iskelesi: 42, 90
İrva kasabası: 1, 90, 245
İsâ Beğ Medresesi: 14
İsâ Çelebi b. Yıldırım Bâyezîd Hân, Şehzâde: 28, 30, 95, 196
İsâ Nebî: 117
İsfah: 58
İsfeçe: 74
İsfendiyâr: 153
İshâk-ı Kâzvinî, eş-Şeyh: 34
İshaklı kasabası: 254
İskefser kazâsı: 101, 202
İskele başı: 40
İskele mescidi: 44
iskele Abazaları: 61
İskender: 20, 39, 67, 83, 154, 155, 161, 245

İskender Çelebi: 1, 37

İskender Paşa: 51

İskender Paşa Câmi‘i: 51

İskender Paşa hammâmı (Tarab-efzûn): 52

İskender Paşa Medresesi: 51

İskender Paşa Mektebi: 51

İskender târîhi: 39, 162

İskender, Filkos oğlu: 39

İskender-i Kübrâ: 47, 53, 154

İskender-i Makedonya: 39

İskender-i Yunan: 39, 82, 89

İskender-i Zülkarneyn: 62, 154, 155, 173

İskenderî: 39

İskete fethi: 26

İslâm Ağa, Defterdâr: 70

İslâm Girây Hân: 2

İslâmbol: 1, 2, 5, 7, 8, 11, 18, 22, 27, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 57, 58, 59, 60, 70, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 88, 90, 101, 103, 105, 107, 108, 117, 118, 119, 128, 134, 149, 154, 187, 188, 189, 191, 194, 201, 204, 206, 212, 214, 233, 237, 241, 243, 244, 246, 248, 249, 251, 254, 255

islimî (nakış): 12, 44, 217

İsmâ‘îl , Hazret-i: 57

İsmâ‘îl Efendi, Mevlevî (Şârih-i Mesnevî): 84

İsmâ‘îl Nebî: 57

İsmâ‘îl Şâh: 141

İsmihân: 49

İspanya: 58

İspir: 4, 104, 109, 163, 172, 176, 178, 184, 188, 207

İspirî doğanlar: 162

İsrâ’ilî: 57, 117

İstanköy: 84, 153

İstefan karyesi: 43

İstefani Burnu: 46

İstendil: 78, 83, 153

istimâletnâme: 82

İstolni kal‘ası: 188

İsvet-i Nikola (Sarı Saltık Sultan): 72, 74

iş erleri: 169

İşfet kralı: 74

işkembe çorbası: 185

İşpaniye: 30, 41, 58
İt-til kabilesi: 146
İyd karyesi: 166
İzbariçe: 121
İzek karyesi: 99
İzmir: 108, 206, 226, 252
İzmir kal‘ası: 29, 206
İzmit: 1, 2, 5, 23, 24, 38, 39, 40, 41, 42, 77, 89, 90, 245, 246
İznik: 10, 23, 24, 28, 89, 251
İzolı Ekrâdı: 105, 196

- J -

Jan nehri: 122
Jana Çerkesi: 61
Jana kabîlesi: 64
Jani: 61
Jidvar: 121

- K -

Kababta: 9, 57
Kabaca burnu: 79
kabak köyü: 63
Kabartay: 64
Kabartay Çerkezistânı: 57
Kabartay kabilesi: 148
Kabur nehri: 145, 146
Kaçı deresi: 70
Kadağa-i Şâhî: 124
Kaderî: 118
Kaderî mezhebi: 159, 167
Kadı Beğ Sultân: 45
Kadı hammâmı: 97
Kadı Köprüsü mahallesi: 97
Kadı Köprüsü Mescidi: 96

Kadı Medresesi: 97
Kadı mescidi: 44
Kadı yaylası: 14
Kadıköy: 38, 246, 251
Kadıoğlu Köyü: 102
kadırga: 63, 76, 77, 79, 251
kadırga bodostaması: 77
Kadıyaylası menzili: 22
Kadızâde Mehemmed Çelebi Câmi‘i (kal‘a-i Bâyburd): 174
Kâdirî: 228
Kâdirî Tekyesi: 14, 97, 209
Kâdirli (bölükbaşı): 180
Kadrî Efendi Medresesi: 14
Kâf kûhı: 20
Kâfir hammâmı (Tarab-efzûn): 52
Kâfiristân: 26, 187
Kâfiye (Kitap): 247
kâfûrîler: 48
Kağaç kendi: 140
Kağala nâhiyesi: 95, 98
Kâğız emâneti: 190
Kağızmân: 4, 142, 168, 169, 170, 171, 173
kahâvîler: 40
Kahkaha: 98, 108, 111, 115, 134, 147, 154
Kâht kal‘ası: 4, 158, 159, 161
kahvehâne: 18, 91, 93, 149, 174, 225
Kâkunc: 124
Kal‘a câmi‘i: 100
Kal‘a hammâmı: 16, 164
kal‘a ağaları: 163, 171
kal‘a dizdârı: 43, 45, 46, 165, 167, 168, 170, 174, 176, 194, 197, 200, 213
kal‘a kapudanı: 187
kal‘a neferâtları: 242
kal‘a-i üstüvâr: 155
kal‘a-kûp toplar: 81
Kal‘acık kal‘ası: 5, 216, 217, 218, 233, 241
Kal‘atü‘r-Rûm: 105
Kalafat oğlu: 49

Kalamış burnu: 38
Kalatimana deresi: 47
kalay: 67, 123, 132
kaldırım: 19
kalemkârî: 116, 119, 137
Kalender Paşa: 84
Kalenderhâne Tekyesi: 15
Kalenderoğlu: 10, 11, 84, 209, 243, 253
Kalgay Mehemmed Girây: 69, 70
Kâlîn: 133
Kaliboz: 42
Kalipo vilâyeti: 39
Kaliprahavoli kasabası: 2, 55, 177
kalita: 63, 78
kalkan: 60
kalkan balığı: 53
Kalmah: 152, 153, 156, 157
Kalmuklar: 20
Kaloz balığı: 53
kalpak: 201
Kaltakcızâde Câmi‘i (kal‘a-i Kars): 168
kalyon: 76, 78
Kamaniçe: 121
Kamış aşîreti: 48, 59
Kâmûs-ı Ahterî: 49, 231
Kân karyesi: 105, 193
kanâdiller: 12
Kanâk nehri: 146
Kanav kâriz: 45
kanavât: 12, 126, 127
kanavât-ı âb: 128
Kanderût kurâsı: 130
Kandırı: 2, 42
Kandiye: 81
Kâne köyü (Erzurûm): 109
Kanenin: 49
Kanije: 188
Kankırı: 91, 92, 93, 210, 216, 217, 218, 233, 234, 235, 236, 237, 241

Kankırı Koçhisârı: 93
Kânköy: 34
Kanlıbâzâr mahallesi: 97
Kanlıbınar mesîregâhı: 98, 99
Kanlıca Özeği: 64
kantara: 50
kantûre: 103
kânûn-ı Safî: 132
Kanut nehri: 145
Kapan hânı: 97, 203
Kapan mescidi: 44
kapan emîni: 200, 203, 213
kaplan: 200
kaplıbağa: 234
kaplıca: 1, 10, 16, 17, 18
Kaplıkaya: 19
kappan-ı dakîk : 174
kapu ağası: 249
kapucıbaşı: 63, 69, 77, 135, 177, 180, 184, 190, 193, 198, 213, 214, 234
kapucular: 86, 191, 208, 213, 237, 238
Kapudağı: 77
Kapudan Paşa: 41, 77, 78, 79, 205, 208
kapudan: 78, 187, 188, 190, 205, 208
kapukulu: 68, 180, 213
kapulu liman: 45
Kapusapta burnu: 82
Kar gölü: 96
Kara Çubuk nehri: 28
Kara Foça cengi: 189
Kara Haydaroğlu: 5, 219, 221, 222, 252, 253, 254, 255
Kara Hırmeni: 74
Kara Künek karyesi: 166
Kara Pîrî (bölükbaşı): 180
Kara Sinân Paşa Câmi‘i (Aras’ta): 145
Kara Ya‘kûb karyesi: 102
Kara Ya‘kûboğlu: 195
Kara Yalova bâğları: 1
Kara Yalova kal‘ası: 41

Kara Yalvac oğlu: 41

Kara Yazıcı: 243, 253

Kara Yûsuf evlâdı Ekrâdları: 112

kara kurdu: 200

Karabâğ: 3, 118, 122, 125, 143, 146

Karabâlî top: 142

Karabatak: 78, 79

Karaca Ahmed Sultân: 26, 255

Karaca Mecîdeddîn: 34

karaca: 183, 234

Karacalar: 92, 93, 102

Karaçubuğ nehri: 140

Karadeniz (=Bahr-i siyah): 1, 2, 12, 39, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 90, 93, 94, 96, 100, 101, 148, 153, 154, 155, 175, 176, 177, 178, 186, 200, 201, 202, 205, 210, 245

karadüzen: 209

Karagöl: 92

Karaharman Boğazı: 75

Karahisâr: 23, 33, 199, 201, 202, 253

Karahisâr dağları: 200

Karahisâr deresi: 199

Karahisâr kal‘ası: 199

Karahisâr-ı Sahib: 199

Karahisâr-ı Şabin: 202

Karahisâr-ı Şarkî: 104, 199, 200, 201, 208

karaka keştî: 153

Karakeçili karyesi: 214, 233

karakollukçular: 190, 212, 214, 215, 216

karakuşlar: 234

Karaman: 64, 77, 79, 80, 121, 204, 231, 236, 237, 241

Karaman Ereğlisi: 31

Karamânî, eş-Şeyh: 35, 93, 187

karamavna: 77

karamürsel: 63, 78, 79, 81

karanfil: 53, 217

Karanfilli Dede ziyâreti: 34

Karanfilli teferrücgâhı: 19

Karanfilli tekyesi: 34

Karanlık kapu: 96

Karataşlar: 75
Karataşlık Karsı (Silifke): 167
Karatay kendi: 170
Karatayak varoşu: 64
karavana: 78
karavana kalyon: 76, 153
karavul: 64, 78, 80, 234
karavulhâneler: 168
karavullar firkateleri: 80
Karayazıcı (Celâlî): 10, 11, 84, 95, 208, 209, 229
Karâyî: 58
kârbân: 109, 172
kârbânsarây: 15, 89, 97, 127, 149, 150, 158, 203
karcıbaşı: 21
Karçığa Hân: 156
karçığa: 130
Kârdûl nâhiyesi: 135
Karesi kal‘ası: 24
Kargabâzârı: 165, 169
Kargu kasabası: 5, 210
Karı hammâmı (kal‘a-i Bâyburd): 174
Karınca köyü: 207
Karış şehri: 116
kârîz: 126, 127, 128
karka: 78
Karkisa: 105
karpuz: 89, 109, 119
Kars: 4, 112, 116, 141, 142, 143, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 186, 193, 230, 232, 251
Kartal karyesi: 246
karûke zırh: 184
kâse-i fağfûrî: 222
Kâsım Ağa karyesi: 205
Kâsım b. Sultân Mahmûd Gaznevî: 111
Kâsım Hân (Revân hânı elçisi): 115, 116
Kâsım Hân, Şehzâde: 31
Kâsım Hatîb b. Ya‘kûb, el-Mevlânâ: 99
Kâsım Paşa Medresesi: 14
Kâsımpaşa: 251

Kasîre kal‘ası: 187
Kassâb Kurd (Meddah): 109
kassab-ı Cömerd köçekleri: 66
kassam: 243
Kastamonu: 27, 28, 42, 43, 218
Kaşa şehri: 159
kâşî çîn: 119, 124, 125, 126, 154
kâşî mînâ: 125
Kaşidiyarı: 49
Kateğaç Paşa: 179
katık peyniri: 195
katır: 103, 114, 116, 146, 200, 243
Katırcıoğlu Mehemmed (Celâlî): 191, 192, 219, 220, 221, 252, 253, 254, 255
Katırlı: 36
katırnebât hamuru: 117
katırnebât-ı hamevî: 206
katîfe: 23, 108, 128, 203, 243
katîfesi: 139, 222
kâtib: 87
katmer güller: 12
katmer kâhî: 128
katmer peyniri: 195
katmer yezd çöreği: 128
katran: 46, 110
Katûr kal‘ası: 115
Kavak kal‘ası: 42, 75
Kavak kasabası: 42
Kavak mahallesi (Ladik): 203
Kavak meydânı: 51, 54, 186
kavak ağacı: 56
Kavakili kazası: 205
Kavala: 39
Kavarna kasabası: 75
kavm-i Kaytak kabilesi: 3
Kavukçular: 15, 18
kavun: 89, 109, 119, 242, 243, 245
Kavvâfhâne: 100
Kavza kadılığı: 207

Kavza kazâsı: 204, 205
kavza (=ılıca): 204
Kavzak: 57
Kavze: 96
Kaya Beğ (Kabîle-i Mansûrlı beğlerinden): 68
Kaya Paşa hânedânı: 165
Kaya Sultân: 117, 158, 220, 222, 254
Kayağan bâzârı: 18
Kayağan Çârsûsu hammâmı: 16
kayağan taşı: 43, 169
Kaydefâ: 10, 19, 154
Kayık kapusu: 156
kayık: 8, 56, 89
Kayışbınarı: 192
kaymak: 205
Kaynarca kaplıcası: 18
kaynarca (=ılıca): 16, 204
Kayser Şâh: 157
Kayser-i Rûm: 42, 99, 117, 170, 223
Kayser-zemîn şâhı: 123, 130
Kayseriyye: 10, 23, 24, 26, 27, 223, 231
Kayseriyye şehri: 142
kaysı: 109, 122
Kaysû: 58
Kaytak: 3, 146, 147, 151, 155, 157
Kaytas Beğ: 145
kaz: 234
Kazak: 52, 63, 69, 75, 82, 146, 149, 151, 153, 184, 200
Kazak-ı Ak: 42, 44, 45, 46, 56, 63, 64, 65, 69, 75, 152, 176, 177, 178, 180, 184, 200, 201
Kazan: 60, 62, 73, 80, 156, 157, 165
Kazancı Baba Sultân: 218
Kazankaya karyesi: 202
Kazbikî (=Mangır): 132
Kâzım, imâm-ı hümâm: 25
Kazova: 214
Kâzvin: 110
kebâbcıbaşı: 190
Kebâbcılar çârsûsu: 18

Keban: 195

kebere (Meyve): 94

Kebirbeli: 222
Kebirvâle kal‘ası: 4, 164
kebûtî: 119, 127, 139, 140
Kecâbâd kendi: 135
keçe: 206
keçe torbalar: 21
keçeciler: 206
Keçîlâb: 133
keçi: 41, 183, 200
Keçivân: 4, 167, 168
Keçler aşîreti: 48, 59
Kederzâde: 223, 224, 228, 242
Kederzâde sarâyı (Ankara): 225
kedi: 3, 138
kefâl balığı: 53
Kefalonya: 153
Kefe: 54, 57, 60, 63, 64, 69, 76, 148, 149, 194
Kefeli Câmi‘i: 44
Kefelonyoz: 79
Kefeniğnesioğlu güllüğü: 109
Kefeniğnesioğlu sarâyı (Erzurûm): 106
Kefere hammâmı: 100
Kefken: 1, 42
kehhâl: 109
Kehrân kal‘ası: 143
Kehrân nehri: 137
Kehrevân kal‘ası: 136
Kehrîz kendi: 123
kehrîz: 12
keklik: 21, 128, 190
Kelâpişî: 58
kelb cengi: 129
kelb-i mu‘allem tıraş: 130
kelek: 169
kelenter: 116, 118, 122, 124, 125, 130, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 147, 148, 155, 158, 160
Keliğra Sultân (=Sarı Saltık Sultân): 2, 43, 45, 72, 74, 75, 76
Kelkik: 178
Kelli kal‘ası: 82

Kemâh : 4, 105, 178, 194, 195, 196, 198
Kemâl Paşazâde: 23
Kemâleddîn eş-Şehîr Bakara Dede, el-Mevlâ: 35
kemânçeci: 8
kemândârân: 181
Kemerler: 56, 77
kemîngâhlar: 114
Kemînvar kal‘ası: 187
Kemikli Baba: 232
Ken‘an Paşa, Koca Gürcî (Silistre Paşası): 63, 64, 65, 66, 142, 164, 232, 249
kend kelenteri: 134
Kendere: 144
Kendillioğlu (Şebbâz ve hayyâlbâz): 109
kendir ipleri: 46
kendirciyân: 45
kenîse: 36, 41, 51, 60, 133
Kenzedumâl kal‘ası: 4
Kepizbaşı: 15
Kerbelâ: 37, 129, 213
Kercânis kazâsı: 194
kerefis: 54, 117
Keremiş kendi: 139
kerende (=ılıca): 204
Kerenhebe limanı: 43
kerense: 16
kereste: 39, 42, 43, 77, 89
Kerîm kal‘ası: 159
Kerîmeddîn Hâtûn binti Akkoyunlı el-Melik İzzeddîn: 167
kerîşe peyniri: 195
Kerikra kasabası: 96
Kerkene: 122
Kerkid nâhiyesi: 55
Kerkiraz karyesi: 95
Kerkük nâhiyesi: 102
Kerkük nehri: 4, 96, 101, 102, 202
Kermebe burnu: 43
Kermili karyesi: 102
kerrenây: 127, 139, 151

kerrenây-ı Efrâsiyâb: 123
Kerş: 60
Kerş kirmân: 121
keruke zırh: 115
Kesik Künbet menzili: 121
Kesikkulle (Erzurûm): 104, 106
Keskin: 217, 241
Keskin subaşılığı: 234
Keskiniçi: 5, 217
kestâne: 20
Kestel: 9, 11, 23
keşân katîfesi: 139, 222
Keşânili fethi: 26
Keşiş Dağı: 1, 10, 11, 12, 15, 20, 21, 22
keşkeğ: 117, 196
Keştantış (İslâmbol tekûrı): 39
keştî: 8, 36, 38, 63, 64, 77, 78, 79, 88, 156, 246
keştîbânlar: 36, 38, 40, 43, 45, 52
Ketağaç Paşa: 4, 111, 114, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 188, 191, 192, 232, 236, 237
Ketağaç Paşa Depesi: 188
kete: 108, 174, 196
Keteli dağları: 9
Ketenci Ömer Paşazâde: 185
kethüdâ: 233, 236, 238, 243
Kethüdâyeri hammâmı: 195
kethüdâyeri: 45, 90, 93, 205, 209, 218, 224, 242, 243
kettân: 152
Kevâsaht kal‘ası: 4
Keyfiyyet-i mevvâc-ı suf: 226
Keygubâd fethi: 46
Keykâvûs: 129, 162
Keykâvûs imâreti: 129
Keys, Keysû oğlu: 58
Keyûmers b. Kûderiz: 136, 189
Keyümers Şâh: 145
Kıble kapusu: 12
Kıbleli sarâyı (Köprü): 209
Kıbrıs: 80, 117, 153

Kıbrıs taşı: 117

Kılcı Mescidi: 96

Kılıç Arslan: 99, 212

Kıllıca mahallesi: 97

Kılmah Tatarları: 157

Kılmak tâ'ifesi: 151

Kımık tâ'ifesi: 151

Kınalı: 1, 41

Kıncı Hocalar: 247

Kıpçak: 66, 67, 68, 109, 154, 155, 156

Kıptî: 11, 106, 226

Kırako: 58

Kırakoviçe: 121

Kıratova: 27, 174

Kıreş kal'ası: 3

Kırım: 2, 48, 52, 54, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 82, 146, 154, 155, 156, 157, 194, 207

Kırkdilim karyesi: 212

Kırmankî: 58

kırmızı kuşak: 92

Kırşehri: 26, 73, 253

kıssîs: 72, 76, 82, 170

Kıyâfetnâme (Kitap): 245

Kız Gözü (mermerden bir âb-ı hayât): 204

Kızan kal'ası: 4

Kızıl deryâ: 214

Kızıl elma: 40, 82

Kızıl hammâm (kal'a-i Bâyburd): 174

Kızıl Kilise: 168

Kızılada: 1, 41, 83

Kızılbaş: 34, 87, 111, 115, 116, 119, 122, 123, 125, 127, 129, 132, 138, 141, 142, 143, 145, 146, 149, 153, 155, 157, 159, 160, 163, 167, 168, 170, 171, 172, 188, 193, 230, 232

Kızıldağ: 124

Kızılevrân nâhiyesi: 135

Kızılırmak: 5, 45, 75, 93, 204, 210, 214, 215, 216, 217, 220, 222, 230, 233, 234, 235

Kızılöz nâhiyesi: 91

Kızlar Ağası: 76, 82, 85, 205

Kızlar kal'ası: 4, 165

Kızlar Manastırı: 88

Kiçi Nogay: 64, 67
Kiğı: 104, 173, 181
Kilârcı Velî Ağa karyesi: 202
Kili: 74, 75
Kilis: 2, 84, 208
Kilisecik Burnu: 64
Kiliye kal‘ası: 47
Kilk-i Hezâr Ahmedî: 144
Kilye kal‘ası: 2
Kine nâhiyesi: 11
Kinnâv kal‘ası: 4, 165
Kinze kal‘ası: 165
kiraz: 38, 90, 98, 204
kirde kebâb: 23
Kireççibaşı: 38, 88
Kirman-ı Angar (=kal‘a-i Ankara): 223
Kirpe kasabası: 42
Kitâb-ı Cezerî: 51
Kitâb-ı Izzî: 247
Kitâb-ı İbn Hâcib: 247
Kitâb-ı Kâfiye: 38
Kitâb-ı Kudûrî: 33
Kitâb-ı Kuhistânî: 38
Kitâb-ı Miftâh: 242
Kitâb-ı Muhammediyye: 242
Kitâb-ı Şâfiye: 38
Kitâb-ı Şâtıbiyye: 51
Kitâb-ı Vikâye: 24
Kite kal‘ası: 23
Koca Bay: 39
Koca Eskici: 32
Koca kal‘ası: 5, 207, 208, 209, 210
Koca Lala: 146
Koca Murâd Hân imâreti: 15
Koca Mustafâ Paşa Cami‘i: 88
Kocaili: 10, 24, 39, 42, 77, 88, 89, 90, 245, 246
Kocakaya: 208
Koçhisâr karyesi: 93

Koçu Baba: 217
Koçu Baba karyesi: 217
Kolçıvar: 121
kolomborna: 64, 69, 113, 224
Komanova karyesi: 202
Komran kal‘ası: 121, 187
Konis (Filibe kurbunda): 28
Konrapa kal‘ası: 24
kontuş: 52, 203, 226
Konya: 10, 23, 27, 33, 38, 58, 142, 244
Kopan sancağı: 187
Korkud b. Bâyezîd-i Velî: 30
Korkun Kayası: 102
Korol: 58
Koron kal‘ası: 2, 79
Korsika: 153
Kosdıç oğlu: 49
Kosova: 26, 47, 66
Kostanta (Zimmî): 53
Kostantıniyye: 7, 8, 23, 29, 83, 98, 149, 173, 246, 251
Kostantin: 38, 47, 58, 88
Kostantinopol (=kal‘a-i Ankara): 223
Kotaraz oğlu: 49
Kotası aşîreti: 60, 61
Kotoz Muslî: 49
Kova mahallesi (Ladik): 204, 205
Kovin: 151
Koylıhisâr: 56, 101, 178, 202
Koyun Baba: 3, 94, 207
Koyun Geçidi: 145, 146
koyun: 21, 59, 102, 109, 114, 116, 183
koz tavuğu: 60
Kozlu Baba Sultân karyesi: 113
Kozlu bâğları (Ladik): 204
kozlu helva: 93
köfte kebâbcıları: 190
Kömür Hânı geçidi: 196
Kömür karyesi: 194, 195

Kömür nehri: 195
Köprü: 26, 207, 209, 210
Köprü hammâmı (kal‘a-i Bâyburd): 174
Köprü kal‘ası: 209
Köprü Kapusu: 143
Köprü kazâsı: 95, 209
Köprü mahallesi: 127
Köprü sahrâsı: 209
Köprü şehri: 205, 207, 208, 209, 210
Köprübeli: 252
Köprühisâr: 23
Köprülü: 28, 235, 236, 239, 240
Köprülü çarhası: 235
Köprülü kazâsı: 210
Köprülü Mehemmed Paşa sarâyı: 209
Köprülü şehri: 5
Kör Hazînedâr: 172
Kör Hudâbende: 127, 136, 148
Kör Ladik sancağı: 203
Körköy: 205, 208
Köse Şa‘bân Paşa Çiftliği: 212, 215
Köstebek Hânı karyesi: 243
Köstence: 74
köşkerlik: 195
Kral Kaynağı: 15
Kubâd Efendi mescidi: 44
Kubâd Paşa: 151
Kuban: 64, 67, 75, 148
Kûderiz: 136, 189
Kuds-i Şerîf: 53, 85, 121
kudûm: 72, 73, 74, 102
Kudûrî: 38, 191
Kûfe: 105
kul kethüdâsı: 77, 169
kulağızlar: 78, 79
Kulak Hacı köyü: 211
Kulı Aka: 150
Kulle Hisâr: 49

kulle hammâmı (Orta Hisâr): 52
Kulu bölükbaşı: 180
Kulu Hân, İmâm: 160
Kum Baba Sultân: 235
Kum Baba Sultân tekyesi: 234
Kum kapusu: 44
Kumacak hammâmı: 97
Kumadamı kendi: 172
Kumar: 20
kumaş: 79
kumbara: 11, 80, 81
Kumkapu (Sinop): 45
Kumkapu meyhâneci kefereleri: 251
Kumla: 134, 143
Kumuk: 57, 146, 147, 151, 153, 154, 156, 157
Kuncî: 58
Kuncistân: 57
Kunduz yaylası: 210
Kur deresi: 199
kur tavuğu: 183
Kurây: 118
Kurbağılı karyesi: 218
Kurbân Bây: 124
Kurbân Kulu: 127
Kurbânî Alîsi Hamza, Serçeşme-i meddâhân: 18
Kurd Çavuş: 84
Kurd dereleri: 202
Kurd Mehemmed Paşa: 218
Kurd Sarâyı: 214
Kurd Sarâyı kasabası: 5, 214
Kurdderesi köyü: 215
Kurdlar kasabası: 233
Kurdlar sarâyı: 216
Kureyş kabilesi: 58, 59, 61
Kuril kavmi: 148, 162
Kurna arslanları: 200
Kurna kal‘ası: 105
Kurrâ kubbeleri: 250

kurrâ: 40, 43
Kurşumlu: 235, 239
Kurşumlu Hân: 15
Kurşumlu Mahzen: 8, 38
Kurucan: 104
Kuruçay kazâsı: 194, 196, 198
Kurukavak mesîregâhı: 98
Kuryeleş dağı: 58
Kusaht kal‘ası: 161, 164
kûsefend cengi: 129
kuşka: 68
Kuşlunca beli: 144
Kuşumbar oğlu: 49
Kutası aşîreti: 48, 60
Kutası limanı: 62
Kutbeddîn Muhammed Yezdî: 130
Kutbeddîn-i İznikî, Mevlânâ: 28
kutnî-i Gücürât: 157
Kuyu nehri: 43
kuyumcu: 12, 18, 53, 108, 169, 201, 211
Kuyvar: 121
Kuzucân: 178
kübe kerevge zırh: 156
Kücâbâd kurâsı: 130
Küçük Acem (Başbölükbaşı): 180
Küçük Ağa Câmi‘i: 96
Küçük Ağa Medresesi: 97
Küçük Akçakal‘a: 176, 182
Küçük Çavuş (Kütahiyye Paşası): 198
Küçük Çavuş Paşa: 232, 236, 252, 253, 255
Küçük Mehemmed Ağa sarâyı (Köprü): 209
küçük Anadolu: 75
Küçükoda: 249
küfegi taş: 106
küfter: 100
küheylân at: 60, 76, 82, 188, 234, 236, 237, 243, 247, 252
Kükürdlü kaplıca: 17
külâhlı bostancı: 37

Kümeylî Tekyesi: 14
Kümle nâhiyesi: 182
Künânâbâd nâhiyesi: 45
Künbet-i Tahmûres: 114
Künbetoğlu Câmi‘i (kal‘a-i Ahıska): 164
küpeli asker: 64
Kür nehri: 113, 118, 122, 144, 145, 146, 148, 149, 152, 158, 159, 160, 161
Kürd: 108, 113, 114, 192, 201, 214
Küre kasabası: 157
Kürün çayı: 144
Küşte-gîrân Tekyesi: 15
Kütâhiyye: 15, 22, 26, 42, 221, 223, 226, 232
Kütâtîs kal‘ası: 4, 162, 164
Kütür karyesi: 193, 194

- L -

La‘lî Paşa: 111
Labka: 57
Labuşvar: 121
Laçığa iskelesi: 59
Lâdik: 4, 5, 26, 96, 202, 203, 204, 205, 207
lağım: 65, 69, 78, 80, 81, 224
Lağoşoğlu Ahmed Beğ Cami‘i (kal‘a-i Şekî): 145
Lahicân: 15, 23, 53, 127, 152
Lahsa: 121
Lakba: 59
Lâkdirih kurâsı: 130
Lâkdurh kendi: 135
Lala Mustafâ Câmi‘i (Erzurûm): 107
Lala Paşa: 145, 149, 164, 165, 167, 168
Lala Paşa mektebi (Erzurûm): 107
lâle: 21, 109
Lanka bostânı: 21
Lârende: 10
Latîn: 22, 58, 74, 85
lavaşe yufka ekmeği: 202
Laz: 47, 49, 50, 58, 59, 177, 179
Laz meneksile kayıkları: 55, 56, 175, 177, 178

Lazkiye: 58
Lazudi: 183
lazut darısı: 177
leblebili helva: 93
Leh: 2, 26, 58, 72, 74, 82, 121
Lekfûrî: 204
lekfûrî bogasi: 135
Lenduhâ: 21, 22
Levend Hân: 145, 165, 179
levendât sipâhî: 113
levrek balığı: 53
Leylâ ve Mecnûn (Kitap): 245
Lezgi: 47, 49, 54, 56, 57
Lîcân: 13
libas-i fâhire: 185
Libka tâ'ifesi: 72
Liman: 43
Liman kapusu: 151
lipâçe: 140, 145, 235
Livâne livâsı: 163
livne balığı: 89
Liyân kûhı: 124
Liyoş iskelesi: 59
lokmacılık: 222
Lokmân, Şeyh: 25
Lokmân-ı Sânî: 244
Lonca kapusu: 44
Loncat: 30
londura mâvî çuka: 108
lor peyniri: 195
Lotozyan: 58
Lubiniçe: 121
Lûr hâkimi: 146
Lûr hânı: 151
Lûr kal'ası: 143
Lûri: 4, 161, 163
Lûristan: 17, 57, 144
Lusar hammâmı: 128

lüffân narı: 100

- M -

Ma‘ânoğlu dağı: 173
Ma‘arra suyu: 204
Ma‘denüs kapusu: 96
ma‘denüs: 54
Macar: 58, 121, 187
Maça aşîreti: 61
Mâçîn: 126, 157
Mâğân: 146, 147
Mağnîsa: 29
Mağrib-zemîn vilâyeti: 121
Mağribî: 58
Mâhân: 23, 31, 101, 174, 202, 207
Mahçıl (=kal‘a-i Ohçatı): 163, 165
Mahkeme Câmi‘i: 40, 96, 209
Mahmet Peşe: 49
Mahmûd Ağa, Bıyıklı: 249, 250
Mahmûd Ağa, Kara: 84
Mahmûd Ağa, Kuşcu: 192
Mahmûd b. Bâyezîd-i Velî, Şehzâde: 29
Mahmûd Çelebi: 84
Mahmûd Efendi (Üsküdarî eş-Şeyh): 35, 84, 85, 87, 255
Mahmûd Paşa: 174
Mahmûd Paşa (Musahib): 46
Mahmûd Paşa, Koca (Ebü‘l-feth vezîri): 202
Mahmûd Paşa, Rûmeli Paşası: 167
Mahmûd, Şehzâde: 29
Mahmûd-âbâd: 3, 146, 147, 149
Mahmûd-ı Gaznevî: 111
Mahmûdî: 113, 115, 116
Mâhnoz nâhiyesi: 2
Makedon: 39
Makedonin kal‘ası (=kal‘a-i İznikmit): 39
Makedonya: 154
Makrîsi, Hatatt: 105
Maksûd Efendi Mescidi: 44

Maktelü‘l-Hüseyn: 129, 139
mâl defterdârı: 48, 104, 163
Malatıyye: 23, 27, 87, 88, 105, 162, 196, 204, 251
Malâzgird: 104, 109, 110, 113, 115, 181, 182, 199
Mâldepe: 96
Mâlîn-i Tebrîzî, Şeyh: 133
Malta: 2, 23, 30, 76, 77, 78, 79, 82, 84, 153
Malta kadırgası: 76
Malta küffârı: 63, 76, 77
Malta seferi: 2
Mama Hâtûn: 103, 193
Mamalı (Bölükbaşı): 180
Mâmrevân: 4, 104, 165, 166, 178, 181
Mamrol Melîk (Gürcîstân meliklerinden): 175
Mamuşuh kabilesi: 148
Mâmuşuh Çerkesi vilâyeti: 59, 64, 148
Manastır: 26
Manastır teferrücgâhı (Ladik): 204
Mandoval dereleri: 199, 202
Mânî kalemi: 226
Mankıt: 64, 67, 68
Mânmâh menzili: 136
Mansûrlu: 64, 67, 68, 70
Manya burnu: 82
Mar‘aş: 10, 77, 80, 121, 146, 162, 163, 167, 172
Marava kal‘ası: 181
Mardin: 115, 146, 194, 210, 229
Marik karyesi: 195
Marliye fethi: 26
Mârûla: 162
Marzivân sahrâsı: 95
Masîr karyesi: 116
mastaba çobrası: 116, 128
mataracıbaşı: 104
matbah emîni: 88, 190, 198
matbah-ı Keykâvûs: 74, 155, 156, 191, 243
matbâh-ı âmire: 48
Mâveraü‘n-nehir: 23, 47

mâvi bez: 210
Mavrol Hân (Gürcîstân Hâkimi): 252
Mayburno: 58
Mâzenderânî: 115, 116, 121, 143
mazı değirmanları: 100
me‘âdin-i hadîd: 173
Me’mûn Halîfe: 124
Mecdeddîn: 128
Mecingird: 104, 178
meclis-i Hüseyin Baykara: 1, 38, 119
meddâh: 18, 109, 207
Medîne: 7, 28, 30, 32, 48, 58, 85, 86, 121
Medrese: 2, 3, 29, 33, 40, 43, 45, 90, 126, 242, 244, 247
Medrese Câmi‘i (Çorum): 213
Mefârikîn: 105
Mehemmed: 98
Mehemmed Ağa Câmi‘i: 44
Mehemmed Ağa, Helvacı: 97
Mehemmed Ağa, Kadızâde: 97
Mehemmed Ağa, Kamış: 59
Mehemmed Ağa, Kuloğlu: 97
Mehemmed Ağa, Silâhdâr Filibeli: 186
Mehemmed Beğ (Malazgird Beği): 114, 115, 178
Mehemmed Beğ, Meyyitoğlu: 28
Mehemmed Bey Câmi‘i: 40
Mehemmed Çelebî, Kuloğlu: 40
Mehemmed Çelebi (Üsküdârlı Cânbaz Sipâh): 229
Mehemmed Çelebi b. Hamdullah b. Akşemseddîn: 245
Mehemmed Çelebi hânı (Köprü): 209
Mehemmed Çelebi, Kadızâde: 174
Mehemmed Çelebi, Koca: 229
Mehemmed Dede: 234
Mehemmed Efendi (İmâm): 184
Mehemmed Efendi, Esîrî: 76
Mehemmed Efendi, Rodosî: 192
Mehemmed Efendi, Yazıcızâde: 225
Mehemmed Gâzî, Sultân: 88, 248
Mehemmed Hân: 47, 98, 197, 248, 252, 253, 255

Mehemmed Hân akçesi: 248

Mehemmed Hân b. Şehzâde Şehinşâh, Şehzâde: 29

Mehemmed Hân, Çelebi: 28, 208

Mehemmed Hân-ı Râbî‘: 83, 191, 248

Mehemmed Hân-ı Sâlis: 118, 229

Mehemmed Nûru’l-hüdâ b. Akşemseddîn: 244

Mehemmed Paşa (Sarı Ahmed Paşa kethüdâsı): 144

Mehemmed Paşa: 49, 69, 70, 87, 97, 114, 115, 172, 179, 180, 184, 189, 190, 192, 193, 205, 216, 230, 232, 237, 239, 240

Mehemmed Paşa Câmi‘i: 96, 97

Mehemmed Paşa Hânı: 97

Mehemmed Paşa imâreti: 97

Mehemmed Paşa mahallesi: 97

Mehemmed Paşa Medresesi: 97

Mehemmed Paşa, Bıyıklı: 194

Mehemmed Paşa, Çavuşzâde: 198, 223, 231

Mehemmed Paşa, Çerkes: 104

Mehemmed Paşa, Defterdâroğlu: 4, 5, 87, 88, 114, 123, 151, 166, 169, 178, 180, 184, 185, 188, 189, 191, 198, 200, 210, 220, 231, 233, 240, 246, 247, 251

Mehemmed Paşa, Gürcî: 142, 192

Mehemmed Paşa, Haleb Valîsi: 146

Mehemmed Paşa, Ketenci Ömer Paşa oğlu: 111, 178

Mehemmed Paşa, Köprülü: 4, 5, 208, 209, 210, 233, 235, 237, 239, 240

Mehemmed Paşa, Mevlevî Koca Dervîş: 84, 191, 248, 255

Mehemmed Paşa, Solak Ferhâd Paşazâde: 160

Mehemmed Paşa, Tabanıyassı: 111, 118, 142, 143, 178, 190, 205, 252

Mehemmed Paşa, Tayyâr: 49

Mehemmed Re’îs, Kuloğlu: 38

Mehemmed Şâh b. Molla Yegân, Mevlânâ: 29

Mehemmed Şâh Dede: 234

Mehemmed Üftâde Efendi, eş-Şeyh: 35

Mehemmed, Dervîş (Evliya’nın babası): 87

Mehemmed, II (Ebü‘l-feth, Fatih Sultan): 10, 11, 13, 23, 29, 30, 31, 34, 39, 40, 41, 46, 47, 49, 51, 52, 55, 88, 90, 93, 95, 96, 101, 103, 111, 126, 173, 174, 175, 194, 196, 197, 199, 202, 206, 207, 244, 246, 248, 252, 253

Mehemmed, III: 11, 45, 122, 144

Mehemmed, Sultân: 245, 248

Mehemmed, Şehzâde: 29, 85, 86, 87, 98, 157, 231

Mehnuz nâhiyesi: 55

Mehter Ahmed Ağa: 210

mehter : 78, 191, 212

Mejingird kal‘ası: 4
Mekeşvar: 121
Mekke-i Mükerreme: 7, 28, 30, 32, 48, 57, 58, 77, 85, 86, 121, 137
Mekteb-i sıbyân: 3, 9, 44, 45, 51, 90, 97, 112, 166, 169, 175, 176, 200, 203, 206, 210, 212, 218, 225, 242, 244, 245
Mekteb-i tıflân: 97, 126, 197, 213
Mekü kal‘ası: 3, 114, 115, 160, 194
Meküçüvür kendi: 144
Melek Ahmed Paşa: 26, 49, 59, 112, 115, 117, 125, 142, 146, 186, 189, 219, 231, 240, 251, 252
Melekî Bola: 247, 248
Melik (Çoban-ı Kurdumân): 199
Melik Gâzî: 11, 23, 95, 99, 100, 196, 202, 209, 210, 211
memecik ekmeği: 204
Memekzâde: 243
Memi Cân Dede, Şeyh: 133, 208, 222
Memi Peşe: 49
Memi, Kara (Harâmî): 180, 220, 221, 252, 253
meneksile (Laz kayığı): 2, 47, 53, 56, 179
Menekşe: 79, 82, 194
Menend: 139
Menkli Girây Hân: 48, 60
Menküp kal‘ası: 194
Menteşe: 27, 160
Menteşe Bây: 121
Menûçehr: 58, 118
Menvâl Deresi: 114
Merâğa: 3, 136
Merâm: 130
Merâm-Kumla kal‘ası: 3
Merânkeşî: 58
Merdân Aka: 127
Merece karyesi: 241
Merend: 122, 125, 143, 145, 204
merhem-i Süleymânî: 169
Merhur kal‘ası: 182
mermerbür: 154
Mervân b. Muhammedü‘l-hımârı: 25, 121, 135
Merzâ Sultân: 150
Merzifon: 5, 28, 33, 96, 173, 205, 206, 207, 208, 210, 214

Merzifon sahrâsı: 207

Merzûk Kifâfî: 4

Mesîh: 186

Mesîh âsitânesi: 85

Mesîhiyye: 74, 117, 136, 162, 171, 183

Mesnevî: 84, 197

Mestân Beğ oğulları: 192

Mestî Beğ karyesi: 241

Meşhed: 150

Mevâl: 58

Mevlânâ: 32, 197

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: 14, 26, 197, 244

Mevlânâ Tekyesi: 197, 225

Mevlevî Vezîr: 248, 251

Mevlevîhâne: 34, 97, 99, 196, 225

Mevlevîhâne mesîregâhı: 19

Mevlevîler: 197

Mevlûd-i Şerîf (Kitap): 35, 245

Meydân hammâmı: 149

Meydân kapusu: 44, 96, 143

Meydân mahallesi: 149

Meydân-ı Çevgân: 129

Meydâncık: 167

Meyeser Peşe: 49

Meymendî Hân: 136, 171

mezheb-i Ca‘feriyye: 119, 137

Mezîd Hân: 124, 139

Mısır: 7, 20, 30, 31, 33, 38, 39, 48, 57, 58, 59, 76, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 110, 124, 125, 126, 154, 173, 182, 186, 187, 189, 196, 226, 231, 236, 247, 248

Mısır fârûkları: 169

Mısır hazînesi: 18, 247

Mısr-ı nâdiretü‘l-asr: 121

Mîr Fettâh: 143

Mîr Gûne Yûsuf Hân, Revân Hâkimi: 142, 143

Mîr Haydar Tekyesi: 126

mîr-i mîrân: 179

mîrâv ağası: 207

Mîrek (kılıccı): 108

Mîrmîr mahallesi: 127, 128

Mi‘mâr Sinân: 15, 37, 40, 88, 89, 90, 107, 213, 225

Midilli: 83, 153, 195

Mihrânrûd nâhiyesi: 128, 130, 136

Mihrî (Mihrimâh Hâtûn’un mahlası): 99

Mihrimah: 49, 99

Mijingird kal‘ası: 167

Mikril, Mikrilistân: 2, 4, 47, 48, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 70, 72, 148, 154, 155, 162, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189

Milan nehri: 90

Milâs: 27

Millilî nehri: 140

Miloş Koblaki: 26

Mirkâb kal‘ası: 194

Mirza Alî Beğ Câmi‘i (kal‘a-i Şekî): 145

Mirza Bây: 127

Mirza Hân: 119, 124, 151

Mirza İmâd kendi: 138

Mirza Şâh: 131

Mirzâ Rızâ b. Hüseyin Baykarâ ziyâreti: 121

Misis fethi: 26

Miskînler: 96

Miskinler Tekyesi: 97

Miyâh-ı Tebrîz: 127

Mizistre kal‘ası: 194

Moğan tâ’ifesi: 57, 151

Moğaz Hân: 170

Moğazbird kal‘ası: 4, 170

Moğol: 3, 57, 118, 121, 134, 135, 139, 146, 147, 151, 152, 153, 161

Moğolî lisanı: 16, 119, 124, 146, 147, 204, 223

Mohaç gazâsı: 66

Molla Arab Cebbârî Câmi‘i: 14

Molla Câmî: 38, 247

Molla Çelebi Efendi (Emîr Buhârî dâmâdı): 104

Molla Fenârî: 32, 34

Molla Fenârî Medresesi: 14

Molla Husrev: 14, 35

Molla Hünkâr: 26

Molla Kutbeddîn: 121

Molla Sarâyı: 11, 225

Molla Yegân Medresesi: 14

Moloz kapusu: 50, 53

Moltan seyyâhları: 17

Moltânî: 57

Mora: 77, 78, 79, 82, 153

Moskov: 20, 26, 57, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 82, 151, 152, 153, 156, 157, 162

Moton kal‘ası: 2, 79

Moyoncak Hân: 157

Mu‘aviye b. Ebî Süfyân: 58, 243

Mudanya: 1, 8, 21, 36

Mudine (Kostantin Tekur’un kızı): 8

Mudurnu kal‘ası: 24, 28

Muğni’l-Lebîb: 24

Muhammed: 131, 208

Muhammed b. Alî: 32

Muhammed b. eş-Şeyh Muslihidddîn-i Rûmî, Mu‘allimzâde: 35

Muhammed b. İshâk: 57, 154

Muhammed Bâkır, İmâm: 25

Muhammed Buhârî: 26, 73, 74

Muhammed Fenârî, el-Mevlâ: 32

Muhammed Gazan (Moğol pâdişâhlarından): 134

Muhammed Güçücânî, Hâce: 133

Muhammed Hudâbende b. Ergun Şâh: 124

Muhammed Şâh b. Molla Yegân, Mevlânâ: 33, 34

Muhammed Şâm-ı Gazan: 3, 117, 124, 125, 128, 134

Muhammed Şâm-ı Gazan Câmi‘i: 125

Muhammed, Hazret-i (=Resûl, Risâlet, Emîn): 7, 9, 20, 25, 32, 33, 38, 53, 57, 66, 73, 77, 81, 82, 110, 114, 137, 154, 157, 159, 162, 173, 194, 197, 206, 209, 255

Muhammed, Sultân: 124

Muhammediyye (Yazıcızâde kitabı): 90, 225

Mûhnâd depesi: 142

Muhyiddîn-i Arabî: 24, 26

Mumhâne kapusu (Tarab-efzûn): 52

Muncî: 58

Munzır nehri: 195

Murâd Ağa: 247, 248

Murâd Ağa, Kâfir: 97

Murâd Ağa, Kara: 237, 247, 248

Murâd Ağa, kethüdâ: 143

Murâd Beğ: 23

Murâd Câmi‘i (Çorum), Murâd Hân: 38, 82, 88, 92, 105, 117, 143, 172, 233, 251

Murâd Dede Kaynağı: 15

Murâd Hân: 13, 26, 29, 30, 112, 122, 136, 141, 142, 143, 171, 189, 206, 248, 252

Murâd Hân Câmi‘i (Çorum): 213

Murâd Hân Gâzî medresesi (Çorum): 213

Murâd Hân imareti: 15

Murâd Hân türbesi: 30, 31

Murâd Hân, Gâzî Hudâvendigâr: 7, 34

Murâd Hân, Hacı : 202

Murâd Haseki: 205, 208

Murâd nehri: 105, 168, 196

Murâd Paşa Türbesi (İslâmbol’da): 105

Murâd Paşa, Kara: 191, 248

Murâd Paşa, Kuyucu: 84

Murâd, I: 10, 26, 47

Murâd, II: 1, 13, 29, 30, 31, 33, 34, 98, 206, 228

Murâd, III: 125, 134, 136, 141, 145, 147, 149, 159, 160, 167

Murâd, IV: 18, 27, 29, 37, 39, 42, 44, 48, 63, 86, 88, 97, 105, 107, 112, 115, 116, 118, 119, 122, 125, 128, 129, 135, 137, 139, 140, 142, 144, 149, 153, 155, 164, 189, 231, 232, 245, 246, 252

Murâd, Sultân: 3, 119, 140, 206, 227, 231, 233

Murâd, Şehzâde: 86, 87

Murâd-ı Gâzî Hudâvendigâr: 27, 28

Murâd-ı Sânî Câmi‘i (Merzifon): 206

Murâd-ı Sânî Medresesi (Merzifon): 206

Murâdiyye: 8, 11, 13

Murâdiyye hammâmı: 16

Murâdiyye Medresesi: 14, 35

Murtatova: 222, 223, 229, 230, 232, 236, 241

Murtazâ Alî: 131

Murtazâ Paşa: 5, 87, 111, 126, 142, 143, 191, 205, 208, 210, 232, 249, 251, 252, 254

Mûsâ , Hazret-i: 110, 138

Mûsâ Çelebî b. Yıldırım Bâyezîd Hân: 13, 28, 29, 30, 75, 189, 196

Mûsâ Kâzım, İmâm: 25, 184

Mûsâ Nebî: 138

Mûsâ Paşa, Silâhdâr: 142

Mûsâ Rızâ, İmâm: 118, 150, 207

Musallâ Câmi‘i: 14

Musavra kasabası: 75

Muslıhiddîn, eş-Şeyh Uzun: 34

Muslihiddîn Ağa: 198, 237

Mustafa Beğ: 114

Mustafâ Ağa (Çerkez Terzi): 87

Mustafâ Ağa (Kapucıbaşı): 228, 232

Mustafâ Ağa: 230

Mustafâ Ağa, Cündîbaşı: 249

Mustafâ Ağa, Müsellem: 88, 103

Mustafâ Ağa, Ser-bostâncıyân: 38

Mustafâ b. Süleymân Hân: 31

Mustafâ Beğ (Defterdârzâde'nin oğlu): 218

Mustafâ Beğ (Şuşik Beği): 115

Mustafâ Beğ hammâmı: 97

Mustafâ Beğ Mescidi: 97

Mustafâ Beğ Sarâyı (Ladik): 203

Mustafâ Çelebi: 31

Mustafâ Dede: 234

Mustafâ Hân: 145

Mustafâ Paşa: 88, 146, 160, 185, 189, 231

Mustafâ Paşa Câmi‘i: 90

Mustafâ Paşa Çeşmesi (Erzurûm): 107

Mustafâ Paşa Medresesi (Ankara): 225

Mustafâ Paşa, Cânpolâdzâde: 111, 142, 190

Mustafâ Paşa, Defterdâr: 189

Mustafâ Paşa, Gürcî: 157

Mustafâ Paşa, Koca: 88

Mustafâ Paşa, Lala Kara: 8, 63, 68, 75, 77, 78, 107, 115, 142, 143, 145, 146, 149, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 185, 189, 232, 246, 247, 252

Mustafâ Paşa, Silâhdâr: 92, 142

Mustafâ Paşa, Tekeli: 104

Mustafâ, Sultân: 86, 145, 160, 248

Mustafâ, Şehzâde: 31

Musul: 105, 121, 204

Muş nehri: 68

Mü’ezzin Cin Çavuş: 20
Mü’ezzinzâde sarâyı (Köprü): 209
mücevher: 33, 83, 104, 179
Müftî: 37, 45, 46, 93, 112, 198, 218, 242
Müftî Câmi‘i: 100
Müftî hammâmı: 100
Müftîzâde Ahmed Efendi Tekyesi: 97
mühürdâr: 191
Mükelye aşîreti: 61
Mülakkab Çavuş, Molla: 198, 208, 246
Mültekâ: 38, 191
münakkaş rûmîler: 126
Müneccimbaşı Çelebi Efendi: 78
Müneccimek Efendi: 78
müneccimler: 84
Münîrî Efendi, Sultân-ı şu‘arâ: 99
münşî: 118, 122, 135, 136, 137, 143, 155, 158, 160
Mürekkebciler (İslâmbol’da): 105
Mürselât: 173
Mürşî: 122
Müsellim Ağa: 192, 193
Müskir: 152
Müskir nâhiyesi: 150, 152, 153, 154, 156
Müskir vâdîsi: 154
Müsta‘sımî: 12
müşk-i Rûmî: 109
Mütevekkil imâreti: 129
Mütevekkil-ala’llah Câmi‘i: 125
Müveylih (kal‘ası): 186

- N -

Nağdî, Hoca: 131
Nahşivân: 3, 15, 64, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 125, 139, 140, 141, 143, 146, 149, 151, 167, 170, 171
Nahçivân sahrâsı: 122

Nâ’ib: 36
Nakışlı Bölükbaşı: 181, 192
nakîbü‘l-eşrâf: 43, 45, 48, 90, 93, 95, 112, 137, 174, 176, 194, 197, 200, 203, 205, 213, 218, 224, 242
nakkâb: 154
nakkâre: 72
nakkâş: 128
Nakşa: 153
Nakşıbendî: 14, 34, 166
nâkûshâneler: 81, 82
Nallıhân: 243
nâmık üzümü: 53
Nâmî Efendi: 51
nârdenk: 45
Nasârâ: 136
Nasârâ mahallesi: 50
Nasıf Paşa: 44, 232, 243
Nasıf Paşazâde (=Hüseyin Paşa): 232
Nâsır, Mağribli Pehlivân: 230
Nâsıye kal‘ası: 93
Nasreddîn, Pehlivân (Cirbeli): 230
Nasrullah (Akşemseddîn’in zâdesi): 134
Nasrullah b. Akşemseddîn, eş-Şeyh (Türbeli Gönlik): 134, 244
Nasrullah, Şeyh: 244
Nasûh Paşa oğlu: 186
Naşideresibaşı: 15
Nazarbat kal‘ası: 165
Nazarbâz kal‘ası: 4
Nazarta: 80, 84
Nazarta limanı: 79
Nâzik ibrişim: 144
Nâzilli: 53
nâzük çarık: 108
nebât-ı hamavî ki kutu şekeri: 190
Necah kal‘ası: 4, 176, 182
neccâr: 43
necef: 12, 17, 119, 126, 129
necm-i halef emrûdu: 128
Nef‘î Efendi (Sultânu’ş-şu‘arâ): 112

nefîr: 73, 123
nefîr-i âm emirler: 213
nefîr-i kerrenây: 127
neft: 4, 152, 156
nemekdân: 116
Nemrûd: 53, 64, 73, 151, 178
Nemse: 20, 58, 121, 187, 188, 223
Nenekler karyesi: 218
Nerimân: 186
Nesîmî Efendi (Çerkeş Kadısı): 237, 239
Nevbethane kapusu (kal‘a-i Bâyburd): 174
Nevrûz-ı Harzemşâhî: 69, 109, 129, 222
Nevrûzili: 64, 67
neyzen: 8
Nîkhisâr: 3, 4, 100, 202, 205
Nîkhisâr-ı Üstüvâr: 99
Ni‘met Dede: 117
Nigebolu: 27
nigehbân-ı tülüngiyân: 156
Niğde: 10, 27, 93
Nihâvend: 133, 137
niheng-i pîl-kûş: 153
nikâb burka‘: 203
Niksâr: 23, 96, 100, 116, 202, 241
Nil: 20, 57, 106, 148
nilgûn futa: 119
nilüfer: 109
Nilüfer cisri: 9, 36
Nilüfer Hânım: 32
Nilüfer nehri: 9, 21
Nilüfer Sultân: 9
nilüferiçîn (Nakış): 44
Nişâbûr: 25, 49
nişâncı: 112, 191
niyâbet: 47, 113, 161, 170, 216
Niyâzâbâd: 3, 147, 158
Nogay: 57, 63
nohûdî mezheb: 137

Novaborde: 29, 174
Novesin kasabası: 189
nöker: 122, 152, 155, 158, 159, 160
Nu‘mân b. Sâbit, İmâm-ı A‘zam: 14, 131, 143
Nûbî: 58
Nûh Necî, Hazret-i: 57, 58, 72
Nûh tûfânı: 9, 57
Nûreddîn Girây Sultân: 70
Nûreddîn-i Bîmâristânî, Şeyh: 133
Nûrullah b. Akşemseddîn, Şeyh: 35, 244
Nusaybin: 208
Nûşirevân: 101, 158
nühâss-ı hâs: 211

- O -

Obur dağı: 60
ocak: 92
ocak demirleri: 60
ocak halkı: 198
ocaklık: 90, 164, 165, 168
od pilâv: 116
Oda dağları: 164
Oda kûhı: 161
odabaşılar: 15
odun ağası: 109
Odunbâzârı (Ankara): 227
Odunkapusu: 42
Odurya kal‘ası: 165
Ofçabolu: 28
Oğan: 147
Oğuz : 90, 146, 236, 242
Ohçu kal‘ası: 165
ok: 59, 60, 66
Okçuzâde (Ahmed Ağa): 49

Olanlı kavmi: 64
Olgar yaylası: 165
Oltı: 4, 163, 165, 166
Omaniçe: 121
On iki imâm (=Düvazde imâm): 132, 140, 144, 160
Orağzı: 69
Orağzı kal‘ası: 68
Orçivek köyü: 169
ordu-yı İslâm: 64, 67, 69, 80, 82, 113, 114, 155, 179, 181, 182, 198, 236
Orduba kal‘ası: 4
Ordubâr: 3, 143, 204, 243
Orhân Beğ Câmi‘i: 1
Orhân Câmi‘i: 10
Orhân Çelebi, Şehzâde: 10, 29
Orhân Davulu: 10
Orhân Gâzî (Beğ): 1, 9, 10, 14, 19, 20, 23, 24, 26, 29, 30, 31, 32, 39, 40, 72, 73, 205, 207, 214
Orhân Gâzî Câmi‘i: 13
Orhân Gâzî imâreti: 15
Orhân Gâzî ziyâretgâhı: 24
Orhâniyye Medresesi: 14
Orta Câmi‘: 250
Orta Hisâr: 49, 50, 51, 52
Orta Hisâr kurrâsı (Tarab-efzun): 51
Orta Kapu (kal‘a-i Kars): 168, 169
Orta Kulle Câmi‘i: 50
Orta Macar: 58, 159
Orta Macar diyârı: 187
Ortaköy: 93
Osha: 163
Osmân (Halife): 124, 137, 250
Osmân Ağa, Çiftelerli: 129
Osmân Gâzî: 1, 9, 10, 21, 23, 24, 30, 41, 93, 243, 245
Osmân Paşa: 111, 125, 155, 157
Osmân Paşa sarâyı (Ladik): 203
Osmân Paşa, Özdemiroğlu: 63, 125, 146, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157
Osmân, Sultân: 86, 231
Osmân, Şehzâde: 29, 85, 86
Osmâncık: 24, 26, 27, 31, 90, 92, 93, 95, 101, 207, 245

Osmâncık cisri: 233
Osmâncık kal‘ası: 3, 45, 93
Osmâniyân: 31, 141
Osmâniye bilâdı: 63
Osmâniyye: 197
Osmânlı: 69, 76, 79, 80, 115, 117, 118, 124, 143, 145, 156, 157, 159, 160, 181
otâğ: 104, 142, 185
Otağa Bây Hân: 171
Oynağanlıoğlu: 220, 221, 252, 253

- Ö -

ögü kuşu: 201
Ömer b. Abdül‘azîz: 36, 43
Ömer Çelebi, Hattat: 109
Ömer Efendi Câmi‘i (kal‘a-i Kars): 168
Ömer Efendi, eş-Şeyh Mısrî: 38
Ömer Gülşenî, Musâhib Dervîş: 84, 86
Ömer Paşa, Ketenci: 42, 46, 49, 182
Ömer, Halife: 58, 77, 123, 124, 137, 155, 186
ördek: 234
ördek zülüfü: 201
öşr-i sultânî: 8, 82
öt ağaları: 68
Özbek: 57, 139, 153
Özbekistân: 152
Özdemiroğlu Kethüdâsı: 145
Özdemiroğlu Osmân Paşa: 63, 125, 127, 145, 146, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157
Özdemirzâde Câmi‘i: 149, 156
Özdemirzâde kal‘ası: 125
Özdemirzâde Osmân Paşa Câmi‘i: 140
Özi : 49, 63, 64, 75, 101, 105, 121

- P -

Palu: 196
pâlûde cüllâbı: 21
pâlûde-i ter: 128
Pançarış aşîreti: 61
Papa gemileri: 82
Papa kal‘ası: 187
papas: 47, 73, 76, 79, 171
Parak: 30
Pârisî: 57, 120
Pârisî lisânı: 3
Parmakkapu: 255
pasda darısı sapı: 177
Pasin: 104, 111, 112, 113, 167, 168, 172, 178, 181
pasta darısı: 60, 183
Paşa Câmi‘i (Erzurûm): 107
Paşa hazînesi katarı: 214
Paşa kethüdâsı: 102
Paşa sancağı: 48
Paşa sarâyı : 11, 39, 90, 96, 106, 107, 109, 110, 111, 169, 225, 249
Paşa suyu: 40
paşmaklık: 9
pây-pûş: 119
Paya: 121
Paya Monat: 20
pâyzenân: 81
Peç: 30
Pehlevî lisânı: 3, 119, 120, 135
pehlivân: 5
peksimât: 42, 106
Pelevnây-ı azîm: 145
pelid: 109
pembe: 119, 122, 128, 135, 140, 144, 149, 152, 160
pembe bezi: 158, 194, 204, 207, 210
pembe ipliği: 207, 210
pembe mezâri‘leri: 158

pembe-i hâs: 119
pembe-i la‘lî: 119
pembe-i monlâyî: 119
pembe-i za‘afrânî: 119
pembe-i zâgî: 119
Penâk nâhiyesi: 182
Pençpirim (Venedik kralı): 84
Pençşenbe bâzârı: 101
Pendik karyesi: 88, 246
pendnâme: 1, 37
Pengird kal‘ası: 176
Pengred kal‘ası: 4
Penk: 163
Penk kal‘ası: 4, 166, 182
Penk livâsı hâssı: 163
Penyânişi ekrâdı dağları: 122
Pepevan: 49
Perak: 121
Peravadi kal‘ası: 28
perde: 207
Perî Hân (İpşir Paşa’nın hâtûnı, Gürcîstân Hâkimi Mavrol Hân kızı): 198, 230
Perîzât kûhı: 164
Perkân kal‘ası: 4, 164, 182
Perpulom kal‘ası: 46
Pertek kal‘ası: 165
Pertek livâsı hâssı: 163
Pertekrek kal‘ası: 4, 176
Pertev Paşa: 40
Pertev Paşa Câmi‘i: 40
Pertev Paşa hammâmı,: 40
Pertev Paşa mihmân-sârâyı: 40
Pertev Paşa Sarâyı: 149
Pervîz: 131
Pes-i Köşk hammâmı: 128
Peşîr Peşe: 49
peştemâllar: 23
Peteşvar: 121
peygamber emrûdı: 128, 140

Peyjen b. Keyûmers b. Kûderiz: 136, 189
peynir: 100, 195
pırasa: 54
Pızovniçe: 74
Pîjen: 167
pîl-i Mahmûdî: 200
pîl-kûş-i mâhî: 4
Pîr Budak Hân kârbânsarâyı: 127
Pîr Dede Sultân: 205, 206, 207, 208
Pîr Dede Sultân Tekyesi (Merzifon): 206
Pîr Dede, eş-Şeyh: 206, 207
Pîr Derkûh Sultân: 150
Pîr İlyâs-ı Amasiyyevî, eş-Şeyh: 28, 29, 97, 98, 99
Pîr Merîzât (=Pîr Mîrî-zâd): 150
Pîr Şakîk: 133
Pîrbaş Aka: 127
Pîrezen: 34
Pîrî Paşa, Karaman Paşası: 148
Pîrler Tekyesi: 97
pîrûze: 49, 62, 129
pilâv-ı herîse: 132
pileki tavası: 54
piliç maslûkası: 39
pinek: 78
Pipolı, Sürmeneli oğlu: 49
Pirespirim kal‘ası: 187, 188
pirinç: 100, 116, 118, 129, 139, 141, 144, 149, 152, 171, 172, 195, 200, 243
Pirinçhânı: 15, 18
Piriştine: 26
Pirlepe fethi: 26
Pisu nehri: 59
Piyâle Ağa (Tershane Kethüdâsı): 66
Piyâle Kethüdâ: 64
Piyâle Lala: 30
Pojap: 121
Pojon: 121
Polad mahallesi (Ladik): 203
polad-ı Nahçevânî: 180, 234

Polata: 47
Polata bâzârı: 2, 47, 50
Polata limanı: 47
Poli kal‘ası: 246
Polya ya‘nî Tanrı yıkdığı fethi: 26
Popoli nâhiyesi: 47
Portakal: 58
poso mazgalları: 67
Posthu: 4, 163, 165
Posuho aşîreti: 61
Pravadi: 73
Priştine: 174
Pulur karyesi: 103
putah: 78
Pül: 143
Pül-bâğ: 127
Pülbâğ dervâzesi hammâmı: 128
pürjeng sâ‘at: 222
Pürkalem hammâmı: 197
Pürpülüm kal‘ası: 2
Pürtekrek: 163
püser: 124

- R -

Raba nehri: 187
Râbi‘a-i Adeviyye: 55, 99
Râfizîler: 123
râhib: 20, 171
raht [u] bisât: 237
rahtem-i Horasân: 69
rakıta ağacı: 41
rakîk bogası: 122
Rakka: 106, 163
Rakka kal‘ası: 105
rakkâssan: 18
Ramazân Baba, eş-Şeyh Sultân: 34

Ramazân Çelebi, Ayntâblı Şerîf: 71

Ramazân Efendi, İskilîbî: 163

Ramcı nehri (Ladik): 204

Râmiş: 124

Rângûrân nâhiyesi: 135

Rapişe: 49

Rapiye: 49

râvend: 109

ravza: 209

Ravza-i Mutahhara: 32, 33

Rayçe nehri: 187

Râzî: 127

re'îsü'l-küttâb: 49, 135

Receb Ağa, Kara: 8, 68

Receb Paşa (Sadr-ı a'zam): 189

rencber re'âyâ: 108

resen-bâzlık: 229

ressâm: 12, 128

Restalis: 154

Reşîd kal'ası: 106

Reşîdiyye kal'ası: 128

Retime: 81

revâfız: 155, 158

Revân: 3, 4, 34, 82, 86, 87, 92, 95, 105, 106, 111, 113, 115, 116, 118, 121, 125, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 149, 150, 151, 152, 155, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 184, 185, 186, 188, 189, 192, 193, 199, 232, 252

revgân-ı şem': 60

Rey mahallesi: 127, 128

reybaş şerbeti: 108

reyhân: 21, 54, 89, 217

Rıbât kal'ası: 112

rıbât: 9

Rıdvân Ağa (Ferhâd Paşa Kethüdâsı): 161

Rıdvân Ağa Hânı: 97

Rıdvaniçe: 121

Rızâ Bây: 127

Rızâ sebîli: 127

Rızâ-yı Vânî: 217

Rızâeddîn Hân, Nahşivân Hânı: 119

Rîk: 127

Rîneb nahiyesi: 152

Ricâlî, Şeyh: 51

risâle: 245

Ristem: 49

Rize: 2, 179

Rodos: 23, 30, 84, 153

Rovoşa limanı: 55

Rûd kendi: 136

Rûdkât nâhiyesi: 130, 135

Rufa‘î Tekyesi: 15

ruhâm taşlar: 88

Ruhbese: 105

ruhhâmlar: 88

rukla şâlı: 226

Rûm: 8, 10, 11, 13, 16, 17, 19, 23, 26, 31, 32, 39, 43, 46, 47, 48, 55, 72, 74, 75, 80, 81, 89, 93, 94, 95, 99, 101, 104, 105, 109, 123, 126, 131, 134, 138, 142, 149, 153, 170, 172, 174, 175, 182, 185, 194, 196, 197, 199, 200, 204, 207, 209, 210, 217, 225, 227, 248

Rûm (=kal‘a-i Erzurûm): 172

Rûm (=Urum): 9, 36, 41, 46, 50, 56, 57, 76, 82, 118, 174, 206, 226

Rûmeli: 13, 16, 22, 24, 27, 28, 31, 39, 40, 43, 45, 47, 49, 63, 64, 75, 77, 78, 79, 80, 142, 194, 204, 232

Rûmî: 28, 81

rûmiler (Nakış): 44, 217

Rûmiyye: 129, 137

rummân: 53

Rus: 43, 58, 63, 72, 75, 154

Rus Hasan Paşa Câmi‘i: 140

rûz-ı aşûrâ: 129

rûz-ı hamsîn: 53

Rûznâmeci: 189

Rükâl kasabası: 154

Rükâl nehri: 151

Rükâl-i Azîm kasabası: 151

Rüstem Aka: 150

Rüstem Hân sarâyı: 127

Rüstem Paşa: 17, 89, 246

Rüstem Paşa Câmi‘i: 119

Rüstem Paşa hammâmı: 40

Rüstem Paşa, Sarı: 17, 89

Rüstem-i Sâm-akrân: 189, 192
Rüstem-i zamân: 250

- S -

Sabanca: 39, 89, 204, 246
sabbağlar: 207
sabun: 60
Sabuncıbeli: 252
Saçbağı Hasekiler: 247
Saçlı Bölükbaşı: 192
Saçlı Kürdü: 146
saçma top: 67
sadaklı asker: 64
sadâret: 87
Sa‘deddîn b. Akşemseddîn, eş-Şeyh: 244
sadef: 62
sadefkâr-ı Hind: 89
sadefkârî pîş tahtası: 53
sadefkârî rîğdânı: 53
Sâdık-ı Cân: 124
Sa‘dî Tekyesi: 15
sadranc nakşı: 159
Sadreddîn-i Konevî: 26, 33
Sadreddînzâde Efendi: 78
Sadrıa‘zam: 63, 78, 88, 189, 190, 192, 232, 246, 247, 250, 251, 254
Sadşe : 2, 57, 59, 61, 186
Safed Safî, Şeyh: 127
Safer Ağa, Çalık (Kağızmân ağalarından): 170, 172
Safî, Şeyh: 30, 127, 132, 138, 150, 163
Safîyeddîn Ebû İshâk Erdebîlî, eş-Şeyh: 35, 138
safra taşı: 50
Safyân kendi: 139
Sağake kavmi: 63
Sağdâ, Lenduhâ oğlu: 22

Sağûcî, eş-Şeyh: 133
sahâbe-i kirâm: 157
Sahansamur dağı: 148
sahtiyân: 54, 91, 206
Sâ'ibî: 127
Sa'îd Arab: 10, 84, 209, 243, 253
Sa'id Hoca Reşîdeddîn Dümbûlî (Vezîr): 134
Sa'îd, Kara (Celâlî): 95
Sa'îd, Vezîr: 136
Sa'îd-âbâd kendi: 130, 136
Sakal Tutan beli: 252
sakal harâcı: 140
Sakarya nehri: 39, 42, 75, 90, 241, 242, 245, 246
Sakız: 83, 153
saksığân lisânı: 62
Sal'ât: 154
Salâhiddîn, eş-Şeyh Kâtib: 228
Sâlih Paşa, Defterdâr: 87, 88, 172, 185, 188, 190, 192, 193, 205, 208, 232
Sâlih, Tatar: 205, 208
Salmân Hân: 202
Salmas kal'ası: 143
Salsalin başı: 201
Saltık Bây Sultân: 73, 74
Salut karyesi: 102
Sâm: 57, 58, 186, 235
Samanlı: 1, 15, 41
Samarga nâhiyesi: 182
Sametorna: 187
sammâkî: 167
samsoncubaşı: 80
Samsun: 2, 43, 45, 46, 96, 101, 205, 207
sansar: 48, 60, 183, 184, 200
santurcu: 8
sapan-ı Dâvûdî: 207
Sapanca: 2, 5
Sapha: 49
Saraclar mescidi: 98
saraf: 72

Sarây mahallesi: 97
sarây: 11, 30, 50, 95, 96, 106, 127, 151, 203, 247, 248, 249
sarây hammâmı: 52, 97, 128, 197
sarây mescidi: 44
sarây-ı a‘yân: 127
sarây-ı hâs: 62, 95, 187
sarây-ı kârbân: 127
sarây-ı sultânî: 96
Sarâyburnu: 8, 30, 38, 78, 83, 87, 154, 251
sârbân: 212
Sardilya: 153
Sarı Kadı karyesi: 192
Sarı karyesi: 234
Sarı Mehemmed Ağa Hânı: 97
Sarı Saltık Sultân: 2, 26, 72, 73, 74, 185, 227
sarı çizme: 108, 203
sarı sığın: 60
Sarıalan beli: 218, 220
Sarıalan karyesi: 233
sarıca: 180, 181, 208, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 218, 222, 228, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 251
Sarıcalar karyesi: 102
Sarıhan: 121, 252
sarık: 201
Sarıkusun: 96
Sarılar karyesi: 243
sarılık marazı: 83
Sâriyetü‘l-Cebel, Şeyh: 137
Sarmaşıklı kaya: 93, 233
Sarmaşıklıbel: 252
sarmısak pilâv: 116
sarnıç: 195
sarrâc: 190, 238
Sarrâchâne: 107, 126
Sarrâclar mescidi: 29, 96
sarraf: 234
Saruhân: 10, 27
Sasin: 163
Satır deresi: 195

satranç bâz meymûn: 30
savanlı asker: 64
Savlu karyesi: 173
savma‘a: 35
Sayda kal‘ası: 85
sâye çuka: 190
sayka gemileri: 64
sayyâd-ı mâhî: 52
Saz: 58
Sazak nâhiyesi: 90
sazan balıkları: 234
Seba‘: 58
Sebâd-âbâd karyesi: 133
sebbâbân: 123
sebîl-i hayât-ı cân: 107
sebîlhâne: 1, 16, 126
seccâde: 72, 174, 245
Sedbaşı: 14
Sefer Ağa (Sultan İbrâhîm’in Karcıbaşısı): 8
Sefer Ağa: 113
Sefer Ağa Mescidi: 97
Sefer Dede: 109
Sefer Paşa: 5, 70, 164, 165, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 199, 233, 235, 237, 239, 240
Sefer Re’îs: 70
Segâh makamı: 78, 131
Sehandakûhı: 128, 135
Sehend: 135
Sehlân: 123, 124, 128, 129, 137
Sehrâb kûhı: 128
sekbân: 34, 180, 181, 193, 208, 212, 213, 215, 216, 218, 228, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 251
Sekmar: 121
Selâhaddîn, Hoca (Pîr Merîzât Sultân tekye-nişîni): 150
Selâm Kayası Kaynağı: 15
Selâmî Reyî, eş-Şeyh: 133
Selânik: 28, 29, 174
Selâsil kal‘ası (=kal‘a-i Ankara): 223
selâtîn câmi‘leri: 242
Selçûkiyân: 10, 23, 31, 46, 95, 99, 202, 212

Selîm, Arabgîrli Pehlivân: 230

Selîm, I: 23, 29, 30, 31, 33, 47, 48, 50, 53, 54, 55, 110, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 175, 181, 194, 195, 197, 198, 199

Selîm, II: 37

Selîm, Şehzâde: 55, 194

Selîmî destâr: 31

Selmân: 119

Selmânî berber: 129

Selmânîler: 149

Selmâs dağı: 140

Selsel nâhiyesi: 182

semâ‘hâne: 197

Semağâr kal‘ası: 165

Semender Paşa: 189

Semendire: 29, 77

Semerkand seyyahları: 17

Semisat kal‘ası: 105

semmâme amber: 152

semmûr: 22, 52, 60, 67, 70, 98, 104, 139, 152, 178, 179, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 192, 203, 208, 226, 233, 237, 239, 247

Semûd kavmi: 201

Sen Martin: 121

Sen Martin atları: 188

Sen Martin kal‘ası: 187

Sendân nahiyesi: 152

Senevî mezhebi: 151

seng-i ahmer: 168, 224

seng-i sebeb-i bârân-ı rahmet: 138

seng-i yerekânî: 126

Sepetlibeli dağı: 202

Ser mahallesi hammâmı: 128, 134

Serâçûn nâhiyesi: 135

Serâmed: 170

Serân kal‘ası: 121

serâvîl kamîsları: 51

Serâvrûd: 130, 135

serbend alaca: 140

serbend tâclı: 123

serbest ze‘âmet: 172

Serdâb mahallesi: 127

Serdâr kahvesi: 18, 40

Serdâr Solak hânesi: 39

serdâr: 43, 46, 80, 81, 84, 93, 242

Serdâr-ı mükerrem: 64, 155

Serdâr-ı zafer-şi‘âr: 81

serdâr-ı mu‘azzam: 63, 65, 77, 78, 79, 80, 82, 87, 142, 149, 155, 157, 159, 167, 176, 252

serdengeçdiler: 65, 66, 80, 192

Serendil: 57

sereng: 23

serhad askerleri: 155

serîr-i Süleymân: 158

serîr-i taht-ı Süleymân: 158

Serîrü‘l-lân kal‘ası: 4, 148, 158

Serkiz mahallesi: 97

serpenâh zıreh: 112

Serrâc, Hoca: 124

serrâcân: 180

servi: 54, 183

serzûd: 124

Setgiz menzili: 136

Sevâdiye: 99

sevdâger: 36, 43

sevvâs: 211

seyâhatnâme: 58

Seydî: 186, 187, 188

Seydî Ahmed Efendizâde Alî Çelebi hânı (Ladik): 203

Seydî Ahmed Paşa: 4, 59, 111, 114, 115, 172, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 188, 189, 191, 192, 232, 236, 237

Seydî Alî, el-Mevlâ: 35, 187

Seydî Battâl Ca‘fer Gâzî, Malatıyyeli: 222

Seydî Beğ: 207

Seydî Bilâl Sultân: 45

Seydî Paşa: 178, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189

Seydîşehr fethi: 26

Seydîşehri: 27, 253

Seydim Sultân Tekyesi: 214

Seyf Alî Hân (Tebrîz hânı elçisi): 115

Seyf Kulu Hân (Revân hânlarından): 131, 141
seyf-i Muhammedî: 163
Seyfeddîn Hân kendi menzili: 141
Seyfeddîn kendi: 141
Seyfeddîn Medresesi (Ankara): 225
Seyfi Ağa: 164
Seyfi Kulu Hân Şah Tahmasb (Avşar hânlarından): 136
seyis: 235
Seykel: 58
Seylân : 3, 136, 137
Seyyid Ahmed-i Kebîr Tekyesi (Ladik): 203
Seyyid Alî, eş-Şeyh: 35
Seyyid Cân Memi, eş-Şeyh: 133
Seyyid Muhammed eş-Şehîr bi-Hacı Bektaşi'l-Horâsânî: 25
Seyyid Mûsâ-yı Mükerrem, Nişâbûrî: 25
Seyyid Şerîf: 28
Sıgla balı: 204
Sığala oğlu: 206
sığın: 31, 59, 183, 200, 234
Sığır Pazarı evliyası ziyâreti: 34
sığır: 102, 109, 114
sığır tezeği: 109, 219
sıkma çarıklı: 179
Sırça Sarây: 248
Sırf: 58
sırtlan: 200, 234
sıyâm: 7
Sıyâmî Dede: 109
Sîcân kûhı: 124
sîm: 95, 132, 173, 174, 179, 185, 211, 212
Sîmurg: 34
Sîncânân: 127
Sibet mîlânîsi: 128
Sibinvar: 121
Sidir Kapsi: 174
Sidirgi germ-âbı: 3, 118
Siğer-i Veysî: 49
sikke : 32, 53, 94, 95, 132, 138, 208

Sikkîn Sultân, eş-Şeyh Seyyid: 245
sikkîn: 53
Silâhdâr Paşa: 142
silâhdâr: 87, 142, 191, 249, 252
Silistre : 27, 64, 72, 75, 249, 252
Silivri: 249
Silivrikapu: 88
Simavnezâde Şeyh: 28
Simon: 162
Simre kazâsı: 95
Sinân Paşa köşkü: 78
Sinân Paşa, Cığalazâde: 125
sinân-ı Urbân: 200
Sinânoğlu hammâmı: 97
Sincân kûhı: 124
Sincânlı (bölükbaşı): 180
Sincar: 146, 173
Sincârân mahallesi: 134
Sincivitli kavmi: 64, 67
Sind: 169
Sind bâzargânları: 108
Sindî: 57
Sinop (=Sinap): 2, 12, 33, 43, 44, 45, 53, 70, 72, 74, 76, 77, 205, 207, 210
Sinopa, Kayser-i Rûm oğlu: 43
sipâh ağaları: 248
sipâh bâzârı: 108, 225
sipâh kethüdâsı: 176
sipâh kethüdâyeri: 48, 90, 92, 93, 95, 112, 174, 194, 197, 203, 205, 211, 213, 237, 242, 245
sipâhî: 66, 81, 155, 203, 237, 242, 248, 249, 250
Sipehsâlâr: 135, 147
Sirce: 58
Sire deresi: 47
sirebere: 211
Sirebreniçse: 174
Sirem: 77
Sirke Kazak: 184
sirke merhemi: 201
Sirkeci Tekyesi: 27

sirkes: 9

Siroz kal‘ası: 26

Sirvene kral (Bursa tekûrı): 218

Sivas: 23, 27, 77, 79, 80, 95, 96, 100, 101, 121, 142, 160, 163, 172, 192, 194, 198, 202, 203, 205, 213, 217, 230, 231, 239

sivri dîbâ: 203

sivri serenk: 108

sivri takye: 119

siyâb-ı harîr-i vâfire: 128

siyâh arpası: 243

siyâh kiraz: 53

Siyâmi: 49

siyâset meydânı: 254

Siyâvuş Ağa (Sadr-ı a‘zam telhîscisi): 172, 236

Siyâvuş Paşa: 187, 188

Siyâvuş Paşa, Çâşnigîrbaşı: 198

Siyâvuş Paşa, Kapudan: 64

sizbâl: 59, 60

Sobran Menzili: 20

Sobran mesîregâhı: 20

Sobranbaşı: 15

sofra toprağı: 42

sofrabaşı: 190

Sofular mahallesi: 97

Sofya: 49

soğan: 54

Soğanlı Beli: 172

Sokrât: 154

Sol köyü: 228

Solak Ferhâd Paşazâde: 136

Soluna Boğazı: 75

Sonisa kasabası: 4, 35, 202, 205

sorguç-ı şâhâne: 178

Soruk karyesi: 210

Sovukpınar mesîregâhı: 98

Sovuksu aşîreti: 48, 60

Söğüd dağı: 22, 252

Söğüdcük: 23

Sönbeki: 84

Su kapusu (kal‘a-i Kars): 168, 169

su değirmânı: 1, 16, 100, 108

su kullesi: 64

su sarnıcı: 95, 195, 200, 209, 210, 218, 224

subaşı: 36, 38, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 55, 88, 90, 91, 92, 95, 135, 163, 174, 197, 200, 202, 209, 218, 222, 223, 229, 242, 251

Suçalar aşîreti: 48, 59, 60

Suda kal‘ası: 81, 82

Sûdânî: 58

sûf: 226, 227, 229, 230, 242

sûk-ı sultân: 244

Sultân Ahmed Câmi‘i: 22, 84, 89

Sultân Ahmed Hân Câmi‘i (Ladik): 203

Sultân Hasan imâreti: 129

Sultân Hasan Mektebi: 126

Sultân Süleymân topları: 112

Sultân Ya‘kûb Mektebi: 126

Sultâncık: 145

Sultâniye kal‘ası: 42

Sultânzâde: 67

Suluova: 95, 96

Suluyar dağları: 70

Sunkur Bay Şemsi: 90

sunkur: 162

Sunkuroğlu Hammâ (Ankara): 225

sûr-ı hümâyûn: 84, 247

Sûrân kal‘ası: 4, 161

Sûrîd-i Köhne: 57

Suri iskelesi: 56

surre: 28, 51

Suruc kurâsı: 168

Sûs Mervân: 121

Sûsmârî, Şeyh: 123

Susuşmârvân kal‘ası: 121

Suşmâr kal‘ası: 3

Suzebolu kasabası: 75

sü‘bân: 110

Sübhân dağı: 110

Sübhân Gâzî Ağa: 70

Sübhân Hoca: 45

Sübhân kûhı: 148

Sücâhoğlu (Bölükbaşı): 180

Sücâhoğlu şerbeti: 23

Süd nehri: 68, 69

Süd suyı: 68

südlüce: 109

Sührâb: 124

Sükâri iskelesi: 56

süklün: 190

Sükûn kûhı: 116, 117

sülâle-i Sâmî: 58

Süleymân: 137, 169

Süleymân Ağa: 210

Süleymân b. Abdullah: 36, 43

Süleymân Beğ Câmi‘i: 51

Süleymân Beğ, Sadrıa‘zamzâde: 255

Süleymân Çelebi (I. Mehmed’in kardeşi): 28

Süleymân Efendi (Mevlüd’ün sahibi): 35

Süleymân Efendi Câmi‘i (kal‘a-i Kars): 168

Süleymân Efendi, Sarımsakcızâde: 35

Süleymân Hân: 17, 23, 26, 31, 40, 48, 53, 66, 76, 83, 88, 89, 90, 104, 112, 114, 115, 117, 118, 124, 136, 141, 142, 148, 149, 167, 168, 170, 171, 174, 175, 194, 197, 199, 213, 225

Süleymân Hân Bınarı: 21

Süleymân Hân Câmi‘i: 112, 169, 176

Süleymân Hân evkâfı: 84

Süleymân Hân topları: 195

Süleymân Paşa (Malatiyyeli Silâhdâr): 87

Süleymân Paşa: 88, 193, 231

Süleymân Paşa b. Orhân Gâzî: 24

Süleymân Paşa, Silâhdâr: 105

Süleymân Şâh: 101, 113

Süleymân, Galatalı Kızkapan Pehlivân: 230

Süleymân, Hazret-i: 9, 158

Süleymân, Pehlivân: 230

Süleymân, Şehzâde: 48, 86, 194, 196

Süleymân-ı Emîn: 9
Süleymâniye: 189, 251
Süleymâniye Câmi‘i: 44
sülük: 21
sümüker taşı: 169
Sünbül Ağa (Kızlar Ağası): 76
Sünbül Alî Efendi, Kara: 84
sünbül: 21, 89, 109, 217
sünbülistân: 21
Sünbüllü Baba: 26
Sünbüllü Dede ziyâreti: 34
Süncâb aynı: 114
Sünderlibaşı: 15
Sünnî: 124, 140, 141, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 160
Sürhâb (=Kızıldağ): 127, 129, 130, 133, 134, 135
Sürhâb mahallesi hammâmı: 128
Sürhserân: 142, 143
Sürmene kal‘ası: 2, 55
Sürmeneli oğlu: 49
Sürûrgâh-ı Kadı Yaylası: 20
sürücü hasekiler: 77
Süryânî: 57, 138
Süthâne: 50
Süveyş: 186
Süviş: 60

- Ş -

şa‘îr: 22, 99, 127, 128, 181
Şa‘şa‘a hânı: 243
Şâbî: 127
Şabin Karahisâr kal‘ası: 200
Şaburan: 4, 149, 150, 152, 153, 154
Şâbûrî hammâmı: 149
şâdıman: 42
Şâdırvân ahûr eşkıyâları: 249
Şâdî Sultân ziyâreti: 34
Şâfi‘î: 119, 123, 139, 140, 146, 156, 157, 158, 160
Şagaki kabîlesi: 148
Şağak kabîlesi: 2, 64

Şağake: 2
Şâh Abbâs: 125, 137, 138
Şâh Abbâs-ı Evvel Câmi‘i: 126
Şâh Bende Hân hânı: 127
Şâh Bende Hân sarâyı: 127
Şâh Cihân: 128
Şâh Cihân Kârbân-sarâyı: 127
Şâh Haydar: 139
Şâh Hudâbende: 149, 150
Şâh İsmâ‘îl: 30, 48, 118, 137, 138, 140, 148, 155, 159, 163, 169, 170, 194, 197
Şâh İsmâ‘îl Câmi‘i: 126, 128
Şâh İsmâ‘îl hayrâtı: 150
Şâh İsmâ‘îl kârbânsarâyı: 127
Şâh İsmâ‘îl sebîli: 126
Şâh Kend: 127
Şâh kûhu: 145
Şâh Safî: 119, 129, 135, 140, 149
Şâh Şapur (Uzun Hasan ammîsi): 113
Şâh Tahmasb: 136, 148, 149
Şâh Ya‘kûb: 128, 129
Şâhbend: 137
şâhbender: 48
şâhçöreği: 158
Şâhgediği: 114
şâhî top: 64, 69, 79, 104, 113, 136, 142, 179, 218, 224
Şâhîn Ağa karyesi: 205
Şâhidî hazretleri: 211
şahin: 75, 130
Şâhin kirmân: 121
Şâhnâme-i Firdevs-i Tûsî: 18
Şahne karyesi: 101
Şahne köyü: 101
Şâhrûh b. Timur Hân: 116, 122
şahseven: 146, 151
Şâhseven Şefî‘ Hân: 155
şâhtere: 109
Şâhverdi Aka: 150
şakâyık: 109, 217

şal: 92

şal kebe: 108

Şalumkuvar: 121

şalvar: 52

Şâm: 5, 7, 24, 38, 53, 58, 77, 78, 80, 121, 126, 128, 134, 142, 148, 155, 157, 162, 163, 182, 190, 191, 195, 231, 237, 240, 243, 249, 251, 252, 254, 255

Şâm-ı Gazan-ı Muhammed Şâh: 123, 124, 125, 128, 134, 139

Şam-Trablus: 58, 188

Şamâkî (=Şemahı): 3, 125, 141, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158

Şamhâl Sultân Mahmûd (Dağıstân pâdişâhı): 64, 157

Şâmî, Şeyh: 171, 217, 218

Şamlar Mahallesi: 96, 97

Şâmler Tekyesi: 97

şammâme amber: 152

Şana fındığı: 55

Şâne kasabası: 2

şarâb-ı âb-ı şülle: 129

şarâb-ı gülnâr: 129

şarâb-ı koknâr: 129

şarâb-ı nâb: 122

şarâb-ı nâr: 129

şarâb-ı sehlân: 129

şarâb-ı şinâb: 129

Şarâbhane kendi: 171

Şarâbhâne menzili: 141

şarkî: 209

Şatan kal‘ası: 4, 164

Şâtırköyü: 43

Şattu’l-arab: 105

Şavşâd: 4, 57, 145, 148, 161, 162, 163, 164, 165, 183

Şavşâdistân: 4, 158, 159, 161, 165

Şâyi‘: 145

şayka: 46, 63, 70, 78, 79, 81, 151, 177

şeb: 199, 200, 201

Şeb-i Süleymânî: 4

Şebenek gazâsı: 2

Şebeşuyvar: 121

Şebeşvar: 121

Şebin: 102, 202
Şebin kal‘ası: 229
Şebin Karahisâr: 4, 56, 101, 102, 115, 178, 181, 194, 195, 199, 201, 202
Şeddâd: 235
Şeffâk: 167
Şefî‘i Efendi: 20
şeftâlû: 109, 160, 176
Şeğat: 189
Şeh Gâzî Beğ: 236, 238
Şehâbeddîn Sühreverdî, Şeyh: 244
Şehâbeddîn-i Sîvasî, eş-Şeyh: 28
Şehîd Alî Şengâh hammâmı (kal‘a-i Bâyburd): 174
Şehîd Kapusu (kal‘a-i Kemah): 195
Şehîd Osmân Gâzî Baba ziyâreti: 175
Şehîdler kullesi: 195
Şehinşâh b. Bâyezîd-i Velî, Şehzâde: 29
şehir kadısı: 213, 239
şehir muhtesibi: 209
şehir nâ’ibi: 197, 203, 205, 209, 213, 224
şehir subaşısı: 48, 176, 213, 223
Şehkadı Paşa, Şehsüvâroğlu: 236
Şehland: 131
Şehr kazâsı: 194
şehr havâleliği: 236
Şehrâb Aka: 150
Şehre Küsdü mahallesi (Ladik): 203
şehrengîz: 3, 22
Şehrezûl: 115, 121, 136
şehribân narı: 122
Şehriyâr: 110, 187
Şehriyâr Hâtûn: 34
Şehsüvâr Paşa: 218
Şehsüvâr Paşa sarâyı (Kal‘acik): 218
Şehzâde Câmi‘i: 149, 251
şehzâde: 1, 29, 30, 31, 86, 87, 98, 99
Şehzâdebaşı: 248
Şeker Ana mescidi: 44
Şeker Kaynağı: 15

Şekerpâre Bula: 247, 248, 249
Şekesvar: 121
Şekî kal‘ası: 3, 145, 146, 158
Şekî şehri: 146
şekl-i mühr-i Süleymânî: 201
şem‘-i asel: 59, 152
şem‘-i revgan: 152
şem‘adânlar: 102
şem‘ahâne: 48, 50, 52
şem‘dân: 234
şem‘iyye: 51
Şem‘ûn-ı Safâ (hazret-i İsâ havâriyyûnı): 170
Şemhâl Şâh (Dağıstân pâdişâhı): 154
şemle: 92
şemmâme amber: 247
Şems, Mevlânâ: 32
Şems-i Tebrîzî: 26, 126, 140, 244
Şemseddîn: 244
Şemseddîn Muhammed b. Alî, eş-Şeyh: 32
Şemseddîn-i Sebhâsî: 133
Şemseddîn-i Simâvî, Kara: 28
Şemseddînzâde: 244
Şemsî Paşazâde Ahmed Paşa Sarâyı: 96
Şemsi Paşa: 90
Şemsi Paşa hammâmı: 90
Şemsi Paşa oğulları: 90
Şemsi Paşa sarâyı: 90
Şena: 177
Şengelbây Câmi‘i (kal‘a-i Bâyburd): 174
Şeref Hân: 146
Şerefnâme: 159, 161
Şerefyâr kahvesi: 18
Şerîf Çelebî, meddâh: 18
Şeşdıraht menzili: 150
Şey Şâmî: 233
Şeyh mescidi: 44
Şeyh Safî: 137
Şeyh Safî Mektebi: 126

Şeyh Sinân karyesi: 199
Şeyh Şâmî Sultân karyesi: 217
Şeyh Şâmî Tekyesi: 218
Şeyh ve Bekrî: 33
Şeyh-i Ekber: 205
Şeyh-i Ekber Tekyesi (Köprü): 209
şeyhü'l-kurrâ: 51
Şeyhülislâm: 43, 48, 77, 78, 84, 93, 95, 137, 174, 176, 197, 200, 203, 205, 209, 213, 224, 242, 248
Şeyhzâde Efendi: 40, 247
Şeytân kal'ası: 164
Şeytân Murâd: 26
Şıydak Nogay: 64, 67
şîb u zerbâf kalemkârî çit câme: 124
şîr-hurma: 117, 171
Şîrân karyesi: 102
şîre-i engûr: 9, 53
Şîrîn: 98, 99
Şîrînli kavmi: 64, 67
Şi'î: 118, 122, 123, 125, 127
Şibevar: 121
Şibr-i zâlîm: 129
Şiçevar: 121
Şile kasabası: 1, 42
şilharcı: 59, 60
şille pilâv: 116
Şindir kal'ası (=Köprü kal'ası): 209
Şinikçı Ahmed Ağa karyesi: 241
Şirek (kılıccı): 108
Şirvân: 3, 15, 23, 57, 99, 121, 125, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 157, 160, 163
Şis Baba Sultân: 93
şitiye: 78
Şorakil: 3, 141, 143, 170
Şorakir: 171
Şorân kal'ası: 159, 160
şöhre-i şehr-i Mısır: 186
şuğl-ı bennâyî: 126
Şûh Cân: 127
Şûrker, hakîm: 171

Şuşik kal‘ası: 3, 111, 113, 114, 115, 116, 167, 185, 186, 188, 189
Şücâ‘ (Harputlı Pehlivân): 230
Şücâ‘, Şeyh: 133
şühedâ-yı Ervâm: 144
şükûfe: 12
Şükür Hân, Şeyh: 133
şürefâ-yı Mekke: 32
Şürim karyesi: 194, 196
Şütürbân mahallesi hammâmı: 128
şütürler cengi: 129

- T -

Ta‘bîrnâme (eş-Şeyh Kâtib Salâhiddîn’in kitabı): 228
ta‘lîmhânecibaşı: 189
Tabahâne: 16, 44, 49, 100
Taban Ahmed Ağa Çiftliği: 102
tabanca: 220
Tabbağ bekârları: 210
tabbâğlar: 35, 206
Taberistân: 121
Tâbeserân şehri: 151, 157
Tâbhâne-i Çöplüce: 97
tâbhâneler: 1, 15
tabl: 72, 151, 253, 255
tabl u kudûm: 234
tablalı: 183, 234
tablbâzlar: 130, 151
Tâbrîz (=Tebrîz): 124
Tâbserân kal‘ası: 157
tâc harâcı: 162
tâc-ı Acem: 127
tâc-ı Âl-i Osmân: 31
tâc-ı bozdoğanî: 207
Tâceddîn, Şeyh: 34, 35

Tâceddîn-i Münşî hammâmı: 116
Taftazânî: 123
Tahılbâzârı Câmi‘i (Çorum): 213
tahîn: 23
Tahir Baybars Câmi‘i: 125
Tahmasb: 148
Tahmasb Şâh: 144, 149
Tahmûre Hân (Acem Hânlarından): 114
taht-ı Süleymânî: 9
taht-ı Şavşâd: 160
tahta kılıç: 72
tahta semmûr-ı bî-nûr kürk: 247
Tahta’l-kal‘a bâzârı: 16, 225
tâk-i kisrâ: 125, 128, 137, 147, 162, 171
Takaku Çerkezi: 59, 64, 148
Takaku kabilesi: 148
Takî Alî Hân, Revân Hânı: 128, 150, 152, 171
Takî Hân (Nahşıvân Hânı elçisi): 115
Takî Hân Mektebi: 126
Takî, eş-Şeyh: 133
Takuk: 105
Talaş kendi: 170
talî‘a-i asker: 181, 192, 198, 238
Talyan lisânı: 58
Taman: 57, 60, 63, 64, 67, 75, 121, 148
tamga emîni: 242
tamga-yı sultânî: 211
tanbûra: 209
tanbûrcu: 8
Tarab-efsûn: bk Trabzon
Tarab-efzûn: bk Trabzon
Tarab-zen: bk Trabzon
Tarablus: 77
Tarablus-şâm: 121
Tarabluslu kadırga: 79
Tarabozan: bk Trabzon
Tarabozun: bk Trabzon
Tarabuzan: bk Trabzon

Tarabuzun: bk Trabzon
tarak: 245
Taraklı kal‘ası: 5, 24, 245
Taraklı şehri: 245
Tarhu şehri: 151
Târîh-i Şerefnâme: 162
Târîh-i Tuhfe: 9, 155, 223
Tarîkat-ı Muhammediyye (Kitap): 225
tarra: 130, 179
Taş Câmi‘i (kal‘a-i Kars): 168
Taş kal‘a (Köprü): 209
Taşak ovası: 27
Taşak sahrâsı: 27
Taşköprüzâde Medresesi (Ankara): 225
taşra ağaları: 218, 238
Tatar: 2, 11, 26, 27, 34, 48, 57, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 104, 121, 153, 155, 156, 180, 187, 194, 208, 211, 223, 234
Tataristân: 121, 183, 204, 231
Tatus (Gümrük emîni, Ermeni): 193
tavâşî Arablar: 246
tavîl şâhîler: 114
Tavşanlı adası: 41
tavuk böreği: 128, 174
tâvûsî maye devesiyle: 171
tâvûsî şütür: 152
Tavustan: 64
Tay (Keysû‘nun oğlu): 58
Tay: 58
Tay Boğa mescidi: 44
Tay kabîlesi: 58
Tayan Ahmed Ağa Çiftliği: 199
taylakçılar: 203
taylaklar: 102
taylasân-ı Muhammedî: 184
Taysı Şâh: 157
Tayyâr Mehemmed Paşa kasrı (Erzurûm): 106
Tayyâr Mustafâ Paşa, Gâzî (Ladik): 205
teberdârân: 69, 81, 249
Teberrâ‘î: 118, 123

Tebrîz: 3, 14, 34, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 115, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 149, 151, 153, 167, 244

Tefne: 245

Tefsîr-i Cerîrî: 28

Teftezânî: 24, 186

Tegrek kal‘ası: 182

tekâlîf-i örfiyye: 80, 162, 211, 243

tekâlîf-i yasavul: 148

tekâlif-i örfiyye-i şâkka: 173

Teke: 27, 30, 160

Teke Bây vilâyeti: 121

Tekeli Paşa: 2

Tekeli Paşa kasrı (Erzurûm): 106

Tekfur Sarâyı hammâmı (Tarab-efzûn): 52

Tekfur Sarâyı mahallesi: 51

Tekfur Yanvan: 58

Tekhıs kal‘ası: 4

Tekirdağı hısârı: 24

Tekletî kendi: 170

Tekmân: 104, 178, 181

tekur kral: 41

Tekye Câmi‘i (Ladik): 203

Tekye karyesi: 101

Tekye mahallesi (Ladik): 203

Tekye meydânı (Üsküdâr): 251

tekye: 20, 91, 150, 197

Tekye-i dervîşân: 2, 97, 107, 213

Tekye-i Kum Baba menzili: 234

tekyegâh: 1, 14, 15, 126, 234

telâtîn kîseli kaşıklık: 220

Telhîsci: 172

telhîsci: 172, 236

Telli Haseki: 247

Telvîh (Kitâp): 33

temâşâgâh-ı Okmeydânı: 20

Temâşâlık burnu: 79

Temennâ mahallesi: 97

Temennâ Mescidi: 96

Temerrüd (ad): 162
Tenikke hânı: 203
tennûr: 109
tennûr kebâbı: 108
tennûr kirdesi: 22
tennûre: 103
terc zağarlar: 130
Tercân: 3, 47, 101, 103, 126, 173, 178, 199
Tercân sahrâsı: 197
Tercânlı Alî Ağa köyü: 103
Tercil: 105
tere: 109
Terekeme: 127, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 169
tereyağı: 174
Terkozk kasabası: 75
Termenis: 144
Termiş kal‘ası: 79
Tershâne: 44, 64, 77, 246
Tershâne-i âmire: 40, 77, 78
Terziler esvâkı: 18
terziler: 108
Tesuy: 3, 122, 204, 243
Tevârîh-i Acem: 9
Tevârîh-i Âl-i Osmân: 163
Tevârîh-i Arab: 9, 223
Tevârîh-i Dağıstân: 158
Tevârîh-i Efrenc: 9
Tevârîh-i Hâkân-ı Çin: 9
Tevârîh-i Heccâm: 9
Tevârîh-i Hind: 9
Tevârîh-i Latin: 9
Tevârîh-i Rûm: 9
Tevârîh-i Süleymânnâme: 9
Tevârih-i Ayn-ı Âlî: 25
Tevârih-i Yunâniyân: 9, 39
tezkireci: 32, 185, 232
tılsım-ı Şemsûn: 171
Tırabozon: bk Trabzon

Tırapulus kalyonları: 78

Tırhala kal‘ası: 29

Tîh sahrâsı: 138

Tîlfirâk kendi menzili: 141

Tîmur Hân: 118

Tîse nehri: 148

Tiflîs: 3, 4, 125, 144, 148, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 199

Tiflîs ziyâretgâhı: 161

tiftik keçisi: 165, 226, 242

Tikhiz kal‘ası: 176

Tikmânbeli: 102

Tikrit: 105

tilki: 45, 60, 183, 200, 234

timar: 39, 48, 55, 56, 64, 66, 77, 80, 82, 95, 101, 104, 111, 112, 113, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 176, 178, 180, 197, 199, 200, 210, 213, 223

timarhâne: 97, 187

Timur: 10, 27, 28, 31, 32, 33, 47, 62, 95, 99, 128, 141, 163, 167, 171, 194, 196, 238

Timurî: 238

Timurlenk: 69, 206

Timurlenk cezîresi: 64

Timurtaş Paşa: 203

Tin nehri: 64, 65, 68, 69, 75

Tire: 160, 174

Tirelioğlu şerbeti: 23

Tirevîler: 174

tirfil: 110

tirfil yoncası: 111

Todori kal‘ası: 78, 79

Tohtamış Hân: 62

Tokat: 5, 26, 45, 96, 101, 115, 198, 209, 213, 214, 230, 233, 239

Tokmak Hân (Elçi): 142, 143, 189

Tokmak Hân Câmi‘i (Şaburan): 154

Tokmak Hân sarâyı: 141

Tokmak Haseki: 193

tola: 130

Tomanis: 3, 125, 155, 163

Tomris Hân: 142, 156, 158, 179, 181, 182, 184

Ton: 65

Ton Kazağı: 63

tonbâz: 64

Toniti: 49

top: 64, 65, 66, 69, 79, 80, 81, 95, 104, 105, 106, 107, 112, 114, 116, 134, 136, 142, 143, 155, 156, 160, 173, 176

topcu: 64, 69, 77, 81, 82, 155, 160, 163, 224

Tophâne: 251

Tophâne Abazaları: 59, 60

Tophâne kârhânesi: 107

Tophâne somunu: 22

Toprak kal‘ası: 142

topuz: 179

Topyeri: 1

Torbalı Gönlik (=Türbeli Gönlik): 243, 244

Tortum: 4, 104, 109, 165, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 188, 189

Tortum sancağı: 188

Tosya: 2, 45, 91, 93, 210

toy: 234

toykun bâzlar: 162

Tozanlı dağları: 96

Tozanlı nehri: 96, 98

Trabulus gemileri: 81

Trabzon: 1, 2, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 70, 75, 77, 80, 96, 101, 155, 162, 163, 164, 173, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 194, 197, 199, 209, 220

tuç top: 195

Tufadâr nehri: 42

tûfân: 57

tuğ: 73, 233, 235, 236, 253

tûğ: 88, 142, 239, 241, 255

tuğrâ-yı garrâ: 87, 163, 172

tuğulka: 112

Tuhfe: 57

Tuhfe-i Tevârîh: 171

Tulça kal‘ası: 75

Tuna: 28, 57, 68, 75, 148, 152, 223

Tunus: 77, 78, 79, 81

Tûrân kavmi: 154

Tûrân şâhları: 138

turfe lisân: 54

Turhal: 214, 231, 233
Turhal kasabası: 96
Turla nehri: 68, 75, 148
turna: 234
turna balığı: 53, 89, 205
Turnaçayırı: 136
turnalar: 105
turrâc: 190
Tursun Fakîh, eş-Şeyh: 10, 23
turşu: 94
turunc: 12, 53, 54
Tut: 58
Tut âlûsı: 140
tûtyâ: 21
tuz: 56, 60, 152, 195
tuz emîni: 40
Tuzla emîni: 194
tuzla: 40, 169, 194
Tuzla-kirmân: 69
tuzluk kîsesi: 220
tüccâr: 8, 22, 36, 43, 60, 76, 90
tüccâr hânları: 40
tüccâr-ı berr u bihâr: 52
tüfenk: 48, 60, 66, 92, 104, 114, 179, 220, 222, 228
Tükmân: 237
tülüngi asker: 136
Tümek kal‘ası: 160
türbe-i âlî: 244
Türbedâr Hâtûn Baba Menâkıbı: 110
Türbeli Gönlik: 5, 243, 244, 245
Türk: 2, 27, 57, 67, 76, 81, 91, 93, 99, 100, 108, 122, 151, 153, 156, 237, 242
Türk lisânı: 19, 41, 57, 209
Türkçe: 188
Türkistân: 25, 90, 93, 98, 140, 163, 195, 203, 204, 210, 213, 245
Türkmân: 57, 108, 136, 144, 169, 174, 207, 214, 217, 234, 252, 255
Türkmân (=kal‘a-i Erdoğan): 210
Türkmân hançeri: 200
Türkmenistân: 194

- U -

Ubur dağı: 57
Ûcân : 3, 124, 136, 143
uçkun firkateleri: 79
Udvar: 121
Uğraşderesi: 194
Uğrun kapu (Erzurûm): 44, 49, 106, 112
Uğvar: 121
uhlamur: 245
Ukayl Tekyesi: 126
Ukaylî: 129
Ukkâşe Tekyesi (Merzifon): 206
ulaklar: 243
Ulama Paşa: 148, 173
Ulama Paşa hammâmı (Çorum): 213
Ulama Paşa, Süleymân Hân vüzerâlarından: 148
Ulğar yaylası: 169
Ulu Beğ (Kastamonı hâkimi): 43
Ulu Câmi‘ (Erzurûm): 106
Ulu Câmi‘: 11, 14, 15, 18, 21, 26, 32, 44, 126, 168, 169
Ulu Nogay kavmi: 64, 67
ulûfe: 190, 249
Ulvân Çelebi b. Âşık Paşa, Şeyh (Çorum): 214
Ummân: 17, 58, 59
Umudum karyesi: 108, 109, 166, 184
Umudum Sultân karyesi: 172
Umur Hân.: 46
Unkapanı: 27, 42, 77, 246, 247
Unkuru (=Ankara): 223
urbân: 58, 187, 188
Urban-ı Keys: 59
Urbân-ı Tay: 59
Urdubâr kal‘ası: 158

urdubâri (armut türü): 118

Urfa: 178, 185

Urfa mancılığı: 36

Urum: 9, 36, 41, 46, 50, 56, 57, 76, 82, 118, 174, 206, 226

Urus: 45, 85, 180, 181

Urusçuk: 27, 28

Urümbet Nogay: 64, 67

Uskumru çayırı: 75

uskumru balığı: 53

Usuf: 49

Uşkurta (bölükbaşı): 180

Uşşâk makamı: 197

uştuka balığı: 68

Uyvar kal‘ası: 187

Uzun çârsû: 18, 225

Uzun Hasan: 46, 47, 50, 101, 103, 106, 111, 116, 126, 140, 163, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 182, 194, 196, 197, 199, 202

Uzun Hasan Câmi‘i: 126, 154

Uzun Hasan Şâh Câmi‘i (Şaburan): 154

Uzun Hasan-ı Ekrâd câmi‘i (Mısır): 154

- Ü -

üç tuğlu: 39, 48, 168, 223, 235

Üçdîvân nâhiyesi: 91

Üçkilise: 3, 4, 116, 117, 170

Üftâde Efendi Câmi‘i: 14

Üftâde Efendi, Bursavî: 35

Üftâdî Efendi Tekyesi: 14

Ümeyye b. Ömer b. Ümeyye: 133

Ümmihân: 49

Ünâs-ı Şirvân ziyâretgâhı: 150

Ünsî-i sânî: 231

Ünye: 2, 46

Ürdnik nâhiyesi: 130

Üsâme b. Şerîk (ashâb-ı Resûlullah'dan, sipehsâlâr): 133

Üskûbî kasabası: 2, 90

Üsküdar: 5, 38, 39, 40, 41, 87, 88, 96, 101, 142, 154, 188, 191, 192, 194, 198, 231, 232, 237, 246, 247, 250, 251, 252, 254, 255

Üsküdâr sahrâsı: 252

üsküfler: 104

Üsküp: 27, 174

Üstolni-Belgrâd: 187

Üsüviş: 60

üzüm: 9, 94, 98, 109, 207, 223, 243, 245

- V -

Va'ız Efendi Câmi'i (kal'a-i Kars): 168

Vaç kal'ası: 223

Vahdetnâme (Kitap): 245

Vâhidî, Seyyid: 127

Vâle kal'ası: 4, 165

Vâlide Sultân: 198

vâlide: 30

Vân: 34, 101, 110, 113, 114, 115, 116, 121, 122, 125, 137, 143, 149, 159, 168, 172, 194, 199, 201, 223, 229

Vânî: 248

Vânî Efendi (müfessir ve muhaddis): 107

Varîşân: 168

Varna: 26, 48, 75, 76, 232

Varvar Alî Paşa: 233, 236, 238, 239, 240

Varvar dîvân efendisi: 241

Varvar kethüdâsı: 238

Varvar ordusu: 238, 239

vasatü'l-hâli bogasi: 98

Vâsi' Alîsi, el-Mevlâ Alî b. Sâlih: 35

vaşak: 200

vaşak postları: 116

Vaşerd kal'ası: 4, 176

Vat nâhiyesi: 162

Vaypiğa aşîreti: 61

vebâ: 222

vekîlharc ağa: 190, 214
Veled Efendi: 244
Velî Ağa (Deli Hüseyin Paşa'nın kethüdâsı): 63
Velî Ağa (Kilârcı): 115, 116
Velî Beğ: 181
Velî Hân, Şehzâde: 31
Velî, Cıvık (Gemici): 8
Velî, Kara (Haramî): 221
Velî, Solak (bölükbaşı): 180
Veli Ağa ze'âmeti: 202
Veli Peşe: 49
Veliyyüddînzâde Ahmed Paşa Medresesi: 14
Velyân kendi: 134
Velyân kûhı: 134
Venedik: 2, 58, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 115, 123, 251
Verây: 95, 96
Verdiçûk: 127
vere: 79, 81
Verîşân: 172
Vesâyâ-yı Kudsiyye (Kitâb): 208
Veşle Çayı kendi: 139
Veys Çelebi (Diyârbekirli Yahyâ şâkirdi hânende): 109
Vidin: 27
vişnâb: 122
Vodine: 27
Voliden: 177
Vona Etrâki: 46
Vona kal'ası: 2, 46
voyvodalık: 9, 42, 45, 46, 63, 93
vükelâ: 67, 84, 198, 247, 248
vüzerâ: 67, 78, 82, 84, 180, 188, 198, 203, 236, 237, 247, 248

- Y -

Ya'kûb Ağa karyesi: 202
Ya'kûb Mirza, Kılıç Arslan oğlu: 212
Ya'kûb Paşa zâviyesi: 29, 99

Ya‘kûb Şâh bâğı: 129
Ya‘kûb Şâh, Germiyânoğlu: 223, 242
Ya‘kûbî: 57, 58
yaban gûsfendi: 200
yaban kedisi: 183
yaban koyunui: 200
yaban üzümü,: 45
Yabanova kazâsı: 222
Yabanova subaşılığı: 224
yabrûhu’s-sanem: 109
Yâfes: 23, 57, 58
Yağ Kapanı Hânı: 15
yağlı çörek: 108
Yağlıca nâhiyesi: 90
yağmurca: 234
Yahni dağı: 170
yahnici: 190
Yahşi mahallesi (Ladik): 203
Yahûdî: 11, 39, 48, 50, 54, 55, 57, 58, 106, 118, 131, 162, 174, 226, 244
Yahyâ Efendi: 53
Yahyâ, Diyârbekirli: 109
Yaka Türkmânları: 153
yâkût: 62
Yâkût-ı Müsta‘sımî: 33, 89, 126, 245
Yalak-âbâd kal‘ası: 10
Yalakâbâd kal‘ası: 24
yalan şâhîd: 133
yaldızlı top: 54
Yalı hammâmı: 44
Yalıda Mustafâ Efendi mescidi: 44
Yalova: 41
Yalova ılıcaları: 1, 39
Yalova kasabası: 251
Yalvaçhisâr fethi: 26
Yamalı (bölükbaşı): 180
Yanbolu: 24, 27
yancıklı: 234
Yanık kal‘ası: 187

Yanko b. Madyan: 9, 36, 41, 75
Yanvan kral: 75
Yanvan Târîhi: 9, 41
Yanya kal‘ası: 29
yapışma huddâm: 243
Yâr Alî kendi: 138
Yâr Alî sebîli: 127
Yâr kirmân: 121
yara taşı: 169
Yarımca mahallesi (Ladik): 203
Yârkulu: 124
yarlığ-ı belîğler: 48, 172
Yarmeni (Yar-ı meni): bk. Ermeni
yasakcı kolluğu: 36
yasavul: 125, 135, 139, 143, 155
Yâsîn-i şerîf: 33, 34, 36, 199, 207
Yâvedûd Sultân, eş-Şeyh: 205
Yâverî: 127
Yavısa iskelesi: 56
yay: 59, 60, 66
Yayla Kapusu: 143, 144
yayla fasılları: 207
Yaylacık karyesi: 116
Yaylak mescidi: 55
Yazloviçe: 121
Ye’cûc: 20, 62, 125, 154
Yedi Kilise: 167
yedi minâreli câmi‘ler: 116
yedi rûzgâr: 8
Yedikenise: 170
Yedikulle: 86
yedişerleme: 71
Yeganoğlu küffârları: 187
yelek: 52
yelken: 78, 79
yelken keştî: 64
Yelkenkaya burnu: 38
Yemen: 30, 58

Yemenî: 62, 129

Yemiş bâzârcıları çârsûsu: 18

Yemiş İskelesi: 38

Yeni Câmi‘: 44, 50, 51, 203, 248, 250

Yeni Câmi‘ Mektebi: 51

Yeni Cum‘a kapusu: 49

Yeni Cum‘a mahallesi (Tarab-efzûn): 52

Yeni hammâm (Ladik): 203

Yeni Kaplıca: 17

Yeni nehri: 122

Yenibâğçe: 194

Yenicekapu: 44

yeniçeri: 8, 41, 46, 49, 56, 64, 66, 69, 77, 80, 81, 82, 104, 107, 142, 155, 159, 160, 163, 172, 189, 192, 237, 248, 249, 250

yeniçeri ağası: 39, 63, 64, 69, 87, 104, 135, 159, 168, 190, 192, 248

yeniçeri çavuşu: 48, 224, 250

yeniçeri çorbacısı: 192

yeniçeri oturakları: 39, 75

yeniçeri serdârı: 39, 41, 42, 43, 45, 46, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 112, 174, 176, 194, 197, 200, 203, 205, 209, 211, 218, 224, 242, 243, 245

Yeniköy: 42

Yenimahalle mescidi: 44

Yenişehr kal‘ası: 29

Yenişehri (Bursa): 26, 29

Yergögi: 27

yernebas: 109

Yesev şehri: 72

Yesrib: 58

Yeşil Câmi‘: 13

Yeşil İmâret: 13, 15, 28

Yeşil Türbe: 45

yeşil alaca kürk: 254

yeşilbaş: 234

yeşim Hıtâyî: 49

yetken avşarı tazılar: 130

yevm-i Âşûr: 129

Yezdân Aka: 127

Yezdân Alî: 124

Yezdânbaş (ser sevdâgerân): 193

Yezdcird Şâh: 147, 148, 155, 160

Yezden-şîr, Hoca: 131, 150

Yezîd b. Abdülmelik: 155, 157

Yezîd, Halîfe: 157

Yezîdî ekrâdı: 136

yılan: 54, 80

Yıldırak Tav: 20

Yıldırım Bâyezîd Hân: 1, 12, 15, 16, 23, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 41, 43, 45, 93, 95, 99, 163, 196, 203, 205, 209, 210, 211, 213, 218, 228, 234, 238

Yıldırım Bâyezîd Hân Câmi‘i: 13, 35, 95

Yıldırım Bâyezîd Hân, imâreti: 15

Yıldırım hammâmı: 16

Yıldırım Hâniyye Medresesi: 14

yıldız rîhı: 8

yıldız rûzgârı: 148

yigirmi iki ocak: 249

Yirvan (Boğdan Kralı): 74

Yivançe: 74

Yoğurd Hânı: 15

Yoğurdcu Baba: 34, 64, 65

Yorambay: 68

Yorguç Paşa: 97

Yorguç Paşa hammâmı: 97

Yorguç Paşa hânı: 97

Yorguç Paşa imâreti: 97

Yorguç Sarâyı: 96

Yoroz kal‘ası: 2, 47

Yorozburnu kal‘ası: 2, 47

Yovana: 176, 182, 184

Yozgad Baba Tekyesi: 91

Yukaru Bâzâr: 44

Yukaru Bâzâr Mescidi: 97

Yukaru Meydân Mescidi: 97

Yukarulu aşîreti: 48

Yunan : 10, 22, 39, 47, 58, 121, 243

Yûsuf , Hazret-i: 87

Yûsuf Ağa, Deli: 97

Yûsuf Ağa, Hacı: 208, 209, 210

Yûsuf Bâlî b. Yegân, Mevlânâ: 33
Yûsuf Paşa: 78, 79, 80, 83, 87, 141, 143, 157, 248
Yûsuf Paşa, Cağalazâde: 141, 142
Yûsuf Paşa, Fâtih-i Hanya: 2
Yûsuf Paşa, Gâzî: 83
Yûsuf Paşa, Musâhib: 78
Yûsuf Paşa-yı Hırvâdî: 82
Yûsuf Şâh, Kara: 104, 163, 171, 196
Yûsuf Şâh, Karakoyunlu Kara: 163, 167
Yûsuf [u] Züleyhâ (Kitap): 244, 245
Yûsuf-ı Haccâc: 214
Yüksek Kilisecik: 202
Yüres mahallesi (kal‘a-i Bâyburd): 174
Yürük tâyifesi: 21
yüzbaşı: 48, 95, 112, 163

- Z -

za‘afrân: 152
Za‘afrânborlu: 152, 247
Za‘ğâ‘ Urbânı: 187
Zadra: 249
Zağanos : 50, 54, 55
Zağanos: 50, 75
Zağapa Deresi: 3, 102, 199
zağarcıbaşı: 80, 142
Zağpa deresi: 222
Zâhîd Efendi Câmi‘i (kal‘a-i Bâyburd): 174
zahîre: 64, 66, 198, 241
Zahîreddîn-i Fâryâbî: 133
Zâhid Câmi‘i (kal‘a-i Bâyburd): 174
Zahile: 49
Zâhireddîn, Sultân: 196, 197, 199
Zahor ülkesi: 158
Zaklise: 79

Zâl Paşa hammâmı: 119

Zâl-ı bî-amân: 250

Zâl-ı Köstehem: 186

Zâlim Ahmed kal‘ası: 115

Zânâ kabîlesi: 148

Zanılsa: 153

Zapçe iskelesi: 56

Zaposho (Mikril Beği): 181

Zâr nehri: 105

zârbûne gemisi: 175

Zârçayırı: 181

Zarşâd: 168, 170

Zârşed kal‘ası: 4, 170

zâteri: 110

zâviye: 36, 134

ze‘âmet: 39, 43, 46, 47, 48, 56, 66, 77, 80, 82, 90, 92, 95, 101, 102, 104, 113, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 193, 196, 199, 202, 209, 213, 241

zeberced: 62

Zeberha: 59

Zebhûs: 186

zehâ’ir: 181

zeheb-i hâlis mutallâ şem‘dânlar: 33

zeheb-i kibrît: 79

Zehebî: 33

zekât: 7

Zekeriyyâ-yı belâ: 211

Zekeriyyâ-yı Halvetî, Şeyh: 29, 98

Zekim kal‘ası: 4, 159

zekim ipeği: 144

zelzele-i azîm: 124

zemîn-i Revân: 141

Zemînî: 118

Zenân: 152

zenberekçibaşı: 56, 80

zenbûrî: 51

Zencî: 58

zencîrbâf: 139

Zengi nehri: 3, 113, 117, 118, 122, 141, 142, 143, 144, 145, 169, 171, 232

Zennûse kendi: 122
zer-gerân: 53
zer-nişâncılık: 53
zerbâf: 139, 252
Zerçü dervâzesi hammâmı: 128
zerdâlu-yi hulvîn: 128
zerdâlü: 109, 122, 198
zerdava: 45, 48, 56, 59, 60, 158, 182, 184, 200
zerde: 89, 243
zerdûz harîr: 33, 179
zerdûz hil‘at: 178
zerdûz makramalar: 190
zerger: 53, 128
zerrîn: 109
Zerrinoğlu: 187
Zevâlîzen: 131
Zevce-i Şâh Cihân Medresesi: 126
zeyl-i Bakü: 151
Zeyn Hân kal‘ası: 172
Zeyn-i Alî b. Hazret-i Alî: 134
Zeyne’l-‘âbidîn, İmâm: 25
Zeyneb Ağam Tekyesi: 126
Zeyneddîn Hâfî, Şeyh: 34, 35, 208
Zeyneddîn-i Hâfî Medresesi: 14
Zeynhân: 4
Zeynî Efendi (Câmi‘-i Kebîr İmâmı): 111
Zeynîler: 33, 34, 35, 244
Zeynîler Mescidi: 14
Zeynîler Tekyesi: 14
Zeynîler Zâviyesi: 33
Zeynüddin , Hazret-i: 35
Zeytûn kasabası: 5, 95, 205, 210
zeytûn: 53
zeytûn bâğları: 51
zeytûn yağı: 54
Zeytûnâbâd: 96
Zeytûnburnu karyesi: 39
zırh: 179

zırh-ı Dâvûdî: 176
Zırhkenli (bölükbaşı): 180
zîbâ: 103, 252
zîhler: 217
zift: 46, 110
ziğola (düdük): 177
Zihne fethi: 26
zil: 73
Zindân Kapusu: 10, 50
zirâ‘-ı melikî: 132
Ziyâeddîn (Azerbaycân Şâhı): 113, 114
Ziyâeddîn kal‘ası: 3, 113, 114, 193
Zohorya kendi: 158
Zubad nehri: 181
Zuchân: 116
Zuday Tekyesi karyesi: 202
zurzuvîle: 116, 119, 127
Zübeyde Hâtûn: 124, 128
Zübeyde Hâtûn Câmi‘i: 125
Zübeyde Hâtûn imareti: 129
Zübeyde kârbânsarâyı: 127
Züfer, İmâm-ı: 16
zülbiyyât: 206
Züleyhâ-yı Mısır: 186
zülf-i nigâr (Nakış): 44
zülfeler: 217
Zülfikâr Ağa sarâyı: 90
Zülfikâr Hân: 118
Zülüfli baltacı: 249
Zümreburnu dağları: 47
zümrüd: 62

[1] Kur'ân, Zâriyât, 56 "Ben cinleri de, insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım".

[2] "Şefaatim, seyahatim ve ziyaretim. Allah'ım ona (bu yolda) sıhhat ve selâmet ver"

[3] "Allah bir şeyi irâde ederse sebeplerini de hazırlar".

[4] "Önce yoldaş, sonra yol".

[5] Kur'ân, Neml, 69; Ankebût 20, Rûm 42; "..Yerde gezin, dolaşın…"

[6] Kur'ân, Sebe, 18; "Gecelerce ve gündüzlerce oralarda korkusuz gezin, dolaşın".

[7] "Yolculuk, bir fersah da olsa cehennemden bir parçadır".

[8] Kur'ân, Yunus, 22; "O, sizi karada ve denizde gezdirendir…".

[9] "Önce yoldaş, sonra yol".

[10] "Denizde (inci, mercan; yolculuk, ticaret vs.) sayısız menfaatler vardır. Ancak yine de selamet ve emin olmak isitiyorsan, işte o kenarındadır (sahildedir)".

[11] *Ümmü'l-fütûhîn,* lafzının ebced karşılığı 626 rakkamını verir ki, Evliya Çelebi'nin de tesbit ettiği gibi bu tarih noksandır.

[12] Tamir edenin ömrü uzun olsun.

[13] Tarih ibaresinin ebced karşılığı 736 rakkamını vermektedir.

[14] Kur'ân, Dehr, 21; "Rableri de onlara gâyet temiz bir şarab içirmişdir".

[15] Mânası şaîrin içindedir.

[16] Garib (gurbete düşen) kör gibidir.

[17] Kur'ân, Zümer, 63;"Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur".

[18] Kur'ân, Nebe, 7; "Dağları kazıklar yapmadık mı?".

[19] Kur'ân, Kâf, 1;"Kâf. Şanı yüce Kur'an'a andolsun ki (o azim bir kitaptır)".

[20] Kur'ân, İbrâhîm, 27; "Allah ne dilerse yapar" (Allah dilediği gibi (izzetiyle) hükmeder).

[21] Kur'ân, Sâffât, 164; "Bizden kimse müstesnâ olmamak üzre herbiri için malum birer makam vardır".

[22] "Osman" lafzının ebced karşılığı 661'dir.

[23] İbarenin ebced karşılığı 720 rakamını vermektedir..

[24] Kaza gelince göz kör olur.

[25] Kur'ân, Bakara, 156;"Biz Allah'ın kullarıyız ve biz ancak ona dönücüleriz".

[26] Cem'in ömür devletinin baharı yaz gelmeden harâb oldu. Ona gaybdan şu tarih ulaştı: "Cem dünyadan göçtü. Yazık yazık!…"

[27] Yaptığın doğru mu? Allah gözünü kör etsin.

[28] Toprak âlimlerin tenini çürütmez.

[29] Oğul! Anadolu'ya doğru elinde bir kandil ile yürüyesin.

[30] Mü'minin gönlü Allah'ın Arş'ıdır.

[31] Kur'ân, Yusuf, 99; "Allah'ın iradesiyle hepiniz emîn emîn Mısır şehrine girin".

[32] Bursa'da ikamet eden Abdurrahman'ın çağrısı üzerine garib ve fakir kişi, Rum ilini ziyaret için geldi. (Müfredin vezni hatalıdır).

[33] Tarih mısraındaki "… a'lâ" kelimesinin son harfi metinde "elif" olarak yazılmış olup bu durumda mısraın ebced toplamı 971 eder. "Elif" yerine "ya" yazılması hem imlayı hem de tarihi düzeltmiş olur.

[34] Tarih mısraının topla 992 tutmaktadır. Ta'miye gereği "be (2)" ve "elif (1)" düşüldüğünde 989 rakkamı elde edilir.

[35] Kanaat tükenmez bir hazinedir.

[36] Beytin burada yazılmayan ilk dizesi şöyledir:

Pâran isrâf eylemekden kendini pek sakla pek

[37] İşitmek, görmek gibidir.

[38] Kefken adası ile Kerpe limanının isimleri yekdiğeri yerine kullanılmıştır.

[39] Kur'ân, Feth, 3; "Ve sana kimsenin güç getiremeyeceği şekilde yardım eder".

[40] Selim! Anadolu'ya ve Acem'e git. Sonra Mısır'a yürü.

[41] Selim! Anadolu'ya ve Acem'e git. Sonra Mısır'a yürü.

[42] Kur'ân, Bakara, 144; "Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir".

[43] İsteğiyle ibadethâneye gitti. (Mısranın ebced karşılığı 920 rakkamını vermemektedir.

[44] Kur'ân, Bakara, 34; " [Hani meleklere, Âdem'e secde edin demiştik de] İblis'den başkası hemen secde etmişlerdi".

[45] Kur'ân, İbrahim, 27; "… Allah dilediğini yapar"; Mâide, 1; "… (Allah) istediği hükmü verir".

[46] İnsanlara anlayışlarına göre (akıllarının alacağı şeklide) hitap edin.

[47] Tedbir kuldan takdir Allah'tan

[48] Tedbir kuldan takdir Allah'tan

[49] Kur'ân, Âl-i İmrân, 37; "…İş hususunda onlarla müşavere et…".

[50] Kur'ân, Kamer, 19; "Çünkü biz uğursuz, sürekli bir günde (onların üstüne çok gürültülü fırtına gönderdik)".

[51] Kur'ân, Fussilet, 16; "Uğursuz günlerinde (üzerlerine çok gürültülü bir bora gönderdik)".

[52] Kur'ân, Mü'min, 44; "Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum".

[53] Kur'ân, Talak, 2-3; "Kim Allah'dan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder. Onun hatır ve hayaline gelmeyecek bir cihetten de rızıklandırır".

[54] Denizde sayısız faydalar vardır. Ancak sen selamet istiyorsan kenarında dur.

[55] Kur'ân, Sâffât, 79; "(Bütün) âlemler içinde bizden Nûh'a selâm".

[56] Mânâ, şairin karnındadır.

[57] Paranı, yolunu ve mezhebini (düşünceni) gizle.

[58] Tedbir kuldan takdir Allah'tan

[59] İnsanların dilleri. Allah'ın kalemleridir (Keşfü'l-Hafa, C. I/66) Hadis nr. 532, s. 180.

[60] Eden bulur.

[61] İnsanlara anlayışlarına göre hitap edin.

[62] İşitmek, görmek gibidir.

[63] Kur'ân, Nûr, 35; "Allah göklerin ve yerin nûrudur".

[64] Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir.

[65] Ruhu'l-Kuds, onun vefatına şu tarihi söyledi:

"Ruhunun barınağı cennetler olsun".

[66] Ölüm tarihini söyleyen tarihçi der ki,

Müeyyed'in makamı rahmet ve merhamet içindedir.

Mısraın vezni hatalı olup sondaki kelimenin "saîd" olma ihtimali yüksektir.

Tarih mısraının toplamı 758 rakkamını vermektedir.

[67] Hainlerin oyunları suya düştü.

[68] Kur'ân, Mürselât, 27; "Size tatlı bir su da içirmedik mi?".

[69] Müslim, 52/29; "Resûlullah (S.A.V.) şöyle buyurdu: Furat nehri (suları gitmesi sebebiyle) altından bir dağı açıp meydana çıkarmadıkça kıyâmet kopmaz. İnsanlar onun üzerinde ceng edip birbirlerini öldürürler. Neticede her yüz kişiden doksan dokuzu öldürülür. Onlardan her bir kimse, kurtulacak olan kişi belki ben olurum, der".

[70] Kur'ân, Enbiya, 30; "Diri olan her şeyi de sudan yarattık".

[71] Ey yılan dur

[72] Ey yılan dur

[73] Allah'ın izni ile taş kesil ve ey Sübhan Dağı sen de bu yılanın zürriyetini koru.

[74] Kur'ân, Kasas, 88;"(O'nun zâtından başka) herşey helâk olucudur".

[75] "Ni'meteş dâ'im" ibaresinin ebced karşılığı 915 rakkamıdır.

[76] Tarih mısraının ebced karşılığı 949 rakkamını vermektedir.

[77] Tarih mısraının ebced karşılığı 993 rakkamını vermektedir.

[78] Hakkını vererek…

[79] Olgun gençten daha tatlıdır.

[80] Kur'ân, İnsan, 21; "Rableri de onlara gâyet temiz bir şarab içirmişdir".

[81] Kur'ân, Nisa, 4; "… afiyetle yiyin".

[82] Tarih mısraının ebced karşılığı 701 rakkamını vermektedir.

[83] Kur'ân, Mâide, 90; "… içki, kumar, (tapmaya mahsus) dikili taşlar, fal okları ancak şeytanın amellerinden birer murdardır…".

[84] Resûlullah *sallallahu aleyhi vesellem* buyurmuşlardır: Her doğan İslâm fıtratı üzre doğar, sonra onu ebeveyni Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yaparlar.

[85] Kur'ân, İnsan, 8; "Yemek yedirirler…". (Ayetin tamamı: yoksula, yetime ve esire O'nun sevgisi için yeme yedirirler).

[86] İslâm'dan daha yüce bir şeref yoktur.

[87] Bir mekânın şerefi orada oturandan gelir.

[88] Bir evin şerefi o evin sâkinlerinden kaynaklanır.

[89] Bir toplumun şerefi ise kereminden gelir.

[90] Kur'ân, Nâziat, 24; "İşte ben sizin en yüce Rabbinizim".

[91] Kur'ân, Mâide, 38; "Erkek hırsızla kadın hırsızın -o irtikab ettiklerine bir karşılık ve- ceza ve Allah'dan (insanlara) ibret verici bir ders olmak üzere ellerini kesin".

[92] Kur'ân, Mâide, 45; "Biz onda (Tevrat'da) onların üzerine şunu da yazdık: Cana can…".

[93] Paranı, yolunu ve mezhebini (düşünceni) gizle.

[94] Bu çıkma "Beşir Ağa" ve "Pertev Paşa" nüshalarında yoktur.

[95] Kur'ân, Araf, 160; " [(Tih'de Susayan) kavmi (Mûsâ'dan) su istediği zaman] 'asanı taşa vur' diye (vahyettik de) ondan on iki pınar kaynayıp aktı".

[96] Kur'ân, Bakara, 159; "… (yapacağın) iş hakkında onlara danış…".

[97] Afetlerden korusun…

[98] Tarih mısraının ebced karşılığı 955 rakkamını vermektedir.

[99] Tarih mısraının ebced karşılığı 955 rakkamını vermektedir.

[100] Kur'ân, Kehf, 94; "Onlar dediler ki, ya Zülkarneyn hakikatte Ye'cuc ve Me'cuc bu yerde fesat çıkaran kabîlelerdir".

[101] İşitmek, görmek gibidir.

[102] Kur'ân, Kevser, 1; "Muhakkak biz sana Kevser'i verdik".

[103] Bu kutlu kalenin inşası meliklerin veziri Firuzka-yı Akay (Allah onun yardımcılarını aziz kılsın), Sultan Melik İzzeddin devrinde (Allah onun devletini ebedî kılsın) ve tamiri Sultan Kerimüddin Begüm'ün Nurullah (Allah kabrini nurlandırsın) diye maruf olan kızının yardımlarıyla tamamladı.

[104] Kutlu şehîd Harakanî… İşte o benim!…

[105] Kur'ân, Bakara, 144; "Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir".

[106] Kur'ân, Bakara, 144; "Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir".

[107] Resulullah (s.a.v.) buyurdu: Fırat'ın suyu altın bir hazineden yaratılayazdı.

[108] Kur'ân, Kehf, 71;"Nihâyet bir gemiye bindikleri zaman o bunu deliverdi. (Musa) dedi ki: Sahiplerini suda boğasın diye mi onu deldin?".

[109] Kur'ân, Tîn, 4; "Biz, gerçekten insanı en güzel bir şekilde yarattık".

[110] Kur'ân, Fecr, 28; "Dön Rabbine".

[111] İlim ve mal insanın her ayıbını örter.

[112] Kur'ân, Rûm, 30; "Allah'ın yaratışına (hiçbir şey) bedel olmaz".

[113] Denizde sayısız menfaatler vardır. Ancak sen emniyette olmak istersen yine de kenarında dur.

[114] Önce yoldaş, sonra yol.

[115] Ey Karaman toprağının çocuğu, soyun!

[116] Ey hayal ülkesinin çocuğu, asıl sen benden açıl!

[117] Önce yoldaş, sonra yol.

[118] Ey Karaman toprağının çocuğu, soyun!

[119] Ey hayal ülkesinin çocuğu, asıl sen benden açıl!

[120] İnsan iyiliğe kuldur.

[121] Bu Rabbimin bana faziletindendir.

[122] Bu çıkmanın yeri sayfada belirtilmemiş olup birkaç kelimesi okunamayacak durumdadır.

[123] Hainlerin oyunları suya düştü.

[124] Hainlerin oyunları suya düştü.

[125] Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyen) olandır.

[126] Yolculuk, bir fersah da olsa cehennemden bir parçadır.

[127] Kur'ân, İbrâhîm, 27; "Allah ne dilerse yapar" [Allah dilediği gibi (izzetiyle) hükmeder].

[128] Kur'ân, Bakara 106; "Allah her şeye kâdirdir".

[129] Yemeğin alası yenilmeye hazır olandır.

[130] Kur'ân, Bakara, 261; "… her başakda yüz dâne (habbe) bulunan…".

[131] Fakirliğin övüncümdür.

[132] Tedbir kuldan takdir Allah'tan

[133] Allah'ın bildiği ve şahitlik ettiği ve kafi olduğu Hz. Muhammed'in de onun Resulü olduğu…

[134] Kur'ân, Âl-i İmrân, 37; "… aziz ve intikam sahibidir".

[135] Kur'ân, Ra'd, 17; "Allah gökten yağmur indirmiştir vadiler kendi miktarınca (sel olmuştur)".

[136] "İşlerinizde dara düştüğünüzde kabir ehlinden yardım isteyiniz." (Bkz. Keşfü'l-Hafa, C. I, s. 85, Hadis nr. 213)

[137] Kur'ân, Âl-i İmrân, 37; "Zekeriyya (a.s.) ne zaman mihrâba girse…".

[138] Kur'ân, Âl-i İmrân, 39; "Melekler O'na nidâ etti…".

[139] Kur'ân, İnşirah, 6; "Muhakkak güçlükle berâber kolaylık var".

[140] Dünya kalesinin tamamını gördük fakat böyle bir şey görmedik.

[141] Kur'ân, Fâtır, 10; "Güzel kelimeler ancak ona yükselir. Onu da iyi amel yükseltir".

[142] Kur'ân, Tahrim, 8; "Tam bir sıdk u hulûsa mâlik bir tevbe ile Allah'a dönün"

[143] En'am, 160; "Kim Allah'a bir iyilikle, güzellikle gelirse işte ona bunun on katı…".

[144] Mânâ, şaîrin karnında (gönlünde) dır.

[145] Tedbir kuldan takdir Allah'tan

[146] Tedbir kuldan takdir Allah'tan

[147] Kur'ân, Hûd, 6;"Yeryüzünde hiç bir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir".

[148] Layıkını buldu.

[149] Allah'ım. Sen affedicisin. Affetmeyi Seversin. Beni de Affet!

[150] Dilini tutan, tehlikeden emin olur.

[151] Dilini tutan, tehlikeden emin olur.

[152] Çalma kapını çalarlar kapını.

[153] Tarih mısraının ebced karşılığı 1054 rakkamını vermektedir.

[154] Tarih mısraı derkenar olduğundan kitabın cildlenmesi esnasında bir kelimesinin kesildiği vezinden anlaşılmaktadır.

[155] Tarih mısraının ebced karşılığı 959 rakkamını vermekte olup bir kelimenin eksik olduğu vezinden anlaşılmaktadır.

[156] Beyitte ebced ile tarih mevcut değildir.

[157] Kur'ân, Nahl, 125; "İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et. Onlarla mücadeleni en güzel tarîk hangisi ise onunla yap".

[158] Kur'ân, Hucurat:, 9; "Eğer müminlerden iki zümre birbirleriyle döğüşürlerse aralarını bulup barışdırın".

[159] Kur'ân, Hucurat:, 9; "Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa siz, o tecâvüz edenlerle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın".

[160] Kur'ân, "En'am, 45; "İşte, bu suretle zulmedenler güruhunun ardı arkası kesilmişti. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'ındır".

[161] Beşir Ağa nüshası, varak: 152b'den tamamlanmıştır.

[162] "Güç yetiştiremeyeceğin durumda kaçmak peygamberin sünnetidir".

[163] Kazanın önü alınamaz (kadere dönüşür):

Allah'ın hükmüne de kimse mânî olamaz.

[164] Mısraın ebced karşılığı 692 rakkamını vermektedir.